

M. KÖZGAZD. TUDOM. AKADÉMIA
Székhely. 1935. 5/42733/8

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI :
HELLER FARKAS

1935

LIX. ÉVFOLYAM

78. KÖTET

1009
77

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI
KÖNYVTÁR

1. *Chlorophyll a* (Chl *a*)
 2. *Chlorophyll b* (Chl *b*)
 3. *Chlorophyll c* (Chl *c*)
 4. *Chlorophyll d* (Chl *d*)
 5. *Chlorophyll e* (Chl *e*)
 6. *Chlorophyll f* (Chl *f*)
 7. *Chlorophyll g* (Chl *g*)
 8. *Chlorophyll h* (Chl *h*)
 9. *Chlorophyll i* (Chl *i*)
 10. *Chlorophyll j* (Chl *j*)
 11. *Chlorophyll k* (Chl *k*)
 12. *Chlorophyll l* (Chl *l*)
 13. *Chlorophyll m* (Chl *m*)
 14. *Chlorophyll n* (Chl *n*)
 15. *Chlorophyll o* (Chl *o*)
 16. *Chlorophyll p* (Chl *p*)
 17. *Chlorophyll q* (Chl *q*)
 18. *Chlorophyll r* (Chl *r*)
 19. *Chlorophyll s* (Chl *s*)
 20. *Chlorophyll t* (Chl *t*)
 21. *Chlorophyll u* (Chl *u*)
 22. *Chlorophyll v* (Chl *v*)
 23. *Chlorophyll w* (Chl *w*)
 24. *Chlorophyll x* (Chl *x*)
 25. *Chlorophyll y* (Chl *y*)
 26. *Chlorophyll z* (Chl *z*)
 27. *Chlorophyll aa* (Chl *aa*)
 28. *Chlorophyll ab* (Chl *ab*)
 29. *Chlorophyll ac* (Chl *ac*)
 30. *Chlorophyll ad* (Chl *ad*)
 31. *Chlorophyll ae* (Chl *ae*)
 32. *Chlorophyll af* (Chl *af*)
 33. *Chlorophyll ag* (Chl *ag*)
 34. *Chlorophyll ah* (Chl *ah*)
 35. *Chlorophyll ai* (Chl *ai*)
 36. *Chlorophyll aj* (Chl *aj*)
 37. *Chlorophyll ak* (Chl *ak*)
 38. *Chlorophyll al* (Chl *al*)
 39. *Chlorophyll am* (Chl *am*)
 40. *Chlorophyll an* (Chl *an*)
 41. *Chlorophyll ao* (Chl *ao*)
 42. *Chlorophyll ap* (Chl *ap*)
 43. *Chlorophyll aq* (Chl *aq*)
 44. *Chlorophyll ar* (Chl *ar*)
 45. *Chlorophyll as* (Chl *as*)
 46. *Chlorophyll at* (Chl *at*)
 47. *Chlorophyll au* (Chl *au*)
 48. *Chlorophyll av* (Chl *av*)
 49. *Chlorophyll aw* (Chl *aw*)
 50. *Chlorophyll ax* (Chl *ax*)
 51. *Chlorophyll ay* (Chl *ay*)
 52. *Chlorophyll az* (Chl *az*)
 53. *Chlorophyll aza* (Chl *aza*)
 54. *Chlorophyll abz* (Chl *abz*)
 55. *Chlorophyll acz* (Chl *acz*)
 56. *Chlorophyll adz* (Chl *adz*)
 57. *Chlorophyll aez* (Chl *aez*)
 58. *Chlorophyll afz* (Chl *afz*)
 59. *Chlorophyll agz* (Chl *agz*)
 60. *Chlorophyll ahz* (Chl *ahz*)
 61. *Chlorophyll aiz* (Chl *aiz*)
 62. *Chlorophyll ajz* (Chl *ajz*)
 63. *Chlorophyll akz* (Chl *akz*)
 64. *Chlorophyll alz* (Chl *alz*)
 65. *Chlorophyll amz* (Chl *amz*)
 66. *Chlorophyll anz* (Chl *anz*)
 67. *Chlorophyll aoz* (Chl *aoz*)
 68. *Chlorophyll apz* (Chl *apz*)
 69. *Chlorophyll aqz* (Chl *aqz*)
 70. *Chlorophyll arz* (Chl *arz*)
 71. *Chlorophyll asz* (Chl *asz*)
 72. *Chlorophyll atz* (Chl *atz*)
 73. *Chlorophyll auz* (Chl *auz*)
 74. *Chlorophyll avz* (Chl *avz*)
 75. *Chlorophyll awz* (Chl *awz*)
 76. *Chlorophyll axz* (Chl *axz*)
 77. *Chlorophyll ayz* (Chl *ayz*)
 78. *Chlorophyll ayz* (Chl *ayz*)
 79. *Chlorophyll azz* (Chl *azz*)
 80. *Chlorophyll azaa* (Chl *aza*)
 81. *Chlorophyll abz* (Chl *abz*)
 82. *Chlorophyll acz* (Chl *acz*)
 83. *Chlorophyll adz* (Chl *adz*)
 84. *Chlorophyll aez* (Chl *aez*)
 85. *Chlorophyll afz* (Chl *afz*)
 86. *Chlorophyll agz* (Chl *agz*)
 87. *Chlorophyll ahz* (Chl *ahz*)
 88. *Chlorophyll aiz* (Chl *aiz*)
 89. *Chlorophyll ajz* (Chl *ajz*)
 90. *Chlorophyll akz* (Chl *akz*)
 91. *Chlorophyll alz* (Chl *alz*)
 92. *Chlorophyll amz* (Chl *amz*)
 93. *Chlorophyll anz* (Chl *anz*)
 94. *Chlorophyll aoz* (Chl *aoz*)
 95. *Chlorophyll apz* (Chl *apz*)
 96. *Chlorophyll aqz* (Chl *aqz*)
 97. *Chlorophyll arz* (Chl *arz*)
 98. *Chlorophyll asz* (Chl *asz*)
 99. *Chlorophyll atz* (Chl *atz*)
 100. *Chlorophyll auz* (Chl *auz*)
 101. *Chlorophyll avz* (Chl *avz*)
 102. *Chlorophyll awz* (Chl *awz*)
 103. *Chlorophyll axz* (Chl *axz*)
 104. *Chlorophyll ayz* (Chl *ayz*)
 105. *Chlorophyll ayz* (Chl *ayz*)
 106. *Chlorophyll azz* (Chl *azz*)
 107. *Chlorophyll azaa* (Chl *aza*)
 108. *Chlorophyll abz* (Chl *abz*)
 109. *Chlorophyll acz* (Chl *acz*)
 110. *Chlorophyll adz* (Chl *adz*)
 111. *Chlorophyll aez* (Chl *aez*)
 112. *Chlorophyll afz* (Chl *afz*)
 113. *Chlorophyll agz* (Chl *agz*)
 114. *Chlorophyll ahz* (Chl *ahz*)
 115. *Chlorophyll aiz* (Chl *aiz*)
 116. *Chlorophyll ajz* (Chl *ajz*)
 117. *Chlorophyll akz* (Chl *akz*)
 118. *Chlorophyll alz* (Chl *alz*)
 119. *Chlorophyll amz* (Chl *amz*)
 120. *Chlorophyll anz* (Chl *anz*)
 121. *Chlorophyll aoz* (Chl *aoz*)
 122. *Chlorophyll apz* (Chl *apz*)
 123. *Chlorophyll aqz* (Chl *aqz*)
 124. *Chlorophyll arz* (Chl *arz*)
 125. *Chlorophyll asz* (Chl *asz*)
 126. *Chlorophyll atz* (Chl *atz*)
 127. *Chlorophyll auz* (Chl *auz*)
 128. *Chlorophyll avz* (Chl *avz*)
 129. *Chlorophyll awz* (Chl *awz*)
 130. *Chlorophyll axz* (Chl *axz*)
 131. *Chlorophyll ayz* (Chl *ayz*)
 132. *Chlorophyll ayz* (Chl *ayz*)
 133.

Tartalomjegyzék 1935.

Tanulmányok.

	Oldal
<i>Balás Károly</i> : Pénzügyi ethika	137
<i>Buresch Károly</i> : Magyarország és Ausztria gazdasági kapcsolatai . . .	725
<i>Ecker-Rácz L. László</i> : A munkanélküliek segélyezése az Egyesült Államokban	500
<i>Fellner Vilmos</i> : A természetes kamat, mint a megtakarítások határtermelékenysége	380
<i>György Ernő</i> : A hitelélet reformproblémái	399
<i>Halász Ferenc</i> : A konverziós probléma újabb alakulása	641
<i>Heller Farkas</i> : Navratil Ákos közgazdasági rendszere	369
<i>Horváth Jenő</i> : Magyarország az európai gazdaságban 1815—1920 . . .	71, 191
<i>Báró Korányi Frigyes</i> : Emlékbeszéd Popovics Sándorról	453
<i>Ifj. Kövessi Ferenc</i> : A keresleti függvény szerepe a vasuti közlekedési politikában	522
<i>Major Róbert</i> : Budapest külterjes településének kérdéséhez	776
<i>Neubauer Gyula</i> : A közgazdasági naturalizmusról	468
<i>Ruisz Rezső</i> : Budapest telepítési és közlekedési politikájának befolyása a közteherviselés mérvére	169
<i>Schilling Zoltán</i> : Naturalizmus vagy logika?	733
<i>Székely Artur</i> : A magyar külkereskedelem irányainak változásai a forgalmi korlátozások éveiben (1930—34)	154
<i>Teghze-Gerber Ferenc</i> : Az államháztartás ellenőrzésének irányai a világháború után	39
<i>Theiss Ede</i> : Statisztikai törvényszerűség a jövedelemelosztásban . . .	1
<i>Theiss Ede</i> : A termelés és a pénz dinamikája	613
<i>Varga István</i> : Jó vagy rossz-e a konjunktura?	746

Közlemények.

<i>Balogh Tamás</i> : A munkáspárt és a gazdasági fellendülés Angliában . .	219
<i>Balogh Tamás</i> : Olesó pénz mint orvosság	792
<i>Ifj. Boér Elek</i> : A külföldi kölcsönök hatása az adós országok gazdasági helyzetére	551
<i>Heller Farkas</i> : Kína közgazdasági viszonyai	789
<i>Darkó Zoltán</i> : A mezőgazdasági hitel Magyarországon 1849 előtt . . .	688
<i>A Darányi Ignác Agrártudományos Társaság pályadíjai</i>	804
<i>Éber Ernő</i> : Belterjesség és jövedelmezőség a mezőgazdasági üzemekben	799
<i>R. Jónás Magda</i> : A magyar árak és a külkereskedelem alakulása . . .	98
<i>Kádas Kálmán</i> : A megélhetési index összeállításának időnkénti módosítása és annak okai	669
<i>Krasznay Károly</i> : A vásárintézmények szervezete	572
<i>Kuba János</i> : Az értéktőzsde eseményei az aranymérlegtől napjainkig	224
<i>Lipták László</i> : Városszéli telepítés, mellékfoglalkozásszerű telepítés . .	676

	Oldal
<i>Neubauer Gyula</i> : A külföldi kölcsönök hatása az adós országok gazdasági helyzetére	694
<i>Pálinkás András</i> : A textilárak kötelező minőségi megjelölése	561
<i>Pályi Menyhért</i> : Nemzetközi hitel, autarkia és merkantilizmus	420
<i>Theiss Ede</i> : Valutapolitika és konjunktura Svédországban	427
<i>Tóth Jenő</i> : A buzaegyezmény végrehajtása	103
<i>Vadnai Jenő</i> : A népies mezőgazdasági szakoktatás módszerei	569

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

(Az egyes, e rovatban elemzett munkák címeit l. a Könyvismertetések rovatban.)

<i>A külkereskedelmi elmélet újabb fejlődése.</i> (Heller Farkas)	231
<i>Érdekképviselési jelentések.</i> (Kisléghi Nagy Dénes)	576
<i>Szocialista tervgazdasági elgondolások.</i> (Gábor László)	582
<i>Érdekképviselési reformok.</i> (Láng János)	806

Könyvismertetések.

<i>A Biztosító Intézetek Országos Szövetségének jelentése az 1934. évi működéséről.</i> (Kisléghi Nagy Dénes)	581
<i>A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége XXXIII. évi jelentése.</i> (Kisléghi Nagy Dénes)	578
<i>A Magyar Textilgyárosok Országos Egyesülete igazgatóságának 1934. évi jelentése.</i> (Kisléghi Nagy Dénes)	579
<i>A Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesülete 1934. évi jelentése.</i> (Kisléghi Nagy Dénes)	580
<i>A Magyar Téglá- és Agyagárusok Országos Egyesületének jelentése.</i> (Grossmann László)	830
<i>A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete (1505—1805).</i> (Komoróczy György)	251
<i>Annuaire International de Statistique Agricole 1933—34.</i> (Tóth Jenő)	599
<i>Balla Antal</i> : A legújabb kor közgazdasági története. (Horváth Jenő).	437
<i>Barankay Lajos</i> : A szaknevelés elméletének alakulása. (Takaróné Gáll Beatrix)	249
<i>Bene Lajos</i> : A mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. (Grossmann László)	252
<i>Bernát Gyula</i> : Az abszolutizmus földtehermentesítése Magyarországon. (Gesztelyi Nagy László)	248
<i>Bodor Antal</i> : Budapest hatása a környékbeli földárak és mívelési ágak alakulására. (Éber Ernő)	816
<i>Bodor Antal</i> : A falukutatás vezérfonala. (Bernát Gyula)	817
<i>Borsig von Ernst</i> : Reagrarisierung Deutschlands? (Ruisz Rezső)	829
<i>Braeutigam Harald</i> : Wirtschaftssystem des Nationalismus. (Takaróné Gáll Beatrix)	441
<i>Bud János</i> : Harc a jövőért. (Kisléghi Nagy Dénes)	812
<i>Conrad Otto</i> : Die Todsünde der Nationalökonomie. (Heller Farkas)	695
<i>Lándori György</i> : A tisztviselő helyzete a magyar magángazdaságban. (Raith Tivadar)	819
<i>Donner Otto</i> : Geld und Konjunktur. (Ujlaki Müller Pál).	444
<i>Dechesne Laurent</i> : Le Capitalisme, la Libre Concurrence et l'Économie dirigée (Kozmutza Pál)	604
<i>Enquiry into Clearing Agreements.</i> (Óvári Papp Zoltán)	715
<i>Éber Ernő</i> : Észszerű birtokpolitika. (Lipták László)	247
<i>Gsell E.</i> : Die Kreditschutz-Organisation in der Schweiz. (Gábor László)	827
<i>Gleitze, Bruno</i> : Statistisches Lexikon. (H.)	244

<i>Haberler Gottfried</i> : Der internationale Handel. (Heller Farkas)	231
<i>Fr. Hofstetter-Leu</i> : Praktischer Grundriss der berufständischen Ordnung. (Láng János)	806
<i>Ilm Kovero</i> : Some views on marginal utility and the theory of taxation. (Kádas Kálmán)	245
Jelentés a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének 1934. évi működéséről. (Kisléghi Nagy Dénes)	580
Jelentés az Országos Hitelvédő Egylet 1934. évi működéséről. (Lautenburg István)	439
<i>Kaán Károly</i> : Gazdaságpolitikai feladatok. (Heller Farkas)	809
<i>Kehle, Paul</i> : Verantwortlichkeit des Geldes. (Lándori György)	448
Kereskedelmünk és iparunk az 1934. évben (Kisléghi Nagy Dénes)	576
<i>Keményffi János és Mitnitzky Márk</i> : Egy munkaszervezési akció előrelátható eredményei Magyarországon. (Fellner Vilmos)	708
<i>Kovrig Béla</i> : Fasizmus—Hitlerizmus. (Kisléghi Nagy Dénes)	588
<i>Krausz István</i> : Vámteher és áruforgalom. (Sidó Zoltán)	255
La production mondiale et les prix 1924—1934. (Andreich Jenő)	826
<i>Ledermann László</i> : A japán ipari probléma. (Káldor György)	120
<i>Lembke Bernhard</i> : Die Grosstadtentwicklung Stettins 1871 bis 1910. (Ruisz Rezső)	605
<i>Lipták László</i> : Magyar agrárpolitika az új idők tükrében. (Mattyasovszky Miklós)	702
<i>De Man Henri</i> : L'idée socialiste suivi du plan de travail. (Gábor László)	582
<i>Matheovics Ferenc</i> : Nemzetközi Szociálpolitika (Kisléghi Nagy Dénes)	238
Mezőgazdaságunk üzemi eredményei az 1933. évben, az országos számtartás statisztikai adatgyűjtés alapján. (Éber Ernő)	590
<i>Ujlaki Nagy Árpád</i> : Tervgazdálkodás. Őstermelésünk problémái. (Lipták László)	127
<i>Nagy Iván</i> : Öt világrész magyarsága. (Zelovich László)	254
<i>H. Noyelle</i> : Les plans de reconstruction économique et sociale à l'étranger et en France. (Gábor László)	582
<i>Nyericzkey Zoltán</i> : A mai devizajog és néhány megoldásra váró kérdés. (Rácz Lajos)	121
<i>Nyericzkey Zoltán</i> : Jelzálogos valutakövetelések és tehermentesítési problémák. (Rácz Lajos)	122
<i>Pakuts Béla</i> : A magyar vasutépítés kezdetei. (Gálos Rezső)	128
<i>Pap Dezső</i> : A magyar szociálpolitika a világháboruban. (Heller Farkas)	585
<i>Ohlin, Bertil</i> : Interregional and international trade (Heller Farkas)	231
<i>Óvári Papp Zoltán</i> : A külföldi kölcsönök hatása az adós országok gazdasági helyzetére. (Neubauer Gyula)	433
<i>Pályi Melchior</i> : Principles of Mortgage Banking Regulation in Europe. (Domány Gyula)	122
<i>Pártos Szilárd és Szilágyi László</i> : Szövetkezeti ismeretek. (Vincze Frigyes)	815
<i>Peter Hans</i> : Grundprobleme der theoretischen Nationalökonomie. (Heller Farkas)	109
<i>Preiser Erich</i> : Grundzüge der Konjunkturtheorie. (Ujlaki Müller Pál)	712
Rapport au président de conseil par MM. Ed. Herriot et A. Tradieu ministres d'État sur la Lutte contre la Vie chère. (Gábor László)	125
Revue de la situation économique mondiale en 1933—1934. (H. F.)	115
<i>L. Rosenstock-Franck</i> : L'économie corporative fasciste en doctrine et en fait. (Láng János)	806
<i>Salzwedel Günter dr.</i> : Konjunkturpolitik mit Hilfe des öffentlichen Sachbedarfs. (Gábor László)	447
<i>Soproni Elek</i> : A mezőgazdaság irányítása a Németbirodalomban. (Éber Ernő)	436
<i>Sipos Sándor</i> : New York élelmiszerellátása és piackutató szervei. (Lipták László)	813

	Oldal
<i>Spann Othmar</i> : Kämpfende Wissenschaft. (Kisléghi Nagy Dénes) . . .	236
<i>Spirito Ugo</i> : Capitalismo e corporativismo. (Regös Ferenc) . . .	123
<i>Cs. Szabó László</i> : Franklin Delano Roosevelt. (Andreich Jenő) . . .	438
<i>Tauber, Walter</i> : Geld und Kredit im Mittelalter. (Gyömrei Sándor) . .	242
The Future of Monetary Policy. (Neményi Endre)	596
The Next Five Years. (Vámos Béla)	824
<i>Thirring Lajos</i> : Csonka-Magyarország népességének foglalkozása 1930-ban. (Zelovich László)	594
Travaux publics nationaux. — Une politique des travaux publics. (H.)	700
Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch XI. Jahrgang. (Sipos Sándor) . . .	822
<i>Vincze Frigyes</i> : A középfoku kereskedelmi szakoktatás hazánkban és a külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig. (Kisléghi Nagy Dénes)	117
<i>Volpicelli Arnaldo</i> : Corporativismo e scienza del diritto. (Regös Ferenc)	713
<i>Wagemann, Ernst</i> : Zwischenbilanz der Krisenpolitik. (Sipos Sándor) . .	820
<i>Zoltai Lajos</i> : Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel. (Darkó Zoltán)	818

Külföldi folyóiratok szemléje.

Annali di Economia. (Cs. P.)	256
Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.	833
Revue Economique Internationale. (G. L.) . . . 130, 259, 449, 606, 718.	834
Revue d'Economie Politique. (Cs. P.)	256
The Economic Journal. (V. B.)	721, 832
Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.)	132, 260, 608
Zeitschrift für Sozialforschung (L. Gy.)	133, 451
Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.)	450, 609

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülések	135, 265, 610, 722, 836
Felolvasó ülések	135, 262, 452, 722, 836
Felolvasó ülés Nyiregyházán	835
A főtitkári jelentése a társaság 1934. évi működéséről	265
A főpénztárnok jelentése az 1934. évi zárszámadásokról	266
Közgyűlés	610
Matlekovits Sándor emlékezete	835

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Theiss Ede</i> : Statisztikai törvényszerűség a jövedelemeloszlásban	1
<i>Teghze-Gerber Ferenc</i> : Az államháztartás ellenőrzésének irányai a világ-háború után	39
<i>Horváth Jenő</i> : Magyarország az európai gazdaságban 1815—1920.	71

Közlemények

<i>R. Jónás Magda</i> : A magyar árak és a külkereskedelem alakulása	98
<i>Tóth Jenő</i> : A buzaegyezmény végrehajtása	103

Irodalom

Könyvismertetések

<i>Peter Hans</i> : Grundprobleme der theoretischen Nationalökonomie. — Der Ganzheitsgedanke in Wirtschaft und Wirtschaftswissenschaft. (Heller Farkas.) — Revue de la situation économique mondiale en 1933—1934. (H. F.) — <i>Vincze Frigyes</i> : A középfoku kereskedelmi szakoktatás hazánkban és a külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig. (Kisléghi Nagy Dénes.) — <i>Ledermann László</i> : A japán ipari probléma. (Káldor György.) — <i>Nyeviczkey Zoltán</i> : A mai devizajog és néhány megoldásra váró kérdés. (Rácz Lajos.) — <i>Nyeviczkey Zoltán</i> : Jelzálogos valutakövetelések és tehermentesítési problémák. (Rácz Lajos.) — <i>Pályi Melchior</i> : Principles of Mortgage Banking Regulation in Europe. (Domány Gyula.) — <i>Spirito Ugo</i> : Capitalismo e corporativismo. (Regös Ferenc.) — Rapport au président de conseil par MM. Ed. Herriot et A. Tardieu ministres d'État sur la Lutte contre la Vie chère. (Gábor László.) — <i>Ujlaky-Nagy Árpád</i> : Tervgazdálkodás. Őstermelésünk problémái. (Lipták László.) — <i>Pakuts Béla</i> : A magyar vasutépítés kezdetei. (Gálos Rezső.)	109
---	-----

Külföldi folyóiratok szemléje

Revue Économique Internationale. (G. L.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.) — Zeitschrift für Sozialforschung. (L. Gy.)	130
---	-----

Magyar Közgazdasági Társaság

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.
A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdaiért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6
ívnvi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeik fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műgyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 59-6-41.
Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Köz-
gazdasági Társaság főtítkára (II., Bimbó-utca 15).
Telefon: Aut. 57-8-64.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papírosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó annak rövid tartalmi kivonata a Szemle német-
nyelvű melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesz-
tőség gondoskodik. A kisértett cikkek kefelevonatát ellen-
őrzés és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kisértett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

Megjelent

A KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR XVII-İK KÖTETEKÉNT

Éber Ernő :

Az észszerű földbirtokpolitika követelményei.

Ára 2 pengő.

Minden könyvkereskedésben kapható.

Főbizománys Gergely R., Budapest, Dorottya-utca 2.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, cimváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, V., Nádor-utca 16.**

Statisztikai törvényszerűség a jövedelemeloszlásban.

(Pareto törvénye)

A jövedelemeloszlás a legfontosabb közgazdasági folyamatok egyike s ezért e folyamatnak minden oldalról való megvilágítása és az abban közreműködő hatások és tényezők felderítése rendkívül nagy elméleti és gyakorlati jelentőségű tudományos probléma. A tudományos kutatás e célból elsősorban a közgazdaság szervezetének, tagozódásának lényegstruktúráját vizsgálja s megállapítja a különböző jövedelmi kategóriákat (földjáradék, tőkekamat, munkabér stb). A közgazdasági elmélet azután feltárja azokat a gazdasági összefüggéseket, illetve többé-kevésbé quantitativ jellegű relációkat, amelyek az egyes gazdasági ágazatok jövedelmének nagyságát megszabják. Ily módon a jövedelemeloszlás sajátosságai visszavezethetők az alapvető gazdasági vagy társadalmi tényezőkre, illetve elemi, tovább már közgazdasági szempontból nem analizálható folyamatokra. E vizsgálatok mellett, ezek kiegészítéseképp, igen fontos a jövedelemeloszlás tanulmányozása a maga konkrét valóságában is úgy, amint azt kisebb-nagyobb pontossággal a statisztikai adatok elének tárják.

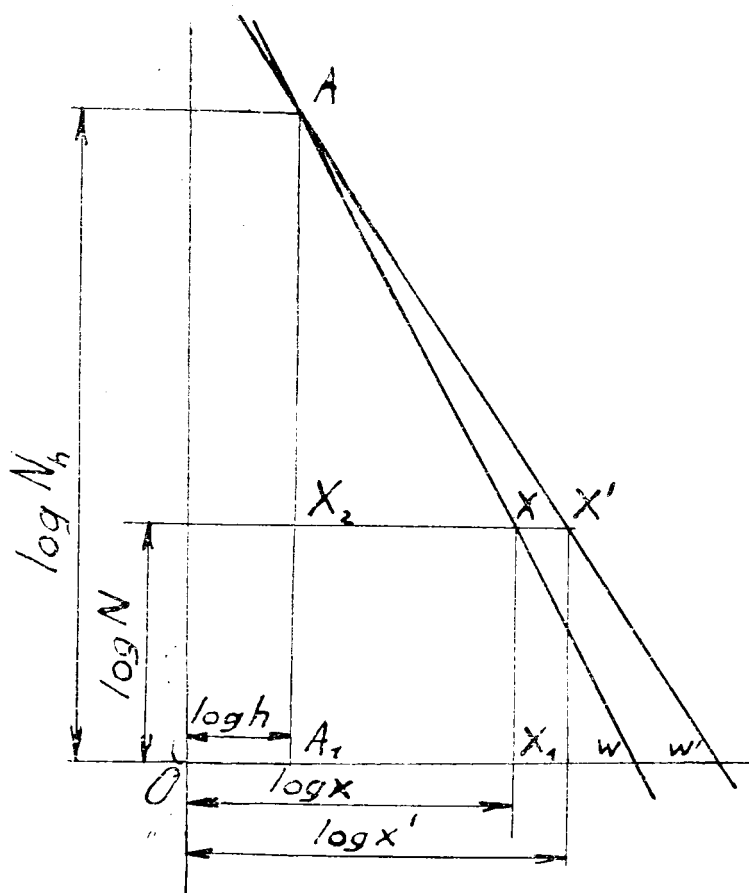
A jövedelemeloszlás igen nagy számu gazdasági tényező, illetve gazdálkodó egyén közreműködésének eredménye. Az erre vonatkozó statisztikai adatokban tehát egyrészt a tömegszerűségből következően bizonyos statisztikai törvényszerűség megnyilvánulása várható, másrészt e törvényszerűség sajátosságát a jövedelemeloszlás gazdasági természete is szükségképpen befolyásolja. A jövedelemeloszlás e törvényszerűség szempontjából való vizsgálata tehát megfelel annak az újabban „ökonometrikainak” nevezett kutatási iránynak,¹ amely a gazdasági törvényeket nem csak absztrakt mivoltukban vizsgálja, mint a klasszikus iskola, vagy a tiszta ökonómia egyes művelői tették, hanem azokat a tények világában a konkrét statisztikai számadatok alapján nyomon követi és numerikus pontosságra törekszik. A jövedelemeloszlás ily értelmű vizsgálata, amelynek kezdeményezése V. Pareto²

¹ J. A. Schumpeter: The Common Sense of Econometrics. Econometrica. I. (1933), 5. o.

² V. Pareto: Cours d'Économie Politique. II. (1897), 299. o.

nevéhez fűződik, a modern ökonometrikai kutatás egyik legelső példája.

Pareto a jövedelemeloszlás vizsgálatában a következőkép jár el. Jelöljön x egy bizonyos nagyságu jövedelmet. A jövedelmi statisztika alapján megállapítható azoknak az egyéneknek a száma: N , akiknek a jövedelme nagyobb, mint x . Ha már most egy derékszögű koordináta-rendszerben az egyes $\log x$ értékek, mint abszcisszák felett felvisszük ordináták gyanánt a megfelelő $\log N$ értékeket, akkor olyan pontokat kapunk, amelyek közelítőleg egy egyenes vonalon fekszenek. Ez az empirikus adatokból nyert felfedezés (Pareto törvénye), mint látni fogjuk, a jövedelemeloszlási vizsgálatoknak egész új irányt szabott.

1. sz. ábra.

Az 1. sz. ábrán h jelenti a legkisebb figyelembe vett jövedelmet, N_h az ennél nagyobb jövedelemmel rendelkezők száma. A $\log h$ és $\log N_h$ értékek meghatározzák az A pontot. Bármely más x jövedelemnagyságnak megfelelő X pont egy az abszcissza tengellyel w szöget képező u. n. Pareto-féle egyenesen fekszik. Az ábrából tehát következik, hogy mindig fennáll az alábbi össze-

függés:

$$\overline{A X_2} = \overline{X X_2} \cdot \operatorname{tg} w,$$

illetve:

$$\log N_h - \log N = (\log x - \log h) \operatorname{tg} w.$$

Egyszerű rendezéssel kapjuk, hogy:

$$\log N = \log A - \alpha \log x, \quad (1a)$$

ahol

$$\log A = \log N_h + \alpha \log h \text{ és } \alpha = \operatorname{tg} w.$$

A Pareto-féle törvény képlet alakjában tehát azt mondja ki, hogy a $\log N$ és $\log x$ értékek között közelítően lineáris összefüggés áll fenn, amelyben két konstans: $\log A$ és α szerepel. Ezek közül az utóbbi, a Pareto-féle egyenes iránytangense az u. n. Pareto-féle állandó.

Sok esetben a $\log x$ és $\log N$ értékek által meghatározott pontok nem fekszenek kielégítő közelítéssel egy egyenesen s így az (1a) egyenlet nem teljesül a kívánt pontossággal. Ilyen esetekben Pareto $\log x$ érték helyett a $\log (x + a)$ értéket veszi abszcissza gyanánt, ahol „a” egy bizonyos meghatározandó állandó. Az így meghatározott abszcisszák fölött felvive a $\log N$ értéket, a legtöbb esetben olyan pontokat kapunk, amelyek igen nagy közelítés mellett egy egyenesen fekszenek. Ennek az egyenesnek az egyenlete tehát:

$$\log N = \log A - \alpha \log (x + a), \quad (2a)$$

azaz így egy 3 konstans tartalmazó képletet kapunk. Teljesség kedvéért megemlítjük, hogy Pareto azokra a kivételes esetekre, amikor a (2a) képlet sem teljesül kielégítő pontossággal, még egy négy állandót tartalmazó képletet ad meg, amely a következő:

$$\log N = \log A - \alpha \log (x + a) - \beta x. \quad (3)$$

Ennek a kifejezésnek azonban a későbbi kutatásokban alig volt szerepe. A Pareto-féle képletek sokszor logaritmus nélküli alakban szerepelnek, amelyek a megadott egyenletekből közvetlenül le-származtathatók. Így kapjuk az (1a) egyenletből:

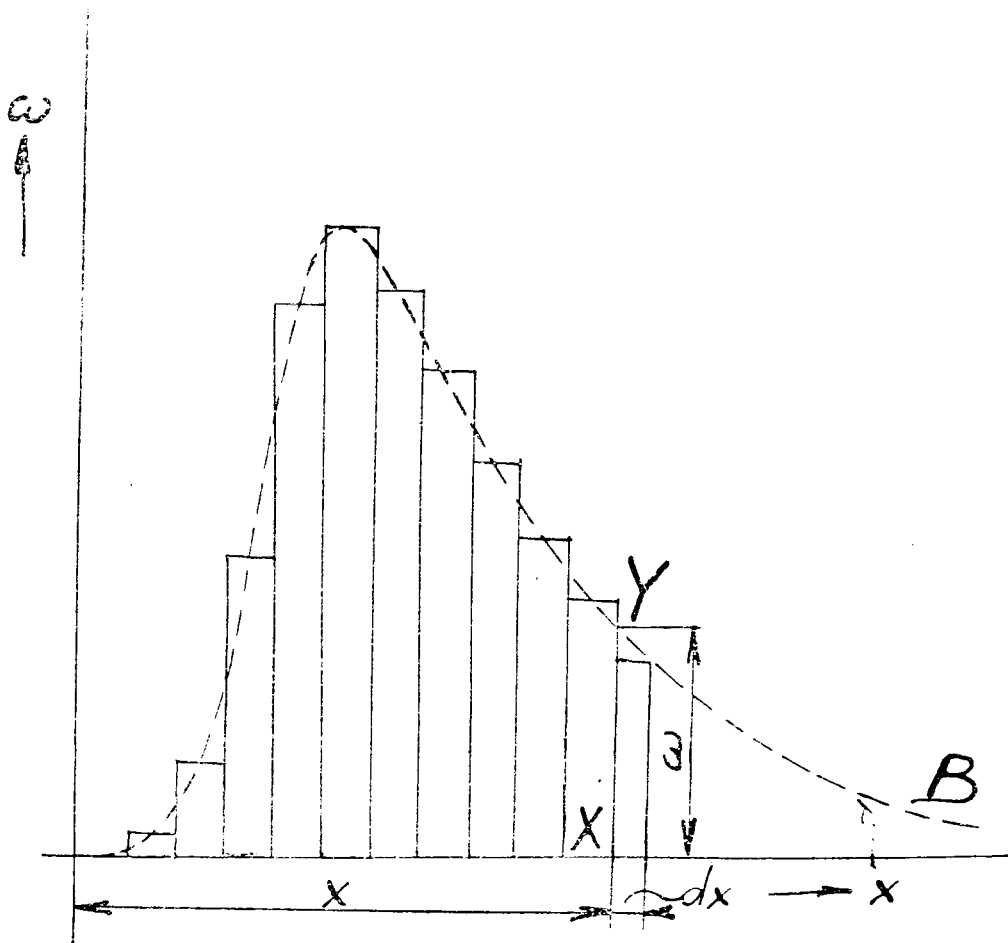
$$N = \frac{A}{x^\alpha}, \quad (1b)$$

és a (2a)-ból

$$N = \frac{A}{(x + a)^\alpha}. \quad (2b)$$

Mielőtt a Pareto-féle törvény, illetve képletek empirikus példákon való igazolásával foglalkoznánk, már most megemlítjük, hogy a Pareto-féle képletek nem adhatják meg az egész jövedelem-eloszlás görbét. Általános megfontolásokból u. i. világos, hogy ha egy a legszegényebbekre is kiterjedő statisztikával rendelkez-nénk; azaz ismernénk, hogy hány 100 P-nél kisebb, hány 100—200,

200—300 P stb. közötti jövedelem van, akkor a nagyobb jövedelmek felé haladva, e számok kezdetben növekednének egy maximumig, azután pedig csökkennének. Ha tehát az egyes jövedelmi intervallumok felett az azokra eső jövedelmek és az összes jövedelem számainak hányadosát ordináta gyanánt, felvisszük a 2. sz. ábrát kapjuk.

2. sz. ábra.

Ha már most az egyes jövedelemintervallumokat mind kisebbnek vesszük, akkor a 2. sz. ábra lépcsőzetes diagrammja mind jobban megközelíti burkoló görbét. Ez a görbe, amelynek ω jelzésű ordinátái x és $x + dx$ jövedelmek által határolt intervallumba eső jövedelmek számának hányadát adják meg, nem szimmetrikus a tetőpontja körül, hanem e ponttól balra eső ága az abszcissa-tengely egy bizonyos pontjánál kezdődik és véges nagyságu, míg a jobboldali ág aszimptotikusan közeledik az x tengelyhez. Egy bizonyos x jövedelemnél nagyobb jövedelmek számának hányadát egyszerűen megkapjuk, ha az x feletti jövedelemintervallumokba eső hányadokat, tehát az X ponttól jobbra eső téglalapokat összegezzük. Ez közelítően az abszcissa-tengely, az YB görbeág és az XY ordináta által határolt területnek felel meg. Ha pedig folytonos jövedelemeloszlást veszünk fel, akkor

ez a terület az ωdx értékek összege, illetve integrálja x és $+\infty$ határok között, azaz

$$\frac{\widehat{N}}{n} = \int_x^{+\infty} \omega dx,$$

ahol n az összes jövedelem, N pedig az x -nél nagyobb jövedelmek számát jelenti, mint már előbb. Ebből az egyenletből következik viszont, hogy N (mint x függvénye) ismeretes képletéből egy bizonyos x , $x + dx$ jövedelemintervallumba eső jövedelmek számát ($n \omega$) N egyszerű differenciálásával kapjuk, azaz:

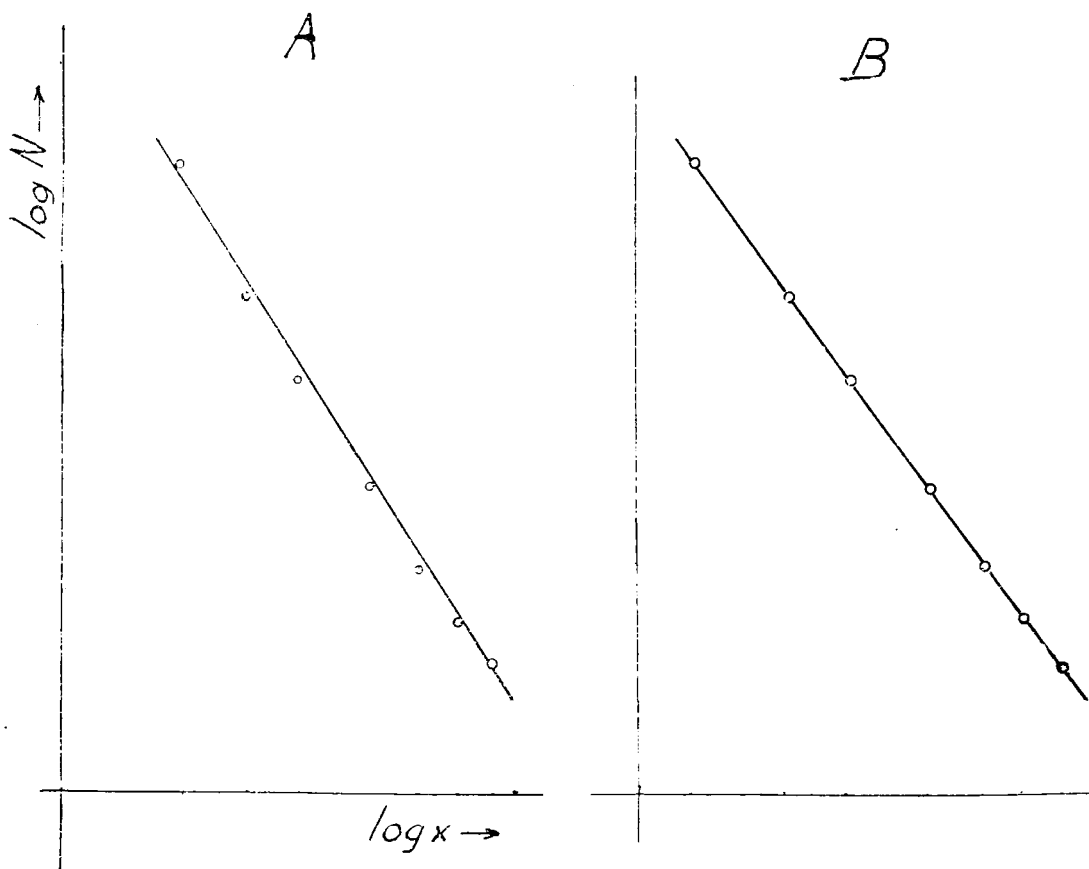
$$n \omega = - \frac{dN}{dx}.$$

Igy nyerjük az (1b) alapján:

$$n \omega = \frac{\alpha A}{x^{\alpha+1}} \quad (1c)$$

és a (2b)-ből:

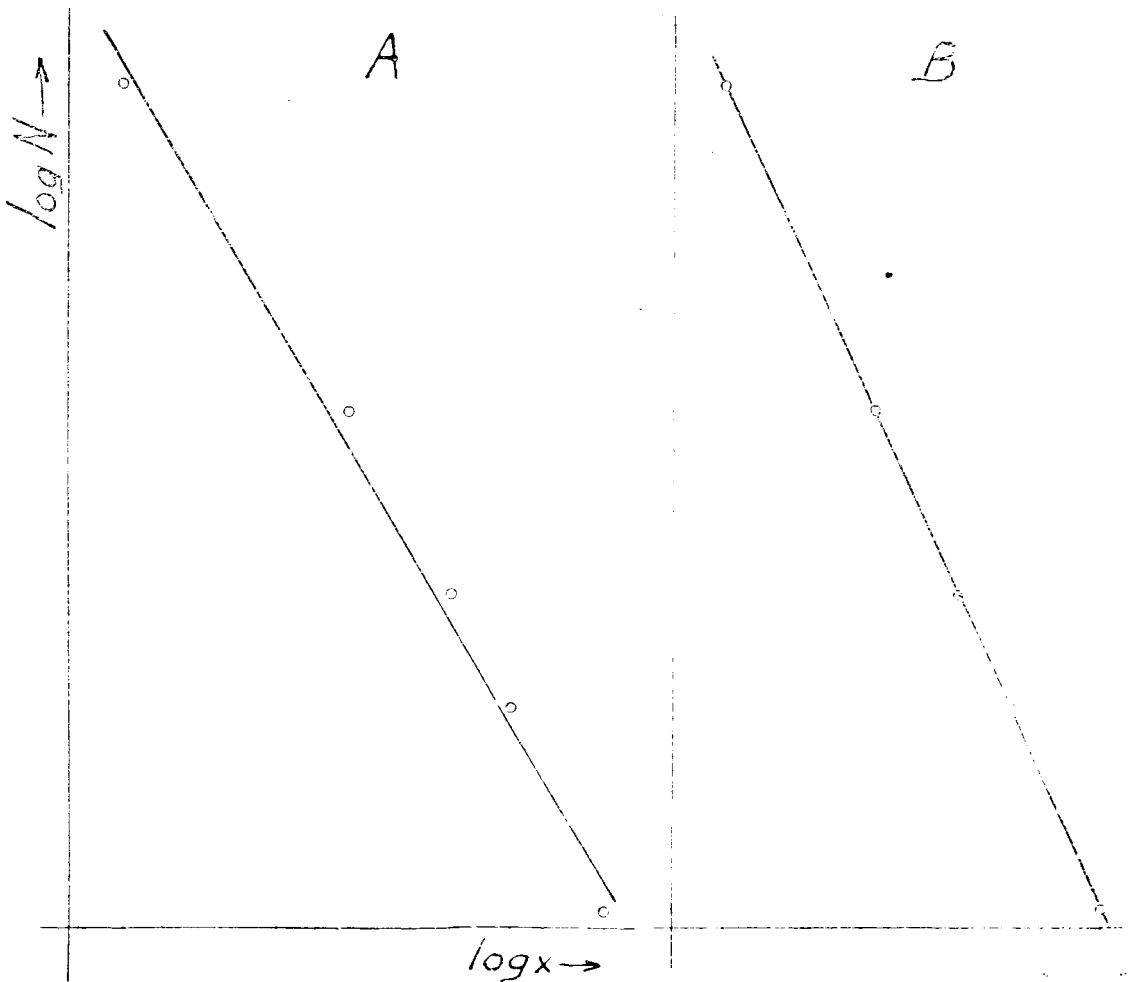
$$n \omega = \frac{\alpha A}{(x + a)^{\alpha+1}}. \quad (2c)$$

Magyarország 1915. évi jövedelemeloszlása.

3. sz. ábra.

Mindkét esetben az x csökkenésével az $n \omega$ értékek monoton növekednek, azaz (1b) és (2b) képletek legfeljebb a jövedelem eloszlási görbének a tetőponttól jobbra eső ágát adhatják meg. Ez azonban gyakorlatilag a Pareto-féle képletek használhatóságát csak kevésbé érinti, mert a legtöbb jövedelemstatisztika is csak a jövedelemeloszlásnak eme részét tartalmazza.

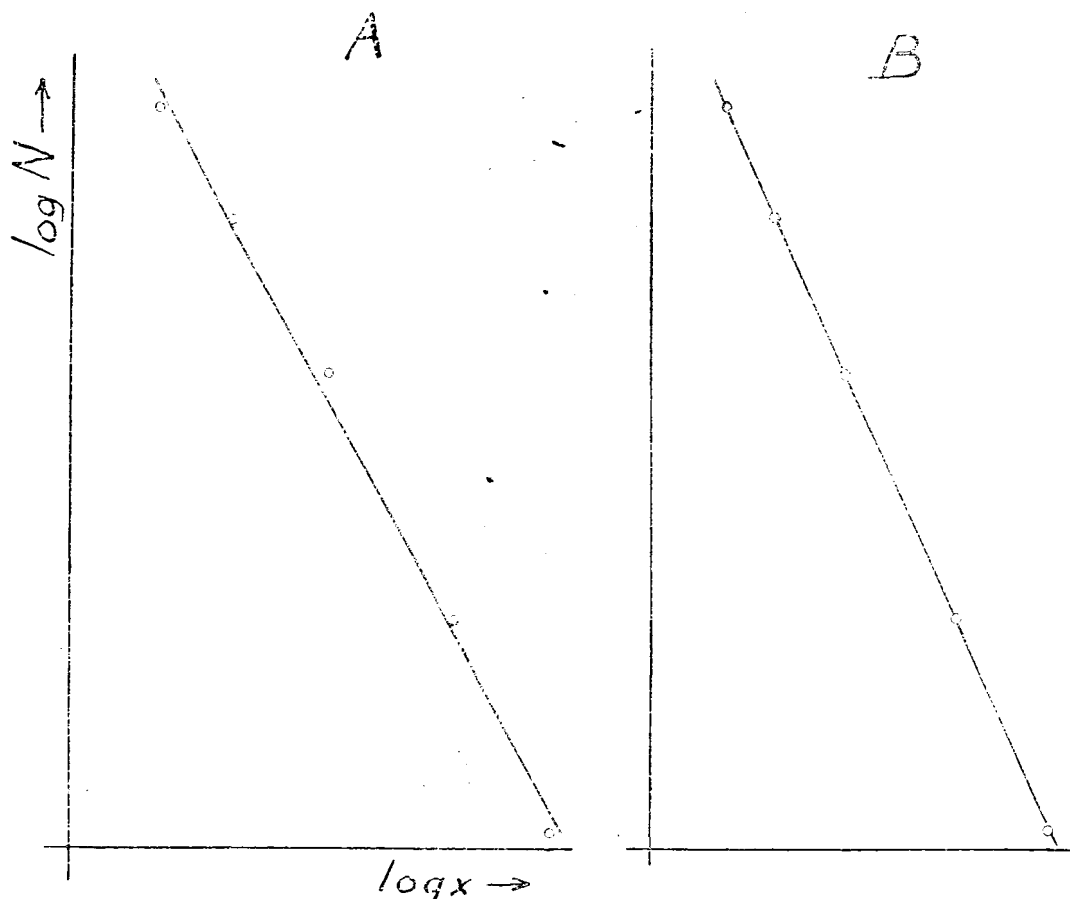

Csonkamagyarország 1928. évi jövedelemeloszlása.

4. sz. ábra.

A Pareto-féle törvény igazolására Magyarország 1915. évi, Csonkamagyarország 1928. és 1931. évi jövedelmi statisztikáját választottuk. Ezeket az adatokat az I., II. és III. sz. táblázatok tartalmazzák. Megjegyezzük, hogy a III. sz. táblázat az 1931. évi adatokat összevonva tartalmazza, az eredeti statisztikánál kisebb részletességgel, hogy az adatoknak a Pareto-féle képletekkel való megegyezése a másik két esethez hasonlóan legyen megítélhető.³

³ Említést érdemel, hogy az 1928. évi statisztika az adóköteles tiszta jövedelmet, míg az 1931. évi az összes jövedelmet tünteti fel.

Csonkamagyarország 1931. évi jövedelemeloszlása.
5. sz. ábra.

A 3., 4., és 5. sz. ábrák A jelzésű része az ezekből az adatokból számított $\log x$ és $\log N$ értékeknek megfelelő pontokat tüntetik fel. Mint látható, ezek a pontok megközelítően egy egyenes vonalon fekszenek. Az (1a) képletnek megfelelő Pareto-féle egyenes, mint amely e pontokat legjobban megközelíti, a rajz alapján szemmérték szerint meghuzható. Célszerű azonban az egyenes meghatározására valamilyen számítási eljárást alkalmazni, amely a szubjektív megítéléstől független. E célra az irodalomban általában használatos legkisebb négyzetek módszere a legalkalmasabb. E módszer az (1a) ismeretlen α és A állandóinak meghatározására igen sokféleképp alkalmazható s a különböző alkalmazások egymástól bizonyos fokig eltérő eredményekre vezetnek. Céljainkra legmegfelelőbbnek látszik a Bortkiewicz⁴ által követett eljárás, amely csak α megállapítására szolgál.

Legyen x_{i-1} , N_{i-1} és x_i , N_i két az (1a) egyenletnek eleget tevő értékpár, akkor e két értékpárra felírt (1a) egyenleteket egymásból kivonva kapjuk:

⁴ Die Disparitätsmasse in der Einkommensstatistik. Bulletin de l'Institut International de Statistique. XXV. 3e livr. 227. o.

$\log N_{i-1} - \log N_i - \alpha (\log x_i - \log x_{i-1}) = 0$. Az empirikus x és N értékek felhasználása esetén ez az egyenlet nem teljesül pontosan és így a jobb oldalon egy zérustól különböző kis v_i értéket kapunk. Az α értéke már most úgy határozandó meg, hogy az összes megfigyelési adatok felhasználása esetén kiadódó v_i értékek négyzeteinek összege: D minimális legyen. Mivel:

$$D = \sum_{i=2}^{n-1} v_i^2 = \sum_{i=2}^{n-1} \left[\log N_{i-1} - \log N_i - \alpha (\log x_i - \log x_{i-1}) \right]^2,$$

ahol n a megfigyelt értékpárok száma, a minimum feltételéből:

$$\frac{\partial D}{\partial \alpha} = 0,$$

kapjuk:

$$\alpha = \frac{\sum_{i=2}^{n-1} (\log x_i - \log x_{i-1}) (\log N_{i-1} - \log N_i)}{\sum_{i=2}^{n-1} (\log x_i - \log x_{i-1})^2}.$$

Ezt a képletet alkalmazva az 1915. évi magyarországi adatokra, nyerjük:

$$\alpha = 1.65,$$

az 1928. évi adatokból pedig

$$\alpha = 1.89,$$

és az 1931. évi adatokból ⁵:

$$\alpha = 1.64.$$

Az ábrákból szemmel látható, bár nem jelentékeny eltérések a Pareto-féle egyenes és a megfigyelt értékek között, arra indítanak, hogy a (2a) képletet alkalmazzuk. Az ismeretlen állandók meghatározása ezuttal is lehetséges grafikus uton és ez gyakran alkalmazott eljárás, bár a grafikus módszer különösen az „a”-értékek meghatározásánál eléggé megbízhatatlan. Ezért célszerű itt is valami kalkulatorikus eljáráshoz folyamodni. A legkisebb négyzetek módszere ez esetben azonban annyira körülményes számításokat igényel, hogy gyakorlatilag nem jöhet tekintetbe. Pareto a Cauchy-féle interpolációt ajánlja, a későbbiekre való tekintettel azonban számunkra legalkalmasabb egy rokon problémakörben *J. Kapteyn* ⁶ által ajánlott módszer, amelyet különben a jövedelemeloszlás vizsgálatával kapcsolatban mások is felhasználtak.⁷

⁵ Megjegyezzük, hogy az 1931. évi adatokat teljes részletezésükben felhasználva, α értéke ugyanekkorának adódik ki.

⁶ *Skew Frequency Curves in Biology and Statistics*. Groningen. 1903.

⁷ *R. D'Addario: La Curva dei Redditi. Rivista Italiana di Statistica*. 111. (1931), 140. o.

Ez az eljárás abból áll, hogy a (2a) képlet 3 ismeretlen állandójának meghatározására 3 olyan ismert $\log N_1$, $\log N_2$ és $\log N_3$ értékre írjuk fel ezt az egyenletet, amelyek aritmetikai haladványt képeznek. Ha az adott értékek között ilyen nem akadna, akkor a jövedelemeloszlás elejéről és végéről választunk két értéket: $\log N_1$ és $\log N_3$ úgy, hogy az ezekből kiadódó középső $\log N_2$ érték valamely ismert $\log N$ értékhez közel essen. Ebből az értékből azután a $\log N_2$ értékhez tartozó x_2 érték interpolációval állapítható meg.

Az így nyert értékpárookra felírt (2a) egyenletek közül a másodikból az elsőt, a harmadikból a másodikat kivonva, kapjuk:

$$\frac{\log N_2 - \log N_1}{\alpha} = \log (x_1 + a) - \log (x_2 + a),$$

$$\frac{\log N_3 - \log N_2}{\alpha} = \log (x_2 + a) - \log (x_3 + a).$$

Mivel feltevésünk szerint:

$$\log N_2 - \log N_1 = \log N_3 - \log N_2,$$

írható:

$$\log (x_1 + a) - \log (x_2 + a) = \log (x_2 + a) - \log (x_3 + a),$$

azaz

$$\frac{x_1 + a}{x_2 + a} = \frac{x_2 + a}{x_3 + a},$$

innen

$$a = \frac{x_2^2 - x_1 x_3}{x_1 + x_3 - 2 x_2}. \quad (4a)$$

Az előző egyenletek alapján pedig:

$$\alpha = \frac{\log N_2 - \log N_1}{\log (x_1 + a) - \log (x_2 + a)},$$

honnan „a” előbb talált értékének behelyettesítésével kapjuk:

$$\alpha = \frac{\log N_1 - \log N_2}{\log (x_3 - x_2) - \log (x_2 - x_1)}. \quad (4b)$$

A harmadik állandó pedig ezekután a (2a) egyenletek bármelyikéből kiszámítható:

$$\log A = \log N_i + \alpha \log (x_i + a), \quad (4c)$$

hol $i = 1, 2, 3$ —

Az eljárásban rejlő önkényesség, amely a $\log N_1$ és $\log N_3$ megválasztásában nyilvánul meg, majdnem teljesen kiküszöböltnek tekinthető, ha e választásnál a fentebb említett elveket követjük. Mindenesetre e módszer sokkal objektívabb, mint a gra-

A 3., 4. és 5. sz. ábrák B jelzésű része a jövedelemstatisztikai adatoknak megfelelő pontokat tünteti fel a (2a) képletnek megfelelő koordinátákban. E pontok annyira egy egyenes vonalba esnek, hogy az egyenestől való eltérések az ábrák léptékében már nem voltak feltűntethetők. A 3 állandós Pareto-féle képlet tehát már igen nagy megközelítéssel a tényleges jövedelemeloszlást adja meg.

A Pareto-féle törvény legfontosabb alkalmazása a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségének a vizsgálatával kapcsolatos. A jövedelemeloszlás egyenlőtlenségének tanulmányozása nagy szociális jelentőségénél fogva már régóta foglalkoztatja a közgazdaságtudományt. Egyrészt a különböző társadalmi rétegek, így a gazdagok és szegények egymáshoz való viszonya nyer ezzel exakt, számszerű megvilágítást, másrészt a jövedelmi adók kivétele is előtérbe tolta ezt a kérdést. A Nemzetközi Statisztikai Intézet ismételten foglalkozott ezzel a kérdéssel.⁸ A jövedelemeloszlás egyenlőtlenségének a kérdése e vizsgálatokban különösen abból a szempontból nyert megvilágítást, hogy mikép kell a jövedelemeloszlási adatokat úgy átdolgozni, hogy a különböző helyekre és időpontokra vonatkozó eloszlások összehasonlíthatók legyenek az egyenlőtlenség szempontjából. E célra a legegyszerűbb eljárásnak az látszik, hogy a különböző nagyságu jövedelmi kategóriákra eső jövedelmek hányadát meghatározzuk és e számokat hasonlítsuk össze. Amennyiben ez alapon a magasabb jövedelmek százaléakai növekednek, az alacsonyabbakéi pedig csökkennek, úgy az egyenlőtlenség kisebbedett. E rendkívül elterjedt módszer hibája abban áll, hogy az összehasonlítások ugyanazokra a jövedelmi fokozatokra vonatkoznak, holott ezeknek a méreteit, illetve arányát az átlagjövedelem növekedésével módosítani kellene. A jövedelmek növekedésével u. i. az egyének egy bizonyos része az alsóbb jövedelmi fokozatokból a felsőbbekbe kerül s ily módon különösen a magasabb fokozatok hányadai növekednek, ami az összehasonlítást meghamisítja.

E nehézség kiküszöbölésére szolgál az az eljárás, amelynél a jövedelmeket úgy osztályozzuk, hogy valamely osztály jövedelmeinek az összege az összes jövedelem meghatározott tört része legyen. Ezt az *E. Würzburger* által 1904-ben javasolt eljárást alkalmazza *A. N. Kiaer*⁹ különböző országok jövedelemeloszlásának az összehasonlítására. Az általa használt osztályok az összjövedelem $\frac{1}{5}$ részének felelnek meg. Az összehasonlítás megkönnyítésére Kiaer az egyes osztályokon belüli jövedelmek átlagát az átlagos jövedelemhez viszonyítja. Az összehasonlítás tehát minden országra nézve öt számot igényel és így nehézkes s amellet

⁸ Répartition sociale des révenus. Bulletin de l'Institut International de Statistique. T. XVIII. 2. livr. 119. o. Documents concernant la statistique internationale de la répartition des revenus privés. Bulletin Inst. Int. Stat. T. XIX. 2. livr. 102. o. La Répartition des revenus et fortunes privés. Bulletin. Inst. Int. Stat. T. XX. 2. livr. 619. o.

⁹ Bulletin de l'Inst. Int. Statist. XVIII. 2. livr. 119. o.

a szélső osztályok közötti különbségeket a középsők rovására jogosulatlanul tulozza.

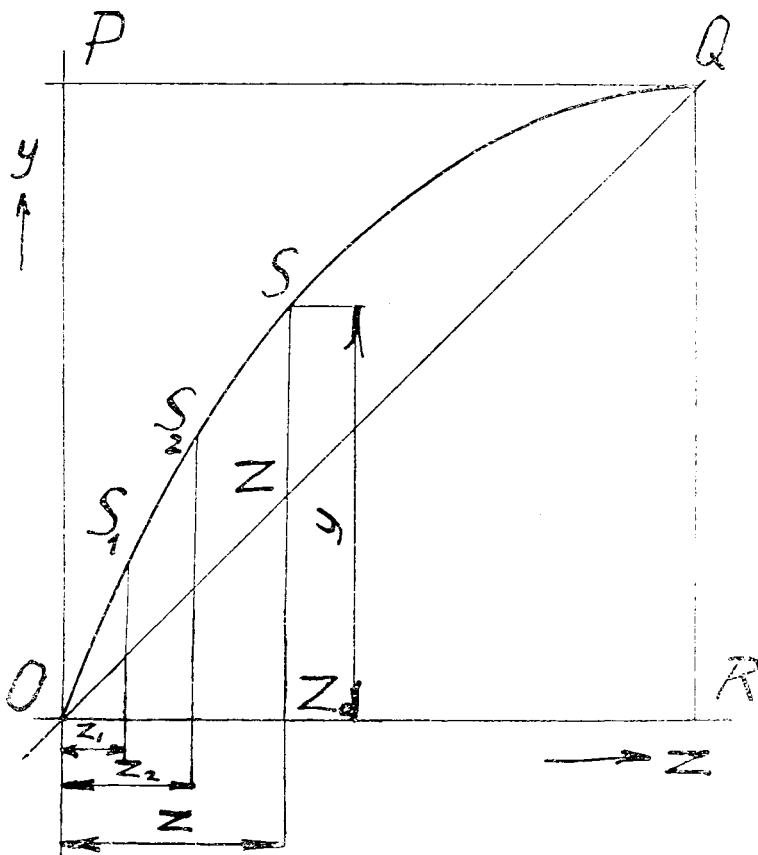
Az említett és más hasonló eljárások nem adnak egyszerű és szubjektív mérlegelésektől mentes módszert a jövedelemeloszlások egyenlőtlenségének meghatározására. Ezért igen fontos valami olyan eljárás kidolgozása, amelynél az egyenlőtlenség mérésére csak egy vagy két szám szolgál. Ilyen irányba esik az a régóta használatos eljárás, amely a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségét két számadattal fejezi ki. Ezek közül az egyik megadja, hogy a jövedelmek hány százaléka esik egy bizonyos meghatározott nagyság fölé és a másik szám az összjövedelemnek ezek által a jövedelmek által képviselt százaléka. Így *Rodbertus*¹⁰ említi, hogy Nagybritanniában és Írországbán 1867-ben az 1000 £-nál nagyobb jövedelműek száma az összesnek csak $\frac{1}{2}\%$ -a, de e jövedelmek összege az összjövedelem 25% -át teszi ki. Az említett arányszámok használata esetén az egyenlőtlenség a jövedelemeloszlásban annál nagyobb, minél kisebb az első arányszám a másodikhoz képest.

Az előző megfontolások arra indítanak, hogy valamely adott jövedelemeloszlás vizsgálatánál különböző x nagyságú jövedelmeket véve fel, az ennél kisebb nagyságú jövedelmek számának hányadát szembe állítsuk az összjövedelemnek ezek által képviselt hányadával. Jelölje $\Phi(x)$ az első, $\Psi(x)$ a második hányadot, akkor a Rodbertus-féle példában $x = 1000$, $1 - \Phi(x) = 0.05$ és $1 - \Psi(x) = 0.25$. Jelölje továbbá a jövedelemeloszlás legkisebb jövedelmét h és a legnagyobbat k , akkor ha általában $y = \Phi(x)$ és $z = \Psi(x)$, a h jövedelemhez tartozó $y = 0$, ugyanugy $z = 0$, míg k esetében $y = 1$, $z = 1$, mint ez a $\Phi(x)$ és $\Psi(x)$ függvények definíciójából következik. A h és k közé eső a jövedelemstatisztikában szereplő x_1, x_2, \dots, x_{n-1} jövedelmekhez tartozó y és z értékek legyenek: y_1, y_2, \dots, y_{n-1} és z_1, z_2, \dots, z_{n-1} . Általában $y = F(z)$, és e függvényt valamely derékszögű koordináta rendszerben ábrázolva a 6. ábrán feltüntetett $O S Q$ görbét kapjuk.¹¹ Az ábrán $O R = O P = 1$.

A 6. ábrán tehát az ordináták a jövedelmek számának törtrészei, az abszcisszák pedig az ennek megfelelő hányadai az összjövedelemnek. Ha a jövedelemeloszlás teljesen egyenletes, azaz a jövedelmek mind egyenlő nagyok, akkor e két hányad egymással megegyezik, azaz mindig $y = z$. Tehát az egyenletes jövedelemeloszlást az $O Q$ egyenes jelképezi. Minél jobban eltér az $O S Q$ vonal az egyenestől, annál egyenlőtlenebb a jövedelemeloszlás. Indokolt tehát az $O S Q$ görbe és $O Q$ egyenes által határolt szeg-

¹⁰ Zur Beleuchtung der sozialen Frage. Neue Ausgabe. Berlin, 1899 II. 86. o. Idézve Bortkiewicz l. c. nyomán.

¹¹ M. O. Lorenz: Methods of Measuring Concentration of Wealth. Publ. Amer. Statist. Assoc. (IX.) 1905.

6. sz. ábra.

mens területét az egyenlőtlenség mérőszámának tekinteni. Mivel, mint az ábrából látható:

$$\overline{SZ} = \overline{SZ_0} - \overline{ZZ_0} = y - z,$$

tehát e terület: λ nagyságára kapjuk:

$$\lambda = \int_0^1 (y - z) \bar{dz}. \quad (5)$$

Az így megállapított egyenlőtlenségi mérőszám egyszerű összefüggésben van egy másik fontos mérőszámmal, amely az előzőektől egészen független gondolatmenet alapján vezethető le. Két jövedelem közötti egyenlőtlenséget a kettő különbsége fejezi ki. Valamely jövedelemeloszlás egyenlőtlenségének a mérésére úgy járhatunk el, hogy két-két jövedelemből álló összes lehetséges kombinációkat képezve, mindig a nagyobbikból a kisebbiket kivonva nyert különbségek összegét e különbségek számával osztjuk; az így kapott átlagos különbséget jelölje u . Ha az átlagos különbséget elosztjuk az m jelzésű átlagos jövedelemmel, akkor az így kapott átlagos relativkülönbség:

$$\eta = \frac{u}{m}$$

a jövedelmek abszolút nagyságától független egyenlőtlenségi mérőszám.

Ha már most folytonos jövedelemeloszlást tételezünk fel és $\omega(x) dx$ az $x, x + dx$ jövedelem-intervallumba eső jövedelmek hányada, akkor¹²

$$u = \frac{\int_h^k \omega(x) \int_h^x \omega(t) (x-t) dt dx}{\int_h^k \omega(x) \int_h^x \omega(t) dt dx} \quad (6)$$

Az előbbiek alapján az $\omega(x)$, Φ és $\Psi(x)$ jelentéséből következik az alábbi három egyenlet helyessége:

$$\int_h^x \omega(t) dt = \Phi(x), \quad \int_h^x \omega(t) \cdot t dt = m \Psi(x) \text{ és}$$

$$\int_h^k \omega(t) dt = 1.$$

Minthogy továbbá $\frac{d\Phi(x)}{dx} = \omega(x)$ és $\Phi(h) = 0$, $\Phi(k) = 1$, (6)

ilyen alakban is írható:

$$u = 2 \int_h^k \omega(x) \left\{ x \Phi(x) - m \Psi(x) \right\} dx,$$

illetve $\Phi(x)$ és $\Psi(x)$ helyett y és z behelyettesítésével, és a

$$\omega(x) = \frac{dy}{dx}, \quad x \omega(x) = m \frac{dz}{dx}$$

összefüggések figyelembevételével lesz:

$$u = 2m \left(\int_0^1 y dz - \int_0^1 z dy \right).$$

Innen egyszerű parciális integrálással nyerjük, hogy

$$u = 4 \int_0^1 (y - z) dz,$$

¹² L. Bortkiewicz, l. c.

azaz (5) alapján :

$$\eta = 4\lambda. \quad (7)$$

Mivel, mint a 6. ábrából közvetlenül látható:

$$0 < \lambda < \frac{1}{2},$$

η számára a következő értékhatárokat kapjuk:

$$0 < \eta < 2.$$

Az átlagos különbséget a jövedelemeloszlással kapcsolatban először V. Furlan¹³ említi, az η mérőszám fontosságát pedig különösen C. Gini ismerte fel.¹⁴

Az előbb tárgyalt egyenlőtlenségi mérőszámmal rokontermészetű a Bortkiewicz¹⁵ által javasolt relatív átlagos eltérés:

$$\mathcal{J} = \frac{1}{m} \int_h^k \omega(x) (x - m) dx, \quad (8a)$$

amely az egyes jövedelmek és az átlagjövedelem közötti különbségek átlagának és az átlagjövedelemnek a hányadosa.

Ez még ilyen alakban is írható:

$$\mathcal{J} = \frac{1}{m} \int_h^m \omega(x) (m - x) dx + \frac{1}{m} \int_m^k \omega(x) (x - m) dx,$$

és mivel

$$\int_h^m \omega(x) (m - x) dx = \int_m^k \omega(x) (x - m) dx,$$

$$\mathcal{J} = \frac{2}{m} \int_h^m \omega(x) (m - x) dx.$$

Innen:

$$\int_h^m \omega(x) dx = \Phi(m) \text{ és } \frac{1}{m} \int_h^m \omega(x) \cdot x dx = \Psi(m)$$

helyettesítéssel kapjuk:

$$\mathcal{J} = 2 \{ \Phi(m) - \Psi(m) \} \quad (8b)$$

Az egyenlőtlenség egy más mérőszámának definíciójához szolgálhat alapul egy a matematikai statisztikában használatos

¹³ Neue Literatur zur Einkommenverteilung in Italien. Jahrb. f. Nat. ök. u. Statist. 3. F. 42. k. (1911.) 254. o.

¹⁴ Variabilità e Mutabilità. Bologna. 1912.

¹⁵ Die Grenznutzentheorie als Grundlage einer ultraliberalen Wirtschaftspolitik. Schmollers Jahrbuch. 1898. évf. 1209. o.

menyiség, az u. n. szóródás. Ez valamely megoszlás középértékétől való eltérések négyzeteinek átlagából vont gyök, az u. n. standard deviation, jele: σ . Az egyenlőtlenség mérőszáma lehet tehát a $\frac{\sigma}{m}$ hányados.

Az előzők alapján világos, hogy az egyenlőtlenség mérőszáma végtelen sokféleképp definiálható. A különböző definíciók az egyenlőtlenséget más-más vonatkozásában ragadják meg, ami az ezeken alapuló mérőszámok használatánál figyelembe veendő. Mindenesetre a jövedelemeloszlások egyenlőtlenségének tanulmányozása esetén ajánlatos nemcsak egy, hanem több típusu mérőszám indikációjára támaszkodni. Az ezek között mutatkozó eltérések az egyenlőtlenség mértéke tekintetében szintén értékes felvilágosítást tartalmazhatnak.¹⁶

Mindezideig az egyenlőtlenség meghatározásával kapcsolatban a jövedelemeloszlás törvényszerűségére, illetve az $\omega(x)$ függvény természetére nézve semmiféle feltevással nem éltünk. Az egyenlőtlenségi mérőszámok kiszámítása rendkívül egyszerűsödik és a közöttük lévő kapcsolatok új megvilágítást nyernek, ha a jövedelemeloszlást jellemző $\omega(x)$ függvény ismeretes. E tekintetben van igen nagy jelentősége a Pareto-féle törvénynek. Az egyenlőtlenség meghatározására célszerű ezt az (1b) alapján a következő alakban felírni:

$$\frac{N}{N_h} = \left(\frac{h}{x}\right)^{\alpha},$$

amely formában a törvény kifejezésre juttatja, hogy $x = h$ esetén, $N = N_h$, míg $N = 0$, ha $x = \infty$. Ez utóbbi feltevés a valósággal szemben bizonyos egyszerűsítést jelent, amennyiben a maximális jövedelem természetesen véges nagyságu, a számítások azonban e feltétel révén rendkívül egyszerűsödnek anélkül, hogy ebből a képletek használhatósága lényegesen szenvedne.

Az egyenletünkben szereplő $\frac{N}{N_h}$ azonban nem egyéb, mint az x -nél nagyobb jövedelmek hányada, tehát előző jelölésünk szerint: $1 - \Phi(x)$. Ezt figyelembe véve kapjuk:

$$\Phi(x) = 1 - \left(\frac{h}{x}\right)^{\alpha}. \quad (9) \checkmark$$

Az előzők alapján innen egyszerű differenciálással nyerjük, hogy

$$\omega(x) = \frac{d\Phi}{dx} = \alpha h^{\alpha} \cdot x^{-(\alpha+1)}$$

Ennek a kifejezésnek a felhasználásával, mivel a megfigyelt adatok alapján mindig $\alpha > 1$, lesz:

¹⁶ D. B. Yntema: Measures of Inequality in the Personal Distribution of Wealth or Income. Journ. Amer. Stat. Assoc. XXVIII. (1933.) 423. o.

$$m = \int_h^k x \omega(x) dx = \int_h^\infty x h^x \cdot x^{-x} \cdot dx = \frac{x h}{x-1}. \quad (10)$$

Az átlagjövedelem eme értékének a segítségével kapjuk:

$$\psi(x) = \frac{1}{m} \int_h^x \omega(t) \cdot t dt = 1 - h^{x-1} \cdot x^{-(x-1)} \quad (11)$$

Ha a $\phi(x) = y$ és $\psi(x) = z$ már használt jelzéseket újra alkalmazzuk, akkor a (9) és (11) alapján az x kiküszöbölésével a következő fontos összefüggés nyerhető:¹⁷

$$1 - y = (1 - z)^\delta \quad (12)$$

ahol
$$\delta = \frac{x}{x-1}. \quad (13)$$

A (12) képletből következik, hogy az x -nél nagyobb jövedelmek számának logaritmusai, mint abszcisszáék és e jövedelmek által képviselt összegek logaritmusai, mint ordináták oly pontokat határoznak meg, amelyek egy egyenes vonalba esnek. Ennek az egyenesnek a hajlása δ a Pareto-féle egyenes hajlásával a (13) szerint függ össze. E Gini által levezetett törvénynek, bár a Pareto-féle képletén alapul, a gyakorlatban sokszor ezen túlmenő érvényességi köre van. Azaz sokszor a (12) egyenlet teljesül, amikor az (1a) összefüggéstől nagy eltérések mutatkoznak.¹⁸

Ha már most a (12) alapján az (5) egyenletben y -t, mint z függvényét behelyettesítjük, akkor (7) figyelembevételével kapjuk:

$$\eta = \frac{2}{2x-1}. \quad (14)$$

E képlet alapján a magyar jövedelemeloszlási adatokból meghatározott x értékekből kapjuk, hogy:

$$\begin{aligned} \text{az 1915. évben } \eta &= 0.87, \\ \text{„ 1928. „ } \eta &= 0.72, \\ \text{és „ 1931. „ } \eta &= 0.89. \end{aligned}$$

A (14) összefüggés mutatja, hogy növekvő x esetén a jövedelemeloszlás egyenlőtlensége csökken. Ez az előző levezetés nélkül is átlátható, ha meggondoljuk, hogy minél nagyobb a Pareto-féle egyenes hajlása, annál kisebb jövedelemközre oszlik meg egy bizonyos adott számú jövedelem, azaz annál kisebbek az eltérések

¹⁷ C. Gini: Indici di concentrazione e di dipendenza. Torino, 1910.

¹⁸ F. Savorgnan: Observations. Bulletin de l'Inst. Intern. Statist. XXV. (1931.) 3. Livr. 307. o.

a jövedelmek nagyságai között. Így az 1. sz. ábrán az $N_h - N$ számú jövedelemnek az $x - h$ jövedelemköz felel meg, míg egy másik kisebb $w' < w$ hajlású Pareto-féle egyenesnek megfelelő eloszlás mellett a jövedelemköz:

$$x' - h > x - h.$$

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a \mathcal{J} mérőszámot fejezzük ki α segítségével. A (8b), (9), (10) és (11) alapján u. i. kapjuk:

$$\mathcal{J} = 2 \frac{(\alpha - 1)^{\alpha - 1}}{\alpha^{\alpha}}. \quad (15)$$

A (15) képletből is következik, hogy α növekedésével \mathcal{J} csökken, u. i.

$$\frac{1}{\mathcal{J}} \frac{d\mathcal{J}}{d\alpha} = -\log \frac{\alpha}{\alpha - 1} < 0$$

A magyar jövedelemstatisztikai adatokból számított α értékek felhasználásával nyerjük, hogy

$$\begin{array}{lll} \text{az 1915. évre} & \mathcal{J} = 0.66, \\ \text{„ 1928 „} & \mathcal{J} = 0.54, \\ \text{és „ 1931 „} & \mathcal{J} = 0.67. \end{array}$$

Említésre méltó, hogy Pareto az egyenlőtlenségnek az előbbiektől eltérő definíciót ad,¹⁹ amely szerint ennek mértéke az egy bizonyos x -nél kisebb és az ennél nagyobb jövedelmek számainak hányadosa. Jelöléseink szerint e hányados: $\frac{\Phi(x)}{1 - \Phi(x)}$, ez annál kisebb, minél kisebb $\Phi(x)$, ez pedig a (9) képlet szerint csökkenő α értékek mellett kisebbedik. Az egyenlőtlenség Pareto-féle definíciója szerint tehát a kisebb α jelenti a kisebb egyenlőtlenséget. A Pareto-féle egyenlőtlenségi definíció azonban, az előzőkkel összehasonlítva, nem tekinthető kielégítőnek, mert nem ragadja meg az egyenlőtlenség lényegét. E definíció értelmében u. i. ha két, $\Phi(x)$ és $\Phi_1(x)$ függvényekkel megadott eloszlásunk van, akkor amennyiben a második egyenletesebb, úgy minden x értékre $\Phi(x) > \Phi_1(x)$. Ez az egyenlőtlenség azonban csak azt fejezi ki, hogy a második eloszlás átlagjövedelme nagyobb az elsőénél. Az átlagjövedelem u. i. az előzők szerint:

$$m = \int_h^k x \omega(x) dx = \int_h^k x \frac{d\Phi}{dx} dx = k - \int_h^k \Phi(x) dx,$$

honnan világosan látható, hogy a második jövedelemeloszlásra nézve $m_1 > m$. A fentiekből az is világos, hogy a Pareto-féle egyen-

¹⁹ Cours d'Economie Politique. II. (1897.) 320. o. és Manuel d'Economie Politique. (1909.) 390. o.

lőtlenségi mérőszám és az átlagjövedelem közötti kapcsolat nem függ a $\Phi(x)$ függvény természetétől.

Pareto továbbá egyenlőtlenségi definíciójából azt következteti, hogy a jövedelemeloszlás egyenlőtlensége csak akkor csökkenhet, ha az összjövedelem nagyobb mértékben növekszik, mint a lakosság száma. Amennyiben a lakosság számát a jövedelmek számával azonosnak vesszük, akkor Paretonak ez a megállapítása csak azt a triviális igazságot mondja ki, hogy az átlagjövedelem csak akkor emelkedhetik, ha az összjövedelem növekedése a lakosság szaporodását felülmulja. Pareto, valamint később Pigou,²⁰ aki elég behatóan foglalkozik Pareto törvényével, nem vették észre, hogy a fentebbi tétel egyrészt független a Pareto-féle törvény érvényességétől, másrészt a Pareto-féle definíció nem felel meg annak, amit értelemszerűen jövedelemegyenlőtlenségnek lehet tekinteni. A Pareto-féle egyenes hajlása és az egyenlőtlenség közötti helyes összefüggést Bresciani²¹ és Benini²² ismerték fel először.

Pareto egyébként aránylag igen kevés statisztikai adatra támaszkodva elhamarkodottan úgy vélekedett, hogy a Pareto-féle egyenes hajlása a különböző országokban és időpontokban meglehetősen állandó, $\alpha = 1.5$ ($w = 56^0$) érték körül ingadozik. Így azt mondja: „A statisztika tanúsága szerint a jövedelemeloszlás görbéje térben és időben keveset változik: különböző országok különböző időkben igen hasonló görbéket adnak. A görbe alakja tehát jelentékeny stabilitással rendelkezik”.²³ Mintha csak valamely vegyület kristályait vizsgálnánk, amelyek lehetnek nagyok, közepesek vagy kicsinyek, de mind azonos alakúak. Pareto ebből azt következteti, hogy a jövedelemeloszlás inkább az ember természetétől, mint a gazdasági organizációtól függ. A gazdasági szervezet mélyreható változásai csak kis hatással lehetnek tehát a jövedelemeloszlásra.²⁴ A statisztikai adatok azonban, amelyekkel rendelkezett, nem jogosíthatják fel Paretot ilyen messzemenő következtetésekre. Ehhez az lett volna szükséges, hogy két vagy több igen különböző gazdasági szervezetű társadalom jövedelemeloszlását hasonlítsa össze. Az általa felhasznált statisztikai adatok mind többé-kevésbé hasonló szervezetű közgazdaságokra vonatkoztak. A további vizsgálatok, mint látni fogjuk, azt mutatják, hogy a Pareto-féle állandó térben és időben meglehetősen változó.

Nemcsak a Pareto-féle törvény érvényessége, hanem az általános közgazdasági fejlődés szempontjából is igen fontos annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a jövedelemeloszlás egyenlőtlensége

²⁰ Economics of Welfare. (1924.) 604. o. Idézve: Bertkiewicz: Die Disparitätsmasse. I. c. nyomán.

²¹ Dell' influenza delle condizioni economiche sulla forma della curva dei redditi. Giorn. d. Econ. XXXI. (1905.) 5. o.

²² Principi di statistica Metodologica. Torino, 1906.

²³ Manuale di Economia Politica. 1906. 371. o.

²⁴ Cours d'Economie Politique. II. (1897.) 363. o.

különböző országokban és időpontokban hogyan változik. E célból az előzőkben tárgyalt egyenlőtlenségi mérőszámok valamelyikét kell kiszámítani. Kétségtelen, hogy legkönnyebben a Pareto-féle állandó határozható meg ezek közül, ezért igen gyakran ezt alkalmazzák. Ezt az eljárást jogosulttá teszi az a körülmény, hogy a legtöbb jövedelemeloszlás már a legegyszerűbb Pareto-féle képletnek is elég jó közelítéssel megfelel. Mindazonáltal nem szabad szem elől téveszteni a Pareto-féle törvény empirikus, approximativ jellegét.

Ezért természetesen a Pareto-féle állandó segítségével (14) alapján számított és a közvetlenül meghatározott α értékek között eltérések mutatkoznak. Itt figyelembe veendő az is, hogy a Pareto-féle állandó számításánál mindig csak egy bizonyos határon felüli jövedelmek szerepelnek, míg e határ alá eső legkisebb, de nagyszámú jövedelmek nem használhatók fel. Tehát így α értékében a magasabb jövedelmek indokolatlanul tulsúlyba kerülnek, míg α közvetlen kiszámítása esetén minden jövedelem egyaránt érvényesülhet. Ebből a szempontból előnyös a Gini-féle képlet (12), mert ennél δ meghatározására a legalacsonyabb jövedelmek is felhasználhatók. A δ mérőszámnak különben egy további előnye, hogy sokkal erősebben változik, mint α , így pl. $\alpha = 1.2$ esetén $\delta = 6.0$, míg $\alpha = 1.8$ értéknek $\delta = 2.2$ felel meg. A δ tehát érzékenyebb mérőszám. Általában a jövedelemeloszlások a (12) képletnek nagyobb pontossággal felelnek meg, mint az (1a) összefüggésnek.²⁵ Természetesen azonban az α értékének a δ segítségével való meghatározása sem teljesen pontos. Ezért, ha két jövedelemeloszlás α illetve δ mérőszámai csak kevéssé térnek el egymástól, előfordulhat, hogy az α , illetve δ értékek alapján a két eloszlás egyenlőtlenségét tévesen ítéljük meg egymáshoz való viszonyuk szempontjából. Mindazonáltal az α , illetve δ és az α értékei között olyan nagymértékű korreláció áll fenn, hogy legtöbbször egész biztonsággal megállapíthatjuk ezek segítségével, hol és mikor nagyobb, illetve kisebb a jövedelemeloszlás egyenlőtlensége.

A jövedelemeloszlás egyenlőtlenségének hely- és időszerinti változására vonatkozó tanulmányok között első helyen említendők *C. Bresciani Turrino* vizsgálatai.²⁶ E kutatások szerint egy bizonyos államon belül a Pareto-féle állandó az egyes tartományokban más-más értékű, így pl. Poroszországban az 1911. évben a legnagyobb értékű a Hohenzollern tartományban $\alpha = 1.97$, legkisebb Berlin körzetében $\alpha = 1.40$. Hasonlóképp Ausztriában (1903) a legnagyobb érték Isztriában $\alpha = 2.42$, legkisebb Alsóausztriában $\alpha = 1.49$. Általában α nagyobb értékű a mezőgazdasági jellegű tartományokban, mint az iparvidéken. A vagyon, illetve jöve-

²⁵ *F. Savorgnan*: Di alcuni metodi per misurare la distribuzione dei redditi in Austria. (1903—1910.) Bulletin d'el Inst. Int. de Stat. XXV. 3e livr. 331. o.

²⁶ Kritische Betrachtungen über einige Methoden der Einkommenstatistik. Statistische Monatschrift. Neue Folge. XX. (1915.) 1. o.

delemegyenlőtlenség tehát az utóbbi területen nagyobb. A városokra nézve α kisebb, mint a vidékre és általában minél népesebb a város, annál jobban csökken, így Lemberg-re nézve $\alpha = 1.52$, Bécs-re pedig $\alpha = 1.40$. Poroszországban (1911) a városokra együttesen számított $\alpha = 1.51$, míg a vidékre nézve $\alpha = 1.71$, a 10—20.000 lélekszámú városokra nézve $\alpha = 1.70$, míg a 100.000 léleknél népesebbekre $\alpha = 1.35$. Ezek az adatok jól szemléltetik, hogy a városok a jövedelemegyenlőtlenségek székhelyei.

További érdekes sajátosságokat mutatnak az egyes foglalkozási ágak jövedelemeloszlásai. Így Ausztriában (1903) az önálló foglalkozásuakra nézve $\alpha = 1.41$, míg az alkalmazottakra $\alpha = 1.96$. A mezőgazdaság körében $\alpha = 1.57$, az iparban pedig $\alpha = 1.69$. A köztisztviselői pályákon $\alpha = 2.16$, a szabadpályákra $\alpha = 1.68$, a járadékjövedelmekre $\alpha = 1.27$. Ez igazolja azt az általánosan tapasztalt tényt, hogy a hivatásból származó jövedelmek egyenlőtlensége sokkal kisebb, mint a vagyonyjáradékokból eredőké. Az egyenlőtlenség időbeli változása tekintetében növekvő tendencia észlelhető, így Poroszországban 1812. évben $\alpha = 2.45$ és 1911. évben $\alpha = 1.54$. E tekintetben természetesen a statisztikai adatok gondos kritikai vizsgálatnak vetendőek alá. Bresciani vizsgálataihoz hasonló eredményeket kapott *F. Savorgnan*²⁷ is, aki az α mellett a δ mérőszámot is kiszámította. Így pl. szerinte Ausztriában 1903-ban $\alpha = 1.60$, $\delta = 2.74$, míg 1911-ben $\alpha = 1.54$, $\delta = 2.81$. Egyébként, mint számos más szerző vizsgálataiból is kitűnik, a háború előtti években az α értéke általában csökkenő tendenciát mutatott. Végül megjegyezzük, hogy az általunk Magyarországra nézve kiszámított α értékekből a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségének a változására nézve nem igen lehet következtetni, egyrészt, mivel az 1915. évi csak a magasabb jövedelmi kategóriákat tartalmazza, másrészt mivel az adatok egyszer az összes, máskor pedig az adóköteles tiszta jövedelmeket adják meg.

Mindezt ideig a Pareto-féle törvényt, illetve képleteket, mint empirikus összefüggéseket tekintettük. Tudományos szempontból az ilyen empirikus törvényszerűség mindig magyarázatot kíván, azaz felmerül a kérdés, hogy mik azok az ismeretlen okok, illetve folyamatok, amelyek alapján a törvényszerűség fennállása értéketővé válik. Ez a probléma foglalkoztatta Paretot, továbbá különösen az olasz statisztikusokat (így: Benini, Amoroso) anélkül, hogy azt kielégítően tisztázni sikerült volna. Csak legujabban a matematikai statisztika módszereinek a közgazdasági kutatásban való intenzívebb felhasználása útján lehetett a Pareto-féle képletek érvényességére kimerítő magyarázatot találni.

Ez újabb kutatások tárgyalása előtt szükséges, hogy röviden foglalkozzunk általában a statisztikai eloszlások keletkezésével, tekintettel arra, hogy a jövedelemeloszlás ezeknek egy speciális esete. A statisztikai eloszlások alaptípusának keletkezését *J.*

²⁷ l. c.

Kapteyn²⁸ nyomán következőkép lehet legegyszerűbben megérteni. Tegyük fel, hogy igen nagyszámu egyforma fajtájú bogyó átmérőjét megmérjük és megállapítjuk, hogy hánynak az átmérője esik 2.0 és $2.1 \frac{m}{m}$, hánynak 2.1 és $2.2 \frac{m}{m}$ stb. közé. Ily módon egy statisztikai eloszlást kapunk, amelyet a 2. ábrához hasonlóan szemléltethetünk.

Ennek az eloszlási görbének elméleti levezetésére Kapteyn nyomán kísérjük figyelemmel p számu bogyó (ahol p nagy szám) fejlődését, amelyek kezdetben mind egyenlő átmérőjűek. Tegyük fel, hogy egy bizonyos napon, pl. május 1-én bőséges eső esett, ami a bogyók növekedését elősegítette. Az átmérők növekedése nem lesz egyforma a különböző bogyóknál. Az eső bizonyos bogyókat jobban ér el, mások védettebbek, továbbá a talajban és a bogyók belsejében lévő individuális sajátosságok is különbségeket okoznak a bogyók növekedésében. Valószínű, hogy valamennyi bogyó növekedni fog, bennünket azonban csak a közepes növekedéstől való eltérések érdekelnek. Ez eltérések közül az egyik rész szükségképen pozitív, a másik rész negatív, mivel a bogyók egy része a közepesnél jobban, más része pedig kevésbé növekedett. Egyszerűség kedvéért tegyük fel, hogy a bogyók felének a növekedése a középestől $+\Delta$, a másik fele pedig $-\Delta$ mértékben tér el. Az eső hatására tehát a p számu bogyó közül

$$a) \frac{1}{2} p \text{ számu átmérője} = \text{közepes átmérő} + \Delta$$

$$b) \frac{1}{2} p \text{ „ „ „} = \text{„ „} - \Delta$$

Vizsgáljuk már most egy másik eltérést okozó tényező hatását, amely az elsővel egyidejűen vagy azután működik, pl. napsütés május 2-én. A napsütés szintén különbözőkép fog hatni az egyes bogyók növekedésére. Az előzőkhöz hasonlóan azonban feltesszük, hogy megint a bogyók fele a közepesnél Δ mértékkel jobban és másik fele pedig Δ mértékkel kevésbé nő. Tehát az $a)$ csoportban lévő bogyók fele: $\frac{1}{4} p$ átmérője a középestől $+2\Delta$, másik fele pedig a középestől 0 mértékben fog eltérni, ugyanigy a $b)$ csoportba a bogyók fele a középestől -2Δ mértékben, a többi pedig 0 mértékben tér el. A két tényező hatását tehát a következő táblázat tünteti fel:

az eltérések nagysága: -2Δ	0	$+2\Delta$
a bogyók száma: $\frac{1}{4} p$	$\frac{1}{2} p$	$\frac{1}{4} p$

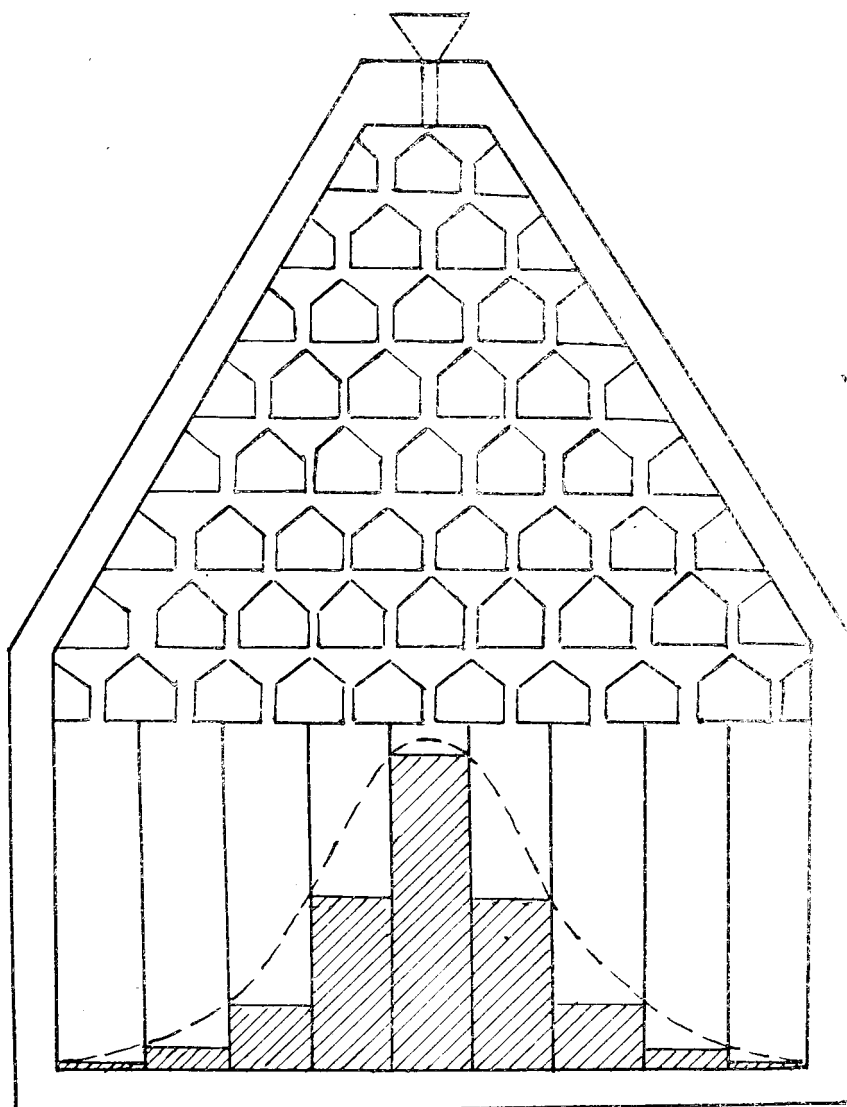
Hasonló okoskodással kapjuk, hogy három tényező hatására az eltérések a következőkép oszlanak meg:

²⁸ l. c. Továbbá Ch. Jordan: Statistique mathématique. Paris, 1927.

az eltérések nagysága: -3Δ	$-\Delta$	$+\Delta$	$+3\Delta$
a bogyók száma: $\frac{1}{8} p$	$3\frac{1}{8} p$	$3\frac{1}{8} p$	$\frac{1}{8} p$

Általában pedig n hatások működése után az eltérések megoszlása a következő lesz:

az eltérések nagysága:						
$-n\Delta$	$-(n-2)\Delta$	$-(n-4)\Delta$	\dots	$+(n-4)\Delta$	$+(n-2)\Delta$	$+n\Delta$
a bogyók száma:						
$\left(\frac{1}{2}\right)^n p$	$n\left(\frac{1}{2}\right)^n p$	$\binom{n}{2}\left(\frac{1}{2}\right)^n p$	\dots	$\binom{n}{2}\left(\frac{1}{2}\right)^n p$	$n\left(\frac{1}{2}\right)^n p$	$\left(\frac{1}{2}\right)^n p$

7. sz. ábra.

Az egyes eltérések hányadát tehát az $\left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2}\right)$ binomiális kifejezés n -edik hatványában szereplő tagok adják meg. Az ilyen eloszlás keletkezését szemlélteti Galton binomiális készüléke ²⁹ (l. 7. sz. ábrát, ahol a készülék a későbbiekre való tekintettel némi módosításokkal van feltüntetve).

A készülék felső részének közepén levő tölcsérből alá hulló homoktömeg az egyes ékek hatására mindig két egyenlő részre oszlik oly módon, hogy az egyik rész a középvonaltól Δ mértékkel jobbra, a másik pedig Δ mértékkel balra kerül. Az egyes vízszintes éksorok az előzőekben említett eltérítő okoknak felelnek meg, az egyes homokrészecskéknek a középvonaltól számított vízszintes távolsága pedig a bogyók átmérőváltozásait szemlélteti. E távolságok az egyes ékek közötti csatornák szélességétől eltekintve, szintén mindig csak Δ mértékkel változnak. A homokrészecskéknek a készülék alsó rekeszeiben való megoszlása megfelel a bogyó-átmérők megoszlásának. Látható, mint egyébként is könnyen érthető, hogy az eloszlás maximuma a középben van, azaz a bogyók közül a legnagyobb hányadnak közepes átmérője lesz.

Tegyük fel egyszerűség kedvéért, hogy a ható okok száma páros, azaz $n = 2k$. Akkor a közepes átmérővel rendelkező bogyók hányada:

$$q^o = \left(\frac{1}{2}\right)^{2k} \binom{n}{k} = \left(\frac{1}{2}\right)^{2k} \frac{(2k)!}{k!k!}.$$

A közepestől $x \Delta$ mértékkel eltérő átmérőjű bogyók hányada lesz:

$$q = \left(\frac{1}{2}\right)^{2k} \frac{(2k)!}{(k+x)!(k-x)!}.$$

E két egyenlet egymással való elosztásával kapjuk:

$$\frac{q}{q^o} = \frac{k!k!}{(k+x)!(k-x)!} = \frac{k(k-1)\dots(k-x+1)}{(k+1)(k+2)\dots(k+x)},$$

illetve,

$$\frac{q}{q^o} = \frac{\left(1 - \frac{1}{k}\right) \left(1 - \frac{2}{k}\right) \dots \left(1 - \frac{x-1}{k}\right)}{\left(1 + \frac{1}{k}\right) \left(1 + \frac{2}{k}\right) \dots \left(1 + \frac{x}{k}\right)}$$

Vegyük az egyenlet mindkét oldalának logaritmusát és tegyük fel, hogy k igen nagy szám x -hez képest. Ekkor a

$$\log \left(1 + \frac{x}{k}\right) = \frac{x}{k} - \frac{x^2}{2k^2} + \frac{x^3}{3k^3} \dots$$

²⁹ F. Galton: Natural Inheritance. London, 1889.

egyenlőség jobb oldalán az elsőrendű tag mellett az összes többi elhanyagolható. Természetesen hasonló helyettesítés végezhető

az $\frac{x-1}{k}$, $\frac{x-2}{k}$, ... hányadosokra nézve is. E helyettesítések alapján kapjuk:

$$\log \frac{q}{q_0} = -\frac{2}{k} (1+2+\dots+(n-1)) - \frac{x}{k} = -\frac{x(x-1)}{k} - \frac{x}{k} = -\frac{x^2}{k}.$$

$$\text{Tehát: } q = q_0 e^{-\frac{x^2}{k}}. \quad (16a)$$

Ez az u. n. normális eloszlás egyenlete, amely az eloszlások alap-típusát adja. Ez még más alakban is írható. Így az eltérések négyzetének átlagára a σ^2 jelzést használva, azaz

$$\int_{-\infty}^{+\infty} x^2 q \, dx = \sigma^2,$$

akkor (16a) a következő alakot nyeri:

$$q = q_0 e^{-\frac{x^2}{2\sigma^2}} \quad (16b)$$

A későbbiekre való tekintettel célszerű itt: $x = z \sigma \sqrt{2}$ helyettesítéssel egy új változót bevezetni. Minthogy az összes lehetséges ($+\infty$ és $-\infty$ közé eső) eltérések hányadainak az összege az egységgel egyenlő, írhatjuk:

$$\int_{-\infty}^{+\infty} q \, dz = q_0 \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-z^2} \cdot dz = q_0 \sqrt{\pi} = 1$$

Ez utóbbi összefüggés figyelembevételével kapjuk:

$$q = \frac{1}{\sqrt{\pi}} e^{-z^2}. \quad (16c)$$

A (16) egyenletek a Galton-féle készülék alsó rekeszeiben összegyűlt homoktömegek konturgörbéjének is egyuttal az egyenletei, ha az éksorok száma elég nagy.

Az előzőekben a normális eloszlási törvény levezetésénél néhány olyan feltevést használtunk, amelyek a valóságban rendszeresen nem teljesülnek. Így a valóságban a különböző tényezők hatása (az előzőekben az átmérőnövekedés: Δ) nem lesz ugyanakkora, továbbá nem igen fordul elő olyan tényező, amelynek hatására az egyedeknek pontosan a fele egy bizonyos nagyságu

pozitív és a másik fele pedig ugyanakkora negatív eltérést fog felmutatni. A valóságban a különböző egyedek valamely tényező hatására különbözőképp reagálnak. Egy bizonyos hányadnál a változás maximális, egy más hányadnál pedig minimális és e két határ közé eső összes változások felfedezhetők az egyedek bizonyos hányadainál, feltéve, hogy igen nagy számú egyedet vizsgálunk. Tehát minden egyes tényező hatásai egy bizonyos törvénynek megfelelő eloszlást képeznek. Kimutatható azonban, hogy ebben a valóságnak megfelelő általános esetben is az egyes tényezők által előidézett változások összege a normális törvény szerint oszlik meg, ha a ható tényezők az alábbi feltételeknek megfelelnek:

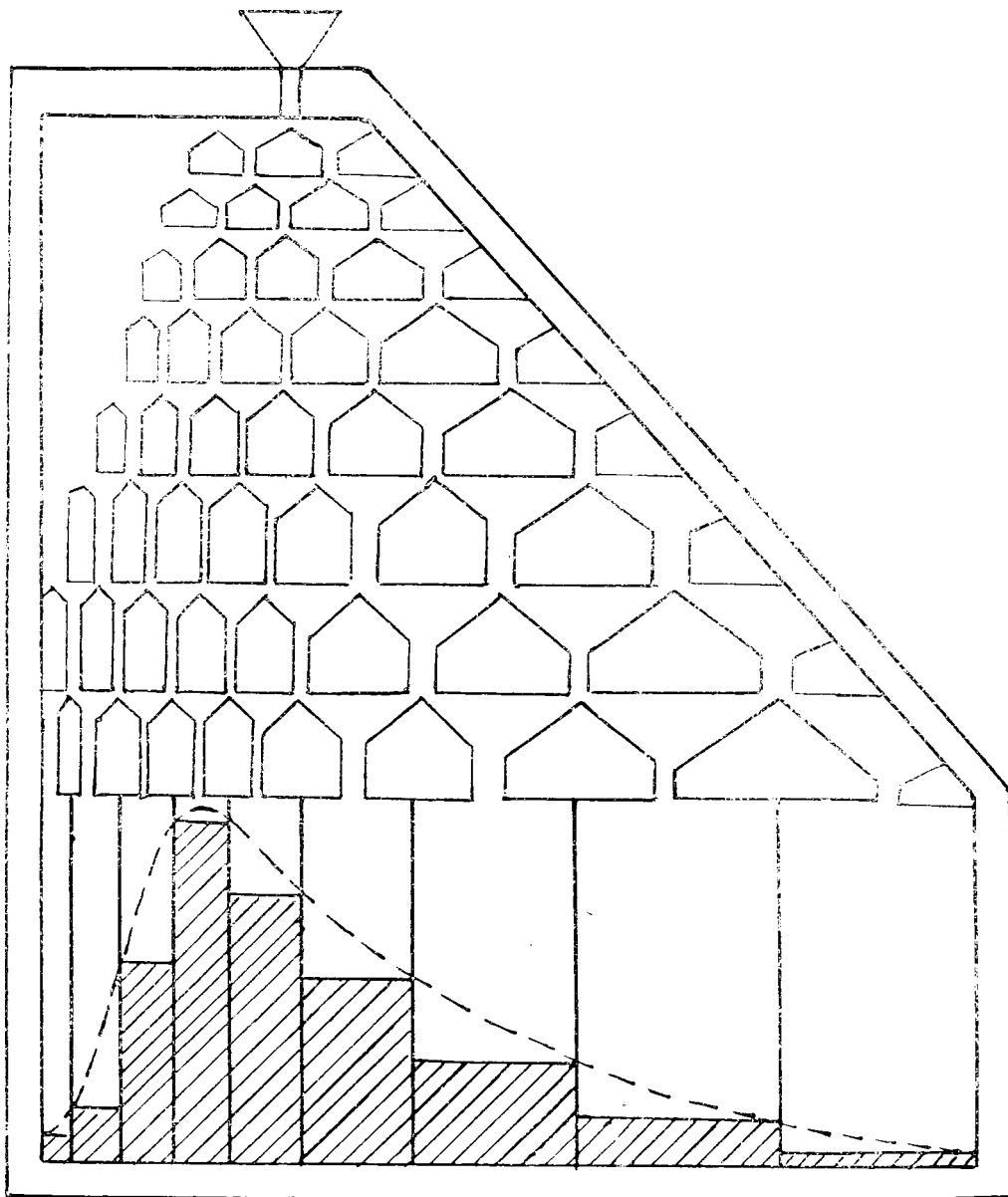
- a) a hatótényezők száma igen nagy,
- b) a tényezők hatása egymástól független,
- c) minden egyes tényező átlagos hatása kicsiny a tényezők átlagos hatásához képest, továbbá a tényezők hatásainak eloszlása nem mutat egyforma jellegű nagymértékű aszimmetriát. (17)

A feltételek szabatosabb fogalmazását és a tétel bizonyítását a Függelék tartalmazza.

Az előbb említett 3 feltétel a valóságban sokszor teljesül és így érthetővé válik, hogy a normális eloszlás igen sok statisztikai sokaság körében észlelhető, így különösen biológiai jelenségek körében. Például az emberi termet oly sok egymástól eléggé független tényező (a különböző csontok, a közbeeső porcszövetek stb.) közreműködésének az eredménye, hogy ennek eloszlása egy közepes érték körül normális jellegű. A normális eloszlás azonban távolról sem olyan általános elterjedtségű, mint azt kezdetben egyes statisztikusok, így különösen Quetelet, gondolták. Az újabb statisztikai elméletnek ép egyik legfontosabb vívmánya, hogy a normálistól eltérő eloszlások természetét tisztázta és ezek vizsgálatát lehetővé tette. Különösen nagy jelentőségű ez a közgazdasági jelenségek kutatása szempontjából. Itt u. i. a hatótényezők hatása legtöbbször nem tekinthető egymástól függetlennek és sokszor még az egyes tényezők hatásai nem is egyenlő nagyságrendűek. Mivel tehát a (17) b) és esetleg c) feltétel itt nem teljesül, a normálistól eltérő törvényű eloszlások keletkeznek.

A gazdaságstatisztikai eloszlások magyarázata szempontjából elsősorban szem előtt kell tartanunk azt, hogy amennyiben valamely mérhető attribútum egy bizonyos sokaságban normális eloszlású, úgy eme attribútum nagyságának valamely függvénye általában már nem felel meg a normális eloszlásnak. Így a Kapteyn-féle példában feltevésünk szerint a bogyók átmérője normális eloszlású, a bogyók felülete, köbtartalma, stb. azonban már nem mutat normális eloszlást. Míg u. i. feltevésünk szerint az egyes tényezők (eső, napsütés, stb.) a bogyók átmérőjét egymástól függetlenül változtatják, ez már nem mondható pl. a bogyók tér-

fogatára nézve. Ha t. i. az átmérő valamely tényező hatására Δ mértékkel megnövekszik, akkor a térfogatváltozás nagysága kis Δ növekedés esetén: $\pi d^2 \Delta$, ahol d a bogyó átmérőjének nagysága a megnövekedés előtt. A térfogatváltozás mérete tehát a d értékétől is függ, a d nagyságában azonban a már előzően működött többi

8. sz. ábra.

tényező hatása szerepel s így látható, hogy valamely tényező hatása a térfogatváltozás szempontjából a többi tényezőtől nem független. A (17) b) feltétel itt nem teljesül és így nem keletkezik normális eloszlás.

A normálistól eltérő aszimmetrikus eloszlások jelentékeny része magyarázatot nyer, ha feltételezzük, hogy az egyes változást okozó tényezők hatása egymástól nem független, hanem valamely tényező okozta változás a vizsgált mérhető attributum

nagyságának (azaz a többi tényező okozta hatások összegének) a függvénye. Kapteyn erre példa gyanánt a vagyoneeloszlást említi: Tegyük fel, hogy nagyszámu, kezdetben egyenlő nagyságu vagyonnal rendelkező egyén egymással üzleti összeköttetésbe lép. Az üzleti tranzakciók következtében rövidesen vagyonegyenlőtlenségek keletkeznek, így pl. A vagyona csak 1000 pengő, míg B vagyona 100.000 pengő. Ha már most az egyes vagyonváltozást okozó tényezők hatását vizsgáljuk, akkor ezek hatása a vagyonnok nagysága szerint különböző. Ha pl. A és B egész vagyonukat valamely árukészletbe fektették, amelynek az ára megváltozik, akkor, ha A nyeresége vagy vesztesége 10 pengő, B-é 1000 pengő lesz. Általában a vagyonváltozást okozó tényezők hatása valamely függvénye a vagyon nagyságának, amely első közelítésben lineárisnak vehető, illetve a vagyon nagyságával arányosnak tekinthető.

Valamely attributum nagyságával arányosan ható nagyszámu tényező közreműködéséből keletkező eloszlást közvetlenül szemlélteti a Kapteyn által módosított binomiális készülék. (8. sz. ábra). A Galton-féle készülék egyenlő nagyságu ékei helyett itt olyan ékek vannak felszerelve, amelyeknek szélessége a csúcspontjuknak a készülék baloldali függőleges falától számított távolságával arányos. Az egyes ékek tehát a lefelé hulló homokrészeknek a készülék baloldali falától számított távolságukkal arányos jobb- vagy balfelé irányuló eltéréseket kölcsönöznek. Az alsó egyenlő alapterületűnek készített rekeszekben összegyűlt homoktömegek konturja most erősen aszimmetrikus görbét ad, ami az ilyen eloszlásokra jellemző. Mivel feltehető és igazolható, hogy a jövedelemváltozásokat okozó tényezők hatása is első közelítésben arányos a jövedelemmel, a Kapteyn-féle készülék a jövedelemeloszlás gazdaságstatisztikai mechanizmusát is szemlélteti.

Az eloszlási görbe egyenletének levezetése céljából jelölje a vizsgált attributum pl. jövedelem nagyságát x ; valamely tényező hatására létrejött változás: dx az x nagyságától függ. Tegyük fel, hogy a jövedelemváltozás arányos a jövedelemnek valamely kezdeti h értéktől számított: $x - h$ növekedésével, azaz a tényezők okozta hatások a jövedelemnek csak egy bizonyos minimális érték feletti részével arányosak. A jövedelem eme részével elosztva a dx jövedelemváltozást, egy olyan percentuális változást kapunk, amely a vagyon méretétől független, tehát a

$$dz = \frac{a \, dx}{x - h} \quad (18)$$

hányados, ahol „ a ” egy arányossági állandó, egy tényezőnek a többi

működő tényezőtől független hatását jelenti.³⁰ Ha ezt az egyenletet integráljuk, akkor megkapjuk azt a z mennyiséget, mint a jövedelem nagyságának a függvényét, amelynek az egyes tényezők által okozott változásai egymástól függetlenek. A (18) integrálásával nyerjük:

$$z = a \log (x - h) + b, \quad (19)$$

ahol b egy integrálási állandó. Mivel a z mennyiség olyan, hogy a tényezőknek erre gyakorolt hatásai egymástól függetlenek, amennyiben a (17) a) és c) feltételek is teljesülnek, a z mennyiségnek a tényezők hatására keletkező eloszlása normális lesz, azaz megfelelő léptékben mérve a (16c) egyenlettel fejezhető ki.

Az értékek ily módon ismeretes eloszlásából könnyen leszámaztathatjuk az x értékek eloszlását. Jelölje, mint már előbb, $\omega(x) \cdot dx$ azoknak az egyéneknek a hányadát, akikre nézve az x értéke x és $x + dx$ határok közé esik, ugyanezekre az egyénekre nézve azonban a z értéke z és $z + dz$ határok között van; de a z értékek eloszlási törvénye szerint e hányad: $\varphi(z) \cdot dz$. Tehát kapjuk:

$$\omega dx = \varphi dz,$$

és ha itt (18) és (16c) alapján helyettesítünk, nyerjük:

$$\omega = \frac{1}{\sqrt{\pi}} \cdot e^{-z^2} \cdot \frac{a}{x - h},$$

illetve (19) alapján:

$$\omega(x) = \frac{a}{(x - h) \sqrt{\pi}} \cdot e^{-[a \log (x - h) + b]^2}. \quad (20)$$

A (20) képlet a jövedelemeloszlás deduktív úton nyert képlete. Ha e képlet alapján ω értékeit, mint ordinátákat tüntetjük fel az x értékek, mint abszcisszákat felett, akkor a 2. ábrán feltüntetethez hasonló aszimmetrikus görbét kapunk. E képletből származó görbe tehát megfelel a jövedelemeloszlás összes alaki kellékeinek, ami a Pareto-féle képletekről, amint láttuk, nem állítható.

Kapteyn talán az első, aki a (20) egyenletnek megfelelő görbét a vagyon, illetve jövedelemeloszlással kapcsolatban említi, a görbét magát azonban a geometriai átlaggal kapcsolatban *F. Galton*³¹ kutatásai nyomán már *D. Mc Alister*³² vizsgálta. Ez a

³⁰ Elméleti szempontból a (18) egyenlet még kiegészítésre szorul, mert a jobboldalon még egy dx -ben másodrendű kicsiny tagot kellene felvenni. Céljainkra azonban erre nincs szükség, l. J. C. Kapteyn és M. J. Van Uven: *Skew Frequency Curves in Biology and Statistics*. II. Groningen, 1916. Továbbá: S. D. Wicksell: *On the Genetic Theory of Frequency*, *Arkiv för Matematik, Astronomi och Fysik*. XII. k. (1917.) No. 20.

³¹ Geometric mean in vital and social statistics. *Proceedings of the Royal Society*. XXIX. (1879.) 365. o.

³² The law of geometric mean. *Proc. Roy. Soc.* XXIX. (1879.) 367. o.

görbe ábrázol u. i. minden olyan eloszlást, amelynél az attributum értékeknek logaritmusai normális eloszlásuak. Ennek az u. n. logaritmikus normális eloszlásnak a gazdaságstatisztika körében való előfordulását ujabban *R. Gibrat*³³ tanulmányozta, aki rámutatott arra, hogy a legtöbb jövedelemeloszlást a (20) képlet jobban közelíti meg, mint a Pareto-féle képletek. Gibrat vizsgálatait grafikus módszerrel végezte, azonban eredményeit igazolták a pontosabb eljárások is. Így pl. *D'Addario*³⁴ a (20) képletet alkalmazva a már Pareto által vizsgált 1893/94-i angol jövedelemeloszlásra átlag 0.95% eltérést talált a valósággal szemben, míg a Pareto-féle 3 állandós képlet eltérése átlagban 12.05%. Az ugyancsak Pareto által vizsgált 1890. évi Oldenburg hercegségbeli jövedelemeloszlás esetében a (20) képlet a valóságtól átlag 1.04%, míg a Pareto-féle 4 állandós képlet átlag 15.57% eltérést mutat.

A IV., V. és VI. sz. táblázatok az előzőekben vizsgált magyar jövedelemeloszlás és a (20) képlet alapján számított megfelelő adatok összeállítását tartalmazzák. A számítás elvégzésére legcélszerűbben úgy járunk el, hogy meghatározzuk azoknak a jövedelmeknek a $\Phi_i = \Phi(x_i)$ hányadát, amelyek egy bizonyos x_i jövedelemnél kisebbek. Jelölje az x_i értéknek a (19) egyenlet alapján megfelelő z értéket z_i , akkor

$$\Phi = \frac{1}{\sqrt{\pi}} \int_{-\infty}^{z_i} e^{-z^2} dz, \quad (21)$$

tekintettel arra, hogy a z értékek a $+\infty$ és $-\infty$ határok között változnak. Így pl. az 1915. évi jövedelemstatisztikában

$$\Phi_3 = 1 - \frac{3.549}{12.131} = 0.7074.$$

A (21) egyenlet jobboldalán szereplő kifejezés értékeit a valószínűség-számítást tárgyaló kézikönyvek z_i különböző értékeire táblázatosan megadják. E táblázatok alapján valamely ismert Φ_i értékhez tartozó z_i meghatározható, így pl. a fenti Φ_3 értékhez tartozó z érték: $z_3 = 0.386$. Ily módon minden egyes x_i értékhez egy z_i értéket határozhatunk meg, amelyek az x_i értékekkel a (19) egyenlet szerint függnek össze. Ennek az egyenletnek ismeretlen a, h és b állandóit ugyanazzal az eljárással határozhatjuk meg, mint a (2a) képlet állandóit, tehát a (4) egyenletek segítségével. Az a, h és b állandók ismerete után a (19) és (21) egyenletek segítségével, azaz végeredményben a (20) képlet alapján kiszámíthatjuk az N_i értékeit (N_{isz}), hogy a Pareto-féle képlettel végzett számításokkal összehasonlítást tehessünk. A táblázatok az így kapott eredményeket tüntetik fel.

³³ Les inégalités économiques. Paris. 1931.

³⁴ La curva dei redditi l. c.

IV. sz. táblázat.

Magyarország jövedelemeloszlása az 1915. évben.

i	X_i korona	N_i megfigyelt érték	Φ_i	Z_i	N_{isz} számított érték	Δ	$\frac{ \Delta }{N_{isz}} 100$
1	20,000	12,131	—	—	12,131	0	0
2	30,000	5,430	0.5524	0.093	5,430	0	0
3	40,000	3,549	0.7074	0.386	3,542	+ 7	0.2
4	60,000	1,908	0.8427	0.711	1,942	— 34	1.8
5	80,000	1,194	0.9016	0.912	1,166	+ 28	2.4
6	100,000	886	0.9276	1.028	898	— 12	1.3
7	120,000	673	0.9445	1.127	673	0	0
	∞	0	1.0000	$+\infty$			

$0.093 = a \log (20,000 - h) + b$
 $0.610 = a \log (52,900 - h) + b$
 $1.127 = a \log (120,000 - h) + b$

$a = + 1.107$
 $h = + 18,140$
 $b = - 4.418$

átlagos százalékos eltérés: 0.8%.

V. sz. táblázat.

Csonkamagyarország jövedelemeloszlása az 1928. évben.

i	X_i pengő	N_i megfigyelt érték	Φ_i	Z_i	N_{isz} számított érték	Δ	$\frac{ \Delta }{N_{isz}} 100$
1	6,000	41,035	—	—	41,035	0	0
2	10,000	19,710	0.5108	0.036	19,738	— 28	0.1
3	20,000	6,074	0.8520	0.739	6,074	0	0
4	50,000	999	0.9756	1.394	1,038	— 39	3.8
5	100,000	216	0.9947	1.809	216	0	0
	∞	0	1.0000	$+\infty$			

$0.739 = a \log (20,000 - h) + b$
 $1.274 = a \log (42,270 - h) + b$
 $1.809 = a \log (100,000 - h) + b$

$a = + 1.293$
 $h = + 6,015$
 $b = - 4.621$

átlagos százalékos eltérés: 0.8%.

VI. sz. táblázat.

Csonkamagyarország jövedelemeloszlása az 1931. évben.

i	X_i pengő	N_i megfigyelt érték	Φ_i	Z_i	N_{isz} számított érték	Δ	$\frac{ \Delta }{N_{isz}} 100$
1	10,000	16,619	—	—	16,619	0	0
2	50,000	1,654	0.9005	0.908	1,654	0	0
3	100,000	447	0.9731	1.363	449	— 2	0.5
4	150,000	199	0.9881	1.596	196	+ 3	1.5
5	300,000	43	0.9974	1.977	43	0	0
	∞	0	1.0000	$+\infty$			

$0.908 = a \log (50,000 - h) + b$
 $1.443 = a \log (114,940 - h) + b$
 $1.977 = a \log (300,000 - h) + b$

$a = + 1.176$
 $h = + 14,970$
 $b = - 4.436$

átlagos százalékos eltérés: 0.4%.

A IV., V. és VI. sz. táblázatokat az I., II. és III. számakkal összehasonlítva látjuk, hogy a logaritmikus normális eloszlás a valóságos jövedelemeloszlással jobban megegyezik, mint a Pareto-féle képletből származó, ami a külföldi tapasztalatokkal összehangban áll. A (20) képlet előnyei nagyobb számú jövedelmi fokozat esetén még jobban érvényesülnek, ezért a számításainkban talált e képlettel elért jobb eredményeket aligha minősíthetjük a véletlen művének. Ennek a kérdésnek valószínűségi elméleti alapon való végérvényes tisztázása azonban túlságosan messze vezetne s ezzel most nem foglalkozunk. Mindenesetre a magyarországi adatok alapján nyert eredmények is azt erősítik meg, hogy a (20) sz. képlet hitebben fejezi ki a jövedelemeloszlás statisztikai törvényszerűségét, mint a Pareto-féle. Ha különben a (20) egyenlet jobboldalának logaritmusát összehasonlítjuk a (2c) jobboldalának a logaritmusával, akkor a két kifejezés között a legfontosabb különbség abban mutatkozik, hogy a (20) egyenletnél egy logaritmikus tag négyzete is szerepel. Ezen alapon érthetővé válik, hogy amennyiben a Pareto-féle képlet valamely jövedelemeloszlásnál jó közelítést ad, akkor legalább is olyan jó, vagy esetleg jobb közelítést várhatunk a (20) alapján is. Mivel a (20) képletet elméleti alapon deduktív uton vezettük le, mondhatjuk tehát, hogy a Pareto-féle képletek érvényessége a fentiek alapján teljesen kimerítő magyarázatot nyert.

A logaritmikus normális eloszlás levezetésének a gondolatmenete valószínűvé teszi, hogy ez nemcsak a jövedelemeloszlásban, hanem más gazdaságstatisztikai eloszlásoknál is érvényesül. Valóban Gibrat vizsgálatai mutatják, hogy nemcsak a jövedelmek összesége, hanem a jövedelmek egyes ágazatai: így a járadékjövedelmek (házbér, földjáradék stb.), a munkabérek, a vállalati osztalékok, továbbá a bankbetétek, az ingatlanvételek eloszlása összegnagyság szerint, valamint a vállalatok eloszlása személyzetük létszáma szerint, a községek és városok eloszlása a lakosság száma szerint, végül a családok eloszlása az élelmezési kiadások szerint, legtöbbször igen jól megfelelnek a (20) képletbe foglalt törvényszerűségnek. Gibrat vizsgálatainak célja volt egyszersmind a különböző eloszlások egyenlőtlenségének a meghatározása és összehasonlítása. E célra egyenlőtlenségi mérték gyanánt a $\frac{100}{a}$

kifejezést használja, ahol „a” ugyanaz az állandó, amely a (20), illetve (19) képletben is szerepel. Kimutatható³⁵ azonban igen könnyen, hogy ez a mérőszám csak akkor alkalmas az egyenlőtlenség kifejezésére, ha $h = 0$. Minden más esetben az egyenlőtlenség mérőszámában a (20) képletnek még más állandója is szerepel. Ha ez a tévedés, továbbá a grafikus eljárással járó bizonytalanság a Gibrat által a különböző eloszlások között végzett

³⁵ R. D'Addario: *Intorno ad una curva di ripartizione*. Rivista Italiana di Statistica. IV. (1932.) 739. o.

összehasonlítások helyességét hátrányosan érinti is, mindamellett fontos eredmény az a megállapítás, hogy a (20) képletben kifejezett törvényszerűség a gazdaságstatisztikai eloszlások igen széles körében érvényesül.

A normális logaritmikus eloszlás levezetésénél használt gondolatmenet még általánosabb formában is fogalmazható. A valóságban u. i. igen sokszor valamely zavaró tényező hatása nem egyszerűen lineáris (arányossági) összefüggésben áll a vizsgált attribútum nagyságával, hanem általában csak ennek valamilyen függvénye: $F(x)$. Ez esetben a (18) helyett a következő egyenletet kapjuk:

$$dz = \frac{dx}{F(x)},$$

és (19) ilyen alakú lesz:

$$z = \int \frac{dx}{F(x)} = G(x)$$

Igy pl. Kapteyn azokat az eseteket vizsgálta, amikor

$$z = (x + z)^q,$$

ahol z és q állandók. A hatóerők természetének megfelelően választva a $F(x)$ függvényt, különböző természetű eloszlásokat kapunk. Megjegyezzük, hogy a Kapteyn által követett eljárás alapgondolata, t. i. hogy az x nem normális eloszlású változó helyett ennek olyan $z = G(x)$ függvényét keressük, amelynek az eloszlása normális, Edgeworthtól ered, aki ezt az eljárást method of translation néven ismertette.³⁶

Az eddigi gondolatmenet további általánosítását jelenti az, ha a (16c) képlet helyett a normális függvény magasabbrendű approximációit használjuk, amelyek akkor veendő figyelembe, ha a hatótényezők száma nem végtelen nagy. Ezeket az általánosításokat felhasználva, a fentebb tárgyalt elmélet még szélesebb körben válik alkalmazhatóvá és a megfigyelt adatoknak nagy pontossággal való megközelítését teszi lehetővé.

A tárgyaltakat összefoglalva, a következő főeredményeket kapjuk: 1.) A jövedelemeloszlás matematikai módszer alapján végzett vizsgálata lehetővé teszi a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségének egyetlen mérőszámmal való szabatos és objektív kifejezését. Így tehát az a kérdés, „hogy a gazdasági haladás következtében a jövedelemeloszlás egyenletesebb lesz-e vagy sem“, ami pedig talán a szorosabb értelemben vett szociális kérdés magja,³⁷

³⁶ On the Representation of Statistics by Mathematical Formulae. Journ. Roy. Stat. Soc. LXI. (1898.) 670. o., továbbá A. L. Bowley: The Action of Economic Forces in Producing Frequency Distributions of Income, Prices and Other Phenomena. Econometrica. I. (1933.) 358. o.

³⁷ Wagner: Weitere Untersuchungen zur Methodik des Volkseinkommens. Zeitschr. des k. preuss. stat. Bureaus. Berlin, 1905. 262. o.

szubjektív elfogultság nélkül vizsgálhatóvá válik. 2.) A matematikai analízis útján talált empirikus törvénynek sikerült deduktív uton elméleti magyarázatát adni és az ily módon levezetett törvényszerűség a megfigyeléseket még jobban megközelíti, mint az empirikus képlet. Ez utóbbi körülmény a matematikai elmélet helyességét, illetve sikerét jelenti.

Az előző vizsgálatok mutatják, hogy megfelelő analitikai eszközök segítségével mély betekintést nyerhetünk a társadalmi erők működésébe. Egyszersmind a tárgyalt módszerek lehetővé teszik, hogy feltevéseinket állandóan numerikus alapon ellenőrizzük. Akárcsak a természettudományokban, úgy itt is, elsősorban a matematikai módszer biztosítja az elméleti kutatásnak ezt az exakt jellegét. Az elméleti uton levezetett képletek és tapasztalati adatok között a megegyezések az általunk vizsgált tárgykörben oly kitűnőek, hogy az elért pontosság az exakt természettudományok eredményeihez hasonlítható. Vizsgálataink további fontos jellemvonása, hogy egymástól igen eltérő természetű eloszlások között sikerült lényeges közös vonásokat felfedni, amelyek egyébként a matematikai analízis nélkül rejtve maradnának a kutató szeme előtt.

Végezetül külön hangsúlyozást érdemel az is, hogy a matematikai módszer segítségével a gazdaságstatisztikai eloszlások adatainak tömkelegét sikerül egyetlen egyszerű, mindössze három állandót tartalmazó képletbe összesűríteni. Ez többek között a kutatás ökonomiáját fokozza nagymértékben. Ily módon a társadalmi folyamatok bonyolult utvestőjében, ahol a szimbolumok nélküli logika és analízis tehetetlenül áll meg a jelenségek sokféleségével szemben és legfeljebb az általános elvek elmosódó kontúrjait veheti észre, a matematikai módszer sok esetben képes feltárni azokat az egyszerű quantitativ törvényeket, amelyeket a megfigyelt adatok esetlegessége elfátyoloz. Az eddig elért és részben itt vizsgált eredmények feljogosítanak arra a reményre, hogy a statisztikai megfigyelés intenzív és elméleti szempontokat is figyelembe vevő kiszélesítése, valamint a matematikai elmélet ezzel párhuzamos további kifejlesztése segítségével a társadalmi folyamatok quantitativ törvényei fokozatosan ismeretessé válnak és ekkor, akárcsak a természet törvényei, az emberi jólét előmozdításának a szolgálatába lesznek állíthatók.

Függelék.

A normális eloszlás keletkezésének általános feltételei.

A gazdaságstatisztika legalapvetőbb kérdése, hogy mennyiben jogosult valamilyen eloszlást normálisnak tekinteni. A legtöbb a matematikai statisztikából használatos képlet normális eloszlásra vonatkozik és ezért ezek alkalmazási körét elsősorban eme eloszlás érvényességéhez szükséges feltételek szabják meg. E feltételek fennállásának hiányában a matematikai statisztikai

eljárások igen súlyos tévedésekre vezethetnek, mint ahogy ez különösen a konjunktura-statisztikában sokszor előfordult. Ezért és a jövedelemelosztás keletkezésének megvilágítása céljából indokolt a következőkben a normális eloszlás általános feltételek közötti keletkezését röviden tárgyalni, mivel e tekintetben a matematikai statisztika kézikönyvei különböző mellékszempontok egyidejű tárgyalása folytán sokszor nem emelik ki eléggé e feltételek leglényegesebb vonásait.

Valamely folytonos eloszlású sokaságban legyen: $y \, dx = f(x) \, dx$ azoknak az egyedeknek a hányada, amelyekre nézve a vizsgált attribútum nagysága x és $x + dx$ érték közé esik. Az eloszlás legjobban az $u.$ $n.$ momentumok útján jellemezhető, amikor is i -ed rendű momentum alatt értjük az x i -edik hatványának átlagértékét:

$$m_i = \int_{-\infty}^{+\infty} x^i \cdot f(x) \cdot dx,$$

amennyiben az eloszlás mindkét irányban korlátlan, egyébként az integrálást az x értéktartományára kell kiterjeszteni. A továbbiakban egyszerűség kedvéért feltesszük, hogy az x értékek kezdőpontja gyanánt ezek számtani közepét választjuk, akkor:

$$m_1 = 0 \text{ és } m_2 = \sigma^2,$$

ahol σ az $u.$ $n.$ szóródás, a számtani középtől számított eltérések négyzetének átlagából vett négyzetgyök.

Az eloszlás összes momentumait megadja az eloszlás karakterisztikus függvénye:

$$\Phi(t) = \int_{-\infty}^{+\infty} f(x) e^{tx} \, dx = \int_{-\infty}^{+\infty} f(x) \left(1 + tx + \frac{t^2 x^2}{2!} + \frac{t^3 x^3}{3!} + \dots \right) dx,$$

azaz

$$\Phi(t) = 1 + m_1 t + m_2 \frac{t^2}{2!} + m_3 \frac{t^3}{3!} + \dots \quad (22)$$

E függvény tehát olyan tulajdonságu, hogy $t = 0$ helyen i -ik differenciálhányadosa egyenlő az eloszlás i -edik momentumával, azaz:

$$\left[\frac{d^i \Phi(t)}{d t^i} \right]_{t=0} = m_i$$

A normális eloszlás karakterisztikus függvénye, a (16b) képletet használva, lesz:

$$\Phi_0(t) = \frac{1}{\sigma \sqrt{\pi}} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{x^2}{2\sigma^2}} e^{tx} \cdot dx = e^{+\frac{\sigma^2 t^2}{2}}.$$

Ha az x értékeket olyan léptékekkel mérjük, amelyben $\sigma = 1$, akkor kapjuk az u . n. standardizált karakterisztikus függvényt, ezt a továbbiakban egy felső vonással jelöljük. A normális eloszlásra nézve:

$$\overline{\Phi}_0(t) = e^{-\frac{t^2}{2}} \quad (23)$$

Célszerű továbbá a karakterisztikus függvény logaritmusát is sorba fejteni. A (22) képletből sorbafejtéssel kapjuk, tekintettel arra, hogy feltevésünk szerint $m_1 = 0$ és $m_2 = \sigma^2$,

$$\psi(t) = \log \Phi(t) = \frac{\sigma^2 t^2}{2} + \frac{\gamma_3 t^3}{3!} + \frac{\gamma_4 t^4}{4!} + \dots \quad (24a)$$

feltéve, hogy, amint ezt teljesültnek vesszük, a (22) és (24) sorok konvergensek. Az itt szereplő $\gamma_3, \gamma_4, \dots$ koefficiensek, az u . n. Thiele-féle szemíinvariánsok, az m_2, m_3, \dots értékekből kiszámíthatók. A normális eloszlásra nézve a szabványosított karakterisztikus függvény logaritmus:

$$\overline{\psi}_0(t) = \log \overline{\Phi}_0(t) = -\frac{t^2}{2}. \quad (24b)$$

Tegyük fel már most, hogy valamely attributum nagysága n egymástól függetlenül működő tényező hatásának összege:

$$\varepsilon = \varepsilon_1 + \varepsilon_2 + \dots + \varepsilon_n$$

Számítsuk az egyes ε_i értékeket a középértéküktől, akkor ε az egyes hatások közepes értékeinek összegétől számított eltérés. Az i -ik tényező okozta ε_i eltérések gyakoriságát valamely eloszlási függvény: $y_i = f_i(\varepsilon_i)$ adja meg, amelyre nézve a (24a) egyenletnek megfelelő, a karakterisztikus függvény logaritmusát meghatározó összefüggés legyen:

$$\psi_i(t) = \frac{\sigma_i^2 t^2}{2} + \frac{\gamma_{3i} t^3}{3!} + \frac{\gamma_{4i} t^4}{4!} + \dots \quad (25)$$

Miután az egyes ε_i értékek fellépése a tényezők független működése folytán egymástól független, tehát az $\varepsilon_1, \varepsilon_2, \dots, \varepsilon_n$ adott értékek egyidejű fellépésének a gyakorisága az egyes $\varepsilon_1, \varepsilon_2, \dots, \varepsilon_n$ értékek gyakoriságának a szorzata, azaz ha ε gyakoriságát $f(\varepsilon)$ jelzi:

$$f(\varepsilon) = f_1(\varepsilon_1) f_2(\varepsilon_2) \dots f_n(\varepsilon_n).$$

Az előző egyenlet alapján azonban írható, hogy:

$$e^{\psi(t)} = e^{\frac{\varepsilon_1 t^2}{2}} e^{\frac{\varepsilon_2 t^2}{2}} \dots e^{\frac{\varepsilon_n t^2}{2}} = e^{\frac{\varepsilon t^2}{2}} f_1(\varepsilon_1) f_2(\varepsilon_2) \dots f_n(\varepsilon_n).$$

Tekintettel a karakterisztikus függvény definíciójára, ebből az egyenletből egyszerűen következik, hogy az ε értékek eloszlásához tartozó karakterisztikus függvény az ε_i eloszlásokhoz tartozó karakterisztikus függvények szorzata. Ez utóbbi függvények

logaritmusait összegezve tehát megkapjuk az $f(\varepsilon)$ karakterisztikus függvényének logaritmusát. Ezt $\psi(t)$ -vel jelölve, a (25) alapján lesz:

$$\psi(t) = \sum_{i=1}^n \psi_i(t) = \frac{t^2}{2} \sum_{i=1}^n \sigma_i^2 + \frac{t^3}{3!} \sum_{i=1}^n \gamma_{3i} + \frac{t^4}{4!} \sum_{i=1}^n \gamma_{4i} t \dots \quad (26)$$

A normális eloszlás keletkezésének feltételeit megkapjuk, ha azt vizsgáljuk, hogy mikor közelíti meg a (26) egyenlet jobb oldala a normális eloszlásnak megfelelő kifejezést. E célból először is a (26) egyenletet standardizált alakban írjuk fel. A $f(\varepsilon)$ eloszlás szóródására nézve a (26) alapján kapjuk:

$$\sigma^2 = \sum_{i=1}^n \sigma_i^2$$

A standardizálás céljából a (26) egyenlet jobboldalán, mint könnyen belátható, mindenütt t helyett $\frac{t}{\sigma}$ irandó. Ha bevezetjük a következő jelöléseket:

$$\begin{aligned} \sigma^2 &= n (\sigma')^2, \\ \sum_{i=1}^n \gamma_{3i} &= n \gamma'_3, \\ \sum_{i=1}^n \gamma_{ri} &= n \gamma'_r, \end{aligned}$$

akkor $\sigma', \gamma'_3, \dots, \gamma'_r, \dots$ az egyes $f_i(\varepsilon_i)$ eloszlásoknak megfelelő $\sigma_i, \gamma_{3i}, \dots, \gamma_{ri}, \dots$ értékek átlagai. E jelölések alapján a (26) standardizált alakja lesz:

$$\bar{\psi}(t) = \frac{t^2}{2} + \frac{t^3}{3! n^{\frac{3}{2}} - 1} \frac{\gamma'_3}{(\sigma')^3} + \dots + \frac{t^r}{r! n^{\frac{r}{2}} - 1} \frac{\gamma'_r}{(\sigma')^r} + \dots \quad (27)$$

Ha már most a ható tényezők száma: n igen nagy, ugyanakkor azonban a

$$\beta_r = \frac{\gamma'_r}{r! (\sigma')^r}$$

hányadosok ($r \geq 3$) véges nagyságúak, akkor (27)-ben a jobb oldal első tagja mellett az összes többi tag elhanyagolható és így a (24b) egyenlet jobb oldalát kapjuk. Ez pedig normális eloszlást

jelent. Általában a normalitás feltétele, hogy a $\frac{\beta_r}{n^{\frac{r}{2}} - 1}$ hánya-

dosok elhanyagolhatók legyenek. Ez többek között azt jelenti, hogy az egyes komponens eloszlások átlagos eltérései, továbbá momentumai egyenlő nagyságrendűek és az eloszlási görbék aszimmetricitása bizonyos korlátok között marad.

A normális eloszlás keletkezése feltételeinek részletes és kimerítő tanulmányozása, valamint ezek részleges teljesülése esetén keletkező eloszlások vizsgálata Edgeworth statisztikai munkásságának legfontosabb részét képezi. E vizsgálatok ³⁸ mélyen belevilágítanak a statisztikai törvényszerűségek keletkezésének mechanizmusába és az exakt közgazdasági kutatás szempontjából alapvető jellegűek.

³⁸ L. A. Bowley: F. Y. Edgeworth's Contributions to Mathematical Statistics. London, 1928.

Theiss Ede.

Az államháztartás ellenőrzésének irányai a világháború után.

I. Az állami pénzügyek alakulása a világháború után mindenütt megkívánja azt, hogy az egész állami és közületi gazdálkodás szigorubb ellenőrzés alá helyezettessék. Ezt a gazdaságosság és takarékoság elvének az érvényesítése is szükségessé teszi.

II. A gazdálkodás előzetes ellenőrzésének a fontossága. Általános jelenség a világháború után a pénzügyminiszter hatáskörének a növelése és ellenőrzési jogának a kiterjesztése a kötelezettségek vállalásának (engagement) előzetes ellenőrzésére is.

III. A kiadási kötelezettségek előzetes ellenőrzésének jogosultsága és nagy jelentősége. Ennek az ellenőrzésnek a fennálló rendszerei Franciaországban, Olaszországban, Belgiumban, Angliában, a Német Birodalomban, Ausztriában és Romániában.

IV. A kötelezettségek vállalásának az előzetes ellenőrzése nálunk teljesen hiányzik. Ennek tapasztalható hátrányai. Ezt a kérdést egy új államháztartási törvény keretében a pénzügyminiszter hatáskörének újabb kiterjesztésével kellene megoldani.

V. Ezzel kapcsolatban az utalványozások előzetes ellenőrzésének függetlenebb és hatályosabb megszervezése s ebben a tekintetben a számvevőségek, a pénzügyminiszter, a minisztertanács és a legfőbb állami számvevőszék feladatainak pontosabb körvonalazása szükséges.

I.

Az állami közigazgatás szervezetében mind jelentékenyebb szerep jut a pénzügyek ellenőrzésének. Itt nem a közpénzek s általában a közvagyon műszaki kezelésének, a vagyonkezelő hivatalok működésének és elszámolásainak az ellenőrzésére gondolunk, amit az ellenőrzéstan az u. n. *kezelési vagy számviteli ellenőrzés* alatt szokott tárgyalni, hanem a kormány és az alárendelt hatóságok *pénzügyi gazdálkodásának, általában az utalványozó hatóságok működésének az ellenőrzésére, az u. n. közigazgatási ellenőrzésre.*

Ez az ellenőrzés leginkább a gazdasági kihatásu, illetőleg az államvagyonban vagy az állami pénzkészletekben változást előidéző intézkedéseknek, illetőleg az ezek folyományaiként szükséges utalványozásoknak, különösen pedig a költségvetés végrehajtásának az ellenőrzésében domborodik ki, beletnyúl az egész állami közigazgatásba, befolyásolja és irányítja a közigazgatási működést, amelyet állandóan az a meggondolás kell, hogy vezessen, hogy a költségekkel járó, vagy gazdasági hatásu intézkedései nem ütköznek-e bele a költségvetési

törvény és általában az államháztartás vitelére irányadó törvények és utasítások rendelkezéseibe. A kettő között a szoros kapcsolat nyilvánvaló, mert minden közigazgatási cselekvés, minden egyes közigazgatási cél megvalósítása költséggel jár; ha egyébbel nem, legalább is azoknak a szerveknek a fenn tartási költségeivel, személyi és dologi szükségleteivel, amelyek a közigazgatás különböző feladatainak a megvalósítására hivatva vannak. Ezeknek a szerveknek a működése, a közigazgatás rendes menetének a biztosítása, valamint új közigazgatási célok kitűzése és megvalósítása, — tekintettel az állami élet folytonos fejlődésére, a közfeladatok szaporodására és a jelentőségük váltakozó hullámzására — bizonyos tervszerűséget kíván nemcsak azok felépítése, megvalósításuk sorrendje és a különböző cselekvések összhangja szempontjából, hanem a kivitel lehetőségének a mérlegelése szempontjából is, amelynek a rendelkezésre álló fedezeti eszközök szabnak korlátokat, amelyek, ha nem kielégítőek, — úgy mint napjainkban is — a megvalósítandó közfeladatok szükségleteit kell lehetőleg a rendelkezésre álló fedezeti eszközök arányában csökkenteni.

A pénzügyi tudomány ma már tul van azon a régi, a fedezeti eszközök rugalmasságának az időszakából származó elgondoláson, hogy az állami költségvetés összeállításánál az első feladat az állami szükségletek megállapítása s ezekhez kell a bevételeknek igazodniok. Államháztartásunk jelenlegi helyzete is ennek az ellenkezőjét látszik igazolni, mert ma már a nagyon is szűk bevételi források azok, melyekhez a kiadásoknak alkalmazkodniok kell. Azonban ezt sem lehet feltétlen követelmény gyanánt felállítani, mert az állami pénzügyek válságos időszakában, a bevételek rohamos csökkenése esetében sem lehet a közigazgatás meglévő kereteit nagyobb megrázkódtatások nélkül annyira visszafejlesztani, hogy a legszükségesebb közkiadások teljesen a rendes bevételekhez simuljanak. A feltétlenül szükséges, a közigazgatási működés és a gazdasági rend megbénítása nélkül elkerülhetetlen kiadásokat, addig, amig a meglévő keretek fokozatos visszafejlesztése lehetséges, vagy a bevételek alakulásában kedvezőbb irányzat nem mutatkozik, feltétlenül teljesíteni kell, még akkor is, ha ez rendkívüli eszközök igénybevételét, a kényszerkölcsönöknek eddig még el nem képzelt alakzatainak a bevezetését teszi szükségessé.

Valóságos pénzügyi mesterkedés, leleményesség és művészet az, amit az államháztartásnak ebben a hanyatló időszakában a pénzügyminiszternek ki kell fejtenie, abból a célból, hogy az államháztartás egyensúlyát még az említett rendkívüli eszközök igénybevétele mellett is biztosítsa és az egyes tárcákat és hatóságokat a részükre kijelölt keretek között való gazdálkodásra kényszerítse.

A világháború után általános jelenség ez minden állam háztartásában; úgy a „legyőzött“, mint a „győztes“ államokban. Szükségképpen be kellett ezeknek a jelenségeknek következniök, mintegy visszahatásaként, az erőszakos békeszerződések azon intézkedéseinek, amelyek a közgazdasági életet megbénították, elsősorban azáltal, hogy az új határok létesítése és az államoknak ebből folyó elzárkózó politikája a rendes nemzetközi árucserét és pénzforgalmat lehetetlenné tette.

Az államok ma ezek folyományaként mindenütt a legnagyobb takarékosagra vannak utalva és kénytelenek a racionalizálás jelszava mellett a közigazgatásban keresni azokat az egyszerűsítési lehetőségeket, amelyek a közkiadások terén megtakarításokat eredményezhetnek. Ma már a közületi háztartásokba is bevonult a gazdaságosság gondolata, az a törekvés, hogy minél kevesebb áldozattal minél nagyobb eredmény elérésére kell törekedni, ami egyes államokban kifejezetten az ellenőrzésnek is egyik irányelve lett. Ez szükségképpen maga után vonta azt a törekvést is, hogy *az egész állami és közületi gazdálkodást szigorubb ellenőrzés alá kell helyezni*, ha azokat a felesleges kiadásoktól mentesíteni akarjuk és biztosítani akarjuk azt, hogy a gazdálkodás előre megállapított kereteit túllépő kiadások feltétlen szükség nélkül ne teljesíttessenek és a gazdaságosság szempontjai minden téren érvényesüljenek. Ebben a nagy munkában és célkitűzésben tehát az államok egyenesen rá vannak utalva arra, hogy igyekezzenek az államháztartás ellenőrzését a változott viszonyok követelményeinek megfelelően kiépíteni és az erre hivatott szerveket a takarékoságnak és egyszerűsítésnek a szolgálatába állítani.

Ez egyébként nem új jelenség az állami pénzügyek és az állami közigazgatás történetében, mert az egyszerűsítési és takarékosági törekvések mindig akkor léptek fel és érvényesültek a parancsoló szükség erejével és az állami pénzügyek, valamint az ellenőrzés terén is akkor következtek be mélyreható átalakulások, amikor az államháztartás helyzete a háborúk után, vagy egyéb okokból megrendült és új pénzügyi politikai elgondolásokkal és szervezeti változtatásokkal kellett az államháztartás egyensúlyát biztosítani.

Azonban az ellenőrzési rendszer fejlesztésénél a kormányzatnak olykor nem csekély előítéletekkel és elfogultsággal kell megküzdenie, mert az ellenőrzési rendszer fejlesztése látszólag a közigazgatás egyszerűsítésének az elveibe ütközik. Ez az ellentét azonban csak látszólagos, mert egy jól kiépített ellenőrzési rendszer a gazdaságos és takarékos gazdálkodásnak s az államháztartás egyensúlyának a legnagyobb biztosítéka és csak ez teszi lehetővé az előre felállított pénzügyi tervezet teljes megvalósítását.

A közigazgatásnak az államcélok minél tökéletesebb megvalósítására kell törekednie. Már pedig, ha elismerjük a költségvetési jog nagy jelentőségét és súlyt helyezünk arra, hogy az állami költségvetés lehetőleg az országgyűlés kifejezett akaratának megfelelően hajtassék végre, a kormány gazdálkodásának az ellenőrzése elsőrendű állami érdek és ennek az ellenőrzésnek minél tökéletesebb biztosítása elsőrendű állami cél kell, hogy legyen, mert különben a költségvetés megszűnik az államháztartás biztos alapja lenni és minden jogi biztosítékot nélkülöző intézkedéssé válik. A közigazgatás költségei az ellenőrzés fejlesztésével növekednek ugyan, de az ennek következtében előálló költségtöbbletet bőven ellensúlyozzák azok a pénzügyi és erkölcsi előnyök, melyek egy jól kiépített ellenőrzési rendszer nyomában járnak. Pénzügyi szempontból: az államháztartás egyensúlyának, anyagi rendjének a megóvása és biztosítása, a költségvetési hitelkeret betartása és a felhatalmazás nélkül való kiadások korlátozása, szóval nagyszegű megtakarítások, erkölcsi szempontból pedig: az államháztartás külső, összhangzó rendjének a minél teljesebb mértékben való biztosítása, a visszaélések és túlkapások meggátlása, vagy legalább is korlátozása, amivel együtt jár az állam tekintélyét sértő megtorló intézkedéseknek és birói tárgyalásoknak az elmaradása és ami igen számottevő tényező: *a közvélemény teljes megnyugtatója abban a tekintetben, hogy a teljesített közszolgáltatások mindenkor rendeltetésüknek megfelelően és kizárólag közcélokra használtatnak fel.* Mindezek mellett még az állam hitelének a növelése is azok az eléggé nem értékelhető erkölcsi előnyök, amelyek egy jól kiépített ellenőrzési rendszernek a nyomában járnak s amelyek mellett egy jó ellenőrzési rendszer csekély költség-többlete figyelembe sem jöhet.¹

II.

A kormány gazdálkodásának hatályos ellenőrzése szempontjából *az előzetes ellenőrzési rendszer* kiépítésének van különös jelentősége, akár a kormánytól független legfőbb ellenőrző hatóság, a legfőbb állami számvevőszék hatáskörének a fejlesztése útján igyekezzék ezt a célt a törvényhozás

¹ Az ellenőrzési rendszernek a hiányai és az ebből származó károk akkor a legszembeszökőbbek, amikor a hiányos ellenőrzésből származó visszaélések, amelyek a legtöbbször rendszerbeli hibákra vezethetők vissza, a közvéleményt is foglalkoztatják. Elégséges itt csak egyes építkezésekkel, ingatlanvásárlásokkal, vállalkozásokkal és bizonyos alapok kezelésével kapcsolatban előfordult és a bírósági tárgyalások anyagát is képező visszaélésekre, valamint a minden törvényes felhatalmazást nélkülöző s egyáltalában nem halaszthatatlan jellegű megbízatásokra rámutatnunk, amelyek miatt a kincstárt érzékeny károsodások érték és amelyek mind az előzetes ellenőrzési rendszerünk hiányaiból származtak.

megvalósítani, akár a végrehajtó hatalom kebelében, a pénzügyminiszter hatáskörének a kiterjesztése útján történjék az újabb követelményeknek megfelelő ellenőrzési rendszer megszervezése, vagy a már létező ellenőrzési rendszer továbbfejlesztése.

Az államháztartás előzetes ellenőrzése azt jelenti, hogy létezik egy szerv, esetleg több, feladataiban egymást kiegészítő szerv az államháztartásban, amelynek, vagy amelyeknek a feladata, hogy a minisztereknek és a többi utalványozó hatóságoknak a költségvetés végrehajtásával kapcsolatos rendelkezéseit, mielőtt azok foganatosíthatnának, a költségvetési törvény, valamint az államháztartás vitelére irányadó egyéb törvények és utasítások rendelkezései szempontjából megvizsgálja és megállapítsa, hogy azok az említett rendelkezésekkel nem ellenkeznek-e.

Feladata ennek az ellenőrzésnek különösen megvizsgálni azt, hogy *a tervezett intézkedéssel kapcsolatban a jövőben felmerülendő kiadásoknak, vagy a már esedékessé vált és utalványozandó kiadásoknak a törvényhozás által megállapított költségvetésben, illetőleg a pénzügyminiszter által rendelkezésre bocsátott hitelrészletekben van-e megfelelő fedezetük, hogy a költségvetési hitelek rendeltetésüknek megfelelően használtatnak-e fel, hogy a tervezett intézkedés, vagy az utalványozott kiadás nem olyan természetű-e, amely hiteltúllépést vagy előirányzat nélküli kiadást vonhat maga után és hogy nem forog-e fenn nyílt, vagy leplezett hitelátruházás esete stb.*

Kétségtelen, hogy az ilyen előzetes ellenőrzésnek és az azzal kapcsolatos óvásnak, figyelmeztetésnek — különösen, ha azt egy kormánytól teljesen független ellenőrző hatóság gyakorolja — igen nagy erkölcsi súlya és hatása van, mert ha a miniszter az előzetes figyelmeztetés után is ragaszkodik a tervezett kiadáshoz, vagy a törvénybe ütköző intézkedés megtételéhez, felelőssége sokkal súlyosabb beszámítás alá esik. Mert a törvény tudatos megsértése ebben az esetben nyilvánvaló, amit csakis a tervezett intézkedés sürgőssége, feltétlen szükségessége és fontossága menthet.

A világháború után az előzetes ellenőrzést illetőleg két irányban tapasztalható átalakulás és ennek a rendszernek a továbbfejlesztése. Egyrészt az előzetes ellenőrzés szervezése tekintetében, másrészt az előzetes ellenőrzés feladatainak a bővítése szempontjából.

A világháború után ugyanis az európai államokban erőteljesebben lép előtérbe az az irányzat, amely az előzetes ellenőrzést *a pénzügyminiszter hatáskörének a nagyfoku kiterjesztésével és a többi miniszterek felett való túlsúlyának a biztosításával* igyekszik továbbfejleszteni s emellett általános jelenség az, *hogy az előzetes ellenőrzés csaknem mindenütt a*

kiadásokat maguk után vonó kötelezettségek vállalásának ellenőrzésére is kiterjesztetett.

A pénzügyminiszter hatáskörének a kiterjesztése tulajdonképpen az angol és a francia államháztartásban találja gyökerét és azon a megfontoláson nyugszik, hogy miután az állami költségvetés végrehajtása a pénzügyminiszter feladata, elsősorban az ő kötelessége a költségvetési hitelek betartásáról és azok szabályszerű felhasználásáról gondoskodni és neki kell megtenni azokat az intézkedéseket, amelyek a jelzett célok gyakorlati megvalósítását elősegíthetik és biztosíthatják.

Ebből következik, hogy a költségvetésileg megszavazott hitelek felett a többi miniszterek csak az ő hozzájárulásával rendelkezhetnek, tehát hogy azokat a rendelkezésére álló fedezeti eszközökhöz képest időszakonként ő bocsássa az egyes miniszterek rendelkezésére,² továbbá, hogy a hiteltúllépések, előirányzatnélküli kiadások és a meg nem engedett hitelát ruházások s általában az olyan intézkedések, amelyek újabb kiadásokkal terhelhetik az állami költségvetést, az ő előzetes hozzájárulásától tétessenek függővé.

Ott, ahol a pénzügyminiszternek ez a túlsulya biztosítva van, ez rendszerint kifejezésre jut a közigazgatás szervezetében is, azáltal, hogy *az egyes minisztériumokban külön szervei vannak a kötelezettségek vállalásának és az ezekből folyó kiadásoknak s általában a miniszterek gazdálkodásának az előzetes ellenőrzésére.* Ilyen rendszer mellett tehát mellőzhető az előzetes ellenőrzésnek a legfőbb állami számvevőszék részéről való gyakorlása.

Kétségtelen, hogy az előzetes ellenőrzés kérdésének ily módon való megoldása az elméleti írónak csaknem egyöntetű megállapítása szerint nem helyesélhető. Mert általános alapelv az, hogy az ellenőrző szerv az ellenőrzendőtől minden vonatkozásban független legyen. Ez a függetlenség látszólag megvan ugyan a pénzügyminiszter által a többi miniszterekkel szemben gyakorlandó ellenőrzés tekintetében, de az a körülmény, hogy valamennyien egy kormány keretébe tartoznak s állandóan együtt működnek, némi aggályokat támaszthat a kívánatos függetlenség tekintetében. De a legsebezhetőbb pontja ennek a rendszernek az, hogy emellett csonka és tökéletlen marad az államháztartás legnagyobb területének, éppen a pénzügyi kormányzat működésének az előzetes ellenőrzése. Ezért az ilyen megoldást mindig tökéletlennek, de az önellenőrzés egyik fejlettebb nemének kell tekintenünk.

² Nálunk ezt a jogot a pénzügyminiszter részére csak az 1920. évi XXVIII. t.-c. biztosította. A hitelek rendelkezésre bocsátása jelenleg az 1924:IV. t.-c. rendelkezéseinek megfelelően, a postatakarékpénztári csekkszám lákon havonként történik.

Van azonban ennek a megoldásnak jó oldala is, mert sokkal inkább biztosítja az előzetes ellenőrzés szerveinek a pénzügyminiszterrel kívánatos összeműködését, mint a másik rendszer és különösen az államháztartás válságos helyzetében birhat jogosultsággal, amidőn az államháztartás egyensúlyát csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehet fenntartani és nagy jelentősége van annak, hogy a pénzügyminiszter közvetlenül betekinthessen az egyes tárcák gazdálkodásába.

Ezért ott, ahol ez a rendszer már jól ki van építve és a pénzügyminiszternek megvannak az egyes minisztériumokban működő kirendeltségei, szervei, mindenesetre *célszerűen lehet ezeket a szerveket a kötelezettségek vállalásának előzetes ellenőrzésére is felhasználni.*

III.

Már a mult század vége felé, csaknem egyidejűleg, Olaszországban és Franciaországban jöttek arra a megállapításra és merültek fel javaslatok abban az irányban, hogy a kiadásokat nem azok utalványozása alkalmával kell az előzetes ellenőrzésre hivatott szerveknek ellenőrizniök, hanem vissza kell nyulni azok gyökeréig, keletkezésüknek a forrásáig és azokat az intézkedéseket kell előzetes ellenőrzés alá vonni, amelyek a kincstár terhére keletkező kötelezettségeknek (engagement) alapjául szolgálhatnak. Mert ha a kiadások tekintetében a hatóságok szerződéskötéssel, megrendelésekkel vagy egyéb kötelezettségek vállalásával már előzetesen lekötötték magukat, akkor már a kiadás teljesítése előtt az államnak jogilag elzárkózni nem lehet, akár van az illető kiadásra a költségvetésben fedezet, akár nincsen. Ilyenkor az előzetes ellenőrzés már késő és szinte utólagossá válik, mert nem volt módjában a hatóságokat a tervezett intézkedések hátrányos pénzügyi következményeire figyelmeztetni. Ugyhogy ennek a körülménynek a figyelmen kívül hagyása az ellenőrzés kérdésének a szabályozásánál oda vezethet, hogy az egyébként kifogástalan és mintaszerű előzetes ellenőrzési rendszer mellett egyes miniszterek által minden előzetes számítás és a jövőre való kihatás mérlegelése nélkül vállalt kötelezettségek a pénzügyminisztert igen kellemetlen helyzetbe sodorhatják, sőt az államháztartás egyensúlyának nemcsak pillanatnyi, hanem a jövő költségvetési évekre is kiható felborulásához vezethetnek.

Azoknak a visszasságoknak a felismerése, amelyek a fedezetlen kiadási kötelezettségek vállalásából származhatnak, indította először a francia, majd az olasz törvényhozást, a világháboru után pedig a többi államokat is arra, hogy ezt a fontos ellenőrzési kérdést törvényhozási intézkedésekkel sza-

bályozzák. Az ebben a tekintetben fennálló rendszereket röviden az alábbiakban ismertetjük.

Franciaország. Az előzetes ellenőrzésnek a jelzett módon való kiegészítését Franciaországban először Pradon képviselő javasolta, aki a képviselőház 1888 május 17-iki ülésén olyan tartalmu törvényjavaslatot terjesztett elő, hogy minden minisztériumban az ebből a célból kirendelendő pénzügyi ellenőrök bizassanak meg a kiadásokat előidéző kötelezettségek vállalásának az ellenőrzésével.³ Ennek a javaslatnak a folyománya volt az 1890 december 26-iki pénzügyi törvény 59. szakaszának az a rendelkezése, hogy minden minisztériumban egy ellenőrző hivatalt kell létesíteni (le bureau du contrôle des dépenses engagées) a kiadási kötelezettségek ellenőrzésére.

Az ellenőrzés közelebbi részleteit az 1893 március 14-iki rendelet, valamint később, véglegesen az 1922 augusztus 10-iki törvény szabályozta, amely az 1919 augusztus 12-iki és az 1921 április 30-iki törvény egyes rendelkezéseit is átvette.⁴

Ezek szerint a pénzügyi ellenőröket *kizárólag a pénzügyi szolgálat köréből*, az érdekelt miniszterekkel egyetértőleg, a pénzügyminiszter nevezi ki és azok *kizárólag neki* vannak alárendelve. A pénzügyi ellenőrök semmi más, az ellenőrző szolgálatukon kívül álló feladattal meg nem bízhatók. Számuk jelenleg — eltekintve az 1919 augusztus 12-iki pénzügyi törvény 27. szakasza értelmében a pénzügyminisztériumban alkalmazottakétól — tizenhárom.

A kötelezettségek vállalásának az ellenőrei pénzügyi szempontból indokolt véleményt mondanak a pénzügyminiszterrel hozzájárulás (ellenjegyzés), vagy véleményadás végett közölt törvényjavaslatok, rendeletek, határozatok, szerződések, intézkedések és szabályzatok felett, nemkülönben azoknak a minisztériumoknak költségvetési előirányzatai és mindennemű póthitelkérelméi felett, amely minisztériumok mellé kirendeltettek. Ebből a célból minden szükséges iratot és felvilágosítást közölni kell velük.

Véleményüket a vonatkozó javaslatok és igénylések előterjesztése alkalmával közölni kell a pénzügyminiszterrel.

Az ellenőr a kiadási kötelezettségek vállalására vonatkozó iratokat a kiadás elszámolása, a hitel rendeltetése, az érvényesítés pontossága, a pénzügyi törvények, szabályok és utasítások rendelkezései s általában a költségvetés végrehajtása szempontjából, azok pénzügyi kihatásának mérlegelése mellett megvizsgálja. *Ha a javasolt rendelkezések véleménye szerint szabálytalanságokat vonnának maguk után és a véleményeltérés el nem oszlatható, az ügyet a pénzügyminiszter*

³ L. Besson: Le controle des budgets. Paris, 1901. 2. édit. 525. l.

⁴ L. Jèze—Neumark: Allgemeine Theorie des Budgets. Tübingen, 1927. 75. l.

elé terjeszti. Ebben az esetben az iratot csak a pénzügyminiszter egyetértő véleménye alapján láttamozhatja.

A miniszterek és az utalványozók személyesen és a polgári jog értelmében felelősek a tudatosan ezzel a rendelkezéssel szemben tett intézkedésekért.

Semmiféle fizetési utalvány vagy hitelt rendelkezésre bocsátó utalványrendelet *nem terjeszthető a miniszter elé aláírásra, mielőtt azt a kiadási kötelezettségek ellenőre nem láttamozta. Az ellenőr aláírásával el nem látott utalványrendeletek érvénytelenek és a kincstári számadók azokat nem teljesíthetik.*

A pénzügyi ellenőrök különösen figyelemmel kísérik azt, hogy az ellenjegyzésük alá bocsátott utalványrendeletek nem lépik-e túl azokat a kereteket, amelyek a kötelezettségek vállalása alkalmával jeleztettek, és hogy azok az előírányzott költségvetési hitel keretén belül maradnak-e. Ebből a célból közölni kell velük mindazokat az iratokat és okmányokat, amelyek a kiadás igazolására, érvényesítésére, valamint az utalványozásra vonatkoznak. Ha véleményük szerint a rendelet szabálytalanságot tartalmaz, megjegyzést tesznek reá. Ebben az esetben az utalványt csak a pénzügyminiszter felhatalmazása alapján szabad kifizetni.

Működésük eredményéről évnegyedenként s ezenkívül évenként is összefoglaló jelentést szerkesztenek. Az utóbbiak az általuk tett javaslatokat is tartalmazzák. Ezeket a jelentéseket, javaslatokat és az azok alapján tett intézkedéseket közlik a pénzügyminiszterrel, az érdekelt miniszterekkel, valamint a két kamara pénzügyi bizottságaival is. Az évi jelentést és javaslatokat a pénzügyminiszter a számvevőszéknek is megküldi.

A negyedéves jelentéshez egy részletes kimutatás van csatolva, amely a hitelfelemelésekre és törlésekre vonatkozó mindazokat a felvilágosításokat tartalmazza, amelyek a költségvetési év folyamán vállalt kötelezettségek folyományai. A december havában lefolyt év alatt vállalt kötelezettségek állandékáról szóló jelentést minden év április hó 30-án kell a kamarákban szétosztani.

A pénzügyminiszter elnöklete alatt *egy állandó bizottság* is működik a kiadásokkal járó kötelezettségek ellenőrzésére. Ez a bizottság legalább háromhavonként ül össze.

Tagjai: a költségvetési és a pénzügyi ellenőrzés igazgatója, mint a bizottság elnöke, ugyanennek a hatóságnak az aligazgatója, a kiadásokkal járó kötelezettségek vállalásának az ellenőrei a különböző minisztériumokban. A titkári teendőket a költségvetési és a pénzügyi ellenőrzés igazgatóságának egyik osztályfőnöke, vagy alosztályfőnöke látja el. A pénz-

ügyigazgatásnak azok a tisztviselői, akiknek a jelenléte kívánatos a bizottság ülésein, tanácskozási joggal jelen lehetnek.

A bizottságnak a feladata az ellenőrzés gyakorlása szempontjából az eljárás egységességét és az összműködést biztosítani. Tanulmányozza az ellenőrzés gyakorlására vonatkozó törvényes rendelkezéseket és szabályzatokat. Javaslatokat tesz az ellenőrzés javítása és hatályosabbá tétele érdekében célszerűnek vélt intézkedésekre nézve. Javaslatokat tesz mindazokat a pénzügyi kérdéseket illetőleg, amelyekre nézve a pénzügyminiszter a bizottság véleményét kéri ki.

Megvizsgálja az egyes ellenőrök által tudomására hozott ügyeket és azokat a kérdéseket, amelyek a különböző minisztériumokat érdekelhetik.⁵

Mindezekből látható, hogy milyen nagy gonddal, előre látással és megértéssel igyekezett a francia törvényhozás és a pénzügyi kormányzat a kiadásokkal járó kötelezettségek vállalásának az ellenőrzését évtizedek kitartó munkájával fokozatosan kiépíteni és továbbfejleszteni.

Az a céltudatosság és kitartás, amellyel a francia törvényhozás és a kormány ezt a kérdést felkarolta és állandóan szőnyegen tartja, igazolja ennek a kérdésnek nagy jelentőségét, ami érthetővé teszi azt, hogy a francia példából kiindulva a többi államok is igyekeztek — különösen a háboru után — ellenőrzési rendszerüket ebben az irányban kiépíteni és a változott viszonyok követelményeinek megfelelően tökéletesíteni.

A francia törvényhozás intézkedéseiben csak az a fel tűnő, hogy a kötelezettségek ellenőrzése tekintetében a számvevőszéknek (Cour des comptes) semmiféle hatáskört nem biztosít. Ez azonban a francia számvevőszék különleges jellegéből és a francia közigazgatás szelleméből következik. Mert Franciaországban a számvevőszék elsősorban mint a vagyonkezelésért felelős számadók legfőbb bírósága működik és a vagyonkezelőkkel szemben a kincstár részéről megindított számadási perekben van hivatva végső fokon ítéletet mondani, de a miniszterekkel szemben közvetlen ellenőrzést nem gyakorol.

Olaszország. Olaszországban már a számvevőszék szervezéséről szóló 1862. évi augusztus 14-iki törvény tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek a számvevőszéknek a kötelezettségek vállalásának az ellenőrzése tekintetében bizonyos előzetes ellenőrző hatáskört biztosítanak. Ugyanis ennek a törvénynek a 19. szakasza kimondja, hogy

⁵ L. Th. Legrand: Répertoire de la comptabilité publique. Paris, 1924. Dépenses engagées. 290 l.

E. Courtès: Traité theorique et pratique de droit public, de science financière et de comptabilité publique. Paris, 5. éd. 1930.

Stefan Chicos: Le contrôle de l'engagement des dépenses publiques. Paris, 1929. 17—34. oldal.

„a számvevőszék ellenjegyzése alá kell bocsátani és be kell iktatni nála mindazokat a rendeleteket, *amelyekkel a szerződések jóváhagyatnak, vagy kiadások engedélyeztetnek*, bármilyen alakban történjék is ez és bármily természetűek legyenek azok, továbbá minden, az *alkalmazottak kinevezésére, előléptetésére és áthelyezésére* vonatkozó rendeletet, valamint azokat, amelyekkel az állam terhére *illetmények, nyugellátások, vagy egyéb szolgáltatások engedélyeztetnek*. Kivételnek azok a rendeletek és intézkedések, amelyekkel egyszersmindenkorra 2.000 lírát meg nem haladó kártalanításokat engedélyeznek.“⁶

Azonban a gyakorlatban sem a számvevőszéknek az említett törvényben biztosított széles ellenőrzési hatásköre, sem pedig az 1884 február 17-iki számviteli törvény szigorú rendelkezései nem tudták kiküszöbölni azokat a sajnálatos kilengéseket, amelyek a kötelezettségek vállalása tekintetében mind gyakrabban előfordultak és a költségvetési hitelek túllépését, valamint az előirányzat nélküli kiadások keletkezését idézték elő.⁷

Ezért a költségvetési bizottság javaslatára a képviselőház már 1887-ben felhívta a kormányt arra, hogy a kötelezettségek vállalásának az ellenőrzését tegye tanulmány tárgyává és még ugyanazon az ülészen terjesszen elő arra nézve törvényjavaslatot. Azonban ennek a kérdésnek a törvényes szabályozása nem ment olyan gyorsan, mert a váltakozó kormányokban különféle felfogások jutottak felszínre a kérdés megoldása tekintetében és hol a számvevőszékre, hol a pénzügyminiszterre kívánták ruházni ezt a fontos feladatot, míg végre az 1913 június 22-iki törvény és az 1916 július 9-iki rendelet olyképp szabályozta a kérdést, hogy a kötelezettségek vállalásának előzetes ellenőrzésével a számvevőszéket bizta ugyan meg, azonban a számviteli törvényt módosító 1923 november 18-iki kir. rendelet mégis olyképpen rendelkezett, hogy ezt a feladatot a miniszteri számvevőségekre bizta, úgyhogy a számvevőszéknek a fentiekben ismertetett rendelkezéseken túlmenő előzetes ellenőrzési hatásköre a kötelezettségek vállalását illetőleg alig bővült.⁸

⁶ Ezt a szakaszt az 1923 november 18-iki királyi rendelet annyiban módosította, hogy jelenleg csak a 20.000 lírát meghaladó összegű szerződések és a 10.000 lírát meghaladó egyéb kiadások előzetes ellenőrzése tartozik a számvevőszék hatáskörébe és hogy az újabb rendelkezés az áthelyezések és nyugellátások ellenőrzését nem említi, de ezek helyett a *szolgálat megszűnésére vonatkozó rendeletek ellenőrzését* teszi a számvevőszék kötelességévé. (L. a Gazzetta Ufficiale 1923. évi 275. számában, 2441. sz. a.)

⁷ L. Fasce: Del controllo finanziario nell'amministrazione dello stato, a Nuova Antologia 1904 novemberi számában.

⁸ L. Stefan Chicos: Le contrôle budgétaire en Italie. Paris, 1929. 48—59. oldal.

Az utóbb említett 1923. évi rendelet az eljárást a következőképpen szabályozta:⁹

Minden olyan intézkedést, amellyel a szerződéseket jóváhagyják és amelyekből az állami költségvetés terhére általában fizetési kötelezettség származik, közölni kell a közigazgatási hatóságokkal, illetőleg a központi számvevősséggel a kötelezettség vállalásának bejegyzése végett. A bejegyzés előtt a számvevőség igazolja a kiadás törvényességét és az okmányolás szabályszerűségét és biztosítja a költségvetésnek a kiadással való pontos megterhelését, valamint az illető fejezetnél¹⁰ a felhasználandó hitel fenntartását.

A közigazgatási hatóságok kötelesek ezenkívül közölni a számvevősséggel minden olyan gondoskodást, amelyekből kiadási kötelezettségek származhatnak, jelezve a keletkező kötelezettség valószínű összegét, valamint a költségvetési évet és a fejezetet, amelyet az összeg terhelni fog. A számvevőség könyveiben külön helyen jegyzi fel az ilyen kötelezettségeket (50. §.).

Ha megállapítást nyer, hogy a kötelezettség keletkezése a kellő időben a számvevősséggel nem közöltetett, a számvevőség igazgatója köteles erről a pénzügyminisztert és az illető szolgálati ág felett rendelkező minisztert értesíteni. (51. §.)

A számadási év zárata alkalmával, egy miniszteri rendelet, amelyet a számvevőszéknél be kell iktatni, minden költségvetési fejezetre nézve megállapítja a lejárt év kötelezettségei címén a hátralékok számláján fenntartandó összeget, amelynek a biztosítása a központi számvevőség feladata. Ezek az összegek a számvevőszékekkel is közlendők. (53. §.)

Ha a számvevőség főnöke azt véli, hogy valamely szabálytalanság miatt a kötelezettség vállalását vagy a kiadás igénylését nem láttamozhatja, közvetlenül az illetékes miniszternek tesz jelentést. Ha a miniszter a kötelezettség vállalásának vagy a kiadás igénylésének szabad folyást enged, a számvevőség főnökét erre írásban utasítja, aminek az eleget tenni tartozik. Az ilyen rendeletet a miniszter személyesen írja alá, a számvevőség főnöke pedig köteles azt a számvevőszékekkel közölni.

Ilyen rendeletet azonban nem lehet kiadni, ha valamely fejezetnél megállapított hitel túllépéséről van szó, vagy ha más fejezetet kellene megterhelni, mint amely jelezve

⁹ I. a *Gazetta Ufficiale* 1923. évi 275. számában, 2440. sz. a. továbbá: *F. Rostagno: Contabilita di stato. Vol. I—IV. Milano, 1927. és La corte dei conti. Vol. I—II. Milano, 1929.*

¹⁰ Az olasz költségvetés fejezete nálunk körülbelül a „cim”-nek felel meg.

van, valamint ha a kiadás inkább a hátralékok, mint a folyó illetőség terhére volna elszámolandó vagy viszont. (64. §.)

Belgiumban az 1921 július 20-iki törvény szabályozta először a kiadási kötelezettségek ellenőrzésének a kérdését, amely törvényt az 1922 június 10-iki és az 1930 július 13-iki törvények módosították. Ezek szerint a kiadási kötelezettségek ellenőrzésére minden minisztériumban és a szükség szerint minden nagyobb hatóságnál külön számviteli szolgálat (comptabilité des dépenses engagées) létesítettett, amelynek hatásköre mindazokra a hitelekre kiterjed, amelyek 1. a szállításokra és munkálatokra, 2. mindennemű személyi járandóságra és 3. segélyezésekre vonatkoznak.

Az ennél a szolgálatnál alkalmazott tisztviselőket a pénzügyminiszter előterjesztésére a király nevezi ki és alá vannak vetve a számvevőszék ítélkezésének. Egyébként a pénzügyminiszternek az egyes minisztériumokba kirendelt alkalmazottai és a pénzügyminiszter fennhatósága alá tartoznak.

Jogukban áll a hitelek rendeltetésére való tekintet nélkül, minden olyan okmánynak a bemutatását megkivánni és minden olyan kérdésre felvilágosítást kivánni, amelyek a kiadási kötelezettségek vállalására vonatkoznak. Vonakodás vagy elégtelen felvilágosítás esetében jegyzőkönyvet vesznek fel s azt a pénzügyminiszter útján a számvevőszékhez juttatják el.

Az ellenőrzésük alá tartozó hitelek ellenőrzésének eredményéről legalább két havonként a pénzügyminiszter útján jelentést küldenek a számvevőszékhez.

A szállításokra és munkálatokra vonatkozó szerződések és egyességek mindaddig nem foganatosíthatók, amíg azokat az ellenőrző tisztviselő keltezéssel, számozással nem látta el és nem láttamozta. Ez alól csakis a 20.000 franknál kisebb összegről szóló szerződések és megrendelések képeznek kivételt.

Az ellenőrző tisztviselő nem tagadhatja meg a láttamozást, ha a minisztertanács határozatával áll szemben; az ilyen határozat másolatát közvetlenül a számvevőszékhez kell eljuttatni.¹¹

Az említett rendelkezéseken kívül az államháztartásnak mindig súlyosbodó helyzete arra indította a belga törvényhozást, hogy az 1926 május 26-iki törvénnyel a minisztérium kebelében három tagból álló kincstári bizottságot (comité du Trésor) létesítsen a pénzügyi szolgálat terén szükséges intéz-

¹¹ L. Recueil des lois et arrêts. 1921. évi 290. és 291. sz. és 1922. évi 240. és 241. sz.

kedések előkészítése, valamint a kiadási költségvetés végrehajtásának és ellenőrzésének a biztosítása céljából.

A szállításokra és munkálatokra vonatkozó szerződések és egyességek felett való határozathozatalhoz, segélyezések kilátásbahelyezéséhez, valamint minden új szolgálati ág és új állás létesítéséhez a kincstári bizottság hozzájárulása is szükséges.¹²

Anglia. Angliában a kincstár részéről vállalt kötelezettségek ellenőrzése tekintetében nem találunk a kontinentális államokéhoz hasonló rendelkezéseket, amit ott a pénzügyminiszternek az a kivételes és különleges közjogi helyzete tesz érthetővé, amelynél fogva pénzügyi vonatkozású kérdésekben elvitathatatlanul döntő befolyása a többi miniszterekkel szemben már több mint két évszázad óta állandóan és következetesen biztosítva van.

Angliában a kormány feje egyszersmind a kincstár első lordja is (First Lord of Treasury), ami azt jelenti, hogy miniszterelnöki méltóságával együtt jár a kormány pénzügyi politikájának az irányítása is. Minthogy azonban igen nehéz feladat volna számára, hogy a birodalom általános politikájának az irányítása mellett egyszersmind a pénzügyi politika részletes kérdéseivel is foglalkozzék, ezért rendszerint a kincstári tanács (Board of the Treasury) második lordja, a kincstár kancellárja (Chancellor of the Exchequer) látja el a kincstár első lordja helyett a pénzügyek vezetését.

A birodalom pénzügyeit tehát az említett két fő politikai irányítja és a pénzügyek vezetésében a kormányt, illetőleg a pénzügyminisztert egy, a parlament többségi pártjának tagjaiból alakult, fentebb említett kincstári tanács támogatja, amely a miniszterelnökön és a kincstár kancellárján kívül még három biztosból (Juniors Lords) és két államtitkárból áll, míg a nyolcadik tagja, mint harmadik államtitkár egy, a parlamenten kívülálló pénzügyi szakember, akinek az állása független a parlamenti párturalom esélyeitől.

Ez a különleges közjogi helyzet magyarázza meg a kincstár kancellárjának, a pénzügyminiszternek tulsulyát és fölényes helyzetét minisztertársaival szemben, amelynek minden miniszter aláveti magát, ami fölöslegessé teszi azt, hogy a pénzügyminiszternek az állami pénzügyek irányítására és ellenőrzésére vonatkozó hatásköre, amelyet a többi európai államokban törvényhozási intézkedésekkel biztosítottak, Angliában hasonló módon jusson kifejezésre.

A pénzügyminiszternek nagy befolyása, tulsulya elsősorban a költségvetés összeállításánál érezteti hatását, mert mint a birodalom pénzügyi egyensúlyának a legfőbb őre,

¹² L. *Paul Fraipont*: La Cour des comptes en Belgique. Bruxelles, 1931. 25. oldal.

— amennyiben a pénzügyi egyensúly fenntartás azt megköveteli —, csaknem feltétlen hatalommal szerezhetsz érvényt takarékosági törekvéseinek a többi miniszterek minden ellenkező óhajaival szemben, amelyek az egyes tárcák működési területének kiterjesztésére és a költségvetési hitelek növelésére irányulnak.

Egyébként Angliában a kormánynak és a pénzügyminiszternek — az ott uralkodó felfogás szerint — egészen más a helyzete a parlamenttel szemben, mint a kontinentális államokban. Az angol felfogás szerint ugyanis a parlament a költségeket a királynak szavazza meg, ennél fogva az ő felhatalmazása nélkül a kincstár terhére nem lehet kiadásokat teljesíteni. Ebből azután okszerűen következik, hogy a pénzügyminiszter és a legfőbb számvevőszék elnökének (Comptroller and Auditor General) közreműködésével legfelső fokon ő ellenőrzi a közpénzek felhasználását és módjában van megakadályozni a közpénzek felhasználása körül minden olyan törekvést, amely túllépi a parlament által megállapított kereteket, ha csak azt a birodalom halaszthatatlan szükségletei nem parancsolják.

A pénzügyminiszter tehát a pénzügyek terén a királyt megillető előjogok érvényesítése érdekében is igyekszik a fentebb jelzett hatáskörét gyakorolni. Ez a különleges hatáskör elsősorban a különböző közszolgálati ágakkal (Services civils) szemben nyilvánul meg, de — habár némileg korlátozottabb mértékben — kiterjed a hadseregre és a hadi tengerészetre is. Ezeknek a kincstári hivatalhoz való viszonyát az 1870. évi november 24-iki rendelet szabályozta, amelynek a kötelezettségek vállalásának az ellenőrzésére vonatkozó rendelkezései a következők.¹³

a) A kincstári miniszter előzetes hozzájárulása szükséges az államfő elé terjesztendő mindazokra az ügyekre nézve, amelyek a zsoldokra, illetményekre, pénzbeli és természetbeni járandóságokra, nyugellátásokra, pénzengedélyezésekre, valamint a fennálló rendfokozatok megváltoztatására vonatkoznak.

b) Ha az említett minisztériumokban új polgári állások szervezéséről van szó, előzetesen előterjesztést kell tenni a kincstári hivatalhoz, amelynek a felhatalmazása nélkül az illetmények nem emelhetők fel.

c) Minden ingatlan vásárláshoz és eladáshoz a kincstári hivatal előzetes hozzájárulása szükséges.

d) Sürgős és halaszthatatlan szükség esetében a hadse-

¹³ L. Stefan Chicoș: Le contrôle de l'engagement des dépenses publiques. Paris, 1929. 55. l. — R. Stourm: Le budget. 7. éd. Paris, 1912. L. 86. oldal.

reg és a haditengerészet olyan, a költségvetésben elő nem irányozott munkálatokat is elrendelhet, — a kincstári hivatal előzetes hozzájárulásával, — amelyeknek az összege az 500 fontot nem haladja meg.

A kincstári hivatalnak a fentiekben vázolt előzetes ellenőrzése Angliában még a hadsereggel és a hadi tengerészettel szemben is *akadályozó jellegű, mert a pénzügyminiszter vétőjével megakadályozhatja a tervezett intézkedések fogyanatosítását.*

Azt, hogy a pénzügyminiszternek a fentiekben vázolt különleges hatásköre a gyakorlatban minden nehézség nélkül érvényesülhet, *nagyban elősegíti még az angol minisztériumi számvetőségi főnököknek (accounting officers) sajátos közjogi helyzete, amennyiben a képviselőház zárszámadásvizsgáló bizottsága előtt személyesen és anyagilag felelősek a költségvetési hiteleknek a betartásáért.*¹⁴ Ez a felelősségük megakadályozza azt, hogy olyan utalványrendeleteket jegyezzenek ellen és olyan csekkeket bocsássonak ki, amelyek a költségvetésben elő nem irányozott vagy az előirányzott hiteleket túllépő kiadásokat vonhatnak maguk után vagy amelyeknek utalványozása előtt a pénzügyminiszter hozzájárulását nem kérték ki, holott a fennálló rendelkezések vagy az általánosan elismert gyakorlat szerint a kiadás csak az ő előzetes hozzájárulásuk után lett volna teljesíthető.

Német Birodalom. A birodalom háztartási rendjét szabályozó 1922 december 31-iki törvény, valamint ennek az 1930 március 8-iki szövegezése a kötelezettségek vállalásának ellenőrzése tekintetében közvetlen rendelkezéseket nem tartalmaz. A birodalmi háztartás rendje ugyanis az előzetes ellenőrzésnek a fentiekben ismertetett rendszereit nem ismeri, hanem a háztartási törvény 26. §-ának a gazdaságos és takarékos gazdálkodást elrendelő intézkedése alapján hoztak olyan rendelkezéseket, amelyek a birodalmi háztartásban az előzetes ellenőrzésnek a hiányait vannak hivatva pótolni és a kötelezettségek vállalásának az ellenőrzését is bizonyos tekintetben lehetővé teszik. Ezek az intézkedések elsősorban a pénzügyminiszter hatáskörének a kiterjesztését és a többi miniszterekkel szemben való tulsúlyát biztosították, ami a korábbi rendelkezésekben kevésbé jutott kifejezésre.

A birodalmi kormány 1923. október 12-iki határozata ugyanis kimondja, hogy minden új törvényjavaslatot, az új szervezésekre, valamint a meglévő szervezetek továbbfejlesztésére vonatkozó javaslatokat, továbbá *az olyan intézkedések tervezetét, amelyeknek pénzügyi kihatásuk lehet,* a részletes kidolgozásuk előtt közölni kell a bir. pénzügyminiszterrel és

¹⁴ L. E. Besson: Le contrôle de l'exécution du budget de l'État en Angleterre. Revue politique et parlementaire. 1909. IV. 359 l.

a további intézkedéseket csakis akkor lehet megtenni, ha a bir. pénzügyminiszter a javaslatához hozzájárult. Ugyancsak az ő kívánságára a birodalom egyes fennálló berendezéseit, különösen a hivatalok szervezetét meg kell szüntetni vagy korlátozni kell, ha véleménye szerint a megszüntetés vagy korlátozás a birodalom pénzügyei szempontjából szükséges. Ugyanez az eljárás fennáll mindazokkal az intézkedésekkel szemben is, amelyekből a birodalomra nézve kiadások származhatnak.

Az érdekelt minisztereknek — amennyiben a birodalmi pénzügyminiszter kívánságait nem tartják jogosultaknak, — az alkotmány 57. §-a alapján módjukban áll ugyan az ügyet a birodalmi kormány elé vinni, de a pénzügyminiszter ellen hozott kormányhatározattal szemben a pénzügyminiszternek tiltakozási joga van, amely végleges, hacsak a birodalmi kormány összes minisztereinek a többsége a takarékosági biztos véleményének a meghallgatása után megtartandó újabb szavazás alkalmával eltérőleg nem határoz, feltéve, hogy a birodalmi kancellár is a többséggel szavaz.

A gazdaságos és takarékos hitelfelhasználás célját még hatályosabban előmozdította az említett kormányrendeletben a birodalmi pénzügyminiszternek az a hatásköre, hogy — francia mintára — *az egyes minisztériumokba megbízottakat rendelhet ki*, akiknek az illető minisztériumok költségvetési előadói minden szükséges felvilágosítást megadni kötelesek. A bir. pénzügyminiszter továbbá kívánhatja, hogy pénzügyi kihatású intézkedések csakis akkor foganatosítsassanak, ha azokhoz az ő megbízottja előzetesen hozzájárult vagy ha az ügy az illetékes miniszter és a pénzügyminiszter közt letárgyaltatott. A bir. pénzügyminiszter a megbízottak kirendelésétől eltekinthet, de ebben az esetben megkívánhatja azt, hogy az illető minisztérium egyes tisztviselői őt a minisztérium pénzügyi vonatkozású intézkedéseiről tájékoztassák, neki jelentéseket tegyenek és utasításait a bevételek és kiadások kezelése tekintetében figyelembe vegyék. Ha azonban a miniszter más véleményen volna, a tisztviselő miniszterének az utasításait tartozik követni, de egyidejűleg köteles erről a bir. pénzügyminisztert is értesíteni.

A takarékos gazdálkodás céljait szolgálja a felsőbb hatóságoknál *háztartási előadók* (Haushaltsreferenten) és az alsóbb hatóságoknál *háztartási ügyekben döntő tisztviselők* (Haushaltsdezernenten) kirendelése is, akiknek jogait és kötelességeit egy 1923 november 7-iki kormányrendelet szabályozta. Feladatuk különösen arra vigyázni, hogy az egyes ágazatok a részükre engedélyezett hitelek ne lépják túl és hogy a fentebb ismertetett kormányrendelet intézkedései megtartassanak. Ebből a célból a hatóságok egyes intézkedéseinél, különösen az utalványozásoknál messzemenő közremű-

ködés biztosított nekik, amennyiben jogukban áll az intézkedések vagy az utalványozások ellen óvást emelni. Ebben az esetben az illetékes miniszter vagy helyettese határoz.

Hasonló célt szolgál még a bir. pénzügyminiszternek az utóbbi évek költségvetési törvényeiben biztosított az a hatásköre is, hogy a legfelsőbb bir. hatóságoknak *a kiadásai fedezésére szükséges eszközöket ő bocsátja rendelkezésükre* és azok közelebbi felhasználása tekintetében is joga van korlátokat szabni.¹⁵

Mindezek az intézkedések lehetővé teszik azt, hogy a bir. pénzügyminiszter messzemenően befolyhasson a többi miniszterek gazdálkodásába és hogy a kötelezettségek vállalását is ellenőrizhesse.

Ausztia. A kötelezettségek vállalásának az ellenőrzése tekintetében az osztrák államháztartásban sem találunk olyan intézkedéseket, amelynek a célja közvetlenül ennek a feladatnak a megvalósítása lett volna, mert azok az intézkedések, amelyek a törvényhozás és a kormány részéről a közigazgatás egyszerűsítése és az államháztartás rendjének a biztosítása szempontjából napvilágot láttak, ebben az utóbbi vonatkozásban általában a gazdaságosságot és takarékoságot igyekeztek az államháztartásban biztosítani, anélkül, hogy a kötelezettségek vállalásának és azok ellenőrzésének a különös jelentőségét határozottan felismerték volna. Mégis több olyan van ezek között a rendelkezések között, amelyek — minthogy az utalványozási jog gyakorlását korlátozzák, — közvetve ezt a fontos célt is igyekeznek szolgálni és megvalósítani. Ezek a rendelkezések a következők:

1. Annak az elvnek a kimondása, hogy a költségvetésben előírányzott kiadásokat csakis abban az esetben szabad teljesíteni, ha azok a jogi, gazdasági és ténybeli előfeltételek, amelyekből a költségvetési előírányzat kiindult, tényleg adva vannak. Ezt a célt szolgálják az évi pénzügyi törvények II. szakaszának a következő rendelkezései is:

„Az utalványozó hatóságok valamely, a pénzügyi törvényben megszavazott kiadás teljesítésére csakis az elkerülhetetlen szükség esetében és a legnagyobb takarékoság szem előtt tartása mellett, és pedig csak annyiban jogosultak, amennyiben az a cél, amelynek az elérésére a kiadás . . . előírányoztatott, valamint az annak alapjául szolgáló előfeltételek, a kiadás fogyanatosításának az időpontjában még fennállanak stb.“

2. A pénzügyminiszter hatáskörének a növelése és tul-

¹⁵ L. Schulze—Wagner: Reichshaushaltsordnung. 1926. 2. Aufl. 156—159. oldal és szerzőnek idevonatkozó ismertetését a Szemle 1931. évi 12. számában.

súlyának a biztosítása a többi miniszterekkel szemben. Ez két körülményben jut kifejezésre:

a) az 1925. augusztus 20-iki kormányrendelet szerint a költségvetési törvényben megszavazott hiteleket — amint ez nálunk már 1920. október havától megvalósított, — a miniszterek hiteligénylései (havi költségvetések) alapján a pénzügyminiszter bocsátja az utalványozó hatóságok rendelkezésére.

b) a miniszterek és a számvevőszék elnöke a hitelek felhasználásánál bizonyos esetekben — amelyeket az 1932. január 4-iki minisztertanácsi határozat állapított meg, — a pénzügyminiszterrel egyetértőleg kötelesek eljárni vagy pedig a pénzügyminiszter előzetes hozzájárulása után a minisztertanácsnak a hozzájárulását is tartoznak kikérni.

3. Az utalványozási jog további megkötését jelentette egy 1925. évi kormányrendeletnek az a rendelkezése, hogy az egyes tárcák gazdálkodásának a közvetlen ellenőrzése céljából *takarékossági biztosok* kiküldését rendelte el, akikkel előzetesen közölni kellett a szervezeti és személyi vonatkozású rendelkezéseket és akik az 1000 S-et meghaladó utalványrendeleteket is ellenjegyezték. Ezeket újabban egy *főbiztos* vezetezése mellett a kormány által kirendelt *állambiztosok* váltották fel (1931. III. 24-iki rendelet, BGBl. 95. sz.), akiknek a feladata a közigazgatás egyszerűsítésén kívül a minisztériumoknak minden olyan intézkedését előzetesen elbírálni, *amelyek újabb terhek vállalására, az üresedésben lévő állások betöltésére vagy a minisztériumokba való berendelésekre vonatkoznak*. Ha az állambiztosnak valamely ilyen intézkedés ellen észrevétele van, a főbiztos véleménye alapján a kormány határoz.

A főbiztos közvetlenül a szövetségi kancellárnak van alárendelve, akinek munkája előrehaladásáról időnként jelentést tesz és utasításait is kikéri. Az állambiztosok működésük tekintetében közvetlenül az illetékes miniszterek alá tartoznak, akiknek utasításait kötelesek a főbiztossal közölni, annak munkájában résztvenni s őt kívánságára működésében támogatni.¹⁶

4. Ezeket az intézkedéseket kiegészítette a számvevőségek előzetes utalványozási ellenőrzésének 1925-ben történt helyesebb szabályozása és a számvevőszék utólagos ellenőrzésének erősítése és hatályosságának a fokozása.

Románia. Igen figyelemreméltók és megemlítést érdemelnek a közszámvitelről, a költségvetés és a közvagyon el

¹⁶ Wilhelm Neidl: Österreichische Staatsverrechnung. Wien. 1932. 64—69. oldal.

ellenőrzéséről szóló 1929. július 29-iki román törvénynek idevonatkozó rendelkezései.¹⁷

Ezek szerint a *kiadási kötelezettségek vállalásának az ellenőrzésére* minden egyes minisztérium és a pénzügyeket önállóan intéző hatóság, valamint közkezelésben álló kereskedelmi vállalat mellett egy *ellenőrző tanácsos* (consilier controlor) *működik*, aki a pénzügyminisztériummal közvetlen kapcsolatban áll és a számvevőszéknek (curtea dei conturi) felelős. Az ellenőrző tanácsosokat a számvevőszék hozzájárulásával a pénzügyminisztérium előterjesztésére, a király nevezi ki. A táblai tanácsosokkal egyenrangúak, állásuktól elmozdithatatlanok, de szolgálati érdekből az egyik minisztériumból a másikba helyezhetők át. Személyi kiadásai az állami számvevőszék költségvetésében szerepelnek.

Az ellenőrök véleményt mondanak az utalványozásoknak és a *kiadási kötelezettségek vállalásának a törvényszerűségéről*, a rendes vagy rendkívüli hiteleknek a költségvetés keretében való felhasználásáról, valamint az elszámolás helyességéről.

A hatóságok kötelesek minden egyes, a kiadások megtételére feljogosító okmányt, általában mindazokat az okmányokat, amelyekből az állam terhére közvetett vagy közvetlen uton *fizetési kötelezettségek származhatnak*, továbbá a közjavak eladására, bérletére és bérbeadására vonatkozó kötelezettségeket magukban foglaló iratokat az illetékes minisztérium mellett működő ellenőrző tanácsosnak előzetes láttamozás végett bemutatni.

Az állami adósságok évi törlesztési részletei, a költségvetéshez csatolt létszámkimutatásokban foglalt személyzet illetményei, az ellátási díjak a költségvetési év elején a költségvetésben foglalt hitelösszegekkel lekötötteknek tekintetnek.

Az irodai szerek költségeire és a kisebb kiadásokra vonatkozó okmányok az egész évre vonatkozó hatállyal egyszerre láttamozandók.

Az ellenőrző tanácsos előzetes láttamozása nélkül a kiadási kötelezettségeket magukban foglaló okiratok az államot nem kötelezik.

Ha az ellenőrző tanácsos az előzetes láttamozást nem adhatja meg, az indokok előterjesztése mellett írásban felhívja erre az illető miniszter figyelmét. Ha a miniszter az intézkedést fenntartja, a vonatkozó iratok előterjesztése mellett a pénzügyminiszterhez fordul, aki az iratokat véleménye kíséretében a számvevőszéknek küldi meg. Ha a számvevőszék úgy találja, hogy a kötelezettség vállalása vagy az utal-

¹⁷ L. Rosu, Cozma és Vadady fordítását. Marosvásárhely. 1930.

vány láttamozható, az iratot az ellenőrző tanácsosnak küldi meg azzal az utasítással, hogy azt láttamozza. Ellenkező esetben az iratot véleménye kíséretében a pénzügyminisztérium útján az illetékes miniszterhez juttatja vissza. Amennyiben az illetékes miniszter továbbra is kitart elhatározása mellett, az ügyet döntés végett a minisztertanács elé terjeszti, amely határozatát közli a számvevőszékkal. Ez a minisztertanács hozzájárulása esetében köteles elrendelni az ügyirat láttamozását. A számvevőszék az ilyen láttamozásokról havonként jelentést tesz a képviselőháznak.

A másodrendű utalványozó hatóságok csak az ellenőrző tanácsos által ellenjegyzett hitelrészletek erejéig vállalhatnak kiadási kötelezettségeket.

Az ellenőrző tanácsosok havonta egyszer a pénzügyminiszter vagy megbízottjának az elnöklete alatt összegyűlnek észrevételeik és javaslataik megbeszélése végett.

Arra nézve azonban, hogy ezek a szigorú és a költségvetési hitelek betartása szempontjából mindenestre helyes intézkedések a gyakorlatban mennyiben érvényesülnek, adataink nincsenek.

IV.

A magyar államháztartás vitelét szabályozó törvényekben és rendeletekben a kötelezettségek vállalásának ellenőrzésére vonatkozólag semminemű rendelkezéseket nem találunk. Vannak azonban rendelkezések, amelyek egyes kötelezettségek vállalásánál követendő eljárást szabályozzák.

Az állami számvitelről szóló 1897:XX. tc. 42. §-a szerint ugyanis „*kölcsönök, hitelműveletek, továbbá nagyobb és hosszabb időre terjedő kötelezettséggel járó építkezési szerződések csak a törvényhozás előzetes felhatalmazása alapján köthetők.*“ Ehhez a V. U. 184. §-a megkívánja még a pénzügyminiszter előzetes hozzájárulását is és a második bekezdésben kimondja, hogy „*a rendes adminisztráció keretén túlmenő terhes szerződések, ha több évre szólnak, csakis a pénzügyminiszterrel egyetértőleg, a minisztertanács hozzájárulásával köthetők stb.*“

Ezek a rendelkezések tehát a kötelezettségek vállalásánál követendő eljárást nagyon szűk keretben szabályozták, de a legnagyobb hiányuk az, hogy még az említett kötelezettségvállalásokra nézve sem tették kötelezővé a számvevőszéki ellenjegyzést, tehát az eljárás törvényszerűségének előzetes ellenőrzését, ami legalább is azzal a következménnyel járt volna, hogy a számvevőszégeknek módjukban lett volna ebből a hatáskörükből folyólag a szabálytalanul vállalt kötelezettségekre a legfőbb állami számvevőszék figyelmét felhívni s az ennek következtében meginduló tárgyalások során kialakul-

hatott volna egy olyan eljárás, amely a számviteli törvényünkben csak csirájában lefektetett elvet mindenestre továbbfejlesztette volna s alkalmas lett volna arra, hogy belőle a kötelezettségek vállalásának ellenőrzése tekintetében a mai viszonyok között is elfogadható rendszer alakuljon ki.

Igy a hiányos jogi szabályozásnak a folyamánya az volt, hogy a kölcsönöknél, hitelműveleteknél és építkezéseknél nagyszámmal előfordult s a törvény és végrehajtási utasítás fenti rendelkezéseibe ütköző kötelezettségvállalásokról a legfőbb állami számvevőszék csak utólagosan, egyes szórványos esetekben, véletlenül szerzett tudomást és ha ezeket az eseteket észrevétel tárgyává tette is, ez az eljárás nem volt alkalmas arra, hogy az említett rendelkezésekbe életet öntsön, azt bevigye a közigazgatási szervek köztudatába és őket a kötelezettségek vállalása tekintetében nagyobb óvatosságra és tartózkodásra indítsa. Ez az eredmény, az előzetes ellenőrzés kétségkívül figyelmeztető és gátló hatásának az elmaradása után annál kevésbé volt várható, mert a közigazgatási és utalványozó hatóságok tisztviselői — eltekintve csekély kivételtől — számviteli szakismeretekkel nem rendelkezvén, a számviteli törvények fentemlített rendelkezéséről nem is szereztek tudomást s így ezek, az államháztartás rendje szempontjából rendkívül nagyjelentőségű rendelkezések a gyakorlatban még a kölcsönök, hitelműveletek és építkezések tekintetében is alig érvényesülhettek.

Ujabban azonban mégis némi kis jelét láthatjuk annak, hogy maga a képviselőház is kezdi érezni a kötelezettségek vállalása tekintetében fennálló helyzet tarthatatlanságát. Erre vall ugyanis a minisztertanácsnak a képviselőház megszűnt hatós bizottságának a javaslata alapján 1932 október hó 6-án hozott határozata, amelyben — függetlenül számviteli törvényünk fentidézett rendelkezéseitől — az államháztartás egyensúlyának a biztosítása érdekében a többek között kimondotta, hogy olyan intézkedések megtétele, amelyek akár az illető költségvetési évben, akár később a költségvetési hitelek tullépésére vagy előirányzat nélküli kiadásokra vezethetnek vagy a következő évben valamely rovat hitelének a tullépését vonhatnák maguk után vagy valamely költségvetési hitelnek a folyó költségvetési évet meghaladó időre való lekötését eredményezhetik, csak a minisztertanács előzetes felhatalmazása alapján foganatosíthatók akkor, ha a min. tanács a szóbanlévő hiteltullépés, előirányzat nélküli kiadás, illetőleg intézkedés elkerülhetetlenül szükséges voltát állapítja meg.

A minisztertanács által engedélyezett ilyen kiadásokról a kormány az országgyűlésnek negyedévenként jelentést tenni tartozik.

Ezenkívül még csak a közszállítási szabályzat egyik

rendelkezését említhetjük mint olyat, amely a szőnyegen lévő kérdésünkkel némi kapcsolatba hozható, amennyiben a közszállítási szabályzataink kezdettől fogva kimondották azt, hogy *versenytárgyalást tartani* csak akkor szabad, *ha a közszállítás költségei szabályszerűen biztosítva vannak*. Ez a rendelkezés azonban még egyáltalában nem biztosította azt, hogy a hatóságok kötelezettségeket egyes munkálatok és szállítások tekintetében megfelelő költségvetési fedezet nélkül is ne vállalhassanak, mert sok esetben maga a közszállítási szabályzat is lehetővé teszi a munkálatoknak versenytárgyalás mellőzésével való vállalatbaadását vagy házi kezelésben való elvégzését. Ha már most a hatóság a vállalatbaadásnál vagy a házi kezelésben végzett munkálatoknál túllépte hatáskörét vagy pedig fedezetlen kötelezettségeket vállalt, fennáll ugyan az intézkedő szervek felelőssége, ez azonban nem mentesíti a kincstárt a helytelenül vállalt kötelezettségek következményei alól, mert az abból származó terheket minden körülmények között viselnie kell. Ebben a tekintetben tehát a közszállítási szabályzatban felállított tiltó rendelkezések egyáltalában nem megnyugtatók, mert eltekintve a szabályok be nem tartásának a lehetőségétől, a közszállítás költségeinek szabályszerű biztosítását mint előfeltételt a versenytárgyaláson kívül végzett munkálatokra nézve is hangsúlyozni kellett volna, jöllehet ez nemcsak a közszállítási szabályzat rendelkezésiből, hanem a számviteli törvényünknek a költségvetés végrehajtására vonatkozó rendelkezéseiből is következik.

Általában a helyzet az, hogy amikor arról van szó, hogy az államháztartásban a fedezetlen kötelezettségvállalásokat, valamint az ebből folyó hiteltúllépéseket és előirányzatnélküli kiadásokat, meg kell akadályozni, akkor az egyszerű tiltó vagy parancsoló rendelkezésekkel vagy pedig az anyagi felelősségnek üres hangoztatásával ezt a célt elérni nem lehet, mert az ilyen rendelkezéseknek a gyakorlatban a miniszeri felelősségen kívül egyéb jogi biztosítékuk nincsen. Hiszen ez a felelősség az anyagi felelősséget is teljesen megszünteti. Legalább nálunk még nem volt példa arra, hogy az anyagi felelősséget a szabálytalanul eljáró miniszterrel szemben érvényesítették volna. Ezért ha az államháztartást valóban szigorú korlátok közé akarjuk szorítani, — ami a jelenlegiekhez hasonló válságos időkben feltétlenül szükséges, — akkor az államháztartási vagy számviteli törvényekben és utasításokban felállított tiltó vagy parancsoló rendszabályokon kívül még *olyan komoly jogi biztosítékokról is kell gondoskodni, amelyek a tiltó vagy parancsoló jogszabályoknak az áthágását lehetetlenné teszik vagy legalább is megnehezítik*. Ezért van az államháztartásban az előzetes ellenőrzésnek olyan nagy jelentősége. Ezért indokolt különösen a kötele-

zettségek vállalásánál az előzetes ellenőrzésnek olyan rendszere, amely *a törvényes előfeltételeket nélkülöző kötelezettségvállalásokat lehetetlenné teszi azáltal, hogy azok jogi érvényességét az ellenőrzésre hivatott szerv ellenjegyzésétől teszi függővé*, ami igazolná a közszállítási szabályzat rendelkezéseinek betartását s a szükséges költségvetési fedezet fennállását.

Egy ilyen rendszer bevezetése azonban nem jelentheti azt, hogy a kormánynak ne állhasson hatalmában — parancsoló szükség esetében és ott ahol a törvény ezt kifejezetten megengedi, — a költségvetési törvényben megszabott határokon túl is kötelezettségeket vállalni, de ebben az esetben elengedhetetlen, hogy az ilyen intézkedést a törvényben előírt alakiságok és eljárások előzzék meg s általában érvényesüljön az az elv, hogy azért elsősorban a pénzügyminiszternek s azután az egész kormánynak kell vállalnia az alkotmányos felelősséget, ami biztosítaná azt, hogy az ilyen kivételes intézkedések csakis az állam érdekeinek a szem előtt tartásával, elkerülhetetlen szükség folyamánként és komoly megfontolás és mérlegelés után jöjjenek létre, tehát előre kizárassék annak lehetősége, hogy valamelyik miniszter — amire a közel múltban is volt példa — egyszerű levélbeli ígéret alapján vállalhasson az államkincstár terhére olyan súlyos kötelezettségeket, amelyekhez az 1897:XX. tc. 42. §-a szerint a törvényhozás, de legalább is a minisztertanács előzetes felhatalmazására lett volna szükség.

A kötelezettségek vállalása tekintetében a törvénytől eltérő, kivételes esetekben követendő eljárás nem lehet teljesen azonos azzal, mint a melyet a hiteltullépések és előirányzatnélküli kiadások előfordulása esetében kell követnie a kormánynak. Ezek a kiadások az azokat rendszerint megelőző szabálytalan kötelezettségvállalások miatt tényleg már el sem kerülhetők. Éppen ezért az ily kötelezettségvállalások megakadályozására kell fektetni a főszólyt, ezeket kell szigorubban elbírálni és ezeket inkább kell megakadályozni mint az ezek folyamánként már amugy is elkerülhetetlen, költségvetési felhatalmazás nélküli kiadásokat.

Mert vegyünk csak egy gyakorlati példát, amely nagyon találó lehet nálunk a közelmúlt viszonyaira is:

Egy erélyes miniszter nagy alkotási vágygal és gyönyörű eszmékkal van eltelve, amelyeknek a megvalósításához azonban sok pénz kell, de erről az állami költségvetés keretében előre nem gondoskodott vagy pedig a pénzügyminiszter a költségek előirányzásához nem járult hozzá. Ő azonban meg akarja mutatni, hogy bizonyos intézményeknek a létesítése az ő nevéhez fűződik, ezért terveket sző és szeretné azokat mielőbb meg is valósítani. A pénzügyminisztert nem

szívesen kérdezi meg, de ha meg is kérdezi, a kezdeményezés pénzügyi következményeit kedvező színben igyekszik előtte feltüntetni. A pénzügyminisztertől esetleg némi biztatást is nyer a további tárgyalásokra s ezek alapján befejezett tények elé állítja a kormányt és leköti magát. Kötelezettségeket vállal olyan munkálatokra, építkezésekre és szállításokra, amelyekre az állami költségvetés nem nyújt kellő fedezetet. A szerződés létrejön, a munkálatok megindulnak és a lapok igen kedvező bírálatot mondanak a miniszter nagyszerű terveiről. Közben a fizetések esedékesekké válnak, a pénzügyminiszterhez kell fordulni és csak ekkor jut a dolog a maga teljes valóságában a pénzügyminiszter tudomására, aki nem akarja vállalni a felelősséget és le akarja vonni a következményeket, de mégis sikerül őt maradásra bírni. Most jön azonban a dolog nehezebbik része, mert fizetni is kellene. Pénz azonban nincs. Megállapodnak tehát valamelyik pénzügyintézettel, hogy az állam számlájára elvállalja az ügy pénzügyi lebonyolítását. Esetleg megállapodnak magával az érdekelt vállalkozóval olyképpen, hogy az állam egyelőre részletfizetéseket teljesít, a hátralék után pedig kamatokat fog fizetni.

Most elkészül az állami zárszámadás és miután a lapok már tárgyalták az ügyet és a képviselők is hallottak róla, mindenki kíváncsi arra, hogy miként fog a kérdéses ügy az állami zárszámadásban szerepelni, de nem találnak benne semmi adatot sem, mert az egész ügyről hivatalosan sem a számvevőség, sem a legfőbb állami számvevőszék nem szerzett tudomást s így a kötelezettség vállalása a számvevőség könyveiben nem kerülhetett feljegyzésre. Ezért kíváncsatos volna, hogy állami zárszámadásunk minden számadási év végén az egyes tárcák által vállalt, de az év végéig még nem érvényesített kötelezettségek számszerű adatait is feltüntesse.¹⁸

Kétségtelen tehát, hogy ez nem rendes állapot, nem az állam tekintélyéhez méltó helyzet, ami még azzal a hátránnyal is jár, hogy mindaddig, amíg egy jól megszervezett ellenőrzési rendszer az említett lehetőségeket ki nem zárja, a közbizalom az állam pénzügyeivel szemben nem tud gyökeresíteni és megerősödni és az állam adózó polgárait nem hatja át az a tudat, hogy adófilléreik valóban a törvényho-

¹⁸ Hasonló volt sokáig a helyzet az állami szavatosságok tekintetében is, amelyeknek az összegei az állami zárszámadásainkban szintén nem szerepeltek. Ezért igen helyesen járt el a legfőbb állami számvevőszék elnöke, amidőn felismerve ennek a kérdésnek nagy horderejét és fontosságát, ezeket utólagos ellenőrzése körébe vonta és megkívánta az ezek folyamányaként vállalt terheknek az állami zárszámadásban való kimutatását, amelyek az 1932—33. számadási év végén 33 tételben 191.4 millió pengőt tettek ki.

zás akaratának megfelelően és csakis a legszükségesebb köz-célok érdekében használtatnak fel. Pedig ezeknek a dolgoknak messzemenő politikai kihatásuk is van, mert a kormány legerősebb támasza mindig a tiszta gazdálkodás, ennek pedig legnagyobb biztositéka az ellenőrzési rendszernek erős kiépítése, megszervezése olymódon, hogy az alkalmas legyen közmegnyugvást kelteni.

Az ellenőrzési rendszer hiányaiból származó visszásságokat tehát meg kell szüntetni, az ellenőrzés hibáit orvosolni kell. Hogy miként, azt a fentemlített számos külföldi példa mutatja meg. Ebben a tekintetben — anélkül, hogy a kérdés megoldásának a részleteibe bocsátkoznánk — csupán a következőket jegyezzük meg:

Az első mindenestre a régóta késő *államháztartási törvény megalkotása*, a nemsokára negyvenéves számviteli törvényünk helyett, amelynek a rendelkezései 1897 óta már számos módosítást szenvedtek s amelynek különösen a költségvetés végrehajtására és a végrehajtás ellenőrzésére vonatkozó rendelkezései azok, amelyek a felvetett kérdést érintik s ezért teljesen új irányban, az újabb és változott viszonyok követelményeinek megfelelően lennének átdolgozandók.

Ennek a törvénynek a költségvetés végrehajtását tárgyaló részében kellene a kötelezettségek vállalása tekintetében határozott tiltó és parancsoló rendelkezéseket felállítani s egyszersmind azok betartásának jogi biztosítékairól is gondoskodni. Ezért ki kellene mondani a törvénynek azt, hogy az állam vagy a többi közületek részéről bárminemű olyan kötelezettség vállalása, amely kiadást vagy egyéb dologi szolgáltatást von maga után, mint a szerződések kötése, bizonyos összeget meghaladó megrendelések, továbbá az alkalmazottak kinevezése, felfogadása, nyugalomba helyezése stb. jogilag csak azáltal válnak érvényesekké és azoknak *csakis akkor van az államra vagy a közületre nézve kötelező joghatályuk, ha azok bizonyos előre megállapított feltételek és alakiságok mellett jöttek létre*. Ilyen volna elsősorban is kötelezővé tétele annak, hogy minden minisztériumban és utalványczó hatóságnál létesíttessék egy szerv, amelynek feladata legyen a tervezett közigazgatási intézkedést előzetesen abból a szempontból elbírálni, hogy a vállalt kötelezettség teljesítéséhez a szükséges költségvetési fedezet rendelkezésére áll-e, nem fogja-e a tervezett intézkedés esetleg több év államháztartásának a költségvetését érinteni s általában, hogy a kötelezettség vállalása nem ütközik-e a fennálló törvények vagy utasítások rendelkezéseibe. Ha a kérdéses ügyet az ellenőrző szerv mindezekből a szempontokból megvizsgálta és ellene észrevétele nincsen, akkor az intézkedést, szerződést vagy rendeletet láttamozza, miáltal az az államkincstárra vagy közületre jogilag érvényes és kötelező ügyletté válik.

Amennyiben azonban az ellenőrző szervnek a tervezett intézkedéssel szemben aggályai volnának s ezek az aggályok a legfőbb állami számvevőszék véleménye szerint is jogosultak, az intézkedés — kivéve egyes, a törvényben megállapítandó eseteket —, a pénzügyminiszter előzetes hozzájárulása után csakis a minisztertanács előzetes felhatalmazása alapján lenne végrehajtható. Ilyen előzmények után az ellenőrzésre hivatott szerv köteles volna a tervezett intézkedést látamozni s erről a legfőbb állami számvevőszéket is értesíteni.

Ami már most a kötelezettségek vállalásának ellenőrzésével megbízandó szerveket illeti, a legcélszerűbb és a legkevesebb költséggel járó megoldás az volna, ha a minisztériumok és az utalványozó hatóságok kebelében működő *számvevőségekhez* a pénzügyminiszter által az illető miniszterrel egyetértőleg *kirendelt jogi és számviteli képesítésű szakemberek* bizatnának meg a vállalt kötelezettségek ellenőrzésével.

Ellenőrzési rendszerünknek ez a továbbfejlesztése azonban szükségessé tenné azt, hogy a pénzügyminiszter ellenőrző hatásköre és tulsulya a többi miniszterekkel szemben szervezetileg is még jobban kidomborittassék és biztosítsák azáltal, hogy *az összes minisztériumok számvevőségei a pénzügyminiszternek legyenek alárendelve*, illetőleg francia-olasz mintára a pénzügyminiszternek alárendelve létesítsék egy *számviteli főigazgatóság, amelynek valamennyi minisztérium számvevősége alárendeltetnék*.

A számvevőségeknek a pénzügyminiszter alá rendelését már az 1920:XXVIII. tc. 1. §-a kimondotta volt. Azonban ez a rendszerváltozás akkor kellően előkészítve és megszervezve nem lévén, a gyakorlatban nem tudott gyorsan gyökeret verni s ennek a folyamánya volt az, hogy a törvényhozás az 1921:XXXIV. tc. 5. §-ában az előbb említett törvény 1—5. §§-aiban foglalt rendelkezéseket ismét hatályon kívül helyezte és a számvevőségeket visszarendelte az illetékes minisztériumok alá.

Ha azonban figyelemmel kísérjük a külföldi államoknak ebben a tekintetben fennálló berendezéseit és azt az irányzatot, amely a világháború után a pénzügyminiszter hatáskörének a növelésében és ellenőrző feladatának a kiterjesztésében látta a legfőbb biztosítékát annak, hogy az államháztartás rendje megóvassék, akkor nálunk is főleg ebben az irányban és az 1920. évi helyes elgondolás újbóli életrekeltésében és továbbfejlesztésében kell látnunk azt az utat, amely ellenőrzési rendszerünk teljes kiépítéséhez és egyszersmind államháztartásunk rendjének a teljes biztosításához vezet.

V.

A kötelezettségek vállalásának előzetes ellenőrzésével kapcsolatban módosításra szorul az *utalványozások előzetes ellenőrzésének* az állami számvitelről szóló 1897:XX. tc. 16. §-ában, valamint az 1920:XXVIII. tc. 7. és 8. §-aiban szabályozott rendszere is.

Az 1897:XX. tc. 98. §-a a számvevőségek előzetes ellenőrzését eredetileg olyképpen szabályozta, hogy

„ha az utalvány a költségvetési hitellel szemben tulkiadást, előirányzat nélküli kiadást vagy költségvetésileg nem engedélyezett hitelátruházást foglalna magában vagy ha az utalvány a fennálló szabályokba ütközik, köteles a számvevőség a minisztert, illetőleg az utalványozó hatóság főnökét ezen körülményre az előadói iven figyelmeztetni; s ha a miniszter vagy az igazgató hatóság főnöke a kiadást mindamellet elrendeli vagy az utalványozás szabályszerűsége tekintetében a számvevőségi igazgató, illetőleg főnök nézete ellen intézkedik, a számvevőség főnöke az utalványozó rendeletet ellenjegyezni tartozik ugyan, de egyszersmind köteles az ily módon utalványozott tételhez a megfelelő utalványozási jegyzék észrevételi hasábjában e szót írni „*rendeletre*“.

Ezt, az utalványozók és ellenjegyzők egyetemleges és egyéni felelősségének a kidomborítása szempontjából egyébként helyes rendelkezést az 1920:XXVIII. tc. 8. §-a olyképpen módosította, hogy

„ha a miniszter az általa szándékolt vagy az alája rendelt igazgató hatóság részéről tervezett kiadást a számvevőség figyelmeztetése dacára szükségesnek tartja, amennyiben a költségvetésileg engedélyezett hitel egy része még rendelkezésre áll, újabb hitelrészlet engedélyezése végett, egyébként pedig az 1897:XX. tc. 16. §-ában, illetőleg a jelen törvény 7. §-ában foglaltakhoz képest a pénzügyminiszterhez fordul.“

Ebből a rendelkezésből tehát az következik, hogy a számvevőségeknek csak a pénzügyminiszter és a minisztertanács előzetes hozzájárulása után szabad a valamely okból szabálytalan és kifogásolható utalványrendeletet ellenjegyezniök.

Ez a megoldás azonban több szempontból kifogásolható:

a) Vannak olyan esetek, amidőn a törvénybe vagy a törvény alapján kibocsátott rendeletekbe ütköző utalványozások ellenjegyzését még a minisztertanács hozzájárulása esetében sem kellene megengedni. Így pl. a költségvetésben nem engedélyezett állások betöltése, a költségvetési vagy más törvényben egyesek vagy jogi személyek részére biztosított,

meghatározott összegű államsegélyek túllépése, a rendelkezési alap jelleggel a költségvetési törvényben engedélyezett átalányhitelek túllépése eseteiben stb.

b) Ha valamely törvény vagy rendelet intézkedésétől eltérő utalványozás fordul elő, lehetséges, hogy a törvény vagy rendelet értelmezése tekintetében van eltérés a hatóság és a számvevőség felfogása között. Ez a körülmény mindjárt rámutat a jelenlegi előzetes ellenőrzési rendszerünk ferdeségére.

1. Lehetséges-e az, hogy a számvevőség valamely pénzügyi vonatkozású törvény vagy rendelet magyarázójaként léphessen fel a miniszterrel szemben? Ez a helyzet a jelenleg érvényes, fentidézett rendelkezések szerint tényleg előfordulhat. De akkor le kell vonni ennek a lehetőségnek a következményeit az előzetes ellenőrzés szervezete szempontjából is. Akkor először is szükséges az, hogy az a számvevőségi szerv, amelynek jogában áll a miniszterrel szemben így fellépni, *legalább is jogi képesítéssel bírjon*; azután pedig szükséges, hogy a számvevőségeknek a miniszterekkel és a többi utalványozó hatóságokkal szemben való *függetlensége az eddiginél hatályosabb és megnyugtatóbb mértékben biztosítottassék*, ha azt akarjuk, hogy előzetes ellenőrzése ne csupán a törvényben legyen biztosítva, ne csak papiros-ellenőrzés legyen, hanem a gyakorlatban is érvényesülni tudjon. Ma a helyzet az, hogy bármennyire igyekezzék is a törvény a számvevőségek függetlenségét az előzetes ellenőrzés tekintetében a minisztériumokkal és a többi utalványozó hatóságokkal szemben biztosítani, ez a függetlenség a valóságban nincs meg, ezt kizárja az a körülmény, hogy a számvevőségi tisztviselők mindenféle személyi vonatkozású ügyének az elbírálása és elintézése vagy egyenesen az utalványozó hatóságtól függ, vagy pedig az ő véleményének a meghallgatásával történik. Ezért függetlenségüket — legalább is a többi miniszterekkel szemben — azáltal lehetne biztosítani, ha — miként ezt a kötelezettségek vállalásának az ellenőrzése szempontjából is kívánatosnak jeleztük, — valamennyi minisztérium és utalványozó hatóság számvevősége közvetlenül a pénzügyminiszter alá rendeltetnék. Ebben az esetben az ellenjegyző tisztviselők mindig a pénzügyminiszter nevében járnának el és módjukban volna kétes esetekben az ő utasításait kikérni.

E megoldás mellett természetesen fennáll az az aggály, amelyet a pénzügyminiszter gazdálkodásának az ellenőrzését illetőleg értekezésünk II. részében már hangsúlyoztunk.

2. Egy további kérdés, hogy mi legyen az eljárás akkor ha a miniszter vagy az utalványozó hatóság és a számvevőség között valamely törvény vagy rendelet értelmezése szempontjából támad véleményeltérés?

Ha a számvevőségek a pénzügyminiszternek vannak alárendelve, akkor önként következik, hogy ilyen esetekben,

ha az utalványozó hatóság álláspontját fenntartja, elsősorban a pénzügyminiszter véleményét kell meghalgtatni. Ha a pénzügyminiszter a számvevőséggel egy véleményen van, akkor az ügy további elintézése nem okozhat nagyobb nehézséget. Esetleg megengedheti a törvény azt, hogy ilyen esetekben a minisztertanács elé vihesse az érdekelt miniszter az ügyet. Ez azonban a pénzügyminiszter szempontjából már kényesebb helyzetet teremthet, ha t. i. a minisztertanács nem a pénzügyminiszter álláspontját fogadná el helyesnek. Ez a megoldás tehát nem volna alkalmas arra, hogy a pénzügyminiszter fölényét minisztertársaival szemben biztosítsa. Az azonban semmiesetre sem engedhető meg, hogy a miniszter felfogása és akarata a pénzügyminiszter és a minisztertanács álláspontjával szemben érvényesülhessen, tehát hogy hozzájárulásuk hiányában a számvevőséget a tervezett intézkedés ellenjegyzésére utasíthassa.

Ha már most a tervezett intézkedés úgy a pénzügyminiszter, mint a minisztertanács megállapítása szerint a törvénybe vagy rendeletbe ütközik, akkor ismét többféle helyzet állhat elő:

a) az intézkedést a fennálló rendelkezéseknek megfelelően módosítani kell;

b) az intézkedés a kormány vagy valamely miniszter rendeletébe ütközik ugyan, azonban a minisztertanács, illetőleg az érdekelt miniszter fenntartja magának a jogot, hogy az adott esetben a rendelet alól kivételt tegyen; pl. egy külföldi kiküldetésből folyólag magasabb napidíjat akar megállapítani, mint amennyi a minisztertanács által jóváhagyott utiköltség-szabályzat szerint megengedhető volna;¹⁹

c) az intézkedés a fennálló törvényekbe vagy a törvény végrehajtását szabályozó rendeletbe ütközik és csak abban az esetben ellenjegyezhető és foganatosítható, ha az államháztartási törvény egyes esetekben vagy általánosságban biztosítja a minisztertanácsnak azt a jogot, hogy kizárólag saját felelősségére eltérhessen a törvény vagy az azt végrehajtó rendelet intézkedéseitől, miként az nálunk is történik.

3. Még kényesebb a helyzet akkor, ha az illetékes miniszter, sőt maga a pénzügyminiszter is másként értelmezi a törvényt mint a számvevőség. Ilyenkor ismét többféle meg-

¹⁹ Kérdés, hogy a minisztertanács vagy a miniszter egyes esetekben eltérhet-e az általa kibocsátott rendeletről. Véleményünk szerint a kiadott rendelet a kormányra és az egyes miniszterekre is kötelező, ameddig azt szabályszerűen meg nem változtatják. Ha tehát a minisztertanács vagy a miniszter egyes esetekben eltér valamely érvényben lévő rendeletnek pénzügyi vonatkozású intézkedéseitől és ennek következtében a rendelet szerint engedélyezetttnél nagyobb kiadás merül fel, ezt a kiadási többletet köteles az illető miniszter az évi zárszámadás előterjesztése alkalmával a törvényhozás előtt igazolni.

oldás képzelhető el. Habár az 1920:XVIII. tc. 8. §-a erre az esetre határozottan nem is rendelkezik, a törvény szelleméből — eltérőleg a korábbi és természetesebbnek látszó rendelkezésektől, amidőn a miniszter saját felelősségére elrendelhetette az utalványozás ellenjegyzését, — az következne, hogy ilyen esetekben is a minisztertanácshoz kell fordulni. Ebben az esetben azonban a minisztertanácsnak kétféle szempontból kellene a kérdést elbírálni. Először is abból a szempontból, *hogy van-e tényleg eltérés a törvénytől*. Ha úgy találja, hogy nincs, ezzel a kérdés még nincs megoldva, mert a független előzetes ellenőrzésnek a minisztertanáccsal szemben is fenn kell tartania álláspontját, ha azt hiszi, hogy törvénysértés történt és az utalványrendeletet a minisztertanács eltérő felfogása dacára sem köteles ellenjegyezni. Itt mutatkozik mármost a mi törvényes rendelkezéseink hézagossága. Mert hogyan lehetséges az, hogy az előzetes ellenőrzés körében esetleg előforduló ilyen kényes esetben a legfőbb állami számvevőszéknek a kérdés elintézésébe semmiféle beleszólási joga biztosítva ne legyen, hacsak a miniszter önként oda nem viszi a kérdést és nem kívánja véleményét a végleges intézkedés előtt meghallgatni. Az államháztartás vitelére irányadó törvények és rendeletek, valamint az államháztartással kapcsolatos minden olyan törvényes rendelkezés értelmezésére nézve, amely kihatással lehet a költségvetési hitelek felhasználására vagy az államvagyon kezelésére, úgy a miniszterekkel mint a számvevőségekkel szemben is elsősorban a legfőbb állami számvevőszék kell, hogy illetékes legyen, mert ő dönti el azt, hogy egyes esetekben lát-e törvénysértést fennforogni és szükségesnek látja-e a miniszter vagy a kormány ellenkező felfogásával szemben is az ügyet a törvényhozás ítélkezése alá bocsátani. Ezért a kérdés helyes jogi szabályozása szempontjából és célszerűségi, gyakorlati szempontokból is *elengedhetetlen követelmény, hogy az előzetes ellenőrzés minden olyan kérdésében, amidőn a számvevőség és a miniszter között véleményeltérés támad, előbb a legfőbb állami számvevőszék véleményét meghallgassák és hogy legalább ennyiben a magyar legfőbb állami számvevőszék is bevonassék az előzetes közigazgatási ellenőrzésbe*.

A másik kérdés, amelyet a minisztertanácsnak el kell bírálnia az, hogy amennyiben a miniszter tényleg a törvényes rendelkezésektől eltérő intézkedést kíván foganatosítani, *ez az eltérés a fennálló államháztartási (számviteli) törvény szerint egyáltalában megengedhető-e* és amennyiben az eltérés lehetséges, fennforognak-e azok a rendkívüli körülmények, amelyek a törvénytől való eltérést s egyszersmind a minisztertanácsnak ahhoz való hozzájárulását indokolhatják. Ha már most a kormány mindezek mérlegelése után hozzájárult a tervezett intézkedéshez, kétségtelen, hogy a számvevő-

ség sem zárkozhatik el a törvénybe ütköző intézkedés ellenjegyzése elől, csakhogy ebben az esetben a tett intézkedés pénzügyi következményeiért őt felelősség nem terheli. Köteles azonban az esetet a legfőbb állami számvevőszék tudomására hozni, hogy ez azt a vonatkozó évi zárszámadás kapcsán az országgyűlésnek bejelenthesse, illetőleg a minisztert eljárásának az országgyűlés előtt leendő igazolására felhívhassa.

Végeredményben tehát az új államháztartási törvény megalkotása és ennek a keretében a vállalt kötelezettségek ellenőrzésének s ezzel kapcsolatban az utalványozások előzetes ellenőrzésének célszerűbb és a mai viszonyoknak megfelelő szabályozása, az összes számvevőségeknek a pénzügyminisztérium alá rendelésével, valamint a legfőbb állami számvevőszék jelenlegi hatáskörének némi tágítása az 1870:XVIII. és az 1880:LXVI. tc. idevonatkozó rendelkezéseinek a módosításával, illetőleg az előzetes ellenőrzés szempontjainak a jelenleginél sokkal hatályosabb módon való érvényesítése egy új államháztartási törvény, esetleg egy ettől különálló új legfőbb számvevőszéki törvény keretében azok a legfontosabb feladatok, amelyek a magyar államháztartás ellenőrzési rendszerének a kiépítése tekintetében mielőbbi megoldásra várnak.

Teghze-Gerber Ferenc.

Magyarország az európai gazdaságban 1815—1920.

I. A reformkorszak gazdaságpolitikája. 1815—1848.

Bevezetés.

Az 1815-i bécsi végzések nem tartalmaztak gazdasági rendelkezéseket. Még a folyamhajózás rendezését is inkább nemzetközi jogi rendelkezésnek tekinthetjük, mint olyan elhatározásnak, mely a hatalmak figyelmét gazdasági kérdések felé akarta volna fordítani.

Magyarország gazdasági kapcsolataiban a Fekete-tengerhez vezető Dunával együtt szerepelt az Adriai-tengerhez vezető fiumei út és Fiume ügye, a bécsi utvonal és az osztrák kapcsolat, az aldunai piac Erdélyen és a Bánáton keresztül, végül a szepes-galiciai kereskedelem. A korabeli magyar államnak azonban sem egységes termelési és kereskedelmi politikája, sem egységes politikai és gazdasági igazgatása nem volt, mert a Habsburg birodalomban a legfőbb rendelkezés jogát a Bécsben székelő udvari hivatalok gyakorolták, melyeknek az egyes kormányshékek alája voltak rendelve. Így a magyar királyi kamara fölött a bécsi *Hofkammer* rendelkezett.

A központi kormányzattól nem lehetett várni azt, hogy a részek érdekeit az egész érdekeinek eléje helyezze, az a rendelkezés azonban, hogy a birodalom egyes részei a központi kormány és nem az illető ország elhatározásából csak egyes gazdasági ágakat műveljések, önkényes volt. A bécsi kormány elgondolása szerint Ausztriának és az osztrák császárságba bekebelezett cseh királyságnak iparral, Magyarországnak földmíveléssel kellett foglalkoznia. Így lett Csehország a nagyipar otthonává, míg a Magyarországnak engedélyezett mezőgazdaság művelése nem állott a kor színvonalán; a magyar mezőgazdaságnak és állattenyésztésnek a határokon belül a behozott gabona és állatok versenyével kellett küzdenie.

A közlekedésügy terén a bécsi kormányra nézve a bécsi pesti postaut kiépítése és rendbentartása volt a legfontosabb, a magyar termelés és kereskedelem szempontjából fontos utvonalak építése iránt alig történt rendelkezés; nem volt összeköttetés pl. az Alföld és Fiume között sem, ez utóbbi még nem is volt visszakapcsolva.

Kereskedelmi téren a bécsi kormány kedvezett ugyan a magyar mezőgazdasági termelésnek, de nem tette azt verseny-

képessé a külföldről behozott gabonával és állatokkal. Előbbi téren a főveszedelmet az odesszai orosz buza megjelenése képezte, utóbbi téren pedig a balkáni állatbehozatal.

Vámpolitikai tekintetben Magyarországnak külön vámterülete volt ugyan, de a magyar kormány alája volt rendelve a bécsi udvari kormányzatnak. Osztrák kézben volt a pénzverés és osztrák államadósságnak tekintették az egész Habsburg-birodalom adósságait, holott az uralkodó személyében közjogiilag két szuverénítés egyesült, mert a Habsburgok birodalmát két szuverén állam alkotta. Ezért támadt az államadósság kérdésében összeütközés a bécsi kormányzat és a magyar országgyűlés között, mert a rendek az osztrák államadósságból Magyarország részére semmit sem akartak átvállalni, amiért azután 1812-ben feloszlatták. A formai ok az volt, hogy a magyarok elszámolást követeltek, az osztrák miniszterek viszont azt megtagadták.

A gazdasági életen végigtekintve megroppanva látjuk a mezőgazdaságot, amelynek nem volt kivitele; az ipart, amely kezdetleges állapotban volt; a kereskedelmet, amely nélkülözte a jó és olcsó utakat; a pénzügyet, amelyet a háborukból visszamaradt fedezetlen adósság jellemzett.

A Habsburgok birodalma hat különböző vámterületből állott. A magyar közvélemény a mezőgazdasági dekonjunktura idején a közbenső vámvonal megszüntetését sürgette, a bécsi kormány azonban nem sietett vele, mert az osztrák iparcikkek a magyar fogyasztókra nézve nem képeztek szükségleti cikkeket, az osztrák mezőgazdák viszont a keleti gabona- és állatbeözönlés ellen védekeztek. A külkereskedelem az Ausztriával való kereskedésnél nagyobb lehetőségekkel kecsegtetett, de az viszont a közlekedési utak elhanyagolt volta következtében kezdetleges volt. Azt a körülményt, hogy Magyarország a nemesség adómentessége folytán a Habsburg Birodalom kiadásaihoz aránytalanul csekély mértékben járult hozzá, a külföldön és különösen orosz körökben számon tartották. Részletesen kifejtette azt a 40-es években Tregobolski orosz államtanácsos, akinek állításait osztrák részről Wiesner igyekezett megcáfolni. A cáfolat ügyesen volt megírva, de nem cáfolhatta meg azt a tényt, hogy 1840-ben Ausztria 20.6 és Magyarország 14.3 millió lakosa mellett Ausztriának 135.6, Magyarországnak viszont mindössze 23.496 millió forint volt a jövedelme, tehát amíg Ausztriában egy lakosra 5.26, Magyarországon csak 1.48 egység esett.

A bécsi kormány főgondját abban az időben a háborútól okozott károk és bajok orvoslása és nem azoknak a javaslatoknak megfontolása képezte, melyekkel az 1790—91-i országgyűléstől kiküldött parlamenti bizottságok, valamint a magas színvonalu szakirodalom foglalkozott. Haladást ezek a munkálatok is csak abban a tekintetben jelentettek, hogy a politikai

és gazdasági ügyek között junktim jött létre, ami külföldön csak később mutatkozott és hogy a közvéleménynek egyes vezetői a kereskedelem terén a szabadkereskedelem elvét hangoztatták (Berzeviczy).

Az 1825—27-i magyar országgyűlés ismét új bizottságot küldött ki, melynek kereskedelmi albizottsága külön javaslatban foglalta össze közgazdasági nézeteit. A javaslat azt követelte, hogy a magyar mezőgazdasági termékek (állat és gabona) részére az ausztriai bevitelben számbavehető kedvezmény biztosítsék, különben osztrák területen sem versenyezhetne a törökországi (szerbiai és aldunai) és bajor termékekkel. Az osztrák és magyar viszonylatban a be- és kiviteli vámok egyenlősítését. Fiume részére kedvezményeket sürgett, az Adriai és Fekete tengerekkel való kereskedelmi összeköttetés céljából pedig olyan uthálózati terv készítését szorgalmazta, melynek központját Pest képezi. Érdekes volt a kereskedelmi albizottság javaslatának az a része, melyben a szabad kereskedelmet (*libertas commercii*) akként értelmezte, hogy az iparárak behozatala és a mezőgazdasági termékek kivitele között egyensúly állítsák fel. Olyan követelmény volt ez, melyhez a magyar kormány a következő évszázadon keresztül változatlanul ragaszkodott.

Széchenyi gazdasági reformjai.

Annak ellenére, hogy Magyarországon terjedelmes irodalmuk volt a különböző gazdasági kérdéseknek, a gazdasági bekapcsolódás irányát nem az 1825-től kezdődőleg három évenként összehívott parlament, hanem Széchenyi István gróf adta meg.

Nagy tévedés volna Széchenyi működését a Hitel-Világ-Stádium címek alatt megjelent gazdaságpolitikai trilógia méltatására és az agrárkérdés megoldási terveire szorítani, mert ha őt 1815-től kezdve, mikor első angolországi útja idején a gazdasági reformok szükségéről meggyőződött, figyelemmel kísérjük, láthatjuk, hogy az egész gazdasági élet átfogására törekedett. Csak később jött rá, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó magyarság legnagyobb baja mezőgazdasági termelésének pangása volt; csak ettől kezdve csoportosította reformterveit a buzamag köré, melyet kitermelni, külföldre szállítani, érte jövedelmet behozni és azzal a nemzeti jólétet emelni törekedett.

A háboru befejezése után nagy áresés volt észlelhető, amit az orosz gabona megjelenése még tartósabbá tett. Annak ellenére, hogy a görög forradalmi mozgalmak következtében a Földközi-tengeren a hajózás bizonytalanná vált, a vizi úton Triesztbe szállított odesszai buza mégis olcsóbb volt az uttalan utakon odavitt magyar gabonánál. A kínálat bővsége és a kereslet megcsappanása viszont olyan súlyos válsághoz vezetett az

eladósodott magyar földbirtokosok között, hogy a reformtervekkel foglalkozó Széchenyi szintén a mezőgazdaság felé fordult, agrárkérdésről irván meg és adván ki első munkáját, melyben azzal a gondolattal foglalkozott, hogyan lehetne a tönkrement magyar birtokos részére hitelt szerezni. Munkájának eszmemenetét az egyes fejezetek címei maguk elmondták: a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene — a magyar nem bírja magát olyan jól, mint körülményei engednék — a magyar gazda ma nem viheti mezőt a lehető legmagasabb virágzásra — Magyarországnak kereskedése nincs. A három magyar kikötő (Fiume, Buccari és Porto Ré) egyike sem volt arra való, hogy a világforgalomban számottevő legyen, a Duna torkolata idegen és nem magyar kézben volt; pénzünk nincsen, de kereskedelem útján lehetne; másokkal a gazdasági versenyt ki nem állhatjuk, de ki fogjuk állhatni, ha leküzdjük a külkereskedelem akadályait; a kiviteli vámok miatt lehetetlen, ezzel azonban számolni kell. Javaslatait abban foglalta össze, hogy többet és jól termeljünk, olcsón szállítsunk, vegyük fel a versenyt a külfölddel, a nyeregséggel gazdagítsuk magunkat és országunkat. Szavaiból Bentham és Smith elméletei esendültek ki.

Széchenyinek a termelés fokozása lebegett szemei előtt. A termelt gabona mozgósítására már nem könyvekben, hanem tettekben válaszolt. Ezt a célt szolgálta első sorban a Budát és Pestet egymással összekötő állandó hid, a Lánchid; ezt a dunahajózás megszervezése, az óbudai hajógyár és az újpesti kikötő megépítése, a dunaszabályozás; ezt az alföld-fiumei összeköttetés megteremtése és a fiumei kikötő megalkotása. Meg volt győződve arról, hogy ha mindez elkészül, akkor Magyarország be fog kapcsolódni a világforgalomba és a világ gazdaságban való érvényesülés útján jobban kifejtheti őserőit, jobban részesedhet az általános vagyonosodásban, mely a felszabadult termelőt új munkára fogja serkenteni. Akkor megvagyonosodik és felvirágzik az ország is, ami alkotásvágyának előre kitűzött, végső célja volt.

Széchenyi reformtörekvéseiben egy pontot érintetlenül hagyott: az osztrák állam érdekeit és az osztrák kormány érzékenységét. Az ő reformjai az osztrák kormányt nem sértették, mert jobban féltette Magyarországot annak haragjától és ezért azzal karöltve akart együtt haladni. Aggodalmában volt bizonyos félreismerés is, mert bár a felsorolt reformok pusztán gazdasági természetűek voltak, a világ gazdaságba való bekapcsolódás csak a Habsburg Birodalom egészét irányító bécsi kormányon keresztül történhetett meg, amely első sorban Ausztria érdekeit tartotta szemei előtt. A versengés tehát nem volt elkerülhető.

Azon eszközök megalkotásában, melyek a világforgalomban való bekapcsolódást elősegítették, a közlekedésügy reformja

állott első helyen. Egyelőre a bécs-pesti országut jókarbantartása képezte a kormány gondját. Időrendben követte azt 1819-ben a Károlyvárost Fiumével összekötő Ludovika-ut megnyitása, mely hosszú ideig hasznavehetetlen maradt. Az egyik ok az volt, hogy osztrák katonai érdekeket szolgált és nem nyert folytatást az Alföld felé, a másik, hogy 1874-ig magántársaság kezelésében volt, mi annyira költségessé tette, hogy nem is volt általánosan használatban. Fontos volt ez útvonal megépítése azért, mert Fiumét röviddel azután csatolták vissza és József nádor akkor nyitotta meg tárgyalásait a fiumei összeköttetés megteremtése érdekében az udvari kamarával. Csak ekkor derült ki az, hogy amint a magyar kormányzat a külföld felé kapcsolatokat keresett, annak Bécsben leküzdhetetlen akadályai támadtak. József nádornak 1826-i vonatkozó felterjesztését az udvari kamara 1827-ben azzal a különös indokolással utasította el, hogy 1820-ban már egyszer elutasította Fiume részére bizonyos kedvezmények megadását. Fiume csak 1822-ben került ismét vissza Magyarországhoz. A visszacsatolást eszközölő 1822. július 5-i királyi leirat azonban csak lehetőséget nyújtott, mert Fiume teljesen elhanyagolt állapotban volt és a hozzávezető utak is hiányoztak. József nádoré volt az érdem, hogy a figyelmet Fiume felé irányította, felvirágoztatása végett részletes terveket dolgoztatott ki, felterjesztéseket intézett a bécsi kormányzathoz és nem nyugodott meg az elutasításban. Széchenyi kevesebb bizalommal volt azok iránt a lehetőségek iránt, amelyek Fiumén át Magyarország számára kínálkoztak, mert ha politikai rendszerét közelebbi vizsgálat alá vesszük, láthatjuk, hogy annak iránya Fiume helyett a Duna vonalára, nyugat helyett kelet felé volt beállítva. Ő maga 1818-ban és 1828-ban megfordult Fiumében, melynek évi forgalmát akkor Trieszté tizszeresen meghaladta és lemondással állapította meg, hogy „Fiume inkább révpart, mint kikötőhely“. Ennek ellenére mégis összefoglalta óhajait, mert a Fiuméhez jutás eszközeinek tökéletesítésében vélte felismerni azt a lehetőséget, hogy Fiume kihasználható legyen.

Nagyobb érdeklődéssel fordult a Duna felé, mely Magyarországot derékban szelte keresztül és magyar területen vált nagyobb hajókra nézve is hajózhatóvá.

A bécsi kongresszus érdemben csak a Rajna hajózásával foglalkozott — a Duna partmenti államai közül Törökország nem is volt képviselve a kongresszuson. Ilyen körülmények között az egyes hatalmak külön-külön igyekeztek a Portától előnyöket kicsikarni. 1812-ben Oroszország vetette meg lábait a Duna mellett, a szultán 1815-ben Ausztriának engedett szabad hajózást az Aldunán. 1829-ben a Szulina-ág a Pruth-folyó beömlésétől kezdve a Fekete-tengerig Oroszország birtokába jutott, mi Anglia tiltakozását váltotta ki. Ezzel Ausztria és Oroszország dunai forgalma is kapcsolatba került egymással.

A két hatalom közül Ausztria a szabad, Oroszország a kötött hajózás mellett foglaltak állást, utóbbit csak a vesztes krími háborút befejező 1856-i párisi békekötés birta engedélyezésére.

A Duna-folyam a természettől megalkotott hatalmas közlekedési út volt és ezért sajnálta Széchenyi azt, hogy nem nyugat, hanem kelet felé folyt, ahol ott volt az orosz buza, míg a vízi úton nyugat felé kiszállított magyar buza versenyen kívül maradhatott volna. Bár Fiumét és a Fiuméhez vezető ut megépítésének gondolatát nem hanyagolta el, gyakorlati érzéke ellenállhatlan erővel vonzotta kelet felé, ahol egyéb magyar árucikkek találhattak piacot, melyek a keletre irányuló osztrák árukat szoríthatták háttérbe. Ezzel azonban előállott az a veszedelem, hogy a bécsi kormány, amely Ausztria iparát fejlesztette, mindent el fog követni, hogy a kialakuló magyar ipar azokban az országokban ne támasszon nehézségeket, amelyek az osztrák iparra nézve is kiaknáztatlan piacokat képeztek.¹ Széchenyi kerülte ugyan a feltűnést, de a munka, melyet a Duna megnyitása és hajózásának megszervezése, a magyar keleti kereskedelem megalapítása körül végzett, oly nagyszabású munka volt, hogy annak arányait és eredményeit eltitkolni nem lehetett. A munkálatok térképfelvételre szorítkoztak, melyeket hivatalos megbízás folytán 1829-től 1835-ig Vásárhelyi Pál mérnök vezetett. Ez utóbbi évben kaptak szabadalmat a gőzhajózás megindítására Andrews és Pritchard angol hajóépítők és alakult meg bécsi tőkével, de magyar támogatás mellett a *Dunagőzhajózási Társaság* (monopóliumot biztosító szabadalomlevelének kelte: Bécs, 1830. szeptember 1, Ausztria és 1831. április 22. Magyarország területére). A műszaki munkálatokat Beszédes József mérnök vezette. Széchenyi 1830. június 24-én, Budapestről, Waldstein János gróf és Beszédes mérnök társaságában elindulva, július 1-én érkezett a *Desdemona* gőzhajóval Belgrádba, július végén Galachba, honnan görög, majd francia hajón augusztus 11-én jutottak el Konstantinápolyba. Onnan Beszédes 30-án hosszabb cikket írt a *Tudományos Gyűjteménybe* (megjelent 1831 elején), melyben az aldunai szorosok átvágására tett javaslatot. Az aldunai munkálatok királyi biztosává 1833. június 30-án Széchenyi lett. Ebben a minőségében indult el július 8-án Vásárhelyi kísére-

¹ Erre vonatkozott Reviczky Ádám gróf udvari kancellár 1832. március 15-dikén az udvari kamarához intézett felterjesztésének következő részlete is: „eine einseitige Begünstigung des Handels nach Ungarn mit Fabrikaten und Kunsterzeugnissen der k. k. deutschen Provinzen ohne gleichzeitige Berücksichtigung der Fabriken Ungarns bei ihrer Einführung in die Länder der übrigen k. k. Erbstaaten, die Industrie und das Emporkommen der Fabriken in Ungarn wesentlich gefährdet“ idézi Sieghart R.: Zolltrennung und Zolleinheit. Geschichte der österreich-ungarischer Zwischenzolllinie. Wien 1915. 62. 1.).

tében második aldunai útjára, mit 1834 júniusban harmadszor és augusztusban negyedszer megismételt. A munkálato-
kat Vásárhelyi vezette tovább és fejezte be három évvel később a Széchenyi-ut megalkotásával, mely alacsony vízállás mellett a partmenti szállítást lehetővé tette. Az első gőzhajó, mely 1834-ben pesttői Galacig eljutott, az *Argo* volt. A hajó Széchenyit is magával vitte, április 11-én haladt át a Vaskapu szorosain és 23-án érkezett Galacba; a galaci és odesszai járatokat az 1843—44-i kísérletezés után megszüntették. Ezzel Magyarország Galacon keresztül szabad kijáratot kapott a tenger felé. A bécsi kormány féltékenyen őrizte azt a kiváltságot, hogy a külső államokkal való érintkezésben a rendelkezést magának tarthassa meg, de az aldunai viszonylatokban Magyarországot nem lehetett elkerülni; meghatalmazottjául Széchenyit választotta és Magyarország érdekei kellőképpen érvényesültek. Ami az aldunai hajózást illeti, Oroszország az 1826-i akjermáni szerződésben a Szulina és az 1829-i drinápolyi szerződésben a Szent György-ágig eljutott, mint partmenti állam mindkét esetben jogot nyervén a dunai kereskedésben való részesedésre, sőt dunai hadiflotta tartására is. Ezzel Oroszország dunai állammá lett és 1856—78. kivételével 1918-ig az maradt.

A korabeli Európa gazdasági életében három vezető gondolatot találhatunk meg: az egyik Franciaország félreállása volt, a másik Angliának, a harmadik Németországnak az európai gazdasági életben való előretörése.

A brit kormány a francia háborúk befejezésével előállott, 1823-ban már 1.6 milliárd fontnyi államadósság a tultermelés és munkátlanság, a drágaság és nyomor, végül a kereslet növekvő hiánya folytán előállott gazdasági válság orvoslását a forgalmat megbénító magas vámok leépítésével igyekezett orvosolni. A kezdő lépést a 20-as évek közepén Huskisson miniszter tette meg, aki az 1815-ben életbeléptetett 30—200%-os francia, osztrák és orosz védővámok hatását akarta ellensúlyozni. Ekkor azonban német földön már megszületett az 1818 május 26-án életbeléptetett porosz vámtörvény, *Zollgesetz*, amely Északnémetországot egyetlen vámterületté olvasztotta össze; a kis német államok csatlakozása folytán előállott *Zollverein* annak fokozatos kiterjesztése volt. Miután Franciaország vámhatárai közé zárkózott, a brit kereskedelem Antwerpen, Rotterdam, Bremen, Hamburg és Lübeck kikötőin át kereste a kontinensre való behatolást, hol viszont a hatalmas arányokban szervezkedő német vámszövetség állott útjában a terjeszkedésnek. A *Zollverein* olyan alacsony vámtételekkel dolgozott, hogy eljárása közelebb állott a szabadkereskedelmi, mint a védővamos politikához; de mégis zárt területet alkotott, mellyel a brit kormánynak számolnia kellett. Hogy a szervezkedést Londonban komolyan vették, azt mi sem mutatta

inkább, mint az, hogy Huskisson 1825-ben 30%-os alapon kötött kereskedelmi szerződést Poroszországgal és a német Hanzavárosokkal, és hogy egy 1826-i angol kormányrendelet Poroszországnak a brit gyarmatokkal való kereskedésre jogot adott, amivel Franciaországot messze megelőzte. Az Angliában 1828-ban hatalomra került konzervatívok azt is észrevették, hogy a porosz vezetés alatt álló *Zollverein* ellen Ausztria hasonló irányban volt érdekelve. Addington Henrik frankfurti brit követ tehát a közös cél érdekében az Angliával unióban álló Hannover német államot gazdasági tekintetben Ausztriának engedte át, mire Metternich herceg a közép- és délnémet államokat osztrák vezetés alatt álló külön vámegyesületben igyekezett tömöríteni. Bécsi kezdeményezés folytán így jött létre 1828 őszén a brit és osztrák kormányok küldötteinek jelenlétében megnyitott *Mitteldeutscher Zollverein*, 1829-ben pedig az 1825-i angol-porosz kereskedelmi szerződés alapján az angol-osztrák kereskedelmi szerződés. A porosz diplomácia ezuttal a bécsinél ügyesebbnek bizonyult, mert a délnémet államokat egymás után a maga oldalára vonta, mire az 1828-ban létrehozott vámunió feloszlott, helyette pedig 1834. január 1-én életbe lépett a porosz vezetés alatt álló *Deutscher Zollverein*, amely Ausztriával szemben már 23 millió németet egyesített. Mivel számolni kellett azzal, hogy a brit áruk és az osztrák kormány együtt szorulnak ki német földről, a két hatalom együttműködésének alapja is biztosítva volt.

A kontinensről való kizárás veszedelmét tárta fel a brit kormány előtt Bowring János, Bentham barátja és Petőfi angol fordítója, aki 1828 óta Európában utazott, mire az angol *Board of Trade* 1832-ben Hume D. Jakabot és Macgregor Jánost küldötte Németországba és az ő jelentéseik alapján indult meg az a brit kormányakció, mely Lamb Frigyes bécsi brit nagykövet fáradozásainak eredményeként 1838. július 2-án az angol-osztrák kereskedelmi szerződés megkötéséhez vezetett, ez viszont 1838. július 3-án egy osztrák-délnémet vámszövetség megalakítását eredményezte. Bowring jelentései és az 1838-ban Németországban utazó Cobden Richárd tapasztalatai azonban olyan súlyosnak mutatták a helyzetet, hogy Angliában még 1838-ban megalakult az *Anti Corn Law League*, mely az angol közvéleményt a gabonavámok ellen sorakoztatta és Peel későbbi reformjainak, a szabadkereskedelem mozgalmának döntő lökést adott. Ugyanakkor a brit kormány a küzdelmet azzal fejezte be, hogy 1841. március 2-án Poroszországgal új kereskedelmi szerződésre lépett, amely a fokozatosan leszerelő Angliát és a mérsékelten védővamos Poroszországot egy angol-német vámszövetségben látszott egyesíteni. Tehát a brit kormány Metternich herceggel alkudozva sem hagyta ki számításából a német *Zollvereint*, sőt azt Bowring és Cobden benyomásai alapján a német föld és a német nem-

zet egyesítésén dolgozó, nagy jövőre hivatott szervezetnek tartotta.

Azokban a tárgyalásokban, amelyek Berlin és London, London és Bécs között éveken át megszakítás nélkül folytak, a magyar érdekeltségek két uton igyekeztek bekapcsolódni: a bécsi kormány és az egyéni vállalkozás útján. Az 1825-i országgyűléstől kiküldött kereskedelmi albizottság 1829 január 7-én kelt nagyérdekű jelentésében rámutatott arra, hogy amíg Magyarország kereskedelme Ausztriával 1816 és 1826 között 35 millió forinttal volt aktív, a távolabbi külfölddel 54 millió forinttal passzív mérleget mutat, tehát egy évtized alatt 19 millió forint nettó veszteség állott elő. Véleménye szerint az Ausztria és Magyarország között levő közbenső vámot alacsonyabb színvonalon kellene megállapítani, aminek azonban az osztrák kormány véleménye szerint az lett volna következménye, hogy a magyar termékek Ausztria mezőgazdaságát tönkretették volna; versenyképesekké lettek volna egyéb külföldről Ausztriába hozott gazdasági termékekkel, melyek Ausztria piacát könnyen monopolizálhatták, sőt Ausztrián keresztül a külföld felé is utat találhattak. Ezért a bécsi udvari kamara 1840 május 2-án a magyar országgyűlés kérelmét elutasította. A döntés nemcsak magyar, de osztrák szempontból is káros volt, mert azt mutatta, hogy a bécsi kormány a harmonikus együttműködésnek az egyoldalu kedvezést eléje helyezi és mert a közvéleményben azt a hitet támasztotta, hogy a külfölddel való kereskedelmi összeköttetés csak Bécs ellenére és Ausztria megkerülésével valósítható meg. A mozgalomba ezután a gyárakkal rendelkező arisztokrácia is bekapcsolódott és résztvett a korlátlan osztrák behozatal elleni társadalmi szervezkedésben, sőt egyes főurak a külfölddel közvetlen kereskedelmi összeköttetésbe léptek. A kapcsolatszerzés vezetői, Széchenyi István gróf és Esterházy Pál herceg londoni osztrák nagykövet, tehát éppen a bécsi kormánnyal egyetértésben dolgozó főurak voltak; a Krauss osztrák minisztertől aláírt elutasító rendelet alkalmat nyújtott arra, hogy a közvélemény a kormány ellen szervezkedjék, ami azután Kossuth Lajos vezetése alatt el is következett.

A fentiekkel kapcsolatban kell megemlítenünk azokat a lépéseket, amelyeket Esterházy herceg az angol-magyar gazdasági kapcsolatok előmozdítása végett angol cégeknek és Magyarországra utazó angol ügynököknek ajánlólevelek adásával tett. A Magyarországra utazó angolok egyrészt a vállalkozási lehetőségek bő mezejére akadtak és reményt keltettek aziránt, hogy Angliával közvetlen kapcsolatok lesznek létesíthetők, másrészt a brit kormánykörök figyelmét is Magyarország felé fordították. A bécsi angol nagykövetség Sir Robert Gordon vezetése alatt kellő támogatást nyújtott a mozgalomhoz, ami Bécsben fokozott aggodalmakat váltott ki és oda vezetett, hogy

az angoloknak magyarországi tevékenységét javaslataiknak elutasításával, Esterházy herceg londoni akcióját pedig a nagykövet visszahívásával és helyébe osztrák diplomata kinevezésével ellensúlyozták.

Kossuth gazdasági reformjai.

Az 1840-ik évet általában korhatárnak tekintik, mit a maga részéről a gazdaságtörténelmi kutatások is megerősíteni látszanak, mert a munkába állított gőzgépek hatása ekkor már minden téren érezhetővé vált. Az európai közéletben a szervezkedés folytán felgyült erők szembekerülésével találkozunk. A 30-as évek végén kitört nagy keleti válságban Palmerston lord angol külügyi államtitkár a támadásra kész Franciaországgal szemben a német nemzeti egységre mutatott rá. Ez ugyan a valóságban még inkább csak az érzésben alakult ki, de gazdasági körvonalai már megtalálhatók voltak a porosz-német vámunióban, mely *Zollverein* néven volt ismeretes. A brit kormány 1841-ben egyezsége lépett ugyan vele, de az a valóságban Anglia ellenfele volt, mert ugyanakkor a Hollandiával megkötött kereskedelmi szerződésben már szemmeláthatólag Rotterdamban keresztül akart kijutni az Északi-tergerre, sőt 1842-ben a hollandi uralkodóház birtokában maradt Luxemburg nagyhercegséget is a porosz vámterületbe olvasztotta. Ez a német egységet előkészítő vámunió 1840-ben már 25 millió német lakost egyesített, Angliával és Ausztriával szemben félelmes gazdasági hatalommá nőtte ki magát. Ezért a brit kormány egész vámrendszerét revízió alá vette, Ausztria pedig a gazdaságilag már elszakadt birodalmi németiség helyett az örökös tartományokkal és a gazdaságilag még kiaknázatlan Magyarországgal keresett szorosabb kapcsolatokat.

A magyar közvéleményt ekkor már a *Pesti Hírlap* útján Kossuth Lajos irányította, ki a gazdasági törekvésekből politikai fegyvert kovácsolt és az Anglia és a *Zollverein* között folyt harcot Magyarország javára igyekezett értékesíteni. Szemmeláthatólag mindkét félhez egyformán közeledett, mert Angliától konzulátust kért, a németekhez pedig List Frigyes ünneplésével csatlakozott. Ha e két eljárást közelebbről megvizsgáljuk, akkor lehetetlen észre nem vennünk, hogy az angol konzulátussal a bécsi kormány ellen csinált frontot, a *Zollverein*nal való tárgyalások alapján pedig Ausztriától várt méltányosabb eljárást a gazdasági kérdésekben. Mindkét eljárásának célja Magyarországnak gazdasági uton való önállósítása volt.

A pesti brit konzulátus felállítása Kossuthnak és liberális elvbarátainak volt követelése. Sarkalta őket egyrészt az a körülmény, hogy 1840-ben és 1841-ben, Esterházy herceg londoni nagykövet ajánlatára, több angol kereskedő jött Magyar-

országba és fordult meg Pesten, ahol kedvező üzletek lebonyolítására nyertek kilátásokat és ahol érdekeik képviselőjére angol konzulátus felállítása iránt tettek lépéseket. A gondolatot tehát nem a magyarok, hanem az angolok vetették fel, hogy ott, ahol arra szükség mutatkozik, érdekeik védelméről saját kormányuk brit képviselő felállításával gondoskodják. Csupán abban tévedtek, hogy a konzulátus felállításához annak az országnak hozzájárulása is szükséges volt, ahol azt felállítani készültek, a magyar kormányzat pedig külügyekben a bécsi kormánytól függött. Hiába szeretett volna egyik-másik Pestre érkezett angol kereskedő és ügynök magyarországi brit konzul lenni és hiába lett volna meg ehhez a Pesten székelő magyar kormányzatnak, a nádornak is hozzájárulása és támogatása — ebben a kérdésben Metternich herceg határozott. Metternich rájött arra, hogy a konzulátus gondolata Esterházy Pál herceg bécsi osztrák és Sir Robert Gordon bécsi brit nagykövetektől származik és nem lehet kétség az iránt, hogy Esterházy visszahívása ennek volt tulajdonítható. Bécsből 1842 július 22-én ment el a bizalmas utasítás Neumann báró londoni osztrák ügyvivő részére. aki egyébként a maga részéről mindent megtett, hogy Esterházy herceget helyéből kiemelve azt a maga számára foglalja el. Neki tehát kellemes volt az, hogy a kancellár a kérdésben merev elutasítás álláspontjára helyezkedett. Különösen éles volt egy mellékelt titkos utasításnak az a részlete, mely szerint Sir Robert Gordon „nem számolt eléggé azon körülmények természetével, amelyekben mi Magyarországgal szemben vagyunk. Ez a nagykövet egy párttöredék beszédeire hallgat, amely arra használja őt, hogy az ő befolyása útján idegen konzulok bebocsátását elérve, a kormánynak nehézségeket támaszthasson“. Neumann báró már augusztus 12-én jelentette Metternich hercegnek, hogy a kancellár megbízásának eleget tett. Aberdeen lord külügyi államtitkár, ki egyébként Gordon bécsi nagykövetnek testvérbátyja volt, nyíltan megmondotta, hogy a javaslat Gordontól jött, de — Neumann báró aggodalmaira való tekintettel — hozzátette, hogy ő nem akar az osztrák kormánynak Magyarországon nehézségeket támasztani. Neumann erre megjegyezte, hogy a magyar főváros az ellenzék hatalmában van és hogy Magyarország gazdasági érdekeit a bécsi kormány is szíven viseli, tehát ahhoz Anglia támogatása nem szükséges. Nagy tévedés volna feltételezni azt, hogy Neumann báró fellépésével az ügy elintéződött, mert a brit külügyi hivatal most már az a fontosság érdekelte, amelyet Metternich herceg és londoni eszköze Magyarországnak tulajdonítottak. Világosan kiderült ez abból, hogy a brit kormány a magyar országgyűléshez Blackwell személyében kü'ön ügynököt küldött, akinek az volt az utasítása, hogy a kérdésben világosságot igyekezzék deríteni. Amíg 1842 őszén Metternich herceg maga kérte magához az angol *Board*

of Trade kiküldöttjét, Mac Gregort, és a beszélgetés eredményeként diadallal értesítette Kübeck bárót arról, „nem kellett a pesti angol konzulátus felállításának eszméjét agyonütnöm, mert Mac Gregor teljesen egyetértett velem a dologban. Az nem fog megtörténni,”² — addig Gordon 1843-ban Blackwellt már egyenesen pesti angol konzullá való kinevezésre ajánlotta. A brit kormány 1842 tavaszán arra nézve tett — Neumann utján Metternich hercegnek — ajánlatot, hogy az osztrák partvidékeket a brit flotta védelme alá helyezi, ha ennek ellenében hozzájárulnak ahhoz, hogy az indiai postát Trieszten keresztül szállítsák, Pesten angol konzulátust állítanak, és Ausztria maga veszi kezébe a déloroszországi gabonakereskedelem ellenőrzését.³ Olyan ajánlat volt ez, milyent a brit kormány a történelem folyamán igen kevés alkalommal tett, az osztrák kormány azonban nemcsak hallgatással mellőzte, de Neumann bárónak a londoni orosz nagykövetséggel fenntartott összeköttetései útján Ausztria helyett Oroszország kapcsolódott be az angol viszonylatokba és ezzel a Dunatorkolat osztrák ellenőrzésétől megszabadult.⁴

A német vámunióval való kapcsolat kérdését List Frigyes német nemzetgazda vetette fel. Ő volt az első, ki Magyarország gazdasági viszonyaival érdemben foglalkozott. A nemzetgazdaság rendszeréről irt klasszikus munkáját (*Das nationale System der politischen Ökonomie*) már 1843-ban magyarra fordították; Kossuth már német eredetiben ismerte és annak elveit Magyarországon igyekezett megvalósítani.

List a nemzetből, tehát egy politikai fogalomból indult ki és az iparon keresztül vezette azt előre azon terjeszkedés felé, melyet gyakorlati úton a *Zollverein* valósított meg. Kossuth kapott az alkalmon, hogy Széchenyinek az agrárkövetelések útján megszerzett vezetőszerépét autarhikus gazdasági reformok útján ipari vezetéssel tudja helyettesíteni. List nyomán, ki európai gazdasági rendszerében Magyarországnak előkelő helyet biztosított és ezzel a magyar politikusok, főleg pedig az

² Freiherr M. von Kübeck: Metternich und Kübeck. Ein Briefwechsel. Wien 1890. 14—15. l.

³ London, 1842. április 15. Neumann báró jelentése Metternich herceghez. Bécsi Államlevéltár. Staatsarchiv. England. Berichte. CCCVIII. No. 21. Lit. K. — Közltem: South Eastern Affairs I. Budapest 1931. 47—48. l.

⁴ Az angol kereskedelmi kapcsolatokra és a pesti angol konzulátus felállítására vonatkozó adatokat az alábbi tanulmányokban tettem közzé: Blackwell András József angol—magyar kereskedelmi akciója és annak előzményei, 1840—1842. Közgazdasági Szemle XLIX. Budapest. 1925. 507—33. l. A pesti magyar konzulátus kérdése, 1841—48. U. ott LI. 1927. 776—85. l., Blackwell András József angol-ügynök magyarországi küldetései, 1843—48. Budapesti Szemle CCXII. Budapest 1929. 378—416., CCXIII. 1929. 102—15., 253—80. l., England, the Zollverein and Hungary, 1841—42., South Eastern Affairs. I. Budapest 1931. 42—56. l.

ellenzék köreiben jó hírnévre tett szert, a gőzgép munkába fogásán, gyárak és vasutak építésén, autarhikus gazdasági rendszerrel bíró Magyarország megalkotásán fáradozott. Ehhez azonban előbb az Ausztria részéről táplált ellenszenv leküzdése, tehát véleménye szerint a nemzet politikai felszabadulása volt szükséges, ami arra bírta, hogy politikai és gazdasági célokat egybekapcsolva vigyen bele a küzdelembe. Széchenyi és Kossuth rendszerei között e szerint nem pusztán gazdasági szempontból támadt különbség, hanem abban is, hogy míg az előbbi gazdasági rendszer volt, addig utóbbi gazdasági vonatkozásaival együtt politikai rendszerre alakult át, amely Ausztria természetszerű ellenállásában akadályra találván, teljes erejével ez akadály leküzdésére, Ausztria ellen fordította őt. Ezzel a két államférfi utjai elváltak egymástól.

List Frigyes 1844-ben Pozsonyban Széchenyivel és Kossuthal is megismerkedett, 1845 február 3-án pedig Bécsben Kübeck bárónak adott át egy emlékiratot a magyar gazdasági kérdésekre vonatkozólag, 1847-ben pedig a magyar közlekedés ügyében.⁵ Alapgondolata volt: a hegyvidéknek az alfölddel, az ország különböző vidékeinek a Dunával, Magyarországnak Németországgal, Galiciával és az aldunai fejedelemségekkel való vasuti összeköttetése. Fiumét nem említette, tehát csak a nyugat-kelet felé haladó irányra volt tekintettel, hogy a terjeszkedő Oroszország ellen gátat építhessen. Magyarországot is orosz megrohanástól féltette, szervezkedésre hívta fel és ennek fejében az aldunai fejedelemségeket kínálta fel neki. Ezzel maga is hatalmas lökést adott annak, hogy a politikai védekezés Oroszország ellen rendezkedett be és Kossuth egyik barátja, Wesselényi Miklós báró már 1843-ban a szláv veszedelem elleni felkészülésre, a németekkel való szövetekezésre hívta fel a közvéleményt. (A szláv nemzetiség ügyében, Lipcse, 1843.)

Kossuth gazdaságpolitikai törekvéseit a következőkben foglalhatjuk össze: 1841—44. a *Pesti Hirlap* gazdaságpolitikai programja; 1844. október 6. a *Védegylet* megalakítása; 1844. október 15: a magyar országgyűlés feliratban követeli a magyar termékek szabad bevitelét az osztrák örökös tartományokba, valamint azt, hogy a vámokat a kormány helyett a parlament szabja meg; 1845—47. Kossuth küzdelme a parlamenti többség megszerzése körül; 1847—48. a gazdasági harc politikai fegyverré lesz és az 1848-i átalakuláshoz vezet.

Kossuthnak a *Pesti Hirlap* útján vezető szerephez való jutása teremtette meg az *Iparegyletet*, melynek célja — Széchenyivel szemben, ki az országos iparakió miatt Ausztria neheztelésétől és Magyarország ellen való fordulásától tar-

⁵ List magyarországi összeköttetéseiről v. ö. Bártfai Szabó László tanulmányát: Tenger. XVIII. Budapest, 1928.

tott — a magyar ipar megszervezése volt, amely valóban maga után vonta Bécs szembefordulását. Ezzel a magyar közéletben is felvetődött a kérdés, hogy ki fog Széchenyi és ki fog Kossuth mellé állani, ami viszont országos pártszervezkedést vont maga után. Az Iparegylet után született meg a *Kelet népe*, melyben Széchenyi a kormánnyal ellentétben megindított szervezkedés helyett az összefogást javasolta, de amely Kossuth programján mit sem változtatott. Ennek a Kossuth-féle akciónak csak első pontja volt az *Iparegylet*; már 1843-ban megalakult a *Magyar Kereskedelmi Társaság*, ebből 1844-ben a *Védegylet* és a *Gyáralapító Társaság*. A Kossuth vezetése alatt létrejött négy alakulatnak azonos programjuk volt: Ausztriával ellentétben kiküzdeni a külső államokkal való közvetlen kereskedelmi összeköttetést és biztosítani annak összes gazdasági és politikai előnyeit. Széchenyi az új alakulásokkal szemben tartózkodóan viselkedett, mert meg volt győződve arról, hogy politikai alapon gazdasági sikereket elérni az osztrák kormány féltékenysége következtében Magyarországon aligha lesz lehetséges. Az osztrák ipar azonban osztrák szakemberek véleménye szerint nem érezte meg a változást, mert pl. a *Védegylet* védővámtervezetével csak Kossuthnak az elnökségben utóda, Gorovec István, List Frigyes személyes ismerőse és tisztelője csak 1847-ben készült el. Éppen ezért az osztrák kormány sem vonult fel gazdasági téren a mozgalom ellen, mert a szervezkedés hatása nem gazdasági, hanem politikai téren volt észlelhető. A mozgalom ugyanis az ellenzék országos szervezkedésének szolgálatába állott és Blackwell angol ügynöknek pl. az volt a benyomása, hogy a *Védegylet* nem annyira gazdasági, mint pártszervezet volt, mely az egész országra kiterjedő hálózatával Kossuth pártjának parlamenti többségét volt hivatva előkészíteni.

A mozgalom gyakorlati hasznát mérlegelve, haladás volt észlelhető az ipari vállalkozásban beállott lendületen kívül a fiumei vasut előbbrevitelében, melyet Kossuth az Alföld irányából Vukováron át akart Fiuméba vezetni.

A vámkérdésben Széchenyi és elvbarátai a közbenső vámvonal megtartása mellett határoztak, tehát nem akartak Béccsel szemben vámpolitikai programot kifejteni. A védővamos tervezgetések csak 1841-ben vettek lendületet; Kossuth idevonatkozó politikáját Pestvármegyének 1847-iki utasításában foglalta össze.

Végeredményben az 1841-től 1848-ig terjedő időszak rövid volt ahhoz, hogy Magyarország, melynek gazdasági reformjait Széchenyi a mezőgazdaság fellendítésére építette és csak fokozatos áthidalásokkal kereste az ipar megteremtését, iparos országgá alakuljon át. Sem a nemzeti nagyipar megteremtése, úgy, amint azt az *Iparegylet* és a *Gyáralapító Társaság* tervezték, sem a távolabbi külfölddel való közvetlen és

akadálytalan kereskedelmi összeköttetés, úgy amint azt a *Magyar Kereskedelmi Társaság* óhajtotta, sem pedig az osztrák iparcikkeknek a magyar piacról való kiszorítása, úgy amint azt a *Védegylet* vezetői képzelték és elérni törekedtek, nem sikerült. A gazdasági jelszavak alatt elrejtett politikai törekvések a bécsi kormány részéről ellentétes politikai sakkhúzásokat váltottak ki, amilyen sakkhúzásnak pl. a horvát-illyr, helyesebben osztrák-délszláv akció volt tekintendő, amelytől Bécsben annak az egyetlen utvonálnak elvágását remélték, amelytől Kossuthék a külfölddel való kapcsolat kiépítését várták. Ilyen körülmények között érlelődött meg a bécsi kormánykörökben az a gondolat, hogy a magyar közvéleménytől támadott közbenső vámvonalat megszüntetik és a Habsburg Birodalom két államát egy közös vámterületben egyesítik. A lökést a tervhez kétségtelenül a porosz-német *Zollverein* fejlődése adta meg; mivel annak megerősödése és fokozatos terjeszkedése folytán Ausztria német piacainak visszanyerését egyhamar nem remélhette, semmi reá nézve gazdaságilag semmiféle kockázatot nem jelentett többé az, hogyha vámterületét nyugat helyett kelet felé terjesztette ki. Kübeck báró, a bécsi udvari kamara elnöke, már 1845 elején, tehát közvetlenül a *Védegylet* megalapítása és — amint Bécsben látták — a magyar bojkottmozgalm megindulása után a két vámterület egyesítését javasolta.⁶

Gyakorlati eredmény mutatkozott Fiume kérdésében. Fiume város 1841. december 26-i feliratában a kormánytól kérte a kikötő megépítését, melyhez a maga erőit elégteleneknek tartotta. Különösen elégteleneknek mutatkoztak ezek akkor, ha, mint a felmerült gondolatokból és tervekből látható volt és amint Fiume is óhajtotta, partforgalmat lebonyolító halászáros helyett az egész Magyar Birodalomnak emporiumává lesz. Ennek a gondolatnak az ébrentartása nagyrészt Kossuth Lajos és a *Pesti Hírlap* érdeme volt, mely utóbbi a bécs-trieszti vasutal szemben a fiumei vasut megépítését hangoztatta. Igaz, hogy ez a bécsi kormányban azt a gyanút keltette, hogy a fiumei vasut a magyarság előretörésének eszközévé lesz és talán ez sürgette meg azt az elhatározását, hogy a vasutvonal végpontját az udvarhoz hű Horvátországnak adja oda. Közben éveken át folytak a tárgyalások Fiume körül, melyet 1845-ben Kossuth és Széchenyi, 1847-ben Kossuth ismételten felkerestek; az eredmény azonban csupán egy vasutársaság megalakítása lett, amely a vasutat nem tudta megépíteni. A bécs-trieszti vasut építői az osztrák kikötővárost féltették a versenytől; a horvátok Bécsből biztatva Fiume birtokára emeltek igényt; a magyar közvélemény maga is megoszlott a

⁶ „die gänzliche Aufhebung der Zwischenzoll-Linie und die vollständige Einbeziehung Ungarns in den allgemeinen Zollverband der Monarchie.“ (Sieghart id. m. 161—62. 1.)

pest-fiumei és alföld-fiumei (vukovár-károlyvárosi) vasuttermek között. A felsorolt tervekben azonban Kossuth és Széchenyi — előbbi mint a Vukovár-Fiumei Vasutársaság pesti képviselője, utóbbi 1845 óta a közlekedésügyi bizottság elnöki minőségében — sokkal közelebb kerültek egymáshoz, mint a politikai küzdelemben. Ők mindketten Fiumén keresztül akarták Magyarország külkereskedelmét lebonyolítani. Csupán árnyalati különbség volt a két államférfi között az, hogy Széchenyi Bécsre és Triesztre is tekintettel volt, Kossuth viszont siker esetén fantasztikus tervekről álmodott és azt hitte, hogy a mérsékelt határig fejleszthető fiumei kikötőt a világkereskedelem emporiumává teheti. A fiumei kikötőt a korszak egész folyamán osztrák hajók monopolizálták; magyar tengerészet a korszak egész folyamán nem alakult.

Ha Kossuth gazdaságpolitikáját közelebbi vizsgálat alá vesszük, indokoltnak kell tartanunk a szlávokkal szemben hirdetett védekezését, akiket a bécsi kormány a magyarság ellen felfegyverezni törekedett. Ezért nem csatlakozott List Frigyes és a német *Zollverein* nyugat-keleti rendszeréhez, hanem Magyarország függetlenségét minden irányban megóvni törekedett. Amíg Berzeviczy Gergely arra törekedett, hogy az Alduna vonalán, amelyet a Habsburgok részére követelt, Oroszországgal egyetértésben, a szabadkereskedelem elvének alapján egy osztrák-magyar-orosz gazdasági érdekeltséget építsen ki, amely a keresztény fejedelmeket Törökország ellen fordíthatja, addig Wesselényi Miklós báró a románokkal és a németekkel kívánt szövetkezni az orosz-szláv támadás ellenében.

II. A forradalom és abszolutizmus. 1848—1866.

Gazdasági irányzatok.

Ma már nem volna könnyű megállapítani azt a politikát, melyet az 1848-iki magyar kormány gazdasági téren követni akart. Csupán annyit állíthatunk bizonyossággal, hogy a Batthyány kormány a mezőgazdaság, ipar, közlekedésügy, kereskedelem és a pénzügyek önálló berendezésére határozta el magát. Semmi kétség nem forog fenn az iránt, hogy a vámvonalat Ausztria felé a kormányzati önállóság elérésére való tekintettel még áldozatok árán is fenn akarta tartani, mert Ausztrián kívül a külső államok kormányaival is felvenni készült a gazdasági és politikai kapcsolatokat. Párhuzamosan folyt kísérletekről találunk adatokat egyrészt Ausztria, másrészt Fiumén át a távolabbi külföld, a bécsi angol nagykövetségen át a brit kormány, Frankfurton keresztül Német- és Franciaország felé. A cél mindenütt ugyanaz volt: a magyar mezőgazdasági termékek értékesítése, az osztrák kereskedelmi monopoliumnak külkereskedelmi úton való elhárítása. Égető volt a

kérdés már azért is, mert a görög szabadságharc befejezése, tehát két évtized óta egyre nagyobb arányokat öltött az orosz gabona versenye, míg Magyarország mezőgazdasági termelésének otthon is, Ausztriában is idegen behozatali cikkekkkel kellett megküzdenie. Oroszország viszont saját termelését védve nyomult előre és az iparos Ausztriával együtt törte le az agrár Magyarország forradalmát, miáltal az a kormányzat, mely a magyar buza közvetlen kivitelén és értékesítésén dolgozott, megszűnt és Magyarország vámterülete azon Ausztriába olvadt bele, amely 1847 óta orosz kölcsönből, 1848 óta orosz katonai támogatásból, 1849 óta Oroszország kegyelméből élt.

Schwarzenberg herceg osztrák miniszterelnök az 1848-49. mozgalmak idején az összes habsburgi területekből osztrák vámuniót alakított. Igaz, hogy ez a mezőgazdaság szempontjából előnyöket jelentett, mert a magyar mezőgazdasági termékek elhelyezkedésre találtak, de fölötte káros volt azért, mert tönkretette a magyar ipart. Ebben a hadjáratban azonban az osztrák kormány készséges támogatásra talált a cseheknél, akik hamar észrevették, hogy gazdaságilag és politikailag egyformán nyerni fognak, ha nem állanak a szabadságért küzdő Magyarország mellé. Igaz, hogy ez addigi egész politikai magatartásuknak gyökeres megváltoztatását jelentette, mert addig századokon keresztül közös erővel védekeztek Ausztria ellen. Most a csehek által megerősített osztrák kormányzat egy osztrák-cseh gazdasági érdekelttség élén vonult fel Kossuth Lajos autarhikus gazdasági kísérletezései ellen, amelyeknek azzal vetettek véget, hogy az iparpolitika útjára tért Magyarországot az ipari verseny miatt aggodalmaskodó osztrák és cseh iparosországok csapatai szállották meg. Ezért jegyezte meg 1866-ban Kautz Gyula, hogy Magyarország nem folytathat védővamos politikát. Szerinte a békés kompromisszum abból állhatott, hogy a vámügyeket a parlament elé utalják. A közbelső vámvonal visszaállítását lehetetlennek tartotta és a közös vámterület mindaddig nem is volt hátrányos Magyarországra nézve, míg egyrészt az ipar fejlődni nem kezdett, másrészt a mezőgazdasággal foglalkozó balkánállamok fejletlenek maradtak.

A fiumei ut elvesztése.

A Batthyány kormány meg volt győződve arról, hogy a magyar külkereskedelem fellendítése az 1822-ben Magyarországhoz visszacsatolt Fiumén keresztül volt remélhető. Ezért mondotta ki az 1848. XXX. §-a „Budapestről mint a haza szívéből a határszélekig“ tervezett hat vasutvonal közül a fiumei vasutvonal megépítésének sürgősségét és irányzott elő annak költségeire 10 millió forintot, az akkori körülmények között jelentékeny összeget. Széchenyi közlekedésügyi miniszter maga

dolgozott azokon a javaslatokon, melyeket a Fiuméhez vezető vasut és a fiumei kikötő építése iránt az országgyűlés elé kívánt terjeszteni. Ami a vasutvonalat illeti, a miniszter májusban már az építési munkálatok megkezdésére gondolt, de úgy azt, mint a fiumei kikötőben tervezett építési munkálatokat lehetetlenné tette az a sakkhuzás, mely Bécsből a horvátokat a budapest-fiumei összeköttetés útjába tolta. Ilyen körülmények között a vasutépítés munkája mindössze csupán a térképezésig jutott el; a kikötő munkálataiban évtizedeken át pusztán a lehetőségek és módozatok fölött folyt a vita, mert az teljesen el volt zátonyosodva. Széchenyi maga kívánta kezébe venni a dolgot, de az ő idejét viszont a Tiszaszabályozás ügyei kötötték le. Fiumei utazásai után szót emelt ugyan Fiume érdekében, de csak 1848-ban, mint miniszter, tudott oda Várady József udvari kancelláriai tanácsos személyében szakértőt küldeni, aki azonban a beállott zavaros viszonyok folytán már semmit sem tehetett. A fiumei ut megnyitása tehát nem sikerült; a kérdés továbbra is megoldatlan probléma maradt.

Ez ellen a fiumei összeköttetés ellen tolta előre a bécsi kormány Jelacsics József báró horvát bánt, ki a horvátok élén egyszerre nyomult Fiume és a Dráva ellen. Szándéka nyilvánvaló volt; összeköttetései elárulták akciójának titkos rugóit s ő maga sem titkolta, hogy rendelkezéseit Bécsből kapta. Már 1848 júniusban, tehát mikor a fiumei vasutvonal és a fiumei kikötő munkálatai még folyamatban voltak, kimondatta a zágrábi tartománygyűlés útján, Fiuménak Horvátországhoz és Horvátországnak Ausztriához való csatolását; ami egyben Fiuménak Magyarországtól való elszakítását és Ausztriához való csatolását, tehát Trieszt versenytársának tönkretételét jelentette. Duschek pénzügyi államtitkár július 21-én a fiumei kikötő építésére szánt 42,000 forintot már nem utalványozta ki, mert az összeg a horvátok kezébe került volna. Ettől kezdve a fiumei és adriai összeköttetés Magyarországra nézve lehetetlenné vált. A kormány egyelőre más módon kísérletezett, mert az ő tervei nem csupán az Adriához vezető ut megtartására vonatkoztak, hanem az adriai és a tengerentuli kereskedelemben való részvételre is. Amíg az osztrák kormány az Adriai tenger mindkét partjának birtokbavételével a *mare clausum-nak*, tehát az adriai kereskedelem monopoliumának elvét igyekezett megvalósítani, addig Kossuth a *mare liberum* jelszavának követésével fordult a tenger felé. Kereskedelmi flottát szervezett, amelynek hajói magyar lobogó alatt jártak; néhány ilyen magyar hajó neve ismeretes is, de az osztrák-horvát hadjárat ezt is megghiusította.⁷

⁷ A részletekről Horváth Jenő: A magyar kormány adriai politikája 1848—49-ben. Budapest, 1927. Jánossy D.: Adatok a fiumei kikötő történetéhez, 1776—1848. Századok LVII—LVIII. Budapest 1923—1929. B. Szabó L.: Adatok Fiume és a magyar tengerpart történetéhez a reformkorszakban. A Tenger XVIII. Budapest, 1928.

Gazdasági közösség Ausztriával.

Az 1848 áprilisi törvényeknek egyik nagy hiányuk volt az, hogy az Ausztriával való közösség szabályozása iránt, mit a hatályban maradt *Pragmatica Sanctio* előírt, nem rendelkeztek.

Ezért rendelte el az uralkodó a vonatkozó tárgyalások megindítását és követelte a szétválasztás után a közös ügyeknek kölcsönös megállapodás útján való rendezését.

Ma már az osztrák történetírás is elismeri, hogy a vonatkozó kezdeményezés a magyar kormánytól indult ki, midőn Esterházy herceg a magyar pénzügyminiszter, Kossuth Lajos megbízásából, az osztrák kormányt egy vonatkozó bizottság összeállítása és kiküldése iránt kereste meg. Magyar részről a tárgyalások vitelére az Esterházy herceg oldalán, Bécsben működő Pulszky Ferenc külügyi államtitkár nyert megbízatást. Az osztrák kormány válaszképen Münch báró pénzügyminisztériumi osztályfőnököt delegálta és a hozzá intézett utasításokban, valamint a május 10-én a magyar kormányhoz intézett jegyzékben közös ügyekként jelölte meg⁸ a civillistát, a külügyi és kereskedelmi politikát, a két államra vonatkozó pénzügyi kérdéseket, a hadügyet, a két állam közötti forgalmat, tehát a 2. alatt említett kereskedelmi politikát a külkereskedelemre vonatkoztatta.⁹ Ebben az államiratban tűnt először fel az az államjogi felfogás, hogy Ausztria és Magyarország fölött egy magasabb állami fogalom — az osztrák császári kormánytól képviselt régi Ausztria — is létezik; tehát az osztrák császári kormány egy a két állam fölött álló birodalmi egység elmeletét állította fel a közösöknek nyilvánított kérdések útján; ami a magyar államjoggal nyilvánvalóan ellentétben állott, de attól az eredeti szándéktól is eltérést mutatott, hogy a közös ügyek a két állam között kölcsönös megállapodás útján rendeztessenek. Gazdasági tekintetben még tovább ment akkor, midőn a közösség gondolatából kiindulva a két állam „ipari és kereskedelmi egyesítéséről“ beszélt, mert ez viszont annak a jognak tagadása volt, amelyre Kossuth kormányának politikáját építeni akarta, hogy t. i. saját gazdasági életét mind egyik állam a maga elhatározásából és a maga belátása szerint rendezze be. Nyilvánvaló, hogy az osztrák kormány itt Ausztria ipari fölényének megtartására és Magyarország mezőgazdaságának kihasználására gondolt, aminek azután a két vámterület egyesítése folytán semmi akadálya nem lett többé. Az 1848 június 5-én megtartott első közös értekezleten¹⁰ a Münch bárót helyettesítő Burgermeister lovag osztályfőnök és Pulszky

⁸ Sieghart id. m. 174—75. l.

⁹ U. ott 175—76. l., a május 10-i jegyzék u. ott 311—12. l.

¹⁰ Wien, 1848. június 2. Krauss báró osztrák pénzügyminiszter utasítása Burgermeisterhez. U. ott 305—06. l.

között kitűnt az, hogy az osztrák delegátusnak semmiféle felhatalmazása nem volt.¹¹ Pulszkynak ennek folytán 7-én Burgermeisterhez intézett átiratára¹² válasz nem érkezvén, az államtitkár július 27-én megsürgette a tárgyalások újrafelvételét és szóbeli megbeszélést javasolt,¹³ amelyre augusztus elején az a válasz érkezett, hogy az osztrák kormány a posta- és vámügyek megbeszélése végett megbizottakat jelölt ki, akik 5-én össze is ültek,¹⁴ de nekik már nem volt meghatalmazásuk az iránt, hogy a közös ügyek egészére megegyezést hozzanak létre a kormányok között. Amíg az osztrák kormány a vonatkozó tárgyalásokat késleltette, állandóan fegyverkezett, bár ugyanakkor a magyar kormány is megkísérelte, hogy az osztrákok tudta nélkül idegen államokkal összeköttetést keressen. Amíg az osztrák kormány az egész kérdést pusztán az osztrák ipar szempontjából tekintette, addig a magyar kormány azt követelte, hogy a mezőgazdasági termékek Ausztriában elhelyezésre találjanak, de a fejlődő magyar ipart védővám védelmezze Ausztriának fejlettebb iparával szemben. A magyar kormány hajlandónak mutatkozott 1848 október 31-ig a gazdasági státuszkvót a maga részéről elismerni,¹⁵ de viszont ebben az is benne volt, hogy 1848 november 1-től kezdődőleg az önálló vámterület alapjára fog helyezkedni. További adatokkal azonban nem rendelkezünk arra vonatkozólag, hogy a gazdasági berendezkedést miként akarta eszközölni, aminek magyarázatát abban kell keresnünk, hogy amidőn Pulszky augusztus 27-én a magyar kormány észrevételeit tartalmazó jegyzéket Bécsben átnyújtotta, ez utóbbi már döntő lépésre határozta el magát. Érdekes egyébként, hogy az osztrák pénzügyminisztérium szeptember 9-i válaszijegyzékében óvást emelt az ellen, hogy a magyar kormány egyoldalulag rendelkezék,¹⁶ decemberben azonban nemcsak azt határozta el, hogy a közbenső vámvonalat önhatalmulag megszünteti, de Jelacsics bárót is rábirta, hogy a tervhez Horvátország részéről hozzájáruljon.¹⁷ Az 1849 március 4-i osztrák összbíróadalmi alkotmánylevél VII. §-a a vámvonal eltörlését helyezte kilátásba és az 1850 június 7-i osztrák császári *páten*s alapján kibocsátott szeptember 18-i rendelet a vámvonalat megszüntette.

A rendelet következményeit a magyar mezőgazdaság erős fellendülésében, a magyar mezőgazdasági termékeknek akadálytalan elhelyezésében, az ipar hanyatlásában, a gazdasági

¹¹ A jegyzőkönyv közölve u. ott 308—10. l.

¹² U. ott 302. l.

¹³ U. ott 306. l.

¹⁴ A vonatkozó okmányok u. ott 299—304. l. Az augusztus 5-i megbeszélés jegyzőkönyve nem maradt reánk.

¹⁵ A magyar kormány augusztus 21-i észrevételei u. ott 313—14. l.

¹⁶ U. ott 179. l.

¹⁷ U. ott 181—82. l.

szakirodalom elhallgatásában kell megjelölnünk. Az egyetlen tárgy, amelynek irodalma támadt, a közlekedés, főleg a vasutügy volt. A bécsi kormány ettől kezdve Ausztria érdekeinek kizárólagos szemmeltartása mellett kötötte külkereskedelmi szerződéseit és változás csupán akkor állott elő, mikor az abszolutizmus ereje megtört. Osztrák szempontból azonban ekkor is az agrárlehetőségek biztosítása állott előtérben. A vámügyek terén a változást Ausztriának a magas vámokról a szabadkereskedelem felé fordulása hozta meg, a magyar közvélemény általános helyeslése mellett. Felismervén annak fontosságát, hogy az osztrák összbirodalmat körülzáró magas vámtételek gyengítése és a távolabbi külfölddel való összeköttetés Magyarországnak javára szolgálhat, a magyar közélet vezetői a bekapcsolódás elősegítése mellett foglaltak állást.¹⁸ Mivel pedig Ausztriának a német *Zollvereinhez* tervezett csatlakozása ipari szempontból károsnak mutatkozott, a csatlakozás ellen nyilatkoztak. Ezzel nem csupán Ausztria további megmaradását mozditották elő, de annak Magyarországra való utaltságát is megerősítették. Amily mértékben kiszorult a bécsi kormány a német és olasz területekről, olyan mértékben fordult Magyarország felé, tehát az 1866-i vereség nemcsak katonai és politikai, hanem gazdasági okokból, sőt kényszerből is a Magyarországgal való megegyezést írta elő.

Külföldi kapcsolatok.

Kossuth a maga részéről abban a hitben volt, hogy a brit kormány készségét jobban megnyerheti, ha Palmerston lordnak gazdasági előnyöket ígér. Ezért 1848 november 12-én a Londonba küldött Szalay Lászlóhoz intézett utasításában az angol ipar számára jelentékeny előnyöket helyezett kilátásba,¹⁹ tájékoztatás végett pedig az osztrák hivatalos statisztikai összeállítást mellékelte. Palmerston lord azonban december 13-án közölte Szalayval, hogy Magyarországgal csak a londoni osztrák nagykövetség útján hajlandó kapcsolatba lépni.²⁰

Szalay elutasítása után Pulszky Ferenc vállalkozott arra, hogy a brit kormányt engedékenységre és esetleg beavatkozásra bírja. Reánk maradt kiterjedt levelezése azt bizonyítja, hogy a gazdasági lehetőségekre és kecsegtető kereskedelmi összeköttetésekre vonatkozó ígéretekben sem ő, sem pedig a forradalmi kormány nem fukarkodtak, de a magyar kormány ja-

¹⁸ Így az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek 1865-ben közzétett emlékirata, valamint *Kautz Gyula* kiváló nemzetgazdász (Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika. Pest 1866) és *Schnierer Gyula*: A vámügyreform Magyarország termelése szempontjából. Pest 1866.

¹⁹ Correspondence relative to the Affairs of Hungary, 1847—1849. London, 1850. 106. l.

²⁰ U. ott 107. l.

vaslatait nem lehetett megvalósítani. A fegyverszállításoktól eltekintve, melyekre vonatkozólag angol gyárosoktól 1849-ben egyre több ajánlat érkezett, csupán két módja volt Magyarországnak kereskedelmi megközelítésének és rendes forgalom bevezetésének: az Aldunán és a Kárpátokon keresztül Erdélybe, hol Bem tábornoknak 1849 elején sikerült az osztrák-orosz haderőt kiűznie és a török határ elérésével a külfölddel keresett közvetlen összeköttetést helyreállítani, valamint a Skutari—Belgrád utvonalon keresztül. A gyakorlatban mindkét utvonalt használatban volt és erre vonatkozólag okmányyszerű bizonyítékaink vannak; de az aldunai utvonalon az eleinte semleges Törökország politikájának ellenségesre fordulása, az albániai—szerbiai utvonalon pedig az út járhatatlansága rendes kereskedelmi forgalom megindítását lehetetlenné tették. Ami a magyar kormány ajánlatait illeti, Batthyány Kázmér gróf külügyminiszter 1849. május 19-én Palmerston lordhoz intézett jegyzékében nyersbort, hajóépítéshez alkalmas fát, gyapjút, bort, dohányt és sőt kínált fel a brit kormánynak, ha Oroszország fegyveres beavatkozását megakadályozza, cserében pedig angol iparcikkeket kért.²¹ Május 19-i levelében, melyhez csatoltan a jegyzéket Palmerston lordhoz eljuttatta, Pulszkynak közelebbi ajánlatok megtételére adott utasítást: „a magyar kormány nem idegen az angol kormányt egy oly erős posztóval is megkínálni, mely kereskedelmi felsőbbbségét a Duna alsó részén biztosítaná, s ez Zemlin-Zimon. Sőt ha ezen kívül az Adriára is hasonló pont kívántatnék, ott volna a Buccari kikötő,” — mindezt azonban csak az orosz beavatkozás megakadályozásának esetére. Kétséges, hogy ezek az ajánlatok komolyan szóba jöttek; azoknak megtételéről semmi tudomásunk nincsen. A körülmények annyira Kossuth és barátai ellen fordultak, hogy a brit kormány egymagában semmit sem tett a reménytelen helyzet megmentésére.²²

Hasonlóképpen összeomlott a forradalmi kormány pénzügyi politikája is, mely az osztrák államadósság elutasításán és külön magyar pénzügyi politika bevezetésén épült fel, mert Kossuth nem pusztán a pénzügyi tárcát látta el, hanem egyformán foglalkozott belügyi, hadügyi és külügyi kérdésekkel. A forradalom pénzügyeinek történetét egyébként röviden abban foglalhatjuk össze, hogy kezdetben a vám- és adójövedelmek, valamint a pénztári készlet felhasználásából élt, azután a nemzeti adakozáshoz, végül pedig fedezetlen bankjegyek kibocsátásához folyamodott. Tekintettel arra, hogy az osztrák és orosz csapatok az országot hova-tovább teljesen elzárták a kül-

²¹ Debrecen, 1849 május 15. Fogalmazvány a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.

²² Debrecen, 1849 május 19. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában.

világtól, a vámjövödelmek megszűntek, de ugyanugy lehetetlenné vált az adóbehajtás is, aminek okát részben a nemzetiségi területeken támadt zavaroknak, részben pedig annak a szociális mozgalomnak kell tulajdonítanunk, mely a forradalom elején országszerte általánossá lett. Ezt a szociális forrongást csak a politikai támadások (a nemzetiségek, Ausztria és Csehország részéről) és a kormánynak a nemzeti ellenállás megszervezésére irányuló törekvései szorították háttérbe.

A szabadságharc pénzügyei kezdettől az államadósság figyelmen kívül hagyásán épültek fel, már pedig egy politikai közösség felbomlása esetén első sorban a közös kötelezettségek likvidálásának kell megtörténnie. A Batthyány-kormány Pulszky Ferenc külügyi államtitkár útján közölte az osztrák kormánnyal költségvetési előirányzatát, de a régi habsburgi államadósság felosztása iránt nincsenek adataink; már pedig kétségtelen, hogy annak nem-vállalása éppen Ausztria eljárásához szolgáltatott jelentős érvet, amint hogy ez lett azután alap gondolatává az 1848 augusztus 31-i ultimátumnak is. Az 1848 április 11-i törvények szentesítésekor, melyeknek alapján Magyarország pénzügyei a magyar királyi kormány kezelése alá kerültek, a kincstár pénzkészlete Magyarországon 506.015 forint 24.5 krajcár volt, amint ez az augusztus 31-i osztrák ultimátumban olvasható. Az 1848-ik év első felében, tehát június 30-ig a befolyt jövedelem 306.953 millió forintot tett ki, miáltal hiány nem állott elő. Attól kezdve azonban, főleg a katonai kiadások folytán, olyan szembeszökő aránytalanság keletkezett (az 1848-ik év II. felében 16.3 millió forint előirányzattal szemben 62.2 millió forint volt a kiadás), hogy Kossuth a nemzet áldozatkészségéhez folyamodott. Volt ugyan az április 11-én átvett osztrák bankjegyeken kívül tekintélyes aranypénzkészlet is, azonban ez külföldi fizetésekre ment szét. Valamennyi külföldi kifizetés ugyanis aranyban történt és az így eszközölt különféle kiutalásokból tekintélyes összeg volna összeállítható. Az államháztartás költségeinek fedezésére Kossuth az egyre behajthatatlanabbá lett adón kívül a társadalom áldozatkészségéhez folyamodott, majd egy belső államkölcson fedezésére 5%-os kincstári jegyeket hozott forgalomba, végül pedig a Pesti Kereskedelmi Bankkal 1 és 2 pengős bankjegyek (u. n. Kossuth-bankó) kiadása iránt állapodott meg. Mindez az intézkedés még az 1848-ik év első felének végén történt. Az 1848 június 8-tól december 31-ig közzétett I—LV. számú és az akkori hirlapokban is közölt kimutatások szerint május 30-tól november 25-ig befolyt adományként 688,571 forint 12.75 krajcár, kölcsönként pedig 993.424 forint 7.75 krajcár folyt be, a Pesti Kereskedelmi Bankkal június 27-én kötött megállapodás szerint a kormánytól letett 5 millió forint értékű érclap terhére viszont 12.5 millió forint 1 és 2 forintos bankjegy volt kibocsátható. Mindent összevéve a szabadságharc költségei 84

millió pengőre rugtak, nem számítván ide a magánosok adományait és veszteségeit. Az osztrák kormány ugyanis a magyar kormánytól kibocsátott bankjegyeket nem váltotta be. Horvátország viszont, amely kezdettől Ausztria mellé állott, egyedül az osztrák bankjegyeket tartotta érvényeseknek, tehát Magyarországgal a pénzügyi közösséget felbontotta. Az osztrák megszállás kiterjesztésével az első magyar jegybanktól kibocsátott u. n. Kossuth-bankók minden értéküket elveszítettek és helyenkint jelentékeny károsodást idéztek elő. Ezzel párhuzamban egy 1849. március 22-i pátens alapján azonban az osztrák kormány — Magyarország terhére — maga is bocsátott ki kincstári utalványokat, amelyek új megterhelést eredményeztek. Ha még hozzátesszük a gazdasági termelés megállását, a veszteségek és új kötelezettségek Magyarország előállott veszteségeit és károsodását az eddigi számításoknál jelentékenyen többnek mutatják.

A Dunatorkolat elvesztése.

Schwarzenberg hercegnek az a politikája, hogy az 1848-i aldunai orosz megszállás fölött napirendre tért, mindkét államra nézve különbség nélkül károsnak bizonyult. Ausztria tehát azzal, hogy az aldunai fejedelemségek és az aldunai kérdés ügyének rendezését a maga kezéből kiengedte, olyan érdekeltséget áldozott fel, amely érdekeltségnek elvesztését feltétlenül hozzá kell számítanunk azokhoz a veszteségekhez, amelyeket az 1848/49-i változások Ausztriának és Magyarországnak okoztak. Amidőn Metternich herceg e változások után száműzetéséből hazatért és Bécsbe költözött, nyomban észrevette azt, hogy a helyzet Ausztriára nézve politikai és gazdasági tekintetben kedvezőtlen fordulatot vett. Az orosz segítséggel megfélemlített Poroszország lemondott ugyan németországi hegemonikus terveiről, de a *Zollvereint* megtartotta és ezzel együtt a német egység megszerzésének lehetőségét is megtudta tartani; ugyanakkor az olasz nemzeti mozgalom elfojtva tartásához folytatólag tekintélyes katonai készenlétre volt szükség, tehát az osztrák kormány olyan terheket vállalt magára, melyek mozgásában nyomasztólag hatottak. Azonkívül az államadósság jelentékeny mértékben felszökött, a termelés és a forgalom pedig akkor esett vissza, mikor a gabonatermő Oroszország a Duna torkolatára tette kezét. Az aldunai fejedelemségek orosz megszállása következtében a dunahajózás megszűnt; új és ismeretlen tervek és törekvések léptek előtérbe, amelyek ellene működtek annak, hogy a Habsburgok birodalma előbbi uralkodó helyzetét a Duna vonalán megtarthassa. Ezért ajánlotta Metternich herceg Ferenc József császárnak az orosz hatalom érdekköréből való eltávolodást, sőt az orosz hatalmi törekvésekkel való szembekerülést. Ezért tör-

tént 1854-ben az aldunai fejedelemségek osztrák megszállása is, a kísérlet azonban kudarcot vallott, mert az aldunai kérdés megoldása ekkor már Bécsből Pétervárra helyezkedett át, onnan pedig a krími háboru eredményeként Anglia és Franciaország kezébe került. Igaz, hogy a brit kormány lassankint Ausztria oldalára állott, de a megoldásban a franciák győztek, a francia kormány pedig nem Ausztria érdekeire volt figyelemmel.

A krími háboru végén kialakult francia-orosz közeledésből folyt a francia kulturát felvett, de az orosz egyház kötelékében megmaradt Románia megalakulása. Az aldunai területek gazdasági fejlődésében Ausztriának jelentékeny része és határozott érdemei voltak. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy az osztrák kormány a magyar vámterület beolvasztása után egységes és hatalmas vámterületté lett, melyhez a szabadkereskedelem elvének alapján új vámterületeket óhajtott bekapcsolni. A szabadkereskedelem útján nyerhető előnyök nyugaton is, keleten is nem egy helyen a csatlakozás utáni vágyat keltette fel. Ebből a szempontból az aldunai országokra nézve is kétségtelenül kívánatosabb volt az Ausztria, mint az Oroszország érdekköréhez való csatlakozás; annál inkább, mert az iparral nem rendelkező fejedelemségek az ipart űző Ausztriától előnyöket, az agrár Oroszországtól ellenben csak hátrányokat remélhettek. Igaz, hogy a török kormány az osztrák protektorátus gondolatának ellene volt, de viszont azt senki sem kívánhatta tőle, hogy saját államterületén idegen állam érdekeit állítsa előtérbe. Metternich herceg ugyan megszemenőnek találta azt a tervet, hogy az osztrák kormány a nyugati hatalmak oroszellenes háborus szövetségéhez csatlakozzék, de Bécs attól is visszariadt, hogy az aldunai fejedelemségek ellenében Lombardiát és Velencét az olaszoknak engedje át. Ami oda vezetett, hogy az olasz tartományokat elveszítette, az aldunai fejedelemségeket pedig nem kapta meg. Metternich félmegoldást javasolt és Ausztria is csupán félmegoldást ért el akkor, mikor nyugatról kelet felé vándorlásában, mi történelmi fejlődését 1815 óta jellemezte, balkáni hegemoniára törekedett, de a nyugatitól sem tudott elszakadni.

A dunai hajózásban az osztrák és brit kormányok a szabad hajózás elvét képviselték, Oroszország viszont az általa megszerzett Szulina ágban a monopólium elvére helyezkedett és a hajózás elé technikai akadályokat igyekezett gördíteni, melyeket a brit kormány kék könyvében közölt a különböző kormányokkal. A krími háborut megelőző 1852-ik évben a dunahajózásban 2476 hajó 440.000 tonnatartalommal vett részt, amelyből a legtöbb görög volt (973 hajó, 171.248 tonnatartalom), csak azután jött Törökország (444), Anglia (343), Ausztria (149), Oroszország (67). Anglia és Franciaország kormányai 1854. augusztus 8-i jegyzékükben közölték Oroszország-

gal, hogy a bécsi kongresszus végzéseit a Dunára is ki óhajtják terjeszteni és ezzel véget kívántak vetni az orosz hatalom tulsúlyának, mely Schwarzenberg herceg politikájának örökségként maradt meg.

Az 1856-i párisi békeszerződés, amely Besszarábia visszatérítésével Oroszországot a dunatorkolattól ismét eltávolította, első ízben rendelkezett a dunakérdésben. E rendelkezésnek általános jellegű részeit a hatalmak magoknak tartották fenn, a kisebb jelentőségű gyakorlati kérdéseket pedig a partmenti államoknak engedték át. A vitában a hatalmak a hajózás szabadságát követelték, az osztrák álláspont ellenben a helyzet félreismerése folytán a szabad hajózás ellen fordult. Így a hatalmakból alakított Dunabizottság hatásköre csupán az Aldunára szorítkozott, a partmenti államokból szervezett bizottság pedig elveszítette jelentőségét. 1856—57-i bécsi tanácskozása az osztrák kormány passzív ellenállása következtében eredménytelen volt, mert Ausztriának nem volt kedvére, hogy a hajózásban a partmenti államok részesedni akarnak. Mindez a *Dunagőzhajózási Társaság* érdekében történt, melynek szabadalomlevelét 1846-ban 1880-ig meghosszabbították. Az 1871-i londoni konferencia ezek után a partmenti bizottság gondolatát végleg elejtette, a bécsi kormány viszont a monopóliumjog ellenében a Vaskapu szabályozására tett ígéretet. Végeredményben tehát az aldunai fejedelemségekből Románia néven új állam alakult, amelynek éle Ausztria ellen irányult; a dunatorkolat Románia birtokába került, Ausztria befolyása pedig véget ért a Vaskapunál, amelyet a magyarok Széchenyi óta megnyitni, az osztrákok viszont a hajózási monopólium útján elzárni törekedtek.

A gazdasági közösség politikája.

Deák Ferenc az 1861-i feliratban azt követelte, hogy a kereskedelmi ügyekbe Magyarország parlamentjének beleszólása legyen; ugyanakkor azonban az osztrák államadósság terheiben való osztozkodást mereven elutasítván, a megegyezés nem vált lehetségessé. Az 1865-i országgyűlés felirati vitájában oda módosította javaslatát, hogy Magyarország készséggel osztozkodik az államadósságokban és ezzel a megegyezés útja is járhatóvá lett. Az ő javaslatára hagyta meg a parlamentnek a kiegyezést előkészítő bizottsága is a vámközösséget, de vám- és kereskedelmi ügyekben Ausztriával szerződés kötését, a külkereskedelmi szerződések megkötésében pedig a magyar kormány és a magyar országgyűlés beleszólását igényelte.

Deák Ferenc 1861-i feliratában Fiume városát is visszakövetelte; bár e követelés tisztán jogi érvekre épült, nyilvánvaló volt, hogy a követelés a tengerrel való közvetlen összeköttetés helyreállítása érdekében történt. Az osztrákok 1848 óta

nemcsak Fiume, de az Adriai tenger kereskedelmét is monopolizálták. 1842-től 1866-ig Fiume kikötőjébe csak osztrák hajók futottak be, csak 1866-ban, 1868-ban és 1871-ben jelenvén meg egy-egy angol hajó, 1869-ben egy török hajó. Az 1871-i forgalomban 256 osztrák hajóval szemben egy angol hajó szerepelt.

Mérkőzés a német Zollvereinnal.

Az az osztrák vámterület, amelyet Schwarzenberg herceg Oroszország segítségével megalkotott, a Habsburg Birodalom addigi hat különböző vámterületét egyesítette. Ő azonban nem elégedett meg egy nagy osztrák vámterület megalkotásával, hanem az egyesítést csupán azért sietett végrehajtani, hogy Ausztriát egész vámterületével együtt a porosz-német *Zollverein*be olvasztva, ez utóbbiban a vezetést a bécsi kormány részére szerezze meg. A Bruck minisztertől kidolgozott tervet, amely különben már az 1848 szeptember 17-i osztrák minisztertanácsban jóváhagyást nyert, a hivatalos *Wiener Zeitung* 1849 október 26-án tette közzé. Életbeléptetését december 30-án rendelték el, 1850 május 30-án pedig a német *Zollverein* elé terjesztették. Az 1853 februárban megkötött osztrák-porosz kereskedelmi szerződés azonban egybeolvadás helyett kompromisszumot eredményezett, tehát a *Zollverein* továbbra is változatlanul megmaradt, sőt tovább erősödött, mert 1853-tól 1860-ig bevitele 105.9 millió tallérról 365 millióra, kivitele pedig 143.6 millió tallérról 466.4 millió tallérra emelkedett, területe pedig több mint 9 millió négyzetmérföldre, lakossága 35 millióra rugott. Schwarzenberg hercegnek tehát nem sikerült a német állam duális rendjét megdöntenie. A *Zollverein* szerződését 1864-ben újból megújították és ezzel a mérkőzés tovább tartott egészen 1866-ig, amidőn Ausztria és Poroszország a német hegemónia kérdésében egymással háborúba kerültek.

A magyar közvélemény e gazdasági tervekkel szemben csak annyiban fejtett ki ellenállást, amennyiben Deák Ferenc az 1848-i alapra való visszatérést javasolta. Nem a magyar nemzet volt a felelős azért, hogy a német és olasz területek Ausztria számára menthetetlenül elvesztek és hogy a bécsi kormány figyelmét a dunai területek helyett másfelé fordította. Mikor az így felállított hatalmi terveket az 1866-i hadjárat halomra döntötte, Ausztria tehetetlenül nézett eléje a jövőnek. Programja nem volt és ezért érvényesült az 1867-i kiegyezésben az a józan konstruktív gazdasági program, amelyet 1866-ban Kautz Gyula kifejtett (Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika. Pest, 1866).

Horváth Jenő.

(Folytatása következik.)

Közlemények.

A magyar árak és külkereskedelem alakulása.

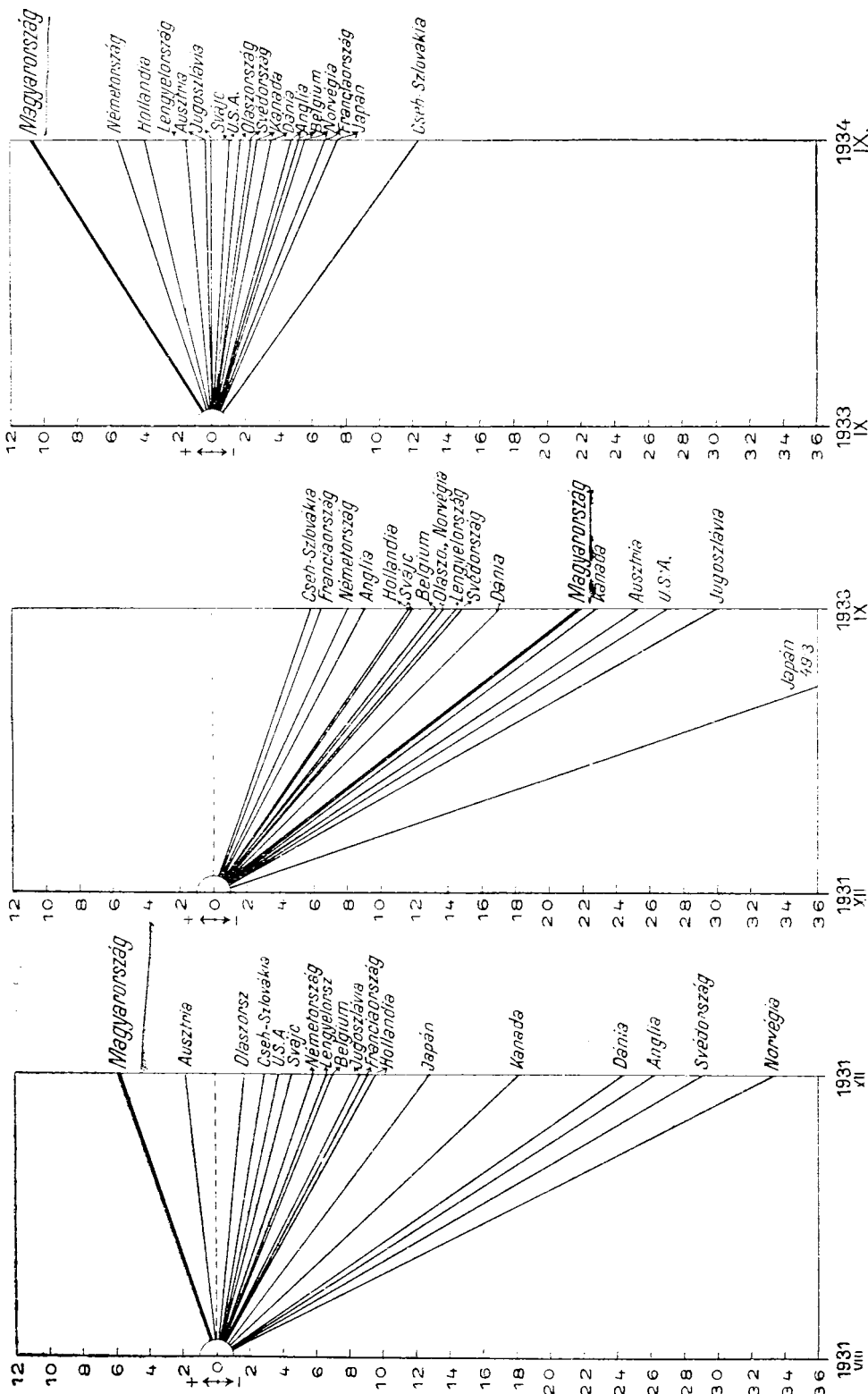
A közgazdaságtani elmélet régóta megállapította, hogy a belföldi és külföldi árszínvonalak között a devizaárfolyamokon, illetőleg a kivitel feltételein (prémiumok, vámok, stb.) keresztül áll fenn szoros összefüggés. Ez az összefüggés az utolsó évek magyarországi fejlődésére vonatkozó adatok alapján is igazolható.

A bankzárlat óta elmúlt három és fél év rendkívüli viszonyai során az árszínvonal változásának a külkereskedelmi forgalom alakulására gyakorolt hatása érdekesen domborodott ki. A külkereskedelmi forgalom szempontjából döntő jelentősége van annak, hogy a belföldi árak irányzata követte-e az import vagy az export szempontjából fontos külföldi országok árirányzatát, avagy azzal esetleg ellentétes irányban alakult-e? A kivittelt ugyanis serkenti, a behozatalra viszont gátlóan hat, ha a belföldi árszínvonal a külföldinél nagyobb arányban csökken, vagy esetleg a belföldi árcsökkenés külföldön az árak emelkedése idején állt elő. Viszont ennek fordítottja következik be, ha a belföldi árak emelkedése nagyobb, mint a külföldi áremelkedés, vagy a belföldi drágulással egyidejűleg külföldön az árak esnek. Ha a belföldi és külföldi árirányzat ellentétes, úgy az előbb-utóbb a belföldi pénz intervalutáris értékének megváltozásához vezet, kivéve, ha azt a hatást, amelyet az árirányzat eltolódása a kereskedelmi mérlegre gyakorol, tőkemozgalmak vagy aranyáramlás ellensúlyozni tudja. Ezért esetleg az is előfordulhat, hogy az export megfelelő szinten tartásához vagy a valuta depreciiálása, vagy pedig a kivitelnek devizafelárakkal vagy más prémiumokkal való támogatása válik szükségessé. De míg ezeknél az összehasonlításoknál a belföldi árszínvonalat a névleges árak alapján lehet szerepeltetni, addig a külföldi árszínvonalak változása aranyalapon állapítandó meg, mert a nemzetközi kereskedelem, a külföldi verseny szempontjából csak ennek van jelentősége. Ez különösen azóta fontos tényező, amióta több ország valutája depreciiálódott.

A bankzárlat előtti években Magyarország fizetési mérlegének strukturája olyan volt, hogy annak kiegyensúlyozására tőkeimport igénybevétele vált szükségessé. E folyamat eredményeképpen a magyarországi árszint magasabb volt a külföldinél. Amikor a külföldi kölcsönök felvételének lehetősége megszűnt, a tőkeáramlás irányzata megfordult. A kifelé irányuló tőkeáramlás szükségletét a Magyar Nemzeti Bank deviza- és aranykészletéből fedezték. Amikor ez kimerült, lényegileg tehát az 1931. évi bankzárlat óta, a fizetési mérleg kiegyensúlyozására a kereskedelmi mérlegnek aktiválódnia kellett. A viszonylag magas belföldi árszint következtében ennek előfeltétele a belföldi árszínvonalnak csökkenése volt, még abban az esetben is, ha

Az áralakulás nemzetközi összehasonlítása.

(Aranyalapon számított nagykereskedelmi árindexszámok százalékos változásai.)

A magyar kivitel volumene a jelzett időszak alatt:

a külföldi árszínvonal változatlan maradt volna. És mert az árszínvonal a külföldön is esett, a belföldi árszínvonalnak még a külföldinél is nagyobb mértékben kellett hanyatlania. Ehhez járul az a szempont, hogy éppen a magyarországi export legfontosabb piacait alkotó országok nagymértékű vámemeléseket hajtottak végre, úgyhogy az ottani árszínvonal alakulásának ezek a vámemelések is már komponensei voltak. Ahhoz tehát, hogy ezekre a piacokra szállíthassunk, az volt szükséges, hogy a magyarországi árak az ottani vámemeléseknek megfelelően is nagyobb mértékben csökkenjenek az ottani áraknál. Mindebből tehát az következik, hogy több tényező hatott egyidejűleg oda, hogy a magyarországi árcsökkenés *nagyobb* legyen a külföldinél.

A külkereskedelmi forgalomban szereplő áruk árszintjének megváltozásai sokszor nem egészen párhuzamosak az ország belföldi árszintjének a nagykereskedelmi árindexszám által szemléltetett változásaival. A nagykereskedelmi árindexszámban azoknak az áruknak az árai szerepelnek, amelyek az ország össz fogyasztása szempontjából jellegzetesek. Ezzel szemben a külkereskedelmi árindex csak a külkereskedelmi forgalomban szereplő áruk áraiból tevődik össze. Mégis, — normális viszonyok között — amikor sem az export támogatása nem játszik nagy szerepet, sem pedig a devizaárfolyamok nem tolódnak el, a két indexszám nagyjából párhuzamosan alakul.

Magyarországon az utolsó három és fél év alatt a belföldi és a külkereskedelmi árszínvonal nem alakult párhuzamosan. Ezért kell a külkereskedelmi árszínvonal alakulására is figyelemmel lenni, amikor azt vizsgáljuk meg, hogy a belföldi és külföldi áreltolódások különbözőségei a külkereskedelmi forgalomra milyen hatást gyakoroltak.

A magyarországi belföldi nagykereskedelmi árak irányzatát a fontosabb külföldi országok áralakulásával kapcsolatban vizsgálva, a bankzárlat óta három periódust különböztethetünk meg: az első periódusban (1931. VIII—XII.) az árszínvonal Magyarországon emelkedett, míg a külföldön részben kisebb, részben jelentősebb mértékben esett. A második időszakban (1931. XII—1933. IX.) úgy a magyarországi, mint a legtöbb külföldi ország árszintje hanyatlott, de a magyarországi árak csökkenése jelentősen nagyobb volt a külföldi ár hanyatlásoknál. A harmadik időszakban (1933. IX—1934. IX.) a magyar árszínvonal ismét emelkedett, míg a külföldön hasonló áremelkedés nem fordult elő és a legtöbb ország árnívója tovább csökkent.

1931 augusztus és december között a magyar nagykereskedelmi árszínvonal 6%-kal emelkedett, míg a fontosabb országok aranyban számított árszintje tekintélyes mértékben hanyatlott, részben annak következtében, hogy valutájuk letért az aranyalapról és depreciálódott. Több ország árszintjének csökkenése aranyalapon számítva a 20—30%-ot is elérte (Dánia, Svédország, Norvégia). Közvetlen exportpiacainkon az árcsökkenés kisebb méretű volt. Így a német árak csak 6%-kal, a cseh árak 3%-kal, az olasz árak 2%-kal, a svájci árak 5%-kal csökkentek, míg az osztrák árszint 2%-kal emelkedett.

A magyarországi általános árindexszám 6%-os emelkedésében döntő szerepe volt az iparcikkek 7%-os és a külföldi nyersanyag- és

gyarmatáru-árindexszám 10%-os emelkedésének, amivel szemben a mezőgazdasági termékek árindexszáma csak alig 3%-kal nőtt. Ebben az időszakban a külkereskedelmi forgalomban szereplő áruk áralakulása a belső áralakulástól eltérő irányzatú volt. Ugy az exportcikkéek általános árindexe, mint a mezőgazdasági exportárindex jelentősen hanyatlott (25, illetve 21%-kal). Az exportárindex jelentős csökkenése a belső árnívó emelkedése mellett egyrészt arra mutat, hogy számos árucikk tekintetében külföldi versenyképességünk megromlott, aminek következtében exportunk vissza is esett, másrészt arra, hogy külföldi versenyképességünket csak áldozatok árán tudtuk biztosítani.

A belföldi és a külkereskedelmi forgalomban szereplő árak eltérő irányzata kétségtelenül a pengő intervalutáris értékelésének rosszabbodására mutat. A belföldi és a fontosabb külföldi országok áralakulása közötti különbséget a kivitelünk érdekében hozott áldozatok mégsem tudták ellensúlyozni. A magyar export ebben az időszakban jelentősen hanyatlott, többel, mint a legtöbb ország kivitele. Behozatalunk is nagyobb mértékben csökkent, mint a legtöbb külföldi országé, de ehhez a kötött devizagazdálkodásnak és az importot korlátozó intézkedéseknek bevezetése is hozzájárult. Külkereskedelmi mérlegünk 1931 augusztus és december között mégis aktív egyenleggel zárult, amit az export támogatása mellett, legfőképpen a mezőgazdasági kivitel idényszerű emelkedése idézett elő.

1931 decemberétől az 1933. év szeptember végéig a magyarországi nagykereskedelmi árak átlagosan 22%-kal, a mezőgazdasági árak 32%-kal, az ipari termékek ára pedig 12%-kal csökkentek. Ugyanekkor a fontosabb exportpiacainkon az árhanyatlás — Ausztriát kivéve — ennél jóval *kisebb* volt. A fontosabb külföldi országokban az árhanyatlás nagysága az 1932. év végéig nagyjából ugyanakkora volt, mint Magyarországon. Az 1932—33. téli hónapokban azonban több országban az árszint átmenetileg emelkedett, némely országban az árcsökkenés üteme lassubbodott, Magyarországon viszont az árhanyatlás 1933 szeptember végéig ugyiszólván törés nélkül, változatlan ütemben folytatódott. Az egész szóbanforgó időszak alatt a magyar árak 22%-os csökkenése mellett külföldön csak 5—15%-os árhanyatlások fordultak elő. A magyar exportárindex pedig még valamivel többel hanyatlott, mint a belföldi árszint, bár a különbség nem volt jelentős.

Külkereskedelmi forgalmunk az 1932. évben még kedvezőtelenebbül alakult, mint a fontosabb külföldi országok külkereskedelmi forgalma. A magyar árak ugyan ebben az időszakban a külföldi árakkal párhuzamosan csökkentek, ez az árcsökkenés azonban nem volt elégséges ahhoz, hogy az előző időszak áremelkedését ellensúlyozza és külföldi versenyképességünket jelentősen fokozza. A világ külkereskedelmi forgalma az 1932. évben 32%-kal volt *kisebb*, mint 1931-ben, míg Magyarország bevitele 39%-kal, kivitele pedig 41%-kal hanyatlott. 1933-ban ez az irányzat megfordult. A magyarországi árszintnek a külföldinél nagyobbarányú csökkenése serkentette a kivitelt és egyrészt ellensúlyozta a külföldi országok behozatalmegnehezítő intézkedéseinek hatását, másrészt pedig kivitelünk rádiuszát meghosszabbítva, új piacokat hódított meg. Távoli országokba irányuló exportunk részben régi tartozásaink törlesztésére szolgált, részben pedig a transzferábilis devizák megszerzésének lehetőségét

javitotta meg. Az 1933. év első kilenc hónapjában behozatalunk már csak 7%-kal hanyatlott, kivitelünk pedig 15%-kal emelkedett. Ugyanakkor a világ külkereskedelmi forgalma még 10%-kal csökkent. Külkereskedelmi mérlegünk 45.8 millió pengős kiviteli többlettel zárt, holott az előző évben még jelentős behozatali többlet mutatkozott. Kivitelünk kedvező alakulása egyrészt importszükségletünk zavartalan fedezését biztosította, amit a transzferábilis devizák ellenében lebonyolódó kivitel emelkedése is elősegített, másrészt módot nyújtott arra is, hogy kivitelünk egy bizonyos része zárt pengő ellen bonyolódjék le, ami által Magyarország külföldi adósságterhe csökkent. A külkereskedelmi forgalom kedvező alakulása a pengő külföldi értékelésének stabilizálódásához vezetett.

1933 szeptembere óta a belföldi és a külföldi áralakulás irányzata ismét eltolódott. A magyar nagykereskedelmi árindexszám 1934 szeptember végéig 11%-kal, a mezőgazdasági árak indexszáma 20%-kal emelkedett. A külföldi — magyar szempontból figyelmet érdemlő — országokban hasonló áremelkedés nem fordult elő. A legtöbb ország árszintje csökkent, az osztrák és jugoszláv változatlan maradt. Azokban az országokban, amelyekben az árszínvonal emelkedett, az emelkedés mértéke kisebb volt a magyarországinál, így Németországban (6%-os), Hollandiában (4%-os), Lengyelországban (2%-os). De exportárindexünk 1934 május—júniusáig alig emelkedett s ezért eddig az időpontig a belföldi és külföldi árszint megváltozásának eltérő irányzata külkereskedelmi forgalmunk alakulását nem befolyásolta. Kivitelünk ebben az időszakban (1933 szeptembertől 1934 májusig) a legtöbb ország exportjánál kedvezőbben alakult. Igaz, hogy ebben az időszakban került kivitelre az 1933. évi nagy gabonatermés exportfeleslege. De gabona- és egyéb kivitelünk csak úgy vált lehetőségessé, hogy az exportált áruk áralakulása nem követte a belföldi áremelkedést. Külföldi versenyképességünket csak újabb áldozatok árán tudtuk megőrizni.

1934 május óta a mezőgazdasági termékek nagy drágulása következtében — amiben a rossz termésnek is szerepe volt — a belföldi árszinten kívül az exportált áruknak átlagos árszintje is emelkedett. A mezőgazdasági termékek exportárainak indexszáma 1934 május és szeptember között 29%-kal nőtt, míg az egyéb exportcikkek árindexszáma nagyjából változatlan maradt, úgy, hogy az általános exportárindex is 27%-kal emelkedett. Az exportárindexnek, valamint az általános árszínvonalnak május óta bekövetkezett emelkedésében speciális okok is közrejátszottak, így a mezőgazdasági terményeknek, különösen a búzának világpiaci áremelkedése, továbbá az is, hogy az u. n. római egyezmény exportálható búzáink nagyrészenek Ausztriában és Olaszországban való elhelyezését a világpiaci áraknál kedvezőbb áron biztosította. De ha az említett, a magyarországi áralakulást befolyásoló különleges körülményeket tekintetbe is vesszük, mezőgazdasági árszínvonalunknak a külföldi árirányzattól eltérő alakulása külföldi versenyképességünk szempontjából mégis kedvezőtlen jelenség. Ez a mezőgazdasági exportunk csökkenésében már részben kifejezésre is jutott, míg ipari exportunk éppen annak következtében nem hanyatlott, hogy az iparcikkek belföldi ára, csak úgy, mint az iparcikkek exportárindexe nem változott.

A magyarországi kedvezőtlen árirányzat azonban nemcsak az export csökkenésében jelentkezett, hanem hozzájárult a kivitel irá-

nyának bizonyos eltolódásához is, ami devizagazdálkodási helyzetünk rosszabbodásához vezetett. Az emelkedő árszínvonal következtében exportrádiuszunk megrövidült, távolabbi országokba irányuló exportunk jelentősen csökkent, már pedig éppen a távol fekvő országok egy része kivitelünk ellenértékét szabadon felhasználható, transzferábilis devizákban bocsátja rendelkezésünkre. Míg 1934 harmadik évnegyedében kivitelünknek csak 9%-át tudtuk szabad devizák ellenében lebonyolítani, addig 1933 azonos negyedében, amikor a külkereskedelmi árszint irányzata a külföldi áralakulással párhuzamos volt, kivitelünknek még 22%-áért kaptunk szabad devizákat. Ennek megfelelően a kliring és kompenzációs viszonylatban lebonyolódó exportunk részesedése 78%-ról 91%-ra emelkedett.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az 1933. és 1934. évek exportját csak bizonyos fenntartásokkal hasonlíthatjuk össze, mert az 1934. évben gabonaneműekben az 1933. évinél kisebb exportfelesleg állt rendelkezésre. A kisebb exportfelesleg ugyan kétségtelenül nagy szerepet játszik összes kivitelünk csökkenésében, de a szabad országokba irányuló exportunk szempontjából már sokkal kisebb jelentősége van, mert ezekben az országokban 1933-ban gabonakivitelünknek csak igen kis részét helyeztük el. Annak oka, hogy 1934 harmadik negyedében a szabad országokba egyáltalában nem exportáltunk gabonát, kizárólag az áralakulásban keresendő. Az emelkedő árirányzat következtében a távolabbi országokba irányuló kivitelünk csökkent legerősebben, már pedig a szabad országok ezek közé az országok közé tartoznak. A szabad országokba való kivitelünk 1934 július-szeptember hónapokban 63%-kal, azaz 15 millió pengővel volt kisebb, mint 1933-ban, e csökkenés összege nemcsak többszöröse az 1933 évben ezekbe az országokba irányuló gabonakivitelünknek, hanem jóval nagyobb az összes gabonakivitelünk értékének hanyatlásánál is. Másrészt viszont a kivitel átirányulásában szerepe volt annak is, hogy a kliringszerződések a kliringviszonylatban lebonyolódó forgalom növelése irányában hatnak, amennyiben a kliringországba irányuló kivitel és az onnan származó behozatalt elősegítik. Devizagazdálkodási helyzetünknek az 1934. év eleje óta bekövetkezett rosszabbodása kisebbitte az 1932 óta a külkereskedelmi és devizagazdálkodási téren elért kedvező eredményeket, amelyek elérésének a lehetőségét a magyarországi árszínvonalnak a külföldinél nagyobb arányu hanyatlása adta meg.

R. Jónás Magda.

A buzaegyezmény végrehajtása.

A buza értékesítésénél akkor kezdődtek a nehézségek, amikor a tengerentuli államok óriási buzaterméseikkel elárasztották az európai piacokat és leszorították az árakat. A világháború alatt ezek az országok buzatermő területeiket még növelték s ennek folytán a háborút követő időkben tultermelés állott elő s nagy készletek halmozódtak fel. Ezek a készletek jelentékeny mérvben 1929-ben emelkedtek és azóta sem csökkentek. A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet adatai szerint a készletek millió bushelben (1 bushel = 0.27216 q):

Év	Argen- tina	Ausz- trália	Ka- nada	U. S. A.	Egyesült 4 négy export állama	Dunai export államok	Európai import államok	Világ készlet
1922	61	24	44	117	246	26	240	614
1929	130	41	127	245	543	75	241	965
1930	65	49	127	308	549	44	217	913
1931	80	60	140	340	620	57	184	1003
1932	65	50	137	401	653	49	184	994
1933	75	55	218	395	743	29	238	1103
1934	119	77	203	290	689	54	305	1137

A buzaárak katasztrofális esése 1930. év közepén kezdődött s 1933. év őszén érte el a mélypontot. A válságos helyzet megérlelte azt a felfogást, hogy a buza kérdés csak a tengerentúli nagy exportállamok közreműködésével oldható meg. Ezek tényleg hajlandóknak nyilatkoztak az európai államokkal együttes konferencián való részvételre. Ilyen előzmények alapján tartották meg a Népszövetség és a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet közreműködésével Rómában 1931 március 26-án az első buza konferenciát.

A konferencia határozataiból látszik, hogy egyelőre csak az irányelvekkel tudott tisztába jönni, csak ajánlásokig jutott s határozott megállapodásokat nem eredményezett. A konferencia határozatai a következők voltak: 1. ajánlotta a fogyasztás emelését és evégből propaganda megindítását, továbbá azt, hogy az egyes országok igyekezzenek készleteiken olcsó áron tudni; 2. elismerte, hogy az európai államok politikai, gazdasági és szociális okokból nem mondhatnak le a buza termelésről; 3. a buza terület csökkentését kötelezően előírni nem lehet, célszerű lenne azonban az egyes országokban ilyen irányú propaganda; 4. minden országnak az értékesítés megszervezésére kell gondot fordítani; 5. az 1931/32. évi exportra nézve közös tervet kell készíteni s evégből a konferencia tagjai májusban Londonban M. Fergusson kanadai delegátus elnöke alatt újabb értekezletre fognak összejönni; 6. ajánlatos lenne, hogy az európai importországok a közös bevásárlásra szervezkedjenek, hogy mily módon, azt a konferencia az illető országokra bízta; 7. a Népszövetség és a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet kísérelje figyelemmel a buza kérdést érintő összes változásokat; 8. a hírszolgálatot tökéletesíteni kell.

Az 5. pontból látszik, hogy ez alkalommal már tervbe volt véve a tengerentúli országok exportjának szabályozása.

A Londonban 1931 május havában tartott értekezleten azonban a négy nagy exportállam a kiviteli kontingensekre nézve nem tudott megállapodni, Amerika ugyanis akkor még elvi alapon sem járult hozzá a kontingentáláshoz, mert ez az értékesítés szabadságának elvébe ütköznék.

Az európai exportállamok azon javaslatát, hogy az európai importállamok preferenciális vámokkal vegyék át buzafeleslegeiket, Párizsban 1931 április és május havában tartott értekezleten tárgyalták. Az 1932. év szeptember havában Stresában tartott konferencia pedig a preferenciális vámok helyett alap létesítését javasolta, amely-

ből az európai exportállamok a kivitt mennyiségek után térítéseket kapjanak, hogy ez uton éressék el az árak valorizációja,

Ez a terv azonban nem valósult meg, hanem a londoni világ-gazdasági konferenciával kapcsolatban 1933. évi augusztus havában Londonban tartott újabb buza-konferencia ismét visszatért a kontingensek megállapításához. Ezen a konferencián az érdekelt államok *buzaegyezményt* létesítettek, tehát túlhaladva a javaslatok és ajánlások stádiumán, határozott megállapodásokat fogadtak el, melyeknek irányadó szempontjai: a buzaterületek csökkentése s az exportkontingensek előzetes meghatározása.

Az egyezményt, melyben 22 állam vett részt, 1933 július 31-ig terjedő időre kötötték s az a következőket tartalmazza: 1. a négy tengerentuli exportállam (Argentína, Ausztrália, az Északamerikai Egyesült Államok és Kanada) kötelezték magukat, hogy búzával bevetett területeiket két év alatt 15 százalékkal csökkentik; 2. az export mennyiségét 560 millió bushelben (mintegy 150 millió q) állapították meg; 3. ebből az európai államok (Magyarország, Románia, Jugoszlávia, Bulgária) exportkvótája 50 millió bushel (13.5 millió q), amely kedvező termés esetén 54 millió bushelre (14.5 millió q) emelhető. (Ez a magasabb kontingens tényleg engedélyezve is lett.) 4. A harmadik pontban említett országok kötelezik magukat: a) hogy nem részesítik állami támogatásban a buzatermelést; b) igyekeznek a buza-fogyasztást előmozdítani s nem tesznek olyan intézkedéseket, amelyek a buza-üzemnek a kenyérsütéshez való felhasználását csökkentik; c) nem emelik a vámokat. 5. Buza-tanácsadó bizottságot állítanak fel (Wheat Advisory Committee), amely két hónaponként ülést tart.

Az egyezményhez tartozó függelékben a kaliforniai Stammford-egyetem a buza világpiaci árát angol kikötőben 12 aranyfrankban állapította meg (13.4 P, ami budapesti paritásban 9—10 P-t tett ki). Ez azonban csak irányár volt a tengerentuli szállítmányokra nézve, de betartása nem volt kötelező.

A buzaegyezmény megkötése óta most már nem buza-konferenciákról van szó, hanem az említett *bizottság* üléseiről. Ez a bizottság eddig hat ülést tartott és pedig az első és másodikat Londonban 1933. év szeptember és november havában, a harmadikat Rómában 1934. év április havában, a negyediket és ötödiket Londonban május és augusztus havában és a hatodikat novemberben Budapesten.

A bizottság (WAC) tárgyalásai nem nyilvánosak s így a bizottság működéséről és határozatairól csak a sajtó részére kiadott közleményekből lehet tudomást szerezni. Ezek a közlemények nagyon hézagosak, úgy látszik, a bizottság nem akar a spekulációnak tápot adni, amelynek a buzapiacon nagyon tág tere van.

Az exportkvóták az 1934. évben a következők voltak (millió bushelben): Argentína 140, Ausztrália 120, Kanada 245, USA 15, Oroszország 20, Magyarország 12, Jugoszlávia 4, Bulgária 4. Argentína kvótája eredetileg csak 110 millió bushel volt, azonban a WAC Rómában 1934 április havában tartott ülésén kvótájának felemelését kérte, amihez a többi nagy exportállam hozzájárult azzal a kikötéssel, hogy Argentína csökkentse buzatermelését.

A WAC Londonban 1934 augusztus havában tartott ülésén érdemleges javaslatok kerültek tárgyalás alá, nevezetesen: 1. az egyezmény 1937 július végéig való meghosszabbítása; 2. a készletek apasztása; 3. az 1935. évi exportkvóták megállapítása. Ez utóbbi ponttal

kapcsolatban felmerült az a terv, hogy negyedévi kvóták állapíttassanak meg s tartalékok hagyassanak, amelyekkel szükség szerint olyan országok kvótáját lehessen kiegészíteni, amelyek bő termés folytán arra igényt tartanak. Miután ezen az ülésen az exportkvótákra nézve megegyezést létesíteni nem sikerült, a végleges határozathozatal a Budapesten tartandó hatodik ülésre halasztatott. Mielőtt ennek a budapesti 6. ülésznak tárgyalásaival foglalkoznánk, ismertetni kell a búzatermelés és értékesítés helyzetét a jelzett időpontban.

A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet adatai szerint a búzával bevetett terület (millió acre-ban):

Időszak	A 4 tengerentúli export-állam	Dunai államok	Franciaország Olaszország Németország	Európai import államok	Világterület Oroszország nélkül
1923/33. évi átlag	121·3	18·84	29·5	48	197
1931/32. évi átlag	124	21	30	50	208
1932/33. évi átlag	127·2	19·21	31·38	52	211·8
1933/34. évi átlag	127·2	19·93	31·79	53·16	212·5
1934/35. évi átlag	114·7	19·90	30·77	52·70	197

A bevetett terület tehát 1934-ben kisebb volt, mint az előző évben és pedig a négy nagy exportállamban 9.8%-kal, a dunai államokban 0.1%-kal, az európai importállamokban 1%-kal, az összes országokban 4.9%-kal.

A négy nagy exportállamban a buzaegyezmény hatása látszik a terület csökkentésében. Az Északamerikai Egyesült Államok kormánya teljes erővel igyekezett az egyezményben vállalt kötelezettségének megfelelni s 127 millió dollárt fizetett ki a farmereknek kárpótlásul a búzatermelés korlátozásáért. Az 1934. évi nagy szárazság azután teljesen megváltoztatta a helyzetet, mert olyan rossz volt a termés, hogy a gabonatermelés korlátozását célzó intézkedések egyelőre tárgytalanokká váltak. A rossz termésnek viszont az lett a következménye, hogy a búzával bevetett terület az Egyesült Államokban 5 százalékkal emelkedett. A dunai államokban és főleg Romániában is növekedett a búzával bevetett terület s valószínűleg az európai importállamokban is, úgyhogy e téren a helyzet javulására alig van kilátás.

A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet adatai szerint a búzatermés (millió bushelben):

Időszak	A 4 tengerentúli állam	Dunai államok	Franciaország Olaszország Németország	Európai import országok	Világtermés
1913/14	1124·8	330	641·3	939·1	2517·4
1922/27	1523·5	255·7	572·2	883·6	2601·6
1927/28	1754·9	272·3	592·4	935·4	3088·8
1928/29	1988·5	367·2	651·5	976·6	3466·5
1929/30	1416·2	303	720·5	1071·3	2943·1
1930/31	1756·3	352	577·4	915·3	3182
1931/32	1663·8	370·5	664	972·3	3167·5
1932/33	1650·0	224	794·2	1208·6	3214·9
1933/34	1266·4	371	865·8	1288	3071·1

Az 1—4. hasábokon felsorolt adatokat kiegészítik az oroszországi, északafrikai, indiai és a többi európai államok terméseredményei és így jön ki a kimutatásban feltüntetett világtermés. 1932-ben a Duna völgyében általában rossz termés volt s ez okozta a visszamaradást, 1934-ben pedig az északamerikai államokban fellépett szárazság következtében maradt vissza nagy mértékben a termés. Feltűnő, hogy Franciaország, Olaszország és Németország terméseredményei — az önellátásra való törekvés folytán — mennyivel nagyobbak, mint 1913/14-ben. 1933. és 1934. években 200 millió bushellel emelkedtek, amiből arra lehet következtetni, hogy ezeknek az államoknak importszükséglete mindig kisebb lesz.

Ujabbán több oldalról rámutattak arra is, hogy magának a területnek a csökkentése sem elég, mert jó talajműveléssel, természetes és műtrágyák használatával fokozni lehet a termést, úgyhogy kisebb területen is nagyobb lehet az eredmény. Nem csupán a terület, hanem a termés csökkentésére kell tehát törekedni.

Az európai államokban az árak emelését célzó kormányintézkedések is sok helyen a buzatermelés kiterjesztését vonták maguk után.

A WAC tanácskozásai szempontjából legfontosabb a világ buzaimportsükségletének megállapítása, mert ez szolgál alapul az egyes országok részére engedélyezhető exportkvótáknak.

Az importátlagok a következők voltak (millió bushelben):

1909—13 678 (486), 1922—26 772 (593), 1928—32 765 (567), 1923—32 779 (588), 1933—34 560 (390). A zárójelben lévő számok az európai importszükségletet jelzik. Az 1934—35. és 1935—36. évi importszükségletet a bizottság 660 millió bushelben és ebből Európa szükségletét 440 millió bushelben irányozta elő.

A Budapesten 1934 november havában tartott hatodik ülés szak tárgyalásai Franciaországnak azzal a bejelentésével kezdődtek, hogy kiviteli feleslegei vannak, tehát megszűnt importország lenni s részt kér az exportból. Franciaországban ugyanis minimális buzaárak voltak megállapítva és biztosítva, ami a buzatermelés fokozását vonta maga után. Ezt a rendszert Franciaország megszüntette és olyan gazdasági helyzetet kíván teremteni, hogy újra importország legyen, miután ez felel meg érdekeinek. Ipari cikkeinek elhelyezését ugyanis megkönnyíti, ha ezzel szemben mezőgazdasági terményeket vihet be. 1934-ben azonban feleslegei voltak és pedig 26 millió bushel, amelyből 11 m. bushelt már kivitt, maradt még 15 m. bushel. E bejelentésnek az volt a következménye, hogy Franciaország részére is exportkvótát kellett számításba venni.

A bizottság tárgyalta azt a javaslatot is, amely szerint a kvóták negyedévi részletekben állapíttassanak meg s tartalékolás történjék. Ez a javaslat általános helyesléssel találkozott. Az exportkvóták évi részletekben való meghatározása mellett ugyanis előfordulhat, hogy valamelyik ország a részére engedélyezett egész mennyiséget egyszerre akarja exportálni, vagy olyankor eladni, amikor ugyanis nagyon alacsonyak az árak. Viszont az is lehetséges, hogy valamelyik exportállam a rossz termés folytán nem tudja kihasználni a neki adott kvótát (pl. USA 1934-ben) s a különbözetet más ország szívesen átvenné. Célszerűbb tehát a negyedévi kvóta s a tartalékolás az eltérések kiegyenlítésére.

Az export időbeli megoszlását illetőleg különbség van a mérsékelt égöv alatti és a déli országok között. Argentínában decemberben

kezdődik az aratás s így legnagyobb az export a február—áprilisi negyedben: 30, 40, sőt 50%-a az évi exportmennyiségnek, míg a május—július negyedben 20—30%, az augusztus—október és november—január negyedekben 10—20%. Ausztráliában a helyzet ugyanez.

Kanadában, ahol júliusban kezdődik az aratás, az augusztus—októberi és november—januári negyedekben legerősebb az export: 20—40%, a február—áprilisi negyedben 10—20%, a május—júliusban pedig 20—30%. Északamerikában az augusztus—októberi időszakra esik az export legnagyobb része, 40—50%, a többi negyedekben 20—30%.

Magyarország exportjának százalékos megoszlását a következő táblázat tünteti fel:

Év	augusztus— október	november— január	február— április	május— július
1928	40·4	23·4	22	14·2
1930	36·9	27·6	17·6	17·9
1931	37·5	33·2	15·2	14·1
1932	37·5	40·2	8·7	13·6
1933	40·5	14·9	17·6	27
1934	32·3	24·8	27·7	15·2

Magyarország termésfeleslegének legnagyobb részét rendszerint mindjárt az aratás után exportálja.

Még jobban mutatkozik ez Romániában, amely 1932-ben az augusztus—októberi negyedben 63.7%-át, 1933-ban pedig ugyanebben a negyedben 83.3%-át bonyolította le egész évi exportjának.

A WAC budapesti ülésén az exportkvótákra nézve megállapodást létesíteni nem sikerült és az ülésszak befejeződött anélkül, hogy e tekintetben megegyezés jött volna létre. Az európai államok kijelentették, hogy ragaszkodnak az egyezményhez, a tengerentuli kiviteli államok pedig arra vállaltak kötelezettséget, hogy a kvótát egymásközt mielőbb meg fogják állapítani s az eredményt közölni fogják az egyezményben részes többi állam képviselőivel, hogy a legközelebbi ülésen végleges határozat legyen hozható.

A nemzetközi buzabizottság eddigi tárgyalásaiból megállapítható, hogy a buzatermelés és világforgalom még mindig nincs egyensúlyban, a probléma tehát nem vesztette el aktualitását. A készletek még mindig nagyok s azok jelentékeny apasztására egyelőre nincs kilátás, a termelés korlátozását célzó intézkedések végrehajtása nagyon nehezen megy s végül az európai importországok önellátásra való törekvése nem szűnt meg, úgyhogy beviteli szükségletük mindig kisebb lesz.

Ilyen körülmények között az egyedül helyes út az marad, amely az exportot kontingensek megállapításával igyekszik szabályozni. Erre törekszik a buzaegyezmény s annak végrehajtására kiküldött bizottság.

Tóth Jenő.

Könyvismertetések.

Peter Hans: Grundprobleme der theoretischen Nationalökonomie. I. Wert, Preis, Profit. Stuttgart: Kohlhammer, 1933. IX+204. p. — II. Der Gesamtprozess in der Entwicklung. 1934. VII+170.p.

Peter Hans: Der Ganzheitsgedanke in Wirtschaft und Wirtschaftswissenschaft. Stuttgart: Kohlhammer, 1934. 71. p.

A közgazdasági tudomány a német birodalomban sajátos fejlődési irányban haladt. Rövid átmeneti korszaktól eltekintve, a Franciaországban és Angliában kifejlődött elméleti közgazdaságtan a német birodalomban igazán gyökeret verni nem tudott. *Hermann* és *Thünen* törekvései az elméleti közgazdaságtan továbbfejlesztésére jelentősebb visszhang nélkül maradtak. *List Frigyes* politikai irányba terelte az érdeklődést és nemsokára megszületett a német történeti iskola, mely azután kivált *Schmoller* befolyása alatt elfordult az igazi elmélettől, a közgazdaság történeti és társadalometikai összefüggéseit kutatva. Így azután a cambridgei és a lausannei iskola tudományfejlesztő munkája is meglehetősen nyomtalanul maradt Németországban és az osztrák testvér bécsi iskolája is nagyjában visszautasításra talált a birodalomban. A nemzeti szocializmustól, mely a ma feladataira van egészen beigazítva és a nevelést a tudomány fölé helyezi, ez irányban változást természetesen nem lehetett várni.

Annál inkább fel kell figyelniünk, ha ma egy fiatal német tudós, egy tübingai magántanár, egy mélyenszántó és — horribile dictu — matematikai irányú közgazdasági elméleti munkával merészkedik elő, mellyel nemcsak azt akarja bizonyítani, hogy az etikamentes elmélet alapja minden komoly gazdasági politikának, hanem azt is, hogy a közgazdasági elmélet bizonyos fejlettségi fokon a matematikai módszer, a függvényyszerű összefüggések segítségül vétele nélkül nem művelhető. És hogy mindennek a koronáját fettegye, a matematikai módszer alkalmazását azzal az indokolással követeli, hogy az összességi nézet (Ganzheitsbetrachtung) csakis e módszer segítségével lehetséges. (Der Ganzheitsgedanke stb. 45. old.) Tehát e munka heresis a saját táborában, mert a „német szocializmus“ barátja nyilatkozik így az elméletről és ennek műveléséről.

Hans Peter munkája valóban elsőrendű elméleti teljesítmény, úgy módszerét, mint eredményeit tekintve. Nem tulgyakori hivatkozásaiból a klasszikus és a lausannei, valamint a bécsi iskola kitűnő ismerőjének mutatkozik, míg a *Marshall*-féle irányt vagy kevésbé ismeri, vagy kevésbé értékeli, mert *Marshall* neve nem fordul elő

munkájában. Problémafelvetése mindenkor igazán tudományos és igazán elméleti mélységű. Törekvése a különböző elméleti irányok fölé emelkedés, de az egyes elméletek lekicsinylése nélkül. Mint igazán tudományos agyvelő, mindegyiket méltányolja a maga feltevési alapján, mert mindig tudatában marad annak, hogy minden elmélet csak absztrakció, mely határozott feltevéseken nyugszik és csak e felvések alapján ítélhető meg helyesen. Így azután *Peter* ment marad attól a törekvéstől, hogy új gondolatai bőséges volta mellett minden előbbit lekicsinyelve, újra kezdje az elméleti okoskodást. A meglevő szintézisében látja a megoldandó feladatot.

Kiindulási pontja az, hogy a munka- és a haszonelmélet — bár különböző feltevésekből indulnak ki — lényegileg ugyanarra az eredményre vezetnek, mert mindegyik a piaci kiegyenlítődési folyamatban keresi az áralakulás lényegét. A munkaelmélet eredményeit az ember és a természet közötti küzdelem közvetlen szemléletéből nyeri (a „natürlicher Beschaffungswiderstand“ legyőzéséből), míg a haszonelmélet az emberek közötti ellenállás (künstlicher Beschaffungswiderstand) szempontjából nézi az áralakulást. (Grundprobleme I. 83. old.) A munkaelmélet hiányos, mert az életben a gazdaság közgazdaság és nem egyszerűen a természettel való küzdelem. A haszonelmélet — melyet a határhaszonelmélet alakjában tárgyal *Peter*, legyőzve a német ellenszenvet e teóriával szemben — azért csak részelmélet, mert azt nem vizsgálja, hogyan kerülnek a javak a gazdasági alanyok birtokába. A szerző a két elmélet szintézisében látja a megoldást, mely lényegileg a mai piaci egyensúlyelmélet.

Ki kell itt emelnem azt a megkülönböztetést, melyet a szerző a tetszés szerint szaporítható, tehát tisztán munkával megszerezhető és az oly javak közt tesz, melyek lehetővé teszik „ein Produkt fremder Arbeit gegen Hergabe eines spezifisch seltenen Gutes zu beschaffen, das dem Besitzer entweder überhaupt nichts kostet oder dessen Arbeitskosten unter dem Verkaufspreis liegen“ (I. köt. 28. o.) *Preiser* nyomán, kit igen magasra tart, a tisztán tetszés szerint szaporítható javakat ismerő, tehát a tulajdoni jövedelmeket nem ismerő gazdaságot *auterg*, a tulajdoni jövedelmeket is ismerő *allerg* gazdaságnak nevezi és e megkülönböztetésnek alapvető jelentőséget tulajdonít, mert másképp folyik le a gazdaság az első feltevés alapján, mint a második esetben. Az *auterg* és *allerg* gazdaság két oly gazdasági típus, melynek külön-külön vizsgálata vezet lényegileg a munka-, illetőleg a haszonelmülethez és ezzel mindkét oldalról megvilágítja a közgazdaság összefüggéseit. *Peter* nyilván nem ismeri *O. Conrad*: „Der Mechanismus der Verkehrswirtschaft“-ját, mert különben az *auterg* és az *allerg* gazdaság megkülönböztetését, mely, bár nem ily elnevezés alatt, itt is megvan lényegileg, e szép munka nyomán mutathatná be és nem látna *Preiser* e megkülönböztetésében új dolgot.

Abban a szerzőnek feltétlenül igaza van, hogy csak a munka-jövedelmet ismerő közgazdaságban a viszonyok másképp alakulnak, mint a mai tulajdoni járadékokat is ismerő közgazdaságban. De igazat kell adnunk *Mackenroth*-nak is, ki — egyébként nézetem szerint a munka jelentőségét nem érdeméhez méltóan elismerő — bírálatában¹ azt az ellenvetést teszi, hogy a tulajdoni jövedelmek

¹ V. ö. Weltwirtschaftliches Archiv 40. köt. (1934.) 229—231. old.

nem a specifikus ritkasági jóságoknak, hanem magának a tulajdoni rendnek az eredményei, mert az eredetileg munkajövedelmeként születő jövedelmekből is tulajdon keletkezik, mely a későbbiek folyamán tulajdoni járadékok forrása lehet. Hozzáfűzhetnők azt is, hogy miként *Conrad* is teszi, a szerző tulságosan kiterjeszti a monopólium fogalmát, midőn *Wagner Adolf*-fal versenynek azt az állapotot nevezi, amikor mindenki szabadon vehet részt minden tetszés szerinti áru termelésében. Így meghatározva a szabad verseny tényleg a *Peter*-féle auterg gazdaságnak felelne meg és minden a tulajdon hiánya folytán okozott korlátolás forrásaként a monopólium tűnik fel. A monopólium fogalma így mindenesetre tulságosan kiszélesedik és — legalább is a tárgyi termelési tényezőkre vonatkoztatva — a tulajdonnal esik egybe. Ha elismerjük is azt, hogy a tisztán munkajövedelmeket felmutató közgazdaság lefolyása más volna, mint a mai közgazdaságé, ennek felismerésére nincsen szükség a monopólium fogalmának ily kiterjesztésére és ha ezt tesszük, akkor a ma monopóliumnak nevezett piaci helyzet megjelölésére új terminust kellene használnunk. Ezt *Peter* nem teszi.

Az auterg és allerg gazdaság szerkezete körül forog a vállalkozói nyereség kérdése is, melyet az árprobléma mellett *Peter* a közgazdaság második alapvető kérdése gyanánt alapos vizsgálat alá vesz. Kiindulási pontja az, hogy statikus állapotban tulajdoni jövedelmek csak akkor keletkezhetnek, ha specifikusan ritka jóságokat cserélnek tisztán munka útján szaporítható javakért. (I. köt. 108—109.) Minthogy ezt a magántulajdon teszi lehetővé, a nyereség forrását *Peter* szerint akkor találjuk meg, ha az auterg gazdaság lefolyását az allerg gazdaságéval szembeállítjuk. (122. old.) Az allerg gazdaságban nem érvényesül többé a munkaérték. Az árak nem arányosak többé az árukban foglalt munkával, mint ahogy az auterg gazdaságban volna. Az allerg gazdaságban az árak a tulajdonosok által rendelkezésre bocsátott javak átengedéseért járó többletet tartalmaznak, míg a munka, éles versenynek lévén kitéve, hányadával visszamarad, mert — eltekintve az egészen különleges munkáktól — nem sajátlagosan ritkasági jóság. (139. old.) Az allerg gazdaság az ártörvények folytán akkor helyezkedik egyensúlyba, ha az így keletkező értéktöbblet arányos a vállalatokba fektetett tőkével (127. old.), vagyis a profitráta kiegyenlítődése esetén. *Marx* és *Ricardo* nyereségelméletének terjedelmes bírálata alapján jut a szerző ehhez az egyébként tisztán össze nem foglalt eredményhez, mely lényegileg a *Marx*-féle magyarázat visszautasításával végződik. A szerző a nyereséget ugyanis nem a munkabérből való levonásnak, a többletérték kisajátításának, hanem ártöbbletnek (*Aufschlagstheorie*, mint ahogy a *Marx*-féle *Abzugstheorie*vel szemben nevezi) tartja.

A II. kötet a közgazdaság fejlődési kérdéseit vizsgálja. A szerző e részt a takarékoság elméletével vezeti be. Ennek oka az, hogy a statikus állapot megzavarását a tőkegyűjtés idézi fel, midőn új lehetőségeket nyit meg a termelésnek. Ezzel megbomlik a statikus gazdaság egyensúlya és megnyílik a különbözőzeti nyereségek lehetősége. A nyereséghányad ugyanis csak a statikus gazdaságban kiegyenlített, hol a piac csak e kiegyenlítéssel helyezkedik egyensúlyba. Mihelyt haladás van, a piaci egyensúly megbomlik és a nyereség nem arányos többé a befektetett tőkével, hanem a költségsökentéssel dolgozó üzemek különbözőzeti nyereségekhez jutnak. Ezzel

újabb tápot nyer a tőkeképződés, ami a termelést tovább élénkíti. A nyereség azonban csak egy ideig emelkedik, mert a gazdasági lendülettel egy kritikus zónába kerül, melynek végén süllyedni kezd és ezzel megakasztja a konjunkturát. A nyereséghányad tehát egy maximumot ér el, mely után süllyednie kell, mert a közgazdaság nem bírja oly gyorsan felvenni a haladás által kiszélesített termelés növekedett eredményét.

Peter kiindulási pontja mindenesetre helyes. „Durch das Sparen entsteht immer eine Abweichung vom regulären Kreislauf der stationären Wirtschaft, aus dem Kreis wird eine Spirale.“ (II. 11. old.) Ezt a tételt csak azzal kell megtoldani, mint *Peter* fejtegetéseiből is kitűnik, hogy a fennálló termelési felkészültség kibővítésére elegendőnek kell a megtakarított összegnek lennie, tehát új tőke képződésének kell bekövetkeznie. E tétel lényegében ugyanazt mondja, mint *Marx* akkumulációs elmélete, mely szerint a többlet-érték a termelési apparátus kiszélesítésére szolgál és azonos avval is, amit *Malthus* a tőkeképződésről mint válságokról mondott.

Peter fejtegetéseinek jelentősége nem is kiindulási pontjában, hanem abban a meglátásban van, hogy a gazdasági mozgási jelenségek is egy egymással összefüggő rendszert alkotnak, mely éppen úgy, mint a statikus piac, ez összefüggésből kifolyólag hozzáférhető a logikai megismerésnek.

A gazdasági haladás lefolyását három nagy jelenségesoport összefüggése határozza meg a szerző szerint. Ezek: a termelési felkészültség terjedelme, az új tőke képződése — ezt kellene mint megindítót első helyre tenni — és a bér munkások részesedése a termelés eredményében. (II. 7—8. old.) Az új tőke képződése ugyanis a termelési alap kiszélesítéséhez vezet, ez növeli a termelékenységet és a közgazdasági összefüggés szükségessé teszi, hogy a növekedett termelés elhelyezhető legyen.

Kérdés már most az: lehet-e számszerű képet nyerni a beálló változásokról? *Peter* ezt megkíséréli. Látszólag ugyan a pénzérték változásai a termelékenység változásainak mérését nem teszik lehetővé. *Peter* azonban hangsúlyozza, hogy nem az abszolút, hanem a viszonylagos változás mérése a fontos, mi a monetarius tényező kapcsolásával lehetővé válik azáltal, hogy az árösszegeket megfelelő indexszámokkal elosztva, belőlük a mennyiségi változást vezetjük le. (47. old.) Éppen így a munkások részesedési hányadáról is lehet bizonyos számszerű — persze nagyon hozzávetőleges — képet alkotni a reálbér változásai alapján. Ezzel a nyereséghányad is meg van határozva, mert lényegében a jövedelemeloszlás reális folyamataira világítunk rá. Sőt, ha feltesszük, hogy a takarékosági hányad a jövedelemeloszlással összefügg, mi kétségtelen, az új tőkeképződés méretei is meghatározhatók.

Ez lényegében *Peter* gondolatmenete a gazdasági haladás problémájának felvetésénél. A továbbiak folyamán az egyes haladási tényezők egymásközi összefüggésére nézve igyekszik támpontokat nyerni és azt vizsgálja, hogy az egyik vagy másik tényező bizonyos értelmű változása miképp hat vissza a többire. Eredményét már fent jeleztük. *A kapitalista gazdaságban a tőke növekedési hányada nagyobb, a béré pedig kisebb, mint a tiszta termelési növekmény, tehát a piacon elhelyezést kereső termékek növekménye.* Ebből vezeti le azt a tételt, hogy ily fejlődési folyamat mellett a nyereséghányad-

nak maximumot kell elérnie, mely után csak süllyedés következhetik. A II. kötet III. fejezetében igen érdekes módon statisztikai alapon kísérli meg vizsgálatának eredményeit megvilágítani. A hozzáférhető adatok feldolgozása sokban támasztja alá elméleti fejtegetéseit.

A kapitalisztikus fejlődési folyamat tehát magára hagyva bizonyos állapotokban az önszabályozódását csak rázkódások árán tudja elérni. Peter ugyan „Versagen der Selbststeuerung“ beszél (II. 127. old.), de lényegileg ő is a gazdasági rázkódásokra gondol. Oka ennek szerinte az, hogy a szabadon hagyott közgazdaságban a takarékoság, tehát a tőkeképződés az egyesek akarataira van bízva és az itt közrejátszó szubjektív mozzanatok a közgazdaság szerkezetéből folyó objektív tényezőkkel nincsenek szükségképpen összhangban. A gazdasági lendület alatt tulgyors a tőkeképződés. „Die Akkumulation übersteigt das Mass, das der Prozess auf die Dauer verarbeiten kann.“ (Der Ganzheitsgedanke stb., 50. old.)

A könyv nagy jelentősége a probléma felvetésében és annak a gondolatnak kidomborításában van, hogy *a gazdasági fejlődés is szükségszerű összefüggések keretében folyik le*. Nem egy általános érvényű fejlődési törvényt akar a szerző levezetni, hanem azt vizsgálja, hogy egyes adottságok változása mikép hat vissza az egész rendszerre. Az itt fennforgó összefüggéseket matematikai alakba öltözteti. Könyvének idevonatkozó része külön vizsgálatot igényel, melyet arra hivatottaknak kell majd elvégezniök. Annyi bizonyos, hogy amint a piac nagyságai között vannak szükségszerű összefüggések, egyes gazdasági adottságok változása a rendszer összefüggésénél fogva alkalmazkodási folyamatot kell, hogy felidézzen, melynek valószínűségei nagyjában számszerűleg is jellemezhetők.

Felemlítésre méltó ez összefüggéskomplexum vizsgálatának eredményeképp a nyereséghányadra vonatkozó megállapítás. „Es gibt kein Gesetz der Profitratenbewegung, welches besagt, dass diese unter allen Umständen sinken oder steigen müsse... Die theoretische Aufgabe besteht nur darin, zu zeigen, welche Beziehungen zwischen der Profitratenbewegung und anderen Momenten, die die fortschreitende Wirtschaft charakterisieren, bestehen.“ (111. old.)

Ami Peter-nek a problémafelvetését általánosságban illeti, annak jelentősége eléggé nem hangsúlyozható. A közgazdasági elméletet óriási lépéssel fogja előre vinni, ha a fejlődés összefüggéseire élesebb világítás fog esni. Ami megállapításainak tartalmát illeti, a magam részéről csak helyeselhetem azokat. Midőn e Szemlében az áralakulás és nemzeti jólét közötti összefüggésről értekeztem, én is a termelékenység és a fogyasztás összefüggéseire gondoltam a haladó gazdaságban. Én az áralakuláson keresztül véltem ez összefüggést megközelíthetni és most is azt hiszem, hogy itt van a kérdés sulypontja. Peter az árváltozások kérdését kikapcsolja és közvetlenül a termelékenység és a jövedelemeloszlás közötti viszonyt kutatja. Végeredményben a dolog egyre megy, mert a kérdés itt is, ott is az, hogyan tudja a piac felvenni a termelési növekményt. Tehát a termelés és fogyasztás hogyan tudnak egyensúlyba helyezkedni. Peter-nek igen sok leegyszerűsítéssel kell dolgoznia, hogy vizsgálatát keresztül vihesse. A termelési növekmény a sokféle termelési ágban egy számban fejezendő ki, éppenugy, mint a bérhányad és a nyereséghányad. Ezek vitatható pontok, bár, mint említettem, a lefolyt

évszázad adatain vizsgálódva, szépen valószínűsíthető elméleti okoskodása.

Abban is feltétlenül igaza van a szerzőnek, hogy helyes gazdasági politikát csak komoly elméleti alapon lehet folytatni, mert csak ez teszi lehetővé a helyes diagnózist. „Der Ganzheitsgedanke“ stb. című kis munkája az elméleti alapvetés folytatásaképpen a gazdasági politikának szól. Mindenekelőtt öröndetes, hogy itt az elmélet és a gazdasági politika viszonya helyesen állapittatik meg, annak kidomborításával, hogy csak komoly tudás alapján lehet helyesen akarni. E megállapítás ugyan nem újszerű a közgazdaság számára, de nagyon is korszerű a mai világban, kivált Németországban. *Peter* bátran kimondja, hogy az elmélet ismerete soha sem oly fontos, mint akkor, midőn újat akarunk alkotni. Habozás nélkül kimondja azt is, hogy a magára hagyott gazdaság, tehát a gazdaság automatizmusának tanulmányozása elengedhetetlen feltétele a dolgokba való belelátásnak. (L. a 28. old.) Aki tehát az automatizmus lefolyását tanulmányozza, az még nem tagadja meg az összességi szempontot. Sőt, igen szépen mutatja ki *Peter*, mit egyébként csak a romantikus kedélyek által befolyásolt írók vontak kétségbe, hogy minden igazi közgazdasági rendszer eddig is az egészből indult ki, amint hogy a közgazdaságban mindig a részek összefüggése és összeműködése volt a vizsgálat tárgya. Joggal állítja szembe *Spann* felfogásával azt, hogy éppen a matematikai nézőpont a közgazdaságban mindig összességi szemlélet, mert a függvényszerű kapcsolatok vizsgálata az összeműködésre irányul. Egészen jogosulatlan tehát, ha az összességi szemlélet érdemét az u. n. univerzalista irány maga számára akarja lefoglalni.

A ma gazdaságpolitikái kérdését következőkép jelöli meg: „Wir suchen in der sozialistischen Wirtschaft eine Ordnung, in welcher bei freier Initiative jeder die gleiche Chance zu Wohlstand zu gelangen, hat, und in welcher zugleich die Gewähr geboten ist, dass er sich in die Gemeinschaft der Volksgenossen einfügt.“ (66. old.)

Felfogása szerint tehát a megvalósítani kívánt gazdasági rendben a gazdasági haladás lehetőségének meg kell maradnia, az egyének ezért meg kell hagynunk mozgási szabadságát, de úgy, hogy az egészbe ezzel szervesen beleilleszkedik. Így általánosan fogalmazva ez elérendő cél valóban nem esik távol attól az eszménytől, mely a klasszikusoknak szeméi előtt lebegett és melyet ők a liberalizmus útján gondoltak megvalósíthatónak. A különbség csak akkor tűnik ki, amidőn *Peter* a feladatot abban konkretizálja: „Besitz und Arbeit zu versöhnen.“ (27. old.) Midőn azt mondja: „Es soll weder wie im kapitalistischen Liberalismus der Besitz über die Arbeit herrschen, noch wie im Kommunismus der Besitz beseitigt werden“ (u. o.) eszembe jut *Mikos* laborizmusa.² A különbség csak az, hogy *Peter*nél alapos közgazdasági indokolással találjuk a tételt és ezért konkretizálása is közelebb jut a közgazdaság igazi lényegéhez. *Peter* nem rendekre és testületekre gondol, hanem a tulajdon bizonyos korlátolásaira és nem az önérdék kikapcsolására, hanem a közérdekkel való összeegyeztetésére. „In dieser Verkoppelung von Eigennutz und Gemeinnutz liegt das Wesen des Sozialismus.“ (68. old.)

² V. ö. *Mikos Ferenc*: A Quadragesimo Anno gazdasági rendje. Budapest, 1934.

A tulajdon és a munka szempontjainak összeegyeztetése számára a „deutscher Sozialismus“, melynek ő lelkes hive. Ehhez csak azt kell hozzáfűznünk, hogy lényegében ez a törekvés több mint százéves, mert a keresztény szocializmus és a szociálpolitikai irány — ha talán óvatosabban is, de mégis — ugyanazt akarták elérni. Mindenesetre igen öröndetes, hogy a mai fogalomzavarban egy német író ily határozottan tör lándzsát oly gazdaságpolitikai megoldás mellett, mely nem általános szólamokból és tisztán világnézeti következtetésekből áll, hanem a valóság leplezetlen talajára helyezkedik és az elméleti összefüggések komoly ismerete alapján építendő ki.

Heller Farkas.

Revue de la situation économique mondiale en 1933 — 1934. Service d'Études Economiques. Société des Nations. Genève, 1934. 386 p.

Nagy hálára kötelezi a Népszövetség tudományos osztálya a közgazdaság iránt érdeklődőket azzal, hogy a világgazdaság helyzetéről szóló jelentését a tavalyi keretben az 1933—1934-es évre is kiadta. A nemrégiben megjelent kötetet is *M. J. D. Condliffe* írta, ki-nek munkája már tavaly is feltűnést keltett. Condliffe ugyanis a gazdasági évre való visszapillantásában az eseményeknek ily munkákban szokásos egyszerű regisztrálása és adathalmaz nyújtása helyett komoly és nagy éleslátású fejtegetéseket ad a kötetben tárgyalt eseményekről és adatokról. A ténymegállapítások így mingyárt megfelelő távlatba kerülnek és jelentőségük megfelelően kidomborodik, sőt Condliffe nem egy helyen olyan észrevételekkel kommentálja a tárgyalt adatokat és eseményeket, melyek itt-ott új tudományos elméleti megállapítások útját is egyengetik. Emellett eltalálja a szerző azt is, hogy fejtegetéseivel mégis megmarad az évkönyvszerű tárgyalás kereteiben, mert saját reflexióit nem tölja előtérbe az ismertetett jelenségekkel szemben és azok inkább csak segítséget nyújtanak az összefüggések megértésére. Így munkájából nemcsak hogy sokat tudunk meg, amit egyébként száz helyről kellene összehordanunk, hanem mély megvilágításban is kapjuk a lefolyt év gazdaságpolitikai eseményeit. Mesterien tud a szerző a rendelkezésére állott óriási adathalmazzal is bánni, mert sehol nem szerepeltet munkájában adatokat, amelyek csak önmagukért vannak, hanem adatai mindig egy-egy jelenségcsoport megvilágítására szolgálnak.

Altalában Condliffe a vizsgált évben a helyzet gyenge javulásáról számol be. A rendelkezésére állott adatok szerint a nyersanyagtermelés 1932-vel szemben a világgazdaságban mindenfelé emelkedett. Az ipari termelés is emelkedett 1932-höz hasonlítva az országok nagy részében, bár Condliffe táblája szerint Franciaország és az Egyesült Államok, valamint Belgium visszaesést mutatnak. A helyzet javulását legjobban a munkanélküliség visszaesése mutatja. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal által szerkesztett világindexe a munkanélküliségnek 1929. évi alapon számítva 1932-ben évi átlagban 297-en állt, 1933-ban 279-re és 1934 márciusában 222-re szállt alá. Ez mindenesetre igen öröndetes javulásról tesz tanuságot. Condliffe azonban elég óvatos ahhoz, hogy túlmesszemenő következtetéseket nem von a világ gazdasági helyzet javulására mutató előbb említett indíciumokból és óvatossággal fogadja a helyzet javulását.

Erre van is elég ok. Így éppenséggel nem terjed ki a javulás a világ gazdaság összes jelenségeire és különösen nem magára a világkereskedelemre. Ugyancsak 1929-es alapon számítva a világforgalom indexszáma, mely 1930-ban még 81 volt, 1932-ben 39-re, 1933-ban pedig 35-re szállott le. Ez a világforgalom szörnyű zsugorodását jelenti, bár az 1933. évi visszaesés már sokkal kisebb, mint a visszaesés 1931 és 1932 között.

Aggasztó tünetek közé tartozik mindenesetre az is, hogy a gazdasági tevékenység bizonyos nekilendülése nem mindig természetes uton jött létre, hanem részben a gazdasági élet mesterséges alakítása és inkább a „short run“-re számított kormányintézkedések hatása alatt. Condliffe bizonyos melancholiával állapítja meg, hogy a gazdasági élet megkötésének gondolata mindjobban terjed és mindinkább mesterséges alapa helyezi egyes közgazdaságok működését. Az árak emelése és a termelés szabályozása, a helyzet bizonyos állandósítása lebegnek az új eszmék hiveinek szeméi előtt és nem a világnak minél bőségesebb ellátása javakkal. Helyesen mondja Condliffe: „Les gouvernements ont préféré de viser à une stabilité réglementée plutôt qu'à l'abondance. Avec cette réglementation de la production, le consommateur tend à être oublié dans la vie économique nouvelle.“ Az állami intervenció különböző intézkedéseit az egyes e téren különösen kitűnt államokban részletesen leírja és különösen bőségesen foglalkozik a Roosevelt-féle politikával. Egymásmellé állítva a nagyobb államok idevágó tevékenységét, az állami beavatkozások egész erdejét kapjuk, anélkül, hogy biztosítva volna, hogy az intézkedések által valóban sikerülni fog a helyzet igazán átfogó és állandó javítása.

Bár a szerző igen óvatos nyilatkozataiban, mégis azt véljük kiolvashatni munkájából, hogy a messzebbmenő állami beavatkozással szemben bizalmatlan és a helyzet igazi javulását inkább attól várja, hogy a gyökeresen megváltozott adatrendszerhez fog alkalmazkodni maga a gazdasági élet. Ennek mindenesetre egyik feltétele az áraknak olyfoku süllyedése, mely a piacon ismét megfelelő keresletet támaszt utánuk. Aki az árdiagrammokat megnézi, kénytelen is megállapítani, hogy minden ellenkező törekvés dacára a fontos világpiaci cikkek árai éveken keresztül erősen süllyedtek. A jelentésben tárgyalt év ebből a szempontból fordulópontot jelent. Igaz, hogy általában véve a nagykereskedelmi árak egyes országokban 1933-al szemben még estek, mégis a legtöbb országban az 1934 márciusi nagykereskedelmi árindex az 1933 márciusi index fölött áll. 1933-al szemben egyes nyerstermények árai már igen jelentékenyen emelkedtek. A gyapjúár pl. 1933 januártól 1934 januárig 74%-os, a kaucsukár pedig 132%-os emelkedést mutat. 65% az áremelkedés a teánál és 54% az ónnál. Jelentékeny áremelkedés van egyéb nyersanyagoknál is. Ez áremelkedések egy része nem a fogyasztás megélénküléséből, hanem nemzetközi kartellek működéséből származik. Így a kaucsuk áremelkedése nemzetközi megegyezésnek az eredménye. Hasonlóképpen az ón áremelkedése is, amelynek oka az, hogy az 1929-ben még 195.000 tonnát kitevő világtermelés a termelők megegyezése folytán 1933-ban 88.000 tonnára süllyedt le.

Igen tanulságosak azok a diagrammok, amelyeket az ipari és mezőgazdasági árakra vonatkozólag mutat be Condliffe. Érdekesen szemléltetik t. i. azt, hogy az áralakulásba való tervszerű beleszü-

lással milyen mértékben lehet az áralakulás képét megváltoztatni. Így pl. a szabad piacu Belgiumban teljes határozottsággal jut kifejezésre az ársüllyedő irányzat, míg Németországban a mezőgazdasági cikkek árai 1933 eleje óta jelentékeny emelkedést mutatnak, Franciaországban pedig sikerült a mezőgazdasági cikkek árszínvonalát jelentékenyen az ipari cikkek fölött tartani, úgyhogy itt nem agrár, hanem ipari olló van.

Különösen figyelemreméltó az, amit Condliffe a tőkepiacról és a bankokról mond. Röviden és egyszerű szavakban összefoglalva annak a nézetnek ad kifejezést, hogy addig, míg a bankszervezet és a nagy részvénytársaságok a zavaros idők tévedéseinek hatásait ki nem küszöbölik és az ebből előállott veszteségeiket ki nem heverik nem lehet komoly remény arra, hogy a tőkepiac rendes medrébe térjen vissza és a felgyülemlett tőkék úgy, mint régen keressék fel a különböző termelési ágakban kínálkozó befektetési alkalmakat. Igen érdekes és figyelemreméltó az az összeállítás, amelyet Condliffe a bankreorganizáció kérdéseit illetően nyújt az ő munkájában, amint nagyon értékesek azok a megjegyzések, amelyeket az egyes országok bankrendszerének ellenálló képességére nézve találunk könyvében.

A munka minden sorából kitűnik, hogy szerzője nemcsak szorgalmas adatgyűjtő, hanem kiváló theoretikus és világlátott ember is, ki a világ minden részében megfordult. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy Magyarországról a könyvében ismételtelen szó esik és Condliffe nem egy helyen említi és szövi bele nemzetközi összeállításába a magyar adatokat.

H. F.

Vincze Frigyes: A középfokú kereskedelmi szakoktatás hazánkban és a külföldön a XIX. század ötvenes éveitől napjainkig. Budapest, Studium, 1935. 370 l. Ára 12 P.

Vincze Frigyes régi, érdemes munkatársa a kereskedelmi szakoktatás sokszempontú problémájának. Még 1914-ben akadémiai pályadíjat nyert „A kereskedelmi oktatásügy jelenlegi állapota Magyarországon és az e téren szükséges reformok” című dolgozatával. Ez a tanulmány nyomtatásban csak 1930-ban jelent meg egy Schack Bélával felesben írt könyvben,* amelynek első része származik Vinczétől s amely „A szaknevelési gondolat fejlődése” címen a külföldi és hazai kereskedelmi képzés történetét írja meg a modern szakoktatási ügynek a XIX. század közepe táján történt kialakulásáig. A szerző most megjelent újabb munkája eddigi kutatásainak végleges eredményeit s az azokból levonható gyakorlati állásfoglalást: a kereskedelmi szakoktatásnak az egész magyar gazdasági és kulturpolitikába való beillesztését nyújtja. Mindenekelőtt nagy érdeme, hogy feltárja a kereskedelmi iskolák ma is sokat vitatott kérdésének sokoldalúságát s így óvatosságra tanít a — különösen a gyakorlati élet részéről elhangzó — bírálatokkal és sokszor túlegyszerű megoldási kísérletekkel szemben. Módszeres pedagógiai alapelvként gondosan megkülönbözteti az alsó- és felsőfokú kereskedelmi szakokta-

* Ismertetését l. a Közgazdasági Szemle 1930. évfolyamának 828 s. következő lapján.

tást a középfokutól is míg előbbieknél elismeri a szakjelleg tisztaelvűségét, addig a középfoku kereskedelmi iskola lényegét a középfok jellegének megfelelőleg abban látja, hogy a szorosan vett szaktárgyak mellett általános művelődési értékű tárgyakkal foglalkozik s a középosztály kulturrétege kiképzésének nagy nemzeti feladatát is teljesíti. Eppen e kettőscéluságból adódnak a gyakorlati megoldás legnagyobb nehézségei. A különböző gazdasági és művelődési feladatoknál fogva ez az iskolatípus a különböző országok kulturpolitikájában a legváltozatosabb formákat ölti fel; hazánkban is csupán a magyar nemzetgazdaság és magyar kultúra sajátos jellegének tekintetbevételével lehet annak helyét és feladatát meghatározni. Éppen ezt a meghatározást jelölhetjük meg Vincze könyvének főcéljaként.

E cél elérésére először is a középfoku kereskedelmi szakiskola magyarországi kialakulásának történetét nyújtja s az első iskolaalapító törekvések jellemzése után részletesen ismerteti az 1857-ben létesített Pesti Kereskedelmi Akadémia fejlődését, ahol az eredetileg német tanítási nyelv után különösen a mindinkább kidomborodó magyar jelleg előretörése már jelzi a kereskedelmi szakoktatásnak a nemzeti célok felé való eltolódását. A Kereskedelmi Akadémia sokféle tagozata mellett az évek folyamán mind nagyobb számban létesülnek a fővárosban és a vidéken fiú- és női középfoku kereskedelmi szakiskolák, 1932-ben számuk 50.

A következő részben a szerző a külföldi középfoku kereskedelmi iskolákat ismerteti, országonként részletesen elemezve azokat. E nagy szorgalmat kívánó összeállítás, amelynek aprólékosabb taglalására itt nincs terünk, rendkívül jellemzően mutatja, hogy a különböző országok sajátos helyzetüknek és problémáiknak megfelelőleg mennyire más és más megoldásokat fogadtak el. A szakelvűség legerősebb érvényesülése például Franciaországban látható, ahol valamennyi kereskedelmi jellegű iskola különleges gazdasági érdekek szolgálatában áll. Ezt az elkülönülést éppen az iskolák nem állami jellege teszi lehetővé. Ezzel szemben éppen legujabban Németországban az uniformizálás és ezzel kapcsolatban az államosítás posztulátumát is hirdetik. „A francia szakiskolák különbözősége és sokféle tagozódása épügy célhoz vezet, amint célhoz vezethet a német iskolák tervbe vett uniformizálása és egy fenntartó alá helyezése. A szakiskolák kétségtelenül hű tükrei az illető nemzet lelki adottságainak.” (141. l.) Viszont például Hollandiában érdekesen lehet látni a szakoktatás kettéválását. Van egy — inkább a mi polgári iskoláknak megfelelő tagozatban — általános műveltségen felépülő közgazdasági iskola és egy szakszerűséggel jellemezhető kereskedelmi iskola. Norvégiában pedig a négy középiskolát követő „kereskedelmi gimnázium“-ot találjuk.

Igen tanulságos része Vincze könyvének a következő, a felső kereskedelmi iskola magyarországi tanítástervét fejtegető fejezet. Érdekesen követhető ennek folyamán az utilitarisztikus és általános művelődési tárgyak közötti küzdelem. Eötvös 1870. évi törvényerőre nem emelkedett javaslatában például az utóbbi állott előtérben, Matlekovits is 1871-ben pályadíjat nyert művében a művelődési tárgyak olyan fokát kívánta, hogy a tanulók a főgimnázium és főreáliskola nyújtotta oktatással egyenértékű általános műveltséggel rendelkezzenek. Az érdekeltség viszont a gyakorlati élet óhajait helyezte elő-

térbe. Az egymást követő tantervek változatos tarkaságában a különböző kompromisszumos megoldások mindinkább az anyag túlmeretezettségéhez s végül a hároméves típusnak négyévesre való kibővítéséhez vezettek. Az iskolák azonban továbbra is küzdenek a tantárgyak és tanórák túlnagy számával.

Könyvének utolsó fejezetében a szerző a magyar kereskedelmi iskola rendeltetését fejtegeti az iskolák földrajzi elhelyezkedése, a szülők foglalkozása, a tanulók pályaválasztása s a tanulmányi eredmény szemszögéből. Az utóbbit illetőleg az a szomorú tény állapítható meg, hogy a felső kereskedelmi iskolák érettségi eredményei messze elmaradnak a többi középiskola eredményei mögött (például 1931—32-ben a gimnáziumokban jelesen érett 16.2%, jól 26.7%, elégségesen 44.9%, míg a fű felső kereskedelmi iskolákban jeles 4.2%, jó 17.3%, elégséges 54.2%). Ennek főoka, hogy a magyar középosztály kevésbé tehetséges gyermekeit küldi a kereskedelmi iskolába, de oka kétségkívül a tanulók túlterhelése is.

Végső következtetései között a szerző megállapítja, hogy a kereskedelmi oktatásügy intézményei közül a legtöbb támadás a felső kereskedelmi iskolát éri: „a sokszor megokolt, de nem egyszer jogosulatlan kritika is egyaránt az iskola címéből táplálkozik, amely az iskolafaj rendeltetésével és tanítástervével nem áll összhangban“ (355. l.). Iskolafajunk nem kereskedő-képző szakiskolát képvisel, hanem a közgazdasági pályák sokaságára nevelő iskolafajt, amely külön iskolafaj hiányában a kereskedő-képzés feladatát is végzi. Ezért Vincze az eddigi elnevezés helyett a közgazdasági iskola vagy „közgazdasági liceum“ elnevezést ajánlja. A tanulóknak csak egyötödrésze helyezkedik el a szorosabb értelemben vett kereskedői pályákon. Ezért a szerző gyakorlati megoldásként egy heti 24 órás alaptanítási tervet kíván s a fennmaradó 6 órát az iskola a közóhajnak, a helyi szükségletnek megfelelő kereskedelmi-gazdasági tárggyal töltené be. E mellett a további differenciálódás is elképzelhető, de a mi viszonyaink között mindig szem előtt tartandó, hogy „kimondott szakképzésnek csak az alsó és felső fokon van helye, a középfokon a szakképzés az emberré és polgárrá nevelésnek csak kísérője lehet“. (363. l.) Ez a terv azonban, bármily tetszetős is, társadalmi berendezettségünk miatt és anyagi okokból is egyelőre nem vihető keresztül s így egyfelől ideiglenes megoldásként az általánosan művelő és a szaktárgyaknak helyes összhangba hozatala és másfelől a tanulók túlterhelésének sürgős megszüntetése a legelső feladat. És pedig a középfokon az általánosan művelő elemeknek kell az alapot képezniök s a szakképző elemek csak mint kiegészítő, színező tényezők szerepelnek. Középfoku iskolatípusunk a szerző szerint a jövőben is elláthatja kereskedőképző feladatát s kétségtelen, hogy el is fogja látni mindenkor, amíg kereskedelmünk olyan erős lendületnek nem indult, hogy a fejlődés új utakat és módokat követel majd ezen a téren is.

Nem tartjuk kétségesnek, hogy e nagy szorgalommal s nemzeti és pedagógiai hittel írt könyvnek elvei egyfelől erős mértékben hozzá fognak járulni ahhoz, hogy a középfoku szakoktatásügy kérdései iránt érdeklődők előtt a problémák tisztázódjanak s másfelől, hogy e kidolgozott elvek érvényre fognak jutni kulturpolitikánk legújabb reformtörekvéseinek irányításában is.

Kislégghi Nagy Dénes.

Ledermann László: A japán ipari probléma. Budapest, Gergely R., 1934.

Ledermann László a világ gazdaság és a világpolitika egyik legégetőbb kérdését világítja meg egy tömör, jól dokumentált tanulmányban: a japán ipari problémát. Ledermann Japán gazdasági előretörését, mint a világ gazdasági strukturaváltozások egy fejezetét fogta fel és azokat az állandó tényezőket igyekezett felkutatni, amelyek a japán ipari terjeszkedés nyugszik. Nem elégedett meg jelzőszavakkal, melyek a japán fejlődést általában „dumping”-gel és az alacsony munkabérekkel magyarázzák. Ledermann mélyebbre hatol: először is megkülönbözteti a dumpingnek háromfajta értelmét és arra az eredményre jut, hogy amennyiben a termelési költségek alatt történő kivitel nevezik dumpingnek, nem lehet japán dumpingről beszélni, mert — mint azt az angol Departement of overseas trade 1933-ban Japánról közzétett jelentése is megállapítja — a japán kivitel tulnyomó többsége nyereséges áron történik. Ha azonban azt értjük dumping alatt, hogy bizonyos iparágak külföldi piacokon a belföldi áraknál olcsóbban adnak el, akkor természetesen a japán ipar is, mint az európai vagy az amerikai, él ezzel a fegyverrel. Végül szó lehet szociális dumpingről is, amennyiben a japán tömegek életmódjának alacsony sága, a speciális japán családi rendszer, a szociális terhek alacsony volta a japán iparnak igen előnyös helyzetet biztosít az amerikai vagy az európai gazdasággal szemben. Természetesen foglalkozik szerzőnk a japán valuta devalvációjának jelentőségével is, bár ennek a tényezőnek szerintünk nem tulajdonít olyan fontosságot, mint amilyen megilleti. Rámutat Ledermann a természetbeni munkabérszolgáltatások, továbbá az olcsó női munka nagy fontosságára a japán gyárparban. De másrészt hangsúlyozza a racionalizáció jelentős szerepét és a japán munkás ügyességét és tanulmányosságát is, melyek a termelési költségeket kétségtelenül nagy mértékben csökkentették.

Külön fejezetet szentel Ledermann Japán gazdaságföldrajzának, nevezetesen a népesedési és nyersanyagproblémának, valamint Mandsukuo helyzetének és kimutatja, hogy Mandsuria nem gazdaságilag a legfontosabb Japán számára, hanem elsősorban hadászati és politikai szempontból. A tanulmány két utolsó fejezete a külkereskedelmi mérleg analízisével, valamint a japán külpolitika vázlatával foglalkozik és szembeszáll azokkal a túlzásokkal, amelyek a japán ipari verseny jelentőségét a világkereskedelem szempontjából annyira túlbecsülik, hogy már a világkereskedelem súlypontját az Atlanti Óceánról a Csendes Óceánra látják áttolódni. Kimutatja azokat a világpolitikai nehézségeket, amelyekre a japán terjeszkedésnek előbb-utóbb bukkannia kell és amelyek a japán ipari versenyt a jövőben meggyöngíthetik.

A tanulmány komoly és áttekinthető képet nyújt a japán ipari problémáról s csupán két pont tekintetében szorul kiegészítésre: az egyik a fizetési mérleg és az állampénzügyek kérdésének összefüggése az iparral, a másik a japán életmód és bérrendszer viszonya az ország általános agrárstrukturájához. Mindkét kérdés taglalása szerintünk még jobban megvilágítaná a japán ipari fellendülés problémáit s egyúttal a várható akadályok és nehézségek irányát is felmutatná. Mindent összevéve azonban Ledermann tanulmánya értékes adalék a távolkeleti gazdasági kérdések magyarnyelvű nemzetgazdasági irodalmához.

Káldor György.

Nyeviczkey Zoltán: A mai devizajog és néhány megoldásra váró kérdés különös tekintettel a legújabb gazdasági fejlemények és a jogfejlődés kölcsönhatásaira, a vonatkozó törvények és rendeletek teljes gyűjteményével és a polgári bíróságok gyakorlatának részletes ismertetésével. Budapest, 1934. Attila-nyomda rt. kiadása, 418 old.

A közgazdaság és a jog legszorosabb kölcsönhatása folytán a közgazdasági helyzet változása nemcsak a jogalkotásra, hanem a jogalkalmazásra is döntő befolyást gyakorol. A legalitás és a méltányosság elvének egymás közötti harcában egyre jobban tért veszít a legalitás elve s a méltányossági elv — olykor éppen a legalitásban bizók rovására — egyre jobban előtérbe nyomul. Mint régebben a valorizációs kérdések komplexuma alakult ki külön joganyaggá, úgy most az államháztartás egyensúlyának védelmével és az ugynevezett valutavédelemmel kapcsolatos kérdések szabályozása fejlődött ki külön jogterületté, amelyben a teljes biztonság kialakulását nagymértékben hátráltatja az a körülmény, hogy bár az új jogszabályalkotás és a régi jogszabályoknak a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazása lépést igyekszik tartani a folytonos válságokban vergődő gazdasági élet átmeneti változásaival, mégis a felmerülő problémák a kellő időben és kellő formában nem mindig nyernek szabályozást. Vannak ugyanis olyan részterületek, ahol a jelenlegi időben a megoldás csak diktatórikus lehet mindaddig, amíg a folytonos változásoknak kitett gazdasági helyzet s a hullámzó értékeltolódási folyamat újból megszilárdul, viszont vannak már megérett problémák is, amelyek rendezésének elhalasztása újabb bonyodalmakra vezethet. Ezen széleskörű joganyagban s annak nagy területén nyújt úgy elméleti, mint gyakorlati tájékoztatást szerző érdemes munkájával, amelyben kimerítően foglalkozik a kötött devizagazdálkodás jogi és gazdasági jelentőségével, az egyes adóskategóriák jelenlegi jogi helyzetével, a külföldi hitelek aranyklauzulájának kérdésével, a bírói joggyakorlat fejlődésével az e tárgyú polgári peres ügyekben, különösen a perfelfüggesztés, a transzfermoratórium, a kompenzáció és aranyfizetés problémáival. Rámutat az effektivitás elméleti és gyakorlati jelentőségére a devizakorlátozások alatt és ismerteti az effektivitás legújabb bírói gyakorlatát.

A felmerülő problémáknak az általános részben való terjedelmes elvi és gyakorlati megtárgyalásához csatlakozik a nagyterjedelmű jogforrási gyűjtemény: az összes vonatkozó rendeletek és törvények teljes szövege s a Magyar Nemzeti Bank fontosabb körlevelei és clearing megállapodásai.

A munka használhatóságát gyakorlati emberek számára igen jelentékeny mértékben megkönnyíti a gondos utmutató, amely a rendeletek táblázatos kimutatásán és a polgári joggyakorlat áttekintő összefoglalásán kívül betűsoros tárgymutatót is tartalmaz.

Szerző munkásságával nemcsak az elméleti kérdések tanulmányozóinak, hanem a gyakorlati jogászoknak, közgazdáknak és üzletembereknek is értékes szolgálatot tett.

Rácz Lajos.

Nyeviczkey Zoltán: Jelzálogos valutakövetelések és tehermentesítési problémák a vonatkozó birói gyakorlat és jelzálogos gyakorlat részletes ismertetésével. Budapest, 1934. Attila-nyomda rt. 106 l.

A háboru utáni gazdasági helyzetünk természetes következménye volt, hogy a jelzálogos tevékenység leglényegesebb része, az úgynevezett hosszulejáratu törlesztéses kölcsönök kizárólagosan valutaüzletté alakultak át, mert a kölcsönök alapján kibocsátott záloglevelek csak a külföldi piacon voltak elhelyezhetők. A rövidlejáratu kölcsönök jelentékeny része is valutaüzlet volt, részben azért, mert a rövidlejáratu hiteligényeket is a belföldi tökehiány miatt a külföldi piac elégítette ki, kisebb részben pedig azért, mert a belföldi hitelezők egy része is valutában való rögzítés által akart magának értékállandóságot biztosítani.

A valutáris problémák a jelzálogjog keretén belül már az új jelzálogjogtörvény életbelépésekor s a ranghellyel való rendelkezés kérdéseinél felmerültek s később a transzfermoratórium rendelet s a különböző devizasabályok életbeléptetésekor még jobban megszokasodtak. Szerző a felmerülő problémákat s azoknak gyakorlati és birói megoldását felmerülésük időpontja szerint veszi tárgyalás alá. Problémái kizárólag konkrét gyakorlati természetűek, mint pl. a jelzálogkölcsönök valutaefektivitása és aranyklazulája, az aranydollár és aranyfont kikötések birói gyakorlata, a hosszulejáratu jelzálogos valutakölcsönök alóli tehermentesítés és kötvényekkel való visszafizetés kérdése, az áleffektivitás esetei és a rövidlejáratu jelzálogos valutakölcsönök alóli tehermentesítés stb., de az egyes konkrét gyakorlati eseteknél szerző alaposan foglalkozik az elméleti alapvetéssel is, főleg részletesen tárgyalja a belföldi valuta effektivitás körüli elméleti jogvitákat.

Munkája felette alkalmas arra, hogy még azok is, akik nem e problémák légkörében élnek, tiszta és világos képet nyerjenek a jelzálogos valutakérdésekkel kapcsolatos kérdések teljes komplexumáról.

Rácz Lajos.

Pályi, Melchior: Principles of Mortgage Banking Regulation in Europe. Chicago, 1934., 38 p.

Szerző a könyvhöz írt előszavában kiemeli, hogy a munka megírására az adta az impulzust, hogy az amerikai üzletemberek, akik a záloglevélpiacon erősen érdekelve vannak, tiszta képet akartak szerezni maguknak arról, hogy Európában a jelzálogos kölcsönök engedélyezése és nyilvántartása s a záloglevélkibocsátás a bankok részéről hogyan történik és mi a kezelés módja. Hivatottabb kézre az amerikai tőkések ezt a feladatot nem is bízhatták volna, mint Pályi Menyhértre, aki hosszú évekig mint a Deutsche Bank und Disconto Gesellschaft közgazdasági szakértője az európai pénzpiacok minden megmozdulását a legélelkebb figyelemmel kísérte és így egyrészt tapasztalatai, másrészt a vonatkozó irodalom ismerete alapján könnyen megfelelehetett a reá bízott feladatnak.

A kitünő szerző különösen arra törekszik könyvében, hogy az európai jelzálogbankok szervezetét ismertesse meg az amerikai pénzpiaccal. Ennek a leírásnak kapcsán felemlíti, hogy az

európai államokban a jelzálogbankok a letéti bankoktól el vannak különítve, de ennek ellenére a rövidlejáratu letéteket mégis sokszor hosszulejáratu beruházásokra használják fel. Ennek a két funkciónak az elválasztása még nem jelenti szükségkép azoknak sikeres, vagy esetleg eredménytelen működését. Abban csúcsosodik ki az elkülönülésnek a lényege, hogy ezáltal mind a jelzálog, mind pedig a letéti üzletág — ha egymástól el vannak választva — nagyobb energiával, alaposabban fejleszthetők. Ennek az elvnek Németországban kézzelfogható eredményei mutatkoztak, amennyiben teljesen külön területre határolódott el a letétibankok és a jelzálogbankok működési tevékenysége, szemben Angliával, ahol nem lévén specializálva a bankok ilyen szigorú elveken való kiépítése, a letétibankok voltak kénytelenek a kimondott agrár hitelek kérdésével is foglalkozni.

A gyakorlat megmutatta, hogy milyen jelentőséget rejt magában a tagoltság és ezért az a törekvés indult meg Angliában is, hogy specializálódjanak a bankok és az agrárhitel a letéti bankok tárgyköréből kikapcsoltsáék.

Különösen nagy érdeklődésre tarthat számot *Pályi Menyhért* könyvének az a fejezete is, amelyben szembeállítja az amerikai jelzálogbankok működését az európai hasonló természetű pénzügyi intézetek üzletvitelével és fenntartás nélkül elismeri, hogy Európában a jelzálogbankok helyzete jogilag és működésileg is kielégítőbb, mint az Egyesült-Államokban. Egyet azonban nem szabad elfelejteni és arra ismételtén rá kell mutatni, hogy még a legtökéletesebben elképzelt és megkonstruált bankrendszer is végső eredményben az ország általános gazdasági és pénzügyi politikájának szerves függvénye. Az általános érdeklődésre joggal számítható munka a csikói egyetem kiadványainak sorozatában jelent meg.

Domány Gyula.

Spirito Ugo: Capitalismo e corporativismo. 3. ed. Firenze, Sansoni, 1934. XX. 174. p.

A mű szerzője a pisai egyetem korporatív iskolájának tanára. Közgazdasági tanulmányokkal csak néhány éve foglalkozik. Addig igen megalapozott filozófiai műveltségét főleg Bergson intuicionizmusának hatása alatt a fasizmus szellemi alátámasztására használta fel. Bölcséleti képzettsége a gazdasági kérdésekben történt állásfoglalásaiban minduntalan kiütözik. Például a munkabérproblémánál, ahol viszont induktív kutató a dolgokat, talán reálisabb eredményre jutna, mint a filozófia reduktív idealisztikus módszerével.

Spirito munkája újszerű gondolatai miatt nagy hatást ért el Olaszországban. Rövid egy év alatt három kiadásban is megjelent. A könyv egy értékes bevezető részből és 11 fejezetből áll. A bevezetés jelzi, hogy a korporatív gazdasági rendszer még sok kérdésben nem foglalt el határozott álláspontot. Az olvasóban itt-ott felmerülő kételyt igyekszik eloszlatni azzal, hogy a korporativizmus előtt beláthatatlan fejlődési lehetőség áll. A szerző új társadalmi és gazdasági rendszer kialakulását véli Európáig felfedezni. Az új rendszer eléréséhez a belpolitika két utat ismer, a forradalmat (*rivoluzione*) és a fokozatos fejlődést (*metodo gradualista*). Az előbbi köz-

vetlenül akarja az egész korporatív rendszert a szabadverseny és a piac egyéni uralmába behelyettesíteni. Az utóbbi lépésről lépésre akar előrehaladni, aszerint, amint az idők és a körülmények erre megérnek. Oroszország forradalmi uton kísérelte meg a kibontakozást, módszerének nagy hibája, hogy a történelmi tényezőkkel nem számol és az élet sokszínű megnyilatkozásait egy alapra akarja hozni. Az Egyesült Államok kísérelte nélkülözni az egységes irányítaszabó kritériumot, az intézkedések óráról órára változnak. Németország radikális gazdasági programja technikailag előkészületlen. Egyedül az olasz korporativizmus fejlődése szerves. Az új rend lassan mélyíti el gyökereit a gazdasági élet talajába; a lassu fejlődés csak akkor gyorsulhat, ha bizonyos előfeltételek beálltával, a cél határozottabb formában mutatkozik.

A fasiszta forradalom etikai értéke a Carta del Lavoro VII. cikkében jut kifejezésre: „a termelés folyamata nemzeti érdekű funkció, ezért a vállalat vezetője felelős az állammal szemben a termelés irányításáért“. A tulajdon magán és állami vonatkozásai számtalan technikai és szociális problémát vetnek fel. Ezeknek megoldását a fasizmus történelmi és progresszív alapon igyekszik elérni. Az egyén és a korporáció két ellentétes érdeket képvisel, a kettő között az összeegyeztetést az állam biztosítja.

A mai nagy vállalatokban, részvénytársaságokban az önérdek hajtóereje helytelen irányban érvényesül. A szerző szerint a mai nagy vállalatokban a kapitalista eltávolodik a tőkétől, a vállalkozó a vállalatától és a munkás a munkától. A korporativizmus megértette, hogy a többtermeléshez több együttműködés is kell, az osztályharc helyébe az osztályok együttműködését állította, a tőkét és a munkát kollaborációra serkenti. Míg a szindikalizmus az osztálykülönbségen alapul, addig a korporáció az osztálykülönbséget eltünteti. A szerző szerint négy nagy probléma vár megoldásra: mivé alakul át a korporativizmusban a vállalat, a szindikátus, a korporáció és az állam.

A tőke és a munka egyesítését a corporazione proprietaria, a tulajdoni testület tudná elérni. A nagy részvénytársaságok tulajdoni korporációvá alakulván, a munkásból tőkés lesz, a tőkés viszont bekapcsolódna munkájával a gazdasági életbe. A vállalatban a munka értékelése alapján történik a funkciók hierarchikus egymásalárendelődése.

A korporatív államrendezés csak a többi államok hasonló újjárendezése útján valósulhat meg. A tervszerűségen alapuló gazdasági rendet a nemzetközi életben is érvényesíteni kell.

A korporativizmus nem fér bele az arisztokrácia és a demokrácia kereteibe. Az utóbbi szerző egyszerűen elettorismo-nak nevezi, azaz választási uralomnak. A fasizmus szakít a politikai élet és a gazdasági élet dualizmusával, ennek első jele, hogy a Camera dei Deputati helyébe a közeljövőben a Consiglio naz. delle Corporazioni lép.

A könyv minden részében érdekes, új problémákat vet fel. A külföldi számára igen hasznos tanulmány a korporatív államélet megismeréséhez.

Regős Ferenc.

Rapport au président de conseil par M. M. Ed. Herriot et A. Tardieu ministres d'État sur la Lutte contre la Vie chère. (Journal Officiel de la République Française, 1934. No. 240.)

Tardieu és Herriot, tárcanélküli miniszterek, a francia kormánytól megbízást kaptak arra, hogy a két legfontosabb népelelméleti cikk, a hus és a tejtermékek áralakulásáról jelentést, továbbá a két cikk termelői és fogyasztói ára közötti különbséget csökkentésére javaslatot tegyenek. Az alapos vizsgálat után elkészített részletes jelentés nem a modern gazdaságpolitika igen elterjedt eszközeként használt kényelmes módszert, az ármechanizmus szabad működésébe való beavatkozást javasolja a bajok orvoslására, bár a köztisztviselői fizetések csökkentése miatt erős sajtótámadások követeltek a megélhetés olcsóbbítása érdekében azonnali intézkedést, hanem az árak összetételét vizsgálva, a drágaságot okozó tényezők kiküszöbölésére tartalmaz konkrét elgondolásokat. Minthogy a drágaság elleni küzdelem során került erre a jelentésre sor, a javaslat elsősorban a fogyasztói árak leszállítására irányul és csak másodrendű fontosságú az, hogy a termelői árak ennek következtében lehetőleg ne csökkenjenek.

A termelői és fogyasztói árak közötti nagy különbséget okát elsősorban azokban a hatósági költségekben és fuvardijakban látja, amelyek a közvetítés folyamata során merültek fel. A közterhek, a vasuti fuvar díj és egyéb hatósági költségek, összehasonlítva a háború előtti idők azonos terheivel, azoknál lényegesen magasabbak. Mint kirivó példára mutat rá a jelentés arra, hogy a párizsi városi vámok — a békeévekhez képest — körülbelül ötszörösre emelkedtek. Jelentős árdrágító tényező rejlik továbbá az áruk romlandóságában, azaz a kockázatban. A nagy romlási százalékkal értékesíthető élelmiszereknél az eladási árba ugyanis beleszámítják az elromlott mennyiségek értékét is. Némely árucikknél ennek a tényezőnek döntő hatása van az áralakulásra. Az ilyen esetekben az áralkuláció ellenőrzése azonban — a romlási károk pontos ismeretének hiányában — szinte lehetetlen.

A kereslet és kínálat szükséges összhangját igen gyakran zavarja az a körülmény, hogy a termelők hiányosan vannak tájékoztatva afelől, hogy az egyes élelmiszerek fajtái közül milyen minőséget kíván a piac. Előfordul ezért, hogy míg a termelő némely fajtán nem tud tudni, más fajtánál jelentős a hiány a piacon és ennek következtében áremelkedés áll elő. A tájékozottság hiánya tehát szintén árdrágító hatású.

A husarak esetében van egy speciális oka a drágaságnak, ugyanis a vásártelepeken működő mészárosok számának nagymértékű növekedése a körülbelül változatlan forgalommal szemben azt eredményezte, hogy általában egy-egy mészárosra kevesebb árú esvén, a mészáros arányos üzleti költségei, különösen a munkabérek, előnytelenül alakultak és a husarak drágulásához vezettek.

Azok közül a javaslatok közül, amelyek a termelői és a fogyasztói ár közötti különbséget csökkentésére irányulnak, két negatív természetű a legjelentősebb. Az egyik a minisztereknek az a megállapítása, hogy „bármennyire is fontos Franciaországban a kicsibeni árak csökkentése, azt hivatalos árszabályozással elérni nem lehet. Ugyanis ez teljesen fölösleges abban az esetben, ha olyan árakat ha-

tároz meg, amelyek hivatalos megállapítás nélkül maguk is kialakultak volna; veszélyes, ha a megállapított árak tulságosan alacsonyok, mert ilyenkor az áru eltűnik a piacról; végül drágítást von maga után a szabályozás akkor, ha tulmagasan határozza meg az árakat.“ Nem is beszélve arról, hogy ez utóbbi esetben az árakkal történő visszaélések természetesen jelentkeznek. A másik megállapítás a termelőt és a fogyasztót összekötő közvetítés korlátozására irányuló törekvések helytelenségére vonatkozik. A közvetítés fontosságát még akkor is hangsúlyozza, ha azzal visszaélések is történnek, „mert ha mindazt, amit visszaélésszerűen szoktunk jelezni, kikapcsolnák és kihagynák, akkor az a veszély fenyegetne, hogy egy olyan szervezet mellőztek, melynek hasznossága csak működésének megszűnésével jelentkezne és amelynek megsemmisülése az élelmiszerellátást megnehezítené, a gazdasági életben zavarokat okozna, az élelmiszerek drágulásához vezetne, tehát éppen annak az ellenkezőjéhez, ami a kormány tulajdonképpeni célja.“

A konkrét javaslatok nagyrésze az áruk tartósságának fokozására és a romlási kockázat csökkentésére irányul. E célból szükségesnek tartja tökéletesebb, modernebb hűtő, egészségügyi és egyéb berendezések beszerzését azzal a megokolással, hogy a romlási veszély növeli az árakat, kiküszöbölése ellenben a termelői és fogyasztói ár közötti különbséget csökkenésére fog vezetni.

A jelentés nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy a piacon kialakult árakról tájékoztatlan úgy a közönség, mint a termelő. Ezért azt javasolja, rendeltessék el kötelezően a piacon szereplő minden árura ártábla elhelyezése, azonkívül minél gyakoribb, pontosabb és részletesebb árjegyzőlap kiadása, amely megnyugtató tájékoztatást ad a valóságos áralakulásról. A mezőgazdasági körök pedig igyekezzenek a közönség izléséről, a kereslet irányáról minél pontosabb tájékoztatást nyerni, hogy a piacon olyan árakkal jelentkezzenek, amelyek vevőkre találnak. A husarak kedvezőbb alakulása és a husipar racionalizálása érdekében javasolja a vágó és feldolgozó telepeknek termelői központokba való áthelyezését, azonkívül a kontárok szigorubb ellenőrzését, mert ez utóbbiak a forgalom jelentős részét maguknak szerezték meg és ezzel egyengetik a higiénikusabb, de éppen ezért drágábban dolgozó legális iparosok üzletmenetét.

A kereskedelem esetleges visszaéléseivel szemben és a piacon előállható áreltolódások kiegyenlítése érdekében kívánatosnak tartja, hogy a termelői körök részben közvetlenül is összeköttetésben álljanak a fogyasztókkal (esetleg termelői szövetkezetek révén) és így az áralakulást abban az esetben, ha az tulságos drágításra vezetne, kiegyenlítően befolyásolják. Nem tartalmaz a jelentés azonban semmiféle észrevételt a közvetítői kereskedelem hitelezésére vonatkozóan, minthogy ez a nagyon is jelentős kérdés a francia tökeerős kereskedelemre nézve nem jelent problémát.

A Herriot- és Tardieu-féle kormányjelentés alapelvével, amely az árszabályozást feleslegesnek és károsnak bélyegzi, továbbá a közvetítői kereskedelem működésének korlátozását elítéli, érdekesen megfigyeznék a Franciaországban megyénként működő „közgazdasági bizottságok“ egymástól független vizsgálódásainak eredményei, amelyek ugyancsak a kicsibeni élelmiszerárak alakulásának vizsgálatánál arra mutatnak rá, hogy a termelői és fogyasztói ár közötti valóban nagy különbséget főképpen a közvetítés hatáskörén kívülálló terheknek és költségeknek következménye.

Gábor László.

Ujlaky-Nagy Árpád: Tervgazdálkodás. Östermelésünk problémái. Budapest, 1934. Szerző kiadása. 228 old.

Szerző a földművelésügyi és pénzügyminisztérium, valamint az Országos Mezőgazdasági Kamara és a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének támogatását köszöni meg a könyv megjelenéséért. De öt év késedelmét panaszolja fel az anyagi eszközök hiánya miatt. Ez a késedelem nem mulhatott el nyomtalanul a könyv tartalma fölött. Olyan anyag halmozódott itt föl, amelynek szemléletét az elmúlt eseményekben gazdag öt év rendkívül befolyásolta és amelybe a legújabb változások hatása alatt a szerző kénytelen volt helyenként pótlásokat alkalmazni.

Gépészmérnök ír benne a tervgazdálkodásról. Az autodidakta nehézségei szemünkbe tűnnek. Küzködve keresi a „nemzetgazdasági egyensúly” célkitűzését, amelyet a tudományosan képzett nemzetgazda, mint a harmonikus gazdasági fejlődés szemléletét, készen kapott *Carey* és *Say* iskolájától. A tudományos diszciplína hiányait egyébként is érezzük. Saját adatait nem igazolja végigvezetett számításokkal, egyéb adatoknál teljesen mellözi forrásmunkáinak ismertetését és a legkevésbé sem tér ki a tárgyalásainak területét érintő tudományos irodalomra. Így adatai és eredményei alig ellenőrizhetők. Lehetséges, hogy a szerző célja főleg az volt, hogy eszméit népszerűsítse. De ez a módszer nem célszerű a tudományos meggyőzés céljából.

A tartalom sem fedi egészen a címet. Nem tárgyalja a tervgazdaság nehézségeit és megvalósításának eszközeit. Csak annak elismerését kívánja, hogy a rendszertelen gazdaságban egy mérséklő és irányító akarat befolyása érvényesüljön. Nézetünk szerint ez a rendkívül enyhe meghatározás nem illik a tervgazdálkodás fogalmára.

Ezzel szemben felállítja egy táplálkozási kalória-gazdaság kereteit. Ezt a célkitűzést a szerző sem tekinti újnak. Azt hisszük, nem tévedünk, hogy *Laur* professzoré az ilyenirányú kezdeményezés érdeme, aki irodalmi munkásságában (*Die Absatzkrise der Landwirtschaft*. Zürich, 1932.) és a legutóbbi mezőgazdasági világkongresszus elé terjesztett konkrét javaslataiban egyaránt hangsúlyozta az állattenyésztés termékeinek fokozott fogyasztását a mezőgazdasági tultermelés elhárítására. A szerző egészen más következtetésekre jut. Nem mutat irányt a *jelen* segítségének, hanem a 30—50 év múlva 13—16 milliós népességének *remélt* Csonkaország élelmezésének kereteit állítja föl. Sőt úgy látszik, hogy mai helyzetünkben az állattenyésztést hajlandó úgy megítélni, mint amely elvonja a népesség táplálékát. Téves felfogása onnan ered, hogy a növénytermelés eredményeit *kizárólag* az öntözögazdálkodás által reméli fokozni, a talaj tápanyagainak és a trágyázásnak semmi figyelmet nem szentel. Ezért az állattenyésztésen kívül a talajjavítás feladatait is tévesen ítéli meg. Irrerentábilisnak minősíti a gyakorlatban kitünően bevált *Treitz-féle* mészköporos talajjavítást, mert általában szikesekről beszél, nem ismeri a szikes talajok különböző kategóriáit és így nem tudhatja, hogy a mészben szegény talajokat öntözéssel nem lehet megjavítani, mert az öntözés csak olyan talajoknál használ, ahol a szikés mérgező hatást gyakorol a növényzetre.

Az *öntözés* kiterjesztése az ország egész területére és nagyarányu *erdősítés* programja, ezek a munka legfigyelemreméltóbb részei. Hosszulejáratu tervezet ez, így érthető, hogy a táplálkozás kalóriagazdaságát is 30—50 év távolába helyezi a szerző.

Az erdősítés fejezetével röviden végezhetünk. Helyes kívánság, hogy a rosszabb minőségű talajokat kell erdősíteni, de más konkrét javaslatot a szerző nem tesz. Ugyanis teljesen elfoglalja a trianoni Magyarország tüzelőanyaghiányának ismertetése. Nem említi az erdősítés kedvező *éghajlati* hatását, amely pedig súlyos érv a mi szélsőségekre hajló éghajlatunknál, viszont épp ezért az öntözést bizonyos fokig nélkülözhetővé tenné.

Pedig a fejtegetések súlypontját az öntözés tervezete képezi. De a munkából csak a szerző terveinek körvonalai bontakoznak ki. Számításai nem ellenőrizhetők. De helyesnek látszik az az elgondolás, hogy a belföldi víziutak fejlesztésével kapcsolatban inkább rentábilis az öntözés, mint ha a víz szállítását kizárólag a szántóföld termeléséből kell megfizetni. Az eddigi tervezetektől eltérő műszaki megoldást is javasol, amelynek megvalósíthatóságát külföldi példákra hivatkozva igyekszik igazolni. A folyók és csatornák vizét szivattyutelepek segítségével magas tárolómedencékbe kívánja emelni. Itt sajnáljuk, hogy a szerző nem tárgyalja megfelelően az idevágó munkákat, mert arra következtetünk, hogy *Rohringer Sándor* elgondolásaihoz (Az Alföld öntözése. Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1931.) hasonló megoldást javasol.

Általában előnyösebb lett volna, ha a szerző az öntözés részletes műszaki tervezetét bocsátja sajtó alá és nem keveredik szélesebb nemzetgazdasági tárgyalásba, ahol tudása nincs megalapozva. Azt hisszük, hogy az olcsó öntözés (287—321 pengő befektetést irányoz elő katasztrális holdanként, míg *Ruttkay Udo* tervezete 538 pengőt állapított meg) lehetőségét részletesen igazolni olyan kiváló eredmény lett volna, amelyet nem kell a közgazdaságtudományi dilettantizmus küzködő érveivel indokolni.

A nemzetgazdasági összefüggések ismerete ugyanis teljesen hiányzik. Az ipari államok jellegzetességének tartja a külkereskedelmi passzivitást és nem tud a fizetési mérlegeknek ezirányu hatásáról. Tulzott iparosodásunkról beszél és ugyanakkor alacsony életszínvonalunkról panaszkodik, ami ismét szembeütköző ellenmondás. Még így is sok helyes eredményre jutott a szerző. Belső piacunk fejlesztésében, agrárnépességünk fizetőképességének javításában látja a válságból kivezető utat. Elítéli azt a mentalitást, amely az államháztartás szanálását lehetségesnek tartja a magángazdaság erősödése nélkül. Józanul bírálja el a földbirtokmegosztás kérdését, helyesen ismeri föl, hogy önmagában a földosztás csak visszaesést jelent a nemzeti jövedelemben és a kisbirtoki gazdálkodás megváltoztatását is hangsúlyozza. Viszont a közterhek problémáját alaptalan optimizmussal ítéli meg, 6—8—10 milliárd pengőt vél 30—50 év alatt az öntözés megvalósítására előteremteni, a tőkeképződés problémája nem izgatja és mivel az állattenyésztés jelentőségét is csak egy öntözőgazdálkodással kapcsolatban képes felismerni, természetesen, hogy a kisbirtok üzemére sem adhat reális és időszerű utmutatást.

Lipták László.

Pakuts Béla: A magyar vasutépítés kezdetei. (Specimina dissertationum Fac. Philos. R. Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinqueecclesiensis. Nr. 65.) Pécs, 1934. 8—r., 60 l., 4 térképmelléklettel.

Pakuts dolgozata, a derekasabb doktori értekezések egyike, csak részlete egy nagyobb pályaműnek, amely a pécsi Erzsébet Tu-

dományegyetemen 1933-ban jutalmat nyert. Az egész munka vasuti hálózatunk fejlődésének történetét rajzolta meg 1848-ig. A most napvilágot látott rész, a harmincas és negyvenes évek közlekedési reformtervezeteit, a pozsonyi szárnyvasut és a Pozsony—nagyyszombati lóvasut kialakulásának és építésének történetét tárgyalja. Problémái nemcsak a magyar vasutak „hőskorába“, de Széchenyi közlekedési programjába is vágnak, összefüggnek kereskedelmünk fejlesztésére törekvő egész munkásságával, a kereskedelmi úthálózat tökéletes kiépítésének terveivel. Új látókör és új lehetőségek tárultak e tervek messze távlatába, mikor a vasut országgyűlési tárgyalások témája lesz. El kell ismerni, hogy az új közlekedési eszköznek az egész közgazdasági életre kiható jelentőségét már az első tervezők jól látták. Osztrák részről ugyan, különösen List Frigyes tanácsára, aki hazánkat is a német vámszövevénybe tervezte, bécsi középpontosítással, a Bécsből induló vonalakhoz csatlakozó szárnyvasutakra gondoltak, de Széchenyi jeligéje már hirdette, hogy „Budapest az ország középpontja“, a fiumei vonal is hamarosan, méltán kerül homlokterbe; a Bécs—lembergi vonalba való kapcsolódás tervét pedig természetesen és önkéntelenül váltja föl a Bécs—budapesti vasut siettetése. Mindenki érezte, hogy Magyarország gazdasági függetlensége javarészt a vasúthálózaton mulik. Már csak arról folyt a vita, hogy a fővonal a Duna jobb- vagy balpartján, Győrön vagy Pozsonyon át fusson-e. Volt terv, amely Bécsből a balparton induló vonalat Pozsonyból akarta Győrre s onnan Budára vinni nemcsak a Dunának, de az egész vitának is áthidalásával. E részben elméleti harcok mögött persze magánérdekeltségeknek annál gyakorlatiasabb, megfeszített küzdelmei folytak: a Rotschildok és Ullmann Móric, másfelől a Báró Sina-család pénzcsoportja versengtek a szabadsalmakért s a legkülönbözőbb tervekkel ostromolták a helytartótanácsot. Pakuts nem festi meg mind e harcoknak sok tekintetben nagyon érdekes, közgazdasági hátterét, de részletesen és lelkiismeretesen számol be a két vasútvonal építéséről. Dolgozatához gondos levéltári kutatásokat végzett s fölhasználta a tárgy *egykoru* irodalmát is, Széchenyi naplójától a Jelenkor hasábjaiig. Adatait hadi szerzem meg e helyütt egy érdekes jegyzetemmél. *Légrády Imre*, száz évvel ezelőtt és pedig több évtizeden át udvari ágens, Bécsben, 1836 március 4-én kelt (kiadatlan) levelében ezt írja *Pázmándi Horváth Endre* tétli plébánosnak, az *Árpádiász* akkor nagyhirű költőjének: „... Ujságul irom, hogy Báró Sina engedelmet nyert Ő Felségétől arra: hogy a Német Újvári vizcanálist Sopronyig, onnan pedig a Rábaközön Győrig folytathassa, de nem vízi tulajdonsággal, hanem a most felkapott *vaskerekvágású úttal*. A pénzt actiákkal szerzi majd egybe. — Talán ez kezdete annak, hogy Győrtől Budáig — Bábolna felé; Budától szinte egykor Fiuméig is támadgyon egy ilyen. De Pesttől Szólnokig is. Most a világ, a bécsi, azt gondolja, hogy ezen bezzeg könnyen kap ám most enni valót, és magyar mindenjót; de meg lehet, hogy a következők talán majd azt hozza ezen végbe: hogy onnan mindenét Pestre ő hozza maga le, s hozzá érette senki sem mennyen, s az egész környék népség Pestet terjessze. Bécsnek pedig idővel nagy házai üressék legyenek. Azonban, hadi munkálkodgyék az Isteni gondviselés, melly a gonoszt végtére is, bár sántikálva, utol szokta ostorával érni.“ Milyen merész magyar álmok fűződtek, ime, vasutépítésünk Pakuts rajzolta kezdeteihez.

Gálos Rezső.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue Économique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. IV. Nr. 2. — Novembre 1934.

Hauser Henri: Des causes économiques de guerre dans le monde actuel. Pesszimisztikusan foglalkozik a háborút felidéző gazdasági okokkal, anélkül, hogy kitérne az erre irányuló konkrét jelenségekre. A közlekedési és hírszolgálati technika fejlődése, valamint az industrializálódás veszélyt jelent. Az előbbi a gazdasági és politikai eseményeket a legszélesebb körökben is ismertté teszi, ami által minden zavaró jelenségnek nagy tömegekre van nyugtalanító hatása, az utóbbi pedig azt hozza magával, hogy minden kisebb gazdasági krízis hatása igen nagy lehet, minthogy a gyári üzemekben nagy embertömegek koncentrálódnak. A háború veszélye a nyugtalan és robbanásra kész gazdasági atmoszférában van. — *Marvaux Angel: La politique commerciale de la France.* Angliával ellentétben Franciaországban a kereskedelempolitikai kérdések nem nagyon érdeklik sem a közvéleményt, sem a parlamentet. Ennek a következménye az, hogy különösen a háború óta egységes irányítás helyett tervnélküli tapogatódzás jellemzi a kereskedelempolitikát. 1892-től a háború kitöréséig a feltétel nélküli legtöbb kedvezmény elve, a kettős tarifa és a vámautonómia legfőbb vonásai a francia külkereskedelmi politikának. A háború megszüntette a régi nemzetközi kapcsolatokat. 1916-ban a kormány felhatalmazást kap arra, hogy a kereskedelempolitikát egyszerűen határozataival irányítsa, aminek eredménye: ötletszerű és jelentős vámemelések. 1922 óta ismét a parlament irányítja a kereskedelempolitikát, eredményes szerződést azonban nem tud kötni. Az 1919-ben mellőzött feltétel nélküli legtöbb kedvezmény elvét 1928-ban ismét törvényben fektetik le. Ennek ellenére sem sikerült a Franciaországra nézve oly fontos Németországgal sem említésreméltó szerződést kötni. Az 1929-ben jelentkező válság következtében a külkereskedelmi helyzet erősen megromlott. Ennek megjavítására 1931-ben egy múlt század elejei törvényen alapuló kontingens-rendszert vezettek be s a francia vámtarifában szereplő 7000 tétel közül kb. 1800-nak a behozatalát kontingentálták. Ez a módszer sem bizonyult helyesnek, mert a forgalom volumenje az utóbbi években is erősen csökkent. A szerző a forgalmat lehetőleg szabadabbá tevő, először az aranyblokk országai között érvényes, később általánosan kiterjesztett szerződéseket követel. — *Hennebicqu Léon: La conférence de Belgrade.* A Parlementaire Internationale de Commerce őszi belgrádi konferenciájáról számol be. Napirenden szerepeltek: agrárkérdés, regionális szerződések, valutakérdés, közlekedésügyi egyezmények. — *Arnaud René: L'Angleterre et la stabilisation.* A fontsterling letörésének a gazdasági válságra gyakorolt hatását és azokat az indokokat ismerteti, amelyek a stabilizáció mellett és ellen szólnak. — *Grenkamp J.: La Banque de Pologne,* a lengyel jegybank történetével, szervezetével és működésével foglalkozik. — *Marchal Jean: Essai d'économie dirigée partielle: Le monopole des*

alcools industriels en France. A szesztermelést, eladást és vételt katonai okokból a háboru alatt monopolizálták. A monopólium a háboru után is fennmaradt és konstrukciója olyan, hogy tultermelést idézett elő. — A Tudományos Szemle rovatban *Les entretiens de Pontigny sur l'économie dirigée* beszámol a különböző országok 60 képviselője részvételével megtartott értekezletről, melyen a kizárólag „baloldali” fel fogású résztvevők az integer kommunizmus megvalósítása és az oroszországi példa utánzása ellen foglaltak állást. A fő probléma azonban nem maga a gazdasági terv kérdése, hanem a középosztálynak a szocializmus részére való megnyerése volt. Ezt a célt szolgálja a H. de Man által készített és az értekezlet többsége által helyesnek ítélt Terv, amely átmenetet képez a kapitalizmus és a szocializmus között.

Vol. IV. Nr. 3. — Decembre 1934.

Négy tanulmány a buzakérdésről. *Lambilliotte Maurice: La question mondiale du blé.* A buza gazdasági helyzetének alakulása döntő a gazdasági élet viszonyainak változására. A világ buzatermelésében bekövetkezett eltolódásokat a tengerentuli országok termelésének megnövekedése és az európai termelés újjáéledése okozza. A buzaválság megszüntetésére irányuló elgondolások vizsgálatánál *Hevesy Pál* tervével is foglalkozik és helyesli az előbbinek a vetésterület csökkentésére, valamint a behozatal és kivitel monopolisztikus állami lebonnyolítására vonatkozó javaslataival. — *Jurgen-Seraphin Hans: La production agricole à l'est et au sud-est de l'Europe,* Kelet- és Déleuropa országainak gazdasága és társadalma szerkezeti változásan ment keresztül. A strukturaváltozás okát részint az egyes államokban keresztülvitt agrárreformban, részint a gazdasági válságban látja. 12 országnál (köztük van Magyarország is) foglalkozik az agrárreformnak a gazdasági életre gyakorolt hatásával, többek között az üzem- és birtoknagyságban bekövetkezett változásokkal, a bérletek számának csökkenésével, az új telepítések tőkeellátásával, stb. A gazdasági válság következményeit pedig a belföld felvevőképességének megváltozására, valamint a mezőgazdaságban és az állattenyésztésben tapasztalható eltolódásokra vonatkozóan vizsgálja. — *Fellner de Frédéric: L'étatisme et la répartition de la propriété foncière en Hongrie eu égard à l'état du problème en France.* A földbirtok arányos megoszlása elsőrendű állami érdek ugy gazdasági, mint társadalmi és politikai szempontból. Kérdés azonban, hogy indokolt lehet-e az állam beavatkozása a megoszlás természetes folyamatába? Magyarországon 1848-tól 1917-ig a földbirtok legnagyobb része tulajdonátvitel szempontjából szabad forgalom tárgya volt. 1917-ben az állam a földbirtok elidegenítésénél elővételi jogot biztosított magának, 1920-ban pedig még jobban korlátozta a földbirtok egy részének szabad forgalmát. Az a folyamat, amely a törpebirtokok szaporodása terén észlelhető, meggondolandóvá teszi, vajjon nincs-e szükség a tulajdonváltozás korlátozására, legalábbis a végakarats nélküli örökösödés esetében a törzsi örökösödés bevezetése által, amelynek lényege a birtok oszthatatlanságában áll. Ez ellen szól az, hogy az örökösödés következtébeni tulajdonváltozás csak egy kis részét jelenti a földbirtok-elidegenítés lehetőségeinek, másrészt Magyarország három különböző vidékén a végrendelet nélküli örökösödésnek a néplélekben meggyökerezett jogszerűsége egymástól eltérő és a törzsi örökösödéssel is ellentétes. A magyar törvényhozás egyébként szűkebb keretek között a „családi birtok” esetében megvalósította a birtok oszthatatlanságának elvét. — *May Pierre: Le problème Français du blé.* A francia mezőgazdaságot, illetőleg a buza termelését az állam a háboru előtt védővámval támogatta. A termelés növekedése egyrészt, a kenyérmagvak iránti kereslet (a kenyér fogyasztásának) csökkenése másrészt azt eredményezte, hogy Franciaországnak kenyérmagvakban behozatali szükséglet helyett kiviteli fe-

leslege támadt, amelynek a belföldön ársüllyedés lett a következménye. A nyomott árak emelése érdekében az állam interveniált, de az általa érvényesített magas árak még csak jobban növelve a termelést, súlyosbították a helyzetet. A most érvényben lévő állami gazdálkodás következtében Franciaország az olyan ipari állam hátrányait szenvedí, mely tulságos drágán fizeti meg kenyérét, egyuttal azonban annak a mezőgazdasági országnak súlyos helyzetét is érzi, amely nem képes földje termékei árát megvédeni. — *Delos Albert: Les aspects économiques actuels du problème du blé.* Főképpen a belga viszonyokkal foglalkozik. — *Steels Jean: Les enseignements de la dévaluation monétaire aux États-Unis, en Grande-Bretagne et en Tchécoslovaquie.* A három állam valutakisérletével foglalkozik. Véggkövetkeztetése az, hogy az említett országokban elért gazdasági eredmények az illető országok különleges helyzetei és viszonyai között voltak megvalósíthatók és nem vezethetők vissza magára a devalváció tényére. — A gazdasági szemlében: *Le Japon dans le monde (Max Vanden-Kerckhove).* A pénzügyi szemlében: *La situation monétaire de l'Italie.*

G. L.

Weltwirtschaftliches Archiv.

39. Band, 1934 Heft 3.

Franges, Otto von: Möglichkeiten der Umorientierung des jugoslawischen Aussenhandels. Jugoszlávia agrártermékeit a nyugati iparos országokba viszi, ahonnan cserébe iparcikket kap értük. Az elmúlt évek alatt ez a kivitel óriási mértékben zuhant, az ipari államok autarchiára törő gazdasági politikája miatt. Ez a körülmény veti fel a kérdést, hogy nem kell-e a jugoszláv kivitel útjait átcsoportosítani s nyugat helyett inkább kelet felé nézni. A keleti piac országai: Kisázsia, Görögország, Egyiptom, Palesztina, Szíria, Északafrika parti államai és a Földközi-tenger szigetei lennének. A számítások azt mutatják, hogy Jugoszlávia csak nyer, ha nyugat helyett kelet felé orientálódik. Ez az orientáció magával hozza, hogy egyes iparágakat ki kell fejleszteni. A külkereskedelemnek ez az átállítása bizonytalansággal és megrázkódtatással jár, de az eredmény megéri, különben is az országnak a helyzete ezt a fejlődést írja elő számára. — *Velk, Willem L.: Die Entwicklung des Aussenhandels der Niederlande nach dem Kriege.* A világ gazdaság alakulása arra kényszeríti Hollandiát, hogy gazdasági tevékenységét átcsoportosítsa, mint ahogy átcsoportosította akkor, amikor az amerikai buza megjelent Európában. Eddig is már jelentékeny eltolódásokat lehet észrevenni. A tapasztalat számára rendelkezésre álló idő rövideje nem engedi meg, hogy a fejlődés irányát teljes biztonsággal állapítsuk meg abban, hogy Hollandia nemzetközi forgalma nyugat helyett inkább dél felé bővül. — *Leontief, Wessily: Die Erfüllung des russischen Fünfjahrplanes:* A szovjet hivatalos jelentései alapján behatóan vizsgálja az első ötéves terv eredményeit. Az ötéves terv végrehajtását áru és pénzforgalom alapján tervezték, tehát azt gondolták, hogy a fogyasztó szabadon választhatja majd meg, milyen és mennyi árut vásárol a piacon. E helyett a hadi kommunizmus útjára került a szovjet gazdasági élete, amelynek irányításánál nem törődtek azzal a veszedelemmel, amelyet az egyensúlyi helyzet megbontása jelent. Az ötéves terv nem járt sikerrel. A termelés nem emelkedett az előirányzat szerint. Egyes termelési ágakban a fejlődés nagyszabású, viszont a fogyasztási javakat termelő iparágakban az eredmény a leggyöngébb volt, úgy hogy az ötéves terv végén a lakosság rosszabbul volt ellátva, mint azelőtt. A mezőgazdasági termelésben óriási visszaesés következett be a kollektivizálás miatt. Kimutatja, hogy a hivatalosan közzétett számadatok nem megbízhatók. Az ötéves terv eredménye tévesen keltene azt a hitet, hogy az állami irányítás és a tervgazdál-

kodás minden esetben ugyanazzal az eredménnyel járna, mint amilyen a szovjetben végződött. — *Schmölders, Günter: Interventionen am Geldmarkt als Mittel staatlicher Konjunkturpolitik*: Azt a kérdést vizsgálja, hogy az állam hitelpolitikai eszközökkel eredményesen tudja-e befolyásolni a konjunkturát. A kérdésre igennel válaszol, de egyszerűsmind meghuzza azokat a határvonalakat, amelyeken belül a hitelpolitikai beavatkozás eredménnyel jár. A német jegybank nyiltpiaci politikáját hasonlítja össze az amerikai jegybankpolitikai célkitűzésekkel és megállapítja, hogy konjunkturapolitikai szempontból a német jegybank nyiltpiaci vásárlásai lényegesen kisebb jelentőségűek az amerikai jegybankok törekvései mellett. — *Berichte und Chronik: Twerdochleboff, Dr. W.: Strukturwandlungen am Weltmarkt für Papier, Pappe, Holzschliff und Zellstoff*. — *Schiller, Karl: Über die Agrarpolitik der Vereinigten Staaten*. *Lotsch, Fritz: Internationale Kongresse und Konferenzen im Jahre 1933*.

40. Band, 1934, Heft 1.

Kerschagl, Richard: Allgemeine Grundlagen des Kombinationsproblems. Középeurópa gazdasági szervezésének kérdésével foglalkozik. A lehetségesnek látszó összes gazdasági megoldásoknál figyelmen kívül szokták hagyni a fejlődés dinamikáját, amely úgy a jelenben, mint a jövőben érvényesíti befolyását a rendezésbe bevonható államok megállapításánál, a kereskedelmi szerződések megkötésénél és az árproblémánál. A szervezés módja különböző irányelveket állíthat fel. Törekedhetnek arra, hogy az államok gazdaságilag kiegészítsék egymást és arra, hogy gazdasági strukturájukat egyformává fejlesszék. A probléma teoretikus tárgyalása során végül a gazdasági nacionalizmus jelentőségét fejtegeti. — *Höfner, Kurt: Die Politik der mengenmäßigen Einfuhrregulierung*. A vámvédelem hatékonyságának tárgyalása után a behozatal szabályozásának eseteiként felsorolja: a kereskedelmi monopóliumot, a deviza kényszergazdálkodást, a külföldi áruk felhasználásának szabályozását, a behozatal kontingentálását és végül, mint nem állami beavatkozást, a nemzetközi karteleteket említi fel. A továbbiakban a kontingentálás különböző válfajait és azoknak elterjedését tárgyalja a kereskedelempolitikában. — *Jürgen-Seraphin, Hans: Die volkswirtschaftliche Bedeutung der Neuschaffung deutschen Bauerntums*. A népek harcában a földbirtok védelmét a parasztságnak a földdel való tulajdonjogi kapcsolata szolgálja legjobban. A telepítéseknek ez a célja, majd vizsgálja annak hatását a mezőgazdasági termelésre. — *Gangemi, Lello: Die allgemeinen Lehre des Faschismus und die korporative Wirtschaft*. A tanulmány első része. A fasizmus alap gondolatát, a korporációk megalakításának és az állami beavatkozásnak szükségességét tárgyalja. — *Donner, Otto: Unternehmungsertrag und Zins als Faktoren des Aktienmarkts*. Adatokkal alátámasztott áttekintést nyújt a részvényárfolyamok hosszabb időn át tartó alakulását meghatározó tényezőkről. Vizsgálódása során arra az eredményre jut, hogy hosszabb időszakban az árfolyam alakulását a vállalati eredmények és a tőke, valamint a pénzpiac kamattételei határozzák meg. — *Berichte und Chronik: Pollog, Hans: Der Weltluftverkehr im Jahre 1932—33*. *Lotsch, Fritz: Internationale Kongresse und Konferenzen im Jahre 1933*.
T. J.

Zeitschrift für Sozialforschung.

1933. évfolyam.

Az évenként háromszor megjelenő és a szociálpolitikai kutatásokat egybefoglaló folyóiratból élénk figyelmet érdemel *Baumann Kurt: Autarkie und Planwirtschaft* c. értekezése. (1. füzet, 79—103. old.) Baumann a háboru után az egyes államok gazdaságpolitikájá-

ban követett intervencionista elv folytatását látja abban az önellátó gazdaságpolitikában, amely leépíti a kihasználatlan exportkapacitásokat és azok helyébe olyan termelési ágakat vezet be, amelyek eddig behozatalnak voltak tárgyai. Arra a következtetésre jut, hogy az önellátás és tervgazdaság tulajdonképpen ugyanazon gyűjtőfogalom: a kötött gazdálkodás alá esnek. Viszont azt, hogy a gazdasági fejlődés valójában megköveteli-e a világ gazdasági forgalom leépítését, még kétségesnek látja; igen valószínű, hogy a külkereskedelmi forgalmaknak a belső forgalmakkal szemben tapasztalható csökkenése a fokozott industrializálás következménye. Ellentmond annak az állításnak, hogy a világpiactól elforduló gazdaságpolitika érvényesülése a védvámok eddigi rendszereivel és eszközeivel nem volna előmozditható, hanem feltétlenül a külkereskedelmi és belső piac tervgazdasági alapon való rendezését igényli. Hiszen a közvetett (vámpolitikai) és közvetlen (kontingensmegállapító) importkorlátozás alapjában véve egyenértékű eszközei az önellátó gazdaságpolitikának. Normális gazdasági viszonyok mellett a fokozott önellátásra való áttérés vámkorlátozásával életbeléptetésével keresztülvihető. Csak az utóbbi évek gazdasági válsága folytán mondott a vámvédelem a világpiaci árak erős ingadozása mellett csődöt s vált szükségessé a külkereskedelem kontingentális szabályozása. Ahol ez a tervgazdasági módszer kerül alkalmazásra és az ár, mint a külföldi áruk utáni kereslet, illetve érték való kínálat szabályozója kikapcsolatik, ott szükséges egy belső gazdasági elosztószervezet. A behozatalt állami, vagy legalábbis államilag alátámasztott szervek és társaságok irányítják s így közvetlenül megvan a kapcsolat a külkereskedelmi irányítás és belgazdasági beavatkozás között. A továbbiakban részletesen vázolja az önellátó gazdaságpolitika módszereit. Bár a kérdésben nem foglal határozottan állást, fejtegetéseiből mégis kicsendül az önellátás elvének tulhajtásával szemben elfoglalt elutasító álláspont. — *Pollock Friedrich: Bemerkungen zur Wirtschaftskrise* című tanulmányában (3. füzet, 329—354. oldal) az eddigi gazdasági válságok ismertetéséből indul ki. Kétségtelen, hogy az 1929 óta világszerte dühöngő krízis nehézségeiben, időtartamában, földrajzi és szakmák szerinti elterjedtségében messze fölülmulja az előző válságokat. Ezt részletesen alátámasztja indexszámok összehasonlításával is. Általános ismertetést ad a gazdasági válság áthidalását célzó javaslatokról, a liberális „laissez faire” elv minden téren való érvényesítésének követelésétől kezdve a radikális tervgazdasági beavatkozás kívánságáig. Arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a szükséges államhatalmi intézkedéseket — amelyeket a válság megoldása szempontjából nem lát elkerülhetőknak. — csak egy, a parlamentarizmus terhéől megszabadított kormányhatalom hajthatja végre. — Kiemelendők még: *Meyer Gebhardt: „Neue englische Literatur zur Planwirtschaft”, Horkheimer Max: „Materialismus und Metaphysik”, Rusche Georg: „Arbeitsmarkt und Strafvollzug”, Sterheim Andreas: „Neue Literatur über Arbeitslosigkeit und Familie”* c. tanulmányai. A gazdag tartalmu füzeteket, melyeket most Párisban szerkeszt az Institut für Sozialforschung megbízásából Horkheimer Max német nyelven, de gazdag francia és angol kivonatokkal, tartalmas könyvszemle egészíti ki a filozófia, szociológia, lélektan, nemzetgazdaság és szépirodalom köréből.

L. Gy.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató választmányi ülés.

Január 28-án *Eber Antal* elnöklete alatt igazgató-választmányunk tartott ülést. Jelen voltak: ifj. Boér Elek, Dékány István, Feller Vilmos, Fischer Ödön, Frey Kálmán, Gyulay Tibor, Hantos Elemér, Heller Farkas, Kaán Károly, Kelemen Móric, Kovács Gyula, Kovrig Béla, Laký Dezső, Leopold Lajos, Navratil Ákos, Neubauer Gyula, Reichenbach Béla, Surányi-Unger Tivadar, Szádeczky-Kardoss Tibor, Varga István, Kisléghi Nagy Dénes. *Eber Antal* elnök előterjeszti, hogy vidéki tagok részéről mozgalom indult meg a Magyar Közgazdasági Társaság vidéki városokban létesítendő fiókegyesületeinek megszervezésére. A maga részéről örömmel üdvözli ezt a gondolatot és az igazgató-választmány hozzájárulását kéri. *Kelemen Móric* és *Heller Farkas* alelnök felszólalása után az igazgató-választmány egyhangulag elfogadja az elnökség előterjesztését. Ezután a főtitkár a tartandó előadásokról tett jelentést.

Felolvasó ülések.

Január 17-én *Eber Antal* elnöklete mellett *Ruisz Rezső* tartott előadást: „Budapest közlekedési és telepítési politikájának hatása a közterhek alakulására“ címen. A nagy érdeklődéssel fogadott előadást, valamint a hozzá fűződött vitát a „Közgazdasági Szemle“ legközelebbi számában közöljük.

✱

Január 28-án *Eber Antal* elnöklése mellett *Surányi-Unger Tivadar* tartott előadást „A magyar gazdaságpolitika céljainak fejlődése“ címen. Magyar gazdaságtörténetünkben a múlt század elejéig nyult vissza és tudományos módszerek segítségével vizsgálta azokat a célkitűzéseket, amelyek gazdaságpolitikánkat a legújabb időkig irányították. Kifejtette, hogy a *külső hatalmi politika* főleg háborúk idején gyakorol erős nyomást a gazdaságpolitikára. Jól megfigyelhetjük azonban, hogy ez a nyomás nálunk a szabadságharc és a világháború kapcsán sokkal súlyosabb volt, mint azokban a hadjáratokban, amelyeket a múlt század folyamán a franciák, az oroszok és a poroszok ellen viseltünk. Ezekben ugyanis tultengett az uralkodóház érdeke, míg amazokat a nemzet egésze is magáévá tette. A *belső hatalmi politika* mindvégig erős ütőkártya maradt a magyar gazdaságpolitika célkitűzéseinek sorában. A múlt század negyvenes és hatvanas éveinek, a jelen században pedig a koalíció idejének gazdaságpolitikai eseményei különösen éles hangsúllyal

mutatják ezt a befolyást. *Szociálpolitikai* felbuzdulásra régebben főleg az urbériség intézménye és a nemesek adómentessége adott alkalmat, utjabban pedig azok az egyenlőségi mozgalmak szorították hasonló irányba gazdaságpolitikánkat, amelyek csúcspontjukat a tanácsköztársaság rendszerében érték el. Gyakorta merítettük azonban gazdaságpolitikai rendszabályaink céljait *kulturpolitikánkból* is: a múlt század huszas és harmincas éveiben a magyar nyelv körül vívott harcok és a Trianon utáni időkben dunavölgyi kulturfőlényünknek hangoztatása több vonatkozásban is irányt szabtak gazdaságpolitikánknak.

A hatalmi politikai, a szociálpolitikai és a kulturpolitikai megfontolások alapján létrejött gazdaságpolitikai célkitűzések, melyek főleg mozgalmas időkben válnak döntőkké, heteronom jellegűeknek tekinthetők. A velük szembenálló *autonom* gazdaságpolitikai célkitűzések, melyek az általános termelékenység fokozásának követelménye köré csoportosulnak, viszonylagosan nyugodtabb időkben szoktak kidomborodni. Nálunk a napoleoni háborúk és az 1825. évi reformországygyűlés közötti évek voltak ilyenek: előbb a gabonaáraknak, később pedig a gyapjuáraknak emelkedése lendítette fel akkoriban mezőgazdasági termelésünket. Az ötvenes években ugyan az abszolutizmus terheit kellett viselnünk; vasutügyünk, bányaugyünk, tagosítási és telekkönyvezési munkálataink mégis jól haladtak. Többé-kevésbé autonom célok uralmát állapíthatjuk meg továbbá a szabadelvű pártnak mintegy négy évtizedig tartó tulsulya idején. Minden belső küzdelmek ellenére akkor épültek ki a magyar kapitalisztikus termelés modern intézményei.

Gazdaságpolitikai célkitűzéseink változásai rendszerű fejlődésükön kívül rövidlejáratu hullámokat is mutatnak. Ilyen az a fejlődési hullám, mely a trianoni igazságtalanságok elleni küzdelmünkben mintegy integrációját eredményezte gazdaságpolitikánk különböző heteronom és autonom célkitűzéseinek. Ily értelemben gazdaságpolitikánk manapság *egységesebb* célok szerint igazodik, mint valaha.

*

Február 7-én *Eber Antal* elnöklésével *Fellner Vilmos* értekezett „A természetes kamat” címen. Az előadás alapjául szolgáló tanulmány a „Közgazdasági Szemle” egyik legközelebbi számában meg fog jelenni.

Pénzügyi ethika.

1. A közháztartások legfőbb céljának a közérdekű szükségletek olyan kielégítését tekinthetjük, amely az állampolgárok anyagi erőinek legarányosabb igénybevételével történik. Csak az a pénzügyi politika áll ethikai színvonalon, amely ezt a célt becsületesen követi.

Beszélnünk kell tehát tudományunk körében államháztartási vagy pénzügyi etikáról és hangsúlyoznunk kell érvényesülését. Még pedig nem csupán elvont „ideális” szempontokból, hanem már csak azért is, mert a pénzügyi etikának fentjelzett céljától való minden eltávolodás és a hozzá vezető becsületes utakról való minden letérés mindig az adófizetők és adóforrások valamelyikének vagy valamelyik csoportjának kárára történő részrehajlást jelent.

A közérdekű szükséglet fogalmának mély értelme, gyakorlati értelmezésének pedig az adófizetők zsebébe belevágó jelentősége van. A politikai cinizmus, erőszakos pártszempontok, a közéleti utilitarizmus szuggesztiói a közérdekű szükséglet fogalmával az adófizetők kárára gyakran éltek vissza. Annál könnyebben, minél fejletlenebb vagy elnyomottabb volt a közvélemény, minél önérdekübben megszervezett politikai csoportok ragadták kezükbe a polgárok megadóztatásának gépezetét. Ezért egyes államok egyenesen alkotmányukba iktatják azt az elvet, hogy költségvetési hitelt *csakis közérdekű célra* szabad megszavazni. Így az Észak-amerikai Egyesült Államok szövetségi alkotmánya (1. art. 8. §.).

Mások egyéb pénzügyi politikai intézkedéseket is tartanak szükségesnek avégett, hogy az adófizetők anyagi szolgáltatásait mindig a közérdekű szükségletek fedezésére fordítsák. Így kifejezetten eltiltani kívánják bizonyos természetű kiadások kategóriáit (pl. a társulatoknak, politikai társaságoknak, felekezeteknek adott szubvenciókat). Bizonyos olyan kiadásoknak ideiglenes és visszavonható természetűt adni javasolnak, amelyek közérdekű volta kétségbevonható (szubvenciók, politikai állások nyugdíjai, stb.). Ugyancsak ennek a szempontnak érvényesítését látjuk abban az elvben, hogyha valamely állami szerv működésének hasznát egyesek látják különösen, akkor egészben vagy részben ezek az érde-

keltek viselnék a költségeket is (illetéki elv). Bizonyos célokra szolgáló költségvetési hitelek megadását különös eljárási módokhoz kötni is javasolják (pl. a nem a kormány által javasolt kiadás megszavazásához kétharmadnyi többséget). Végül ajánlani halljuk a következő négyszeres alkotmányos garanciát, hogy t. i. *a)* kizáróan az adófizető polgárok választott képviselői állapíthatják meg azt, hogy valamely kiadás közérdekű-e vagy sem, *b)* hogy csakis a kormány indítványára szavazhassák azt meg, *c)* hogy a kiadások megállapítása csakis az előirt költségvetési eljárás szabályainak szigorú megtartásával történhessék és *d)* hogy közpénzeknek valamely célra történő tényleges kifizetése csakis ennek a kifizetésnek jogosságát kimutató megvizsgálás után történjék.¹

Láthatjuk ezekből az alkotmányjogi garanciákból, illetőleg javaslatokból is, hogy a közérdekű szükséglet etikai fogalmának milyen gyakorlati jelentőséget tulajdonítanak éppen a pénzügyileg legfejlettebb államokban.

Angliában joguk van az adófizetőknek a bíróságokhoz fordulni annak kimondása végett, hogy bizonyos helyi hatóságoknak kiadásai törvénybe ütközők és nem eshetnek az adófizetők terhére. Franciaországban a Cour des Comptes évi jelentéseiben felemlíti azokat a kiadásokat, amelyeket a helyi szervek magánérdekből szavaztak meg s amelyek teljesítését a kormányközegek nem akadályozták meg. Sőt visszatéli az ily közérdekellenesen beszédett összegeket. Az Egyesült Államokban — mint láttuk — alkotmányba van iktatva az az elv, hogy csak közérdekű célra szabad az adófizetők által teljesítendő kiadást megszavazni. Bizonyos bíróságoknak viszont joguk van megállapítani kötelező ítélettel, hogy valamely célra történt kiadásnak a megszavazása nem alkotmányellenes-e az említett alkotmányi elvnek a megsértése miatt!²

Általában véve négy irányban kell a garanciákat keresnünk a közháztartások említett legfőbb céljának szolgálataiban t. i. *a)* a parlamentek, illetőleg a szükségleteket megállapító alkotmányos testületek költségvetési eljárásaiban, illetőleg ezek etikai színvonalában. *b)* A végrehajtó hatalom s jelesen a modern pénzügyminiszterek e szerepében, *c)* az államszámviteli számonkérésnek szankciókkal biztosított efficiens voltában és végül *d)* a pénzügyi bíráskodás kellő hatáskörű kifejlesztésében.

2. Hogy a parlamentárizmus mennyire összefüggésben áll a pénzügyi szempontokkal, elég annak történeti eredetére

¹ V. ö. G. Jèze: La Science des Finances, 51—52. lap.

² V. ö. G. Jèze i. m.

rámutatni. A parlamentek tulajdonképpen a fejedelmi költekezések és pazarlások megfékezése céljából jöttek létre. Azokban az országokban és mondhatjuk abban a mértékben tettek szert sulyra és jelentőségre, ahol és amennyiben beleszóltak a polgárok közjogi áldozatainak kiszabásába és hováfordításuk ellenőrzésébe. A mai modern parlamenteknek is ebben a funkcióban van pénzügyi szempontból a lényegük. Ennek a funkciónak közérdekű betöltése, vagy elhanyagolása adja meg erkölcsi létjogosultságuknak is talán legfontosabb alapját. Ezenkívül komolyan figyelembe kell vennünk a parlamentek szerepének megítélésénél, hogy éppen ebbeli funkciójukat, t. i. a népesség közérdekű áldozatainak ellenőrzését *nem tudták eddig semmiféle más modern intézménnyel helyettesíteni vagy pótolni, úgyhogy a legújabb parlament nélküli kormányzatok* — bármily történelmi hivatást vagy nemzetmentő szolgálatot teljesítettek, vagy teljesítenek is — *az ellenőrzés biztosítékai nélkül valók, a polgárok áldozataival és adóztatásbeli erőfeszítéseivel való sáfárkodás terén.* A jól működő és közérdekű funkcióját betöltő parlamentek vagy hasonló jellegű gyűlekezetek intézménybeli nagysága és jelentősége akkor tűnik fel pénzügyi szempontból nézve a maguk teljességében, ha jól szemügyre vesszük, hogy nivótlan és etikailag gyöngé alparlamentarizmus mellett az ország népességének anyagi sorsát és áldozatainak hováfordítását mily léha vagy értelmetlen módon intézhetik a „hatalomra” jutott pártalakulatok. Bármily népszerű vagy dicsért abszolutisztikus, vagy diktatórikus rendszer mellett sem tekinthető továbbá valami kulturállapotnak, vagy kultúrtársadalomhoz méltó dolognak, hogy (eltekintve rövid átmeneti szükségállapotoktól és időszakoktól) egy ember, — bár a legkiválóbb ember is — teljesen tetszése szerint és kizárólag saját felfogása és becsvágya mértékével nyulhasson mindenkinek a zsebébe.

Az országlakosok áldozatainak, adóösszegeinek kiszabása és hováfordítása tekintetében való önellenőrzésnek, tehát az áldozatot hozók beleszólásának követelménye, az áldozat mértéke és felhasználása dolgában, minden civilizált társadalomban mindig bennerejlő szükségesség gyanánt fog szerepelni. Valamint újból fel kell támadnia ennek a társadalmi követelménynek, ha bármi okból elaludt vagy nem érvényesült az ideiglenesen. Minél kulturáltabb, fejlettebb s ennek folytán pénzügyileg is specializálódottabb valamely ország, annál élénkebb bennerejlő szükségletként fog élni és alkalomadtán előtörni az áldozatot hozóknak az a természetes kívánsága, hogy áldozataik mértékének megszabására és hováfordítás ellenőrzésére — akiknek terhére és bőrére megy a dolog — saját maguk befolyást gyakorolhassanak valamely alkalmas szerv vagy intézmény közvetítésével. Ebben

a szempontban van a pénzügyek népképviselési ellenőrzése szükségességének a modern nemzetek társadalmából marandandóan sehol ki nem irtható gyökere. Semmiféle fejlettebb államalakulás fokán nem lehet nélkülözni azt az elvet, hogy a végrehajtó-hatalmat és annak gazdálkodását intézményesen ellenőrizni is kell. Annak természetesen további morális-ethikai feltételei is vannak, hogy ez az ellenőrzés a gyakorlatban a megfelelő módon meg is valósuljon.

Ebben a tekintetben nem lehet közömbös, hogy kikre van bízva az adófizetők által összehozott anyagi eszközökkel való gazdálkodás. Hogy ez a kérdés is megfelelően alakuljon a közérdek szempontjából, gyakran kellenek intézményes biztosítékok a közéleti, különösen pedig a pénzügyi téren szerepet játszó főbb funkcionáriusok minősítése, összeférhetetlensége, megbízhatóságuk garanciái stb. dolgában.

Egészséges politikai élet és az adófizetők filléreivel való becsületes sáfárkodás csak ott képzelhető el, ahol a közügyek intézése és az ország anyagi eszközeivel való rendelkezés nem olyan emberek kezére van bízva, akikre a magunk vagyonát, gyermekeink vagy árváink pénzének kezelését nyugodtan nem mernők rábízni. Egészséges viszonyok között továbbá a politikai tisztség elsősorban mindig nobile officium és nem egy jobb életmódot igénylő kasztnak fő megélhetési forrása. Nem közömbös dolog ezért pénzügyi szempontból sem, hogy csak olyan emberek foglaljanak helyet a fontosabb „politikai” vagy „államférfiúi” tisztségekben, akik enélkül is oly reális hivatással vagy helyzettel bírnak, amely megélhetést is jelent számukra. Enélkül ugyanis anyagi téren — az államháztartás és pénzügyek tekintetében pedig ez érdekel elsősorban — aligha lehetnek olyan puritánok és függetlenek, hogy mindig meggyőződésüket követhessék állásfoglalásukban és esetleg ne ezzel ellenkező álláspontot képviseljenek politikai tisztségük javadalmazásaitól való függőségük miatt.

Fonák állapot az, amikor a „politikuskok” és „államférfiak” zömét közpénzen kell eltartani és amikor a kizárólag az adófizetők pénzéből élő ezek a kategóriák olyan társadalmi réteget és összeköttetésbeli érdekközösséget vagy szervezetet alkotnak, amely csaknem kizárólag egymás számára tartogatja és egymás között osztogatja el a közéletnek minden jobb és diszesebb stallumát, gyakran az ország arravalóbbjainak, a mélyebb tudásuaknak, a puritánabbaknak és megbízhatóbbaknak a rovására.

Az adófizetők áldozataiból előteremtett anyagi eszközök hováfordításának optimumát csak olyan közéletben és társadalomban lehet megvalósítani, ahol ezeknek az anyagi eszközöknek megszerzése és hováfordítása tekintetében megvan a kellő kritika a közönség, valamint a kellő lelkiismeretesség a

politikai hatalmat gyakorlók részéről. A kellő kritika és az egészséges közvélemény azonban csak ehhez megfelelően független emberek körében alakulhat ki, mert ott, ahol a tendencia, hogy mindenki a kormányhatalomtól függjön, ahol a tisztviselők bármikor elmozditható rabszolgák, vagy ahol az általános pauperizmus miatt mindenki minden szerepre kapható, csak néma társadalom lesz, telve rosszindulatu suttogásokkal, irigységgel és mindenkinek meggyanúsításával.

A forradalmi kormányzatoknak, a diktaturáknak, a politikai terror korszakainak rendszerei ezért nem kedvezőek az állami pénzügyek egészséges alakulása és kezelése szempontjából kulturviszonyok között elkerülhetetlenül szükséges ellenőrző közvélemény és kritika kialakulására, nem is szólva az érésben mindennél fontosabb tényezőről, a független emberekből álló törvényhozó testületről. A diktaturák és más erőszakos kormányzati alakulatok ugyanis éppen a szabadabb véleménynyilvánítást zárják ki az egészséges és szükséges kritikával együtt a közéletből és csak egyetlen pártra, csoportra, egyetlen dicsérő sajtóra kénytelenek támaszkodni. A támogató csoportot ellenben közpénzekből jutalmazni, részben eltartani kénytelenek. Kénytelenek maguknak gyakran védelmező, sőt terrorizáló gárdát teremteni és evégett sokszor a legveszedelmesebb munkakerülő vagy munkanélküli elemet politikai célokra kitartani, ami főleg az ifju nemzedékeknek improduktív irányu megélhetés felé terelésében is nyilvánul meg. Mindez azonban csak ideig-óráig biztosítható és folyton újabb elégedetlenségeknek, összeesküvéseknek, puccsoknak a forrása. Ezért — eltekintve teljesen rövid átmeneti szükségállapotoktól — az államgazdaság szempontjából a közepes minőségű parlamentarizmust is jobbnak kell tartanunk a diktaturáknál és a hozzájuk közelálló rendszereknél. A jó parlamentarizmust viszont (s ennek példájául elsősorban az angolt hozhatjuk fel az egymást ellensúlyozó két vagy kevés párt rendszerével, tagjainak függetlenségével és ethikai színvonalával) az egészséges államháztartás és pénzügyek szempontjából olyan kedvező berendezésnek kell tekintenünk, amelyhez képest a legjobb diktatura vagy erőszaki kormányzat is csak ideiglenes gyarlóság vagy szükségalakulat.

A modern társadalom adófizetőinek anyagi áldozataival való legjobb sáfárkodás, vagyis az államháztartás optimumának kedvező kialakulása szempontjából ekként közérdeknek nem a parlamentarizmus megsemmisítését, hanem megjavítását, közérdeköbbé, puritánabbá való intézményesítését kell tartanunk, nem pedig a diktaturákat és hasonló erőszaki kormányzatokat, amelyekben a végrehajtó politikai hatalom egyaránt elnyeli a birói és törvényhozói hatalmat és szuverénitást, meg az egyéni függetlenséget és mindezekkel együtt az

ország és az egyes emberek anyagi eszközeinek helyes felhasználásához fűződő érdekek megvédelmezésének szankcióit is.

3. A modern parlamentek és egyéb alkotmányos ellenőrző szerveknek legfontosabb feladatuk megóvni a könnyelmű, hibás vagy tudatlan pénzügyi gazdálkodástól különösen olyan irányban, hogy az a költségvetési egyensúly, a fizetési mérleg felbillenését és vele a nemzeti valuta értékcsökkenését ne okozza. Ez ugyanis — egyéb következményeitől eltekintve — a dolgozó kisemberek nagy tömegeinek keserves megtakarítását, nyomortartalékát, családtagok, árvák utolsó létminimum-fedezeteit semmisítheti meg és dönthet százezreket nyomorba.

Ezért minden olyan politikai uralom, amely a „right men on the right places“ elvének az érvényesülését megakadályozza (pl. a politikai klikkrendszer, pajtásuralom, stb.) veszedelmes biztossággal sokkal nagyobb szociális rombolást, nyomort, meg károkat okoz a modern pénzgazdaság finom összefüggéseinél fogva, mint amilyenről az állampolgárok nagy tömegeinek még csak fogalma is lehetne. Csak az, aki megérti az állami gazdálkodásnak és főleg valutapolitikának a jövedelemeloszlással, a fizetési mérleggel és ezen keresztül a pénzrendszer és pénzmegtakarítások biztonságával való összefüggéseit, értheti meg a pénzügyek és szociális kihatásaik terén a közéleti ethika fogyatkozásainak gazdasági és szociális romboló hatását.

A modern államháztartás menetének igazgatása pedig a pénzügyminiszterek kezében összpontosul. Ezért nem csoda, hogy nemcsak a pénzügyminiszter szerepének és hatáskörének jellemzésére fektetnek súlyt a pénzügytanok, hanem bőszegesen — találó vagy kevésbé találó formában — teret szentelnek az ő szükséges egyéni tulajdonságainak, képzettségének, tehetségeinek és jellembeli adottságainak felsorolására is. Így pl. Lotz is könyvének új kiadásában „Der moderne Finanzminister und seine Untergebenen“ címmel. De különösen élénkszinű és szellemes Gaston Jèze-nek idevonatkozó eszmemenete, aki a pénzügyminiszternek a modern nemzeti demokráciákban való helyzetét írja le. Szerinte a pénzügyminiszter játszik főszerepet abban, hogy a közpénzek pocsékolását, — ha nem is tudja azt teljesen megakadályozni, — legalább mérsékelje. Ehhez elsősorban akarati tényezők, erő és kitartás szükségesek jellembeli sajátságokként. Legfőbb szerepe és hivatása az állami költségvetés egyensúlyának fenntartásában áll, úgy hogy a modern államokban inkább a „*költségvetési egyensúly miniszterének*“ kellene őt nevezni. Szinte született ellenfelei a parlamentáris államokban a pénzügyminiszternek a kabinet többi tagjai, valamint az országgyűlés kamarái. A miniszterek és parlamentek természetüknél fogva ugyanis költekezők. Nem kell okvetlenül pénzügyi szakembernek lennie, hiszen Anglia pénzügyi kancellárjai

sem a tulajdonképpeni pénzügyi élethivatásu emberek közül kerültek ki, Franciaországban pedig többnyire ügyvédekből lesznek azok, de szükséges mindazonáltal, hogy tehetséges ember legyen, hogy meg legyen a képessége a pénzügyi problémák átértésére. Nagyfoku értelmiségre, általános nagy kulturára, nagy alkalmazkodó képességre van szüksége erős akarattal és állhatatossággal párosulva. Ezekkel a tulajdonságaival — ugymond — meg tudja majd érteni s később ügyesen védelmezni is a parlament és a közvélemény előtt a pénzügytechnikai argumentumokat. Tehát olyan ember kell, aki mindent meg tud érteni, még akkor is, ha nincsenek pénzügyi ismeretei. És ha jól megértett valamit, esetleg jobban le is fogja győzni tudni akarattal és tapintattal a mindenkori akadályokat, mint egy olyan szakember, akiben a rábeszélés és ügyesség tulajdonságai kevésbé vannak kifejlődve.

Természetesen *elengedhetetlen követelmény*, hogy a nem finánc szakember pénzügyminiszter oldalán ott legyenek a hivatásos pénzügyi tanácsadók. Ha ilyen szakemberei nincsenek, semmit sem fog merni tenni. Minél jobban felébred benne a felelősségérzet az országgal szemben, annál bizonytalanabbnak fogja érezni magát. Tudatlan és zavaros véleményeire fog hallgatni azoknak, akik kecsegtető javaslatokat tudnak ügyesen feltálatni. Nem lévén biztos választása, habozni fog. Elővigyázatból nem fog tenni tudni semmit. A félénkséget fogja emiatt bölcsességnek tartani.

Jeles szakemberek tanácsaival ellenben mindig fogja tudni, mit kell tennie. A szakember az intelligens miniszternek buzdítója és fékezője egyaránt. Mindeddig — teszi hozzá *Jèze* — kevés országban értették és valósították meg a pénzügyminiszternek, mint értelmes amatőrnek ezt az együttműködését a diszkréten dolgozó hivatásos kiválóságokkal. Mondhatni, hogy jóformán csak az angoloknál sikerült ezt elérni. A Chancellor of the Exchequer-nek hatalmas és nagytekintélyű hivatásos pénzügyi emberekből álló vezérkara van, akiknek tanácsát mindig meghallgatja, bármily párthoz tartozik is, stb. Ennélfogva Angliában bármily műkedvelőt állítanak is a politika hullámai a pénzügyek élére, az illető mindig biztos lehet benne, hogy jó tanácsadókra talál, akik objektív és kötelességtudó módon magyarázzák meg neki a problémákat, a miniszterre bizván az elhatározásáért való felelősséget. Ennélfogva a kormányváltozások nem okoznak felfordulást, mert a pénzügyek vitelében megvan *a tradició és a felfogásbeli folytonosság*. Ezt a folytonosságot pedig a szakemberek biztosítják.

Az Északamerikai Egyesült Államokban a multban gyakran tapasztalt anarchisztikus állapotok a pénzügyek

terén gyakran váltották ki az 1921-iki törvényt, mely a költségvetés egyensúlyának organikus biztosítását tűzte ki célul. Itt az elnökre ruházták tulajdonképpen a pénzügyi egyensúly biztosításának miniszteri feladatát. A törvény az elnök mellé adta a kiváló pénzügyi tekintélyekből összeállított költségvetési hivatalt. Az elnöknek tehát már a legutóbbi (1932) diktatórikus közgazdasági felhatalmazása előtt rendkívül nagy befolyást biztosított ez az intézkedés az állam pénzügyeire.³

A ma legjelesebbnek tartott francia pénzügyi irónak és tapasztalt politikusnak ezek a nézetei főleg az angol pénzügyi kormányzásra vonatkoznak s többé-kevésbé követendő például állítja azt oda a franciák számára is. A pénzügytannak, mint a közületi háztartásokra vonatkozó általános természetű kritikai ismeretágnak természetesen a kevésbé szerencsés helyzetű országok viszonyait is figyelemre kell méltatnia, elveinek kifejtésénél a pénzügyi kormányzás politikai és szakszerűségbeli kérdéseinek összehangolásában.

(Errevonatkozóan figyelmeztetnünk kell a politikus, illetőleg államférfi fogalmának gyakran elcsavart értelmezésére. Egyet jelent tulajdonképpen ez a két görög-latin, illetőleg modern kifejezés. Hovatovább azonban az ambíció valami magasabbrendűt értet az államférfiúval, mint a politikussal. Természetesen a politikai természetű problémákkal való foglalkozás lehet az irányadó elsősorban arra nézve, hogy valójában ki a politikus vagy államférfi. Mindenesetre nagyobb joggal lehet ilyennek tekinteni azt, aki hivatásként, évek elmélyedő munkásságával szentelte életét a politikai vonatkozású problémák tanulmányozásának, mint aki esetleg naiv tudatlansággal csöppent bele valamely politikai hatáskör gyakorlásába. De a legdevalváltabb értelmezése vagy önértelmezése a politikus, sőt az államférfiú fogalmának az, amikor a közületi szereplésből megélni vagy magukat szakszerűbb munkától megkímélni akarók tartják és nevezik ilyeneknek magukat.)

Általános kiindulópontul tehát a pénzügyek vitelének közérdekű optimumát abban a célban keressük, hogy minél nagyobb lelkiismeretességgel és hozzáértéssel történjék az a közület polgárai összességének a javára. A fődolog a lehető legjobb módon való vitele a pénzügyek intézésének, nem pedig az, hogy ki legyen az előtérben. A fontos, hogy hiuságból vagy részleges érdekből ne csinálódjék meg rosszabbul az, amit helyesebben is meg lehet oldani. *Valakinek* érteni kell a dolgok helyes megragadásához és elintézéséhez. A közérdek, hogy az *ilyen* értelem érvényesüljön végeredményben,

³ G. Jèze: Cours élémentaire de Science des finances, 1931. 58—60. lap.

bárkié is az. Ebből kiindulva azután könnyen elvi állásfoglaláshoz juthatunk a „politikus“ és a „szakember“ feladatkörének összehangolása dolgában. Ez az összehangolás ismét kétféle irányu lehet. Ha u. n. hivatalnok-miniszterről van szó, a szakember feladatához kell a politikusét hozzáhangolni, egyébként pedig a politikuséhoz a szakemberét.

A legjobb eset természetesen az, ha a politikus egyúttal jeles szakember is, mert ilyenkor ez az összehangolódás szinte automatikusan adva lehet. Ennek a mai viszonyok között, a magasabb kulturájú államok legtöbbszörében szerencsére nem is kell aféle szerencsés véletlennek lennie, mert kellően önzetlen megkereséssel rendszerint lehet is találni megfelelő embereket, ha a politikai „háttalomban“ birtokosai nem úgy fogják fel a dolgot, hogy minden fontosabb tisztséget csakis saját maguknak tartanak fenn. Még súlyosabb a dolog természetesen, ha ez nem önzetlen ambicióból, hanem a tisztség anyagi tekintetei miatt is történik, még a „right men on the right places“ elvének rovására is.

Ha azonban abból az adott helyzetből indulunk ki, hogy az irányító intézkedésre hivatott politikai állásban levő nem rendelkezik a szükséges szakismeretekkel, akkor az illetőnek — hogy feladatát a közérdekű optimum szolgálatában oldhassa meg — bármely országban és bármily rendszerben él és működik is, kell annyi belátással birnia, hogy habár végeredményben neki kell határozni és rendelkeznie, a modern miniszteri állásnak mégsem lehet az a célja, hogy egy dilettáns ember a maga akaratát és elintézés módját gyakran kísértőz hiusággal rákényszerítse a hozzá jobban értőkre, a hivatásos szakemberekre és ezzel az adófizető polgárságra, hanem hogy a parlamentben — mint független politikai testületben, de nem szakemberek gyülekezetében — képviselje a kormány politikáját, ugyancsak mint független és nem hivatalnoki pályájából élő ember. Mint olyan ember, aki nem egy speciális életpályának és szaktudásnak, hanem egy politikai állásnak a képviselője és aki ezt az állását bármikor otthagyhathja és leteheti, amikor politikai felfogásával összeütközébe kerül, ellentétben a szakmabeli hivatali foglalkozásából élő tisztviselővel. A pusztán politikai állásokba való elhelyezkedés útján való megélni akarás már etikailag sem egyeztethető össze az egészséges közéleti morállal. A modern parlamenti miniszteri állásnak is csak úgy van létjogosultsága, ha az politikai *nobile officium* is marad.

4. A társadalmi rend megingásának, a parlamenti rendszer válságainak és általában a létező állapotok javulásába vetett hit megrendülésének mai korszakában sokan néhol már csak a diktatúrákban látják a kivezető utat.

Ennek a felfogásnak kritikája tárgyunk keretein kívül

esik. A pénzügyi problémák szempontjából azonban a diktátorikus, vagy hasonló jellegű kormányzásra vonatkozólag bizonyos megjegyzéseket tenni helyénvalónak tarthatjuk. Annál is inkább, mert a legutóbbi időszakokban több államban fordultak — akár helyesen, akár nem — ehhez a politikai eszközhöz is.

Ha annak a nézetünknek adtunk kifejezést, hogy a parlamentarizmus csak a kulturától és a közérdekű etikától igen erősen átítatott miliőben válik be és hogy a mindenkori kormányzatnak színvonala és puritánsága valósággal kvantitativ is érinti a polgárok gazdasági és pénzügyi érdekeit, akkor mindezt csak még fokozottabb mértékben kell állítanunk arra a kormányzásra nézve, mely a parlamenti intézmények kikapcsolásával, vagy megbénításával abszolutisztikus, vagy diktatori módon vállalkozik az ügyek vitelére. Nem aféle erkölcsi felelősségre akarunk itt hivatkozni, melyet frázis gyanánt és megszokott hypokrizissal az unalomig hallunk emlegetni, hanem a valóságos dinamikus erőt jelentő gazdaságpszichológiai szempontokra, a pénzügyi téren való vonatkozásaikban.

A diktaturának és egyéb rendkívüli, vagy forradalmi uralomfajtának a kérdése azért érdekli igen közlelről az államháztartást és vele a pénzügytant is, mert a diktátor *az adófizetők zsebeibe is felelősség nélkül nyul bele*. Az adófizetőkre nézve tehát korántsem közömbösek a diktátor pénzügyi elgondolásai, reformjai, tettvágyai, ambíciói, amelyek anyagi terhét mind ők kénytelenek viselni és nem közömbösek a diktátor cselekményeinek és politikájának a szintén őket érintő gazdasági következményei sem.

A parlamentarizmus ott és azért járja le magát leginkább, ahol és amiért a parlamenti tagság megélhetési, illetőleg kereseti forrássá alacsonyodott, akár úgy, hogy az illető képviselők jelentékeny részben képviselői fizetésükből megélő, függő politikai hivatalnokká váltak, akár úgy, hogy képviselőségük folytán rendszeresen kedvezőbb kereseti forrásokba helyezkednek el. Az előbbi eset még veszedelmesebb, — mert mindent némán tűrő servilizmushoz és hypokrizishez vezet — bár az utóbbi nyiltabb korrupciót jelent.

Csak ott lehet a közéleti ethika és a pénzügyek szempontjából is a diktatura, vagy fasizmus szükségére hivatkozni a parlamenttel szemben, ahol a parlamenti tagok ily függő politikai tisztviselőkké váltak, illetőleg parlamenti tagsági minőségük vált megélhetési forrásává jelentékeny, vagy túlnyomó részüknek. Ott ellenben, ahol a parlament többé-kevésbé megélhetésükben biztosított polgárokból áll túlnyomó részben, akik tehát a viszonylagos anyagi függetlenség kielégítő fokán állanak és ahol emellett kellő kulturális és ethikai színvonalról is lehet beszélni, — összehasonlitha-

tatlanul tökéletesebb rendszer ez minden diktaturánál. Egy ilyen testületnél ugyanis a közérdek érvényesülése a polgárság egyetemét érdeklő anyagi vonatkozású dolgoknál — hosszabb időszakot véve alapul — szinte matematikai bizonyossággal valószínűbb, mint a diktatúrák rendszerében, ahol egyes emberek parancsán és a mögöttük álló és sokszor nem is ismert vagy rejtett hatalmi csoportok érdekszűrőjén keresztül nyilvánulhat meg csupán az ország közérdeke. Hogy úgy mondjuk: hosszabb időszakot (s nem egy-egy konkrét esetet) véve alapul, nagyobb százaléknál közérdeknek az érvényesülése valószínű (főleg az anyagi természetű általános érdeke ügyekben, amilyenek a pénzügyek), egy közepesen is megfelelő parlamentben, mint egy pártra, hatalmi csoportra, vagy národná-obranákra támaszkodó diktatórikus rendszerekben.

Az anyagilag és erkölcsileg kellően intakt parlamentek tehát magasabb százaléku közérdekrezultánst nyújthatnak a hosszabb idők átlagában, mint bármiféle egyéni erőszakuralom, vagy erőszakos párturalom (álpármentarizmus, terrorizmus). Ez pedig éppen pénzügyi szempontból a legfontosabb és legreálisabb körülmény talán, mert a közérdekérvényesülés a polgárok anyagi áldozatainak és köteleességteljesítésének a terén is ilymódon talál a legnagyobb valószínűséget.

De nem nélkülözhetnék a parlamentek egyéni ethikai színvonalszükségletének biztosítékait az u. n. érdekképviselői rendszerek sem. Az érdekképviselőket — az anyagi és pénzügyi egyetemes érdekeket értve ide főleg — csak egyénileg is megfelelő érdekképviselői tagokon keresztül működhetnének jól, éppugy, mint a parlamentek, vagyis csak ott, ahol megfelelő függetlenségű és közügybeli megbízhatóságú egyének láthatnák azt el. De milyen közérdeket, milyen függetlenséggel és ethikával képviselhetne egy olyan érdekképviselői tag, akit csak a diktátor, a párt, vagy politikai szervezet kegye állít oda, vagy aki *ebbeli minőségéből élő* érdekképviselői politikus volna csupán?

Az állam polgárainak anyagi biztonsága megköveteli, hogy anyagi áldozataiknak megállapítását, felhasználását és hovaforrását minél állandóbban, közérdekű kritikájuknak minél egészségesebb megnyilatkozása kísérhesse és ellenőrizhesse. Ebből a szempontból pedig nélkülözhetetlen valamely megfelelő ethikai színvonalon és kellő függetlenségű egyénekből álló ellenőrző testület. *A parlamenteknek különösen ebben a tekintetben való helyettesítőit nem sikerült még megtalálni.* A legtökéletesebb és legideálisabb diktatúra mellett is állandóan érzik és érezni fogják mindig egy ilyen testületnek a hiányát.

5. Az anyagiakkal való sáfárkodás terén tehát az állam-

háztartás és a pénzügyek szempontjából rendkívül nagy fontossága van annak is, hogy a sáfárkodók s a „hatalmon“ (különösen az anyagi eszközök koncentrált állomásain, tehát az államháztartásban, az egyéni anyagi előnyök juttatásának lehetőségét nyújtó pozíciókban) levő csoportok bizonyos *váltógazdaságot* is mutassanak. Az emberi gyarlóságokhoz tartozik, hogy az előnyt jelentő helyzeteket többé-kevésbé ki is akarják aknázni a legtöbben. Ez a kiaknázás annál fesztelenebbül történhetik, minél inkább megkövesedik egy-egy politikai csoport az anyagiakra vonatkozó hatalmi helyzetekben. Ezért a parlamenti, illetőleg politikai egészséges váltógazdaság és már pusztán az a körülmény, hogy egyes politikai csoportok *másoknak* adják át a „hatalmat“, igen nagy előnyt jelent, mert hiszen a *legjobb* parlamentarizmus mellett is egy csomó értéktelen olyan törtető helyezkedik el, akiken a minél gyorsabb túladás kívánatos. A rossz, vagy nem megfelelően kulturtalajba ültetett álparlamentarizmus pedig egyenesen kontraszelekciót jelent a közéletben, amelynél éppen a legtöbb jellemet és szellemet kívánó hivatások becsületes munkásai szorulnak háttérbe és válik a sorsuk megalázóvá.

A parlamentarizmus általában véve nem jelentheti exponensei számára a közéleti pozíciók életpályaszerű kisajátítását. Különösen közérdekű az a követelmény a pénzügyekkel és pénzügyi problémákkal való vonatkozásban. A politikai állások ugyanis általában véve „értéket“ képviselnek az emberek szemében, mert gyakran nyújtanak elhelyezkedési, boldogulási, „hatalomgyakorlási“ stb. lehetőségeket is. A pénzügyi funkciókkal és kihatásokkal is egybekötött közéleti állások azonban ezenkívül mások s a „többiek“ jövedelemeloszlásába, anyagi boldogulásába vágó életviszonyok koefficiensévé teszik viselőiket, akik ilyképpen fokozottabb mértékben élnek mások gazdasági életküzdelméből. Vagyis jelentékeny ajándékszerű anyagi jókat jelenthet rájuk nézve az illető pénzügyi érdekű közéleti pozíció, melyet tehát nem szabad egy csoportnak, politikai, vagy társadalmi klikknek, vagy szervezetnek hosszabb időre monopolizálnia az arra érdemesebbek előtt, de még az ugyanolyan érdemesekkel és rátermettekkal szemben sem, mert különben az ország előbb-utóbb igen könnyen egyes közéleti jelentéktelenségek parazitikus elhelyezkedési kartelljévé válhatik.

Ha valahol bármi önző, kicsinyes, vagy elfogultsági okokból meghiusul a „right man on the right place“ elvének a komolyan vétele, ott biztos következetességgel egy közéleti atniszelekciónak kell bekövetkeznie. Ennek pedig, a meg nem felelő embereknek fontos és magas pozíciókba való önfeltornászása mellett, jellegzetes kísérő tünete a gazdasági (államháztartási, pénzügyi, szociál- és gazdaságpolitikai) realitások és irrealitások közötti különbségtevés terén terjedő szinvak-

ság is. Már csak azért is, mert a közélet terén az anyagi és pénzügyi tekintetben való realitásra és megbízhatóságra csak azok képesek, akik ennek a gazdasági realitásnak saját egyéni cselekményeikben és jellemükben is mindig hordozói. Akire mint magánemberre nem szívesen bízunk rá a saját vagyónunkat, pénzünket, gyermekeink, vagy árváink anyagi sorsát, azt vétkes könnyelműség olyan közéleti pozícióba ültetni (bármily indokból, vagy jutalomból), amelytől közvagyonok, közintézmények anyagi sorsa függ, szóval vétkes könnyelműség az ilyen emberekre az adófizetők pénzét és vagyonát rábízni.

Pénzügyi realitást csak közgazdaságilag és politikailag is megfelelően reális közélet termelhet ki magából. Ezért érdeklik a gazdasági és pénzügyi dolgoknak ezek az etikával összeszövődött kérdései a közületi háztartások tanát is, még pedig nemcsak elvontan és magától értetődő *pium desiderium*-ként, hanem az állampolgárok zsebeibe nyúló és anyagi sorukba vágó aktualitással.

A közületek (állam, község) vezetői ma sokkal inkább az anyagiakban való üzletvezetők is az adófizetőknek és termelőknek, mint ezelőtt. A közélet társadalom-ethikai színvonala tehát ma sokkal inkább anyagi érdeke is az adófizetők nagy tömegének. Minél több oda nem való embert helyeznek el az adófizetők pénzéből fenntartott állásokba, annál több oda való ember szorul ki azokból a közéleti állásokból, amelyekben szükség volna rájuk.

6. Az állami főhatalom alaptípusainak, tudniillik a törvényhozó, bírói és végrehajtóhatalom elválasztásában és egymást ellensúlyozó párhuzamosságában, valamint ezen az elválasztáson keresztül érvényesülő szintézisben mély bölcsesség és hosszú politikai tapasztalatok vannak leszűrve. Közgazdasági és pénzügyi szempontból is nagy biztosítékok ezek, abban a tekintetben, hogy az áldozatot hozók nagy tömegei legalább bizonyos intézményeken keresztül ellenőrizhessék az anyagi javaikkal való sáfárkodást. Igaz, hogy ennek megértéséhez meglehetősen államtudományi műveltség, objektivitás és elmélyedés is kell, mondhatjuk, a kulturiskolázottságnak egy neme, mely a „hatalmat” nem annak parazitikus-utilitarisztikus vonatkozásaiban értelmezi, mely szerint az mások kézbe tartásában, elcsaphatásában, adófizetői kihasználásában és saját elhelyezkedésének biztosításában áll első sorban.

• A kulturember szemében a hatalom első sorban a köz érdekében való szolgálatot tevés eszköze. Az a képesség, amely a tömegek, az adófizető polgárok sorsát jobbra, az ország és társadalom berendezését célszerűbbé, nagyobb biztonságot és emberi boldogságot, kulturát nyújtóvá tudja tenni. Minden diktatura, abszolutizmus, szóval a főhatalmi típusok egyensu-

lyát megbontó uralom modern viszonyok között csak *átmeneti* jellegű lehet. Azért is, mert ilyesmi egy-egy ember életéhez van kötve, meg azért is, mert a törvényhozó, birói és végrehajtó hatalmak egyensúlyba helyeződésének törekvései mögött milliók gazdasági, egyéni, szabadságbeli és biztonságbeli érdekei vannak, amelyek elcsendesedhetnek rövid időre, egy kivételes nemzeti szerencsétlenség, vagy felbuzdulás idejében, de sohasem tűnnek el és mint olyan érdekek és tulajdonságok, melyek a kultúremlernél erősebben vannak kifejlődve, annál hatalmasabban nyilvánulnak meg később, az elnyomás, vagy a felbuzdulás megszűntével.

Ezért azokban az országokban, ahol nincs kilátás rá, hogy ilyen diktatura, vagy hasonlóféle kísérlet útján a nemzetre nézve valami életbevágóan nagyot és maradandót lehetne elérni, sokkal jobb, ha nem is kísérleteznek az ilyesmivel politikai divatként államférfiak, hanem ehelyett a *konzervatív autonómiák* fenntartására és kiépítésére fordítják tehetségeiket. Értjük ezekkel a nemzeti célkitűzés, meg fenntartóakarás szellemében működő testületeket, önkormányzati szerveket, törvényelmi intézményeket szellemi és anyagi egyetemességükben. Ezek ugyanis a társadalom megannyi védőváraivá válnak és maradnak még radikális rendszerváltozások esetén is. Mig velük szemben a diktátori, mindent központosító hatalom egy lapra tesz fel mindent. Ezért bukásával általános összeomlás következhetik be, többek között éppen a pénzügyiek terén is.

Kedvezőtlen, de korszerű tünetként szoktak rámutatni, hogy a végrehajtóhatalom gyakran tapasztalható túltengésével a parlamentekkel szemben, vagy talán a megfordított esetben is, a parlamentek demokratizálódásával, tagjainak színvonalbeli leszállásával, a törvényhozásokban növekvő osztály- és magánérdekek előtérbenyomulásával és ezzel a korrupció, a klikkuralmak és protekciós rendszerek felülkerekedésével, a törvényhozó testületek pénzügyi ellenőrző-tevékenysége, puritánsága, függetlensége, szakértelme és gerincessége is egyre bizonytalanabbá válik, sőt sokszor ugyszólván el is tűnik.

Kérdés ilyen viszonyok között, mi volna a teendő? Milyen intézményeket kellene felállítani, megerősíteni és gondos függetlenségi biztosítékokkal felruházni az állami, illetőleg közületi pénzügyi gazdálkodás efficiens ellenőrzése végett?

A feleletet csak a számonkérő-természetű főhatalmi funkciók megerősítésében, a számonkérésre alkalmassá tevésben és evégett az illető szervek megfelelő függetlenségének biztosításában és szankciókkal való ellátásában találhatjuk meg. Nagyon természetes, hogy a végrehajtó és törvényhozó hatalmak kívánatos működésének visszaállítása is a főteendő emellett.

A szabados, akadékoskodó parlamentarizmussal szem-

ben, mint több ország példája mutatta eddig, elsősorban a költségvetés elintézésének, az ügyek letárgyalásának, az obstrukciók kizárásának a biztosítékai az orvosszerek, melyekkel bővebben foglalkozni kívül esik itt tárgyunk keretén. A törvényhozótestületek normális működési tempója, a költségvetésnek és pénzügyi jelentőségű intézkedéseknek és javaslatoknak késedelem nélkül való megtétele maga az államháztartás vérkeringésének az alaphiztosítéka.

A végrehajtóhatalom túlkapásait, könnyelmű gazdálkodását, a pénzügyi intézkedések terére is áteső klikkuralmát ellensúlyozni rendszerint akkor kellene, amikor a parlament, illetőleg tagjaik nem alkalmasak erre, még pedig rendszerint a végrehajtóhatalomtól való túlnagy függőségüknél fogva. Ez a függőség származhatik az alkotmányos intézmények képtelen ki nem fejlesztett voltából, t. i. a parlament jogainak, joggyakorlatának elégtelenségéből, de származhatik tagjainak morális és gazdasági tekintetben való meg nem felelő voltából, anyagilag függő helyzetéből is. Az első esetben elegendőnek látszik az alkotmányjogok szigorubb körülbástyázása, újabb kiépítése, mint erre például a régi magyar alkotmányos küzdelmekben találunk gyakorlatot. Ez azonban csak gerinces, független tagokból álló törvényhozótestületnél elegendő garancia. Modern viszonyok között — sajnos — az egyének és pártok felülről, vagy alulról való túlságos függőségében és emiatt az ellenőrzésre való megbízhatatlanságban van többnyire a bajok forrása.

Ilyen körülmények között a parlament színvonalának ethikai emelése, elsősorban pedig az országgyűlési tagok választásának, illetőleg a tagságok betöltésének közérdekű megjavítása a feladat, az egészségesebb kiválasztódás érdekében. Ez a feladat a választójogi reformok eszmeharcait tárja elénk, amellyel való foglalkozás ismét tárgykörünkön kívül esik.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a *parlamentarizmus gyakorlatában kifejlődött alaki biztosítékok megtartása pénzügyi szempontból is a legfontosabb garanciák közé tartozik*. A költségvetés beterjesztésére, letárgyalására, megszavazására vonatkozó alakszerűségek és szabályok szigorú megtartása egyuttal az adófizetők érdekében való legfontosabb garanciák egyike is abban a tekintetben, hogy a tőlük követelt áldozatokat legalább a megvitatáshoz, a hozzászóláshoz és kritikához szükséges eljárási szabályok mellett állapítják meg. Valamint a perrendtartásnak, különösen a büntető perrend szabályainak a megtartása a modern állampolgárok jogainak, egyéni szabadságaiknak és emberi méltóságuknak egyik legalapvetőbb garanciája, éppugy szükségesek ilyen biztosítékok az adófizető polgárok érdekében, avégett, hogy a ma már jövedelmeiknek, munkájuk eredményének sokszor túlnyomó részét elvevő adók és egyéb közjogi járadékok mértékét legalább

ne játszi könnyelműséggel, sokszor oda se figyellel szabhas-
sák ki és pocsékolhassák a „hatalom“ gyakorlói, hanem legyen
szent kötelességük a kellő szabályszerűségek betartása és vele
a kritika, az érdekvédelem érvényesülési lehetőségeinek meg-
adása. Szigorú garanciák szükségesek további pénzügyi ér-
dekből és a költségvetési alkotmányos biztosítékok ki nem ját-
szása végett abban a tekintetben is, hogy a költségvetési tör-
vénybe más, oda nem tartozó rendelkezéseket, így eljárási
szabályokat, vagy éppen az ellenőrzési biztosítékok módosítá-
sait és külön törvényekkel létesítendő intézményekről való
rendelkezéseket be ne csempésszenek. Különösen veszedelme-
sek a költségvetési törvényekbe csusztatott messzemenő rend-
kívüli felhatalmazások, könnyítések, ellenőrzési garancia-
meglazítások a végrehajtóhatalom részére.

Az alkotmányos alakszerűségek a költségvetések, az adó-
megajánlások, közkölsönfelvételek stb. tekintetében a gondos
gazdálkodásra, meg ennek számonkérésére való törekvésnek,
valamint a polgárok pénzbeli áldozataival való könnyelmű
intézkedések és elintézések megakadályozásáért folytatott
küzdelmeknek hosszú tapasztalataiból szűrődtek le. Könnyel-
mű, incidentális okokból való félredobásukat ennél fogva az
adófizetők zsebei, vagyoni és jövedelmei és ezzel együtt az
ország adóforrásai sinylnek meg előbb-utóbb.

A parlamentek pénzügyi tekintetben való funkcionálás
céljából ekként egyrészt munkaképességük biztosítására, más-
részt pedig tagjaikkal, valamint a végrehajtóhatalom parla-
menti képviselőivel a szükséges alakszerűségek és eljárási ga-
ranciák szigorú betartatására van szükség, vagyis szükség van
a lakosság anyagi javaival való sáfárkodás lelkiismeretessé-
gének biztosítása végett a kitapasztalt, mondhatni perrend-
szerű alkotmányos intézményekre. Az adófizetésre való köte-
leztetés alkotmányos eljárásában ugyis az adóalanyok mindig
az „elmarasztaltak“. A legkevesebb, amit az adóviselők egye-
temessége s a „névtelen adófizetők“ milliói megkívánhatnak
az, hogy fizetésre való köteleztetésük a kötelezés módjainak
és garanciáinak lelkiismeretes megtartásával történjék.

A leghatásosabb érdekvédelmi garanciákat azonban a
számonkérés, az ellenőrzés, illetőleg a birói cognitio kategóriái
nyújthatják — ha szerveik és ethikai biztosítóik kellően ki-
vannak építve.

Ebből a célból a legfelsőbb, a végrehajtóhatalom egész
gazdálkodását alkotmányosan ellenőrző *számvevőszékeknek*
és a *pénzügyi biráskodásnak* messzemenő hatáskörrel, feltét-
len és teljes politikai, anyagi és birói függetlenséggel való
kiépítése elkerülhetetlen követelmény. Állásaik betöltését füg-
getlenné kell tenni a napi politikától, meg a mindenkori kor-
mánytól és az illető magas testületek autonóm jelöltjei közül
kell a betöltést eszközölni. Enélkül a végrehajtóhatalom pénz-

ügyi gazdálkodásának reális ellenőrzése mindig kijátszható lesz. Függetleneknek kell lenniök természetesen ezeknek a számszéki és birói állásoknak, illetőleg viselőiknek is a politikától és mindenkori kormánytól, mert független funkciójukat csak így tölthetik be. *Ebbeli függetlenségüket pedig a modern alkotmányok legfőbb birói állásainak ebbeli biztosítékai-val kell megvalósítani, ha őszintén és komolyan akarjuk az ellenőrző funkciók megvalósítását a gyakorlatban.* Erészen különösen a betöltés módját kell a modern nyugati *legfőbb birói tisztségek betöltésének garanciáival ellátni*, nehogy a gyakorlatban illetéktelen érdemeket, vagy összeköttetéseket jutalmazó szinekurákká váljanak oda nem való emberek birtokában ezek a tisztségek. A számvevőszéki ellenőrzés leghatályosabb példáját az angol Comptroller and Auditor General mutatja, akinek *előzetes* utalványozása szükséges ahhoz, hogy az Angol Bank, mint állampénztár, a költségvetésben megszavazott összegeket folyósíthassa.

A modern közületi háztartások kialakulásában a nagyobb községek háztartásai úgy mennyiségileg, mint szociálpolitikai tekintetben annyira fontos szerepre tettek szert, hogy a modern autonóm községi gazdálkodásnak az ellenőrzését és az ellenőrzéshez megfelelő voltának biztosítását az állami háztartásokéihoz hasonló módon kell hovatovább biztosítani.

A közérdekű feladat tehát itten az *autonóm községi gazdálkodásnak a kiépítése és nem az elnyomása*. Természetesen a kellő működés alkotmányos biztosítékai mellett abban a tekintetben, hogy ne váljanak a községi bevételforrások az egyes városi klikkesoportoknak, vagy bármily illetéktelen jutalmazás céljaiból egyes odaoktrojáltaknak parazitikus kihasználási területeivé. A közérdekű biztosítékok terén a községi háztartásokkal szemben is nagy jelentősége és jövője mutatkozik ekként mind a független pénzügyi és számviteli tekintetben való számonkérésnek, mind pedig az adófizetők egyéni érdekeit megvédő pénzügyi birói intézmények intézményes kiépítésének.

Balás Károly.

A magyar külkereskedelem irányainak változásai a forgalmi korlátozások éveiben (1930—34.)

Tanulmányunk célja annak vizsgálata, hogy Magyarország külkereskedelmi forgalma a legutóbbi években, amikor a forgalmi korlátozások az európai országokban a legnagyobb mértékben kiépültek, az egyes államokkal való viszonylatban minő eltolódásokat szenvedett, minő hatással voltak a forgalmi korlátozások külkereskedelmünk irányaira. Az utolsó félig-meddig normális évnak 1930-at vettük, amikor Európában beviteli és devizakorlátozások (eltekintve Németország állategészségügyi rendszabályaitól és a lengyel beviteli tilalmaktól) általában nem voltak, úgy hogy a forgalmat az utóbbi években a legtöbb európai országban életbelépett brutális rendszabályok nem korlátozták, csupán a vámvédelem érvényesült, számos országban mindenesetre igen erős mértékben. Ezenkívül Magyarország szempontjából véleményünk szerint azért is helyes ezt az évet kiindulópontnak venni, mert ebben az évben egészen december 15-ig érvényben volt a magyar-csehszlovák kereskedelmi szerződés. Ez nemcsak azt jelenti, hogy Csehszlovákiával még normális kereskedelempolitikai viszonyunk állott fenn a behozatali és kiviteli oldalon egyaránt, hanem azt is, hogy ezen legnagyobb terjedelmű és legjelentősebb kereskedelmi szerződésünkben foglalt fontos vámelészállítások, amelyek a szerződés megszűnése után hatályukat veszítették, a behozatali oldalon a legtöbb kedvezmény elvénél fogva — Oroszország kivételével — minden európai országgal és a legtöbb Európán kívüli országgal való forgalmukban is érvényesültek.

Először is hasonlitsuk össze a *behozatal* számait. (L. az I. statisztikai táblát.)

Ha egybevetjük, hogy behozatalunkban 1930-ban és 1933-ban az egyes országok milyen százalékos arányban vettek részt, megállapíthatjuk, hogy a behozatalunkban legnagyobb szerepet játszó négy ország: *Ausztria, Csehszlovákia, Németország és Olaszország* együttes részesedése ugyiszólván változatlan maradt: 58.8%-kal szemben nem egészen 57.2%. Ebben a körben természetesen csökkent Csehszlovákiából való behozatalunk, még pedig 21%-ról 10.1%-ra s a különbségből 8.44%-ot Ausztria, 2.4%-ot Olaszország vett át. De ha továbbmegyünk és a következő két fontos beszerzési piac, *Románia és Jugoszlávia* kvótáját is nézzük, még mindig meg-

I. Magyarország behozatalának megoszlása származási országok szerint.

	1930	1931	1932	1933	1934
	az egész behozatal százalékában kifejezve				
Ausztria	11.52	12.46	15.49	19.96	23.72
Csehszlovákia	21.00	9.16	10.44	10.10	6.98
Németország	21.25	24.36	22.50	19.67	18.19
Olaszország	5.03	6.04	5.64	7.43	11.96
Négy ország részesedése összesen:	58.80	52.02	54.07	57.16	60.85
Románia	8.85	12.07	12.44	7.75	8.85
Jugoszlávia	5.10	7.15	5.23	6.16	4.16
Hat ország részesedése összesen:	72.75	71.24	71.74	71.07	73.86
Svájc	2.29	2.48	3.65	1.77	2.32
Franciaország	2.83	3.29	4.07	5.56	2.99
Németalföld	2.25	2.04	1.59	1.50	1.71
Nagy-Britannia	4.15	3.87	4.67	4.36	5.21
Lengyelország	3.62	4.59	1.99	1.34	1.08
Bulgária	1.45	1.42	0.72	0.59	0.21
Egyesült Államok	4.81	4.28	3.89	6.59	5.71
Brit-India	1.61	1.71	1.71	2.41	1.44
Tizennégy ország része- sedése összesen:	95.76	94.92	94.03	95.19	94.53
Belgium	0.86	1.04	0.74	0.64	0.85
Dánia	0.09	0.11	0.16	0.27	0.54
Svédország	0.21	0.32	0.21	0.20	0.29
Norvégia	0.20	0.21	0.23	0.15	0.12
Görögország	0.57	1.09	0.34	0.81	0.17
Törökország	0.54	0.77	0.28	0.51	0.43
Egyiptom	0.15	0.23	2.10	0.64	1.36
Egyéb országok	1.62	1.31	1.91	1.59	1.71
	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Az egész behozatal értéke:	823.35	539.36	328.54	312.65	344.76

millió pengő

lehetősen stabil számokat kapunk: a hat ország részesedése 72.75%-ról 71.07%-ra esett. Ha azután a behozatalunkban még jelentékenyebb szerepet játszó további nyolc piac részesedését is tekintetbe vesszük és Svájc, Franciaország, Németalföld, Nagybritannia, Lengyelország, Bulgária, az Egyesült Államok és Brit-India százalékos kvótáját hozzáadjuk az első hat állam részesedéséhez és összehasonlítjuk az 1930. évi helyzetet az 1933. évvel, globálisan alig van eltérés: 95.76%-kal szemben 95.19% mutatkozik.

Ha most az 1930. év forgalmát az 1934. év forgalmával hasonlítjuk össze, az első négy ország együttes részesedésében 2.05%-os emelkedés jelentkezik 60.85%-ra. A csehszlovák részesedésnek már 14%-kal való esésével szemben (az 1933. év még csak kb. 11%-os csökkenést mutat), amelynek nagyrész-

ben az az oka, hogy az 1934-ben kötött magyar-csehszlovák áru-csereegyezmény meglehetősen későn, csak július 12-én lépett életbe és bonyolult szerkezeténél fogva nem funkcionált kielégítő módon, 12%-kal erősödött Ausztria részesedése, ahonnan való behozatalunk — mint ismeretes — 1934-ben jelentékenyen emelkedett, de amelynek kvótájában már 1931 óta emelkedő tendenciát látunk. Az 1934. évi növekedés a magyar-osztrák kereskedelmi szerződésben 1934 január 1-én életbelépett, Auszriának kedvező módosításokkal és a római hármas egyezmény alapján kötött és július 4-én életbelépett szerződésben Ausztriának biztosított újabb kedvezményekkel, továbbá részben a pengő és schilling nemzetközi értékelésében az osztrák valuta javára mutakozó eltolódással magyarázható. Olaszország részesedése — szintén a római egyezmény hatása alatt — majdnem 7%-kal emelkedett, részben Csehszlovákia, részben Németország terhére, amely utóbbinak kvótája 3%-kal csökkent.

A statisztikából kitűnik az is, hogy az Ausztria, Olaszország és Csehszlovákia részesedésében mutakozó nagy eltolódásokon kívül, erősen emelkedett, különösen 1933-ban, de 1930-hoz képest 1934-ben is, az *Amerikai Egyesült Államok* részesedése, ami azzal magyarázható, hogy míg egész behozatalunk értéke 1930-ról 1933-ra 823 millióról 313 millió P-re kb. 62%-kal csökkent, az Egyesült Államokból való nyerspamutbehozatalunk, mely onnan való importunknak tulnyomó részét teszi, 1930 és 1933 között 115.000 q-ról 172.000 q-ra emelkedett és értékben is 23.6 millió P-ről 18.4 millióra, csupán 22%-kal esett. Ezenkívül, míg 1930-ban az Egyesült Államokból való egész behozatalunk értékében csak 60%-kal szerepel a pamut, 1933-ban 89.3%-kal. 1934-ben 1933-mal szemben az Egyesült Államok részesedése azért csökkent, mert egész behozatalunk értékének emelkedése mellett az Egyesült Államokból mintegy 940.000 P-vel kevesebb értékű árut hoztunk be. Onnan való pamutbehozatalunk is csökkent mintegy 155.000 q-ra, értékben 18.4 millióról 15.9 millió P-re. Ezzel szemben egész pamutbehozatalunk, mintegy 28.000 q-val emelkedett, de a többletet Egyiptomból és Brit-Indiából szereztük be. Mint látnivaló, pamutszükségletünk legnagyobb részét az Egyesült Államok fedezi és így természetes, hogyha pamutiparunk fejlődése és annak következtében, hogy a Nemzeti Bank ez iparunk nyersanyaggal való ellátásáról igyekszik gondoskodni, pamutbehozatalunk emelkedett, az Egyesült Államok behozatali kvótájának is emelkednie kellett. Viszont 1934-ben, amikor az Egyesült Államoknak pamutellátásunkban való szerepe csökkent, egész behozatali részesedése is esett, bár nem olyan mértékben, mint amely az Egyesült Államokból való pamutbehozatalunk kisebbedésének megfelelt volna, mert más áruk, fémek, ásványolaj, ócskavas stb. behozatalának emelke-

dése részben ellensúlyozta az Egyesült Államokból való pamut-behozatal csökkenését.

Feltűnő még *Franciaország* kvótájának 1933-ban való emelkedése, ami a kliringszerződéssel magyarázható, amely addig, amíg zavartalanul működik, elsősorban a behozatalt mozditja elő. 1934-ben már visszaesik a francia részesedés, mert a kliring működésében zavarok állanak be, ennél fogva a francia szállítók tartózkodóbbakká válnak.

Erősebben visszaesett *Lengyelország* és *Bulgária* részesedése, ami e két országban fennálló szigorú beviteli korlátozásokkal és a velük létesített árucseremegállapodásokkal kapcsolatos forgalmi nehézségekkel magyarázható. A forgalom u. i. csak kompenzációs keretben bonyolítható le. A két ország beviteli korlátozásai és különösen Lengyelországban a kompenzációs forgalom súlyos adminisztrációs föltételei nagyon megnehezítik a két országból beszerzett áruknak árukivitellel való megfizetését. Ezzel szemben *Románia* 1934-ben biztosította 1930. évi részesedését, ami részben a kölcsönös forgalomnak kedvező és Románia fakontingensét emelő magyar-román árucseremegállapodásnak, továbbá annak köszönhető, hogy a Romániával való áruforgalmunkban jelentkező passzivumot pénzügyi természetű követelésekkel (ottani iparvállalatokban, bankokban való érdekeltségünk, magyar állampolgároknak ottani vállalatokkal szemben fennálló nyugdíjkövetelései stb.) nehézség nélkül kiegyenlíthetjük. Románia 1931. és 1932. évi kvótájával szemben 1933-ban és 1934-ben ugyan lényeges csökkenés mutatkozik, aminek első sorban Romániából való fabehozatalunk nagymértékű esése a magyarázata. 1934-ben — mint említettük — Romániából való fabehozatalunk emelkedett, de természetesen nem érte el az 1932. évi, még kevésbé az 1931. évi mennyiséget.

1934-ben jelentős eltolódást látunk *Nagy-Britannia* javára az 1930. évi 4.15 és 1933. évi 4.36%-ról 5.21%-ra. Ez bizonylyal a fizetési forgalom tekintetében 1933-ban kötött *gentlemen's agreement* következménye, amely szerint Angliába irányuló kivitelnk 45%-át angliai (Egyesült Királyság-beli) áruk vásárlására, míg 10%-át régi követelések törlesztésére kell fordítani. Mint látnivaló, a megállapodás kedvez az Angliából származó behozatalnak és életbelépése óta az angol szállítók szívesebben szállítanak, mert könnyebben kapják meg áruik ellenértékét, sőt részben régi követeléseiket is.

Az a tizennégy ország, amely 1930-ban beszerzéseink 95.76%-át látta el, 1934-ben 94.53%-os együttes részesedéssel szerepel. Külföldi szükségleteinknek kb. 95%-át 1930—34-ig ugyanabból a tizennégy országból szereztük be.

Az előadott megállapításokból azt a következményt lehet levonni, hogy nyersanyagszállító és általában importpiacaink között kétségtelenül jelentős eltolódások mutatkoztak, igen

nagy részben a Csehszlovákiával való kereskedelempolitikai viszony rendezetlensége, továbbá a római egyezmény következtében, de azért mégis azt mondhatjuk, hogy új beszerzési piacokat nem fedeztünk fel, ilyenek nyilván nagyobb mértékben nem is állanak rendelkezésre, általában a természetes régi piacokat és üzleti összeköttetéseket áptuk, de egyeseket sokszor nagy mértékben más piacok terhére.

II. Egyes nyersanyagok és tömegárúk behozatalának megoszlása származási országok szerint.

	1930	1933	1934		1930	1933	1934
<i>Nyers- és megmunkált fa</i>				<i>Papiros, papirosanyag, papirosárúk</i>			
Az egész behozatal mennyisége							
1000 q-ban . . .	19.510	5.796	8.197		771.7	548.7	638.0
Az egész behozatal értéke millió P-ben . .	89.9	27.0	38.2		38.4	18.6	20.0
Az országok százalékos részesedése érték szerint:							
Ausztria	7.8	44.4	45.3		42.7	75.3	83.0
Csehszlovákia . .	38.3	19.6	13.3		32.0	7.5	2.0
Románia	37.2	30.0	34.6		—	—	—
Jugoszlávia . . .	15.3	5.2	6.5		—	—	—
Németország . . .	—	—	—		15.9	5.9	5.0
Olaszország . . .	—	—	—		2.6	4.8	3.7
<i>Nyerspamut (pamuthulladék nélkül)</i>				<i>Nyersjuta</i>			
Az egész behozatal mennyisége							
1000 q-ban . . .	135.7	205.8	233.2		108.9	83.6	63.3
Az egész behozatal értéke millió P-ben	27.0	22.1	24.0		8.5	4.1	2.0
Az országok százalékos részesedése érték szerint:							
Egyesült Államok .	87.4	83.2	66.2		—	—	6.0
Egyiptom	3.7	7.9	18.3		—	—	—
Brit-India	7.1	8.1	10.0		100.0	100.0	94.0
<i>Pamuthulladék</i>				<i>Gyapju és gyapjuhulladék</i>			
Az egész behozatal mennyisége 1000 q-ban	10.3	25.2	28.7		9.7	14.9	19.2
Az egész behozatal értéke millió P-ben . .	1.1	2.4	2.4		3.2	3.1	5.0
Az országok százalékos részesedése érték szerint:							
Csehszlovákia . .	48.0	12.5	3.9		27.3	27.4	11.7
Ausztria	24.0	45.9	60.2		21.4	29.0	50.2
Németország . . .	22.3	12.3	9.3		24.4	17.8	2.5
Svájc	5.0	8.3	15.7		—	—	—
Franciaország . .	—	12.5	—		2.9	4.0	2.7
Nagybritannia . .	—	8.3	4.7		10.9	7.6	7.9
Olaszország . . .	—	—	—		—	—	10.4
Belgium	—	—	—		6.4	2.4	2.2

	1930	1933	1934		1930	1933	1934
<i>Fésült gyapju</i>				<i>Nyerskaucsuk</i>			
Az összes behozatal mennyisége 1000 q-ban	5.0	4.9	5.7	14.6	15.5	24.4	
Az egész behozatal értéke millió P-ben	3.3	2.4	3.5	2.0	0.9	2.2	
Az országok százalékos részesedése érték szerint:							
Ausztria	—	17.5	26.7	—	—	—	
Németország . .	84.8	42.8	10.0	65.0	50.6	33.1	
Olaszország . .	—	2.4	28.6	—	—	—	
Franciaország . .	6.1	16.7	18.3	—	—	—	
Nagybritannia .	—	16.7	9.5	23.0	15.5	44.9	
Németalföld . .	—	—	—	6.0	26.0	18.5	
<i>Gyapjufonal</i>				<i>Pamutfonal</i>			
Az összes behozatal mennyisége 1000 q-ban	19.5	14.6	13.0	29.8	21.1	21.1	
Az összes behozatal értéke millió P-ben	12.1	7.9	7.5	15.7	6.9	5.7	
Az országok százalékos részesedése érték szerint:							
Csehszlovákia . .	44.6	13.9	2.2	22.6	3.2	—	
Ausztria	19.0	32.9	35.8	14.6	18.8	22.4	
Svájc	1.7	0.3	1.2	14.9	5.8	11.8	
Olaszország . .	9.9	4.9	31.7	11.4	29.1	38.9	
Franciaország . .	5.0	33.8	7.6	12.7	11.6	9.2	
Nagybritannia .	5.8	8.9	15.3	12.7	29.0	15.8	
Németország . .	—	—	—	9.4	2.4	—	
<i>Nyersbőr</i>				<i>Műselyem</i>			
Az egész behozatal mennyisége 1000 q-ban	125.5	94.4	138.0	15.3	17.4	25.2	
Az egész behozatal értéke millió P-ben	25.0	11.7	17.4	16.3	9.1	10.1	
Az országok százalékos részesedése érték szerint:							
Ausztria	10.6	6.4	15.7	12.6	5.4	1.3	
Csehszlovákia . .	3.7	8.5	5.0	—	—	—	
Jugoszlávia . . .	5.4	13.7	11.7	—	—	—	
Németország . .	50.6	21.4	14.2	31.9	29.1	10.9	
Olaszország . . .	10.2	15.4	23.0	11.0	18.1	75.4	
Franciaország . .	0.9	4.3	3.3	9.2	29.4	2.6	
Németalföld . . .	8.4	2.1	4.8	1.8	2.4	2.4	
Nagybritannia .	3.3	7.1	7.8	—	—	—	
Lengyelország .	2.9	10.3	2.5	9.8	5.3	2.1	
Románia	2.2	0.5	—	—	—	—	
Svájc	—	—	—	4.3	5.3	2.7	
Belgium	—	—	—	12.9	4.9	2.4	

	1930	1933	1934		1930	1933	1934
<i>Nyersásványolaj</i>				<i>Cserzőanyagkivonatok</i>			
Az egész behozatal mennyisége 1000 q-ban .	2,161.0	1,718.6	2,293.5		59.1	65.0	59.4
Az egész behozatal értéke millió P-ben . .	25.9	12.6	12.3		3.9	2.6	2.3
Az országok százalékos részesedése érték szerint:							
Egyesült Államok	9.3	—	1.3		—	—	—
Románia. . . .	83.0	100.0	98.7		—	—	—
Oroszország . .	7.7	—	—		—	—	—
Németország . .	—	—	—		72.9	12.5	13.8
Jugoszlávia. . .	—	—	—		25.7	26.0	32.5
Argentina	—	—	—		—	60.0	47.1
<i>Nyersvörösréz, sárgaréz és réztöredék</i>				<i>Nyers- és ócskavas</i>			
Az egész behozatal mennyisége 1000 q-ban. .	76.9	55.9	86.2		217.7	332.7	568.0
Az egész behozatal értéke millió P-ben . .	11.5	4.3	6.0		3.3	2.6	3.8
Az országok százalékos részesedése érték szerint:							
Ausztria	3.5	5.7	34.0		7.0	3.2	7.7
Jugoszlávia. . .	—	25.6	11.5		7.9	7.6	6.9
Németország . .	66.7	41.0	24.8		20.7	50.0	19.6
Franciaország. .	—	—	8.5		—	—	—
Nagybritannia .	0.4	16.7	2.3		0.9	21.0	8.6
Egyesült Államok	21.2	7.9	12.3		—	—	7.9
Csehszlovákia. .	5.9	1.9	1.7		51.6	4.3	1.4
Lengyelország .	—	—	—		0.5	3.8	2.2
Olaszország . .	—	—	—		0.2	0.2	24.6
Dánia	—	—	—		—	0.7	10.7
Svédország . . .	—	—	—		1.6	2.4	1.3
Románia.	—	—	—		8.5	4.8	5.5
<i>Szén és koks</i>				<i>Kátrányfestőanyagok</i>			
Az összes behozatal mennyisége 1000 q-ban	12,374	8,299.8	4,187.5		9.6	13.8	13.3
Az összes behozatal értéke millió P-ben . .	48.3	10.9	13.7		6.1	8.5	9.0
Az országok százalékos részesedése érték szerint:							
Ausztria	2.2	—	—		—	—	—
Csehszlovákia. .	50.3	83.7	58.1		3.9	2.2	2.0
Németország . .	12.1	8.3	27.4		65.4	77.6	74.3
Lengyelország .	34.8	3.7	4.8		—	—	—
Törökország . .	—	2.7	7.8		—	—	—
Olaszország. . .	—	—	—		4.3	1.2	3.6
Svédország . . .	—	—	—		—	—	—
Franciaország. .	—	—	—		7.0	6.0	6.5
Egyesült Államok	—	—	—		2.8	—	—
Svájc	—	—	—		11.4	13.0	12.2

Ez utóbbi állításunkat *több fontos nyersanyag és tömeg-áru származási országának behozatali részesedésében mutatkozott jelentős változások* részleteiben is igazolják. (L. a II. statisztikai táblát.) Így nyers- és megmunkált *fabehozatalunkból* 1930-ban érték szerint még 38.3% származott Csehszlovákiából, 37.2% Romániából, 15.3% Jugoszláviából és csak 7.8% Ausztriából, míg 1931 óta Ausztriával kötött kereskedelmi szerződéseink, amelyek Ausztria kiviteléből elsősorban a fakivitelnek kedveztek, Ausztriának külföldi faszükségletünk ellátásában az első helyet biztosították. 1933-ban Ausztria már 44.4, 1934-ben pedig 45.3%-kal vesz részt fabehozatalunkban. Ugyanigy nagy súlyt vetettek az Ausztriával kötött szerződések a *cellulóze- és papirbehozatalra*. Míg 1930-ban papírosanyag- (cellulóze), papir- és papírárubehozatalunkban Ausztria 42.7%-kal részesedett, kvótája 1933-ban 75.3%, 1934-ben 83%-ra emelkedett és ennek megfelelően leszállott Csehszlovákia, Németország és Olaszország részesedése.

Hasonló eltolódást látunk a *rézbehozatal* terén is Ausztria javára. A nemes valutával való nyersanyag-beszerzés számunkra mind nehezebbé vált és ez 1934-ben az osztrák tranzitókereskedelemnek fokozottabb tevékenységre adott módot, míg a német kereskedelem szerepe Németország devizanehézségei következtében már 1933-ban, de még inkább 1934-ben jelentékenyen kisebbedett. 1933-ban előtérbe kerül a jugoszláv réz, amelynek 1934-ben már kisebb része van rézellátásunkban, ellenben nagyobb szerep jut az Egyesült Államoknak, mint 1933-ban. A *nyersbőrb behozatal* terén a kliringszerződés segítségével emelkedett — különösen 1934-ben — Olaszország és ugyanebben az évben Ausztria részesedése is, de Jugoszlávia és Nagybritannia is számottevő szerepet vállalt nyersbőrellátásunkban, míg Németország részesedése ezen a területen is csökkent. A *műselyemb behozatalban* föltűnő Olaszország és Franciaország kvótájának nagy emelkedése, bár ez utóbbi részesedése 1934-ben nyilván a kliringszerződés nem kielégítő funkcionálása következtében erősen csökkent. Ugyanigy tartózkodóvá vált különösen 1934-ben Belgium és Lengyelország is e fontos nyersanyag szállítása terén. *Gyapjuból, gyapjuhulladékból és fésült gyapjuból* erősen emelkedett az osztrák kereskedelem és az osztrák ipar részesedése, ugyanigy az osztrák ipar kvótája *gyapju- és pamutfonalból* is és a fésült gyapju-, gyapjufonal- és pamutfonalbehozatal terén eltolódásokat látunk Olaszország és részben Franciaország javára is. *Pamuthulladékból* is feltűnően emelkedett az Ausztriából való behozatal százaléka.

A statisztikai táblák jelentős eltolódásokat mutatnak, de azért a régi piacokhoz való ragaszkodást — eltekintve Csehszlovákiától — fuvarhelyzeti adottságokon kívül a devizaforgalom korlátozásai is szükségessé tették. A devizanehézségek

miatt az importőröknek mind nagyobb mértékben volt szükségük hitelre, amit természetesen csak régi összeköttetéseiknél találhattak meg és a behozatalt elősegítő kliringmegállapodásaink is elsősorban azokkal az országokkal jöttek létre, amelyekkel régi keletű gazdasági kapcsolataink voltak. A kliringmegállapodások hivatalos árfolyamon számolván el a devizát, kétségtelenül fejlesztői voltak a behozatálnak és akadályozói a kivitelnek. Igaz, hogy — az Ausztriával való forgalom kivételével — a kivitel támogatására a Nemzeti Bank 1933 óta fokozatosan alkalmazta a kliringforgalomban is a kompenzációs térítéseket, amelyekkel a behozatalt terhelte meg. De ezek — eltekintve attól, hogy kliringelő országokból származó számos árura nem kerülnek alkalmazásra — sohasem voltak és lehetnek olyan terhesek, hogy a kliringállamokból való árubeszerzés ne lett volna sokkal könnyebb, mint más államokból, mindaddig természetesen, míg a kliringelszámolások zavartalanul működtek és amíg az egyes kormányok — mint Németországban és Ausztriában — nem támasztottak a nyersanyagkivitel útjába akadályokat. Mindenesetre megállapítható, hogy az egyes kliring- és államközi árucserémegállapodások következtében nyersanyagellátásunkban Ausztriának, Olaszországnak, Jugoszláviának, Franciaországnak és Svájenak nagyobb szerep jutott, mint eddig és igen jelentős volt a szerepe Németországnak egészen 1934 júliusáig, amióta a tengerentuli nyersanyagszállításoknak a kliringszámlán való elszámolása tekintetében Németország — mint ismeretes — nehézségeket támaszt. De egyébként is könnyebb volt a régi beszerzési forrásokhoz ragaszkodni — mint, amint látni fogjuk, a régi kiviteli piacokhoz — már azért is, mert a tőlük való kivitelt az exportországok forgalomkorlátozó intézkedései — egészen a legujabab időkig, amikor Németország és részben Ausztria is mindinkább ügyel arra, hogy nemes valután szerzett nyersanyagot márkáért és schillingért ne engedjen át — természetesen kevéssé nehezítették meg, mint a feléjük irányuló exportot, mert a korlátozó rendszabályok elsősorban az egyes államok saját bevitelének csökkentésére irányultak.

Ha most a *kivitelünk* irányában beállott változásokat vizsgáljuk, sokkal nagyobb mértékű eltolódásokat vehetünk észre. György Ernő *Rugalmasság a gazdasági életben* című tanulmányában (Közgazdasági Szemle, 1934. 106—152. l.) részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a gazdasági élet az utóbbi években milyen mértékben alkalmazkodott vagy nem alkalmazkodott a világ gazdaság területén bekövetkezett strukturális és egyéb jellegű változásokhoz. Azt hiszem, hogy sok tekintetben behozatalunk terén is, de még nagyobb mértékben kivitelünk területén, a gazdasági életnek ily alkalmazkodásával találkozunk, amelyre azután természetesen hatással voltak hatósági intézkedések, a kereskedelempolitika és különösen a

Nemzeti Bank devizapolitikája. A mind nagyobb erőre kapott beviteli és devizakorlátozások a magyar kiviteli kereskedelmet és kivitelre is dolgozó ipart arra kényszerítették, hogy lehetőség szerint olyan piacok felé tájékozódjék, amelyeken a bevétel kevésbé van megnehezítve vagy még inkább olyan piacok felé, amelyeken szabadon értékesíthető u. n. nemes devizákat bír szerezni. Ez természetes törekvésük volt pl. az u. n. „önkompenzációs” joggal bíró iparvállalatoknak, amelyek így nyersanyagvásárlásra fölhasználható szabad devizákhoz juthattak, de az alkalmi kompenzációs ügyletek megkötése alkalmával is fontos szerepe volt ennek a szempontnak. Ezek a célok magától értetődően teljesen párhuzamosak voltak a kormány és a Nemzeti Bank intencióiival is. Ez utóbbi a kompenzációs térítések országok szerint különböző mértékben való megszabásával és 1934 augusztusa óta a velünk kliringviszonyban álló országok és különösen Németország felé irányuló kivitelünknek oly országokba irányuló kivitelünkkel való kapcsolatba-hozásával, amelyekben szabad devizát birunk szerezni, igyekezett ezeket a törekvéseket előmozdítani. (Az exportórt kötelezte pl. arra, hogy a Németországba szállított áru értékének 20%-ával egyenlő értékű árut oly piacokon helyezzen el, ahonnan szabadon transzferálható valutát bocsátanak rendelkezésünkre.)

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy kivitelünkben szintén az a négy ország játssza a legnagyobb szerepet, amelyek behozatalunkban is vezető jelentőséggel bírnak. Ha azonban az 1930. év százalékszámait az 1933. évekkel összehasonlítjuk (l. a III. statisztikai táblát), már jelentős eltolódásokat látunk, a négy állam együttes részesedése tekintetében is, amely nem stabil, mint a behozatali oldalon. *Ausztria*, *Csehszlovákia*, *Olaszország* és *Németország* részesedése 68.07%-ról 54.15%-ra esett. A behozatal számaival szemben itt föltűnő, hogy *Ausztria* részesedése nem emelkedett, hanem kb. 1%-kal esett, tehát nem töltötte be azt a szerepet, amelyet behozatalunkban vállalt, vagyis korántsem vette át annak a csökkenésnek egy részét, amely Csehszlovákiába irányult kivitelünk terén 9.46%-kal jelentkezett. Olaszország felé irányuló kivitelünkben szintén több mint 4% csökkenés mutatkozik, míg Németország felé 1%-os emelkedést látunk. 40 % !!

Ha az 1930. évi számokat az 1934. évekkel vetjük egybe, azt látjuk, hogy a négy ország együttes részesedése kisebb mértékben csupán 59.81%-ra esett, Németország kvótájának 10.32%, illetve 11.17%-ról 22.07%-ra való emelkedése következtében, amely ellensúlyozta azt, hogy Ausztria a római egyezmény ellenére 3.6%-kal kisebb mértékben vett részt kivitelünkben, mint 1930-ban és hogy Csehszlovákia részesedése az 1933. évvel szemben újból 2.39%-kal csökkent, amiben szintén része van a már föntebb említett tökéletlen és későn megkötött árucseremegállapodásnak.

III. Magyarország kivitelének megoszlása rendeltetési országok szerint.

	1930	1931	1932	1933	1934
	az egész kivitel százalékában kifejezve				
Ausztria	28.08	29.77	30.13	27.01	24.51
Csehszlovákia	16.81	4.18	6.79	7.35	4.96
Olaszország	12.86	9.76	7.83	8.62	8.27
Németország	10.32	12.74	15.15	11.17	22.07
<i>Négy ország részesedése</i>					
<i>összesen:</i>	68.07	56.45	59.90	54.15	59.81
Jugoszlávia	5.68	5.73	6.05	5.45	2.91
Nagy-Britannia	5.65	9.79	6.94	7.98	7.76
Svájc	4.05	6.59	4.68	5.19	4.85
Románia	3.22	3.59	3.42	3.28	4.89
<i>Nyolc ország részesedése</i>					
<i>összesen:</i>	86.67	82.15	80.99	76.05	80.22
Franciaország	1.78	4.60	4.69	4.50	3.42
Lengyelország	1.27	1.14	0.80	0.92	0.80
Görögország	0.68	0.96	0.47	0.33	0.42
Bulgária	0.59	0.89	1.23	0.37	0.25
Törökország	0.52	0.46	0.43	0.38	0.55
Németalföld	0.52	0.84	1.65	1.28	1.11
Dánia	0.34	0.74	0.61	0.79	0.77
Belgium	0.91	1.41	1.54	1.08	0.95
Svédország	0.28	0.42	0.77	0.63	0.76
Norvégia	0.15	0.22	0.29	0.34	0.38
Németalf. szab. kikötők	0.00	0.00	0.00	3.15	0.03
Egyesült Államok	0.43	0.70	0.93	1.51	1.05
Argentína	0.14	0.07	0.27	0.48	0.29
Brazília	0.14	0.11	0.15	0.23	0.15
Palesztina	0.09	0.11	0.21	0.30	0.57
Fekete tengeri szab. kik.	0.00	0.00	0.00	2.25	2.08
Égyiptom	0.57	0.47	0.73	0.72	0.99
Brit-India.	0.69	0.86	0.73	1.44	1.25
Afrikai brit. birt.	0.06	0.15	0.21	0.24	0.44
Kína	0.07	0.10	0.09	0.20	0.20
Oroszország	0.03	0.42	0.04	0.04	0.32
<i>Huszonkilenc ország részesedése összesen:</i>	95.93	96.82	96.83	97.23	97.00
Egyéb országok	4.07	3.18	3.17	2.77	3.00
	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
<i>Az egész kivitel értéke:</i>	911.67	570.39	334.51	391.34	405.34

millió pengő

A Németországban 1934-ben különös élességgel jelentkezett deviza- és nyersanyagbeszerzési nehézségek fontos érdekévé tették Németországnak, hogy a Magyarországból való nyersanyagbevitelt előmozdítsa, minthogy Magyarországból a kliringszámla keretében deviza nélkül márkáért szerezhettek be értékes nyersanyagokat és élelmiszereket. Ezt a törekvést egyideig a magyar kormány is támogatta, főképpen

azért, hogy bizonyos mezőgazdasági termékekért a németek által fizetett magas árakat elérjük. Így azután nagymennyiségű gyapju, bauxit, magvak, borsó, baromfi, stb. ment ki a kliringszámla javára, köztük német kereskedők által tranzitókereskedelmi célokra nemes deviza beszerzése végett vásárolt áruk is. Ezzel szemben a magas nyersanyagárakkal megdrágított német termelés onnan való behozatalunkat csökkentette. Ehhez járult még az is, hogy 1934 július óta a német kormány akadályokat támasztott az elé, hogy a hamburgi és brémai exportőrházak útján rendszeresen szállított tengerentuli nyersanyagok, fémek, nyersbőr, nyerskaucsuk, kávé, kakaóbab, cserzőanyagkivonatok, gyanta, marónátron, ammoniákszóda stb. ellentértékét a kliringszámlán számolhassuk el, ami szintén csökkentette Németországból való behozatalunkat és növelte a Magyar Nemzeti Banknak a német kliringszámlán mutatkozott követelését. Ez a helyzet bírta rá a kormányt arra, hogy a Németországba irányuló kivitel egy részét 1934 augusztusától kezdve nemes valutájú országokba igyekezett terelni, mert a Nemzeti Bank a fölgüyülemlett márkaköveteléseket hasznos célokra, így nyersanyagbeszerzésre nem bírta fölhasználni.

Ha most a kivitelünkben nagyobb jelentőséggel bíró további négy ország, *Jugoszlávia*, *Nagybritannia*, *Svájc* és *Románia* kvótáját is szemügyre vesszük, 1930 és 1933 között a nyolc ország részesedésében 86.67%-ról 76.05%-ra való csökkenést látunk, míg 1934-ben 4.17%-os emelkedés mutatkozik, amelyben azonban természetesen már az első négy ország együttes részesedésének növekedése is kifejezésre jut.

Föltűnő *Jugoszlávia* kvótájának 1933-ról 1934-re 5.45%-ról 2.91%-ra való összezsugorodása, ami kétségtelenül az 1934. évi politikai konfliktussal magyarázható. *Nagybritannia* részesedésének emelkedése bizonyosan elsősorban a nemes és szabad devizára való magán- és hivatalos törekvések eredménye. Baromfikivitelünk Angliába mennyiségben 1930-ról 1933-ra több mint 50%-kal emelkedett, de 1934-ben is 30%-kal volt nagyobb, mint 1930-ban. Az általános áresés alól természetesen ez a kivitelünk sem mentesülhetett. 1934-ben erősen emelkedett, szintén csak mennyiségben, elektroncsőkivitelünk, míg készbőr-exportunk mindkét évben mennyiségben és értékben is számottevően növekedett. 1933-ban először jelentünk meg vajjal az angol piacon és 1934-ben is tartottuk pozíciónkat. 1934-ben mintegy 1.4 millió P értékben ismét helyeztünk el angol huszalonnát is Nagybritanniában. Mindebben természetesen ugyanúgy része volt a magyar áru versenyképes minőségének, az exportőrök üzleti tehetségének és összeköttetéseinek, mint a kormány és a Nemzeti Bank által biztosított kiviteltámogatásnak.

Svájc részesedésének emelkedése nagyobb mértékű buza-, cukor-, maláta- és árpaszállításainknak köszönhető, amelyeket

a svájci hitelezők követeléseikből engedélyezett kedvezményekkel mozdítottak elő. Az 1930. évvel szemben borkivitelünk is emelkedett. *Románia* kvótája 1934-ben, az 1933. évi 3.28%-ról 4.89%-ra emelkedett, ami nagy részben kétségtelenül az 1934. április 1-én életbelépett kedvező magyar-román árucseremegállapodásnak köszönhető, amelynek intézkedéseit az 1934-ben igen gyakran módosított román kontingens- és devizarendszabályok kevésbé érintettek.

Franciaország részesedésének 1933-ban 1930-hoz viszonyítva emelkednie kellett, mert ebben az országban kiviteli pozíciónkat 1933-ban a francia kontingensrendszabályok ellenére is tartani birtuk. Ide irányuló kivitelünk értéke az 1930. évi 16.2 millióról 17.6 millióra emelkedett, amikor egész kivitelünk értéke kb. 62%-kal csökkent. 1934-ben 1933-mal szemben már visszaesést látunk, főképen annak következtében, hogy míg 1933-ban mintegy 3.4 millió értékű tengerit szállítottunk Franciaországba az 1932. évi bőséges termésből, 1934-ben ezt az 1933. évi kevésbé kedvező tengeritermés és az 1934. évi takarmányhiány lehetetlenné tette. Ezenkívül a felére esett a francia beviteli kontingens leszállítása következtében juhkivitelünk, majdnem ötödére borsó kivitelünk, ugyanígy vajkivitelünk is, erősen csökkent továbbá veteménymag- és malátakivitelünk. Ez áruk kivitelében mutatkozott nagymértékű esést nem bírta ellensúlyozni rádiókivitelünk értékének kb. 1.4 millió P-ről 5.6 millió P-re való emelkedése.

A III. statisztikai táblában a *németalföldi szabad kikötők* 1933-ban 3.15, a *Fekete tengeri szabad kikötők* pedig 1933-ban 2.25, 1934-ben 2.08%-os kvótával szerepelnek. Ezekbe a kikötőkbe az 1933. évi gazdag termésből búzát szállítottunk, mégpedig Rotterdamba főképen a Németország által Magyarországgal szemben árueladásokból származott követelések fejében átvett búzát, amelyet Németország ott továbbadott, míg Brailán át legnagyobb részt Németalföldre, a skandináv államokba és Angliába vittünk ki búzát, de 1934-ben csupán az év első felében az előző évi termésből.

Mindenesetre kétségtelen, hogy 1930 óta számottevően emelkedett a nemes és részben szabadvalutájú országok közül Nagybritannia, Svájc, Franciaország, Németalföld, Dánia, Svédország, Norvégia, az Egyesült Államok részesedése. De olyan piacokon is látunk emelkedést, amelyek iránt eddig a magyar kivitel kevés érdeklődést tanúsított, mint Argentína, Palesztina, Egyiptom, Brit-India, az Afrikai Brit Birtokok és Kína. 1934-ben ismét szerepel Oroszország is 0.32%-os részesedéssel, amely az Oroszországgal való üzlet ujrafelvételét szimbolizálhatja. A nemesvalutájú és különösen exotikus piacok felé való kivitel fejlődésében természetesen része van a Nemzeti Bank által nyújtott különböző kedvezményeknek, így a finanszírozó ellenében való kivitel lehetőségének is. Mint

ismeretes, a Nemzeti Bank megengedte a külföldi hitelezők javára adósságszolgálat fejében pengőben lefizetett összegeknek többletkivitel (u. n. addicionális export) segítségével való átutalását. Ennek a rendszabálynak eddigi kivitelfejlesztő hatását azonban nem szabad tulbecsülni, mert a Nemzeti Bank főtanácsának az 1935. évi közgyűlés elé terjesztett jelentése és *Judik József* adatai (Világgazdasági Szemle, 1935., 3—4. szám) szerint, 1933-ban ilyen módon mindössze 6 millió, 1934-ben pedig 24 millió pengőt transzferáltunk, oly összegeket, amelyek egész kivitelünk értékéhez képest aránylag kis jelentőséggel bírnak.

Mig így kivitelünkben a távolabbeső piacok részesedése emelkedett, észrevehetően esett *Lengyelország*, *Görögország*, *Bulgária* részesedése és továbbra is jelentéktelen maradt *Törökország* kvótája, azoké a piacoké, amelyekről azt szokták mondani, hogy a magyar kivitelnek és közülük a Balkán-államok elsősorban a magyar ipari exportnak természetes fölvevő területei. Ez országok piacán való szerepünk már a korlátozások előtt is jelentéktelen volt, de mezőgazdasági lakosságuk fogyasztóképeségének további nagymérvű csökkenése és a bevitelnek az egyéb európai országok rendszabályainál is sokkal szigorubb korlátozása mellett lehetetlen volt ezeken a piacokon eddig is meglehetősen gyöngye pozíciónkat megtartani. Mig megszokott piacaink közül számos országban, elsősorban a forgalmi korlátozások és különösen a devizahelyzet következtében csökkenést látunk, számos távoleső piacon — köztük exotikus területeken is — emelkedés mutatkozik.

A III. statisztikai tábla azt is bizonyítja, hogy kivitelünknek sokkal több piacon kell megoszlania, mint behozatalunknak, keresnie kell azokat a területeket, amelyeken kisebb kereskedelem- és devizapolitikai ellentállással találkozhat és különösen ipari kivitelünk, amelynek mozgóképességét a fuvarterhek kevésbé gátolja, a legtávolabbi piacokra is eljut. Mig behozatalunknak 94—96%-át a tárgyalt években *tizennégy* ország látta el, kivitelünknek 96—97%-án *huszonkilenc* ország osztozott.

Ha a magyar külkereskedelemnek abban az alkalmazkodásában, amelyet az elmondottakkal megkíséreltünk megvilágítani, hatósági rendszabályoknak is jelentős részük van, elsősorban mégis maga a gazdasági élet gondoskodott arról, hogy onnan szerezze be szükségleteit, ahonnan arra leginkább volt lehetősége és kiviteli cikkei ott helyezze el, ahol ez az egyes vállalkozások, de a magyar közgazdaság szempontjából is, kedvezőnek látszott. A magyar gazdasági élet ezekben az években mindenestre igen figyelemreméltó alkalmazkodóképesség jeleit mutatta. Kereskedelemmel és iparral Magyarországon — ugymint másutt is — nagyrésztben még az a nemzedék foglalkozik, amely a tőkés termelőrend alap-

elvének tekintett szabad értékesítés és szabad vagyongyűjtés korszakában nőtt fel. Ennek a nemzedéknek meg kellett küzdenie olyan belföldi és külföldi gazdasági intézkedésekkel, amelyeket ezuttal nem kívánok bírálni, de amelyek mozgási szabadságában gátolják, üzleti hasznát ellenőrzik, külföldre szállított áruja valutaértékét sokszor mesterségesen csökkentik. Mégis ez a magyar iparos- és kereskedőnemzedék, legyűrve a lélektani gátlásokat és megküzdve a belföldi és külföldi bonyolult és ma már szinte áttekinthetetlen rendszabályok tömegével, a sok-sok, gyakran terméketlen tárgyalással és időrabló előszobázással nemcsak a világ gazdaságban beállott változásokhoz, hanem a nemzetközi bürokrácia intézkedéseihez is alkalmazkodott és ezzel elismerésreméltó leleményességről és életerőről tett tanúságot.

Székely Artur.

Budapest telepítési és közlekedési politikájának befolyása a közteherviselés mérvére.

A várospolitikai egyes kérdései között a leginkább elhanyagolt hosszú-hosszu időn át a települési kérdések politikája volt, ezzel foglalkoztak a legkevesebbet Budapesten az elmúlt harminc esztendőben és ez napjainknak is legelhanyagoltabb problémái közé tartozik annak ellenére, hogy az alig néhány évvel ezelőtt *Harrer Ferenc* lelkes munkájával újra életrehozott városfejlesztési szakbizottság sokat foglalkozik a nagynevű elnöke által ismételt felvetett kérdések rendezésével. Ennek a kérdésnek pedig igen mélyreható ereje van, mert kihat a város napi pénzügyi kérdéseire éppen úgy, mint az általános szociálpolitikai követelményekre, vagy a közművek kihasználtsági számításaira. A település-politika hiányát napjainkban, amikor egy súlyos gazdasági válság után vagyunk, fokozottan át kell éreznünk, mert az a városi ügyeken túl az ország egészének közgazdasági életét is befolyásolja.

Budapest, a Középdunamedence fővárosa, mint közigazgatási egység, az 1930-ban megtartott népszámlálás szerint alig több mint egymillió lakossal bírt.¹ Mindazok, akik a nagyvárosi fejlődésben szociális, erkölcsi és egészségügyi nyomortanyákat látnak, — és sajnos, hazánkban ilyenek igen nagy számmal vannak — nem a legnagyobb örömmel fogadták ezt és siettek érveléseikkel meggyőzni minden illetékest és a közvéleményt, hogy a főváros túlságos fejlődése milyen veszélyeket von maga után. A nagyvárosellenzőkkel szemben azonban kénytelenek vagyunk azt közölni, hogy a csonka ország fővárosa nem is egymillió lakost, hanem közelítően másfélmilliót tud magáénak, mert közigazgatási határok nem téphtik szét az egybetelepült agglomerációt és lehetetlen nem észrevenni azt, hogy a Budapest-környéki települések nem szorosan azonosak magával a nagyvárossal és nem egyugyanazon test részei. Az a terület, melyet egyre gyakrabban szoktak Nagy-Budapestnek nevezni, másfélmillió embert gyűjtött falai közé, az ország lakosságának 16.4%-át és még ennek ellenére is messze van attól, hogy egészségtelenül nagyak ne-

¹ A népesség számára vonatkozó statisztikai adatok Illyefalvi I. Lajos Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyvének különböző köteteiből vették.

vezzük és feloldásának módjairól tanácskozzunk. A másfél-milliós Nagy-Budapest nem nagy, mert nemcsak a csonka magyar hon fővárosa, hanem főhelye annak a természetes medencének, melyet a Duna itt, Közép-Európában kijelölt és melynek több mint 20 millió lakosa is középpontnak ismerné, ha politikai érdekek diktálta határfalak nem darabolnák azt szerte.

Budapestnek az ország egészében elfoglalt szerepét a következő néhány adat van hivatva szemléltetni:²

Az ország összes népességének %-a élt

	Budapesten	Nagy-Budapesten	Budapest és környékén
a Magyarbirodalomban			
1869	1·8%	2·0%	2·6%
1910	4·2%	5·3%	6·1%
a mai Magyarországon			
1869	5·6%	6·1%	8·1%
1880	7·0%	7·7%	9·6%
1890	8·4%	9·4%	11·4%
1900	10·7%	12·5%	14·5%
1910	11·6%	14·4%	16·8%
1920	11·6%	15·2%	17·8%
1930	11·6%	16·4%	19·3%

Nagy-Budapest az 1930-ban megtartott felvétel szerint 1,420.000 lelket számolt, azaz a főváros közigazgatási határain kívül élt az egész agglomeráció lakosságának 34%-a, kereken több mint egyharmada. A fentebb közölt táblázat is mutatja azt, hogy a perifériák népessége egyre nagyobb arányokban növekedett, mint magának a nagyvárosnak lélekszáma, de talán még tökéletesebben kifejezik ezt az alábbi adatok.

	Lélekszám		Szaporodás szoros
	1830-ban ³	1930-ban	
Budapest	101.127	1,004.699	10
Szomszédos községek	12.576	415.854	33
Nagy-Budapest	113.703	1,420.553	12
Távolabb fekvő községek	77.079	250.844	3

Vizsgálat alá kell vennünk azt a tényt, hogy vajjon egészséges-e egy agglomeráció ilyen irányú eloszlása az egyes közigazgatási részek között és minő hatással van az ilyen irányú megoszlás az egyes közületek pénzügyi viszonyaira,

² Thirring Lajos: Fővárosunk és környékének újabb fejlődése. Magyar Statisztikai Szemle, 1931. 3.

³ Fényes Elek adatai.

természetesen mindenkor visszavezetve azt és annak határait a közületek egyedeinek közteherviselési képességeire is. A nagyvárosokban összehalmozódott tőkéknek és munkának nem egészen mindegy, hogy az minő eloszlásban fekszik egymás mellett és főként nem mindegy, ha különálló közigazgatási területen oszlik meg.

Ha ezen kérdés mélyére kívánunk hatolni, első és legfontosabb tény számunkra az, hogy vizsgálat alá vegyük a város fejlődésének egyes korait és megállapítsuk azt, hogy minő arányokban fejlődtek az egyes részek, mert ebben feleletet kell kapnunk egyben a hibák forrásaira is.

A nagyvárosnak felszívó hatása Magyarországon tulajdonképpen az 1870-es években az európaszerte megindult nagyvárosfejlődéssel egyidőben kezdődött és elsősorban és főként Budapest lakosságszámának rohamos fejlődésében tükröződik vissza. A főváros népességének szaporodásában 1869 és 1880 között 31.5%-os vándorlási többlet mutatható ki, 1880 és 1890 között 29.6%-os, 1890 és 1900 között ismét 31.5%-os bevándorlás által nyert szaporodás figyelhető meg, majd a század első évtizedében 11.2%, a világháború évtizedében 5.2%, a legutóbbi évtizedben 8.2%-ával az itt élt embertömegnek szaporodott meg beözönlés útján fővárosunk lakossága. Több mint félmillió embert szivott fel Budapest az elmúlt hatvan évben és az 1869-ben megszámolt 280.000 lélek számát, melyből természetes szaporodás útján csak 440.000 lett volna, egymillióra növelte. De az egész agglomeráció ennél is többet, azaz egymilliónál is több embert vont határai közé — ami közel sem egészségtelen, hiszen a nagyvárosba tolulás jelentős mértékben csökkenteni volt hivatott az Amerikába való kivándorlás mérlegét.

A felsorolt adatok áttekintése után két kérdés merül fel. Az egyik arra a feltűnő tényre kér választ, miért van az, hogy *a századforduló után átlag egyharmad oly erősnek mutatkozik a vándorlási többletet jelentő százalékos érték Budapesten, mint a környéken?* A másik pedig az, *hogy miért nem él a főváros közigazgatási határain belül a vele jelzett agglomerációnak egész népessége?*

A két kérdésre a felelet egybekapcsolható és a szomszédos közületek fejlődésének ismertetésével magyarázható meg. A századforduló után Budapest fejlődése zavartalanul folyik tovább, — már mint Budapestnek az agglomerációnak fejlődése — de egyre lassabb lesz magának a belső részeknek szaporulata és a nagyváros felszívó hatása alatt csak annak „trabantenstädt”-jei növekszenek. Budapest a legutóbbi 30 év alatt felszívott közel egy félmillió embert — vagyis annyit, mint a megelőző 30 év alatt és ennek ellenére is csak 200.000 lélekkel szaporodott népessége, miután háromezrezer ember kitele-

pült a periferikus városgyűrűbe, mely közigazgatásilag más, mint Budapest. *Budapest elveszített*

1900—1910 között	89.856 embert
1910—1920 között	63.502 embert
1920—1930 között	135.494 embert

azaz a legutóbbi 30 esztendő alatt 288.852 embert, vagyis az egész agglomeráció lakosságának egyötödét, saját népességének pedig egyharmadát, mert fentiek szerinti adatokban ennyit tesz ki a periferikus városok vándorlási nyeresége. Amíg a századforduló előtt Budapestet egyedül a vándorlási nyereségnek magas értéke jellemezte, addig a századforduló után a vele szomszédos községek mutatnak ki hihetetlen magas vándorlási nyereséget és Budapest felszívó hatása saját határai között már alig-alig jut érvényre. A szomszédos községeknek vándorlási különbözetén alapuló szaporulata a legutóbbi három évtizedben sorban a következő (zárjelben megismételve Budapest ugyanazon adatait): 59.8% (11.2%), 24.1% (5.2%) és 38.7% (8.2%), mely adatokból egyben világosan látszik, hogy nem a periferikus községek gyakorolnak egy a magyar vidék felé irányuló vonzást, hanem egy Budapestről való szerves kivándorlás figyelhető itt meg, illetőleg a nagyvárosba felszívódó népességnek egy tekintélyes része nem éri el azt, hanem letelepül azon kívül és Budapestnek munkássává, de nem egyben lakójává és adófizető polgárává válik. Ebből aztán az származik, hogy szaporodik a nagyváros nyújtotta kultur- és gazdasági javak fogyasztóinak serege, anélkül, hogy az ugyanezek fenntartását viselőik táborába is erősödne, miáltal fokozottan egyre nagyobb teher jut a nagyvárosi lakosság egyes tagjaira, anélkül, hogy ezáltal értékszaporodás jönne létre. A helyzet fonáksága a periferikus települések szaporodásával arányban egyre nagyobb és nagyobb lesz és ezzel szemben mégsem látunk semmi olyan törekvést, mely a nagyvárosba áramló néptömegeknek jobb eloszlása érdekében lépne fel, figyelembe véve ugy a felsoroltakat, mint a következőkben még részletesebben kifejtendő elveket. A pestkörnyék rohamos lélekszámszaporulata rengeteg hátrányt jelent magára a fővárosra, amelynek nem volna szabad megengednie azt, hogy a jövőben is olyan tömeges kivándorlások folyjanak le, mint a múltban, mert hiszen kétségtelen, hogy a periferikus városok lakosságuk legnagyobb részét Budapesttől nyerték és ha ki lehetne mutatni a születési hely adatai szerint is ezt, úgy világosan és számszerűen lehetne állításainkat bebizonyítani.

Budapest, dacára rohamos fejlődésének, még igen távol áll attól, hogy teljesen benépesedettnek legyen mondható, hiszen a 19.444 hektár kiterjedésű területen eloszló egymillió ember még messze van attól, hogy egy egészségtelennek

mondható tömörülésben éljen együtt és borzasztó *heterogén módon történt benépesedése folytán olyan hatalmas üres területekkel bir, melyek még többszázezer embernek kertes, szabadlevegőjü letelepülését engedik meg.* Hiszen ha Budapest a szűken épült Párizs arányában volna lakott, úgy *hétmillió ember is élhetne határai között,* de még a kertes és szabadlevegőjü London beépítettségében is nem kevesebb mint hárommillió embernek tudna helyet adni. *Minimálisan is számítva, hárommillió ember részére van Budapesten hely,* tehát annál inkább feltűnő, hogy az első egymillió betelepült után már egyedül határain túl folyik az agglomeráció további szaporodása és szertelen mértékben nyílnak meg újabb és újabb telepek Baracska-Pettendőtől egészen Monor-erdővárosig. Minek eredménye lehet ez és minő hátrányok származnak ebből a közre, a nagyváros minden egyes lakosára és az egész nemzetre? Felbukkannak előttünk az előbb említett kérdések és várják a nehezen megadható feleleteket.

Budapest és egész környéke, mondjuk egy szóval, a budapesti agglomeráció, igen egyenetlenül települt be. Egyenetlen benépesülésének tényeit a következők lesznek hivatva részletezni.

Ha Budapest középpontjából (értve ezalatt a Múzeumkört és a Rákóczi-ut kereszteződését, azt a pontot, ahol Budapest legdrágább telkei vannak és ahol két legfontosabb utvonala találkozik, minek eredménye gyanánt egyben itt van a legforgalmasabb keresztezés is), két kilométeres köröket vonunk, úgy az egymás után következő körökben, illetőleg körgyűrűkben igen eltérő népességszámot, sőt népsűrűségi értékeket is figyelhetünk meg. A nagyváros ideális népességmegoszlása az volna és ez valahogy a legtermészetesebb is, hogy a ritkán lakott city után egy lakkónegyed sűrű embertömegei következnenek, melytől egyre jobban távolodva, fokozatosan csökken a lakosság száma és az egyre nagyobb területű körgyűrűkben egyre kisebb népességszám mellett, egyre kisebb, sőt rohamosan eső népsűrűségi értékek vannak, mindaddig, amíg a nagyváros fel nem olvad a mezőgazdasági jellegű vidékben, ahol szintugy fogyni kell a lakosság számának, amíg végül egy újabb nagyváros közeledő hatása alatt újabb sűrűsödés nem áll be, mely azután ismét egy citynek népességileg ürülő negyedébe vezet.

Európa majd minden — ebből a szempontból vizsgáltunk körébe vont — nagyvárosa a fentebb említett ideális népességeloszlással rendelkezik, ellenben Budapesten egészen más csoportosításban találjuk elhelyeződve az agglomeráció lakosságát. Igen természetes, hogy itt minden közigazgatási határtól teljesen eltekintettünk és a nagyvárosi népességnek a

centrum körül való eloszlását a következőkben jelöljük (lásd az ábrát is, 176. l.):

Körök	Budapesten		Berlinben		Budapesten 1.		Ideális lenne 2.	
	abszolút szám	népsűrűség ha-anként	abszolút szám	népsűrűség ha-anként	abszolút szám	népsűrűség ha-anként	abszolút szám	népsűrűség ha-anként
I.	420.000	334	400.000	330	420.000	334	250.000	200
II.	330.000	83	1.230.000	326	330.000	84	300.000	100
III.	145.000	23	500.000	80	250.000	39	300.000	63
IV.	195.000	21	120.000	12	150.000	16	200.000	22
V.	160.000	14	—	—	100.000	8	100.000	8

Megjegyzés. Berlin V.-el jelzett körében a lakosságszám pontosan nem volt megállapítható, teljesen szétszórt települések húzódnak csak a középponttól húzott nyolcadik kilométeres körön kívül. A Budapestre ideálisnak jelzett értékek közül az 1. a belső mag feloszlása nélkül egyszerűen a perifériákról visszatelepítés útján kívánatosnak mutató eloszlást mutatja, a 2. pedig a city további erős ürülésére számít, miután annak feloldása, bár lassan, de mégis kifejezetten folyik napjainkban is.

Táblázatunkból az első, ami azonnal feltűnik, a citynek igen kis mértékben, de mégis népesebb volta, mint Berlinben. Hogy ezt megértsük, rá kell mutatnunk arra, hogy Budapest világvárosi súlyának megfelelően kisebb cityvel rendelkezik csupán. Amíg tehát Berlinben az első két kilométeres körrel jelzett területe mondhatnánk, egészen az, addig Budapestén ugyanoly nagy területen a cityn kívül már az azt környező lakónegyedek nagyrésze is helyet kér. A következő körben, annak ellenére, hogy ebben Budapestén igen nagy kiterjedésű zöld területek is vannak, a népsűrűség máris igen alacsony, természetesen a berlinihez mérten, minthogy azonban fentebbiek szerint Európa összes nagyvárosai inkább Berlinhez hasonlítanak, a német birodalom fővárosának népességeloszlását kell irányadóul vennünk. Budapestén ezek szerint a második gyűrűben már feloldás is jön létre, itt már a negyedik kilométeren belül ritkul a lakosság. Berlinben a népesség tömörülése olyan mértékben ment végbe, hogy a hatodik kilométeren belül a legkisebb népsűrűségi egység 80, ezzel szemben Budapestén ez hirtelen és minden ok nélkül egyszerre 23-ra száll alá. De most következik a negyedik gyűrű, vagyis az a terület, mely a város középpontjából vont hatodik és nyolcadik kilométerek görbéje közé esik. Amíg Berlinben ezen a területen az egységre eső népsűrűség már csak 12 (az előbbinek egyhatede), addig Budapestén 21 (az előzővel majd azonos). A Pest körül megindult ujrásűrűsödés szomorú képe ez egyszerű számokban kifejezve. A népességnek oktanul való szerteszóródása világosan látszik, hiszen fővárosunkban

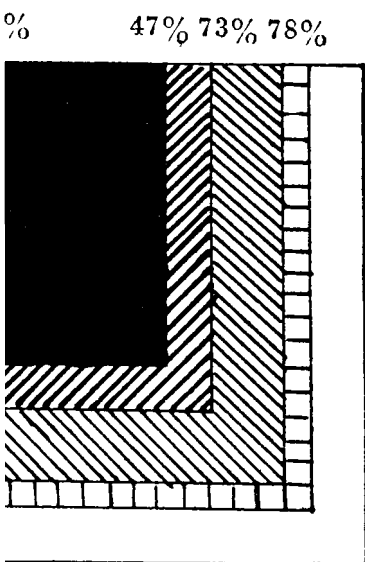
még az ötödik gyűrű is sűrűbben lakott (14), mint Berlinben a negyedik (12).

Budapest népességének eloszlását a fentiekből levezetve a következőkben mondhatjuk el: amíg a főváros belső részei nem nevezhetők közel sem tulsufoltnak, addig a külső részeken hihetetlen gyorsan és szertelen kiterjedésben szétszóródott a népesség és tulságosan ritkán él, sokkal ritkábban, mint ahogy azt a városias berendezések, közművek gazdaságossága megkívánná. Így azután a negyedik gyűrűben, ahol az ideális népességszám egynegyede volna a harmadiknak, többen élnek, mint az előzőben és még az ötödikben is többen. A kérdés pontos tisztázásához, a levezetések világos megértéséhez legyen szabad még azt megjegyeznünk, hogy a harmadik gyűrű még mindig Budapest határain belül terül el, a negyedik gyűrűnek külső része azonban a periferikus városokat foglalja magában, míg az ötödik majd mindenhol azokon fut át.

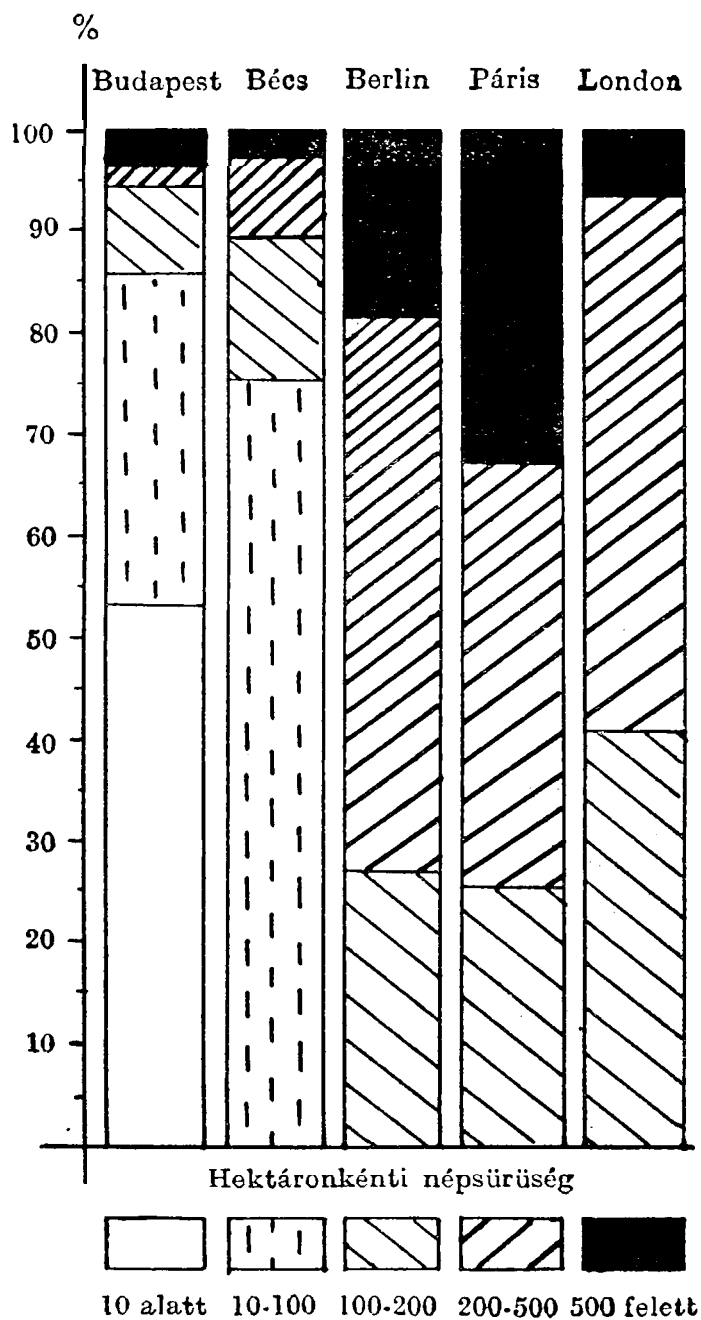
Ma már arra nincs mód, hogy a belsőbb részek feloldását elősegítsük, főként azonban, hogy meggyorsítsuk ezt, mert hiszen 1910-től kezdve a belsőbb részek, értve ezalatt a Hungária-körutnak vonalát, amugy is csak ürülnek (a második öv bezárólag) és a főváros lakosságszámszaporulata, úgy a természetes, mint a mesterséges, teljes egészében a külsőbb részekre vonul. A feloldás, a nagyváros ezernyi bajától való menekvés csendben, de sajnos, minden irányítás nélkül kitaratóan folyik. A megkívánt települési politikának nem szükséges ennek gyorsabbátétele érdekében semmit sem tenni, mert ez folyik magától is, de annál nagyobb szükség van arra, hogy a belső két körből kitelepültek elhelyeződését irányítsuk. Ugyanis, amíg a belső részek feloldása egyaránt kedvező a nagyvárosra és annak lakóira, addig az újabb települések helyének kiválasztása egyáltalán nem mindegy. Mert a szétszóródásnak nem szabad mértéktelenül folyni, különben még egyenetlenebb lesz a nagyvárosban élők eloszlása. A tulzott szétszóródás hihetetlen károkat hoz magával, amint azt a következőkben kívánjuk éppen igazolni. E károk elhárítása végett megfelelő telekpolitikai fegyverekkel oda kell hatni, hogy a kertvárosok kialakulását mindenkor a város vezetősége irányítsa és azt úgy szabja meg, ahogy éppen közmű és közlekedési politikája a legjobban megkívánja, mert ezzel elősegíti azoknak jobb kihasználtságát, fokozottan kimélyíti gazdaságosságát.

Arra, hogy Budapesten mily sok terület van még a letelepülések céljaira, egy táblázatban, illetőleg ábrában tudunk rámutatni. Egybefoglaltuk mindenkor a legkisebb területi egységekre visszavezetett adatok alapján az egyes népsűrűségi csoportok által elfoglalt városterületek százalékos értékeit. Igen áttekinthető képet tudunk ezzel nyújtani arról, hogy úgy

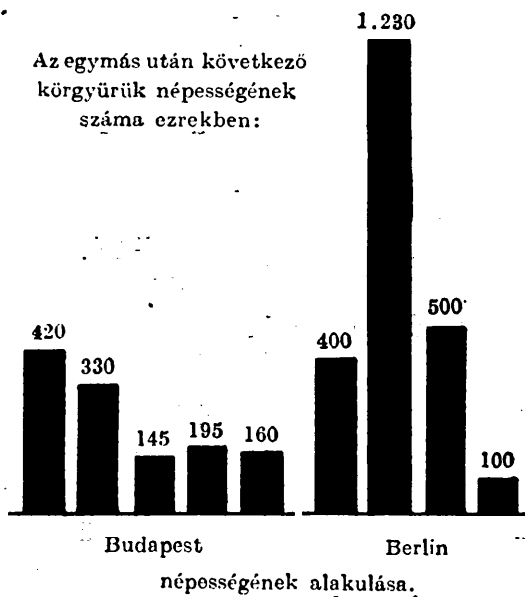
A népsűrűség területi
eloszlása Európa
nagyobb városaiban :

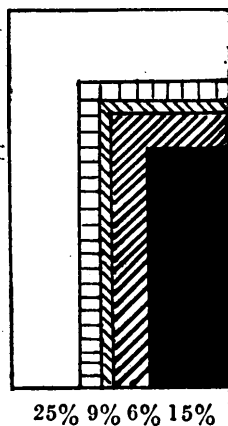
% közművek nélkül
közművek kiterjedése
Budapesten.

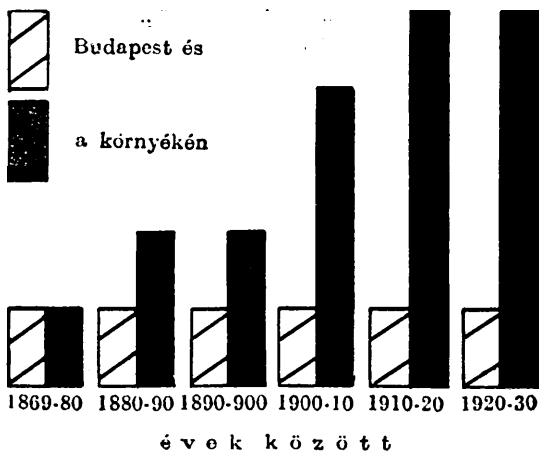
Az egymás után következő
körgyűrűk népességének
száma ezrekben:

Művelési- és beépítési
területek eloszlása

A fejlődés viszonya:

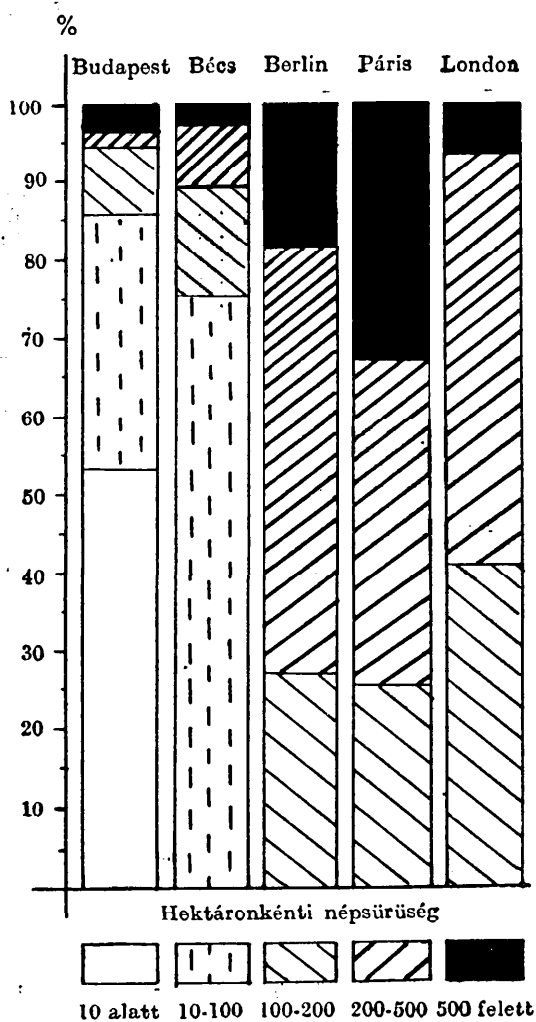
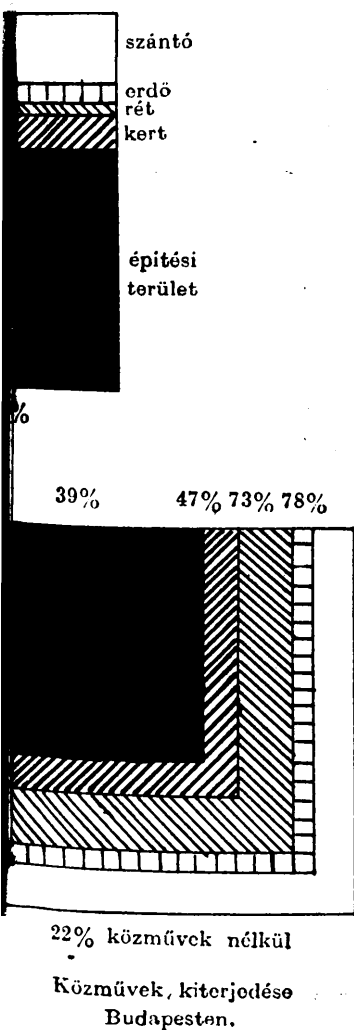
az összes városias
berend.

gáz, víz, villany

víz, villany
villany

szántó
Budapest.

**A népsűrűség területi
eloszlása Európa
nagyobb városai:**

Budapest, mint más európai világvárcsok minő eloszlásban tudják népességüket. A részletek vizsgálata nélkül, hiszen ezt bárki elvégezheti, láthatjuk, hogy az üres területekben Budapest messze elől vezet, területének több mint háromnegyedrése oly ritkán lakott, hogy ott városias közműberendezések létesítése csak a lakosság túlzott megterhelése mellett lesz lehetséges. És ezzel szemben a periferiákon egy félmillió ember van szétszórva, azok, akiknek jelenléte elviselhetővé tudná tenni a szükséges berendezések költségeinek előteremtését. Budapest területének több mint felén (54.6%-án) a népesség ritkábban él mint Kispesten (86), Pestszenterzsébeten (56), Pestujhelyen (80), vagy akár Tatabányán (60), Szombathelyen (11), a Miskolc melletti Hámoron (16), vagy magán Miskolcon (11). A táblázat egyébként a következő:⁴

A népsűrűség hektáronként	Buda- pest	Bécs	Berlin	Páris	London
700 felett van	0.6%	—	—	1.5%	—
700—600	0.6%	—	4.9%	7.9%	—
600—500	0.8%	—	7.6%	6.4%	—
500—400	1.0%	2.4%	4.6%	18.2%	5.7%
400—300	1.9%	5.1%	35.5%	2.4%	2.5%
300—200	1.8%	3.0%	19.8%	37.2%	10.6%
200—100	6.5%	13.0%	27.6%	26.4%	39.7%
100— 50	8.4%	34.0%	—	—	41.5%
50— 10	23.8%	42.5%	—	—	—
10 alatt	54.6%	—	—	—	—
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Amint a fenti adatok, úgy az ábra is világosan mutatja, hogy *Budapest még igen távol van attól, hogy európai szemmel mérve is túlzottan betelepültnek lenne mondható*, hiszen amíg a többi nagyvárosok majd egész területükön sűrűn lakottak, addig Budapesten maga a nagyváros egy alig néhány hektárnyi kis területre lokalizálódik, azon túl pedig felolvad egy nyugateurópai nivón álló mezőgazdasági jellegű vidékbe. A tény egymagában nem volna szomorú, ha nem állanának éppen fentebbi adataink felett a pestkörnyéki városok magasabb népsűrűségi értékei, melyeket még tovább is fel lehetett volna sorolni. Mennyi rengeteg hely van Budapesten belül a nagyváros fejlődésének céljaira, a felszivandó százezrek elhelyezésére és ezzel szemben az elmúlt harminc évben egy félmillióból csak kétszázezer ember települt ide, háromszázezer kitelepülttel szemben, akik mind-mind csak rontják a közműhálózat, a városias berendezések kiépítésének lehetőségeit.

⁴ Forrás a különböző városok statisztikai évkönyvei és Paul Meuriot: Des agglomérations urbaines.

Megdöbbentő tény, hogy míg a főváros területének 39%-a csatornázott, 47%-a gázvezetékekkel, 73%-a vízvezetékekkel és 78%-a elektromos áramvezetékekkel van ellátva,⁵ addig 78.4%-a területének oly ritkán lakott, mint egy belterjesebb mezőgazdasági jellegű terület, mondjuk, ha nem is nálunk, de Nyugat-Európában (lásd az ábrát). Ezzel szemben közel egy félmillió ember, de a távolabbi agglomerált területek népességével együtt még ennél is több települt le, vagy ami még inkább rosszabb, költözhetett ki a periferikus városokba, hol a legjobb esetben villanya van, de már vize csak igen ritkán, a csatornák még ritkábban és gázvezeték csak elenyésző csekély mérvben található, de nagyon sok esetben még a legelemibb városias berendezések, a kövezett, burkolt utcák is hiányzanak. És a kitelepült félmillió után még mindig nem lettek okosabbak sem az egyedek, sem a közület és ma már nem a szomszédban, hanem negyven-ötven kilométeres körön belül mindenhol parcelláznak és tépik fel azt a földet, melynek pedig sokkal fontosabb hivatása lenne, hiszen a nagyvárost élelemmel ellátni elsősorban ezen területek volnának hivatva. Istállózó állattenyésztés, baromfifarmok, tehenészetek virágzó helyeit csáklyák bontják meg és könyörtelenül folyik a parcellázó érdekeltségek részéről a nagyvárosi lakosság kitelepítése.

A fővárosi települési politika teljes hiányát felfedezni az elősorolt tényekben nem nehéz. Adva van egy teljesen felszerelt, modern nagyváros, hatalmas kiterjedésű, egészséges területtel és a századforduló után megindult városfeloldási törekvések nem találtak benne helyet, szétszórni a bérkaszárnnyák százezreit. Hatalmas beépítettlen területek maradtak itt, „kulturwüstk“ és létrejött egy új város, kívül a réginek határain. Nincs szomorubb látvány mint amikor elhagyjuk a Hungária-körut vonalát kifelé haladtunkban és látjuk, hogy a kivezető ut két szegélyére sem jutott minden egyes esetben épület, de a város határain túl egy erőteljes sűrűsödés indul meg újra és lehetetlen adottságokban ezrek és ezrek laknak, nem számolva sem egészségügyi, sem szociális, sem kulturkövetelésekkel. A nagyváros sokszor festőien rajzolt nyomora ezekben a településrészekben éli ki legjobban magát, ahol a közület sokkal gyengébb, mintsem hogy ezek megszüntetésére határozza el magát. Főként Pestszenterzsébetre kívánunk ezzel célozni — bár a többi sem sokkal különb —, arra a városra, mely legelőször fogja elérni a százezeres lakosságszámot Budapest u. n. bűzös gyárnegyede alatt, mint tipikus példája annak, hogy a tervszerűtlen fejlődés minő nyomoruságos fészkeket tud kialakítani a német terminológia által oly jellemzően nevezett

⁵ Dr. Illyefalvi I. Lajos: A székesfőváros multja és jelene grafikus ábrázolásban.

„satellita városok“ falai között. És a periferiák népe órákhosszat utazik munkahelyére, a city-t sokszor csak 14 kilométeres villamosvasutttal tudja elérni (Pestszentlőrinc, Vecsés határa), ahol minden egyes utasára 28.6 fillért fizet már rá a Beszkárt, vagyis többet, mint amennyit attól beszedett.

A felsorolt tényeknek ismerete nélkül valóban a telepítési és közlekedési politika olyan kérdés lehetett, mellyel senki sem kívánt foglalkozni és inkább a napikérdések kellett, hogy uralják a városi politikát. De kötelességünknek és hivatásunknak érezzük felrázni az illetékesek figyelmét és érdeklődésüknek homlokterébe kívánjuk állítani ezeket, mert Budapest jövőjéről van szó, melynek érdekében már ugyis elkéstünk sok mindennel. Az eddigiekben kiragadott eredmények is ijesztő képet nyújtanak, de ha végigkísérjük azokat az adat-sorokat, melyekből ezek származnak, még inkább át kell látnunk azt, hogy minden eszközt meg kell ragadnunk annak érdekében, hogy a periferikus városok fejlődésével szemben Budapest üresen álló részeinek gyors betelepítése mihamarabb megtörténjék. Mert az megindulhat bármikor, bármely pillanathan, Budapest közművei olyan felszereléssel rendelkeznek, hogy bármely pillanatban képesek újabb száz- vagy kétszáz-ezer embert kiszolgálni és minden különösebb beruházás nélkül mód van ezeket mint fogyasztókat a kiépített közműhálózatra rácsatolni. De nemcsak mód van erre, hanem szükség is.

Könnyű belátni ugyanis azt, hogy a nagyvárosias berendezések, közművek egész sorai sokkal inkább képesek gazdaságos munkára, ha fogyasztórétegeik megnövekednek, ha a már kiépített, vagy kiépítés alatt álló városias berendezések mind nagyobb és nagyobb tömegek által használatnak ki és ami ezzel együtt jár, fizettetnek is meg. A nagyvárosias népesség szétszóródásának tehát határai vannak és ezt a határt fenti tényezők szabják meg. Adott esetünkben minden közszolgáltatás drágább Budapesten, mint lehetne akkor, ha üresen álló területein élne az az embertömeg, mely határain túl telepedett le. Ezzel szemben a határokon túl letelepedett tömegek egyenként önön közületükben kicsinyek és tökeszegények ahhoz, hogy a városias élethez szükséges berendezéseket létrehozhasák és fenntarthassák. De még együttesen sem elég erősek ezek a közületek, mert szertelenül szétszóródtak és adottságaik ebből a szempontból még rosszabbak, mint a fővárosban.

Ha leszámítjuk Budapestnek ma még mezőgazdasági művelés alatt álló területeit (ábra), úgy látjuk, hogy a letelepedésre szolgáló területekből csupán 3900 hektár kiterjedésű rész nincs még csatornázva, egyébként a főváros minden ilyen célra már ma alkalmas területe közművekkel ellátott. Sőt még ennél is több, mert ha az erdőségekkel, szántókkal és rétekkel borított 8100 hektár területet leszámítjuk, marad mint meg nem munkált terület, azaz letelepedésre szánt rész kere-

ken is 11.300 hektár. Ezzel szemben elektromos áramot szállító berendezéssel el van látva a város területéből 15.100 hektár, vízvezetékekkel 14.100 hektár, gázvezetékekkel 8900 hektár és csatornázott terület 7400 hektár kiterjedésű része a fővárosnak. Tehát a világítási berendezések már 3800 hektár, ma még mezőgazdasági jellegű vidéket látnak el városias berendezésekkel és vizet kap Budapesten 2800 hektár erdő, szántó, rét terület, ahol a népesség száma elenyésző csekély és egyáltalán nem városias nivóju település van. Ezzel szemben az új környéki településekben hiába keresünk vizet, csatornát és gázt, sőt — ismételjük — utburkolatot is. Amíg a főváros területének csak 41%-a mezőgazdasági terület, azaz ma még ennyi van erdővel, szántóval és réttel borítva, addig hatalmas kiterjedésű belsőségeiből 54.6% az, ahol az átlagos népsűrűség a terület minden egyes egységén tíz alatt van. Ez azt jelenti, hogy a város területének 14%-a letelepülésre teljesen készen áll és ezen területen ma még mindig csak falusias népességmegoszlás van, mert azt kertvárosinak sem nevezhetjük. Falusias, mert a kertvárosszerűen beépített Rózsadomb legszebb részeinek átlagos népességeloszlása hektáronként 84, a Tisztviselőtelepen sem élnek egy hektáron 75-nél kevesebben. Ezzel szemben a periferikus városokban újra összezsúfolt, egészségtelen településformákkal találkozunk, Újpesten helyenként 200 fölé emelkedik az egy-egy hektárra jutó lakosság száma, Pestszentlőrinc egyes részein is száz felett van ez, éppen úgy, mint Rákospalotán.

A város lakosságának mértéktelen szétszóródása rendkívül káros úgy a főváros szempontjából, mint a periferikus városok szempontjából egyaránt, de igen káros az ország egészének is. *Budapestre nézve káros a fejlődésnek ilyen irányban való haladása, mert tekintélyes számú adózó polgárt vesztett el és megcsökkent közműveinek fogyasztóserege is, melyek növekedése pedig egyben elmélyülő gazdaságosságot is jelent számára.* Káros, mert hatalmas berendezést tart fent a városias élet minden megnyilvánulása számára, közigazgatási berendezéseit épüget ezek közé állítva, mint utburkolatait, kulturális intézményeit, szociális szervezettségét, városszépészeti törekvéseit, közvilágítását, közlekedési berendezéseit, melyek mind-mind alkalmasak arra, hogy azokat akár félmillióval is nagyobb embertömeg használja, sőt az használja is, de anélkül, hogy a város azoktól, akik lakhelyüket rajta kívül választották meg, ellenszolgáltatást kapna. Nem kívánunk másra célozni, mint a főváros törvényes kötelezettség nélkül fenntartott iskoláira, ahol a tanulók nagyrésze a vidékről, perifériákból származik, vagy a főváros egyéb adottságait nap-nap után élvezők nagy seregére, akik a periferikus városokból ide menekülnek, ha szépet, értékeset akarnak élvezni. A leginkább feltűnő visszásságra, a közlekedési kérdésekre készakarva nem

tértünk még ki, mert azokkal külön kívánunk foglalkozni, de meg kell említenünk, hogy *vajjon nem helytelen-e az, hogy a főváros közönségének tulajdonát tévő vasutak kénytelenek a periferiákról irányuló napi forgalomban elszenvedett veszteségeket a vasut-tulajdonos Budapest székesfőváros közönségének zsebéből kivenni?*⁶

Nem hinnők, hogy ezzel szemben a periferiák polgársága meg van elégedve helyzetével és jól érzi magát, ha hosszú utjai után napi munkájából, melyet bent a városban végzett, hazatérve végigbaktat rosszul világított, sáros, burkolatlan, kusza utcárain és otthonában is hiába keresi a nagyváros nyújtotta lakáskényelem számtalan eszközét, mert közcsatornák hiányában még a legegyszerűbbet sem találja meg. Igen természetes, hogy elégedetlen helyzetével, ezt kifejezi és az ujonnan alakult települések polgársága hamar követelésekkel lép fel. A pestkörnyéki városok polgársága nincs megelégedve helyzetével, de hiszen nem is lehet. Nem lehet, mert naponta bejár munkájára a nagyvárosba, ahol modern autóutakat lát, költséges, de feltétlenül megkívánt közlekedésrendszert, utcatisztaságot, állandóan szépülő városképet és mindazt, amit csak egy nyugateurópai nivón álló nagyvárostól megkövetelhetünk. Nem is lehet ezután megelégedve, hogy szűkebb hazájában ezeknek még nyomait is hiába kell keresnie és elégedetlenségével nem veszi észre, hogy sokszor mértéktelen költségekbe kergeti közületét, ami megint visszahat magára az államháztartásra is.

A periferikus települések lakói ugyanazt kívánják amerikai méretekben fejlődött városaiktól, amit a hosszú éveken át kialakult milliós város nyújt polgárságának, sőt nyújt és nyújthat már előre is az ujonnan letelepedni szándékozókna. A környéki városoknak minden egyes letelepült újabb terheket jelent, mert az megint többet és többet kíván, az adminisztráció pedig nem bírja a terheket és nem képes a kívánásokkal együtt haladni, hiányoznak ehhez a tömegek hosszabb ideig tartó együttéléséből származó anyagi erői. Így azután beruházásokról a legtöbbször szó sem lehet, elég megbirkózni a mulhatatlanul szükséges adminisztratív jellegű költségek fedezésének kérdésével is. *De fokozza a nehézségeket az is, hogy az új települések sem folytattak észszerű telepítési politikát* és ennek hiányait jellemzi a határaikon belül ugyancsak egyenetlenül történt betelepülés, melyen, sajnos, nagyon meglátszik, hogy *a Közmunkatanács hatáskörét évtizedekkel előbb ki kellett volna terjeszteni*. Egy-egy szegény, tökenélküli városka nem gondolhat közműhálózat kiépítésére,

⁶ Részleteiben ezzel a kérdéssel: Adalékok a budapesti közuti vasutak tarifareformjához. Városi Szemle. 1933 c. tanulmányunkban foglalkoztunk. Különlenyomatban is 128. oldal.

ha ráadásul igen nagy területek sokszor igen ritka népességét kell ahhoz fogyasztóul bekapcsolni.⁷

A fővárosi agglomeráció népesség-eloszlása az elképzelhető legrosszabb és abból magára Budapestre nézve igen nagy kár származik, anélkül, hogy a környező városgyűrűre vagy annak bármely tagjára nézve előnyök volnának kimutathatók. *Budapestnek, mint bebizonyítottuk, háromszázezer lakossal kevesebb polgára van, mint lehetett volna, ugyanazon feltételek és adottságok mellett is, mint aminőkkel ma bir, egymilliós lakosság száma mellett.* Miért szorult ki mégis ez a hatalmas tömeg, miért települt le egészségtelen és gazdaságtalan körülmények között, amikor rendelkezésére állt bőséges terület a közigazgatási határokon belül is, egy teljes mértékben városiassá tett vidékben? Sajnos, nem tudunk erre mással felelni, mint csak azzal, hogy minden telepítési, közlekedési politika hiányában éppen maga a főváros volt okozója annak, hogy a kitelepülések szertelen mértékben megindultak és százezrek élnek ma városiatlan telepekben Budapest körül. Az elmúlt harminc évben soha nem volt érvényben egy szigorúan megszabott beépítési terv, városfejlesztési előrelátás. Beérték azzal, hogy megvonaltak széles és jól vezetett utcákat, de nem gondoskodtak egyben arról, hogy azok lakókkal is megteljenek. *Volt egy tervszerű közmű-politika, melynek eredményeit tanulmányunk során számszerűen bemutattuk, de nem történt gondoskodás arról, hogy a közműhálózatra mind több és több fogyasztó is kapcsolassék.* Nem, mert nem volt telepítési és nem volt közlekedési politikája a magyar fővárosnak és ennek eredményeként a belső városmag feloldása — ez az európaszerte megindult kertvárosi irányzat, menekülés a nagyváros hátrányaitól — szertelenül mehetett végbe, sőt a közlekedési politika hiányai még elő is segítették azt, ismételt és fokozott károkat okozva.

Szükség lett volna arra, hogy a város még harminc évvel ezelőtt kijelölje azokat a területeket, amelyeket elsősorban kíván benépesíteni. Ezeket a területeket, akár adókedvezmények nyújtásával, akár előre való megvétel és így a telekspekuláció kizárásával, akár közlekedésileg adott kedvezményekkel a lehető leggyorsabb mértékben be kellett volna népesíteni. *Oda kellett volna hatni, hogy építési kedvezmények, parcellázások útján egy-egy időszakban minden új letelepedés lehetőleg a városnak egyes, már előre kijelölt helyein sűrűsödjék,* elő kellett volna segíteni azt, hogy az új tömeg egyes előre kijelölt pontokat, illetőleg területeket foglaljon el először és ne mehessen a fejlődés minden irányítás nélkül végbe. A fővárosban kifejezett közületnek lett volna elég sulya, úgy,

⁷ Ruisz Rezső: Közlekedés és település kölcsönhatása Budapesten. Városi Szemle. 1933. 161—218. oldal.

amint van ma is arra, hogy meggátolja a környékfelé megindult áramlást.⁸

Sajnos, ez elmulasztatott, sőt a belső részek feloldása sem mehetett végbe a megfelelő ütemben. Az egy bizonyos gazdasági korban megindult családi ház építési folyamat, amely a kistőkések részéről direkt pánikszerűen ment végbe, kénytelen volt kiélni magát a városon kívül, mert magában a fővárosban azt annyi minden megnehezítette, hogy kénytelenek voltak az emberek kihuzódni oda, ahol minden megkötöttség nélkül mehetett végbe a település. És miért ne ment volna ki, olcsóbb telkekre, megkönnyített építési lehetőségek mellett, az építtetni vágyó, hiszen a közlekedési eszközök tarifáiban nincs és nem volt különbség téve Budapest és környéke között? A főváros elárulta saját ingatlanvagyonát, amikor az egységes viteldíjat vezette be vasuti vonalain, jelentős árrombolást végzett a pestkörnyéki ingatlanok javára és ma ugyanannyit fizet közlekedésért a budapesti polgár, mint a környéki, aki pedig jobban igénybe veszi a vasutat és lényegesen kisebb adót fizet másnak, mint annak, aki érdekében is fentart milliókat felemésztő városias berendezéseket. A leg-hatalmasabb oka a mai visszás helyzetnek ebben az egyben kereshető leginkább és talán ebben van megadva leginkább a mód is arra, hogy megmentjük azt, ami még a főváros részére megmenthető.

Rámutattunk arra, hogy a népességnek a budapesti agglomerációban való egyenetlen eloszlása igen káros, de nem mutattunk rá arra, hogy milyen összegben jelentkezik ez. Teljesen pontos számítások nem végezhetők, ha ilyen kérdésekre kívánunk feleletet adni, de hozzávetőleges képet tudunk alkotni magunknak az irányban, hogy a szenvedett károkat értékelni is tudjuk.

*Zelovich Kornél*⁹-nak egyik munkájában egy értékes összeállítást találhatunk, melyben a közuti vasutak átlagos önköltségének figyelembevételével a gazdasági tényező kiszámítására törekszik és megállapítja azt, hogy a Beszkárt minden egyes utasára, aki hat kilométernél többet utazik, ráfizet. A ráfizetés a nyolc kilométert utazónál, egy 24 filléres átszállójegyet alapul véve 6 fillér, egy 40 filléres tértijegynél minden egyes utnál 10 fillér. Fel kell tételeznünk azt, hogy a city-től átlagosan nyolc kilométer távol fekvő városhatároktól, illetőleg az azon túl fekvő periférikus településekből mindenki, aki onnan közuti vasutal átjött, legalább is a city középpontjáig utazik, vagyis legalább is nyolc kilométer utat tesz meg.

⁸ Münnich Aladár: Az új fővárosi telepítési politika. Ház és Telek, 1934.

⁹ Zelovich Kornél: Budapest közlekedésének öt éve. Statisztikai Közlemények, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának kiadása, 1934. 1928—33.

Most eltekintve attól, hogy igen sok esetben a főváros határain túlról még 2, 4 és 6 kilométernyiről érkeznek igen sokan, *minden egyes a környéken lakó munkásra, aki bejár Budapestre dolgozni, utanként minimálisan 8 fillért fizet rá a Beszkárt, lényegében Budapest székesfőváros közönsége.* Nézzük, hányan utaznak át naponta a főváros határain a Beszkrt vonalain. Egy erre vonatkozó forgalmi felvétel szerint egy nap alatt a határon átutazott:¹⁰

Ujpestnél	27.536	utas, ezekre ráfizetés à 8 fillér	2,202.88	pengő
Rákospalotától ..	25.002	„ „ „ „ 8 „	2,000.16	„
Pestujhelynél	18.712	„ „ „ „ 8 „	1,496.96	„
Kispestfőlől	60.584	„ „ „ „ 8 „	4,846.72	„
Pesterzsébetnél	32.054	„ „ „ „ 8 „	2,564.32	„

Összesen: 163.888 utas, akikre a ráfizetés egy nap 13,111.04 pengő

azaz egy év alatt négy millió pengő ráfizetés, sőt tekintve azt, hogy igen távoli részokről vonul befelé ez az áramlat, jogosan beszélhetünk öt millió pengős ráfizetésről, ami a Beszkrt évi bevételeinek 10%-a és a fővárosnak fizetett üzemi hozzájárulás 80%-ával egyenlő, ami már mégsem olyan nagyon jelentéktelen összeg.

A Budapest körül kialakult településgyűrű valóságos kára, ráfizetése a fővárosra nézve évi öt millió pengő. A külső városgyűrűben élő félmillió embernek a közigazgatási határon belül való élése esetén, vagyis ha ezek bent laknának egy nyolckilométeres sugaru körön belül, ötmillió pengővel nagyobb hozzájárulást volna képes a vasut a fővárosnak nyújtani, illetőleg egy tizszázalékos általános tarifalejebbités volna végrehajtható. Minthogy arra nincs mód, hogy márholnapra ezt a félmillió embert, vagy akár az egyenesen és bebizonyítottan innen származó háromötödrészét visszatelepítsük, *igen jogos volna ezt a szenvedett kárt, jobban mondva elmaradt hasznot kivetni rájuk.* Másban, mint a közlekedési eszközök fuvardijában nem lehet erre gondolni sem, mert enélkül a periferikus városok lakói nem lehetnek meg, viszont azonban jogos is azt ott megkívánni, ahonnan származik. Ennek módjait részletezni nem tartozhat tanulmányunk keretei közé, de az egységes viteldijrendszer megbukott már mindenhol és Giese elvei csődöt mondtak a nagy német városokban is, tehát méginkább rosszak azok egyenetlenül igen nagy területen szétszórt népességű fővárosunkban. A villamosvasutak viteldijképzése nem alapulhat máson, mint csak a szolgáltatás — ellenszolgáltatás elvén és a legészszerűbb az a viteldijrendszer, mely a fizetendő díjknál egyedül, vagy leginkább a megtett utaknak hosszára van tekintettel. A teljesítményhez mért tarifarendszer a legideálisabb irányítója a telepü-

¹⁰ Adatok részben a Köhalmi József szerkesztésében megjelent: A BSzKRT tíz éve. Budapest, 1934 c. munkából.

lések térbeli eloszlásának is, mert minden feleslegesen való szétszóródást elvben megakadályoz, a telekárakat pedig koncentrikus gyűrűkben egymáshoz közel álló értékekben szabja meg, a város feloldódásának tempóját mérsékli, de egyben a leginkább célszerű irányúvá teszi.

Talán hihetetlennek hangzik, hogy a településekben uralkodó észszerűtlenség folytán a *Budapesten dolgozó, de azon kívül lakó embertömeg munkahelyének elérése céljából egy nap alatt összesen 1.962.648 perc időt tölt uton*, azaz közel négy év időt veszítenek a nemzeti munkaerőből csak egy nap alatt.¹¹ Ezzel szemben a főváros üres területei itt állanak a szomszéd városokat messze megelőzve, közvetlenül a city mellett, hiszen attól három kilométernyire beépítetlen foltok éktelenkednek a mértéktelen telekspekuláció következtében és a hibás telepítési politika folyományaként. A kitelepülések irama pedig egyre fokozottabb lesz és egyre jobban a messzeségbe megy végbe az új telepek kialakulása, miközben hatalmas üres foltok ásitóznak magában a város testében és miközben Budapest még mindig nem ébredt tudatára ezeknek és nem szánta magát cselekvésekre. A főváros népessége egyre jobban fogy, ha abszolút számokban nem is, de viszonylagosan annál inkább és a város vezetőségében alig kelt tudatra az, hogy ezt az észszerűtlen folyamatot meg kell fordítani. Pedig nem olcsóbb a kültelki házépítés sem, mert a viszonylagosan olcsóbb telekárhoz hozzá kell számítani a drága közlekedési költségeket, melyek remélhetően a kültelki viszonylatokban rövidesen, az észszerű városfejlesztési politika nyomása alatt még drágábbak lesznek és hozzá kell számítani az utazásra fordított idő értékét is, mely sajnos egyelőre nem sokat ér, de mely lényegében van olyan fontos, mint az utazási költségek értéke. Az uton töltött idő 60.000 munkásnál, akik Budapesten dolgoznak, de egy 80 kilométeres sugaru körben ekörül élnek négy év, ennek értéke naponta is 15.000 pengő, pedig hol vannak itt még a kereskedők, kereskedelmi alkalmazottak, tisztviselők, altisztek és tanulók uton töltött idejei, illetőleg az ennek megfelelő értékek.

A város határain belül fekvő telkeket csak a rossz telekfelosztási, építésügyi szabályok teszik tehát drágákká, azt hisszük, ezen nagyon könnyen lehet segíteni a villamosvasut nyújtotta jogtalan előnyök eltörlésével és készen áll azonnal minden ahhoz, hogy a budapesti lakosságnak további szertelen szétszóródása megszűnjék és a városnak közművekkel előre ellátott lakatlan területei benépesüljenek. Az egészhez nem szükséges más, mint a fentiekben ismételten felsorolt veszélyeknek, hibáknak, károknak felismerése és a tenniaka-

¹¹ Ruisz Rezső: Közlekedési adottságok Budapest agglomerációjának kialakulásában. Budapest, 1932.

rásra való elhatározás. Budapest üresen álló városias területeit benépesíteni, a környék oktalan, gazdaságtalan, ézszerületlen és antiszociális továbbfejlődése elé gátakat emelni nem pénzkérdés, nem hatalmi kérdés, nem súlyos munkák kérdése, pusztán az ézszerü fejlesztési politika szükségességének elismerése, felállítása és érvényrejuttatása.

Minthogy nem pénzkérdés a probléma megoldása, akár ma is megtörténhetik az, sőt talán ma még könnyebb megoldani, mint egy rohanó fejlődést diktáló gazdasági fellendülésben. A legközelebbi jövő során meg kell oldani ezt a kérdést, mert nem hogy áldozatokat kíván ez a lépés a főváros részéről, hanem egyenesen arra hivatott, hogy pénzügyi mérlegének egyensúlyát fokozottan biztosítsa. Azt ugyanis még nem vette senki sem beható vizsgálat alá, hogy ezen egyenetlen népességmegoszlásnak minő pénzügyi következményei lehetnek a közületek háztartása szempontjából és miként hatnak az adófizető egyedek megterhelésére.

A probléma azonnal világosan áll előttünk, ha csak arra is célzunk, hogy minél nagyobb egy-egy közület — mely már jelentős mérvben előre városiasította területeit — annál kevesebb költséggel képes önmagát fentartani, a költségeket minden egyes egyedre külön vonatkoztatva. Ez igen természetes, aminthogy ezen alapul a nagyiparnak, a munkaegyesítésnek és sok minden más hasonló elgondolásnak igaza. *A lakosság számával a kiadások nem arányosan növekszenek és ennek következtében, a lakosság számának gyors fejlődése esetén, mód van a fejenkénti közületi adótehernek erős csökkentésére.* Ugyanez áll a közművekre is — a már egyszer kiépített hálózatra kapcsolódó tömegek mind kedvezőbb amortizációját teszik lehetővé az abba beruházott tőkéknek és egyben a fokozódó fogyasztás jobb üzemgazdaságot is biztosít. Fenti számainkban részletesen kimutattuk, hogy Budapesten belül volna elég hely a környéken élők azonnali felvételére, sőt nemcsak, hogy hely van, hanem mód van arra is, hogy azonnal megadjuk az ujonnan letelepedetteknek az összes közműveket és elhelyezhetünk háromezrezer embert minden lényegesebb beruházás nélkül is úgy, hogy azok a legegészségesebb kertvárosokban fognak élni és egyben teljesen gazdaságossá teszik tájaik közműhálózatát.

A leglényegesebb kérdés azonban az, hogy mennyiben van mód a közterhek csökkentésére a helyes telepítési politika hatályossá való tétele útján. Ez a kérdés szerintünk talán a legfontosabb és egyben az, mellyel a legkevesebbet foglalkoztak, úgyhogy ebben van módunkban a leginkább érdekes fejtegetések sorára rátérni és végeredményeinket bemutatni.

Bebizonyítotttnak vehető, hogy a lakosság számának szaporodásával lényegében csak az adminisztrációs kiadások

növekszenek (de ezek sem olyan arányban, mint a lakosság száma) és a törvényes kötelezettséggel fentartott iskolák, szeretetotthonok, szegénységélyezés, közsegélyes kiadások, árvaházak, anyavédelem, közkórházak költségei, valamint emelkednek, de ismét jóval kisebb mértékben, mint a lakosság száma, a fertőtlenítőintézetek, tüdőgondozóintézetek, köztisztaság-fentartási, közcsatornafentartási, utépitési és karbantartási kiadások fedezésére fordított összegek. Már most figyelembe véve azt, hogy pl. az 1930. évi zárszámadás szerint ezen célokra 75 millió pengőt fordítottak, *százezer lakossal való lélekszámnövekedés esetén mindezekre 7.5 millió pengővel többet kellene fordítani* és a költségvetésbe ennyivel többet beállítani.

Nézzük ezzel szemben a bevételi oldal alakulását, a lakosság számának gyors szaporodása esetén.

Könnyű belátni azt, hogy a lakosság számának fejlődésével arányosan növekednének a főváros bevételei a közterületek használata után szedett díjaknál, a marha- és sertésközvágóhídi díjak bevételeinél, a vásárcsarnoki, helypénz-, évadvásári vásárdíjaknál, a köztemetők utáni hozadéknál, valamint minden egyes adónemnél egyenként is, de növekednének a főváros bevételei az ingatlanok eladásánál is, hiszen egyre több és több telekre lenne szükség és a telekszerzéseket éppen a fővárosnak kellene előmozdítani saját ingatlanainak árubabocsátása segítségével. És végül, mint fontos tétel, növelhetők lennének a fővárosi közművek által beszolgáltatott üzemi hozzájárulások is, hiszen ugyanazon tarifa mellett több fogyasztó esetében a tiszta hozadéknak többszörösen növekednie kell. *A bevételi oldalon minden százezer újabb letelepült évenként — az 1930. évi zárszámadást alapul véve — 17.5 millió pengő bevételi növekvést okozhatna.*

Százezer embernek a fővárosba való letelepülése tehát egészen minimálisan is számítva, nem kevesebb, mint tízmillió pengő évi felesleget jelenthetne, — a mai közterhek fentartása mellett is — ami azonnal alkalmas lenne arra, hogy eltüntessük a jelenlegi deficit teljes összegét és minden szánálási munka helyett tökéletes eredményt kapnánk. De további eredmények is érhetők el a betelepítés útján, nem kell talán másra céloznunk, mint a Beszkárt ötmillió pengős kárára. De ide irható az üzemek által tartalékolt összegek arányos része is, ami minden százezer lakos után évenként hárommillió pengőt jelent.

Minden betelepített százezer ember után 13 millió pengő tiszta bevételi többlet adódik. Ha figyelembe vesszük azt, hogy az elmúlt három utolsó évtizedben háromezázezer ember települt ki, Budapest vesztesége nem kevesebb, mint 39 millió pengő minden költségvetési évben. Ez azt jelenti, hogy az 1930-ban kivetett *fejenkénti fővárosi közteher, amely 156 pengő*

volt, csak 117 pengő lett volna, azaz 26%-kal alacsonyabb. De ehhez hozzá kell még számítani azt is, hogy Pest környékéről naponta nem 80.000 ember járt volna be 20—24 filléres villamosjeggyel és a Beszkárt hozadéka is ötmillió pengővel nagyobb lenne, ami további köztehercsökkentésre volna felhasználható. A mulasztások igen súlyos terheket rónak a ma élő nemzedék vállaira: egyrészt, mint budapesti adófizető, kénytelen jelentősen többet áldozni, másrészt, mint környéki lakos, tekintélyes időt veszít el napi utazásaiban és olyan adottságok között lakik, mintha falun élne. A pestkörnyéki települések nem csökkentik a nagyvárosban lakás hátrányait, hanem csak újabb és újabb ellenségeit szülik annak.

A települési kérdéseknek a közületi háztartás mérlegére való kihatása újszerű valamiként hat, sajnos, a múltban erre nem gondoltak. De a kérdésnek további fejtegetése során még több jelentős hátrányra mutathatunk rá, így az államháztartás mérlegére és más közgazdasági szempontokra, amelyek megmutatva a környéki települések fejlődésének szomorú következményeit, felhívják a figyelmet arra, hogy nem szabad a népesség további mértéktelen szétszóródását elősegíteni. A fentiek után könnyű megérteni azt, hogy a népesség sűrűbb együttélése esetén kisebbek lennének a fővárosi agglomeráció közbiztonsági szolgálatára fordított költségek, de olcsóbb lenne egyben a posta- és telefonszolgálat is, csökkennének a bírósági, kézbesítési, állami utfenntartási költségek. A közgazdasági élet az ezek után fizetett adók, díjak, illetékek csökkenésén kívül hasznot találna abban, ha a népesség tömörítésével kisebb áldozattal bonyolíthatná le az árukihordási, hírlapkézbesítési munkákat stb., stb. Jelentős vesztesége van az államháztartásnak abból kifolyólag is, hogy a pestkörnyéken fizetett lakbérek után csak 15%-os adót vethet ki, míg Budapesten ennek értéke 17%. Minthogy pedig lakbér és közlekedési költség együtt jelentkezik és ennek folytán a perifériák lakbéréi alacsonyabbak, de alacsonyabbak ezen továbbmenően az említett városias kulturberendezések hiánya miatt is: az állami bevételek alapjai is kisebbek lesznek, vagyis kétszeresen csökken a kincstár bevétele. Ha most még ehhez hozzászámítjuk azt a kárt, ami a MÁV-ot a környékbeli közlekedés fentartásánál éri, hiszen csak egy viszonylatban kerek egymillió pengőt jelent ez évenként, úgy azt hisszük, minden oldalról rámutattunk arra, hogy a települések mai eloszlása rendkívül káros és olyan súlyos hátrányokat von maga után, hogy azok elhárítása érdekében a legnagyobb áldozatokat is meg kell hozni és további elmélyülése elé mihamarább gátat vetni.

Sajnos, ma már nincs mód arra, hogy a kitelepült száz ezreket maradék nélkül visszahozzuk, rengeteg ember, hatalmas tőkék vannak ott teljesen lekötve. De semmi akadálya

nem lehet annak, hogy a további kiáramlást megakadályozzuk és lehetetlenné tegyük a népességnek további mértéktelen szétszóródását. Ugy a már kialakult települések fejlődésének visszaszorításával, mint *a most még csak parcellázás alatt álló területek benépesedésének teljes megakadályozásával oda kell hatni, hogy Budapest területéről senki se települjön ki.* Az intézkedéseknek elsősorban és leginkább az új parcellázások megakadályozására kell törekedni, ezek most már nemcsak a közvetlen pestkörnyékre szórják szét a főváros lakosságát, hanem olyan területeket törnek fel és vonnak ki a mezőgazdasági termelés alól, amelyek igen távoli vidékeken fekszenek.

Nem szabad és nem lehet a város szociális, egészségügyi és lelki fertőjéről beszélni, mert ezek bebizonyítottan nem a városon belül vannak, hanem azon kívül. Ha végig megyünk az alsórákosi rétek utcáin, ahol a legkisebb pénzű emberek apró családi háza sorakoznak, nyomort sehol sem látunk, hanem csak polgári egyszerűséget, a saját ház megbecsülését, értékelését. A fővárosi statisztikai hivatal pompás grafikus kötetének lapjain úgy a születések területi eloszlásában, mint a halálozási lakhelyeket feltüntető képekben világosan kitűnik a már meglévő kertes városrészeink ideális volta. Az adatok sora bizonyítja, hogy igenis, van mód leküzdeni a városban lakás minden hátrányát, úgy, hogy annak összes előnyei is megmaradnak. És erre a célra rengeteg területe kínálja önmagát a fővárosnak.

A telepítési politikának a főváros vezetősége által való kimunkálása, a telekspekuláció leküzdése, az építkezési lehetőségeknek megkönnyítése, irányítása, az építésügyi szabályrendelet megfelelő módosítása a fegyverek ebben a harcban, amely a szebb és modernebb, nagy és gazdag, közművekkel jól felszerelt és kihasznált, gazdaságos közüzemekkel dolgozó Budapestért folyik. A főváros politikájának egyedül egy célja lehet: minél népesebbé tenni a Dunamedence fővárosát, anélkül, hogy a magyar vidékről való felszivást bárminő eszközzel is meggyorsítani törekednék, pusztán az által, hogy a fővárosi agglomeráció népességét jelentős mértékben saját határai között tömörítse.

Ruisz Rezső.

Magyarország az európai gazdaságban 1815—1920.

III. A dualizmus gazdasági mérlege. 1867—1901.

A kiegyezés gazdasági rendszere.

A kiegyezés gazdasági részének feladata volt 1. elrendezni az államadósság kérdését, 2. a közös költségek igazgatását. Ami az első kérdést illeti, Deák szerint a vonatkozó megállapodásnak Ausztria és Magyarország, nemzet és nemzet között kellett létrejönnie, a másodiknak elrendezése viszont a két parlament által kiküldött bizottságoknak volt a feladatuk. Az államadósság az osztrák császári pénzügyminisztérium számtása szerint 1.641,708.545 forintot tett ki, amelynek 6%-os kamata 98.4 millió forintba rugott, tehát a vállalandó teher jelentősnek mutatkozott. Hogy Deák a teher vállalását ajánlotta, annak indokait maga mondotta el 1867. december 4-i parlamenti beszédében, melyben az 1848-i törvények hiányait beismerve kijelentette, hogy az államadósság terhének nagysága folytán Ausztria egymagában képtelen volna résztvenni az egyesülésben. Magyarország áldozatkészsége tehát a kiegyezés megalkotása és a kettős monarchia felállítása érdekében szükséges volt. A hozott áldozattal kapcsolatban szabályozták és határozták meg azután a közös ügyek lényegét, amelyeknek költségeihez Magyarország bizonyos arányban (quota) szintén hozzájárult. Ekként a Habsburg Birodalom fennmaradását, Ausztriának gazdasági helyreállítását és a dunai területeknek egy életképes közösségben való egyesítését Magyarországnak azon elhatározása könnyítette meg, hogy a nagyrészt tőle idegen célokért, sőt részben ellene folytatott háborúból származó terhekben osztozkodott.

A magyar közvélemény nem emelt kifogást a vámterület közössége miatt, amiben kétségtelenül a magyar mezőgazdaságnak jól felfogott érdeke volt az irányadó. Követelték azonban egyrészt azt, hogy az egyoldalulag elrendelt vámközösség helyébe kölcsönös vámszerződés lépjen és hogy a vám- és kereskedelmi ügyek a magyar országgyűlések állandó követelésének megfelelően a parlament elé tartozzanak. Aminek fogalmában azonban természetesen a vámközösség felmondásá-

nak és az autonóm és autarhikus gazdaságpolitika útjára való átlépés elismerése is bennfoglaltatott.

A kiegyezés vonatkozásait az 1867:XII. törvénycikk a következőkben határozta meg: az államadósság vállalását jogilag elutasították, de politikailag nem tértek ki előle. 53. §. „Magyarország alkotmányos állásánál fogva, oly adósságok, melyek az ország törvényszerű beleegyezése nélkül tétettek, szorosan jogilag nem terhelhetik“; de hogy 54. §. „Öfelsége többi országának jóléte s azzal együtt Magyarország is össze ne roskadjon,“ 55. §. „Magyarország hajlandó az osztrák államadósság egy részének átvételére.“ 58. §. „A kereskedelmi ügyek közössége sem foly a *pragmatica sancti*óból; mert annak értelmében a magyar korona országai, mint a fejedelem többi országaitól jogilag külön álló országok, saját felelős kormányuk és törvényhozásuk által intézkedhetnek s vámvonalak által szabályozhatnák kereskedelmi ügyeiket.“ Miután a törvénycikk szentesítést nyert, az uralkodó szintén elismerte azt a jogot, hogy Magyarország önálló vámterület felállítására mellett határozhat; és hogy amennyiben ezt nem teszi, úgy a közös vámterület elfogadása mellett saját elhatározásából és nem egy idegen kormánytól kifejtett kényszer hatása alatt határozott. Az 1867:XVI. 1. §. szerint „mindkét fél államterülete e szövetség idejére és annak értelmében egy vám- és kereskedelmi terület képez, melyet egy közös vámhatár vesz körül“. A 2. §. szerint a már megkötött szerződések érvényben maradtak; a 3. §. szerint aza ujakhoz a két parlament hozzájárulása volt szükséges. Fontos volt még a 9. §., mely a magyar állam területén működő idegen konzulátusok ügyét a magyar királyi kereskedelmi miniszter ügykörébe utalta átt. Ezzel az 1849-i *octroy* hatályát veszítette. Miután azonban 59. §. a törvény megállapítása szerint Ausztria és Magyarország gazdasági érdekei sok közösséget mutattak, a két állam egymással vám- és kereskedelmi szerződésre lép, amelyet 61. §. a két állam kölcsönös alku által akként köt meg, amint ilyen szerződéseket egymástól független államok egymás között megkötni szoktak. A törvénynek ebben a rendelkezésében tehát Magyarország államjogi függetlensége teljes mértékben kidomborult, amit ma már illetékes osztrák részről sem vonnak kétségbe.

A gazdasági érdekek hasonlósága folytán Magyarország a következő gazdasági ügyeknek közös eljárás útján való kezeléséhez járult hozzá: *a)* vámvonalak, *b)* vasutvonalak, *c)* pénznemek, *d)* az államadósságok törlesztésében és a közös kiadások fedezésében való arányos osztozkodás; tehát a külkereskedelem és a kereskedelmi szerződések ügyében is. A 68. §.-ban foglalt záradék szerint amennyiben Ausztria és Magyarország a vám- és kereskedelmi szerződés lejártá után egymás között megegyezni nem tudnának, Magyarország visszanyeri

azt a jogát, hogy vám- és kereskedelmi ügyeit önállóan rendezze be.

Egyes kérdések: Fiume kereskedelme.

A kiegyezés Fiumét ismét visszatérítette. A város élén 1867-től 1870-ig kormánybiztos állott, kinek működését egy 1870. július 28-án kelt királyi leirat szüntette meg. Az 1872. XIX. §. elrendelte a fiumei kikötő építkezésének megkezdését és a kikötőleltári értékét 1895 végén 20.5 millió koronában állapították meg. A károlyváros-fiumei országot átvétele már 1874-ben megtörtént, a Fiuméba vezető károlyvárosi vasutvonalat azonban, melyet már az 1868. XLIX. §. elhatározott, csak 1873-ban, a budapest-fiumei vasutvonalat csak 1884-ben, az alföld-fiumeit még később adták át a forgalomnak. Ezzel Fiume bekapcsolása megtörtént ugyan, Magyarország pedig a tengerhez vezető útvonal birtokába jutott, de Horvátország továbbra sem kapcsolódott Magyarországhoz akként, hogy a tengerhez jutás akadálytalan maradt volna.

Ami a fiumei kikötő forgalmát illeti, az osztrák uralom idején megszűnt és a fiumeiektől annyira kárhoztatott monopólium, amely csak Triesztnak kedvezett, megszűnt. Amíg 1871-ben a fiumei kikötőben megfordult 256 osztrák hajóval szemben csak 1 angol szerepelt, 1890-ben már 3618 hajó közül csak 3350 volt az osztrák és 268 az idegen, ez utóbbiak közül 221 volt az angol; 1895-ben 4247 hajó közül pedig 3350 használt osztrák-magyar lobogót, 287 viszont idegen volt. A forgalom emelkedését illetőleg 1867-ben a bevitel 6, 1890-ben már 28.66 millió forintot tett ki; a kivitel 1867-ben 5.4, 1890-ben már 60 millió forintra rugott; az összes forgalom tehát 1867-től 1890-ig 11.6 millió forintról 88.7 millió forintra emelkedett. Hogy ez az emelkedés Trieszt forgalmát nem érintette károsan, az kitűnik abból, hogy Trieszt forgalma 1867-től 1895-ig 193.2 millió forintról 335.5 millió forintra emelkedett. Fiume forgalmának emelkedése mindenesetre a mögötte levő Magyarországnak a tengeri forgalomba való bekapcsolódását jelentette, míg az a körülmény, hogy Trieszt forgalma ennek ellenére sem csappant meg, azt mutatta, hogy Fiumét nem Ausztria, hanem Magyarország lendítette fel. Igaz, hogy Magyarország beviteli forgalmából 1895-ben mindössze 5.91% esett Fiuméra, kiviteléből pedig alig 7.83%. Ebből viszont nyilvánvalóvá lett az, hogy a tengerentuli forgalom lebonyolítása Fiumén keresztül nehézségekbe ütközött. Ha végre még azt is megemlítjük, hogy Ausztria kikapcsolásával, a vámkülföldre irányuló kereskedelem Fiumén keresztül a bevitelben 31.47, a kivitelben pedig 34.41%-ot mutatott, akkor megállapítható, hogy Fiumén keresztül a külkereskedelem terén sem következett el olyan lendület, amilyent a hozzáfűzött remények vártak.

Fiume tehát végeredményben egy kapu volt, amely az ország központjától és az alföldről meglehetősen távol, Horvátországtól elszakítva feküdt az Adriai tenger mellett, amely egy nagyobb tengernek csupán benyúló öble volt. Kikötőjét a magyar állam nagy áldozatokkal építette ki, mert az egyetlen kikötő volt, ahol egy 20 milliós állam termékei a tengerhez jutottak.

Egyes kérdések: a dunahajózás mérlege.

Magyar szempontból kiváló fontossággal bírt az a körülmény, hogy a kiegyezés megalkotása után a Középduna Orsováig magyar igazgatás alá került; új vállalkozások alakultak, amelyek azonban az osztrák Dunagőzhajózási Társasággal a versenyt nem tudták kiállani és egymás után megszűntették üzemüket. A legnagyobb technikai akadály a Vaskapu szoros járhatlansága volt, amelyhez 1870 végén Oroszországnak az a követelése járult, hogy a Fekete tenger semlegességére vonatkozó 1856-i cikkelyt eltöröljék. Andrássy Gyula gróf magyar miniszterelnök ekkor felállította azt a juktimot, hogyha Oroszország követeléséhez ragaszkodik, akkor ne terjesszék ki a Galacban működő *Commission Européenne du Danube* hatáskörét a Duna többi, nem-török szakaszaira. Miután Oroszország 1856-ban Besszarábiát elveszítette, megszűnt partmenti állam (*état riverain*) lenni. Andrássy kikötése tehát a legalkalmasabb időben történt arra nézve, hogy a Duna középső vonalát Ausztria-Magyarország részére biztosítsa és hogy az Aldunán is kellő sullyal léphessen fel. Ekkor — az 1871-i londoni konferencia idejében — történt az is, hogy Andrássy a Középdunát Ausztria-Magyarország részére biztosítván, a Vaskapu szabályozását Magyarország részére igényelte.²³ Az orosz előnyomulással szemben tehát ugyanannak az Andrássy Gyula grófnak, aki 1849-ben, mint a magyar kormány konstantinápolyi ügynöke, az orosz beavatkozást megakadályozni nem tudta, sikerült a Duna vonalán olyan védővonalat emelni, amelyre az egymás után szervezkedő balkánállamok, Szerbia, Bulgária és Románia, nyugodtan támaszkodhattak. Lassankint nyilvánvaló lett az, hogy a Duna vonalán fekvő magyar, szerb, bolgár és román területek érdekei a nyugati államok ipari elzárkózásával szemben sok hasonlóságot mutattak; azonosságot azonban nem lehetett megállapítani, mert Magyarország a kiegyezést követő években iparának helyreállításához fogott; viszont ez a kelet államokkal semmi egyenetlenséget nem vont maga után, mert azokban az ipar még teljesen kezdetleges fokon állott és komolyan számba sem jöhetett.

²³ Hajnal H.: Le droit du Danube international. Hága 1929. 93. és köv. ll., — Wien, 1871 február 2. Utasítás Kállay Benjámin belgrádi osztrák-magyar főkonzul részére. U. ott 103. l.

Miután az 1878-i berlini kongresszus a kérdés végleges szabályozását határozta el, (berlini szerződés LVII. §., az 1879-i magyar törvények közé cikkelyezve), Baross Gábor miniszternek sikerült vonatkozó javaslatát az osztrák császári kormánnyal elfogadtatnia és az 1883. június 4-i megállapodás alapján így jött létre az 1888. XXVI. §., melynek alapján a Vaskapu munkálatai megindultak. Szerbia készséggel segédkezett a munkálatoknál (v. ö. az 1889-i magyar-szerb vegyes bizottság munkálatait; a munkálatok megkezdésénél Gruics szerb miniszterelnök és Baross Gábor együtt jelentek meg); Románia ellenben kifogásokkal élt. Románia helyzete azért volt különleges, mert amíg a berlini szerződés után Szerbia teljesen a kettős monarchiához csatlakozott és Andrássy Gyula gróf közös külügyminisztertől kért támogatást az oroszok ellen, akik területét megcsonkították és Bulgáriában az ügyeket intézték, addig a nem-szláv Románia Hohenzollern Károly fejedelemsége alatt oroszbarát politikát folytatott. Igaz, hogy ezzel a berlini szerződés után felhagyott és a kettős monarchiával szövetségre lépett, de a Hohenzollernekre támaszkodva Berlin után állandóan előnyök szerzésén fáradozott és célját Németországnak a monarchiára és Magyarországra gyakorlandó nyomásától remélte biztosítani. A Vaskapu megnyitásánál, 1896-ban, Ferenc József magyar, Milán szerb és Károly román királyok azonban együtt jelentek meg (1896 szeptember 27). Az Alduna partmenti államainak ez a barátságos közeledése nem gátolta meg Romániát abban, hogy az Ausztria-Magyarországtól, illetőleg a magyar kormánytól a Vaskapunál szedett illetékek ellen tiltakozzék, mert azt a nemzetközi joggal ellentétben levőnek találta. Ez elméletben tényleg így is volt, a berlini szerződés azonban ahhoz jogot adott és így előbb azokat a nemzetközi megállapodásokat kellett volna revízió alá venni, amelyek alapján az illetékek szedése történt. A berlini szerződés elvi kérdésekkel nem foglalkozott.

Gazdasági viszonylatok a keleti államokkal.

A magyar gazdasági élet és külkereskedelem szempontjából elsőrendű fontossággal bírtak azok a keleti országok, melyek a magyar államhoz hasonló termeléssel foglalkoztak. Gorove István magyar kereskedelmi miniszter, egykor a *Véd-egylet* igazgatóságában Kossuth Lajos utóda, majd az 1868-i gazdakongresszus elnöke, több ízben sürgette azt, hogy Romániával és Szerbiával kereskedelmi szerződéseket kössenek, tehát Magyarország kormányában nem csupán a hajlandóság volt meg az aldunai kormányokkal való megegyezés iránt, hanem tőle indult ki a kezdeményezés is. A gondolat Bécsben főleg azért talált akadályra, mert Szerbia és Románia Törökország függőségei voltak; a külügyminisztérium vonakodott a kezdeményezéstől, mert ez a bécsi körök véleménye szerint

nemzetközi jogi és politikai problémákat vetett volna fel és esetleg külpolitikai bonyodalmakat idézett volna elő.

A tartózkodás csupán akkor enyhült, amikor 1871. végén Andrássy Gyula gróf személyében magyar ember került a közös külügyminiszteri székbe, ki a kérdésnek mielőbb való rendezését tartotta szükségesnek.

Minden igyekezete oda irányult, hogy Szerbiát és Romániát — már Oroszország balkáni terveire való tekintettel is — a monarchia mellé vonja.

A vonatkozó részleteket a kéznél fekvő kiadatlan források alapján a következőkben foglalhatjuk össze:

Midőn a közös külügyminiszter 1878. végén kérdést intézett a magyar kormányhoz, hogy mikor kívánja kijelölni a szerb kereskedelmi szerződés tárgyalásának időpontját, ez azt válaszolta, hogy bár a kereskedelmi miniszternek a kérdés tanulmányozása iránt megbízást ad, „a kötendő szerződés határozmányaira nézve előbb a magyar és osztrák kormány között kell megállapodásnak létrejönnie.”²⁴ A közös külügyminiszter most egy Szerbiával kötendő vámunió gondolatát vetette fel, de arra vonatkozó javaslatára március 4-én a magyar kormány akként határozott, hogy „ezen tervnek fogantatása a magyar kormány nézete szerint ezidő szerint szóba sem jöhet s a magyar kormány sem politikai, sem nemzetgazdasági szempontból nem egyezhetne abba, hogy az osztrák-magyar monarchia és Szerbia vámterületei egyesítenek, s a vámterületek közössé tétele mellett kötéssék a mondott országgal vám- és kereskedelmi szövetség; készséggel járul azonban ahhoz, hogy Szerbiával vám- és kereskedelmi egyezmény létesítenek s abban a kölcsönös kereskedelmi forgalom, amennyire kereskedelmi és nemzetgazdasági érdekeink megengedik, lehetőleg megkönnyébbítenek.”²⁵ Az Andrássy Gyula gróf elnöklete kijelentette, hogy az osztrák császári kormány a szerb vámuniót már 1878. májusban elhatározta „politikai és nemzetgazdasági okokból”; politikai okokból azért, nehogy a délszláv országok közös vámunióban egyesüljenek, gazdasági okokból pedig azért, hogy a monarchia keleten magának piacot szerezzen, amit a kereskedelmi szerződés, mint Románia példája mutatja, nem biztosít. Az osztrák császári kormány a magyar kormány és Szerbia ellenállása folytán („angesichts des entgegen gesetzten Standpunktes Ungarns und des Widerstandes Serbiens den Gedanken der Zolleinigung für jetzt aufgibt und sich mit einem Handelsvertrag begnügt“) elállott a vámunió-

²⁴ Magyar minisztertanács, 1879. január 3. M. T. 2. sz. IV. §.

²⁵ Ugyanaz, 1879. március 4. M. T. 10. I. §.

alatt, április 22-én Bécsben megtartott közös miniszteri értekezleten²⁶ Chlumetzky lovag, osztrák kereskedelmi miniszter

²⁶ Bécsi államlevéltár. Közös minisztertanács. M. R. Z. 233.

tól és megelégedett egy kereskedelmi szerződés megkötésével, de kívánta, hogy a vámunió Szerbiának (az 1878 július 8-i berlini egyezményből folyó kötelezettség alapján) felkináltassék és ennek a kereskedelmi szerződésben is nyoma legyen. Az osztrák-magyar ipar részére más hatalmakkal szemben nagyobb kedvezményeket követelt, amelyeket véleménye szerint Szerbia átkarolásával lehetett volna kikényszeríteni. Az elnöklő Andrássy gróf közös külügyminiszter erre nyomban kijelentette, hogy Szerbia Berlinben sem a július 8-i egyezmény, sem pedig Risztics miniszter útján nem vállalt kötelezettséget a vámunió iránt; miután pedig ebben a kérdésben a szerb szkupstina már elutasító értelemben foglalt állást, a szerb fejedelmi kormánynak sem lehetne módjában eziránt tárgyalásokat kezdenie. Viszont a vámuniót nekünk sem lehet szőnyegre hozni, sem taktikai okokból, sem pedig követendő cél gyanánt; az első okból azért nem, mert Szerbiát nem szabad olyan helyzetbe hozni, hogy mindig sikerrel foglalhasson állást velünk szemben; másodszor pedig azért nem, mert ha Boszniát az osztrák-magyar vámterületbe kapcsoljuk, akkor Szerbia bekapcsolása politikai veszedelmet rejtene magában. Tisza is hasonló értelemben nyilatkozott és határozottan állást foglalt a miniszterelnök a magyar kormány nevében a szerb vámunió ellen („verwahrte sich dagegen, dass überhaupt die Zolleinigung mit Serbien als anzustrebendes Ziel beschlussmässig anerkannt werde“). Pretis báró osztrák pénzügyminiszter a szerb vámuniót és abba Romániának bekapcsolását követelte, az elnöklő Andrássy gróf azonban az elhangzott nyilatkozatok alapján határozatban mondotta ki a szerb vámunió gondolatának elejtését („es sei die Frage der Zolleinigung mit Serbien nicht weiter zu berühren“) és a szerb kormánynak a kereskedelmi tárgyalásokra való meghívását.²⁷ A vasuti csatlakozás kérdésében Chlumetzky báró azt követelte, hogy a magyar kormány járuljon hozzá ahhoz, hogy a koncessziót az osztrák déli vasút társaság kapja meg, a magyar kormány viszont adja fel a Szi-szek-Noví vasút gondolatát. Andrássy gróf itt azzal közvetített, az egymással mereven szembenálló magyar és osztrák kormányok között, hogy a jövő ugys a Morava völgyén tervezett vasuté lesz és hogy nem lehet megengedni azt, hogy a boszniai vasútvonal dél felé folytatható legyen. A Ferencz József elnöklete alatt 1879 május 1-én megtartott közös miniszteri értekezleten²⁸ Chlumetzky báró kimondatni kívánta, hogy a Szerbiával megkötendő kereskedelmi szerződés az esetleges

²⁷ A szerb kormány azzal védte ki az osztrák-magyar vámterületbe való beolvasztását, hogy az Ausztria-Magyarországgal létrejött gazdasági kapcsolatokat megelőzően az európai államokkal még 1879-ben kereskedelmi megállapodásokat kötött és csak ezek után, 1881 május 6-án kötötte meg a kereskedelmi szerződést.

²⁸ Bécsi államlevéltár. Közös minisztertanács. M. R. Z. 237.

vámuniónak nem fog prejudikálni. Erre Tisza magyar miniszterelnök jegyzőkönyvbe vételét kérte annak, hogy a magyar kormány a szerb vámunióhoz semmiféle körülmények között nem fog hozzájárulni („wünschte aber andererseits protokollarisch zu constatiren, dass die ungarische Regierung zu einer Zolleinigung mit Serbien unter keinen Umständen hätte die Hand bieten können“), a vasuti csatlakozás kérdésében pedig a Budapest-Zimony vonalat hozta javaslatba. Tekintettel a május 12-ére összehívott vám- és kereskedelmi értekezletre, a magyar kormány május 10-én tartott értekezletéből²⁹ megbízottaink a következő utasítást adta: a magyar kormány „kiemelendőnek tartotta, hogy maga részéről az oly egyezményi tervezethez, mely csupán az iparcikkek kiviteléhez nyujtana előnyöket, s ennek fejében a nyersterményeknek vámmentes behozatalát kötné ki, hozzá nem járulhatna; tovább, hogy a gabona és bor vámmentes behozatala egyébkénti kölcsönösség mellett, csak mint határforgalmi kedvezmény engedélyezhető; végre, hogy az élő állatok behozatali vámjára vonatkozólag teendő netáni engedmény iránt, *határozat csak akkor lesz hozható, ha tisztában leszünk az iránt, hogy a nyugati államok etekintetben irányunkban milyen vámpolitikát fognak követni*, vagy pedig, ha Szerbia Magyarországot érdeklő oly mérvű vámkedvezményeket nyujtana, melyek fejében az állatok behozatalára nézve az általa kívánt engedményt meg lehetne adni.“ A kormány a május 12—16-án Bécsben megtartott közös vám- és kereskedelmi értekezlet határozatait elfogadta³⁰ és kész volt azon az alapon Szerbiával kereskedelmi szerződést kötni, tehát a maga részéről semmi olyan különleges követelményt nem támasztott, amely a monarchia vagy Ausztria érdekeivel nem volt összeegyeztethető. Nem az ő hibájából történt tehát az, hogy a tárgyalások elhúzódtak. A minisztertanács 1880 május 20-án megújította 1879 május 10-én hozott határozatát;³¹ Szerbia részére magasabb vámtételeket is engedélyezett, az osztrák kormány követeléseit támogatta, végül pedig kész volt Szerbiával állategészségügyi egyezményt kötni. A közös külügyminiszter felhívására minden további nélkül hajlandónak nyilatkozott a sertés vámját 1.60 forintról 1.50 forintra leszállítani.³²

Mikor a szerb kormány 1884-ben a határ elzárása miatt óvást emelt, a magyar kormány 1884 november 26-án megtartott értekezletében a kereskedelmi miniszter előadmányaként a következő olvasható:³³ Az eset a következő: A Szerbiából eredő sertéseknél köröm- és szájfájás észleltetvén, a kőbányai sertés-

²⁹ Magyar minisztertanács. 1879. 23. I. §.

³⁰ 1880. június 6-i minisztertanács. M. T. 1880. 27. I. §.

³¹ 1880. május 20. Ugyanaz. M. T. 1880. 26. I. §.

³² 1881. április 24. Ugyanaz. M. T. 16. II. §.

³³ Magyar minisztertanács. M. T. 1884. 28. II. §.

állásokban megtétettek a szükséges óvintézkedések. Néhány nap múlva azonban újabb sertésszállítmány érkezett Szerbiából, melyre nézve kiviláglott, hogy az Szerbiának olyan vidékéről származik, hol az említett betegség uralkodik s mind a mellett a szerb közegek részéről megengedettett, hogy ezen sertések Szerbiának vészmentes vidékein áthajtassanak s mint egészséges állatok a szerb határon kibocsátassanak. Az állategészségügyi szabályoknak ezen teljes mellőzése miatt a magyar kereskedelmi minisztérium kénytelen volt az egész szerb határt az állatok behozatalára nézve elzárni, *annyival is inkább, mert másfelől a német birodalmi kormány ezen betegség felmerülése miatt a német határt a kőbányai állásokból származó állatokra nézve elzárta.* Ezen teljesen indokolt rendszabály ellen a szerb kormány felszólalt s abban a kereskedelmi egyezmény megsértését vélte látni. Ezek következtében felszólítottatott a szerb kormány, hogy saját kiküldött biztosa által győződjék meg a magyar kereskedelmi minisztérium eljárásának helyességéről. A szerb kormány tényleg ide is küldötte szakértő biztosát, aki a magyar közegekkel megvizsgálván a tényállást, *személyesen meggyőződött a magyar kormányi intézkedések helyességéről s beismerte, hogy Szerbia több lényeges pontban az állategészségügyi szabályoknak eleget nem tesz, s ezen nyilatkozatot tartalmazó jegyzőkönyvet alá is irta.* Hogy a magyar kormány a Szerbia felőli határt az állatok behozatala tekintetében ismét megnyithassa, a közös egyetértéssel felvett s a szerb megbízott által is aláírt jegyzőkönyv szerint multhatatlanul szükséges, hogy a szerb kormány előbb a következő intézkedéseket tegye, nevezetesen: *a) hogy mindennemű háziállat csak kellő származási és egészségi igazolvány mellett legyen exportálható Szerbiából, b) hogy a vasuti és hajózási fel- és lerakodó állomásoknál Szerbiában is a mienkkel teljesen konform szemlélő bizottságok szerveztessenek, c) hogy a vasuti kocsik és hajók minden állatszállítás után szabályszerűen fertőztetlennitessenek, és d) hogy a szerb kormány intézkedjék a marhahajtó utak kijelölése és azoknak rendőri ellenőrzése iránt.* Csak ha ezen intézkedések megtételének s a magyar kormány megbízottai azoknak pontos végrehajtásáról a helyszínén meggyőződni fognak, fog lehetséges lenni a szerb határt ismét teljesen megnyitni; *az előadó miniszter ur azonban megigérte a szerb megbízottnak, hogy ha a német kormány megszünteti említett tilalmát, a magyar kormány hajlandó lesz addig is, míg a fentebb megjelölt intézkedések Szerbia részéről valósággal életbe léptetnek, esetről-esetre egyes sertésszállításokra nézve azok egészségi állapotának megvizsgálása után a Magyarországba való behozatalt megengedni.* A fentiek alapján tehát a magyar kormány részéről sem elvi elzárkózásról, sem pedig mesterséges akadékoskodásról nem volt szó; a kérdés súlypontja nyilvánvalóan az állategészség-

ügyi egyezmény betartása körül forgott, amelynek vizsgálatában a szerb kormány képviselője is részt vehetett; részben pedig annak az egyensulynak helyreállításában, amely a nyugat felé kivitt és a kelet felől behozott állatok között volt és amelyre a magyar kormány kifejezetten súlyt helyezett.

A keleti válság idején az elnöklő Kálnoky gróf közös külügyminiszter az 1886. január 7-én, Bécsben megtartott közös miniszteri értekezleten³⁴ bejelentette, hogy az 1875. június 22-i román kereskedelmi egyezmény 1886. június 1-én lejár és az ideiglenes egyezményt végleges szerződéssel kellene kicserélni. A két kormány a vonatkozó előmunkálatokkal elkészülvén, Kálnoky közölte, hogy Bratianu román miniszterelnök maga kérte őt a vonatkozó tárgyalások megindítására és hogy az agrártermékek bebocsátása körül engedményeket kellene tenni Romániának. Széchenyi gróf magyar kereskedelmi miniszter kijelentette készségét, ha ennek ellenében a szerződés létrejöhet. A román határ köröm- és szájfájás miatt zár alatt volt és Széchenyi gróf közölte, hogy a járvány a jelentések szerint egyes vidékeken még mindig uralkodik. Az 1886. január 8-án tartott közös miniszteri értekezleten,³⁵ amelyen az uralkodó maga elnökölt, Kálnoky gróf összegezte az addig folytatott megbeszélések eredményét. Széchenyi gróf pedig elmondotta, hogy az 1875 óta fennálló egyezmény ideje alatt a román hatóságok szeszélyes eljárásukkal az egész erdélyi forgalmat tönkretették, mire az elnöklő uralkodó megjegyezte, hogy a román kereskedelmi szerződésben Ausztria jobban van érdekelve, mint Magyarország; ami világosan mutatta, hogy itt az osztrák iparról volt szó, Pino báró osztrák kereskedelmi miniszter nyomban hozzátette, hogy a monarchia kivitele Romániába évi 60 millió forintot tesz ki. Tisza magyar miniszterelnök közölte, hogy a román kereskedelmi szerződés Magyarországra nézve is fontossággal bír, bár e fontosság Ausztria érdekénél kétségtelenül kisebb arányú. Kálnoky gróf közös külügyminiszter az agrártermények behozatalánál Románia részére nagyobb engedményeket követelt, Pino báró nyomban kijelentette, hogy ehhez Ausztria készséggel hozzájárul, Széchenyi gróf azonban Románia állategészségügyi ellenőrzésének hiányossága folytán óvatosságra intett. Erre Kálnoky gróf kijelentette, hogy mivel Romániának szövetségesül való megtartása a monarchiára nézve elsőrendű politikai érdek képez, ennek érdekében Magyarországnak áldozatot kell hoznia. Ami nyilvánvalóan azt mutatta, hogy az áldozatokat azért, hogy Románia szövetséges maradjon, Magyarországnak kell meghoznia. A január 16-án megtartott magyar minisztertanács³⁶ oda nyilatkozott, hogy „a gabona teljes vámmentes-

³⁵ Bécsi államlevéltár. Közös minisztertanács. R. M. Z. 330.

³⁴ Bécsi államlevéltár. Közös minisztertanács. R. M. Z. 329.

³⁶ Magyar minisztertanács. M. T. 1886. 3. I. §.

sége nem engedélyezhető, mindazonáltal a Romániától nyert kedvezmények ellenében a buza, zab és másféle gabonafélék leszállított vám mellett, sőt egyik-másik gabonafaj esetleg vámmentes behozatala mint határforgalmi kedvezmény megadható, *feltéve, hogy orosz gabona román gabonaképen nem fog hozzánk bejöhetni.* Az állatoknál a Szerbiának a sertésekre engedélyezett vám lesz megadható.“ Csakhamar kitünt, hogy Bratianu miniszterelnök Románia szövetségének fenntartása ellenében a román agrárterményeknek korlátlan szabad behozatalát kötötte ki,³⁷ maga ellenben a legtöbb kedvezményt megadni vonakodott Románia és állategészségügyének megvizsgálását meggátolta; ennek ellenére a magyar kormány hajlandó volt a szomszédos határforgalomban kedvezményeket nyújtani, hogy a kereskedelmi szerződés létrejöhessen, Románia pedig Ausztria-Magyarország szövetségese maradjon. A december 11-én megtartott magyar minisztertanács³⁸ Romániával állategészségügyi egyezmény megkötését kívánta; ennek útján hajlandó volt az állatbehozatalt abban az arányban engedélyezni, hogy az a német bevitelhez igazodjék: *„tekintettel a nyugat felé való állatkivitelünkre.“* Mivel az osztrák császári kormány e feltétel mellőzését kívánta, a magyar minisztertanács akként határozott, hogy *„a forgalom biztosítása céljából kikötött azon korlát, hogy csak annyiban biztosittatik a forgalom, amennyiben ezen egyezmény következtében németország vagy más nyugateurópai állam nekünk nem tesz nehézséget, akkép volna formulázandó, hogy mindaddig míg Németország vagy más nyugateurópai államok a forgalmat az Osztrák-Magyar Monarchiával azon módon és mérvben megengedik, mint az jelenleg létezik.“* A gabonaneműekre a Szerbiára kivetett vám lesz irányadó. Ezzel Romániának sikerült új kedvezményeket nyernie, sőt a december 15-én megtartott magyar minisztertanács további engedményeket is tett.³⁹

Az 1886. március 15-én megtartott magyar minisztertanácsban Széchenyi gróf kereskedelmi miniszter előadta, hogy a szerbek sertéseiket a szerződés kijátszásával, Kőbánya elkerülésével Bécsujhelyre szállítják⁴⁰ és onnan a szerb sertéseket mint magyar sertéseket viszik tovább Németországba, és hogy a német kormány emiatt az állatok betegsége folytán a magyar állatbevittelt eltiltotta. A miniszter az 1887. február 27-én megtartott magyar minisztertanácsban⁴¹ közölte, hogy Németország a sertésbevittelnél újabb nehézségeket támasztott; a közös külügyminiszter útján pedig arra való hivatkozással kérte azoknak enyhítését, hogy viszont a magyar kormány is enged-

³⁷ Magyar minisztertanács. M. T. 1886. 13. I. §.

³⁸ Magyar minisztertanács. M. T. 1886. 33. II. §.

³⁹ Magyar minisztertanács. 1886. M. T. 34. III. §.

⁴⁰ Magyar minisztertanács. 1886. M. T. 9. II. §.

⁴¹ Magyar minisztertanács. 1886. M. T. 6. XIV. §.

ményeket tehessen Romániának. A magyar minisztertanács 1887. április 2-án⁴² még ahhoz is hozzájárult, hogy a Romániával megkötendő állategészségügyi egyezményben az ott uralkodó visszaállásokra való hivatkozást is mellőzte, amivel pedig kétségtelenül fontos fegyvert adott ki kezeiből. Ugyanakkor a Németországra való hivatkozást is elhagyta, tehát a bécsi kormányzat érdekeit a magáénak eléje helyezte. Törölte azt a pontot, hogy „az állatforgalom beszüntetése helyezettik kilátásba, ha Németország minket a román behozatal miatt rosszabb elbánásban részesítene,” de hozzátette, miszerint „a II-ik cikk, mely minket feljogosít arra, hogy a nyugati államok által velünk szemben életbeléptetett megnehezítések a román forgalomra alkalmazhassuk, csak a legvégső esetben hagyható el.” A magyar kormány tehát fontosnak tartotta, hogy a nyugati határok elzárása folytán a keleti állatbehozatal a magyar mezőgazdaságot tönkre ne tegye. A román kormányra nézve azonban az állategészségügyi egyezmény kellemetlen volt és ezért 1888 elején a közös külügyminisztert bizalmas uton arra kérte, hogy „az állategészségügyi egyezmény mellőzésével kötéssék a legtöbb kedvezmény biztosítása alapján kereskedelmi szerződés s Romániának adassanak meg a gabonára nézve megközelítőleg olyan vámok, melyeket jelenleg Szerbia élvez.” A román kormány tehát az állategészségügyi biztosítékoktól menekülni akart, a Szerbia részére felállított feltételeket nemcsak sérelmeseknek nem találta, de azokat a maga részére is igényelte. Az 1888. február 22-én megtartott magyar minisztertanács⁴³ azonban a román ajánlatot csekély értékűnek találta; midőn pedig a közös külügyminiszter a kényesebb kérdések mellőzését kérte, a magyar kormány november 9-i értekezletéből megjegyezte:⁴⁴ „ha a közös külügyminiszter ur által mellőzendőknek ajánlott kényes kérdések alatt az állategészségügy is értezik, a magyar kormány e kérdések mellőzése alatt nem értheti az azokra nézve elfoglalt álláspontjának elejtését.” Erre azt a választ nyerte, hogy „nemcsak a közös külügyminiszter ur, de az osztrák kereskedelmi miniszter ur is az ugynevezett kényes kérdések mellőzését úgy érti, hogy ezen kérdésekre nézve minden kormánynak az autonóm módon való intézkedés tekintetében szabad keze marad; ezenkívül a gabonavám is fenntartható.”⁴⁵

Az 1890-i szerb-román kereskedelmi szerződés folytán az a helyzet állott elő, hogy Romániának alkalma nyílt állatait Szerbián keresztül, mint szerb állatokat, alacsonyabb vámtéte-

⁴² Magyar minisztertanács. 1886. M. T. II. IV. §.

⁴³ Magyar minisztertanács. 1888. M. T. 5. II. §.

⁴⁴ Magyar minisztertanács. 1888. M. T. 31. XIII. §.

⁴⁵ Magyar minisztertanács, 1889. november 12. 1889. M. T. 32. IV. §.

lek mellett Magyarországra bevinnie;⁴⁶ amint a magyar földművelésügyi miniszter megjegyezte: „a tett puhatólózások azt derítették ki, hogy Szerbiában jelenleg mintegy 50.000 darab sertés van hizlalásban s azokból körülbelül 20—25% román származásu.“ A magyar kormány erre közölte a budapesti szerb főkonzullal,⁴⁷ hogy miután a beteg román és bolgár sertések Szerbián keresztül akadálytalanul átbocsáttatnak, ennél fogva Szerbia is fertőzött területnek tekintendő. A szerb főkonzul tiltakozását, hogy az ennek folytán elrendelt fokozott ellenőrzés, illetőleg beviteli korlátozás egyszersmind szerződészegést is jelent, a magyar kormány a közös külügyminiszterhez utalta, kijelentvén, „hogy nincs hivatva azt érdemileg tárgyalás alá venni, s ezen, mint a Szerbiával kötött kereskedelmi szerződéseinkkel szoros kapcsolatban álló kérdésnek tárgyalására a közös külügyminiszter ur illetékes.“ E formától azonban a magyar kormány röviddel azután eltekintett és a földművelésügyi minisztert oda utasította, hogy a szerb főkonzullal a kérdést szóbeli érintkezés alapján közvetlenül akként intézze el, hogy a fennálló nemzetközi egyezmények szigorú végrehajtásától eltekintve oldassék meg a kérdés. Ami meg is történt⁴⁸ azzal a kikötéssel, hogy „a szerb kormány figyelmeztendő, hogy a magyar kormány a korlátozó rendszabályokat azonnal ismét teljes mértékben életbeléptetni fogná, ha megállapíttatnék, hogy beteg vagy román sertések hozatnak vagy csempésztetnek be, vagy erre kísérlet történnék. Viszont azonban kikötendő, hogy a szerb kormány is kereskedelmipolitikai minden intézkedést megtegyen a jó viszony létesítése érdekében s minden korlátozást, melyet e részben időközben tett, megszüntessen.“ A szerb kormány megbizottaival a megállapodás ebben az értelemben létre is jött,⁴⁹ de a földművelésügyi miniszter az 1891. február 13-án megtartott minisztertanácsban⁵⁰ bejelentette, hogy miután „a szerb kormánynak hivatalos kimutatásai szerint a ragadós száj- és körömfájás Szerbiában nagy mértékben elterjedt és ezen betegség Szerbiából érkezett állatokkal több ízben Magyarország területére is behurcoltatott, állatállományunk védelme érdekében az 1888. VIII. törvénycikk alapján elrendelni szándékozik, hogy folyó hó 16-tól kezdve Szerbiából csak oly kérődzők és sertések bocsátassanak be, melyek teljesen vészmentes községből származnak.“ A kereskedelmi szerződés tárgyalásai folyamán a miniszter azt követelte, hogy a behozott szerb sertéseket a határon 8 napig

⁴⁷ Ugyanaz, 1890. augusztus 8. 1890. M. T. 26. XI. §.

⁴⁶ Ugyanaz, 1890. április 3. II. III. §., április 11. 1890. M. T. 12. IV. §., 1890. május 30. 1890. M. T. 19. XVII. §.

⁴⁸ Ugyanaz, 1890. szeptember 20. 1890. M. T. 33. I. §.

⁴⁹ Ugyanaz, 1890. október II. 1890. M. T. 39. II. §.

⁵⁰ Ugyanaz, 1891. február 13. 1891. M. T. 7. VII. §.

megfigyelés alatt tartásák.⁵¹ A forgalmat egyébként a német beviteltől tette függővé⁵² és csupán azt kötötte ki, hogy „kedvezőtlenebb elbánásban semmi esetre se részesíttessünk, mint más államok. Ugyanakkor a Bécsben megtartott közös vám- és kereskedelmi értekezlet vonatkozó határozatait is magáévá tette,⁵³ tehát a maga részéről semmiféle különleges követelést nem állított.

Romániával szemben a magyar kormány ragaszkodott az állategészségügyi egyezményhez.⁵⁴ Románia jelentéktelen engedményeket helyezett kilátásba,⁵⁵ de Kálnoky gróf közös külügyminiszter ennek ellenére az 1893. október 22-én megtartott közös miniszteri értekezleten⁵⁶ a magyar kormánytól követelt engedményeket; ő maga hajlandó volt a román agrárköveteléseket az agrárkérdésben érdektelen Ausztria részéről elfogadni. Mivel pedig ilyen természetű engedményekre a magyar kormány is hajlandónak mutatkozott, maga közeledett az iparos Ausztriához; hozzátette azonban, hogy eljárásában kénytelen lesz a német bevitel kérdésére figyelemmel lenni.

A felsorolt okmányokból tehát világosan kitűnik az, hogy a magyar kormány a keleti agrárállamokkal szemben semmi olyan különleges követelést nem támasztott, amely a gazdasági megegyezést lehetetlenné tette, sőt ebben a tekintetben az agrárkérdésben alig érdekelt Ausztria álláspontjához közeledett, nem egyszer saját érdekeinek feláldozásával.

Vámszövetségek és vámuniók problémája.

Az 1867-ben megkötött vám- és kereskedelmi szerződést Ausztria és Magyarország között tíz évenként szabályszerűen megújították.⁵⁷ A szerződés jellege azonban kezdettől szabad utat hagyott az iránt, hogy a kérdésben a politikai pártok tetszés szerint állást foglalhassanak, mert a szerződés esetleges felmondásával a vámközösség is megszüntethető volt. Így indított agitációt 1873-ban az önálló vámterület mellett Mudrony Soma, ki mint a Kossuth Lajostól megalapított és az osztrák kormánytól az osztrák ipar érdekében 1850-ben feloszlott, 1867-ben azonban ismét visszaállított Iparegyesület titkára az ipar fejlesztése mellett (A vámügy és Magyarország közgazdaságának új szervezése. Pest 1874). A gondolat felvetését a kiegyezés megalkotása tette lehetővé, a védővám felé haladó

⁵¹ Ugyanaz, 1892. május 20. 1892. M. T. 16. XXIV. §.

⁵² Ugyanaz, 1892. június 17. 1892. M. T. 17. VI. §.

⁵³ Magyar minisztertanács, 1892. június 28. 1892. M. T. 18. XV. §.

⁵⁴ Magyar minisztertanács, 1891. július 10. 1891. M. T. 31. IV. §.
1891. július 17. 1891. M. T. 32. VI. §.

⁵⁵ Ugyanaz, 1893. május 12. 1893. M. T. 17. II. §.

⁵⁶ Közös minisztertanács. Bécsi államlevéltár. R. M. Z. 382.

⁵⁷ Az egyes szerződések a törvények között találhatók.

európai gazdálkodás pedig időszerűvé.⁵⁸ Az 1878-i német vámtarifa jelentékenyen, az ugyanakkor megalkotott osztrák-magyar vámtarifa egyelőre mérsékelten emelte a vámtételeket, de a monarchia 1881. május 23-án Németországgal már kedvezőtlen kereskedelmi szerződést kötött, mert Bismarck herceg német birodalmi kancellár az állat- és gabonakivitellel szemben gátakat állított. Ugyanakkor viszont a német részről felvetett javaslat egy német-osztrák-magyar vámunió megkötése iránt Ausztria iparos köreiből keltett aggodalmakat.⁵⁹ Javulás csak az agrárkörökre támaszkodó Bismarck távozásával volt észlelhető, mikor a német az 1891-ben megkötött újabb kereskedelmi szerződésben a gabona vámját 5 márkáról 3.5 márkára, az ököret 30-ról 25.5 márkára és a sertését 6 márkáról 5 márkára mérsékeltek.

Az Ausztria és Magyarország között időről-időre megkötött gazdasági kiegyezés a két állam gazdasági érdekeit és törekvéseit figyelembe véve mindkét államnak hasznára volt és nem gazdasági, hanem politikai alapon vált nehézzé akkor, amidőn az 1898-ban az osztrák és magyar kormányok között létrejött megállapodást a két parlament nem hagyta jóvá. A hatalomra került ellenzéknek csak 1902. december 31-én sikerült az új megállapodást megkötnie, az 1907-ben létrejött megállapodás azután 1917-re a közös vámterület kettéválasztását helyezte kilátásba

A védővamos fordulat.

Az az irányzat, amely a XIX. század közepén a szabadkereskedelmet emelte diadalra, nem elégítette ki a hatalmakat. Már a 60-as években megnyilvánult Franciaországban az a törekvés, hogy ideális gazdasági területét a külföldtől függetlenítsék; a 70-es években ugyanez az irányzat vált észlelhetővé Németországban is. Ezzel kezdetét vette az államok fokozatos elzárkózása, mi már a 90-es években jelentékeny vámemelést eredményezett, amelynek hulláma nyugatról vonult kelet felé. Németország elzárkózását pl. mi sem jellemezte inkább, mint

⁵⁸ Mudrony későbbi művei: Iparpolitikai tanulmányok a hazai ipar emelése tárgyában. Budapest 1877. Különvélemények a vámszerződés, a vámtarifa és a Lloydszerződés tárgyában. Budapest 1878. A vámkérdés megoldása. Budapest 1896. Propagandáját lapjaiban (1868-79. Anyagi érdekeink, 1880 óta Magyar Ipar) és a parlamentben (1880—92) folytatta.

⁵⁹ Bauszern Guidó 1880-iki javaslatára Bismarck 1880 május 5-i válaszlevelében az alapgondolatot helyeselte ugyan, de azt a fennforgó akadályok miatt nem tartotta kivihetőnek. A német Brentano 1885-ben Németország, Ausztria—Magyarország és a keresztény balkánállamok vámuniójának tervét vetette fel (Schmollers Jahrbuch 1885), míg Matlekovits ezzel szemben csupán egy német-osztrák-magyar vámunióra gondolt.

hogy a sertés bevitele 1880-ban 1,104.321; 1889-ben pedig már csak 327,465 darabra rugott. — Mindenesetre tulzottak voltak a magyar agráriusok követelése is, mert a Rubinek Gyulától 1900-ban kidolgozott vámjavaslat pl. az ökör után darabonként 15 korona helyett 30 koronát, a sovány sertés után 3 korona helyett 15 koronát, a hizott sertés után pedig 3 korona helyett 22.5 koronát javasolt, de hozzá kell tennünk, hogy ugyanakkor az osztrák agráriusok követeléseikben a magyaroknál sokkal merevebbeknek bizonyultak és hogy a közös kormány egyiket sem tette magáévá.

A dunakérdés.

A kiegyezés megkötése után a magyar kormány a dunai utvonal kihasználására törekedett. Ezért küldötte Andrássy Gyula gróf közös külügyminiszter Kállay Benjámint Szerbiába és támogatta Romániát az 1875-i gazdasági egyezmény megkötésével. Ugyanő vitte keresztül az 1878-i berlini konferencián azt, hogy a berlini szerződés LVII. cikkelyében a hatalmak a Vaskapunál létező hajózási akadályok elhárítására szükséges munkálatok végrehajtását Ausztria-Magyarországra bízták. E munkálatokat Magyarország vállalta magára és annak költségeire az 1888. XXVI. §-ban 9 millió aranyforintot szavazott meg, az 1894. XXXVI. §-ban pedig megvetette alapját a Magyar Folyam Tengerhajózási Részvénytársaságnak, mely működését nagyrészen a Dunán fejtette ki.

A magyar kormány azonban ugyanakkor állást foglalt Chlumetzky báró osztrák miniszter azon javaslata ellen, hogy a berlini szerződésben nyert előnyökre támaszkodva Bécsből a dunai hajózás monopóliumát építsék ki a német határtól a Fekete-tengerig. Ez egyébként nemzetközi uton sem lett volna megvalósítható, mert Galacban nemzetközi Dunabizottság székel, Oroszország pedig 1878 óta Besszarábia birtokában ismét partmenti állammá lett. A Romániával kitört vámháborúnak pedig az lett az eredménye, hogy az 1891-ben megalapított román dunahajózási részvénytársaság az osztrák és magyar hajókat az Aldunáról kiszorította. Miután Szerbiában 1890-ben, Romániában 1891-ben, Oroszországban 1893-ban és Magyarországon 1894-ben külön dunagőzhajózási társaságok alakultak, az osztrák társaság monopóliumjoga megszűntnek volt tekinthető.

Romániával egyébként a gazdasági viszony állandóan rossz volt, mert a királyság összes nyerstermékeit Ausztria-Magyarországban szerette volna elhelyezni és szertelen követeléseivel állandóan zavart keltett. Annak ellenére, hogy egész külkereskedelmének 75%-át a monarchia tartotta kezében, az ellen állandóan Németországhoz folyamodott, a külföldtől elzárkózni törekedett, az idegeneknek nehézségeket okozott, nyerstermékeit azonban ennek ellenére is a monarchiára kívánta erőszakolni.

IV. A huszadik század gazdasági küzdelmei. 1901—1920.

A gazdasági helyzet átalakulása.

A huszadik század elején az agrárállamokat két oldalról fenyegette válság. Az amerikai államok a géppel való termelésre tértek át, gabonával bevetett területeiket jelentékenyen megnövelték és terményeiknek Európában kerestek piacot. Ugyanakkor az európai gazdasági válság hatásaként a kivándorlás megnövekedett. Különösen keményen sújtotta e két veszteség Magyarországot, mely az európai kivándorlásban a harmadik helyre került, míg a kivándorolt lakosság földjét keleten főleg a románok szerezték meg.

Ehhez a bajhoz járult az, hogy Németország 1902-i vámtörvényével a védővámra tért át és kelet felé fokozatosan elzárkózott. Az 1905-i német-osztrák-magyar kereskedelmi szerződés megkötése után Ausztria-Magyarország nyugaton szenvedett veszteségeit azzal igyekezett behozni, hogy német mintára ő is kontingentálni kezdte a keletről behozott állatokat, ez azonban a szerb vámháborút idézte fel.

A két nagy veszteség, amit Magyarország a huszadik század folyamán szenvedett, egyrészt az volt, hogy a kivándorlás legjobb munkaerőitől fosztotta meg (1901—05. 84.848 volt a kivándorlók száma, 1906—10. pedig 124.953), másrészt pedig, hogy a szerb vámháború felidézésével vállalnia kellett a felelősséget azért, hogy a világháborút ezzel Európára zúdította és hogy ezért kapta büntetésül az 1920-i trianoni békeszerződést, amely Magyarországot darabokra tépte.

A szerb vámháború.

A szerb vámháború történetében az első dátum Németország gazdasági elzárkózása és a német-osztrák-magyar kereskedelmi szerződés megkötése volt (1905. január 25), a második pedig a szerb-bolgár vámunió megkötése (1905. július 9). Ezen utóbbi szerződés titokban és abban az időben jött létre, mikor a szerb kormány Ausztria-Magyarországgal egy új kereskedelmi szerződés megkötése iránt nyílt tárgyalásban volt.

Az osztrák császári kormánynak ezen tárgyalások alatt az volt a kifejezett álláspontja, hogy állategészségügyi egyezményt egy keleti állammal sem kössenek, hanem a szerződések szövegében jelöljék meg a legvégsőbb engedmények határait. A magyar kormány e javaslatot annak ellenére is elfogadta,⁶⁰ hogy az állategészségügyi egyezményről való lemondással a behozott állatok minőségének megvizsgálása is nehezebbé vált. Ugyanakkor azonban hozzátette, hogy a behozatalt illető-

⁶⁰ Magyar minisztertanács, 1905. szeptember 29. 1905. M. T. No. 35. XXVI. §.

leg tekintettel kíván lenni a Németország felé való kivitelre, tehát nem akar oda jutni, hogy a nyugati határok elzárása esetén a keleti határokat szabadon hagyja és a keleti agrárállamok terményeinek beözönlése folytán Magyarország érdekei szenvedjenek csorbát. Magáévá tette a magyar kormány ezenkívül a Bécsben megtartott közös vám- és kereskedelmi értekezlet határozatait is,⁶¹ tehát kétséget nem szenved, hogy ebben a monarchia közös érdekeihez alkalmazkodott.

Miután a fenti értekezlet az állatbehozatalt a keleti országok között kontingentálta, marhalevelekkel kellett bizonyítani a szerb kormánynak azt, hogy a Szerbiából behozott állatok nem román vagy bolgár eredetűek.

A szerb-bolgár titkos vámuniószerződéssel szemben fogantatott eljárás Goluchowsky Agenor gróf közös külügyminisztertől indult ki, mert az egyébként is, mint külügyi kérdés, az ő hatáskörébe tartozott. Erről a magyar kormány a kereskedelmi miniszter előadása nyomán a következő értesüléssel rendelkezett:⁶² „Ismeretes a minisztertanács előtt, hogy a Szerbiával és Bulgáriával folyamatban volt kereskedelmi szerződési tárgyalások fennakadtak azon, hogy egy szerb-bolgár vámunió-szerződés létesítése kitudódott, amely teljesen összeegyeztethetetlen egy oly kereskedelmi szerződéssel, aminő felett Szerbia és Bulgária éppen tárgyalásban állott velünk. A szerb-bolgár vámunió-szerződés, melynek természete és határozmányai felől Szerbiának és Bulgáriának Bécsben időzőtt delegátusai a valóságnak kevésbé megfelelő felvilágosításokat adtak volt, hiteles szövege szerint köztudomásúvá lett, mikor azt Bulgária kormánya a szobranjének betérjesztette. — A szerb kormány akkor Bécsben oly megnyugtató felvilágosítást adott, hogy az unió-szerződésnek feltételes aláírása alkalmával jegyzőkönyvi kikötéseket tett, melyek folytán abban a helyzetben van, hogy az unió-szerződést az Ausztria-Magyarországgal megkötendő szerződésnek alárendelheti, vagyis az előbbinek határozmányait majd szükség szerint megfelelően módosíttatja, sőt esetleg az egész unió-szerződést még elejtheti, melyet különben sem szándékozik a szkupstinának bemutatni, amíg Ausztria-Magyarországgal a kereskedelmi szerződés ügye rendezve nincs. — A Bécsben időzőtt szerb delegátusok útján adott ezt a felvilágosítást a szerb kormány utóbb némileg módosította, illetve gyengítette. — Ugyanis midőn a közös külügyminiszter ur a Bécsben folyó évi január hó 10-én tartott közös miniszteri értekezlet határozata alapján a szerb kormánnyal közölte, hogy Ausztria-Magyarország részéről a szerződési tárgyalások mindaddig nem folytattatnak, míg Szerbia írásban ki nem jelenti, hogy az unió-szerződést elejti,

⁶¹ Ugyanaz, 1905. december 7. 1905. M. T. No. 52. IV. §.

⁶² Ugyanaz, 1906. január 28. 1906. M. T. No. 4. IV. §.

akkor a szerb kormány visszavonult arra az álláspontra, hogy *a limine* az uniót el nem ejtheti, s a későbbi tárgyalások eredményéhez képest kellene majd a szükséges módosításokat megállapítani. — A Bécsben folyó hó 16-án tartott újabb közös miniszteri értekezleten hozott határozathoz képest Szerbiától most már csak azt kívántuk, hogy kötelezőleg jelentse ki, miszerint a vámunió-szerződést a szkupstinának egyelőre, t. i. az Ausztria-Magyarországgal folyamatban levő tárgyalások tartama alatt be nem mutatja; és kész az általunk szükségesnek jelzendő módosításokat majdan keresztülvinni. A szerb kormány a kívánalmak elsejéhez hozzájárult, de azt, hogy az általunk követelt módosításokat azon keresztülviszi, ily értelemben nem fogadta el, hanem csak arra nyilatkozott késznek, hogy a kötendő szerződés természete szerint szükségesnek mutatkozó módosításokat eszközli. — Ezt a közös külügyminiszter urral egyetértőleg elfogadhatatlannak tartottuk és minthogy Szerbia nem volt hajlandó álláspontját változtatni, a miniszterelnök urral, a földművelésügyi miniszter urral és a pénzügyi államtitkár urral történt megállapodás alapján a földművelésügyi miniszter ur a szerb származású szarvasmarhák, juhok, kecskék, sertés és szárnyasok és hus ellenében állategészségügyileg indokolt okokból elrendeltük a határzárt, melyről a külügyminiszter urat egyidejűleg táviratilag értesítette. — Ezek az ügy előzményei. — Január 27-én a m. kir. államvasutak igazgatóságától, a zimonyi fővámhivataltól és a horvát-szlavon-dalmát kormánytól megegyező jelentés, illetve közlés érkezett arról, hogy a szerb királyi kormány az Ausztria-Magyarországból származó cukornak és szesznek bevitelét és átvitelét megtiltotta — sőt belgrádi szaktudósítómna ma érkezett jelentése szerint még a következő represszáliák alapítottak meg szerb részről, melyekre vámhivatalok ma bizalmasan utasítottak. — 1. Határforgalomban évi legitimáció követeltetik, hogy illető állandóan zónában lakik, 2. élelmiszereknél egészségi bizonyítvány, itt orvosi vizsgálat és szükségképpen analízis, 3. általános forgalomban minden cikknél származási bizonyítvány, élelmiszereknél mint fenn, analízis, 4. festékeket tartalmazó összes cikkek analizálandók, tehát textiliák is, 5. cukor be- és átvitele tilos, miután több betegedési, sőt mérgezési eset konstatáltatott, 6. monopolizált összes cikkek átvitele megtiltatik, 7. minden bizonylat és minden számla szerb nyelven bemutatandó és belügyminisztérium által legalizálandó. — A szerb királyi kormánynak ez a rendelkezése nyilvánvalóan a retorzió jellegével bír, illetőleg válasz akar lenni a mi részünkről a szerb állatbehozattal szemben fogatosított zárlatra. — Mig azonban a mi elzárásunk nem ütközik a Szerbiával ez idő szerint még fennálló szerződések határozmányaiába, sőt egy szerződésileg kifejezetten biztosított jogunkat gyakoroltuk a legutóbbi szerb állatjárvány-esetekre

való teljesen indokolt hivatkozással, addig Szerbia eljárása nyílt szerződésszegéssel egyértelmű. Ezen körülményekre való tekintettel a lehető leggyorsabb állásfoglalás érdekében a tegnapi napon érintkezésbe lépett az előadó miniszter ur miniszterelnök urral, a földművelésügyi miniszter urral és a pénzügyi államtitkár urral, és közös megállapodással a m. kir. kormány megbízására való hivatkozás mellett táviratilag felkérte a közös külügyminiszter urat, hogy a szerb kormány ezen eljárása miatt azonnal erélyesen tiltakozzék, s általában tegye meg a szükséges lépéseket Belgrádban. — A külügyminiszter urhoz intézett távirat tartalmát egyidejűleg a cs. kir. osztrák miniszterelnök urral is táviratilag közölte. — Az előadó miniszter ur amidőn kérte a minisztertanácsot, hogy az ezen ügyben tett eddigi intézkedéseket jóváhagyólag vegye tudomásul, egyuttal azt a javaslatot tette, hogy miután célszerű lenne az ezen ügyben várható további eshetőségeket s az ezekkel szemben részünkről teendő intézkedéseket már most eleve a külügyminisztériummal tisztázni, a kereskedelemügyi államtitkár ur még ma este utazzék Bécsbe oly végből, hogy a magyar kormány nevében értekezzen úgy a külügyminiszter urral, mint esetleg az osztrák miniszterelnök urral, esetleg kereskedelmi miniszter urral. — A minisztertanács az előadottakat tudomásul vevén, az előadó miniszter urnak előterjesztése végén tett javaslatát elfogadta. (Öfelsége a jegyzőkönyvet tudomásul vette és aláírta Bécsben, 1905 március 10-én.) Az 1906. február 9-i minisztertanácsban⁶³ a kereskedelmi miniszter ur előadta, hogy a minisztertanács korábban adott elvi felhatalmazásának végrehajtásaképpen, a folyó évi január hó 24-én és folytatólag 30-án tartott közös vám- és kereskedelmi értekezlet részletesen foglalkozott azon engedményekkel és követelésekkel, amelyek alapján Romániával tarifaszerződés volna köthető. A közös vám- és kereskedelmi értekezlet abban állapodott meg, hogy engedményeink az állatforgalomban adandó kedvezményekben kell hogy álljanak, mert lényeges viszontengedményeket Romániától csak ezek fejében kaphatunk. Ezen állatforgalmi egyezmény olyképpen volna gyakorlatilag keresztülvihető, hogy a balkáni államokból az osztrák és magyar érdekek sérelme nélkül behozható sertés és vágóökrök mennyisége limitáltatnék s az ezen mennyiség Románia, Bulgária és Szerbia között felosztatnék. A közös vámértekezleten az a javaslat tétetett, hogy a sertésekre vonatkozólag a maximális kontingens circa 170.000 darabban, a vágóökrökre vonatkozóan 60—65.000 darabban állapittassék meg. A Romániával szemben felállítandó követeléseket illetőleg a vámértekezlet a román új vámtarifát alapul véve követelési jegyzéket állított fel. A vámértekezlet ezen megállapodásai a szakminiszter

⁶³ Ugyanaz, 1906. M. T. No. 6. VII. §.

urak elé terjesztetvén; majd pedig az 1906. évi február hó 2-án tartott közös miniszteri értekezleten részletesen tárgyalatván, a következő megállapodások jöttek létre. Romániával a követelési jegyzékek kicserélendőek, a román kormány szerződéses tárgyaló küldöttei Bécsbe meghivandók és velük a tárgyalások lehető gyorsan megkezdendőek. Az állatforgalom kontingentálását illetőleg a közös miniszteri értekezlet a vámértekezlet javaslatát elfogadva, a közös vámterületre Szerbia, Bulgária és Romániából behozható sertések maximumát 180.000 darabban állapította meg. Ezen kontingensből Bulgáriának 10.000 darab volna adandó, Romániának 20—30.000 darab, a fennmaradó rész pedig Szerbiának jutna. Ezen vágóökrök csak kiviteli jegyzék ellenében volnának behozhatóak, Romániából és Bulgáriából kizárólag levágásra, vágóhidra. A közös miniszteri értekezlet a Bulgáriával és Szerbiával szemben követendő eljárást illetőleg abban állapodott meg, hogy amíg Szerbiával szemben a helyzet nem tisztul, Bulgáriával ne kezdjünk tárgyalásokat, Szerbiát illetőleg pedig várjuk meg Szerbia részéről a kezdeményező lépést. A vámértekezlet dolgozza át a szerb-bolgár ugynevezett vámunió-egyezményt és még a szerződési tárgyalások megkezdése előtt állapítsa meg a szerbekkel a módosításokat. Végül szükségesnek látta a közös miniszteri értekezlet, hogy a szerb zaklató intézkedések és megkárosítások hitelesen megállapíttassanak és a szerződésellenes intézkedések kumulatív reklamáltassanak, valamint Szerbiának az állatforgalmi tilalom folytán előterjesztett felszólalása is tisztáztassék. Ezután kérte az előadó miniszter, ur a minisztertanácsot, hogy a közös vámértekezlet és a február 2-án tartott közös miniszteri értekezlet felterjesztett határozatait vegye tudomásul. A minisztertanács az előadottakat tudomásul vette, (Öfelsége a jegyzőkönyvet tudomásul vette és aláírta Bécsben, 1906. április 4-én). A március 17-i minisztertanácsban:⁶⁴ „A kereskedelmi miniszter ur előadta, hogy a Bécsben folyó szerb kereskedelmi tárgyalásokról azt az értesítést vette, hogy a magyar kormány jóváhagyásának reményében megállapodás történt abban, hogy Ausztria-Magyarország és Szerbia írásbeli kötelezettség nélkül autonóm úton további intézkedésig egymás áruait a legnagyobb kedvezményben részesítik, azonkívül Szerbia a folyó évi február 28-ig bezárólag szerb területre érkezett osztrák és magyar árukat a régi szerződéses tarifa szerint fogja vámkezelti és azonnal megszünteti az összes represszáliákat, viszont Ausztria-Magyarország a legnagyobb kedvezményen felül a húst és a szárnyast be- és átbocsátja s a vágóállatok bebocsátását autonóm alapon, de a korábbi mérvben megengedi . . . Mindezen intézkedések folyó hó 19-től kezdve volnának hatályba léptethetőek és folyó hó 18-án folyó hó 17-i

⁶⁴ Ugyanaz, 1906. M. T. No. 15. IV. §.

kelettel közze téendők. A minisztertanács az előterjesztésben foglaltakat jóváhagyólag tudomásul vevén, elhatározta, hogy kereskedelmi viszonyainknak Szerbiával való ideiglenes szabályozása ügyében a hivatalos lap folyó hó 18-án megjelenő számában a m. kir. minisztérium egy megfelelő rendelete tétessék közzé.“ (Öfelsége a jegyzőkönyvet tudomásul vette és aláírta Bécsben, 1906. március 26-án.) Az 1906. június 8-án tartott minisztertanácsban⁶⁵ „a kereskedelemügyi miniszter ur előadta, hogy a vám- és kereskedelmi konferenciának Bécsben folyó évi május 31-én tartott ülésén az osztrák delegátusok azt a javaslatot terjesztették elő, hogy tekintettel egyfelől a szerb kereskedelmi szerződéses tárgyalások második olvasásának eddigi ki nem elégitő eredményeire, másfelől a szerb közszállítások lehetőségének ügyében szerb részről adott elégtelen válaszra a szerbekkel való tárgyalások szakittassanak meg, illetőleg hatályosabb presszió kedvéért a Szerbia irányában részünkről terminus nélkül érvényben tartott kölcsönös legnagyobb kedvezési viszony lejárnak jelentessék ki és evégből átmenetileg már most nyomban az állapotbehozatali engedmények a magyar földművelésügyi miniszter ur részéről késedelemző modorban intéztessenek. A minisztertanács a szóbanforgó ügyet megbeszélés tárgyává tevén, a következőkben alapodott meg: A közszállítások biztosításának érvényesítését a magyar kormány a maga részéről is kívánatosnak tartja, de nem járulhat hozzá ahhoz, hogy a közszállítások ügye főindokát képezze a Szerbiával folyamatban levő szerződéses tárgyalások megszakításának. Tekintettel azonban az eddigi tárgyalások ki nem elégitő eredményére egyrészt, s másrészt annak komoly dokumentálása végett, hogy magának a kereskedelmi szerződésnek létrejöttét siettetni akarjuk, a magyar kormány azt javasolja, hogy a szerb kormánynál az a kijelentés tétessék, hogy a tárgyalásokat legfeljebb háromheti időn belül befejezésre kívánjuk juttatni, másképp Szerbiával a békés vámpolitikai viszonyt teljesen megszakítjuk. Ilyen értelemben lesznek a Szerbiával kötendő szerződésre vonatkozó tárgyalásokhoz kiküldött kormányképviselők utasítandók, és a külügyminiszter ur értesítendő“ (Öfelsége a jegyzőkönyvet tudomásul vette és aláírta Bécsben, 1906. július 2-án). Az 1906. július 5-én megtartott minisztertanácsban⁶⁶ a miniszterelnök közölte, hogy a kikötött és június 29-én lejárt háromheti terminus egy héttel meghosszabbított. „Minthogy a szerb kormány azokat a koncessziókat, amelyeket kívántunk, nemcsak hogy nem teljesítette, hanem a maga részéről még újabb követeléseket támasztott, az érdekelt miniszter urak az ügy elodázhatlan sürgősségére való tekintettel a mai nap délelőttjén, a miniszter-

⁶⁵ Ugyanaz, 1906. M. T. No. 36. XLIX. §.

⁶⁶ Ugyanaz, 1906. M. T. No. 39. I. §.

tanács utólagos jóváhagyásának reményében, a magyar kormánynak ez idő szerint Bécsben időző kiküldötteit oda utasították, hogy a vámkonferencián a Szerbiával fennálló vám- és kereskedelmi provizórium megszüntetéséhez a magyar kormány hozzájárulását jelentsék ki. Jóváhagyólag tudomásul vétetett“ (Öfelsége a jegyzőkönyvet tudomásul vette és aláírta Ischlben, 1906 augusztus 5-én).

Rövidre fogva tehát a szerb vámháboru elrendelése a fenti okmányok tanúsága szerint nem a magyar kormány elhatározásából történt. A vámháboru szerződésen kívüli állapot von maga után (1906 július 7—1908 szeptember 1), amelyet azután kereskedelmi provizórium követett (1908 szeptember 1—1909 április 1). Azt követte azután egy újabb szerződésen kívüli állapot (1909 április 1—1910 augusztus 17), amelynek befejezésével új kereskedelmi szerződés jött létre Szerbia és Ausztria-Magyarország között. Hogy Szerbia ennek következtében semmit sem veszített, azt magok a szerbek is elismerik.⁶⁷ Elismerik pedig azért, mert Szerbia kivitele a szerződéses állapot idején 1903-ban 59.9, 1904-ben 62.1, 1905-ben pedig 71.9 millió dinárt tett ki; a szerződéstelen állapot idején viszont esés helyett felszökkent, mert 1906-ban 71.6, 1907-ben 82.4, 1908-ban 77.7, 1909-ben 92.9, 1910-ben pedig 98.3 millió dinár volt. Amíg Szerbia összes forgalma 1905-ben, tehát az utolsó szerződéses évben 127.59 millió dinár volt, addig 1910-ben, tehát a szerződéstelen évek eredményeként 183.08 millió dinárra szökkent. Legérdekesebb a dologban az volt, hogy a monarchia helyét a szerb külkereskedelemben Németország foglalta el. A további érdekesség pedig az, hogy a Szerbiától a monarchiában élvezett előnyöket Románia magának igényelte. Még azt is hozzátehetjük az elmondottakhoz, hogy az angol kormány háborus okmányai szerint Pasics szerb miniszterelnök olyan nyilatkozatot tett, hogy a felelősség a vámháboruért Ausztria helyett Magyarországra hárul, mert Ausztria iparos ország, amellyel Szerbiának több érdeke van közelebbi viszonyban maradnia, mint azzal a Magyarországgal, mely mezőgazdasága folytán Szerbiának versenytársa.⁶⁸ Ennek következtében nem lehet a szerb vámháboruért a felelősséget Magyarországra áthárítani.

Romániát illetőleg a következő okmányok állanak rendelkezésünkre: A földművelésügyi miniszter az 1909. január 3-án megtartott minisztertanácsban előadta,⁶⁹ miszerint a közös külügyminiszter a miniszterelnöknek „utalva a külpolitikai és gazdasági helyzet rendkívüli körülményeire, azt a kérelmet

⁶⁷ Nestrovic J. Z.: Der Aussenhandel Serbiens. Leipzig, 1913. 38., 131. l.

⁶⁸ Gooch—Temperley: British Documents on the Origins of the War. V. London 1928. 155. l.

⁶⁹ Magyar minisztertanács. 1909. M. T. No. I. XVIII. §.

adta elő, hogy a kormányok járuljanak hozzá a Romániának adandó állatbehozatali kontingens emeléséhez; és pedig az ökörkontingensnek 5000 darabról 15.000 darabra, a sertéskontingensnek pedig 20.000 darabról 40.000 darabra emeléséhez; miután enélkül a szerződés megkötésére kilátás nincs, ennek megkötése pedig fölöttébb sürgős volna, s elmulasztása helyrehozhatatlan politikai és gazdasági hátránnyal járna. Miután az osztrák miniszterelnök kijelentette, hogy a szerb szerződés az osztrák parlamentben semmi esetre sem fog elfogadtatni és így a szerbeknek engedélyezett állatbehozatali kontingens felszabadul: ezen föltevésben vállalkozott a magyar miniszterelnök ur arra, hogy a külügyminiszter ur fentjelzett kívánságát a magyar földművelésügyi miniszter urral és a minisztertanács által elfogadtatja. Ezen előzmények után a földművelésügyi miniszter a szóbanforgó ügy mikénti megoldására nézve a következő előterjesztést teszi: a három Balkán államnak adható maximális állatbehozatali összkontingens mennyisége a közös vámkonferencián az osztrák kormánnyal egyetértőleg és a közös külügyminiszter ur hozzájárulásával évi 100.000 darab sertés és 50.000 darab szarvasmarhában állapítottatott meg. A Szerbiával időközben megkötött és a felhatalmazási törvények (1907. LVI., illetve 1908. LVI. t.-c.) alapján ideiglenes hatállyal további intézkedésig, de legkésőbb folyó évi március 31-ig életbeléptetett szerződésben a fentjelzett összkontingensből évi 70.000 darab sertés és 35.000 darab szarvasmarha behozatala Szerbiának engedélyeztetett. Amiután a külügyminiszter ur által a két miniszterelnök ur előtt kifejtettek szerint a fentjelzett maximális összkontingensből az általunk Bulgáriának rezerválni kívánt mennyiség számbavételével Romániának felajánlható 10.000 darab szarvasmarha és 20.000 darab sertésbehozatal engedélyezésével a tárgyalások sikere nem remélhető, szükségesnek mutatkozik a Romániának felajánlható kontingens emelése. Ez az összkontingens számának emelése nélkül csak úgy lehetséges, ha — miként az osztrák miniszterelnök ur a fent idézett megbeszélés alkalmával kijelentette — a Szerbiával kötött és most ideiglenesen hatályban levő szerződés a törvényhozás által elutasítatik, és így az érvényességhez szükséges ratifikáció mellőztetni fog, miáltal az ezen államnak adott kontingens felszabadul. Tekintve Szerbiának ujabban tanusított ellenséges magatartását, melynek tudatában a jelen szerződést bizonyára nem kötöttük volna meg, s tekintve, hogy úgy általános politikai, mint közigazgatási szempontból is nagyobb fontossággal bír reánk nézve Romániával rendezett gazdasági politikai viszonyunk biztosítása: a minisztertanács egyhangulag hozzájárul ahhoz, hogy ennek lehetővé tétele végett Romániával nagyobb állatbehozatali kontingens engedélyeztessék, illetve, hogy az eredetileg 10.000 darabban megállapított szarvasmarha behozatali kontingens to-

vábbi 5000 darabbal 15.000-re, a 20.000 darab sertésbehozatali kontingens pedig további 20.000 darabbal 40.000 darabra emeltessék, s hogy szükség esetén ezen számok a magyar földművelésügyi miniszter ur hozzájárulásával még némi tételekkel emeltessenek, mindazonáltal a három Balkán állam részére eredetileg megállapított összkontingens keretein belül és a következő feltételek mellett: 1. A Szerbiával kötött és ez idő szerint a felhatalmazási törvény alapján ideiglenes hatállyal érvényben tartott kereskedelmi szerződést a kormány március 31-én tul nem tartja érvényben, hanem abban az esetben is, ha az osztrák képviselőház ezen időn belül a szerb szerződést el nem vetné, a magyar kormány azt feltétlenül vissza fogja vonni és többé elő nem terjeszti. 2. Amennyiben későbbi időpontban netán új szerződéses tárgyalások indíttatnának meg Szerbiával, akkor az a mennyiség adható Szerbiának, mely az összkontingensen belül — az előbb említetttnél esetleg magasabb mennyiségben is — Romániának és illetve Bulgáriának szánt, illetőleg esetleg már megengedett szarvasmarha- és sertésmennyiségen felül, az eredetileg megállapított összkontingensből még fennmaradt. 3. Az 1. és 2. pontokban foglaltakra nézve egyetértő megállapodás létesíttessék a cs. kir. osztrák kormánnyal és a cs. és kir. közös külügyminiszter urral. 4. Arra való tekintettel, hogy a Szerbiával kötött szerződés Őfelsége nevében és meghatalmazása alapján kötött, az ennek becikelyezésére vonatkozó törvényjavaslat visszavonásához és a szerződés végleges elejtéséhez Őfelsége jóváhagyása kéretik ki, mely alkalommal a 2. pont alatti megállapodás is tudomásvétel végett bejelentik; úgyhogy a fentebbi megállapodások csak megfelelő jóváhagyás, illetve tudomásvétel után lesznek végrehajthatók“ (Őfelsége a jegyzőkönyvet tudomásul vette és aláírta Bécsben, 1909 február 15-én). Az 1909 január 9-i minisztertanácsban⁷⁰ a miniszterelnök előadta, hogy „a legutóbbi szóbeli tárgyalások alkalmával a közös belügyminiszter ur a magyar kormánynak hozzájárulását kérte ahhoz, hogy a szerb politikai köröknek és a szerb sajtónak ellenséges magatartása folytán a szerb kormánnyal szemben kijelenthesse, hogy a Szerbiával kötött és kormányrendelettel folyó évi március 31-ig ideiglenesen érvényben tartott kereskedelmi szerződés ezen határnap lejárta után felbontottnak fog tekintetni. A minisztertanács a külügyminiszter urnak ezt a szándékát tudomásul vevén, hozzájárul ahhoz, hogy a tervbe vett kijelentés szükség esetén a szerb kormánnyal szemben megtétessék“ (Őfelsége a jegyzőkönyvet tudomásul vette és aláírta Bécsben, 1909 február 15-én). Az 1909. március 22-én megtartott minisztertanácsban⁷¹ a földművelésügyi miniszter előadta, hogy „miután

⁷⁰ Ugyanaz. 1909. M. T. No. 2. I. §.

⁷¹ Ugyanaz. 1909. M. T. No. 10. III. §.

a Romániával diplomáciai uton folyó tárgyalások során a monarchia két államának kormányai meggyőződtek arról, hogy a két kormány közös egyetértésével adott instrukciók alapján megajánlott állatbehozatali kontingens Románia e részben támasztott igényeinek kielégítésére sem elegendő; s tekintve, hogy nemcsak gazdasági, de politikai okokból is a kérdéses szerződési tárgyalások mielőbbi sikeres befejezése fölültébb kívánatosnak látszott: az e célból folyó évi március 16-ára Bécsbe összehívott közös miniszteri konferencián mindkét kormány hozzájárult azon állatbehozatali kontingensnek a Romániával létesítendő szerződéses megállapodások keretében való megadásához, amely mellett a román részről tett végső ajánlat alapján a kérdéses szerződés sikerrel létesíthetőnek mutatkozott. Ezt a hozzájárulást azonban mindkét kormány azon feltételhez kötötte, hogy a kérdéses Balkán államoknak együttvéve és összesen adható állatbehozatali kontingens maximuma, valamint a többi, ezzel kapcsolatos feltételek és kikötések a monarchia két állama közt létesítendő s a kölcsönös kereskedelmi és forgalmi viszonyaink szabályozásáról szóló szerződéshez tartozó titkos pótszerződés alakjában fixiroztassanak. Evégből az említett közös miniszteri konferencián a következő szövegű pótszerződés állapított meg: „*Titkos pótszerződés.* — 1909. március 16-ról. — A magyar szent korona országai és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok között a kölcsönös kereskedelmi és forgalmi viszonyok szabályozásáról 1907. október hó 8-án létrejött szerződéshez a Romániával, Bulgáriával és Szerbiával való állatforgalom szabályozása tárgyában. A magyar szent korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya a román királysággal az 1893. december 21-ről származó kereskedelmi egyezményvel kapcsolatosan létesítendő pótszerződés tárgyalása alkalmából a következő megállapodásokat létesítették. Miután a két kormány a Romániával, Bulgáriával és Szerbiával létesítendő kereskedelmi szerződésekről folytatott tanácskozások alkalmával az állatforgalmat illetőleg az évi összkontingens maximálisan 50.000 darab szarvasmarhában, továbbá az első hat szerződéses évre 100.000 darab és az utolsó három szerződéses évre 120.000 darab sertésben állapította meg s miután a Romániával kötendő pótszerződés föltött folyt tanácskozások alkalmából annak szüksége állott elő, hogy ennek az államnak a leölt szarvasmarhák behozatalát illetőleg a következő engedmények nyujtassanak: az első évben 10.000 drb, a másodikban 12.000 drb, a harmadikban 15.000 drb, a negyedikben 20.000 drb, az ötödikben 22.000 drb, a hatodikban 25.000 drb, és a 7., 8. és 9. években évenként 35.000 drb leölt sertések behozatalát illetőleg vagy az az engedmény adassék, hogy évenként 90.000 drb legyen behozható, kiegészítve az utolsó évben az előző években fel nem használt

kontingens maradékokból származó 30.000 darabbal; vagy ha ez végső esetben szükségessé válnék, az első évben 50.000 drb, a második évben 60.000 drb, a 3. évben 70.000 drb, a 4., 5. és 6. években évenként 90.000 drb, a 7., 8. és 9. években évenként 120.000 drb; a két kormány oly célból, hogy biztosíték szereztessék aziránt, hogy a fent említett összkontingensszámok nem lesznek tulléphetők, megállapodtak abban, hogy a monarchiának Bulgáriával és Szerbiával való kereskedelmi és forgalmi viszonyai az 1917. évi december 31-ig terjedő időtartamra nézve a következő határozmányok szerint fognak szabályoztatni: 1. A szerb királysággal érvényben levő és 1909. március 31-ével lejáráó provizórium nem fog megújittatni és az 1906. március 14-én kelt kereskedelmi szerződés a két törvényhozás egyikének sem fog többé előterjesztetni. 2. A szerb királyság számára — tekintet nélkül arra, hogy a monarchiának ehhez az államhoz való viszonya békés uton rendezhető-e vagy nem — a kölcsönös bevitel kezelése szempontjából mindennemű levágott állat kontingens nélkül, csak a legnagyobb kedvezmény vétetik kilátásban. — 3. Bulgáriával való új kereskedelmi szerződés kötése esetén, amely vagy csak a legnagyobb kedvezmény, vagy tarifális megállapodások alapján is köttethetnének, a következő állatkontingensek állanak rendelkezésre: a) évenként legfeljebb 15.000 drb szarvasmarha kontingens, b) sertéseket illetőleg kizárólag abban az esetben, ha a romániai kontingens megállapítására vonatkozó fentebbi két javaslat közül az első fogadtatnék el, a 6 első szerződéses évben évenként 10.000 drb és az utolsó 3 szerződéses év alatt évenként 30.000 drb. Az ezen titkos pótszerződés tartalmából kifolyólag az osztrák-magyar monarchia két államának kormányai között esetleg felmerülhető nézeteltérések a magyar szent korona országai és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok között a kölcsönös kereskedelmi és forgalmi viszonyok szabályozásáról szóló szerződés XXIV. cikkének határozmányaihoz képest a választott bíróság útján fognak elintézészt nyerni. — Wien, 1909 március 16.“ — Ez az egyezmény mindkét kormány részéről való aláírás után legfelső jóváhagyás végett Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége elé lesz terjesztendő és csak a legfelső jóváhagyás elnyerése után lesznek a Romániával kötendő szerződés, valamint az annak kiegészítő részeit képező diplomáciai jegyzékek aláírhatók. A földművelésügyi miniszter ur a minisztertanácsnak ezen előterjesztéséhez való hozzájárulását kérvén, a minisztertanács a földművelésügyi miniszter ur előterjesztéséhez jóváhagyólag hozzájárult“ (Öfelsége a jegyzőkönyvet jóváhagyta és aláírta Bécsben, 1909 április 23-án).

A közölt okmányok a kérdés anyagát kimerítik.

A középeurópai vámunió terve.

A XIX. század végén és a XX. század elején megnyilvánult autarhikus mozgalom nagyobb és nagyobb gazdasági területek megalkotására törekedett. Ausztria-Magyarország ezt Szerbiának és Romániának a közös vámterületbe való bekapcsolásával igyekezett elérni, ami azonban nem sikerült. Ugyanígy merült fel egy Németországgal együtt megalkotandó középeurópai vámunió terve is, a magyar állam azonban az 1907. XXX. §-ban éppen az ellentétes irányban az önálló vámterület megalkotását biztosította magának. Ausztria és Magyarország között 1917 február 24-én egy 1937-ig terjedő gazdasági kiegyezés létesült, de annak 1918. ujév napjára tervezett életbe léptetését 1917 november 18-án elhalasztották. Az 1918-ban Salzburgban folytatott és október 11-én befejezett tárgyalások az 1850 előtti helyzettel együtt a külön vámterületeket állították vissza. Ennek értelmében a gabona és állat bevitele Németországba szabaddá lett, a háború befejezése azonban a tervek megvalósítását megghiúsította.

Az 1920-i párizsi békeszerződések a monarchia egységes gazdasági területét darabokra tépték.

Horváth Jenő.

Közlemények.

A munkáspárt és a gazdasági fellendülés Angliában.

Quod licet bovi, non licet Jovi.

Európa gazdasági és társadalmi helyzete jelenleg rendkívül sok ellenmondással teljes. A világgazdasági válság minden kétséget kizárólag bebizonyította, hogy az a fejlődési irány, amelyet a kapitalizmus rendszere különösen a világháború óta követett, széteséshez és gazdasági káoszhoz vezet. A monopóliumok hatása az árakra, a gazdasági nacionalizmus, az államnak minden téren növekvő beavatkozása, a vámtarifák, a gazdasági egyensúly csőd útján való helyreállításának lehetetlensége mind szemmel láthatólag igazolják a múlt század nagy pesszimistáinak jóslásait. Alig van arra remény, hogy észszerű ujitások vagy helyesebben a gazdasági élet régi hajlékonyságának helyreállítása a szabad kereskedelem útján, — amelyre pedig az anyagi haladás és a gazdaság jó funkcionálása érdekében annyira szükség lenne — hamarosan a gyakorlatilag megvalósítható lehetőségek közé lennének sorolhatók.

Európában a baloldali pártok a háború utáni gyors győzelemük után állandóan veszítettek pozíciójukból s lassu visszafejlődésük a depresszió pusztításaival valóságos vereséggé vált. A legtöbb országban a szocialistáknak s még jobban balra hajló versenytársaiknak helyzete az utolsó évtizedben annyira gyenge volt, hogy semmiféle komolyabb ellenállást se tudtak kifejteni. Spanyolországban és Ausztriában — ahol a baloldaliak kísérletet tettek ellenfeleik erőszakos visszaszorítására — próbálkozásuk kudarcot vallott. S balsikerük nagyrészt annak tulajdonítható, hogy a lakosságot általában nem tudták a velük való együttműködésre bírni.

Tulajdonképpen nem könnyű ennek a fejlődési iránynak kellő magyarázatát adni. Semmi esetre se elegendő arra hivatkozni, hogy a technikai haladás következtében a fennálló rend fegyveres hatalma megerősödött. Hiszen Spanyolországban a monarchia-ellenes forradalom sikert aratott. Épigy nem tudott kellő ellenállást kifejteni a hadsereg és a rendőrség Olaszországban a fasiszták ellen, amikor ezek támadásba mentek át. A szociáldemokráciának is elég ideje és hatalma volt előkészülni a leszámolás napjára. Ugy látszik, hogy ezt az egyébként megmagyarázhatatlan passzivitást a gazdasági bizonytalanságtól való nagy félelem okozta, bizonyos reménytelenség, amelyet még gyarapított a mozgalmak vezetőinek nyilvánvaló képtelensége arra, hogy elfogadható programot vagy legalább is lelkesedést keltő eszményeket nyújtsanak s határozott viselkedésükkel példát szolgáltassanak,

Ezen fejlődés által az angol munkáspárt is rendkívül nehéz helyzetbe került; s az európai testvérszervezetek lehangoló példáin felül megvannak a saját külön rossz tapasztalatai is. Hisz a moz-

galom az utolsó tiz év alatt kétszer (sőt ha az első munkáspárti kormányzást is számba vesszük, amely tul rövid ideig tartott ahhoz, hogy valamit is elérjen, akkor háromszor) szenvedett erőteljes vereséget; az 1926-os általános sztrájk idején az derült ki, hogy erőszakkal nem tudja kényszeríteni az országot, 1931-ben pedig az, hogy alkotmányos uton nem tudja megvalósítani a céljait.

Ilyen körülmények között nem lehet szemrehányással illetni a vezetőket, ha nem hajlamosak egy forradalmi, vagy akár erősebb radikális állásfoglalásra. Minden olyan kísérlet, amely a fennálló gazdasági és politikai rend felforgatására törne, annak védelmére nagy társadalmi erőket mozdítana meg, amely erők nemcsak azért hatalmasak, mert az ország legbefolyásosabb és leggazdagabb osztályaiból állanak, hanem azért is, mert háttérükben ott van a hagyomány s ott van az a meghatározhatatlan önbizalom, amely a támadókban éppen hiányzik. Így állván a helyzet, egy összeecsapásnak itt is Angliában, ugyanolyan kimenetele lenne, mint másutt. S több mint valószínű, hogy a győzelmet követő reakció olyan védelmi rendszert építene ki, amely lehetetlenné tenné politikai és gazdasági fölényének újabb megtámadását. Ezek a védelmi rendszabályok valószínűleg sokkal tovább mennének, mint azok az — egyébként legnagyobb-részt írásba nem foglalt s konvención alapuló — intézkedések, amelyek ma az angol rendszer alapját alkotják. Így például az 1926 sztrájk letörése alkalmul szolgált törvényhozásra, mely a szakszervezetek hatáskörét megszorította. Mindezeknél fogva Angliában a munkáspárt helyzete sokkal kedvezőtlenebbé válna, ha ugyan a párt nem lenne teljesen eltiltva a működéstől. A szabadság és emberi jogok ügye ellenben nagy csapást szenvedne, miután az angol politikai hagyomány, amely még a Napoleon bukását követő reakciós korszakban is hű maradt önmagához, ezen elveknek ugyiszólván egyedüli letéteményese és oltalmazója. A munkáspárt konzervatívabb részének álláspontja tehát nem annyira észellenes, mint azt a radikálisabb hívek hirdetni szeretik, bárha sok esetben ez az állásfoglalás nem is egészen világos vagy érdekmentes gondolkodás eredményeként jelentkezik.¹

Tekintve, hogy a mai helyzet nem kedvező a gazdasági és politikai rendszer gyors átalakításának megkísérlésére — miután egy ilyen kísérlet, mint kifejtettük, nagy visszahatást váltana ki — ebből logikai következményként a mai helyzet elfogadása s az azokkal való együttthaladás adódik, akik szembefordulnak az államnak a polgári jogokat mindinkább megnyeső rendszerével, akik a munka érdekében az újjáépítést akarják s annak feltételeit kedvezőbbé akarnak tenni a szegényebb és gyengébb osztályok részére. Más állásfoglalás mindazon reformok elmaradására vezetne, amelyek a kapitalizmus alatt is lehetségesek. Ha fentebbi okoskodásunk helyes: a demokratikus és liberális hagyományok fenntartása csakis a mai rendszer elfogadása s a munkáspárt programjának alapos revíziója útján lehetséges. Épp ily fontos azonban a párt szempontjából ellenfelei meggyőzése arról, hogy ez a magatartás belső meggyőződésből fakadó. Azonban ez a változtatás egyfelől némileg izléstelenség lenne a régi vezetők részéről, akik résztvettek a liberálisoktól való elszakadás mozgalmában s a szervezet kiépítésében, másfelől kikerülhetetlenül a párt kettészakadására vezetne s a legrégibb hívek jelentékeny része a szélső ballal keresne összekötte-

tést, a független munkáspárttal vagy akár a kommunistákkal, akik eddig politikailag elhanyagolhatók voltak.

A mai ugynevezett nemzeti kormány csekély eredményei, növekedő népszerűtlensége a nemzeti ujjaépítés problémáinak s a nemzetközi kérdéseknek halasztó kezelése miatt, komolyan veszélyeztetik annak a nagy többségnek fennmaradását, amelynek a kormány az 1931. évi válságos választások alkalmával nagy sikerét köszönhetette. Mind erősebben növekszik azon mérsékelt, de haladó gondolkozású elemek tömege (különösen a midlandi nonconformisták körében), amely erkölcsi okokból elégedetlen a kormánynak a szociális problémák, a lefegyverzés és béke ügyeiben elfoglalt álláspontjával. Valóban az időközi, valamint a községi választások eredményei azt mutatják, hogy a munkáspártnak ismét megvan a lehetősége arra, hogy többséghez jusson. És ha emlékünkből idézzük 1931-ben elszenvedett vereségét, ez a tény teljesen váratlan fordulatként jelentkezik. Éppen azért politikailag elsőrangban fontos kérdés a munkáspárt leendő magatartását illető döntés.

A Trade-Union-ok Weymouthban s a munkáspártnak Southportban tartott ezévi értekezletén elfogadott határozatok a fennebbi életbevágó kérdésekre nem adnak nagyon megnyugtató választ s ez az általuk kiváltott kedvezőtlen benyomás még inkább fokozódik, ha a pártnak az időközi választásokon követett taktikáját szemléljük. A munkáspárt egy szervezet, ha úgy tetszik, egy gépezet és mint egyéb gépezetek, nem csupán idealisták; egyesülése, akik egyedül eszményeik győzelmét tartják szem előtt. Nem is éppen a legkevésbé számottevő tagokat az eszményeknél jobban érdekli a győzelem maga. Ha az eszmények is valóra válnak, annál jobb. Mindezeknél fogva ezen elemek irtóznak a világos, félreérthetetlen határozatoktól; ezek gyengítenék a szavazók számát, azokat vagy bal, vagy jobb irányba terelnék. A liberálisokkal való kombináció viszont új tagok egész seregét hozná be a szervezetbe, már pedig ezeknek szellemi erejétől és osztályától félnek és gyűlölik azt. Ezért a radikális liberálisokkal való koalíció, amely tulajdonképpen a szocializmus tiszta elvetését jelentené, nem egy okból számba se jöhető probléma marad.

Ennélfogva más megoldást kellett keresni, hogy az úgy a mérsékelteteket, akik különben nem szavaztak volna a munkáspártra, még ha a mostani kormány politikájával szemben ellenzéki álláspontot foglaltak volna is el, mint a szélsőséges elemeket kielégítse, amelyek egyébként erőszakos lépésekre lennének hajlandók. Innen a „drákói“ határozatok a baloldali szervezetekkel való „egyesülés“ ellen, míg hasonlóképpen a jobboldaliakkal szemben mellőztettek. Ugy vélik, hogy ilyen módon a pártnak „tekintélyt“ szereztek. Azonban némi reményt azoknak a támogatóknak is kellett hagyni, akik csupán a gazdasági rendszer teljes újjászervezésétől várhatják türhetetlen helyzetük megváltozását. Innen a liberálisokkal való szembe fordulás s egy bevallottan nagy általánosságokban mozgó, mindamellett mélyrevágó szocialista program elfogadása a konzervatív jellegű beszédek dacára. Bámulatatosan hajlékony mechanizmus segítségével mindkét oldalt meg akarják győzni arról, hogy szándékaik megegyeznek azok kívánságával, akikhez fordulnak s hogy az ellentétes pontok csupán a párt sikere érdekében álló taktikát jelentenek. Azok a nyilatkozatok, amelyek a tulajdonosok kártalanítására vonatkoznak

üzemeik szocializálása esetén, tipikus példái ennek a kétlakiságnak. Az eredmény pedig az, hogy a felvilágosultabb, skeptikus kapitalisták mélységes bizalmatlansággal viseltetnek a párt iránt, viszont annak legértékesebb idealista része tele van elkeseredéssel. Még ha a pártnak egy olyan hatalmas egyéniségű vezére lenne is, mint teszem, Rooseveltt, aki személyivarázsával tudná ellensúlyozni a pártpolitika logikai megalapozottságának hiányát, még akkor is veszélyes lenne a párthelyzet. Azonban a mozgalom egy olyan erőteljes személyiséget sem sodort az élre, aki pótolni tudná azokat a kiválóságokat, akiket a párt elveszített.

A birtokososztályok bizalmatlansága, amely a párt illogikus és ingadozó álláspontjának a következménye, valószínűleg hatalmas gazdasági válságot idézne fel a munkáspárt győzelme esetén. De még ha ez kikerülhető is a birtokososztályokkal való együttműködés egy időre biztosítható volna is, előbb-utóbb valószínűleg bekövetkeznék a letörés. Ha a munkáspártnak egy, a modern gazdasági elméleten nyugvó szellemi háttere lenne, hasonló, mondjuk, a marxista elméletéhez, amely a klasszikus értékelmélet kétségbe nem vont uralma idején keletkezett, akkor nem kellene a legrosszabbtól tartani. De a szociáldemokrácia gazdasági tanai nagyon keveset fejlődtek, mialatt a gazdaságtudomány forradalmi haladást mutat fel. Az angol hivatalos munkáspárti doktrína még mindig az érték-többlet tételéhez ragaszkodik, amelyet a kontinens fejlettebb szocialistái már elejtettek, mi több, a gazdasági bajokat a kapitalista rendszerben benne rejlő elégtelen fogyasztással magyarázza. Akárcsak a kapitalista „tervgazdálkodók”-nak, nincs érzékük az iránt, hogy a tökéletes gazdálkodás olyan gépezet, amelyben a javak termelése a leghatékonyabban a fogyasztók szabad választása szerint történik, hogy a termelés hajtóereje a nyereség és hogy e gépezet funkcionálásának feltétele a szabad verseny és alkalmazkodás. Az ő szemükben kizárólag jövedelemelosztási kérdés. S az ő szemükben a megoldás is igen egyszerű: a munkabérek emelése. Éppoly kevéssé értik meg, akár csak leghatározottabb ellenfeleik, a fasiszták, hogy a verseny korlátozása, a nyereség reményének megszűnése, állami beavatkozás a változott viszonyokhoz való alkalmazkodás helyett: mindezek szüségképen paralizálják azokat az erőket, amelyek a gazdasági test kapitalista szervezetében az egyensúly helyreállítása felé visznek és hogy mindezek az életszínvonalnak süllyedését idézik elő. Sajnos, e tekintetben alig lehet változásra számítani, miután a párt idealistái nem hajlandók változtatni meggyőződésükön, a választási küzdelmek tapasztalt vezetői pedig tudják, hogy a tőke elleni küzdelem és a magas bérek jelszava adják a mozgalom sikerét.

Ennélfogva a válságnak, ha talán nem is közvetlenül a munkáspárti győzelem után, de előbb-utóbb el kell jönnie. Ugy látszik, a munkáspárt vezetői nem látják tisztán e problémákat. Az időközi választások alkalmával követett taktikájuk nem azt mutatja, hogy az alapvető nehézségeket akarják leküzdeni. A fegyverkezés és általában a háború kérdését, valamint bizonyos közigazgatási problémákat használták ki a kormánnyal szemben. Egyik nyilatkozat a másikat követi, amelyek szerint nem céljuk forradalmi alakulások előidézése, de a szabad ég alatt tartott gyűléseken az ellenkezőt mondják és a „Szocializmus és béke” programját, amely nem reformista jellegű, hanem

a gazdasági és politikai rendszer radikális megváltoztatását hirdeti célként, a pártgépezet szavazóinak milliói vallják magukénak. Az az engedmény, hogy e programot fokozatosan óhajtják megvalósítani, nem változtat a lényegen, sem a kapitalista rendszerre gyakorolt hatásán. Ennek egyetlen következménye, hogy a változások végrehajtásának kísérlete alatt a birtokos osztályok maradnának a termelési apparátus irányítói s annak segítségével ellenállást fejthetnek ki, komolyan veszélyeztetve a kormány sikerét. Nincs lehetősége politikailag sikerre egy pártnak egy olyan osztállyal szemben, amelyre a gazdaság autokratikus irányítását bizza.

Ha a munkáspárt kapná meg újra a hatalmat, tekintet nélkül most vallott elveire, újra az 1931. évi helyzet állna elő és ismét a között kell választania, hogy átadja a hatalmat a toryknak vagy pedig olyan intézkedéseket tesz, amelyek az egész rendszernek megváltoztatását, nem pedig kifejlesztését jelentik. Ha pedig ilyen változást próbálnának meg, abból súlyos válságnak kell következnie, mert a közvélemény nincs ilyesmire előkészítve. Akkor viselni kell súlyos következményeit annak a ténynek, hogy a többség elnyerése mindkét irányban hamis impressziók keltésével történt és sokkal inkább a tömegek a kormánnyal szemben való ellenzékiiségének, mint szocialista meggyőződésének eredménye. És — ha szabad némi következtetéseket levonni abból, ami külföldön történt és ha fennebbi fejtegetéseink helyesek — az 1931-es évinél sokkal súlyosabb összeomlás következne be, sokkal véglegesebb a demokratikus intézmények és liberális jövő szempontjából.

Közben az angliai ujjaépítés halad tovább a maga útján, kamatlábleszállítás követte a depreciaáció és vámtarifák ösztönző hatását. Az ujjaépítés sikere és állandósága attól függ, hogy mennyire lehet tovább folytatni a kamatláb leszállítását, vagyis mennyire lehet mentesülni minden a bizalmat megzavaró körülménytől. A munkáspárt győzelmének kilátása vagy csak a béremelés irányában ható erősebb követelések is felboríthatnák az expanzió menetét, amelyet a külföldön lehetséges valutaválságok és a nemzetközi politikai feszültség ugy is fenyegetnek. A legközelebbi jövőt illetően a munkáspárt végrehajtó bizottságának az a kívánsága, hogy a baloldali ellenzéket a párton belül lefogja, gazdaságilag kétségkívül kedvezőnek mondható. A magasabb bérek érdekében bejelentett mozgalom valószínűleg nem fog veszélyes arányokat ölteni: a Trade-Unionok tisztviselői félnek attól, hogy egy meginduló sztrájkhullám felett elveszítik az ellenőrzést, illetve szélsőségesebb elemek keríthetik azt kezükbe. De amennyiben ez a módszer bizonyos határig elmehet az urnáknál való győzelem érdekében, éppen annyira veszélyesnek kell annak további forszírozását mondanunk a békés haladás szempontjából. Mint kifejtettük, nagyon komoly helyzet állna elő, ha a választót félrevezetnék a munkáspárti többség győzelmének értelmét illetően s később azután fait accompli elé állítanák.

Még azoknak sem, akik a szocializmus megvalósítását remélik, azoknak sem szabad a mostani munkáspárt győzelmét kívánniok. Nem végleges győzelem, hanem csupán közjáték lenne a súlyos visszaesés előtt. A párt igazi feladata jelenleg meggyőződéses hívek nagy táborának nevelése, akik átvehetnék a kormányt, ha a mostani rendszer valaha megbuknék.

Viszont remélni lehet, hogy a kormány is politikáján bizonyos

módosításokat fog eszközölni, különösen a lefegyverzés s a nemzeti ujjaépítés kérdéseiben. A progresszív álláspont felé tett némi engedményekkel nagy rázkódtatások kerülhetők el. Tényleg, a kormány ilyen irányú tevékenységének, már amellyel a közvélemény növekvő elfordulását akarja megállítani, látszanak némi jelei. Ennek következménye persze nem lesz egyértelműen kedvező a világ gazdaságra. Valószínű, hogy a kormány nem meri ily körülmények között a fontot stabilizálni, mivel a stabilizáció nyomán esetleg deflációs politikát kellene folytatni. Valószínű továbbá, hogy a kormány ezen felül kénytelen lesz a gazdasági tevékenységet közvetlen eszközökkel, állami szükségmunkákkal élenkíteni. Ennélfogva számolni kell a font árfolyamának további esésével. Remélhetőleg ezen intézkedések elég gyorsan fognak végrehajtatni és sikeresek lesznek. Hiszen a világ szerencséjének mondható, hogy a szociáldemokrácia válságát Angliában 1931-ben nem használták fel egy diktatori államforma megvalósítására. Nagy hiba lenne még egyszer kihívni a sorsot.

London.

Balogh Tamás.

Az értéktőzsde eseményei az aranymérlegtől napjainkig.

A budapesti értéktőzsdén hosszú évek során megszokott jelenséggé vált az üzlettelenség és általában gyenge irányzat. Az elmúlt év utolsó hónapja élenkséget, emelkedő árfolyamokat hozott s azóta egyre fokozódó érdeklődést és áremelkedést látunk. Természetesen nem teljes a kép, mert az 1931. évi bankzárlat óta ugyan lépésről-lépésre kiterjesztették az értéktőzsde forgalmát, de a bankrésztvények — a Nemzeti Bank részvényeinek kivételével — még mindig hiányoznak az árfolyamlapról.

Tekintve a hitelszervezet közgazdaságilag elsőrendű jelentőségét, ez csak átmeneti állapot lehet s miután a tőzsde meglehetősen az érdeklődés központjába került, kíváncsiaknak látszik a bankzárlat idejéből eredő korlátozások ezirányu megszüntetése.

Egyébként a jelenlegi tőzsdei helyzet hasonlóságot mutat az aranymérlegek utáni időkével. Nem érdektelen tehát egy visszapillantás az 1926 óta lejátszódott tőzsdei eseményekre.

Amikor 1926 tavaszán az aranymérlegek megjelentek, a részvények mérlegszerű értékelése és tőzsdei árfolyamuk között feltűnő volt az eltérés. A legtöbb esetben a tartalékok nem vétettek figyelembe s a tőzsdei értékelés a névérték körül mozgott. Ez nem sokáig tartott, az év második felében egyre erősödő hosszmozgalom alakult ki, mely eltartott 1927 nyaráig; egy éven belül a tőzsde a teljes mérlegtételeket honorálta, sőt túl is haladta.

Az áremelkedések magyarázatául szembeötlő volt a jövedelmezőség emelkedése, de más okok is hatottak, így a bankbetétek tekintélyes növekedése, másrészt a tőzsdei hitelek emelkedése is. A pénzpiac is javult s 1926-ban az átlagos kölesön kamatszínvonal a 2—3%-kal csökkent. Ezenkívül az építkezés fellendülése és állami beruházások is jelentősen hatottak. Mindehhez járult még a nemzetközi tőzsdék tartós szilárdsága, a berlini tőzsdén parallel futó átértéklési mozgalom, a kibontakozóban lévő nagy newyorki hosszmozgalom, végül az az igen fontos, lélektani tényező, hogy a jó tőzsde

	1926 V/31.	1927 V/2.	Teljes mérleg- ért.	1925 Osztt.	1926
	P e n g ő				
Kereskedelmi Bank ...	60	136	100	14	5
Hitelbank	52	101	74	4.4	5
Salgó	29	88	60	2.56	3
Köszén	230	786	300	16	22
Ganz	85	283	132.50	8	0
Rima	35	128	100	2	3.50
Cukor	96	266	150	8	10.—
Trust	93	210	170	5.76	8
Izzó	138	396	151	8	8
Bauxit	24	400	50 frs.	0	3
Gummi	28	200	23	0	1
Első bpesti malom	36	61	100	3	2.50

megmozgatta a közönséget és vevőket hozott a piacra.

1927 nyarán az átértéklődési hossz befejeződött és kisebb-nagyobb ingadozások után 10—30%-os lemorzsolódással átlagos nyugalmi helyzet állott elő.

Közben a tőkepiac tartós javulása — mely részben a newyorki eseményekkel állott szoros összefüggésben — az emissziós tevékenység fokozatos fejlődését tette lehetővé; már 1926-ban kezdődött s főleg 1927—28-ban mutatott tekintélyes eredményeket.

1927-ben fontos mozzanat: a jelzálog modernizálása törvényhozási uton, tekintettel az amerikai tőkeimport lehetőségeire. A jelzálogkölcsonők kihelyezése most már erősebb ütemben indult meg. Az e téren jelentős nyolc budapesti nagybank kihelyezései tekintetében az évvégi mérlegek szerint a záloglevél és kötvénykölcsonők állaga a következő volt:

	Millió pengőben			
	1926	1927	1928	1929
Kereskedelmi Bank	15.2	39.8	58.2	68.1
Hitelbank	2	8.9	42.7	43.4
Pesti Hazai Takaréktörzs	13.3	26.5	63.4	72.5
Angol-Magyar Bank	0	11.7	18.7	18.2
Leszámitolóbank	—	—	53.6	57.2
Magyar-Olasz Bank	—	22.6	46.3	56.6
Magyar Ált. Takaréktörzs	—	20.3	37.—	42.6
Moktár	3	13.3	17.6	26.9
	33.5	143.1	337.5	385.5

Az emelkedés különösen 1928-ban szembetűnő, az előző évekhez képest, csaknem 200 millió.

A tőzsdei konjunktúra javulásával kapcsolatosan részvénykibocsátások sorozata vált lehetővé. Már 1927-ben több budapesti bank és vállalat emelte fel alaptőkéjét. Így:

a Pesti Hazai	3½ millió pengővel
a Leszámitolóbank	4 „ „
az Általános Takaréktörzs	6.1 „ „
az Angol Magyar Bank	12 „ „
Összesen...	25.6 millió pengővel

A vállalatok közül a Bauxit kétizben is összesen 6 millió sv. fr.-kal, az Ofa 4.4 millió sv. fr.-kal, ezenkívül a Műtrágya és Nagybátonyi szén $2\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$, a Chinoin és Vasutforgalmi $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ millió pengővel. 1928-ban a Magyar-Olasz Bank 9.2, a Magyar Általános Takarékszövetkezet 8, a Hazai Bank 3.6, a vállalatok közül a Pamutipar 2.4 millióval. 1929-ben az Angol-Magyar Bank 5, a Pesti Hazai 4, a Moltár 4, az ipari vállalatok közül pedig a Trust $15\frac{1}{2}$ millióval emelte fel alaptőkéjét. A tranzakciók általában a külföldi üzletbarátok bevonásával történtek, úgyhogy az új részvények körülbelül felerészben külföldön voltak elhelyezhetők.

A részvénytőke átalakulása 1928-ban lényegesebb események nélkül telt el; az osztalékok az előző évhez képest általában emelkedtek; a bankértékek nagyjában tartották színvonalukat, az ipari vállalatok árfolyama lassan morzsolódó képet nyújt, mely az év végéig 10—20%-os kereteken belül marad.

1929 első felében sem voltak átlag nagyobb változások, a bankok valamivel emelték az előző évi osztalékukat, néhány jelentős iparvállalat is, a többiek nagyjából az elmúlt évet fizették. Az 1928 folyamán kialakult, illetve lemorzsolódott árfolyamok tartották magukat. Néhány papírnál az átlagnál nagyobb csökkenés mutatkozott, így:

	1928. I./1.	1928. XII./31.	1929. VI/30.
Pamut	150	100	75
Ganz	200	147	100
Cukor	210	150	108
Gummi	155	75	42

Figyelembe véendő, hogy az elmúlt évek konjunkturális lehetőségeit a mezőgazdaság általában nem élvezte, ez mint világjelenség a newyorki tőzsdei hossznál is karakterisztikusan mutatkozott. Hazai viszonylatban a buza ára 1927 májusában 37 pengő körül volt, az év második felében 29—31 pengő körül mozgott, 1928 első felében emelkedett, júniusig újból elérte a 34 pengőt, azután év végéig megállás nélkül esett 25 pengőig. 1929 április végéig 25—26 pengő körül tartotta magát, május elején erős hanyatlás állott be, úgyhogy május végéig 21 pengőre zuhant. A többi mezőgazdasági termék hasonló áresést szenvedett, a mezőgazdaság jövedelmezősége egyre romlott s a föld ára is hanyatlott, aminek a hatásai az értéktőzsdén is jelentkeztek.

Első kritikus jel volt az aranymérlegek óta egy kisebb bank, a Lipótvárosi takarékszövetkezet jegyzésének beszüntetése 1929 március 8-án. Régi kis intézet volt 1 millió alaptőkével; az eset hamar feledésbe ment, a bank csendben felszámolt.

Sokkal nagyobb méretű volt néhány hónap múlva a Földhitelbank ügye. Június 12-én hirtelen 70 pengőről 50 pengőre esett, majd pár hét alatt 5 pengőre. Augusztus elején kényszeregyezségi eljárás folytán beszüntették a jegyzését. Az esetből bűnügy is lett, objektív megítélésénél azonban figyelembe kell venni a chicagói buzaárak zuhanását április—május hónapban, amely légkörben 1929 június 7-én a bécsi Arbeiterzeitungban egy közlemény jelent meg, hogy egy budapesti intézet, mely búzában dolgozik — immobilá válta; a pesti piac ezt a Földhitelbankra magyarázta, ami a bank megrohanását idézte elő.

A Földhitelbank árletörése a tőzsdén elszigetelt eset maradt. de egyéb körülmények jöttek, amelyek az áralakulásra nyomasztóan hatottak.

1929 októberében az évek óta tartó newyorki hossz hirtelen összeomlott. A pénz világpiaci ára 1928 eleje óta egyre drágult, a newyorki ráta $3\frac{1}{2}$ — $6\frac{1}{2}$ -re, London $4\frac{1}{2}$ -ről $6\frac{1}{2}$ -re emelkedett s csak az 1929. év végén csökkent Newyork $4\frac{1}{2}$, London 5%-ra; ezzel párhuzamosan a Magyar Nemzeti Bank 6-ról 8-ra emelte, majd 1929 végén $7\frac{1}{2}$ -re csökkentette a kamatlábát.

A newyorki tőzsdei összeomlás után egyre szembeötlőbbé váltak a már előzőleg is érezhető agrárválság hatásai. Kanada egy új vasutvonallal hozta közelebb búzatermő vidékeit és hatalmas gabona-többlettel fenyegetett. Európában is egyre élesbedett a helyzet. Csakhamar minden vonalon hanyatló áralakulás volt látható; következményeiben legsúlyosabbnak a gabona-béssz tekinthető és elképzelhető, hogy ily légkörben mily ijesztőleg hatott az orosz gabonafelesleg megjelenése.

Az 1930. év még egy 130 centes chicagói búzajegyzéssel kezdődött, de március végén egy dollár alá hanyatlott, majd a jó termés-jelentés nyár végére 80 centre, sőt novemberben átmenetileg 70 cent alá is nyomta. A cukor ára Newyorkban 1929 végétől egy év alatt 2.35 dollárról 96 centre, a pamut $17\frac{1}{2}$ -ről $10\frac{1}{4}$ centre, réz 18-ról $10\frac{1}{2}$ -re, ezüst 47-ről 31 centre esett stb. Talán legerősebb volt a gumiárak több mint 50%-os esése.

Hazai viszonylatban a buzaár 1930 január elején még 23 $\frac{1}{2}$ P volt, júniusban 20 $\frac{1}{2}$, az év második felében egyfolytában zuhant az év végéig 13 $\frac{1}{2}$ pengőre.

A budapesti tőzsdei árfolyamokat a newyorki összeomlás inkább kedvezően érintette. 1929 második fele hanyatlóan indult s október végéig 10—20%-os árcsökkenések mutatkoztak, október végén a tőzsde megszilárdult és 1930 január végéig a félévi árveszteségeket behozta. Aztán ingadozó áralakulás következett júniusig lefelé, júliusban javult, ekkor emelt tőkét a Ganz, 98.000 db részvényt bocsátott ki, amelyet 110 pengős áron egy nemzetközi elektromos csoport vett át (árfolyama 90 P körül volt), ami csaknem 11 milliós tranzakciót jelentett.

Utána az áralakulás élesen lefelé irányult s október 10-ig általános árletörések voltak: Ganz 92-ről 67-re, Cukor 100-ról 77-re, Köszén 560-ról 435-re, Salgó 40-ről 33-ra, Rima 71-ről 63-ra, Gumi 44-ről 28-ra esett. A bankrészvények általában tartották magukat. A malomiparok egy év alatt 50%-ot estek, jellemezve a malomipar szomorú helyzetét az ország feldarabolása és az agrárkrízis következményeként.

Átmeneti javulás után az 1931-es év további hanyatlást hozott, sok részvény elérte, sőt túlhaladta az aranymérlegek előtti mély árfolyamot. A Ganz-részvények egyre estek 70—60—45, majd áprilisban 33 pengőre. Májusban kipattant az osztrák hitelintézet válsága, május 12-én az előzőleg 36 pengős jegyzést felfüggesztették, első jegyzés május 20-án 18 pengő volt, azután július 16-ig $4\frac{1}{2}$ pengőre zuhant. Az osztrák hitel válságát a budapesti piac erősen sinylette s magyar érdekeltségei sokáig zavarták a tőzsdét.

Az osztrák hitel összeomlása a nyugati pénzpiacokon oly pánikot idézett elő, hogy a középeurópai piacokról való pénzfelvonás

rohamszerűen jelentkezett és csak a jegybankok szabad devizatartalékából volt fedezhető. A bizalmiválság már a pánik előtt érezhető volt, oka tulajdonképpen Németország 18 milliárd körüli kereskedelmi adóssága volt s így a Hoover-moratóriumakció meggyúsulása után, bár a kritikus jelenségek kiindulópontja Bécs volt, csakhamar Berlin lett a központjuk. A devizaelvonások oly méretűkké váltak, hogy a Nordwoll-koncern összeomlása miatt bajbajutott Danatbankon segíteni nem tudtak s a bankok megrohanása ellen július 13-án bankzárlat rendeltetett el, amely augusztus 1-ig tartott és ez alatt behozták a devizakényszerszergazdálkodást.

A válság további áldozatai voltak: A Dresdener Bank, a brémai Schröder Bank, a bécsi Auspitz Lieben, aztán átesapott külföldre: Amstelbank, Brupbacher & Co., Zürich, Banque de Genève. A kritikus események további hatása az angol font megingása volt, 4.86-ról 4 dollárra esett, novemberben 3.28 dollárra. A pánik Amerikára is átesapott; október végéig kb. 600 millió dollárra taksálták az aranyvesztést. Párizsban egy nagy bankot, a Banque Nationale de Credit-et kellett szanálni s átmenetileg valósággal aranybeváltási láz tört ki.

1931 elején a budapesti nagybankok 20 milliós Investment Trust-öt hoztak össze a tőzsde támogatására, ez azonban nem pótolta a közönség érdeklődését: az árfolyamok egyre hanyatlottak. Az Osztrák Hitel összeomlása után a pánik Magyarországot sem kímélte s bár a régi üzleti összeköttetésnek csak maradványai voltak, kellemetlen összefüggést láttak a Magyar Hitelbankkal.

A jegybank aranykészlete a januári 163 millióról július végéig 112 millióra olvadt. A bankjegyforgalom 400-ról 500 millióra ugrott, a váltótárca pedig 265 millióról 389 millióra. A rátát a bank június 16-án $1\frac{1}{2}\%$ -kal $7\frac{1}{2}\%$ -re emelte. Július 4-én a BIZ kincstári váltókra 5 millió font hitelt szavazott meg, de 10 hónap múlva kiderült, hogy az a Danatbank összeomlása miatt nem folyósítható. Erre július 14-én háromnapos szigorú bankzárlat jött. Augusztus 14-én megjelent az aranypengő-rendelet, amely a bankkövetelés és az effektív fizetési eszköz valorizációszerű megkülönböztetésével megfelelő lélektani hatást váltott ki. Egyben a devizakényszerszergazdálkodás, később a kliringegyezmények, transzfermoratórium és hitelrögzítési egyezmény a pengőt és hitelszervezetet átvitte a válságon.

A tőzsde egyelőre sorsára maradt. Egyébként 1931 elejétől a bankzárlatig általános volt az árhanyatlás, az addig eléggé állandó bankrészvénnyek is estek 10—20%-ot. A tőzsdezárlat után egyéb fontos problémák kerültek előtérbe, először a bankzárlat megszüntetése, a pengő védelme, az államháztartás 117 milliós deficitje.

A tőzsdezárlat fenntartása elsősorban az arbitrage-üzlet miatt látszott célszerűnek, amely az utóbbi években ugysis nyomasztó tényezővé vált: külföldiek magyar papírjainak eladását jelentette. Másrészt a belföldi pénzpiacnak is megvoltak a maga nehézségei. A mérlegekhez hivatalos mérlegárfolyamoknak a megállapítása vált szükségessé. Lassanként bizonyos magánforgalom alakult ki, eleinte titokban, azután nyíltan tűrve. Nyár végére 33 pengős Magyar Hitel- és 13 pengős Ganz-árfolyamról beszéltek. Novemberre hosszspekuláció alakult ki, amely például a Salgó árfolyamát 50, a Köszénét 500 pengő fölé emelte és egy illegális arbitrage veszélyével

jelentkezett. Erre december 6-án rendelet tiltotta el az árfolyamok közlését s a magánforgalmat és az értékpapirüzletet irodaközi forgalomra utalta. Ez uton aztán bizonyos taxációs árfolyamok alakultak ki.

A lassanként kialakult taxációs árak és a bankzárlat előtti árfolyamok között lényeges eltérések voltak, elsősorban a bankrésztvények rovására. 1932 elején:

a Magyar Hitel taxációja	16 pengő körül volt	55 pengővel szemben
a Kereskedelmi Banké	60 „ „ „	91 „ „
Hazai Takaréké	75 „ „ „	145 „ „
Leszámitoló Banké	50 „ „ „	82 „ „
Angol-Magyar Banké	40 „ „ „	64 „ „

még gyengébben alakult a középbankoknál a helyzet:

Hazai Bank taxációja	16 pengő körül volt	41 pengővel szemben
Magyar-Olasz Banké	32 „ „ „	60 „ „
Moktáré	17 „ „ „	66 „ „
M. Ált. Takarékpénztáré	15 „ „ „	64 „ „

A Kereskedelmi Bank és a Leszámitolóbank kivételével nemcsak az aranymérlegek előtti, hanem sokkal kisebb, névérték alatti értékelés jelentkezett.

A szén- és cukorpapírok magasabban mutatkoztak: Kőszén 358 után 385, Salgó 30 után 34, Cukor 70 után 75; a többi értékelések azonban szintén jelentősen lefelé tolódtak: Ganz 23 után 9, Műtrágya 14—8, Nasici 73—48, Gumi 20—15, Bauxit 30—16, Pamut 33—16, Trust 94—83, stb. Körülbelül azonos nívón maradt a Rima 30 P körül.

A jövedelmezőség is problematikussá vált. A Magyar Hitel 1930. évre még 4½ pengőt fizetett, 1931 óta beszüntette az osztalékot, a Ganz már előző évben sem fizetett. A többi bank maradt az osztalékfizetés mellett, de jelentősen csökkentette, 30—50%-ra. A többi vállalat is erősen redukálta, sok pedig teljesen megszüntette azt.

A taxációk alapján végeredményben kialakult egy folyamatos tőzsdei értékelés, amely a későbbi forgalmi reaktiválás alapjául szolgált. Egyébként a külföldi tőzsdék ez idő alatt oly árhanyatlásokat mutattak, hogy a magyar taxációknak sem volt mit szégyelniük. Newyorkban pl. 1932 elejére a Telephon 177-ről 111-re, Copper 25-ről 8.75-re, General Electric 41-ről 18-ra, General Motors 37-ről 20-ra, United Steel 96-ről 38-ra zuhant. A többi tőzsdék is igen lanyhák voltak.

Különben is az 1932. év a világpiacokon egész rendkívüli jelenségeket mutat. Az év elején 50 cent körüli jegyzés volt Chikagóban a búzára, július elején egy besszhullám 44-re nyomta le azt. A cukor ára 1.6-ról márciusra 70 centre, júliusig 64 centre esett. A pamut pl. 10½-ről 5 centig zuhant stb. Májusban a newyorki tőzsde a legalacsonyabb árakat jegyezte s az ottani magyar kötvénypiac is összeomlott. Ez a hullám végigsöpört a világtőzsdén.

1932 nyarán a tőzsdei helyzet fokozatosan javult, úgyhogy augusztus 20-án 18 papírban az árjavulás escomptálásával megindult a tőzsdén is a hivatalos forgalom.

Az 1933. év eseményei a március 4-én bekövetkezett amerikai bankzárlat; április végén a dollár megingott, július 18-ig 30%-kal,

az év végéig további 10%-kal süllyedt. A buzaár újból csökkent, júliusig 14 P-ről 10-re, az év végéig pedig 7 P-re zuhant.

1933 február 24-én és július 15-én az értéktőzsdei forgalmat jelentősen kiterjesztették, majd 1934 október 8-án még néhány ipari papírt vezettek be, úgyhogy a bankrészvények kivételével most már ugyyszólván minden korábban jegyzett papír hivatalos forgalom tárgya. Egyébként az áralakulás tekintetében az 1934-es év kedvezően indult s bár a buzaárak több mint 100%-kal emelkedtek, politikai és egyéb okok folytán tavasz óta lanyhuló irányzat következett.

Az utóbbi évek áralakulását egyébként az egyenlőtlenség jellemezte; cukor, gumi, textil és vegyi értékek már a múlt év óta állandóan emelkedtek, viszont bank- és egyéb részvények 1934. év végéig hanyatlottak. Ennek egyik oka a külföldön elhelyezett értékpapírok repatriálása és a bécsi bankválságokkal kapcsolatos magyar érdekeltségek likvidálása.

1934 november végén megfordult a tőzsdei irányzat s tekintélyes áremelkedések állottak elő. A bankzárlat előtti árfolyamokhoz képest a vezető-értékek a következő képet mutatják:

	1931 VII/13.	1935 III/14.	Utolsó oszt.
Kereskedelmi Bank.....	91	57	3.—
Hítelbank	55	32	—
Leszámitolóbank	82	32	1.50
Hazai Takarékok	146	43	3.—
Köszén	358	325	10.—
Salgó	30	27	1.—
Rima	32	38	1.—
Ganz	23	18	—
Cukor	77	139	6.—
Gumi	20	58	1.50
Trust	94	79	4.—

A tavalyi osztalékcsoökkentések után az ideai mérlegek valamivel jobb képet mutatnak, további osztalékredukció nem volt, néhány iparvállalatnál emelkedésre számíthatnak.

Ha az ideai bankmérlegeket az 1925. évi aranymérlegekkel szembeállítjuk, az üzleti forgalom tekintélyes emelkedését állapíthatjuk meg, a betéti és kihelyezési állomány, de egyéb tételek is jelentősen emelkedtek az akkori állaggal szemben. A jövedelem ugyan nem emelkedett aránylagosan s az osztalékok különféle okokból (pl. mezőgazdasági válság) csökkentek, mégis a mai taxációs árfolyamok mellett aránylag a legnagyobb jövedelmezőséget mutatják. Ha a mostani jobb tőzsdei hangulat mellett a bankzárlattal kapcsolatos tőzsdei rendszabályok megszüntetésére bankpapírokat is bevezetnének a rendes tőzsdei forgalomba, ez a körülmény az árfejlődésben is valószínűleg kifejezésre jutna.

Kuba János.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A külkereskedelmi elmélet újabb fejlődése.

Ohlin, Bertil: Interregional and international trade. Cambridge: Harvard University Press, 1933. XVII + 617. p.

Haberler Gottfried: Der internationale Handel. Berlin, J. Springer, 1933. XII + 298 p.

Ha a közgazdasági elméletnek az utolsó fél évszázadban való fejlődésére visszatekintünk, meg kell állapítanunk, hogy a szorosabb értelemben vett elmélet lényegében megmaradt azokon az alapokon, melyeket tudományunk megalapítói oly mesteri kézzel építettek fel. A fejlődés inkább tudásunk medrének kiszélesítésében, fontos új szempontok felkutatásában és csak részben új problémák meglátásában állt, de maga az alap megmaradt. Így volt ez az árelméletben, hol a gazdasági egyensúly alapvető gondolata lényegileg már a klasszikus tanban megvolt, így a jövedelemeloszlási elméletben, melyet már a klasszikusok a termelési tényezők áralakulási folyamatának ismertek fel. Mind e területeken és a pénzelméletben azonban igen jelentős új szempontokkal is gazdagodott az elmélet. Csak a külforgalom látszott kivételnek, melyben a komparatív költségek tétele a legújabb időkig a maga eredeti alakjában maradt meg — *Pareto* és iskolájának, valamint néhány legújabb dolgozat kísérleteitől eltekintve — és amelyet a rég egyoldalunak felismert munkaelméletre alapított eredeti alakjában ujitott fel nemrég *Taussig*, aki egyébként erősen hajlik a határhaszongondolat felé.¹

Pedig kétségtelen, hogy a klasszikus külkereskedelmi elmélet — nem is szólva a munkaelmétről, melyre az iskola a komparatív költségek tételét alapította — több új feltevésből indul ki, amely a klasszikusok korában többé-kevésbé fennállott, de a gazdasági viszonyok száz év alatti változásával nyilvánvalóan nem felel meg többé a valóságnak. Ilyen feltevés a termelési tényezők teljesen szabad mozgása az országon belül, de mozgáshiánya az országok közt. A pénztőke nagy mozgékonyasága nemzetközi szempontból is ma oly tény, mely lépten-nyomon szemünkbe ötlik és a nagy nemzetközi vándorlások ugyancsak tagadhatatlanok és nagyot változtattak a nemzetközi gazdasági viszonyokon. A klasszikus külkereskedelmi elmélet továbbá — a termelési költségelméletnek a kereslet elemzésével szemben való tehetetlenségénél fogva — a kínálat tényeire van

¹ Művének ismertetését a Közgazdasági Szemle. L. 1930-as évfolyamában, 73. k. 220. l.

csupán felépitve — a *Mill*-féle formulázás is csak kevésbé jutott ezen túl, — holott az árelmélet azóta éppen a kereslet elemzésében nagy haladást tett. A fizetési mérleg elmélete is erősen fejlődött és a termelési ágak településének problémája gazdagította elméleti szempontjainkat.

Nem csodálkozhatunk ezek után azon, hogy a külkereskedelmi elmélet revíziójára előbb-utóbb sor kellett, hogy kerüljön. A klasszikus elmélettel elégedetlenek sorában — idetartoznak *Eulenburg* a németek és többen az amerikai írók közül — egyike az elsőknek *Ohlin* volt, ki már 1927-ben kifejtette elégedetlenségének okait.² Kiváló elméleti felkészültsége és a korszerű árelmélet szempontjai erősen élesítették szemét a klasszikus külkereskedelmi elmélet hiányaival szemben és táplálták benne a vágyat ez elmélet alapos revíziójára. Meggyőződése az, hogy „there are in certain respects serious deficiencies inherent in the orthodox theory“ (571. old.). Hogy azonban a klasszikus alapok e téren is mily szilárdak, mutatja *Ohlin* további megjegyzése, hogy „a new theory will mean only a restatement of the essentials of the old one“. (U. o.) Feladatát tehát a szerző abban látja, hogy a tudomány tökéletesedésével adott szemszögön keresztül fejtsse ki az alapjaiban helytálló régi theoriát. *Ohlin* e szerénysége mintául szolgálhatna sokaknak, kik mindig újra és újra vélik alapjaiban felépíthetni az elméletet.

Ohlin kiindulási pontja az, hogy miképp a belkereskedelemben az árak határozzák meg a forgalom feltételeit, éppen így van ez a külkereskedelemben is, mely csak bizonyos, a nemzeti határokkal kapcsolatos forgalmi akadályok hatása alatt, de nem lényegében különbözik a belkereskedelemtől. Éppen ezért lényegileg nincs is szükség önálló külkereskedelmi elméletre, mert a külkereskedelem is az áralakulás általános törvényei alatt áll. Az elmélet sokat nyer így egységességében, mert a külkereskedelmi elmélet is mint ár-elmélet bontakozik ki, mely éppen úgy, mint a jövedelemeloszlási elmélet, csak a nemzetközi viszonyokban rejlő feltételek behelyettesítését teszi szükségessé az általános árelméletbe.

E szemszögből nézve a komparatív költségek tétele felesleges (1. 47. old.), sőt klasszikus fogalmazásában téves is. Félrevezető pedig nemcsak azért, mert a munkaelméletre van alapítva, hanem azért is, mert nem veszi az összes ártényezőket figyelembe, hanem csak a kínálat oldaláról nézi a folyamatot és figyelmen kívül hagyja a keresletet (586. old.). Ez alapvető hiba, mert a gazdasági egyensúly nem a kínálatok, hanem a mindkét oldalról jövő kínálat és kereslet alapján jön létre. Nemcsak azért, mert a cserehez kereslet is kell, hanem azért is, mert a kereslet intenzitása is tényezője az egyensulynak. Az tehát, hogy valamit valahol olcsóbban állítanak elő, mint máshol — nem szólva arról, hogy tisztán a munkamennyiségek összehasonlítása ennek megállapítására nem elegendő — magában még nem dönti el a csere lehetőségét, mert a cserehez kereslet és megfelelő vásárlóerő is kell. *A nemzetközi csere tehát nem tisztán komparatív költségeken, hanem a csere összes feltételein nyugszik*, beleszámítva a kereslet nemzetközi vonatkozásait is.

² V. ö. „Ist eine Modernisierung der Aussenhandelstheorie erforderlich?“ c. cikkét a *Weltwirtschaftliches Archiv* 26. kötetben (1927.) 96—115. old.

Ezért nem tisztán a költségek, hanem az áraknak az összehasonlítása a szabályozója a külforgalomnak. Hiszen a költségek csak egyik, bár fontos, de nem kizárólagos tényezője az árak és így a cserefeltételeknek.

Ebben *Ohlin*-nak feltétlenül igaza van. Legujabban többen többé-kevésbé világosan látták ezt, de oly világosan még senki sem fejezte ki, mint ő. Hozzá kell azonban fűznünk, amit *Ohlin* nem hangsúlyoz eléggé, hogy a klasszikusok alapvető gondolata, a *termelési fölény* eszméje akkor is tengelye marad a magyarázatnak, ha kiküszöböljük azokat a hibákat, melyek a munkaelmélet egyoldalúságából adódnak. *Ohlin* is elismeri: „The immediate cause of trade is always that goods can be bought cheaper from outside in terms of money than they can be produced at home.“ (12—13.) A haladás az ő elméletében az, hogy nem egy termelési tényezőtől, a munkától, hanem az összes termelési feltételek egymásra hatásából magyarázza a termelési fölényt. Problémakitűzése igen szép: „to show in what way differences in equipment come to be expressed in differences in money costs and prices“. (13. old.) Az állítása helytálló, hogy az elmélet egy lépéssel közelebb jut a kérdés lényegéhez, midőn nemcsak a termelési fölény tényét állapítja meg, hanem arra keres feleletet, hogy miért különböznek az árak két különböző országban. (14. old.) És igazán a kérdés lényegét fedi fel az a megállapítása, hogy „the ultimate determinant of interregional trade, as of all price phenomena, is the relation between the factor supply and the demand conditions“. (17. old.)

A nemzetközi forgalom e szerint tehát nem valamely különös törvény, hanem a piacok egymásközti összefüggésének következménye. „The important distinction is... not between domestic and international trade theories, but between a one-market and a many-market theory of pricing.“ (141. old.) Ami tehát a külforgalomra lényeges, az több piac, a különböző nemzetek piacának egymás mellett léte és egymásra hatásuk. A piacok összefüggéséből következik, hogy árösszehasonlítások történnek és ez a forrása a kereskedelemnek. Persze itt sem az árkülönbségek ténye magában a döntő, hanem a kereslet és a szállítási feltételek is, mely utóbbiak vizsgálatának *Ohlin* különös figyelmet szentel, míg a kereslet befolyását ismételten hangsúlyozza ugyan, de közelebbi vizsgálatára lényegileg ő sem tér rá. Ez kétségtelenül egyik hiánya *Ohlin* fejtegetéseinek.

Van azonban a nemzetközi forgalomnak még egy feltétele és ez a kereskedelmi, illetőleg a fizetési mérlegnek a kiegyensúlyozása. Hiszen a külforgalom is csere, hol ellenértéket kell nyújtani. A külföldről való beszerzés tehát csak addig lehetséges, míg e feltétel — akár áruszállítással, szolgálatokkal vagy kölcsönnel — teljesítve van, amit persze már a klasszikusok is tudtak. Ha *Ohlin* szellemében a nemzetközi kereskedelem elméletének az általános árelmélettel közös gyökereit kutatjuk, akkor hozzáfűzhetjük még azt is, hogy a nemzetközi mérleg kiegyenlítődésének tétele sem novum a forgalom és az áralakulás általános tételeivel szemben, mert a belforgalomban is ez által hat a kereslet, mely csak akkor hatályos, ha kellő ellenszolgáltatást adni képes.

De a különböző piacok árai nemcsak összefüggnek egymással, hanem a piacok összefüggése kisebb-nagyobb fokának megfelelően hatással is vannak egymásra. E hatások beható vizsgálata *Ohlin*

kutatásainak egyik főcélja. Az árak különbözősége nemcsak az áruk nemzetközi megmozdulását, tehát a külkereskedelmet eredményezi, hanem maguknak a *termelési tényezőknek* a mozgását is. *Ohlin* már egy előbbi tanulmányában behatóan foglalkozott e kérdéssel és könyvének is egyik legszebb része e tárgy bőséges példákkal való fejtegetése.³ E tekintetben tanult *Taussig*-tól, ki mesterien illusztrálja a fizetési mérlegre vonatkozó tételeket statisztikai példákkal.

Minden ország olyan árukat visz be, melyekben oly termelési tényezők játszanak szerepet, melyek az illető országban drágák és oly árukat visz ki, melyek előállításához termelési tényezőkkel bőségesen rendelkezik. Így a nemzetközi forgalom a termelés települési kérdésének sikjára kerül, annak lesz egyik fejezete. *Ohlin* elméletének egyik alapköve ezért az a tétel, hogy a nemzetközi forgalom elmélete a termelési tényezők települési elméletén nyugszik. Talán szabad itt megjegyezni, hogy már 10 év előtt megjelent könyvemben én is ez alapon magyaráztam a külforgalmat.

Ohlin fejtegetéseinek egyik nagy érdeme azonban, hogy a település problémáját nemcsak statikus, hanem dinamikus vonatkozásában is vizsgálja. A nemzetközi forgalom ugyanis nemcsak árukat, hanem termelési tényezőket is mozgat meg, hacsak ennek nincsenek — mint természeti adottságoknál — legyőzhetetlen akadályai. Minden ország oly termelési tényezőket igyekszik magához vonni, melyek nála ritkák és ezért drágák. Így pl. a természeti kincsekben gazdag Egyesült Államok óriási embertömeget és tőkemennyiségeket vonzottak magukhoz. Ezzel a nemzetközi forgalom nemcsak a termékek, hanem a termelési tényezők árainak is bizonyos kiegyenlítési irányzatát idézi elő, mert a mozgatható termelési tényezők vándorlása csökkentti az egyes vidékeken ritkább termelési tényezők ritkaságát. A termelési tényezők mozgásának a vizsgálat körébe vonásával sokat nyer a külforgalmi elmélet, mert a klasszikusoknak e tényezők országhoz kötöttségét feltételező álláspontja már rég nem felel meg a való tényállásnak. Evvel ma már mindenki tisztában van, de e mozgásnak az elméletbe rendszeres beledolgozása azért nem kevésbé érdem. Igen jó gondolata *Ohlin*-nak az, hogy az „international trade“-ot az „interregional trade“ esetének fogja fel, rámutatva arra, hogy a termelési feltételekben való különbségek a belső forgalomban is munkamegosztást és ebből származó forgalmat alapoznak meg.

Igen tanulságosak *Ohlin*-nak a váltóárfolyamra vonatkozó fejtegetései is. Itt is elsősorban az orthodoxnak nevezett klasszikus elmélet egyoldalúságát hibáztatja, amennyiben a klasszikusok tulságosan monetarius szempontból nézték a fizetési mérleg kiegyenlítésének folyamatát és ezért az aranyáramlásoknak tulságos jelentőséget tulajdonítottak. *Ohlin* mindenekelőtt arra mutat rá, hogy az árak nemzetközi vonatkozásban nemcsak monetarius okokból változnak, hanem akkor is, ha az ártényezőkben változások mennek végbe vagy tőkemozgalmak következnek be. Azt, hogy az árrendszer nemzetközi vonatkozású változásai mily mélyremenő hatást gyakorolhatnak a fizetési mérlegekre, az agrártermékek termelési viszonyainak és árainak változása sajnosan mutatta meg az utolsó évtize-

³ V. ö. Die Beziehungen zwischen internationalem Handel und internationalen Bewegungen von Kapital und Arbeit. Zeitschrift für Nationalökonomie. Band II. (1931.) 161—199.

dekben. Felhívja továbbá a szerző a figyelmet arra, hogy az aranyáramlások szerepe ma sokkal kisebb, mint ahogy a klasszikusok hitték. Ténybelileg itt feltétlenül igaza van, de a klasszikusok védelmére elfelejti kiemelni azt, hogy a bankok kifejlődése és a nemzetközi mechanizmusnak ez által való tökéletesedése okozza ezt főképpen, mert folyó ügyleteikkel tudatosan az aranypontok között tartják, míg lehet, a váltóárfolyamot és így csak e téren való nagyobb nehézségek után kerül ma legtöbbször sor nagyobb aranyáramlásokra, bár az utolsó mozgalmas évtizedek elég jelentékeny ily áramlásokat is láttak. Nyugodt időkre vonatkozólag azonban mindenesetre helytáll az, amit a 395. oldalon erre vonatkozólag mond.

Ohlin könyve kétségtelenül nagy nyeresége tudományunknak. Fényesen mutatja, hogy az árelmélet fejlődése és főképpen az árak összefüggésére vonatkozó tétel mily bőven gyümölcsöztethető az élet jelenségeinek magyarázatában. Mutatja továbbá, hogy a gazdasági egyensúly hypothesis mily eredményes eszköz nemcsak a piac egyszerű, de legbonyolultabb jelenségeinek magyarázatánál is.

Haberler alapos munkája is ugyanezt bizonyítja. Szerzője a bécsi iskola kitűnő tagja és ebből a szemszögből nézi a külkereskedelmi elméletet, melyben egyébként — a munkaelmélet visszautasításán kívül — még közelebb áll a klasszikusokhoz mint *Ohlin*. Munkájával éppen azt igyekszik bizonyítani, hogy a munkaelmélet elejtésével is helytállanak a klasszikus tételek, sőt megalapozásukban csak nyernek, ha a korszerű árelmélet talajára helyezkedünk, mert talapzatuk kiszélesedik.

Az egyes tételek vizsgálatánál *Haberler* azt a módszert követi, hogy először eredeti alakjukban, mint a munkaelmélet koncepcióit állítja azokat szemünk elé és azután egymás után elejti ennek feltevéseit és átvezeti fejtegetéseit a mai árelmélet területére.

Ez a módszer nagyon tanulságos és didaktikai szempontból gondolatfejlesztő, mert élesen megvilágítja a munkaelmélet messzemenő leegyszerűsítéseit és fokozatosan vezet át a többi tényezők figyelembevételéhez.

Felépítésében *Haberler* könyve lényegében különbözik *Ohliné*-től. Míg ugyanis utóbbi a szorosabb értelemben vett külkereskedelmi elméletből indul ki és elsősorban ennek elmélyítésén fáradozik, addig *Haberler* közel 300 oldalra terjedő munkájából alig 60 oldal esik a „reine Theorie des internationalen Handels“ című fejezetre. Az ezt megelőző rész a nemzetközi pénzforgalom vizsgálatának van szentelve, a hátralevő legnagyobb rész pedig alkalmazott elmületről szól „Handelspolitik“ címen. Lényegében persze ez is főképpen elméleti jellegű, mert a szabadkereskedelmi szempontnak a védvamos állásponttal való szembehelyezésével foglalkozik.

Bár *Haberler* elméleti megállapításai sok érintkezési pontot mutatnak *Ohliné*ival, mégis más irányuak a fejtegetései, mert inkább a *Marshall*- és *Barone*-féle tárgyalási módhoz alkalmazkodnak és ezt igyekeznek továbbfejlesztetni. E módszer értékét *Ohlin* is elismeri (l. 568. old.), de érdeklődése inkább a nemzetközi települési viszonyok és a termelési tényezők mozgási viszonyainak vizsgálata felé viszi. Ezzel szemben *Haberler* érdeklődését kivált a költségtörvény különböző változatai vonják magukra, mely kérdéssel különösen az amerikai írók foglalkoztak az utóbbi időben behatóan. Részletesen polemizál *Graham*-mal, aki azt állította, hogy bizonyos

körülmények közt a komparatív költségekre támaszkodó nemzetközi munkamegosztás károsíthat valamely közgazdaságot, t. i. akkor, ha arra kényszeríti, hogy oly termelési ágra vesse magát, melyben emelkedő költségekkel áll szemben és oly termelési ág megszorítására kényszerül, melyben csökkenő költségei vannak. Haberler nem vonja kétségbe, hogy ez kivételesen megtörténhetik, de szerinte a nemzetközi forgalomban szabály az emelkedő költség (108. old.), mert a verseny folytán a termelés addig a határig kiterjesztetik, míg további mennyiségek előállítása csak emelkedő darabköltségekkel lehetséges. Bár ezt az álláspontját sok nagynevű tudós osztja, az idevágó vita alig mondható lezártnak, mert a növekvő darabköltségek feltevése a nagyipari üzemek optimális kihasználási fokát tételezi fel, melyet általános adottságnak alig lehet elfogadni.

Haberler szépen értékesíti elméletében az elmélet finomabb megkülönböztetéseit. Így a Marshall-féle „short time“ és „long run“ alapvető szempontját élesen keresztülviszi fejtegetéseiben és élesen kidomborítja az abszolút és a komparatív előnyök lényegét. Ugy hiszem, igaza van, ha azt mondja „Ein grosser Teil des Welthandels beruht... auf absoluten Kostenunterschieden“. (98. old.) Erősen felkarolja a nemzetközi forgalom reális csereviszonyának fogalmát (120. old.), mely alapot nyújt a csereeredmény megítélésére. Fontos szempontot helyez előtérbe akkor, amidőn a nemzetközi forgalom hatásait vizsgálva, a nemzeti jólétre és a nemzeti jövedelemeloszlásra gyakorolt hatásokat élesen szétválasztja, mely szempont különösen a vámok hatásának vizsgálatánál gyümölcsöztethető. Helyesen karolja fel *Röpke* megállapítását is, hogy az összes termelési erők kihasználása nem a nemzeti jólétnek, hanem a túlnépesedés folytán kiélesedett létért való küzdelemnek a jele. A nemzeti jólét igazi fejlesztéséhez a termelési erők optimális kihasználása vezet.

Haberler könyvének legélvezetesebb része a kereskedelempolitikai rész. Ezt ma a protekcionizmus korában mindenkinek el kellene olvasnia, ki vámpolitikai kérdésekben állást akar foglalni, mert nagy éleselméjűséggel boncolja a védvámérveket. Kimutatja, hogy ezek közül a legnépszerűbbek egyáltalában zavaros közgazdasági elképzeléseken nyugszanak és tudományosan nem is vitathatók. A szigorú elméleti koponya, sajnos, azonban hiába bizonyítja ezt, míg a közgazdasági képzetlenség a komoly elméleti érvekkel szemben nem fogékony.

Haberler könyve a gyűjteménynek megfelelően, melyben megjelent, rendszeres kézikönyv, mely azonban a tudomány továbbfejlesztése szempontjából is nagyértékű. Ezzel szemben *Ohlin* munkája oly monografia, melyben szerzője, bár a külforgalmi kérdés-komplexumot rendszeresen is feldolgozza, elsősorban saját kutatási eredményeit foglalja össze.

Heller Farkas.

Könyvismertetések.

Spann Othmar: Kämpfende Wissenschaft. Jena, G. Fischer. 1934 — 254 S.

Spann „Harcos tudomány“ címen tizennyolc, különböző helyeken megjelent dolgozatát gyűjtötte össze legújabb könyvében, Ezek az egy kötetbe egybefűzött értekezések újabb bizonyosságát adják egyfelől a nagyhirű bécsi professzor rendkívüli szellemi gazdagságá-

nak, másfelől módszeres alapelvei termékenységeinek. A kötetben a legkülönbözőbb tárgyú szociológiai, közgazdasági és bölcséleti problémákkal találkozunk s valóban egyforma élvezettel olvashatjuk a szerzőnek a papírpénz szaporításáról vallott nézeteit Mozart zenéjéről adott gyönyörű méltatása mellett. Spann, mint azt maga is elismeri, elsősorban metafizikus s munkásságának legnagyobb értéke kétségkívül intuitív bölcséleti meglátásaiban rejlik. Persze az exakt módszerhez szokott elme nem szívesen hódol be gondolkozásunk legmélyebb rétegeit felrázó fejtegetéseinek, a stílus mágikus varázsának s a tudomány objektív hüvösségével szemben harcos forrósággal hirdetett elveinek. Művei megértő élvezéséhez intuíciói átvevése s azok minden irányban való követése szükséges. Ha szabad egy közgazdasági szaklap hasábjain ennyire szubjektíveknek lennünk, majdnem azt mernők mondani, hogy Spann olvasása olyanféle műélvezet, mint egy izgalmas, ezer apró rész felé kidolgozott, de egységes motívumokon felépülő szimfonikus zeneköltemény hallgatása. S akármiképen gondolkozunk is a „hideg“ értelem fölényéről, a romantikának kétségkívül megvan az az előnye, hogy absztrakciók helyett a művészethez hasonló életteljességgel tárja fel előttünk a világ titkait. Hiszen Spannak legfőbb, vezető gondolata éppen az, hogy — legalább is a szellemi tudományok területén — a szétdarabolt, okságkereső, atomisztikus módszer helyébe az „egész“ egységességének, loszthatatlanságának, szerves tagoltságának elvét állítja. Innen a társadalomtudományban és közgazdaságtanban az individualizmus és univerzalizmus ellentétének kiélezése s az utóbbinak, mint egyedül helyes alapelvnek érvényesítése. Innen az a módszeres álláspont, hogy a tudomány feladata az „egész“ részeinek, tagjainak kifejtése, az egészbe való kötöttségüknek, teljesítményüknek, rangjuknak megállapítása.

Nem lehet itt feladatunk, hogy mind a tizenhét értekezés gondolatmenetét, ha röviden is, elemezzük s feltámadó ellenvetéseinket leszögezzük; a közgazdasági tárgyú dolgozatok témái: a rendi gondolat jelentősége a jelenkor számára, érdekképviselő és hivatási rend, a szociálpolitika válsága, az önellátás, a világ gazdaság individualisztikus és univerzalisztikus felfogás szerint, a papírpénzszaporítás, gazdasági öngyilkosság hamis tanok alapján. Mind e dolgozatokban a rend és a rendileg tagolt állam gondolata a főmotívum. A társadalomtudományi cikkek között több kisebb értekezés magyarázza az individualizmus és univerzalizmus, a naturalisztikus és idealisztikus társadalombölcsélet mibenlétét s itt olvashatunk egy nagyon szép, minden pedagógus számára melegen ajánlható tanulmányt: egy univerzalisztikus neveléstan vázlatát. A nagyobb filozófiai tárgyú dolgozatok témái: egy totális logika alapvetése, alapítás és kifejlés mint a történelem kategóriái, a dialektikus és totalisztikus módszerek rendszeralkotó jelentőségükben; ez az utóbbi tanulmány azt bizonyítja be, hogy Fichte és Hegel dialektikai módszerének rejtett, annak mélyéből kifejthető értelmeként az univerzalizmus módszere jelölhető meg.

A gazdag tartalmu és sok új megvilágítást nyújtó könyv átolvasása azok számára sem haszon nélkül való, akik a régi gazdasági gondolkodás s a Spanntól annyira kritizált liberálizmus hívei: az igazi megismerésnek és gondolati megerősödésnek talán nincs is

jobb módszere az ellentétes szemlélettel vivott belső küzdelemnél. De a más elveket vallóknak is el kell ismerniök e mély erkölcsi meggyőződésü és nagymunkásságu tudóssal szemben annak az idézetnek az igazságát, amellyel Spann egy Rómában tartott előadását befejezte:

„Wo ein Begeisterter steht, da ist der Gipfel der Welt.“

Kisléghi Nagy Dénes.

Matheovits Ferenc: Nemzetközi szociálpolitika. I. kötet: Szociálpolitikai szervezet. II. kötet: Szociálpolitikai jogalkotás. Szombathely, 1934. A szerző kiadása. 359 + 472 l.

Matheovits Ferenc nagyszabásu szociálpolitikai munkája a pécsi egyetem Nemzetközi Jogi Intézetének 22-ik kiadványaként fekszik előttünk s a két testes kötet láttán mindenekelőtt a felett kell öszinte örömnünknek kifejezést adnunk, hogy a szerzőnek a tudomány iránti lelkes áldozatkészsége lehetővé tette ily nagy terjedelmű s irodalmunkban hézagpótlónak mondható munka megjelenését. Értékét első sorban, hogy úgy mondjuk, enciklopédikus ismertető jellege adja meg: egységes képben, de minden részletre kiterjedően tárul elénk az a politikai, társadalmi, jogi és közgazdasági szempontból egyaránt újként jellemezhető, széleskörű tevékenység, amely a világháboru óta a munkásvédelem egyöntetűvé tételében nyilvánul meg s amelyet éppen ezért *nemzetközi szociálpolitikának* nevezhetünk. A szerző nagy szorgalommal, a problémák iránti belső fogékonysággal s alapos jogi, történeti és szociálpolitikai iskolázottsággal dolgozta fel az eléje táruló hatalmas anyagot s következetes módszerességgel szabta meg feladatának határait. Nem megy bele a szociálpolitika intézményeit fokozatosan kiváltó gazdasági rend részletesebb birálatába, hanem a szociális állam postulátumát elfogadva, a konkrétumok feldolgozását nyújtja.

E konkrétumok között fontosságban és logikailag az első az a nemzetközi szociálpolitikai szervezet, amelyet a párizskörnyéki békék hívtak életre; bármennyire elitelendők is egyébként e szerződések, „azoknak a „Munká“-val foglalkozó részén nagy kulturák termékenyítő lehellete érzik“ (28. l.). Mig kezdetben az egyes államok szeparált intézkedéseivel találkozunk, később már kongresszusok, konferenciák, pápai encyklikák révén megindul bizonyos szellemi kooperáció: addig most a *Nemzetközi Munkaügyi Szervezet* által a szociálpolitikának új korszaka állott elő s annak a nemzetközi jog által történt alaki és anyagi szabályozottsága folytán a szerző felfogása szerint egy egészen új tudomány keletkezett. Nevezetesen: „a nemzetközi szociálpolitika mint tudomány a nemzetközi jogtudománynak az ága, amely a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetbe tartozó tagállamok mindazon életjelenségeinek a megismerésével, azok állandó összefüggéseinek a kutatásával és rendszerbe foglalásával foglalkozik, amelyekkel az organizáció a tagállamokon keresztül a társadalom védelmére szoruló elemek (munkások, aggok, munkásnők, gyermekek, betegek, rokkantak, stb.) gazdasági és társadalmi helyzetének javítására törekszik“ (44. l.). Látnivaló, hogy a szerző, igen helyesen, az új szociálpolitikának *sajátos jogi jellegében* látja a döntő kritériumot s munkájának fő motivumaként éppen e sajátos jogi jelleg kidomborítását jelölhetnők meg. Ez azonban a legkevésbé sem je-

lenti azt, mintha elhanyagolná a gazdasági és társadalmi tényezőket, amelyek a szociálpolitika intézményei mögött rejtőznek s amelyekből éppen a jogi szabályozás szükségessége következik; ellenkezőleg a jogalkotás minden egyes területén igen alaposan megfesti a gazdasági hátteret, a szükséges rendszabályok okait s fejtegeti a belőlük folyó gazdasági következményeket is.

Miután a szociálpolitika nemzetközivé válásának előzményeit, a különböző munkásvédelmi konferenciákat, majd az antant és a központi hatalmak munkásságának a világháború folyamán kifejezésre juttatott kívánságait ismertette: áttér a *Nemzetközi Munkaügyi Szervezet alapokmányának* tárgyalására, amely névvel a békeszerződéseknek a munkaügyre vonatkozó cikkeit illetjük. E szervezet a Nemzetek Szövetsége szervezetének alkotó részeként működik. Emez általánosabb jellegű, bevezető első rész után a II. rész (97—232 l.) a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet *alkotmányát* elemzi: tagság, szervek, szavazás stb. kérdéseit. Itt tárgyalatik a közgyűlés és igazgatóság mellett harmadik nagy testületként működő *Nemzetközi Munkaügyi Hivatal* is. E fejezetek célja az új nemzetközi organizáció alkotmányjogi tételes és magyarázó kifejtése, míg a III. rész (233—305. l.) a szervezet jogalkotásának jellegét, hatáskörét s a Nemzetek Szövetségével való kapcsolatát tárgyalja.

Tudvalévő, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet közgyűlése *javaslatok és egyezmény-tervezetek* formájában hozza meg határozatait; az előbbieket a tagállamok elé csupán irányelveket szabnak, az utóbbiak ellenben valamely szociálpolitikai kérdésnek az egyes államok részéről való egyöntetű szabályozását hivatottak szolgálni. Eppen e javaslatok és egyezmény-tervezetek sajátos jogi jellege a döntő, az új jelenség: szemben az eddigi nemzetközi szerződésjoggal, a javaslatok és egyezmény-tervezetek alkotásában nem csupán a kormányok képviselői, hanem a tagállamok munkaadó és munkás delegátusai is résztvesznek, akik nincsenek kormányaik utasításaihoz kötve, sőt a kormánykiküldöttekkel ellentétesen is szavazhatnak. Ezenkívül a közgyűlésen a szükséges kétharmad szótöbbséggel elfogadott egyezménytervezet joghatálya valamennyi tagállamra kiterjed, azokra is, amelyek a szavazásban nem vettek részt, vagy a határozat ellen szavaztak. Amíg tehát egyrészt tárgyilag a békeszerződések egészen új irányt szabtak a nemzetközi szociálpolitikai jogfejlődésnek, addig másrészt formailag is a nemzetközi munkaügyi egyezmények teljesen új irányt jelentenek a nemzetközi szerződésjog terén. Az eltérés az eddigi nemzetközi szerződésektől főleg a keletkezési módban, a ratifikációban s a végrehajtásra vonatkozó intézkedésekben nyilvánul meg. Nincs terünk e jogi disztinkciókra részletesen kiterjeszkedni, amelyeket szerzőnk kitűnő fejtegetésekben világít meg, csupán példaként idézzük, hogy a szociálpolitikai tartalmu nemzetközi egyezmények kezdeményezői nem az egyes szuverén államok, hanem a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, mint kollektív szerv. Jellegét illetőleg egy ilyen egyezmény-tervezet szerződés-javaslatnak mondható, amelyet az összes tagállamok kötelesek megjelölt határidőn belül illetékes hatóságai elé terjesztetni. Ez a kötelezettség nyilván az állami szuverénitás korlátozásának tekinthető, ugyanígy az a körülmény, hogy a közgyűlés által elfogadott egyezmény-tervezet szövegén a tagállamok nem végezhetnek módosítást. A végrehajtást illetőleg a tagállamok felelősek a Nemzetek Szövetségének. Általán szólva jogi termé-

szetét illetőleg a nemzetközi munkaügyi egyezmény nem az államok között létrejött többoldalú szerződés, hanem a ratifikáló állam és Nemzetközi Munkaügyi Szervezet közötti egyoldalú kötelezettség; a tagállamoknak egymással szemben is tagadhatatlanul fennálló kötelezettségei csak másodlagosaknak mondhatók.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek a Nemzetek Szövetségéhez való viszonyát tárgyalva a szerző kifejti, hogy „a két szervezet alkotmányának jellege is teljesen különbözik egymástól. Míg a Nemzetek Szövetségében a győztes nagyhatalmak akarátérvényesülésének kellett kifejezésre jutnia s így az oligarchikusnak mondható, addig a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet eléggé demokratikus módon van felépítve, amelyben az akaratkiképzés nem pusztán néhány állam delegátusának, hanem az összes, a szervezetben résztvevő tagok, hivatalos megbízottak, munkaadó- és munkás érdekképviseltek egyetemes értekezletének, a közgyűlésnek, a joga“ (269. l.). Mindamellett természetesen nem lehet szó valami magasabb nemzetközi szuverenitás megtestesítéséről, hanem a szervezet az egyes tagállamok szuverenitásának teljes épségben tartásával hat vissza azok szociálpolitikai törvényalkotására. Ami viszont a szervezet hatáskörét illeti: személyileg a nemzetközi szociálpolitikai szabályozás szempontjából csupán a bérmunkások (gyarmati kényszerszemélyek) jöhetnek tekintetbe, e fogalom alá természetesen a szellemi munkát végzők is odatartoznak; tárgyi hatáskörébe pedig a Szervezet nem csupán a nyers fizikai vagy szellemi munkát vonja be, hanem annak valamennyi kísérő körülményét, mely a munkásság anyagi, szellemi és erkölcsi jólétének előmozdításával függ össze.

A második kötet a *szociálpolitikai jogalkotást tárgyalja*. Az első részben (17—267. l.) a szerző azt a módszert követi, hogy időrendben megismerteti a nemzetközi munkaügyi konferenciákkal, elmondva azok történeti adatait, megrajzolva a konferencia elé kerülő problémák előzményeit, helyzetét, elemelve a hozott egyezmény-tervezeteket és javaslatokat. E konferenciákon ugyyszólván az összes munkásvédelmi kérdések tárgyalásra kerültek, mind gondosan előkészítve a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal kutatásai, kiadványai által. Ezeket a szerző is mind alaposan áttanulmányozta,* ilyen módon könyve e részének átdolgozása kitűnő tájékoztatást nyújt a szociálpolitika egész területéről és problémáinak aktuális helyzetéről. Említsük meg például a szénbányászoknak a 15-ik konferencián vagy a kényszerszemélyeknek a tizennegyedikén szereplő nagy problémáit. Azonban nagyon messzire vezetne, ha a tizenhét konferencia munkájának fejtegetésébe itt belebocsátkoznánk, 40 egyezmény-tervezet és 43 javaslat azok eredményei, tárgyiilag felölelve a munkásvédelmnek minden ágát, idő, kor, felügyelet, bér, biztosítás, kártalanítás stb. kérdéseit. Mindezekkel ez a nemzetközi fórum emberiesebb munkafeltételeket teremtett és bizonyos egységességet hozott létre. A tagállamoknak a konferenciákon való sűrű érintkezése azzal az előnnyel is járt, hogy kedvezőbb légkört teremtett ki a szociálpolitikai fejlődés számára s hogy a haladottabb álla-

* Az idegen szövegek magyar nyelvű interpretációjában itt-ott a szerző szóhasználatában nem tud az idegen kifejezéstől szabadulni. Nálunk például nem szokás „központi bank“-ról beszélni, hanem a „jegybank“ az elfogadott kifejezés. (246 l.)

mok magukkal ragadják az elmaradottabbakat. Kétségtelen, hogy az államok tulnyomó részében a szociális törvényhozásnak nemcsak üteme, hanem terjedelme is messze mögötte maradt volna annak a jogfejlődésnek, amely a Szervezet tagsága által náluk kialakult. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet valóban lüktető, eleven munkástörvényhozás alapja.

A második kötet II. része (267—352. l.) már most éppen azt vizsgálja, hogy miképpen alakult ki a tagállamokban a szociálpolitikai törvényhozás, vagyis az egyezmény-tervezetek és javaslatok további sorsát kíséri figyelemmel. Mindenekelőtt az egyezmény-tervezetek ratifikációjáról közöl statisztikai táblázatot. 1934 január 1-én a legnagyobb ratifikációs szám 30 volt, ezt is csak egy tervezet érte el, amely baleseti kártalanítás esetében a belföldi és külföldi munkásokkal való egyenlő elbánásra vonatkozik. Természetesen e részt figyelembe veendő, hogy az egyes egyezmény-tervezetek gyakorlati szociálpolitikai értékelése a tagállamok belső viszonyaiban nem egyenlő s ezért azokkal szemben az egyes államok állásfoglalása sem lehet azonos. Ami a ratifikáló országokat illeti, 17 állam egyáltalán nem ratifikált, a többiek közül Spanyolország vezet 30 ratifikációval. Az egyezmény-tervezetek és javaslatok között mintegy átmeneti formát jelent a berni, 1906-ból eredő foszfortilalmi egyezmény, amelyhez az eredetileg aláíró 13 államon kívül a Munkaügyi Szervezet tevékenysége következtében a legtöbb tagállam, összesen immár 58 csatlakozott. A szerző kiterjeszkedik a javaslatok sorsára is, azután hosszabb fejezetet szentel Magyarország szociálpolitikai jogalkotásának. Külön vázolja előbb a tagság előtti, majd az utána következő jogfejlődést, ismerteti a ratifikált egyezményeket, valamint a javaslatoknak a magyar törvényhozásba való átültetését. Míg a 40 egyezmény-tervezetből 15 véglegesen, 1 pedig feltételesen ratifikáltatott, addig tizenkettőre nézve parlamenti határozat formájában történt meg az elintézés (ezek között elutasító is van) s csupán négynek a sorsa még ismeretlen. A javaslatokból a berni egyezményre vonatkozó haton kívül 28 ment át a hazai jogalkotásba. Szépen kiemeli a szerző e részt szociális biztosításunkat s az erre vonatkozó törvényekben és rendeletekben az ideális szociálpolitikai szabályozás típusait látja.

Utolsó fejezetében a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet közeli és távolabbi feladataival foglalkozik. E részt az „ipari nagyhatalmi“ rendszer helyére teljesen egyenjogu fejlődést kíván. A tagság kérdését pedig szeretné teljesen különválasztani a Nemzetek Szövetségének tagságától, „miután az idő e két tagságot már amugy is elkülönítette egymástól“ (351. l.). Végül kifejti azt a reményét, hogy a jövőben is a szociálpolitikai beavatkozások irányában fog haladni a jogfejlődés, miután „ideálisnak csakis a társadalmi igazságosságon felépülő szociális állam mondható, amely kormányzati tevékenységének tengelyébe a szociálpolitikai célok minél hatékonyabb megvalósítását állítaná. Ezen keresztül lehetne az arra rászoruló, főleg alsóbb néprétegek életszínvonalának fokozatos emelésével a társadalmi egyensúly kialakulását elérni“. (352. l.)

Az első kötethez függelékként a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet alapokmányának, továbbá a közgyűlés s a konferenciák bizottságai ügyrendjének, a másodikhoz a konferenciák által elfogadott egyezmény-tervezeteknek és javaslatoknak magyar szövege van csatolva.

Kisléghi Nagy Dénes.

Taeuber, Walter: Geld und Kredit im Mittelalter. Berlin, 1933. Carl Heymanns Verlag. 361 p.

A Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft-nak hálás lehet a szerző, de még inkább maga a közgazdaságtan tudománya, hogy lehetővé tette a berlini professzor nagyszabású kutatásai eredményeinek kinyomtatását. Taeuber vizsgálódásai ugyanis nemcsak a gazdaságtörténeti irodalmat gazdagítják, hanem a pénzelmélet fejlődése szempontjából is döntőjelentőségűek, mert megállapításai nem kisebb kérdésre adják meg a választ: vajjon a Knapp-féle pénzelmélet történetileg meg van-e alapozva?

Az új történettudomány bizonyára megtagadná az elismerést Taeuber munkájától, amely valóban nem mondható „elméletmentes”-nek. Sőt. A fiatal berlini docens „a közgazdasági elméletből vett fogalmaival torzít az örökké változó történeti jelenségen” — amint a magyar szellemtörténészek szemére hányják a „szaktudós” gazdaságtörténetiróknak. Aztán a „saját követelményei számára érveket és bizonyítékokat keres a történetben”, ami megint súlyos hiba a szellemtörténeti irány nézete szerint.

Pedig éppen ez a „szaktudományi szemponttévesztés” adja meg Taeuber kutatásának nagy értékét. Nem akarja levetkőzni Én-jét, hogy a jelenkorból magát kiragadva elmerüljön a múltban. Ellenkezőleg. Ebben a munkában megvalósul az, amit legutóbb *Benedetto Croce* fogalmazott meg legélesebben: a jelenkor gyakorlati problémái adják meg a nélkülözhetetlen előfeltételét annak, hogy történeti kutatás és történeti konstrukció keletkezhessek.* Taeuber középkori pénztörténete pompás példája annak a termékeny történetírásnak, amely az ösztönzést az élő jelenből kapja és innen veszi problémáit is. Szerzőnk nem azért kutatott a bambergi, vatikáni, párizsi és még egy egész sor levéltárban, hogy a középkor borzalmas pénzszükéről és pénzrontásáról való tudásunkat egészítse ki, vagy pedig numizmatikai adatokat helyesbitsen. Ha csak ezt tette volna, kár lett volna idejéért, valamint a Notgemeinschaft pénzéért és szerzőnk is megérdemelte volna *Mengernek* a közgazdaságtan történeti iskolája címére intézett türelmetlen kérdését: mikor mondjátok már teljesnek adatgyűjtéseket? Még a dinkelsbühli szabócéh történetének megírására is szükség van? Vagy még ezenfelül az ottani susztercéh históriájára is, hogy gazdasági törvényszerűségek megállapítására kerüljön a sor? Taeuber azonban nem antiquár-történész és csak eszköz gyanánt használja fel a filologus-historikus oklevél másolatait és szövegösszehasonlításait. Mindazt, amit kutatói fáradozása felhoz a középkori dokumentumok irdatlan tömegéből, a thema ad probandum, még pedig egy közgazdaságtan elméleti problema fényénél kap értelmet.

Ígaza volt-e Knapp-nak, amikor azt állította, hogy az állam a legrégibb idő óta nominálisoknak tekintette az adósságokat éppugy, mint a közelmúltban a márka = márka alapon? Erre a kérdésre keres választ Taeuber. Knapp-ra most kevesebb hivatkozás történik, mint a háboruban, amikor a chartalista elmélet igen hasznos volt a háborút viselő kormányoknak, hiszen ezzel érvelni lehetett amellet, hogy a rendkívüli áremelkedést csak az áru oldalán működő okok idézik elő. Amikor a Reichsgericht az első valorizációs ítéletet kimondta (1923

* *Croce: Theorie und Geschichte der Historiographie.* Tübingen, 1930. 280. old.

november 28.), a német jogászok azt mondták, hogy a bíróság szakított a nominalista pénzelmélettel. A „Staatliche Theorie des Geldes“ azonban újabban másodvirágzását éri és sajátságos módon azoknál támad fel, akik éppen a pénz oldaláról tartják kívánatosnak az árszínvonal befolyásolását. Így *Keynes* a híres „Treatise on money“-ban egészen chartalista álláspontot képvisel, amikor azt állítja, hogy nemcsak a modern államok döntenek el, milyen és mennyi pénzben kell az adósság egy-egy egységét letörleszteni, hanem az állam az utolsó négyezer évben is állandóan élt ezzel a jogával. *Taeuber* a középkor pénztörténetének próbakövén vizsgálja a kérdést, vajjon az állam nominális adósságoknak tekintette-e a pénztartozásokat?

Szerző végső megállapításai, amelyek az okmányok kápráztató tömegének átvizsgálásán alapulnak, nem erősítik meg a chartalista pénzelméletet. Ha a Knapp-féle elmélet, vagyis márka = márka elvének helyessége a középkori pénzviszonyok története által való megerősítéstől függne, a teoriát megdöntöttnek lehetne tekinteni. Könyvének egyik függelékében *Taeuber* logikai alapon is támadja Knappot. Ez azonban kívül esik ismertetésünk keretén.

A történeti vizsgálódás konkluziója, hogy a középkor felfogása a pénztartozásokról pénzelméletileg indifferens volt. Maga az érme nem volt más, mint a nemesfém különös megjelenési formája, a nemesfém pedig a csereeszköz egyik különös válfaja. A csereeszköz viszont ismét csak a helyettesíthető javak egyik konkrét esete. Az érme épp oly fungibilis jószág volt, mint a buza, vagy a bor. Az érme *nemesérc tartalmát* volt köteles az adós visszafizetni, még pedig azért, mert a kölcsönadott gabonát, vagy bort ugyanolyan minőségben kellett visszaadni. A pénzkölcsön elbírálása épp oly kevésbé támaszkodott valamilyen pénzelméletre, mint a természetbeni kölcsönöké buza vagy bor-elméletre. *Taeuber* összes dokumentumai ezt az álláspontot erősítik meg. A mai pénzrendszer kezdeti állapotában, a 9—13. században, amikor mindenütt csak egy érmét vertek — a Karoling pénzrendszer solidusát és denárját — ez az adósságelmélet egyszerű formában, tisztán kifejezésre jutott. Az adóslevelekben rendszerint ez a klauzula foglaltatik: *denarii boni, expendibiles iusti ponderis*. Tehát ugyanolyan súlyu és finomságu érmét kellett visszafizetni, mint amilyenben az adós a kölcsönt felvette. Később, a középkor utolsó századaiban, amikor a pénzverés sokfélesége bonyolultabbá tette a helyzetet és a régi szokásjog mellé az akkor újra megtalált pandekták alkalmazása lépett és a bolognai egyetemen tanító római jogászok tanítása kezdte befolyásolni a szokásjogot, a pénztartozások visszafizetésénél az *Azo*-féle szabályt alkalmazzák: *eadem mensura vel moneta debetur, quae erat tempore contractus*. A tartozás mértéke tehát ugyanaz a pénzegység, amely a hitelnyújtás idejében érvényes volt. A középkori pénztörténetben nincs annak nyoma, hogy az egyik pénznemről a másikra való átmenetnél az állam döntötte volna el a régi pénzegységekben keletkezett tartozásoknak az új egységben való kifejezését. A történet azt bizonyítja, hogy a szerződő felek megállapodásainak, az ítélkezésnek, a jogalkotásnak, az állami érmeverési politikának összhatása egyenlítette ki a középkorban a pénzértékváltozás hátrányos következményeit. Igen bonyolult valorizációs perek mentek végbe a középkorban (szerzőnk többek között III. Orbán és III. Incze pápák egészen frissen hangzó valorizációs ítéleteit is közli). Az államhatalomnak a pénz értékébe való beavatkozásai ellen a középkori jogá-

szok a „*statuta post contractum facta futuris contractibus dant formam, non praeteritis*“ formulával védekeztek. A legisták tehát 700 évvel ezelőtt Roosevelten ellen döntöttek.

Ha tehát a középkornak teszünk fel a görög sophisták kérdését: vajjon *φίσις* vagy *νόμος*, a pénz, a természetes érték, vagy az állami deklaráció-e a lényeg, a fém fontosabb-e, vagy a pénzverő pecsétje: a középkori történelem a kérdéspárok első tagját adja válaszul.

A középkori pénztörténet mindenestre Knapp ellenfeleinek ad igazat.

Gyömrei Sándor.

Gleitze, Bruno: Statistisches Lexikon. Tübingen. Mohr, 1935. VIII. 464. p.

Magasra felcsigázott várakozással vettem kezembe azt a statisztikai lexikont, mely azt hirdeti a borítólapján, hogy egyesíti magában „die Ergebnisse jahrhundertlanger statistischer Forschung mit den aktuellsten Statistiken der Gegenwart“. Az előszóban pedig lexikonjáról azt mondja a szerző: „Es will die wichtigsten Ergebnisse von den Anfängen statistischer Forschung bis zur Gegenwart in leicht verständlicher Darstellungsweise für jeden, der Statistiken benötigt, in möglichst zugänglicher Form erschliessen“.

Ezek után azt reméltem, hogy oly munkát találtam, mely a statisztikai kutatási módszereket és azok eredményeit ismerteti, mely tehát nem pusztán adatokat tartalmaz, hanem bevezeti az olvasót az adatok komoly értékelésének kérdéseibe is.

A 464 oldalra terjedő lexikon azonban minderről nem tartalmaz semmit. A korszerű statisztikai módszerekről, de általában a statisztika módszertanáról és a statisztika történetéről egyáltalában szó sincsen benne. Aki átnézi, azt a benyomást nyeri belőle, mint-hogyha a statisztika ma is ott állana, ahol a háború előtt állt. Tehát még arra sem figyelmezteti az olvasót, hogy a statisztika tudománya nagy változásokon ment keresztül az utolsó évtizedekben. Az indexkészítés módjairól p. o. az egész lexikonban nincsen szó. Jellemző, hogy az „index“ címszó egyszerűen utal a nagykereskedelmi árak, létfenntartási költségek és ipari termelés címszavakra, ahol egyszerűen a német nagykereskedelmi, illetőleg létfenntartási indexeket közli.

Az egész lexikon tehát nem sokkal más, mint a háború előtt is többféle változatban megjelent statisztikai számgyűjtemények, azzal a különbséggel, hogy országok és címszavak szerint csoportosítja ezeket és nyilván azért nevezi magát lexikonnak, mert címszavak szerint csoportosítja az adatokat. Egyébként is a tárgyi címszavaknál gyakran közelebbi megjegyzés nélkül is legtöbbször egyszerűen a német számokat közli. Tehát még jelentősebb nemzetközi összehasonlítások is hiányoznak belőle.

A lexikon az egyes országokra vonatkozó legáltalánosabb adatokon kívül részletesebben csak a német adatokat foglalja magában és főképpen ezek gyors megtalálására alkalmas.

H.

Ilm. Kovero: Some views on marginal utility and the theory of taxation. Helsinki, 1933. Helsingin Uusi Kirjapaino Osakeyhtiö, p. 103.

Ilm. Kovero e tanulmánya igen változatos és mélyreható megvilágításba helyezve veszi sorra az adózás mértékének indoklását az állam- és adóelmélet egyes fejlődési szakaszainak megfelelően. Különösen lelkiismeretes vizsgálat tárgyává teszi a határhaszonelmélet és az adóelmélet között kifejlődött kapcsolatokat. E részben kritikája rendkívül szigorú s bár módszere nem éppen a legátgondoltabb, mindvégig konstruktív marad. Egyébként könyve 1931-ben megjelent finnnyelvű munkájának a „Progressioperiaateesta verotuksessa”-nak kísérője.

A határhaszon fogalmának megjelenése nagy jelentőségű volt az adóelmélet kimélyítése és továbbfejlesztése számára. Számos jelenségcsoporthoz (adózás mértéke, adóátháríthatóság, figyelembe véve a keresetek rugalmasságát, a létminimum adómentesen hagyása és kiterjesztése a család nagysága szerint stb.) tárgyalása új, érthetőbb alapokon volt elkezdhető. A progresszió megokolása és lefo-lyásának igazolása pedig következetesebb és meggyőzőbb módon történhetett, mint ahogy az eddig történt; ami már magábanvéve is jelentős eredmény volt.

A múlt század végéig ugyiszólván csak az arányosság volt az alap az adó mérvének eldöntésénél elméletben és gyakorlatban egyformán. Szórványosan azonban találhatók már a legrégebbi államalakulatoknál is bizonyos fokozati jellegű adók, de a progresszivitás tulajdonképpen általánossá csak a világháborút követő időkben lett. Az azonos mértékű, arányos adózás magyarázatát nagyrészt az individuális államelméletben leli; a „do, ut des“, „quid pro quo“ stb. elvekben. Ez a jobbra tárgyiasított szemlélet megerősítésre talált később a klasszikus értékelmélet részéről is. Az organikus (univerzalisztikus) államelmélet alapján a polgár adókötelezettsége abszolút. A hangsúly nem a kölcsönös szolgáltatások egyenlőségén, hanem az adófizető szolgáltatási (nem ritkán a teljesítő-) képességén van. Itt a progresszió gondolata is már hamarabb talajra találhatott.

A progresszió indokolása az egyes korszakokban nem történt egyöntetűen; hol a szolgáltatási képesség, hol az áldozategyenlőség volt az alap. S mivel e két elv az idők folyamán nem rögzítődött eléggé határozott formákban, a fokozatosan növekvő adólab indoklása is nagyon ingadozó volt. Mindezek kiküszöbölésére csak az értékelmélet modernizálása nyújtott lehetőséget.

A határhaszonelmélet megállapításai szerint u. i. a meglévő jószágmenynyiséghez megszerzett újabb részmennyiségek haszna a telitődés felé folytonosan kisebbedő mértékben, állandóan csökken. Feltehető, hogy az adófizető az adó fizetésénél lerótt pénzáldozatot az említett haszoncsökkenés beszámításával értékeli. Akadtak sokan, akik az említett jelenségre támaszkodva, minden további nélkül adottnak tekintették a progresszió lélektani megokolását, sőt még annak szabályait is (a haszoncsökkenésnek megfelelően állandóan lassuló progresszió, végül arányosság). Valójában azonban a dolog lényegesen bonyolultabb. Az egész probléma megoldása két kérdés tisztázásától függ: 1. a haszoncsökkenési törvényszerűség helyes felismerése, 2. az adóteher méltányos felosztását célzó „igazságossági

elv" eldöntése. Az első a matematikai közgazdaságtan és a pszichofizika feladata, a második pedig inkább társadalombölcseleti és etikai vizsgálódások tárgya.

A haszoncsökkenési törvényszerűség első fogalmazása Bernouilli Dánieltől ered (1731): a meglévő jószágmenyiséghez megszerzett részmennyiség haszna y fordított arányban van az összjószágmenyiséggel (x) ($y = \frac{\text{állandó}}{x}$, geometriailag egy egyenoldalu hiper-

bola, a létminimum (m) figyelembevételével: $y = \frac{\text{állandó}}{x-m}$). Azóta egyes írók igen sokféle formulával próbálták megközelíteni a haszoncsökkenés lefolyását. A háború utáni kutatások hoztak csak némi pozitívumot.

Nem sokkal könnyebb a problémakör másik része, az adóteher felosztásánál megvalósításra kerülő u. n. igazságossági elv kijelölése, vagy még inkább annak az értelmezése. Ez rendszerint az áldozategyenlőség elve szokott lenni. Nevezetesebb változatok a következők:

a) Robert Meyer a legkisebb áldozat hivei (F. Y. Edgeworth, T. N. Carver) által javasolt határáldozat egyenlőségét kívánja megvalósítani. Csakhogy ennek keresztülvitele az u. n. vagyon- (jövedelem-) egyenlősítéshez vezetne, tehát a valóságban alig hajtható végre.

b) Robert Meyer másik elgondolása szerint arra kell irányítani a figyelmet, hogy a szükségletek kielégítésére milyen hatással van az adó útján elvont összeg. E hatás egyenlősége jelentené az áldozat egyenlőségét is. Kiindulási pont a még éppen kielégíthető utolsó szükségleti csoport intenzitása; az áldozatra pedig mértékadó ezen intenzitások abszolút növekedése az adó befizetése következtében.

c) K. Schönheyder e helyett a relatív növekedést veszi alapul, a két szóbanforgó intenzitás hányadosát,

d) a holland írók (A. G. Cohen Stuart, N. G. Pierson) a proporcionalitást elevenítik fel, de szubjektív formában. Az áldozat megítélésénél az elvont haszonhányadot veszik alapul (Montesquieu is az igazságos adó principiumát nem a „proportion des biens“-ben, hanem a „proportion des besoins“-ben jelölte meg).

e) E. Sax és követői az adóelméletet csaknem maradék nélkül a határhaszonelméletre próbálják alapozni. Szerintük az adóban elvont szubjektív érték legyen egyforma, a haszonlemondás legyen egyenlő.

A progresszió feltételének és szabályainak megállapításáról csak akkor lehet szó, ha az első és második kérdéscsoport már némiképp tisztázódott. I. Kovero csupán a d) alatti elvet teszi tüzetesebb vizsgálat tárgyává, különösen pedig Cohen Stuart megállapításait, amelyeket nem tud magáévá tenni. Nem látja bizonyítottnak a lassulva emelkedő és végül állandosuló adóláb-skálát. Ezt a tarifát egyelőre minden népszerűsége ellenére is csak illúziónak tartja. Itt követett eljárása elvileg nem kifogásolható, azonban a haszoncsökkenés törvényszerűségéről alkotott véleménye és idevágó feltevései már kissé régiesek. Ezek okolják meg szigorú bírálatát.

Kovero is — mint 40 évvel előtte Cohen Stuart — még mindig olyan haszoncsökkenési függvényből indul ki, amelynél az u. n. flexibilitás változatlan. Az újabb vizsgálódások viszont, amelyeket

széleskörű statisztikai felvételek nyomán végeztek, a pénzflexibilitás változatlansága ellen szólnak. Hogy miért döntő ennek hangsúlyozása a progresszió kimondásánál, annak fejtegetéséhez már mélyreható matematikai megfontolások szükségesek; pusztán verbális uton sikeresen meg sem kísérelhető. Kovero azonban már nem megy bele a kérdés ilyen irányú részletes tárgyalásába. *Kádas Kálmán.*

Eber Ernő: Ésszerű birtokpolitika. Budapest, 1935. Közgazdasági Könyvtár. XVII. kötet. 79 l.

Ennek a rövid munkának a magvát Eber Ernő már a Közgazdasági Társaságban tartott előadásában ismertette. Akkor a földbirtokpolitika gazdasági szempontjairól szólnak. De mivel a birtokpolitika nem lehet pusztán gazdasági kérdés, munkájának újabb címe valóban jobban megfelel mondanivalóinak. Sem a szociális, sem a nemzeti szempontokat nem hanyagolja el, ezért helyesen nevezi most ésszerűségnek azt, amit előadása címében csak gazdaságosságnak mondott.

Időszerű és komolyságtól áthatott könyv ez, amely sok gyakorlati szempontot megmutat abban a problémakörben, amely oly sokszor jut az irrealitás ingatag talajára. Első részében statisztikailag igazolja, hogy nincsen határozott összefüggés a népszaporodás és a nagybirtok között. A népmozgalom országrészenként való eltéréseinek okát tehát nem lehet a birtokmegosztásban keresni. A továbbiakban példákon igazolja, hogy a belterjesen kezelt nagybirtok több keresőt tart el, mint amennyi parcellára telepítés által a birtok eldarabolható volna. Rámutat a kisbirtok kedvezőtlen jövedelmi viszonyaira, kiemeli a kisbirtokosok szomorú egészségügyi helyzetét és fölveti a kérdést: kívánatos-e, hogy ilyen helyzetbe hozzunk újabb néprétegeket? Ezután ismerteti azokat a háborúelőtti telepítéssel kapcsolatos véleményeket, amelyek a telepítés akadályait s a parcellázás előnyeit hangsúlyozzák és önmaga is a parcellázás mellett tör lándzsát. Szkeptikusan fogadja a telepítésre vonatkozó vermesebb pénzügyi terveket. A mezőgazdasági szakoktatás és a szövetkezeti szervezés szükségességét hangoztatja. Kishaszonbérletekben látja az egyik eszközt a nincstelen földműveseknek gazdasági önállóságra való nevelésére. Ezenkívül ismertet néhány konkrét javaslatot bizonyos területeknek — a Fertő-tó, a Hanság — telkesítésére, amelyek mintegy ötvenezer holdat szolgáltatnának a birtokpolitika céljára.

A munka legnagyobb részével egyet kell értenünk, de néhány észrevételt mégis szükségesnek tartunk. Kifejezetten birtokpolitikáról lévén szó, azt hisszük, hogy a tagosításnak — a szerző által is nagyfontosságúnak elismert — problémája részletes tárgyalást kívánt volna. A telepítés kétségtelenül a birtokpolitika legdrágább eszköze lévén, a szerző joggal támaszt kétséget a pénzügyi megvalósítással szemben. Ki kellett volna azonban emelnie, hogy nemzetiségi szempontból Magyarország ma Közép-Európa legegységesebb állama, ahol a pénzügyi áldozatokat már nem indokolja a nemzetiségi probléma. A parcellázás kétségtelen előnyei mellett föl kellett volna sorolni azokat a korrektívumokat, amelyek a földműves nép túlzott kihasználását megakadályozzák.

Figyelmeztetnünk kell egy a munkabérre vonatkozó korrektívumra is. A szegődményesek évi kérése a birtokos számára fölvehető 500 pengő körüli költségként, de tévedés volna a napszámbér

vagy részes kereset pénzösszegét ugyanezzel a mértékkel mérni. A szegődményes naturáliákban mindent megkap, ami egy sokgyermekes család létfenntartásához szükséges; pl. a kerti földet vagy tengeriföldet a birtokos nem számítja többbe, mint a haszonbérbe és a szántásba, a tehéntartás szokás szerint csak a legelőt és egyébként értékesíthetetlen takarmányt — pl. tengeriszárat — kíván a birtokostól és ezek együtt mégis a szegődményes életének fontos alapját adják, amelyeket nem lehet ugyanolyan mértékben számítani, mint 40—50 pengő pénzért. Be kell még vallanunk, hogy gondolkozóba estünk, amikor a munkában a mezőgazdasági és ipari munkabér „természetes diszkrepanciájáról“ olvastunk. És hiába mélyedtünk el ebben a kérdésben, nem találtunk olyan természetes okokat, amelyek miatt a mezőgazdasági munkabérnek alacsonyabbnak kell lennie az ipari munkabérnél. Hogy a diszkrepancia megvan és talán még hosszú ideig meglesz, annak inkább gazdaságtörténeti okai vannak. Azt hisszük, a magyar jövő egyik legfontosabb feladata a mezőgazdasági munkabér elmaradottságának kiküszöbölése. És Éber Ernő munkájának szelleméből föl kell tételeznünk, hogy ezt a célkitűzést ő sem mellőzi, tehát a „természetes diszkrepanciát“ inkább csak szokásos kifejezésnek tartjuk nála, de nem átérzett meggyőződésnek.

Amikor a magyar közéletben a telepítés nemes eszméje a birtokreform agitációjáig fejlődött, amikor gyakran halljuk a tudatlanság és felelőtlenség szavát, szükség volt erre az óvatosságra intő szóra, amelyet Éber Ernő tanulmánya képvisel. *Lipták László.*

Bernát Gyula: Az abszolútizmus földtehermentesítése Magyarországon. Budapest, 1935. A Kir. M. Egyetemi Nyomda nyomása. 295 lap.

Bernát Gyula a magyar gazdaságtörténet egyik fiatal uttörő munkása, akinek ez a könyve sorrendben a negyedik ebben a munkakörben. Már 1927-ben jelent meg egy tanulmánya, „A magyar reformkorszak főrekvései a mezőgazdasági termelés fellendítésére“. Ezt 1930-ban nagy munkája követte, „A magyar jobbágyszabadság eszmeáramlatai“. 1931-ben „A váci káptalani uradalom 1841. évi örökvétség szerződése“ című tanulmánya jelent meg. Most kezeink között levő könyvének legnagyobb értéke, hogy levéltári adatokból böngészett ki olyan jegyzőkönyveket, határozatokat, amelyek eddig sehol feldolgozva és közzétéve nem voltak. Bernát Gyula ezekkel az írásaival a múlt század első felének értékes felderítőjévé lett, ami gazdaságtörténeti szempontból azért nagy jelentőségű, mert ez a legtermékenyebb félévszázada volt a magyar nemzetnek és mert ez a félévszázad, amely nincs is távol a mai kortól, még sok vonatkozásban jóformán felderítetlen.

Azok a problémák, amelyeket Bernát Gyula munkáiban felvet és amelyek a reformkorszaknak voltak vezető kérdései, jórészen még ma is megoldatlanok. A közbirtokossági ügyek, az urbéri kérdés, a középbirtokos osztály pusztulásának okai, mind olyanok, hogy ha megakarjuk ismerni azokat, ennek a korszaknak az alkotásaihoz kell visszatérnünk. Az ország termelési és birtoklási rendjére oly nagymértékben ható jobbágyszabadság nagy kérdéstömegét az osztrákok úgy igyekeztek beállítani, hogy azt Ausztria hajtotta végre Magyarországon, holott az a reformkormány kezdeményezése volt, csak az abszolút kormány fejezte be annak megkezdett munkáját.

Szerzőnk bőven ismerteti az abszolút osztrák kormány által az elnyomatás után Magyarországon véghezvitt birtokpolitikai intézkedéseket, amelyeknek feladata volt a jobbágyszabadság, az urbériségnek 48-ban történt megszüntetése után előállott jogi és gazdasági helyzet szabályozása. Az összehordott levéltári adatokból megállapítható, hogy az osztrák kormány ezirányban tett gazdaságpolitikai intézkedései az 1848. előtti rendi országgyűlések törvényhozás útján, vagy más módon megtett intézkedéseit igyekeztek lehetőleg figyelembe venni. Az abszolútkormány ezáltal akarta magát megkedveltetni, sőt amikor a megváltási árat és a fizetendő előleget közhírré tették, az abszolút császár nevét kívánták a hirdetmények alá aláírni, hogy ezáltal is népszerűsítsék őt a magyarok között. Bernát Gyula is megállapítja, amit egyébként a későbbi fejlemények és tények is igazoltak, hogy a megszüntetett földesuri jogositványok fejében a földtehermentesítési kötvények által folyósított kárpótlás az elvont jogositványok valódi értékének tulajdonképpen névlegesen is csak 2 %-át tette ki. A folyósítás késedelmes volta, a közterheknek a szaporodása, a termelési költségeknek hirtelenül a birtokosság nyakába zudulása s a megváltozott gazdasági és pénzügyi helyzet, a hitel hiánya, olyan feladat elé állította a birtokosságot, hogy tulajdonképpen ez volt az oka a birtokos középosztály elpusztulásának és a hivatalnoki középosztály későbbi kifejlődésének. Hasonló kedvezőtlen helyzetbe kerültek a volt jobbágyok is és tulajdonképpen ennek a nyomai voltak érezhetők a magyar parasztság gazdasági elmaradásában hosszú évtizedeken keresztül.

Bernát Gyula értékes munkája már csak azért is figyelmet érdemel, mert a mostani reformpolitika sok kérdése alapul azokon az alapvető intézkedéseken, amelyeknek nyomai ide vezetnek vissza.

Gesztelyi Nagy László.

Barankay Lajos: A szaknevelés elméletének alakulása.
Budapest 1934. Szent István-Társulat. 212 old.

A gazdasági élet husba és vérbe markoló nagy ügy volt mindig, csak nem éleződött ki ennyire, mint manapság. Az ó- és középkorban azok a tömegek, amelyek verejtéküket hullatták, nem jutottak szóhoz. Viszont azok a kiváltságosok, akik az erkölcsi és művészi eszményeket ápolgatták, nem vették ki részüket a megélhetési küzdelemből s így nyugodtan lenézhatték és mellőzhették azt a kérdést, hogy a „kalokagathia“ vagy „virtus“ embere hogyan találkozzék a „homo oeconomicus“-sal? Az újkor s főleg a mi korunk nagyon közel hozza őket egymáshoz. A gazdasági kérdések mindenki problémájává lettek. Az élet etikája és ökonomiája többé már nem külön-külön embercsoportok kiváltsága vagy terhe, hanem a kettő összeforr az újkori embereszményben.

Sokszor hangoztatott súlyos vád, hogy az élet és iskolai nevelés nincsenek elég szerves összeköttetésben egymással. Sajnos, az „általános“ képzés céljait szolgáló középiskola még mindig mereven őrzi a gyakorlati élet felett lebegő, pogány szellemben feltálat „homo sapiens“-ének vértelen ideálját. Sokkal megnyugtatóbb a helyzet a határozott életpályára nevelő szakiskoláknál, mert ezek mindjobban magukévá teszik a gazdasági életre való előkészítés felelősségét.

Barankay könyvét azért ismertetjük és köszöntjük e helyen, mert szószólója annak az új nevelési iránynak, mely a „teremtő erő” aktivitásba lendítő mozgást” elébehelyezi a klasszicizmusban nyilvánuló, „eszményi harmóniát jelentő nyugalomnak”. Korunk lényegében átmenet, fejlődés — mondja — s a nevelésnek számolnia kell a változott helyzettel. „A pedagógia nem ugorhat át egy korszakot sem, mint a forradalomra támaszkodó politika, hanem úgy kell vennie az embert, ahogyan azt a kor kezébe adja.” (192. old.) Fel kell tenni a kérdést, hogy ez a modern gazdasági világ, amely minden embert közvetlen közletről érint s a hivatásbeli tagozódás nem tartalmaz-e nevelő értékeket egy realiztikus pedagógia számára?

Az ökonomikus vonatkozás csak azon az uton tud utat törni magának a nevelési célkitűzések felé, hogy „a kis területre szoruló, banauzikus szakmunkát a hivatásszerű munka fogalmává szélesíti s egyben az erkölcsi értékelés magasságába emeli”. (9. old.) A németek a mesterei ennek az új iránynak, amelyet ma már odafejlesztettek, hogy az egyetemes ember-ideál megközelítésére is a hivatás emberét veszik mintául nevelő eljárásukban.

Ezen az alapon elindulva, először azokat az előkészítő mozzanatokat nyomozza a szerző, amelyek rávilágítottak a munka nevelő hatására s elősegítették annak az éles igazságnak diadalra jutását, hogy legnagyobb jellemfejllesztő erő az a munka, mely az ember egyéni hajlamaival összhangzásban van. Rámutat a *munka-ethos* és *hivatás-ethos* méltó helyére a modern nevelési eszmények között.

De a kor szava tulharsog az elméleteken is.

A nevelésnek más oldalról jövő nyomás hatása alatt is ki kell tárnia kapuit az ökonomiai befolyás előtt. A materialista világnézet, az állami életben uralkodó gazdasági vezérelvek s utilitáris törekvések is kényszerítő erővel tolják előtérbe a munkával járó anyagi haszon nemzetgazdasági fontosságát. E hasznossági szempont terhodítása is döngeti az iskola kapuit. Mégis, egyedül ez nem volna elegendő ahhoz, hogy megadja a szaknevelésnek a tudomány igényével való fellépés jogát. *Döntő szó a munka-ethos felismerése.*

A mű második részében élénk tárja a szerző az általános irányu nevelés és szaknevelés küzdelmét. Érdekesen mutatja be a fokozatos fejlődést. Először ismerteti azoknak a tudósoknak álláspontját, akik a szaknevelés gondolatának csak járulékos szerepet engednek. Majd azokkal az elméletekkel foglalkozik, amelyek a két nevelési irány azonos arányu és jogu szintézisét hangoztatják. Végül részletesen tárgyalja a munkaiskola vezérharcosának, *Kerschensteiner*-nek hivatás-elméletét, amelyben a szaknevelés gondolata már uralkodó jelleget nyer. De „nemcsak arról van szó, hogy olyan foglalkozás számára képezzük ki a növendéket, amelynek jövedelme elegendő lesz fizikai léte fenntartására, hanem arról, hogy képessé tegyük az egyént én-jének egyetlen munkakörben való tömör objektiválására”. (172. old.) Olyan erőforrás lesz ez számára, hogy később a kötelességtudat segítségével különös belső hivatottság nélkül is eleget tud majd tenni olyan feladatoknak, amelyeket az élet vállalaira rak. Szóval az ember munkára hivatottsága nyújtja a nevelés legfőbb irányelvét.

Barankay könyve a modern nevelésnek hirdetője és utmutatója. Nyíltan szemébe néz a kérdésnek, hogy a gazdasági és technikai élet

joggal követel-e részt az ember belsőbb én-jéből? De egyuttal böles mérséklettel és magasabbrendű értékek elsőbbségének tudatával megtalálja a helyes irányt is: *a gazdasági tevékenységnek kötelességgé, a munkának hivatássá kell emelkednie!*

Nemcsak nevelő merithet sokat e nagy tudással, világos, szép stilussal, józan gyakorlatiiséggel és emelkedett filozófiával megírt könyvből, hanem az a közgazda is, aki a tiszta ökonomia rideg, számító, kérlelhetetlen homo oeconomicusa és az organikus elmélet rendiségbe erőltetett, szétfolyó gazdasági egyede között meg akarja találni a középutat, a közgazdaságtan egészséges embertípusát: *a szociális embert.*

Takaróné Gáll Beatrix.

A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete. (1505—1805.). Kiadta: A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum könyvtára. Összeállították: dr. Dóczy Jenő, dr. Wellmann Imre, dr. Bakács István. Budapest, 1934. (K. M. Egy. Ny.) 354 l.

Mindazok, akik ezideig akár a magyar mezőgazdaságtörténelem, akár a magyar kereskedelem multjának, akár pedig a magyar nemzetgazdasági eszméknek vagy pénzviszonyoknak fejlődéstörténetével foglalkoztak, tapasztalatból tudják, milyen nehézségeket jelentett egy összefoglaló magyar gazdaságtörténeti bibliográfiának hiánya. E meggondolás alapján talán szükségtelennek is érezzük kiemelni, hogy mennyire hasznosnak tartjuk a Mezőgazdasági Múzeumnak azt a vállalkozását, hogy a Magyarországgal foglalkozó, a magyar gazdasági élet különféle jelenségcsoportjait tárgyaló munkák összeállítását magára vállalta. Előnyösnek mondható mindenekelőtt a könyvnek a beosztása: az első részben az időrendi sorrendben összeállított önálló munkák jegyzékét adja, míg a második részben a folyóiratokat és gyűjteményes munkákat tárgyalja; az utóbbiban ott találjuk az összes Magyarországra vonatkozó egykoru szakgyűjteményeket.

A szerzők nem elégedtek meg a könyvek címének egyszerű közlésével, hanem a kétséges tartalmat kifejező címek után röviden a könyvek tartalmát is meghatározták, oldaljegyzetben azt is tudomásunkra hozva, hogy a könyvek hol találhatók. A munkák kiválasztásánál szinte hihetetlenül gazdag körre terjeszkedtek ki. Nem elégedtek meg azzal, hogy a kifejezetten mezőgazdaságot, kereskedelmet vagy nemzetgazdasági elveket tárgyaló munkákról adjanak képet, hanem megismertetnek bennünket a magyar föld erejének, terményei hasznosságának előnyeit költői formában kifejező könyvekkel is.

Kevésbé sikerültnek mondható a könyvnek a harmadik része, amelyben az első részben felsorolt írók életrajzi adatait tárják elének a szerkesztők. Véleményünk szerint, ha már a szerkesztők életrajzi ismertetésekre tértek ki, nem kellett volna csupán a bevezetésben említeni német és francia biográfiákkal beérniök, hanem figyelembe kellett volna venniök az egyes írókról megjelent önálló tanulmányokat is. Ez esetben nem történt volna meg, hogy pl. Maire-ről vagy Fugger Márkról semmi kifejező adatot nem tudtak felhozni. Szaporítani lehetne e példák számát, másrészt viszont igaz, hogy a szakember ugysem ezekből a rövid hozzáfűzésekből fog tájékozódni a Magyarországgal foglalkozó gazdaságtörténeti írók életére vonatkozólag.

Komolyabb hibaként kell azonban jelezni azt a tényt, hogy a szerkesztők nem voltak figyelemmel — hogy mást ne említsünk — *Finkel* nagy lengyel bibliografiájára, amelyből a bennünket nagyon is közelről érdeklő lengyel utazóknak és tudósoknak a magyar gazdaság állapotrajzát festő munkáit ismerhették volna meg. Egyáltalán nagy hiánya a kiadványnak, hogy csak a nyugateurópai szak-könyvekről nyújt képet, de teljesen mellőzi a velünk foglalkozó szláv szakirodalmat.

Nem akarjuk kisebbiteni a munka értékét, amikor megjegyezzük, hogy a XVII. századi magyar kereskedelem kapcsolatait, a magyar bor és dohány kiviteli lehetőségeit a kor statisztikai „fejlettségének“ megfelelő módszerességgel tárgyaló *Connor* könyvét „Beschreibung des Königreichs Polens“ ... 1700. fel kellett volna venni e bibliografiába. Ugyesztén sajnálkozással nélkülözzük a XVII. században élt nagy közgazdásznak, *Jacques Savary*-nak akár a kettős könyvitellel foglalkozó és más kereskedelmi kérdéseket tárgyaló „Le parfait negociant“ (1672) és más kiadások), akár a gazdasági élet egyetemességére kiterjedő kétkötetes „Encyklopedie“ c. műveit. amelyeknek címszavai alatt a magyar bor, dohány, juh és más termelési ágakkal részletesen foglalkozik.

A munka elkészülte rövid terminusának számlájára kell írni, hogy pl. *Apor Péter* munkájára vagy *Molnár Jánosnak* a XVIII. század végén névtelenül kiadott „Politisch-Oekonomisches Man-chermaon“ című könyvére sem voltak tekintettel.

Mindezeket a megjegyzéseket nem azért tettük, mintha nem ismernénk el e bibliografia nagy értékeit, hanem a még folytatható pótlásokkal csupán azt a célt akartuk szolgálni, hogy az olvasó, aki a könyvet kezébe veszi, figyelmét a még esetleges hiányokra is kiterjeszthesse.

Komoróczy György.

Bene Lajos: A mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények, 71. kötet, 4. szám, 1934, 126. l.

Annak a tudományos és gyakorlati szempontból egyaránt rendkívül fontos és érdekes átfogó munkának keretében, mellyel Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala fővárosunk egy-egy gazdasági rétegének állapotára világít rá, igen értékes gyarapodást jelent *Bene Lajos* monografiája, mely a budapesti mérnökök szociális és gazdasági viszonyait vizsgálja. A munka alapjául azok az adatok szolgáltak, melyeket a főváros területén élő mérnökök egy rendkívül intenzív statisztikai felvétel keretében 72 kérdésre válaszképpen megadtak. A kérdőív részletes és részletező mivolta által a felvétel teljesen elérhette célját és reprezentatív uton tárja fel előttünk a magyar mérnökség helyzetét a legutolsó évekig. Azonfelül értékes pótlást találunk az 1930. évi nagy statisztikai összeíráshoz mérten is, amennyiben az azt követő 3 év adatai is rendelkezésre állanak.

Lássuk egy pár adalék kapcsán, mi az a kép, ami a statisztika számadataiból a magyar mérnökség helyzetét illetően elénk tárul? A háborús és forradalmas évek után természetesen erősen felszökik a műegyetemi hallgatók száma és 1921—1922-ben négyszer annyi a rendes hallgatók száma, mint 1932—1933-ban. A kiadott oklevelek száma tekintetében azonban nem ilyen nagyok az eltolódások: a kulmináció 1924—1925-ben van kb. 600 oklevéllel, ez a szám azonban

még 1932—1933-ban is 300 fölött van. Látjuk tehát, hogy a műegyetem továbbra is ontja évente a kész mérnökök százait és ez a körülmény, a későbbi adatokkal kapcsolatban, különös figyelmet érdemel.

Bene Lajos tanulmánya részletesen analizálja a mérnöki társadalmat származási, valamint demografiai viszonyai és előképzettsége szempontjából. Érdekes jelenség, hogy a magyar mérnöki kar 94.5%-a beszél idegen nyelvet és 3.4%-a a mérnökin kívül más oklevéllel is rendelkezik. Igen gyakori a mérnöki társadalom körében a gyakorlati képesítés. Mindezek a körülmények mérnökségünk színvonala tekintetében igen kedvező képet tárnak fel. A mérnöki munka viszonyai tekintetében érdekes adalék, hogy majdnem felük — 48.5% — közszolgálatban áll. A mérnököknek csak körülbelül háromnegyede tartozik az őstermelés, bányászat és kohászat, valamint az ipar keretébe. A többi főleg a kereskedelem, közlekedésügy és szabad foglalkozások terén működik. Az egyes iparágak közül természetesen a gépgyártás vette fel a legtöbb mérnököt. Érdekes jelenség, hogy a kisüzemek milyen nagy számban foglalkoztattak mérnököket: az összes mérnököknek jóval több mint egyötöde dolgozott kisüzemi vállalatokban, tehát olyanokban, melyek 20-nál kevesebb embert foglalkoztattak. Jellemző adalék, hogy 1927. óta — amióta ez irányú statisztikai kutatás folyt — körülbelül változatlanul áll a műegyetemi végzettségű gyárvezetők száma az összesekhez képest. Ez az arányszám a fővárosban kb. 17% (az utolsó évben esett először 17% alá), országos viszonylatban pedig csupán kb. 15%. Ezzel szemben a tisztviselőkhöz viszonyított arányszámok egyre nőnek — főleg vidéken.

Igen érdekesek a mérnökök munkaidejére vonatkozó adatok. Ezekből kiderül, hogy a mérnökök nagyobbik fele napi 8 óránál többet dolgozik és majdnem a fele az, amelyik 9—10 óránál többet. A mérnökök 9.3%-a dolgozik 11—12 órát naponta, kb. 5%-a ennél is többet. Legrövidebb munkaidővel általában a legkevesebb (3 évnél rövidebb) gyakorlattal rendelkező mérnökök dolgoznak. Szabad-ságot a mérnököknek körülbelül a fele kap.

A mérnöki munkanélküliség tekintetében a monografia nem nyújt tökéletes képet. Bene dr. maga is rámutat arra, hogy „azokat a mérnököket, akik a gyárakban munkásként dolgoznak, akik villamoskocsivezetők, kalauzok vagy autótaxi sofőröknek álltak be, a statisztika nem fogja keresetnélkülieknek jelezni, holott a mérnöki munkanélküliség szempontjából feltétlenül számba kell őket venni.“ A „minőségi munkanélküliség“ adatainak hiányában természetesen hiányos minden becslés. Amellett egyetlen hivatalos statisztikai anyag sem tartja nyilván külön a munka nélkül álló mérnököket. Ilyen megszorításokkal és az egyes főiskolai oklevéltípusok megoszlásának alapul vételével a szerző a főváros területén 200-ra, az egész országban pedig kb. 300-ra becsüli a munkanélküli mérnökök számát, holott a mérnöki kamara 1932-ben a munkanélküli mérnökök számát 1000-re, a létminimum alatti keresettel rendelkezőket is betudva pedig 2000-re teszi.

A mérnökök kereseti viszonyai tekintetében a monografia a vas- és gépipari érdekképviselő adataira támaszkodik. Ezek szerint a műhelymérnökök minimális havi fizetése 1933-ban 180 pengő, az irodai mérnököké 195 pengő volt. Már ebből az adatból is látható, hogy ez a statisztika megbízhatatlan. Ez kitűnik különben a kere-

seti adó céljaira vezetett illetményjegyzékekből is. Még egy szomorú adat: a háború előtt oklevelet szerzett mérnökök 80%-a jegyzett hadikölcsönt és szenvedett érzékeny veszteséget ezáltal. A pénzromlás folytán körülbelül a mérnökök fele károsodott érezhető mértékben.

Igen jellegzetesek azok az adatok, melyeket a felvétel a mérnökök lakásviszonyai tekintetében produkált. Kitűnik belőlük, hogy Budapesten a mérnökök nem is 70%-a lakik főbérliként, több mint 1000 mérnök nem volt főbérli és akadt olyan mérnök is, kit a felvétel mint ágyrajárót tartott nyilván. A nőtlen mérnökök 17,4, a nők mérnökök 2,6%-ban laktak egyszobás lakást — a főbérliközül. Háztartási alkalmazottat a mérnököknek csak a fele tartott, egyharmada pedig semmiféle kisegítő munkaerőt sem foglalkoztatott. Szomorú jelenségnek mondja Bene Lajos, hogy „még nagy gyermeklétszámmal bíró mérnöki családokat is találunk, ahol a háztartási alkalmazott hiányzik“.

A futólag érintett, de részletes elmélyedésre érdemes adatok oly rajzát adják a magyar mérnökség helyzetének, amelyet találóan foglial össze Bene Lajos e sorokkal: „bármely részletkérdését vették is szemügyre a mérnökök szociális és gazdasági viszonyainak, mindenünnen a mérnöki kar sötét helyzete csendült ki az adatokból“.

Grossmann László.

Nagy Iván: Öt világ rész magyarsága. Budapest, 1935. Magyar Szemle Társaság kiadása.

Hézagpótló munkát végzett Nagy Iván ezzel a könyvvel. Tanulmányának célja, mint azt ő maga mondja: megvilágítása azoknak a kérdéseknek, hogy „a mai határainkon kívül élő több mint négy-millió magyar hol él, milyen csoportokban tömörül, milyen intézményeket tart fenn magyarságának ápolására — és mik a teendőink velük szemben“. E feladat megoldása szerzőnek kitűnően sikerült. Könyvének értékét nemcsak a rendkívül bő és alapos statisztikai anyag biztosítja, hanem az az elméleti szempontból mélyreható szociográfiai felfogás is, amely képessé teszi a szerzőt arra, hogy problémáinak legmélyére hatoljon és azokat minden oldalról megvilágítsa.

A magyarságnak az anyaországban lévő legújabb statisztikai adatai és azok elemzése után ismerteti a munka az utódállamok magyarságát, kimutatja az anyaország és az elszakított területek legmagyarabb vidékeit és az ott élő népesség származását. Különösen érdekes az „elcsatolt magyarok élete“ című fejezet. További érdekes részek: a „Magyarság Európaszerte“ és a „Magyarság a tengeren túl“ című fejezetek. Kitűnik ezekből, hogy a magyarok tömegeiből él:

Csonka-Magyarországon	8,001.112
Utódállamokban kb.	3,387.000
Európa többi államaiban	40.000
Egyesült Államokban	580.000
Kanadában	50.000
Dél-Amerikában	50.000
Afrikában	3.000
Ázsiában	2.650
Ausztráliában	325

Szociografiai szempontból igen értékesek a munkának azok a részei, amelyek a külföldi magyar intézményeket tárgyalják (egyházak, iskolák, tudományos intézetek, sajtó, egyesületek). Következik a „Kivándoroltak gondozása” című fejezet és befejezésül a „kötelességek és feladatok” ügyes összefoglalása.

Bőséges statisztikai táblázatok zárják le a könyvet, amely nélkülözhetetlen segédeszköze lesz a kisebbségi kérdésekkel foglalkozóknak.

Zelovich László.

Krausz István: Vámteher és áruforgalom. Budapest, Magyar Társadalomgazdasági Társaság. 1934., 63 l.

A szerző a vámteher különböző megnyilvánulásainak s a bevételre gyakorolt befolyásának tisztázását tűzte ki céljául, hogy ezzel kiindulási alapot találjon a vámpolitika általános hatásának vizsgálatához. Célját akként közelíti meg, hogy először rendszerezni igyekszik a vámok okozta hatásokat s azokat két kategóriába sorolja: a közvetlenekébe, amelyek szükségszerűen jelentkeznek, mint a vámbevételek alakulása, a vámteher és a bevétel változása és a közvetettekbe, amelyeket több alcsoportba sorol. Elsőfoku hatásoknak nevezi azokat a változásokat, amelyek a vámmal védett termelési ágaknál jönnek létre, másodfokuaknak a vámpolitika szociális hatásait (munkabér, foglalkoztatás) és a fogyasztásra gyakorolt befolyását, harmadfokuaknak a jövedelmi eloszlás és a gazdasági élet erőtenyezői egymáshoz való viszonyának a megváltozását.

Főleg az általa közvetleneknek jelzett hatásokkal foglalkozik, ezek közül is elsősorban a vámoknak a bevételre gyakorolt hatásával. E végből az egy főre eső bevételt hasonlítja össze 14 országban, még pedig csupán az 1930. és 1931. évekre, ami elég kár, mert egyrészt két egymáshoz ily közeleső évben a vámok változása sem lehet oly nagy, mint egymástól távoleső években, másrészt éppen 1931-ben sok államban léptettek életbe devizakorlátozásokat, sőt bevételi tilalmakat is, ennél fogva a bevétel változását nem szabad teljesen a vámok módosításának hatásául tekinteni. Erre vonatkozó adatainak főeredménye, hogy 1931-ben 1930-hoz képest az általa felvett ipari országok (Németalföld, Belgium és Luxemburg, Ausztria, Franciaország és Csehszlovákia) bevétele (mennyeségben) mezőgazdasági termékekből csak 4—7.9 százalékkal esett vissza, míg a mezőgazdasági országoké (Magyarország, Lengyelország, Jugoszlávia és Bulgária) 18—30.4%-kal csökkent.

A fejenkinti fogyasztói vámteher viszont (az állam egész vámbevétele elosztva az ország lakosainak számával) 1930-ról 1931-re az ipari országokban növekedett, vagy csak igen kevéssel (0.6—7.8%-kal) csökkent, ellenben a mezőgazdasági országokban 9.5—48.1%-kal csökkent.

Igen részletes elemzés alá veszi a vámteher hatását Németországban, de helyesen jegyzi meg, hogy sohasem állapítható meg biztosan, hogy az áruk bevétele valóban a vámok nagysága miatt maradt-e el, mert a bevétel áralkatváltozása sokszor döntőbb jelentőséggel bír az árvámteher mértékének alakulásában, mint maga a vám. „Az árvámteher emelkedése nem feltétlenül okozója a bevétel süllyedésének. Nincs e két jelenség között az a feltétlen összefüggés, amint azt

a gazdasági közhiedelem tartja.“ A bevétel csökkenésében elválaszthatatlanul összekeverednek a külkereskedelmi politika eszközei (vám, bevételi tilalmak, stb.) és az országok gazdasági életének a bevétellel való organikus összefüggései (szükséglet mértéke, a belső termelés fejlődése, stb.).

Fejtegetéseink konklúzióját a szerző abban foglalja össze, hogy a bevétel mennyiségének alakulását egy u. n. „bevételi olló“ mozgása szabja meg. Az olló egyik szárául felveszi a vámot, a másik szárául a külkereskedelmi politika egyéb eszközeit (forgalmi korlátozások, stb.), a szárakat mozgató erőkül pedig a bevételnek az áralakulással és a belső termeléssel való szerves kapcsolatait.

A vámok hatásának megállapítása mindenkor egyik legnehezebb problémája volt a közgazdaságtannak. Eddig még mindazok, akik e kérdéssel foglalkoztak, kénytelenek voltak következtetéseiket a legnagyobb óvatossággal megvonni, mert a hatást jelző jelenségek annyi más egybefonódó tényező eredményei lehetnek, hogy azokból a vámok szerepét tisztán elkülöníteni sohasem volt lehetséges. Ezt a célt szerző sem érthette ugyan el, de azzal ahogyan az ehhez vezető utakat keresi, a vámoknak a bevételre és az árakra gyakorolt hatását rendkívüli aprólékossággal vizsgálja, értékes munkát végzett, amely a vámpolitika hatásának vizsgálatára irányuló uton jól fel lesz használható.

Sido Zoltán.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Annali di Economia.

(1934. Settembre.)

Publio Mengarini: Il sistema di banca continentale e quello inglese nell'anteguerra. A bankokat több szempontból osztályozza aszerint, milyen lejáratu hitelezésekről van szó. Ismerteti a kontinentális és a Szigetország bankrendszerének minden vonatkozásait, előnyeit és hátrányait. — *Anselmo Bernardino: Giuseppe Prato, Maestro di storia economica.* Prato egyike volt az olasz gazdaságtörténészek kimagasló alakjainak, akit szerző joggal illet a „Maestro“ epithetonnal, mert a latin országokban népszerűsíteni kezdő matematikai irányokkal szemben tulajdonképp egy gazdaságpszichológiai irány híve volt, aki szerint a gazdasági törvényszerűségeket csakis az induktív-történeti módszer segítségével lehet igazán megérteni. Prato folytatója Luzzati, Ferrara, Einaudi és Vasco kezdeményezéseinek, akik Olaszország különböző vidékeinek és korainak gazdaságtörténetét oly plasztikusan feldolgozták. — *Dott. Giulio Capodaglio: Il credito di accettazione — Recensioni e annunci.*

Cs. P.

Revue d'Économie Politique.

(Juillet—Aout 1934. No. 4.)

Antonelli Etienne: Le centenaire de Walras et la publication de sa correspondance scientifique. L'Unité de valeur. Az ekonometriai társaságnak egyik főkivánsága volt, hogy Walras és Lorand professzorok, a

francia matematikai iskola megalapítóinak levelezéseit közreadják. Ez a levélváltás egy abszolút értékmérő felállítása érdekében történt, amelynek segítségével a gazdaságtörténeti fejlődés folyamán bekövetkezett változásokat le lehetne mérni. — *Roy René: L'élasticité de la demande.* A kereslet rugalmasságának különösen az ugynevezett direktjavaknál van nagy jelentősége, ahol a közvetlen fogyasztás és elhasználás révén határozottabb formában és sokkal hamarabb történik a kereslet esetleges visszahatása, mint az indirekt javaknál, amelyeknél a reakció távolabbi és hatását csak bizonyos idő után érezteti, amennyiben ezek meglévő formájukban nem szolgálnak közvetlen fogyasztási célt. — *xxx: La crise de la Banque Belge du travail.* Ennek a belga banknak bukása hozzájárul a szocialista és kommunista gazdasági szakszervezetek lejáratásához Belgiumban. Kétségen kívül áll a tény, hogy a válság, amely 1934 óta oly súlyosan nehezedik Belgiumra, a 3 milliárdra tehető befagyott bankkövetelés felolvasztásának sikertelenségére vezethető vissza. — *Vigreux P. B.: Les emprunts des collectivités locales et les interventions récentes de l'État pour les favoriser.* — *Yves le Branchu Jean: La théorie quantitative de la monnaie au seizième siècle:* Széjjelválasztani kívánja a pénz kvantitásának növelésére vonatkozó kísérleteket a pénz kvantitási elméletétől, amelynek eredetét egészen Xenofónig vezeti vissza, aki éles különbséget tett arany- és ezüst pénzértékmérő között. A kvantitási elmélet további fejlesztői között szerepel a francia Dubois, akinek írásai azonban nélkülözik az e kérdés tárgyalásához szükséges éles logikát. — *Chronique étrangère: Lauffenburger Henry: La Vie économique en Allemagne.* Az agrárpolitika terén létrejött ujitások Németországban elhatározólag hatnak közre a gazdasági élet átalakítását illetően. Ezek közül első helyen említendő a földreform (*Erbhof*) intézménye, továbbá a közmunkák megindítása, a *Reichsnaehrstand* intézményes létrehívása. Rátér a pénzügyi piac helyzetére, a közadósságokra, az ipari testületek beszervezésére, továbbá a transzfer és a valutapolitika kérdéseire. — *Pouyanne Henry: La vie financière en Grande Bretagne.* A pénzügyi helyzet nagyon súlyos, de a helyes pénzügyi politika egyik legnagyobb eredménye a font értékállandóságának fenntartása. — *Notes et Memoranda. Picard Roger: Une lettre du Général Lyautey à Charles Gide.* A gyarmati kérdések a háború alatt is nagy érdeklődésre tartottak számot már a gyarmati csapatoknak a háborúban való részvétele miatt is. A Gide levelére való válasz hosszú kritikája a francia gyarmatpolitikának. — *Pirou Gaëtan: La révolution démographique.* Azt állítja, hogy a népesedéspolitikai problémák megoldásához új vallásra lenne szükség. — *Bongras Eugène: L'état actuel et l'avenir immédiat des études sur les cycles économiques.* — *Gonnard René: Une réalisation socialiste: L'Empire des Inka.* — *Huber Michel: Les questions économiques aux XXI-el XXII-sessions de l'Institut International de Statistique.* — *Chronique législative. Revue des livres. Revue des périodiques.*

(Septembre—Octobre 1934. N. 5.)

A revü e kötete az *irányított gazdaság* kérdéseinek van szánva és a különböző országok illetékes szakértői értekezéseit tartalmazza a kérdésre vonatkozólag. — *Dietze von Constantin: La lutte contre la crise agricole.* Ismerteti azokat a törekvéseket, amelyeket Németország mezőgazdasági önellátása érdekében folytat és amelyek eredménye az, hogy pl. 1933-ban Németország, ami a kenyérmagvakat illeti, teljesen ellátja magát. Innen erednek azon intézkedések, amelyek egy bizonyos árnívó fenntartására és vámpolitikai védelemre vonatkoznak s amelyeknek végső célja az autarchiának e téren való fenntartása, továbbá a mezőgazdasági lakosság védelme. — *Beckerath von Herbert: La politique industrielle du national-socialisme.* Sok tekintetben rokon témát dolgoz fel előbbivel, amennyiben a városi népességnek a mezőgazdaságba való

levezetéséről, az ipari lakosság belső telepítéséről értekeznek, továbbá arról, hogy miként küzdött le Németország a munkanélküliséget, amely létalapját látszott fenyegetni. Ismerteti az üzemi bizottság létrejöttét a nagyüzemekben és az Arbeitsfront felállítását. — *Syrup Friedrich: La lutte contre le chômage.* Méltatja a *Notstandarbeiten* létrejöttét, amelynek következményeként a munkanélküliek száma 6.01 millióról 2.48 millióra szállott le. — *Expériences Américaines* címen *H. Bean Louis: Le programme agricole* címen közöl egy tanulmányt, mint az amerikai *Agricultural Adjustment Board* igazgatója. Ezen hivatal feladata a termelés kontingentálása és a szükségleteknek megfelelő módon való kielégítése. A múlt évi rossz termés megkönnyítette a készletek elhelyezését. Ismerteti az amerikai farmerek álláspontját az elnök remonetizálási terveivel, továbbá a *Recovery Administration* célkitűzéseivel szemben, amelyek igaz, hogy az agrártermékek árát 70 percenttel felszöktették, viszont azonban a New Deal által kibocsátott rendszabályok következtében az agráröllő, a magas ipari árak folytán továbbra is nyitvamaradt. — *Jordan Virgil: La politique industrielle.* Ipari téren Rooseveltt célja ugyancsak a munkások életszínvonalának emelése, amely törekvés azonban szintén nem volt keresztülvihető azért, mert az árak nem estek oly mértékben, hogy a munkabérek emelkedéséből előálló vevőerőt a munkások életszínvonaluk emelésére használták volna fel. — *Warburg James: La politique monétaire.* Elitéli az elnök valutastabilizációra vonatkozó terveit és mint a *Manhattan Bank* elnöke kifejti, hogy ezek a tervek burkolt inflációt szültek és ahelyett, hogy rögzítették volna a dollárt, az iránta való bizalmat aláásták és bebizonyították azt az igazságot, hogy a dollárral való manipuláció, illetve a gazdasági életnek a pénzoldalról való szanálása veszedelmes következményekre vezethet. — *C. Robbins Lionel: L'agriculture dirigée.* Elliot angol földművelésügyi miniszter szintén magáévá tette a terv gazdaság eszméjét, amelyet mint a fabianusi szocialista gondolat híve az újabban elfogadott *Agricultural Marketing Act*-okkal valósított meg mezőgazdasági téren. — *Plant Arnold: La réglementation des transports.* — *Bassani Girolamo: La politique économique du corporatisme fasciste.* Az 1926—33 között megjelent dekrétumokból ismerteti az olasz testületi rendszert és a fasizmus filozófiáját a Sorel-féle elgondolásra vezeti vissza. — *Expériences internationales* fejezet alatt *Maurette Fernand: La politique concertée des matières premières* című tanulmánya nagyvonalu áttekintést nyújt a gumi, petroleum, nyersolaj, gyapot és egyéb elsőrendű nyersanyagok piacaiért folytatott küzdelemről, amelyeknek eredménytelensége a buzakonferenciákon folytatott haszontalan tárgyalásokon nyilatkozott meg legjobban. — *Plans d'économie dirigée* szakaszban *Noyelle Henry: Les plans de reconstruction économique et sociale à l'étranger et en France* címen főleg a francia és belga tervgazdasági kísérletek különböző formáit ismerteti.

(Novembre—Decembre 1934. No. 6.)

Ansiaux Maurice: Évolution du crédit et contrôle des banques. — *Wolff Robert: Liaison entre prix et monnaie.* A háború előtt az infláció egyes délamerikai és balkáni államok privilégiuma volt, míg a háborút közvetlenül követő időkben ez a jelenség kiterjedt majdnem az összes volt hadviselő államokra és mérhetlen károkat okozott. Megállapítani kívánja, milyen viszonyban van az árszínvonal alakulása a pénzérték aranytartalmával. Két pénzelméletet állít egymással szemben: a Casselét, amely a vásárlóerők paritásából és az Irving Fisherét, amely az áraknak a váltóárfolyamokhoz való alkalmazkodásából indul ki. — *Notes et Memoranda: Nécrologie: Oualid William: Maurice Roche: Agussol.* A montpellier-i egyetem kiváló közgazdaságtan professzorának nekrológja, akinek különösen a gazdasági pszichológia és szociológia terén való kutatásait ismerteti. — *Rist Charles: Institut scientifique*

des recherches économiques című cikkében beszámol a Rockefeller Foundation által megnyitott és már két éve működő párizsi gazdaságtudományi intézet munkásságáról és céljairól. — *Revue des Livres*.

Cs. P.

Revue Économique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. I. Nr. 1. — Janvier 1935.

Glansdorff, Maxime: Le trentenaire de la „Revue Économique Internationale“. — *Loria, Achille: Les apologistes du monopole.* Az angol-szász monopolománia jellemző részjelensége az angol klasszikus közgazdák megcáfolására irányuló divatos reakciónak. Ez az irány a szabadverseny megtagadásától a devalváció dicsőítéséig minden téren homlokegyenest ellenkező elveket vall mint a klasszikus közgazdaságtan. A monopolistáknál a legáltalánosabb az a felfogás, hogy a szabadverseny a technika mai fejlettségén nem biztosítja a maximális termelést. Minthogy pedig a monopólium ellenkezője a szabadversenynek, a monopólium dicsőítői szerint ez a legalkalmasabb mód a maximális termelés elérésére. Egyesek, mint Marshall és Knight egyenesen fokozottabb produktív erőt tulajdonítanak a monopolisztikus termelésnek, holott a monopólium mindig csak csökkenti az előállított javak mennyiségét és ha növeli is a javak értékét, ez nem jelent mást, mint azt, hogy a monopolista magához szippantja ezen értéknövekedés révén azoknak a javaknak egy bizonyos mennyiségét, amelyet az ő termékeit vásárlók gyártanak. Liefmann, Edgeworth, Ely és Lescure azt bizonyítják, hogy a termelés produktivitása monopólium esetében nagyobb, mint a szabadversenyben, Marshall pedig a jelenlegi ipari termelés degresszív költségeinek tudatában egyenesen természetszerűnek tartja a monopóliumos termelést. Pigou és Szaffa azon állítása, hogy valamely üzem kapacitását a monopólium révén lehet a legjobban kihasználni és így a legelőnyösebben termelni, nem felel meg a valóságnak, mert éppen a szabadverseny kényszerít minden vállalatot arra, hogy minél olcsóbban, a gazdasági optimum lehető elérésével termeljen, ellentétben a monopóliumot élvező vállalattal, mely éppen kedvező helyzete következtében működésében természetszerűen kényelmessé válik. Loria, bár az állami gazdasági természetű beavatkozást helyteleníti, mégis helyesnek tartja az állam erélyes közbelépését a monopóliumok ellen. — *Nogaro, Bertrand: Le problème de la „dévaluation“ en France.* A devalváció kérdése Franciaországban nem mint a gazdasági válságból való kibontakozás eszköze merül fel, hanem mint reakció, mint védekezés azokkal az államokkal szemben, amelyek már leértékelték valutájukat. Felsorakoztatja a devalváció ellen és mellett felhozott érveket, végül tekintetbe véve azt a nagy gazdasági hatalmat, amelyet az aranyblokk országok — a gyarmatokat is beleértve — jelentenek, a valuta leértékelése ellen foglal állást. *Van der Stricht Paul R.: Séparation des opérations de banque proprement dites d'avec les opérations bancaires d'investissement à long terme.* Ismerteti az amerikai „bankingact“-ot, annak jelentőségét és hatását a gazdasági életre. Ez a törvényes rendezés az eddigi helyzetnél élesebben elválasztja egymástól a bankok befektetési és kereskedelmi tevékenységét és rendezi az u. n. security affiliates-ek kérdését is. — *Bastide, Charles: Les embarras de la souveraineté; la Grande-Bretagne et les dominions.* Anglia és dominiámainak viszonya gazdaságilag igen szoros és a gazdasági nehézségek az anyaországgal való kapcsolatot minden téren szorosabbá teszik. — *Pic, Paul: La crise du syndicalisme et la réforme de l'état.* A fasiszta korporációs, a német álkorporációs rendszert és az ausztriai és spanyol kísérleteket ismerteti; végkövetkeztetése az, hogy Francia-

országban eredményesebb érdekképviselőt alkotmányos reform nélkül, az eddigi organizáció megjavításával és megerősítésével valósítható meg. — A gazdasági rovatban: *Greenwood, Tomas: Notes sur le développement industriel du Lancashire* és *Kastenholz J.: Le commerce de l'Allemagne avec le Congo belge*.

Vol. I. Nr. 2. — Février 1935.

Mackenroth, Gerhard: Cartels et politique de cartels dans la nouvelle Allemagne. Németországban megfelelő gazdasági organizáció lesz hivatva a kartellek piacsabályozó tevékenységét pótolni. Az organizáció tökéletes kiépítése azonban csak sokára valósulhat meg. Az aránylag legtökéletesebben megszervezett Reichsnährstand sem képes még a fogyasztók szükségleteit és a termelők érdekeit maradék nélkül összeegyeztetni. — *Pollet E.: L'empire Britannique.* Az ottawai egyezmény alapján kialakult angol birodalmi politikával foglalkozik. Anglia figyelme belkereskedelme után először a dominiumokkal és gyarmatokkal és csak utolsó sorban más országokkal való gazdasági összeköttetésre irányul. — *Miry, Raoul: Tarifs et prix de vente de l'énergie électrique à l'étranger.* A vilamosáram eladási ára az egyes országokban igen eltérő egymástól. Ennek okait 4 európai ország esetében kutatja. — *Robyns É. J.: L'industrie électrique Française.* A francia villamosipar fejlődéséről, szervezetéről számol be. — *Labriola, Lucio: L'industrie électrochimique en Italie.* — *Maspétiol, Roland: L'abaissement du taux de l'interet comme élément de reprise économique.* A gazdasági élet fellendítésére jelenleg legalkalmasabbnak a kamatláb csökkentése látszik. A kamatláb törvényes maximálása azonban igen nagy veszéllyel jár. Csak igen óvatos korlátozás lenne helyes. — A gazdasági rovatban: *Bour, Charles: La dévaluation du franc devant l'opinion française.* — *Schweiger, Georges: La réorganisation des transports professionnels en Suisse.*

G. L.

Weltwirtschaftliches Archiv.

40. Band, 1934. Heft 2.

Predöhl, Andreas: Weltwirtschaftliches Archiv. A világgazdaságot a fejlődés alá rendeli a gazdasági nacionalizmusnak, ebből a világkereskedelemnek új rendje alakul ki, amelyet még pontosan megállapítani nem lehet, ellenben a folyóirat célul tűzi ki az új fejlődési iránynak nyomonkísérését. — *Wolfe, Albert Benedict: Arten und Erscheinungsformen von Kosten und Erträgen.* A vállalkozó szempontjából vizsgálja a termelési költség és hozadék alakulását. Főképpen a fogalmak tisztázására szorítkozik, a különböző tényezőket a következőképpen sematizálja fő vonalakban: A költséget és hozadékot meghatározó okok, amelyek technikaiak és gazdaságiak. Üzemen kívüli determinánsok, ezek ugyancsak kétfélék: technikaiak és gazdaságiak. A különböző üzemek komparatív költségei egy időpontban és a költségek és hozadékok alakulása egy időszakon belül. — *Emminger, Otmar: Die englischen Währungsexperimente der Nachkriegszeit.* A tanulmány első részét közli a W. A. jelen száma. Az angol stabilizáció káros következményeit mutatja be hangsúlyozva, hogy Anglia gazdasági bajait nem lehetett kizárólag valutáris okoknak tulajdonítani. Anglia ragaszkodott az aranyvalutához. Mivel nem volt hajlandó deflációs politikára, a viszonyok által kényszerítette magát a devalválásra. — *Gangemi, Lello: Die allgemeinen Lehren des Faschismus und die korporative Wirtschaft.* A fasizmus új alapokra fektette a gazdasági élet és az állam viszonyát. A korporációs rendszer megakadályozza és megszünteti a gazdasági organizmus szétesését, mert az állam ellenőrzése alá helyezi és racionális vezetésnek veti alá. Végül 11 pontban foglalja

össze a korporációs rendszer jellemzését, amiből kitűnik, hogy az olasz organizáció más, mint egyéb országokban jelentkező tervgazdálkodási törekvések. — *Ischboldin, Boris: Das neue Sibirien als panasiatisches Problem.* A szovjet távolkeleti kultur- és gazdasági politikáját ismerteti. A pánázsiai gondolat a bolsevizmus és a nacionalizmus között ingadozik. A szovjet industrializálja ázsiai területét, hogy arra támaszkodva folytathassa egész Ázsiát felölelő politikáját. — *Berichte und Chronik. Hoffmann, Walther: Ein Index der industriellen Produktion für Grossbritannien seit dem 18. Jahrhundert.*

40. Band, 1934. Heft 3.

Gini, Corrado: Wirkungen der extremen Formen der Inflation auf den Wirtschaftsorganismus. Az infláció lényegét vizsgálja. Az infláció lehet hasznos és lehet káros. Megkülönbözteti az ultrainflációt, amelyet közös néven: hiperinflációnak nevez. A hiperinfláció kimondottan káros. Majd vázolja az inflációnak hatását a pénzre, az accumulációra és a jövedelem és vagyon eloszlására. Végül Németország példáján az infláció végét, a stabilizálást vázolja. — *Emminger, Otmár: Währungsentswertung und Krisenüberwindung in England.* Az angol valutapolitika eredményét vizsgálja 1931-től. Az aranyalap elhagyása után Angliában általában az árnívó nem esett. Nem követte az aranyvalutájú országok deflációját. A fizetési mérleg passivuma eltűnt. Az aktiválás a behozatal csökkenése révén állott elő. Tévedés azt hinni, hogy az eredmény ugyanaz lett volna, ha Anglia a behozatalt kontingentálja, vagy a termelési költségeket deflálja. Anglia így arányát a világkereskedelemben emelte, különben az legjobb esetben változatlan maradt volna. Az angol valutakísérlet sikerült. 1925 óta az angol jegybank-politikát az jellemezte, hogy minden áron el akarja kerülni a deflációt. Ez a törekvése eredménnyel járt, de még kedvezőbb lett volna Anglia helyzete, ha nem vár 1931-ig az aranyalap elhagyásával, hanem már 1930-ban megteszi az elhatározó lépést. — *Halkema-Kohl, J. F.: Die Verschiebung der Wirtschaftskräfte im Fernen Osten.* Az ázsiai országok gazdasági erejét és szerepét vizsgálja és arra az eredményre jut, hogy az ázsiai gazdasági szupremáciáért vívott harcban végül Kína fog felülkerekedni Japánnal szemben. — *Dittrich, Erich: Die Tschechoslowakei in der Weltwirtschaft.* Csehország kereskedelmi mérlegét analizálja és kimutatja azt a gazdasági elidegenülést a Dunamedence országai között, amely a válság alatt egyre súlyosabb mértéket ért el. — *Berichte und Chronik. Switil, Karl: Die räumliche und zeitliche Abhängigkeit der Weltzuckerproduktion von geographischen Faktoren.*

T. J.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Ruisz Rezső január 17-én „*Telepítési politika és közteheralakulás Budapesten*” címen tartott előadásához, amelynek szövegét jelen számunk közli, elsőnek *Harrer Ferenc* szólt hozzá:

Mint az előadás témájával ma, hivatalosan is, legtöbbet foglalkozó, nagyon értékesnek tartja, hogy az előadó alaposan és szemléltetően rámutatott a Budapest és környékén történt tervtelen és rendszertelen településnek súlyos anomáliáira s különösen a közre nézve súlyos pénzügyi kihatásaira és elfogadja az előadó célkitűzéseit, — a fővárostól való további kivándorlás megakasztását, sőt visszavándorlási mozgalom előidézését — ha nem is erre irányuló közvetlen tevékenységgel, de mint helyes telekpolitikával elérhető eredmény-lehetőség. Budapest és környéke telepítési politikájának nehézsége — eltekintve a már nagyon elfajult helyzettől — a probléma kettősségében van. Budapest környékének betelepülését nem az idézte elő, hogy a fővárosban már nem lett volna elég hely, hanem a kitelepülés egyrészt Budapest helytelen, helyesebben mondva, hiányzó városfejlesztési politikája, másrészt főleg a helyiérdekű vasutak telekspekulációja folytán következett be annak ellenére, hogy a főváros területén bőven volt és van még ma is hely a településre. Ennek következtében van egy települési probléma a főváros határain belül és egy másik nagy-budapesti elgondolásban. A főváros települési problémájának olyan megoldását, hogy Budapest a városrendezési követelések leszállításával és a H. É. V. birtokában érvényesíthető tarifapolitikával egyfelől megkönnyítse a fővárosban való letelepülést, másfelől megnehezítse a Budapesten kenyerüket keresőknek a környéken való lakást, több itt most ki nem fejthető oknál fogva nem tartja lehetségesnek; marad tehát a problémának nagy-budapesti elgondolásban való megoldása, amelynek sikere azonban feltételezi a problémának most már legalább a kialakult Nagy-Budapest területére való lokalizálását, vagyis megakasztását annak, hogy a tervtelen városias település Nagy-Budapest határai mentén és ezentul terjedjen. Budapest helyes telepítési politikája tehát csak nagy-budapesti elgondolásban alakítható ki és pedig a városrendezés és városfejlesztés egységes irányításának biztosításával. Ez megtörténhet az előreláthatólag a közel jövőben a törvényhozás elé kerülő városrendezési törvény útján, vagy és még jobban, a Nagy-Budapest problémának külön törvény útján való megoldásával. Budapest városfejlesztési programjának most folyó tárgyalásai s az említett törvényjavaslatoknak az illetékes miniszterek által jelzett előmunkálatai már annyira tisztázták a Budapest és környéke további településénél követendő irányelveket, hogy azok megvalósítása nehézségekbe nem ütközik. Ennek megállapítása, illetve közlése felszólalá-

sának tulajdonképpen a célja; ehhez még csak azt kívánja hozzáfűzni, hogy az nagyon szükséges, hogy a közvélemény a települési politika jelentőségét megismerje és a helyes telekpolitika folytathatását biztosító rendszabályokat és intézkedéseket a maga jól felfogott érdekében levőknek lássa és azokat megértéssel fogadja.

Scheuer Róbert elismeri, hogy az a települési rendszertelenség, amely a fővárosban és annak környékén uralkodik, legnagyobb-részt arra vezethető vissza, hogy közlekedési vállalataink, amelyek annakidején magánvállalatok voltak, nem üztek olyan politikát, amely a települések egészséges megoszlását elősegítette volna, sőt az teljesen észszerűtlen volt és ennek eredménye a mai heterogén megoszlás. Az egyéni háztartásokban nem ismerhető el külön „közlekedési költség” tényező, mert közlekedési költség és lakbér mindenkor egyszerre jelentkezik. Ha tehát a főváros közlekedési vállalata olcsón szállítja a pestkörnyéki polgárságot, akkor azzal végeredményben a pestkörnyéki ingatlantulajdonosoknak nyújt teljesen jogtalan előnyöket. A pestkörnyéki ingatlantulajdonosok egyszer már jutottak ilyen jogtalan előnyökhöz, akkor, amikor a budapesti megkötött építkezési formákkal szemben teljesen szabadon és minden megszorítás nélkül építhették fel házaikat és ennek következtében már akkor dumping áron adhatták ki lakásaikat. A közlekedési eszközök viteldijszabásában feltétlenül tekintettel kell lennünk ezekre a kérdésekre és igen jogos lenne egy a teljesítményhez mért tarifa bevezetése. Ez a budapesti ingatlanok értékének jelentős növekedését idézná elő, ami által olcsóbbá lehetne tenni a budapesti polgárság közterheit. A kérdés szociális oldalát tehát nem szabad úgy felfogni, mint ahogy azt általában szokták, mert a teljesítményhez mért tarifa egyáltalán nem mondható anti-szociálisnak.

Rohringer Sándor műegyetemi rektor azt fejtegette, hogy a kitelepülteket erőszakos eszközökkel aligha lehet visszatelepíteni, mert azoknak ez a folyamat esetleg teljes vagyoni romlásukat jelenthetné. Minthogy azonban minden valószínűség szerint csak a földmivesből lett városlakók első generációja helyez sulyt a perifériákon való lakásra, a második generáció pedig már inkább városiasodásra törekvő, megvan arra a remény, hogy azok, különösképpen egy fejlődő gazdasági életben mihamarabb vissza fognak jönni. A kérdést sokban azonosnak látja a Nagy-Magyar-Alföldnek települési problémáival, a tanyakérdéssel. Mint ennek a kérdésnek szakértője, kénytelen azt mondani, hogy a kitelepülés igen sok esetben kulturát jelent, mert a belterjességre való törekvéssel azonos. A magyar fajt mindenkor más szemmel kell néznünk, mint nyugati szomszéd népeinket.

Németh Béla szerint az előadó alig ment túlzásba a pénzügyi szempontokat illetően, mert sokkal többre lehet becsülni azt az összeget, amelyet a főváros megtakaríthat, ha a további kiáramlást megakadályozzuk és a visszatelepítést folyamatosan, de megindítjuk. Az üresen álló budapesti lakások után fizetendő adók kiesésében olyan kára van a fővárosnak, amelyet nem lehet eléggé hangsúlyozni. A főváros vezetőségének mindent meg kell tenni, hogy a fővárosban lévő ingatlanok értékét megvédje és ne pártolja akaratlanul is a perifériák ingatlanait. Mint azt *Scheuer* is kifejtette, Pest környéke dumping árakon tud dolgozni a fővárossal szemben,

mert a főváros hihetetlen kedvezményeket nyújt lakosságuk számára az olcsó vilamosvasuti utazásokban.

Bodor Antal szerint nem elég a parcellázásokat Pestmegyében megszüntetni s felhívja a figyelmet a fejérmegyei parcellázási törekvésekre is, mert erről az oldalról is egyre gyakrabban olyan kísérletek indulnak meg, amelyek még rosszabb adottságok mellett is Budapest népének kiszívására irányulnak. *Várhidy Lajos* szerint a pestkörnyéki városokat nem érhetik vádak, mert azok nem segítették elő mesterségesen a kitelepüléseket.

Eber Antal elnök rámutatott arra, hogy az előadó munkájának minden valószínűség szerint meglesz az a haszna, hogy adataival fel tudja rázni az illetékesek figyelmét. Remélhető, hogy mihamarabb a törvényhozás is fog ezzel a kérdéssel foglalkozni és mód lesz arra, hogy a fejlődés során kialakult visszasságok leküzdessenek. Hogyha az előadó számai talán nem is teljesen pontosak, minden esetre csak óvatosságból becsülte azokat alacsonyan és valószínűleg még nagyobb megtakarításokra lehetne szert tenni és ezeken keresztül a közterheket csökkenteni.

*

Február 21-én *Eber Antal* elnöklése mellett *György Ernő*, az Országos Hitelvédő Egylet igazgatója tartott előadást „A hitelélet reformproblémái” címen. Tanulmányát a Közgazdasági Szemle egyik legközelebbi számában fogjuk közölni.

*

Március 14-én *Székács Antal* elnöklése mellett *Hevesi Sándor* tartott előadást „Shakespeare gazdasági vonatkozásaiban” címen. A termet zsufolásig megtöltő közönség nagy élvezettel hallgatta az előadó szellemes fejtegetéseit, amelyek egyfelől a gazdasági motívum jelentős szerepét mutatták be Shakespeare drámáiról tevékenységében, másfelől megrajzolták azt a szociális és gazdasági háttérrel, amelyben e drámák megszülettek és ismertették a nagy író állásfoglalását korának szociális problémáival szemben. A nagyértékű irodalom-szociológiai előadásért *Székács Antal* tolmácsolta az előadónak a Társaság köszönetét.

*

Április 11-én *Eber Antal* elnöklete alatt *Kuncz Ödön* egyetemi tanár tartott előadást „A szövetkezet közgazdasági és jogi fogalma” címen. Kifejtette, hogy gazdasági intézmények jogi szabályozásának elengedhetetlen feltétele jellegzetes gazdasági tulajdonságaiknak tiszta és tudatos meghatározása. Ismertette a rochdalei szövetkezet fejlődését és kimutatta, hogy a szövetkezetek minden faja tagjai jólétét akarja előmozdítani, mind demokratikus szervezeti elveken nyugszanak s a fölösleges közvetítés kirekesztésétől a fogyasztás erősödését várják. A szövetkezet kritériumai: 1. kereskedelmi társaság, 2. gazdasági cél, 3. kölcsönösség, 4. sajátos szövetkezeti kooperáció. Ebben, a tagok speciális résztvevő tevékenységében, illetve igénybevételeiben rejlik a lényeg. Ennek felel meg az az elv is, hogy a nyereség felosztása nem a kifizetett tőke, hanem a részvétel, vagy igénybevétele mértékének megfelelőleg történik. Ezt a lényegét már a rochdalei eltalálták, midőn a bevásárlások arányában eszközöltek visszatérítést. Az érdekes előadáshoz *Beck Salamon* szólott hozzá, aki a szövetkezeti gondolatnak az individualizmus eszmekörével való kapcsolatát hangsúlyozta. *Eber Antal* elnök rámutatott az előadó fejte-

getéseinek nagy jelentőségére, általuk a valódi szövetkezeteknek az álszövetkezetektől való megkülönböztetése pontosan lehetővé válik és annál inkább kidomborodik az elsőeknek a gazdasági életben való fontossága.

Igazgató választmányi ülés.

Április 11-én *Éber Antal* elnöklése mellett igazgató-választmányunk tartott ülést. Jelen voltak: *Andreich Jenő*, *Kuncz Ödön*, *Mattyasovszky Miklós*, *Neubauer Gyula*, *Pásztor Miksa*, *Szádeczky-Kardoss Tibor*, *Székács Antal*, *K. Nagy Dénes*. A főtitkár előterjesztette az 1935. évi közgyűlés elé terjesztendő főtitkári és főpénztárnoki jelentéseket, valamint az 1934. évi zárszámadásokat és az 1935. évi költségvetés előirányzatát. Az igazgató-választmány valamennyit egyhangulag elfogadta. Ugyancsak elfogadta *Éber Antal* elnök indítványát, hogy a Matlekovics-alapból egy a liberalizmus problémáiról kapcsolatos pályadíj tűzessék ki. A pályatétel részletes feltételeinek megállapítása a legközelebbi igazgató-választmányi ülésre halasztatott.

A főtitkár jelentése a Társaság 1934. évi működéséről.

Társaságunk az 1934. évben is hagyományaihoz és kitűzött céljaihoz hiven folytatta munkásságát. Összesen 19 ülést tartottunk, ezek közül hármat a „Házadómentesség és lakásgazdálkodás“ című ankétünknek szenteltük, a többin önálló előadások szerepeltek. Ezek sorát *Navratil Akos* professzor nyitotta meg, aki január 18-án „Közgazdaságtan és gazdasági politika“ címen tartott felolvasást. Február 1-én kezdtük meg ankétünket, amelyet *Csizik Béla* pénzügyminiszeri osztálytanácsos vezetett be „Házadómentesség és lakásgazdálkodás“ c. előadásával. Február 8-iki ülésünkön *Dános László*, *Prokisch János*, *Szende Péter Pál*, *Knob Sándor* és *Antal Dezső*, febr. 13-iki ülésünkön pedig *ujlaki Müller Pál*, *Harrer Ferenc*, *Ligeti Pál*, *Kováts Elemér*, *Böszörmény András*, *Molnár Sándor*, *Nádas László*, *Thoma Frigyes* és *Czigler István* szoltak hozzá a kérdéshez, végül *Csizik Béla* válaszolt a felszólalóknak. Február 16-án *Wilhelm Röpke*, az isztambuli egyetem tanára „Die Entwicklung der deutschen Handelspolitik“ című előadásával volt vendégünk. Március hó 1-én *Balás Károly* egyetemi tanár tartott előadást „Adólikviditás“ címen. Március 8-án *Balkányi Béla* „Gabonamonopólium vagy árpolitika“, ápr. 16-án *Leopold Lajos* „Munkabér és nagybirtok“, ápr. 5-én *Gesztelyi Nagy László* „Mezőgazdasági politikánk új utjai és eszközei“, ápr. 16-án *Lipták László* „Új eszközök a mezőgazdasági termények árvédelmére“, április 26-án *Óvári Papp Zoltán* „Külföldi kölcsöneink hatása közgazdaságunkra“ címen tartottak előadást. Május 3-iki ülésünk tárgya „Tanulmányi ankét az amerikai kísérletről“ volt, előadókként ifj. *Boér Elek* és *Domány Gyula* szerepeltek. Május 15-én *Surányi-Unger Tivadar* adta elő „Szabad és kötött gazdaság“ című tanulmányát. Junius 19-én tartott közgyűlésünkön *Éber Antal* elnök megemlékezett a Társaság negyvenéves fennállásáról. *Gorove László* „A Magyar Közgazdasági Társaság 1894-ben történeti alapításáról“, *Heller Farkas* pedig „Áralakulás és nemzeti jólét“ címen tartottak előadást.

Őszi előadásaink sorát *Bernát Gyula* nyitotta meg október 18-án „Az abszolutizmus földtehermentesítése Magyarországon“ c. előadásával. Október 25-én *Varga István* „A fasizmus gazdaságpolitikája“, november 8-án *Horváth Jenő* „A középeurópai vámunió

gondolatának fejlődése“, november 15-én *Neubauer Ferenc* „A bel-földi adósságok és a világgazdasági válság“, december 13-án *Eber Ernő* „A földbirtokpolitika gazdasági szempontjai“ címen tartottak előadást.

Kiadványunk, a *Közgazdasági Szemle*, *Heller Farkas* szerkesztésében 1934-ben összesen hat füzetben, 40 és háromnegyed ívvel 652 oldalnyi terjedelemben jelent meg. Ehhez hozzászámítva a 70 oldalnyi németnyelvű szöveget, egészben 722 oldalt, vagyis 45 ívet adtunk, 11 és félivvel kevesebbet a tavalyinál. Ezt a terjedelemszűkítést s a kéthavonkénti megjelenést a mai gazdasági nehézségek tették szükségessé, bármennyire sajnálatos, hogy a közgazdaságtan tudományos művelőinek ilyen módon kevesebb teret tudunk juttatni eredményeik közzétételére. Mindamellett úgy véljük, a *Közgazdasági Szemle* olvasóinak ebben az esztendőben is az eddigi évfolyamoknak megfelelő értéket tudunk nyújtani, elméleti és gazdaságpolitikai tanulmányok s kisebb közlemények mellett bő elemzését és bírálatát a hazai és külföldi irodalomnak s rövid ismertetését fontosabb külföldi folyóiratoknak.

A „Közgazdasági Könyvtár“ ebben az esztendőben mindössze egy kötettel gyarapodott: 16-ik kötetként „Házadómentesség és lakásgazdálkodás“ címen kiadtuk e tárgyban tartott tanácskozányunkat. E kötet megjelenését is egyes intézmények támogatása tette lehetővé. Épigy a *Közgazdasági Szemle*-nek költségeit is, miután az egyébként is lanyhábban befolyó tagdíjak és előfizetések azok fedezésére távolról sem elegendők, ebben az évben is csupán adományok és segélyek útján tudtuk fedezni. Az adományozók teljes névsorát pénztárosunk jelentése közli, nem mulaszthatjuk el azonban, hogy e helyen is köszönetünket ki ne fejezzük a Magyar Tudományos Akadémiának, Budapest székesfővárosnak, a Magyar Nemzeti Banknak, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének, a Pénzügyi Központnak, Kereskedelmi és Iparkamaráinknak s mindazon intézményeknek, kereskedelmi és ipari vállalatoknak, pénzügyintézeteknek, amelyek adományaikkal lehetővé tették a magyar közgazdasági tudomány és élet e régi szervének fenntartását.

Taglétszámunk a még mindig nehéz gazdasági helyzet következtében az idén is sajnálatos csökkenést mutat, amennyiben a kivált és törölt 109 taggal szemben az újonnan felvett tagok száma 6. Ilyen módon 1934 december 31-én tagjaink száma 1031 volt. Legyen szabad e helyen is kegyelettel megemlékeznünk azokról, akiket a halál ragadott el körünkben s akik között igazgató-választmányunk több régi tagját, *Gaál Jenőt*, *Antal Gézát* és báró *Papp Gézát* is elvesztettük.

Pénzügyi helyzetünkről a főpénztáros jelentése ad számot. A számvizsgálóbizottság jelentése és a vagyonkimutatás az előírt módon megvizsgáltatván, kérjük az elnökség részére a felmentvény megadását. Ugyancsak kérjük az 1935. évi költségvetés elfogadását.

A főpénztárnok jelentése az 1934. évről.

Csatolva van szerencsém a Magyar Közgazdasági Társaság 1934. évre vonatkozó pénztári kimutatásait betérjeszteni.

Az I. számú kimutatás szerint a társaság bevétele az előző évről áthozott egyenleggel együtt P 41.627.98
kiadása pedig „ 25.193.43
volt, úgyhogy P 16.434.55
készpénzvagyonnal zártuk le az 1934. évet.

A Magyar Közgazdasági Társaság zárszámadásai 1934 december 31-én.**TARTOZIK****KÖVETEL**

	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltsége ... 10.177.79		Áthozat az 1932. évről ...	13.563.—
Tiszteletdíjak ... 9.407.—	19.584.79	Tagdíjak ...	6.771.—
A „Közgazdasági Könyvtár“ nyomdaköltségei ...	974.91	Előfizetések ...	1.462.57
Különféle költségek ...	1.286.28	Adományok ...	19.140.14
Kifizetetlen számlák 1934-ről ...	3.347.45	Kamatjövedelem ...	691.27
Készpénzvagyon ...	16.434.55		
	41.627.98		41.627.98

Budapest, 1934 december 31-én.

Felülvizsgáltatott és rendben találtatott.

Gerlóczy Béla s. k.
pénztáros.Zsengery Manó s. k.
számvizsgáló.**A Magyar Közgazdasági Társaság előirányzata az 1935. évre.****KIADÁS****BEVÉTEL**

	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltségei ...	12.000.—	Készpénzvagyon 1934 dec. 31-én ...	16.434.55
Tiszteletdíjak ...	10.000.—	Tagdíjak ...	6.000.—
Különféle költségek ...	1.500.—	Előfizetések ...	900.—
Közgazdasági Könyvtár ...	2.000.—	Adományok ...	16.000.—
Egyenleg mint készpénz ...	14.234.55	Kamatjövedelem ...	400.—
	39.734.55		39.734.55

A Magyar Közgazdasági Társaság vagyonleltára 1934 december 31-én.**I. Vagyon.**

Készpénz ...	P 19.782.—
10.100 K n. é. 4½%-os Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja záloglevél ...	1.—
15.000 K n. é. 6%-os nostr. májusi hadikölcsön ...	1.—
10.000 K n. é. 6%-os nostr. februári hadikölcsön ...	1.— P 19.785.—

II. Teher.

Kifizetetlen számlák 1934-ről ...	P 3.347.45
-----------------------------------	------------

III. Tiszta vagyon ... P 16.437.55

IV. Matlekovits-alap.

Készpénz ...	P 5.724.—
100 drb Magyar-Olasz Bank R.-T. részvény à P 10.—	1.000.— P 6.724.—

Budapest, 1934 december 31.

Felülvizsgáltatott és rendben találtatott.

Gerlóczy Béla s. k.
pénztáros.Zsengery Manó s. k.
számvizsgáló.

A társaság összvagya a III. számú kimutatás szerint 1934 december 31-én a Matlekovics-alapal együtt P 23.161.55 tett ki.

Annak ellenére, hogy a súlyos gazdasági viszonyok következtében a tagdíjak egyre vontatottabban folynak be (1932-ben P 10.692.—, 1933-ban P 9.745.— és 1934-ben P 6.771.—), a közgazdasági élet számottevő tényezői adományaikkal lehetővé tették a „Közgazdasági Szemlé”-nek a korábbi évek színvonalán való megjelenését.

Amidőn ezen nagylelkű adományokért e helyen is őszinte köszönetet mondunk, igazoljuk, hogy az 1934. év folyamán a következő adományok folytak be:

Budapesti Áru- és Értéktözsde P 100.—, M. Kir. Postatakarékpénztár P 100.—, Magyar Tudományos Akadémia P 4.800.—, Magyar-Olasz Bank RT. P 1.200.—, „Foncière” Általános Biztosító Intézet P 200.—, Budapest-Székesfővárosi Községi Takarékpénztár P 300.—, Hazai Bank RT. P 240.—, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete P 1.000.—, Magyar Ruggyantaárugyár P 80.—, Magyar Általános Hitelbank P 300.—, Salgótarjáni Köszénbánya Részvénytársaság P 240.—, Belvárosi Takarékpénztár P 50.—, Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű részvénytársaság P 200.—, Nova Közlekedési és Ipari RT. P 200.—, Futura P 100.—, Magyar Nemzeti Bank P 1.600.—, Magyar Földhitelintézet P 100.—, Wiener Bankverein P 400.—, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank P 800.—, Pénzüntézeti Központ P 400.—, Magyar Cukorgyárosok Országos Egyesülete P 320.—, Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT. P 100.—, Weiss Manfréd acél- és fémművei RT. P 100.—, Goldberger Sám. F. és Fiai RT. P 160.—, Magyar Általános Takarékpénztár P 240.—, Corvin áruház P 50.—, Alumíniumérc-, Bánya- és Ipar RT. P 50.—, Beocsini Cementgyári Unio RT. P 240.—, Magyar Jelzőlog-Hitelbank P 160.—, Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület P 500.—, Autotaxi Budapesti Automobil Közlekedési RT. P 300.—, Adria Biztosító Társulat P 200.—, Magyar Cukoripar rt. P 400.—, Angol-Magyar Bank P 400.—, Triesti Általános Biztosító Társulat P 400.—, Magyar Általános Köszénbánya RT. P 400.—, Hangya Termelő-, Értékesítő- és Fogyasztási Szövetkezet P 100.—, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara P 800.—, Kőbányai Polgári Serfőző RT. P 80.—, Első Magyar Általános Biztosító Társaság P 300.—, Budapest Székesfőváros P 750.—.

Fenti adományokon kívül a Társaság a „Közgazdasági Könyvtár”-nak az év folyamán kiadott újabb kötete megjelenéséhez a következő támogatásban részesült: Magyar Téglá- és Agyagárusok Egyesülete P 200.—, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet P 100.—, Budapesti Építőmesterek Ipartestülete P 100.—, Budapesti Mérnöki Kamara P 100.—, Magyar Gyáripárosok Országos Szövetsége P 100.—.

A költségelőirányzatot a folyó évre a II. sz. kimutatás szerint kérjük P. 39.734.55 bevétellel és P 25.500.— kiadással megállapítani.

A taglétszám az 1934. évben a következőképpen alakult: 1934 január 1-én 1134 tagunk volt. Az év folyamán belépett 6, kilépett 81, töröltetett 28 tag, úgyhogy a taglétszám 1934 december 31-én 1031 volt.

Budapest, 1934 december 31-én.

Navratil Ákos közgazdasági rendszere.

A közgazdaságtan hatalmas ismeretanyagot ölel fel. A tárgykör, melyet vizsgál, érintkezésbe jut az ember életét befolyásoló tényezők összességével. Kezdve a természeten, melynek erői és adományai nyújtják az alapot az ember életfentartására, egészen az ember és az emberi társadalom tulajdonságaiig és tényezőiig, melyek a gazdasági folyamatot és társas mivoltát alakítják, mind befolyással vannak a gazdaságra és különösen annak társadalmi megszervezésére.

Másrésről a gazdálkodás egy sajátos, önmagában egységes ténycsoport. A gazdálkodás az emberi tevékenységnek egy határozott alakja, mely — akár egyéni, akár társas vonatkozásban tekintjük — az egyéb emberi cél- és cselekvéscorplexumoktól iránya és lefolyási módja folytán erősen különbözik. Már Smith igyekezett a gazdaságot az emberi cselekvés egyéb területeitől elhatárolni, midőn azt úgy jellemezte, hogy nem a pék és a mészáros jóindulatától, hanem ezek önérdekétől várjuk élelmi szükségleteink kielégítését. E meghatározás nem tökéletes, nem is illik rá a zárt egyéni gazdaságra, de a társadalmi gazdaságnak, mint gazdaságnak mindenestre egyik lényeges vonását emeli ki.

A közgazdaságtan mint tudomány szabadon választhat a két nézőpont között. Mindkettőnek, az első tágasabb szemléletnek éppen úgy, mint a szűkebbnek, megvannak az előnyei, de a hátrányai is. Ha tágabban fogjuk meg a közgazdaságtan ismeretanyagát, a való élet bonyolultságához közelebb jutunk és így képünk hűségesebb, mert a gazdasági élet bonyolult voltát jobban megközelítő lesz. A felölelt tényezők és tények sokaságánál fogva azonban némileg szétfolyóbb és mindenkéltől egyéb tudományok területét nagyobb mértékben érintő lesz a kép, mint akkor, ha szemlélődésünket szigorúan csak magának a *gazdasági lefolyásnak* az elemzésére szorítjuk. Persze ez esetben képünk elvontabb lesz és — bár élesen állítja szemeink elé magát a szorosan vett gazdasági folyamatot, — a valóságtól jobban eltávolodik, mert vizsgálódásunk köréből sok kimarad vagy legalább is fejtegetéseinkben csak érintve lesz, ami magára a gazdasági lefolyásra, főképpen pedig társadalmi alakjára, nem közömbös.

E két szemléleti mód kezdettől fogva párhuzamosan fut

egymással a közgazdaságtan történetében. Quesnay és társai, valamint a klasszikus iskola, kivált Ricardo irányával a szűkebb nézet felé hajlottak, míg főképpen az ethikai és a történeti iskola a tágabb szemléletet választották. De azért nem mondhatjuk, hogy csak a történet-ethikai és szociálpolitikai irány fogta volna fel tágabban a közgazdaságtan feladatkörét, mert Marshall p. o. valóban távol áll a történeti iránytól, mégis behatóan foglalkozik a közgazdaság összes tényezőivel, hasonlóképp járnak el egyes amerikai — még nem is institutionalismushoz számító — írók is, valamint a német korszerű közgazdaságtan egyes kiváló elméleti képviselői, mint p. o. Zwiedineck-Südenhorst. De azért ma sem hiányzik a törekvés a szorosabb közgazdasági összefüggések leegyszerűsítő és elvont kutatására. A határhaszoniskola akár osztrák, akár lausannei ágában a gazdasági lefolyásnak a maga tisztaságában való megragadására törekszik, miként a ma annyira előtérbelépő kvantitatív kutatási irány is.

Navratil határozottan a közgazdasági jelenségek szélesebb alapon való szemlélése felé vonzódik, de gondolkozásának erős elméleti fegyelmezettsége megóvjá attól, hogy e széles szemszög az igazi közgazdasági szemlélettől való elkalandozásra csábítsa, miként ez a német hasonló irányu munkáknál a történeti iskola hatásakép oly gyakori. Munkája, melynek első kötetét a Magyar Tudományos Akadémia a múlt évben a Chorin-díjjal tüntette ki,¹ megmarad az igazi elmélet keretei között és hűségesen ápolja a magyar tradíciót is, követve Kautz és Földes szellemét, mely az egyoldalúságoktól és túlzásoktól mindig távol tudta magát tartani.

Navratil elméleti felfogásának háttérében egy nagy módszertani gondolat áll. Ez az *elemi* és a *másodlagos* gazdasági jelenségek megkülönböztetése, melyet éppen harminc évvel ezelőtt fejtett ki és azóta annyira kiérlelt, hogy egész közgazdasági felfogásának alapja lett. Rendszerének külső felépítésében ez nem jut ugyan teljesen kifejezésre, mert ismétlések elkerülése végett a szerző kénytelen az első fejezetekben, melyek főleg az elemi jelenségeknek vannak szentelve, e nézőpon-
ton tulmenő összefüggéseket is érinteni, de a fogyasztásról és a termelésről szóló fejezetei lényegileg mégis az elemi jelenségek vizsgálatát és mint ilyeneknek kidomborítását célozzák. Hogy ez a szerző szándéka, mutatja az elmélet feladatára vonatkozó következő megjegyzése: „Elsősorban, lényegüknek megfelelően, elemi jelenségekként, tehát a magántulajdoni jogrendtől függetlenül kell megmagyarázni a termelés tüneményeit.“ (26. old.) Csak ezután „kell néznie a termelő életnek azokat a sajátos vonatkozásait is, amelyeket a magántulajdoni rend a termelés körén belül is életre kelt“ (u. o.). E meg-

¹ Közgazdaságtan. I. köt. Budapest, Gergely, 1933.

jegyzés az idézett helyen a termelés elméletére vonatkozik ugyan, de lényegében Navratilnak az elmélet feladatára vonatkozó általános nézetét juttatja kifejezésre.

Didaktikai szempontból e törekvésnek megbecsülhetetlen előnye van. Feltárni az olvasó előtt a gazdasági élet alapvető jelenségeit és megszilárdítani őt abban, hogy vannak a gazdasági életnek alapjai, melyek nem függnék a magántulajdoni rendtől, melyek tehát megmaradnak akár van magántulajdon, akár nincs, fontos feladat, mert *beleviszi az olvasóba azt a tudatot, hogy a gazdaság nagy fokban nem az emberi önkény által alakítható valami, hanem határozott kényszerűségek és törvényszerűségek alatt áll.* Korunkban e tudat erősítése különösen fontos, midőn az emberek képzelő tehetsége annyira hatalmába kerítette a közgazdaságról való fogalmakat és a szabad formálhatóság gondolata oly erősen előtérbe lép az emberek agyában.

A ma tudományunkban is erősen megnyilvánuló törekvéstől, mindenképpen új színben látni a közgazdaság alapvető összefüggéseit, Navratil teljesen mentes. Határozottan konzervatív gondolkozó a szó legnemesebb értelmében, ki nem az eddigi alkotások lerombolásában, minden áron új elgondolásokkal való helyettesítésében látja a tudomány fejlesztésének feladatát. Nem mintha Navratil elzárkóznék az olyan újabb elgondolások és megfigyelések elől, melyek igazán kiszélesítik látókörünket. Bár hajlama határozottan a több mint évszázados tanok fenntartása felé vonzza — már a könyv beosztásán is látszik ez — mégis több irányban helyet ad ily, néha jelentékeny módosításoknak is. De könyve mégis azt igazolja, hogy már a klasszikus közgazdaságtan az alapkérdésekben megfogta a dolgok lényegét és így nem tanításuk lekicsinylése, hanem elmélyítése és kiegészítése vezet tudományunk fejlődéséhez.

Egy alapvető pontban azonban Navratil felfogása erősen eltér a klasszikusok nézőpontjától. Ez a közgazdasági törvényszerűségek kérdése, melyet a physiokraták és a klasszikusok egyaránt a természeti törvényszerűség mintájára gondoltak el, mire egyébként a mai elméletnek is nagy a hajlama. Igaz, hogy N. is elismeri, hogy „vannak a gazdasági életnek olyan jelenségek, melyeket kutatva, olyan szabályszerűségeket tudunk megállapítani, amelyek a természeti világ törvényeit pontosságukban megközelítik, vagy ezeket el is érik“ (5—6), de szerinte a közgazdasági törvények „legnagyobb részét u. n. *empirikus törvények*“ (6. old.). Ha sikerült a könyv gondolatmenetét helyesen felfognom, Navratil igazi, a természeti törvényekkel egyenértékű törvényekre főképp az elemi jelenségeknél, és pedig a termelés terén gondol, míg a forgalmi gazdaságban szerinte inkább csak empirikus törvényekről lehet szó. Nem akarok e téren perbe szállni az illusztris szerzővel,

de úgy hiszem, hogy a törvény, amennyiben igazán erről lehet szó, lényegénél fogva mindig valami szükségszerűség, mely a dolgok belső összefüggéséből folyik, tehát kényszerűségében nem kételkedhetünk. E tekintetben — úgy gondolom — nem igen lehet különbség természeti és gazdasági törvény közt. Viszont a törvény csak addig érvényesül, amíg a praemissái adva vannak. A gazdasági törvények, amennyiben az emberi cselekvést érintik, a gazdaság céljából, természetéből folynak, ezért persze csak addig és oly mértékben érvényesülnek, míg és ameddig az ember e célképzet alapján cselekszik. Maga a gazdasági célkitűzés az észszerű cselekvésnek egy szükségszerűsége. E célképzet szükségszerűen a társadalmi kapcsolatok nagy komplexumának lesz forrása. Mig igazán e célképzet alapján folynak le az emberi cselekvések és társadalmi kapcsolatok, meg van a törvényszerűségük. A gazdasági folyamat tehát, mig igazán az, törvényszerű és a közgazda számára csak deviatiók azok az eltérések, melyek abból folynak, hogy az ember nemcsak homo oeconomicus, hanem sok más is.

Abból, hogy a homo oeconomicus nem érvényesül mindig, sőt sokszor a maga tisztaságában, folyik az, hogy a gazdasági törvények nem érvényesülnek sokszor olyan pontosan, mint a természetiek, hol az emberi tökéletlenségnek, vagy az emberi lélek complexitásának nincsen befolyása. De mint törvény azért a gazdasági törvény nem alsóbbrendű vagy kevésbé kényszerű. Erre nézve szeretnék utalni arra, amit Zwiedineck-Südenhorst kézikönyve 47. oldalán igen finoman fejez ki.² Különben N. maga sem idegenkedik attól, hogy alkalomadtán a forgalmi gazdaság törvényeire hivatkozzék. Így pénzülméletében mondja: „A gazdasági élet törvényei az állam fölött is állanak.” (367. old.) Meggyőződésem szerint különösen a piacnak szigorú törvényszerűségei vannak, melyek persze csak addig állanak fenn, míg piac van. De ez nem teszi e törvényeket mint ilyeneket kevésbé kényszerítő jellegűvé, mert mindenhol a természetben is úgy van, hogy ahol nincs ok, ott nincs okozat sem és ahol valamely tényező hiányzik azok közül, melyekre függvényyszerű összefüggés forog fenn, akkor az összefüggés sem érvényesülhet. Még csak azt szeretném ezekhez hozzáfűzni, hogy ma a természettudományok is mindjobban rájönnek arra, hogy törvényszerűségeikben is van bizonyos szóródás, de azért senkinek sem jut eszébe a törvény tényálladékát itt kétségbe vonni.

Navratil rendszere, mint már említettük, az elemi és a másodlagos gazdasági jelenségek megkülönböztetésén épül fel. Fejtegetéseit az általános bevezető rész után a fogyasztás vizsgálatával kezdi, majd rátér a termelésre és ezután az ár- és jövedelemalakulásra.

² V. ö. Zwiedineck—Südenhorst: Allgemeine Volkswirtschaftslehre. Berlin, 1932.

Minthogy a modern, a forgalom jelenségeinek vizsgálata kiigazított elmélet a fogyasztás tárgyalásának nem szókott teret adni, a szerző szükségesnek látja bővebben megindokolni, hogy miért helyteleníti ezt az álláspontot. Idevágó fejtegetései közben azzal tüntet ki, hogy álláspontomat bírálathoz tárgyává teszi. Túlszüknek találja felfogásomat, mert a fogyasztás jelenségeit a jövedelemeloszlással kapcsolatba hozva gondolom csak az elméletbe beilleszthetőnek. Bírálataival szemben abban a kellemes helyzetben vagyok, hogy anélkül, hogy a fogyasztásra vonatkozólag elfoglalt elvi álláspontjának ellent kellene mondanom, mégis fenntarthatom álláspontomat. E látszólagos paradoxon magyarázata az, hogy sohasem tartottam a fogyasztást mellékes, vagy közgazdasági szempontból mellőzhető folyamatnak, sőt rendszeremben is helyet adtam annak, igaz nem önálló fejezet alakjában, hanem a nemzetgazdasági folyamat egészének vizsgálata körében.³ Itt foglalkoztam a fogyasztás különböző válfajaival is, minők a takarékoság, a pazarlás stb. Annak a tanulmányomnak,⁴ melyre Navratil bírálataiban szíves hivatkozni, a célja éppen az volt, hogy a fogyasztásnak a közgazdasági körfolyamatban való jelentőségét előtérbe helyezze és annak döntő fontosságát, kivált a világgazdasági válsággal kapcsolatban kimutassa. A fogyasztásnak a közgazdasági körfolyamatban elfoglalt szerepét kell azonban nézetem szerint a közgazdaságtannak elemeznie és a fogyasztást e szempontból, és nem mint különösen a német történeti iskola tette, a szorosabb közgazdasági folyamattal való mélyebb összefüggés nélkül tisztán leíró módon, vizsgálataiba beállítani. Ha tehát a fogyasztásnak Közgazdaságtanomban nem önálló fejezetben, hanem a közgazdasági körfolyamat vizsgálatánál adtam helyet, ennek nem az az oka, hogy a fogyasztást közgazdasági szempontból irrelevánsnak tartanám, hanem az, hogy igazi közgazdasági vonatkozásait és a közgazdaság egészével való összefüggéseit vélem megvizsgálandóknak. Ugy gondolom, ez leghelyesebben a jövedelemeloszlás jelenségeihez kapcsolódva történhetik, mert a fogyasztás méretei a közgazdaságban nem egyszerűen a szükségletek, hanem a jövedelmek és az árak alapján határozódnak meg. Ha e nézetemet fenntartom, ez nem jelenti azt, hogy a fogyasztásnak oly módon való tárgyalását, miként az a jelen munkában olvasható, helyteleníteném. Navratilnál ugyanis e tárgyalás a rendszer felépítésének szerves része és mint ilyen tényleg helyénvaló.

³ V. ö. Theoretische Volkswirtschaftslehre. Leipzig, 1926. a. 191—194. old. Egyébként így van ez magyarnyelvű „Közgazdaságtan“-om I. kötetében is.

⁴ V. ö. „Verbrauch und Krise“ c. értekezésem a Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik III. Folge 82. kötetében.

Navratil egész rendszere ugyanis a gazdasági folyamat termelési és technikai beágyazottságára van felépítve. Alapszemlélete a gazdasági tényálladéknak természeti és technikai kötöttsége, melyet először mint elemi, tehát a jogrendszerből független folyamatot vizsgál és amelynek meglétét akkor is mindig szem előtt tartja, amidőn a közgazdaság másodlagos, tehát a jogrendszerből befolyásolt jelenségeit vizsgálja. Ezért is van az, hogy a szerzőnek valóban sikerült is az, amit munkája 25. oldalán óhajtásként fejez ki, t. i. az, hogy az olvasó a szemléletnek a zárt egységét egész munkájában, még pedig nemcsak annak bíráló részeiben, megtalálja. Valóban, *Navratil rendszere egységes elmélet, mert határozott vezető szempontja van*, mely elég átfogó ahhoz, hogy minden erőltetés nélkül végigvezethető a közgazdaság egész szemléletén. Rendszere és elmélete egységes a nézlet belső egységénél fogva. Alapnézlete pedig olyan, amelyet nem kell végigérőszakolni a rendszeren, mert önmagától végigmegy rajta, mint a gazdasági folyamat természeti és technikai feltételezettsége, melyet a társadalmi kapcsolatok csak módosítanak, de a maga lényegében nem érinthetnek. E határozott alapkiindulási pont ad a szerzőnek szilárd alapot arra, hogy az elmélet ma is vitás, nehéz kérdéseiben következetes és határozott álláspontot foglaljon el.

Ilyen nehéz, vitás kérdés még ma is mindenekelőtt a tőkének a fogalma. Navratil alapkiindulásának megfelelően *oly tőkefogalmat keres, amely minden termelési rend mellett megáll*. Ezért a tőkét, mint termelő tényezőt kívánja megragadni és úgy határozza meg, hogy a tőke *„a termelésre szánt javakban rejlő termelőerő”* (169. old.). Ezzel szembehelyezkedik azokkal a tőkeelméletekkel, amelyek tőke alatt vagyont, fizetési erőt, gazdasági hatalmat, vagy más hasonlót értenek. Különösen elveti tehát az u. n. immateriális tőkeelméleteket. Szerinte a tőkének minden olyan fogalma, amely nem igazán termeléstani, tehát nem termelőtényezői lényegét domborítja ki, nem tud megfelelni mindenekelőtt arra a kérdésre, hogy miből és hogyan állhat elő a tőkéből jövedelem. Minden immateriális tőkeelmélet elhanyagolja azt, hogy a tőkének lényeges eleme a technikai mozzanat is és minden ilyen elmélet szűk is azért, mert csak a magántulajdoni rendre vonatkozik és ezért a tőke általános tulajdonságait nem öleli fel.

Ha a Navratil által felállított tőkefogalmat vizsgáljuk, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy termeléstani alátámasztása magasan a ma oly sokak által hirdetett ama tőkeelmélet fölé emeli, mely tisztán az idő mozzanatára támaszkodik és ennek alapján vél egy az elemi és a közgazdaság számára közös tőkefogalmat nyerni. Navratil tőkefogalma valóban nemcsak megáll az elemi gazdaságban, hanem a kapitalizmus jelenségeinek magyarázatánál is számbevehetően segítségre lehet. De ez azért van, mert az ő tőkefogalmának

a lényege voltaképpen nem az, hogy materiális, hanem az, hogy *a tőke szerepére*, gazdasági teljesítményére támaszkodik. Ő ugyan funkciós materiális tőkemagyarázatnak nevezi (179. old.), de a sulypont, úgy hiszem, mégis a termelési mozzanaton, mint gazdasági funkción van. Azt a nehézséget, mellyel szembekerülünk, ha az elemi és a közgazdaság számára közös tőkefogalmat akarunk felállítani, úgy hiszem azonban Navratilnak sem sikerült véglegesen elhárítani. E nehézség lényege ugyanis nézetem szerint az, hogy a tőke forgási és még inkább forgalmi szerepe minden ilyen tőkefogalomnál a termelés-technikai szereppel szemben háttérbe kerül, vagy teljesen eltűnik.

Abban kétségtelenül igaza van Navratilnak, hogy a tőkének hivatása teljesítése közben feltétlenül érintenie kell a termelés szféráját. Azt is szívesen megengedem, hogy termelékenységének ez az alapforrása. De így tekintve a tőkefogalmat, az a termelési jószág fogalmával esik egybe és kisiklik belőle az a lényeges tulajdonsága, hogy a tőke egyrészt az alakváltozás hordozója, mely a kereseti és a termelési szféra között végbemegy, midőn a tőkét a termelésben alkalmazzuk, másrészt kimarad az a tulajdonsága, melynél fogva társadalmi hatást is fejt ki, midőn a csere segítségével embereknek és javaknak a termelésben való összefűzésére képesít. A társadalmi gazdaságban e tulajdonságok véleményem szerint épp oly fontosak, mint a termelési szerepe, sőt ezek is termelő szerepéhez tartoznak, ennek társadalmi vonatkozásait építve ki.

Ezeknél fogva úgy hiszem, hogy a tőkének az elemi és társadalmi alakja legfeljebb azon az alapon foglalható össze egy közös fogalomba, hogy a tőke csak embrióban van meg az elemi gazdaságban és igazi kifejlődését csak a társadalmi gazdaságban nyeri. E felfogás, úgy hiszem, éppen Navratil módszertani elvével szépen volna összhangba hozható, mert megerősíti azt az álláspontját, hogy „a jogi rendezés a gazdasági élet szövevényeiben olyan eredményeket (hoz) létre, amelyek maguktól, a gazdasági élet eredeti, elemi gazdasági törvényeinél fogva nem mutatkoznának”.⁵

A tisztán termelési tőkefogalommal a fejlett társadalmi gazdaság számos jelensége véleményem szerint nem magyarázható meg kielégítően. Így mindenekelőtt nem a hitel. Mit ad a tőkés kölcsön? Nyilván nem anyagi termelőerőt, mert a kölcsönt pénz vagy követelés alakjában nyújtja. A társadalmi alapon való termelésnél a tőke szerepe kétségtelenül a termelőerők egyesítésének lehetővé tételében is áll. Ezért nem lehet ma nagyarányú termelés tőke nélkül. E szerepet sem lehet azonban a tőke tisztán materiális és csupán termelői szere-

⁵ V. ö. a Földes Emlékkönyvben megjelent dolgozatát a 146. oldalon.

pére támaszkodó fogalmával kielégítően megmagyarázni. Ezért szeretném a tőke materiális fogalmával szemben oly tőkefogalom felállítását fenntartani, mely a tőkének társadalmi szerepét megfelelően magában foglalja. Ha ez csupán az elemi gazdaság termeléstechnikai tőke fogalmának és a tőke társadalomgazdasági fogalmának különválasztásával érhető el, akkor, úgy hiszem ez áldozatot meg kell hoznunk.

Még csak az ellen szeretnék védekezni, hogy magángazdasági volna az ilyen tőkefogalom. Az, ami a gazdaságok egymásbafüződését magyarázza, nem lehet a magángazdasági gondolkodás körébe tartozó, mert az egymásbafüződés társadalmi tény, és a közgazdaságnak mint ilyennek egyik kiemelkedő mozzanata.

Ha a tőke fogalmának értelmezésében ily módon csak korlátozott mértékben tudok Navratil felfogásának engedményt tenni, el kell fogadnom az ellenem is irányuló állítását, hogy „a termelés szervezését nem a tőke végzi” (211. o.). Midőn a tőke szervező erejéről beszéltem, nem is igazán erre, hanem inkább arra gondoltam, hogy a tőke *szervező eszköz*. Készséggel elismerem, hogy a dolog lényegét ez fejezi ki, mert magam sem állítottam soha, hogy a tőke a vállalkozó közbejötté nélkül a gazdasági életet szervezni tudná. Hiszen a tőke impersonális eszköz, mely csak a cselekvő ember kezében lehet eleven ható tényezővé, mi nélkül a tőke sem szervezheti meg a gazdasági életet.

Igen érdekes és nagyon figyelemre méltó Navratil álláspontja a hitelelmélet kérdésében. Fejtegetései ugyanis, úgy hiszem, jelentős lépéssel közelebb viszik elméletünket ahhoz, hogy az u. n. régi, vagyis konzervatív és a hitel tőketeremtő szerepét hirdető újabb nézetek harca megszűnjék. Navratil ez irányban ugyanis két fontos megállapítást tesz. Az első az, hogy rámutat a konzervatív, vagyis a bankok hitelközvetítő szerepét hangsúlyozó elmélet fejlődésképeségére és arra, hogy ez, midőn a hitelbankok szerepére nyer kiterjesztést, veszít eredeti merevségéből. Figyelmeztet arra, hogy a konzervatív hitelelmélet is tanult a bankélet újabb fejleményeiből és tisztába jött azzal, hogy a bankok a nélkül is adhatnak kölcsönt, hogy az illető összeg letét alakjában már náluk heverne. (444. old.) Elismeri azt is, hogy a régi hitelelmélet tévedett, midőn csak a jegybankokat tartotta szem előtt és „a bankoknak szinte közvetlen hitelközvetítői szerepét tanította” (454. old.). Ezek már jelentékeny közeledések a megértéshez, melyek akadémiai székfoglalójában még hiányzottak.

Másik, nézetem szerint fontos megjegyzése, mely a közeledést jelentékenyen megkönnyíti, annak meglátása, hogy „a kérdés vizsgálatára két szempontból lehet kiindulni” (451. old.), amint t. i. a termelés vagy a forgalom oldaláról nézzük inkább a kérdést. Az első szempont inkább a konzer-

vativ, az utóbbi inkább a hitelteremtés elmélete felé vezet. Ezzel, úgy hiszem, Navratil megjelölte a controversia igazi forrását. Valóban a forgalmi vonatkozás bizonyos elhanyagolása elsősorban az, ami az új, vagy legalább is a konzervatív hitelelmélettől eltérő felfogásokhoz vezetett.

Hogy ezekben sok tulzással találkozunk, ebben egyik vagyunk Navratillal és minden gondolkozóval, ki nem keresi az elméleti gondolkodásban az újat önmagáért.

Navratil elméletének, — melyet már alig tudnék a régi konzervatív elmélettel minden további nélkül azonosítani — sulypontja azon van, hogy a hitel nem tud javakat és tőkét sem teremteni. Főtétele az, hogy „a hitel a semmiből semmit sem hozhat létre“. (456. old.) Maga is elismeri azonban, hogy ezt komolyan senki sem akarja állítani. (U. o.) Viszont azt, hogy a hitel révén a gazdasági élet szunnyadó erői mozgásba jöhetnek, készséggel elfogadja (454. old.). Ezzel voltaképpen már egészen a szomszédságába kerül nem ugyan Hahn hitel-elméletének, melyet magam is elutasítok, de az én felfogásomnak, melyet a bankhitel kérdésében kifejtettem, mert ennek egyik pillére éppen a közgazdaság dinamikus lényegének hangsúlyozása a hitellel kapcsolatban. Szunnyadó erők életrekelése egy dinamikus tény. Én főképpen a közgazdaság merev és statikus szemlélete ellen fordultam a hitelelméletről irt tanulmányomban.⁶ Mihelyt ezt a merevséget a közgazdaságról való képzetünkben elejtjük és dinamikusan nézzük a hitel szerepét, már elhagytuk a konzervatív hitelelmélet régi alakját, melyet merevségében Navratil is hibáztat. Mert, ha elismerjük, hogy a hitel szunnyadó erőket kelthet életre, már elejtettük azt is, hogy egyszerűen már meglevő konkrét javakról való rendelkezési jogot ruház át a hitel és elhagytuk azt az álláspontot is, hogy a hitel útján felhasználandó javaknak már készen kell állaniok a hitelezés pillanatában. A hitel a jelent és jövőt kapcsolja egybe és a termelés irányát és eredményét is befolyásolja a vásárlóerő átengedésével.

Ami eltérés egyébként a hitelelmélet Navratil által is modernizált alakja és az én felfogásom között marad, az abból folyik, hogy én inkább a forgalom, mint közvetlenül a termelés szemszögéből látom a bankhitelt, vagyis a bankoknak a fizetési forgalomban elfoglalt szerepének nagyobb jelentőséget tulajdonítok a hiteléletre, mint ő. De a különbség itt sem nagy köztünk, mert azt, hogy a hitel a fizetési forgalommal is összefügg, ő is elismeri. Mig azonban ő ragaszkodik ahhoz, hogy a hitelt lényegileg a termelés szemszögéből kell megérteni, addig én azt hiszem, hogy a hitelt éppen azért, mert korszerű alakjában fizetési erő formájában lép fel, inkább a forgalom és

⁶ V. ö. Zum Streit um die Kredittheorie. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 90. köt. (1931.) kivált az 551. old.

a piac szempontjai alapján lehet megmagyarázni. Éppen azt igyekeztem említett tanulmányomban bizonyítani, hogy ezzel nem kell Mac Leod vagy Hahn tulzásaiba kerülnünk, mert ez sem változtat azon, hogy a hitel csak a meglévő gazdasági erők és az azokra alapított lehetőségek komoly alapulvétele mellett lehet reális és igazán hasznos. E kilátások reális megítélése és a fizetési forgalom igényeinek — különösen a készpénzszükséglet — helyes figyelembevétele, óvhat csak meg a hitel útján becsuszó inflációtól, melynek veszedelmes voltát, ha a fejlődési lehetőségeket tulbecsüli, épp úgy elismerem, mint Navratil.

Navratil igen helyesen rámutat arra, hogy a konzervatív bankelmélet enyhített alakja tudja, „hogy a letéti bankok, adott esetekben, azon bankelméleti alapszabály ellen is cselekedhetnek, hogy a passzív üzleteknek mindig meg kell előzniök az aktivokat. A konzervatív bankelmélet itt engedményt tehetett az időbeliség tekintetében, ha a logikai prius tekintetében nem is engedett“ (442. old.). Ez elegendő, mert magam is a következőt mondom: „Unser Satz, dass es kein eigenes, für sich bestehendes Gleichgewicht zwischen Ersparnissen und Krediten gibt, führt weder dazu, den Sinn des Sparens auch nur für einen Augenblick zu bezweifeln, noch aber zu der Behauptung, dass die Banken frei und ungebunden in ihrer Kreditgewährung wären“. (Előbb idézett cikkem 541. old.) A határtalan, a megtakarításokkal való kapcsolatot elvágó hitelmagyarázatról tehát szó sincsen. Mindenesetre örömmel szeretném megállapítani, hogy Navratil sokkal megértőbb lett nagy munkájában a hitelemélet szemszögének némi eltolódásával szemben, mint volt akadémiai székfoglalójában.⁷

Az illusztris szerző kitűnő könyvének még számos más része is behatóbb méltatást érdemelne. Ily átfogó munkánál azonban szinte lehetetlen a méltatásban minden figyelemre méltó mozzanatra kiterjedni. Ezért még csupán a munka egy különös jelentős részére, a külföldi áralakulásáról szóló fejtegetéseire szeretnék röviden kitérni. Már magában véve az igen szerencsés gondolata Navratilnak, hogy közvetlenül az áralakulás keretében foglalkozik a külforgalom idevonatkozó jelenségeivel. Külforgalmi elméletünk még ma sincsen eléggé az áralakulás kérdéseire beigazítva, pedig nyilvánvaló dolog, hogy itt is forgalomról van szó, ahol az árnak döntő szerepe van. Már *Taussig* jelentékenyen előrevitte az elméletet akkor, amidőn a pénz szerepét vizsgálta külforgalmi vonatkozásokban.⁸ Egy újabb lökéssel viszi előre Navratil a bizonyos hiá-

⁷ V. ö. Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban c. értekezését. (Budapest, 1928.)

⁸ Ohlin is ez irányban igyekszik továbbfejleszteni a külforgalmi elméletet. L. *Interregional and international trade*. New York, 1933.

nyainál fogva ma különösképpen érdeklődésünk középpontjába kerülő külkereskedelmi elméletet akkor, amidőn az áralakulás tüneményeinek szemszögébe helyezi. Idevágó fejtegetéseinek tengelye az, hogy a nemzetközi kereskedelemben minden kereslet egyuttal kínálat is és megfordítva. Ezzel biztos kézzel rátapint a nemzetközi forgalom igazi alapjára és mindig két oldalról való meghatározottságára. Igen szépen magyarázza a komparatív költségek tanát, de elkerülve e tan egyoldalúságát, erősen kiemeli a kereslet szerepét a külforgalomban fellépő árak kérdésében és a külforgalom terjedelmének meghatározásánál.

Navratil munkájában a pontosságot és a precizitását szerető egyénisége tükröződik vissza ugyszólván minden lapon. A munka elejétől végig a legnagyobb gondossággal és pontossággal van megírva. Semmi sincs benne egyszerűen odavetve anélkül, hogy a szerző komolyan végig ne gondolta volna és semmi sincsen benne elnagyolva. A szerző nem röstelte a tárgyalt kérdéseknél az irodalomnak a legmesszebbmenő pontossággal való felkutatását. Az egyes fejezeteknél gyűjtött irodalmi áttekintés, mely nem szorítkozik tisztán a címek felsorolására, szinte teljesnek mondható, ami tudományunkban az irodalom óriási kiterjedésénél fogva nem könnyű dolog.

Ha a szerző régi tankönyvéhez hasonlítjuk e művet, akkor látjuk csak azt a nagy munkát, amelyet a szerző elvégzett, mielőtt a közgazdaságtan anyagának új feldolgozására szánta rá magát. Régi könyve kitűnő tankönyv volt, jelen munkája egy hatalmas kézikönyv, amely a tudomány mai színvonalán nyújtja a közgazdaságtan elméletét, igazi tudományos elmélyedésre és beható tanulmányokra ösztönözve mindenkit, ki e könyvet kezébe veszi.

A magyar tudomány a napokban ünnepli a kiváló szerzőt, ki most lépett életének hatodik évtizedébe. Ez alkalmat kívántam felhasználni, hogy méltassam e kiváló munkáját, melynek folytatásához mindenki, aki szíven viseli a magyar közgazdasági tudomány fejlődését, őszinte szívből munkakedvet és kitartást kíván szerzőjének.

Heller Farkas.

A természetes kamat, mint a megtakarítások határtermelékenysége.

Azt az állapotot, melyben a pénz *K. Wicksell* terminológiája szerint „semleges“, a *G. Myrdal* által utóbb bevezetett megjelölést alkalmazva a *pénzelméleti egyensúly* állapotának fogjuk nevezni.¹ Ennek az állapotnak Wicksell három definícióját adta, melyekről csakhamar kiderült, hogy nem valamennyien kongruensek. Mi itt Wicksellnek abból a definíciójából fogunk kiindulni, amely szerint pénzelméleti egyensúly akkor áll fenn, ha az investíciók egyenlők a megtakarításokkal,² vagyis a pénzrendszer működése sem azt nem idézi elő, hogy meg nem takarított értékek beinvestálódna a közgazdaságba, sem pedig azt, hogy megtakarított értékek nem jelentkeznek tőkejavak alakjában (az angol iskola nyelvén kifejezve: nincs sem „dishoarding“, sem „hoarding“ — vagy: sem „forced saving“, sem „abortive saving“). Ha az ember ezt a definíciót ki akarja mélyíteni, akkor arra a megállapításra jut, hogy vele kapcsolatosan nem egy kérdés szorul az eddiginél alaposabb megvilágításra, de ettől ehelyütt el kell tekintenünk és a voltaképpen témánk kezelhetősége nem is teszi szükségessé ennek a problémának a kimélyítését.

Wicksell azt a kamatlábat, amelynek beállása esetén a fenti definíció értelmében pénzelméleti egyensúly van, *természetes kamatlábnak* nevezte és egyrészt azt állította, hogy mindig van egy olyan kamatláb, amely kielégíti a természetes kamat ismervét, másrészt pedig kimondotta azt a tételt, hogy ez a kamat egyenlő a megtakarítások (a „várakozás“) határtermelékenységeivel.³

Ezzel a két állítással fogunk foglalkozni, illetőleg ezeknek a kapcsán szeretnők az olvasó figyelmét néhány további kérdés jelentőségére felhívni.

Wicksell ama nézetét, hogy a pénzelméleti egyensúlyon kívüli közgazdaság a piaci kamatláb adott irányu és adott

¹ v. ö. Gunar Myrdal: „Der Gleichgewichtsbegriff als Instrument der Geldtheoretischen Analyse“, megjelent az F. A. v. Hayek által kiadott „Beiträge zur Geldtheorie“ c. kötetben. Wien 1933. 360—487. o.

² p. o. Knut Wicksell: Vorlesungen über Nationalökonomie, II. kiadás, Jena 1928. 220. o.

³ v. ö. pl. I. M. 211. o.

mérvü eltolásával mindig pénzelméleti egyensúlyba hozható, azzal indokolta meg, hogy a kamatláb bármily irányu eltolódása a megtakarítások nagyságát mindig ellenkező irányban befolyásolja, mint az investíciókét.⁴ A valóságban azonban a kamat és a megtakarítások közötti összefüggés nem ilyen egyszerű, hiszen pusztán dialektikus érveléssel néha az a feltevés is valószínűsíthető, hogy a kamatláb bizonyos foku leszállítása a megtakarításokat emelné. A gazdálkodó egyedek diszpozícióit ugyanis többek között az a szempont is befolyásolhatja, hogy meghatározott kamatjövedelmet hozó tőkét akarnak gyűjteni.⁵ A *böhm-bawerki* terminológiát alkalmazva: a várható hatást csak akkor tudnók kiszámítani, ha ismernők valamennyi egyed szempontjából a tekintetbe jövő „jelen-jószág“-mennyiségeknek és a tekintetbe jövő „jövőbeli-jószág“-mennyiségeknek határhasznait. Ezeket persze nem ismerjük és az a leegyszerűsítő feltevés, hogy a szóbanforgó határhasznok viszonya olyan, hogy kamatcsökkenés a megtakarítások visszaesését eredményezi, általában valószínűsíthető ugyan a priori-érvekkel, de ilyen érvek, melyek esetenként lehetnek többé vagy kevésbé meggyőzőek, néha felhozhatók az ellenkező feltevés mellett is. Ezzel szemben, ha még oly sajátosak azok a lehetőségek, melyeket nem akarunk figyelmen kívül hagyni, amidőn a szóbanforgó függvények legáltalánosabb alakjára gondolunk, fel kell tennünk, hogy valamely — még oly magas — kamatnál a megtakarítások értéke nagyobb lenne az investíciókénál, viszont valamely még oly alacsony — netán negatív — kamatnál az investíciók értéke lenne nagyobb a megtakarításokénál.⁶ Ezek a feltevések már elégségesek annak a kimutatására, hogy a megtakarítások és investíciók görbéi, ha folytonosak, mindig metszik egymást, vagyis csak ennyit kell feltennünk — és nem egyben azt is, hogy a kamatláb bármily mérvü megváltozása ellenkező irányban tolja el a megtakarításokat, mint az investíciókat — ha azt az állítást akarjuk igazolni, hogy mindig van olyan kamatláb, mely mellett az investíciók és megtakarítások között értékegyenlőség áll fenn. Ha röviden kamatlábról beszélünk, akkor persze nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a valóságban minden közgazdaságban sokféle kamat van és hogy az ezek közötti összefüggés olykor meglehetősen laza. De nem követünk el hibát, ha megfotolásunkat leegyszerűsítve, *egy* kamatról beszélünk, mert hiszen minden egyes kamattipusnak megfelel egy investíciós típus

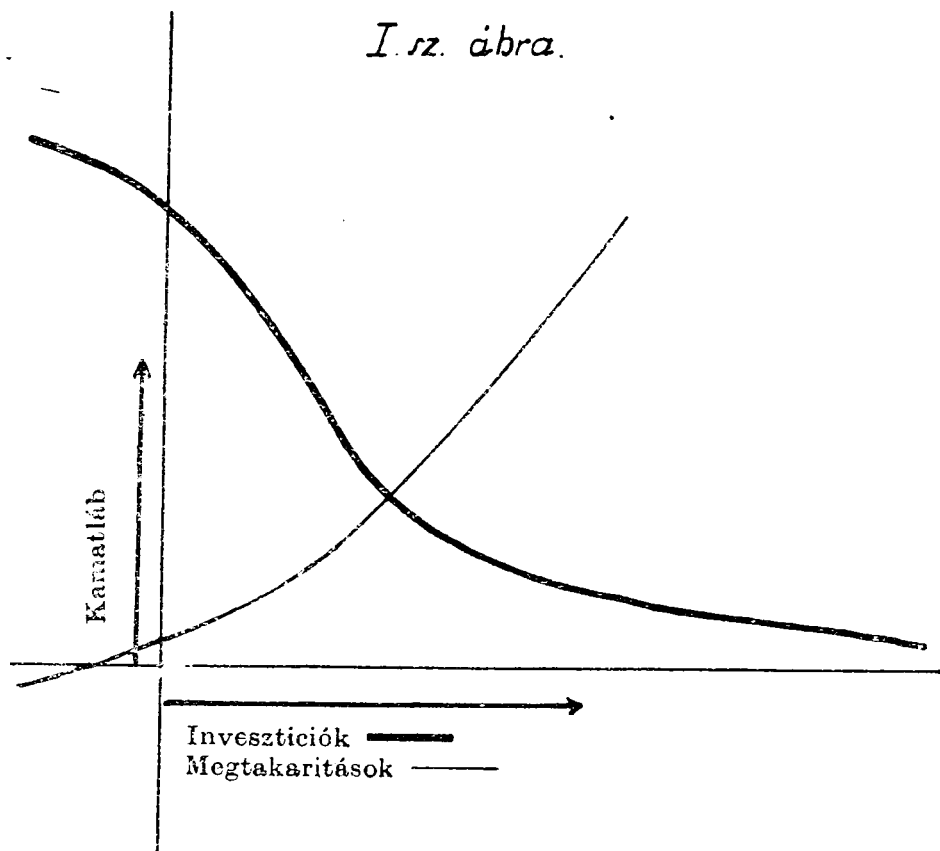
⁴ p. o. I. M. 220. o.

⁵ Alacsonvabb kamat esetén például *ceteris paribus* többet kell ahhoz megtakarítani, hogy az ember meghatározott összeget hozó fixkamatozásu papirost vásárolhasson.

⁶ Ha ennek a függvénynek általános alakjára gondolunk, természetesen a negatív investíciós volument („Kapitalverzehr“) is tekintetbe kell vennünk.

és az összetartozó típuspárok közötti relációra külön vonatkozatható mindaz, amit a kamatláb és az investíciók közötti relációról elmondunk. A valóságban persze mindig tekintetbe kell venni, hogy a közgazdasági összhatás megállapítása céljából a különböző típusok között mérleget kell vonni, ami azonban nem okoz elvi nehézséget akkor, ha ismeretes a reláció valamennyi kamattípus és vele összefüggő investíciótípus között.

Azt a megállapításunkat, hogy indokoltaknak látszó általános feltevésekből következik, hogy a megtakarítások és investíciók görbéi, ha folytonosak, valamilyen kamatlábnál mindig metszik egymást (sőt esetleg több kamatlábnál metszik

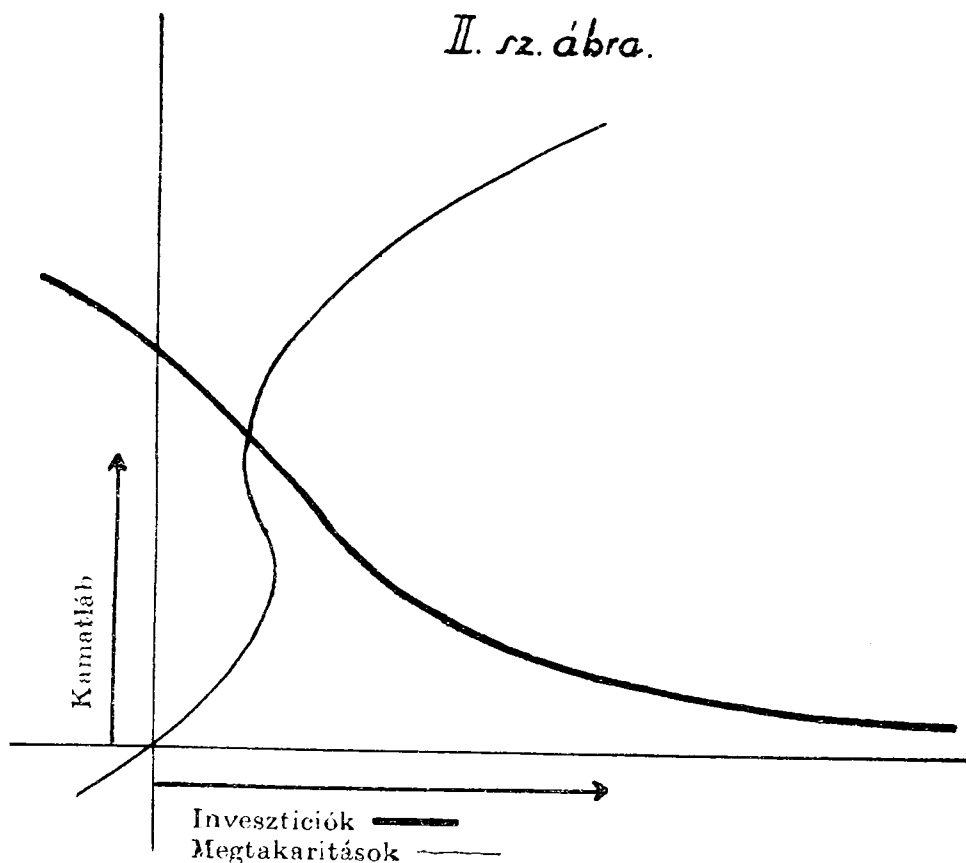

egymást) kiegészíthetjük a következő megállapítással: arról a kamatról, amelynél ezek a görbék metszik egymást és egyuttal a megtakarítások, illetve investíciók ama nagyságáról, melynél metszik egymást feltehető, hogy pozitívek, ha *nulla-kamat esetén, vagy bármilyen adott pozitív kamat mellett úgy az investíciók, mint a megtakarítások pozitívek és a megtakarítások kisebbek az investícióknál.*

Ennek az állításnak a helyessége világos oly alaku megtakarítás-funkcióra vonatkozóan, mint amilyent az I. számú ábrán tüntettünk fel. Ha viszont tekintetbe vesszük, hogy a kamatláb emelkedése csökkentheti is a megtakarításokat (II. sz. ábra), akkor az állítás csak akkor általános ér-

vényü, ha feltesszük, hogy ha a megtakarítások értéke adott kamatnál pozitív, akkor magasabb kamatnál lehet ugyan kisebb, de nem lehet negatív. Ez az utóbbi feltevés azonban indokolt, mert a magasabb kamatnak netáni megtakarításcsökkentő hatása csupán azon mulhatik, hogy kisebb megtakarítással biztosítható azonos kamatjövedelem, de nem indíthat a kamat emelkedése senkit sem arra, hogy a jövedelme egy részének megtakarítása helyett fixkamatozású értékeket csökkent áron eladjon és vagyonának egy részét elfogyassza.

Kétségtelen, hogy az elméleti megfontolások nagy részét tanácsos oly viszonyokra vonatkoztatni, melyek azzal

jellemezhetők, hogy alacsony pozitív kamatoknál a megtakarítás pozitív és az invesztíció nagyobb a megtakarításnál.⁷ Ilyenkor a két görbe metszéspontja oly pont, melynek mindkét koordinátája (a kamat és a megtakarítás, illetve invesztíció) pozitív. Többnyire ilyen jellegűeknek tanácsos ezeket a görbéket elképzelni, ha az ember ezekkel a függvényekkel dolgozik, de az általánosságban kimondott tételeknek más jellegű görbékre vonatkozóan is helyt kell állaniok.

Láttuk, hogy a kamat, melynél pénzülméleti egyensúly

⁷ A krízisek és depressziók elméletébe tartoznék az ellenkező lehetőség, t. i. az a feltevés, hogy az invesztíciók minden pozitív kamatnál kisebbek a megtakarításoknál.

van, tehát a Wicksell-féle „természetes kamat“, az a kamatláb, melynél az investíció-függvény metszi a megtakarítás-függvényt. Wicksellnek az az állítása, hogy a természetes kamat egyenlő a megtakarítások határtermelékenységével, egyértelmű azzal az állítással, hogy az investíció függvény minden egyes pontja azt mutatja meg, hogy az illető tőkeértéknek (abscissza) mi a határtermelékenysége (ordinata, kamat). Ha ez igaz, akkor bárhol is metszi ezt a függvényt a megtakarítások görbéje, a metszéspont ordinátája (természetes kamat) a megtakarítások határtermelékenységét adja meg. A kérdés tehát az, hogy a tőkekereslet az összes tőkekinálatért, bármennyi legyen is az, valóban mindig annak a határtermelékenységét hajlandó-e kamatként megfizetni. Más szóval a kérdés az, vajjon a tőke keresleti függvénye egybeesik-e azzal a görbével, mely a tőke határtermelékenységét, mint a tőke mennyiségének függvényét adja meg. Ez a kérdés a *beszámítás elméletének* területére visz.

Ismeretes,⁸ hogy az elsősorban Fr. von Wieser és E. v. Böhm-Bawerk által előkészített talajon, sokkal inkább az utóbbinak, mint az előbbinek a hatása alatt keletkeztek annak a beszámítási elméletnek a körvonalai, melyet gyakran az „angol-amerikai“ megoldásnak neveznek és melynek mértékadó ismertetését talán J. B. Clark-nál⁹ találjuk meg legvilágosabban. Eszerint minden termelési tényező árát az határozza meg, hogy mennyivel csökkenne az összes termelés értéke abban az esetben, ha a termelési processzusban igen csekély mértékben csökkentenők az illető tényező mennyiségét és minden egyéb körülményt (tehát a többi termelési tényező mennyiségét is) változatlanul hagynánk. Annak az igen csekély termelési tényező mennyiségnek az ára, melyet így módon „elhagyunk“, egyenlő a termelés értékének ez által bekövetkezett csökkenésével és minden egyéb azonos nagyságú tényezőmennyiségnek az ára azonos, vagyis n -szer nagyobb mennyiségé n -szer akkora. Az indokolás a fogyasztási javak határhaszonelméletének analógiájára a következő: ha a tényező ára nagyobb volna, akkor a vállalkozók összessége kevesebb egységet használna a tényezőből, mert hiszen az utolsó egységet felhasználó vállalkozónak a tényező megvásárlása már több költséget okoz, mint amennyivel bevétele emeli; ha pedig a tényező ára kisebb volna, akkor több használtatnék fel belőle, mert hiszen legalább is egy további egység felhasználható úgy, hogy nagyobb mértékben emeli a bevételt, mint a költségeket. Egyensúly tehát csak akkor állhat be, ha az ár fentiek szerint pontosan megfelel az utolsó legkisebb egység által előidézett produktivitás többletnek, a té-

⁸ l. pl. Hans Mayer: „Zurechnung“ Hwb. d. Staatsw. IV. kiadás.

⁹ „The Distribution of Wealth“ XII. fejezet.

nyező ugynevezett határtermelékenysége (marginális produktivitásának).

A fenti érvelés helyességének nyilvánvaló előfeltétele, hogy egy és ugyanazon tényezőhöz csak azonos műszaki efficienciájú produktív egységeket számíthatunk, ami már a kérdésnek a megfogalmazásából is következik: hiszen azt kutatjuk, hogy mi az egyes tényezőkhöz számított produktív egységeknek az ára (azonos ára). Egyébként az indokolás a leggazdaságosabb magatartásra irányuló törekvésre hivatkozik és igen meggyőző. Ezzel a megfontolással a probléma mégsem mutatkozott véglegesen elintézhetőnek, tekintettel arra, hogy az irodalom csakhamar rámutatott egy nehézségre, amelyről csak utóbb derült ki, hogy a marginális beszámítási elv helyességét egy feltételhez köti ugyan, de nem dönti meg. Annak a gondolatmenetnek az elemei, amelynek segítségével ez kimutatható, ma már ismeretesek ugyan, mégis szükségesnek érezzük, hogy az ellenvetés lényegét és kiküszöbölésének módját ismertessük, az lévén a nézetünk, hogy a probléma világosabban tagolható és formailag is célszerűbben fogható meg, mint ahogyan az általában történni szokott.

A dogmakritikai fejtegetésekben gyakran tárgyalt ellenvetés, melynek a lényegét alighanem P. H. Wicksteed látta meg elsőnek és amely később gyakran *Aftalion* nevéhez fűzve jelentkezik, arra a nyilvánvaló tényre alapított, hogy szabad verseny esetén valamennyi termelési folyamat keretén belül a tényezők összességének pontosan a bevételek összessége fizettetik ki. Még oly meggyőző érvelésen alapuló megoldást csak akkor lehet elfogadni, ha ennek az ellenpróbának megfelel. Már most az ellenvetés precízen úgy fogalmazható meg, hogy a határtermelékenységek szerinti beszámítás a következő okból nem felel meg az ellenpróbának:

Tegyük fel, hogy két faktorról van szó, melyeket az A és B betűkkel jelölünk. Egyensúlyi állapotban a tényezőkből a , illetve b mennyiség használtatik fel. Ha a , illetve b mennyiségekből a marginális beszámítás gondolatmenete szerint igen csekély levonást eszközölünk, akkor a_0 , illetve b_0 mennyiségek maradnak meg. A termelés értékét abban az esetben, ha a tényezőkből a és b mennyiségek használtatnak fel $T(a, b)$ -vel jelöljük, ha a felhasznált tényező mennyiségek mások, akkor analóg megjelölést alkalmazunk. A bírálat tárgyát képező elv szerint az A tényezőből minden $(a - a_0)$ nagyságú mennyiség $T(a, b) - T(a_0, b)$ -be kerül és a beszámítás a másik tényező javára ugyanígy történik. Ez azt jelenti, hogy a termelés felemelése $T(a_0, b_0)$ -ról $T(a, b)$ -re a következő költségeket okozta:

$$T(a, b) - T(a_0, b) + T(a, b) - T(a, b_0) \quad (1)$$

$$\text{viszont:} \quad T(a, b) - T(a_0, b) = T[(a - a_0), b] \quad (2)$$

$$\text{és} \quad T(a, b) - T(a, b_0) = T[(b - b_0), a] \quad (3)$$

és pedig azért, mert a_0 produktum b -vel annyival kisebb a produktumánál b -vel, mint amennyit $(a - a_0)$ produktuma b -vel kitesz. 1.-ből 2. és 3. figyelembevételével azt kapjuk, hogy a marginális beszámítási elv szerint a termelés értékének felemelése $T(a_0, b_0)$ -ról $T(a, b)$ -re a következő költségekkel járna:

$$T[(a - a_0), b] + T[(b - b_0), a] \quad (4)$$

Ezekkel a költségekkel szemben a *többszörbevétel* a következő:

$$T[(a - a_0), b] + T[(b - b_0), a_0] \quad (5)$$

ahol is ennek a gondolatmenetnek a lényege abban mutatkozik, hogy az utolsó tagban a_0 és nem (mint a 4. sz. egyenletben) a áll. Az 5. sz. egyenlet utolsó tagjába azért kerül a helyett a_0 , mert az $(a - a_0)$ -nak a produktuma $(b - b_0)$ -al már a megelőző tagban tekintetbe van véve, hiszen a $(b - b_0)$ egyik része a teljes b -nek. Így az 5. sz. egyenletben megadott többszörbevétel nem egyenlő, hanem *kisebbször* annál a költségnél, mely a bíráló tárgyat képező beszámítási elv szerint adódnék (l. 4. sz. egyenlet). És pedig lényegileg azért, mert az „igen csekély“ *többször*-tényezők között egymással való kooperációjából adódó produktum ennek a beszámítási elvnek alapján *kétszer* számított be.

Ezzel az utolsó mondattal kifejeztük a gondolatmenet teljes lényegét és azt lehet mondani, hogy ebben a tényben jut kifejezésre az érvelés gyengéje. Az ellenvetés természete ugyanis olyan, hogy a matematika eszközeinek igénybevétele nélkül nem állapítható meg, hogy valóban van-e alapja. Nem szabad elfelejtenünk, hogy véges tényezők között infinitezimális csökkentéséről van szó és egyáltalán nem világos, hogy a két (vagy több) infinitezimális tényezők között egymással való kapcsolásából adódó produktumnak minő szerep jut. Hans Mayer-nek igaza van ugyan, amidőn azt mondja, hogy a nehézséget egyszerűen a gondot okozó mennyiségek infinitezimális voltára való utalással nem lehet eltüntetni, mert hiszen az egész beszámítási elv infinitezimális mennyiségek hatására van felépítve. De ebből csupán az következik, hogy a kérdés közelebbről megvizsgálandó, nem pedig az, hogy a fenti gondolatmenetre alapított ellenvetés folytán a marginális beszámítási módszert itten ismertett alakjában fel kell adnunk.

Ha a végtetrmék pénzben kifejezett értékét, mint a felhasznált *tényezők között* függvényét ábrázoljuk és $f(x, y, z, \dots)$ -vel jelöljük, akkor a marginális módszer sze-

rint az X tényező egységára $\frac{\delta f}{\delta x}$, az Y tényező egységára $\frac{\delta f}{\delta y}$, a Z tényező egységára $\frac{\delta f}{\delta z}$ stb. Az ellenpróba, amelynek a módszer meg kell hogy feleljen, a következő:¹⁰

$$\frac{\delta f}{\delta x} \cdot x + \frac{\delta f}{\delta y} \cdot y + \frac{\delta f}{\delta z} \cdot z + \dots = f(x, y, z, \dots) \quad (6)$$

Az egyenlet baloldalán ugyanis a tényezőkért kifizetett tételek összege, jobboldalán pedig a teljes bevétel áll.

Már most a fenti ellenvetés azért indokol valóban további megfontolást, mert a többváltozós függvények *általában* nem elégítik a 6. egyenletet.

Ezzel szemben vannak olyan többváltozós függvények, melyek a 6. egyenletnek megfelelnek s így felvetődik az a kérdés, hogy milyen feltételnek kell ahhoz teljesülnie, hogy az $f(x, y, z, \dots)$ függvények mindig abba a kategóriába tartozzanak, mely a 6. egyenletet kielégíti.

Az *Euler-féle tétel*ből következik, hogy a 6. egyenlettel kifejezett összefüggés fennáll minden olyan $f(x, y, z, \dots)$ függvényre vonatkozóan, melyre nézve igaz a következő:

$$f(tx, ty, tz, \dots) = t \cdot f(x, y, z, \dots) \quad (7)$$

ahol t bármilyen nullától eltérő véges szám lehet.

Az olyan függvényeket, melyek a 7. egyenletet kielégítik, *első fokú homogén függvényeknek* nevezik. Ezek tehát ex definitione olyan többváltozós függvények, melyeknek értéke az eredeti érték t -szerese, abban az esetben, ha valamennyi változót sorban megszorozzuk t -vel. Az ilyen függvényekről kimutatható, hogy kielégítik a 6. egyenletet, vagyis az ilyen függvényekből kiindulva magát a függvény eredeti értékét kapjuk vissza akkor, ha a függvényt először az első változó szerint differenciáljuk parciálisan és ezt a differenciálhányadost megszorozzuk az első változóval, aztán a függvényt a második változó szerint differenciáljuk parciálisan és ezt a differenciálhányadost megszorozzuk a második változóval... stb. és végül az így nyert szorzatokat összeadjuk.¹¹

¹⁰ A differenciálhányadosokban itt és ezentul $f(x, y, z, \dots)$ helyett f -et írunk.

¹¹ Az Euler-féle tétel eredeti alakjában n -ed fokú homogén függvényekre tehát oly többváltozós függvényekre vonatkozik, melyeknek definíciója a következő:

$$f(tx, ty, tz, \dots) = t^n f(x, y, z, \dots) \quad (7a)$$

és melyekről kimutatható, hogy

$$\frac{\delta f}{\delta x} \cdot x + \frac{\delta f}{\delta y} \cdot y + \frac{\delta f}{\delta z} \cdot z + \dots = n \cdot f(x, y, z, \dots) \quad (6a)$$

(Folytatás a 388. oldalon.)

Ebből az következik, hogy a marginális beszámítási elv megfelel a szóbanforgó ellenpróbának akkor, ha az $f(x, y, z, \dots)$ függvények, melyekben x, y, z, \dots az X, Y, Z, \dots -vel jelölt tényezőkből felhasznált mennyiségeket, a függvény maga pedig a termék értékét jelenti, elsőfoku homogén függvények, vagyis megfelelnek a 7. egyenletnek.

Már most világos, hogy szabad verseny esetén ennek a feltételnek eleget tettünk, ha a termék *mennyisége* minden egyes vállalkozó szempontjából elsőfoku homogén függvénye a felhasznált tényezőmennyiségeknek. Az egyes vállalkozó produktumának értéke ugyanis szabadverseny esetén arányos annak mennyiségével, mert hiszen a szabadverseny úgy van definiálva, hogy az *egyes* termelőnek dispoziciói a piaci árat nem befolyásolják. A szokásos definíció szerint szabadversenynek azt az állapotot nevezzük, melyben az *egyes termelővel szemben megnyilvánuló kereslet görbéje* „végtelenül elasztikus“, vagyis ez a görbe oly koordináta rendszerben, melyben az abszcissa az eladható mennyiség és az ordinata az ár, lineáris és párhuzamosan fut az abszcissa tengellyel. A szabadverseny elméletének éppen az a specifikus sajátága, hogy azon belül minden egyes termelő számára az ár, melyet a termékéért kap, független a mennyiségtől, melyet termel, vagyis az árat rajta kívül álló körülmények határozzák meg. Szabadversenyben tehát a marginális beszámítási elv ellen felhozott fentemlitett ellenvetés tárgyaltalan, ha minden egyes termelő szempontjából a termék mennyisége a felhasznált tényezőmennyiségek elsőfoku homogén függvénye, mert ez azt jelenti, hogy a termék

(A 11. jegyzet folytatása.)

A mi szempontunkból azonban nem elegendő, hogy a függvények homogének legyenek, vagyis, hogy a 6a) egyenlet ki legyen elégítve, hanem ezenfelül szükséges, hogy a homogenitás foka (n) *egy* legyen, mely esetben a 6a) egyenlet a fentebbi 6) egyenletté változik át.

A minket egyedül érdeklő elsőfoku homogén függvényekre alkalmazva a bizonyítás a következő:

$$f(tx, ty, tz, \dots) = t f(x, y, z, \dots) \quad (7)$$

helyettesítsünk így: $tx = u, ty = v, tz = w$

$$\text{amikor is } f(u, v, w, \dots) = t f(x, y, z, \dots) \quad (8)$$

differentiáljunk t szerint:

$$\frac{\partial f(u, v, w, \dots)}{\partial u} \cdot \frac{du}{dt} + \frac{\partial f(u, v, w, \dots)}{\partial v} \cdot \frac{dv}{dt} + \frac{\partial f(u, v, w, \dots)}{\partial w} \cdot \frac{dw}{dt} + \dots =$$

$$= f(x, y, z, \dots) \quad (9)$$

most vegyük tekintetbe, hogy $tx = u, ty = v, tz = w$

vagyis hogy $\frac{du}{dt} = x, \frac{dv}{dt} = y$ és $\frac{dw}{dt} = z$

és írjuk fel az így adódó egyenletet a $t=1$ esetre, amidőn $u=x, v=y, w=z$:

$$\frac{\partial f}{\partial x} \cdot x + \frac{\partial f}{\partial y} \cdot y + \frac{\partial f}{\partial z} \cdot z + \dots = f(x, y, z, \dots) \quad (6)$$

értéke ugyanezen változóknak ugyancsak elsőfoku homogén függvénye.

Ez a feltevés azonban kétségtelenül rendkívül mesterkéltnak volna. Egyet jelentene ugyanis azzal a feltevéssel, hogy minden egyes termelő produktumának a mennyisége a t -szeresére változik, ha az egyes tényezőkből felhasznált mennyiségek a t -szeresükre változnak, függetlenül attól, hogy t -nek mi a nagysága, vagyis akár rendkívül kicsiny, akár rendkívül nagy szám a t . Ez a feltevés akkor teljesülne, ha az üzemnagyság a tényezők műszaki efficienciáját (hatásfokát) semmiképpen sem befolyásolná, márpedig világos, hogy ha ezt feltesszük, akkor alapvető fontosságú jelenségtől tekintünk el.

J. R. Hicks¹² mutatott nemrég arra rá, hogy a valóságban a fenti nehézség, melyet ő találóan „adding up difficulty”-nek nevez, szabadverseny esetén nemcsak akkor küszöbölődik ki, ha az üzemnagyság nem befolyásolja a tényezők műszaki hatásfokát, hanem akkor is, ha egyensúlyban valamennyi üzem *optimális üzemnagyságu*, amit viszont indokolt feltenni. Ha összeadjuk ezeket a tagokat:

$\frac{\partial f}{\partial x} x, \frac{\partial f}{\partial y} y, \frac{\partial f}{\partial z} z \dots$ stb. akkor a függvény eredeti értékét

$[f(x, y, z \dots)]$ kapjuk vissza, nemcsak abban az esetben, ha a tényező mennyiségeknek akár még oly nagy, akár még oly kicsiny számmal való megszorozása a produktum aránylagos változásával jár, hanem akkor is, ha a függvény illető helyén csupán az I legszűkebb körzetéhez tartozó szorzószámokra vonatkozólag igaz az, hogy a tényezőmennyiségek megszorozása esetén a produktum ugyanazzal a szorzószámmal szorzandó meg.¹³ Ez azt jelenti, hogy a fentebb tárgyalt ellenvetés (adding up difficulty) akkor is tárgytalan, ha egyensúlyi állapotban a tényezőmennyiségek rendkívül csekély megváltoztatása, vagyis az üzemnagyság rendkívül csekély megnövelése, vagy csökkentése nem változtat a tényezők műszaki hatásfokán. Már pedig nem változtat akkor, ha egyensúlyban minden üzem optimális üzemnagyságu, mert az optimá-

¹² The theory of wages, London 1932. Appendix 233—41. o.

¹³ A Hicks-féle bizonyítás az I. M.-ban található meg a megadott helyen. Ezenkívül utalunk e munka 11. sz. jegyzetére, ahol azt az eredményt, hogy

$$\frac{\partial f}{\partial x} x + \frac{\partial f}{\partial y} y + \frac{\partial f}{\partial z} z + \dots = f(x, y, z \dots)$$

egyszerűen úgy kaptuk meg, hogy ennek az egyenletnek:

$$f(tx, ty, tz \dots) = t f(x, y, z \dots)$$

mindkét oldalát t szerint differenciáltuk. Az $x_1, y_1, z_1 \dots$ helyen ugyanígy differenciálhatunk t szerint, ha ennek az egyenletnek két oldalán álló folytonos függvények csak az I legközvetlenebb körzetében fekvő t értékekre, illetve x_1, y_1, z_1 -re vannak definiálva.

lis üzemnagyság egyértelmű azzal, hogy a műszaki efficienciának, mint a változó üzemnagyság függvényének maximuma van és maximuma legszűkebb körzetében a változó rendkívül csekély megnövelése vagy csökkentése nem változtatja meg a függvény értékét, ebben az esetben a műszaki efficienciát. (Ez abból következik, hogy a maximumban a függvény differenciálhányadosa nulla.)

Persze a matematikai megfontolásból csupán az vezethető le, hogy az a nehézség, melyre az itt tárgyalt ellenvetés mutatott rá, szabadversenyben, optimális üzemnagyságokat feltételezve kiküszöbölődik, nem pedig az, hogy a marginális beszámítási elmélet helyes. Maga az elmélet csak a leggazdaságosabb magatartásra való törekvéssel indokolható az 5. oldalon kifejtett módon, úgy, hogy a „bizonyítás” a régi marad és a gondolatmenetnek a kiszélesítése csupán annak a kimutatására szolgál, hogy ez a megoldás meghatározott premisszák teljesülése esetén¹⁴ megfelel egy ellenpróbának, nem pedig — mint állítottatott —: nem felel meg.

Monopolium esetén azok a függvények, melyeknek változói a felhasznált tényezők mennyiségei és melyeknek értéke az összes termelés értéke, akkor sem elsőfoku homogén függvények, ha a tényezők műszaki hatásfoka, akár általában, akár csak az egyensúlyban felhasznált mennyiségek közvetlen körzetében, független az üzemnagyságtól, mert a monopolista nagyobb termelést alacsonyabb áron értékesít, mint kisebb termelést, tehát a t -szeres tényezők mennyiségekből a fenti premisszák teljesülése esetén sem állítja elő az eredeti érték t -szeresét (ha t még oly közel fekszik 1-hez). Ebből az következik, hogy monopolium esetén, marginális beszámítást feltételezve, a tényezőknek kifizetett összegek:

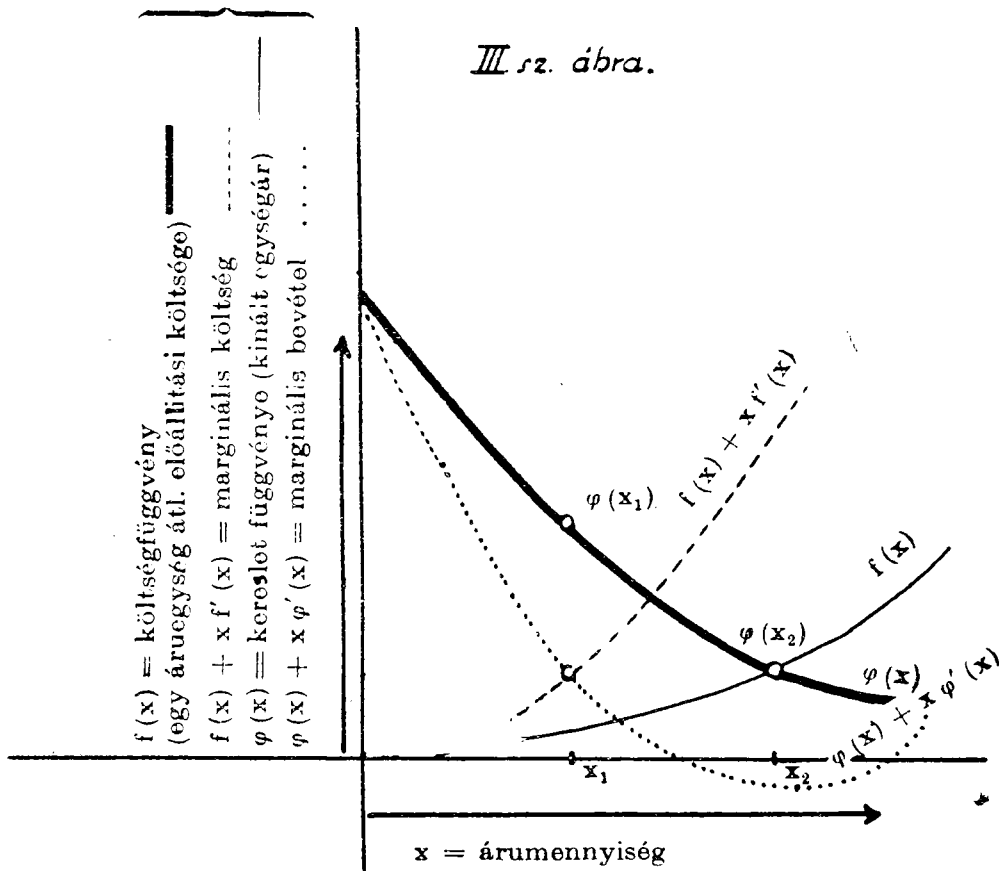
$$\frac{\partial f}{\partial x} x + \frac{\partial f}{\partial y} y + \frac{\partial f}{\partial z} z + \dots$$

valóban nem egyenlők a termelés értékével. Csakhogy monopolium esetén ez nem ellenvetés a marginális beszámítási módszer ellen, tekintve, hogy a tényezőknek kifizetett összegeknek nyilván nem is szabad a termelés értékével egyenlőknek lenniök, hanem kisebbek kell, hogy legyenek az utóbbinál. Nehézség tehát csak akkor adódna, ha kimutatható lenne, hogy a marginális beszámítás szerint a tényezőknek kifizetendő összegek együttevve nemcsak, hogy nem egyenlők

¹⁴ Ha egyensúlyi állapotban minden üzem optimális nagyságú és ha a tényező részecskék minőségileg egyenrangúak. Felállíthatók olyan sémák, amelyekben az egyensúly nem a műszakilag optimális üzemnagyságoknál jön létre, de inkább az ilyen sémák mesterkéltek, semmint a fenti feltétel. A költségelmélet általános premisszáinak a tárgyalása természetesen nem tartozhatik ide.

a termelés értékével, hanem nagyobbak annál. A valóságban azonban ennek az ellenkezője mutatható ki.¹⁵

Egyébként a marginális beszámítás elve a monopólium esetére nyilván ugyanugy indokolható a leggazdaságosabb magatartásra való törekvéssel, mint a szabadverseny esetére. Világos, hogy ha a monopolista valamely tényezőért kevesebbet fizetne, mint az utolsó részmennyiség által előidézett értéktöbbletet, akkor a termelés fokozásával, ha pedig többet fizetne, akkor a termelés csökkentésével növelhetné hasznát.

De tekintetbe kell vennünk, hogy a marginális beszámítási elv alkalmazása a monopolistára vonatkoztatva más eredményre vezet, mint a szabad versenyben résztvevő termelőkre vonatkoztatva és pedig azért, mert a két termelőtípus számára a marginalitás fogalma különbözőképpen prezentálódik.

Mérjük egy koordináta-rendszer abszcissza tengelyén a

¹⁵ A 11. számú jegyzetben a 7. számú egyenlet baloldalán álló tag monopólium esetén egyensúlyi állapotból kiindulva növekvő t -vel lassabban nő, mint a jobboldalon álló tag, mert nagyobb mennyiség alacsonyabb áron értékesül, mint kisebb. Tehát a 9. sz. egyenletben (t -szerinti differenciálhányados) a baloldali tag kisebb a jobboldalinál és így a 6. sz. egyenletben is.

piacra kerülő készárumennyiséget és ordinata tengelyén a piaci árat. Nevezzük $q(x)$ -nek a kereslet függvényét, mely megmutatja, hogy a piac minő mennyiséget minő egységáron vesz fel és nevezzük $f(x)$ -nek azt a költségfüggvényt, mely megadja, hogy minő mennyiség minő átlagos egységáron állítható elő. Akkor szabadversenyben x_2 mennyiség fog előállíttatni, a piaci ár pedig $q(x_2) = f(x_2)$ lesz. A marginális beszámítási elv alkalmazása pedig azt fogja eredményezni, hogy minden tényező egységára annyi lesz, hogy a tényező marginális mennyiségének értéke egyenlő legyen a marginális mennyiség fizikai produktumának a $q(x_2) = f(x_2)$ áron számított értékével. Ha szabadversenyből indulunk ki, akkor ebben az állításban tükröződik vissza a marginális beszámítási elvet kifejező ama tétel, mely szerint minden tényező ára: oly függvénynek az illető tényező szerinti parciális differenciálhányadosa, amely függvény a termelés értékét adja meg és a változói a felhasznált tényezők mennyiségei. Szabadverseny esetén ugyanis az összes termelés értéke, az utolsó tényezők mennyiség felhasználása folytán az illető termelő számára annyival emelkedik, mint amennyi a marginális felhasználás által előálló fizikai produktum értéke az *adott piaci áron*, mert minden termelő külön-külön úgy kalkulál, hogy az ár nem függ attól, hogy a szóbanforgó marginális produktumot előállítja-e vagy sem. Így szabadverseny esetén az egyensúlyi állapotban nemcsak a termelő által elért egységár $q(x_2)$, illetve nemcsak a termelő egységenkénti átlagos előállítási költsége $f(x_2)$, hanem az egyes termelő marginális bevétele is egységenként $q(x_2)$, illetve az egyes termelő marginális költsége is egységenként $f(x_2)$, mert akár mennyit állít elő az egyes termelő, a termelők összessége x_2 mennyiséget állít elő s így az egyes termelőnek valamennyi általa előállított részmennyiségre vonatkozóan, tehát a marginális mennyiségre vonatkozóan is $q(x_2)$ egységenkénti bevétellel (egységárral) kell számolnia, a marginális költsége pedig nem különbözhetik átlagos költségétől, ha üzemnagysága optimális és ennek folytán marginális mennyiség felhasználása a tényező egységek műszaki efficienciáján nem változtat.

Monopólium esetén azonban a piacra kerülő mennyiség csupán x_1 lesz. A monopolista tekintetbe veszi, hogy az ár az általa előállított mennyiség függvénye és így az utolsó előállított részmennyiség az lesz, amely *összes* költségeit ugyanannyival növeli, mint *összes* bevételét. Minthogy minden x -nél a monopolista összes bevétele $x \cdot q(x)$ (a mennyiség és az ár szorzata) és összes költsége $x \cdot f(x)$, tehát az az állapot, amelyben a mennyiség (x) megnövelése *már éppen* hogy nagyobb mértékben növelné az összköltséget mint az összbevételt oly x -nél következik be, melynél $x \cdot q(x)$

x -szerinti differenciálhányadosa, — tehát $q(x) + x q'(x)$ ¹⁶ — egyenlő $x f(x)$ x -szerinti differenciálhányadosával, tehát $f(x) + x f'(x)$ -el¹⁷.

Ez a 3. sz. ábrán x_1 -nél következik be. A piaci ár pedig ebben az esetben a kereslet függvényének az értéke lesz x_1 -nél, vagyis $q(x_1)$, tekintve, hogy a monopolista a legnagyobb árat fogja elérni, melyet a kereslet az illető mennyiségért fizetni hajlandó.

A marginális beszámítási elv alkalmazása erre az esetre nyilván nem azt eredményezi, hogy az egyes tényezők egységára annyi, hogy a marginális tényezőtöménység értéke egyenlő legyen fizikai produktumának a piaci áron számított értékével, mert az összes bevételek emelkedése (mely a marginális elv szerint a tényező javára beszámíttatik) *kisebb* a marginális fizikai produktum értékénél: hiszen a monopolista tekintetbe veszi, hogy a piaci mennyiség megnövekedése folytán mindegyik készáru egységet olcsóbban kell eladnia. Az imént láttuk, hogy ha a marginális produktum egységára $q(x)$, akkor az összes bevételeknek megfelelő emelkedése csupán $q(x) + x q'(x)$ ¹⁸, tehát monopol esetén fennáll a következő arány:

$$\frac{\text{bármely tényező marginális mennyisége fizikai produktumának piaci áron számított értéke}}{\text{marginális tényezőtöménység értéke}} = \frac{q(x)}{q(x) + x q'(x)}$$

A jobboldalon álló arányt így lehet átalakítani: $\frac{\varepsilon}{\varepsilon - 1}$
ahol ε a kereslet függvényének, $q(x)$ -nek az elaszticitása.

$$\begin{aligned} \text{Tudniillik: } \varepsilon \text{ (definíció szerint)} &= - \frac{\frac{dx}{x}}{\frac{dq(x)}{dq(x)}} = - \frac{q(x)}{x} \cdot \frac{dx}{dq(x)} = \\ &= - \frac{q(x)}{x q'(x)}. \end{aligned}$$

Tehát: $x q'(x) = - \frac{q(x)}{\varepsilon}$, ezt behelyettesítve az átalakítandó arány nevezőjének második tagjába és az arány számlálóját és nevezőjét ε -al megszorozva:

$$\frac{q(x)}{q(x) + x q'(x)} = \frac{\varepsilon q(x)}{\varepsilon q(x) - q(x)} = \frac{\varepsilon}{\varepsilon - 1}.$$

¹⁶ Ezt a függvényt a marginális bevétel függvényének szokás nevezni.

¹⁷ Ezt a függvényt a marginális költség függvényének szokás nevezni.

¹⁸ Azt mondjuk: „csupán“, mert a normálesetet az jellemzi, hogy $q(x)$ eső függvény, tehát $q'(x)$ negatív.

A mondottakat így lehet összefoglalni: a fentebb tárgyalt premisszák teljesülését feltételezve monopólium esetén és szabadverseny esetén egyaránt igaz az, hogy az egyes tényezők árai kielégítik a marginális beszámítási elméletet, vagyis parciális differenciálhányadosai annak a függvénynek, melynek értéke a termelt készárumennyiség értéke és változói a felhasznált tényezők mennyiségei. Csakhogy: míg ez a függvény szabadverseny esetén olyan természetű, hogy valamely tényező összes felhasznált mennyiségének csökkentése a termelt készárumennyiség értékét annnyival csökkenti, amennyi annak a készárumennyiségnek az értéke, mellyel a termelés visszaesik, addig monopol esetén a szóbanforgó függvény olyan természetű, hogy valamely tényező összes felhasznált mennyiségének a csökkentése a termelt készárumennyiség értékét kisebb mértékben csökkenti, mint amennyi annak a készárumennyiségnek az értéke, mellyel a termelés visszaesik. Azért kisebb mértékben, mert a csökkent termelvény magasabb egységáron értékesül, mint amilyen áron a (nem-csökkentett) nagyobb mennyiség értékesülne, hiszen ha monopolista kevesebbet termel, akkor kisebb készárumennyiség kerül a piacra, míg ezzel ellentétben a szabad versenyben résztvevő egyes termelők dispoziciói nem befolyásolják a piacra kerülő mennyiséget. Ez az eltérés kiszámítható és a számítás arra az eredményre vezet, hogy monopólium esetén annak a készárumennyiségnek az értéke, mely mennyiséggel valamely tényező felhasználásának csökkentése folytán a készárumen-
telés csökken, úgy aránylik a készárumen-
telés értékének a csökkenéséhez, mint ε az $\varepsilon - 1$ -hez, ahol ε a kereslet rugalmassága. Ez ugyanaz az arány, mely monopol esetén a piaci ár és az összes marginális költség között fennáll: a monopolista tudvalevően $\frac{\varepsilon}{\varepsilon - 1}$ -szer nagyobb árat kap az áru-
jáért, mint amennyi a marginális költsége. (l. 3. ábra.)¹⁹

Ennek az összefoglalásnak a kapcsán még egyszer utalnunk kell arra, hogy tényezők alatt itten minőségileg egyenrangú produktív egységek összességét kell értenünk. Ehhez pedig a természetes kamatot illetően hozzá kell fűznünk, hogy pénzülméleti egyensúlyban a tőkefaktoron belül viszonylag könnyű a minőségi egyenrangúság ismervét meghatározni.

Természetes ugyanis, hogy a tőkéhez számított produktív egységeknek a megkívánt egyenrangúsága adva van, ha azonos tőkeértéket veszünk egy-egy egységnek. De ezt önma-

¹⁹ Az ábrából közvetlenül az következik, hogy $\frac{\varphi(x)}{\varphi(x) + x \varphi'(x)}$ -szer nagyobb árat kap, de kimutattuk, hogy ez az arány egyenlő $\frac{\varepsilon}{\varepsilon - 1}$ -el.

gában véve nem tekinthetjük megoldásnak, mert a tőkeérték a kamat figyelembevételével alakul ki,²⁰ azt tehát akkor, amidőn a kamatot keressük nem vehetjük fel ismertnek. A pénzülméleti egyensúly definíciójából következik azonban, hogy ebben az állapotban a megtakarításokból előállított reáltőke tőkeértéke a tőke keletkezésekor egyenlő ennek a reáltőkének előállítási költségével. Mert ha a tőkeérték nagyobb *volna*, akkor a megtakarítások iránti keresletnek tüstént meg kellene nőnie, tehát a kamatnak fel kellene szöknie arra a pontra, melynél a fizikai produktivításában meg nem változott reáltőke tőkeértéke (a kamat emelkedése folytán) lecsüllyed az előállítási költség nivójára;²¹ ha pedig a tőkeérték kisebb *volna*, mint az előállítási költség, akkor a megtakarítások iránti keresletnek tüstént le kellene csüllyednie mindaddig, amíg a kamat esése folytán oly tőkeérték be nem áll, mely az investíciós tevékenység csökkenése következtében csökkent előállítási költséggel egyenlő. Minthogy pedig pénzülméleti egyensúlyban az ujonnan keletkező reáltőke tőkeértéke és előállítási költsége azonos, ebben az állapotban a megtakarításokat mérhetjük az ujonnan keletkező reáltőke azonos előállítási költségű egységeiben s így — a megtakarításokhoz számított produktív egységek minőségi egyenrangúsága adva lévén — ezekre az egységekre, mint „tényezőre“ alkalmazhatjuk a marginális beszámítási elvet.

Mielőtt továbbmennénk, ki kell emelnünk, hogy G. Myrdal érdeme volt arra rámutatni, hogy pénzülméleti egyensúlyban a reáltőke tőkeértéke és előállítási költsége között meghatározott reláció áll fenn.²² De szerintünk indokolatlan abba a szubsztrátumba, amelyre vonatkozóan a tőkeérték és előállítási költség egyenlősége állittatik, — mint azt Myrdal teszi — a már meglévő reáltőkét is belevonni.²³ Mert az a körülmény, hogy valamely meglévő reáltőke előállítási költsége időközben (például változatlanul maradt tőkeérték esetén) megnövekedett, nem befolyásolja a pénzülméleti egyensúlyt mindaddig, amíg az összes megtakarítások úgy épülnek bele a gazdaságba, hogy a *keletkező* reáltőke előállítási költsége annak tőkeértékével azonos. A pénzülméleti egyensúly definíciójából csupán az következik, hogy a keletkező reáltőke előállítási költségének a tőkeértéktől való eltérése esetén a kamatnak fel kellene emelkednie, illetőleg le kel-

²⁰ Ugyszólván a kamatot fejezi ki.

²¹ *Pénzülméleti egyensúlyon kívül* a bankrendszernek módjában áll a megnövekedett tőkekeresletet azonos kamat mellett a szó szorosabb vagy tágabb értelmében vett inflatorikus eszközökkel kielégítenie.

²² I. M. 404. o.

²³ Myrdal a már meglévő reáltőkénél az előállítási költség helyett ugyanolyan tőkeérték ujraelőállítási (reprodukción) költségét veszi tekintetbe.

lene süllyednie arra a szintre, amely mellett a *megtakarítások az előállítási költségükkel egyenlő tőkeértékű reáltőkév alakulnak át*. Abban persze igaza van *Myrdalnak*, hogy e tekintetben nem a csupán később megállapítható valóságos adatok, hanem a helyes vagy helytelen anticipációk a mértékadók, de ez természetesen végigvonul minden a beszámításra vonatkozó gondolatmeneten, aminthogy maga a marginális produktivitás sem értelmezhető másképpen, mint anticipációként. Ha pedig tőkeérték és előállítási költség alatt anticipációkat értünk, akkor a kettő közötti értékegyenlőség pénzülméleti egyensúlyban minden egyes tőkeértékegységre vonatkozóan *külön-külön* fennáll, mert egyrészt oly egység, mely az előállítási költségénél kisebb tőkeértékű reáltőkébe invesztálódna be, nem vétetnék fel a kereslet által és másrészt, ha valamely egység az előállítási költségnél nagyobb tőkeértékű reáltőkébe volna beinvesztálható, akkor ez a tény szükségszerűen a kamat emelkedését és a tőkeértéknek ezzel egyértelmű süllyedését vonná maga után.²⁴ A reáltőke előállítási költsége és tőkeértéke között pénzülméleti egyensúlyban fennálló relációval kapcsolatosan tehát a *Myrdaléval* ellenkező nézetünk szerint téves elgondoláson alapuló konstrukció volna oly előállítási *költségindex* és *tőkeértékindex*, melyekben *Myrdal* szerint annak kellene kifejezésre jutnia, hogy pénzülméleti egyensúlyban is fennállhat bizonyos egységekre vonatkozóan az előállítási költség és a tőkeérték között pozitív különbség, ha ezt más egységeknél negatív különbség kompenzálja.

*

Arra a megállapításra jutottunk, hogy a fentebb ismertetett megfontolások alapján meghatározható premisszák teljesülése esetén a marginális beszámítási elmélet helytálló és egyuttal helytálló *Wicksellnek* az az állítása is, hogy a pénzülméleti egyensúly állapotában, amidőn a megtakarítások értéke egyenlő az invesztíciókéval, a tőkekamatot a megtakarítások marginális produktivitása határozza meg. A megtakarításoknak megfelelő tőkeszubsztrátumot pedig ennek a tételnek az alkalmazásakor oly egységekből összetettnek kell képzelnünk, melyeknek — mint tőkejavaknak — azonos az előállítási költségük.

Végül rá kell azonban arra mutatnunk, hogy a marginális beszámítási elmélet egy leegyszerűsített sémán belül fontos gazdasági folyamat lényegét világítja ugyan meg, de mégis a szónak egy mingyárt közelebbről meghatározandó értelmében „terméketlen“-nek nevezhető. „Terméketlen“ abban az értelemben, hogy a tényezők árait, melyekre voltaképen

²⁴ L. 22. sz. jegyzet.

vonatkozik a sémán belül is, csak akkor lehet ennek az elméletnek az alkalmazásával kiszámítani, ha olyan adatok ismeretesei már, amelyek semmivel sem egyszerűbbek — úgy szólván semmivel sem elemibbek, — mint maguk az árak. Ahhoz hogy megállapíthassuk az X tényező x mennyiségének a marginális produktivitását, tudnunk kell, hogy az egyéb tényezőkből milyen mennyiség használtatik fel egyidejűleg, mert a marginális produktivitás függ ettől. Ha ez meg van adva, akkor az a *speciális helyzet*, melyet vizsgálunk, már részleteiben is adatszerűen ismeretes és elméletileg nem lenne következetesnek mondható az a feltevés, hogy egy speciális helyzetre vonatkozóan ismerjük a felhasznált tényezőmennyiségeket, de a tényezők árait nem ismerjük és így azokat ki kell számítanunk. Ha viszont a többi tényezőből felhasznált mennyiségeket elemibb adatokból kell kiszámítanunk, amidőn az X tényező x mennyiségének marginális produktivitását keressük, akkor ezekből az elemibb adatokból a tényezők árait is *közvetlenül* számíthatjuk ki. A többi tényezőből felhasznált mennyiséget ugyanis csak akkor számíthatjuk ki, ha egyrészt ismeretes előttünk valamennyi tényező kínálati függvénye, tehát az a függvény, amely megadja, hogy az egyes tényezőkből minő egységáron minő mennyiségek kaphatók, másrészt ismerjük azokat a műszaki adatokat (technikai koéfficienseket), amelyekből megállapíthatjuk, hogy a különböző készárak egy mennyiségi egysége minő tényezőkombinációkból állítható elő és végül ismerjük valamennyi készáru keresleti függvényét, tehát tudjuk, hogy az előállítható készárumennyiségek milyen áron értékesülnek. Csak ebben az esetben számítható ki az, hogy X tényező x mennyisége a többi tényező minő mennyiségével kombinálódik a leggazdaságosabban. De ha ezeket az adatokat ismerjük, akkor ismeretesei előttünk azok az egységárak is, melyeken az egyes tényezők meghatározott mennyiségei kaphatók, mert hiszen az adatok között a tényezők kínálati függvényei is szerepelnek.²⁵ Általában a beszámítási elmélet a sematikus megfontolás számára sem szol-

²⁵ „A termelési javak ára nem nyughatik egyszerűen a vállalkozó értékelésén, hanem arra a kínálat értékelésének, tehát a munkás, a tőkés és a földtulajdonos értékelésének is befolyást kell gyakorolnia. A kereslet értékelése mellett tehát, melyre kizárólagosan fordítja figyelmét a határtermelékenység elmélete, a kínálat értékelését is figyelembe kell vennünk.” (Heller: Közgazdaságtan, 2. kiadás, Budapest 1925. I. 144. o.) Ebbe a megállapításba belekapcsolódva, fentieket így fejezhetjük ki: a tőkejavak iránti keresletre vonatkozóan csak akkor ad a határtermelékenység elmélete felvilágosítást, ha tudjuk, hogy az egyes tényezőkből minő mennyiségek kombináltak össze; ha pedig ismerjük a mennyiségeket és a kínálati függvényeket, akkor már amugy is ismeretesei az árak.

gálat módszert a tényezőáraknak elemibb adatokból való kiszámítására, de meghatározott feltevések által jellemzett sémán belül megállapít egy lényeges (inkább „érdekes“, semmint „felhasználható“) összefüggést a tényezőárak és a tényezők produktivitása között.

Fellner Vilmos.

A hitelélet reformproblémái.

I.

Bár az 1931 óta tartó világválság még nem jutott odáig, hogy e korszak lezárta a történetíró hűvös szemléletével, a távolság elfogulatlan tárgyilagosságának perspektívájából szemlélhessük, e válságos időknek már ez idő szerint is mutakozó tanulságai alkalmasak arra, hogy képet alkothassunk a végbe ment változásokról s szemlét tartsunk azokról az átcsoportosításokról, amelyek a különböző hadállások tekintetében végbe mentek. Minde jelenségek gondos mérlegelése alapján alkothattunk képet a jövő fejlődési tendenciáinak alakulásáról.¹

Amikor a válságnak a hitelélettel összefüggő vonatkozásairól szólnunk, első sorban az a kérdés merül fel, hogy *milyen bajok jelentkeztek ebben a vonatkozásban s mi történt nemzetközileg azok elhárítása érdekében?*

Aki valamennyire is ismeri az elmúlt évszázad gazdasági válságainak történetét, annak tisztában kell azzal is lennie, hogy a különböző okokra visszavezethető válságok körében a hitel tultengése, sőt igen gyakran, a hitellel való visszaélés is igen lényeges szerepet játszott. Ezt a megállapítást kiegészíthetjük azzal, hogy miután a hitelélet soha olyan széleskörű nem volt, mint a gazdasági fejlődés legutóbb lefolyt időszakában, technikai lehetőségek, a fizetési forgalom természetében rejlő adottságok, a hitelnek az eddigi méreteket meghaladó kiterjesztését tették lehetővé, a hiteltultengés és a hitellel való visszaélés, a jelen válság során érezhetővé vált kritikus jelenségek sorában, megkülönböztetett figyelmet érdemel. A hitel-

¹ Módszertani szempontból különösebb érdekességgel bír az a kérdés, hogy a gazdasági élet még kialakulóban levő jelenségei, az egyidejű szemlélet alapján mennyiben képezhetik tudományos vizsgálódás tárgyát. E kérdés tárgyalása itt messzire vezetne. Mannheim meggyőző fejtegetéseiben (*Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus*, Leiden, 1935.) mutat rá arra, hogy megfelelő tudományos technikára lenne szükség a kialakulóban levő történelmi folyamatok feldolgozásánál. A tudomány — nem annyira tárgyi, mint inkább az óvatosság szubjektív okaiból — általában inkább a *post mortem*-szemlélet felé hajlik. Holott a felmerülő jelenségeknek *in statu nascendi* való figyelemmel kísérése már csak azért is különösebb jelentőséggel bír, mert itt az átélés közvetlensége érvényesülhet és az anyagnak összehasonlíthatatlanul nagyobb bősége áll rendelkezésre.

kiterjesztés mértékéről, annak a gazdasági élet egyéb adottságait is meghaladó arányáról a Népszövetségi kiadványok statisztikai adataiból azt a képet merithetjük, hogy amíg az 1913-tól 1928-ig terjedő időszakban a világ népessége 7%-kal, aranykészlete 40%-kal, a nyersanyag- és élelmiszerek termelése 21%-kal, a világkereskedelem terjedelme pedig 11.5%-kal növekedett, addig ugyanezen időszakban a bankjegyek mennyisége 110%-kal, a kereskedelmi jellegű bankok látra szóló betétállománya 130%-kal s az emissziós bankok látra szóló kötelezettsége 350%-kal nőtt meg. Kétségtelen, hogy a hiteléletnek ez a széleskörű kibővülése lényegesen előmozdította a termelés és a forgalom megnövekedését.

Amikor a gazdasági válságnak a hitelélettel való összefüggéseit vizsgáljuk, úgy itt első sorban két végletes álláspont megnyilvánulásával találkozunk. Az egyik az összes válságjelenségeket a pénz- és hiteléletben rejlő okokra kívánja visszavezetni. A hitelinfláció megzavarta a gazdasági élet egyensúlyhelyzetét s így a gazdasági élet válságát — e felfogás szerint — a pénz- és hitelélet funkcionálásában mutatkozó körülmények idézték elő. Az az álláspont például, amely a jegybankok elhibázott kamatpolitikájának hajlandó tulajdonítani a válság bekövetkeztét, rendszerint azt a szempontot hagyja figyelmen kívül, hogy a kamat a termelési folyamatnak csupán egyik eleme, amely mellett a befolyásoló körülményeknek egész sorát kell figyelemre méltatni. A másik felfogás inkább arra hajlamos, hogy a hitelélettel összefüggő válságjelenségeket ne úgy tekintse, mintha azok a világválság *okai*, hanem mintha annak *okozatai* volnának. A politikai és gazdasági élet egyéb vonatkozásaiban fellépő nehézségek idézték elő a hiteléletnek azokat a megrázkódtatásait, amelyeknek további kihatásai a válságot messzebbmenően elmélyítették.

Anélkül, hogy az itt vázolt felfogásokkal, azoknak első sorban konjunkturaelméleti szempontból mutatkozó jelentőségével itt részletesebben foglalkozni kívánnánk, kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a hitelélet jelenségei és a világ gazdasági szervezet életműködése között a legszorosabb összefüggés mutatkozik. A gazdasági élet egyéb jelenségeitől elkülönítetten az itt mutatkozó összefüggések figyelmen kívül hagyásával — sem a hitelválság nem érthető meg, sem a fennálló bajok elhárítására irányuló intézkedések nem vihetők keresztül eredményesen. A gazdasági élet alakulásának a hitelviszonyokra gyakorolt kihatásait itt csak egy példával szeretnők megvilágítani. Az a körülmény, hogy a háború utáni időben a nemzetközi tőkemozgalom terén az Észak-Amerikai Egyesült Államok szerepe oly domináló jelentőségűvé vált, úgy hogy az 1927. év végével a külföldre történt kihelyezések összegét 13 milliárd dollárra becsülik, a válság bekövetkeztében különösebb szerepet azért játszott, mert Amerika tőkepolitikájá-

nak iránya nem állott összhangban termelési és kereskedelmi politikájával. Tartósan aligha töltheti be a világbankár szerepét az olyan állam, amely pénzt, mint hitelező, más országok rendelkezésére bocsátja ugyan, anélkül azonban, hogy módot adna ezeknek arra, hogy a kamat- és a tőkevisszafizetés természetes utcn, az áruforgalom alakulása útján menjen végbe. Az aranykészletek felhalmozódásában, a nemzetközi hitel-forgalom fennakadásában az itt vázolt momentumnak lényeges szerepe volt.

A jelenlegi válság nemzetközi arányai alkalmasak lehetnek arra, hogy a hiteléletben mutatkozó nehézségekről és az azok elhárítása érdekében tett intézkedésekről széles körben alkothassunk képet magunknak. Az itt mutatkozó tanulságok mindenképpen figyelemreméltók — akár pozitív, akár negatív irányban vonunk is le azokból, saját viszonyainkra vonatkozólag, következtetéseket. E kérdések tanulmányozásánál azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül az angol Macmillan Report-nak azt a helyes megállapítását, hogy a valuta és a hitel irányítása lényegében nem tudomány, hanem *művészet*. Igaz viszont, hogy a művészet eszközei, ma már ebben a körben sem merithetők, naturalista módon, pusztán az intuíciónál. Az a magasabb iskola, amely nélkül itt sem boldogulhat még az igazi művész sem: csak a tények, adatok és összefüggések helyes felismerése lehet.

II.

Amikor arra a kérdésre keressük a választ, hogy hol mutatkoztak a bajok a hiteléletben és hitelszervezetben, s hogyan igyekeztek ezeken segíteni, akkor mindenképp előtérbe kell tennünk azok különböző forrásai között. Nehézségekre vezethettek itt is az egyéni tévedések, a nyilvánvalóan elhibázott intézkedések. Közgazdasági szempontból ezeknél nagyobb figyelmet az a hibaforrás érdemelhet, amely magának a hitelszervezetnek mechanizmusában rejlik. Az egyéni hibáknak, téves megítéléseknek gyakran az az alapja, hogy a hitelélet irányító tényezői rendszerint nagy mértékben hajlamosak, a gazdasági viszonyok kedvező alakulása idején, a helyzet optimisztikus megítélésére s ehhez szabják üzleti politikájukat is. Az optimista megítélés természetében rejlik, hogy a kedvező tünetek jelentőségét tulbecsüli, ehhez képest intézkedéseiben túlzásokra, a spekulatív jellegű hitel tulságos kiterjesztésére hajlamos. Viszont a gazdasági élet kedvezőtlen fordulatai idején ugyane körökben rendszerint a pesszimista felfogás válik urrá s ennek hatása alatt nem egyszer a mulhatatlanul szükségesnél messzebbmenő korlátozások és megszorítások történnek. A bankári óvatosság kedvező konjunktúra idején rendszerint túl kis mértékben ér-

vényesül — hogy viszont a viszonyok kedvezőtlenebbre fordul-
tával az ellenkező irányu tulzásnak adjon helyet. Ha azonban
igazságosak akarunk lenni, úgy azt is meg kell állapítanunk,
hogy téves megítélés, helytelen diszponálás más gazdasági te-
vékenységnél is legalább ily mértékben fordul elő. A külön-
ség legfeljebb csak az, hogy miután a hitelszervezet a gazda-
sági életben oly centrális jelentőséggel bír, az ennek körében
beálló hibák szélesebb hullámgyűrűkkel terjednek s a gazda-
sági élet nagyobb területeire kiható, messzeágazó következmé-
nyeket vonnak maguk után. Az ilyen egyéni tévedésekből
eredő elhibázott intézkedéseket teljes mértékben kiküszöbölni
aligha lehet. A hibás diszpozíció még csak a kapitalista gazdál-
kodás tipikus jelenségének sem tekinthető. A szocializált, vagy
állami gazdálkodás, melynél az intézkedés lehetősége végső
soron szintén egyes emberek kezében van letéve, ugyanúgy té-
vedhet, sőt tévedésének következményei többnyire súlyosabbak
is, részben, mert a hatalmi lehetőségek sokkal jelentősebbek,
részben pedig, mert a megtett intézkedések hatásai egy meg-
határozott irányban sokkal erőteljesebben érvényesülnek.
Ahol több gazdasági alany intézkedik, ott könnyen megvan
a lehetőség arra, hogy amit az egyik — egy bizonyos irányu
állásfoglalásával — elhibáz, a másik ellentétes irányu intéz-
kedésével valamiképpen kiegyenlítse. Ahol egy akarat intéz-
kedik, ott a diszpozíció sokkal felelősségteljesebb, mert a tett
intézkedés eredményei — ellenhatás érvényesülése nélkül —
jelentkeznek. S ez állami gazdálkodás újabb eredményei is
csak megerősíthették annak a megállapításnak a helyességét,
hogy tévedni nemcsak emberi, hanem állami dolog.²

A hibás intézkedések elkerülése első sorban a diszpozi-
cióra hivatottak egyéni rátermettségén mulik. E mellett azon-
ban intézményesen is lehet gondoskodni arról, hogy ez egyéni
hibázások a lehető legszűkebb körben jelentkezzenek s ha va-
lami hiba történt, annak felfedése kellő időben és oly módon
menjen végbe, hogy a megfelelő orvoslással a továbbmenő ká-
rosodások lehetősége kiküszöböltessék. Mai jogrendszerünkben

² A különbség a kapitalista és a szocialista, vagy legalább is az
államszocializmus irányában haladó gazdálkodás között nem is a tett
intézkedés kisebb-nagyobb mérvű csálhatatlanságában, hanem a *kocká-
zat-viselés* kérdésében mutatkozik. A kapitalista gazdálkodás alapvető
elveihez képest üzletvitelének kockázatát mindenkinek magának kell
viselnie. Amíg ez az elv érvényesült, sok igazság volt abban a megál-
lításban, hogy ha a magánvállalkozó téved, úgy elveszti gazdasági
existenciáját, ha az állami gazdálkodásban mutatkozik valami hiba,
úgy felemelik az adókat. Az intervencionizmusnak az az igen messze-
menő érvényesülése azonban, amely a gazdasági elzárkózás és a szub-
venciók rendszerének kialakulásával a javak termelésére és forga-
lombahozatalára oly messzemenő befolyást gyakorolt, kifejezésre jutott
a kockázatviselés terén is. A jelen válság során a magángazdaság
veszteségeit a köz igen széles körben vállalja át.

a revízió gondolatának következetes érvényesítése, a publicitás szempontjainak megvalósítása tekinthetők azoknak az instrumentumoknak, amelyek e cél megvalósítását leginkább megközelíthetik. A jelen válság tanulságai azt mutatják, hogy ebben az irányban számos ország fontos és messzemenő reformokat léptetett életbe.

Közgazdasági szempontból azonban az elhibázott intézkedésekből eredő veszteséglehetőségeknél sokkal nagyobb jelentőséggel bír a hitelszervezet mechanizmusában rejlő hibaforrásoknak megfelelő felismerése. Ansiaux³ brüsszeli egyetemi tanárnak egy tanulmányában olvassuk azt a megállapítást, hogy a bankári hitel, mely a mai viszonyok között a gazdasági szervezet legfőbb irányítója, oly mechanizmus, amely bizonyos körülmények között rosszul működik és ez által jelentős zavarokra vezet. Ha nemzetközileg mutatkozó megnyilvánulásuk alapján keressük e zavarok forrását s kutatjuk a tipikus jellegűeknek látszó bajokat, amelyekről már ezek alapján is feltehető, hogy azok jelentkezése valóban a hitelélet mechanizmusával áll összefüggésben, úgy itt különösen két momentum bír jelentőséggel. Az egyik jelenségkör összefüggésben áll a fizetési forgalom oly irányu alakulásával, hogy a bankokkal szemben fennálló követelések, a készpénz nélküli fizetések elterjedése folytán, a gazdasági életben lényegében ugyanazt a szerepet töltik be, mint a pénz és a bankjegyek s hogy ehhez képest a bankoknak módjukban áll, kötelezettség-vállalásuk által, a fizetési eszközök mennyiségét növelni, a fiduciárius jellegű hitel körét bővíteni. Más szóval ez annyit jelent, hogy a bankok — természetesen bizonyos keretek között, melyek határai köz- és magángazdasági adottságokkal függnek össze — nemcsak azt a vásárlóerőt adják tovább, amit ők kaptak, hanem annak a hitelnek egy részét, amit tovább adnak, ők maguk kreálhatják. A különösebb figyelmet érdemlő jelenségek másik csoportja a hiteléletnek azzal az adottságával függ össze, hogy a bankok a rendelkezésükre álló hitelt szükségképpen nem úgy adják tovább, ahogyan azt ők kapják. A rövid lejáratu hitel, a pénzüintézet részéről történő további kihitelezések folyamán, esetleg mint hosszú lejáratra szóló jelentkezik. Itt tehát a bankok a rendelkezésükre álló hitel *minőségét* változtatják meg. Valóságos hiteltranszformálással állunk itt szemben, amelynek gondja, terhe a hitelszervezet vállain nyugszik. Ezt a hosszú lejáratuvá átalakított rövidlejáratu hitelt nevezte el — úgy gondolom Reisch — quasi fiduciárius hitelnek. *Abból, hogy a bankok nem azt a hitelt és nem úgy adják tovább, mint amit és ahogyan ők kap-*

³ Évolution du crédit et controle des Banques Megjelent a Revue d'économie politique. 1934 6. számában.

ták, származhatnak a válság során a hitelélet legsúlyosabb megrázkódtatásai.

E két jelenségcsoportból ezuttal⁴ részletesebben a rövid- és hosszulejáratu hitelek problémájával kívánunk foglalkozni. Amikor ezt tesszük, mindenek előtt azt kell figyelembe vennünk, hogy a rövid- és hosszulejáratu hitelek felhasználása között gazdasági vonatkozásokban oly mélyreható különbségek mutatkoznak, hogy valójában ezt a két hitelformát még csak ugyanazon elnevezéssel sem lehetne illetni. Már ez okból is indokolt a rövidlejáratu hitel forrásaként jelentkező pénzpiacnak a hosszulejáratu hitelt alimentáló tőkepiactól való megkülönböztetése. A határvonalak azonban a valóságban nem domborodnak ki mindig élesen s a bankszervezet egyik legfontosabb funkciója éppen abban mutatkozik, hogy a rövid- és hosszulejáratu hitelek között az áthidalást megteremtse. A hitelélet magasabbrendű kifejlődése, a különböző gazdasági intézményeknek, jogügyleti formáknak s a fizetési forgalom technikájának alakulása, módot ad a bankoknak arra, hogy a rendelkezésükre álló hitelek felhasználási módjában, az ügyleti és az időtartamot érintő feltételek kialakításában, megszabhbmenő lehetőségeket érvényesíthessenek. Miután a bankok betétállománya a maga egészében rendszerint emelkedő tendenciát mutat, ez megadja a bankok számára azt a lehetőséget, hogy az egyes betevők által rövidebb idejű lekötés mellett rendelkezésükre bocsátott betétekkel, saját kihelyezéseiknél, hosszabb tartamra rendelkezhessenek, a rövidlejáratra szóló hitelt hosszabb lejáratúra változtassák. De a hitel-transzformálás lehetőségével nemcsak a hitelszervezetnél s nem csupán egy ország közgazdasági életén belül találkozunk. Figyelemreméltó példákat találhatunk éppen a legközelebbi múlt történetében arra is, hogy ilyen transzformálási lehetőségek nemzetközi vonatkozásban mentek végbe. Amíg 1925—29. között az Észak-Amerikai Egyesült Államok elégítették ki, legnagyobb részben, Európának hosszulejáratu hitelszükségletét, ugyanakkor Európától rengeteg rövidlejáratu hitel ment át Amerikába. E tranzakció kezdetben Amerika szempontjából igen előnyösnek mutatkozott, mert a hosszulejáratu hitelek kamata messze felülmulta a rövid tartamra elhelyezett pénzek kamattételét. Németországból ugyanezen időben különböző ügyletek és tőke-menekülés útján jelentős tőkék kerültek Svájcba és Hollandiába. A svájci és hollandi bankok ezzel szemben ezeket a rendelkezésükre álló pénzeket, mint külföldi kölcsönöket, újból a német gazdasági élet rendelkezésére bocsátották.

A háború előtti időkben a hosszú- és rövidlejáratu hite-

⁴ A hitelkreálás problémájával szerző a *tőkeképződés* kérdéséről szóló, a közeljövőben megjelenő tanulmányában foglalkozik részletesebben.

lek kielégítése nem ütközött nehézségekbe. A kínálat és a kereslet alakulása tekintetében meg volt a kívánatos összhang.

A háborút követő fejlődés során azonban a hosszú- és rövidlejáratu hitelek tekintetében *oly strukturális változások* mentek végbe a gazdasági életben, amelyeknek kihatásait, a maguk valódi jelentőségében, talán még mindig nem méltányolják kellőképpen. A pénz- és tőkepiacon mutatkozó kínálat és kereslet szempontjából *két ellentétes irányban haladó tendencia érvényesül*. Kifejezésre jut ez mindennek előtt a hosszúlejáratu hitelek tekintetében, melyeknek kínálata az újabb fejlődés során általában, elsősorban az európai országokban, lényeges mértékben csökkent. E csökkenés okait mindennek előtt arra vezethetjük vissza, hogy, elsősorban az infláción átment országokban, kipusztult az a régi rentier-osztály, amely arra volt beállítva, hogy megtakarított pénzét záloglevelekbe, kötvényekbe, részvényekbe helyezze el. A politikai és gazdasági életben mutatkozó nyugtalantság egyébként is a tőkéseknek az iránt való hajlamosságát fokozza, hogy megtakarított pénzeiket mobil módon helyezték el, az azok felett való rendelkezés lehetőségét a maguk számára biztosítsák. Általában mindazok a momentumok, amelyek lélektani, jogi, politikai vagy bizalmi vonatkozásokban nyugtalanítólag hatnak, csökkentik a kínálatot a hosszabb lejáratra lekötött hitelek tekintetében. S minthogy e vonatkozásban az elmúlt évtized elég nyugtalanító anyaggal rendelkezett, ennek hatása a hosszabb lekötésű hitelkínálat csökkenésében is kifejezésre talált. A másik oldalon ezzel szemben egy éppen ellentétes irányú tendencia érvényesül. A gazdasági életben, a rövidlejáratu hitelek iránti kereslet viszonylagos csökkenése mellett, a hosszúlejáratu hitelszükséglet állandó növekedésével találkozunk. E kereslet növekedésre vezetett mindennek előtt a termelés irányának alakulása. A termelési technika újabb fejlődése egyértelmű az állótőke arányszámának emelkedésével, az investíciós szükséglet állandó szaporulatával. A termelési technikai fejlődése lehetővé teszi a termelés folyamatának meggyorsulását, ennek kapcsán az anyag és árukészletek viszonylagos csökkenését. Így a termelés fejlődésének iránya vezet arra, hogy a rövid lejáratra szóló hitelek iránti szükséglet csökken, viszont a hosszulejáratu hitelek iránti kereslet lényegesen emelkedik.

Böhm-Bawerk világítja meg azt a gondolatot, hogy a gazdasági élet fejlődése egyet jelent *a termelési folyamatok útjának meghosszabbodásával*. A különböző technikai és vértészeti eljárások alkalmazása, a termelés hatékonyságának jelentős mérvű fokozása mellett, meghosszabbította a produkeiós folyamat időtartamát. A termelésnek erre a kerülő útjaira — ahogyan Böhm-Bawerk ezt a folyamatot elnevezi — a termelő gazdálkodó alany, mint adós, magával

viszi a hitelezőjétől kapott kölcsöntőkét. Így a termelési célokra felhasznált hitelek visszafizetési lehetőségét e folyamat adottságai határozzák meg.

Amikor az a kérdés kerül elbírálásra, hogy a nyújtott hitel valamely gazdálkodó alanynál hosszabb vagy rövidebb időre lekötöttek minősíthető-e, valójában nem az a kérdés az irányadó, hogy *az ügyleti feltételek mily módon nyertek megállapítást*, hanem, hogy a hitel felhasználása *gazdasági szempontból* mily módon megy végbe. S ebben a vonatkozásban nem a fedezetül szolgáló tárgyak minősége a döntő jellegű. Az álló és forgó tőke közt szokásos megkülönböztetés sem ad választ arra a kérdésre, vajjon valamely hitelt rövidebb vagy hosszabb időre lekötöttek kell-e tekintenünk. Nem tekinthetjük helytállónak azt a felfogást, amely a forgótőke-szükséglet kielégítésére szolgáló vagyont minden körülmények közt könnyen mobilizálhatónak s így a rövid lejáratra szóló hitel megfelelő fedezeti alapjának tekinti. Valóban döntő jelentősége itt annak a kérdésnek van, hogy mire történt a hitel felhasználása s hogy a fedezetül szolgáló vagyontárgyak *a termelési folyamat folytonossága szempontjából* mily szerepet játszanak. A nyersanyagnak, félkészáru készletnek például egy gyárüzem fenntartása, az üzem folytonosság biztosítása szempontjából éppen olyan a jelentősége, mint az épületeknek, gépeknek, gyárberendezésnek. A jellegénél fogva mobilnak mutatókozó nyersanyag és félgyártmány első pillanatra úgy jelentkezik, mintha az valóban rövidlejáratu hitel útján lenne fedezhető. Ha azonban a termelési folyamat folytonosságának fenntartásához fűződő érdekeket kellő figyelemre méltatjuk, úgy kiderül, hogy az e vagyontárgyakba fektetett tőke sem mobilizálható minden körülmények között a maga teljességében anélkül, hogy ennek folytán az egyes üzemek leállásából származó köz- és magángazdasági értékvesztések be ne következzenek.

Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy *a fogyasztási jellegű hitelek*, amelyek sorában, az újabb fejlődés folyamán, különösebb jelentőséggel éppen a közületi hitelek birnak, legnagyobb részükben olyan jellegűek, hogy az, aki az ily hitelt igénybe veszi, azt rövid időn belül visszafizetni nem képes. E fogyasztási jellegű hitelek rendszerint csak a hosszabb időn át elérhető jövedelemfeleslegekből fizethetők vissza. A közületi hitelszükségletek emelkedése ezek szerint ugyancsak a hosszabb időre lekötött hitelek iránti kereslet emelkedését jelentette.

A fentebb elmondottak alapján a folyósított hitelek legnagyobb része, e felhasználás körülményeinél és a visszafizetés lehetőségeinél fogva, hosszabb időre lekötöttek tekinthető. Ily körülmények között valóban nincs túlzás abban a

megállapításban, hogy minden hitelt, a jót éppen úgy, mint a rosszat, bizonyos fokig befagyottnak kell tekintenünk.⁵

Struktúra változással találkozunk egyébként a hosszulejáratu hitelkinálat forrásai tekintetében is. Amíg a háboru előtti időkben a tőkepiacot az egyenletes, állandó fejlődés jellemezte s a nyugat-európai államok alimentálták az egész világ hosszulejáratu hitelszükségletét, addig a háboru után e helyzet gyökeresen megváltozott. A hosszulejáratu hitelek tén az Észak-Amerikai Egyesült Államok szerepe lép első-sorban előtérbe, s bár az 1926—29-es periódusban a hosszulejáratu hitelek majdnem olyan mérvűekké váltak, mint a háboru előtti időkben, azok folyósítása mégis sokkal rendszertelenebb, drágább, bizonytalanabb. Így a hosszulejáratu hitel-igények jelentős részét rövidlejáratu hitelekkel fedezik s ennek következménye az is, hogy a tőkepiac mozgalmait nagy mértékben keresztezi a rövidlejáratu hitelek áramlása. A rövidlejáratu hiteleknek ez a tultengése nagy szerepet játszik a nemzetközi hitelélet alakulásában s kétségkívül nagy-mértékben járult hozzá a világválság kiélesedéséhez is. Német-országra vonatkozólag megállapítást nyert, hogy az egész német bankszervezet kihitelezésének egyharmada, az 1929. évvégi állomány szerint, rövidlejáratu külföldi hitelekben talált fedezetet. Ausztriára vonatkozólag az 1931. év végével az állapítható meg, hogy a 750 millió schillingre rugó rövidlejáratu külföldi tartozás több mint 25%-a az egész osztrák bankszervezet aktivumának. Magyarországon, az ugyancsak az 1931. év végével elkészített külföldi adósságmegállapítás adataihoz képest, a hitelszervezet kihitelezéseinek mintegy 20%-a a rövid- és közép-lejáratu külföldi hitelekből talált fedezetet.

A keresletnek és a kínálatnak a hosszulejáratu hitelek tekintetében mutatkozó, fentebb vázolt eltolódása lényeges kihatással volt a hosszulejáratu kölcsönök kamatának alakulására is. A háboru előtti időkben elképzelhetetlennek látszott az a megkülönböztetés, amellyel a különböző országok ily kamattételeinek kialakulása tekintetében találkozunk. Különösen súlyos feltételek mellett jutottak hosszulejáratu hitelhez azok az országok, amelyek vagy az infláción mentek keresztül, vagy amelyeknél egyéb okoknál fogva kellett magas hitelkockázattal számolni. A háborut követő években, a mobil tőkevagyon elpusztulása következtében, ezek az országok voltak elsősorban hajlamosak arra, hogy a külföldi hitelekért, az azelőtt szokásos kamat mértékét lényegesen meghaladó ellenértéket fizes-senek. A nemzetközi hitelösszeköttetések felvétele egy magas kamatbázison indul el s a későbbi fejlődés folyamán a hitelezők nem egykönnyen akartak ettől a megszokott magas kamattól eltérni. Ez adhatja a magyarázatát annak, hogy a hitel-

⁵ Schmalenbach: Kapital, Kredit, Zins. Leipzig. 1935. 119. 1.

viszonyok szempontjából kedvezőtlen megítélés alá eső hét adósországban a hosszulejáratu hitelek kamatozása a háboru utáni évtizedben 8—13% között mozgott. Oly magas kamatbázis alakult így ki, amelyet a termelés rentabilitásával — hosszabb tartamra — aligha lehetett összhangba hozni.

Az itt vázolt fejlődési folyamat lényeges mértékben megnehezítette a bankok helyzetét, hitelközvetítő tevékenységük kifejtését. Saját hitelnyújtóiknál a bankoknak számolni kellett azzal, hogy azok pénzüket csak rövid időre kötik le. Ezzel szemben tudatosan, vagy öntudatlanul kénytelenek voltak beletröfödni abba is, hogy az általuk történő pénzkihelyezés, természeténél fogva, lényegében hosszulejáratra folyósítottnak tekinthető. A bankok szempontjából ez az állapot ahhoz a helyzethez kezdett hasonlítani, amelyet egyes szakmák hirdetésekben úgy fejeznek ki, hogy a hirdető legmagasabb áron vesz és legalacsonyabb áron ad el bizonyos árucikket. Az ilyen, első pillanatra meglepőnek látszó hirdetések mögött természetesen az rejlik, hogy a hirdető a vételnél a szokásos vételi, az eladásnál a megszokott eladási árakra gondol s a két árszínvonal között még mindig megvan a szükséges disztancia. A bankok szempontjából ezzel szemben, a hitelek időrendiségét tekintve, tényleg az a helyzet alakult ki, hogy a bankok kénytelenek voltak saját hitelígyénybevételeiknél a legrövidebb határidőket biztosítani, ezzel szemben kihelyezéseiknél a viszonylag hosszabb időre szóló lekötésekbe bocsátkozni. A legkedvezőbb időbeli feltételeknek mindkét irányban történő biztosítása, súlyos kockázatot hárított a hitelszervezetre.

Normális viszonyok között az a körülmény, hogy a bankok által igénybevett és az általuk nyújtott hitel tekintetében nincs meg a legteljesebb időbeli összhang, súlyosabb nehézségekre rendszerint nem vezet. A bankok rendelkezésére állanak oly lehetőségek, amelyek a hitelek transzformálását, minden különösebb megrázkódtatás nélkül, teszik lehetővé. Szükség esetén kíségetésül igénybevehető a jegybank és a külföldi hitelek.

Az 1931. évi világválság azonban e vonatkozásban a hitelszervezetet több oknál fogva hozta súlyos helyzetbe, első sorban az által, hogy a bankok rövid- és hosszulejáratu hiteleinek arányszáma minden korábbi mértéket meghaladó módon változott meg. Súlyos nehézségek elé állította a bankokat az a körülmény, hogy a háborut követő időkben oly jelentékeny mennyiségű rövidlejárati hitelt változtattak át kihelyezéseik révén hosszulejáratuvá. Ha e mellett figyelembe vesszük azt is, hogy a világválságot nyomon követő bizalmi krízis kapcsán a betétek pótlása, a betétállomány állandó, fokozatos emelkedése megszűnt, sőt jelentősebb mérvű betételvonásokkal is találkozunk, a nemzetközi hitelösszeköttetések megszakadása pedig a külföldi hitelek igénybevételi lehető-

ségének elvesztését jelentette, úgy egyben azt is meg kell állapítanunk, hogy a bankok számára, a nyújtott hitelek visszafizetése iránt támasztott igények teljesítésénél, segítségül csak a jegybankokra való visszanyulás, vagy az állami támogatás igénybevétele mutatkozott. Amíg a viszonyok normális alakulása idején a hitel transzformációval járó kockázatot teljes mértékben a bankok viselik s az egyik oldalon a betevő hitelezők, a másik oldalon a kölcsönöket igénybevevő adósok mindig a bankkal, mint ügyletkötő féllel állanak szemben, addig a megrázkódtatások idején a bankszervezet e kockázatot az országok egész sorában, saját erejéből viselni nem tudta. Ilykép az a dilemma merült fel, hogy kire háruljon az itt előálló kockázat. Viseljék azt a bankok hitelezői, a betevők? Lépjenek-e fel a bankok követeléseik behajtása végett a legteljesebb eréllyel s hagyják-e ennek kapcsán figyelmen kívül azokat a veszélylehetőségeket, melyet e likvidálási folyamat erőltetett végrehajtása magán- és közgazdasági vonatkozásokban jelent? Amikor ezek a súlyos kérdések felvetődtek, érthetővé válik, hogy a betevők széles rétegének károsodásától való megóvása és a hitelélet összeomlásának elhárítása végett az államok léptek közbe s a bankokra háruló, de azok által el nem viselhető kockázatot jórészt magukra vállalták.

Az 1931. évi válság kitörését követőleg folyamatba tett állami segítő akciók során számos országban, gazdaságilag a legnagyobb jelentőségűek azok az intézkedések voltak, amelyek a bankok által hosszulejáratra nyújtott kihitelezések kockázatából előálló veszteségek viselését vállalták. A hiteltranszformációból eredő nehézségekkel kellett mindenek előtt megküzdeni Ausztriában, ahol a Creditanstalt megakadásával vette valójában kezdetét a nemzetközi hitelélet krízise. A szanálás során itt is az a probléma várt megoldásra, hogy a különböző ipari vállalatok részére nyújtott immobil kihitelezések valamiképpen mobilizáltassanak. Ennek megoldása többrendbeli szanálási aktus után, amely a Creditanstaltra vonatkozólag, 1931 május 14. és 1934 július 10. között meghozott, összesen tíz törvényben nyert részletes szabályozást, végső soron az által volt elérhető, hogy az osztrák állam 1933-ban átvette az osztrák jegybanktól a Creditanstalt 571 millió schillingre rugó váltóanyagát s e tartozás összegét az osztrák állam vállalta át.

Ez által a Creditanstaltnál felmerült, összesen 828.2 millióra rugó veszteség végleges rendezést nyert oly módon, hogy annak terheit majdnem teljes egészében az állam vállalta magára. Az osztrák állam számára további súlyos áldozatokkal járt a többi bankok szanálását lehetővé tevő Gesellschaft für Revision und treuhändige Verwaltung életrehívása, amelynek az osztrák állam 140 millió schillinget bocsátott rendelkezésére, az osztrák Nemzeti Bank pedig 40 millió schilling hitelt

engedélyezett. Ez intézet szanálási tranzakciói révén nyert megoldást a Wiener Bankverein problémája, amelyet 1933. év végével a Creditanstalttal egyesítettek, valamint ezuton rendezték az Escomptegesellschaftot is, amely Österreichische Industriekredit A. G.-tá alakult át. E társaság a szanálás keresztülvitele után, voltaképpen ipari holdingnak tekinthető, amelynek üzletkörébe tartozik az ipar alimentálására szolgáló hitelnek ipari kötvények útján történő megszerzése.⁶

Németországban az 1931. évi válság során a bankok támogatására 1.7 milliárd márka hitelt kellett folyósítani. Egy magában a Dresdner Banknál 400 millió márkás kötelezettséget kellett a német államnak vállalnia. A német hitelszervezet szanálására a német állam 800 milliót adott a bankoknak és ezen kívül további 750 millió márka erejéig vállalt garanciát. Valóban nem túlzás, ha ily körülmények között, éppen a német viszonyokra vonatkozólag, annyi szó esett *a veszteségek szocializálásáról*, a bankok által elszenvedett veszteségek államosításáról. Másfelől azonban ez intézkedéseknek az lett a következménye, hogy a 10 millió márkát meghaladó alaptőkével rendelkező német pénzintézetek részvényállományának 70%-a a német állam birtokába ment át s fúziók végrehajtása, amortizációs intézmények életrehívása révén a német hitelszervezet struktúrája is lényeges változásokon ment át.

Olaszországban is, amelynek ipara az újabb idők folyamán vett lendületes fejlődést, a hitelélet válsága ugyancsak abban jut kifejezésre, hogy a meglévő, egyébként jelentős tőkékkel rendelkező pénzintézetek, a válság kitörése folytán bekövetkezett helyzetben, képtelenekké váltak ipari érdekeltségeik hitelezését továbbra is biztosítani s a válság során előállott immobilizáltságukkal saját erőikből megküzdni. Így válik szükségessé az 1931. év folyamán s azt követőleg az állam beavatkozása. A pénzintézetek birtokában levő ipari érdekeltséget az állam által életrehívott különböző amortizációs és finanszírozó intézetek veszik át. (Istituto Mobiliare Ita-

⁶ Annak okait, hogy az osztrák bankszervezet szenvedte viszonylag a legnagyobb veszteségeket, elsősorban a háborút követő politikai és gazdasági változásokban találhatjuk. Bécs, mint pénzügyi központ, a nyugatról áramló tőkékkel látta el a régi monarchia egész területét. Az utódállamokra való széttagozódás ezt a felépítményt alapjaiban ingatta meg. Ugyanebben az irányban érvényesítette hatását az a körülmény is, hogy az osztrák ipar, amelynél elsősorban a pénzintézetek voltak érdekelve, a vámterületek kialakulása és az utódállamok erőteljesen fejlődő ipari versenye következtében kedvezőtlen helyzetbe jutott. E mélyreható változások kockázatát az inflációs spekulációk által is inficiált bankszervezet képtelen volt elviselni. Technikai körülmények is hátrányosan éreztették befolyásukat, különösen a szanálási célzattól végrehajtott, erőltetett és megemészthetetlennek bizonyult bankfúziók. A bankoknak ez a gyakran kikényszerített összeházasítása, az elérni kívánt szanálás helyett, csak növelte a nehézségeket.

liano, Istituto per la Ricostruzione Industriale, Sezione Finanziamenti Industriali.) A megoldásra váró pénzügyi feladatok nagyságát az az adat illusztrálhatja, hogy az egyik legnagyobb pénzügyi intézet ipari érdekeltségeinek átvétele, egymagában véve, mintegy 4 milliárd lirára rugó kötelezettség átvállalását jelentette. Az olasz állam ezt a nagy feladatot megfelelő szervezési és finanszírozási intézkedések útján oldotta meg. Az első, legfontosabb intézkedés volt a bankoknak ipari érdekeltségeiktől való megszabadítása. Ennek megtörténtével külön intézmény gondoskodik a szanálásra váró, ismét más az egészségesnek bizonyult iparvállalatok hitelszükségleteinek ellátásáról. E cél elérését az állam a hosszulejáratú hitelnek megfelelő megszervezése útján igyekszik megvalósítani s minden rendelkezésre álló eszköz felhasználásával, a postatakarékpénztár és a biztosító intézetek tőkéinek bevonásával igyekszik gondoskodni arról, hogy az ipar finanszírozására szolgáló kötvények elhelyezése megfelelően biztosítható legyen. Igen jelentős pénzügyi feladatok megoldására került itt a sor. Az egyik ilyen állami ipari finanszírozó intézet 1933-ban bocsát ki egy 20 évre szóló, 1 milliárd lirára rugó kötvénykölesont, amelynek lejegyzéséről az állam, megfelelő intézkedések útján, gondoskodott. De a hitelszervezet szanálása messzemenő áldozatok meghozatalását igényelte egyéb országokban is. Franciaország, 1931 óta, bankszanálásokra 3.2 milliárd frankot költött. Svájc 200 millió svájci frank áldozatot volt kénytelen ugyanezen érdekből meghozni. Az Észak-Amerikai Egyesült Államok a Refico életrehívásával 500 millió dollár tőkét, majd továbbmenőleg 4.5 milliárd dollár hitelkeretet bocsátottak rendelkezésre a súlyos helyzetben levő bankszervezet szanálásának céljaira.

Az itt vázolt gazdasági jellegű rendszabályokkal, támogató akciókkal azonos tendenciájúak azok az intézkedések, amelyek a *korlátozó jogszabályok* rendszerének életbeléptetése útján arra irányultak, hogy a bankok hitelezőikkel szemben fennálló kötelezettségeik teljesítése alól mentesüljenek. A külföldi fizetési forgalom szabályozása, amellyel az országok egész sorában találkozunk, a hitelszervezet védelmére szolgáló különböző moratóriális jellegű intézkedések — mint amilyeneket például Romániában és Szerbiában léptetnek életbe — mind arra irányulnak, hogy a bankok hitelezőikkel szemben fennálló kötelezettségeiknek, az ügyleti feltételekben megjelölt módon, ne legyenek kötelesek eleget tenni. Az állami beavatkozás ebben az esetben nem gazdasági, hanem jogi jellegű volt, a cél azonban azonos. A különbség csak az, hogy az utóbbi esetben a hitelszervezet számára szükségesnek mutató segélynyújtás, nem a köznek, az államnak a pénzén, hanem a hitelezők terhére ment végbe.

Akár a foganathoz vett gazdasági intézkedéseket, akár

az életbeléptetett jogszabályokat nézzük, a megoldásra váró probléma lényegében azonos. Annak a súlyos nehézségnek a kiküszöböléséről kellett itt gondoskodni, amely az által állott elő, hogy a bankok kihelyezéseik jelentős részének immobilá válása következtében nem tudták látra, vagy rövidlejáratúra szülő kötelezettségeiket megfelelően teljesíteni.

A mult hibáinak kiküszöbölésére irányuló segélyakcióknál azonban közgazdasági szempontból fokozottabb jelentőséggel bír az a kérdés, hogy milyen intézkedések foganatosítása látszott kívánatosnak és szükségesnek abból az érdekből, hogy hasonló nehézségek bekövetkezése *a jövőben* elhárítható legyen. E kérdés megoldása egy elvi jelentőségű probléma tisztázását igényli. A kérdés az: vissza lehet és kell-e térni a hitelpolitikának ahhoz az arany szabályához, hogy a bank úgy és olyan feltételek mellett helyezze el a pénzt, ahogyan azt ő maga kapta? Az angol bankok állandóan és következetesen ehhez az elvhez ragaszkodtak. Az angol nagybankok, amelyek az 1933. év végével az angol betevők 2 milliárd fontot meghaladó betétállományát kezelték, tartózkodtak minden olyan ügylettől, amely a klasszikus bankteória felfogása szerint kockázatosnak lenne tekinthető.⁷ Nem bocsátkoztak semmiféle bonyolultabb ügyletekbe, mellőzték a nemzetközi hiteltranzakciókban való részvételt, csakugy, mint az ipari emissziók vállalását. Viszont az angol hitelélet magasabbrendű differenciálódása megadta a lehetőséget annak is, hogy e feladatkörök ellátására különböző bankári típusok alakuljanak ki. (Promoters, Financial houses, Foreign and Colonial Banks.)

Franciaországban a 19. század közepe táján még nem különült el a letéti és az emissziós bankok típusa. A válságokból meritett tanulságok azonban itt is odavezetnek, hogy 1882 óta, a szorosán vett letéti és a crédit mobilier banktípus, legalább is a párisi nagybankokra vonatkozólag, élesen elválík egymástól úgy, hogy a francia hitelszervezet ez idő szerint négy nagy letéti és 10 emissziós bankkal rendelkezik. A letéti bankoknak óvatos, minden spekulációs tevékenységtől lehetőség szerint tartózkodó hitelpolitikája vezet arra, hogy e bankok likviditásukat igen nagy mértékben meg tudják őrizni, úgyhogy a jelen válság során is igen nagymérvű, 25%-ot meghaladó likviditást tüntetnek fel.

Az angol és francia bankok példája jutott kétségtelenül kifejezésre azokban a bankreformokban, amelyekkel egyes országok a betevők pénzét kezelő bankokat mindennemű spekulatívnek minősíthető, elsősorban az emissziós és az ipar finan-

⁷ Igaz, hogy maga a kockázat is másképp alakul Angliában. A bankkimutatásokban, a legbiztosabb és leglikvidebb vagyonfedezetként az állami és közületi kölcsönök szerepelnek. Ezt a példát nem minden ország utánozhatja.

szirozásával összefüggő tevékenységtől elvonni kívánnak. Az 1934 augusztus 22-én életbeléptetett belga banktörvény azt az intézkedést tartalmazza, hogy hat havi átmeneti idő lejártával kötelesek az összes letéti bankok emissziós tevékenységükkel felhagyni és ipari érdekeltségüktől megválni. A befagyott követelések mobilizálására egy állami szanáló bankot hívnak életre, amely az immobilizált követelések rendezéséről gondoskodik. A jövőre vonatkozólag hasonló veszélyek előálltát a banktipusok különválasztása kívánja biztosítani.

Az itt vázolt vonatkozásban érdekesen alakul az Észak-Amerikai Egyesült Államok példája. A háborút követő időkben ott a vegyes banktípus irányában való fejlődéssel találkozunk. A jelentősebb bankok érdekköréhez rendszerint oly affiliációs vállalkozások tartoznak, amelyek üzletkörét az emissziók, az ipar finanszírozása, kötvények kibocsátása képezi. Ez affiliált vállalatokat rendszerint a bank vezetői irányítják. Az 1933. évben életbeléptetett Banking Act itt is keresztülviszi az elválasztást. E törvény a bankok emissziós és értékpapírspekulációs tevékenységét megszünteti s kötelezi őket arra, hogy ez irányu működést kifejtő affiliált vállalkozásokkal való közösséget legkésőbb 1934 júniusáig szüntessék be. Eltiltja egyben a bankok vezetőit az ilyen emissziós vállalkozásokban való személyes közreműködéstől is. Az 1935-ben beterjesztett újabb bankjavaslat a bankok spekulatív tevékenységi lehetőségei tekintetében még további korlátozó rendelkezéseket tartalmaz. A fentiekben vázolt olasz és osztrák szanálási akciók is azt mutatják, hogy ha ott a bankoknak az ipar finanszírozásától való eltiltása, határozott intézkedéssel, jogszabály alkotás útján nem is ment végbe, komoly kezdeményezések történtek abban az irányban, hogy az iparnak hitellel való ellátása önálló intézmények életre hívása útján biztosíttassék.

Mindezen törekvéseknél lényeges szerepet játszik az a körülmény, hogy a betevők pénzének kezelésére hivatott bankokat távol akarják tartani a *kockázatos üzletekben* való résztvételtől.

E korlátozások kapcsán gyakran találkozunk oly felfogással, amely úgy állítja be a kérdést, mintha itt annak eldöntéséről volna szó, vajjon a bankok a *betevőknek*, vagy a *közgazdaság egyetemes érdekeinek a gondviselői legyenek-e?* Mire kell ezek szerint elsősorban gondolni: a betevők védelmére, vagy arra, hogy a bank rendelkezésére álló pénzek minél messzebbmenően a gazdasági élet rendelkezésére álljanak. Már e kérdés felvetéséhez is szó férhet. A helyesen felfogott magángazdasági szempontok aligha lehetnek ellentétben a közgazdaság érdekeivel. Amikor a bankok a betevők érdekeit kötelességszerűen védik, akkor közgazdasági szempontból is helyesen látják el funkciójukat és sokkal jobban felelnek meg

az e szempontból támasztható kívánalmaknak, mintha valamilyen közgazdasági meggondolástól vezéreltetve, kockázatos vállalkozásokba bocsátkoznak. Ha ezt az utat választanák — betevőik kockázatára —, eljárásuk átmenetileg jelenthetne ugyan munkaalkalom-szaporítást, a konjunkturának valamilyen a statisztika kirakatába helyezhető fellobbbanását, ez eljárás azonban végső soron a *tőkepusztulás* veszélyét is magában hordja, ennek hátrányai pedig általános közgazdasági szempontból is érezhetők.

A probléma, amelynek felvetéséről itt valójában szó lehet, az, vajjon a bankszervezetnek fentiekben vázolt különválasztása keresztülvihető-e a tőkeképződés és ellátás szempontjából gyengébb helyzetben lévő országokban? Megvalósíthatják-e angol mintára az elkülönítést olyan országok, amelyeknek nincs elegendő tőkéjük a differenciálódás folytán adódó különböző keretek megtöltésére? Az itt felvetett kérdés tekintetében érdekes megállapításokkal találkozunk a modern pénz- és hitelpolitika klasszikus forrásában: az 1931. évi angol Macmillan Report-ban. E jelentés helyesen utal arra, hogy az a szoros kapcsolat, amely például Németországban a bankok között fennáll, nem annak tudható be, mintha a német iparos könnyebben lenne hajlamos arra, hogy magát a bankok ellenőrzésének alávesse. A pénzintézetek és az ipar között itt kialakult viszony a helyzet kényszerűségéből adódó megoldás, következménye a tőkeszükségtségnek és az önálló beruházók hiányának.

A megfelelően működő tőkepiac hiányában ott, ahol a tőzsde jelentős részvénymennységek rendszeres felvételére képesnek nem bizonyul, szükségszerűen a bankokra hárul az a feladat, hogy a beruházási célokat szolgáló tőkék rendelkezésre bocsátásáról gondoskodjanak.

S ha e megállapítás helytállóságát elfogadjuk, úgy a tőkeellátás szempontjából eltérő helyzetben levő országok között fennálló különbség a következőkép alakul: A tőkében gazdag országok számára az a legfontosabb probléma, hogy a bőségben rendelkezésükre álló források medreit kellően szabályozzák s arról gondoskodjanak, hogy vadvizek, árterületek elő ne álljanak. A tőkeszegény országok szempontjából a legnagyobb jelentősége annak a kérdésnek van, hogy a meglévő meder megtöltéséről tudjanak gondoskodni s elhárítsák azt a veszélyt, amely a tőkeforrások kiapadása révén fenyeget. Természetes, hogy e szempont érvényesítése nem összeegyeztethetetlen az óvatos hitelpolitika követelményeinek érvényesítésével. Ezek megvalósítása azonban a tőkeszegény országok szempontjából nem a differenciálódásra vezető szervezeti reformok megvalósítása útján érhető el, hanem a megoldásra váró feladatoknak azzal a hozzáértő, művészi megoldásával, amelynek módszereit pontos szabályokba foglalni nem is lehet.

III.

A jelen válság során különleges jelentőséget nyer a bankok likviditásának problémája. Előtérbe helyezte ezt a kérdést mindenek előtt az a körülmény, hogy a hitelválság igen gyakran likviditási zavarok alakjában jelentkezett. Az azok kiküszöbölésére irányuló törekvések éppen ezért gyakran elsősorban a megfelelő likviditás helyreállítására irányultak. De a likviditás problémájának közgazdasági szempontból való jelentőségét fokozta az a körülmény is, hogy a készpénz nélküli fizetési forgalom elterjedése a bankok számára, az általuk nyújtott hitelek kereteinek megállapításánál, a nagyobb mérvű rugalmasság lehetőségeit biztosította. Keynes⁸ megállapítása szerint a mai modern bankrendszerben a betétek végösszege annak a tartaléknak a nagyságától függ, amelyet a bankok készpénzben, vagy a jegybanknál fenntartani kötelesek és tényleg fenn is tartanak. Még Hahn is, aki egyébként a bankok hitelkreálási tevékenységét szinte a végtelenségig kiterjeszhetőnek tartja, elismeri azt, hogy ez korlátaira a likviditás szempontjainak érvényesítésében talál.

Amikor a banklikviditás jelentőségéről szólnunk, nem hagyható figyelmen kívül az a szempont sem, hogy e kérdés alakulása nem egyedül a bankokat és a hitelszervezetet, hanem az egész közgazdasági életet a legközelebből érinti. A bankok, a fizetési forgalomban elfoglalt centrális szerepüknél fogva, nemcsak az egész gazdasági élet pénzállományának kezelőivé váltak, hanem e minőségükben ők lettek az egész magángazdaság likviditásának hordozói is. A magángazdaság nemcsak hitel, hanem likviditási szükségleteinek kielégítését is rendszerint a bankszervezettől várja s éppen e körülmény ró fokozottabb feladatokat és nehézségeket a pénzügyintézetekre.

A likviditási tartalékok helyes megállapítása a bankpolitikának mindig egyik legfontosabb és legkényesebb feladata volt. A likviditás arányának megállapítása különböző helyen és időben, a gazdasági élet és a hitelszervezet adottságaihoz képest, lényeges eltéréseket feltűntető módon ment végbe. A gazdasági viszonyok kedvezőbb alakulása idején a pénzügyintézetek likviditása rendszerint kisebb mérvű. A konjunktúra kedvezőtlenebbre fordulta idején viszont a likviditási tartalék arányszámának jelentősebb mérvű emelkedésére kerül a sor, aminek hatásai a hitelkorlátozásokban jelentkeznek. A bankmérlegek tanulmányozásából világosan megállapíthatjuk, hogy a likviditási tartalékok arányának alakulása lényeges rugalmasságot mutat s annak emelése, illetve csökkentése az egész gazdasági életre kiható konjunktúra-politikai következményekre vezet.

⁸ A treatise on money. Német kiadás 334. l.

A jelen válságot megelőző időkben a likviditási tartalék-
nak bizonyos számszerűleg is megkötött arányszámával főleg
két országban találkoztunk. Az egyik volt Anglia, ahol a nagy-
bankok gyakorlatában alakult ki, jól bevált szokás alapján, az
a gyakorlat, hogy a betétek összegének a készpénztartalékok-
hoz 9:1 arányban kell viszonylaniok. Ezt az arányszámot
ugyan Angliában semmiféle jogszabály sem irta elő, ahhoz
azonban az angol nagybankok, csekély eltérésekkel, jó és rossz
időben egyaránt ragaszkodtak. Ebben nyilvánvalóan az ottani
viszonyok ismeretén alapuló oly tapasztalati szabály jut ki-
fejezésre, amely más ily jellegű elvek érvényesülésével egye-
temben nagy mértékben járult hozzá ahhoz, hogy az angol
bankszervezet a jelen súlyos válság idején is oly fényesen
meg tudta állani helyét. A likviditási tartalék nagyságát az
Észak-Amerikai Egyesült Államokban az 1913 óta érvényben
levő törvényes szabályozás állapítja meg a Federal Reserve
Bank-okra vonatkozólag. E törvény eltérő módon állapítja
meg a likviditási tartalék nagyságát ahhoz képest, hogy látra
szóló, vagy bizonyos időre lekötött betétekről van-e szó.
A hosszabb időre lekötött betéteknél a törvény 3% készpénz
likviditási tartalékot ír elő, a látra szóló betéteknél pedig, ah-
hoz képest, hogy a bank milyen nagyságú városban működik,
ez arányszámot 7—10 és 13%-ban állapítja meg.

A válság hatása jut kifejezésre abban, hogy 1931-et kö-
vetőleg az államok egész sorában jogszabályok írják elő a likvi-
ditási tartalékok nagyságát. A jogszabályok többnyire annak
megállapítására is kiterjednek, hogy mi tekinthető elsőrendű,
készpénzlikviditási tartaléknak. Az előírások, a tényleges kész-
pénzállománnyal egyenértékűnek, rendszerint csak a jegybank-
számlán elhelyezett követeléseket minősítik. A százalékos
arányszám országokként lényeges eltéréseket mutat. Hogy
csak néhány példát említsünk: Svédországban 25%-os, Nor-
végiában 20%-os, Csehszlovákiában 15%-os likviditási tartal-
lékot írnak elő a törvények. Törökországban 10 és 30% között
változik a likviditási tartalék arányszáma, ahhoz képest, hogy
a betétek látra, rövidebb, hosszabb idejű lekötésre nyertek el-
helyezést. Dániában 15%-os, Bulgáriában 10%-os, Görög-
országban 10—12%-os a likviditási tartalék előírt arányszáma.

Minde megállapítások a *mechanikus, merev szabályozás*
szempontjait érvényesítik. Mint a gazdasági élet annyi más
vonatkozásában, e szabályozásokban is elsősorban a válság
reakciójaként jelentkező tünetet ismerhetjük fel. E szabályo-
zás mögött az a meggondolás rejlik, hogy a gazdasági életben
bekövetkező bajokat, megfelelő, érélyes rendelkezéseket tartal-
mazó jogi szabályozás útján, esalhatatlan biztossággal lehet
kiküszöbölni. Hogy a likviditás arányszámának megállapi-
tása a bankkrizissel szemben nem okvetlenül bizonyul hatásos

gyógyszernek, azt az amerikai példa igazolhatja. A szabályozás merevségének azonban megvan az a súlyos hátránya, hogy az ily módon megállapított likviditás nem egyeztethető össze azzal a rugalmassággal, amelyre a gazdasági életnek oly nagy szüksége van. A likviditási tartaléknak fix százalékosan történő előírása megfosztja a bankokat a viszonyok változásához való alkalmazkodás lehetőségétől, a hitelpolitika irányításában való közreműködéstől, oly konjunkturapolitikai hatások érvényesítésének lehetőségétől, amelyekre a hitelélet kisebb-nagyobb mérvű expanzívitása, éppen a likviditási tartalék arányszámának megváltoztatása útján vezet. Nyilvánvalóan e szempontok felismerése vezetett arra, hogy azok az államok, amelyek a legújabb időben tértek át a likviditási arányszámnak jogszabály útján való rendezésére, mellőzték a merev megállapítás rendszerét s e helyett *rugalmas*, a viszonyok változásához idomuló *keretszabályozást* léptettek életbe.

Az 1934 november 8-iki svájci törvény 4. §-a a bankbizottság hatáskörébe utalja a likviditási tartalék arányszámának megállapítását s az eltérő jellegű, a pénzintézetek egyéni viszonyaihoz alkalmazkodó szabályozás lehetősége módot ad arra, hogy e szabályokat tartalommal a viszonyok mindenkori változásához képest töltsék meg. A törvényt életbeléptető végrehajtási utasítás a készpénz-likviditási tartalék nagyságát, ahhoz képest, hogy a rövidlejáratú kötelezettségek az összes kötelezettségeknek hány %-át érik el, 2,5%-tól 5%-ig terjedőleg állapítja meg.

Az 1934. évi német banktörvény lényegében ugyane nyomokon halad, a likviditási tartalék arányszámának megállapítását a bankok felügyeleti fórumára bizza. A törvény 16. §-a csupán a készpénzlikviditás maximális arányát állapítja meg 10%-ban. Előírásokat tartalmaz továbbá a másodrendű likviditási tartalék összetételének módjára vonatkozólag, valamint az iránt is, hogy ennek arányszáma legfeljebb 30% lehet.

A svájci és a német banktörvények rendelkezéseihez képest ezek szerint a likviditási tartalék nem egy előre megrögzített, állandó százalékban nyert megállapítást, hanem a különböző jellegű pénzintézetek viszonyai és gazdasági adottságokhoz alkalmazkodó arányszámok megállapítása a pénzintézetek feletti felügyeletet gyakorló hatóságok kezébe van letéve. Bár ez intézkedésnek kétségen kívül megvan az az előnye, hogy az individuális viszonyok figyelembevételével a rugalmasság szempontjainak érvényesítésére nyújt lehetőséget, másrészt az a hátránya, hogy amikor ez arányszámok megállapítását a bankok fölött felügyeletet gyakorló hatóságokra bizza, akkor egyben azokat a bankpolitika irányítására is felhatalmazza. A bankvezetésnek e legfontosabb területén, a hatalmi beavatkozás oly lehetősége jut itt érvényre, amellyel

szemben joggal vethető fel az a kérdés, hogy a szabályozásnak ez a módja az egyéni felelősségen alapuló helyes bankvezetéssel a gyakorlatban összeegyeztethetőnek fog-e bizonyulni? Ennél helyesebbnek látszik az a megoldás, amely a beavatkozás lehetőségét inkább *negatív* vonatkozásokban, oly irányban érvényesíti, hogy az ellenőrzés útján arról gondoskodik, hogy ne álljon be a likviditás olymértvű lecsökkentése, amely a helyes bankvezetéssel összeegyeztethetőnek nem látszik. Ez a rendszer mindenképpen alkalmas lehet arra, hogy az adott helyzethez képest egyéniesítsen s ha jól működik, úgy a bajok megelőzésére is alkalmas lehet.

Amikor a német banktörvény közgazdasági szempontból figyelmet érdemlő rendelkezéseiről szólnak, rá kell mutatnunk arra, hogy e törvény 22. §-a oly intézkedéseket tartalmaz, amelyek egyenesen a hitelkreáció lehetőségének kiküszöbölésére irányulnak.

A törvény a takarékbetétek speciális jellegét igyekszik elsősorban megállapítani negatív és pozitív irányú körülírással. Eszerint a takarékbetét a pénz elhelyezésének az a módja, amelynek célját *nem a fizetési forgalomban* való felhasználás, hanem az elhelyezés (Anlage) képezi, ami a betéti könyv kiállítása útján nyer feltüntetést. Takarékbetétek felett átutalás és csekk útján rendelkezni nem lehet. Nem állítható ki betéti könyv a betétösszeg előzetes lefizetése nélkül s a bank által nyújtott hitel nem írható jóvá betéti könyvben.

A törvény 28. §-a fenntartja a felügyeleti hatóság számára azt a lehetőséget is, hogy a készpénz nélküli fizetési forgalmat szabályozhassa s annak lebonyolítását csak a jegybanknak, vagy a postahivataloknak hatáskörébe utalhassa.

Nem tartjuk valószínűnek, hogy a fentebb vázolt jogi és banktechnikai rendelkezések, akár a takarékbetétek jogi minőségének megállapításával, akár a készpénz nélküli fizetési forgalom szűk keretek közé szorításával, kiküszöbölhetnék a pénzintézeti hitelkiterjesztés lehetőségeit. A fizetési forgalom rugalmassága a mai gazdasági és hiteléletben oly fontos szerepet játszik, hogy annak felhasználásáról lemondani, vagy azt egész szűk keretek közé szorítani, sokkal nagyobb károkat okozhat, mint amennyi előnyt egyébként a visszaélési lehetőségek kiküszöbölése jelent.

A német banktörvény rendelkezéseiről szólva, annak még csak egy intézkedésére kívánnánk rámutatni, amely a maga szűkszavuságában igen veszedelmes perspektívát nyit meg. A törvény 24. §-a rendelkezik a takarékbetétek különleges módon történő elhelyezéséről. Az erre vonatkozó rendelkezéseket — a biztonság és likviditás szempontjainak figyelembevételével — a felügyeleti hatóság állapítja meg. A közületek fokozódó pénzszükségletére való figyelemmel a *tőkeirányítás* oly

lehetőségeivel állunk itt szemben, amelynek veszélyei a hitelélet szempontjából szinte kiszámíthatatlanul súlyosak lehetnek. Az itt megnyíló lehetőségek önkéntelenül is felidéznek annak a helyzetnek az analógiáját, amellyel a középkori bank-szervezet körében találkozunk. A magánbankok mellett akkor csakhamar megjelentek az állami bankok.⁹ E bankok alapítására eredetileg az adta meg az ösztönzést, hogy a betevőket a magánbankárok visszaéléseivel szemben megvédjék. A valóságban azonban a magánbankárok visszaélései helyébe — az államé lépett, az által — hogy a betéteket a közületi kölcsönök céljaira használta fel.

György Ernő.

⁹ De Viti de Marco: Die Funktion der Bank, Wien, 1935. 3. 1.

Közlemények.

Nemzetközi hitel, autarkia és merkantilizmus.

A tőkeáramlások bizonyára részben a nemzetközi árucseré funkciói; azonban megfordítva is a hitelnyújtás kisebb-nagyobb lehetősége, annak feltételei kétségkívül nagy befolyást gyakorolnak az országok közötti áruforgalom folyamatára. Sőt a tőkeáramlástól az árucseré felé az oksági kapcsolatok határozottabbak és hatékonyabbak, mint az ellenkező irányban. Másrészt az is ismeretes, hogy a „transfer-mechanizmus“ elterjedt teóriáját, amely szerint a külkereskedelmi forgalomból eredő tőkeáramlás mintegy automatikusan kiegyenlíti az országok különböző árszínvonalait, újabban erősen bírálják. Mert e mechanizmus sima működését mindenekelőtt akadályozza az az ellenállás, amelyet a tőkét exportáló ország terményei iránti kereslet merevsége jelent, további akadályok a valutapolitika alkalmazkodásának hiánya, az árak monopoliumos rögzöttsége úgy a hitelező, mint az adós ország oldalán, végül a termelés adaptációjának természetes és egyéb, ideiglenes vagy állandó nehézségei. Mindamellet kétségtelen, hogy az ilyen tőkemozgalmak hatékony ösztönzést jelentenek az árak változására, aminek megvan a hatása a nemzetközi csere volumenjére is. Ezeknek a tőkeáramlásoknak rendesen inkább az a következménye, hogy a tőkét exportáló országból több árut visznek ki, mint az, hogy a tőkét-importáló ország árukivitele csökken. Ennek a fő oka pedig egy olyan jelenség, amelyet a transfermechanizmus elmélete éppen gépies magyarázatot kereső jellegénél fogva nagyon elhanyagolt. Ugyanis a külföldről jövő befektetések sokszor csupán azért indítják meg az áruk áramlását, hogy üzleti összeköttetéseket teremtenek, hogy jövedelmek változása útján lappangó keresletet hívják életre és a kölcsönös árszínvonalak mindennemű változása nélkül is lehetővé teszik az áruk termelését és elhelyezését. Különösen régi (iparos) és fejletlen országok közötti kapcsolatok esetén, amikor az árkülönbözetek magasak, az új tőkének igénybevételi lehetősége sokszor magában véve is döntő jelentőségű a külkereskedelmi viszonyok alakulására.

Bármiképpen áll is a helyzet e „mechanizmussal“, bizonyos, hogy a nemzeti határokon túl való hitelnyújtás, épügy mint az adósságok szolgálata, magukkal viszik a kereskedelem kibővülését. A hitelek összeomlása csaknem az összes adós országokban 1931—1932-ben erősen megnehezítette a külföldi adósságok szolgálatát és szinte teljesen megszüntette az új tőkének áramlását; kivételt jelentenek e részt azok az országok, amelyeknek „nyílt“, vagyis devizakorlátozásoktól mentes pénzügyi rendszerük van s amelyek között

bizonyos kisebb arányu tőkeáramlás megmaradt. Ezekkel a deviza-rendszabályokkal az adós országok valutájuk értékét akarták a paritásnak megfelelően megóvni; a valóságban azonban az ilyen országok pénzügyrendszerük részben vagy egészben való depreciálódását szenvedték el. A bankrendszer elleni run megakadályozását s az inflált tőkeértékeknek mesterséges fenntartását drága áron, a nemzetközi hitel elvesztése árán fizették meg. A külföldi hitelezők kárán elért nagyobb belföldi liquiditás megengedte, hogy a régi adósságok kamatlábát leszállítsák, azonban nem tudott és nem tud új hitelek megszerzésére vezetni (kivéve olyan összegeket, amelyeket a kormányok hajlandók beruházni). Magas kamat a tőkepiacon és azzal egyidejűleg rekordot jelentő alacsony kamat a pénzpiacon: szimbolizálják a nemzetközi hitel-gépezet összeomlását.

Nem csupán véletlen az, hogy a legerősebb merkantilista rendszabályok feltámasztása történetileg összeesik a nemzetközi hitel összeomlásával. Igaz, hogy egyrészt a két jelenségcsoportra ugyanazok az okok hatottak. Másrészt azonban egymásra kölcsönösen is hatással voltak. Különösen fontos megértenünk, hogy a kereskedelmi politika terén észlelt legújabb forradalmi változások 1931 nyara óta nagyrészen annak a ténynek tulajdoníthatók, hogy úgy a tőkeforgalom, mint a kamatfizetés az országok között egy, az összes érdekeltekre nézve egyaránt fölötte káros mértékig fejlődött vissza. Azok az országok, amelyek mindenáron fenn akarják tartani adósságszolgálatukat, természetesen megragadnak minden eszközt, amelytől kereskedelmi mérlegük kedvezőbbé tétele várható. De az olyan országok számára is, minők Németország, Magyarország, Románia, amelyek hajlandók sutba dobni a „papiros“-kötelezettségeket, a nemzetközi pénzügyek bonyolódottsága alig hagy más utat, mint a kereskedelmi mérlegükkel való manipulációt. A hitelező országokban a közvélemény saját kárán érzi az adósok bukását s hajlandó elfogadni a protekcionista propagandát, amely az önvédelem és megtorlás jelszavával jelentkezik. Az üzleti becsületesség elve, amelyen a tőkés rendszerben az árucseré-összeköttetés alapult, csődöt mondott s itt rejlik a lélektani gyökere egy olyan kereskedelmi politikának, amely a „fair play“ ugyszólván minden elemét nélkülözi. Már most a tőkeáramlások elmaradása kitárja a kaput az új nemzeti és helyi monopóliumok számára, amelyek azután saját érdekükben még inkább igyekeznek a védelmet erősíteni. Közvetve ugyanez az ok felelős azért a kereskedelmi hadjáratért, amely a pénz értékesítésének, a devizagazdálkodásnak stb. alakját ölti fel. Végeredményben a pénzügyi összeköttetések zavrai teremtették meg úgy az anyagi feltételeket, mint a lélektani légkört ahhoz, hogy az autarkia elméletei oly buján felvirágozhassanak.

Mert valóban az „autarkia“ pénzügyi téren a legtöbb országban valósággá vált. Nem csoda, ha úgy ideológiai hajlandóságok, mint ugyanezen irányba néző gyakorlati kereskedelmi és politikai érdekek igyekeznek a helyzetet kihasználni. A „nemzetközi bankár“ kiküszöbölésével a nemzetköziség egyik legfontosabb gazdasági és lélektani tényezője szorult ki. Ha egyszer a bankok elleni run véget ért, többé nem kell törődni ilyen megrohanás veszélyével; ez pedig annyit jelent, hogy tetszés szerint lehet manipulálni a pénzt, a devizát, a kereskedelmi és más szubtilisabb összeköttetéseket egyaránt. A hitelező országokban az a gazdasági és politikai befolyás, amelyet a

bankár elveszített, legalább is rövid időre „technokraták“, pénzreformerek s más ilyenek kezére jutott. Viszont az adós államokban a nemzetközi bankműveletek kiesése a fasizmus, vagy a politikai és gazdasági nacionalizmus egyéb formáinak diadalában mutatkozott meg.

Az autarkia nem önmagáért való cél; és valóban hivei rendszeresen tagadják is, hogy azt óhajtják. Az autarkia csupán a nacionalizmus egyik fegyvere. A szélsőséges nacionalizmus pedig, legalább is ma, az összes erőknek egy célra (vagy akár cél nélkül) való összefogását jelenti. Szító erejét egy (valóságos vagy képzelt) ellenségnek gyűlölete adja meg; módszere: a szervezett „forradalmi“ tömegmozgalom; elmélete: az egyén alárendelése az egésznek, a köznek. Azonban alig van olyan gazdasági vagy társadalmi jelenség, amely annyira hajlamos kikerülni a köz ellenőrzését, mint éppen az egyének vagy cégek közötti nemzetközi hitel. Ennélfogva közvetlen ellenőrzése veszélyezteti az egész hitelszervezetet, már pedig ezt a veszélyt egy forradalom se meri vállalni. Ha már most egyszer letörték, akkor ez a veszély ki van küszöbölve.

A pénzügyi autarkia a nacionalizmus előfeltétele és melege. Megadja a lehetőséget a felülről jövő gazdasági ellenőrzés és a nemzeti erők összefogása számára, lehetővé téve a pénz manipulációját. Szoros nemzetközi hitelkapcsolatok szövevényében ilyen manipuláció persze alig lehetséges. Már most ezek megszűnése az adós országokban erős tökehiányhoz s ennek következtében az idegen tőkének állami (papír) hitellel való pótlásához vezet; aminek gyakorlatilag kikerülhetetlen következménye az állami ellenőrzés a hitel és a termelés felett. Viszont a hitelező országokban a pénzügyi veszteségeken s a csökkent tökeexport következtében visszaeső áruexporton fölül más tényezők komplikálják a helyzetet. Mindamellett jellemző, hogy a nemzetközi bankár szerepének a sterling-areán belül való lassu helyreállítása Angliában összeesik, illetve megelőzi az összes ipari nemzetek között legerősebb ciklikus föllendülést.

A hitel összeomlása „rákényszeríti“ az egyes országokat arra, hogy a merkantilizmus kereskedelmi mérleg tanához és gyakorlatához térjenek vissza (azok, amelyek nincsenek rákényszerítve, „szükségképpen“ hajlamosak az utánzásra). Ha pedig egyszer hozzányulnak ezekhez a módszerekhez, azok minden országot további nehézségekbe sodornak, még szélsőségesebb pénzügyi és kereskedelmi rendszabályokba vive bele azokat. E politika indokolása és propagálása az érvek egész tárházát termelte ki. Ezek a gyengébb iparok védelmét követelő ősi protekcionista érvnél kezdődve magukban foglalják a megtorlás, a háború és egyéb okokból fontos önellátás érveit és egészen azokig a sokkal modernebb, de sokkal kevésbé értelmes bölcséleti tanokig terjednek, amelyek a „liberalizmus“ végét jósolják. Ide tartoznak azonkívül a „tervgazdaság“ homályos nacionalista elgondolásától kezdve mindazok a már egészen gyerekes koncepciók is, amelyek az arany mint értékmérő helyébe értelmetlen hazafias jelképeket akarnak állítani s a nemzetközi kapcsolatokat misztikus faji energiákkal akarják helyettesíteni. Konkrétabban mindezek az ideológiák vagy nacionalista vagy imperialista köntösben lépnek fel, vagy pedig osztály- vagy csoportérdekek jelmezében.

itt-ott különösen hangsúlyt helyezve a munkanélkültre, a parasztra, vagy az „eifelejtett ember“-re. Még konkrétabb a külföldi „dum-ping“-gal szembeni védekezés ideiglenes szükségességének érve. Mindez pedig csupán a szakadatlan protekcionizmus apologiája és kitünő példája a bürokratikus technika alapvető törvényének, hogy t. i. az átmeneti intézkedés, kikerülve a megszüntetés adódó lehetőségeit, állandóvá akar válni.

A mai kereskedelmi politika technikájának a régi merkantilizmussal való hasonlóságát már sokszor kiemelték. Valóban, sok hasonlóságot tüntetnek fel: így azt, hogy nagy mértékben alkalmazzák a közvetlen segély módszerét, a közigazgatási hatóságok diszkrét természetű és sokszor változó elveken nyugvó beavatkozását, a bevétel közvetlen szabályozását megszorítások, vagy quóták útján s ennek befelé való vetítését, az árszabályozást és a termelés ellenőrzését; nemkülönben a kivitel és bevétel „bilaterális“, sőt legtöbbször „trianguláris“ egyenlősítését. Valóban Josuah Gee 1729-ből való röpiratának a címlapon levő sorait mottóul vehetjük a mai „clearing“-egyezményekhez: „... hogy a legbiztosabb ut egy nemzet számára a vagyonosodáshoz az, ha megakadályozza olyan külföldi cikkeknek a behozatalát, amelyek otthon is termelhetők. Hogy ez a királyság a maga és gyarmatai területén képes elég nyersanyagot termelni ahhoz, hogy összes szegényeinknek munkát tudjunk adni olyan cikkek gyártása útján, amelyeket most szomszédainktól szerzünk be, akik pedig nem engedik be a mi terményeinket...“

Az a törekvés, hogy a kereskedelmi mérleg mesterséges módon kiegyenlíttessék, az uralkodó „társadalmi“ cél azokban a módszerekben, amelyeket fennebb említettünk s más hasonlóknak. Az ezekben rejlő gazdasági álokoskodás annyira kézenfekvő, hogy végső fokon egyfelől szinte lélektani abnormitásokat kívánna magyarázatul, másfelől a társadalmi problémákat illetőleg pesszimizmusra vezetne. A külkereskedelem egyensúlyba hozatalát kívánó hisztérikus törekvések azonban „könnyen“ megérthetőkké válnak, ha szemünk előtt tartjuk, hogy a nemzetközi tőkepiacon a „hitelrögzítő“ egyezmények uralkodnak. Legalább is az adós országok részére tehát a választás nem látszik nehéznek egy fájdalmas defláció, egy ellenőrizhetetlen infláció és bizonyos, a kettő kikerülésére szolgáló „ideiglenes“ rendszabályok között. Ugy a demokratikus, mint a diktatóri országokban azután monopolisztikus érdekek jól értenek ahhoz, hogy a „szélsőségektől“ való félelmet, nemkülönben az idegen hitelezők és versenytársak költségére menő akciók népszerűségét a maguk javára kihasználják. Az eredmény pedig egy „kompromisszum“, a gazdasági rövidlátás homályba borítván ennek veszélyeit.

Megéri a fáradságot, hogy a depresszió alatt kifejlődött politikának általános jellemvonásait összehasonlítsuk a merkantilizmus korszakában uralkodó elvekkel.

a) A merkantilizmus elsősorban a kivitel fokozására, viszont a gyarmati terményeknek és nemesérceknek behozatalára s az iparosodás előmozdítására törekedett. Egész tendenciája ennél fogva ipari és támadó jellegű volt. A mi protekcionizmusunk ellenben inkább a nyerstermények területén való önellátást s a belső piac megtartását vagy megszerzését hangsúlyozza. Az iparos államok

ismét helyre akarják állítani mezőgazdaságukat. Az egész inkább védelmi, mint expanzív jellegű politika. Igaz, hogy Oroszország, Japán, Törökország és még egy-két ország nem illenek bele ebbe a képbe. Ezekről talán azt mondhatnók, hogy tényleg közelebb is esnek a XVIII. század merkantilizmusához, míg a nyugati világ egészben véve a „tervgazdaság“ új korszakáig „haladt“ előre.

b) A merkantilizmus azért tört le, mert a közigazgatási apparátus, amelynek feladata volt az elvek valóra váltása, nem volt eléggé hatékony. Ennek az apparátusnak intézkedései nem állottak rendszeres összefüggésben és gyakran még technikai szempontból is értelmetlenek voltak; a merkantilizmus gyakorlati rendszabályai nem értek össze és nem tudtak megmérkőzni a modern kereskedelem szövevényes módjaival. Ezért már jóval a gépkorszak előtt elévültek.* Ellenben a neomerkantilizmust egy nagyon hatékonyan működő bürokrácia fejlesztette ki, amely többé-kevésbé racionális elvek szerint dolgozott s felhasználta mindazokat az utmutatásokat, amelyeket a modern szervezéstan technika nyújtani tud. Míg a régi merkantilista rendszabályok gyakran alig voltak többek pusztán papirosintézkedéseknél, a modern bürokrácia győzelmesen viszi sikerre a szabályokat, amelyeket alkalmazni akar. A régi patrimoniális bürokrácia helyére „racionális“ hivatalnoki apparátus lépett, hierarchikusan szervezett és szigorú intézményességgel működő tisztviselői kar; a rendszeres szabályok hiányát most törvényesített formák pótolják s a tudatlanságon alapuló esetleges beavatkozásokat a tervezés, szervezés és igazgatás „tudományos“ technikai módjai. (Persze mindez a technikai modernizálás nem zárja ki az egész politika alapvető balfogásait.) Mindezeknél fogva sok tekintetben félrevezető a merkantilizmus újjászületéséről beszélni. Ami most történik, az tulajdonképpen a merkantilista eszmék első megvalósításának tekinthető.

c) Az iparosodás, még a merkantilista jellegű is, lényegét tekintve progresszív jellegű, legalább is gazdasági, de végeredményben társadalmi szempontból is, míg egy iparos országnak a mezőgazdálkodáshoz való visszatérése kétségkívül a mezőgazdasági üzemek technikai fejlődésével jár ugyan, mindamellett egészben véve úgy a technológia, mint a társadalmi haladás szempontjából hátrafelé tett lépésnek tekintendő. E részt jellemző, hogy a jelenlegi protekcionizmus hajlamos a termelés korlátozására, még ipari téren is, ahol pedig a kiterjesztés növekvő hozadékkal lehetne összekapcsolva és hajlamos inkább a bukott adósok megtartását, mint új iparok megteremtését szem előtt tartó „tervek“ alkotására. Szembefordul az új gépek alkalmazásával, kivéve a háborús célokat szolgáló s a nyersanyagokat pótló termelés területét s rendesen megkísérli vagy a reális béreknek, vagy az egyéni nyereségnek limitálását vagy mindkettőt. Igyekszik a termelés olyan szabályozására, amely megóvjá a régi jogokat, különösen a „középosztály“ tagjaiét és a földbirtokos-érdekeket, holott a merkantilizmus éppen ellenkezőleg a céh-kiváltságoknak s egyéb, az ipari haladást gátló jogoknak a letörésére igyekezett.

V. ö. J. B. Esslen: Die Politik des auswertigen Handels. Stuttgart, 1925. passim; J. Viner: „Tariffs“ címszó az Encyclo'pedia of the Social Sciences, vol. 14. 1934.

d) Általában szólva, a modern „tervgazdaság“ abban különbözik a merkantilista rendszertől, hogy az utóbbi egy régi szisztémát újjal akar helyettesíteni, míg az első a régit meg akarja tartani az új erők támadásával szemben. A merkantilizmus egy többé-kevésbé dinamikus erő volt, amely új fejlődésnek nyitott kaput és ez volt a célja is, míg a mai rendszer inkább stabilitásra és a változások elkerülésére igyekszik, amennyiben azok a régi, fennálló érdekekbe ütköznek. Még élénkebben előtűnik a két módszer közötti különbség, ha a mai válságban követett politikát összehasonlítjuk a liberális és a régi neomerkantilista módszerekkel. A mai depresszióban a nyugati országokban a középosztály stabilizációs eszményei egészben vagy részben meghódították a közvéleményt és a politikát s az a törekvés, hogy megvédjék a régi szerzett jogokat és érdekeket, az egész szisztémának jellemző jegye. Jellemző még sokszor a munkásmozgalomra s a két korszak szocialista ideológiájára is: míg azelőtt a jelszó a tömegek magasabb életszínvonala volt a biztonságra való tekintet nélkül, most ennek helyébe az alacsonyabb színvonal, de nagyobb biztonság jelszava lépett. Az a törekvés, hogy a nemzetközi válság hideg szele előtt egész gazdasági struktúrák ajtaját becsapják, nyilván magával hozza, hogy egészben véve a nemzetközi kereskedelmet és iparosodást vagyonszerző forrásnak tekintő merkantilista felfogással ellentétes nézeteket valljanak.

e) A protekcionizmus „logikusan“ mindig szorosan összekapcsolódik az infláció pártolásával. Valóban, az egyik ugyanaz, mint a másik, csupán más oldalról tekintve. A merkantilizmus csupán a kereskedelmi politikára helyezte a hangsúlyt, a monetáris módszerek elhanyagolása elsősorban történeti körülmények okozata. Olyan világban, amelyben nemesérc volt a pénz s amelynek még nem volt bankrendszere, alig képzelhető el egy „manipulált“ valuta. Alkalmilag hozzányúltak ugyan az érmék deprecíálásához s ezért a kincstárt lehet a devizagazdálkodás első ösének tekinteni; és egyébként is a merkantilista elmélet erősen telítve volt inflációs eszmékkel, amelyeket a protekcionista rendszer konstitutív elemeiként fejtegettek. Ma azonban a helyzet ennek többé-kevésbé a fordítottja. A legtöbb országban bizonyos inflációs eszmény rejlik a protekcionista attitűd mögött, midőn a magasabb árak érdekében követel védelmet. Ezenfelül, ami fontosabb, monetáris módszereket nagy mértékben alkalmaznak a kereskedelmi hadjárat fegyverei vagy legalább is segédeszközei gyanánt.

f) Abból, amit mondtunk, néhány további következtetés is levonható. Például az, hogy azok a mai rendszerben felfedezhető törekvések, amelyek egyik oldalon a termelés megszorítását, a másikon pedig annak kiterjesztését óhajtják, alig találhatók fel a merkantilizmusban. Másfelől a merkantilizmus imperialisztikus és háborús jellegét ma, tekintettel az államok közötti politikai kapcsolatokra, a nemzetközi összeköttetések szubtilisebb módszerei helyettesítik. Azonban a rendszerben rejlő nacionalista hajlam nem lett racionálisabbá azáltal, hogy ma demokratikus bázison nyugszik. Ellenkezőleg, a merkantilizmus szűk látóköre ellenére sosem vesztette el érzékét a kivitel érdekeivel szemben, míg ma, különösen kisebb országok (Irország!) készek a piacrombolás terén a végsőig elmenni, csak hogy nemzeti önimádatukat kielégítsék.

Persze eme jellemzésünk a nyugati világnak nem minden részére illik rá egyenlő mértékben; mindamellett csaknem mindenütt fellelhető sajátságokra vagy legalább is törekvésekre világít rá. Ezek az eszmék megváltoztatták a nemzetközi munkamegosztásról vallott nézeteket, forradalmasították egész sereg állam politikáját, gazdasági és társadalmi szerkezetét s a többenél is lényegbe vágó módosításokat okoztak. Szétbomlasztottak úgy belső, mint külső piacokat s abnormális feltételeket teremtettek, amelyek között teljesen irracionális áralakulások történnek s alig érthető, rövid ideig tartó hullámzások következnek be a munkáltatás, termelés, kereskedelem és hitelviszonyok területén. A külföldi valuták árfolyamának s a kereskedelmi politikának bizonytalansága, amely a legtöbb országban erőszakos és gyors változásokban nyilvánul meg, nagy mértékben megértetik az egyébként könnyen működő alkalmazkodás folyamatának lassúságát. Az a bizonyos körökben szokásos hivatkozás, hogy a monopóliumok és az árvédelmi szervezkedések mintegy a kapitalizmus születési tulajdonságai és következményei, csak arra jó, hogy eltérítse a figyelmet a nacionalista politikáról, amely pedig — gyakran az ipari kapitalizmus érdekeivel ellentétben — nagyrészen felelős a bajokért. Például a gabonaáraknak a világpiaci színvonalak felett való tartása Franciaországban, szükségképpen megnehezíti az országnak a depresszióhoz való alkalmazkodását és ennél fogva rontja arany-standardja biztonságát.

A mai politika sajátos vonásait legjobban megvilágíthatjuk, ha összehasonlítjuk azt a régebbi neomerkantilizmus korszakával, mondjuk az 1880-tól 1929-ig terjedő félszázaddal. Még 1900 és 1913 között is a világ nemzetközi forgalma (névlegesen) a kétszeresére nőtt (1900-ban kb. 20 billió, 1913-ban 40 billió dollár), annak ellenére, hogy Németországban a *Bülow*-tarifa volt életben, az Egyesült Államokban, Franciaországban, Ausztria-Magyarországban és a brit dominiumokban stb. pedig erősödött a protekcionizmus. A háboru okozta megszakítás után a nemzetközi kereskedelem 1921-től 1929-ig közel 40 százalékkal gyarapodott. Ebben az évben, tekintetbe véve az inflált árakat, a kereskedelem valamivel a háboru előtti színvonal fölé emelkedett. Kétségtelen, hogy a fejlődés lassabb volt, mint a termelés emelkedése; mindamellett megmutatja azt, hogy még egy határozottan antiliberális rendszer sem csökkenti szükségképen a külkereskedelem volumenjét. A háboru után is, — annak ellenére, hogy Olaszország és Németország erősen fejlesztette mezőgazdaságát, hogy Oroszország egészen kirekesztődött a normális forgalomból, hogy egyes országokban mindenáron erőszakolják az ipari fejlődést, hogy újra elővették az iparfejlesztés régi eszközeit és már korán kvótákat állapítottak meg — mindezek ellenére a nemzetközi kereskedelem fennmaradt és terjeszkedett. Sem a folytonosan emelkedő s mind több tételt magukba foglaló vámtarifák, sem a legnagyobb kedvezmény záradékának elejtése, sem a szerződések kötésére képtelen felek között számos fronton dúló vámháborúk nyilvánvalóan nem voltak képesek a fejlődésnek útját állni. Ez részben, vagy mondjuk inkább legfőképpen a nemzetközi hiteleknek volt köszönhető, amelyek átsegítették a kereskedelmet a növekvő akadályokon. Nem csoda, hogy a mostani hitelvi visszavonások, kapcsolatban a tőkeforgalom apályával, nemcsak megakasztották a további gyarapodást, hanem összehúzták a nemzetközi kereskedelmet is, és pedig sokkal

nagyobb arányban, mint az egyébként a depresszió általános mértékének megfelelne.

Az új akadályok mások, mint azok, amelyeket a háboru előtti, sőt a háboru utáni protekciós korszakban ismertünk s a különbség nem csupán kvantitativ jellegű. Kettő meg kettő nem mindig négy, ha a protekció mértékét nézzük. A vámtarifa tételeinek emelkedése, amely sok országban az eredetinek többszörösét érte el, az autonóm tételek győzelme a szerződések felett s az utolsó szabadkereskedelmi területek átfordulása védett államokká 1931 óta a történetnek csak kisebb jelentőségű oldalai. A valuta-dumping (a pénz értékesítkéntése után), nemkülönben a kiviteli jutalmaknak és beviteli korlátozásoknak a deviza-gazdálkodással kapcsolatos szövevénye sokkal nagyobb hatásúak, mint magának a vámtarifának a befolyása. Ehhez járulnak még belső, nyílt és rejtett segélyek, minők például a „közszállítások” biztosítása, továbbá közvetlen és közvetett beviteli korlátozások; mindezek csak erősítik a protekciónak azt a típusát, amely már a háboru előtti Európában is folytonosan nagyobbodó szerepet játszott és akkor különösen a vasuti tarifákat használta kereskedelmi fegyverül. És mindezek tetejébe jöttek a kvóták, amelyeket hivatalosan a közigazgatási szervek határoznak meg a kartellek és szindikátusok szentesítése mellett s amelyeket befelé a termelés szabályozása, kifelé kliring-egyezmények és nemzetközi cseremegállapodások egészítenek ki és ezek számos kereskedelmi szerződést a valóságban jelentőség nélküli illúzióvá tesznek. Fölösleges ismételnünk, hogy ez a politika mennyire hozzájárul egyfelől minden egyes ország beviteli képességének csökkentéséhez, másfelől kivitelének visszafejlesztéséhez; és hogy eltekintve attól, hogy a kvóták csak egy bizonyos időre vannak megállapítva, mind e tényezőknek folytonos változtatása magában véve is mennyire előmozdítja azt, hogy a kereskedelem csatornáit a külső piacokról a belső piacok felé vezessék el — vagy esetleg egészen eldugaszolják.

Chicago.

Pályi Menyhért.

Valutapolitika és konjunktura Svédországban.

Az európai ipari államok közül Svédország érezte meg legkevésbé a világgazdasági válság káros hatásait. Ezt az ország egyrészt szerencsés gazdasági adottságainak, másrészt nem kisebb mértékben ezek céltudatos és eredményes kiaknázásának köszönheti. Ezért a svéd valutapolitika és konjunktura alakulása az utolsó években számos hasznos és érdekes tanulságot nyújt.

A depresszió, amely 1929-ben kezdődött az Egyesült Államokban, csak 1930 vége felé vált érezhetővé Svédországban. A kivitel és az általános ipari tevékenység hanyatlása ellenére Svédország gazdasági helyzete sokkal kedvezőbb volt, mint a legtöbb országé, úgy, hogy a lakosság vásárlóereje még az 1931. év folyamán is csak kevésbé csökkent. Ez utóbbi körülmény, továbbá a behozatali árszínvonal nagymértékű süllyedése (1929 decemberétől 1931 augusztusáig 33%) folytán a behozatal csak kismértékben csökkent, míg a kivitel a külföldi gazdasági válság következtében mindjobban összezugorodott. A külkereskedelmi mérleg tehát fokozódó mértékben passzívra változott.

I. Svédország külkereskedelme (millió kr-ban).¹

Év	Behozatal	Kivitel	Anglia felé	Németország felé
			irányuló kivitel	
1913	846·5	817·3	237·9	179·1
1923	1294·5	1142·1	358·5	89·6
1929	1782·6	1812·3	456·6	275·4
1930	1662·2	1550·4	401·7	224·6
1931	1427·5	1122·4	304·7	114·0
1932	1154·9	947·4	248·0	90·1
1933	1090·9	1083·2	293·3	113·5
1934	1300·0	1294·0	—	—

Ez az 1930. évben és 1931. év elején nem okozott bajokat a fizetési mérleg kedvező alakulása folytán. 1930 folyamán Svédország mintegy 337 millió korona értékű külföldi értékpapírt vásárolt. Ezt lehetővé tette az a körülmény, hogy az év első felében egyes európai országokból a tőke menekülésszerűen Svédországba áramlott. Ennek eredménye ugyanis egyrészt a Riksbank (a svéd állami bank) devizakészletének, másrészt Svédország külföldi befektetéseinek erős megnövekedése lett. Lényegében tehát Svédország hosszulejáratu kölcsönöket nyújtott a rendelkezésére bocsátott rövidlejáratu hitelek-ből. 1931 első felében a külföldi tőkék beáramlása újból megerősödött, úgyhogy május végén a svéd bankok külföldi eredetű betétei 400 millió koronára emelkedtek.

1931 év februárjában és májusában azonban a Kreuger-koncern nagyobb kölcsönöket vett fel svéd bankoktól külföldi fizetések céljaira, mivel ekkor már a konszern eddigi módszerei: új értékpapírok emissziója, illetve a nyert hitelek prolongálása nem voltak alkalmazhatók kötelezettségei fedezésére. E tranzakciók a svéd külföldi követelések egyenlegét több mint 100 millió koronával csökkentették.² A svéd devizapiac ily módon meglehetősen labilis állapotba jutott akkor, amikor az osztrák és német bankkrízis kitört és a német „Stillhalte“ megegyezés folytán mintegy 90 millió kr. Németországnak nyújtott svéd rövidlejáratu hitel immobilizálódott. Ugyanekkor a londoni pénzpiac nehézségei következtében az angol bankok a Svédországban elhelyezett rövidlejáratu hiteleket visszavonták. Ezen körülmény, továbbá a svéd pénzügyi helyzet labilitása, végül egyes országokban a tőke repatriálására életbeléptetett kényszerintézkedések folytán a külföldi tőke nagy arányokban kezdett az országból kiáramlani. Junius elejétől augusztus végéig a svéd bankok több mint 300 millió kr. értékű külföldi betétet veszítettek. A bankok a betevők igényeit ki tudták ugyan elégíteni, de az ország devizakészlete erősen lecsökkent.

1931. év nyarán tehát Svédország tőkeimportáló országból tőke-exportáló országgá lett ugyanakkor, amikor a külkereskedelmi mérleg erősen passzívvá vált. Az eddigi eljárás, amely a külkereske-

¹ Schweden in der Weltwirtschaftskrise. Vierteljahreshefte zur Statistik des Deutschen Reiches. 1934. I. Heft.

² K. Kock: Papercurrency and monetary policy in Sweden. Essays in Honour of J. Cassel. London, 1933. 343. o.

delmi mérleg deficitjét az importált rövidlejáratu hitelekkel fedezte, most súlyos következményekre vezetett. A tavaszi pénzbőség hatása alatt nem történt intézkedés a külkereskedelmi mérleg passzivitásának csökkentésére s amikor a tőkeozgalmak és az áruforgalom közötti diszharmónia nyilvánvalóvá vált, már nem lehetett a krízist elhárítani. A bankkamatláb felemelése 3 százalékról 4 százalékra júliusban már nem tudta a tőke kiáramlását megakadályozni.

A helyzet különösen kritikussá vált, mikor Anglia letért az aranyalapról (1931 szept. 21.). Svédország nem követte rögtön példáját, hanem az aranyalapon való megmaradás céljából külföldi kölcsönöket akart szerezni. Ez azonban nem sikerült. A tőzsdét szeptember 21-én bezárták és a bankkamatlábat 6 százalékra emelték. Mindazonáltal a Riksbank a szeptember 21. utáni hét folyamán 70 millió kr. értékű aranyat és devizát veszített, az utóbbiból készlete csaknem teljesen kimerült. Erre 1931 szeptember 27-én a Riksbankot az aranyfizetés kötelezettsége alól felmentették és aranykiviteli tilalmat léptettek életbe. A krízis leküzdésének ilyen úton való megoldására más lehetőségekkel szemben, mint amilyen pl. a devizagazdálkodás, több körülmény vezetett. Ezek közül legjelentősebb volt az a törekvés, hogy Svédország legfontosabb külföldi piacát (l. I. táblázat), az Anglia felé irányuló kivitt, továbbra is megőrizze. E tekintetben nagy szerepe volt annak a ténynek, hogy Dániát egyoldalú angliai kivitele valósággal rákényszerítette az aranyalapról való letérésre³ s az ő példáját követte Norvégia, úgyhogy a norvég verseny Svédország kivitele szempontjából különösen veszélyes lett volna, ha ragaszkodik az aranyalaphoz. Az aranyalapon való megmaradása esetén súlyos deflációs intézkedésekre lett volna szükség a kivitel biztosítása érdekében, amikor is a munkabérek csökkentése az erős svéd szakszervezeti mozgalom folytán nagy nehézségekbe ütközött volna, továbbá az átmeneti időszak áthidalására külföldi kölcsönt kellett volna felvenni, s erre nem volt lehetőség. Ilymódon a közgazdászok nagy többségének véleménye szerint az aranyalapról való letérés jelentette a legkisebb áldozatot a válság leküzdésére.⁴

Az aranyalapról való letérés alkalmával a pénzügyminiszter és a Riksbank vezetősége nyilatkozatot tett közzé, miszerint a pénzügyi politika legfőbb célja a svéd korona belső vásárlóerejének minden eszközzel való megóvása. A bankkamatlábat ugyanakkor 8 százalékra emelték az esetleges áru- vagy valutaszpekuláció megakadályozására. A belső vásárlóerő épségben tartását a Riksbank a létfenntartási költségek indexének változatlanásával látta biztosítva. Ennek emelkedése nem is következett be, hanem némi süllyedés volt észlelhető (1931 végén: 157, 1932 végén: 152, 1914-ben 100). A nagykereskedelmi árak indexében kezdetben kis emelkedés mutatkozott (1931 szept.: 107, 1931 dec.: 111, 1913: 100), később azonban itt is süllyedés következett be (1932 dec.: 108, 1933 márc.: 106). A nemzetközi piacokon fellépő áresések tehát ellensúlyozták a behozatali árszinvonalnak a devizaárfolyamok növekedéséből származó emelkedését.

A Riksbank az inflációtól való félelem hatása alatt kezdetben

³ J. Akerman: Konjunkturteoretiska problem. Lund, 1934.

⁴ G. Myrdal: Sveriges väg genom penningkrisen. 1931.

rendkívül óvatos hitelpolitikát folytatott és csak fokozatosan szállította le a bankkamatlábat, úgyhogy ez 1932 márciusában még mindig 5 százalék volt. A bank devizakészlete csak lassan gyarapodott, s míg 1931 közepén még 300 millió kr., addig novemberben 19 millió korona és decemberben is csak 49 millió kr. volt. E készlet még egyelőre túlkicsiny volt a devizaárfolyamok ingadozásának kiegyensúlyozására. A külkereskedelmi mérleg passzivitása közben csökkent és a deficit fedezése részben külföldi értékpapírok eladása útján történt, úgy hogy a pénzpiac helyzete fokozatosan javult. Ekkor azonban 1932 márciusában a Kreuger-koncern bukása újabb súlyos válságot idézett elő. Ennek hatására a devizaárfolyamok megnövekedése mellett számos bank liquiditása erősen meggyengült, a váltóóvatolások és inzulvenciák száma hirtelen felszökött. A Riksbank intervenciója azonban az általános bankkrízis fenyegető veszélyét elhárította. Május végére e válság véget ért és a bankkamatláb $4\frac{1}{2}$ százalékra volt leszállítható, az angol font kurzusa pedig 19.50 kr. értékben stabilizálódott.

A hitel korlátozása és a Kreuger-válság természetesen igen kedvezőtlenül hatott ezen idő alatt a termelésre és a Riskbank politikáját sok támadás érte. 1932 májusában a svéd parlament bankügyi bizottsága szakszerű birálatban foglalkozott a Riksbank politikájával és megállapította, hogy a defláció elkerülése éppen olyan fontos, mint az infláció megakadályozása. A bizottság hangsúlyozta, hogy a nagykereskedelmi árszínvonal bizonyos mérsékelt emelkedése megengedhető, sőt kívánatos, feltéve, hogy ez nem érinti a létfenntartási költségeket érezhetően s e célból a bankkamatláb minél nagyobb mértékű leszállítását javasolta.

1932 nyarán a hitelélet terén nagymértékű javulás volt észlelhető és a bankkamatláb $3\frac{1}{2}$ százalékra szállítottatott le. A külkereskedelmi mérleg állandóan javult. Az értékpapíreladások révén a Riksbank devizakészlete 1932 végén 210 millió kr.-ra emelkedett, úgy hogy a devizaárfolyamok nagyobb ingadozása ennek segítségével megakadályozható volt. A bankrendszer liquiditása szintén megjavult. 1932 júniusától kezdve az államkötvények árfolyama emelkedni kezdett, úgy hogy az év végén 112, míg 1931 végén csak 94 volt (1929: 100); ugyancsak némi emelkedés mutatkozott a részvények árfolyamában.

A termelés megélénkülése 1932 őszén kezdődött különösen egyes exportiparágak körében, így a faiparban, amelynek az Angliá-

II. A termelés változása Svédországban.⁵

	1929	1930	1931	1932	1933	1934	
						I. harmada	II. harmada
A kiviteli iparágak termelése :	100	97	78	66	72	85	82
A belföldi piac számára dolgozó iparágak termelése :	100	97	89	87	83	101	112

⁵ Revue de la Situation Economique Mondiale en 1933/34. Société des Nations, Genève 1934. 104. o.

ban meginduló építkezések adtak megrendeléseket. A cellulóze- és faipar 1933. év folyamán részben új piacok megszerzésével rekordkiviteletre ért el, amely az egész kivitelnek mintegy 20 százalékát tette ki. Növekedett a fém- és vasipar termelése is. Figyelemreméltó, hogy a nagykereskedelmi árszínvonal 1933 márciusáig ennek dacára is csökkent. Az alacsony bankkamatláb és a pénzpiac liquiditása tehát nem volt elegendő az általános fellendülés megindítására, mivel a belföldi fogyasztás nem növekedett. A kiviteli iparágak konjunktúrája ugyanis jóideig a foglalkoztatásban nem nyilvánult meg, sőt a munkanélküliség emelkedett és 1933 januári maximuma a keresők 6.2 százalékát érte el (189,000 munkanélküli). Ennek oka a svéd ipar nagymértékű racionalizálásában keresendő, amelyet közvetlenül a válság előtt és annak elején foganatosítottak.

Ilyen körülmények között mindinkább általánossá lett a felfogás, hogy a gazdasági élet általános fellendítése és a munkanélküliség leküzdése a kormány beavatkozását igényli megfelelő nagyságú közmunkák kiadása útján. A szükséges intézkedések kidolgozására a kormány 1933 áprilisában szakértő bizottságot nevezett ki. E bizottság ajánlása alapján az 1933—34. évi költségvetés (összes kiadások: 1029 millió kr.) közmunkák céljaira 240 millió kr.-t irányoz elő, amelynek fedezésére szolgáló kölcsönt az örökösödési adó fel-emelése útján törlesztik.⁶ Az említett összegből 80 millió kr. vasutvillamosítási munkálatokra, 160 millió kr. pedig különböző közcélú munkálatokra (iskola-, kórház-, utépítés stb.) fordítandó. Az építési ipar körében keletkezett konfliktusok folytán az 1934. év elejéig a közmunkák nagy része fennakadást szenvedett. Az 1934—35 évi költségvetésben azután a közmunkákra fordítandó összeget 270 millió kr.-ra emelték.

A vásárlóképeség csökkenése a munkanélküliség mellett a mezőgazdaság válságos helyzetének is volt tulajdonítható. 1930-tól kezdve ugyanis a mezőgazdasági termékek, különösen a vaj és hus áraiban erős hanyatlás lépett fel (1930: 124, 1931: 109, 1933: 99, 1913: 100), ami érzékenyen sújtotta a mezőgazdaságot, amelynek súlypontja az utolsó években mindinkább az állattenyésztésre tolódott át. A kormány ezért a mezőgazdaság felsegítése céljából messze-menő, a termelésre, értékesítésre és áralakulásra kiterjedő intézkedéseket foganatosított, azonban a mezőgazdaság ezek után is a válság által legsúlyosabban megviselt gazdasági ágazat maradt.

A vásárlóképeség emelkedésével a konjunkturális javulás 1933 folyamán mindjobban erősödött. Ez év végén a nagykereskedelmi index 112-re emelkedett, a bankkamatláb $2\frac{1}{2}$ százalékra volt leszállítható, a Riksbank aranykészlete 371 millió kr. (1931 közepén 240 millió kr.), devizakészlete pedig 446 millió kr. volt. A munkanélküliség az 1933. év folyamán csak 20 százalékkal csökkent. A gazdasági fellendülés általánossá csak 1934. évben vált, amikor is októberben a munkanélküliek száma 79,000-re szállt le. A termelés nagymértékű fejlődést mutat (I. II. táblázat), úgy hogy az össztermelés 1934 második negyedében túlhaladta az 1929. évi mértéket. A részvények árfolyama igen megszilárdult és 30 százalékkal magasabb, mint 1933-ban (1933: 34, 1934: 46, 1929: 100), a nagykeres-

⁶ Revue de la Situation Economique Mondiale en 1932/1933. 195. o.

kedelmi index pedig 114-re emelkedett. A Riksbank devizakészlete továbbra is emelkedett és az év végén 535 millió kr. volt, úgy hogy az angol font árfolyamának minden nagyobb ingadozása elkerülhető volt. A nagymértékű fellendülést legjobban jellemzi a svéd kommerskollégium általános indexe, amelynek értéke 1933 első negyedében 230, azóta pedig folytonosan emelkedett és az 1934. év első három negyedében 324, 355, illetve 363 értékeket érte el, míg 1929. évben 351 volt. Ezek szerint tehát a svéd gazdaság az 1929. évi fellendülés színvonalát tulszárnyalta,⁷

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy Svédország kedvező konjunkturális fejlődésének csak egyik tényezője volt valutapolitikája. Ez nagyobb belső defláció nélkül biztosította a kivitel fejlődését s ugyanakkor a belföldi piacok számára dolgozó iparágaknak a vámokon felüli védelmet nyújtott a külföldi versennyel szemben. Emellett azonban fontos tényező volt Svédország nagy tőkegazdagsága és az a körülmény, hogy a termelési berendezése nem volt tuldimenzionálva. Végül külön említést érdemel az ország közgazdasági műveltségének igen magas színvonala, amely a tudományos elveknek a gazdaságpolitikában való széleskörű érvényesülését tette lehetővé és ezáltal annak eredményességét biztosította.

Theiss Ede.

⁷ Economist. CXIX. (1934. dec.) 1148 o.

Könyvismertetések.

Óvári Papp Zoltán: A külföldi kölcsönök hatása az adós országok gazdasági helyzetére. Budapest, 1934. Gergely R. kiadása, 232 l.

Az a nagy szerep, amelyet a nemzetközi eladósodás a világ mai valutáris nehézségeiben játszik, fokozott mértékben fordította a közfigyelmet a külföldi kölcsönök kérdése felé. Elhangzott a vád, hogy a hitelező országok a kölcsönök nyújtásában nem jártak el a kellő óvatossággal, az adós országok pedig az igénybevett hiteleket nem a kívánatos gazdaságossággal használták fel. Feltehető, hogy majd ha egyszer a külföldi kihitelezés folyamata újra megindul, a hitelezők tartózkodóbbak, az adósok pedig takarékosabbak lesznek.

Óvári Papp Zoltán hálás feladatot választott tehát akkor, amikor az eddig nyújtott kölcsönök gazdasági hatásainak vizsgálatába fogott. Amellett könyve, amelyben vizsgálatai eredményéről beszámol, nemcsak arról tanuskodik, hogy a világháború utáni időből kiválasztott és hozzánk legközelebb eső két példa, Németország és Magyarország helyzetének alakulására mértékadó minden adatot összegyűjteni igyekezett, hanem a kérdés korábbi klasszikus feldolgoásaiban kifejeződött szempontokat is hasznosítani akarta. Ezért beszámol *Viner*-nek Kanada 1900—1913 évi, *Graham*-nak az Egyesült Államok 1862—1879 évi, *Williams*-nak Argentina 1880—1900 évi, végül *Wood*-nak Ausztrália 1890—1928 évi viszonyait tárgyaló munkálatai eredményéről. Helyesen jegyzi meg *Óvári Papp*, hogy Kanada példája főképp a külföldi eladósodás első időszakának tanulmányozására alkalmas (20 l.), mert a kanadai példa csak a kölcsönfelvétel idejében jelentkező hatásokra nézve nyújt felvilágosítást, amivel szemben az Egyesült Államok esete a tőkebehozatal megszűnésének és a kezdődő visszafizetésnek a hatásaira is példát szolgáltat (24. l.). Annál szokatlanabbul kell tehát hatnia, ha a szerző a kölcsönök visszafizetése idején észlelhető fejlődést mint tárgya szempontjából érdektelent félretolja azzal az indokolással, hogy ez a fejlődés „már inkább a tőkét exportáló ország viszonyaira jellemző, míg jelen munka célja azoknak a hatásoknak a vizsgálása, amelyeket a befolyt külföldi kölcsönök az adós ország gazdasági helyzetében előidéznek“ (5. l.). Meg is ismétli a szerző ezt az álláspontot, amikor az Egyesült Államokról azt mondja, hogy „az aranyvalutához való visszatérés, azaz az 1879 utáni idő azonban már inkább a tőkét exportáló (a kamatfizetéseket is figyelembe véve) ország viszonyaira jellemző, miért is a tőkebehozatal hatásainak megvizsgálására kevésbé alkalmas“ (22. l.). Mint hogyha nem tartoznék a külföldi kölcsönök megvizsgálásra szoruló hatásai közé, hogy az adóst a kamatszolgáltatásra és a tőkék visszafizetésére meny-

nyire teszi képessé s mint hogyha másrészt nem volna különbség tekintetben, hogy a hitelező ország feleslegeit helyezze ki külföldön. külföldi tőkének előzetes befektetése nélkül, míg az adós ország kényszerszolgáltatásokat teljesít külföldre, de külföldi tőkének előzetes belföldi befektetése után!

Németország és Magyarország esetében *Óvári Papp* fáradságos számításokat vállalt abban az irányban, hogy a rendelkezésére álló évi statisztikai adatokat negyedévi adatokra bontsa fel, de noha ez irányu fáradozása nem eredménytelen, kétségesnek látszik, hogy a nagy munka megfogható haszna a vállalt fáradsággal arányban van-e. Ugyanigy nem járt teljes eredménnyel az a kísérlet sem, amellyel a szerző a német árstatisztikai adatokat az 1913. évi árak alapjára átszámítani igyekezett. A nagy munka árán létrejött néhány szemléletes grafikon azonban a szerző becsületére válik.

Az összegyűjtött statisztikai adatokból, amelyek felhasználása nem mindig aggálytalan (igy a 16. l. szerint az alacsony importárak az importot mozdították volna elő, a 29. l. szerint pedig az exportcikkek áresése a kivitelre bénítólag hatott volna), a szerző összefoglalja az elméleti tanulságokat. Maga elismeri, hogy adatai kellő támpontul nem szolgálnak egy általános érvényre igényt tartó helyes elmélet számára. A statisztikai adatok felhasználásában nagy szerepet játszik a termelési és fogyasztási javak szétválasztása iránt tett kísérlet, ami a német és a magyar példa esetében már azért is kétséges, mert hiszen a szerző szerint például a járóművek (személyautók!) a termelési javak között, a papirosáruk pedig a fogyasztási javak között foglalnak helyet, hogy csak két példát említsünk.

A szerzőnek a külföldi kölcsönök hatására nézve előadott elmélete lényegében a következő. A belföldi adós külföldi kölcsönének devizahozadékát beszolgáltatja a jegybanknak. Az utóbbi az adósnak belföldi fizetési eszközt bocsát rendelkezésére, miáltal a belföldi fizetési forgalom növekszik. Mivel a fizetési eszközökkel szemben az árumennyiség változatlan marad, az áraknak emelkedniök kell. Az emelkedő belföldi árak a behozatalt serkentik, a kivitelre pedig bénítólag hatnak. Az adós ország külkereskedelmi mérlege tehát passzívvá lesz, mely passzivitás addig tart, amíg a fogyasztási javak behozatala esetén a kölcsöndevizák az országból ki nem szivárognak, vagy pedig termelési javak behozatala esetén a belföldi termelés nem emelkedik s a megnövekedett árumennyiség a pénzmennyiség növekedését nem ellensúlyozza s így az áresés vissza nem fejlődik. A szerző tehát az utóbbi esetet tartja kíváncsnak és egy olyan külföldi kölcsön felhasználását tekinti produktívnak, amelynél a kölcsöndevizák a külföldre nem szivárognak mind vissza, hanem egy részük a megnövekedett árutermelés nyomában visszaesett árszínvonal eredményeképpen a belföldön marad, mint a jegybank megnövekedett devizatartaléka. E megnövekedett devizatartalék védelmében még odáig is elmegy a szerző, hogy elmélete szerint abban az esetben, ha a külföldi kölcsön hozamának egy hányada nem fordítatik árubehozatalra, hanem az ország devizaállományát tartósan gyarapítja: az ország a külfölddel szemben lényegileg annyival kisebb mértékben adósodik el (217. l.).

Óvári Papp-nak ezzel az elméletével szemben a következőket tartjuk szükségesnek megjegyezni. A kifejtett elmélet a külföldi kölcsönfelvételnek monetáris előadása, holott a külföldi kölcsön fel-

adata az adós ország szempontjából éppen az, hogy olyan külföldi áruk megvásárlását tegye lehetővé, amelyek az adós ország részére szükségesek, de amelyek megvásárlására a devizafedezet hiányzik. A külföldi kölcsön normális rendeltetése tehát nem az, hogy a belföldi pénzforgalmat megnövelje, hanem az, hogy a külföldi árubehozatait lehetővé tegye, vagyis hogy a kölcsöndeviza az országból kifolyjék, ha egyáltalán bejött, a belföldi árumennyiség pedig megnövekedjék. Hiszen, ahogy mondani szokás, hogy az adós ország a tartozását csak áruban törlesztheti, úgy a hitelező ország a kölcsönt is csak áruban nyújthatja. Nem ez a kivétel, hanem az ellenkezője, amikor az adós, illetve hitelező ország aranyban, devizában fizet.

Magában a monetáris előadásban is sajátságosan hat, hogy a szerző a jegybankhoz beszolgáltatott deviza beváltása ellenében kibocsátott belföldi fizetési eszközökön kívül nem veszi figyelembe, hogy az általa csak zavaró körülményként számításba vett váltótárcaállomány növelésével a belföldi fizetési eszközök épp a devizasaporulat folytán még tovább növekedhetnek, mert hiszen minden devizafedezetre két és félszer annyi bankjegy bocsátható ki. Semmikép se látható be azonban, hogy miért kellene a kölcsöndevizák egy részének a belföldön állandóan megmaradnia, amit a szerző még arra az esetre is fenntart, ha a kölcsön folyósítása devizák helyett aranyban történik, mert ez erősen emlékeztet arra a merkantilista álláspontra, mely szerint csak az a külkereskedelem előnyös, amely aranybehozattal végződik. A jegybanknál felhalmozott kölcsön viszont erősen emlékeztet annak az adósnak az esetére, aki a bankjától 7 százalékra felvett kölcsönt nem veszi igénybe, hanem egy másik bankba betétként befizeti $3\frac{1}{2}\%$ -ra. Az analógia még teljesebb, ha azt mondjuk, hogy a kölcsönpénzt tartalékként otthon tartja és ez alapon megállapítjuk, hogy emberünk eszerint a banknak nem tartozik. Csak valutakölcsönökre és valutarendezéssel kapcsolatos fedezeti szükségletek mértékéig helyes az, amit *Óvári Papp* könyvében állít, hogy tudniillik külföldi kölcsönökből a bankjegyfedezet növelése kívánatos.

Sok minden akad még a könyvben, amivel vitába lehetne szállni. Az elmondottakon kívül már csak egy észrevételre szorítkozunk. A 213. lap 48. jegyzetében azt mondja a szerző, hogy *Wicksell*-nek az az elmélete, mely szerint az egyszeri kamatlábcsökkentés a természetes kamat szintje alá állandó jellegű áremelkedéshez vezet, „nem igényelhet általános érvényt”. Annál megnyugtatóbb, ha aztán a 215—216. lapon mégis azt olvashatjuk, hogy a pénz és a javak mennyisége közötti egyensúly helyreálltakor állandóan megvan az irányzat arra, hogy a termelés régi színvonalával szemben a termelési javak előállítása nagyobb mértékben emelkedjék mint a fogyasztási javaké, ha a pénzmennyiség magasabb a kölcsön felvétele előttinél és így a kamattételek alacsonyabbak lettek.

Az elmondott kritikai megjegyzések elenére is igen érdekes és tanulságos munkának mondhatjuk *Óvári Papp* könyvét, a nehéz, fáradságot jelentő problémák nagyvonalu és termékeny kidolgozásáért pedig a szerző teljes elismerést érdemel.

Neubauer Gyula.

Soproni Elek: A mezőgazdaság irányítása a Német-birodalomban. Budapest. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda 1935, — 295 lap.

Ha ez a munka egyebet nem tartalmazna, mint a XII. fejezetet, amelynek címe: „*A telepítési tanácsadás*“, akkor is érdeklődésünkre teljes mértékben méltó volna, mert ez a fejezet tanácsadást adhat nekünk is arranézve, hogy a most premier plan-ban álló telepítési terv milyen előkészületeket igényelhetne nálunk, ha mi is olyan komolyan és alaposan akarnánk ennek a kérdésnek megoldását megközelíteni. De ebből az igen tartalmas könyvből nemcsak ezt tanulhatjuk meg, hanem minden részletében feltárul előttünk a nagy, mezőgazdaságában fejlett és ennek továbbfejlesztésére olyan cél-tudatossággal törekvő Németbirodalom valóságos és a szó igazi értelmében vett irányító munkája.

Soproni a német mezőgazdaság irányítását részben az iskolák működéséből, részben az iskolán kívüli gazdasági tanácsadásból szemlélteti. Az iskoláknál végigmegy az elemi iskolák, a továbbképző iskolák, majd az alsófoku szakiskolák körébe tartozó gazdasági, földműves, mezőgazdasági, hadsereg, paraszt és különös irányú szakiskolák tevékenységén, azután rátér a középfoku szakoktatásnál a magasabb mezőgazdasági iskolák, magasabb tanintézetek, végül a felsőfoku szakiskoláknál a mezőgazdasági főiskolák és mezőgazdasági egyetemek szervezetére, működésére és eredményeire.

A könyv igen behatóan és alaposan foglalkozik azonban a gazdasági tanácsadás gyakorlati megvalósításának a Németbirodalomban történő szabályozásával és keresztülvitelével is és ha a Németbirodalomban levő, a mezőgazdasági műveltséget terjesztő iskolák nagy száma talán bizonyos irigységgel tölthet el, nem annyira azért, mert ott sok iskola van, hanem azért, mert sok iskola lehet az érdeklődésnek fokozottan nagyobb volta miatt: a gazdasági tanácsadás németországi szervezetének leírása különösen fontos és figyelemre-méltó lehet nálunk, mert a mai viszonyok között ez az a terrenum, ahol nálunk is sokat kellene és sokat lehetne csinálni. Soproni a gazdasági tanácsadás intézményei közül „kötött“-nek nevezi: 1. a földművelésügyi minisztérium és azok alá tartozó szakintézetek, 2. a Deutscher Landwirtschaftsrat, 3. mezőgazdasági kamarák, 4. mezőgazdasági főiskolák és egyetemek, 5. középfoku mezőgazdasági iskolák, 6. gazdasági iskolák tanácsadó tevékenységét. Ezzel szemben „szabad“-nak mondja: 1. a Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft, 2. gazdasági és egyéb szakegyesületek, 3. mezőgazdasági hitelintézetek, 4. a Wirtschaftsberatungs- und Treuhandgesellschaft, 5. mezőgazdasági szövetkezetek gazdasági tanácsadását.

Nem áll módunkban Soproni könyvének a gazdasági tanácsadásra vonatkozó részletes adatait itt közölni, de azt idézzük, hogy maga Poroszország 402 tanácsadó kerületre oszlott csupán a gazdasági tanácsadás rádiusában és ezenkívül a szabadtársulás alapján álló testületek tanácsadó szervezete is működött. A már említett telepítési tanácsadáson kívül — melynek feladata az állami telepések kiválasztása, kitanítása és megszervezése, *mielőtt* a telepre kerülnek —, Soproni behatóan ismerteti a mintagazdaságok szerepét a mezőgazdaság irányításánál és kimutatja, hogy Poroszországban 1756 volt a nálunk mintagazdaságnak, Németországban „Beispiel-

wirtschaften“-nek nevezett példagazdaságok száma. Megismerjük Soproni könyvéből a mezőgazdasági kísérleti körök — „Versuchsringe“ — keletkezését, célját és szervezetét, mely kísérleti körök a tudományos intézetek telepeiről a gyakorlati életbe viszik ki a kísérleteket és ott a gazdák nagyobb tömegeinek szemeláttára nyilvánul meg ezeknek eredménye. A kísérleti körök eszméit 1921-ben vetették fel és 1928-ban már 497 kísérleti kör működött mintegy 18.000 gazdasággal, amelyeknek tetemes része parasztbirtokokból állott.

Annak, hogy a német mezőgazdasági szervezkedést és intézményeket még aránylagosan sem tudjuk átvenni, sok oka van és mégis igen tanulságos és értékes felvilágosításokat nyújthat Soproni könyve, amely remélhetőleg nem kerüli el azok figyelmét, akik a mezőgazdaság fejlesztésénél munkálkodni hivatottak és illetékesek.

Éber Ernő.

Balla Antal: A legújabb kor gazdaságtörténete Kir. magy. egyetemi nyomda Budapest, 1935. 315 l.

Balla Antal ismert nevű és kiváló művelője a legújabb kor történetének. Annak tárgyköréből ezuttal a gazdasági részt dolgozta fel; arról írt huszives könyve a magyar olvasó részére a szükséges áttekintést élvezetes formában adja.

Munkája három részre oszlik. Az első az ipari forradalom címe alatt annak a nagy gazdasági átalakulásnak a története, amely a gőzgép munkába állításával a XVIII-ik század végétől kezdve és Angliából kiindulva az egész világ gazdasági életét átalakította. Röviden, de áttekinthetően fejti ki a gépekhez szükséges szén kihasználásának és vas felhasználásának fontosságát, a mezőgazdaság fellendülését, a szabad termelést, az iparcikkek piacra dobását, a vámok leépítését és a szabadkereskedelem érvényrejutását, a gazdasági és társadalmi individualizmus diadalra emelkedését. Mikor az angol gazdasági fellendülésnek Franciaországra gyakorolt hatását ismerteti, találóan állapítja meg az eltérést az angol és francia gazdasági rendszerek között abban, hogy ott az egyéni kezdeményezés és a munka alapján kialakult nagytőke-gazdálkodással, itt az egyenlőség eszméje alapján létrejött kistőke-gazdálkodással állunk szemben. A nyugati államok ismertetése után azonban Németország és a középeurópai területek gazdasági alakulása helyett Oroszország gazdaságtörténetét ismerteti, csak azután térve vissza és tárgyalván Magyarország, Németország és Olaszország fejlődését.

A könyv második részében szerző gazdasági imperializmus cím alatt foglalja össze azt a világgazdasági rendszert, amely 1871-től a XIX-ik század végéig uralkodott. Magyar nyelven itt kapjuk első ízben könnyen áttekinthető leírását e három évtized gazdaságtörténetének és szinte sajnálnunk kell, hogy szerző helyszűke miatt nem adhatott bővebb ismertetést. Az egyéni szabadság aláhanyatlásának, a kartellek és trösztök kialakulásának ismertetése mindenki előtt érthetővé teszi a jelenkor nagy kérdéseit, a szabad versenynek korporációs alapon való korlátozását. Ebbe a részbe van beékelve Németország, valamint Magyarország gazdaságtörténetének rövid áttekintése az elmúlt évszázadban, mely érdemes volna arra, hogy külön megírassék. Igen helyesen emeli ki a szerző azt a nagy különbséget, amely a Széchenyi-féle gazdasági rendszer és a kiegye-

zést követő idők gazdasági politikája között mutatkozik; ott a földművelés felkarolása, itt az ipar fellendülése uralkodik.

A könyv harmadik része a huszadik század gazdaságtörténetével foglalkozik. Részletesen ismerteti a háborúra való gazdasági felkészülés politikáját, amelynek hullámvonalát az autarkikus gazdasági rendszer bevezetése indította meg. Az haladt nyugatról kelet felé, a francia elzárkózástól a német agrárvámokon át az általános fegyverkezéssel párhuzamosan, az európai háborúig. A háborús évek gazdaságtörténetét azonban csak futólag érinti és a tárgyalás súlypontját az olvasót talán jobban érdeklő jelen gazdasági helyzet ismertetésére helyezi át. Nagyon tanulságos és a magyar olvasó előtt nagyrészt újszerű az, amit az európai gazdálkodás összeomlásáról elmond. Mig Németország pénzügyi összeomlása Európát alapjaiban rendítette meg, addig Franciaország felszinen maradása elszigetelt jelenség maradt. Magyarország elveszítette nyersanyagát és ezért az 1930-iki válság hulláma földre terítette. Mivel azonban a gazdasági válság akkor már általános volt, általánosan keresik annak gyógy szerét is. Így érkezünk el a gazdasági autarkián keresztül az irányított gazdálkodás rendszeréhez, ami merőben ellentéte az individualizmusnak. Nemcsak azért, mert korlátlanul uralkodik a fogyasztó fölött, hanem azért is, mert ez a gazdasági uralom politikai uralommal egyesül.

Balla könyve a rendelkezésére álló forrásanyag helyes felhasználásával hasznos vezérfonalat ad, amely egyben élvezetes olvasmány, elfogulatlan, tárgyilagos és tanulságos. Kiállítása izléeses, a ma igényeinek megfelelő, azt mindenképpen kielégítő munka.

Horváth Jenő.

Cs. Szabó László: Franklin Delano Roosevelt. Budapest: Válasz, 1935. 51 p.

A szerző a politikai és gazdasági miliötényezők változásának kaleidoszkopikus beállításával rövid fejezetekbe tömörítve akarja az olvasóval a Roosevelt személyéhez fűződő amerikai reformpolitikát megismertetni. Munkájának első részében a reformpolitika előzményeinek társadalmi lélektanával foglalkozik, majd az elvszerűen beállított politikának rövidebb és hosszabb hatályu intézkedéseit s azok lényegét ismerteti. Közvetve, különböző szemszögből megvilágítva az elnök jellemrajzával is találkozunk, ami jó szolgálatunkra van politikai intencióinak értékelésében.

A szerző szemünk elé tárja azt a nehezen áttekinthető, zavaros küzdelmet, amelyet a törvényhozás viv a New Deal politikai megalapozási munkájában. Látjuk egyuttal, hogy mily nehézségekkel jár meglévő politikai szerkezet mellett a szükségessé váló reformintézkedések egész sorának elindítása akkor, amidőn az alkotmányosság korlátait nem akarjuk túllépni.

Valamivel részletesebben látjuk a gazdasági élet felélénkítését célzó gazdaságpolitikai intézkedéseket, aszerint, hogy azok a mezőgazdaság-, ipar- vagy hitelszervezetre vonatkoznak. A mezőgazdaságban a farmer, az iparban az ipari munkás egzisztenciáján kell segíteni, mert a munkanélküliség tünetei és szociális körülményei nyomasztóak. A gazdasági élet felélénkítését célzó intézkedésekben sok a tüneti kezelés és igen sok beavatkozásnak kísérleti jellege

van. A szerző mindent elkövet, hogy az intézkedéseket áttekinthetőkké tegye, azokat segély, nekilendítés és reformcsoportokba osztályozva és egy tömör krónikával is szolgálva.

A szemléltetési módszertől függetlenül azt hisszük, hogy a szerző a tanulságok levonásával túlságosan pesszimista és szigorú kritikus akkor, amikor nem akarja a Rooseveltnél elnöksége alatt eddig hozott politikai beavatkozások szerves mivoltát és azok — ma még világviszonylatban egyedülálló — egységes koncepcióra való törekvését elismerni. Az európai államokban (Németország, Olaszország) inaugurált gazdaságpolitika csak tervszerűtlen próbálkozásnak tűnik fel az amerikaiakéhoz viszonyítva. Az elismerésnek e hiányán az értekezésének végén hozott fejezetei, amelyekben a Roosevelt által támogatott társadalmi és gazdaságpolitikai irányelvek és célok ismeretetésével foglalkozik, mit sem segítenek.

Mindazok, akik a N. R. A. és a New Deal lényegéről gyorsan tájékozódni akarnak, hasznosan olvashatják végig e kis könyvecskét.

Andreich Jenő.

Jelentés az Országos Hitelvédelmi Egylet 1934. évi működéséről. Budapest, 1935. — 40 l.

A hitelezők kockázatát teljes mértékben kiküszöbölni sohasem lehet. Még a legóvatosabb hitelezőt is fenyegetik a konjunkturális változások, a hitelezett pénz elértéktelenedése, az adós rosszhiszemisége, az adós vagyoni viszonyaiban beállott, előre nem látható változások és egyebek. A hitelezők védelmének egyik legcélravezetőbb biztosítéka az egyesületbe tömörülés a közös érdekek védelmére. Az előttünk fekvő jelentésből azonban nem egy érdekcsoport megvédésére alakult egyesület működése tűnik ki, hanem egy közérdekű intézmény közgazdasági tevékenységének keresztmetszete. A jelentés szelleme azt leheli, hogy a hitel minél tökéletesebb kiépítése nem az adós és nem a hitelező egyoldalú érdeke, hanem közgazdasági érdek és a jelentés legnagyobb része azzal a kérdéssel foglalkozik, hogyan lehetne a megromlott hitelviszonyokon javítani.

A jelentés első része a hitelbiztonságot érintő adatok alakulásával foglalkozik. A budapesti bíróságok ügyforgalmi adataiból a váltóóvások, a vagyontalansági esküt tett személyek számának, a fizetéseképtelenségi esetek és vagyonértékek számszerű alakulásának, a fizetéseképtelenségek szakmai megoszlásának és a külföldi fizetéseképtelenségek adatainak felhasználásával megállapítja a jelentés, hogy — az 1930—1932. évekhez képest — a fizetéseképtelenségek gazdasági jelentősége lényeges mértékben lecsökkent és a kihitelezések kockázati arányszáma az elmúlt év folyamán is kedvezően alakult. Ugyanezt állapítja meg a jelentés a külföldi országok tulajdonos részére vonatkozólag is. Azután sorra veszi a hitelbiztonsági viszonyok alakulásának közgazdasági vonatkozásait. Megállapítja, hogy a külföldi hiteleknél és a mezőgazdasági tartozásoknál fenntartott védelmi rendszer a hitelek megmerevítésére vezetett. A normális hitelviszonyokhoz való visszatérés csak a védelmi rendszer leépítése esetén képzelhető el. De az elmúlt év folyamán a végleges rendezéshez is közelebb jutottunk, amennyiben Magyarország összes külföldi tartozásainak összege, amely 1931. év végén 4309.1 millió pen-

göt tett ki, az 1934. év végével, megbízható becslések szerint alig tehető többre 2500—2600 milliónál. A mezőgazdasági adósságrendezés terén pedig az individualizálás rendszerét ajánlja magának a mezőgazdaságnak érdekében, amelynek hiteligényei a jelen viszonyok közt megfelelő kielégítéshez nem juthatnak. A mezőgazdasági magán-egyességi eljárás lefolytatása megadhatja a lehetőségét annak, hogy a kötelezettségeiknek eleget tenni nem tudó gazdák ügye egyéniesítve nyerjen elintézését s hogy a gazdatársadalom aránylag csekély hányadát kitevő ez adósréteg érdekeinek védelmében, ne kelljen továbbra is oly rendszert fenntartani, amelynek hátrányait, hitelképességének leromlása folytán az egész gazdatársadalom megérzi.

Megállapítja a jelentés, hogy az elmúlt év folyamán a belföldi áruforgalomban a hitelélet felépítésének, a hitelkeretek kibővítésének jeleivel találkozhatunk. A hitelkeretek nagyobb mértékben növekedtek, mint a felmerült fizetéseképtelenségek. Ez nem utolsósorban azért bizonyult lehetségesnek, mert egyre inkább megerősödött a bizalom a magyar kereskedelem és ipar fizetési készségével szemben. Az áruhitelnél a felmerült hitelkockázat arányszáma a forgalom 1%-a alatt maradt, ami a legjobb bizonyítványt állítja ki a magyar adósok teljesítéséről.

Az elmúlt év fizetéseképtelenségi eseteinek vizsgálatából ezzel szemben az a szomorú következtetés vonható le, hogy az ügyek nagyobb számában merültek fel aggályos, az adós rosszhiszeműségére vagy legalább is gondatlanságára utaló körülmények. Ez egyrészt arra alapítható, hogy egyre inkább jelentkeznek oly esetek, amelyekben az adós a kényszeregyességi rendelet kivételes intézkedésével élve, 50%-on aluli hányad felajánlásával kéri az egyességi eljárás megindítását. Emellett a könyvvezetés hiánya vagy rendszertelensége egyik legsúlyosabb fejezete a felmerült fizetéseképtelenségeknek. A rendes könyvvitel hiánya önmagában véve is oly súlyos gondatlanságot állapít meg, annyira alkalmas arra, hogy az adós jóhiszeműségével szemben jogos aggályokat ébresszen, hogy valóban komoly megfontolás tárgyát kell, hogy képezze az a körülmény, hogy ennek az állapotnak csak a könyvvezetési kötelezettség szigorú szabályozásával lehet végét vetni. Több esetben merült fel az az aggályos körülmény is, hogy az adósok egy része az 1934. év folyamán jelentkező hitelkibővítésből aránytalanul, üzleti forgalmának kereteit meghaladó módon vette ki a részét és a nagyobb hitel igénybevételét követőleg rövid idő múlva fizetéseképtelenséget jelentett be. Itt csak a büntetőjogi megtorlás segít. Az aggályos esetek teljesen elfogulatlan elbírálása érdekében az OHE jury-t létesített, amelynek hivatása, hogy az elébe kerülő fizetéseképtelenségi eseteket az erkölcsi szempontok kellő méltánylása alapján bírálja el. Birói gyakorlatunk és az osztrák és német új kényszeregyességi törvények azonban az erkölcsi érdemesség kritériumának elejtésével a gazdasági érdemességre helyezik a súlyt, s nem annyira azt tartják vizsgálándónak, hogy az adós az egyességi eljárást megelőző időszakban olyasmit követett-e el, ami rosszhiszeműségének megállapítására alkalmas lehet, hanem azt nézik, hogy a fennforgó körülmények között van-e lehetőség arra, hogy a hitelezők követelésük egy részéhez hozzájuthassanak.

Nagy nehézséget jelent végül, hogy a hitelezők egy része, gyengébb gazdasági helyzete vagy kisebb erkölcsi ellenállóképessége

folytán, nem is jelentős pillanatnyi előnyökért könnyen hajlamos arra, hogy az adós visszaéléseinek leplezését előmozdítsa.

A jelentés a fizetéseképtelenségekre és csődökre vonatkozó igen tartalmas statisztikai anyaggal fejeződik be.

Lautenburg István.

Braeutigam, Harald: Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus. II. Auflage. Carl Heymanns Verlag, Berlin, 1933. 116 l.

A sokat emlegetett világválság nem tisztán gazdasági és hatalmi kérdés, hanem egyuttal világnézetek és gazdaságbölcseleti álláspontok harca. Egyrészt a két materialista rendszer: a *liberalizmus* és *szocializmus* állnak egymással szemben, mint kibékíthetetlen ellenségek, másrészt a *nacionális* érzelmvilág állít fel olyan ellentétet, hogy a szomszédos országok is kinei falakkal vannak egymástól elzárva. E gazdasági rendszerek kiélezett ellentéte felett ott lebeg az *univerzalizmus* felsőbbrendű világnézete, amely szintén eget kér, hogy keresse gyakorlati megvalósulása formáit.

A mai német *nemzeti szocializmus* a különböző gazdasági rendszerek omladékain akarja megépíteni fellegetvárát és mindenik rendszerből felszívja azt, amit céljaival s a kor szellemével összehangzónak talál. A kapitalizmusból át akarja menteni a magántulajdont és vállalkozási kedvet; a szocializmusból elfogadja a munka feltétlen gazdasági fölényét; a nacionalizmusból veszi célkitűzéseit és érzelmi veretét s az univerzalizmusból is előlegez valamit szervezeti felépítésében.

A nacionalizmus éles, világos s az univerzalizmus homályosabb, elmosódó körvonalai nem is zavarják a kialakuló nemzeti szocializmus békés összhangját. De a kapitalizmus és szocializmus beszűrődései már zökkenéseket okoznak, kátyus utakra terelik a gazdasági élet lazult eresztékű szekerét és bizonyos kérdésekkel szemben „halt“-ot parancsolnak. Ilyen kérdés elsősorban, hogy a *tőke* hogyan illeszkedik bele a nemzeti szocializmus gazdasági felfogásába? Egyébként is a tőke a közgazdaságtannak legtöbbet hánytorgatott és legkikezdhetőbb pontja. A munka értékében, termelő erejében, jogos igényeiben nem kételkedett egyetlen kor sem, de a tőkével szemben a kérdések tömege vetődik fel a klasszikusoktól kezdve egész napjainkig.

A tőkeprobléma megoldása azért annyira fontos, mert végeredményében a nyereség és kamat kérdésén át a *jövedelemelosztás* problémájába torkollik. A jövedelemelosztás pedig nemcsak a közgazdaságtannak, hanem a nemzeti politikának és jólétnek is alapvető kérdése. Minden olyan gazdasági rendszernek, mely a nemzet boldogulását, felülkerekedését és verhetetlenségét munkáló nemzeti politika kísérezeneje, elsősorban a jövedelemelosztás kérdését kell rendeznie, mert ez szokott a legégetőbb sebek, széthuzások és nemzeti erőtlenség forrása lenni. E mű háttérében is ez a gondolat lüktet.

Braeutigam könyvének az a célja, hogy elméleti alapot adjon a nemzeti szocializmus követeléseinek és a megvalósítás eszközeit és utjait megmutassa. A nemzeti szocializmus gazdaságpolitikai programjának az a meggyőződés az alapja, hogy a kapitalizmusnál

jobb is van a világon, anélkül, hogy az mingyárt szocializmus lenne. A nemzeti szocializmus tehát e két gazdasági rend közé akar helyezkedni. Főproblémája pedig az, hogyha a kapitalizmus munkamegosztásos, keresetgazdasági, pénzelszámoló szervezetét fogadja el alapnak, milyen szerepet engedjen benne a tőkének? Önálló termelési tényező semmiesetre sem lehet, hanem csak munka- és munkajövedelemközvetítő s így monopolszerű nyereségtörekvés és kamatrabszolgaság sem fűződhet hozzá.

A kamat a kapitalizmusban úgy van beállítva, mint a termelés észszerű irányítója, holott nem tölti be ezt a hivatást. Sőt lényegesen hozzájárul a mai válsághoz, mert a vállalkozó mindenáron nyereséghez akarván jutni, emeli az árakat. Már pedig a válság oka éppen az, hogy az általános árszint nem felel meg az általános jövedelemszintnek s így az ár- és jövedelemnívó között diszkrepancia mutatkozik. A szerző a különböző vállalkozási formákat szemügyre véve keresi, hogy nemzeti jólét szempontjából melyik a legideálisabb.

1. Teljes szabad verseny esetén a *magánvállalkozás* közelíti meg legjobban a kívánt állapotot, mert a tőke odaáramlik, ahol legnagyobb szükség van rá és nagy munkaközvetítő ereje is van. A nemzeti szocializmus szempontjából mégis elvetendő, mert könnyen félrebillenhet benne a magánérdek és közérdek egyensúlya.

2. A *monopolszervezett magánvállalat* áll legmesszebb a vállalkozás ideáljától, mert itt a tőkejővedelem nem munkaközvetítőszeréből, hanem az adott munkalehetőségek szétrombolásából ered.

3. A *kereseti célra alakult közüzem* sem jöhet számításba, mert korcs alakulat, amely sajátmagának ellentmond. Mint közüzemnek ugyanis a közérdeket kellene szem előtt tartania, de nem teheti, mert kereseti célra alakult s a közület jövedelmet vár tőle.

4. Legideálisabb a *szociális termelésre alakult közvállalat*, amely a „szociális versenygazdaság” rendszerének vállalati típusa lenne és a kapitalizmus kamatszámításból eredő hibáit nélkülözné. Ebben az új gazdasági formában is megmaradna a munka- és fogyasztási terület szabad választása, a munkamegosztás verseny, szabad forgalom, mindössze a termelőeszközök mennének át magánulajdonból köztulajdonba. A vezetés azonban továbbra is egyéni felelősség alatt maradna. A tőkés, illetőleg vállalkozó szerepét az üzemvezető töltené be, akinek az lenne feladata, hogy minél olcsóbban termeljen. A nyereséget nem áremeléssel, hanem a forgalom kiterjesztésével érnék el. Az üzemvezetők jól végzett munkáját az elért forgalom arányában külön lehetne jutalmazni.

Ennek a vállalkozási formának problematikája nem a vezetés, hanem az *alapítás* rejtélyében van. Főkérdés az, hogyan gondoskodják a gazdasági élet megfelelő tőkefedezetről? A szerző szerint ez az állam feladata. De a szükséges tőkét ne vonja el a régebbi befektetésektől, mert ezzel csak drágulást, munkanélküliséget s az álló tőkék holttá tételét eredményezné, hanem hajtsa be adó alakjában. Az alapításokat valami állami szerv végezhetné. Ennek kellene megfelelő szakismerettel és felelősségtudattal döntenie az új üzemek, új eljárások, javítások bevezetéséről, vagy új tőkék felhasználásáról. Az általános jólét emelése érdekében még a nyereségről és az amortizáció költségeiről is le kellene mondani, hogy az üzem teljes kapacitással és minél olcsóbban dolgozzék. Hiszen ezek az átmeneti veszteségek az adózóképesség emelkedésével ugyanis megtérülnének.

Ilyen lenne *Braeutigam* szerint a rendileg szabályozott verseny magánvállalkozása, amely a szabad verseny előnyeit megőrizné a káros következmények nélkül. Majd vizsgálja, hogy ebben az új gazdasági rendben hogyan alakulnának a bérek és árak, a pénz és nemzeti jövedelem. A mai termelési rend mellett csak a kiválasztottak, a tőkések részesülnek nyereségben, már pedig a nemzeti össztermelés nyereségében mindenkinek részesednie kell. Ennek egyetlen hatásos útja az egyenlőnek maradó bérek és fizetések mellett bekövetkező általános árcsökkenés, amely a profitráta csökkentésével érhető el.

A könyv *gyakorlati* részében a tőkeképződés útját részletezi. Miután ebben az új gazdasági rendben nem egyesek gyűjtenék a tőkét, hanem a közösség teremtené elő adózás útján, arról is gondoskodnia kellene az államnak, hogy a tőke ne vándorolhasson külföldre, mert azzal károsulna a nemzet. A megoldást a „belső valuta”-rendszerben látja. Csupán olyan pénz volna forgalomban, amelyik csak belföldön érvényes. S hogy külföldre özönlése még jobban kizárassék, joga lenne a jegybanknak az egyes szériákat bármikor érvényteleníteni és három napon belül új pénzre cserélni. A külföldi forgalom arany, deviza és giró útján bonyolódna le.

A mai gazdasági élet telve van meglepetésekkel, váratlan fordulatokkal, amelyek mind megoldást keresnek. A gyorsan pergő helyzetváltozások annyi problémát dobnak felszínre, hogy nem lehet csodálkozni rajta, ha a közgazdaságtan apostolainak száma is egyre nő. Ez a könyv is a gazdasági zűrzavar egy lehető megoldására mutat rá.

Amit elmond, azt nagyon alapos, pontosan kidolgozott, átvilágított, logikus elmélyedés alapján mondja, de tervei kissé fantasztikusak. Nagy kérdés, hogy vajjon a gyakorlatban mit lehetne belőlük zökkenők és balsikerek nélkül megvalósítani? Nézzük pl., hogy a közös tőkével létrehozott vállalat üzemvezetője helyettesítheti-e a kapitalista gazdasági rend vállalkozóját? Aki felelősségrevonatas sulyával vállalkozik, merhet-e olyan szabadon, mint aki saját veszélyére kockáztat? Viszont ha akár óvatosabb, akár könnyelműbb a kelleténél, nem hat-e az zavarólag a gazdasági élet menetére? Azután az üzemvezetők személyének kiválasztásánál nem csusznának-e be olyan mellékszempontok (protekció, előjogok), amelyek szintén hátrányosakká válhatnak az eredmény szempontjából? (A mai közüzemek szemlélete alátámasztja ezeket az aggodalmakat.) Az, hogy nem nyereséget, hanem általános árcsökkenést akar elérni, a köz szempontjából feltétlenül előnyös, szociális gondolat. De kérdés, hogy ez az önzetlen cél kellően ébren tudná-e tartani azt a készséget, gyorsaságot, lendületet, előretörést, amit a nyereség reményétől szitott vállalkozási kedv hoz a mai gazdasági életbe. Egyébként a nyereség kérdése áll legtisztázatlanabbul az egész műben. Mert ha a vállalat nem dolgozik nyereségre, miből fizet külön jutalmat a vezetőknek, miből kockáztat, tartalékol? Ha pedig nyereséget akar, ellentétbe jut önmagával. Bármennyire hangoztatja is, hogy e gazdasági rend a szabad versenyre épülne, mégis nyilvánvaló, hogy benne a gazdasági szabadság meg volna ölve. Ha a tőke nem áramlik szabadon, hanem hivatalos szervek döntenek a befektetésekről, akkor máris monopolizálva van az egész termelés.

Legvalószínűtlenebbek mégis a pénzre felállított tételei. Olya-

nok, mintha valami álmországra készültek volna. A belforgalom számára tisztán „belső márkát” akar, amelyet ne lehessen kivinni s külföldön ne is legyen érvényes. Csakhogy ezt hatalmi szóval nem lehet eldönteni. Ha „jó” egy ország pénze, akkor külföldön is jó, tekintet nélkül arra, hogy milyen külső jegyben van megtestesítve. A fizetési eszközök áramlásának, értékelésének megvannak a titkos rugói, amelyek maguktól működnek s a gazdasági élet törvényeinek sokkal erősebb a szava, mint az államhatalomé. A három napon belül cserélhető bankjegyek gondolata is teljesen életképtelen. Hiszen olyan mérhetetlen nyugtalansággal és bizalmatlansággal járnának együtt, hogy abban az országban minden nyugodt gazdasági termelés, számítás vagy forgalom ki lenne zárva.

Braeutigam könyvének gyakorlati vonatkozásait nem lehet komolyan venni. Tisztán elméleti szemmel nézve alapos, elmélyedő tanulmány, amely tipikus megnyilvánulása a mai gazdasági gondolkodásnak: keresni mindenáron a jobb jövő útjait!

Takaróné Gáll Beatrix.

Donner Ottó: Geld und Konjunktur. Beiträge zur gegenwärtigen Wirtschaftspolitik. Carl Heymanns Verlag, Berlin, 1934. 80. old.

Az előttünk levő könyv érdekes példája annak, hogy miképpen igyekszik a német közgazdasági tudomány feldolgozni azokat az eredményeket, amelyeket az állami intervencionizmus a német mezőgazdaság, energiagazdaság, építőgazdaság és külforgalom terén az utóbbi években gyakorlatilag produkált. Mindenekelőtt *Keynes* nyomán kifejti, hogy megdőlt az automatikus aranyvalútába vetett hit és ebből szükségszerűen adódott a rugalmas váltóárfolyam-politika követelése. Ez annyit jelent, hogy biztosítani kell az állam felségjogát a pénz- és hitelvolumen mérete, illetve forgási sebessége tekintetében is. Szükséges tehát a hitelszervezet megfelelő működtetése szoros állami felügyelet által. *Otto Donner* hangsúlyozza, hogy a nemzetközi tőkeforgalom szabályozásával szükségképpen együtt jár a nemzetközi áruforgalom szabályozása is. Nyomatékosan hivatkozik ismét *Keynes*re, aki szerint a nemzetközi munkamegosztás gazdasági előnyei ma már korántsem érnek fel a háború előtti előnyeivel és a mai termelési folyamat következményeképpen ma már az autark gazdaság sokkal kisebb fényűzést jelent, mint valaha. Az újabb német gazdasági irodalomban állandóan kihangsúlyozott politikai mozzanatoknak megfelelően, szerzőnk itt rámutat azokra a nemzetközi politikai bonyodalmakra, melyek oly nagy számban adódtak — éppen a nemzetközi munkamegosztás folytán — az utóbbi 150 évben. Kétségtelen — ugymond —, hogy a világ gazdaság az öt lételemlapjaiban megingató válságba nem utolsó sorban az egyes államok hiányos szolidaritása folytán jutott. A mai helyzet nem tekinthető átmenetinek; a nemzetközi árucseréforralom új tényezői — preferenciák, kontingensek, monopóliumok — még csak erősebben fognak érvényesülni a jövőben, ezzel pedig szerző szerint fennáll annak a szükségessége is, hogy a gazdasági élet irányításában új eszközök érvényesüljenek. Fölsorolja azokat a módszereket és eszközöket, amelyek útján az állam jelentős mértékben módosíthatja a jövedelmezőség föltételeit, amelyek által tehát az állam gazdasági intéz-

kedéseiben függetlenné válik a magángazdaság rentabilitási feltételeitől. Ez természetesen jelentős mértékben növeli az állami beruházási politika lehetőségeit.

Donner könyve két részre oszlik. Az első a valuta-, a második a konjunkturapolitika kérdéseit tárgyalja.

A pénzürték feltételeinek tárgyalásában szerző fölveti a kérdést, vajjon lehetséges-e a pénz semlegesítése és a pénzürtékpolitika mely eszközeivel érhető az el. A klasszikusok idevágó álláspontjának ismertetése után részletesen foglalkozik *Wicksell* elméletével, mely a természetes kamatból vezeti le a kielégített hitel igények és a tőkeképződés közötti egyenlőséget, ebből az állandó árszínvonalat és a semleges pénzt. Azután foglalkozik a *Wicksell*-féle elmélet bírálóival és arra az eredményre jut, hogy a pénzürték állandósítása elméletileg lehetséges, gyakorlatilag megvalósítható és gazdaságpolitikai szempontból kívánatos. Donner szerint a pénzürték állandósításának kérdése azon dől el, vajjon megvan-e a mód arra, hogy a beruházások méreteire az állam döntő befolyást gyakoroljon. Szerinte ez a hitelpolitikai módszerek kérdése. Elsősorban szükséges, hogy a pénzintézetek messzebbmenő függésbe kerüljenek a jegybankkal szemben. Ma még az a helyzet, hogy a pénzintézeteknek, tehát a magánbankoknak is, korlátlan hitelbővítési lehetőségük van a „bargeldloser Zahlungsverkehr“ által, hitelezési politikájuk tehát nagyjából függetlennek mondható. Ebből a szempontból fontos szerepe lesz a jövőben a liquiditási szabályoknak, a jegybank diskont- és nyitpiaci politikájának. Ezeknek legfőbb célja mindenestre az, hogy a beruházások lökésszerű térfogatcsökkenése és növekedése elkerülhető legyen.

Konjunkturapolitikai fejtegetéseiben szerző a tőkeképződésből indul ki. Rámutat arra, hogy a régebbi német kormányok válságpolitikája a kontrakció jegyében állott. Azok a javaslatok, melyek a gazdasági élet megélénkítését hitel- és valutapolitikai kezdeményezések útján kívánták megvalósítani, inflacionisztikusoknak minősítettek. Azóta ez a probléma — legalább is német vonatkozásban — gyakorlatilag eldőlt. Elméletileg azonban nem. Itt még változatlanul fennáll a vita, melyben az egyik álláspont szerint a takarékoság által szüntethető meg legjobban a válság, míg a másik álláspont a kivezető utat éppen a vásárlóerő kiadásában, tehát a beruházásokban jelöli meg. E tekintetben három álláspont áll egymással szemben. Az első kerek elutasítja a takarékoság gondolatát. Szerinte a takarékoságnak, tehát a vásárlóerők visszatartásának az a következménye, hogy a fogyasztási javak piacán csökken a kereslet és a válságot a fogyasztási javaknak viszonylag túl nagy kínálata idézi elő. A második felfogás — a tradicionális közgazdasági elmélet — fenntartás nélkül üdvösnek tartja a takarékolást. Szerinte a fogyasztási javak kereslete kisebb kell, hogy legyen, mint a jövedelem, a megtakarított különbség pedig lehetővé teszi azoknak az új javaknak előállítását, melyek által a gazdasági haladás valósul meg. A harmadik — szerző szerint — „relatíváló“-felfogás értelmében a tartalékolás nemzetgazdasági hatása annak a viszonylatnak függvénye, melyben a tartalékoló és beruházó tevékenységek egymáshoz állanak. Ha a beruházások méreteit túlhaladja a tartalékolás, úgy ennek következménye az árak csökkenése, a vállalatok veszteséges működése és végeredményben a munkanélküliség. Ha a beruházások és

tartalékolások összhangban vannak, ez az árak emelkedésével, jövedelmező vállalkozással és fokozódó foglalkoztatottsággal jár. Előbbi állapot a konjunkturáé, utóbbi a depresszióé.

Tehát a tartalékoló és beruházó tevékenységek egymásnak meszesemenően függvényei. A nyugateurópai kultúrterületen Donner szerint a két tényezőnek az az egyensúlyi helyzete vált fontossá a múltban, mely az egyenletesen fejlődő gazdasági élet jegyében állott. Ez az állapot jellemezte a modern ipargazdaság szekuláris alakulását. A második kombináció — amidőn stacioner és telített gazdasági keretben állandó a népesség száma és stagnál a műszaki haladás — a jövő képe. A harmadik kombináció, mely a tőkék egyenletes elfogyasztását jelenti, sokak szerint a mai és — középeurópai vonatkozásban — a jövőbeni helyzetet jellemzi.

Szerző szerint a közületi válságpolitikának három fejezete van. Az első a pénzpiacra irányul és a diskontláb útján hat ki — tapasztalat szerint kevés eredménnyel — a konjunktura alakulására. Második módja a beavatkozásnak a beruházási költségek csökkentése. Ez részben a tőkepiacnak a nyíltpiaci politika útján történő fellélenkítésével, részben a termelésre nehezedő adóterheken való könnyítéssel történik. A harmadik és leghatékonyabb mód, mellyel a közület urrá válhatik a válságokon: a közmunkák útján történő stimuláció. A közmunkák által adatik mód arra, hogy legrövidebb időn belül eredményesen befolyásoljuk a munkapiacot.

Otto Donner szerint Nagybritannia az egyetlen ország a világon, amelyben a konjunkturapolitika kezdettől fogva tökéletesen rendszeresnek volt mondható. Kezdődött a fontnak az aranyalaptól való elválasztásával, egyidőben a bankdiskont csökkentésével, majd folytatódott a tőkepiac megfelelő élénkítésével és mindezek által a magánépítő tevékenység felélesztésével. Angliában Keynes és mások becslése szerint a munkaszerzésre fordított összegek másfél- vagy kétszeresükké növelték a nemzeti jövedelmet.

Közmunkák útján mindenekelőtt arra kell törekedni, hogy a jövedelmezőség növelése útján megszűnjék a „rentabilitási olló“. Az ilyen munkák finanszírozása a hatékony pénzforgalom növekedésével kell hogy történjék, tehát vagy a forgási sebesség fokozásával (tezaurált pénzek mozgósításával), vagy a pénzmennyiség növelésével a kimenekült és állami tőkék megragadása, a jegybank igénybevétele stb. által. Igen fontos a beruházások kívánatos határainak megszabása is. Szerző ezt a beruházásokat kísérő jelenségekből állapítja meg. Amíg a foglalkoztatottság és az árszínvonal alacsony, amíg a hitelpiac dermedtségéből föl nem engedett, a szükséges beruházások alsó határát sem értük el. Amíg pedig nem szaporodnak rohamosabb mértékben a magángazdasági beruházások, nem nő erősen a foglalkoztatottság és nem emelkednek jelentősen a nagykereskedelmi árak, addig a konjunkturapolitikai szempontból kívánatos felső határ nem éretett el.

Donner egyik legfontosabb konklúziója oda irányul, hogy a beruházások és közmunkák elsősorban azért szükségesek, mert a konjunkturaautomatizmus több oldalról is lehetetlenné vált. Lehetetlenné vált a költségek oldaláról, de a jövedelmezőség oldaláról is. Érvényesülésében súlyos akadálya támadt azáltal, hogy az egyes beruházási objektumok egységei műszaki szempontból is jelentősen

megnöttek, ami a beruházásokkal járó kockázatnak is nagyobb méreteket adott.

Otto Donner kiválóan és áttekinthetően megírt munkáját az újabb jelenségek ismertetésével, a kívánatos kamatláb és a pénzpiac taglalásával fejezi be.

ujlaki Müller Pál.

Salzwedel Günter dr.: Konjunkturpolitik mit Hilfe des öffentlichen Sachbedarfs. Würzburg, 1934. 53 l.

A tanulmány arra a kérdésre igyekszik feleletet adni, hogy vajon a hatóságok ingó- és ingatlanbeszerzéseinek megfelelő irányítása révén lehet-e a gazdasági konjunktura hullámvonalának kilengését egyenletesebbé tenni. A kérdés fontosságára és a hatósági dologi kiadások nagy jelentőségére jellemző, hogy Németországban 1928-ban a termelt dologi javak 15%-át a hatóságok azévi szükségleteinek fedezésére fordították, ez a százalék pedig csupán a statisztikai kimutatással rendelkező hatóságok adatait tartalmazza. A dologi kiadások terén eddig követett gyakorlatot konjunkturpolitikai szempontból tekintve, az erre vonatkozó statisztikai adatok hiányossága ele nére megállapítható, hogy azok az általános gazdasági helyzettel párhuzamosan alakultak. Javuló gazdasági helyzet idejében a dologi kiadások általában növekedtek és fordítva, tehát a gazdasági élet hullámvonalára nem hatottak kiegyenlítőleg, hanem éppen ellenkezőleg: a jó gazdasági konjunkturát még csak fokozták a kereslet növelésével, a lanyhult gazdasági helyzet idejében pedig gyengítették azt a megrendelések csökkentésével.

Szerző a hatósági dologi szükségletek fedezésében közreműködő gazdasági ágakat két csoportra osztja: I. a hatósági rendelesektől jelentékenyen függő és II, az ezektől nem jelentékenyen függő ágakra. Az előbbieken abban látja a hatósági szükséglet fedezésének konjunktura-politikai szempontból való ideális megoszlását, ha e gazdasági ágaknak a foglalkoztatását egyenletesebbé teszik. A II. alá tartozóknál pedig abban, ha a javuló gazdasági helyzetben a hatósági megrendelések visszatartatnak, nehogy az amugyis esetleg már túlméretezett gazdasági ágakban a kereslet még fokozódjék; viszont a rosszabb konjunkturában a dologi szükségletek fedezésével az ellanyhult kereslet fokozatosan felélénkíthető. Minthogy eddig a hatósági beszerzések nem ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével történtek, a szerző itt egy lehetőséget lát a gazdasági hullámvonal egyenletesebbé tételére.

A gyakorlati keresztülvihetőség kérdésében azonban a szerző is kénytelen elismerni, hogy míg az I. alá tartozó gazdasági ágaknak állandó, egyenletes megrendelésekkel való ellátása taán lehetséges lenne, a II. alá tartozóknak ez előadottak értelmében való foglalkoztatása nagy akadályokba ütközik. Nemcsak ott a nehézség, hogy az államháztartás dologi szükségleteit nem lehet fenti szempontok alapján megváltoztatni, elhalasztani vagy pedig korábbi időpontra áttenni, hanem főként a megfelelő pénzügyi fedezet előteremtésében, hiszen a hatóságok bevételei a gazdasági élet alakulásával párhuzamosan fejlődnek. A bevételek adott alakulásától függetlenül a dologi kiadásokat úgy elosztani, hogy bizonyos kiadások úgy a fejlődés, mint a hanyatlás idejében egyformák legyenek, a kiadások másik

résznél pedig egyenesen fordítva: hogy a depresszió idejében magasabb, a fellendüléskor pedig alacsonyabb zeggel szerepeljenek, — igen nehéz. A szerző, úgy látszik, nem helyez elég súlyt erre a döntő jelentőségű kérdésre. Depresszió idején nagyobb hitelek igénybevételel véli a szükséges pénzügyi támaszt előteremtetni. Ez azonban arra, hogy az állami hitel megszerzése akár belföldön, akár külföldön, különösen depresszióban majdnem lehetetlen. Viszont a fellendülés idején a hatósági bevételek egy részéből a dologi kiadások csökkentése segítségével *konjunktura-kiegészítő alapot* kíván létesíteni. Ez a második terve szintén nem meggyőző. Az államháztartásnál ugyanis a bevételeknek a kiadásokhoz kell alkalmazkodniok. Ha valamely évben tehát a bevételek meghaladták a kiadásokat — már pedig a konjunktura-kiegészítő alap létesítésénél ez a helyzet —, akkor a következő év bevételi előirányzatánál levonásba kellene hozni az elmúlt évben felhasználatlan bevételeket. Az államháztartás terheinek csökkentése nyilván helyesebb, mint egy konjunkturakiegészítő alap létesítése, hiszen az alap nagyságát, felhasználásának módját és idejét megközelítőleg is nehéz felelősségteljesen meghatározni. Mindezekon felül a tervezett irányítás a gazdasági élet alakulására vonatkozó pontos ismereteket is tételez fel, mert csak akkor lehet a dologi kiadások megfelelő elosztását eredményesen keresztülvinni, ha minden kétséget kizáró módon tudjuk, hogy elkezdődött vagy befejeződött-e már valamely általános gazdasági folyamat. Minthogy pedig ez egyelőre alig lehetséges, a gazdasági életben való tájékozódás pontatlansága is igen nagy akadályául szolgál a Salzwedel-féle, egyébként igen érdekes program megvalósításának.

Gábor László.

Kehl, Paul dr.: Verantwortlichkeit des Geldes. Carl Heymans Verlag. Berlin, 1935. 150 l.

Szerző előljáróban a gazdasági válság okaival és az erről felállított elméletekkel foglalkozik. Majd a pénznek, mint az általános bizalom próbakövének, tárgyalására tér át és példákkal alátámasztva kifejti annak szerepét az ó-, közép- és ujkorban. Arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a pénz igény, jog, amelynek érvényesítését az általános bizalom teszi lehetővé. Ősforrása tulajdonképpen az ókorban az isteneknek bemutatott áldozat, amely először konkrét tárgy volt s csak később vált jelképes áldozati tárggyá. Az idők folyamán e jelképes tárgyak lettek a cseregazdaság értékmérői. Később az államhatalom vállalta annak biztosítását, hogy a csereforgalom megkönnyítését szolgáló jelkép valóban szolgáltassa a hozzáfűzött igényeket és jogokat. A pénz és pénzbiztosíték különböző fogalmainak összetévesztéséből ered a hibás nézet, hogy a pénz materiális jószág, holott mint olyan nem elégíti ki szükségleteket és nem használható fel. A pénzzel kapcsolatos nemesfém nem is maga a pénz, hanem annak csupán az általános bizalom elősegítésére szolgáló alátámasztója.

A gazdasági válságot felidéző tényezőket tárgyalva, szerinte mindenkor csak viszonylagos tultermelésről lehet szó. Nem fogadja el a túlméretezett technikai haladás elméletét sem, viszont a tőzsdei spekulációból eredő hitelválság, a bankok veszteségei, a betevők

részéről megnyilatkozott bizalomcsökkenés, továbbá a világháborúból eredő nemzetközi államháztartási hiányok, repárációk már komolyan mérlegelhetők válságveszély gyanúja miatt. A válság okozta a bizalom megrendülése nyitja meg az útjait a hitelszükségletnek.

Élesen szól itt a kamatról, mint egy hitelkeret korlátlan kiterjesztésének leghatásosabb akadályáról. A „kamatrabszolgaság”-ról alkotott gazdasági elveket élesen elutasítja. A gazdasági válság lefojlyásáról szóló fejtegetéseket azzal a megállapítással zárja le, hogy a gazdasági életben beállott merevülési folyamatot csak akkor válthatja fel ismét a gazdasági fejlődéshez elengedhetetlenül szükséges mozgékonyság és rugalmasság, ha a hiteléletbe újra visszatér a *felelősség*, ami a gyakorlatban a pénznek a körforgalomba való visszahelyezését jelenti. A gazdasági válság megoldásának útját szerző a „Selbstheilungsprozess”-ben látja. Ezt a gyógyulási folyamatot alátámasztják: az általános költségcsökkentés (adóleszállítás, állami ügyvitel költségeinek csökkentése s ennek nyomán a magángazdaságok költségteleinek kisebbedése), a hitelkeretek tágítása, rövidlejáratú hitelek meghosszabbítása, közmunkák. (E ponton szerző rámutat arra az érdekes tényre, hogy az egyiptomi gulák felépítésének is tulajdonképpen közmunka jellege volt.)

Érdekesen kifejti a kamat szükségességét is, amelynek eredetét abban látja, hogy a gazdasági életben az emberi önzés a vezető szempont, amely minden teljesítményért ellenértéket kíván. A kiviteli és behozatal kérdésének tárgyalásánál szembenáll az autarkiával és kifejti annak hátrányos megnyilatkozásait.

Az aranyalap helyébe az indexvalutát kívánná, mert szerinte ez a legalkalmasabb eszköz a kapitalista gazdasági rendszer eredményes működéséhez szükséges *felelősség* megerősítésére.

Szerző, mint látjuk, a gazdasági liberalizmus alaptételeit fogadja el művében és ködös, világboldogító tervek helyett a természetes, beavatkozás nélküli gyógyulástól reméli a válság elmúlását.

Lándori György.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue Économique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. I. Nr. 3. — Mars 1935.

Lord Melchett: *Vers la reprise économique*. Az Angliában megindult gazdasági fejlődés jelei a termelésnek az 1929-es színvonal fölé való emelkedése és a foglalkoztatottság kedvező alakulása. A külkereskedelem nemcsak hogy nem romlott olyan mértékben, mint általában a világ többi országaiban, hanem még javult is. A fellendülésnek oka a határozott vámpolitika, amely igen nagy előnyére szolgál a belföldi termelésnek, azonkívül az aranyalaptól való eltérés, párosulva a nemzeti adósság kamatlábának jelentékeny csökkenésével. Ez utóbbi Angliát pénzügyi téren függetlenítette. A gazdasági fellendülés a jövőben két tényezőtől fog függeni. Az egyik az angol ipar megerősítése, a másik a munkanélküliség leküzdése. A szerző francia és belga mintákhoz hasonlóan tervezetet készített, amelyet a lordok házában *Industrial*

Reorganisation Bill címen terjesztett elő. A terv lényegében abban áll, hogy valamely iparág többségének akarata alapján az iparág tömör, zárt organizációba fogandó össze. Az organizáció a gyenge vállalatokat kiselejtezi és lehetővé teszi, hogy az iparág a külföld felé is egységesen lépjen fel. A munkanélküliség kérdése kisebb jelentőségű, mert ez csak megfelelő munkaelosztáson alapul. Ezt akár a munkanap megrövidítésével, akár más hasonló intézkedéssel is meg lehet oldani. A prosperitás feltétele tehát ipari reorganizációs terv alapján (kényszerkartell) megerősített ipar létesítése. — *Hennebicq Léon: La crise et les banquiers Anglais.* A nagy angol bankárok nyilatkozatai alapján vizsgálja a font devalvációjának a londoni piacra gyakorolt hatását. Bár az angol bankárok is foglalkoznak a tervgazdaság rendszerével, azonban azt általában kételkedés fogadja. A szerző egyetért azokkal az angol bankárokkal, akik a nemzetközi szabad forgalomban látják a gazdasági jólét feltételét. — *Ledérmann László: L'essor de l'industrialisation au Japon.* Az általános gazdasági depresszióban van egy ország, amely állandóan növeli ipari termelését, fokozza kivitelét, ahol a munkanélküliség nem komoly probléma, amely versenynélküli alacsony árakon termel és elad és amelynek áruai az egész világot elárasztják. Ez az ország Japán. Mi okozza Japán különleges helyzetét? A szerző szerint nem annyira Japán kiviteli dumping-politikája, hanem társadalmi strukturájának gazdasági következményei, kiváló minőségű kézimunkaereje, üzemének technikai tökéletessége, rendkívül ügyes kereskedelmi ügyvitele, munkabéreinek alacsonyysága és a yen alacsony kurzusa által keletkezett kiviteli prémium. A jövőre vonatkozóan könnyen meg lehet, hogy a politikai események (pl. az erős fegyverkezés következtében a közháztartás rendkívüli megterhelése) igen nagy mértékben megnehezítik Japán helyzetét. — *Nikitine B.: Ou en est la Corée?* Japán Irországnak politikai és gazdasági helyzetéről írott 1933-ból keltezett tanulmány. — *A gazdasági szemlében: Colin F. Campbell: Situation du commerce extérieur. William Favill Tuke: L'assistance apportée par les banques britanniques à l'industrie. Rupert Beckett: Situation financière de l'année écoulée. R. Mac Kenna: Activité efficace des institutions bancaires britanniques. M. J. Beaumont Pease: La valeur efficace du système bancaire britannique.* — *A pénzügyi szemlében: La situation financière en Belgique et le Rapport de la Banque Nationale. G. L.*

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.

• 95. kötet, 1. füzet. 1934 november.

Hubert, Ernst Rudolf: Die deutsche Staatswissenschaft. Az államnak és a társadalomnak fogalmi szétválasztása a mult század közepén bevonult a német tudományba is. Mohl és L. v. Stein feladva a hegeli jogbölcselet tételét, az államtudomány mellé külön társadalomtudományt vesznek fel. Ez a szétválasztás újabb antitézisek kiindulópontja lett, amilyenek az állam és a jog, állam és szövetkezetek, állam és egyén s az állam és a gazdaság ellentéte. Ezzel szemben a mai politikai államtudomány fogalom egységbe foglalja a népet, a mozgalmat és az államot. Az igazi államtudomány a totális államról szól, amely nem norma, sem nem természet, hanem élő valóság. — *Bente, Hermann: Gestaltung und Gestaltwandel der Volkswirtschaft.* A nemzetgazdaság feladata legfőbb fokon a gazdaságnak az élet összefüggésébe való besorozása. Ez szab határt a gazdasági tényezők kiterjesztésének, amelynek minimuma és maximuma között van az az optimum, amelyre a gazdasági vezetésnek törekednie kell. A liberalizmus idején a gazdaság átlépve a maximumot, harccá és kaosszá fajult. Az áralakulás a versenyár idején a minimum, a monopólium-ár által jellemzett időszakokban a maximum körül mozgott. A gazdaság az életnek csak eszköze, ezért a jövő vezetőinek feladata azt az életösszefüggésbe, a megfelelő rangsorba állítani be.

Ezenkívül a gazdasági ágak egymáshoz való viszonyát kell szabályozni s végül a nemzetgazdaságot a világgazdaságba beilleszteni. E cél érdekében nem szabad a gazdaságot államosítani: az organizálhatóságnak is van optimuma, épügy, mint az árnak s ha ezt az optimumot elérik, úgy a gazdasági tényezők a politika és nemzetgazdaság — s nem a magán- és piacgazdálkodás — szempontjából egyensúlyban lesznek. — *Predöhl, Andreas: Gesamte Staatswissenschaft und exakte Wirtschaftstheorie.* Sokan ma elvetik a közgazdasági elméletet, nem tudva azt a liberális világnézettől függetlenül elképzelni. Figyelmen kívül hagyják, hogy az elmélet épügy eltávolodott a liberalizmustól, mint maga a gazdasági élet. A homo oeconomicus és a szabad verseny csak módszertani eszközök a gazdasági folyamatok magyarázatánál: ez a funkcionális egyensúlyelmélet álláspontja. Ez a teória így nem ismertet, csupán ismereteschközöket közvetít, teljesen formális természetű, így mindenféle empirikus tényállásra alkalmazható. Quantitativ kérdésekben nagy segítségére lehet az igazi közgazdaságtannak, amely a gazdaság kérdéseit politikaiakkal kapcsolja össze s így irányító tevékenységet lát el. — *Freyer, Hans: Gegenwartsaufgaben der deutschen Soziologie.* — *Deutsche Staats- und Wirtschaftsleben.* Seraphim, Hans-Jürgen: *Neuschaffung deutschen Bauerntums.* Ez alatt belső telepítés értendő, de nem mint eddig a föld, hanem az ember szempontjából. Az akció célja a keletnémet földbirtok- és üzemviszonyok ujjaalakítása. Az eddigi eredményeket táblázat ismerteti. — *Hammerle, Hermann: Die Entwicklung des deutschen Wirtschaftsrechts seit dem Jahre 1933.* — *Schrifttum.* Dahm, Georg: „Die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens“. Carl Schmitt hasoncimű munkáját ismerteti.

K. V.

Zeitschrift für Sozialforschung.

Jahrgang III. F. Alcan, Paris. Heft 2 1934.

Mandelbaum Kurt u. Meyer Gerhard: Zur Theorie der Planwirtschaft. A tervgazdaság fogalmáról és típusairól szóló fejezet kifejti, hogy a kapitalista tervgazdaságban a termelési eszközök felett való szabad rendelkezés változatlanul megmarad, de az egyes termelési ágak egybevonatnak a verseny kikapcsolása végett: ide tartoznak a kényszertársulások és általában azok az eszközök, elgondolások, amelyek az Egyesült Államokban és Középeurópa széles területein el vannak terjedve (korporációs rendszer). Mindez a gyakorlatban a monopolkapitalizmust erősíti. Ezután részletesen boncolja a szocialista tervgazdaság különféle irányait, elméleteit, majd sorbaveszi a vele kapcsolatos problémákat (kamatkérdés, fogyasztás szabadsága, jövedelemalakulás stb.). A szocializmus és magántulajdon viszonyáról elmélkedve, kifejti, hogy nemcsak az átmeneti gazdaságban, de magában a szocialista gazdasági rendben is helyet foglalna a munkásokon, alkalmazottakon, hivatalnokokon és üzemvezetőkön kívül az önálló vállalkozóknak, kézműveseknek, parasztoknak és egyéb kispolgári elemeknek egy rétege; a nagyobb vállalkozói rétegek viszont ezt az önállóságot semmiesetre sem tarthatnák meg. Az értekezés a tervgazdasággal tisztára elméleti alapon foglalkozik, míg annak gyakorlati vonatkozásaira, mint *Horkheimer* előszava is jelzi, szándékosan nem terjeszkedik ki s így az orosz tervről sem tesz említést. — *Marcuse, Herbert: Der Kampf gegen den Liberalismus in der totalitären Staatsauffassung.* A liberális társadalomszemlélet általános kifejtése után rávilágít az átalakulásra, amely a liberális gazdaságot a modern tekintélyállamhoz vezette. — *Bouglé, Gaston: La sociologie économique en France.* A szociológiai kérdéseknek a jelenlegi francia nemzetgazdasági életbe való behatolásával foglalkozik. Három nemzetgazdasági rendszert különböztet meg: a liberális, a nemzeti és a szo-

ciális gazdaságot. A klasszikus liberális gazdasági elmélet korunkban matematikai gazdasággá fejlődött; szociológiai szempontból sem a klasszikus liberalizmus, sem a „matematikai ökonómia“ nem közelíthető meg, mert mindkettő a homo oeconomicus fikciójából indul ki és számításainál nem veszi figyelembe a társadalmi struktúrát, sőt az egyetemes történelmi mozgalmat sem. Ezzel a „tisztá gazdasági“ gondolkodással szemben egyre jobban előtérbe nyomul a szociális tényezőkkel is komolyan számoló nemzetgazdasági irányzat. Bouglé ezután *Simiand* és *Halbwachs* felfogásának fejtegetése kapcsán rámutat arra, hogy a nemzetgazdaság és a szociológia tudományára egyaránt előnyös, ha a gazdaságtudomány kutatásaiban helyet talál a társadalmi tényezők vizsgálata. — *Horkheimer, Max: Zum Rationalismusstreit in der gegenwärtigen Philosophie* és: *Zu Bergsons Metaphysik der Zeit*. — *Karsen, Fritz: Neue Literatur über Gesellschaft und Erziehung*. — *Löwenthal, Leo: Die Auffassung Dostojewskis von Vorkriegsdeutschland*. — Az irodalmi rovatban elemzett könyvek közül megemlítendő *Bernhard Laum: „Die geschlossene Wirtschaft“* c. művének híralata, amely szerint a könyv egymásnak is ellentmondó elméletei teljesen alkalmatlanok az autarkia helyességének bizonyítására, továbbá *Sven Helander, Ludwig Mises, Preiser Erich* stb. könyvei.

L. Gy.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Május 9-én *Heller Farkas* elnöklete mellett *Neubauer Gyula* egyetemi magántanár adott elő a „közgazdasági optimum“-ról. A társadalomnak, mint célközösségnek gazdasági feladata, hogy tagjai szükségleteinek minél teljesebb és minél jobb kielégítését lehetővé tegye. Ez a nemzeti jövedelem nagyságától és a jövedelemmegoszlás arányosságától függ. A legrosszabb a helyzet akkor, ha alacsony nemzeti jövedelemmel aránytalan jövedelemmegoszlás jár együtt. Az uralkodó gazdasági rendszer a közgazdasági optimumra való törekvést úgy szolgálja, hogy a nyereségmaximum elérését teszi a gazdálkodás mozgató elvévé. Ha a gazdasági verseny szabadsága az elméleti követelményeknek megfelelő, vagyis tökéletes lenne, nemcsak a nyereségeknek kellene minimumra szállaniok, hanem a jövedelemmegoszlás aránytalansága is kiküszöbölődne. Mivel azonban az elméleti szabadverseny meg nem valósítható, a feladat abban áll és ebbe az irányba is tolódt el az újabb elméleti kutatás, hogy hogyan lehet a közgazdasági optimumot tökéletlen verseny feltételezése mellett megvalósítani.

Emlékbeszéd Popovics Sándorról.

A magyar nemzet történetében különös jelenség, hogy a XVIII. század végén kezdődött nemzeti ébredés idejétől a XIX. század végéig a szellemi munka minden terén, politikában, a tudományok, az irodalom, a művészetek, a pénzügyi tudomány terén egyaránt, a nagy tehetségek valódi pazar virágfakadása emelte magasra a nemzeti kultúrát, a legelső nemzeti kulturák színvonalára. Mintha a magyar sors kegyetlen iróniája akarta volna úgy, hogy a nagy katasztrófa a nemzetet annál mélyebbre sujthassa a megcsonkítás, a megaláztatás, a gazdasági és szellemi hanyatlás fájdalmas mélységeibe.

Nem lehet a véletlen műve, hogy a szellemi óriások sohasem egyedül tűnnek fel a nemzetek égboltján, hanem — a történelem tanúságai szerint — fénylő csillagukat rendszerint többé-kevésbbé fényes más csillagok egész pleiádjai szokták kísérni. Azután egymásután tűnnek le a fényes csillagok, s egy időre ismét a közepszerűségek gyenge fényénél keresik utjukat az újabb nemzedékek.

Magyarország pénzügyi vezetése terén Wekerle Sándor hatalmas szelleme ilyen tündöklő pleiádot vonzott s élesztett maga körül, amelynek tagjai szinte egy félszázadon át vezették s befolyásolták Magyarország pénzügyi törvényhozását s igazgatását. E pleiádnak mintegy fészke volt a pénzügyminisztérium híres I. főosztálya, melyben egyesültek a költségvetési, a hitel- és a közgazdasági szakosztályok. Hogy milyen szellemi tartalommal töltötte meg Wekerle ezt az élite-osztályt, milyen iskolát teremtett benne, azt bizonyíthatja már magában az a tény is, hogy a múlt század nyolcvanas éveitől kezdve ez az egyetlen főosztály 9 minisztert, egy számszéki elnököt, egy kabinetirodai főnököt, 3 államtitkárt s egy miniszteri osztályfőnököt adott az országnak, ezenkívül egy vezérigazgatót s egy igazgatót a Magyar Általános Hitelbanknak s egy vezérigazgatót a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének.

Ennek a fényes pleiádnak egyik elsőrendű csillaga, — a még élők közül a legfényesebb — aludt ki nemrég: Popovics Sándor. Mindnyájan, akik Magyarország közgazdasági életében betöltött hivatásunk körében az ő szellemi fölényének va-

rázsa s befolyása alatt állottunk, úgy érezzük, mint a harcban álló sereg, amely egyik legnagyobb vezérét vesztette el. Mély gyászunknak ebben a korai szakában rótta rám a Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége azt a végtelenül meg-tisztelő feladatot, hogy emlékéit a Társaság diszes körében fel-idézzem. Bevallom, szinte félelemmel nyulok ehhez a nehéz feladathoz.

Minden, ami klasszikus, első tekintetre egyszerűnek hat, mert vonalainak nemes logikája harmonikusan, világosan, azonnal érthetően s megbonthatatlanul egységesen hat. De az értelem, a szellem, amelynek külső kifejezése ily nemesen egyszerű, rendkívüli elme, s a tehetséggel kiművelt tudás kincs-bányájának sokféle forrásából táplálkozott.

Popovics a szó legjobb értelmében klasszikus alakja volt a magyar nemzet életének.

Hogyan közelíthetjük meg legjobban problémánkat, hogy Popovics lényének és elveinek kialakulását megérthessük?

Ha nem is vallhatjuk kizárólag helyesnek Hyppolite Taine elméletét a környezet kialakító hatásáról, de ezt a módszert hasznos segédeszközzül jól használhatjuk.

Ha Popovics nem is lett volna magasrangu bírónak, egy septemvirnek fia, s ha nem is került volna korán olyan hatalmas elmének büv körébe, mint volt a Wekerle Sándoré, ha nem is érlelődött volna tehetsége s tudása abban a kivételes légkörben, amelyet első sorban Wekerle teremtett meg az akkori pénzügyminisztériumban, bizonyára akkor is kiváló emberré lett volna a benne rejlő sajátos tulajdonságok erejénél fogva. De hogy a kiváló bíró erkölcsi felfogásának hereditása és az a légkör, az a mindenkép előnyös hatású környezet elő-mozdította tehetségének s jellemének szabad fejlődését, azt mindnyájan érezzük. akik az akkori pénzügyminisztérium belső életét ismertük és abban Popovics Sándor szerepét szemlél-hettük.

Ne méltóztassék tőlem szerénységségnek venni, ha ennek illusztrálására saját benyomásaimat idézem fel egy percre, de elvégre az a festő, aki arcképet fest, legközvetlenebbül ható képet akkor nyújthat, ha egyéni benyomásait viszi át a vászonra.

Először láttam meg Popovics Sándort 1892 szeptember havában, mikor dijtalan pénzügyi fogalmazó-gyakornoki ki-nevezésem megköszönésére kerestem illő szavakat Wekerle Sándor pénzügyminiszter előszobájában. Audiencia napja volt. A régi pénzügyminisztérium stílusos elnöki palotájának várótermében a régi pénzügyminiszterek, Lónyay, Glyczy, Kerkápoly, Szapáry arcképei alatt hosszú padokon szorong-tak a kérvényezők, szalonkabátban, fehér keztyűben, ünnepé-lyes megfátottsággal. Akkorában még bizonyos korrekt ün-nepélyes hangulat honolt a miniszterek körül, visszatükrözve

a tiszteletet, amellyel hivatalok s közönség egyképen körülvették a magyar miniszteri állást. A csendben egy ajtó nyílt, magas, szikár, hosszú szalonkabátos fiatalember lépett be, vörnenyes barna, közepen elválasztott hajjal s a fül alá kanyarodó, akkor divatos pofaszakállal. Élénk, szinte hamiskásan csillogó szeméből sziporkázott az életkedv és — már akkor is — valami lenyűgöző jóindulat. Kezében egy aktával a haptákba vágódó, ugyancsak szalonkabátos titkárhoz lépett s pár szót szolt, de ezalatt már fel is tárta előtte a miniszter ajtaját a pénzügyminisztérium sokordós, híres ajtónállója, Dragnicsek. Közben még valami tréfát mondhatott a titkárnak, mert az ellenállhatatlan nevetéssel zavarta meg az áhitatos csendet, s azután eltűnt a szentélyben, a miniszter szobájában. Kérdésemre a titkár tudatlanságom fölött megbotráncozott hangon felelte: „Popovics!“, mire a várakozók, adótárnokok, dohányárosok, italmérők, nyugdíjasok, megilletődve néztek az ajtóra. Popovics osztálytanácsos volt már akkor is a pénzügyminisztérium szemefénye s reménysége. Az ő számára ott már akkor is nyitva volt minden ajtó és minden szív.

Popovics 1884-ben lépett állami szolgálatba — 22 éves korában — mint díjtalan fogalmazó-gyakornok a kir. adófelügyelőségénél. 1892-ben lett osztálytanácsos, ami az akkori szerényebb tisztviselői világban már hallatlan karriért jelentett. De mint fiatal osztálytanácsos már birta Wekerle teljes bizalmát s barátságát s ennek a nagy miniszternek legintimebb munkatársa volt a nagy valutareform megalkotásában. Abban az időben Láng Lajos volt a politikai államtitkár s a hitelosztály vezetője: Lukács László, majd Enyedi Lukács. Az adminisztratív ügyeket a nagy tapasztalatu Márffy Ágost vezette, ki a pénzügyigazgatás terén valóságos dinasztia megalapítója volt; a fogyasztási adóügyekben a nagyesszű s tudásu Toepke Alfréd későbbi államtitkár készített elő csendben mélyreható reformokat egy egészen fiatal fogalmazó bevonásával. Ez Teleszky János volt.

Popovics csak 1895-ben lett II. osztályu miniszteri tanácsos s azután csak 1903-ban második államtitkár. Az is maradt 1909-ig, mikor az Osztrák-Magyar Bank kormányzója lett. Ilyen rendkívüli műveltségű s tudásu tisztviselőnek a mai fogalmak szerint nem is volt ez valami gyors karriér. De az igazi karriérje nem is a külső címek s a fizetés fokaiban nyilvánult meg. Az igazi karriérje az volt, hogy még alacsonyabb rangokban is ő volt a pénzügyminisztérium igazi lelke s a tisztviselői kar irányító egyénisége, egyszersmind azoknak a nemes bürokratikus tradícióknak és annak a puritán szellemnek fenntartója, amelyek a pénzügyminisztériumot élite-minisztériummá tették. Wekerle Sándor szigorú mértékkel mérte azokat a tisztviselőket, akiket befogadtatott minisz-

tériumába. Nemcsak a pusztá szaktudást nézte, de súlyt fektetett tisztviselői magasabb műveltségére, környezetbeli vonatkozásaira, sőt külső megjelenésük urbanitására is, főként pedig abszolút korrekt felfogásukra. Mindennek mintaképe volt Popovics Sándor s az ő légkörében nem is honosodhatott meg másvágású ember. Nem is érthette volna meg intencióit, nem is tudta volna abba a környezetbe beleélni magát másfajta tisztviselő. Az abszolút korrektség követelménye azonban nemcsak az egyéni korrektségre terjedt, az életmód, családi s anyagi viszonyok rendezettségére, hanem egy magasabb színvonalra is. Popovics csak olyan tisztviselőt érzett s tartott méltónak az ő hivatali körében való bármily szerény szerepre is, akit áthatott az a tudat, hogy nem egyszerűen fizetett alkalmazott egy kenyérkereső pályán, hanem állami tisztet visel, tisztet, amelyre úgy esküdött fel, mint zászlájára a katonatiszt; amely szolgálatában önfeláldozást is követel, de magasztos önérzetet is ad; tisztet, amelynek becsülete az állam becsületének egy része. Nemcsak a tisztviselő magánéletében követelte meg a korrektséget, hanem a tisztviselői impériummal való élésében is. Amit a pénzügyminisztérium nevében mondott vagy irt egy tisztviselő, annak utolsó pontig korrektnek, pontosnak s igaznak kellett lennie. Semmi kétértelműséget, céltudatos homályt, hátsó gondolatot nem tűrt meg. Viszont a pénzügyminisztérium által adott szó szentsége az állam becsületének védelme alatt állott s azért az állam helytállt. Ezen alapult a magyar állam szinte korlátlan hitele.

A tisztaság superlatív fogalma tartozott jelleméhez s szinte fizikai fájdalmat okozott neki minden tisztátlanság. Gyöngyszemszerű betűkkel írott aktái mintái a tiszta, világos stilusnak. Nincs azokban egy fölösleges szó, egy logikai hiba, egy rossz szórend, egy magyartalan kifejezés. Munkáin meglátszott, hogy a piaristák gimnáziumában korának legjobb tanulója volt, meglátszott a klasszikus tudományok megértő tanulásának hatása.

Jellemzően domborodik ki Popovics Sándor nagy tudományos és gyakorlati tudása, de puritán jelleme is legnagyobb munkájában, a Carnegie Békealapítvány megbízása alapján „A pénz sorsa a háboruban“ cím alatt írt hatalmas tanulmányában. Az önfegyelmezettségnek s abszolút objektivitásnak szinte páratlan példája ez a munka. Popovics, az 1892. évi valutareformban Wekerle főmunkatársa, s Wekerle visszavonulása után Magyarország valutaügyeinek a gyakorlatban mondhatni teljhatalmu intézője volt, már az Osztrák-Magyar Banknál viselt kormánybiztosi pozíciójában is. 1909-től kezdve pedig egészen 1918-ig, mikor pénzügyminiszter lett, mint az Osztrák-Magyar Bank kormányzója vezette az egész Monarchia valutáris politikáját. Egész e téren való működés?

alatt nehéz harcot kellett állania a belpolitikai áramlatokkal, melyek a gazdasági szempontokat mindinkább háttérbe tolva, sokszor egészen a demagógiáig menő támadásokkal igyekeztek a Monarchiának, egy Magyarországra nézve páratlanul áldásos intézményét: a közös valuta- és pénzpolitikát az „önálló jegybank“ tetszetős jelszavával felrobbantani. Mikor eljöttnek látta az időt a koronabankjegyek kényszerárfolyamának megszüntetésére és a készfizetések felvételére, ami betetőzése lett volna az 1892. évi valutareformnak és biztosította volna azokat az előnyöket, melyekre való tekintettel súlyos áldozatokat hozott az ország, akkor Ausztriában kerekedett ellenállás, mert ott az a gyanu terjedt el, hogy Magyarország a valutareform végleges rendezését azért kívánja, hogy könnyebben szakadhasson el gazdasági téren Ausztriától és Ausztriában 1906-ban az általános szavazatijog alapján alakult parlamentben „a választó tömegekre való tekintet — mint Popovics írta — megelőzi az állami szükségletekre való tekintetet.“ Kormányzósága idején bámulatos előrelátással mutatott rá az orosz katonai intézkedések háborus veszélyére s 1913 április 9-én a két kormány pénzügyminisztereihez intézett leveleiben élesen rávilágított olyan körülményekre, amelyek a Monarchia pénzügyi hadikészültségét veszélyeztették. A háboru nehéz évei alatt még súlyosabbá vált feladata a jegybank élén. S mégis, ez az évtizedes harc, melyben a politikai zavaró momentumok, kicsinyes féltékenységek s érdekek s a nemzet valóságos javának meg nem értése, majd később a háboru akadályozták nagy koncepciójának befejezését, ez a harc nem befolyásolta objektivitását. Idézett művében egyetlen szenvedélyes szó, egy keserű kifejezés nem árulja el, hogy eszméjéért mit kellett szenvednie, még csak azt sem árulja el, hogy a leirt pénzügyi történelmi korszakban a mű szerzője volt az egyik főszereplő, mint az abszolút nemzeti érdek harcosa.

Történelmet írni volt feladata, s ezt a feladatát is ideálisan teljesítette.

Szegényen maradt árva. De módját találta, hogy szegénységében is ne elégedjék meg azzal a bőséges tudással, amit a piaristáknál s az egyetemen szerezhettek. Megtanult franciául és angolul is, s páratlan tájékozottságot szerzett a német, francia és angol kultúra minden terén. Szinte érthetetlenül állhatott az ember sokoldalú, valóságos polyhistor tudása előtt. Hiszen a pénzügyminisztériumban töltött negyedszázadnyi életszakában Popovics napról-napra, reggeltől késő estig dolgozott, ünnepeken, vasárnapokon is legalább ebédidőig, alig szakítva magának évenként egy-két hétnyi szabadságot, alig szakítva magának egy órát ebédre, melyet éveken át a Várbeli „Kranzli“ vendéglőben fogyasztott el, a „pénzügyminisztériumi“ asztalnál, körülvéve tisztviselőtár-

sakkal. Mikor olvasott? Mikor tanult? Pedig folyton olvasott, folyton tanult. Páratlan sokoldalú tudása megfejthetetlen volna, ha nem lett volna közismert hihetetlen emlékezőtehetsége, mely nem hagyott veszendőbe menni semmit, amit magába felvett. Alig ismertem embert, kinek oly kevés társas szórakozásra lett volna szüksége, mint Popovicsnak. Szerette a társaságot, s társaságban kedélyes volt, szinte kitörően fiatalos jókedvű. Hiszen egyik szép tulajdonsága volt az egészséges, szinte angolos humor. De a magára vállalt sulyos kötelességek teljesítése kevés időt hagyott neki a társas életre és emiatt soha egy szó panaszt sem hallott tőle senki, mintha kötelességteljesítése lett volna legnagyobb élvezete. Talán az is volt.

Talán a belőle szétáradó szellemnek hatása volt, hogy abban az időben a pénzügyminisztériumban, főként a vezetése alatt álló I. főosztályban, egészen sajátságos hivatali hangulat fejlődött ki. A tisztviselők szinte második, derűs családi otthonuknak érezték hivatalukat s ez könnyebbé tette a megkivánt sulyos munka terhét. Ebben a hivatali körben ismeretlen volt az ildomtalan előretörés, a szerénytelen érvényesülési vágy, az intrika. A hivatali fegyelem nagyobb volt, mint bármely más hivatalban, de nem volt soha szükség keményebb szóra, intelemre sem. A fegyelmet erkölcsi meggyőződés diktálta Popovics tisztviselőinek s minden jutalommal felért, ha Popovics — ki a komoly munkában is kedélyes volt — egy jó referálás után jókedvű anekdotával bocsátotta el referensét.

Amit eddig mondtam Popovicsról, talán azt a benyomást kelthetné azokban, kik személyesen nem ismerték, mintha csak büróban élve, egyoldalú, a külső világtól elvonatkozott ember lett volna. Szó sincs róla.

Már hivatalának sokoldalú természete is olyan volt, hogy állandóan érintkeznie kellett a gyakorlati élettel s a gyakorlati élet legkiválóbbjaival. Mint a hitelügyek legfőbb vezetője, a közgazdasági s budget-osztály főnöke, napról-napra informálódhatott a gyakorlati életről úgy Magyarországon, mint az osztrák hatóságokkal s gazdasági körökkel, Bécsben való gyakori érintkezése folytán, Ausztriában is. Ő, a mintaszerű hivatali vezető, aki legjobban ismerhette a bürokráciát, és pedig ismerte a legjobb bürokráciát, nem szünt meg óva inteni a hatalom kezelőit, de nem egyszer a közvéleményt is, az állami intervenciók és bürokratizálás veszélyei miatt.

Ő mondtatta ki bátran, olyan időben, mikor a közvélemény meg volt nyerve annak, hogy az állam mind mélyebben nyuljon belé a gazdasági élet irányításába és szabályozásába, hogy ez az irányzat a termelést bénítja s a közgazdaságra káros hatással van. Nyiltan elítélte azt a politikát, amely — az ő szavai szerint — „azokkal az alapelvekkel kerül ellentétbe,

amelyeken a háborus romok eltakarítására irányuló munka épül. Ennek a munkának két principiuma van. Az egyik, — miután minden másirányú kísérlet eddig nemcsak sikerre nem vezetett, hanem nyilvánvalóan kudarccal végződött, — a kapitalisztikus, individualisztikus gazdasági rendszer, a másik a forgalmi szabadság elve, az egyéni kezdeményezés és az egyéni felelősség visszatérése a felelősséggel járó jogokkal és kötelezettségekkel.“

Ő mondotta ki őszintén, hogy az egyszer megszervezett hivatalok, szinte természetyszerűleg, könnyen válnak öncélúakká akkor, mikor a valódi szükséglet többé nem indokolja fennállásukat, s akkor kárára vannak az igazi közérdeknek.

Nem! Popovics sohasem volt bürokrata. Annál sokkal szélesebb volt a látóköre.

De gondolkodásának iránytűje a közügyekben a nemzet összességének valódi érdeke volt egész életén keresztül, minden állásában, amelyet betöltött. Ettől nem hagyta magát eltérítettetni, sem felülről, sem alulról jövő nyomások által. Nagy tudományának, s egy hosszú, a legexponáltabb gazdaságpolitikai állásokban töltött életén át szerzett tapasztalatainak hatalmas fegyverzetével szállt szembe minden, időnkint bármily népszerűvé vált gazdasági s pénzügyi tévtannal, mit sem törődve a népszerűtlenség, sokszor a megérteni nem akarás, vagy a sértett dilettánsi önérzetek veszélyeivel. A nemzet egészének javát fölébe helyezte minden uralkodó érdeknek vagy látszólagos ideiglenes előnynek.

Voltak, akik azt hitték, hogy Popovics megrendíthetetlen gazdaságpolitikai felfogásában egyoldalú doktrinár finanszempontok uralkodtak. Azt tudván róla, hogy a pénzügyminisztérium, majd az Osztrák-Magyar Bank s illetve a Magyar Nemzeti Bank voltak szellemi otthonai, arra következtettek, hogy e — bármi magas — nézőpontok egyoldaluvá tették látását. Súlyosan tévedtek s önmagukat ámitották. Popovics széleskörű történelmi és gazdaságtörténelmi tanulmányai magasan föléje emelték őt ilyen szempontoknak, amint föléje emelték a pártpolitikai vagy osztályszempontokon, vagy egyes gazdasági ágazatok egyoldalú szempontjain is. A laikus rendszerint doktrinárnek hiszi azt, aki dilettantistikus felfogását tudományos érvekkel cáfolja.

Popovics domináló szempontja a magyar nemzet történelmi szempontja volt, értve ezalatt a nemzet jövőjét is. Meggyőződése az volt, hogy a nemzet politikai érdekeinek leghatásosabb fegyvere a helyes gazdasági politika, mely nélkül a legizőbb hazafiság sem alkothatja meg a jövő biztos alapjait. Meggyőződése volt, hogy a modern s haladást engedő civilizáció és a polgári társadalom fennmaradása csak a kapitalisztikus és individualisztikus gazdasági rendszer fenntar-

tásával lehetséges s ebbe a tételbe kapcsolódik bele az egészséges pénzrendszer és hitelszervezet követelménye.

E helyen nem lehet feladatom Popovics elvei helyességét bírálnom vagy bizonyítanom. Bizonyítani ki tudná, egyébként, jobban, mint tette ő maga s bírálni csak olyasvalaki lehetne hivatott, aki a tudás és tapasztalat ugyanoly gazdag fegyvertárával rendelkezne, mint rendelkezett ő.

De említésre méltó, hogy ha voltak is, akik pártállásuknál vagy meggyőződésüknél fogva nem fogadták el vagy nem teljesen fogadták el az ő megállapításait, nyilvánosan senki sem akart vele szemtől-szembe polemizálni. Mint ahogy nem volt ellensége sohasem, úgy talán még eszmei téren sem szívesen állott ki vele ellenfélként senki. Ez a végtelenül szelíd, jóságos, fényes elméjű ember valahogy megbabonázott mindenkit. Hiszen még csak a bolsevisták sem nyultak hozzá s mintegy önkénytelen tisztelettel kerülték el.

Egy alkalommal, mikor mint pénzügyminiszternek kellett megjelennem a Nemzetek Szövetsége pénzügyi bizottságában, Popovics szíves volt elkísérni Genf-be. A tárgyaláson valutapolitikai vita fejlődött ki, melyben a mai világ-pénzügyek egyes hatalmasai vonultatták fel egyes újabb kísérletezések hatása alatt álló felfogásaikat. Popovicsnak csendes szerénységében mégis fölényes érvelésére megszűnt a vita s a felszólalók kimagyarázkodásszerűen vonultak vissza a vitától.

Popovics azonban sohasem használta fel a nagy presztizsét, mely világviszonylatban is nagy presztizs volt, hogy nyomatékosabban hallassa szavát. Egyáltalában csak akkor emelte fel szavát, ha véleményét kérdezték, vagy ha hivatalos állásából folyó kötelezettsége volt a felszólalás. Szinte sajnálatos ez a természetéből folyt tartózkodás. Ha többször s talán erélyesebben szólalt volna fel, talán inkább talált volna meghallgatásra.

Popovics nem volt egyoldalú fináncpolitikus, hiszen fináncpolitikai tudását az általános gazdaságpolitika össze-sítő szempontjának szolgálatába állította s ő ítélte el legjobban azokat a törekvéseket, amelyek az összesítő szempont mellőzésével akár egy, akár más irányban partikularisztikus érdekek szolgálatára kívánják felhasználni az állam gazdasági és pénzügyi hatalmát. A jegybankpolitikának, amelynek vitatlan nagy mestere volt s az állampénzügyi politikának, amelynek fogantyai évtizedeken át kezére voltak bízva, épen olyan vezetését követelte, amely az egész nemzeti társadalom munkájának és az összes termelési ágak virágzásának legyen szilárd alapja. Sőt éppen ő mondotta 1929-ben egy beszédében: „Az állam pénzügyi politikája is ránehezedik a közgazdasági életre. Számos belső és külső ok kényszerhelyzetet teremtett, amelynek következménye az adóztató hata-

lomnak eddig nem ismert mértékben való érvényesülése.“ Ez nem az egyoldalú fináncpolitikus hangja. Ugyancsak 1929-ben a Pesti Napló november 2-i számában megjelent cikkében erélyesen emelt óvást a tulzott állami s közületi adóztatás ellen. Kimutatta, hogy az adó címén a magángazdaságból kivont tőke, amelyet az állam ismét, akár igazán hasznos termelési célokra is, juttat vissza a gazdasági életbe, erre jóval termékenyítőbb hatással lett volna, ha meghagyatott volna a magángazdálkodásban és nem tette volna meg ezt a kétszeres utat. De ezenkívül, ha az állam nem vonja ki ezeket a tőkét, kevesebb külföldi tőkeimportra lett volna szükség, már pedig külföldi eladósodásunk különös veszélyeket rejtett magában. Rámutatott, hogy a mértani haladványban emelkedő külföldi eladósodásunknak veszélyesen kell növelnie fizetési mérlegünk passzív egyenlegét, amely csak új adósságesinálással egyenlíthető ki s kihatásában emeli a kereskedelmi mérleg passzivitását is.

Ezt kiegészíti a „Pénz értékállandóságáról“ ugyancsak 1929-ben tartott előadása, amelyben azt magyarázta, hogy nem itéli el magában véve azt, hogy külföldi tőkét importálunk. „Tőkeszegény ország vagyunk, — mondotta — külföldi tőkére még igen sokáig szükségünk lesz. Ebben a tekintetben csak egy posztulátumot állíthatunk fel és ezt nem lehet elégszer ismételni. Külföldi tőkét csak akkor szabad igénybevenni, ha egészen biztosak vagyunk abban, hogy a felvett kölcsönt úgy használjuk fel, hogy a belőle létesített beruházás nagyobb és közvetlenebb hasznot hoz, mint amennyibe a kölcsön kerül... Ez áll természetesen úgy az államra, mint más közintézményekre és a magánosokra. Az ettől való eltérés fokozódó súlylyal nehezedik majd a közgazdaság egészére.“ Ez nem az egyoldalú fináncpolitikus hangja, hanem a nagytudású és gyakorlati tapasztalatokban gazdag szakemberé.

De ő maga mondta „A társadalmi szervezkedések gazdasági hatásai“ címen 1931-ben tartott előadásában: „Ismétlődik... a történelemben többször előfordult az a jelenség, hogy nehéz időkben a komoly bírálatot meg nem álló jelszavaknak nagyobb a hatása, mint a tudomány és tapasztalat által megállapított igazságoknak.“ Intelmei nem találtak, s a közélet akkori helyzetében nem találhattak meghallgattatást. Ennek okait plasztikusan tüntette fel a most idézett előadásában.

Rámutatott, hogy az egyéneknek természetes törekvése szervezkedés útján nagyobb erőt adni saját érdekeik érvényesítésének, még az államhatalommal szemben is. A háborúokozta viszonyok s bajok élénkitették a szervezkedési törekvéseket. „A szervezetek természetrajzához tartozik, hogy nemcsak érveléseikkel, hanem a körjük csoportosulók számával is akarnak hatásokat előidézni. Fokozza az erre való törekvést, hogy a közhatalmat gyakorló intézmények mindinkább nagy

tömegekből akarják meríteni fennmaradásuk éltető elemeit. Ha a vezetés egyének vezetése marad is, a nagy rétegek gondolatvilágától ők sem tudnak messzire eltávolodni. Kézenfekszik, hogy az érvényesülni kívánó gazdasági érdek magának meg kívánja szerezni azt a segítséget, amelyet a politikai dinamika említett fejlődése szolgáltathat. Innen van, hogy szakkérdések politikai programokba, ez után pedig a politikai agitációba kerülnek belé. Az agitáció pedig mindig tuloz, tuloz a netáni bajok megállapításánál, az orvoslásra szánt módszerek földicsérésében, az ellenzók jellemzésében és mindenképen a hangban, amelyet használ.“ „A gazdasági ügyekkel foglalkozó társadalmi szervezetek a gazdasági összefüggéseket gyakran teljesen ignorálják“ — mondotta tovább és mesterien mutatott rá, hogyan inficiálják egyoldalú, tulzó követelések a politikai életet s vegyitlenek az államhatalom letéteményesei elé sorakozó tények közé olyan zavaró politikai elemeket is, amelyek nem egyszer lehetetlenné teszik a szakértelemmel megállapított feladatok zavartalan végrehajtását.

Azoknak a befolyásoknak erősödése és szaporodása, amelyek a helyes kormányzást az összeomlás óta folytonosan nehezítették, állandóan aggasztották Popovics Sándort. Ő maga idézte fel annak az emléket az idézett Pesti Naplóbeli cikkében, hogy a bolsevizmus után az akkori pénzügyminiszter összehívta az összes volt pénzügyminisztereket s ez a nagy tudású s tapasztalatu gyülekezet — élt még Wekerle és Lukács László is — megállapította a pénzügyi politikában követendő alapelveket. Az államháztartás tekintetében alapelveként állapították meg, hogy a megváltozott országos helyzetben az állam egész szervezetét és a kormányzati kereteket a lakosság adott, megcsökkent teherbiróképessége méreteinek megfelelően kell ujjaalkotni. Szintugy a közintézményeket is. Ez lett volna irányadó a közigazgatási szervezetekre is. Hiszen világos volt, hogy a majdnem egy negyedére csökkent Csonka-Magyarország és a háboru következtében elszegényedett népessége nem birhatják el a régi nagy államnak ittmaradt túlméretezett központi intézményeit. Azóta állandóan tettek erőfeszítéseket az egymást követő kormányok, hogy ezt az elvet alkalmazzák. De bizony sikertelenül. Nem volt senki az országban, aki az elvet ne helyeselte volna, de annak alkalmazása elé legyőzhetetlen akadályt gördített minden erősebb befolyású érdekeltségi szervezet, amelyet a reform érintett volna. Csak a védtelen tisztviselők s főként a szervezetlen, mindenkitől elhagyatott nyugdíjasok bőrén sikerült valahogy megkezdeni az ujjaszervezést. Tovább nem lehetett menni s ezeknek az osztályoknak súlyos áldozatai hiábavalók voltak, mert a tőlük megvont összegeket ellenállhatatlan politikai nyomásokra, hasznot nem jelentő, sokszor felesleges költségekre kellett fordítani. Az akkori kormányoknak benn az országban nagy kö-

rültekintéssel kellett küzdeniök a forradalmi időkben felfordult rend, a jogbiztonság, a fegyelmezettség s tekintélytiszteltet helyreállításáért, a népesség ugyszólván mindennapi kenyerének biztosításáért, felkorbácsolt szenvedélyek lecsillapításáért, egyszóval az állam és a polgári társadalom rendjének helyreállításáért. Küzdenie kellett kifelé a hódítók rosszindulatával, valóságos blokádjával, lehetetlen, jóvátétel címén kívánt hadisarekövetelések ellen. Küzdenie kellett évekig még csak azért is, hogy a francia kis entente-csoport, amely dominált a Jóvátételi Bizottságban és a Nemzetek Szövetségében is, ne akadályozza meg Angliát és Amerikát, hogy aránylag csekély összegű kölcsönnel segítsen megtörni a devizahiány és inflációs circulus vitiosus fojtogató vasabroncsait. Ebben a küzdelemben szüksége volt arra, hogy az ország széles rétegeinek politikai támaszát nyerje meg. A szélesebb rétegek pedig, sajnos, gazdasági s pénzügyi kérdésekben nem oly iskolázottak, hogy saját közvetlen érdekeik érzékeny csorbitását is vállalnák a nemzet összessége s nehezen érthető magasabb érdekei kedvéért. Hiszen még a hazafiasságukért általánosan bámult francia tömegekről is azt mondta Taine, hogy a kormányokra gyakorolt nyomásuk rugóiból legfeljebb tíz százalék igazán hazafias motívum, a többi magánérdekek elemeiből adódik. Az alulról, érdekképviselletekből, lokális hiúságokból s érdekekből támadt ellentállásoknak legtöbb esetben engedni kellett, nehogy a restaurálás és szanálás nagyszabású műve teljesen meghiusuljon. Az 1924. évi szanálási műveletek következményeként a végletekig megfeszített adóprés bővebben kezdte önteni az állam jövedelmeit. Akkor lehetett volna enyhíteni a tulzott adóterheken s a talpraállás megnyugtató közhangulatában keresztülvinni a tulzott keretek átszervezését. De, sajnos, az emelkedő állami jövedelmek s a helyreállott külföldi hitel — amiben éppen Popovicsnak volt oroszlánrésze — szinte megrészegetették a szenvedésektől megviselt népesség közvéleményét. A pár milliárdnyi tehertől az infláció folytán megszabadult földbirtok sietett ismét mélyen adósságokba merülni, a pénztári feleslegek láttára a közönségben s az érdemszerzésre vágyó politikusokban valóságos alkotási láz terjedt el, a követelések záporosója zudult a pénzügyminiszterre s a kormányra. „A gázdaságosság és időszerűség követelményeit olykor mellőző alkotások“ — így írja Popovics — keletkeztek a közvélemény s különböző érdekeltségek nyomása alatt s ez az adósságra alkotási láz átterjedt a törvényhatóságokra, a községekre, a magánosokra. A gazdaságilag iskolázatlan vezetői a közvéleménynek tetszetős jelszavakat találtak e láz számára „munkaalkalmak teremtése“, „a termelés megindítása“ főjelszavak alapján. A kormány nem állhatott ellen a közhangulatnak. Az állami keretek egyszerűsítése s szűkítése helyett új rendeletek százai, új hivatalos teendők ezrei váltak szük-

ségessé, s már 1929-ben is sajnálattal konstataálta Popovics az állami ingerencia s a bürokratizmus terjeszkedését. „A gyakorlati élet emberei meglepődve látják, — irta — mi mindenhez kell manapság hatósági engedély s eljárás, amit az ember annakelőtte saját felelősségére elvégezhetett.“ Mindez növekvő kiadásokkal, szubvenciókkal, állami tőkéknek politikai szempontok szerint hitelezésre való fordításával járt. Rámutatott Popovics, hogy a takarékoságnak az a kísérlete, amely csak lineáris fizetésescsökkenésekkel igyekszik könnyíteni az államháztartáson, de nem szüntet meg fölösleges vagy az ország új viszonyai között indokolatlan intézményeket, nem vezethet célhoz. Ezt látva, súlyos aggályok szállották meg, mikor az állami bevételek — a prosperitás jelzői — kezdtek rohamosan apadni. „Az államháztartás egyensúlyának fenntartása nálunk a legkonkrétebb államcél“ — így kiáltott fel. — „Ez és a pénzérték stabilitása az a két oszlop, amelyen az állami és a közhitel nyugszik.“ Normálbudget készítését s több évre való rögzítését követelte, az elviselhető adóteher megállapítását, úgy az államnál, mint a közigazgatási szerveknél és intézmények fejlesztését csak úgy mondotta megengedhetőnek, ha a normális adóztatások mellett is nőnek a bevételek.

Ki hallgatott volna rá. Akkor is olyan idők voltak, mikor „a komoly bírálatot meg nem álló jelszavaknak nagyobb“ volt a hatásuk. Sőt. Az ország termelő rétegeinek az a része, amely e pár év csaloéka fellendülése látszata idején ismét nyakig merült adósságba, kezdett reménykedni, hogy újabb infláció útján szabadulhat újabb adósságaitól. Alig heverte ki az ország az infláció rettenetes pusztításait úgy ahogy, sőt nem is heverte ki, mert a vagyonát vesztett középosztály, melyet annyi szónok nevezett a „nemzet gerincének“, még mindig kétségbeesetten küzdött az infláció okozta pusztulás, a teljes elproletárosodás ellen s máris mint a gomba kezdtek teremni az inflációt követelő tervek s memorandumok, a tudatlanság s nem egyszer a leliismeretlenség csodálatos dokumentumai. De ezen a téren már megvolt a hatalma Popovicsnak, hogy a nemzet összességének érdekeit megvédje az adósok egyoldalú érdekeit legyező törekvések ellen. Argumentumok hiábavalók lettek volna, hiábavaló lett volna annak újból s újból való magyarázása, hogy az infláció sokszorosát pusztítja azoknak az értékeknek, amelyeket az adósságtól szabaduló adós egyénileg nyer és sokszorta több állampolgárt sujtana, mint amennyin segítene. De ő volt a Nemzeti Bank elnöke, a Nemzeti Banké, amelynek szervezetét s szabályait ő állapította meg s amely annál nagyobb támasza volt a kormánynak ily erőszakos követelések ellenében, mert független a kormánytól. Popovics nem-et mondott s akkora volt a tekintélye, hogy az ő tiltakozásával szemben még az infláció reménylői is elhallgattak. Az első roham visszaverése után józan belátásra tért át a köz-

vélemény is, s az infláció veszélyét sikerült — remélhetőleg végleg — elhárítani.

A hitel terén, sajnos, nem volt ugyanily döntő befolyása Popovicsnak, Széchenyi óta hazánk legnagyobb hitelpolitikusának.

Neki, a modern gazdasági élet végtelen komplikált szervezete legjobb ismerőjének, meggyőződése volt, hogy a polgári társadalom fennmaradásának egyetlen lehető alapja a kapitalisztikus rendszer, amelynek alapeleme a megtakarításból eredő magántőkék gyűjtése s pénzintézeti szervezet útján a gazdasági élet rendelkezésére bocsátása oly célból, hogy a hitel útján sokszorososan fokoztassék a tőkék termékenyítő hatása.

Senki sem tekinthette át világosabban az ingó tőkéknek ezt az áldásos szerepét, s a célszerű, magániniciatíván s felelősségen nyugvó hitelszervezet irányításának helyes elveit, valamint ezek összefüggését a hiteljog olyan fejlesztésével, amely Széchenyi tanainak is megfelelően legfőbb szempontul a nemzeti gazdálkodás összesítő szempontját tekinti. Senki sem tekinthette át világosabban, mint az ő kivételesen világos elméje, melyet évtizedeken át gazdagított tapasztalatokkal mint Nagy-Magyarország hitelügyeinek irányítója és sok éven át az Osztrák-Magyar Monarchia jegybankjának vezetője.

Aggódva látta, hogy a katasztrófák és sorozatos politikai, pénzügyi és gazdasági válságok viharában a polgári társadalom létének alapföltétele: az individualisztikus kapitalizmus elve és a hitel, a közfelfogás lassu, de fokozatos eltorzulása folytán veszedelmesen kezd lemorzsolódni. A páratlan gazdasági válságok egészen természetes következménye, hogy a szenvedők tömegei nem fogadják el többé természetszerűen adottaknak a gazdasági élet alaptörvényeit s nem érthetik meg, hogy ezek tulajdonképpen époly természeti törvények, mint akár a nehézkedés vagy a biológia törvényei.

A magántulajdon szentsége, a magántulajdonnal való szabad rendelkezés joga s ebből folyólag a szabad adás-vevés joga a polgári társadalom gazdasági rendjének alapja. Az adott szó szentsége, a szerződéses, szerzett jogok tisztelete: a hitel alapja. A gazdasági felfordulások mindig e két alappillérnek megtámadásával járnak. Azonban ezek a támadások schasem jártak még olyan veszélyekkel, mint korunkban, mikor a kommunista elvek mikrobái szinte észrevétlenül vernek gyökeret, sokszor a kommunizmussal teljesen ellentétes jelszavakba burkolt dugáru alakjában, a polgári társadalom hivei megzavarodott gondolatkörében is.

A legveszedelmesebbé teszi ilyenkor a helyzetet, hogy a nemzet legfőbb érdekei, valamint komoly szociálpolitikai megfontolások sokszor lehetetlenné teszik a jogalkotó és a jogszolgáltató hatalomnak az említett alapelvekhez száz percentig

való ragaszkodást. Az eltérés politikai kényszerűség. De az elvek alapjáról való lelépés mindig csuszós lejtőre visz s a szervezett magánérdekek nyomása a lecsuszás irányában erősödik. Mindig akadnak azután az eltérés irányzatának szóvivői, akik az abnormális helyzetre felépített teóriák és tetszetősen választott jelszavak tűzijátékával kápráztatják a józan ítéletet.

Popovics éleslátásával figyelte s bátor szóval hirdette is, hogy ezen a lejtőn való lecsuszás, amely mind bizonytalanabbá tette a gazdasági életben a jog abszolút fogalmát s mind megkötöttebbé a szabad gazdálkodást, amely mind mélyebben engedte belenyulni a magángazdálkodás területére a bürokratikus ingerenciát és mindinkább leleszedett valamit a szerződéses jogok konklúzeneként való általános elismeréséből, ez a lecsuszás zavaros fogalmak keletkezését idézte elő a közvélemény jórészében, ma még zavarosakat, de olyanokat, amelyek logikus leszűrődése elkerülhetetlenül a kollektivistikus és kommunisztikus elvek medrébe vezet.

Aggódva látta, hogy nálunk — mint egyébként más, a válságban vergődő országokban is — egy paradoxális irányzat erősödik olyan körökben, amelyek egyébként a kapitalisztikus alapon álló társadalom hiveinek vallják magukat, amely talán a marxizmus mérgének tudatalatti hatása. Ez az irányzat ellenséges hangulatot terjeszt a mobil tőke ellen, míg ugyanegy lélegzettel panaszkodik a tőkehiány miatt. Ez az irányzat a hitelszervezet olyan szabályozását célozza, amely a kommunista szótár szavaira lefordítva: szocializálást jelent. Kívánja az adós olyan széleskörű felmentését szerződéses kötelezettségei alól, amely lehetlenné tenné a hitelezést s egy lélegzetben követeli bőséges és olcsó hitelek nyújtását. „Az ország gazdasági struktúrájából következik, hogy tőkeszükségletünk jórészét jóideig külföldi tőke segítségével tudja csak fedezni” — így kiáltott fel. „Csak nem gondolja valaki, hogy ennek a tőkének a bekapcsolódását a mi közgazdaságunkba az említett tendenciák valami nagyon elősegíteni képesek? De ha nem is lennének tőkeimportra utalva, akkor is ezt az utóbbi időben mindinkább erősödő áramlatot károsnak kellene mondanunk. Éppen a külföldi tőkére való utaltságunkra és arra a függési viszonyra való tekintettel, amely ezzel a helyzettel jár, mindenkép elő kellene segíteni a belföldi tőke gyarpodását. Ha már a közszolgáltatások rendszere és súlya nem egy vonatkozásban ezt a gyarapodást nagyon is lassítja, ne tetézzük ezt az állapotot azzal, hogy a mobil tőkét valamelyes élősdű képződménynek állítjuk oda, amely ellen védekezni kell.” Furcsának mondotta azokat a javaslatokat, amelyek „a meglévő hitelbázisok kiszélesítésére, újak létrehozására irányulnak és ezzel a pénztőkét hívogatni akarják” s egyben denunciálják azt, mint valami bűnös dolgot. „A tőketermelést és vagyonosodást — fe-

jezte be — nem megakadályozni, hanem mindenkép elősegíteni kell, mert nagyarányu, hatásos és tartós szociálpolitikát csak vagyonos társadalommal lehet folytatni.“

„Állami beavatkozást, államosítást, monopolisztikus és kényszergazdálkodási intézményeket kívánnak“, panaszkolta, „ami az egyéni gazdálkodás alapelveivel nem egyeztethető össze“. „Nem lehetünk egyszerre kapitalisták és tőkellenesek“ szögezte le egy másik előadásában. És szinte látnoki hang szól ebből a mondatából: „A kommunizmus aknamunkája nem nyugszik. A polgári társadalom pedig tagozódik, gyengül.“

Ha átgondolom azokat, amiket szíves türelmükkel visszaélve ily hosszasan mondtam el Popovics Sándorról, belátom, hogy még mindig nem adtam teljes képet az ő egyéniségéről. Hiszen még sokat kellene mondani az ő páratlanul nemes lelki életéről, amennyiben abból egyáltalában ki engedett szivárogni egyet-mást. Az ő puritán fegyelmezettsége, talán szerénységével ellentétben nem álló érzékeny önérzete nemigen engedte, hogy saját érzelmeiről beszéljen. Talán nagyfoku szemérmetessége is akadályozta, hogy mások előtt feltárja bensőjének titkos szentélyét. De azt nem akadályozhatta meg, hogy lényének kisugárzása ne árassza azokra, akik megközelíthették, azt a jóságos melegséget s mély bölcsességből fakadt derűt, amellyel önkénytelenül varázskörébe vont és klasszikus lénye iránt való klasszikus baráti érzésre hangolt mindenkit, akit közel eresztett magához, tekintet nélkül rangra, életfelfogásra, érdekre, az Angol Bank nagy kormányzójától szerény hivatali altisztjéig.

Nagy ember volt. Nagy elme. Nemes sziv, melyből valamelyes szent ferenci szeretete az egész Alkotásnak áradt szét. Ember volt a legnemesebb értelemben s ha egyáltalában beszélt volna magáról, joggal mondhatta volna: „homo sum: humani nihil a me alienum puto.“

Báró Korányi Frigyes.

A közgazdasági naturalizmusról.

I.

Közgazdasági naturalizmus elnevezés alatt azokat a gondolatrendszereket foglaljuk össze, amelyek a természettudományi gondolkodásból kiindulva természettudományi fogalmak átvételével és természettudományi analógiák alkalmazásával igyekeznek a közgazdasági jelenségekre magyarázatot találni. A tudományok közkeletű felosztása szerint van a tudományoknak egy csoportja, amelyet természettudományoknak nevezünk. A közgazdaságtan azonban nem tartozik ezek sorába, hanem abba a csoportba, amelyet szellemi, társadalmi vagy kulturtudományoknak szoktunk nevezni. Ha tehát el is ismerjük az emberi gondolkodás egységét, a természettudományi gondolkodásnak a közgazdaságtanra való átvitele mégis csak egy idegen gondolkodásmódnak kiterjesztő alkalmazását jelenti, ami nem magától értetődő, hanem legalább is különös igazolásra szorul.

Félreértések elkerülése végett szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy azok a jelenségek, amelyeket közgazdaságiaknak tekintünk, más szempontból nézve természetesen olyanok, amelyekre a természettudományos törvényszerűségek teljes mértékben érvényesek. A közgazdasági jelenségek sajátossága csak a szemléletmód sajátosságában van, amelyre nézve a természettudományos törvényszerűségek nem érvénytelenek, hanem közömbösek, tehát semmitmondók. Ha a közgazdasági jelenségek sorsát a természettörvények már eldönténék, nem volna szükség külön közgazdaságtanra. Ha pedig a közgazdaságtan tanításai a természettörvényekkel ellentétbe kerülnének, akkor az emberi gondolkodás egységénél fogva valamelyiknek a kettő közül nem volna igaza és annál fogva, hogy a természettudományok általánosabb érvényűek, feltehető volna, hogy a közgazdaságtannak nincs igaza. Erről azonban nincs és nem is lehet szó.

Amikor közgazdasági naturalizmusról beszélünk, nem a természettudományoknak a maguk sajátos területükön való alkalmazására gondolunk, hanem olyan kiterjesztő alkalmazásukra, amely már az érvényességnek azzal az igényével nem léphet fel, amellyel az illető tudományág saját külön

területén birt. Minden ilyen kiterjesztő magyarázat az analógia jellegét viseli magán, amely analógia termékeny is lehet, de ez a termékenység nem szükségszerű, hanem ehelyett nagy veszélyeket is rejt magában, mert a természettudományok tekintélyének leple alatt jogosulatlan fogalomkiterjesztéssel élhet és hamis analógiákat erőszakolhat, megtévedhet és megtéveszthet pusztá külső hasonlatosságokkal, amelyeket semminő belső rokonság nem igazol. Az ilyen külső hasonlatosságok azok, amelyek miatt a közgazdasági naturalizmussal szemben a legmesszebbmenő óvatosság a helyénvaló. Nem meglepő, hanem csak egészen természetes, hogy ezt a köteles óvatosságot a legkevésbé azok szokták gyakorolni, akik a természettudományok valamelyik ágának művelése után fordítják figyelmüket a közgazdasági jelenségek felé, mert ezek egyoldalú természettudományos gondolkodásuktól már nem tudnak szabadulni és a sajátos közgazdasági szemléleti módot már nem is képesek elsajátítani. Nem az a baj, hogy az illetők természettudományosan is tudnak gondolkodni, hanem csak az, hogy másképp nem tudnak és hiszik, hogy másképp gondolkodni tudományosan nem is lehet.

II.

Mielőtt a közgazdasági naturalizmusnak néhány időszerű rendszerére rátérnénk, nem látszik célszerűtlennek, ha kísérletet teszünk aziránt, hogy a közgazdasági jelenségeket némely irányban elhatároljuk. Régtől fogva gondot okozott a közgazdaságtan művelőinek, hogy a közgazdasági jelenségek határait megvonják és pedig különösképen két irányban. Az egyik irányban a gazdálkodás *külső*, a másik irányban a gazdálkodás *belső* határáról beszélhetnénk, úgyhogy a közgazdasági jelenségek *e két határ közé* esnének, amelyek közül a *jogviszonyok* a külső, a *technika* pedig a belső határt vonnák meg a közgazdasági jelenségek számára. Szemléletessé a képet úgy tehetnők, ha egy és ugyanazon középpont köré három különböző sugáru kört rajzolnának, amelyek közül a legbelső r sugáru kör foglalná magában a technikát, a középső r ($\sqrt{2}-1$) szélességű sáv a gazdaságot, a külső r ($\sqrt{3}-\sqrt{2}$) szélességű sáv pedig a jogot.

A jog és gazdaság viszonya minket itt kevésbé érdekelhet. Annál fontosabb azonban tárgyunk szempontjából a *gazdaság viszonya a technikához*. A gazdálkodás folyamatából a *termelés* az, amely a technikával szerves kapcsolatban áll. Termelni csak meghatározott technika szerint lehet. De azért még arra a kérdésre is, hogy hogyan termeljünk, csak akkor adhatunk helyes feleletet, ha előzetesen eldöntöttük, hogy mit és mennyit termeljünk. A termelés mennyisége szerint más és más termelési eljárás kerülhet ki győztesen az egymással

versenyző technikai lehetőségek közül. Arra pedig, hogy mit és mennyit termeljünk, csak a *piac ismeretében* válaszolhatunk. A piac ismerete alapján számítható ki az elérhető hozadék nagysága. A várható hozadékhoz kell mérni a vállalható költségeket és így a hozadék határozza meg azt a technikát, amely a költségelemek alakulása folytán a legkedvezőbbben kiválasztható. Ez utóbbi azonban megint piacismeretre vezet vissza, mert a költségelemek áralakulásától függ az egyes technikai eljárások mellett különböző mennyiségben felhasználásra kerülő költségelemek értékaránya. Így határozzák meg a termelés irányát és terjedelmét gazdasági szempontok, mert hiszen mindaz, amit itt piacismeretnek nevezünk, voltaképpen a termelés gazdasági oldalának a kidomborítása. Egy vállalat üzletvitelében a gazdasági és technikai szempontot a *kereskedelmi és üzemi* szolgálat kettéválasztása juttatja kifejezésre, mely esetben tehát a kereskedelmi szolgálat fejezi ki a termelés gazdasági, az üzemi szolgálat pedig a termelés technikai oldalát. Az egyes vállalatok egymásközötti viszonyában a technika annál jobban háttérbe szorul, minél kisebb az illető vállalatok termelési rokonsága, míg végül a vállalatok és háztartások egymásközti viszonyában a technika ugyszólván teljesen elvész.

A gazdálkodás ismertető jeléül az ugynevezett gazdaságossági elv követését szokás megjelölni. A gazdaságosság elve a legáltalánosabb meghatározás szerint azt juttatja kifejezésre, hogy a jó gazda minél kisebb költségek árán minél nagyobb hozadékot igyekszik elérni. Ez az elv azonban lényegében nem más, mint a *racionalitás* vagy *észszerűség* elve, sőt természettudományi analogonja is megvan a *lex minimi*-ben, mely szerint minden erő a legkisebb ellenállás irányában hat. Az észszerűség elvéből következik, hogy eszközeinkkel takarékosan bányunk és céljainkat a lehető legmagasabbra tűzzük. A gazdaságosság elvének gazdasági jellege csak abban van, hogy ez esetben eszközeinket költségeknek, céljainkat pedig hozadéknak nevezzük. A gazdaságosság elvének azonban egy sajátos következménye is van. A költségminimum ugyanis azt jelenti, hogy a költségeknek a 0 irányába kell tendálniok, a hozadékmáximumból pedig az következik, hogy a hozadéknak a végtelen irányába kell nőni. Ez az irányzat pedig ellentétben áll a *gazdálkodás általános elvével*, amely szerint költség és hozadék egyenes arányban változnak, amennyiben a hozadék növekedésével a költségek is nőnek, a költségek csökkenésével pedig a hozadék is csökken. Ha a hozadék növekedése vagy a költségek csökkenése nagyobb, akkor növekvő termelékenységről, ha pedig a költségek növekedése, vagy a hozadék csökkenése nagyobb, csökkenő termelékenységről szoktunk beszélni. Egyszerűen nem is tekintjük gazdálkodásnak azt, ahol költségek nincsenek és azt sem tekintjük gazdál-

ködésnek, ahol a hozadék mennyisége korlátlan, mert ez kivezet bennünket a gazdasági javak köréből a szabad javak körébe.

A gazdálkodás általános elve és a gazdaságosság elve között mutatkozó ellentét most már hasznos szolgálatot tehet gazdaság és technika elkülönítése tekintetében. A gazdaságosság elvének természetes korlátai vannak a gazdálkodás elvében, amennyiben a technika mindenkori állása szerint meg kell különböztetnünk szükséges és elkerülhetetlen, valamint felesleges és elkerülhető költségeket. A gazdálkodás elve szerint költségek és hozadék együtt változnak, de a mindenkori technika határozza meg, hogy mi az egyes hozadéknagyságoknak a költségekhez való optimális aránya. A gazdaságosság elve most már azt mondja ki, hogy a jó gazda a maga hozadékát a költségekhez való optimális arány mellett éri el. De mivel minden hozadéknak megfelel a költségeknek egy meghatározott minimuma, ezzel még nincs eldöntve, hogy a jó gazdának mekkora hozadékokra kell törekednie. Ezt csak akkor mondhatjuk meg, ha tudjuk, hogy milyen az egyes hozadékoknak a hozzájuk tartozó költségminimumokhoz való aránya. Optimális az arány akkor, ha a hozadék és a költségminimum különbsége a legnagyobb, vagyis ha az elérhető nyereség maximális. A gazdaságosság elvének tehát a *nyereségmaximumra* való törekvés a végső gazdasági értelme és ennek a *költségminimumra* való törekvés a technikai eleme.

Ha a gazdaságosság elvét gazdasági és technikai elemekre szét akarnók bontani, szembehelyezhetnők egymással a gazdasági és technikai racionalitás elvét a következőképpen:

I. A *gazdasági racionalitás* elve szerint a jó gazda meghatározott költségekkel (*tőkével*) hozadékmaximumra törekszik.

II. A *technikai racionalitás* elve szerint a jó gazda meghatározott hozadékot költségminimummal igyekszik elérni (*racionalizálás*).

III.

A javak gazdasági értékét az a jelentőség határozza meg, amellyel az emberi szükségletkielégítés szempontjából bírnak. Az érték tehát a gazdasági élet alapvető jelensége. Annál sajnálatosabb, ha a gazdasági érték fogalma körül tisztázatlan részletek vannak, még ha ezek nem is közvetlenül magára a gazdasági értékre, mint inkább ennek az értéknek az általános filozófiai értékelmével való kapcsolatára vonatkoznak. Az értékfilozófia ugyanis a tulajdonképpeni gazdasági értékről ugyyszólván egyáltalán nem vesz tudomást. Sem *Münsterberg*, sem *Rickert* értékfilozófiájába a gazdasági érték szervesen beillesztve nincs, *Pauler Ákos* pedig érték alatt

csak az önértéket érti és a relativ vagy eszközi érték minden faját álértéknek tekinti. Érdemes meghallgatni, hogy *Pauler* ezt az álláspontját mivel indokolja meg:

„Ezáltal vizsgálódásaink köréből önként kiküszöbölődnek a kellemes és a hasznos fogalmai. Ezek ugyanis valamely tárgynak csak viszonylagos értékét jelentik: kellemesnek azt mondjuk, ami valamelyik szubjektum közérzését közvetlenül javítja, hasznosnak pedig azt mondjuk, ami alkalmas arra, hogy általa bizonyos cél eléérassék. Épp ezért sem a kellemes, sem a hasznos nem magának az értékesnek tartott tárgynak valamely vonását jelöli meg, mely abban változatlanul megvolna, hanem alapjában csak azt a mulékony viszonyt fejezi ki, mely valamely szubjektum és a tárgy között áll fenn. Az eszközi érték változó és mulandó, az igazi érték változatlan és örökkévaló.“¹

Pauler Ákos ezekben a szavaiban voltaképpen nem mond mást, mint amit *Ehrensfelsre* való hivatkozással már *Böhm-Bawerk* is megállapított, csak éppen felfokozta az önértékek és eszközi vagy hatásértékek között fennálló különbséget akkor, amikor az utóbbiakat álértékeknek minősítette. *Böhm-Bawerk* ugyanis erről a kérdésről a következőképpen nyilatkozik.

„Gewisse Gegenstände halten wir um ihrer selbst willen wert: sie besitzen wie moderne Psychologen es nennen, Eigenwert; andere Gegenstände halten wir dagegen nur als Mittel für einen ausserhalb ihrer liegenden Zweck wert: sie besitzen nur Wirkungswert. Der wirtschaftliche Wert gehört vollständig diesem letzteren Gebiete an.“²

Sajátságos módon egyáltalán nem foglalkozik az értékfilozófia az értéknek azzal a fajtájával, amellyel a természettudományok dolgoznak és pedig az utóbbi értékkel szemben a kirekesztésnek azt a módszerét sem alkalmazzák, amelyet a kellemessel és hasznossal szemben, mint feltételes értékkel (*Münsterberg*), illetve álértékkel (*Pauler*) szemben megindokolnak. A természettudományi értékfogalom az értékfilozófiában szóba sem kerül, úgyhogy ezzel szemben való álláspontja látszólag a teljes tagadásnál nem több. *Wihelm Ostwald*, a nagy német kémikus „*Philosophie der Werte*“ című munkájában³ igyekezett a természettudományi értékfogalomnak, mint energetikai fogalomnak, rendszerét megadni, ami abból az egy szempontból mindenesetre figyelemreméltó, hogy a természettudományi értékfogalom léte előtt szemet hunyni nem lehet. Ez pedig a közgazdaságtant azért érdekelheti, mert a természettudományi energiaérték és a közgazda-

¹ Bevezetés a filozófiába. 1920. 294 l.

² Kapital und Kapitalzins. 1921. II. Abt. I. Bd. 159 l.

³ Megjelent 1913-ban.

ságtani hatásérték közötti összefüggés már az elnevezések rokonsága folytán is valószínű és így feltehető, hogy az értékelméletben újabb tisztázást nyerhet a közgazdaságtannak a természettudományokhoz és pedig különösképpen a technikához való viszonya.

Mi a természettudományi energiaértékben egy *hatékonyságértéket* látunk, melyre a közgazdasági hatásérték, mint relativ érték visszavezethető.⁴ A hatékonyságérték, *Wirksamkeitswert*, tehát a mi szemünkben abszolút érték, olyan változatlan és örökkévaló, mint a *Pauler Ákos* igaz értékei. Ez az abszolút valóságérték, mint ahogy a hatékonyságértéket másféleképpen nevezhetnők, először a technikában relativizálódik, mint használhatóság, *Brauchbarkeit*, azután pedig tovább relativizálódik, mint hasznosság, *Nützlichkeit*, a gazdaságban. Az elvont természettudomány hatékonyságértéke tehát az alkalmazott természettudományban *használhatósági érték*ké, a közgazdaságtanban pedig *hasznossági érték*ké változik át.

A természettudományi érték figyelembevétele különben lehetővé teszi azt is, hogy az értékfilozófiában szokásos és összefüggéstelen felsorolás helyébe rendszeres összefüggést tegyünk. Ez a rendszer az érték és valóság szokásos szembeállításával mindenestre nem fér össze, amennyiben ehelyett a *kauzalitás* időben lefolyó és a *racionalitás* időtlen világát kell szembeállítanunk, a valóságnak és az eszméknek a világát. A *valóság* értékminősége a *hatékonyság*, az *eszmék* értékminősége a *igazság*. Az eszmék világából a valóság világába vezető út az eszmék megvalósításának, az *ethikailag* releváns cselekvésnek az útja, amelynek értékminősége a *jó*ság. A valóság világából az eszmék világába vezető út pedig az *esztetikai* élménynek, a művészi átélésnek, intuíciónak az útja, amelynek értékminősége a *szépség*. Az abszolút értékeknek erre az összefüggő, zárt rendszerére minden relativ érték visszavezethető és egyiknek értékminőségét sem kell tagadásba venni.

IV.

A gazdasági értékről a filozófus tudja, hogy az relativ és azért kirekeszti a változatlan és örökkévaló értékek sorából. A naturalista azonban megbotránkozik ezen és hamis mértéknek tekint egy olyan értéket, amely nem változatlan. A technokraták mai gazdasági bajainkat a gazdasági érték relativitásának tudják be. Gondolatmenetükben ismételten visszatér az a követelés, hogy a természettudományi érték abszolutumát kellene a gazdasági érték relativuma helyébe

⁴ V. ö. A határhaszonelmélet bírálata c. könyvem 6—7 l. 1927.

helyezni. Ennek igazolásául szolgáljanak az alábbi idézetek, amelyek *Frank Arkwright*-nek „*A technokrácia ABC-je*” címmel magyar nyelven is megjelent munkájából⁵ vannak véve:

„A dollár — vásárlóerejét számítva — ennyit és ennyit ér ma, többet vagy kevesebbet érhet a jövő héten, de a hő vagy a munka egysége ugyanaz ma, mint tegnap és ugyanaz lesz mindig.”⁶

„Hogyan mérhetjük egy cipő értékét? 1929-ben nyolc dollárért vettünk egy pár cipőt. A múlt évben hat dollárért vettünk egy ugyanolyan párt. Silányabb volt-e ez a pár cipő kidolgozás vagy anyag dolgában? Semmiképen sem. Ha nyolc dollár volt az értéke egy pár cipőnek három évvel ezelőtt, miért nem nyolc dollár az értéke annak a pár ugyanolyan cipőnek, melyet tavaly vettünk? Egy tonna szénnek nem mindig egy tonna a súlya? Akkor hát miért van az, hogy egy dollár értékű szénnek sohasem ugyanaz a súlya?”⁷

„Tegyük fel, hogy néhány csepp x-fajsúlyú benzint adunk át vizsgálatra valamely olajtársaság kémikusának. A kémikus meg fogja vizsgálni a mintát és egy örökre érvényes képletben fogja megmondani nekünk a hőegységek legnagyobb számát, amelyet ebből a benzinből nyerhetünk. Ez a számérték pontos és változatlan. Ámde az olajtársaság kereskedelmi osztályának a vezetője sosem fogja tudni nekünk megmondani, — pontos számokban — hogy mennyit fog érni a benzin gallonja a következő hónapban vagy a jövő évben, vagy öt év múlva. Nem tudja ezt megmondani, mert ez teljesen lehetetlen. Csakugy, mint ahogy egyetlen társa se tudja bármelyik iparban, hogy mi lesz a vascsöveknek vagy a szalonnának vagy a cigarettának a pontos áralakulása. És mivel ezt nem tudják, ép azért haladunk a végromlás felé, ha társadalmi rendszerünket az árral kötjük össze.”⁸

„A valóság az, hogy éppen az előbb említett kémikusnak és mérnöknek, a fizikusnak és az építésznek, az elektrótechnikusnak és a műszaki szakértőnek együttes erőfeszítése révén épül fel az a hatalmas és önmagában zárt gépezet, amelynek Egyesült Államok a neve. Ha ez a gépezet a magasfeszültségű erők mai korszakában a legcsekélyebb mértékben is eredményesen akar működni, oly törvények kell hogy kormányozzák, amelyek magának a gépnek a természetéből erednek, — nem pedig a közgazdasági rendszerből, amely pontos és állandó mértékegységet nem ismer.”⁹

⁵ Megjelent 1932-ben.

⁶ 25—26 l.

⁷ 59 l.

⁸ 73—74 l.

⁹ 74—75 l.

„Az egyedüli mód, aminek révén (a bankár) mérni tud: hogy árakat kalkulál. De az ár nem mérték. Az ár értékegység. Az érték pedig, a közgazdászok definíciója szerint a vágy erejének a mértéke. Hogyan mérhetjük a vágy erejét? Erre vonatkozólag semmiféle pontos mértékünk nincs. Ha táplálékból kevés van, az emberek bármilyen árat is hajlandók megadni érte. Ámde meddig tart ennek a vágnak ereje? Ennek nincsen pontos mértéke. A szénkereskedő vagy a bankárja az árával mér például egy tonna szenet. Egy tonna szén azonban mindig egy tonna szén marad, de az ára ritkán marad ugyanaz.”¹⁰

„Igen nagy fontossággal bír az a körülmény, hogy az energiát minden megjelenési formájában, hő-(kalória) vagy munkaegységekkel (erg) mérhetjük. Amerika jelen problémájának a megoldása részben ezen tény felismerésén alapul. A dollár — vásárlóerejét számítva — ennyit és ennyit ér ma, többet vagy kevesebbet érhet a jövő héten, de a hő vagy a munka egysége ugyanaz ma, mint tegnap és ugyanaz lesz mindig. A technokráciának egyetlen alapvető felfedezése van: az, hogy a társadalmi gépezet funkcionális működésével járó jelenségek mérhetőek.”¹¹

Ezekből az idézetekből láthatjuk, hogy a technokrácia egyik botrányköve a gazdasági érték, amelyen az árrendszer felépül, az árrendszer pedig az oka annak, hogy társadalmi rendszerünk a végromlás felé halad. Ennek a bírálatnak a mottója, hogy az árak változása érthetetlen, mert hiszen „egy tonna szén mindig egy tonna szén marad”, akár sok van belőle, akár kevés, akár kell valakinek, akár nem kell. Csodálkozni kell a technokraták rövidlátásán, hogy még a technikust is elfelejtették magukban, mert ha csupán a technika szempontjából ítélték volna meg az előttük fekvő problémát, akkor is egészen más eredményre kellett volna jutniok. Egy tonna szén ugyanis valóban mindig egy tonna szén, de egy tonna szén használhatósága mégis változik a szénre vonatkozó ismereteink változásánál fogva és a szén tüzelőerejének kihasználási mértéke is jelentékenyen változik tüzelőberendezéseink fejlettsége szerint. Hiába tudjuk, hogy a szén kalóriaértéke ennyi és ennyi, attól még igen messze vagyunk, hogy tüzelőberendezéseinkben ezt a kalóriaértéket teljes 100%-ig ki tudjuk használni. Akkor pedig már technikailag nem mondhatjuk, hogy egy tonna szén mindig egy tonna szén, mert ha az egyik pillanatban a szén kalóriaértékének csak $1/2x$ részét tudjuk hasznosítani, a második pillanatban pedig már $1/x$ része hasznosítható, akkor egy tonna szénnek a technikai értéke a két időpont között a kétszeresére nőtt, holott tőlünk

¹⁰ 77—78 l.

¹¹ 87 l.

független hatékonyságértéke a két időpontban változatlanul ugyanaz. Amellett különböző tüzelőberendezések szempontjából a szén technikai értéke egy és ugyanabban az időpontban is különböző és például a tengerhajózásnak az olajtüzelésre való áttérése a szén technikai értékét a hajók részére egyszerűen semmivé tette. A házi tüzelésben is értelmetlen volna egy tonna szén mindenkori értékegységét bizonygatni olyanok számára, akik a tüzelőberendezésüket átépítették fatüzelésre, vagy például központi fűtőberendezésre tértek át. Az egyes üzemek kazánjainak rostélyszerkezete, az égési folyamatnak levegővel való táplálása szerint egyes egyébként nagy kalóriájú szenek nem lehetnek hasznosíthatók az illető szénnek például nagy hamutartalmánál fogva. A szén mindenkori értékegyenlősége tehát már a szén technikai értékére sem érvényes.

De vegyünk egy másik példát. Ugyan melyik technikus tudhatta az automobilipar nagy kifejlődése előtt, hogy a gummi oly nagy technikai jelentőségre fog szert tenni, mint amilyen jelentőséghez azóta eljutott? Vagy a benzinmotorok használatbavétele előtt ki tudott arról, hogy a benzin milyen fontos technikai szerephez fog jutni? De nem is kell ennyire a közelmúltba visszatérni. A szemünk láttára nő fel a rádióipar, amelynek ezelőtt vagy másfél évtizeddel ugyyszólván még nyoma sem volt. Ugyan hogy lehetne ezekkel a jelenségekkel szemben a technikai értékek változatlanságát vitatni? Minden technikai haladás azt jelenti, hogy régi termelési berendezések használhatóságát meghaladó új termelési berendezések jönnek létre, tehát olyan technikai értékek keletkeznek, amelyek azelőtt nem léteztek.

Kétségtől kívül igaz, hogy a régi termelési berendezések használhatóságukat ezzel még el nem veszítették, de balga dolog volna azt mondani, hogy ennél fogva helyzetükben semmi változás be nem állott. Ugyanaz vajjon most is a jelentőségük a termelés szempontjából, mint azelőtt? Utóvégre használni lehetne őket továbbra is. A repülőgépek korábban lehetne továbbra is postakocsin utazni és a romantika kedvéért el lehetne kerülni a postakocsival a modern műutakat, hogy ugyanugy bennragadjunk a sárban, mint régen. De az elavult berendezések hasznossága mégis csak megváltozott. A kisebb technikai értékű berendezés a nagyobb technikai értékű berendezés folytán gazdasági értékéből veszített, vagy éppen gazdasági értékét teljesen el is veszthette.

Láttunk tehát új technikai értékeket keletkezni, ami egyben új hasznosságokat, tehát új gazdasági értékeket is jelent és látjuk, hogy hogyan mehet régi technikai értékek hasznossága, tehát gazdasági értéke veszendőbe. Mindezzel a gazdasági értékek szükségszerű változandósága mindenesetre ki-

merítve nincs, de annyi már igazoltnak vehető, hogy a változás lehetősége már technikai okokból is elkerülhetetlen. Az eddig elmondottak pedig annak a megértéséhez is hozzájárulhatnak, hogy a gazdasági értéknek további és más természetű változása is szükséges. A gazdasági érték szempontjából ugyanis végeredményben közömbös, hogy egy jószágnak mi a használhatósága egyáltalán, hanem kizárólag a tényleges hasznosságtól függ, tehát attól, hogy egy jószágnak tényleges szükségletkielégítésünk szempontjából mi a jelentősége. Valóban úgy is van, ahogy a technokraták megbotránkozva mondják, hogy az emberek bármilyen árat is hajlandók megadni a táplálékért, ha kevés van belőle, amint keveset fognak adni érte, ha bővében vannak. Az árrendszernek éppen az az érdeme, hogy az ember gazdasági értékelésmódjával összhangban működik és hogy az árak a piacra hozott javak mennyiségével fordított arányban változnak. Ha egy jószágból a szükségleteket meghaladó mennyiség kerül a piacra, akkor ennek a jószágnak a gazdasági jelentősége mindenesetre kisebb, mintha ugyenebből a jószágból csak annyi került volna a piacra, amennyi a jelentkező szükségletnek megfelelő, mert hiszen az előbbi esetben a piacnak az illető jószágból feleslegei lesznek. És még nagyobb lesz az illető jószág gazdasági jelentősége, ha a szükségleteknél kevesebb van belőle a piacon, mert ebben az esetben kielégítetlen szükségletek maradnak. Képzeljünk el magunknak egy olyan társadalmat, amelyben a jövedelemmegosztás teljesen egyenlő és tegyük még fel, hogy ebben a társadalomban semminő megtakarítás nem történik. Ha egy ilyen társadalomban valamelyik áruból a szükségleteknél többet termelnek, akkor ezt a termelési ágat folytatólágosan le kell állítani, amíg a termelt feleslegek el nem használtatnak. Ha viszont ugyanebben a társadalomban egy áruból a szükségleteknél kevesebbet termelnek, akkor az összes szükségletek között valahogyan mégis csak különböztetni kell, mert hiszen a készletek fogyatékosága folytán minden szükséglet ki nem elégíthető. A javaknak mindenkori mennyiségeik szerint való megosztása és a termelésnek a készletekhez mért irányítása éppen az a feladat, amelyet az árrendszernek az árak változásával el kell végeznie.

A gazdasági értékelés tudományos elemzése a határhaszonelmélet nagy érdeme, mellyel kimutatta, hogy a javak értéke nemcsak technikai használhatóságuktól, hanem effektív hasznosságukat meghatározó mennyiségüktől is függ. Ezzel az empirikusan igazolható tanítással egyben felszabadított minket a munkaértelmélet azon szocialethikailag mindenesetre rokonszenves, de tárgyilag nem igazolható tanításának hatása alól, mely szerint minden gazdasági értéknek

az emberi munka lenne a forrása és mértéke.¹² Miután azok közé tartozom, akik a határhaszonelméletet bírálatban részesítették, szükségét érzem annak, hogy a határhaszonelmélettel szemben elfoglalt álláspontomat itt lényegében röviden meghatározzam.¹³ Kétséggel helyes és meg nem cáfolható a határhaszonelméletből a csökkenő hasznosság elve. Nem látszik ellenben tarthatónak a határértékelés elve és pedig a következő okokból:

1. Szabad javak esetében a határhaszonelmélet többet bizonyít a kelleténél, mert a 0 határhaszonnal nemcsak azt bizonyítja, hogy a szabad javaknak árai nincsenek, hanem azt is, hogy a szabad javak egész készletének nincs gazdasági jelentősége.

2. Gazdasági javaknál is előfordul, hogy legalább is egyes gazdálkodó- és vevőalanyok 0 határhaszna ellenére vannak áraik. A határhaszonelmélet szerint pedig 0 határhaszon és ár egymást kizárja.

3. Az előbbi eset még sokkal általánosabb, mint első pillanatra látszanék, mert a 0 határhaszon nem kivételes jelenség, hanem szabály a határhaszonelmélet atomizmusánál fogva, mely szerint az utolsó morzsa kenyér, az utolsó szemcse szén, az utolsó csöpp tej haszna volna az illető jószág hasznára mértékadó, ennek pedig normális gazdasági értéke, a fogyasztó szempontjából való jelentősége 0.

Ezzel szemben a csökkenő hasznosság elvén felépített átlagértékelés tana, melynek hívei olyan kiváló elődre hivatkozhatnak, mint *Wilhelm Lexis*, a kiváló német közgazda és matematikai statisztikus, a fenti nehézségeket a következőképpen oldja meg:

I. Szabad javak átlaghaszna oly csekély, hogy gyakorlatilag elhanyagolható, tehát áruk sincs. Egész készletük haszna e javak nagy mennyiségénél fogva azonban még igen nagy lehet.

II. Gazdasági javak 0 határhaszna mellett e javak átlaghaszna még mindig számottevő, tehát e javaknak ily esetben is fennálló árai igazolva vannak.

III. A határhaszonelmélet atomizmusával szemben hivatkozni kell arra, hogy a javak gazdasági értékelése nem ato-

¹² V. ö. *Soddy*, *The Role of Money*. 1934. 10—11 l.: „In an age when men are more and more being displaced from their function as physical labourers by purely inanimate sources of power, and are in danger of being largely by-passed out the cycle of production and distribution by automatic mechanism, it would be incredible, if it were not true, that so large a part of the world should be misrepresented as dominated by the doctrines of Karl Marx as to wealth originating in human labour.“

¹³ V. ö. *Gretnutzen*, *Indifferenz*, *Elastizität*, *Durchschnittsnutzen* c. cikkem 672—673, 680—681, 681—683, 700—701 l. *Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik*. 1930. és *Die Gossenschen Gesetze* c. cikkem 743—745 l. *Zeitschrift für Nationalökonomie*. 1931.

misztikusan, hanem totálisan történik, mint ahogy az az alábbi esetekből kitűnik:

a) Vannak jószágok, amelyek oszthatatlanok, mint például egy karosszék, amelynél nem volna értelme, ha a lábak, a karfa és az ülőke külön hasznáról és e külön hasznok rangsoráról beszélénk. A tartós használatu javaknál csakis az egymást követő használati aktusokat lehetne megkülönböztetni, de nem szétválasztani az értékelés szempontjából.

b) Az osztható javak oszthatósága is sokkal kisebb gazdasági szempontból, mint technikailag, mert például egy pohár tej további felosztásának gazdaságilag már nincs jó értelme. Az oszthatóság tehát kereskedelmi vagy fogyasztási egységek alá már nem mehet.

c) A mennyiségi oszthatóságon kívül a minőségi oszthatóságra is tekintettel kell lennünk, ha a csökkenő hasznosságra alapított elméletünk a teljesség igényéről lemondani nem akar. Ebben az esetben pedig lehetetlen feladat elé kerülnénk, ha a jobb minőségű jószágot az alsóbbrendű jószágfajtákra akarnók felbontani, például egy orosz kaviáros vacsorát egy zöldpaprikás vacsorára.

d) Végül a gazdasági élet megfigyelhető ténye, hogy a javakat kizárólag kisebb vagy nagyobb készletekben, tehát mindenkor készletekben értékeljük és pedig tőkénken, illetve jövedelmünkön belül az egész piaci készlet alapján. Ezen az értékelésen belül kisebb vagy nagyobb megszerezhető készleteket hasonlítunk egymással össze, mely értékelési folyamat eredményeképpen az egységarak csakis mint átlagértékek alakulhatnak ki.

Teiichi Takeda, az osakai Kansai egyetemen a közgazdaságtan tanára, 1931 július havában a *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*-ban „*Der Durchschnittswert*“ címmel egy tanulmányt tett közzé, amelyet követően 1931 október havában egy kéziratot juttatott hozzám, amely „*Theory of Market Price*“ címet viseli. Ugy a közölt tanulmányban, mint a kézirat 45—69. lapján *Takeda* a fentebb képviselt átlagértékelélmélet álláspontját fejti ki, mihez képest érthetetlennek látszik a kézirat bevezetésében kifejtett az a nézete, mintha ebben a tekintetben közöttünk különbség volna. Másrésztől hivatkozik *Takeda* a rennesi egyetem tanárára, *Charles Bodin*re is, mint aki szintén az átlagértékelélmélet képviselője lenne. *Bodin*-nek 1926-ban megjelent „*Principes de Science économique*“ című munkáját, sajnos, nem ismerem, de amennyiben *Bodin* felfogása a *Wieser*-emlékkönyv II. kötetében megjelent tanulmányából megítélhető, az átlagértékelésnek csak egészen kivételes jelentőséget tulajdonít.¹⁴

¹⁴ Preistheorie 122—123 l. Wirtschaftstheorie der Gegenwart. II. Bd. 1932.

Az osztrák iskolából *Hans Mayer* és *Rosenstein-Rodan* foglalkoztak az átlagértékről írt németnyelvű dolgozataikkal, mindketten azonban csak *Pareto*-kritikámra terjeszkedtek ki.^{15 16}

V.

Gazdasági reformerek között régóta kedvelt dolog, hogy támadásaikat a pénz intézménye ellen irányítják, mint amely elválasztja a javakat a termelő munkától és kiszolgáltatja ezeket a javakat azoknak, akik nem dolgoznak. Az árak változásával járó spekulációs lehetőségek és az ezekkel elérhető különbözeti nyereségek is kihívják mindazok felháborodását, akik a közgazdasági élet jelenségeihez a moralista attitűdjével közelednek. Mindezek a jelenségek, gondolják ők, egy csapásra lehetetlenekké válnának, ha sikerülne a pénzt megreformálni. Nem csoda tehát, ha a gazdasági reformtervek legnagyobb részben pénzreformokból állanak.

A pénzreformálásra természetes hajlandósággal kell bírnia mindenkinek, aki a közgazdasági életet a naturalista szemével nézi. A naturalista ugyanis a pénz közvetítő szerepét olyannak látja, mint amely idegen elem beavatkozása az ő világképébe s így onnan ki kell küszöbölni. Jellemző erre az a bírálat, amellyel a technokraták egy naturalista társukat, a kiváló angol kémikus hírében álló, Nobel-díjas *Frederic Soddy*t illetik abban az „*Introduction to Technocracy*” című kötetben, amely „*The Only Authorized Presentation*” felírást viseli,¹⁷ tehát a technokrácia bibliája akar lenni. Itt ezt olvashatjuk:

„*Soddy* still maintains the traditional view of „wealth” as bearing some functional relation to the „value medium” of money rather than — as is *basic* to Technocracy — to quantitative units derived from the conversion of available physical energy into use-forms and services.”¹⁸

Egyébként is érdemes a technokraták vélekedését a pénzről meghallgatni, aminek jellemzéséül szolgáljanak a fentemlitett könyvből vett alábbi idézetek:

„The technologist examines our so-called standard of measurements, the monetary unit — the dollar. He notes that it is a variable. Why anyone should attempt, on this earth, to use a variable as a measuring rod is so utterly absurd that he dismisses any serious consideration of its use in his study of what should be done.”¹⁹

¹⁵ Der Erkenntniswert der funktionellen Preistheorien. 201 l. Wirtschaftstheorie der Gegenwart. II. Bd. 1932.

¹⁶ La complementarietà prima delle tre tappe del progresso della teoria economica pura. 21 l. Különlenyomat. La Riforma Sociale. 1933.

¹⁷ Megjelent 1933-ban.

¹⁸ 58 l.

¹⁹ 32’

„The standard of measurement is not relevant to the things measured; and the measuring rod and the things, measured as if they were stable, are all variables.“²⁰

„When the technologist looks at the magnitude of our pecuniary wealth, he notes that the items — bonds, mortgages and instruments of loan credit of one sort and another — which foot up to a truly grand total, constitute the same items that foot up to an equally grand total of debt. He also notes that pecuniary wealth cannot be created without first creating a corresponding item of debt. For the purposes of industry, these items are purely fictitious.“²¹

„In order that industry in turn can continue to pay the same per cent return on the added investment it must expand by a similar increment of itself per annum. To continue to satisfy these conditions industry would have to expand at a compound interest rate — the rate of increase of production per annum must itself continuously increase ad infinitum — a physical impossibility.“²²

„Should industry level off, the lack of new industries or expanded old ones in which to invest the returns already accruing from existing investments, would tend to drive the interest rate to zero.“²³

„We read thousands of newspaper captions such as this: Farm value cut by slump to 45 billions. Present worth compares with 79 billion at war's end — off 15% in year. (1931.) And then we read that farm income has fallen from \$ 16,900 millions in 1919 to \$ 6,900 millions in 1931. It is, of course quite possible to rationalize this in terms of the functions of the price system; but after it has been rationalized it still remains to the technologist nothing more nor less than an item of nonsense. He simply refuses to think of that item of our technological equipment as waving up and down like that. It doesn't.“²⁴

Mint láthatjuk ezekből az idézetekből, a technokraták kifogásai a pénzzel szemben egyrészt abból állanak, hogy a pénzegység értéke nem állandó, másrészt abból, hogy a pénzeszközök modern formái hitelműveletek útján kerülnek forgalomba, harmadszor abból, hogy a tőkének a kamatos kamatszámítás elvei szerint kellene kamatoznia, negyedszer abból, hogy az általános árszínvonal konjunkturális változása a termelési berendezés változatlanságával ellentétben áll. Ami a pénzegység változékonyságát illeti, ebben a techno-

²⁰ 32 l.

²¹ 31 l.

²² 34 l.

²³ 35 l.

²⁴ 32 l.

kratáknak igazuk van, de ezzel a közgazdáknak ujat nem mondanak, mert hiszen a közgazdaságtannak immár régi problémája a pénz értékállandóságának biztosítása, csak a probléma nem olyan egyszerű és egyértelmű, mint a technokraták képzelik s amint arra alább még ki fogunk térni. A pénzeszközöknek hitelműveletek útján való forgalombahozatala csak akkor eshetnék alapos kifogás alá, ha e hitelműveleteknek és a pénzteremtésnek az uralkodó pénzrendszerben szabályozó korlátai nem volnának. A tőkének a kamatos kamatszámítás elvei szerint való kamatozása csak akkor válhatnék elviselhetetlenné, ha ennek a kamatlábnak ilyen esetben elkerülhetetlen esésében természetes ellensúlyozója nem volna, mint ahogy arra a technokraták is akaratlanul rámutatnak az egyik fent közölt idézetünkben. Végül az általános árszínvonal konjunkturális változásaival szemben elég hivatkozni arra, hogy ezzel a kérdéssel a legujabb gazdaságelmélet éppen eleget foglalkozik, tehát a technokraták ezzel sem mondanak semmi ujat a gazdaságelmélet számára s a megoldáshoz sem viszik a kérdést közelebb, mely kérdés mindenesetre a gazdaságelmélet számára is megoldásra vár.

A pénz problémája kétségkívül olyan fejezete a közgazdaságtannak, amely viszonylag egyszerűnek látszik a közgazdaságtan más problémáihoz képest s amelyről már gyakrabban lehetett az a hitük a kérdés vizsgálóinak, hogy már minden rejtett részletet felderítettek, mikor aztán a gazdasági élet új feladatokat vetett fel, amelyekre még ugyyszólván minden megoldás hiányzott. Ugyanakkor tehát, amikor kezdjük belátni, hogy a gazdasági kérdéseket mint csupán pénzjelenségeket elintézni nem lehet, kénytelenek vagyunk észrevenni azt is, hogy ezek a pénzjelenségek sincsenek még kellőképpen tisztázva. Amikor a közgazdák a pénzrendszer fogatkozásairól vagy a pénzpoltika hibáiról beszélnek, feleslegesnek tartják, hogy a pénzrendszer előnyeit ismételtessék, miután ezeket ismerteknek tételezik fel. A pénzreformerek most már csak a hibákat látják, az előnyökről megfeledkeznek, úgyhogy olyan javaslatokig jutnak el, amelyek nemcsak az uralkodó pénzrendszer hibáitól nem mentesek, hanem a pénzrendszer előnyeinek is hijával vannak. Ezért nem hiábavaló, ha pénzrendszerünk előnyeiről is beszélünk.

A közgazdaságtan a pénzgazdaság előtti korszakot mint naturálgazdaságot tartja nyilván és pedig két formában, mint önellátó és mint cseregazdaságot. (*Naturaleigenwirtschaft, Naturaltauschwirtschaft; Lexis, Diehl.*) Fejlett csere a pénz intézménye nélkül nem jöhetett volna létre és a pénz minden formájának megszüntetése nem haladás volna, hanem primitív állapotokba való visszaesés. Pénz, mint csereeszköz nélkül a gazdasági élet rengeteg idővesztést és energiavesztést szenvedne, úgyhogy a modern forgalom pénz nélkül

nem is volna lebonyolítható. Az, hogy a pénzre, mint fizetési eszközre is szükség van és hogy a pénzt mint készletben tartott vásárlóerőt sem lehet nélkülözni, mutatja a pénznek a csereeszközfunkciótól függetlenül gazdasági jelentőségét. A pénz, mint értékmérő, mint a javak értékének közös nevezője pedig a pénz igazi lényegét, leglényegesebb funkcióját tárja fel, minélkül a javak egyszerűen összemérhetetlenek volnának. Mert gondoljuk csak el, hogy minő közös nevezője lehetne egy kiló burgonyának és egy szépirodalmi munkának, egy hangversenyjegynek és egy doboz cipőkrémnek, amely sorozatot a végletekig lehetne folytatni. A technokraták ugyan azt hiszik, hogy a javak energetikai értékük szerint is összemérhetők, de ha az energetikai értéknek többértelműségére gondolunk és arra, hogy a javak energetikai értéke egyáltalán is meghatározhatatlan igen sok esetben, akkor be kell látnunk, hogy az energetikai értékkel sokra nem mehetnénk. Egy szépirodalmi munkának vagy egy hangversenynek energetikai értéke például meghatározhatatlan. Azt tudjuk, hogy a fehérjének és zsiradékoknak mi a kalória-egyenértéke, de ugyanugy tudjuk azt is, hogy egyoldalú fehérje vagy zsirtáplálékkal testünk kalóriaszükségletét nem fedezhetjük, hiába lenne a hiányzó zsirt pótló fehérje kalóriaértéke ugyanaz. És ugyanez áll szervezetünk szempontjából a szénhidrátokra is. Bármely termelt jószág energetikai értékének meghatározásánál pedig a következő lehetőségek közül kellene választani, anélkül, hogy meg lehetne mondani, hogy melyikre kellene helyesen a választásnak esnie pusztán energetikai alapon:

I. Lehetne választani azt az energiamennyiséget, amely az illető jószág előállításához tényleg szükséges volt a mindenkori technika fejlettségéhez képest. Ez lenne az energiaértékelés a mindenkori termelési költségek szerint, tehát az energiaérték nem lehetne változatlan, hanem a termelési technika változásával változnék.

II. Lehetne választani azt az energiamennyiséget, amelyet a termelt jószág megtestesít, de amelyet a jószág felhasználásánál teljes mértékben hasznosítani nem lehet, mert a felhasználási technika még fejletlen, mint például a szén esetében, amikor is a felhasználási technika fejlődésével az energetikai érték nem változnék, de ezáltal egyenlőknek kellene tekinteni olyan javakat, amelyek közül az egyiknek csak potenciális energiája volna a másiknak aktuális energiájával szemben.

III. Lehetne továbbá választani azt az energiamennyiséget, amely az illető jószágból tényleg hasznosítható, de ebben az esetben az energetikai értéknek a technika mindenkori változásaihoz képest lényeges eltolódásaira kellene elkészülve lennünk, állandó értékeket tehát semmiesetre sem nyernénk.

Mihelyt pedig egyszer a tényleg hasznosítható értékek talajára léptünk, akkor már nem lehet figyelmen kívül hagynunk a tényleg szükséges mértéket meghaladó termelésben kifejezésre jutó pazarlást, miután feleslegesen termelt javak olyan javakat jelentenek, amelyek ténylegesen nem hasznosíthatók. Akkor pedig már arra a veszteségre is tekintettel kell lennünk, amely abból származik, hogy egyes javak komplementáris javaiban hiányunk van és így e komplementáris javak meglétének mértékéig megtakarított veszteségről beszélhetünk. A komplementáris javak esete pedig kell, hogy az idő- és térkülönbségre is felhívja a figyelmünket, minél fogva egy jószág értéke nemcsak önmagában való tényleges hasznosíthatóságától függ, nem is csak attól, hogy a vele komplementáris javai meglegyenek, hanem attól is, hogy a megfelelő helyen és megfelelő időben legyen meg, az idő- és térkülönbség áthidalása pedig a jószágnak önmagában való energetikai értékét szükségképpen módosítja, illetve csökkenti. Ha mindezeket a szükségeseknek látszó módosításokat végrehajtjuk, eredeti energetikai értékelésünkéből már vajmi kevés marad, de egyre közelebb jutunk ahhoz az ócsárolt értékhez, amelyet gazdasági értéknek nevezünk. Az energetikai alapon való mérés tehát csak addig a mértékig sikerül, amily mértékben az energetika talaját elhagyjuk és a pénzértékben való mérést megközelítjük.

A technokratákat a pénznek csak az értékmérő funkciója érdekli s arról, hogy a csereszközfunkciót energetikai alapon mi látná el, nem nyilatkoznak. Feltéhető, hogy energiaérték szerint való elszámolás lépne a cserepénz helyébe. Mivel pedig a pénz csereértéke a pénznek az árukhoz való viszonyától függ, a pénz csereértéke sem maradhat változatlan, ha az áruk energetikai értéke a fent kifejtettek értelmében változásoknak van kitéve. Ha az a áru az 1. időpontban x erg energiaértéket képvisel, a 2. időpontra pedig ez nx erg értékre változik, akkor az erg csereértéke az első időpontban a/x , a második időpontban ellenben a/nx . Ez pedig nem jelent mást, mint azt, hogy $\text{erg}_1 = n \cdot \text{erg}_2$, vagyis az erg változatlan technológiai értéke dacára az erg csereértéke mégis megváltoznék. Ha pedig egy és ugyanaz az áru általában két különböző időpontban vagy ugyanabban az időpontban, de különböző helyen, különböző ergértékkel bírhat, akkor az emberek a pénz intertemporális és interlokális értékének eltolódásaitól ugyanolyan módon szenvedhetnének, mint ma.

Kétségtelen, hogy a pénz csereértékének ez a változása az ergnek, *Menger* szavaival élve, csak a külső értékében jelentkeznék, míg az erg belső értéke változatlan maradhatna. Ez pedig már magában véve is nagy előny volna, ha sikerülne az ergben a változatlan belső értékű pénzt megtalálni. A közgazdaságtan ugyanis, amikor a modern gazdasági élet

jelenségeit vizsgálja, gyakran kénytelen a jelenségek pénzoldalától eltekinteni, mert úgy találja, hogy a jelenségeknek a pénztől elvonatkoztatott képe a jelenségek összefüggését hivatkozva tükrözteti vissza, mint ezeknek a jelenségeknek pénzalakja. Így beszélünk reáltőkéről, reáljövedelemről, különösen képen reálbékekről és reálkamatról, valamint általában reálgazdaságról. A pénzgazdasági összefüggéseknek ez a pénz nélkül szemlélt képe természetesen nem azonos a naturálgazdaság képével, de mégis alkalmas annak a szemléltetésére, hogy a pénzgazdaságnak vannak olyan egyenetlenségei, amelyek magának a pénznek használatából erednek, tehát ha a pénznek nagy előnyei is vannak a naturálcserével, a pénzgazdaságnak a naturálgazdasággal szemben, ezekkel az előnyökkel bizonyos hátrányok is állanak szemben, amelyek a reálgazdasági képben élesebben megmutatkoznak, naturálgazdaságban pedig nem is állhatnának elő. Ilyen mingyárt a *Wicksell*-féle eset, mely szerint a megtakarításoknak új tőkejavak alakjában való kölcsönadása és a beruházásoknak új tőkejavak alakjában való kölcsönvétele esetén a kölcsöntőke kereslete és a megtakarítási tőke kínálata között különbség nem lehetne, mert a kínálatnál nagyobb kölcsön felvehető nem volna, holott a megtakarítások és beruházások pénzalakja mellett ilyen különbségek csakugyan előfordulnak. Amellett *Wicksell* nem is akarta pénzelméletével a konjunkturajelenségek maradéknélküli magyarázatát megadni, mint az saját szavaiból világosan kitűnik: „Eine restlose Erklärung dieser rätselhaften Ereignisse beansprucht sie nicht zu geben, wohl aber ein notwendiges, bisher meistens vernachlässigtes Element jeder wirklichen Erklärung anzuzeigen.“²⁵ Sőt *Wicksell* a továbbiakban *Spiethoffra* hivatkozva, a konjunkturaváltozásokat egyenesen az árváltozásoktól független reális okokra vezeti vissza. Nincs tehát arról szó, hogy a naturálgazdaságba való visszaesés haladás volna, hanem csak arról, hogy a pénzgazdaságnak a naturálgazdasággal szemben hátrányai is vannak, amit a pénzgazdaság reálgazdasági képe élesen megvilágít. A feladat tehát nem a naturálgazdasághoz való visszatérésben van, hanem a pénzgazdaságnak olyan továbbfejlesztésében, amely a pénzgazdaságnak a naturálgazdasággal szemben mutatkozó hátrányainak kiküszöbölésére alkalmas. Ha az ergérték erre képes lenne, csak nagy hála lehetnénk kötelezve a technokraták iránt.

Képzeljünk el tehát egy gazdasági folyamatot annak ellenőrzésére, hogy mennyire tudnók vinni egy ergérték alapján. Tegyük fel, hogy lehetséges volna minden áru és szolgáltat ergértékét egyértelműen meghatározni az adott technikához képest, aminek a komoly lehetőségét különben nem tud-

²⁵ Vorlesungen über Nationalökonomie II. Bd. 1922. 238 l.

juk elhinni. A javak és szolgálatok ezreire és ezreire kellene tehát hatósági ármegállapítást alkalmazni, helységenként különböző árakkal és csak egy meghatározott időpontra való érvénnyel. Alig volnának tehát az árak megállapítva, máris az egész vonalon revízióra szorulnának. Menjünk el most már az engedékenységek szélső határáig és higgyük el, hogy ez a folytatólagos, szünetnélküli, gigászi feladat idővesztés nélkül megoldható és oly tökéletesen sikerül megoldani, hogy interlokális arbitrázslehetőségek is ki vannak zárva. Akkor is a megoldatlan feladatok egész tömege maradna hátra. Át kellene hidalni a termelés megkezdése és a fogyasztás befejezése közötti időszakokat, ami alá tartozik a fogyasztási megtakarítás és a termelési hitel egész problémája. Teljes világviszonylatban előre kellene látni a fogyasztás jövő alakulását vagy éppen a fogyasztást zsarnokilag szabályozni. Sőt a technika haladásának előrelátása nélkül se lehetne meglenni, vagy éppen a technikai haladás érvényesülését is meg kellene kötni. Amikor ugyanis a gazdasági folyamat az egyik pillanat adta helyzetből átnyulik a másikba, lehetetlen átmeneti zavarok és pedig folytatólagosan jelentkező zavarok nélkül meglenni a jövő előrelátása és előre való helyes számbevétele nélkül. A gazdasági folyamatnak hatóságilag való szünetnélküli újraszabályozása tehát emberfölötti feladat lenne, minden jószándék mellett is hibaveszélyek tömkelegével, a jószándék hiányából származó további veszélyekről nem is beszélve.

Ezzel szemben a sokat ócsárolt és keveset megértett pénz ezt a feladatot milyen egyszerűen látja el! Ha hibák mutatkoznak is, tudnunk kell e hibákat is helyesen megérteni. A pénznek legnagyobb szerű, a közgazdaságtanban régtől fogva ismert, de sajátos módon a pénzfunkciók között felsorolni nem szokott feladata az, hogy *árdinamikai eszköz*. A pénz, amikor a legkülönbözőbb javakat mindenki számára érthető módon közös nevezőre hozza és ezeket a javakat forgalomban tartja, egymással kicserélhetővé teszi, az egész társadalmat egyesíti a javak termelésének, a javak értékelésének és a javak szétosztásának közös munkájában. A pénznek ez a funkciója a legmesszebbmenően dinamikus, mert a pénz által átfogott gazdasági rendszer minden változására automatikusan és a legkisebb idővesztéssel reagál. Sem a pénz értéke, sem az árak magassága ebben a rendszerben nem cél, hanem csak eszköz és pedig eszköze a termelt jószágmennyiségek helyes arányának. Épp ezért a pénz értékének és az árak magasságának változniuk *kell*, ha ez vezet el a meglevő jószágmennyiségek arányosításához.

Ennek helyes megértéséhez különbséget kell tudnunk tenni a szükséges és a kívánatos pénzérték-, illetve árváltozások között. Önmagában természetesen semilyen pénzér-

ték-, illetve árváltozás nem kívánatos, de csak azért, mert az sem kívánatos, hogy a termelt jószágmenntiségek helyes aránya ne legyen meg. *De ha már egyszer* ez a helyes arány hiányzik, akkor a pénzérték-, illetve árváltozás bizonyos mértéke már szükséges és a jószágmenntiségek helyes arányának létrehozása céljából egyben kívánatos is.²⁶

Nemzetközi pénz- és árrendszerünk a közelmultban két alkalommal omlott össze: 1. 1919—1923-ban, amikor a háborus adósságok és reparációk voltak az összeomlás okai; 2. 1931—1933-ban, amikor a nyersanyagtultermelés és a nemzetközi kölcsöninfláció vezettek romlásba. Azok, akik a fennálló gazdasági renddel értetlenül állanak szemben, hamar készek azzal az ítélettel, hogy az összeomlás mindkét esetben a fennálló rend hibája volt. Tényleg azonban a politikai kötelezettségek túltengése és a még prekapitalisztikus őstermelés me-revsége voltak a bajok igazi forrásai.

A technokraták pénzellenes magatartásánál mérsékeltebb, de nem kevésbé kifogás alá eső a már említett angol kémikusnak, *Soddy*-nak véleménye is. *Soddy* véleményét „*The Role of Money*” címmel 1934-ben megjelent könyvéből ismer-tetjük, amelyben a szerző azt mondja, hogy a pénzjelenségeket az *ergozófia* álláspontjáról kívánja megítélni, mely ergozófia alatt a közgazdaságtannak mérnöki szempontból való fel-fogását érti, tehát a naturalizmusnak jó példájául szolgálhat.

Soddy abból indul ki, hogy a modern pénz tipusa magán-kibocsátásból és pedig bankhitelből származik. Az állam türte, hogy a pénzkibocsátás joga a kezéből a bankokéba csusszon át, a bankok pedig hiteleszközök teremtésével a semmiből alkottak új vásárló erőt azok számára, akiknek a kölcsönt nyujtották, a maguk számára pedig ugyanezzel az aktussal kama-tozó jövedelemforrást szereztek. Ezenfelül azonban a bankok hatalmába került, hogy szabályozzák a mindenkor pénzmenntiséget és ezen keresztül az árak magasságát, úgyhogy amikor a kölcsönöket nyujtják és a teremtett új pénzeszközök segítségével felhajtják az árakat, a hitelben részesített adóst magas árak mellett való vásárlásba viszik bele, amikor pedig a kölcsönöket visszavonják, tehát a bevont pénzeszközök foly-tán csökkentik az árakat, az adósokat alacsony árak mellett való eladásra kényszerítik. Ez az adósok csődjére és javaiknak a bankok által való olcsó felvásárlására vezet. A pénz-kibocsátás jogát tehát az állam kezébe kellene visszajuttatni és a kibocsátható pénzmenntiséget úgy kellene megállapítani, hogy az a mindenkor rendelkezésre álló javak menntiségeivel álljon arányban. Miután a pénz forgalombahozása úgy tör-ténik, hogy azok, akik a pénzt elfogadják, az elfogadott pénz

²⁶ L. erre nézve még Világválság és gazdaságelmélet c. cikkemet 341—353 és 354—370 l. *Navratil*-emlékkönyv. 1935.

ellenében a birtokukban levő javak egy részéről lemondanak, a pénz értékét az a jószágmenntiség határozza meg, amelyről a pénz mindenkori birtokosának a pénz megszerzésével le kellett mondania. *Soddy* ezt a jószágmenntiséget „virtual wealth”-nek nevezi és az árindexet, illetve árszínvonalat úgy véli megkapni, hogy ezt a jószágmenntiséget elosztja az egész pénzmennyiséggel. A forgalomban levő pénzmennyiség minden része minden pillanatban valakinek birtokában van. Ha tehát egy meghatározott pillanatban összeszámoljuk az összes gazdasági alanyok birtokában levő pénzmennyiséget, az illető közgazdaságban forgalomban levő egész pénzmennyiséget fogjuk megkapni. Az angol közgazdasági irodalomban a közgazdaság rendelkezésére álló egész pénzmennyiségnek az egyes gazdasági alanyok birtokában egy meghatározott pillanatban meglevő pénzkészletek összegezése után nyert meghatározását *Hawtrey* nyomán „unspent margin”-nak szokás nevezni. *Soddy* most már ezzel az „unspent margin”-nal állítja szembe annak áruellenértékét. A dolog azonban nem egészen világos. Mert ha *Soddy* az áruk mindenkori pénzértékét állítja szembe a pénzmennyiséggel, akkor egy olyan törtet kap, amelynek számlálójában és nevezőjében szükségképen mindig ugyanaz az érték szerepel; ha pedig az áruk fizikai mennyiségeit teszi a számlálóba, akkor összeadhatatlan és összehasonlíthatatlan mennyiségeket halmoz össze. Persze a *Soddy* képletének egyszerű az értelme abban az egyetlen esetben, ha a számláló jószágmenntisége minden tekintetben változatlan, ellenben a nevező pénzmennyisége változik.

Sajátságos *Soddy* fejtegetéseiben, hogy a pénz forgási sebessége iránt semmi érzéke nincs és például nem is gondol arra, hogy kisebb forgási sebesség nagyobb pénzmennyiséget, nagyobb forgási sebesség pedig kisebb pénzmennyiséget ellensúlyozhat, mert kisebb forgási sebesség úgy hat, mint a pénzmennyiség csökkentése, nagyobb forgási sebesség pedig úgy hat, mint a pénzmennyiség növelése. Tulzott jelentőséget tulajdonít *Soddy* a bankok hiteltermelő képességének, holott ez a pénzszaaporítás a pénzrendszer alapjául szolgáló aranymenntiségre felépített pénzmennyiséget a bankjegyek és váltópénzek beszámításával is csak mintegy az aranymenntiség hatszorosára emeli, míg a forgási sebesség a pénzmennyiséget mintegy megharmincszorozza. A forgási sebesség pedig mindjárt arra is figyelmeztethette volna *Soddy*-t, hogy a pénzmennyiséget nem egy meghatározott jószágmenntiséghez, hanem csakis a mindenkori áruforgalomhoz lehet és kell arányosítani. Ugyanebből az alapvető tévedésből származik azután, ha *Soddy* megállapítja, hogy a fennálló adósságok nem fizethetők vissza, miután egy ilyen visszafizetésre természetesen a pénznek egy meghatározott pillanatban meglevő és mozdulatlanul elképzelt mennyisége nem

lehet elegendő. Ugyanezért gondolja *Soddy*, hogy egy vállalatba befektetett tőkét nem lehet visszafizetni. Akik olyan mennyiségek viszonyát nem látják tisztán, mint a pénz mennyisége, a pénzforgalom, a nemzeti tőke, a nemzeti jövedelem, a bankbetétek, a belső adósságok, akik tehát e számoknak a pénzmennyiség és pénzforgalom különbségéből adódó összefüggését nem értik meg, azok menthetetlenül a *Soddy*-éhoz hasonló tévedések sorozatának esnek áldozatul.

A pénzmennyiség és a pénzforgalom között fennálló különbség könnyen elmosódik annál a nem szerencsés szokásnál fogva, hogy gyakran a pénzmennyiséget is nevezik pénzforgalomnak. Így a Magyar Nemzeti Bank heti kimutatása is rendszeresen bankjegyforgalomnak nevezi a forgalomban levő bankjegymennyiséget. A pénz forgási sebességének normális mértékéről meg éppenséggel hamis feltevések uralkodnak magukat „okleveles közgazdáknak“ nevező közéleti férfiak körében is, amire jellemző a „*Magyar Közgazdaság*“ című hetilap 1935 június 6-iki számának 4. oldalán megjelent következő levélrészlet: „Eddig szilárd volt itt bent a pengő. Sőt emelkedett is a vásárlóereje. De, Szerkesztő Uram, olvasta-e a legutóbbi jegybank-riportot? Az ember összezsapja a kezét! 305 milliónyi bankjegyforgalom. Egy olyan országban, ahol a nemzeti jövedelmet még ma is 2.4 milliárdra lehet becsülni. Gondolt már rá, Szerkesztő Uram, milyen gyorsan kellene forognia ennek a csekély kis összegnek, hogy ne okozzon fennakadást vérkeringésünkben? Pedig hát mi agrárország vagyunk és bizony nálunk nagyon lassu a pénzforgás. De hát, Szerkesztő Uram, hogy gondolja akkor gazdasági életünk megélénkülését? Hogy a gazdának is jusson valami pénz, meg a kisiparosnak, kiskereskedőnek, kisembereknek egyáltalán?“ E jószándéku levélíró immár közel egy évtizede nem tehetne egyebet, mint a kezét csapná össze, ha a levelében foglaltak tekintetében igaza volna, mert ha egy 2.4 milliárdosnak mondott nemzeti jövedelemhez 305 millió bankjegymennyiség kevés lenne, akkor az 1928-ban 5 milliárdra becsült nemzeti jövedelmünkhöz alighanem 635 millió bankjegymennyiség is kevés lett volna, holott a bankjegymennyiség akkor tényleg jóval kevesebb volt. Tehát kitűnék, hogy a bankjegymennyiségnek a vélt nemzeti jövedelemhez való aránya sokkal kedvezőbb, mint 1928-ban volt, nem is szólva arról, hogy a mindenkor forgalomban levő bankjegymennyiséget nem lehet a hónap harmadik hetéről kimutatott mennyiséggel azonosítani, amikor a kimutatott mennyiség a legkisebb és így a májusi átlagos bankjegymennyiség is 334.5 millió a levélírónál szereplő 305 millióval szemben, úgyhogy az 1928-ra kevésnek számító bankjegymennyiség éppenséggel 697 millió volna, az akkor évi átlagban csak 442.6 milliót, maximális mértékben pedig szintén csak 541.7 milliót elért mennyiséggel szemben. Még kitűnik az ilyen logika során, hogy a

defláció miatt panaszkodó levélíró szerint ma inflációban élünk!

Hogy az itt számbajövő mennyiségek helyes összefüggéséről szemléletes képet adjunk, a magyar gazdasági életből vett számokkal igyekszünk e számok arányát megvilágítani. Tegyük fel, hogy a normális magyar aranyfedezet 200 millió pengő. Erre a fedezetre 40%-os fedezeti arány mellett 500 millió pengő névértékű bankjegy bocsátható ki. Ha a bankbetétek normális összegét 2 milliárd pengőnek vesszük, melynek fele takaré-, fele pedig folyószámlabetét, akkor ennek 10%-os fedezésére a bankok pénztárában 200 millió pengő bankjegynek kell feküdnie. Vegyük fel továbbá, hogy a forgalomban lévő váltópénzmennyiség 60 millió pengő, melyből 10 millió a jegybank pénztárkészletében van. Amennyi a bankok készletében van, nem jön figyelembe, mert csak a bankjegykészlet helyébe lép és azt szabadítja fel a forgalom számára. Ilyen feltételek mellett a magyar közgazdaság rendelkezésére álló pénzmennyiség 1.350 millió pengő. Ha e pénzmennyiség évi átlagos forgási sebességét 20-nak vesszük, akkor a magyar pénzforgalom 27 milliárd pengőt tesz ki. Az e pénzforgalom során kialakuló nemzeti jövedelmet 5 milliárd pengőnek vehetjük, a nemzeti tőkét pedig, amely csak részben vesz részt a pénzforgalomban, első megközelítésképpen 15 milliárdra becsülhetjük. Ha e számokat figyelmesen végigszemléljük és megfigyeljük, hogy melyik számnak milyen számhoz lehet kapcsolata, akkor el tudjuk képzelni, hogy a belső adósságoknak valahol a 2 és 15 milliárd pengő között kell elhelyezkedniök, illetve, hogy az összes számok a pénzmennyiség és a pénzforgalom számai között helyezkednek el.

VI.

A naturalizmus legujabbkeletű rendszerét a technokraták állították fel. A technokrata mozgalom keletkezését és változásait egészen az 1932. év végéig, sőt 1933 január havába nyúlóan a legjobban *Allen Raymond* „*What is technocracy*“ című könyve ismerteti. Megtudjuk ebből a könyvből, hogy a technokrata mozgalom *Thorstein Veblen*-re, az ismert dán származású amerikai közgazdára vezethető vissza, akit néha a közgazdaságtan rossz fiának (the bad boy of economics), néha azonban Amerika legnagyobb közgazdájának, (the greatest economist whom America has produced, mondja *Stuart Chase* „*Technocracy, an interpretation*“ címmel 1933-ban megjelent könyvében) neveznek. *Veblen*, akit az amerikai institucionista irányzat egyik vezetője gyanánt is emlegetni szokás, 1929-ben halt meg és kétségtelen tudományos jelentőségének egyik méltatója nem kisebb ember volt, mint *Wesley Clair Mitchell*. *Veblen*-nek az a könyve, amely őt a technokrata moz-

galommal kapcsolatba hozza, 1919-ben jelent meg és „*The Engineers and the Price System*” címet viseli. Elmondja ebben a könyvben Veblen, hogy a modern mechanizált termelés a vállalkozóknak áttekintő képességét meghaladja, mert ők csak árakban, nyereségben és pénzügyi műveletekben vannak otthon, a termelés technikai oldalához ellenben nem értenek és így annak helyes irányítására sem képesek. Mivel azonban ennek ellenére az irányítás a vállalkozók kezébe van letéve, ebből folytonos zavaroknak kell származniuk. Sőt nemcsak a vállalkozó képtelenségéről van szó a termelés irányításánál, hanem arról is, hogy a vállalkozók érdekei ellentétesek a termelés érdekeivel, ami még fokozottabb mértékben áll a vállalatokat hitelnyújtás útján irányító bankárokról, akik a termeléstől még távolabb állanak. Arra az eredményre jut tehát Veblen, hogy a termelés irányítását, illetve az egész gazdasági élet vezetését azokra kell bízni, akik a modern, mechanizált termelést ismerik, azzal szervesen össze vannak növe, tudniillik a technikusokra.

Érdemes megemlíteni, hogy a technokraták abban a kiadványukban, amelyet a technokrácia egyedül illetékes kifejtésének neveztek el és amelyről már fentebb megemlékeztünk, tagadják, mintha az ő tanaik Veblenre lennének visszavezethetők.²⁷ Azt állítják, hogy az ő vezetőjük, *Howard Scott* és *Veblen* ugyan megismerkedtek és érintkeztek egymással, de ők mindketten egymástól függetlenül jutottak rokon eredményekre. Amíg ellenben Veblen a közgazda szempontjából nézte az eseményeket, addig *Scott* a technikus álláspontjáról indult el. Mindenesetre jó volna tudni, hogy egymásra milyen hatást gyakoroltak, mert már rokongondolataiknál és eltérő előtanulmányaiknál fogva is feltehető, hogy egymással való érintkezésük közös tévedéseikben való hitüket mindenesetre megerősítette.

Veblennek az a követelése, hogy a társadalom vezetése a technikusoknak adassék át, amire különben az egész technokrata mozgalom is kilyukad, társadalomtörténeti szempontból nem érdektelen jelenség. Egészen a 18. századig a társadalom vezetése a történelmi osztályok kiváltsága volt. A rendi, feudális társadalmat a polgári, kapitalista társadalom a 18. század közepétől kezdődően váltotta fel. A 19. század közepe óta az ipari munkásság kel rohamokra ez ellen a társadalom ellen. Ami az ipari munkásságnak egyeduradalomra való törekvését különösképen elhibázottá teszi, az a körülmény, hogy az ipari munkásság tömegénél és szellemi alkatánál vezetésre nem alkalmas osztály, hanem csak az történhetik meg, hogy a munkásság nevében azok kerülnek uralomra, akik

²⁷ 59—61 l.: „there can be no question as to the complete independence of the two men and their theories.”

rendszerint nem is a munkásságból származnak, hanem csak a munkásság élére állottak. Ezért láthatjuk is, hogy renegát entellektüellek azok, akik a munkásságot az intelligencia ellen is rohamra vezetik. Akik a társadalmi hatalomért folytatott harcban még alig-alig jelentkezték, az éppen ez az intelligencia, amelynek renegátjai már a munkásság élére kerültek. A technokráciában most már egy olyan mozgalommal találkozunk, amelyben az intelligencia, és pedig a korunk irányának, termelési berendezéseinek, szellemének megfelelő és jelentőségében egyre növekvő intelligencia, amely ebből a társadalmi vezetésből jelentőségével arányban nem álló mértékben magát kizártnak érezheti, követeli magának a társadalmi hatalmat. „The technical class grows“, írja *Stuart Chase* előbb idézett könyvében, majd pedig így folytatja: „History may now be in the process of creating a new industrial class, more important than worker, owner, creditor or financial manager — the men who understand and operate energy. Technocracy is the first formal organization of this class.“²⁸ A feladat nem áll vagy bukik a technokratákkal *Chase* szerint. Ha a technokraták mint szervezet nem válnak be, jön helyére más, de a feladat megmarad.

Mi az most már, ami a technikus intelligencia erőssége, és van-e valami, ami korlátokat szabhat igényeiknek? Aki a modern gazdasági életet gyakorlati oldaláról nézi és konkrét kérdésekben akar állást foglalni, annak éreznie kell, hogy az általános összefüggéseket, aminek ismerete minden állásfoglalás alapja, a közgazdasági ismeretek adják meg, de ez általános keretben egy meghatározott termelési ágra vonatkozólag helyes állásfoglalás csak úgy lehetséges, ha ezt az általános keretet a meghatározott termelési ágra vonatkozó részletes belső üzemi adatokkal sikerül kitölteni, amely adatok technikai jellegüknél fogva csakis az üzem vezetésére hivatott technikusoktól szerezhetők meg. Az üzem technikai jellegéből folyó adatok ismerete ugyanis a vállalat kereskedelmi vezetőjének az üzleti titkok sorába tartozó olyan előnyt jelent, amelynek birtokába a vállalaton kívülállók nem juthatnak. Ez éppen egyike és talán legfontosabbika azoknak a nehézségeknek, amelyekkel a nagyvállalatok kívánatosnak mondott társadalmi ellenőrzése, az ugynevezett „social control“, nem tud megbirkózni. A technikus minden termelési ág nagyvállalatainál az ilyen üzleti titkok letéteményese, fontos és pontos adatokat őrző üzemi specialista. A technokrácia az üzemi specialistáknak ebből a nagy hadseregéből akar egy közgazdasági vezérkart kialakítani. Pedig ők együttesen sem adhatnak társadalmi, közgazdasági összefogó egységet közgazdasági szemlélet nélkül. Másrészt a közgazdaságtan sem végezhet pontos, teljes

számvetést a technikusok üzemi adatainak bevonása nélkül. Ezért nem tud a közgazdaságtan nagyobb exaktságra eljutni a technikusok üzemi adatai nélkül, de ugyanugy csak széteső mozaikok maradnak a technikusok adatai, ha nem illeszkednek be a társadalmi, társadalomgazdasági, közgazdasági szemlélet egységes képébe. Ismételten tapasztalni lehet, hogy az egyes üzemre specializált technikus hogyan mond csődöt, ha üzemi, vállalatközi, vállalat- és háztartásközi, tehát társadalmi feladatok megoldására kerül a sor és az üzemi tapasztalatok pusztán általánosítása szükségképpen tévuttra vezet. De ugyanugy maradnak nyitlak és többirányuak a közgazdaságtan-nyújtotta megoldások utjai, ha a technikusok részletes adatai hiányzanak.

A technokraták legnagyobb tévedése is a közgazdasági szemlélet hiányára, egyes üzemi adatoknak elsietett általánosítására vezethető vissza. Ezek a tévedések pedig annál végzetesebbek, mert tulzott képet adnak társadalmi termelőberendezéseink termelési képességeiről és így teljesen indokolatlan igényeket és várakozásokat keltenek. Így mondják *Howard Scott* és társai az ő reprezentatív könyvük 28—29. lapján a termelés fejlődéséről a következőket: „When the technologist looks at the unfolding events of the past six thousand years he notes the same changes in political frontiers and systems, in thought and theories, of the outer manifestation of the industrial arts, as noted by other men who looked at the same train of unfolding activities. But his insistence upon a quantitative analysis of the technique whereby men have lived leads him to view these changes in a new light. He speaks of the period from the dawn of history to the middle of the eighteenth century as six thousand static years because the social changes that occurred during that period did not appreciably increase man's ability to organize for his use the energy resources of his environment. The changes that occurred were all, therefore, in his view, of a single order of magnitude. In Egypt, Greece, Rome and in Europe of the Middle Ages, the social order succeeded in organizing a particular area of the world's surface and in operating it to obtain the maximum security under its inherent limitations. These limitations prescribed that its upper limits were 2000 kilogram-calories extraneous energy consumption per capita per day. We have no instance in previous social history of an agrarian economy that exceeded these limits. Social mechanics remained in this order of magnitude until the advent of technology in the middle of the eighteenth century, after which the limits of energy consumption rose in the United States to 150.000 kilogram-calories per capita per day. This increase from 2000 to

150.00 kilogram-calories constitutes a social change from one order of magnitude to another. In ancient social mechanism practically all of the total per capita energy consumption was required for sustenance; in twentieth century America approximately ninety-three percent of our total energy is consumed in the operation of our social structure. Our society involves a greater expenditure of energy per capita per day than any other social mechanism, past or present. We have achieved a fundamental social change which is susceptible in physical units.“ Ha a technokratáknak ezt az állítását, mely szerint a 18. század óta bekövetkezett technikai haladás az amerikai átlagos életszínvonalat az előzőnek 75-szörösére emelte, megfordítjuk és kérdezzük, hogy milyen mélyen kellett akkor az amerikai átlagos életszínvonalnak a 18. század közepe előtt lennie, olyan képtelen eredményt kapunk, hogy a technokraták állításának tarthatatlansága egyszerre kitűnik. Ha ugyanis hasznosítjuk *Soddynak* azt az elvben egészen helytálló gondolatát, hogy az időközi pénzérték-összehasonlításra egy munkáscsalád megélhetési színvonalát kell használni, ami különben a számítani szokott megélhetési indexben már elő is fordul, de *Soddynál* a pénzstabilizáló politika alapja is lenne,²⁹ ha ezt az eljárást alkalmaznók a technokraták két időpontjára, azt nyernők, hogy a 18. század közepe előtt egy amerikai átlagos életszínvonala nem lett volna magasabb, mint azé, akinek 1929-ben, tehát az 1929. évi amerikai árak mellett, évi 10, azaz tíz dollár jövedelme volt! Az 1929. évi amerikai nemzeti jövedelem ugyanis 93 milliárd dollárt tett ki 122 millió népesség mellett, tehát a fejenkénti átlagos jövedelem 760 dollár volt. Ennek a 75-ödrésze pedig 10.16 dollár. Ez a magyar árakra átszámítva alig több, mint 2 pengő egy hónapra!

Ugyanigy elfogadhatatlan és helyt nem álló, amit a technokraták arra az időre ígérnek, ha a társadalomgazdasági élet irányítását az ő kezükbe tennék le. *Leblen* írja, nyilván a technokraták hatása alatt, a következőket: „It is an open secret that with a reasonably free hand the production experts would today readily increase the various ordinary output of industry by several fold — variously estimated at some 300 to 1200 per cent.“ Ez azt jelentené, hogy a termelés csupán technikai szempontok szerint való irányítás mellett a jelenleginek a 12-szereséig nőhetne ugyyszólván minden átmenet nélkül. Hogy ennek az állításnak a belső értékét megítélhesük, elég azokra a vitákra hivatkozni, amelyeket a technokraták Amerikában a saját példáik fölött folytattak s amely példákból mingyárt kitűntek az ő okoskodásaiknak a szervi hibái. *Van Deventer*, a „*The Iron Age*“ szerkesztője, a „*National Industrial Conference Board*“ előtt 1932 december

13-án tartott előadásában kimutatta, hogy amíg a technokraták a nyersvastermelés termelékenységének növekedését ötven év alatt 650-szeresre veszik, addig ez a növekedés legfeljebb 23.2-szeres volt. A technokratáknak azzal az állításával szemben, hogy az acélművek már valósággal egy olyan üzem képét mutatják, amelyben emberi munka alkalmazva nincs, *Van Deventer* kimutatja, hogy az acélművekben alkalmazott munkásoknak a száma a mindenkori népesség arányszámában számítva a legutolsó ötven év alatt emelkedett. A vasérc-termelésre vonatkozólag közölt technokrata adatokról *Van Deventer* kimutatja, hogy azok a felszíni vasércbányászat termelékenységét is kétszeresen meghaladják, holott úgy vannak beállítva, mintha az egész vasérc-termelésre érvényesek lennének. Ezzel szemben a földalatti bányászat figyelembevételével a tényleges termelékenység a technokraták adatának alig nyolcadrésze. A technokratáknak azzal az állításával szemben, hogy száz ember egy modern téглаégető üzemben az Egyesült Államok egész téglaszükségletét meg tudná termelni, *Van Deventer* rámutat arra, hogy az Egyesült Államok területén a téглаégetőiparban több mint 35.000 ember dolgozott és hogy a téглаégetés már azért sem történhetné egy helyen, mert a téгла szállítása többbe kerülne, mint a termelésben elérhető megtakarítás. Amellett egy téглаégető munkás napi teljesítménye nem is 400.000 téгла naponta, hanem csak 2000 darab. A technokratáknak azzal az állításával szemben, hogy izzólámpatermelésben egy új találmány a termelékenységet a 9000-szeresére fogja emelni, *Van Deventer* megállapította, hogy a várható növekedés csak négyszeres. De az elmondottakon kívül még számos más tárgyi és még hozzá szintén a technika területéről vett érv is elhangzott a technokratákkal szemben, ami azt mutatja, hogy sem adataikat, sem ígéreteiket nem lehet ellenőrzés nélkül elfogadni.³⁰

VII.

Végezetül a közgazdasági naturalizmus néhány magyar rendszerére kell még egy-két szóval kitérni. Ezek között a rendszerek között szellemnének emelkedettségénél és filozófiai megalapozottságánál fogva kétségkívül *Schilling Zoltán*-nak „*Energiatan és pénzelmélet*“ című munkáját³¹ illeti meg az elsőség. *Schilling Zoltán* könyvét a *Közgazdasági Szemle* hasábjain *Heller Farkas* igen beható bírálatban részesítette³², amelyhez alig lehet hozzátenni valónk. Mégis különleges szempontunknál fogva szükségesnek tartjuk kiemelni a követ-

³⁰ *A. Raymond*: What is technocracy? 149—172 l.

³¹ Megjelent 1932-ben.

³² 1934. évfolyam. 76—82 l.

kezőket. *Schilling Zoltán* beszél társadalmi energiákról, amelyekről kétségtelen, hogy ezek alatt nem természettudományos értelemben vett energiákat ért, vagyis itt csupán analógia-képződményekről van szó, amelyekre tehát a természettudományos törvényszerűségek nem vonatkozhatnak. *Schilling* szerint a pénz aktuális energiahordozó s mivel aktuális energiák nem tárolhatók, ebből megállapíthatónak véli, hogy a pénz értéktárolásra nem alkalmas, holott az eredménynek inkább az iránt kellene kételyeket támasztania, hogy lehet-e még ezek után a pénzt aktuális energiahordozónak tekinteni. Nem is tudjuk belátni, hogy miért nem lehetne a forgalomban aktuális energiával rendelkező pénzt potenciális energiával bírónak tekinteni a pénztárfiókban.

Schilling volt az, aki már 1920-ban követelte a valorizáció bevezetését s a valorizáció most is gerince pénzpolitikai követeléseinek, mert a valorizációban oly eszközt lát, amely a pénznek, mint értékmérőnek, kívánatos értékállandóságát megővni képes, anélkül, hogy emiatt mingyárt deflációs politikát kellene üzni. *Schilling* úgy gondolja a dolgot, hogy egyidejű folytatólagos valorizáció mellett a pénzmennyiség korlátlanul is veszély nélkül szaporítható volna, tehát a valorizáció révén a pénz értékmérő és a mi elnevezésünk szerinti árdinamikai szerepe szétválasztható volna. A teaurált pénz természetesen elértéktelenednék a pénzszaporítás folytán, de ez csak következménye lenne annak, hogy a pénz mint aktuális energiahordozó, nem tárolható. Ehelyett azonban *Schilling* a mai kamatozó bankbetétek helyébe őrzési díj ellenében átvett és valorizált letéteket hoz javaslatba, amelyek tehát a letétbe helyezett pénzértékek állandóságát biztosítanák a folytatólagos infláció ellenére. Csak arra nem gondolt *Schilling*, hogy a folytatólagos infláció egyre termelné a valorizálható pénzmennyiséget, úgyhogy a letétben őrzött valorizált pénzmennyiségek is folytatólagosan nőnének és azoknak a javakhoz való arányát megzavarnák, tehát végeredményben a valorizált pénzmennyiségek értékesökkenése sem volna elkerülhető. Ami pedig *Schilling*-nek a kamatozással szemben való állásfoglalását illeti, ezt csak azzal magyarázhatjuk, hogy *Schilling* nem méltányolja az időtávolságnak közgazdasági jelentőségét, amely szerint jelenbeli és jövőbeli javak értéke nem lehet egyenlő. A tőkekamat csak akkor szűnhetik meg, ha a tőke ritkasági értéke megszűnik, mert amint a javaknak általában ritkasági értéküknél fogva vannak áraik, úgy a tőkehasználatnak ára is szükségszerű mindaddig, amíg a tőkehasználatnak ritkasági értéke van. Nagyon szépen és találóan mondja *Schuhmacher*: „Verschwinden kann der Zins als Entschädigung für die Überlassung der produktiven angesammelten Arbeit im ungebrochen natürlichen Verlauf der Entwicklung nur, wenn das Kapital sich so anhäuft, dass es

stets über die Nachfrage hinausgeht, also aus einem wirtschaftlichen, zu einem freien Gut wird.“³³

A másik naturalista rendszer, amelyet sorra veszünk, *Pikler Endrének* kinetikai pénzelmélete, amely „*A kinetikai pénzelmélet rövid alapvetése*“ címmel a *Közgazdasági Szemle* 1932 évi folyamában látott napvilágot, majd elődökre való hivatkozással kiegészült a *Szemle* 1933 évi folyamában „*A pénzdinamikai irány és a mechanikai analógiák*“ című dolgozattal. Ezenkívül a transzferkérdésre való alkalmazást tartalmazza két dolgozat, amelyek közül az egyik a „*Közgazda*“ c. folyóirat 1933. évfolyamában jelent meg „*Transzferegyensúly és transferválság*“ címmel, a másik a „*Közgazdasági Szemle*“ 1934 évi folyamában „*Az automatikus transferképesség elmélete*“ cím alatt. Az első, aki a *Pikler*-féle kinetikai pénzelmélettel kritikailag foglalkozik, *Navratil Ákos* „*Közgazdaságtan*“-ának 1933-ban megjelent I. kötetében.³⁴ *Navratil Ákos* az ő előzékeny és figyelmes modorában nagyobb jelentőséget tulajdonít a kinetikai pénzelmélet *Pikler*-féle rendszerének, mint amelyet valójában megérdemel, de azért *Navratil* álláspontja is végeredményben határozottan elutasító, amennyiben megállapítja, hogy ettől a rendszertől pénzelméleti ismereteink gyarapodása nem remélhető. *Pikler* tulzott jelentőséget tulajdonít azoknak a külsőleges analógiáknak, amelyeket a gázok kinetikai jelenségei és a pénzjelenségek közt felfedez és azt hiszi ennél fogva, hogy a gázelmélet törvényeinek a pénzjelenségekre való alkalmazásától a pénzelmélet jelentős haladását lehet várni. Ezzel szemben ennek a haladásnak nyomát sem látjuk, hanem csak azt, hogy *Pikler* a pénzjelenségekre azoktól idegen fogalmakat erőszakol, amelyek segítségével csak más szavakkal igyekszik kifejezni azt, amit a pénzelméletben már ugyanis tudtunk, de a pénzjelenségekre ráillő fogalmakkal már világosabban és természetesebben kifejezésre juttattunk. A gázelméleti analógiák önkényességét mi sem fejezheti ki jobban, mint az a tény, hogy amíg például *Rueff* a gázmolekulákat a gazdasági életben szereplő emberekhez hasonlítja, addig *Pikler* pénzelméletében az emberek már szerepet sem játszanak, hanem csak a pénzmolekulák mozognak! *Pikler* erre a „javításra“ még büszke is, pedig abban a pillanatban, amelyben a gazdasági helyzetképből a gazda kimarad, már meg is szűnt az gazdasági képnek lenni. Nem kell kétszer mondani, hogy a pénz önmagában semmilyen mozgást a világon nem végez, hanem csak emberek vannak, akik a pénzt mozgatják, míg a gázokat mozgató, a gázok mozgását ténylegesen végeztető ilyen külső tényező teljességgel hiányzik. Az, hogy vannak termékeny analógiák is, nem jogosítanak fel

³³ Unternehmertum und Socialismus. 19 I. Schmollers Jahrbuch 1919.

³⁴ 394, 400 I.

senkit megtévesztő analógiákkal való visszaélésre. A mechanikai analógiák létjogosultságának a matematikai alapok közöségére való visszavezetése nem lehet kielégítő, mert a matematikai alapok közössége lényegében nem más, mint egy forma közössége, ami annál kevesebbet mond, mert hiszen a matematika sem több, mint az emberi logika egy módja és ennél fogva minden tudomány és ismeret rokon, mert az emberi gondolkodás terméke. Csak azért, mert az emberi megismerés formái azonosak, a megfigyelt jelenségek még nem azonosak, de még csak nem is hasonlóak. *Pikler* nagyon hamar kész van azzal, hogy a maga külsőséges analógiáit lényegazonosságokra keresztelje át, de a bizonyítással adós marad, mert az emberi gondolkodás formáinak azonosságára való hivatkozás itt semmit sem bizonyít. Annál sajnálatosabbnak tartjuk *Pikler*nek egyszer megtalált eszméjéhez való görcsös ragaszkodását, mert őszinte meggyőződésünk, hogy *Pikler* a közgazdaságtannak még sokkal hasznosabb szolgálókat tudna tenni, ha képes volna elfogultságától szabadulni, míg ellenkező esetben munkája úgy a közgazdaságtan, mint általában a tudomány részére végleg elveszett fáradság.

Ugyanez a meggyőződésünk annak a könyvnek a szerzőjéről, akinek a naturalista rendszerére most kívánunk át térni, tudniillik a *Polgár László*éra. Az ő „*Alapvető dolgozatok a közgazdaságtan tiszta, quantitativ elméletéhez*” címmel 1933-ban megjelent könyve abban különbözik lényegesen a *Pikler* munkáitól, hogy a közgazdasági irodalomnak ugyyszólván teljes ismerete nélkül, tisztára természettudományi erudíció alapján készült. Eredményei, amelyeket ezen az alapon a közgazdasági élet közvetlen megfigyeléséből nyerni vél, csakis ennek a tényállásnak ismeretében ítéltetők meg helyesen. A könyv minden részletére természetesen itt nem térhetünk ki. Megjegyezzük, hogy a könyvet a *Közgazdasági Szemlében Zelovich László* elég hosszan ismertette.³⁵ Mi itt csak a könyv központi problémájára akarunk kitérni, a szerzőnek önkényes értékfogalmára, amelyen egész gondolatrendszere nyugszik. *Polgár* szerint egy társadalom birtokában levő javak összértéke mindenkor az egység; és a társadalom birtokában különböző időpontokban meglevő javak egész mennyiségének értéke egymással egyenlő, mert hiszen az egység mindig csak egység marad. Az egyes javak értéke azonban változik, mert a társadalmi összkészlet növekedésével az egyes javak aránya az egységhez csökken, a fordított esetben pedig növekedik. Ezzel az okoskodással *Polgár* a javak értékének változására egy a határhaszonelmélethez hasonló skálát kap, csak az a lényeges különbség, hogy amíg az utóbbi az egyes jószágfajták egységeinek értékét az illető jószág készletével

³⁵ 1933. évfolyam 471—476 l.

hozza kapcsolatba, ami empirikusan igazolható, addig *Polgár* egy komplex összkészlettel operál, melynek az értékelésnél az ő módjára való számbavétele mellett semilyen empirikus bizonyosság fel nem lelhető. Amellett *Polgár* az ő összkészlet-egységről, mint egy fix, megváltozhatatlan egységről beszél, mely egységnek ugyan mindig egység, de az egyik pillanatban 100-at, a következőben 1000-et, azután következőben pedig 10.000-et jelenthet, de ami a legfontosabb, ez az egység ugyan értékegység a *Polgár*-rendszerében, de eszerint az egység szerint senki közgazdaságilag nem értékkel, tehát ez az egység közgazdaságilag egyszerűen nincsen. Sajnos, *Polgár László* is olyan görcsösen ragaszkodik az ő közgazdaságilag irreleváns elképzeléseihez, hogy egy igazi közgazdasági elmélyedésnek, a közgazdasági irodalomba való beleélésnek meg nem nyerhető, pedig határozott teoretikus érzéke és jó logikája a közgazdaságtan eredményes működésére képesítenék, ha elfogultságától szabadulni tudna. A naturalisztikus elfogultság a közgazdasági tisztánlátást annyira akadályozza, hogy miközben közgazdasági igényű megállapítások hangzanak el, a szerző még a közgazdasági jelenségek meglátásánál sem tart.

A közgazdasági naturalizmus nagy hibája, hogy a közgazdasági jelenségekre olyan szempontokat erőszakol, amelyek azokra rá nem illenek. Azért a közgazdasági kutatás sikerének érdeke, hogy mindig szemünk előtt tartsuk a közgazdasági módszertan nagy mesterének, *Mengernek* szavait, melyekkel a naturalizmustól óva intett minket: „Die bisherigen Versuche, die Eigentümlichkeiten der naturwissenschaftlichen Methode der Forschung kritiklos auf die Volkswirtschaftslehre zu übertragen, haben denn auch zu den schwersten methodischen Missgriffen und zu einem leeren Spiele mit äusserlichen Analogien zwischen den Erscheinungen der Volkswirtschaft und jenen der Natur geführt. Magna cum vanitate et desipientia inanes similitudines et sympathias rerum describunt atque etiam quandoque affingunt, sagt Baco von Forschern dieser Art, ein Satz, der auch heute noch und zwar seltsamerweise eben von jenen Bearbeitern unserer Wissenschaft gilt, die sich unablässig die Schüler Bacos nennen, während sie den Geist seiner Methode doch so sehr verkennen.“³⁶

Neubauer Gyula.

³⁶ Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. 1923. XX—XXI 1.

A munkanélküliek segélyezése az Egyesült Államokban.

Az utóbbi öt, de különösen a legutóbbi két esztendőben Amerika legfontosabb pénzügyi problémája a munkanélküliek segélyezése volt. Szövetség, államok és községek együttes erőfeszítéseket végeztek e probléma megoldására s ezek jelentős változásokat idéztek elő a szövetség és az államok egymáshoz való viszonyában is.

Az Egyesült Államok közvéleménye mindig azon az állásponton volt, hogy minden szükségét szenvedő egyént el kell látni a létfenntartási cikkekkel, vagyis élelemmel, ruhával és lakással. Ennek az álláspontnak az érvényesítése azonban, miután egyfelől a szükségét szenvedők száma, másfelől az emelkedő életszínvonal következtében azok szükségletei is megszaporodtak, óriási pénzösszegeket kívánt s ennek nyomai még sok jövőendő esztendőn át meg fognak mutatkozni a Szövetség, az államok és a helyi közigazgatási egységek háztartásában. Aránylag rövid idő alatt a közjóléti kiadások tétele — az összeg nagyságának szempontjából tekintve — a harmadik vagy negyedik helyről a másodikra nyomult előre. Jelenleg* a munkanélküliek segélyezése, amelynek legnagyobb részét a Szövetség fedezi, havonta közel 200 millió dollárra rug s a legközelebbi jövőben ez az összeg még valószínűleg emelkedni fog.

Azok, akik az Egyesült Államokban a határtalan bőség földjét szokták látni, esetleg hajlamosak alábecsülni a mai munkanélküli segélyezés költségeinek viszonylagos fontosságát. Ezek részére nem árt hangsúlyoznunk, hogy a havi 200 milliónyi segély másodpercenként 80 dollár kiadást jelent, olyan összeget, amely egyenlő a negyvennyolc állam kormányzati kiadásaival s egyharmadát teszi az összes állami és községi háztartási költségeknek, beleértve az iskolákat, utakat és mindenféle intézményeket.

* A szerzőnek, aki a Federal Emergency Relief Administration közgazdasági szakértője, kézírata már ius 15-éről kelt Washingtonban.

1. A munkanélküli segély természete.

A munkanélküliek megsegítését célzó tevékenység az Egyesült Államokban két nagy kategóriára oszlik. Ezek közül quantitativ szempontból kevésbé fontos az, amely azok részére, akik a kereskedelem és ipar rendes útjain foglalkozáshoz jutni nem tudnak, munka szerzésében áll. Ebbe a kategóriába tartoznak a Szövetség, az államok és a helyi községek különböző közmunka-tervezetei. Néhány állam és község a segélyezési tevékenység lényegét közmunkák megindítására helyezte. Különösen áll ez az új-angliai államokról, ahol nagy összegeket költöttek el középítkezésekre azzal a céllal, hogy így „munkát teremtsenek” s csökkentsék a közsegélyre szorulókat számát. Hasonló módszer gyakori volt a nyugati államokban is, különösen utépitési programokkal kapcsolatban. Az ilyenféle eljárások azon a felfogáson alapulnak, hogy nagyösszegű, közmunkákra fordított kiadások útján a kormányok gazdasági pangás idején sokat tehetnek a munkanélküliség enyhítésére.

Az ilyen irányú tevékenység második és fontosabb csoportja — s e tanulmányban bennünket elsősorban ez fog érdekelni — azokra vonatkozik, akik a segélyre szorulókat listáján szerepelnek, vagyis azokra, akik sem a magániparban, sem a különböző kormányok munkateremtő akcióiban nem tudnak foglalkozáshoz jutni s ezenfelül összes magángazdasági forrásaik is kimerültek. A mai inség enyhítését célzó program a régi szegénységélyezés rendszeréből alakult ki, amelynek alapján a községi testületek nemzedékek óta támogatják közpénzekből a szegényeket és segélyre szorulókat.

Eredetileg mindezek a segélyező tevékenységek a közvetlen segély vagy adomány formájában történtek, vagyis olyan készpénzben vagy természetben való juttatást jelentettek, amelyet az abban részesülő nem fizetett vissza. Midőn azonban a mostani válság alatt e közvetlen segélyezés rendszerét erősen kiszélesítették, az Egyesült Államokban hamarosan észrevették az adományok módszerének ártalmas hatásait. Nyilvánvalóvá vált, hogy ha ép és egészséges férfiak és nők létfenntartásukban tartósan a kormányra támaszkodnak, e körülménynek káros következményekkel kell járnia erkölcsi érzületükre nézve és ezenfelül veszítenek ügyességükből is. E veszélyek elleni védekezés céljából azt ajánlották, hogy az ilyenekkel bizonyos munkákat végeztessenek, amelyek végeredményben közszempontból hasznos értékek termelésére vezethetnek. Ebben a rendszerben, amelyet „szükségmunka” vagy „munkasegély” néven szoktak emlegetni, a támogatásban részesülő dolgozik azért, amit kap.

Ez a „szükségmunka” lényegesen különbözik a közmun-

kától. Míg az utóbbiban mindenki, aki munkát keres, foglalkozást nyerhet, az előbbi a segélyre szorulóknak listáján felvett egyénekre van korlátozva. Ezenkívül míg a közmunkák az alkalmaztatás tartamát illetőleg csak egészen tág korlátozásokat szabnak, a szükségmunkás csupán annyi munkát végezhet, amennyi gazdasági eszközökben való hiányának fedezéséhez, vagyis amennyi egyéb bevételi forrásain felül létfenntartáshoz szükséges. Tekintve egyfelől a tetemes költségeket, másfelől kellő számú embert foglalkoztató, emellett hasznos tervek alkotásának nehézségeit, a szükségmunka módszere nem fejlődött gyorsan. Az első nemzeti jelentőségű kísérlet e téren a polgári munka-irányító hivatal (*Civil Works Administration*) által kezdeményezett 1933 novemberében, négyhónapos időszakra közel egy billió dollárnyi költséggel. Ez a program, amelyet a téli munkanélküliség nagy nehézségeinek orvoslásául csak ideiglenes segítő módszernek szántak, 1934 április végére fejeztetett be s ezt azután a rendes segélyezési program keretébe illesztve, követte a „szükségmunka” kiterjesztése. Azóta hatalmas erőfeszítéseket tettek, hogy ilyen módon annyi embert foglalkoztassanak, amennyit csak pénzügyileg lehetséges volt. Mindennek ellenére sohasem történt meg, hogy a segélyben részesülőknek felénél többen keresék volna meg így a kenyerüket. Mégis a szükségmunkát végzők aránya a segélyezettek egész számához képest állandóan növekszik. És a Kongresszus előtt fekvő szükségmunka-program azt tervezi, hogy az egészséges munkanélküliek valamennyien ilyen tervek alapján nyerjenek foglalkoztatást.

Hogy a lakosság bizonyos osztályain, amelyek a rendes segélyezés módjaival nem igen voltak elérhetőek, segítsen, a kormány néhány sajátos jellegű tervet is kidolgoztatott s ezek közül kettőről itt is röviden megemlékezünk. Az egyik az „átmeneti segély”, amellyel azokat óhajtják támogatni, akik munkaszerzés céljából elhagyták volt otthonukat s az államok törvényei következtében, amelyek a nem odavaló lakosok segélyezését erősen korlátozzák, végül is vándoréletre kényszerítették. Az említett törvények ugyanis megtiltják, hogy állami segélyben részesüljenek olyanok, akik legalább tizenkét hónapja nem laknak az illető állam területén. Az „átmeneti segély”-nek, amelyet a Szövetség ad, az a célja, hogy az ilyen polgároknak rendes lakóhelyükre való visszatérését előmozdítsák, vagy átmeneti táborokban, központokban nekik munkát adjanak.

Az ilyen táborokban levő „átmenetiek” betenként 24—30 órát kötelesek dolgozni vagy a saját ellátásukkal kapcsolatban, vagy valami közjellegetű munkakörben annak a közületnek a javára, amelytől ellátást és némi pénzbeli támogatást is kapnak. Sok esetben — kivéve a fizetésben része-

sülő igazgató díjazását — az átmenetiek teljes mértékben viselik a telep működésének költségeit. Az általuk megművelt kertek gyakran nagy részben fedezik élelmezési szükségletüket. A családok, amennyire csak lehetséges, külön egységeként kezeltetnek. Az adagokat úgy osztják ki, hogy maguk készíthetik el ebédjeiket. A gyermekeket nyilvános iskolákba küldik.

Jelenleg körülbelül 278 központ és 269 tábor van, ahol az „átmenőket” élelemmel, lakással, ruhával, orvosi vizsgálattal, nevelési és üdülési javakkal látják el, több esetben a hazaszállítást, vagy, ha alkalmazást nyernek, az oda való eljuttatást is megkapják. Sokszor a vasutak is összeműködtek a kormányval, amennyiben az ilyeneket féláron szállították. 1935 februárjában e központok és táborok össznépsége meghaladta a 300.000 embert.

A második sajátos programpont mezőgazdasági jellegű; azoknak a munkanélküliségén akar segíteni, akik olyan területeken jutottak zátonyra, ahol újból való elhelyezésükre alig van lehetőség. Ez a program ezek részére valamilyen végleges megoldást keres, mert annak híján a segélyezési probléma állandó maradna. Így például olyan gazdákat, akik nyomorba kerültek, mert földjüket elvesztették, vagy annak nyereséges művelésére képtelenek, más területekre visznek át és kölcsönképen adnak nekik segélyt, vetőmagot, állatokat, felszerelést, épületeket. A kölcsön törlesztése terményben vagy közmunkákban való részvétel útján is történhetik. Azt is tervezik, hogy az ilyen inségbe kerülteket a magániparban, vagy a közmunkaprogramban járulékos foglalkozáshoz juttatják, hogy háztartási hiányaikat ilyen módon fedezhessék. Közületi munkaközpontok állítottak fel, ahol élelmiszerek, konzervek, mesó- és hűtőberendezések, házi butorok, ruházati cikkek, ágyneműek, gazdasági gépek készítése és javítása folyik.

A mezőgazdasági inséget szenvedők orvoslásának egy másik módja a mezőgazdasági ipari közösség. Ezekben a közösségekben ipari tevékenységek házi és közösségi használatra szolgáló élelmiszer- és nyersanyag-termeléssel kombinálnak. A családok kis földsávot kapnak, ahol saját létfenntartásukra termelnek s ezenfelül járulékos foglalkoztatásukról gondoskodnak háziipar vagy gyár, kereskedelmi vagy egyéb területeken. Olcsó házakat építenek, ahol a tulajdonosoknak vagy bérlőknek kis tanyájuk vagy kertjük van, csirkékkel, vagy lábas jószágokkal. Jelenleg három ilyen közösség áll fenn; ötven újabb felállítása elhatározott, a földet számukra már meg is vették. 1934 decemberében több mint 65.000 esetben (családok és egyesek) adtak segélyt eme falusi rendbehozási program keretében.

A közvetlen segély, a szükségmunka és e speciális segély-programok által az Egyesült Államok különböző kormányai az utóbbi hetekben husz millió egyénnek adtak létfenntartási lehetőséget, vagyis az összalkosság 16 százalékának. A segélyben részesülők száma ma nagyobb, mint az Egyesült Államok történetében valaha is volt. Az utóbbi két év alatt segélyezettettek számát az alant közölt táblázat tünteti fel, megbízható adatok csak e két évről állnak rendelkezésre. Ami a segélyezettettek számának 1933 november és 1934 április közötti időleges csökkenését illeti, emlékeztetnünk kell arra, hogy ez az idő volt a polgári munkairányító hivatal milliós programjának szaka, ez pedig a táblázatban nincsen feltüntetve.

Segélyben részesülő családok és egyének a kontinentális Egyesült Államokban.¹

Hónap	Az általános segély és a speciális programok alapján segélyt kapó egy helyben lakó családok és személyek					Átmenők (hóközépi szám)
	Családok	Egyesek	Összesen családok és egyesek	Összesen személy szerint	A lakosság száza- lékában ²	
1933						
Jan.	3,850.000	3	3	3	3	3
Ápril.	4,475.322	3	3	3	3	3
Jul.	3,451.874	455.000	3,906.874	15,282.000	12	3
Okt.	3,010,516	436.000	3,446.516	13,618.000	11	3
1934						
Jan.	2,486,274	456.469	2,942.743	11,086.593	9	3
Ápril.	3,847.235	590.007	4,437.242	16,840.389	14	164.244
Jul.	3,867.131	542.343	4,409.474	17,297.789	14	195.051
Okt.	4,095.973	721.646	4,817.619	18,407.227	15	235.758
Dec.	4,458.778	802.738	5,261.516	19,988.569	16	288.775

¹ Federal Emergency Relief Administration, *Monthly Reports*, June 1933 et seq. (Washington, D. C.)

² Az 1930-i népszámlálás alapján.

³ Nem állapítható meg.

2. A segélyezés pénzügyi terheinek viselése.

Azok az összegek, amelyeket az Egyesült Államok jelenleg a szervezett formájú munkanélküli segélyre költenek, lényegileg mind közforrásokból erednek. Bár a válság első éveiben a segélyre fordított összegek jelentékeny része, becslés szerint 25—40%-a, még magánjótékonyági szervezetektől származott, ez az arány ma 2% alá esett. Ezenkívül ugy a multban, mint a jelenben egyes magánemberek hoznak nyilván nem tartott áldozatokat is a munkanélküliek megsegítésére, azonban ezek az összegek, bár nem jelentéktelenek, alig jöhetnek számba a közpénzekből eredő kiadások mellett.

Történetileg tekintve, a szegényekről és munkaképtelenekről való gondoskodás az Egyesült Államokban a helyi közigazgatási szervek, vagyis a megyék, kerületek és váro-

sok feladata volt. Csak aránylag későn, az utóbbi években kezdtek az államok kormányai is e téren bizonyos kötelezettségeket vállalni. Ezen általános megállapítás alól van néhány kivétel, különösen Uj-Anglia területén, ahol a tizenkilencedik század folyamán az államok gondoskodnak az „átmenetről”, vagy olyanokról, akiknek nincs törvényileg megállapítható illetősége. Ugyanigy az államok rendszeresen adtak segélyeket szükségset szenvedő katonáknak és matrózoknak.

Midőn századunk első évtizedének vége felé a segélyezési feladatok specializálódni kezdtek, az állam kötelezettségei is megszorodtak. Mielőtt a segély e specializált típusai előtérbe nyomultak, minden segélyre szoruló egyéntől a helyi hatóságok az u. n. szegény-törvények alapján gondoskodtak. Csak fokozatos fejlődés útján jöttek rá, hogy bizonyos osztályokról gondoskodni kell, anélkül, hogy azokat „szegényeknek” nyilvánítanák s anélkül, hogy ezeknek az osztályoknak a szegényekre megállapított korlátozásokat viselniök kellene. E felismerés következtében keletkeztek a közjóléti gondoskodás különböző típusai, minők az anyasági segély, a vakok és elaggottak segélyezése és a gyermekvédelem. Figyelemreméltó tény azonban, hogy e válság előtti fejlődésben, általán szólna, csak a munkaképtelenekről történt gondoskodás, azokról, akik testi fogyatékosságuk folytán nem tudtak dolgozni. A szegény-segélyezést, ahogy azt a válság előtti jogszabályok meghatározták, nem lehetett úgy magyarázni, hogy azok megsegítése is belefoglalható legyen, akiknek súlyos helyzete a gazdasági viszonyok ciklikus változásainak az eredménye. Mindamellett még az említett szűkebb körű közjótékonyossági tevékenységek is mind erősebben megduzzadtak, úgy hogy finanszírozásukért és igazgatásukért részben az államok voltak kénytelenek kötelezettségeket vállalni. Ez az irányzat lassan fejlődött tovább, egészen a mai nehéz időszakig. A most elemzett időben teljességgel elképzelhetetlen lett volna, hogy a szövetségi kormány is vállaljon kötelezettségeket más, mint természeti katasztrófák esetében.

A munkanélküliek segélyezésének fokozódó követelményei s a magán-jótékonyossági tevékenység mind erősebb csökkenése a válság első időszakában arra kényszerítették a községeket és egyéb helyi hatóságokat, hogy közjótékonyossági működéseiket azokra is kiterjesszék, akik fizikailag munkaképesek ugyan, azonban képtelenek elhelyezkedést találni. Ez azonban mind súlyosabb s mind szélesebb területre kiterjeszkedő terhek vállalását jelentette. Midőn aztán nyilvánvalóvá vált, hogy magánjótékonyossági szervezetek és a helyi hatóságok nem képesek megbirkózni azzal a problémával, amelyet a gazdasági élet összeomlása teremtett: az államok s később a szövetségi kormány is vállaltak bizonyos kötelezettségeket

Belátva, hogy a helyi hatóságok által előteremthető összegek nem elegendők, az államok törvényhozói voltak kénytelenek segítséget nyújtani. Azonban az e téren szükséges feladatok vaióra váltása csak lassan történt. Az államok kormányzatai csupán 1931-ben kezdtek bizonyos kiadásokat beállítani a munkanélküliek segélyezésére. Ennek az esztendőnek a folyamán ugyanis négy állam törvényhozása kisebb összegeket szavazott meg e célra. Az 1932-i naptári évben az ilyen államok száma tízre emelkedett. Azonban még e késői dátumot nézve is, az államoknak a munkanélküliek segélyezése ügyében vállalt pénzügyi kötelezettségei inkább kivételt, mint szabályt jelentettek.

Közben azonban az e téren mindinkább szaporodó követelmények a Kongresszust is foglalkoztatták. Természetes, hogy a szövetséges kormány beavatkozása a munkanélküliek segélyezésének ügyébe semmiképen se csökkentette az államok és helyi hatóságok kötelezettségeit a szükségét szenvedő munkanélküliek támogatásában, csupán segítséget jelentett e kötelezettségek teljesítésében. Valóban a jelenlegi nehéz helyzet, siettetve a segélyezés specializált típusainak kifejlődését, az államok és helyi közigazgatási egységek terheit is szükségképen szaporította.

Az a tény, hogy a közjótékonyság igazgatása és finanszírozása egészen a legutóbbi időkig a helyhatósági szerveknek engedtetett át, súlyos következményekkel járt ugy az intézkedések végrehajtásának hatékonysága, mint a segélynyújtás mértéke szempontjából. Hogy az egész probléma jelentőségét megérthessük, elég arra utalnunk, hogy az Egyesült Államokban kerekén 3000 megye, 20.000 város és kerület (towns and townships) és 16.000 alaptörvénnyel bíró város és falu (incorporated cities and villages) van. Egyedül Ohio államban a közjótékonysági igazgatást mintegy 1500 helyhatósági egység végzi. Ilyen szervezeti forma mellett és 1932 előtt a szövetségi kormánynak részvétele a nemzeti szerencsétlenségek alkalmával nyújtott alkalmi segélyekre korlátozódott. Így az egész XIX. században a Kongresszus vagy hatszor szavazott meg kisebb összegeket nagy viharok, árvíz vagy földrengés által sújtott területek nyomorának enyhítésére. Mindezek következményeképpen minden közigazgatási egység a segélyezés problémáját a maga saját módjain próbálta megoldani, tekintet nélkül a szomszédos kerület hasonló intézkedéseire. Az egységesség eme hiányának következményeit szinte lehetetlen jellemezni. Egyik keleti államban például a különböző vidékeken a segélyezési célokra fordított fejenkénti teher havi 39 cent és 4.41 dollár között váltakozott. Egy nyugati államban az anyasági segély családonként 1934 június havában az egyes megyékben semmitől 25.67 dollárig terjedő összeget jelentett. Államközi összeha-

sonlitások, ha ezekre nézve felhasználható adatokat kaphatnánk, kétségkívül még megdöbbenőbbek volnának.

Egy keleti ipari államban legutóbb végzett fölvetel a szegénységélyezést illetőleg teljesen kaotikus képet tár fel, 500 különböző és gyakran egymással semmi összefüggésben sem álló segélyezési törvény van ott hatályban. A segélyezés igazgatása közel 1000 ember munkáját veszi igénybe, akik 425 közigazgatási egységben tevékenykednek, amelyeknek lakossága 73.000-től 1,500.000-ig terjed. Mindezen közületek nem megvan a joguk adók kivetésére s ennek folytán adószedőket, felügyelőket, ellenőröket tartanak. Meg se próbálták, hogy az igazgató-személyzet kiválasztása tudományos alapon történjék s ennek következtében a szegénységélyezést intézők igen gyakran a gazdák, kocsmárosok, temetőőrök, kapusok és házalók köréből kerültek ki.

Mindezeknél fogva úgy a Szövetség, mint az állam törvényhozóinak nagy része az utolsó három hónap alatt nagy figyelmet fordított e kérdésre, hirdetvén, hogy e helyzeten változtatni kell. Az egész országban azután a kormányok arra a következtésre jutottak, hogy ez a segélyezési akció nem hagyható továbbra is a kisebb politikai egységek kezében és elfogadták az Elnök álláspontját, aki „az ország férfiai, asszonyai és gyermekei biztonságát követeli az élet véletleneivel és csapásaival szemben“.

3. A segélyezés terhei.

A munkanélküliek megsegítésére és annak adminisztrációjára közpénzekből fordított összeg a kontinentális Egyesült Államok területén az 1933 január 1-től, 1934 december 31-ig terjedő kétéves időszak alatt 2.272.102.631 dollárt tett ki, amiben nincsen benne a „Polgári munkairányító hivatal“ programjára fordított egy milliárdnyi összeg. Ennek az összegnek körülbelül egyharmada, 792,763.028 az 1933. év alatti segélyezési tevékenységre esik, míg 1934-ben ez az összeg 1.479,339.603 dollárra rug. Ilyen módon az 1934. esztendő kiadásai csaknem 100 százalékkal multák felül az 1933. évét. Azonban 1934 második negyede előtt a negyedévi kiadás kisebb volt, mint 1933-ban az első három hónapban. Viszont 1934 második negyedétől kezdve az igényelt összegek minden előző negyedév kiadásait erősen meghaladták. Míg 1934 első negyedében 181,361.875 dollár szerepel, szemben 1933 első negyedének 209,408.215 dollárjával, addig 1934 második negyedének 367,701.041 dollárnyi összege már 75 százalékkal mulja felül 1933 ugyanezen időszakának 210,156.346 dollárnyi összegét. És a harmadik és negyedik negyedben ez az emelkedés még erősebb volt.

A munkanélküliek megsegítésére fordított összegeknek ez a nagy emelkedése, amelyet egyébként nagyrészt szövetségi alapokból fedeztek, különböző tényezőknek tulajdonítható. Maga a körülmény, hogy a „Polgári munkaprogram“, amely nem szerepel a rendes segélyezési összegek statisztikájában, 1934 március 31-ével hivatalosan befejezést nyert, áprilisban különösképen erősen megduzzasztotta a munkanélküliek listáján szereplők számát. Ezenkívül az új és költséges „Inségmunka-program“ is a legtöbb államban 1934 áprilisában indult meg és hozott a következő hónapokban jelentékeny kiadásokat. Ehhez járult még az is, hogy az aszály-sújtotta területek lakosainak is sok segély engedélyeztetett. Mindezekon felül pedig a létfenntartási cikkek ára és a segélyezés mértéke is emelkedett.

1934-ben a foglalkoztatottság erősen meghaladta az 1933 márciusi színvonalat. Ennek ellenére 1934 márciustól decemberig a segélyben részesülő népesség százaléka 11%-ról 15%-ra nőtt. Ez a jelenség valószínűleg azzal magyarázható, hogy a megtakarítások, amelyek eddig a munkanélküliek ezreit viszsztatartották a listától, lassanként felemészthődtek. A pangás kezdődő időszakasaiban a segélyezésre fordított összegek emelkedése jelentékenyen kisebb volt, mint a foglalkoztatottak és fizetésben részesülők számának csökkenése. Ez részben annak tulajdonítható, hogy a lakosság sokszor vonakodott segélyt kérni, részben annak, hogy míg megtakarított pénzek állottak rendelkezésére, addig sok embert nem is lehetett felvenni a segélyre szorulóknak listájára. Minthogy azonban a munkanélküliség tovább tartott, mind többen költötték el megtakarított pénzeiket s kerültek a listára, emelve a közsegély költségeit.

Igen érdekes képet kapunk, ha összehasonlítjuk a Szövetség, az államok és a községek által a munkanélküli segély finanszírozására fordított összegeket s azok változó arányait. 1933-ban az államok 113,200.985 dollárt adtak, vagyis az összkiadások 14.3%-át, míg 1934-ben 186,109.390-et, vagyis 12.6%-ot. Az egész huszonnégy hónap alatt az összerhek 13.2%-át adták az államok. 1934 második és harmadik negyedének számadatai nemesak azt mutatják, hogy az államok kormányai által nyújtott összegek százalékosan csökkentek, hanem azt is, hogy az abszolút összegeket illetőleg az addig általában emelkedést mutató irányzat az államokat illetőleg megfordult.

Az államok részesedése úgy abszolút összegben, mint százalékban 1934 első negyedében érte el tetőpontját, amikor is az összes terheknek 33.8%-át tette ki, míg a szövetségi hozzájárulások absolute és viszonylagosan ekkor voltak a legalacsonyabbak, mindössze 48.6%-kal. Ezt a tényt megmagyarázza egyfelől az a körülmény, hogy öt vagy hat állam ebben a ne-

gyedben felemelte a hozzájárulását, másfelől, hogy a „Polgári munka-program” költségei szükségképen erősen igénybe vették a Szövetség alapjait s a rendes segélyezési feladatok finanszírozása az államokra és községekre hárult. Ezenfelül a még 1933-ban elhatározott állami hozzájárulások csak 1934 első negyedében váltak folyósíthatókká. 1934 utolsó negyedében viszont úgy a Szövetség által rendelkezésre bocsátott összegek, mint a Szövetség összrészesezési aránya tetőpontját érte el, az utóbbi 77.6%-ot tett ki.

A szövetségi, állami és községi részesezés arányainak negyedévi változásait az alábbi táblázat mutatja:

Munkanélküli segélyezésre fordított kiadások 1933—1934.¹

	Össz- kiadás	Szövetség		Állam		Község	
		összeg	%	összeg	%	összeg	%
1933	\$	\$		\$		\$	
1-ső negyed	209,408.215	122,380.457	58.4	20,032.059	9.6	66,995.699	32.0
2-ik „	210,156.346	136,701.141	65.0	21,238.999	10.1	52,216.206	24.9
3-ik „	180,972.708	113,553.347	62.8	27,396.776	15.1	40,022.585	22.1
4-ik „	192,225.758	107,966.838	56.2	44,593.150	23.2	39,665.770	20.6
Összesen	792,763.028	480,601.783	60.6	113,260.985	14.3	198,900.260	25.1
1934							
1-ső negyed	181,361.875	88,050.991	48.6	61,385.183	33.8	31,925.701	17.6
2-ik „	367,701.041	270,633.815	73.6	41,479.025	11.3	55,588.201	15.1
3-ik „	422,199.180	316,358.729	74.9	36,544.379	8.7	69,296.072	16.4
4-ik „	508,077.507	394,290.237	77.6	46,700.803	9.2	67,086.467	13.2
Összesen	1,479,339.603	1,069,333.772	72.3	186,109.390	12.6	223,896.441	15.1
1933\ év	2,272,102.631	1,549,935.555	68.2	299,370.375	13.2	422,796.771	18.6
1934\ össze.							

¹ Federal Emergency Relief Administration, *Monthly Reports*, June 1933 et seq. (Washington, D. C.)

A Szövetség által az egyes államoknak engedélyezett összegek épúgy nagy eltéréseket mutatnak, mint ahogy erősen különböznek egymástól maguk az egyes államok és azok alsóbb egységei által a munkanélküliek segélyezésére fordított kiadások. Az említett kétesztendő periódus folyamán a Szövetség részesezés Mississippi, Délkarolina, Ujmexikó és Louisiana államokban 98%-ra rugott, míg Delawareban csak 36%-ra, Connecticutban pedig 38%-ra. A negyvennyolc állam közül negyvenháromban és Columbia területein a szükséges összegeknek több mint 50%-a a Szövetség által fedezettett.

Méltán lehet felvetni a kérdést, miképen igazolható ez a nagy eltérés a Szövetség által az államoknak juttatott segélyösszegek között? A választ megadja az a kongresszusi törvény, amely a Szövetségi Inségenyhító Hivatalt (Federal Emergency Relief Administration) teremtette meg, illetve a törvénynek az Elnök s a hivatal élén álló igazgató által adott magyarázata.

Midőn az Elnök aláírta a törvényt, minden annak végre-

hajtását illetőleg felmerülhetõ kételyt eloszlatott, mondván: „Különösen hangsúlyozni kívánom minden polgár elõtt, hogy a törvény, amelyet most aláírtam s amely felhatalmazást ad arra, hogy a munkanélküliek segélyezésére a Szövetség által nyújtott összegek is igénybe vétessenek: nem mentesíti az államokat és községeket azon kötelezettségük alól, hogy nehéz helyzetben levõ polgártársaik létfenntartásáról gondoskodjanak. Sõt a törvény egyenesen felhívás a kormányokhoz, törvényhozókhöz és községi testületekhez, hogy tevékenységüket szükséglet látó polgártársaik érdekében még fokozzák.“ Azután az Elnök így folytatja: „Az elv, amelyet már egyizben kifejtettem, abban áll, hogy az elsõ kötelezettség a községet terheli. Ha kétséget kizárólag világos, hogy a község minden tõle telhetõt megtett, de hogy még többet kell tenni, akkor az államnak kell cselekednie. És csak aztán kerülhet arra a sor, hogy a szövetségi kormány a maga összegeit a község és állam kiadásaihoz csatolja.“

A Kongresszus megbízásával egyetértésben a szövetségi inségenyhitõ hivatal megkísérelte, hogy a munkanélküliek segélyezésének terheit méltányos arányban megossza a Szövetség, az állam és a községi testületek között. E fölõtte szövetséges feladat megoldása nagy nehézségekkel járt s e körülmény következményei a szövetséges, állami és községi részese-dések fentebb említett nagy különbségei. E különbségek azonban szükségképen eredtek abból a ténybõl, hogy a kongresszusi törvény határozmányai szerint a különbözõ államoktól és községektõl csupán a teher méltányos részének vállalása várható. Már most az, hogy mit jelent a „méltányos rész“, a szükséglet és a teherviselõképesség alapján nyert megállapítást.

A „Szövetségi inségenyhitõ hivatal“ mai napig képtelen volt a különbözõ államoknak a munkanélküliség megsegítésében való „méltányos részét“ határozott tételekben megállapítani. Nem sikerült olyan szabályt találni, amelynek segítségével pontosan meghatározhatná, hogy egy állam vagy község mekkora összeget tud az említett célra áldozni s mekkora részt kell a szövetségi kormánynak vállalnia. Azok a tényezõk ugyanis, amelyek a finanszírozási képességet illetõleg számbajönnek, rendkívül nagyszámuak és nagy általánosságban a következõképen osztályozhatók:

Elõször is tekintetbe veendõ a megsegítés szükségességének mértéke. Ez természetesen államról-államra és községrõl-községre erõsen változik. Például 1934 decemberében, amikor a kontinentális Egyesült Államok lakosságának 16 százaléka részesült közsegélyben, Vermontban és Virginiában csupán 8, míg Dél-Dakotában 41 volt e százalék. Nyilvánvaló már most, hogyha egy államnak lakossága öttizenketted részérõl kell gondoskodnia, az pénzügyi forrásainak sokkal erõsebb meg-

terhelését jelenti, mintha csupán egytizenkettedről van szó. Hiszen minden egyébtől eltekintve, mindenekelőtt arra kell gondolnunk, hogy minél nagyobb a segélyt igénylő lakosság aránya, annál kisebb az a csoport, amelyre az ehhez szükséges összegek előteremtése nehezedik.

Másodszorban tekintetbe veendő a különböző közigazgatási egységeknek különböző anyagi ereje. A gazdasági erő tekintetében igen nagy lehet az eltérés. Némely esetben az államok és alsóbb közigazgatási egységek máris nagyon szűkös pénzügyi helyzetben vannak s ennél fogva nem tudnak újabb összegeket előteremteni. Azután vannak olyan államok, amelyeknek gazdasági képessége megfelelő lenne ugyan, azonban azt nem lehet igénybe venni, mert alkotmányjogi akadályok állják útját adók kivetésének vagy hitelek igénybevételének. Ami például a hitelek igénybevételét illeti, jellemző, hogy huszonhárom államban államadósságok felvétele hosszú alkotmányjogi eljáráshoz van kötve, amely nem egyszer évekig tart el, más tizenötben az összes szavazók többségének beleegyezését kell kikérni. Csak tíz államban van a honvédelmi szükségleteken kívüli államadósságok felvétele az állami törvényhozás kezében. Ahol ilyen alkotmányjogi nehézségek állanak a munkanélküliség enyhítéséhez szükséges összegek előteremtésének útjában, ott a többi állam adófizető polgárai joggal elvárhatják, hogy ezeket a nehézségeket elhárítsák. Sajnos azonban, az alkotmányok megreformálása hosszadalmas eljárást kíván, a munkanélküliekről azonban addig is gondoskodni kell.

Harmadszor: tekintetbe kell venni azokat az összegeket, amelyeket a politikai egységek egyéb közjóléti célokra költenek. Ezek jelentősége és a munkanélküliek segélyezésének terheivel való összefüggése nyilvánvaló.

Negyedszer: figyelembe veendők a földrajzi különbségek úgy az életszínvonal és létfenntartási költségek, mint az időjárás és hasonló tényezők szempontjából.

Nem szabad szem előtt téveszteni, hogy általában szólva, az államok rendszerint költségvetésileg egy bizonyos pénzösszeget engedélyeznek, amelyet egy adott időszak alatt kell felhasználni. Ilyen módon ez az összeg meghatározott nagyságú s alig van rá lehetőség, hogy a törvényhozó testületek ülései közötti időben azon változtatni lehessen. Ez a körülmény szükségessé teszi, hogy a Szövetséges kormány bocsássa rendelkezésre azokat a különbségeket, amelyek az állam által vállalt és a költségvetésekben felvett összegek s a munkanélküliek megsegítésének hónapról-hónapra változó terhei között mutatkoznak. Nem egyszer gazdasági tényezők változása is szükségessé teszi, hogy a Szövetséges kormány

változtasson az államnak juttatott összegben; ilyen irányú politikáját nem lehet egy évvel előre megszabni, hiszen szigorú tél vagy nyári szárazság minden emberi előrelátással elmenthetően megváltoztathatják a szükségesnek vélt segély nagyságát.

Nyilvánvaló, hogy ezzel az említett négy legfőbb tényezőcsoporttal számolni kell akkor, amikor az egyes államoknak juttatott hozzájárulás mértéke meghatározott. Kétségkívül fölötte nehéz probléma először az egyes tényezőknek helyes lemerése, másodszor viszonylagos jelentőségük meghatározása és végül egy képletbe való összefoglalása. A „Szövetségi Inségenyhitő Hivatal“ tisztikara e problémán tizenhét hónapig dolgozott anélkül, hogy az említett változó elemeknek pontos matematikai formulába való foglalását sikerült volna megvalósítania. Mindezekon felül, ha egyszer sikerült is meghatározni a különböző államok pénzügyi teherviselő képességét, még mindig megmaradt a probléma, hogy ez a megállapítás az állami összterhek szempontjából is megvizsgáltsék. Hiszen a segélyezési célokra megkonstruált képességi indexnek csupán az összes állami szükségletekhez való viszonyítás alapján lehet jelentősége. Nem szorul bizonyításra, hogy ha két államnak gazdasági indexszámok alapján hasonló pénzügyi képessége van, de nem egyformák a közpénzeket kívánó szükségletei: a munkanélküli segélyezésre fordított egyenlő áldozatok nem ugyanazt jelentik. Tegyük fel például, hogy A és B állam pénzügyi képesség szempontjából egyforma erősek, azonban A állam a munkanélküli költségeken kívül 100, B állam pedig 200 egységet költ összkormányzati kiadásokra. Vagyis B állam közszolgálati még egyszer annyiba kerülnek, mint A államéi. Természetes, hogy ilyen körülmények között B államnak kisebb módja van a munkanélküli segélyezésre, mint A-nak, jóllehet gazdaságilag azonos erejük.

Mind e tényezőknek mind ott kell tehát szerepelniök abban a képletben, amely a politikai egységeknek a munkanélküli segélyezés vagy más kormányzati feladatok elvégzésére való viszonylagos pénzügyi képességét tünteti fel. A „Szövetségi Inségenyhitő Hivatal“ ma közelebb áll az ilyen képlet megszerkesztéséhez, mint egy évvel ezelőtt állott, de azért még nem egy nehézséggel kell megküzdenie. Addig is igyekezett a tények gondos tanulmányozása alapján az egyes államok helyzetét a szóbanforgó probléma szempontjából megállapítani. Érdekes felemlíteni néhány nézőpontot, amelyek egy ilyen elemzésnél számba jöhetnek.

Milyen természetű a politikai egység gazdasági élete? Olyan-e, amelyet a válság aránytalanul érintett? Milyen volt az utolsó négy vagy öt esztendőben az illető politikai egység

pénzügyi helyzetének alakulása? Melyek azok a tényezők, amelyek ezt a pénzügyi helyzetet létrehozták?

Milyen emelkedés vagy csökkenés állott be a politikai egységben a közjóléti kiadásokban és az összkiadásokban? Hol történtek kísérletek megtakarításokra? Ha a kiadások emelkedtek, voltak-e ennek elfogadható indokai?

A bevételek oldalán kísérletek történtek annak megállapítására, hogy a bevételek emelkedtek-e vagy csökkentek-e. A politikai egység próbálta-e bevételi rendszerét revideálni? Vezetett-e be új adót, emelte-e a régi adókat vagy ellenkezőleg, szüntetett-e be régi bevételi fajtákat? Vannak-e még könnyen elérhető kihasználatlan bevételi forrásai?

Mekkora a politikai egység eladósodottsága és milyen lehetőségei vannak arra, hogy kölcsön útján teremtsen elő összegeket a segélyezés céljaira? Milyen alkotmányjogi rendszabályok vannak életben az adózást és államhiteleket illetően?

Vannak-e annak jogi akadályai, hogy a közigazgatási egység megnyissa az elérhető bevételi forrásokat? Ugyancsak fontos kérdések vethetők fel az állam és a kisebb közigazgatási egységek viszonyára vonatkozólag. Például átvállalta-e az állam olyan feladatok költségeit, amelyeket eddig a megyék vagy községek viseltek?

Bár az említettek a legfontosabb tényezők az államok és a helyi közületek segélyezési képességének megállapítására, vannak más gyakorlatibb jellegű és kevésbé akadémikus elemek is, amelyek sok esetben megnehezítik az egyenlő pénzügyi részesítés megállapítását. Ezek között felemlíthető, hogy sok állam kormányzója nem hajlandó a törvényhozást speciális ülésre hívni össze; másutt a felelősségérzet hiánya vagy politikai pártoskodás állhatják útját a törvényhozási akciónak. A szövetségi inszenyhitő hivatal következetesen azt a politikát követte, hogy minden törvényes nyomást kifejtett a megfelelő szervekre, amit csak kifejthetett anélkül, hogy maguknak a munkanélkülieknek kellemetlenségeket okozzon, akik végre is nem felelősek az államok vagy községek pénzügyi politikáját meghatározó tényezők magatartásáért.

4. *A segélyre fordított összegek forrásai.*

Elemzéseink legközelebbi lépése azokat a módszereket óhajtja feltárni, amelyeket a Szövetség, az államok és községek alkalmaztak a nagyszabású segélyezés finanszírozási összegeinek előteremtésére. A szövetséges kormány részese, amely kizárólag kölcsönökre és nem adókra támaszkodott, 1932 júliusában vette kezdetét, Hoover elnökségének utolsó évében, amikor a Kongresszus elfogadta az inszeny-

enyhitő és ujjáépítési törvényeket s ezáltal az ujjáépítési pénzügyi testület (Reconstruction Finance Corporation) útján a különböző államoknak és községeknek 300 millió dollár kölcsön nyújtását határozta el segélyezési célokra. Ez az összeg 1933 május 12-ére kimerült, amikor az Inségenyhitési Törvény a szövetségi inségenyhitő hivatalt hozta életre.

Ez a törvény az ujjáépítési pénzügyi testület alapjaiból egy 500 milliót meg nem haladható összeget vett igénybe és felállította az inségenyhitő hivatalt, amelynek célja volt az államokkal, a községekkel és Columbia kerületével való összeműködés a munkanélküliség enyhítésére. Ebből az 500 milliós összegből az egyenlőségi elv alapján 250 milliót az államok rendelkezésre bocsátottak, a többi diszkrécionális rendelkezési alapul szolgált, amelyből azoknak az államoknak juttattak, amelyeknek pénzügyi képességeit a segélyezési szükségletek meghaladták.

A szövetséges inségenyhitő törvény céljainak megvalósítása és a polgári munkaprogram folytatása további összegeket követelt, ezeket újabb törvény teremtette elő, amelyet az Elnök 1934 február 15-én hagyott jóvá és amely 950 millió dollárt bocsátott rendelkezésre a kincstár forrásaiból. Később ehhez a rendes költségvetésben további segélyezési összegek járultak, épügy azokban a törvényekben, amelyek bizonyos összegeket az Elnök diszkrécionális rendelkezésére bocsátottak. Mindezekből a forrásokból az 1933—34-es két éves időszakban összesen 2.700.000.000 dollár jutott a szövetségi inségenyhitő hivatalnak s a szövetségi polgári munkahivatalnak. Jelenleg a Kongresszus előtt újabb javaslat van, amely 880 millió dollárt kíván közvetlen segélyekre, négymilliárdot pedig munkaszerzési alkalmak teremtésére.

Az állami és községi segélyezési célokra szolgáló kiadások, kevés kivétellel, sajátos törvényhozást igényeltek. Ezt, mint fentebb kifejtettük, az a tény kívánta meg, hogy egészen a legutóbbi esztendőig a legtöbb állam jóléti tevékenysége nem terjedt ki a munkanélküliek segélyezésére. Legfőképpen az eddigi ismeretlen arányú munkanélküliség problémája magyarázza meg az államok törvényhozóinak gyakori speciális ülésszakait az utóbbi esztendőben. 1933-ban a negyvennyolc államból mindössze egy nem tartott sem rendes, sem speciális ülésszakot. 1934-ben pedig, amikor egyébként csak néhány állam törvényhozása jött volna össze, a speciális ülésszakok száma huszonkettő volt, a rendes kilenc ülésszakon kívül. Az a feladat, hogy segélyezésre pénzt teremtsenek éppen olyankor, amikor az államok és községek rendes jövedelmei nagyon megfogyatkoztak, sok nehéz problémát hozott felszínre.

Az államok segélyezési törvényhozása 1931-ben kezdődött

és azóta gyors ütemben fejlődött tovább. 1931—34 folyamán az államok segélyezési összegeket megszavazó aktusainak száma közel 300, ebbe a számba persze nem tartozik bele az az ezernyi rendszabály, amelyeket a segélyügyekben kerületek, városok, községek vagy más helyi hatóságok hoztak. Azon törvények száma, amelyek felhatalmazást adnak állami kiadásokra, 198, azoké pedig, amelyek helyi hatóságokat, megyéket, városokat, községeket vagy más területi testületeket jogosítanak fel, 103. Néhány esetben a törvény egyszerre jogosítja fel az államot és a kisebb helyi testületeket.

A most elérhető adatok alapján úgy látszik, hogy az állam és a területi önkormányzatok munkanélküli segélyezésre fordított kiadásai a jelenlegi válság alatt a mai napig számítva, megközelítik az egybillió dollárt. Ezt az összeget különböző bevételi forrásokból merítették, de a szövetséges kormány, amidőn felhívta az államokat, hogy méltányos részüket vegyék ki a segélyezési költségekből, nem rendelte el, nem is ajánlotta semmiféle sajátos bevételi forrás felhasználását. A szövetségi inszenyhitő hivatal vezetője meg-egyezik az állam kormányzójával az összegre nézve, amelyet az illető államtól a munkanélküliek segélyezésére elvárnak, a módszer azonban, hogy ezt az összeget miképpen szerzi meg, teljesen az állam ügye. Ha adót vet ki, vagy ha kötvényeket bocsát ki, az azért történik, mert így akarja a szükséges összegeket megszerezni, nem pedig azért, mert a szövetségi hivatal vezetője e módszerek valamelyikét előnyben részesítette volna.

A jelenlegi időpontig az államok segély-finanszírozása elsősorban szükségjellegű volt. A rendes állami költségvetésekben jóléti célra felvett összegeknek még egy százaléka sem fordított munkanélküli segélyezésre. Közvetlenül a jövedelmi adót e célra csak egy állam alkalmazta. Eleinte az általános bevételekből került ki jelentékenyebb összeg. Midőn azonban a szükséglet erősbödött, az államok törvényhozói az állami pénztárkészleteket vették igénybe. Amikor pedig a rendes bevételekből származó pénztárkészletek kimerültek, az államok kötvények eladásához és különleges adók kivetéséhez folyamodtak. 1934 első felében az államok összes segélyezési kiadásainak 80%-a kötvények eladásából ered.

Míg 1931-ben csak négy állam gondoskodott különböző nagyságú összegekről a munkanélküliség segélyezésére, 1932-ben ez a szám 10-re, 1933-ban pedig 32-re emelkedett. 1934 első felében 31 ilyen állam volt. Ez a növekvő tevékenység szükségessé tette, hogy minden elképzelhető jövedelmi forrást megnyissanak. A legtöbbet használt módszerek voltak a kötvények, általános bevételek fokozása, forgalmi és gépjárművekre kivetett adók.

A legfontosabb források, mint fentebb jeleztük, a köt-

vénykibocsátás és a rendes bevételekből való juttatás voltak. 1934 július 1-ig a munkanélküli segélyezésre elköltött állami pénzek 23%-a a rendes bevételekből és 52%-a kötvényekből eredt. Jellemző, hogy míg az általános bevételekből eredő összegek 1931-ben 88%-ot jelentettek s 1934 első felében 5%-ra estek alá, addig a kötvények eladásából származó összegek az 1931-es 12%-ról ugyanazon időpontban 80%-ra emelkedtek. Annak ellenére, hogy az államok mind jobban erre a forrásra támaszkodtak, a kötvények módszere nem terjedt ki az ország minden részére. 1934-ben csak tizenegy állam bocsátott ki segély-kötvényeket. 1931-ben e szám csak egy, 1932-ben négy és 1933-ban kilenc volt. Hogy mindössze tizenegy állam folytattott a hitel útján való fedezéshez, mikor pedig a segélyezési költségek rohamosan emelkedtek és a szövetséges kormány erősebb állami részesedést kívánt, annak oka részben abban rejlik, hogy számos állam nem vette magára a tehernek őt illető részét. Gondoljunk csak arra, hogy tíz állam eddig semmit sem adott a munkanélküliek segélyezésének céljaira és körülbelül másik tíznek ilyen kiadásai jelentéktelenek voltak. Igaz, hogy ezek közül némelyekben a megyék, városok és községek ellensúlyozzák államaik ilyen irányú tétlenségét. Még fontosabb magyarázó szempont azonban a kötvények igénybevételének korlátolt voltára nézve az a tény, hogy az állami kölcsönök felvételeit rendszeren szigorú alkotmányjogi formák nehezítik meg. Azok az adósságokból eredő nehézségek, amelyekkel a 19-ik század első felében különböző államok küzdöttek, ott hagyták nyomukat a későbbi alkotmányozó testületekben. Ma a legtöbb államban az állami kölcsönök korlátai az alkotmányban vannak megállapítva.

A forgalmi adó 1934 július 1-ig az állami bevételek 14%-át szolgáltatta. Ez a módszer ma mintegy husz államban alkalmaztatik és évenként több mint 200 millió dollárt eredményez. Két államban ez az adófajta 1934-ben hatályát veszítette s mai napig nem ujitották meg azt, 1935-ben két másik forgalmi adó-törvény veszti hatályát. Persze nehéz meghatározni, hogy e pénznek mekkora része használtatott fel segélyezésre, miután több esetben a készpénzekből juttatott összegeket a forgalmi adókból várható jövedelmekre alapították. Mindamellet úgy látszik, hogy ebből a forrásból 1934-ben alig használtak fel többet segélyezési célokra 20 millió dollárnál.

Az állami segélyösszegek 3%-a gépjárművek adóiból ered. Itt nem vesszük figyelembe a tényt, hogy az összes állami kötvény-kibocsátások kamatjának 33 $\frac{1}{3}$ %-át a gépjárművek adói szolgáltatták és törlesztették. Abban a tizenkét államban, ahol ezeket a bevételi forrásokat vagy közvetlenül munkanélküli segélyezésre, vagy segély-kötvények finanszírozására

fordítják, az egész évi beszedett összeg nem több tizenöt millió dollárnál. Ez csak csekély töredékét, egy százalékát teszi ki annak az évi 850 milliónak, amely a motorközlekedés megadóztatásából ered.

Csak egyetlen állam, Wisconsin, fordította a jövedelmi adó egy részét segélyezési célokra. Ez 2%-át jelenti az összes állami segélykiadásoknak a szóbanforgó időszak alatt. A szeszdók, amelyek egy egészen új adónemet jelentenek, életbeléptetésük évében nem feleltek meg a várakozásnak. 1934-ben közvetlenül a szeszdóból a segélyalap aligha kapott többet 3 millió dollárnál. Ezenfelül egy állam, Új Jersey, ebből a forrásból fedezi 10 milliós kötvény-kibocsátásának kamat- és törlesztési szolgálatát.

Kisebb, segélyezésre fordított jövedelmi források a söradó és a rendes jóléti költségvetések, amelyek 1934 július 1-ig 1%-nál kisebb hozzájárulást képviseltek, míg összesen 5%-nyit tettek ki a fényüzési, verseny- és fogadási adók, államadóssági törlesztési alapok, tanítói nyugdíjalapok és fizetés-csökkenések.

A községi segélyösszegeket felgyülemlett feleslegekből, hivatalnokok fizetésescsökkenéséből, más célokra szánt összegeknek segélycélokra való felhasználásából, adóemelésekből és kötvény-kibocsátásokból teremtették elő. Sajnos, mai napig még nincsenek megfelelő adataink, amelyek a különböző forrásokból eredő összegeket és azok arányait feltárnák.

5. A segélyezés igazgatása.

1933 nyara óta az Unio minden államának biztosított a Szövetség hozzájárulása a munkanélküli segélyezés feladataihoz. Hogy megérthessük azt a gépezetet, amelynek útjain a segélyösszegek szétosztása történik, tisztában kell lennünk azzal, hogy egy segélyre szoruló élelmezési utalványát vagy inségmunka-csekkjét valamelyik helyi segély-szervtől, nem pedig a Szövetségi Inségennyhitő Hivatal tisztviselőitől kapja. Teljesen hiábavaló próbálkozás lenne 20 millió egyén segélyezésének igazgatását Washingtonból intézni. A jelenlegi segélyezési igazgatás mintegy ötezer hivatalos községi segélyszervezet kezében van. Ezek a helyi szervezetek érintkeznek minden segélyért folyamodóval és aprólékos nyomozás útján megállapítják, hogy a folyamodóknak valóban szükségük van-e segélyre, s hogy mekkora segélyt kapjanak.

A segélyezési igazgatás egyik legszükségesebb feladata annak megakadályozása, hogy segélyt kapjanak olyanok is, akik arra nincsenek jogosítva. A tapasztalat ismételtén megmutatta, hogy az egyes esetek megfelelő tanulmányozása nélkül nem lehet elválasztani azokat, akik tényleg segélyre szorulnak, azoktól, akik a segélyalapból valódi szükség nélkül

akarnak részesülni s így nem lehet megakadályozni felesleges pénzpocsékolást. A segély-hivatalok tisztikarának feladata, hogy a folyamodó minden lehetséges jövedelmi forrását kikutassák, mielőtt felvennék őt a segélyezendőek listájára. Az a közigazgatási egység, amelyet az államok a munkanélküliek segélyezésének lebonyolítására leginkább kiválasztottak, a megye (county). Több államban, ahol a közigazgatási egységek száma túl nagy, kísérleteket végeztek speciálisan kijelölt területi és regionális szervekkel, hogy a countyok egymástól való különállását kikerüljék s megszüntessék az igazgatás esetleges kettősségét.

A szövetséges kormánynak azonban csupán a negyvennyolc állammal van dolga és a kisebb politikai egységekkel nem áll közvetlen kapcsolatban. Ez utóbbiak az állami inségenyhitő hivataloknak felelősek. Ilyen szerv minden államban működik vagy az állami törvényhozás, vagy a végrehajtó hatalom által létesítve. Ezeknek az állami szervezeteknek a kötelessége, hogy az országos központokat aprólékos heti és havi jelentésekkel lássák el, amelyek a segítő program minden részletére kiterjednek.

A szövetséges segélyezési program legfőbb irányítása a segélyezési kormánybiztos kezében van, akit az Elnök nevez ki. Székhelye Washington, ahonnan az utolsó két esztendő alatt 2250 millió dollár segélyezési összeg és egy milliárd dollár közmunkákra fordított összeg elköltését ellenőrizte. Az egész országot tíz közigazgatási egységre osztotta. Ezek mindegyikében van egy meghatalmazottja, akinek joga van a segélyezési politika és igazgatás kérdéseiben a kormánybiztos nevében intézkedni s aki mellett szociális munkafelügyelők állanak; ezek dolga a segélyezési program hatályos végrehajtásának előmozdítása. Egy szövetségi ellenőr felülvizsgálja a jelentések helyességét és pontosságát és egy szövetségi mérnök ellenőrzi az államok közmunka-terveit avégből, hogy azokon esetleges javításokat végezzen és meggátolja segélyösszegek eltékozlását.

A szövetségi részesedést mind a negyvennyolc állam általában havonta kapja meg. A Szövetségi Inségenyhitő Hivatal minden államtól minden hónapban megkapja az igénylést a legközelebbi hónapban szükségelt segélyösszegekre. Ezeket az igényléseket részletes indokolások támogatják becslésekkel úgy a folyó, mint a következő hónapokra. Ezeket a becsléseket Washingtonban összevetik régi tapasztalatokkal és minden elérhető információval az állam és helyi hatóságainak pénzügyi erejét illetőleg. Mindezek s az illetékes kerületi hivatal ajánlása alapján állapítják meg és utalják át az államoknak a segélyezési összeget pár nappal minden hó vége előtt.

Viszont az Állami Inségenyhitő Hivatal maga hasonló eljárás követ, amidőn az egyes helyi egységeknek juttatandó összegeket megállapítja. Hónapról-hónapra, némely államban havonta kétszer is, ezeket az összegeket alaposan revideálják, miután a segélyezendőek számában, vagy az esetek jellegében, vagy a segélyezés költségeiben változások állhatnak be. Az egyes helyeken azután szociális munkások nyomozása alapján állapítják meg a segélyösszeg nagyságát, amelyet minden egyes család igényel a következő hétre, két hétre vagy hónapra. Akiknek lehet, azoknak inségmunkát adnak, a többiek a segélyt készpénzben vagy élelmiszer-utalványokban kapják.

Hogy segélyt kapjanak, a helyi szervezeteknek bizonyos adatokat kell az állami szerv részére beszolgáltatniok, rendszerint előírt formulák alapján. Ezek mindig tartalmazzák a közvetlen segélyben és a szükségmunkában részesülők számát és az egyes kategóriákban szükséges költségeket. Tartalmazhatnak azonfelül a segélyezették számának változásáról vagy az általános gazdasági körülményekről szóló magyarázó adatokat. Végül az árakra, életszínvonalra, adóbevételekre és az általános pénzügyi helyzetre vonatkozó statisztikákat is.

Ami a kisebb közigazgatási egységek által vállalandó kötelezettségeket illeti, az teherviselőkéességüktől függ. Ezt pedig csupán a helyi gazdasági viszonyok tanulmányozása útján lehet meghatározni. Ezek a tanulmányok két kategóriába oszthatók: 1. a segélyezési probléma súlyosságának megállapítása a várható további alakulás becslésével; 2. a szobanforgó közigazgatási egység képességének elemzése a szükséges program megvalósítására. Az első probléma aránylag könnyen megoldható a helyi segélyezési összegek és költségek statisztikái segítségével, amelyek minden hivatalnak a kezében vannak s amelyeket, mint említettük, beküldenek az állami központoknak. A teherviselőkéesség megállapítása azonban már nem olyan egyszerű. E tekintetben az államok, persze a fokozati különbségekkel, körülbelül olyan helyzetben vannak a kisebb egységekkel szemben, mint a Szövetség az egyes államokkal szemben.

6. Az állami és szövetségi kötelezettségek jövője.

A szövetségi kormány beavatkozása a munkanélküliség elleni küzdelembe az állami, illetve szövetségi feladatkörök és kötelezettségek komoly kérdéseit hozta előtérbe. Amerika alkotmánya a közigazgatási feladatok legnagyobb részét az államok és azok kisebb politikai egységeinek kezébe helyezi. A szövetséges kormánynak e téren csak az a hatalma van meg, amelyet az 1887-i alkotmány speciálisan ráruházott. Minden egyéb hatalmi kört a negyvennyolc állam a

maga számára tartott fenn és féltékenyen őrzött. Ha azonban a szövetséges kormány a munkanélküli segélyezés céljaira nagy összegeket folyósított, ebből nyilván következett volt, hogy ezek az összegek, bár a helyi szervek útján, szövetséges ellenőrzés alatt osztattak szét. Később, midőn az összegek engedélyezése az államok és községek kiadásaitól is függővé tétetett, a szövetséges kormány egy lépéssel tovább ment és felügyeletet gyakorolt az államok és községek kiadásain. Az államok eleinte ellenállást fejtettek ki emez, általuk szövetségi beavatkozásnak minősített tevékenységgel szemben, de az idő múlásával mindinkább készek voltak függetlenségükből áldozni a Szövetség által nyújtott segélyösszegek érdekében. Hogy ez az engedékenység, — hogy t. i. az államok mennyire hajlandók elfogadni a Szövetség rendszabályait — mennyire ment, arra nézve az ország különböző részein más és más a helyzet. E tekintetben Új-Anglia és a déli atlanti államok között éles ellentét mutatkozik. Az új-angliai államok, ragaszkodva az állam jogainak álláspontjához, inkább nagyrésztben maguk finanszírozták a munkanélküli segélyeket, minthogy Washingtonból támogatást kérjenek és elismerjék a Szövetség uralmát. Viszont a déli államok kevesebb felelősséget érezve szerencsétlenebb polgártársaikkal szemben s kisebb súlyt helyezve a Washingtonból való függetlenségre, készek voltak teljesíteni a Szövetség követelményeit, cserében a Szövetség pénzbeli támogatásáért. A munkanélküliek segélyezésének emelkedő költségei, valamint az államok és községek pénzügyi helyzetének állandó rosszabbodása igen rövid idő alatt a 48 állam legfüggetlenebbjét is Washingtonba kényszerítette segítségért. Ugyanekkor néhány kevésbé előrehaladt állam a segélyezés egész terhét a szövetséges kormányra tolta át.

Eme fejlődési irány ellenére a szövetséges kormánynak mindig az volt a célja, hogy a munkanélküliekről való gondoskodást újból az államokra és kisebb közigazgatási egységekre hárítsa vissza. Ameddig a probléma nagysága felülmúlta az államok, megyék és városok anyagi képességeit, addig az ilyen próbálkozás komoly és áthághatatlan akadályokba ütközött. Most azonban jelei mutatkoznak annak, hogy a probléma megoldódik, ha t. i. a Kongresszus elfogadja az Elnök társadalomvédelmi és segély-munka programját. Ez a tervezet ugyanis el akarja választani az állandó segélyezés problémáját az időszaki és válság okozta segélyétől. Pontosabban szólva, az Elnök nagyszabású és szövetséges pénzekből finanszírozandó közmunkákat tervez, amelyek foglalkozást adnának a 3 és $\frac{1}{2}$ millió munkanélkülinek, viszont a megmaradó másfélmillió állandóan segélyre szoruló egyént az államok és kisebb egységek kizárólagos gondjaira bízna. Be-

látva viszont annak képtelenségét, hogy szükölködők milliói legyenek az állami és községi szervezetek kényére bízva, az Elnök azt ajánlja, hogy a Szövetség az államoknak bizonyos minimális jóléti standard fenntartására bizonyos összegeket adjon az állami és községi kiadások minimumán felül szükséges különböző kategóriájú segélyezési célokra. Az Elnök azt reméli, hogy ezen az uton „a szövetséges kormány ki fog jutni a segélyezési ügyből”. Ha a gazdasági helyzet javul és a munkanélküliség csökken, a segély-munka körét is megfelelően meg fogják szűkíteni s ha a segélyezési tevékenység csökkenni fog, a Szövetség ilyirányu kötelezettségei is megszűnnek s a jóléti feladatok finanszírozása és igazgatása vissza fog kerülni az államokhoz és azok kisebb politikai szervezeteihez.

Washington.

Ecker-Rácz L. László.

A keresleti függvény szerepe a vasuti közlekedési politikában.

I.

A matematikai iskola a piaci ár kialakulását a kereslet és kínálat egyensúlyával magyarázza.¹ Az egyensúly fogalmának a bevezetésével el van választva a kereslet a kínálattól és azok egymásra csak egyetlen közös tényező, az ár útján hatnak. A keresletet és kínálatot tehát egymástól függetlenül tárgyalhatjuk. (Az egymásra való visszahatást első megközelítésnél figyelmen kívül hagyhatjuk.) Vizsgálat tárgyává tehetjük, külön-külön, hogy az ár változó értékeinek mekkora elhelyezhető, illetőleg produkált mennyiség felel meg. Az összetartozó, értékek koordináta-rendszerben a keresleti, illetőleg a kínálati görbét adják. A két görbe a közös árat és az emellett forgalomba hozott mennyiséget adja a metszéspontjánál. A keresleti görbe az első térnegyedben *mindig* balról jobbra csökkenő,² tehát negatív differenciálhányadossal bír.

A kínálati görbe ezzel szemben aszerint, hogy szabad verseny, tiszta monopólium, vagy a kettő kombinációja áll fenn, különböző lehet. Tiszta monopólium esetén, ha a monopolista megelégedne a polgári haszonnal, a keresleti görbe a költség görbéjével egyezne, vagyis normális növekvő termelékenységű üzemnél szintén balról jobbra csökkenő.³ Szabad versenynél a magasabb ár újabb üzemeknek is gazdaságossá teheti a termelést, tehát az árnövekedés a mennyiség növekedését vonja maga után, vagyis ilyenkor a kínálati görbe balról jobbra nő. Külön kínálati görbe típus a tarifáé, mely minket kivált érdekel, amellyel később bővebben foglalkozunk.

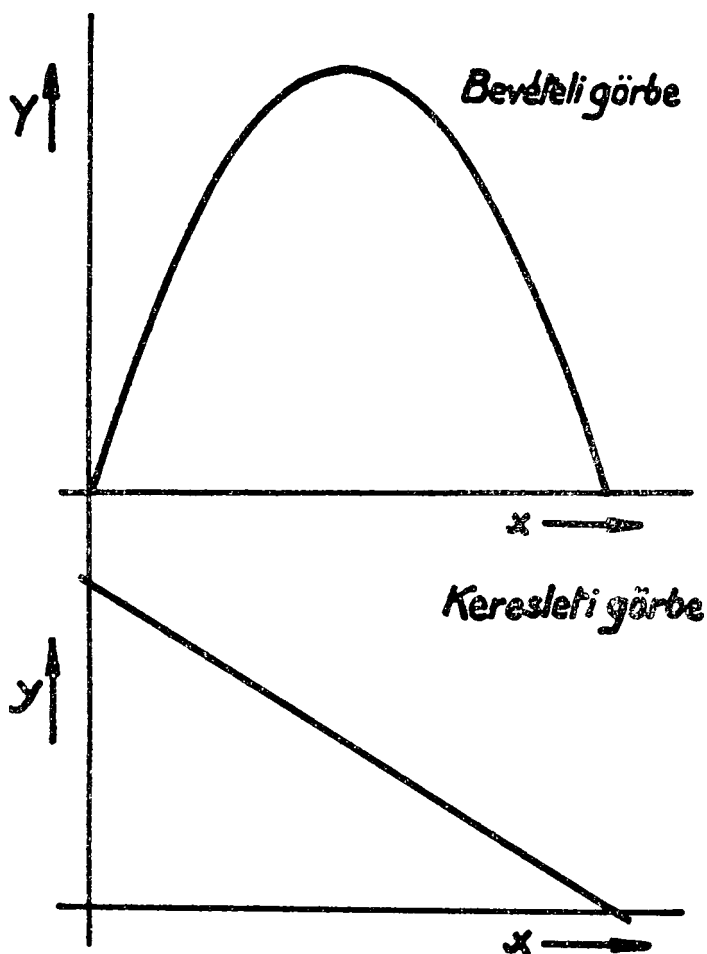
Az ár és a forgalmazott mennyiség szorzata adja a bevételt. A keresleti görbe koordinátáinak a szorzata tehát minden pontban a bevétellel egyenlő. Az így kapott bevételt is

¹ Helyszüke miatt az elmélet alapjait ismertnek kell feltételeznünk; rövid összefoglalását mégis adjuk a következőkben, ahol a tárgy speciális jellegére vonatkozó részletekre leszünk különös tekintettel.

² Az irodalomban Cournotnál és másoknál található példák ennek az ellenkezőjére: tévedések, amire később még visszatérünk.

³ L. Marshallnál.

ábrázolhatjuk a mennyiség függvényében és így jutunk az u. n. bevételi görbéhez.⁴ (1. ábra.) Ha a keresleti görbe helyett egyszerűség kedvéért egyenest teszünk, az ábrán látható görbét (parabola $y = x(a - bx)$ egyenlettel) kapjuk. A görbének fel- és leszálló ága van, tehát a keresleti görbének vannak olyan szakaszai, amelyeken az árat csökkentve, növekvő bevételt kapunk, más szakaszán viszont csökkentett ár

1. ábra.
 x = mennyiség, y = ár, Y = bevétel.

a bevétel csökkenését vonja maga után. Kell valamilyen összefüggésnek lenni a keresleti és bevételi görbe változása közt, ezt az összefüggést egy koefficiens jellemzi, amelyet Marshall után elaszticitásnak hívunk.

Az elaszticitásnak a legszellemesebb levezetését Waffenschmidt-nél találjuk.⁵ „A B” a keresleti görbe egy darabja (2.

⁴ Az általánosan használt forgalmi görbe (Umsatzkurve) név helyett kénytelen vagyok ezt használni, mert a forgalom szó a vasuti üzemből teljesítmény megjelölésére van lefoglalva.

⁵ Waffenschmidt: Cournotsche Gleichungen bei beschränktem Wettbewerb. Archiv für Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik B. 67. H. 5. Mohr, Tübingen 1932.

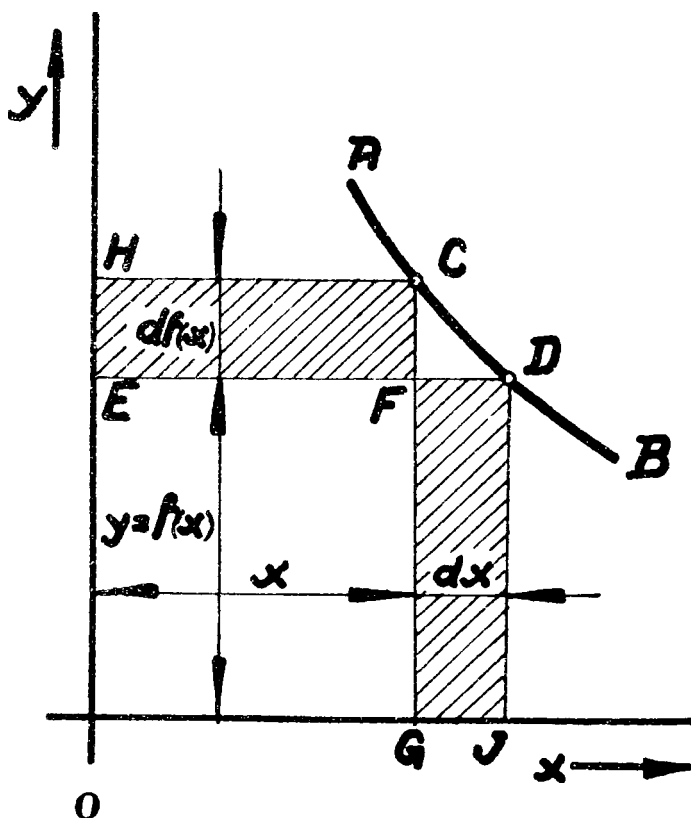
ábra), rajta „C“ és „D“ pontok. A pontokhoz tartozó koordináták szorzata a bevétel, amit „OHCG“, illetőleg „OEDI“ területek képviselnek. „C“-ből „D“-be menve „OHCG“ csökken „EHCF“-el, viszont növekszik „GFDI“-vel. Ha a csökkenés nagyobb, mint a növekedés, a bevétel is csökken, ha viszont a növekedés nagyobb, a bevétel növekedni fog. Tehát ennek a két, a rajzon vonalkázott területnek az aránya lesz jellemző a bevétel változására s ezt nevezzük elaszticitásnak.

Az ábrából:⁶

$$-\frac{x}{f(x)} \frac{df(x)}{dx} = \eta$$

Ebből:

$$\eta = - \frac{\frac{dx}{x}}{\frac{df(x)}{f(x)}} = - \frac{d \log x}{d \log f(x)}$$

2. ábra.

A képlet értelme az, hogy az elaszticitás nem egyéb, mint a mennyiség és ár relatív változásának (százalékos változásának) az aránya kifejezi, hogy 1%-os árváltozás hány százalékos változást hoz létre a keresett mennyiségben. Igen nagy

⁶ A limesre való áttérés után, a másodrendűen kicsi „CFD“ terület elhanyagolásával.

egyszerűsítésre vezet a közölt logaritmikus alak, mert azt jelenti, hogy a logaritmikus léptékben az elaszticitás a keresleti görbe iránytangensének a reciprokja. Logaritmikus léptékben tehát az *állandóelaszticitású* keresleti görbe egy *egyenes*. Rendes léptékben az exponenciális függvénynek van állandó elaszticitása. Meg kell jegyezni, hogy a görbe állandó negatív differenciálhányadosának megfelelően az elaszticitás is mindig negatív a keresleti függvénynél.

Az elaszticitáson kívül ugyanolyan célra használt állandók: a flexibilitás, mely az elaszticitás reciprokja ($\lambda = \frac{1}{\eta}$) és

az expanzivitás ($\gamma = \frac{\eta-1}{\eta}$), mely a bevételi görbe elaszticitásaként fogható fel. Egyes írók használják őket, de az elaszticitás mellett alárendelt szerepük van.

Az alábbi levezetés megmutatja, hogy hogyan befolyásolja az elaszticitás változása a bevételi görbe menetét. Legyen a bevételi görbe egyenlete:

$$Y = x f(x)$$

A hajlásszög tangense (differenciálva x szerint):

$$\begin{aligned} Y' &= f(x) - x \frac{df(x)}{dx} = \\ &= f(x) \left(1 - \frac{\frac{df(x)}{f(x)}}{\frac{dx}{x}}\right) = f(x) \left(1 - \frac{1}{\eta}\right) \end{aligned}$$

Mint hogy $f(x)$ (mint ár) mindig pozitív, az Y' előjele csak $(1 - \frac{1}{\eta})$ -től vagyis η nagyságától függ.

1. Ha $\eta=1$, $Y'=0$ vagyis a bevételi görbének vízszintes érintője van. Lehet szélső értéke, vagy lehet azon a darabon állandó. A keresleti görbe ilyen pontjait, ahol az elaszticitás „1” anelasztikus pontoknak, vagy Marshall-féle pontoknak nevezzük.⁷

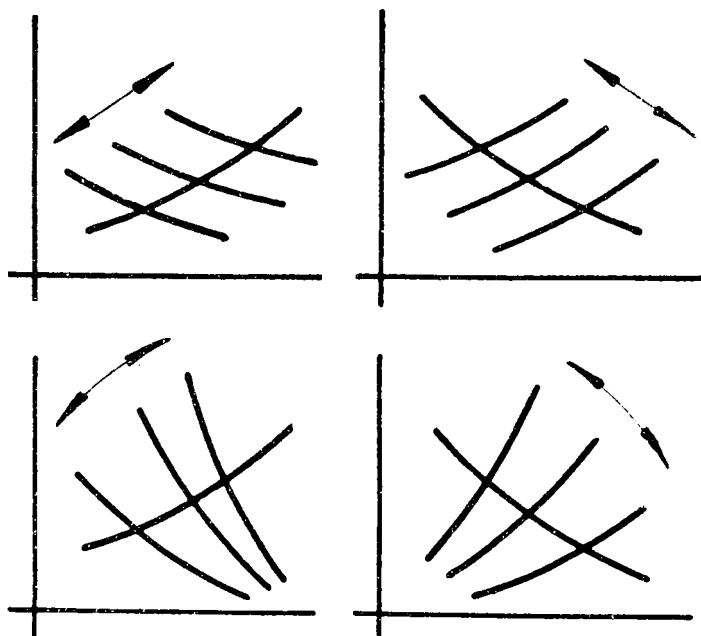
2. Ha $|\eta| > 1$, Y' pozitív, a bevételi görbe balról jobbra nő, az árcsökkenéssel járó mennyiségnövekedés ebben az esetben bevétel-növekedést hoz magával. Ez az eset az, amikor a „nagy forgalom, kicsi haszon” elv érvényes.

3. Ha $|\eta| < 1$, Y' negatív, itt az árcsökkenés bevételecsökkenést hoz magával.

⁷ L. U. Ricci: Classification der Nachfragekurven auf Grund des Elastizitätsbegriffes. Arch. f. Sozwiss. u. Sozpol. Mohr, Tübingen, 1931.

II.

Az elméleti közgazdaságtan szabályai a gyakorlati ember számára csak akkor jelentenek használható segédeszközt, ha számításra alkalmas matematikai alakban vannak. A modern matematikai közgazdaságtan nagy jelentősége abban rejlik, hogy a régen csak szavakban kifejezett törvényeket, az „empty boxes“-okat⁸ számokkal töltik meg. Ez az irányzat igen régi keletű, de csak a matematikai statisztika újabb fejlődülése hozta meg a mai kifejlődését. Már 1696-ban végzett Gregory King kísérleteket a gabonaárak és a termés nagysága közötti összefüggés számbeli megállapítására.⁹ Ma több

3. ábra.

módszert ismerünk a keresleti függvény nyelésére. Számmunkra magának a keresleti függvénynek nincsen nagy jelentősége, a módszereket csak az elaszticitás meghatározása szempontjából fogjuk tárgyalni.

Két nagy csoportot lehet megkülönböztetni a keresleti analízis kutatói közt. Az egyik részük (King, Daveant, Brentano, Lindemann, Jevons, ujabban Németországban Fick, Amerikában Pearson)¹⁰ a keresleti függvényt pusztán mate-

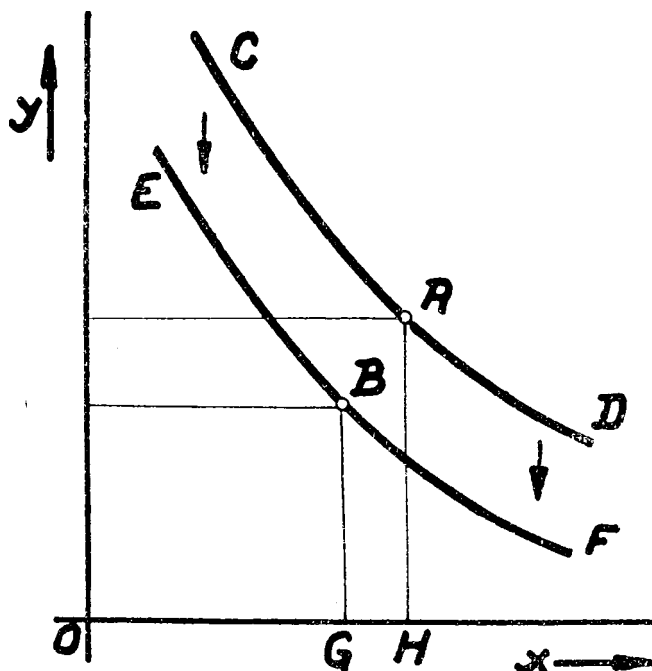
⁸ Lásd Marschak, Jakob: *Elastizität der Nachfrage*, Mohr, Tübingen, 1931. Salz Arthur: *Der Begriff der Elastizität in der theoretischen Nationalökonomie*, Arch. f. Sozwiss. u. Sozpol. Mohr, Tübingen, 1927.

⁹ Lásd Brentano, Lujo: *Die Entwicklung der Wertlehre*. Sitzungsberichte der Königl. Bayer. Akad. der Wissenschaften. 3. cikk. München, 1908.

¹⁰ Lásd Fick, Friedrich: *Mathematische Beziehung zwischen Gütermenge und Preis*. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. B. 129. H. 6. Fischer, Jena, 1928.

matikailag lehetőleg tökéletes simulással igyekeznek nyerni, állandóiknak azonban csak matematikai jelentősége van minden közgazdasági értelem nélkül.¹¹ A másik csoport az úgynevezett „statikai” vagy „neo-klasszikus” keresleti függvényt igyekszik meghatározni. Ide tartoznak Moore, Shultz, Leontief, Marschak és Schneider.

A statikai keresleti függvény fogalmának a megértéséhez szükséges az árváltozások keletkezésének részletesebb ismerete. Az ár mindig egy keresleti és egy kínálati görbe metszéséből keletkezik. Új ár csak akkor jöhet létre, ha a görbék

4. ábra.

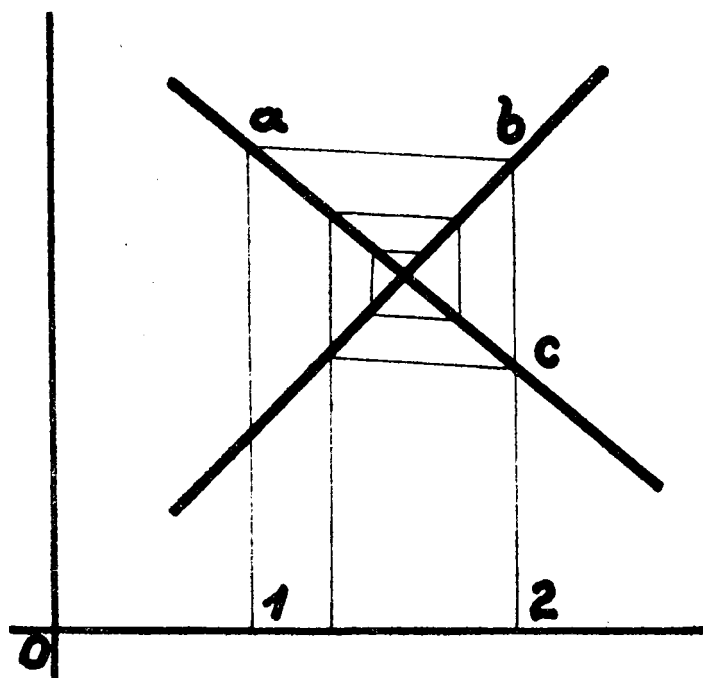
x = mennyiség, y = ár, CD = régi keresleti görbe, EF = új keresleti görbe, AH = régi ár, BG = új ár, OH = régi kereslet, OG = új kereslet.

egyike elmozdul. A görbék elmozdulása lehet eltolódás vagy elfordulás (a 3. ábra szerint) vagy ezeknek a kombinációja. Ennek az egyszerű törvénynek a figyelembe nem vétele okozza azoknak a tévedését, akik feltételezik, hogy árcsökkenésre mennyiségcsökkenéssel felelő keresleti függvény is van. Tényleg előfordult, hogy például a Ford-autók nagy árleszállítására ahelyett, hogy növekedett volna a kereslet, erősen, hirtelen csökkent a Ford-autók vásárlóinak a száma, valamint Cournot példája szerint, ha a gyémánt ára egy bizonyos határ alá esne, akkor a további áresés a kereslet hirtelen csökkenését hozná magával. A magyarázat a 4. ábrából érthető meg.

¹¹ Mivel az elaszticitás fogalmát nem használják, az ő módszerekkel nem is foglalkozunk.

Mindkét esetben luxusáruról lévén szó, az ár egy határon alul érve, a keresleti görbe hirtelen lefelé való eltolódását hozza magával. Már most ez az eltolódás lehet olyan mértékű, hogy az új ár és az új keresleti görbén kisebb keresett mennyiséget metsz ki, mint a régi ár mellett eladott áru mennyisége, a két pont azonban más-más keresleti görbén fekszik, összehasonlításuk tehát ennek figyelembevételével kell hogy történjen.

A statisztika mindig a két görbe metszéspontjának a koordinátáját jegyzi fel, a keresleti analízis feladata, a nyert pontbalmazból visszafelé megszerkeszteni a keresleti görbét. Az elmozdulások okai azonban igen sokfélék, a keresleti függvény ennél fogva egy igen sok változós függvény lenne. Ezt

5. ábra.

megkerülendő, az elmozdulásokat okozó változókat fixirozzuk, azáltal, hogy változásukat egy időpontra redukáljuk és állandónak tekintjük. Ez lesz a statikai vagy neoklasszikus keresleti görbe.¹² Természetesen ez időben változik, azért következtetéseket csak a „ceteris paribus“ elvhez¹³ való szigorú ragaszkodással vonhatunk belőle.

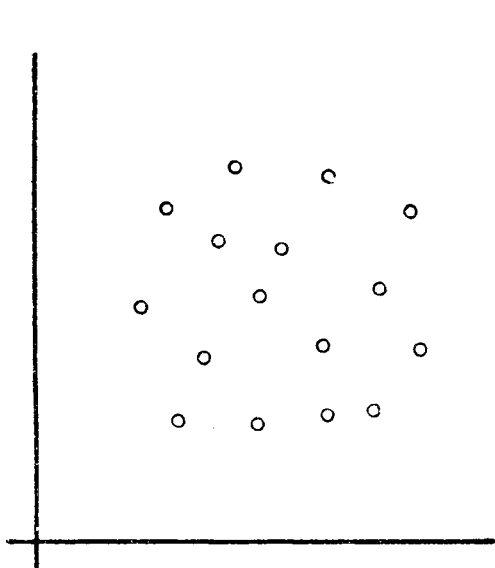
Az első statikai keresleti függvényt meghatározó módszer Moore és iskolájának a módszere, a magyar irodalomban

¹² Hasonlóan a mechanikai eljáráshoz, mikor egy tömegrendszer mozgásának a leírását a súlypont mozgásának leírására és a tömegek súlypont körüli mozgásának a leírására bontjuk.

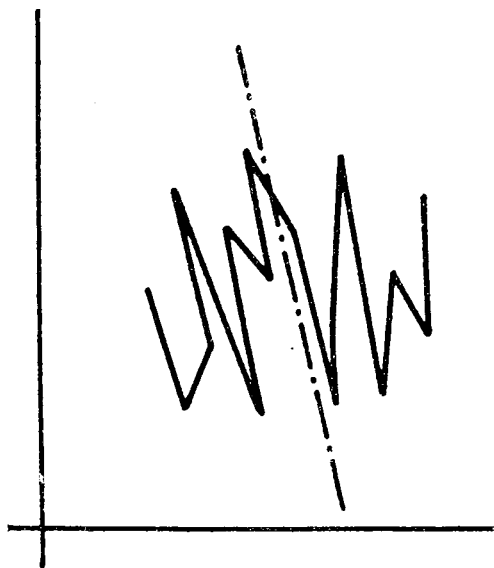
¹³ Minden hasonló körülmények közt marad, csak az ár és mennyiség változik.

is ismeretes.¹⁴ Hibája, hogy csak igen kevés változót küszöböl ki, azért a legkisebb négyzetek módszerével a pontok közé befektetett görbe nem fedti teljesen a valódi statikai görbét, elaszticitás szempontjából pedig nem ad pontos értéket. A következő módszerek, *Schultz* és *Leontief* eljárásai, alapelvben sokban hasonlítanak egymáshoz. Schultz arra alapítja számítását, hogy fixen álló keresleti és kínálati görbék mellett is keletkezhetnek különböző árak, ha az egyensúly megbomlik. (5. ábra.)¹⁵

Legyen a megbontott egyensulynál a mennyiség „01“, ennek megfelelően „1a“ ár jön létre, akkor viszont „b2“ árnak megfelelő „02“ mennyiség fog piacra kerülni, ami az árat le nyomja „c2“ értékre. Erre a kínálat csökkenése a felelet és ez

6. ábra.

7. ábra.

addig ismétlődik, míg az egyensúly ismét helyre nem áll. Ilyenformán a pontthalmazatban, amit a statisztika nyújt, benne kell hogy legyen ennek a lengésnek a tendenciája. Schultz cukor példáján ezt szépen be is bizonyítja. A 6. ábrán látunk egy pontsort, mely igen zavaros képet mutat. Minden, a legkisebb négyzetek módszerén nyugvó eljárás csődöt mondana rajta. A 7. ábrán ugyanaz a pontsor van ábrázolva, de a pontok időrendben egymással össze vannak kötve, aminek révén mingyárt világosan látjuk a keresleti görbe tendenciáját. Leontief módszere azon alapszik, hogy a két görbe elmozdulása folytán létrejött pontoknak (mivel a görbék párhuzamos eltolódásai sokkal sűrűbben fordulnak elő, mint az elfor-

¹⁴ Lásd Andreich Jenő: Az ártörvényszerűségek statisztikai megközelítésének tudományos és gyakorlati jelentősége. Közg. Szemle. Budapest, 1933.

¹⁵ Lásd Schultz Henry: Der Sinn der statistischen Nachfragekurven. Schroeder, Bonn, 1930.

dulások), a két görbével párhuzamos irányban kell tendenciát mutatniok. Matematikai módszerrel meghatározza tehát a pontsor két főszóródási irányát és felteszi, hogy ezek az irányok a keresleti, ill. kínálati görbék irányával azonosak. Leontief logaritmikus léptékben dolgozik, tehát a keresleti görbe iránycotangense egyuttal az elaszticitást adja.

Schultz és Leontief módszeréből egy igen fontos elv domborodik ki; hogy a legkisebb négyzetek módszere egyedül nem jelentheti a keresleti görbe kutatásánál a helyes megoldást, mert a pontsorok tendenciája a fontos, míg az idő befolyására nem tekintő trendfektető módszer ezt nem tudja figyelembe venni.

Schultz és Leontief a szabad verseny esetére dolgozták ki eljárásukat. Ez azt jelenti, hogy a keresleti és kínálati görbe egymással nagy szöget zár be. Ha ugyanezt a módszert a tarifa esetére akarnók kihasználni, nem kapnánk pontos értéket, mert a tarifa kínálati görbéje a vízszinteshez közel párhuzamosan húzódó vonal¹⁶ a keresleti görbével igen éles metszést ad, tehát kis eltolódások is nagy változást hoznak létre, ami az egyébként szerepet nem játszó apró behatásokat érvényre juttatja s így a képet megzavarja.

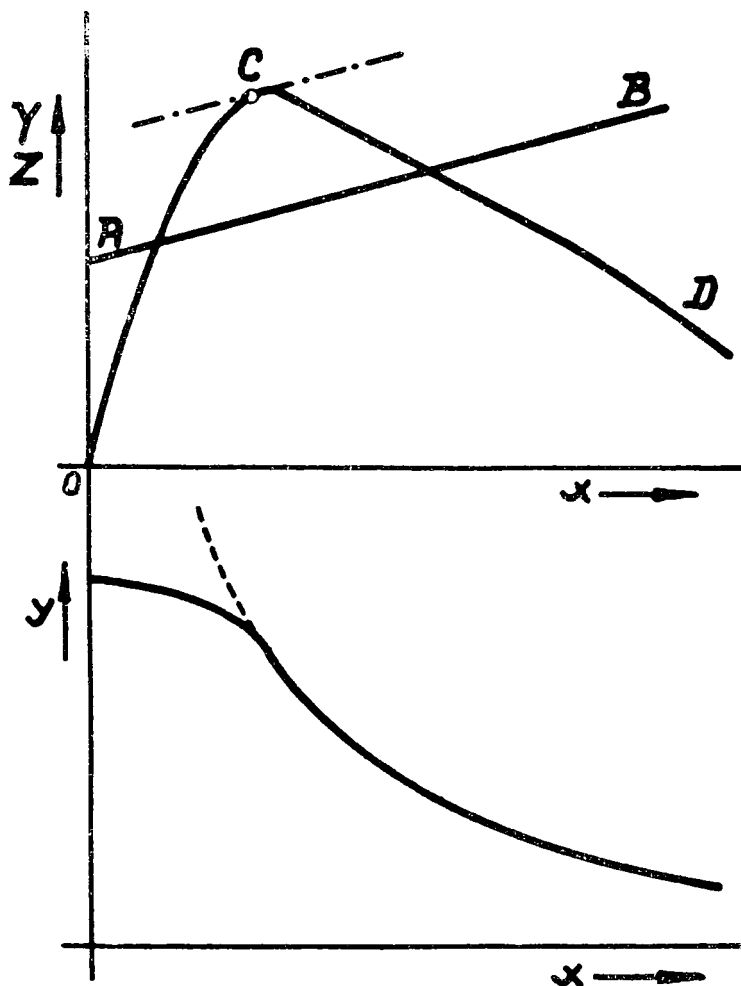
Különálló irányt jelent a keresleti függvény analízisében *Marschaké*. Az idő befolyását akarja kikapcsolni, mikor egy időpontra (a staitisztikai felvétel időpontjára) állapít meg keresleti függvényt. A keresleti függvény lényege, hogy egy kérdőív matematikai alakban. Kérdezzük, hogy egy bizonyos árnál mennyi lenne a vásárolt mennyiség. Marschak ezt az elvet igyekszik keresztülhajtani, midőn háztartási statisztikából veszi adatait. Felveszi a jövedelem és egy bizonyos áruból vásárolt mennyiség közti összefüggést és az ugynevezett háztartási görbében ábrázolja. Mivel pedig a vásárolt mennyiség a jövedelem és árszínvonal közti viszonytól függ, azt állandónak véve, a háztartási függvényben a jövedelmet és árat egymással felcseréli és ezzel ár és mennyiség közti összefüggést, vagyis keresleti görbét kap.

Marschak módszere, sajnos, céljainknak nem felel meg, mert olyan háztartási statisztika, mely a vasuti közlekedésre kiadott összegeket jövedelem szerint feljegyezné, nincsen. Különben is csak a személyforgalom elaszticitását tudnók vele megkapni. Marschak eljárásának fontossága abban rejlik, hogy felhívta figyelmünket az árszínvonal váltkozásának lényeges voltára.

Mielőtt *Schneider* eljárását tárgyalnók, tovább kell mennünk az árelméletben egy lépéssel. Az irodalom mindig kü-

¹⁶ Vízszintes egyenes volna, ha nem volnának a tarifának a nagyobb forgalom esetének kedvező részei. Így a tarifa kínálati görbéje gyengén esik balról jobbra.

lönbséget tesz a szabad verseny és a monopólium esete közt. Ha egy bizonyos keresleti függvényről beszélünk, erre nincsen szükség: a keresleti függvény ugyanis teljesen független a kínálati oldaltól, csak az ár köti őket össze. Az árat minden üzem maga szabja meg; hogyha magas árat szab, az elhelyezhető mennyiség csökkenésében fog a verseny megnyilvánulni, tehát a keresleti görbe alakja lesz más, de éppen ez az alak-

8. ábra.

x = mennyiség, y = ár, Y = bevétel, Z = költség, AB = költség-görbe, OCD = bevételi görbe, C = Cournot féle pont.

változás lesz az üzemnek a közgazdaságban való elhelyeződésére jellemző, vagyis ez lesz az a görbe, amelyikre szükségünk van. Ilyen keresleti görbét keresünk a vasuti üzem számára is.

Az ilyen keresleti görbe feltétlenül fogja metszeni az ártengelyt abban a pontban, ahol az ár olyan magas, hogy senki sem vesz már attól, akire a keresleti görbe vonatkozik, hanem mindenki a versenytársaktól szerzi be szükségletét. (8. ábra.) A görbe ezen a tájon igen elasztikus lesz. A görbének az x tengellyel való metszésének a környezete nem érde-

kel minket gyakorlati szempontból, mert ha az ár ideiglenesen az önköltségek alá süllyed is, a 0-ig való süllyedése nem fordul elő (gazdaságosság feltételezésével). A keresleti görbék egyik jellemző tulajdonsága, hogy egyes szakaszaikban az elaszticitásuk meglehetősen állandó. Ennek megfelelően van a 8. ábrában a görbe középső szakasza exponenciális függvény szerint rajzolva (logaritmikus léptékben egyenes darab volna).

A bevételi görbén kívül a vállalat kiadási vagy költség-görbéjét is megszerkeszthetjük. Ez tulajdonképpen az üzem kiadásainak a kihasználási fok függvényében való ábrázolása. Ez a görbe mindig balról jobbra nő, mert olyan üzemet, melynek összköltségei fogynának a termelés növekedésével, nem ismerünk. A legnagyobb tiszta nyereség annál az árnál adódik, ahol a bevételi és költséggörbe ordinátáinak különbsége maximális. Ez a hely az u. n. Cournot-féle pont. (8. ábra.) Schneider módszere abban áll, hogy feltételezi, hogy a monopolista mindig a Cournot-pontnak megfelelően választja meg az árat. Ebben az esetben a bevételi görbe érintője párhuzamos a költséggörbével. Ki kell tehát a költséggörbe hajlásszögét számítani, ezzel egyenlő lesz a bevételi görbe hajlásszöge, ami viszont az elaszticitás kiszámítását teszi lehetővé. Schneider módszere normális körülmények közt elaszticitás számítására alkalmatlan, mert ab ovo kizárja az egynél kisebb elaszticitást. A költséggörbe ugyanis mindig pozitív hajlású, így az ezzel párhuzamos érintő is pozitív, aminek egynél nagyobb elaszticitás felel meg.

Mégis jól használhatjuk céljainkra Schneider képletét, mert a Cournot-pontban lévő elaszticitás kiszámítása fontos. A régebben mondottakat ugyanis helyesbíteniünk kell, illetőleg ki kell egészíteni, mert ott tisztán a bevételi görbe alapján döntöttük el, hogy a maximális bevétel az egységnyi elaszticitás mellett van. Most látjuk, hogy a költségek figyelembe vételével ez oda módosul, hogy a maximális bevételhez tartozó elaszticitás a Cournot-pont elaszticitása, ami mindig nagyobb egynél.

Ha a költséggörbe iránytangense „m”, a Cournot-pontban:

$$m = Y' = f(x) \left(1 - \frac{1}{\epsilon_c}\right)$$

Ebből:

$$\epsilon_c = \frac{1}{1 - \frac{m}{f(x)}} \quad \begin{array}{l} \text{Mivel } m \text{ és } f(x) \\ \text{mindig pozitív,} \\ (\epsilon_c) > 1 \end{array}$$

tényleges kiszámítása a költségszámítás segítségével történhet.

A Cournot-pont annál jobban közeledik az egységnyi elaszticitásu ponthoz, vagyis a bevételi görbe kulminációs pontjához, minél kisebb a költséggörbe iránytangense; ez más szavakkal azt jelenti, hogy nagyobb állandó költséggel dolgozó üzemeknél már kisebb elaszticitás mellett is kifizetődik az árleszállítás. Ez a tény a nagyobb állandó és kisebb változó költségű villamos vontatást előtérbe tolja közgazdasági szempontból.

III.

Az eddigiek ismeretével rátérhetünk a viszonyok részletes taglalására a vasuti közlekedésnél. A vasuti üzem keresleti görbáját ugyanugy elgondolhatjuk, mint akármelyik más üzemét. A vasuti hálózat minden szakaszára és minden árura külön-külön keresleti görbét képzelhetünk el, az összkeresleti görbe ezeknek a szummája. Ilyen összkeresleti görbét igen nehéz lenne szerkeszteni, mert a tarifának nem csak a magassága változik, hanem a horizontális és vertikális lépcsőzése is¹⁷ és erre minden áru minden távolságra másképp reagál. Ha tehát a vasuti szállítás utáni keresleti görbét kutatjuk, külön kell megvizsgálni minden egyes vonalat minden áru szempontjából. Az így kapott keresleti görbék elaszticitása fogja megmondani aszerint, hogy a Cournot-pont határelaszticitásánál kisebb vagy nagyobb, hogy a vizsgált vonalra és árura nézve a vasutnak a tarifaemelés vagy leszállítás a kedvező. De ugyanugy vizsgálat tárgyává kell tenni vonalak és kocsiosztályok szerint a személyforgalmat. Ugyancsak fontos az időszakok szerint való vizsgálat is, mert például a mezőgazdasági ipar termékeinek egészen más lesz az elaszticitása a kampányban, mint azon kívül.

Láthatjuk, hogy a viszonyokról teljes képet csak igen részletes statisztika mellett nyerhetünk. Szükség van lehetőleg havi adatokban az egyes vonalszakaszok forgalmára árunemenként, ill. kocsiosztályonként, ezen belül tarifaosztályonként (normál vagy kivételes tarifa). Ilyen részletes statisztikát csak maguk a vasutársaságok vezethetnek, viszont nekik is van szükségük az eredményére, azért kell is, hogy vezessenek.

A német vasutnál meg is van ilyen részletességgel, de kizárólagosan szolgálati használatra, kívülálló egyéneknek a felhasználása lehetetlen. A nyilvánosság számára közzétett statisztika segítségével csak kerülő uton és kevéssé pontosan tudjuk az elaszticitásszámításokat elvégezni.

¹⁷ A tarifa horizontális lépcsőzése alatt az áruknak érték szerinti különböző megterhelését értjük, a vertikális lépcsőzés a növekedő távolsággal fogyó kilométeregységárat jelenti.

A német Birodalmi Statisztikának az „Áruk mozgása a német vasutakon“ (Güterbewegung auf deutschen Eisenbahnen) című kiadványában közölt anyag segítségével igyekeztem a kérdést megoldani. Ez a statisztika Németország területét a közölt térkép szerint 41 kerületre osztja, ezeket 1-től 37-ig terjedő, részben indexxel ellátott számokkal jelöli meg. Mivelhogy a főközlekedés utja mindig ipari, illetőleg mezőgazdasági gócpontokat köt össze egymással, a számított elaszticitások is az egyes területeken belül levő, gazdaságilag fontos területeket összekötő vasutvonalak elaszticitásai lesznek. A német áruforgalmi statisztika 108 árunem szerint csoportosítva tünteti fel az egyes kerületek közti forgalmat tonnákban. A gazdasági gócpontok közti közepes távolság szorzata a szállított mennyiséggel adja a vasutvonalra a teljesítményt (tkm). A szállítási költséget árunemenként a tarifából vehetjük ki a közepes távolságnak megfelelően. Maga a módszer, melyet az elaszticitás keresésére használtam, a következő:

Minthogy a közlekedés árának a közlekedés mennyiségére (forgalom) gyakorolt hatását kutatom, csak az ilyen okból történt forgalomváltozásokra van szükségem. A forgalom változásai közül tehát azokat, amelyek nem közvetlenül az árváltozás folytán jöttek létre, ki kell fésülni az anyagból, vagyis igyekezni kell statikai görbét nyerni a dinamikus elem kiküszöbölésével.

Ezt úgy végeztem el, hogy a teljesítmények sorát egy produkcióindex sorával tagonként átosztottam.¹⁸ Magát a szállítási költséget sem hagytam meg a maga nyers mivoltában, hanem az árszínvonal változásait is figyelembe vettem. (Marschaknál láttuk, milyen fontos az árszínvonal szerepe.) Az árunak megfelelő nagykereskedelmi indexszel való átosztással megkaptam a közlekedés árának a szállító szempontjából vett szubjektív értéket.

Ezt a sort és a megtisztított teljesítmények sorát vetettem egybe logaritmikus léptékben. Az egymás után következő évek pontjait összekötve, a vonalak tendenciája¹⁹ adta a keresleti görbe irányát ezzel az elaszticitást. Tisztán technikai okból, könnyebb kezelhetőség és összehasonlíthatóság kedvéért mindkét sort centralizáltam (középértékkel való átosztással), amit logaritmikus lépték mellett minden további nélkül meg lehet tenni, mert egy állandóval való végigosztás csak a kép párhuzamos eltolását jelenti. Minden irány, így az elaszticitás nagysága (ami egy iránnyal van jellemezve) is ugyanaz marad. A vizsgálatra az 1924—32-ig terjedő időszakot szemeltem

¹⁸ Az indexek kiválasztását a berlini konjunkturakutató intézet meghallgatásával végeztem.

¹⁹ Lásd Schultz és Leontief módszerére mondottakat.

ki, mert sem a háboru előtti korszak, sem a világháboru és azt követő inflációs idők részben hiányos, részben abnormális adatai nem látszottak megfelelőeknek.

Az eljárás kétségkívül sok hibát rejt magában, de ezek nagyrészt a statisztikai anyag meg nem felelő voltára vezethetők vissza. Elsősorban is hiba, hogy vasuti vonalszakaszok forgalma helyett területek közti áruforgalom adatait használtuk fel. Ez okozza azt is, hogy a távolságok megállapítása nem lehet pontos. Ez utóbbi azonban kisebb hiba, mint gondolnók, mert a tarifa vertikális lépcsőzése meglehetősen kis változásokat mutat egyes évek közt, a tarifaindexek kiszámított értéke

I. sz. táblázat.

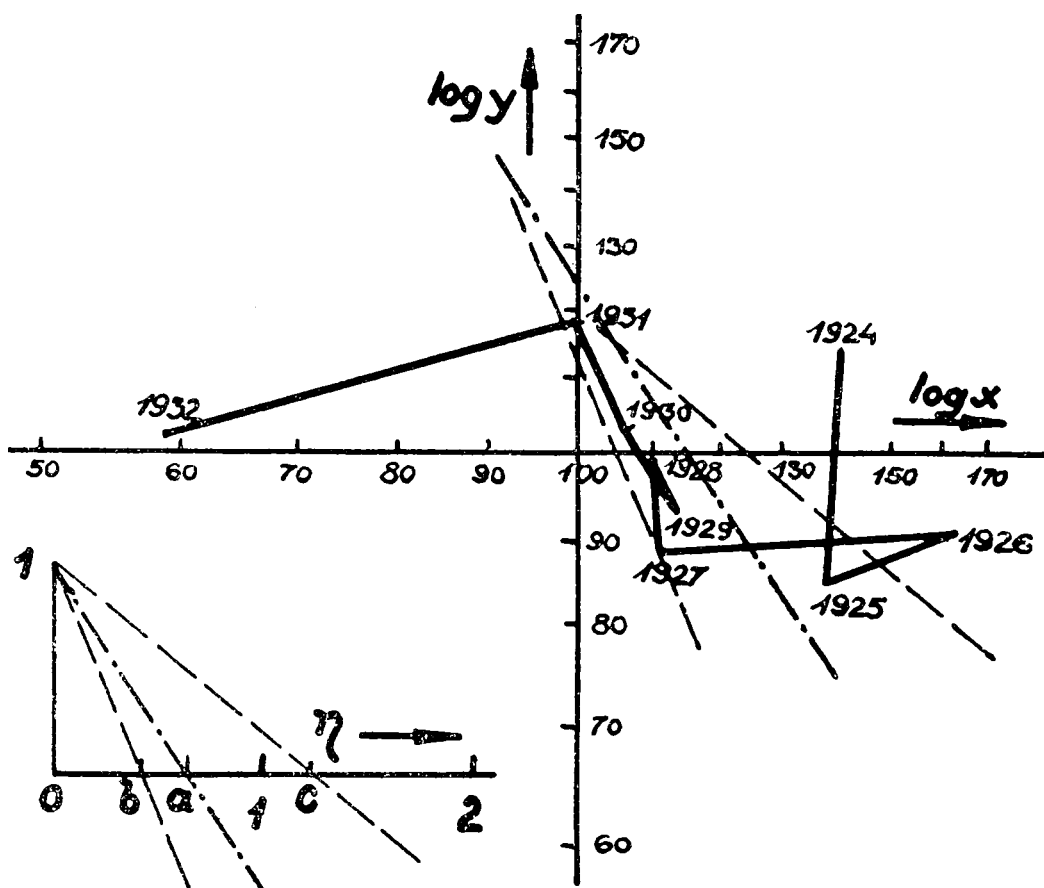
Üveg és üvegtermék (29. sz. áru) forgalma és szállítási költsége Hannover, Hildesheimből (11/b. kerület) a Weser torkolatának kikötőibe (9. kerület) 1924—32-ig.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Év	Forgalom		Termelési index	Javított érték 3 4	Szállítási költség M	Ár-index	Javított érték 6 : 7	Centralizálva
	nyers adat t-ban	centralizált érték						
1924	24.588	106	74.5	142	22.40	139.6	16.00	115
1925	26.672	115	83	139		141	11.75	85
1926	29.304	128	78	164	16.59	132	12.53	90
1927	26.487	114	101.5	112		134.7	12.25	88
1928	25.518	110	100	110	19.00	137	13.85	99
1929	25.980	112	99	113		134.5	13.00	93
1930	22.791	97.5	91.5	107	17.44	122.3	14.30	102.5
1931	17.918	78	78	100		106.7	16.40	118
1932	9.152	39.6	67.5	58.5	13.26	92.6	14.30	102
Közép- érték 23.157 13.93								
Megjegyzés: A használt termelési index a feldolgozó ipar és használati javak indexéből vett középérték. Az árindex a nyersanyagokra számított és az összes többi javakra vonatkozó nagykereskedelmi index középértéke. Valamennyi a Statistisches Jahrbuch adata.								

elég nagy távolsági különbségek mellett mutat változást. A teljesítménynél pedig éppen nem játszik szerepet, mert gondolva a logaritmikus léptékre, a távolságot, mint állandó szorzót egyszerűen elhagytam.

További hiba, hogy az összes kivételes tarifákat nem lehetett figyelembe venni. Egyes árukat is általában több tarifa szerint szállít a vasut, igyekeztem olyan árukat kiválasztani vizsgálatra, amelyeknél ez minél kevésbé zavar. A kőszemet a német vasut például az „F” kocsirakományosztályban, az „A 6” kivételes tarifával és még több különleges tarifával (6a,

6xIV, stb.) szállít, de a szállitmányok 98%-a az „A6” kivételes tarifával történik,²⁰ nem nagy hiba, ha csak ezt vettem figyelembe. Fontos volna azonban az elaszticitás részletesebb vizsgálata szempontjából éppen ezeket a különleges tarifákkal való szállításokat vizsgálat tárgyává tenni. Ez is csak megfelelő staitisztikán mulik. Nagy hibaforrás van az indexek helytelen használatában. A termelési indexek meg nem felelő kiválasztásával abba a hibába esünk, hogy lehetetlenné tesszük éppen a közgazdaságilag legfontosabb kérdésnek a tanulmányozását, azt t. i., hogy milyen hatással van a tarifaváltoztatás az össz-

9. ábra.

Logaritmikus lépték. x = forgalmi index, y = szállítási költség index, $a = 0.64$, $b = 0.42$, $c = 1.2$

termelésre. Az árszínvonal változását képviselő árindex kiválasztásánál pedig az fontos, hogy tényleg olyan indexet használjunk, amely a szállítók szubjektív értékitéletére jellemző változtatást hoz létre a tarifa nyers adatain. A helyes indexek kiválasztása tehát a viszonyoknak igen részletes ismeretét és nagy közgazdasági érzéket kíván, helyes indexekkel viszont a

²⁰ Lásd Günther Heinz: Die Kohlentarife der Deutschen Reichsbahn und ihre wirtschaftliche Bedeutung. Dissertation an der Universität Leipzig, 1933.

módszer igen nagy mértékben tökéletesíthető. (Teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy az árszínvonalnak indexszel való figyelembevételének gondolatát Staehle és Andreich idézett munkáiban is megtaláljuk.)

A legnagyobb hibát azonban az okozza, hogy a tarifaváltoztatások nem esnek össze a naptári év kezdetével, amitől a statisztikai adatok számítva vannak. Ha nincsenek legalább havi adataink, kénytelenek vagyunk az egész éven át azzal a tarifával számolni, amely mellett a szállítások tulnyomó része történt. A rendelkezésre álló anyag mellett ezt a hibát nem lehetett kiküszöbölni.

A módszer bemutatására például a Hannover, Hildesheim, Braunschweig (11. b.) kerületet a Weser torkolatában fekvő kikötőkkel összekötő vasutvonal elaszticitásszámítását választottam üveg és üvegнемük (29. sz. alatt jelzett áru) részére. A példa tanulságos a versenyviszonyok szempontjából is, azért esett rá a választásom. A forgalmi teljesítmények feldolgozását az I. sz. táblázat *bal* oldala adja, míg a *jobb* oldalon a szállítási költségek kiszámítását látjuk. A 9. rajzban látható a logaritmikus léptékben felvitt pontok sora időrendben összekötve. A rajz alján levő segédszerkesztéssel egyszerűen megkapjuk az egyes irányokhoz tartozó elaszticitások számbeli értékét. Az eredményvonallal behuzott irány a közepes elaszticitást adja, a két másik irány magyarázatára még visszatérünk, azok a versenyviszonyokra jellemző részelaszticitásokat jelölik ki.

Ugyanilyen eljárással számítottam ki 7, érték szerint különböző áruosztályba tartozó árunak különböző vonalakra vonatkozó elaszticitását, összesen 129 esetben, ami mintegy 1200 pont értékének kiszámítását jelenti. Az elaszticitások értékeinek összefoglalása a II. táblázat. A táblázatban a kerületek számokkal vannak megjelölve, az előforduló számokkal megjelölt kerületek nevei a mellékelt kimutatásban vannak összeállítva.

IV.

A közlekedési irodalomban és az általános közgazdasági irodalom közlekedésüggyel foglalkozó részében az elaszticitás fogalmával először Sax nagy munkájának első részében az „Allgemeine Verkehrslehre“-ben találkozunk. Igen helyesen írja le az árváltozás hatását a bevétel változására, azonban teljesen hibásan itéli meg a helyzetet akkor, amikor az elaszticitás nagyságáról beszélve, „a közlekedési teljesítmények utáni kereslet elaszticitását mint kivételesen nagyot“ (ungemein gross)²¹ jelöli meg. A II. sz. táblázatban közölt elaszticitások

²¹ 95. oldal.

II. sz. táblázat.

Elaszticitások a német vasutvonalakon a megjelölt kerületek közt.

Kerület		Elasz- ticitás	Köze- pes táv. km.	Kerület		Elasz- ticitás	Köze- pes táv. km.	Kerület		Elasz- ticitás	Köze- pes táv. km.	
Hon- nan	Hová			Hon- nan	Hová			Hon- nan	Hová			
Üveg és üvegtermék				11b	20	1.1	260	4	17	0.8	180	
11b	9	0.64	130	20	16	0.9	180	8	7	1	60	
	16	0.85	240		19a	0.9	90		11a	0.8	80	
	22	0.5	260		20a	0.8	70		16	1	280	
15	8	0.8	550	22	9	0.9	220		17	0.9	320	
	16	0.8	250		23	0.9	40	9	11a	1.2	70	
	20	0.8	200		24	0.6	60	13	1	1.3	460	
17	8	0.6	320		28	0.5	40		2	1.25	430	
	16	0.85	50	23	22	0.7	40		3	1.25	380	
	20	0.85	150		28	0.8	30		4	1	400	
20	8	0.7	350	Bányafa					5	1	490	
	16	0.8	180	15	13	0.7	150		14	1.3	120	
	36	0.55	240		22	1.2	560		15	0.95	150	
22	37	0.85	160	17	22	0.8	430		16	1.4	450	
	8	0.7	280	21	22	0.8	140		17	1.3	480	
	16	1	100	24	22	0.5	60		19a	1.3	450	
23	23	0.9	40		23	0.7	100		20	1.2	360	
	24	0.7	60	Kálíműtrágya					35	0.9	640	
	9	0.8	240	11a	11b	1.05	120		36	0.9	640	
37	21	0.55	140	11b	8	0.8	160	15	37	1.2	550	
	26	0.6	90		11a	1	120		16	1.1	250	
	33	0.35	300		24	0.9	110		17	1.3	280	
	8	0.5	460	18	17	0.95	160	20	20	1.2	200	
	16	0.4	360	19a	15	1.2	280		19b	0.8	100	
	20	0.8	200		18	1.4	120		16	0.8	180	
	21	0.7	150		24	1	240	22	37	0.9	160	
	35	0.8	150	19b	9	1.2	280		7	1	320	
	36	0.35	160		21	1	150		8	1.1	280	
Cukor					36	0.6	240		11a	1	200	
11b	11a	0.8	120	21	9	1.1	280		11b	0.95	160	
	24	0.7	110	Föld, kavics, homok					16	1.1	400	
	13	1.1	150	15	14	1.2	80		18	1	300	
15	17	1.1	280		17	1.3	280		23	1.1	40	
	20	0.9	200	15	20	1	200		24	0.7	60	
	11b	0.6	120	19a	16	1.1	180		26	0.9	180	
18	19a	0.5	90		19b	1	100		28	0.8	40	
	20	0.65	180	22	23	0.8	40	23	37	1.1	260	
	37	1	260		24	1	50		8	0.9	300	
19a	19b	0.7	100	26	22	1.3	180		22	1.1	40	
	36	0.7	300		23	1.4	90		25	1	60	
	37	0.4	200		11b	1.7	280		26	0.6	90	
Rudvas					Kőszén					28	0.5	40
11b	8	0.8	160	4	3	1	70	24	11a	0.7	180	
	16	1	240		16	0.8	160		22	1.1	60	
	18	0.85	120					34	28	1.2	120	
									33	0.8	120	
									35	1.3	100	

A II. sz. táblázatban előforduló kerületek.

1. Keletporoszország.	18. Magdeburg.
2. Keletporoszországi kikötők.	19a. Merseburg, Erfurt.
3. Pommeránia.	19b. Thüringia.
4. Pommerániai kikötők	20. Szászország.
5. Mecklenburg.	20a. Lipcse.
7. Schleswig-Holstein.	21. Hessen.
8. Elbakikötők.	21a. Frankfurt (majnai).
9. Weserkikötők.	22. Ruhrvidék Vesztfáliában.
11a. Oldenburg.	23. Ruhrvidék a Rajnatartományban.
11b. Hannover, Hildesheim.	24. Vesztfália 22 nélkül.
13. Felsőszilézia.	26. Rajnatartomány a Rajnától balra.
14. Boroszló.	28. Duisburg, Ruhrort.
15. Alsószilézia.	33. Baden.
16. Berlin.	36. Délbajorország.
17. Brandenburg.	37. Északbajorország.

áttekintése után meg kell állapítanunk, hogy Sax nagyot tévedett. De ha kiszámított elaszticitásaink nem is volnának, akkor is be kell látnunk Sax tévedését abból, hogy a vasutak, ha nagyobb bevételre törekszenek, azt egyes kivételes esetektől eltekintve tarifaemeléssel érik el; ez negatív hajlású bevételi görbére, vagyis egynél kisebb elaszticitásra vall, ami a legjobb akarattal sem mondható kivételesen nagynak. Másik téves állítása Saxnak, hogy a személyforgalom iránti kereslet elaszticitása „lényegesen” kisebb a teherforgaloménál. Tényleg úgy áll a helyzet, hogy a személyforgalom részletelaszticitásai a legnagyobbak közé tartoznak a vasúti üzem összes elaszticitásai közt. Ez könnyen belátható, mert pl. az üdülés céljából tett utazásoknál van a személyes értékitéletnek a legnagyobb szerepe. Sax többek között kijelenti, hogy a számításra alkalmas keresleti függvény szerkesztése alig lehetséges.²² Salz az idézett munkájában igen helyesen jegyzi meg, hogy a verseny esetén nő az elaszticitás. Merkert tollából ered az első a tarifával az árelmélet alapján foglalkozó munka. Szép összefoglalását adja a közlekedésügyi irodalomban előforduló tarifaelméleteknek, a szállítási költségek alsó határának ő is az önköltséget, felső határának azt az összeget tartja, amit az áru még kibír. Merkert is tévesnek tartja Saxnak, az elaszticitás kivételesen nagy voltára való hivatkozását. Megemlíti, hogy az áru iránti kereslet elaszticitása befolyást gyakorol az áru szállítási elaszticitására. Később azonban áttér a költségek szerepére, ezen a talajon megfeneklik és érdemlegesen szempontunkból nem nyújt. Engländer a szállítási költségekről írt munkájában még nem beszél elaszticitásról, később megjelent, az elaszticitásról írt tanulmányában az elaszticitás nevet az expanzivitás megjelölésére alkalmazza és ezzel nagy zavart okoz; ebben a munkájában közlekedési problémákat nem érint. A többi író kifejezetten nem foglalkozik a keresleti függvénnyel. Sok helyen találjuk a „nagy forgalom, kevés haszon” elv hangoztatását, de mellette a vasút ezzel ellentétes viselkedésének a helyeslését is, szóval a legnagyobb zürzavart.

Kiséreljük meg az eddigiek alapján az ideális vasúti keresleti görbe menetét vázolni. A 8. ábra ehhez hasonlót mutat. A görbe középső, állandó elaszticitású darabja a ma uralkodó árak sávja közelében fekszik. Az ettől balra eső rész a pontozott vonal helyett lelapítva vonul, ami az elaszticitás lényeges növekedését jelenti.²³ Mint már említettük, ezt a versenyzés okozza. A közölt példán a kedvező (130 km.) távolságon a gépkocsi versenyének elaszticitásnövelő hatását 1927-ig világosan láthatjuk. Az üvegnemű ugyanis, mint értékes áru, kis

²² Ugyanott 20. oldal.

²³ Egészen vízszintes keresleti görbénél az elaszticitás végtelen nagy.

szállítási elaszticitással bir.²⁴ Ezt a kis elaszticitást vissza is nyeri, mihelyt az utóbbi évek törvényes intézkedései a gépkocsi versenyét kordába szorítják. Ezt a jelenséget csaknem minden értékes árunál tapasztaljuk, különösen közepes távolságon, ahol a törvényes befolyás a hatását legjobban éreztette. Egy pár jellegzetesebb változást mutat a III. sz. táblázat.

Érdekes hiszterézisjelenséget²⁵ észlelhetünk a versennyel kapcsolatban. Feltételezve, hogy (pl. az árszinvonal süllyedése folytán) a vasut tarifája növekszik, a görbe el fog laposodni a 10. ábra szerint. A szállító felek nagy tehetetlenséget mutatnak, nehezen szakadnak el a vasuttól, de viszont a tarifa süllyedésével a visszatérés is nehéz a vasuthoz a megszokás miatt. A két görbe által bezárt terület a vasut számára elveszett pénzösszeg,²⁶ ami még növeli az amugy is beálló veszteségeket.

III. sz. táblázat.

A versenynek az elaszticitásra gyakorolt hatásához.

Áru neve	Kerület		Távolság km.	Elaszticitás	Részlet elaszticitás	
	Honnan	Hová			1924— 27	1927— 32
Üveg és üvegtermék	11b	9	130	0.64	0.42	1.2
	17	20	150	0.85	0.62	1.4
	20	16	180	0.8	0.6	1.6
	20	36	240	0.55	0.4	1.65
	22	16	400	1	0.7	2.6
		23	40	0.9	0.6	1.4
		24	60	0.7	0.3	2.2
	37	35	150	0.8	0.2	1.95
Cukor	19a	19b	100	0.7	0.45	1.3
	18	37	260	1	0.7	1.75

Ha ezt a vasut nem akarja elveszteni, nem szabad a tarifával az x-x vonal fölé menni. Ez a K-tarif²⁷ időszerű bevezetése mellett szól. Természetesen a verseny törvényes korlátozása ennek szükségességét megszünteti.

A keresleti görbe jobb oldala a szélesebb rétegek keresletét képviseli. Világos, hogy erre haladva az elaszticitás folyton csökken. A személyforgalomban azonnal beláthatjuk a szélesebb rétegek kisebb elaszticitását, ha a falusi emberre gondolunk, aki életében nem volt a község határán túl, nem is kívánczik el onnan. Az ilyen ember számára édes keveset jelent a vasut legnagyobb mérvű árleszállítása is. Általában áll

²⁴ Lásd később.

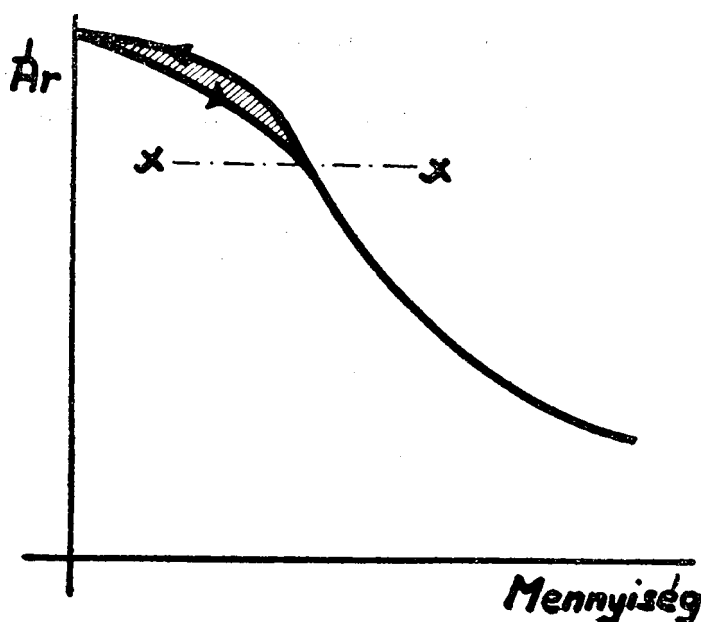
²⁵ A mágneses hiszterézishez hasonlóan.

²⁶ Hasonlóan az átmágnesezéssel járó munkavesztéshez.

²⁷ Kraftwagentarif.

a német közmondás: „Was der Bauer nicht kennt, das frisst er nicht“, ami matematikai nyelven kifejezve annyit tesz, hogy az elaszticitás nagysága fordított arányban áll a műveltséggel. Ennek a belátása az elaszticitás növelésének a legjobb eszközeire vezet rá, ezek: a felvilágosítás, művelés, első sorban pedig a reklám.

Fontos az elaszticitás szezonális változásaival is foglalkoznunk. Amilyen életrevaló gondolat a különös alkalmakkor való kedvezményes szállítás (pl. a filléres gyors) éppen olyan hibás volna pl. munkanapon nagyszabású árleszállítással különvonatokat indítani, hiszen olyankor a közönség legnagyobb része a munkahelyén van elfoglalva, ha akarna sem tudna utazni, akár milyen kevésbe kerül is. Ez az elaszticitások közti

10. ábra.

nagy különbség magyarázza meg az összes szabadság idejére és hétvégre kiadott kedvezményes jegyek jövedelmező voltát, de azt is, hogy mily dőre gondolat volna a jövedelmezőség emelése céljából pl. a filléres gyorsot általánossá tenni. Így áll a helyzet a kampányiparban is, ami a kivételes szezonarifák mellett szól.

A teherforgalomban a szállítási költség mint az áru árának növelője szerepel, a tarifa leszállítása tehát új elhelyezési lehetőségeket jelent, világos tehát, hogy az áru iránti elaszticitás nagyban befolyásolja a szállítás iránti keresletet. Ugyanolyan árleszállítást az értékesebb anyag kevésbé érzi meg, mint a kevésbé értékes. Ezt a tarifa horizontális lépcsőzésében ki is használják, a IV. táblázat tanulsága szerint azonban az értékes áruk még mindig sokkal kevésbé elasztikusak, mint a kis értékűek, ami azt jelenti, hogy az áruosztályok közti

tarifaeltérések nem olyan nagyok, mint azt az áruk kibírnák; kísértékü tömegárak aránylag nagy elaszticitásai viszont ezeknél a közgazdaságilag oly fontos anyagoknál, a tarifaleszállítás mellett szólnak.

IV. sz. táblázat.

Az áruk érték szerinti sora és a hozzájuk tartozó elaszticitások.

Üveg és üvegtermék	0.7
Cukor	0.76
Rudvas	0.83
Bányafa	0.79
Káliműtrágya	1.01
Kőszén	1.02
Föld, kavics, homok	1.18

A vertikális tarifalépcsőzés tekintetében az V. táblázat szolgáltat adatokat. Bizonyítja, hogy a lépcsőzetes tarifa beváltja a hozzá fűzött reményeket, a távolsággal egy értelemben növe elaszticitás a tarifalépcsőzésnek a vasut bevételeire való kedvező hatását mutatja.

V. sz. táblázat.

Az elaszticitások a távolság szerint csoportosítva (átlagérték)

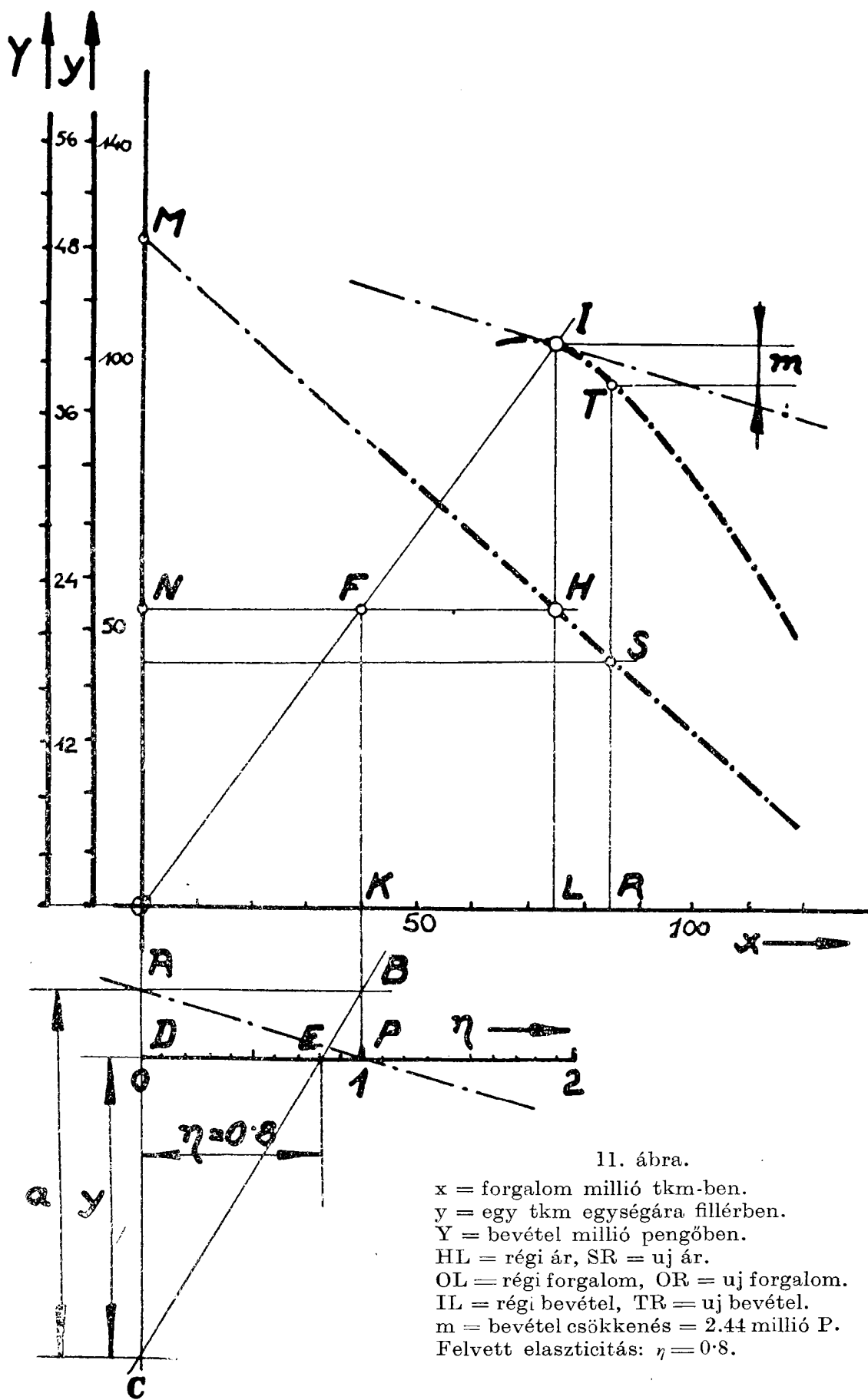
	Kis távolság	Közepes távolság	Nagy távolság
Üveg és üvegtermék	0.75	0.72	0.56 (verseny hatása)
Cukor	0.66	0.84	0.93
Rudvas	0.74	0.85	1
Bányafa	0.6	0.75	1
Káliműtrágya	1.08	0.92	1.02
Föld, kavics, homok	1.01	1.1	1.5
Kőszén	0.95	1	1.11

A vasut részére fontos volna az egyes vonalszakaszok elaszticitásának árunemenként való kiszámítása, ami a gazdaságosság ellenőrzésére szolgáló, ma használatos üzemi koefficiens és teljesítményértékjelző szám²⁸ mellett egy harmadik igen lényeges és használható segédeszközt jelentene. Sajnos, a használt statisztikai anyag ennyire részletekbe menő számítás elvégzését nem engedte meg.

V.

Vessünk egy pillantást az elaszticitás (a közlekedési politikában való) használatának további lehetőségeire. Az elaszticitás ismerete elsősorban is képessé tesz a tarifaváltoztatások hatásának a számszerű megítélésére. Ez nemcsak akkor fontos, ha a vasut nagy elaszticitás esetén az árleszállítással elért jövedelmet akarja kiszámítani, hanem a közgazdasági okokból

²⁸ Betriebszahl. Leistungswertziffer. Tecklenburg: Betriebskostenrechnung und Selbstkostenermittlung, Hackebeil, Berlin, 1930.

11. ábra.

x = forgalom millió tkm-ben.
 y = egy tkm egységára fillérben.
 Y = bevétel millió pengőben.
 HL = régi ár, SR = új ár.
 OL = régi forgalom, OR = új forgalom.
 IL = régi bevétel, TR = új bevétel.
 m = bevétel csökkenés = 2.44 millió P.
 Felvett elaszticitás: $\eta = 0.8$.

leszállított tarifánál is, mert a vasutnak tudni kell előre, hogy a tarifa leszállítása mennyibe fog neki kerülni, mert előfordulhat, hogy a közgazdasági haszon kisebb mint a vasut által elvesztett összeg.

A 11. ábrán látjuk a szerkesztést kidolgozva rendes léptékben, a 12. ábrán ugyanazt logaritmikus léptékben. Látjuk, az utóbbi lényegesen egyszerűbb voltát és nagyobb pontosságát, mert a rendes léptékben, egyszerűség kedvéért a keresleti függvényt egyenessel pótoljuk, ami a bevételi görbe parabola alakját vonja maga után. Ez szerkesztésben egyszerűsítést jelent, de a felhasználást csak igen kis környezetben engedi meg nagyobb hibával való számolás nélkül. Ily léptékben tehát csak akkor fogunk szerkeszteni, ha logaritmikus papirosunk nincsen. Mindkét ábra megrajzolásánál a szerkesztés időpontjában uralkodó tarifa és forgalom nagyságából indulunk ki. Az értékeket felvisszük a koordinátarendszerbe megfelelő léptékben. Most meg kell a megfelelő pontot a bevételi görbén szerkeszteni (számítással is lehet). A 11. és 12. ábra egy-egy grafikus módszert mutat erre. A 11. ábra magyarázata:

$OL \times LH$ -t kell megszerkeszteni. Áll az alábbi arány:

$$FK : OK' = IL : OL.$$

$$\text{Ebből:} \quad IL = \frac{OL \times FK}{OK}$$

$$\text{De} \quad FK = LH$$

$$\text{Tehát:} \quad IL = \frac{OL \times LH}{OK}$$

Ha OK -t egységének választjuk, IL adja a keresett bevételt, ha IL léptéke az árlépték OK -szorosa. Egyszerűség kedvéért K pontot egy kerek számnál vesszük fel, mégpedig úgy, hogy I pont helye a rajzlapon kedvező helyre kerüljön. A szerkesztés egyszerű, H -n keresztül vízszintest fektetünk, a K -ban húzott függőlegesen ez kimetszi az F pontot. O és F összekötő egyenese H ordinátáját az I pontban metszi.

A következő lépés a keresleti görbe megszerkesztése. Ezt a rajzon levő segédábrán végezzük. Irhatjuk, hogy: (egyeneseiben)

$$-\frac{dy}{dx} = \frac{MN}{NH} = \frac{a}{x}$$

De akkor az elaszticitás ismert képlete így alakul:

$$\eta = - \frac{\frac{dx}{x}}{\frac{dy}{y}} = - \frac{\frac{y}{dx}}{\frac{dy}{dx} \cdot x} = \frac{y}{a}$$

Ez irható így is:

$$a = \frac{y}{\eta}$$

Ha a -t ismerjük, a keresleti görbét meghuzhatjuk. $\frac{y}{\eta}$ -t számíthatjuk is, de grafikus uton is könnyen megkaphatjuk. A segédábra vízszintes tengelyén levő beosztáson az elaszticitásnak megfelelően kitűzzük az E pontot. D-ből lefelé felrakjuk C-ig $LH=y$ -t. Mint feltettük OK az egység. C és E összekötő egyenese a K-ban huzott függőlegest B pontban metszi. B-ből huzott vízszintes A-t adja a segédábra függélyes tengelyén.

Irhatjuk: $AB : DE = AC : DC$

Vagy behelyettesítve:

$$1 : \eta = AC : y, \text{ vagy } AC = \frac{y}{\eta} = a = MN.$$

Igy megkapva M pontot, M és H összekötő egyenese a keresleti görbe lesz.

Az I pontban fogjuk most a bevételi görbe érintőjét megszerkeszteni. Ennek iránytangense:

$$Y' = y \left(1 - \frac{1}{\eta}\right) = y - \frac{y}{\eta} = CD - AC = -AD.$$

$$\text{És: } -\frac{AD}{DP} = \text{tg APD} \propto = Y'$$

A-t összekötve P-vel, tehát a bevételi görbe érintőjének az irányát kapjuk. Evvel I-ben huzott párhuzamos az érintő. Ezek után a parabolát egyszerűen megszerkeszthetjük. Az ábrán bemutatva látjuk, hogy hogyan kell az új árnak megfelelő bevételt kikeresni.

Ennél lényegesen egyszerűbb a logaritmikus léptékben való munka. A keresleti görbe megszerkesztése nem ujság, hiszen az a 9. ábrán látott megfordítottja. A bevétel, minthogy logaritmikus léptékben dolgozunk, szorzat helyett a koordináták összege lesz. Egyszerű számítással beláthatjuk, hogy a bevételi görbénk is egyenes lesz, ugyanis: $Y = xy$.

Ez logaritmikus alakban:

$$\log Y = \log x + \log y \quad \text{differenciálva:}$$

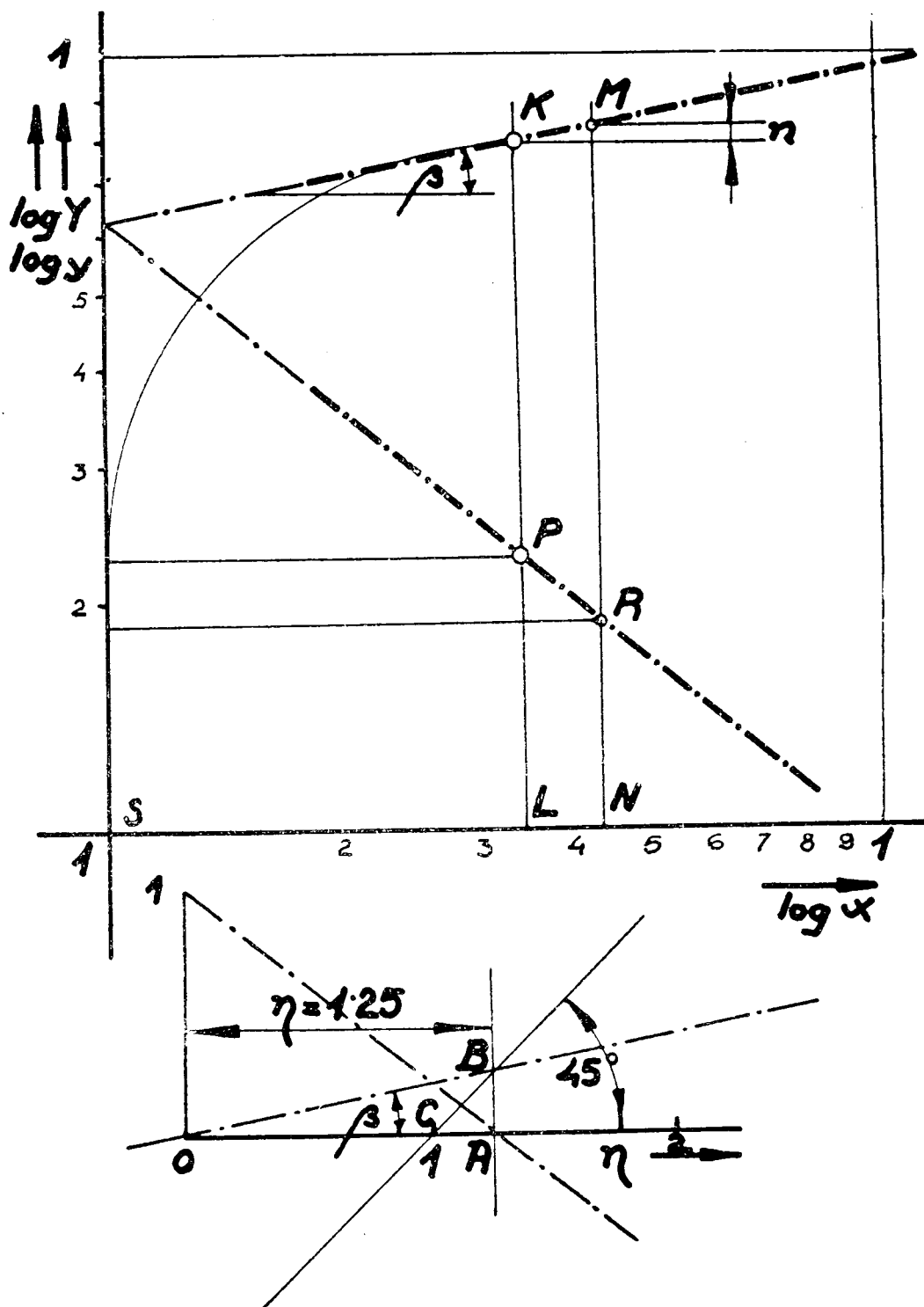
$$\text{tg } \beta = \frac{d \log Y}{d \log x} = 1 + \frac{d \log y}{d \log x} = 1 - \frac{1}{\eta}$$

ez pedig állandó η mellett szintén állandó.

Ennek a megszerkesztésére a 12. ábra segédrajzát kell elkészítenünk. Mivel az egységpontban huzott ferde egyenes 45° hajlásu:

$$AB = AC = \eta - 1$$

$$\text{tg } \beta = \frac{AB}{AO} = \frac{\eta - 1}{\eta} = 1 - \frac{1}{\eta}.$$

12. ábra.

Logarithmikus lépték. x = forgalom millió tkm-ben, y = egy tkm ára pengőben, Y = bevétel millió pengőben. Megjegyzés: A két görbe mindig az egységvonalon metszi egymást. PL = régi ár, RN = új ár, SL = régi forgalom, SN = új forgalom.

MN = új bevétel =	8,120.000
KL = régi bevétel =	7,720.000
n = bev. növek. =	400.000 pengő.

Tehát az elaszticitásnak megfelelő helyen huzott függőleges kivágja a B pontot, OB iránya adja a bevételi görbe irányát.

A logaritmikus lépték használata esetén vigyáznunk kell, nehogy a régi és új bevétel közti különbséget a rajzból másoljuk ki, mert az nem a különbséggel, hanem a hányados-sal arányos. A kiértékelés úgy történik, hogy leolvassuk a két pontnak megfelelő értéket és ezeket vonjuk ki egymásból.²⁹

VI.

Az elaszticitás használatának a bevezetése a kedvezményes tarifák új szempontból való beosztását teszi lehetővé.

Primér jövedelmező...	{	Az általános elaszticitás állandóan η_c -nél nagyobb	
		A részletelaszticitás η_c -nél nagyobb (pl. szezon-tarifák filléres gyors)	
Szekundér jövedelmező	{	A hasznót a köz huzza	Általános közgazdasági haszonnal (nyersanyagtarifák)
			Politikai haszonnal (a német sokgyermekes családok tarifája)
			Szociális szempontból (munkásheti-kártyák)
	{	A hasznót a vasut huzza	Kulturális szempontból (a müncheni Deutsches Museum tarifája)
			A gazdaságosság javulása folytán megterülő árleszállítások (pl. jobb kocsikihasználás céljából)
			Versenytarifák Szoktató tarifák (reklámtarifa)

Új ebben a kizárólag üzleti szempontból történt árleszállítások két fajtája, minthogy minden árleszállítás egyuttal közgazdasági haszonnal jár, ezek a köz számára is kedveznek.

Az elaszticitások elmélete ellentétbe kerül a tarifálás egyik alapelvével, hogy a tarifa az áttekinthetőség miatt legyen minél egyszerűbb. Ezt az elvet azonban a gyakorlati élet tapasztalata már régen áttörte. Hiába dolgozzák újra és újra át a tarifát egyszerűsítés szempontjából, a gyakorlat ismét a kedvezmények sorát építi fel. Most, az elaszticitás hatásait ismerve látjuk ennek okát; nem lehet különböző elaszticitású üzletágakat egy kalap alá vonni, az üzletileg helyes tarifa mindig változatos képet fog mutatni, megfelelőleg az elaszticitások különbözőségének.

²⁹ A közölt szerkesztések csak a „ceteris paribus“ elv betartásával használhatók.

Reméljük, hogy az elaszticitás elmélete egy követ jelent a vasut ujjaépítésénél. A mai nehéz helyzetből ki kell valahogy jutni, az új közlekedési eszközök túlértékelése meg kell, hogy szűnjön³⁰ s a vasutnak ismét el kell foglalnia megérdemelt helyét mint a közlekedés gerince.

³⁰ Lásd Sarter: Besondere Verkehrsfragen von wirtschaftlicher Bedeutung. Verkehrswirtschaftliche Lehrmittelgesellschaft, Berlin, 1927.

Ifj. Kövessi Ferenc.

Közlemények.

A külföldi kölcsönök hatása az adós országok gazdasági helyzetére.

— Megjegyzések Neubauer Gyula bírálatára. —

Óvári Papp Zoltánnak a külföldi kölcsönök hatásáról szóló könyvét¹ Neubauer Gyula bírálat tárgyává tette a Szemle legutóbbi számában. Belekapcsolódva a bírálatba, amely kétségtelenül elének tárja a munka alapvető vonatkozásait, egyfelől vitába kívánunk szállni Neubauer egyes megállapításaival, amelyekkel nem érthetünk egyet, másfelől pedig ezen tulmenőleg is hozzá akarjuk fűzni a magunk megjegyzéseit a nemzetközi tőkeáramlások nagy horderejű kérdéséhez.

Navratil professzor a külföldi ár egyetemes problémájáról megállapította, hogy az „egészen a legujabb időkig a külkereskedelem körében annyira érdekelt angol közgazdaságtan irodalmának kérdése maradt. A kontinentális irodalom, főleg a német, hosszú ideig egyáltalában nem foglalkozott vele... Legujabban az erősen előretörő amerikai irodalom vetette rá magát a kérdésre“.² Ez a megállapítás természetesen érvényes a nemzetközi hitelre, mint a külföldi ár jelenségsorozatjának egyik tényezőjére is.

A magyar közgazdasági irodalom az utóbbi években, a Magyar Közgazdasági Társaságnak kereskedelmi mérlegünk passzivitása tárgyában tartott ankétja óta a külföldi kölcsönöket közvetlenül vagy közvetve érintő tárgykörben több rendkívül értékes termékkel gazdagodott. De ezek a termékek eddig mind a folyóiratirodalom terén mozogtak. Annál öröndetesebb, hogy Óvári Papp könyve immár egy átfogó munkával gyarapította közgazdasági irodalmunknak ezt az ujonnan fejlődésnek indult ágát.

Szerző már most a kérdést a magyar viszonyoknak megfelelően az adós országok szemszögéből vizsgálja és ez az első sarkalatos pont, amelyet bíráló élesen kifogásol. Pedig nézetünk szerint ez a beállítás mindenképpen jogosult. Hiszen az adós országnak hitelezővé való átalakulása egy lassu, „rendszerint... évtizedekre, vagy egyenesen emberöltőkre“ terjedő folyamat,³ úgy hogy már az első fázis az eladósodás időszaka is minden kétséget kizáró módon egy rend-

¹ Óvári Papp Zoltán: A külföldi kölcsönök hatása az adós országok gazdasági helyzetére, Budapest, 1934. 232. o. A következőkben a könyvet csak oldalszám szerint idézzük.

² Navratil Ákos: Közgazdaságtan, Budapest, 1933. 299. o.

³ Taussig—Pályi: Theorie der Internationalen Wirtschaftsbeziehungen, Leipzig, 1929. 236. o.

kivül sokoldalú, önálló kutatásra alkalmas tárgykört alkot. Elvégre is senkinek sem jutott eszébe Vinernek Kanadáról, Williamsnak Argentínáról és Woodnak Ausztráliáról szóló műveit kifogás tárgyává tenni azért, mert az illusztris szerzők nem akarták bevárni, amíg a szóbanforgó adós államok átalakulnak hitelező államokká, hogy ily módon a külföldi kölcsönöknek a visszafizetéssel tagadhatatlanul fennálló szoros kapcsolatát is alaposabban megvizsgálhassák. Ha az illető szerzők ilyen nagyfokú, trentszerű körültekintéssel jártak volna el, akkor még manapság is várhatnának munkájuk lezárásával, mert a szóbanforgó országok még ma sem váltak hitelező országokká. Ami pedig Grahamot illeti, az ő tanulmánya megírásakor⁴ az Egyesült Államoknak hitelező állammá való átalakulása már befejeződött, úgy hogy módjában állott volna a tőkebehozatalnak a visszafizetéssel való kapcsolatát kutatni. Vajjon miért korlátozta mégis vizsgálódása körét kizárólag az Észak-Amerikai Uniónak adós korszakára? Nyilván azért, mert minél hosszabb időre terjesztjük ki kutatásunk körét, annál több zavaró körülmény léphet közbe, ami az összefüggések tisztázását megnehezíti.⁵ Az bizonyos, hogy a rövidebb időszakokról szóló vizsgálódás mai állása is végtelenül sok kívánni valót hagy hátra, de még mindig több támpontot tud nyújtani, mint a hosszú időszakról szólók. Ezért érthető, hogy Óvári Papp az amerikai példánál sem taglalja a nagyfokú tőkevisszafizetés korszakát, annál is inkább, mert Magyarország jelenlegi helyzetére még fokozottabb mértékben áll az, amit a rendelkezésre álló külföldi példák többségére nézve megállapított, nevezetesen, hogy „az átmenet... nem lépésről-lépésre történt, hanem a kölcsönfelvétel valamely külső körülmény következtében hirtelen megszakadt akkor, amikor még nem lehetett szó arról, hogy az adós ország a befektetett tőke hozadékából az adósságszolgálat ellátásához szükséges összegeket fedezni tudja.”⁶

Ezek a szempontok jöhetnek szóba a munka tárgykörének elhatárolásánál, nem pedig az, hogy szerző „a kölcsönök visszafizetése idején észlelhető fejlődést, mint tárgya szempontjából érdektelen” egyszerűen „félretolja”. Szerző nem állítja, hogy ez a hosszabbjárati probléma érdektelen, hanem csupán leszögezi, hogy az vizsgálódásra „kevésbé alkalmas”.⁷

A bírálatnak egy másik figyelemreméltó pontja az, hogy a szerző által összegyűjtött statisztikai adatok felhasználása nem mindig aggálytalan; („igy a 16. l. szerint az alacsony importárak az importot mozdították volna elő, a 29. l. szerint az exportcikkek áresése a kivitelre bénítólag hatott volna”).

Az első megjegyzés nyilván elírás Neubauer részéről, hiszen ő a régi klasszikus doktrínát tartja szem előtt, már pedig ennek bevett tétele, hogy a behozatal szempontjából figyelembe jövő külföldi cikkek árának alacsony volta az importot előmozdítja. Viszont a második tétel tényleg homlokegyenest ellenkezik ezzel a doktrínával, amely a

⁴ Graham, F. D.: International trade under depreciated paper, the United States, 1862—79, The Quarterly Journal of Economics, Vol. XXXVI., No. 2, February 1922, 220. o. köv.

⁵ Graham, F. D.: Id. értekezés, 228. o.

⁶ 5. o.

⁷ 22. o.

kivitel és az áralakulás kapcsolatáról azt tanítja, hogy alacsony exportárak a kivitelre serkentőleg hatnak. Valóban nem lehet kétségbevonni azt, hogy az exportcikkek áresése közvetlenül a kivitel fokozódása irányában hat, ami azután ceteris paribus az exportcikkek árait a korábbi szint felé emeli. Kérdéses azonban, hogy olyan zavaró tényezők fennforgása esetén, amelyek az áresés folyamatát tartóssá teszik, ez az exportserkentő hatás meg tud-e birkózni az állandó defláció súlyával? Vajjon nem következhetik-e be ebben az esetben a kiviteli termelési ágak produkciójának megszorítása? Már pedig ilyen zavaró tényezőknek tekinthetjük, különösen papirvalutás államban, a külföldi kölcsönök állandó beáramlását, ami az aranyprémiumot leszoríthatja és az inkriminált helyen (29. o.) éppen az Egyesült Államok papirvalutás korszakáról van szó. Óvári Papp három oldalal előbb kifejtette Graham nyomán, hogy az aranyprémium csökkenése elsősorban a kiviteli cikkek áresésére vezet, mert az exportőr „a kivitt áruk fejében birtokába kerülő külföldi váltóért belföldi valutában kevesebbet fog kapni”.⁸ Graham megemlíti ugyan, hogy az aranyprémium papirvalutás országban gyorsabban tükrözi vissza a külföldi kölcsönök hatását, mint az áruk árai,⁹ a következőkben azonban bizonyos fokig elejti a fonalat, amennyiben nem mutatja ki részletesen a kapcsolatot az aranyprémium és az import-, export- és a belföldi cikkek árucsoportjainak áralakulása között, hanem ezen csoportok áralakulása között mutatkozó diszparitás jelentőségét helyezi előtérbe. Ez egyébként Taussigra és tanítványaira általában jellemző.¹⁰

Már most az amerikai külkereskedelmi elmélet idevágó felfogása, amelynek előzetes ismeretét Óvári Papp bizonyos mértékben mindenesetre feltételezi, olyként jellemezhető, hogy papirvalutás államban a külföldi tőke beáramlása nyomán a kiviteli cikkek árai esnek a legjobban, míg a behozatali cikkek árai lassabban hanyatlanak (már csak arra való tekintettel is, hogy az importőr lehetőleg elhalasztja az árak leszállítását), a belföldi cikkek pedig, legalább is viszonylag, megdrágulnak. Ezt a folyamatot az aranyprémium esése kiélezheti, amire szerző helyesen utal és nem is művének egy távolabbi helyén, hanem közvetlenül magának a kifogásolt bekezdésnek az alján azzal, hogy „a tőkebehozatal idején sem az egyes árucsoportok árai, sem az általános árszínvonal nem csökkennek az aranyprémiummal azonos mértékben, azután pedig nem követik teljesen annak emelkedését.”¹¹ Ezt szükséges volt hangsúlyozni, mert amint láttuk, az amerikai irodalom az aranyprémium jelentőségét helyenként nem emeli ki eléggé. Ha pedig a kiviteli cikkek árai az aranyprémiumnál kisebb mértékben hanyatlanak, ez azt jelenti, hogy

⁸ 26. o.

⁹ Graham, F. D.: Id. értekezés. 241. o.

¹⁰ Williams, John H.: *Argentine International Trade under inconvertible paper money, 1880—1900*, Cambridge, 1920. 21. o. köv., Graham, F. D.: Id. értekezés, 250. o. köv. és Viner Jacob: *Canada's Balance of International Indebtedness*, Cambridge, 1924. 230. o.

Ezzel Taussig régi keletű elméletét igazolták tanítványai leíró jellegű munkáikban. Taussig maga ezen tételét ujabban is megerősítette. (Taussig—Pályi: Id. munka, különösen 282. o.)

¹¹ 29. o. 1. jegyzet.

aranyértékben számítva éppenséggel megdrágulnak, úgy hogy csak névleges áreséssel állunk szemben, amire a klasszikus séma nem alkalmazható. Papirvalutás államok történelmében találhatunk ugyan példát az ellenkező esetre is, t. i. arra, hogy a kiviteli cikkek árai jobban hanyatlanak, mint az aranyprémium, de még ebben az esetben is figyelmet érdemel az amerikai külkereskedelmi iskolának az a tétele, hogy a külföldi kölcsönfelvétel okozta tartós áresés egyfelől az exportcikkekénél a termelés megszorítását, másfelől azonban a belföldi termékek előállításának egyidejű kibővítését és a behozatal emelkedését vonhatja maga után.¹²

Óvári Papp munkájának egyik sajátos vonása „a külföldi kölcsönfelvételnek „*monetáris előadása*“, amire bíráló joggal mutat rá. Szerző egy helyen valóban tulzásba viszi a monetáris felfogást.¹³ Neubauer viszont a szélsőséges *reálgazdasági szemléleti mód* álláspontjára helyezkedik, amidőn azt hangoztatja, hogy „a külföldi kölcsön normális rendeltetése... nem az, hogy a belföldi pénzforgalmat megnövelje, hanem az, hogy a külföldi árubehozatalt lehetővé tegye... Hiszen ahogy mondani szokás, hogy az adós ország a tartozást csak áruban törlesztheti, úgy a hitelező ország a kölcsönt is csak áruban nyújthatja. Nem ez a kivétel, hanem az ellenkezője, amikor az adós, illetve hitelező ország aranyban, devizában fizet“. (Megjegyzendő azonban, hogy az ellentét nem olyan feltétlen, mint ahogy az első pillantásra látszik, mert hiszen Óvári Papp Zoltán a kölcsön felhasználási módja és a külkereskedelem közötti kapcsolatról szóló fejezetben mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy miután az árszínvonal emelkedése a külkereskedelmi forgalomnak a behozatal javára való eltolódását idézi elő, a további fejlődés szempontjából az a döntő, hogy a kereskedelmi mérleg passzivitása az áralakulásra miként fog hani.¹⁴ Szerény nézetünk szerint azonban sem a kölcsön végső felhasználását, sem a közbenső mechanizmus működését nem lehet elvileg egyoldalúan megrögzíteni. Itt a gazdaságtörténelmi adottságok szerint különbözőképpen alakulhat a helyzet. Maga Taussig is nyomatékosan kiemeli, hogy míg az Észak-Amerikai Unió Angliától a kölcsönök nagyobb részét valószínűleg készpénzben vette fel, addig Argentina nagyjából közvetlenül angol áruk vásárlására fordította a hiteleket, úgy hogy az árumozgalom a váltóárfolyamok megzavarása nélkül ment végbe.¹⁵

Végeredményben valószínűleg látszik, hogy manapság vala-

¹² A gazdaságtörténelmi adottságok változandósága és részben a rendelkezésre álló statisztikai adatok fogyatékosága miatt nem egységes az amerikai külkereskedelmi iskola nézete abban a tekintetben sem, hogy be nem váltható papírpénz önmagában véve serkenti-e a kivitelt, vagy nem. Williams úgy látja, hogy Argentiniában az 1886—90-es évek tanulságai szerint az exportserkentő hatás jutott érvényre. Ezzel ellentétben Taussig azt vallja, hogy időnként nem export-, hanem importprémium keletkezett Argentiniában.

Mindenesetre teljes mértékben osztjuk Taussig nézetét, hogy nem lehet elvileg eldönteni, vajjon az infláció a behozatalt, vagy a kivitelt mozditja elő. (L. Taussig—Pályi: Id. munka, 289. o. 1. jegyzet és 275. o. köv.)

¹³ 187. o.

¹⁴ 201. o.

¹⁵ Taussig—Pályi: Id. munka 285. és 290. o.

mennyire is normális viszonyok között rövid-, sőt hosszujáratra is a legtöbb adós országban a kölcsönnek nagyobb hányada a pénzmehanizmus közbenjöttével kerül felhasználásra, viszont hosszujáratra tulnyomórészt a külkereskedelmi reálgazdasági felhasználási mód érvényesül.

Óvári Papp is egyszeri, már jelzett szélsőséges állásfoglalásával szemben, nevezetesen, hogy „a külföldi kölcsönnek az a része bír döntő jelentőséggel, amelyet belföldi fizetőeszközökre átváltanak”,¹⁶ másutt találóan jegyzi meg, hogy „a külföldi kölcsönnek kisebb vagy nagyobb hányada rendszerint nem folyik be az országba”¹⁷ és elismeri, hogy a tőkebeáramlásból származó fizetőeszközök végső fokon egy-két közbenső állomás után árubehozatal céljaira fognak szolgálni.¹⁸ Az azonban bizonyos, hogy a pénzmehanizmus jelentősége egyfelől le nem becsülhető, másfelől pedig ezen mehanizmus közbelépése esetén az elméleti probléma sokkalta bonyolultabbá válik. Ez az oka annak, hogy a külkereskedelem elmélete erre a kérdésre olyan nagy gondot fordít. Egyébként a pénz szerepe már csak azért is fokozottabb figyelmet érdemel, mert tudvalevőleg gyakori az az eset, hogy a kölcsönvevő nem közvetlenül a hitelezőnél, hanem valamelyik harmadik államban használja fel a kölcsön hozamát. Viner művének megjelenése óta jól ismert példa erre Kanada, amely az angol hitelek az Észak-Amerikai Unióból való behozatalának növelésére fordította, ami viszont Anglia és az Unio között — részben távol keleti országok közbenjöttével — a kereskedelmi forgalom módosulására vezetett.¹⁹

Taussig művétől eltekintve a külkereskedelmi irodalom újabb standard munkáit elsősorban nem elméleti, hanem leíró jellegű munkáknak tartják. De nem szabad megfeledkezni arról, hogy ezekben a verifikációs természetű művekben milyen nagy, csaknem egyenrangú szerepet játszik a teória is. Óvári Papp Zoltán könyve is ezt a kettős arculatot mutatja. Éppen ezért a külföldi kölcsön által mozgásbáhozott mehanizmus monetárius beállításánál az ő számára nem egy séma, hanem a gazdaságtörténelmi megfigyelés, elsősorban a német és a magyar viszonyok beható vizsgálata volt irányadó. A magyar viszonyokat illetően egyébként ebben a vonatkozásban Judik Józsefnek egy korábbi alapvető tanulmányára támaszkodhatott.²⁰ Judik kiemelte, hogy az 1927—1928. években Magyarországon az árszínvonal emelkedése jóval nagyobb méretű volt, mint a többi államokban, amelyekben az általános árszint ugyanezen időszakban felfelé irányult és ebből azt a következtetést vont le, hogy a külföldi tőke igénybevétele ezen időszak alatt inflációs jellegű vevőerőszaporítást vont maga után.²¹ Óvári Papp Zoltánnak a magyar pénzforgalomra és áralakulásra vonatkozó táblázata²² ezt a következtetést meg-

¹⁶ 187. o.

¹⁷ 181. o.

¹⁸ 201. o.

¹⁹ 19. o. 5. jegyz.

²⁰ Judik József: A külföldi kölcsönök tekintetében követendő politika problémái, Közgazdasági Szemle, LV. évf. 2. sz. 1931 február. 781. o. köv.

²¹ Judik József: Id. értekezés, 104. o.

²² 37. táblázat, 162. o.

győzően illusztrálja. Ugy a magyar példa, mint a külföldi példák többsége azt tanúsítják, hogy a tőkebeáramlás a belföldi pénzforgalom megduzzadásánál sokkalta nagyobb szerepet játszik annál, mint amilyent számára Neubauer kijelöl.²³

Neubauer egy további igen figyelemreméltó kifogása az, hogy szerző a külföldi kölcsön azon felhasználási módját tartja produktivnak, tehát kívánatosnak, amelynek nyomában *a kölcsön egy része* a megnövekedett árutermelés folytán visszaesett árszínvonal eredményeképpen a belföldön marad és *a jegybank devizakészletét gyarapítja*. Bírálóval szemben készséggel elismerjük, hogy a kölcsön-devizák egy részének sem kell szükségszerűen a belföldön állandóan megmaradnia, viszont nem vonható kétségbe, hogy ez az eset gyakorlatilag lehetséges. De félreértések elkerülése végett már ezen a helyen röviden tisztáznunk kell, hogy mit ért Óvári Papp *a kölcsön produktív felhasználása* alatt. Szerinte a kölcsön közvetlenül áruszállítás ellenértékének, illetve a fizetési mérleg egyéb passzív folyó tételeinek kiegyenlítésére fordítható, vagy belföldi fizetőeszközökre váltható át; utóbbi esetben a pénzmehanizmus áremelő hatása ugyancsak rövidesen többletbehozatalra vezethet, de lehetséges az is, hogy nyomában a belföldi pénzforgalom tartósabb megduzzadása, sőt esetleg teaurálás lép fel.²⁴ A termelékeny felhasználás szempontjából tehát két fő eshetőség jön számításba: az egyik a többletbehozatal, következze ez be akár közvetlenül, akár közvetve, a pénzmehanizmus útján rövidebb időn belül, a másik pedig a belföldi pénzmennyiség tartósabb szaporítása. Az első esetben akkor produktív a felhasználás, ha nem fogyasztási, hanem termelési javak vagy nyersanyagok behozatalára fordítják a külföldi kölcsönt, úgy hogy a forgalom tárgyát alkotó javak mennyisége gyarapodik, a második esetre pedig ugyanez áll, csak természetesen azzal az eltéréssel, hogy itt a javaknak nem behozataláról, hanem belföldi vásárlásáról van szó. Ezek szerint szerző felfogása összefoglalólag akként jellemezhető, hogy a kölcsön felhasználása akkor produktív, ha „a pénzmennyiség növekedésének áremelő hatása az áruoldalról egyensúlyozó tényezőre talál”,²⁵ olyként, hogy hozama akár termelési javak és nyersanyagok belföldi vásárlása, akár külföldről való behozatala útján a forgalom tárgyát alkotó javak mennyiségét gyarapítja.²⁶

A termelékenység fogalmának ez a formulázása a behozatal szempontjából nagyjában és egészében helytálló, a tőkebeáramlás okozta belföldi pénzszaporulat produktív hatására nézve azonban kiegészítésre szorul. Judiknál megtaláljuk a szükséges kiegészítést. Ő ugyanis felhívja a figyelmet arra, hogy a belföldi vásárlóerő növekedése önmagában is gyakorolhat bizonyos termelékeny hatást,

²³ Érdemes megemlíteni ezzel kapcsolatban azt is, hogy pl. Angell Canada esetében arra fekteti a súlyt, hogy a canadai adósok a belföldi bankoknál átváltották a külföldi kölcsönt, ami a belföldi pénzforgalom szaporítására, az árak emelkedésére és végül arra vezetett, hogy a kereskedelmi mérleg nagyjában és egészében a tőkebeáramláshoz simult. (L. James W. Angell, *The Theory of International Prices*, Cambridge, 1926. 172. o.)

²⁴ 186—7., 206. és 208. o.

²⁵ 205. o.

²⁶ 206. o.

különösen oly időben, amidőn a gazdasági tevékenység pang és amidőn az ország termelő erői nincsenek kihasználva.²⁷ Ez a megállapítás azonban csak elvi jelentőségű és nem vonatkozik a magyar viszonyokra, amelyekről Judik később, a már idézett helyen leszögezte, hogy a külföldi kölcsönfelvétel inflációs áremelkedést idézett elő. Gyakorlatilag szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik a két tényezőnek: a többletbehozatalnak és a járulékos belföldi vásárlóerő hatásának különválasztása. De elvileg megállapíthatjuk, hogy a többletbehozatal produktív hatása megakadályozhatja a külföldi kölcsön teljes pénzhozamának kiáramlását, még mielőtt a belföldön felhasznált pénztőke produktív hatása érezhető lenne. Továbbá lehetséges az is, hogy termelékeny többletbehozatal a pénzforgalom belföldi emelkedésének esetleges inflációs hatását is tulkompenzálhatja. Sőt az is előfordulhat, hogy a belföldi járulékos vásárlóerő termelékenyebb, mint az árubehozatal (pl. luxuscikkek behozatala), noha ez az eset a valóságban tagadhatatlanul sokkalta kisebb mértékben szokott jelentkezni.

Óvári Papp a tőkebeáramlás állandó jellegének s fokozatos és produktív felhasználásának feltételezésével jut arra az eredményre, hogy a forgalom tárgyát alkotó javak mennyiségének emelkedése helyreállíthatja a pénz és a javak világa között az egyensúlyt, még mielőtt a külföldi kölcsön pénzhozama az országot teljes egészében elhagyta volna. Munkája egyik helyén pedig kidomborítja, hogy a külföldi kölcsönnek „viszonylag jelentéktelen” hányada az, amely „tartósan a készpénzkészlet gyarapítására, illetve teaurálásra szolgál”.²⁸ Ha pedig a produktivitásra vonatkozó felfogását alaposan szemügyre vesszük, akkor egy pillanatra sem vonhatjuk kétségbe, hogy szerző a devizakészlet (vagy aranykészlet) tartós gyarapodása előfeltételének a közgazdaság teljesítőképességének emelkedését tartja.²⁹

Ezekután milyen megítélésben részesítsük Óvári Papp azon paradoxnak tetsző tételét, hogy *amennyiben a külföldi kölcsön hozamának egy hányada nem fordítatik árubehozatalra, hanem az ország devizaállományát tartósan növeli*, akkor az ország a külfölddel szemben lényegileg *annál kisebb mértékben adósodik el*.³⁰ Nézetünk szerint ez a tétel csak bizonyos körülmények között érvényesül és pedig akkor, ha a devizakészlet emelkedése nyomában keletkező járulékos belföldi vásárlóerő felhasználása produktív. Ha azonban a devizaállomány gyarapodása csak teaurálásra szolgál, akkor helytálló bíráló azon megállapítása, hogy a jegybanknál felhalmozott kölcsön erősen emlékeztet annak az adósnak az esetére, aki a bankjától 7%-ra felvett kölcsönt nem veszi igénybe, hanem egy másik bankba betétként befizeti 3½ %-ra. De a külföldi kölcsönnek a jegybanknál való sterilizálása kivételes esetnek tekinthető, mert a kölcsön belföldön maradó része tulnyomórészt a pénzforgalom szaporodásában csapódik le.

A vitatott kérdések közül nagy jelentőséget tulajdonítunk an-

²⁷ Judik József: Id. értekezés, 96. o.

²⁸ 201. o.

²⁹ 208. és 209. o.

³⁰ 216—217. o.

nak, hogy az ipari késztermékeknek — a német és magyar külkereskedelmi forgalom szempontjából — *termelési és fogyasztási javakra való különválasztására tett kísérletet* illetőleg milyen álláspontra helyezkedünk. Neubauerrel ellentétben ebben a hézagpótló kísérletben látjuk Óvári Papp munkájának egyik legeredetibb és legsikeresebb részét és kívánatos volna, hogy a hivatalos statisztika is ebben az irányban fejlődjék tovább. Az a körülmény, hogy szerző a határvonalat a fogyasztási és a termelési javak között nem vonhatta meg élesen, nem változtat azon, hogy a nagy gonddal iparágak szerint végzett csoportosítás két igen használható kategóriát eredményezett. Elvégre is ha a közgazdák csak tökéletesen elhatároló kategóriákra korlátoznák tevékenységüket és amellet még a matematikai módszer alkalmazásáról is lemondanának, akkor életük legnagyobb részét úgy tölthetnék, mint Anatole France szkeptikus aszkétája a Thaiban, aki naphosszat mozdulatlanul ült a napon és csak a legelemibb szükségletek kielégítése végett volt hajlandó félbeszakítani passzív magatartását.

A fogyasztási és termelési javak iparágainak tulnyomó nagy részére nézve szerző csoportosítása sikerültnek tekinthető és a javaknak ez a két csoportja viszonylag még a legjobb támpont a kölcsön produktivitásának megítélésére. Korántsem akarjuk azt állítani, hogy ez a támpont kielégítő. De szerzőnek két érdekes megfigyelése is amellet szól, hogy ez az elméleti nézőpont termékeny és értékes eredményekkel biztat a jövőre nézve is. Az egyik megfigyelés a német, a másik a magyar viszonyokra vonatkozik. Németországban ugyanis 1926 első felében a rohamosan növekedő pénzforgalom dacára az árszínvonal hanyatlott, majd mérsékelten emelkedett, aminek az a legelfogadhatóbb magyarázata, hogy egyidejűleg a termelési javak behozatala és előállítás is növekedett, mialatt a fogyasztási javak termelése hanyatlott.³¹ Magyarországon pedig a szóbanforgó 1925—1930-as időszak alatt az áremelkedés az 1927. év folyamán volt a legerősebb, amidőn az év első felében a fogyasztási cikkeknek a behozatalban való aránya az addigi irányzattal szemben viszonylag növekedett, a második félévben pedig abszolút is eltolódás állott be a fogyasztási javak importja javára.³² Igaz, hogy szerző maga is azzal a fenntartással él, hogy a pénzforgalom, az áralakulás és a külkereskedelmi mérleg között fennálló számos kölcsönhatás érvényesülését erősen befolyásolja a forgalomban levő pénzmennyiség forgási sebessége (amely nehezen ragadható meg), mindazonáltal a két példát mindenképpen érdekesnek és tanulságosnak tartjuk.

Óvári Papp tisztában van azzal, hogy a nyersanyagoknak és félgyártmányoknak hasonló szempontból, vagyis aszerint való csoportosítása, hogy fogyasztási vagy termelési javak céljait szolgálják-e nagyobb mértékben, ugyancsak értékes támpontot nyújtana. Erről a kísérletről azonban le kellett mondania, mert a nyersanyagok és a félgyártmányok felhasználására jelenleg még alig állnak rendelkezésre megfelelő adatok.³³

Továbbá nehézséget okoz az is, hogy „az árucikkeknek a belföldön előállított és fogyasztott, továbbá import- és exportcikkek

³¹ 102. o.

³² 168. o.

³³ 75. o. 10. jegyz.

szerinti tagolása“ — egyes tengerentuli országok esetével szemben — fejlettebb államokban, mint pl. Németországban, „nem vihető keresztül, mert a magasabbrendű gazdasági szervezet és a külfölddel folytatott árucseré élénksége miatt az árucikkek jellege e szempontból nem állapítható meg határozottan, sőt időről-időre változik.“ A német ipari nyersanyagokról és félgyártmányokról azonban mégis állanak rendelkezésre olyan adatok, amelyek lehetővé teszik, hogy két alcsoportba soroztassanak, aszerint, hogy tulnyomórészt belföldi vagy külföldi tényezők hatása alatt állanak-e.³⁴ Sőt a birodalmi statisztikai hivatal kísérletet tett arra is, hogy hasonló tagolást hajtson végre más árucsoportoknál is, de szerzőnek érdeklődésére azt a választ adta, hogy idevágó kísérleteit kénytelen volt feladni.³⁵

A gazdaságstatisztikára még számos feladat vár a külföldi kölcsönök hatása tisztázásának megkönnyítésére. Elméletileg mindenekelőtt felvethetnők azt a kérdést, hogy a termelési javak mennyiben szolgálnak kiviteli cikkeknek, vagy olyan javaknak az előállítására, amelyek a behozatalt csökkentik. De erre nézve ma még legfeljebb becslésekről lehet szó. Hasonlóképpen megnehezíti a helyzet helyes megítélését a belföldi áruforgalom statisztikájának fogyatékossága.

Befejezésül még a *produktivitás* kérdésére kívánunk rátérni, mert ez Óvári Papp munkájának döntő elméleti kérdése és nézetünk szerint ez az a pont, amely mellett egy érdemleges bírálatnak nem szabad észrevétlenül elhaladnia. Szerző a végén csatlakozik *Imrédy* álláspontjához, amely tudvalevőleg úgy szól, hogy produktívnak az mondható, ami a fizetési, tehát elsősorban a kereskedelmi mérleg passzivitásának kiküszöbölésére alkalmas.³⁶ Kérdéses azonban, hogy ezzel minden tekintetben összegyeztethető-e szerzőnek a termelékenységről vallott azon felfogása, hogy produktív a külföldi kölcsön mindennemű felhasználása, amely a forgalom tárgyát alkotó javak mennyiségét gyarapítja, mert ily módon a pénzmennyiség növekedésének áremelő hatása az áruoldalról egyensúlyozó tényezőre talál? Szerinte a forgalom tárgyát alkotó javak létrejötte közvetlenül és tisztán akkor jelentkeznék, ha az új javak értékesítése a tulajdonjognak pénzbeli ellenszolgáltatás mellett történő átruházásával jár együtt. Szerző idesorolja nemcsak a késztermékek eladását, hanem azt az esetet is, amikor valamely üzem állandó jellegű szolgáltatást, mint villanyáramot, gáz- és vízszolgáltatást bocsát a vevő rendelkezésére.³⁷ Megengedjük, hogy ha pusztán a javak és a pénz világa között fennálló ideiglenes belföldi egyensúlyt vesszük alapul, akkor a formális mennyiségi elmélet szerint az egyensúly a külföldi tőkének utóbbi irányokban történt felhasználásánál is pillanatnyilag helyreáll. Viszont le kell szögeznünk, hogy villanyáram, gáz- vagy vízszolgáltatásnál a külkereskedelemmel való kapcsolat többnyire megszakad, úgy hogy ezek a szolgáltatások rendszerint nem nyújtanak kilátást arra, hogy a szóbanforgó üzemekbe befektetett tőke adósságszolgálatához szükséges külföldi fizetőeszközöket biztosítsák. Erészt a rövidjáratu szemléleti mód téves eredményre vezetett. Óvári Papp

³⁴ 99. o.

³⁵ 100. o. 21. jegyz.

³⁶ 218. o.

³⁷ 203—204. o.

ugyanis csak azt tartja szemelőtt, hogy átmenetileg a külföldi kölcsön átváltása okozta pénzszaporulattal a belföldön új javak kerülnek szembe, ami a további áremelkedésnek gátat vet.³⁸ Ez azonban nézetünk szerint a fizetési mérleg passzivitásának kimélyülését csak átmenetileg tolhatja ki. Hiszen egészen világos, hogy a kamatok és törlesztési részletek fedezése problémájának megoldásához ez mivel sem járul hozzá. Sőt még az is kétesnek látszik, hogy a belföldi gazdasági egyensúly tartósan megőrizhető-e, ha a külföldi kölcsönöket tetemes mértékben részben vagy egészben fogyasztási javakat szolgáltatató üzemek előállítására fordítják.

Szerzőnek az a véleménye hogy *Eber* a tőke fogalmát túl szigorúan értelmezi, amidőn a dologi tőke változásának megállapításánál nem veszi figyelembe azokat a fogyasztási javakat sem, amelyek hosszú ideig, esetleg évtizedekig tartó használatra vannak szánva.³⁹ Pedig, ha Óvári Papp a „devizaproduktivitás” szempontját az egész vonalon következetesen keresztülvitte volna, akkor a termelékenység fogalmának kiépítésénél mindvégig szoros kapcsolatban maradt volna a fizetési mérleg kérdésével, amelynek alakulása feltétlenül döntő a külföldi kölcsön hatásának megítélésénél.

Szerző a német és a magyar viszonyok összehasonlításánál végül arra az eredményre jut, hogy még a tartós fogyasztási javak, valamint a pótbefektetések és készletek változásainak⁴⁰ figyelembevétele esetén sem nyernénk olyan kedvező képet a magyar fejlődésről, mint a németről, ahol a berlini konjunkturakutató intézet becslése szerint a dologi tőke gyarapodása az említett tényezők nagyrésznének beszámítása mellett a netto tőkebehozatalnak mintegy négyszeresét tette ki.⁴¹

A külföldi kölcsönök hatásának elbírálásánál elméletileg a produktivitás kérdése, gyakorlatilag a gazdaságstatisztika illető ágainak fejlettsége a döntő. De még ha egyfelől elvileg egységes álláspontot is sikerülne kikristályosítani és másfelől a gazdaságstatisztika szóban forgó ágait messzemenőleg tovább lehetne fejleszteni, még az esetben is nyitva maradna a válság és a depresszió lehetőség. Nyitva maradna az a probléma, hogy váratlan külső események vagy egymagában véve a konjunktúra hullámmozgásai is nem boríthatják-e fel a gazdasági egyensúlyt nemzetközi vonatkozásban is? Ezek a megfontolások azonban már a külkereskedelem elméletén messze túlhaladva az egyetemes stabilizálás kérdésében csúcsosodnak ki.

Végeredményben egy olyan rendkívül bonyolult probléma körül, mint amilyen a külföldi kölcsönök hatása, mindig lesznek nézeteltérések. De mindent egybevetve Óvári Papp munkáját a külkereskedelemtől szóló irodalom egyik nagyon értékes termékének tartjuk.

³⁸ 206. o.

³⁹ 176—177. o.

⁴⁰ Ami a pótbefektetéseknek, azaz a meglevő dologi tőke fenntartásának felujítása céljából eszközölt befektetéseknek értékét és a készletek változása által képviselt értéket illeti, ezeknek a dologi tőkék gyarapodásához való hozzászámítása nézetünk szerint is figyelembe jöhet elvileg, de csak akkor, ha ezek a kivített növelik, vagy a behozatalt csökkentik.

⁴¹ 177. o.

Szerző sikeresen továbbfejleszti a külkereskedelem tanának újabb módszerét, amelynek lényege az elmélet hosszú időszakokra szóló tételeinek a short run szemszögéből való beható felülvizsgálásában és kiépítésében áll. A tőkemozgalom negyedévi tagolása, amelyet nálunk egyáltalában nem, és Németországban is csak korlátozott mértékben vittek keresztül, termelékenynek bizonyult.

Ifj. Boér Elek.

A textilárak kötelező minőségi megjelölése.

A textilárak kötelező minőségi megjelölésének részletes és érdembevágó tárgyalása előtt tisztázzuk előbb a textilárak fogalmát és a felölélhető anyag kiterjedését.

A kötelező minőségi megjelölés a textilárak két nagy főcsoportjára kell, hogy kiterjedjen; az egyik a fonalak, a másik a szövetek, kötött és hurkolt áruk és nemezelt áruk, egyszóval a készárak csoportjára.

A textilipar termékei ugyanis általánosságban két nagy csoportra oszthatók: a fonalakra és a készárakra. A fonalak ugyan a legtöbb esetben csupán félgyártmányok, mert pl. a szövődékekben szövetekké dolgozzák fel őket, sok tulajdonságukban azonban a minőségi megjelölések nélkül éppen úgy tévedésekre vagy visszaélésekre adhatnak alkalmat, mint a készárak, a szövetek, kötött áruk stb. Mind a fogyasztók, mind pedig általános közgazdasági szempontból teljesen indokolt mind a fonalak, mind pedig a szövetek kötelező minőségi megjelölése, mert fonal és szövet egymással a legszorosabban összefügg, egyiknek kötelező minőségi megjelölése csupán a kiegészítése a másik lényeges és alkotó minőségi tulajdonságai megjelölésének. A fonalak és szövetek (a szövet alatt egyszerűség kedvéért a továbbiakban mindenütt az összes textil készárakat értjük) minőségi megjelölése alatt három lényeges tulajdonságuknak az egyértelmű feltüntetését kell értenünk.

I. A méret és mennyiség pontos megjelölése.

II. A nyersanyag megadása.

III. A kereskedelmi elnevezések szigorú és egyértelmű meghatározása.

E három lényeges tulajdonság eddigi megjelölése ugyanis vagy egészen hiányos volt, vagy pedig teljesen hiányzott. A méret, finomság, nyersanyag és kereskedelmi elnevezések tüzetesebb tárgyalása előtt azonban ismerkedjünk meg a textilárakkal közelebbről, hogy tisztán láthassuk a kérdés fontosságát.

A fonalak és cérnák.

A textilárak első csoportjába a kisforgalom számára kiszerelt *fonalak* és *cérnák* tartoznak. A fonal és cérna egymástól csupán abban különbözik, hogy a fonal mindig egyágu, míg a cérna legalább kétágu, legalább két fonalból összesodrott. A fonalakat és cérnákat a finomsági számok szerint osztályozzák. Például ez, hogy 100-as fonal vagy cérna, annyit jelent, hogy abból a fonalból 100 méter nyom egy grammot. Így a finomsági osztályozás már rendben is lenne. A fonalak és cérnák finomsági számozása azonban ma nem egyforma, sőt nem is ez a legkézenfekvőbb. Különböző finomsági osztályozások használatosak a textiliparban, amelyek a szakember

előtt ugyan egyértelmű és pontos számok, a laikus vásárlóközönség előtt azonban semmit sem jelentenek. A pamutfonalakat ugyanis méter helyett yardokban mérik és nem grammokban, hanem az angol font egységei szerint, a len- és kenderfonalakat ugyanígy, míg a gyapju nagy részét és a selyemfonalakat egészen másképpen, de szintén nem a méter, gramm rendszer szerint. A valóságos helyzet az, hogy a selyemfonalak, mennél nagyobb a számuk, annál durvábbak, vastagabbak; pl. a 300-as vastagabb, mint a 100-as, míg a pamut, len és gyapju ellenkezőleg, a nagyobb számmal bírók vékonyabbak, finomabbak. A fonalak és cérnák finomságai, számai tehát valóban a legnagyobb tévedésekre adhatnak alkalmat, úgyhogy e kérdést egyértelműen és gyakorlatilag kell rendezni.

A nyersanyag feltüntetése vonatkozik mind a fonalakra, mind pedig a készárukra. Ez a kérdés különösen a készáruknál fontos. A fonalagnál és cérnánál, ahol az anyag milyenségét és strukturáját közelebbről láthatjuk, a nyersanyag megállapítása a legtöbbször a laikusnak is sikerül.

Egy szál fonálnak vagy cérnának az anyagmegállapítása tekintve, hogy csak néhány nyersanyagról van szó, könnyű; a készárúk nyersanyagának a megállapítása azonban, ahol több ezer fonalról van szó, már igen nehéz, sőt olyan formájában, mint kész ruha, vagy más elkészített áru, lehetetlen is. Szövetek, kötött és hurkolt áruk nyersanyagát pontosan és csálthatatlanul csupán laboratóriumokban anyagvizsgáló műszerekkel lehet csak megállapítani, egyszerű reánézéssel, megtapintással és hasonló módszerekkel nem. Ez a körülmény, hogy t. i. a készárúk nyersanyaga pontosan csupán laboratóriumi vizsgálattal állapítható meg és hogy a vásárlóközönség, de még a textilkereskedők sem értenek a nyersanyag megállapításához, a textilipar gyártmányainál rendkívül sok és tág terű visszaélésekre ad alkalmat. Az ezerféle fonálból szőtt szövet és a legkülönbélebb appretura, kikészítési eljárásokon keresztülment készáru a nyersanyagát illetően annyira meghatározatlan valami, hogy ebből a szempontból és a jelenlegi állapotok fennmaradása mellett a visszaélések és tévedések meg nem szüntethetők.

A készárúk.

A textilipar *készárúi* a szövetek, kötött és burkolt áruk, fonalakból készülnek, amelyeknek nyersanyaga lehet pamut, gyapju, selyem, műselyem, len, kender juta vagy valami egyéb, kisebb jelentőségű nyersanyag. Ezekből a fonalakból a készárúkat nem minden esetben szövik vagy kötik teljesen ugyanabból a nyersanyagból, hanem igen gyakran a szövet fele pl. gyapju, a másik fele pamut vagy fele pamut, fele műselyem stb., tehát különféle variációkban. A nyersanyagok azonban tartósság, jószág és szépség tekintetében nem egyformák, sőt a legnagyobb különbségek vannak közöttük. Ruhára pl. a pamut teljesen alsórendű nyersanyag, míg a gyapju vagy selyem a legfinomabb. A szöveteket tehát tiszta gyapju- vagy tiszta selyemfonalak helyett részben pamutfonalakból szövik, hogy így olcsóbbá tegyék. A selymet pl. a laikus vevővel szemben lelkiismeretlen eladók összetévesztik a műselyemmel és a növényi eredetű, tehát olcsóbb műselymet valódi selyem gyanánt adják el. Gazdasági válságok idején igen nagy kelendőségnek örvendenek az u. n. műgyapjuszövetek, amelyek a már egyszer feldolgozott gyapjuból készült szöveteket jelen-

tik. A mügyapju, helyesebben már egyszer feldolgozott gyapju, tartósság szempontjából sohasem éri el az eredeti gyapju jóságát és tartósságát. Mügyapju helyett helyesebb volna ennél a gyapjufajtánál a rongygyapju elnevezés. A lenáruknál gyakran szokták a szövet felerészét pamutfonalakból készíteni, amelyek azután a kikészítés után nehezen ismerhetők fel. Egyáltalán a pamut és len összecserélése is sokszor előfordul tudatosan vagy akaratlanul.

A nyersanyag mellett a szövetek jóságára és tartósságára a fonalsűrűség gyakorol még döntő befolyást. A fonalsűrűség vagy műszaki nyelven beállítás, az egy négyzetcentiméterre eső fonalak számát jelenti, amely mindig két szám, pl. 16/18 vagy 24/36. Ez a két szám a szövetekben két irányban futó fonalak számát jelenti, tehát a felső a hosszanti irányban, az alsó a szélességi irányban futókat. E beállítás helyett használhatjuk az egy négyzetméternek megfelelő súlyt is, amely szövetvásárlásnál, ahol többfajta szövet fekszik előttünk, összehasonlításra teljesen elegendő. Azt mindenki tudja pl., hogy a 600 gr-os szövet jobb, mint az 500 gr-os, ha ugyanarról a fonalfinomságról és nyersanyagról van szó.

A szövetek tartóssága és jósága, tehát az értéke, tisztán és kizárólag a nyersanyagától, a fonalak finomságától és a szövet súlyától függ. Ez a három tényező, a nyersanyag, fonalfinomság, négyzetméterenkénti súly, teljesen egyértelműen és minden tévedést kizáró módon meghatározza a szövet értékét, úgyhogy sem visszaélésre, sem semmiféle törvénybe ütköző cselekményre vagy mulasztásra nem szolgáltathat okot. Az adás-vételnél tehát e három tényező mindegyikével tisztában kell lennie mind az eladónak, mind pedig a vevőnek.

A mai szokások és gyártási eljárások azonban nem így, hanem hangzatos nevek és elnevezések szerint irányítják a szövet adását és vételét. Ma sem a gyárak, sem a kereskedők nem jelzik így árujukat és a vásárló közönség sem keresi ezeket az értékelő tulajdonságokat. Az adás-vételnél az a helyzet, hogy külső reánézés és megtapintás után a szövet gyári elnevezése jön még tekintetbe, amelyek, mondanunk sem kell, hogy a szövet értékére nézve teljesen bizonytalan és kétes értékű kritériumok. Régebben, midőn egyes gyárak a különféle szövetekből egy-egy fajtát mindig ugyanabból a fonalból és ugyanolyan sűrűségben gyártották, amikor tehát egy-egy gyári elnevezés egyuttal minőségi márka is volt, volt értelme a szövet elnevezésének. Ma azonban, mikor minden ország fejlett textiliparral rendelkezik és a divat ezerféle változatot dob állandóan a piacra, a régi elnevezéseknek semmi jelentősége sincs, sőt legtöbbször visszaélésre ad alkalmat. Egy-egy régi gyár márkáját annyiféleképpen tudják utánozni és meghamisítani, hogy a szövet elnevezése egyenesen félrevezetésre szolgál. A hangzatos és mindig idegen nevek sem a nyersanyagra, sem a fonalfinomságra, sem a szövet súlyára vonatkozólag nem adnak ma már felvilágosítást, ezek a gyárak kereskedelmi osztályán készülnek és a legtöbb esetben az áruval semmiféle kapcsolatban nincsenek. Elég pl., ha a Crepe de Chine-t említjük, mely régebben a legfinomabb kínai selymet jelentette, majd később az európai selyemből, de még mindig állati selyemből készült selyemszövetet, ma pedig lehet a legsilányabb műselyemből készültet. Ilyen pl. a magyar Crepe de Chine elnevezés, mellyel gyakran találkozunk, mely silány minőségű műselyem krepdesint jelent. Ilyen volt pár év-

vel ezelőtt a Filtex Sevilla elnevezés, mely a félmüselyem félpamut szövetet jelentette nagy nyomtatott virágokkal vagy egyéb ábrával ellátva. Nem jelent semmit ma már, ha a kereskedő azzal dicséri áruját, hogy az tiszta kamgarn vagy valódi Cheviot, mert ezek az elnevezések vagy nem ellenőrizhetők, vagy lehetséges az is, hogy egészen silány minőségű árut jelentenek. Ismételjük, a szövetek adásánál és vételénél az elnevezéseknek nincs semmi jelentőségük, mert ezek az elnevezések nem azonosak a régi, minőséget is jelentő elnevezésekkel, az áru jóságával és tartósságával semmiféle kapcsolatban nem állanak. Sem technológiai, sem appretálási, sem nyersanyagbeli összefüggés nincs ma a készárúk és az elnevezések között, úgyhogy a kereskedői pedantéria kielégítésén és a tetszetős hangzásukon kívül másra nem lehet és nem is szabad használni őket.

A textilárúk adásánál és vételénél gyakori, sőt végzetlen a panasz, a tévedés és a visszaélés. Ezeket a lehetetlen állapotokat rendezni és minél sürgősebben megszüntetni kell. A rendezés és megszüntetés egyetlen és eredményre vezető módja a kereskedelmi minisztérium útján megalkotandó törvény lesz, amely elgondolásom szerint a következőképpen rendezhetné a kérdést.

I. A fonalak és cérnák minőségi megjelölése.

A fonalak és cérnáknál okvetlenül megjelölendők:

1. a nyersanyag, 2. a finomság, 3. a felcsévélt hosszúság.

E három tényező egyértelmű és félreérthetetlen megjelölése nem tartozik a legegyszerűbb és legkönnyebb feladatok közé, a visszaélések megszüntetése végett azonban bármilyen áron is, de rendezni kell a kérdést. A nyersanyag megjelölése és feltüntetése még a legegyszerűbb, mert nem kell egyebet a csévére vagy orsóra nyomatni, mint-hogy az tiszta pamut, len vagy selyem stb. A fonalak és cérnák rendszerint csak egyfajta nyersanyagból készülnek (a kisforgalom számára kiszerelt cérnák), úgyhogy ez a kérdés egyszerűen elintézhető. A második és harmadik minőségi jelzésnek a feltüntetése már, a mai viszonyok szerint, körülményesebb. Kifejtettük ugyanis, hogy mind a finomság, mind pedig a hosszúság a fonalak és cérnák legnagyobb részénél az angol mértékegységek szerint számítható. Ha tehát most az orsókon és csévéken a metrikus finomságot és a métert akarjuk feltüntetni, ez a kényelemhez szokott gyárak és kereskedők részéről heves ellenzésre fog találni. A visszaélések és mindenféle tévedés kiküszöbölése végett azonban a metrikus számozás és a hosszúság mérésére a méter okvetlenül keresztülviendő, mert ez egyrészt a gyárak részéről nem kerül semmiféle új költségbe, sem fáradságba, másrészt, mert a kisforgalom számára kiszerelt fonalak és cérnák eltérő jelzése egyáltalán nem érinti a gyárak üzemében vagy egymás közötti forgalmában a szokásos és nélkülözhetetlen angol vagy egyéb számozási módokat. A kisforgalom számára kiszerelt fonalak és cérnák ilyen kötelező minőségi jelzése a gyárak részéről csupán annyi munkát kíván, hogy a már felcsévélt vagy felmotollált fonálra és cérnára a készen kapható átszámítási táblákról leolvassza a megfelelő metrikus számot, azt a fonálra és cérnára bélyegzik vagy nyomtatják.

A nyersanyag, a finomság és hosszúság feltüntetése természetes módon csak úgy történhet, hogy azok a jelzések egyértelműek, jól láthatók és el nem távolíthatók legyenek. E három követelmény

mindenféle csévén vagy orsón keresztülvihető, úgyhogy a fonalak és cérnák kötelező minőségi megjelölésének semmiféle tárgyi akadálya nem lehet.

II. A szövetek (készárúk) minőségi megjelölése.

A mondottakból kiindulva, ugyancsak semmiféle akadálya nem lehet a fonalak és cérnákhöz hasonlóan a szövetek (textil-készárúk) minőségi megjelölésének sem. A szövetek minőségi megjelölése nagy vonásokban hasonló a fonalak és cérnák minőségi megjelöléséhez, a szövetek különleges tulajdonságainak megfelelően azonban különleges követelményekkel is kell rendelkeznie. A szövetek, tehát mindenféle textil készáru, minőségi megjelölése a következő irányelvek szerint történhetik.

1. A nyersanyag pontos feltüntetése.

A készáruknál a nyersanyag pontos feltüntetése a legfontosabb követelmény. A legtöbb tévedés, a legtöbb visszaélés azzal történik, hogy a különféle és ezernyi számú fonalból szövött, kötött vagy hurkolt szövet, készáru, nyersanyaga a vevő, a fogyasztó előtt ismeretlen vagy tudatosan elhallgatott. A szövetek nyersanyaga a jóság és tartósság, tehát a későbbi használat élettartama tekintetében a legfontosabb és leglényegesebb követelménye a textil készárúknak, úgyhogy ennek a pontos és minden kétséget kizáró feltüntetése a kötelező minőségi jelzésnek legelső feladata.

A készárúk nyersanyagának feltüntetése a különböző nyersanyagok szerint különböző fontossággal rendelkezik.

A nyersanyag pontos feltüntetése a legfontosabb a gyapjuból készült szöveteknél. A gyapjuból készült szövetek, amelyekből a férfi és női ruha és kabát készül, mind mennyiség, mind érték tekintetében a legjelentékenyebbek. Éppen azért, mert ily nagy mennyiségben és ily nagymértékben kerülnek évente a fogyasztóhoz, ezekkel történik a legtöbb visszaélés.

A gyapjuszövetek leggyakoribb típusai: a tiszta gyapju, a gyapju és pamut keveréke, a tiszta gyapju és mügyapju keveréke és végül a mügyapjuból készült szövet. E négy fő-típus közül a legjobb minőségű és így a legdrágább is a tiszta gyapjuból készült szövet, amely megfelelő gyapjutinomság mellett a legtartósabb. A gyapju és pamut keveréke már kevésbé értékes, a mügyapjuból vagy mügyapju és tiszta gyapju keverékéből szövött áru szintén. A mai visszaélések leggyakoribb formája az, hogy mind a pamut-gyapju keverékét, mind pedig a mügyapjuból (már egyszer feldolgozott gyapjuból) készült szövetet elsőrangú, tiszta gyapju gyanánt adják el. A szövetek eladásánál okvetlenül fel kell tüntetni tehát, hogy nyersanyaga tisztagyapju, mügyapju vagy milyen százalékban kevert gyapju.

A gyapjuhoz hasonló visszaélések fordulnak elő a selyem és müselyem eladásánál. A valódi vagy hernyóselyem mind tartósság, mind pedig érték tekintetében felette áll a müselyemnek, a készárúk eladásánál tehát a müselymet selyem gyanánt adják el.

Ennél a fontos nyersanyagnál, amelynél főleg a női divat és ruházati szövetekről, férfi divatárukról és női fehérneműekről van szó, a selyem és müselyem akaratlan vagy tudatos összecserélése évenként igen nagy károkat okoz a fogyasztóközönségnek. A selyem és müselyem szövetekben megkülönböztetünk tiszta selyem, tiszta

müselyem és félselyem szöveteket (félselyem szövet a pamut és selyem vagy selyem és müselyem keveréke); ezeknek tehát a pontos feltüntetése a törvény feladata. A selyem és müselyem elnevezés könnyű összecserélhetőségét pedig úgy küszöbölhetjük ki, hogy a selyem helyett mindenkor hernyóselyem elnevezést használunk, míg a másik marad müselyemnek.

A harmadik csoport, amelynél a nyersanyag feltüntetése szintén fontos: a len- és pamutárak. Ezeknél ugyanolyan visszaélések fordulnak elő, mint a selyem-müselyem elnevezésnél, mikor pl. vászon néven tiszta pamutárut adnak el, holott a vászon szó a fogyasztóközönség előtt mindenkor lenből készült fehér árut jelent. A len- és pamutárak nyersanyag szempontjából háromfélék; tiszta len, féllen (len és pamut keveréke) és tiszta pamutárak. A pamutból készült árut, mely silányabb és kisebb értékű, mint a lenből készült, az adásvévesnél lenáru gyanánt adják el vagy a féllen árut tiszta len gyanánt. A nyersanyag pontos feltüntetése ennél a csoportnál a következő kell, hogy legyen: tiszta len áru, 50% len stb.

A többi nyersanyagból, mint jutából, kenderből, kisebb jelentőségű külföldi nyersanyagokból készült áruk kötelező minőségi megjelölése az említettek mellett már nem olyan jelentőségű, mert egyrészt ezekből kisebb mennyiségek kerülnek a fogyasztókhoz, másrészt a megkülönböztetésük egyszerű. A nyersanyag megjelölése azonban ezeknél is fontos, mert visszaélések itt is fordulhatnak elő.

A nyersanyag megjelölése a végekből álló szöveteknél, a vég eladásra nem kerülő egyik végén, a darabban eladásra kerülő árukánál pedig a szövet fonákoldalán egy kis területen elhelyezhető. A nyersanyag megjelölése védjegyekhez hasonló rajzzal, ábrával történhet. A tiszta gyapju vagy legalább 80% tiszta gyapjut tartalmazó szövet egy körben levő kossal, a mügyapju fonalkereszteződésekkel stb. jelölhető. A hernyóselyem eperlevélen levő selyemhernyóval, a tiszta len virágzó lenvetéssel, a féllen és félselyem szövet szintén fonalkereszteződéssel jelölhető. A legalább 80% gyapjut, hernyóselymet és lent tartalmazó gyapju, selyem és lenszövet tiszta gyapju, selyem és lenszövetnek minősíthető.

A szövetek nyersanyagának feltüntetése mellett mint következő legfontosabb minőségi jelzés 2. a szakító erő és 3. a szövet négyzetméterenkénti súlyának a feltüntetése. A szakító erő a szövet jóságát és tartósságát határozza meg a nyersanyagon kívül, mert mennél nagyobb szakítóerő mellett szakad el a szövet, annál jobb, annál értékesebb. A szakítóerő nálunk 10 cm. széles és 10 cm. hosszú sávnak a Rejtő-féle gépen mért szakítóereje, úgyhogy ennek megjelölése mindenfajta szövettípusnál egyszerűen és egyértelműen megadható. A szakítóerő egysége mindig a kilogram.

A szövet négyzetméterenkénti súlya a szakítóerő mellett szintén a jóságra és tartósságra nézve ad becses felvilágosítást. Az egyforma szakítóerejű két szövet közül pl. a könnyebb a jobb és értékesebb, mert abban kevesebb fonal adja ugyanazt a szakítóerőt, így tehát a fonalaknak jobb minőségűeknek kell lenniök.

A szövetek jóságának és tartósságának teljes és pontos meghatározása szükségessé tenné ezek mellett még a fonalak finomságának és a beállításnak a megadását is. Ez azonban, tehát a beállítás és a fonalfinomság feltüntetése nézetem szerint felesleges, mert a nyersanyag, szakítóerő és súly eléggé meghatározza a szövet

minőségét és értékét, másrészt, mert ezek a fogyasztóközönség előtt ismeretlen és nehezen megmagyarázható technikai jelzések.

A nyersanyag, a szakító erő és négyzetméter súly megadása és megjelölése a készárukon egyértelmű, világosan leolvasható és el nem távolítható kell, hogy legyen. A minőségi jelzések tehát kimoshatatlan festékekkel kis helyen elférő és legjobb, ha keretbe foglalt jelzések lesznek, amelyeknek minden végén és minden kiszabott darabon rajta kell lenniök.

Az adás-vételnél tehát a vásárlónak, mielőtt a készáru, fonal vagy cérna megvételére vonatkozólag bármit is tenne, legelőször a minőségi jelzést kell látnia, hogy sem tévedés, sem visszaélés elő ne fordulhasson.

Belföldi példák.

A fonalak, cérnák, szövetek kötelező minőségi megjelölésére valamilyen részleges formában már eddig is előfordult, javaslatom tehát, mely minden szempontból megvizsgálja a kérdést, a teljes és összefoglaló rendezésre törekszik, mely egyszer végre rendet és megnyugvást teremt ebben az eddigelé eléggé nem méltatott kérdésben. Az eddigi elgondolások és felvetődött rendezési kísérletek nem juthattak eredménye egyrészt azért, mert a problémának csak egy kis részét akarták rendezni, másrészt pedig azért, mert nem volt meg bennük a teljes szakszerűség és a teljes hozzáértés.

A textiliák kötelező minőségi megjelölése tárgyában az eddig felszínre került rendezési kísérleteket két csoportra oszthatjuk: belföldi és külföldi eredetű rendezési megoldásokra.

A belföldi eredetű rendezési megoldások közül felemlíthetjük a m. kir. kereskedelemügyi minisztérium rendelettervezetét, amely „1933/K. M. számú rendelet a szövet- és fonálárak méreteinek kötelező megjelölése tárgyában” címet viseli. Ez a rendelet az 1928. évi XXXIV. t.-c. 2. §-ában nyert felhatalmazás alapján a következőket tartalmazza. 1. §. 1. Minden olyan szövet és fonálárunk (vászonneműeken, cérnákon, fonalakon, füzőkön stb.), mely a forgalomban bizonyos meghatározott méret szerint kiserelve (vég, orsó, gombolyag, motring, cső, kártya, tekercs stb.) darabonkénti (egységenkénti) árusításban kerül a fogyasztóhoz a méreteket (hosszuságot vagy súlyt) meg kell jelölni. 2. Olyan áruknál, amelyet hosszúságban vagy súly szerint lemérve vagy kimérve adnak el, a méret megjelölést mellőzni lehet.

2. §. A méretmegjelölés módja és elhelyezése. 1. A méretet a törvényes mértékegységekben (1907. évi V. t.-c.) kell megjelölni. 2. A méretet az árun és ha az kész csomagolásban kerül eladásra, a burkolaton is úgy kell feltüntetni, hogy ez jól látható és nehezen eltávolítható legyen. (Pl. a szöveteknél beszövással, rányomással stb.) Ha a megjelölés az árun magán nem lehetséges, úgy csak a burkolaton kell feltüntetni. (Pl. fonalaknál, faorsókra szerelt árunál az orsónak legalább egyik véglapjába magába a faanyagba beégetés, bevésés vagy beütéssel; papírhüvelyre szerelt árunál a papírhüvelynek kiálló egyik végére, kártyalapra szerelt árunál a kártyalapra; gombolyagos árunál a gombolyításnál az áruba bedolgozott kártya vagy papírlapra; matringos árunál a cimkenyomással stb.)

3. A súly szerinti méret megjelölésnél a tiszta súlyt, vagyis azt a súlyt kell feltüntetni, amelyben az áru a burkolat vagy csomagolás súlyának hozzászámítása nélkül eladásra kerül.

4. Az áru valóságos mennyisége és az árun vagy burkolaton feltüntetett méret között legfeljebb 3%-os eltérés engedhető meg, azonban egy tucat azonos darab mértékösszegének hiány nélkül meg kell lennie.

A 3., 4., 5. § a méretmegjelölésre kötelezett személyt, a büntető rendelkezések és az életbelépés időpontjára nézve rendelkezik, ennél azonban meg kell jegyezni, hogy az életbelépése mind a mai napig nem történt meg.

A kötelező minőségi megjelölésekre vonatkozólag a másik belföldi rendelkezés a tisztességtelen versenyről szóló törvény. E törvény a fentebb említett rendelet intencióin felül főképen a szövetek nyersanyagának a megjelölésére tartalmaz szankciókat, amelyeknek gyakorlati alkalmazása főleg a selyem és műselyem szándékos cserélésére statuált eddig büntető döntést. Ilyen eset a közelmúltban több ízben is előfordult és a bíróság a hernyóselyem gyanánt műselymet eladó néhány kereskedőt e törvény alapján megbüntette.

A belföldi rendelkezések, amint látjuk, meglehetősen kezdetlegesek: a kereskedelmi minisztérium rendelete egyrészt csak a fonalak és szövetek külső méretmegjelölésére vonatkozik és még ilyen formában sem lépett eddig életbe; a tisztességtelen versenyről szóló törvény pedig csak a kereskedőknek nyújt védelmet maguk közötti felmerült esetekben.

Külföldi példák.

A textiliák kötelező minőségi megjelöléséről és a vele kapcsolatos problémákról kiterjedt és nagyszámu rendelkezést találunk a külföldi államok életében.

A külföld ilyen irányu rendelkezései közül messze kiemelkedik az olasz fasiszta kormány nagyszabásu, törvényen alapuló rendelkezése, amely a selyem és műselyem kötelező minőségi megjelölését iktatta törvénybe. Az olasz selyemtörvény tervezete még 1928-ból való, míg kihirdetése és életbeléptetése az 1932. évi május 1-re esik. E törvény öt szakaszból áll és elrendeli, hogy minden hernyóselyemből készült szövet vagy áru egy körben foglalt védjeggyel láttassék el, amely állami felügyelet és garancia mellett szavatol az áru tiszta selyem voltaért. Ilyen hernyóselyem védjeggyel az áruk addig láthatók el, amíg 15%-nál több idegen anyagot nem tartalmaznak. A törvény megszegése pénzbüntetés. E törvény hatására, amely a Nemzetközi Selyem Szövetség közbenjárására jött létre, az olasz selyemgubótermelés a többszörösére ugrott fel rövid időn belül.

Az olasz selyemtörvényhez hasonlóan, Spanyolország is rendezte a kérdést, nemkülönben Bulgária is, valamint az északamerikai Egyesült Államok is. Az olasz példához hasonlóan Európa egyéb selyemtenyésztéssel foglalkozó államában is foglalkoznak ilyen irányu törvény kibocsátásával.

A selyem és műselyemhez hasonlóan, a len és pamut harcában is találunk ilyen megoldásra irányuló törekvéseket, amelyeknek főleg Németország a hazája. Németországban a Lenszövetség indított harcot a tiszta len és féllen törvényes erejű márkázása érdekében, amely főleg azt célozza, hogy a pamut versenyével szemben megvédje a lenárut. A német tiszta lenárut egy különleges védjeggyel vannak ellátva, míg a féllenárut megjelölésére egy másra jzu védjegy szolgál.

A német nagyszabású lenpropaganda angol és amerikai példákra támaszkodik. Anglia, amelynek hatalmas lenipara van, már 1926-ban megkezdte a lenárúk márkázására irányuló propagandát, főleg az Egyesült Államokban, ahová neki hatalmas kivitele volt. Az angol példát követte a német, majd ezt a francia és 1931-ben a lengyel. Mind a három ország a lenárúk minőségi megjelölése érdekében már eljutott a védjegyeztetésig.

Nálunk a lenárúk védjegyeztetése, de a selyem- és gyapjúárúké is, a fogyasztóközönség bizalmának megszerzésén kívül még azzal a nagy előnnyel is járna, hogy elősegítené belföldi termelésü nyersanyagaink nagyobb fogyasztását. Mind a gyapjú, mind a selyem, mind pedig a len hazai termelésü nyersanyag; ezeknek nagyobb mennyiségben való feldolgozása tehát jelentékeny összeget jelentene a hazai termelési ágaknak. Így a textiliák kötelező minőségi megjelölése nemcsak a fogyasztók érdekeit szolgálná és rendezne egy ilyen régóta rendezésre váró kérdés, hanem közvetve hasznára válnék jó néhány belföldi termelési ágak is.

Pálincás András.

A népies mezőgazdasági szakoktatás módszerei.

A mezőgazdasági termelés sulya a nagybirtokról napról-napra mindinkább a kisbirtokra helyeződik át, abban a mértékben, amelyben az előbbi tért hódít az utóbbi kárára. A birtokviszonyok ilyen alakulása szükségessé teszi a népies mezőgazdasági oktatás teljes kiépítését, mert mindazok az előnyök, melyek a kisbirtok térhódításával járnak, megsemmisülhetnek a szaktudás hiányának zátonyán.

A kiskgazdák szakoktatása szempontjából két iskolatípus jön számításba: az *önálló gazdasági népiskolák* (gazdasági továbbképző iskolák) és a *téli gazdasági iskolák*. Az önálló gazdasági népiskolák tanulói az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 50-ik §-a, valamint az 1921. évi XXX. törvénycikk 1. §-a alapján tankötelesek, életkoruk 12—15 évig terjed. Eber Ernő: „A népies mezőgazdasági oktatás elvei és módszerei” című tanulmányában* az önálló gazdasági népiskolákról ezt írja: „A gazdasági oktatásnak tengelye tehát a gazdasági továbbképző iskolában van.” Anélkül, hogy az önálló gazdasági népiskolák jelentőségét csak a legcsekélyebbel is kisebbiteni akarnám, legyen szabad rámutatnom azokra a szempontokra, melyek a gyakorlatban ellentmondanak Eber Ernő fenti megállapításának. Tagadhatatlan, hogy ez az iskolatípus éppen a tankötelezettség alapján a kiskgazdák legszélesebb rétegeinek ad szakoktatást és egyedül a tanulók létszámát véve alapul, jelentősége látszatra messze felülmúlja a téli gazdasági iskolákét is. Hogy az önálló gazdasági népiskolák a gyakorlatban mégsem képesek feladatukat betölteni, annak oka lélektani tényezőkben rejlik. Aki végighallgatta egy önálló gazdasági népiskola vizsgáját, annak szeme előtt a szaktanítói kar lelkes munkájának eredménydus képe bontakozik ki, a tanulók feleletei a mezőgazdaság minden ágában a tudást tárják eléünk és mégis a gyakorlatban, az életben a haladásból keveset tudnak megvalósítani.

¹ Közgazdasági Szemle 1934. évi 11. és 12. számai.

Hogy a gazdasági továbbképző iskolák miért nem tudnak az életben jelentős eredményeket felmutatni, arra maga Éber Ernő is rámutat fenti tanulmányában: „A család hatása a parasztnál nagyobb, mert annak a gyermeknek, vagy ifjunak családja, akire a gazdasági oktatással hatni akarunk, ugyanazt a foglalkozást üzi és üzte talán évszázadokon keresztül“. Aki a magyar kiskgazda gondolkodását ismeri, az könnyen rájöhet arra az igazságra, hogy egy 12—15 éves gyermek az apa gazdálkodási módját, mely ősi szálló szokásokban gyökeredzik, a szaktudás bármely foka mellett sem képes megváltoztatni. Ritkaság számba megy az a kiskgazda, aki 12—15 éves gyermekének tudásán alapuló tanácsára hallgatva, szakítani fog a megszokott gazdálkodási móddal. Sokkal nagyobb erőkön alapszik ez, semhogy egy 12—15 éves gazdaggyermek a tudás fegyverével felszerelve is azt átalakíthassa. A gazdaggyermek gazdasági cselekedetei az apa által megszabott irányban fognak tovább folyni és a kiskgazdaság vitelét továbbra is azok a szokások fogják kormányozni, amelyet az apa az ő apjától vett át.

Felvetődhetik azonban az a kérdés, hogy a gazdasági továbbképző iskolát végzett gazdaggyermek fog-e változtatni gazdálkodásán akkor, amidőn majd idők multával ő kapja kezébe egy kiskgazdaság vezetését, mikor felserdülve önálló kiskgazdává válik. Az esetek túlnyomó százalékában nyugodtan állíthatjuk, hogy a gazdálkodásban haladás akkor sem fog mutatkozni és a felserdült gyermek gazdálkolása nem az iskolában tanultak alapján fog folyni, hanem az apjától és szomszédaitól látott szokások követése lesz gazdálkodásának lényege. Elmondhatjuk Payot-val: „Mily ritka az a szántó-vető ember és az a munkás, aki igyekeznék a munkát jobban végezni, mint ahogyan elődei végezték, vagy mint most végzik!“ Az emberi cselekedetek a képzetek és érzelmek lelkivilágának a külvilágban való megvalósulásai. Az oktatás a gazdaggyermek lelkében legtöbbször csak a képzeteket viszi be a helyes gazdálkodás módjáról, de elmarad a képzeteknek érzelmi aláfestése, ami nélkül pedig cselekedetet nem várhatunk. Éppen a családi környezetnek és a megszokásnak a kiskgazdák életében oly annyira erős hatóereje akadályozza meg az új, a régitől eltérő gazdálkodásnak kellemes érzelmekkel való aláfestését. Érzelmet csak egy ellentétes és az előbbinél erősebb érzelem tud megváltoztatni és kétséges, hogy az iskola képes-e a család és szokás által kialakított érzelemnél erősebb motívumot belevinni a gazdaggyermek lelkivilágába.

Feltételezve azt, hogy az iskola hatására a gazdaggyermek lelkivilágában a helyesebb gazdálkodásnak mind képzete, mind érzelme megtöri a régi helytelen gazdálkodását, még mindig nincs biztosítva az eredmény. Mire egy 12—15 éves gazdaggyermek abba a helyzetbe kerül, hogy önálló gazdálkodást üzhessen, évek mulnak el. Minden múltó év az iskolában szerzett képzeteket és érzelmeket jobban és jobban elhalványítja. Évrő-évre csökken azok kapcsolódási erőssége és ugyanolyan mértékben növekszik a család, a szokás és a hagyományok által befogadott képzeteké és érzelmeké. Mire a gazdasági továbbképző iskolát végzett gazdaggyermek abba a helyzetbe, illetve korba kerül, hogy a gazdálkodás menetére elhatározó befolyást gyakorolhatna, akkorra lelkivilágában a helyes gazdálkodásról az iskola által bevitt képzetek és érzelmek teljesen elhomályosultak és

kapesoldási erősségük a minimumra csökkent, úgy hogy azok már nem képesíthetik lőt azokra a lelki erőfeszítésekre, melyekre szükség van az újat alkotó, a régivel szakító cselekedetnek.

Nem a tanítói munka, hanem a lelki élet e tényezői azok, amelyek meggátolják a gazdasági továbbképző iskolák munkájának a gyakorlati életbe való átvitelét.

Az iskola falain belül folyó szakoktatás bármennyire is igyekezzék a helyi gazdasági viszonyokhoz alkalmazkodni, kénytelen — legalább is ezek keretén belül — általánosságban mozogni és soha nem lesz képes minden egyes tanuló különleges gazdasági viszonyaihoz alkalmazkodni. Ha első tekintetre egy-egy község kisközségeinek üzemvezetése egyformának is látszik, mélyebben beletekintve az egyes gazdasági üzemekbe, számtalan különbözőséget, egymástól eltérő adottságot fogunk találni, amelyekben a haladás megvalósítása is más és más eljárásokat igényel. Ami egyik helyen helyes, az a másik helyen ártalmas lehet. A helyes általános ismeretéből a saját viszonyai között megvalósíthatót nemcsak egy 12—15 éves gazdaggyermek, de legtöbb esetben egy tapasztalatokkal rendelkező kisközség sem tudja kiválasztani. A helyes gazdálkodásról tanult általános ismeretek csak irányelveket adhatnak, amelyeket a gyakorlatban a viszonyok számtalan változata különbözőképp enged megvalósítani.

A kisközség népies mezőgazdasági szakoktatásának, ha eredményes akar lenni, keresnie kell azokat az utakat, amelyek segítségével *a haladás útjában álló lelki tényezők leküzdhetők* és az általános irányelveken felül az adott esetekben is utmutatással szolgálhatnak a gazdálkodásuk okszerűbb viteléhez. Erre a feladatra a legmegfelelőbb iskolatípus *a téli gazdasági iskola*. A gazdái fijak az iskolába akkor kerülnek be, amidőn már több-kevesebb beleszólásuk van a gazdaság üzemvitelébe (17—24 éves korban, de akadnak nős, önálló növendékek is). Az iskolában a téli tanítási idő alatt megszerzett képzetek egy részét nyáron, a saját gazdaságukban töltött idő alatt — először talán kísérletképen — próbálják megvalósítani és különleges adott helyzetükben mért szaktanácsban is részesülnek gyakorlati oktatásuk céljából őket meglátogató tanáraiktól. Még az idősebb gazdái fiaknál is igen gyakori jelenség, hogy az apa parancsszava kerékkötője a gazdái fiu lelkes haladni vágyásának. Ezek az esetek sem reménytelenek, mert itt is meg fogja hozni az idő a haladást. A téli gazdasági iskola fenntartja végzett tanulóival (aranykalászos gazdáiival) továbbra is a kapcsolatot és az évről-évre megismétlődő tanári látogatások ébren tartják lelkében a haladást célzó képzeteket és érzelmeket, erősítik ezek kapcsolódási intenzitását és csökkentik a család, szokás és hagyomány elhomályosító befolyását. Ezek a feladatok azonban megkövetelik azt, hogy egy-egy téli gazdasági iskola körzete ne egy egész vármegyére, vagy még ennél is nagyobb területre terjedjen ki. A kisközség gazdálkodási módjának állandó és folytonos figyelemmeltartása, a szükséges szaktanácsal való ellátás és a végzett tanulókkal szükséges intenzív kapcsolat fenntartása csak akkor valósítható meg, ha egy téli gazdasági iskola körzete nem terjed nagyobb területre, mint egy járás. Nemcsak a kisközségekkel való szoros kapcsolat, de a gyakorlati szaktanácsadás is megköveteli a korlátozott területi körzetet. Hogy az iskola tanára apró dolgokban

— legtöbbször pedig a haladás ezeken mulik — nyugodt lelkiismerettel adhasson szaktanácsot, annak első előfeltétele az, hogy a tanár a vidék természeti viszonyait, a gazdák szokásait a legapróbb részletekig ismerje, ami nagy területre vonatkozóan lehetetlen. A kiskisgazdaságok térhódításával kapcsolatban a legelső feladata a téli gazdasági iskolai rendszer járásonkénti teljes kiépítése és a kiskisgazdaságok szaporítására irányuló minden intézkedés eredményes voltának első feltétele a *téli gazdasági iskolák számának szaporítása*.

A népies mezőgazdasági szakoktatásnak sokat vitatott kérdése, hogy az a földművelésügyi vagy a közoktatásügyi kormány fenntartósága alatt álljon-e? Amíg a téli gazdasági iskoláknak csak az iskola falain belül végzett oktató munkáját tekintjük, mindkét felfogás mellett és ellen lehet érveket felsorakoztatni és szinte végnélküli vitákat kezdeni, amint azonban tultekintünk az iskola falain és a téli gazdasági iskolák igazi feladatát abban találjuk, hogy egy vidék gazdálkodásának szellemi központjai legyenek, akkor a vita már el is dölt. Az iskola falain belüli munka feladata tulajdonképpen csak a helyes gazdálkodás képzetének felkeltésében és a haladás vágyának a tanuló lelkivilágába való bevitelében áll. A haladás tulajdonképeni megvalósítása az iskola falain kívül, a kiskisgazdákkal való állandó érintkezés és folytonos tanácsadás segítségével történik. Ennek a tanácsadásnak és szellemi gazdasági vezetésnek pedig a mindenkor agrárpolitikához kell igazodnia, amelynek irányítója a földművelésügyi miniszter. Az iskoláknak, hogy tanácsadási feladatukat a mindenkor agrárpolitika által megkívánt irányban fejthessék ki és a kiskisgazdákat a nemzeti gazdasági élet megkövetelte uton vezethessék, a földművelésügyi kormánnyal kell szoros kapcsolatban lenniök.

Vadnai Jenő.

A vásárintézmények szervezete.

A nemzetgazdaság mai önellátó jellege következtében sok kényszerforma honosodott meg a gazdasági életben, amelyek a szabad mozgást olyan szűkre korlátozzák, hogy egy Vásár nyújtotta gazdasági találkozás a belföldi, de különösen külföldi vonatkozásban jótékony hatást vált ki. Az a sok akadály, mely az egészséges gazdasági vérkeringés útjában áll, mérsékelten kisebb lesz és a Vásárt ma már kétségtelenül megmérhető élénkség, konjunktura kíséri.

A jelenlegi világ gazdasági válság előtt a vásárok célja a hazai ipar és kereskedelem mellett az export-import és transito-kereskedelem fokozása volt. Különös jelentőséggel bírtak azok a vásárok, melyek a nemzetközi kereskedelmet tudták minél jobban központosítani. Főképp olyan országok vásárai, amelyek jó földrajzi fekvésük mellett hazai iparral nem, vagy csak kis mértékben rendelkeztek és ily módon a belföldi kereskedelem és az ipar érdekeinek sérelme nélkül, száz százalékgig tudtak érvényesülni. (Pl. Saloniki.)

Hasonló helyzet állott elő akkor, ha az illető államban olyan erős ipar volt, amelynek a külföldi ipar versenytől nem volt mit félnie. (Pl. Birmingham. London, Lyon és Lipcse.)

Más volt azonban a helyzet azokban az államokban, amelyek ugyan már nem tisztán mezőgazdasági jellegűek voltak, de iparuk

ban még nem olyan erősek, hogy a belföldi szükségletet teljes mértékben elláthatták volna. Ezekben az iparvédelem elve legalább is oly mértékben jutott kifejezésre, mint a kereskedelem szabadságának elve, s az ipari és kereskedelmi érdekeltségek között állandóan egy arany középutért folyt a harc, ami az erőviszonyok szerinti meg-egyeztéseken végződött. (Pl. Budapest, Milano, Pozsony, részben Prága is.)

1930 után ez a régebbi helyzet teljesen megváltozott. Európa összes államai az *önellátásra* rendezkedtek be, mely lassan olyan méreteket öltött, hogy csaknem tökéletesen elszigetelte egymástól még a természetes fogyasztópiacokat is. A védő és harci vámok, a kereskedelmi szerződések, a devizagazdálkodás korlátozásai nemcsak a nemzetközi és magángazdaságok életét bénították meg, hanem az ezekkel összefüggő közületi jövedelmet is erősen lecsökkentették. A hazai fogyasztás ellátásáért megindult küzdelem eredményeképpen sok helyen nyers anyag nélküli iparok nőttek fel, s a közületek, sőt a magángazdaságok is szívesen, vagy kényszerűségből főcéljuknak a hazai ipar támogatását és nevelését hirdették. Természetes, hogy ilyen légkörben a nemzetközi vásárok feladata is a hazai ipar kiszolgálására koncentrált.

Miért nevezik mégis *nemzetközinek* az ilyen zárt nemzetgazdasági kereteken belül megrendezésre kerülő, lényegében nemzeti árumintavásárt?

Elsősorban azért, mert külföldi kiállítók mégis vannak, akik részben belföldre, részben transit adnak el, részben kompenzációs alapon cserélnek, vagy nyersanyagot, illetőleg félgyártmányt hoznak be, amelynek behozatala elé nem gördítenek különösebb akadályokat. Fontos körülmény továbbá az ipari újdonságok, szabadalmak bemutatása, esetleges eladása, melyek mind nemzetközi értékek, s azok propagálása mindenütt hasznos. Végül a Vásár nyújtotta alkalmat a megnehezített, nemzetek közötti személyforgalom is tekintélyes mértékben szokta kihasználni és az idegenforgalom jórésze a Vásárral kapcsolatban zajlik le minden esztendőben.

Az elsoroltakból láthatjuk, hogy az európai vásárok céljai 1930 óta lényegesen megváltoztak. Sok vásár meg is szűnt és a gazdasági élet harcában megmaradt vásárok tekintélyes része is csak erős közületi támogatással, vagy igen szilárd anyagi bázison állva tudja átvergődni az autarkia és a válság nehéz éveit. Annál inkább öröndetes, hogy a Budapesti Nemzetközi Vásár szervezeti formájában változatlanul megmaradva, a nehéz viszonyok között is állandó fejlődést mutat fel.

A Kereskedelmi és Iparkamara 1912-ben vette át a Fővárosi Kereskedők Egyesületétől, s erősen megizmosodva érkezett el a három évtizedes jubileumig és 1925 óta, mint Nemzetközi Vásár intézmény az ország határain túl is visszhangot keltő gazdasági eseménnyé lett.

A Vásár óriási mértékű kialakulása időszerűvé teszi a legmegfelelőbb szervezeti forma kérdését. Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy a Vásár közérdekű szempontjai egyre nagyobb méreteket öltenek, s a Vásár már nem apróbb vagy nagyobb érdekesoportok által majorizált akció, hanem az országos magyar érdekeket vagyis minden érdekesoportot felkaroló intézménnyé szélesedett ki. A feladat tehát megtalálni azt a jogi, illetve szervezeti for-

mát és anyagi bázist, amely mellett a Budapesti Nemzetközi Vásár megmarad:

- a) általános közérdekű, minden érdeket egyesítő,
- b) altruisztikus, vagyis nem haszonra dolgozó,
- c) és mégis kommerciális szellemben működő intézménynek.

Ha a többi európai vásárok szervezeti formáit nézzük, ezek között megtaláljuk a részvénytársaságot, a közüzemet, az állami intézményt, az egyesületi megoldást, a szövetkezetet, a majorizált közüzemi alakulatot és végül érdekképviselési alapon működő u. n. csúcs-szerv intézményt.

Igy a *lipcsei* vásár altruista egyesületi alapon működik (Gesellschaft des öffentlichen Rechtes), a kereskedelmi kormány védelme alatt. Anyagi alapját szubvenciók és egyéb hozzájárulások alkotják. A Messe keretein belül részvénytársaságok alakultak, amelyek természetesen már nem altruista jellegűek. Ezek bonyolítják le az építkezési kölcsönök és egyéb beruházások költségeinek a felvételét is. A vásár vezetőségében képviselve vannak: a birodalmi kormány, a szász kormány, Lipcse városa, a lipcsei kamara és a kiállítók kiküldöttei.

A *lyoni*, altruista egyesületi alapon működő vásárnak üzleti természetű ügyeit külön részvénytársaság intézi, melynek részvényei főleg a város és érdekképviselések kezében vannak, de magánkézben is van részvény. A vásár vezetősége a város polgármesterén kívül a kamara és az érdekképviselések kiküldöttei. A *baseli* vásár szervezeti formája szövetkezet. Tekintélyes alaptőkével, melyet az állam, a város és az érdekképviselések jegyeztek. A város anyagi természetű támogatása a mindenkori deficittel egyenlő nagyságú szubvenció, azonkívül hitelnnyújtás (kamatgaranciával). Vezetőségét az állam, a város és az érdekképviselések delegáltjai alkotják. *Prága vásárja* városi közüzemi jellegű részvénytársaság. Városi alapítás. Alaptőkéjét főleg a város és az állam jegyezték. Az állam anyagi támogatása igen nagy mértékű, állandó kiállítási épület nyújtásában nyilvánul meg. A vásár ügyeit a kormánybiztos, a város és a részvényesek megbízottjai végzik. A *bécsi* vásár szervezeti formája városi közüzemi jellegű részvénytársaság, melynek részvényeit egy többségi szindikátus tartja, ebben képviselve vannak az állam és a város. Erős anyagi támogatást kap a várostól, a bécsi kamarától és Alsó-Ausztria tartománytól. A vásár vezetősége: az állam, a város, a kamarai és tartományok részéről kiküldött tagokból tevődik össze. *London-Birmingham vásárait* az illetékes kereskedelmi kamarák saját alapjaikból tartják fenn. A *párisi vásárt* a kamara védnöksége alatt álló Kereskedők és Iparosok Társulata rendezi. Városi és állami támogatást élvez. Az *utrechti* vásár szervezeti formája társulat. Címe: „Királyi társulat vásárok tartására.” Anyagi bázisát a kormány, a város és a kamara támogatása teszi. A *posnani vásárt* saját költségvetése terhére rendezi a város. Külső támogatást nem kap. *Milano, Bari* városok vásárait autonóm testületek. (Ente autonomo.) Kisebb közületi szubvenciót élveznek.

Az európai vásárok szervezetének rövid ismertetése mutatja, hogy a nemzetközi vásárok mindenütt olyan szervezeti formában működnek, amely — felülemelkedve az érdekesoportok közötti versengéseken, — az egységes irányítás nehéz, de fontos munkáját leg-

jobban tudja elvégezni. Különösen nagy szerepe van a magasabb vezetésnek azokban az országokban, ahol az ipari és kereskedelmi erőviszonyok állandó pozíció-harca van előtérben.

A Budapesti Nemzetközi Vásár multja azt bizonyítja, hogy az érdekképviseleti arany középutat eddig mindig meg tudta találni. A 30 éves jubiláris vásár eredményei ez évben is megmutatták, hogy a gazdasági tényezők harmónikus összműködése milyen sikert tud még a mai kritikus viszonyok mellett is felmutatni. A látogatók száma közel 100.000-el nőtt (700.000), az üzleti siker sem maradt el a tavalyihoz képest, sőt bizonyos vonatkozásokban jóval felülmulta azt. Öröndetes javulás volt észlelhető különösen az építő-, vas- és gépipari szakmákban, ami az évek óta visszahuzódó beruházási hajlandóság piacon való megjelenésében nyilvánult meg. A Vásár exportja is — jóllehet az árupengő elleni kedvezményes exportot ez évben először nem engedélyezték, — igen eredményes volt. Az európai piacokon kívül még a tengerentúlra is történtek kisebb-nagyobb eladások, próbamegrendelések, különösen magyar íparművészeti, a világhírű finom porcellán és tömegáruk, élelmiszer, vas- és gépipari gyártmányokban.

Ilyen körülmények között a Vásár további kifejtése, — különösen egy, a gazdasági érdekeket a legmegfelelőbben összeegyeztetni tudó szervezeti formának a kialakulása — a vásárintézmény hasznossága, közérdekű szerepe, élénkítő és nevelő hatása következtében gazdasági életünknek egyik legelsőranguan fontos kérdésévé nőtt.

Krasznay Károly.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Érdekképviselési jelentések.

Kereskedelmünk és iparunk az 1934. évben. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának a m. kir. kereskedelemügyi Miniszterhez intézett jelentése az 1934. évről. Budapest, Athenaeum 1935. — 189 l.

A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége XXXIII. évi jelentése az 1935. évi rendes közgyűléshez. Budapest, Pallas. 1935. — 224 l.

A Magyar Textilgyárosok Országos Egyesülete igazgatóságának 1934. évi jelentése az 1935. évi XLI. rendes közgyűléshez. Budapest, 1935. — 84 l.

A Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesülete 1934. évi jelentése az 1935. évi XXVII. rendes közgyűléséhez. Budapest, 1935. — 112 l.

Jelentés a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének 1934. évi működéséről. Budapest, 1935. — 134 l.

A Biztosító Intézetek Országos Szövetségének jelentése 1934. évi működéséről. Budapest, 1935. — 38 lap.

Nemzetgazdaságunk mai állapotában az érdekképviselési jelentéseknek fokozottabb a jelentőségük: a válsággal kapcsolatban föllépő új meg új problémák, az állami beavatkozások változó szövevénye, a külföldi országokkal való kapcsolatok ingatagsága egész termelési struktúránkat nagyobb bizonytalanságban tartják és fokozottan szükségessé teszik, hogy az érdekelt termelési ágak hallassák hangjukat, informálják az intézkedésre hivatott többségeket, ismertessék helyzetüket, nehézségeiket, kívánságaikat. Végigolvasva néhányat a lapunknak megküldött, ezévi érdekképviselési jelentések közül, azt mernők mondani, hogy éppen az említett okoknál fogva izgatónan érdekes s időszerű problémákkal teljes olvasmányok. Áll ez elsősorban a *Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentésére*, amelynek példás mintaszerűségét már nem egyszer kiemeltük a Közgazdasági Szemle hasábjain. A jelen kötet is ugy tárgyi, mint formai tekintetben valóban kitűnőnek mondható összefoglalása ipari és kereskedelmi helyzetünknek; úgy a gyakorlat, mint az elmélet emberei részére alapos tárgyi és kritikai tájékozást nyújt s a jelenlegi állapotokba való beilleszkedés lehetőségét adja meg. A kötetből bizonyos rezignációval csendül ki a szabadforgalom elvi alapja.

Az „általános rész“ jelenleg is a pénzügyek tárgyalásával kezdődik: ismertetve az államháztartás nehézségeit s a kiadások csökkentését, rámutat arra, hogy az önkormányzatok kiadásaival együtt

a közületek a becslésszerűen megállapított nemzeti jövedelemnek mintegy 40%-át veszik igénybe, ami kétségkívül tulmegy a teherviselőképeség határain. Ismét kiemeli a jelentés azt az aggasztó körülményt, hogy a Budapest székesfőváros szolgálatában álló összes személyek száma meghaladja a fővárosi önálló iparosokét. Viszont az 1935. évi előirányzat Budapesten még mindig 153 P fejenkénti kiadásnak felel meg, sokkal nagyobb, mint a gazdaságilag jóval kedvezőbb háboru előtti időben.

A „Kereskedelem“ fejezetben megállapítja a jelentés, hogy a gazdasági válságokra jellemző kereskedelemellenes irányzat nem enyhült. Sajátos tünete azonban korunknak, hogy az ellenséges felfogás ezuttal nem árdrágításért, hanem a termények túlalacsony áráért okolja a kereskedelmet. Ezért próbálják a termelői árakat mesterséges árszabályokkal felemelni, ami a piaci egyensúly megzavarására vezet. A jelentés részletesebben ismerteti és bírálja a magas termelői árak elérésére irányuló alkalmi irányításokat, a tej, a burgonya, a tűzifa, a gyapju forgalmának szabályozásait s rámutat azok nem egyszer ferde következményeire. Ugyancsak kitér a kereskedelem „túlméretezettségének“ tévhitére is, kifejtve, hogy az hazánk általános kultúrszinvonalához mérten külföldi statisztikákhoz arányítva a kereskedők száma alacsonynak, sőt egyenesen kedvezőtlennek mondható. Viszont a közölt statisztikai vizsgálódások szerint a kereskedőosztály átlagos életszínvonala mindjobban csökken s már aggasztónak tekinthető.

A „külkereskedelem“ általános helyzetképével kapcsolatban a jelentés megjegyzi, hogy „a szabad forgalom maga az iratlan tervszerűség“ s hogy „a kötött vagy tervgazdálkodás a szabad forgalommal szemben állhatatlanságot jelent“. Ezt jellemzően bizonyítják külkereskedelmünk alakulásának adatai, az országonkénti forgalom meglepő eltolódásai. Elég Német- és Olaszországra, valamint Ausztriára céloznunk. „Ha meggondoljuk, hogy a napjainkban érvényesülő gazdaságpolitikai irányítás az export alakulásából messzemenő belgazdasági következtetéseket von le (termelés átállítása, premizálás, stb.) a forgalmi irányváltozások hasonló megismétlődései komoly veszélybe sodorhatják közgazdasági életünk folyamatosságát“ (20. l.). Messzire vezetne, ha a jelentést követve részletesebben kitérnénk 1934. évi külkereskedelmünk beható, kritikai boncolására, devizagazdálkodásunk, a kliring-, kompenzációs és szabadforgalom eredményeire, szerződéseinkre s azok alapján egyes államokkal lebonyolított forgalmunkra. „Kereskedelempolitikai helyzetünk összefoglaló jelentése magyar vonatkozásban is szomorú teljességgel ábrázolja a világkereskedelem önműködő mechanizmusának teljes megsemmisülését az utolsó öt esztendőben.“ S a külkereskedelmi helyzet arra vall, hogy „külkereskedelmi politikánk fájdalmas próbaideje még egyáltalán nem járt le“ (30. l.).

Kedvezőbb képet kapunk a gyáriparról, az 1933-as adatok szerint a vállalkozások száma, a munkáslétszám, erőgépek kihasználása, munkaórák és üzemanyagok mennyisége mind javulást mutatnak. Érdekes adatok és táblázatok szemléltetik, hogy az új autonóm vámtarifa kilencéves fennállása alatt milyen, egyébként közismert eltolódások állottak be iparágaink jelentőségében: élelmiszer-, vas- és gépiparunk terén viszonylagos hanyatlás, ellenben a szövőipar és a vegyipar terén emelkedés mutatkozik. A kis- és kézműves-

ipar helyzetképével kapcsolatban kiemeli a jelentés a Kamara kézművesipari munkaszerző akcióit, köztük a háztatarozást, továbbá a reális árkalkuláció érdekében kifejtett tevékenységét. Az ipartestületeknél pedig azok anyagi megszilárdulását, de tevékenységük fokozódását is állapítja meg.

A „különös rész“ kitűnő kis monografiákban mutatja be a különböző szakmák helyzetét s nem lehet itt feladatunk, hogy ezekre is kitérjünk, bár kétségtelen, hogy az „általános rész“ nyújtotta képet ezek a részletadatok teszik valóban szinessé. Mégis egy-két ebben a részben hangsúlyozott tényt kiragadva talán nem fölösleges itt is megismételni. Ilyenek élelmiszeriparunk területén liszt kivételünk mindinkább fokozódó nehézségei. Lakosságunk hus- és zsirfogyasztásának rendkívül alacsony volta, amin e szakma szerint a fuvardíjak és közterhek mérséklésével lehetne segíteni; különösen ki vanatosnak jelzik a Budapestre irányított szállítmányok 1931-ben megvont fuvardíjkedvezményének visszaállítását. A tejgazdaságot illetőleg az ártámogatás nem oldhatja meg a rentabilitás problémáját, itt is megfelelő fogyasztási propaganda volna a legcélravezetőbb eszköz. Az elégtelen fogyasztás különösen szomorú helyzetet teremtett söriparunknál, ahol a gyárak termelési kapacitásának kihasználása, jóllehet a fogyasztás 34-ben valamivel emelkedett, még mindig csak 10 százalékos.

Viszont külföldi nyersanyagokkal dolgozó iparainknak legfőbb problémája s úgy az áralakulást, mint a kivitt leginkább befolyásoló tényező a nyersanyag és ezzel kapcsolatban az idegen devizák megszerzése volt. Ez volt a főoka annak, hogy például vas- és fémiparunk távoli, exkliring piacokat volt kénytelen felkeresni exportja részére, ami az árak lecsökkentését vonta maga után. A szövőiparnál is az önkompenzációval nem rendelkező vállalatok legalább is ideiglenesen üzemük csökkentésére kényszerültek, bár egészben véve a nyersanyagellátás terén e szakmában nem voltak olyan bajok, aminőktől tartottak. A pamutipar terén a külföldi anyag pótlására a lenszalma rostosításával végeztek sikeres kísérleteket, bár ilyen szövet még nem került forgalomba. Nagy műselyem-behozatalunk egy belföldi fonóda felállítását tenné indokolttá, ennek azonban kereskedelempolitikai akadályai vannak, mert szerződéseinkben igen sokszor a műselyem behozatala ellenében lehet mezőgazdasági terményeink elhelyezését biztosítani. A ruházati ipar szakmájában a jelentés kiemeli a férfiszabóipar nehéz helyzetét, amelyet a tisztviselői illetmények csökkentése mellett az Országos Ruházati Intézet versenye is súlyosbít. Szépen fejlődő vegyiparunkban a szappangyártás terén az 1934-ben kötelezővé tett minőségi megjelölés az egészségtelen és árromboló versenyt van hivatva megszüntetni.

Idegenforgalmunk területén a jelentés dicsőreleg emlékezik meg Fabinyi Tihamér kereskedelmi miniszter központosított és erőteljesen irányított propagandájáról.

A *Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének XXXIII. évi közgyűlési Jelentése* is a gyáripar általános nehézségeinek hangsúlyozásával kezdődve, megállapítja, hogy „igazi javulás addig be nem állhat, míg Európában az őszinte megbékülés politikája el nem következik, míg együttes okossággal méltányosan véget nem vetnek a devizapolitikai kaosznak, meg nem oldják a nemzetközi adósságok kérdését és rendet nem teremtenek a kereskedelempolitika vadonjá-

ban.“ (6. l.). Még ily súlyos nemzetközi körülmények között is sokat tehet a kormányzat az ipari termelés érdekében: nevezetesen nálunk, ahol munkanélküli segély nincs, fokozottabb fontossága van a beruházásoknak, már a munkanélküliség enyhítésének érdekében is. Emellett olyan közlekedési politikára van szükség, amelyben a MÁV. nem öncél, hanem a nemzeti termelés eszköze. Végül a közüzemeket illetőleg az adózók pénzén nem szabad versenyt támasztani az adózók üzemeinek.

Az iparpolitikai jogalkotás ismertetése után ez a Jelentés is természetesen részletesen foglalkozik a deviza-kérdéssel, amely a szövetség elnökségének és irodájának „szakadatlanul megújuló munkaforrása volt“. Azután beszámol a diplomás ifjúság elhelyezéséért folytatott akcióról, amelynek eredménye 207 ifju elhelyezése volt. Ismerteti a Magyar Racionalizálási Bizottság, az Ipari Munkaszervező Intézet, a Magyar-Román Kereskedelmi Kamara tevékenységét, azután az egyes iparágak helyzetét, a hamis származási megjelöléssel ellátott áruk lefoglalását elrendelő madridi egyezmény becikkelyezését, a gyárak detail-árusításának ügyét stb. A szociálpolitika fejezetében fejtegeti az OTI öregségi biztosítási tartalékalapja elhelyezésének nehéz kérdését, a genfi munkaügyi konferenciát s megrója a főváros szociálpolitikai osztályát, amely a 40 órás munkahét kérdésével kapcsolatban előterjesztést intézett a kormányhoz, egyszerű szorzási és osztási művelettel vélvén megoldhatónak ezt a fölötté szövevényes problémát, holott a 40 órás munkahét terve még a szakemberek genfi konferenciáján sem kapta meg a többségi hozzáulást.

Részletesen, országonként elemzi azután a jelentés vámpolitikánk és külkereskedelmünk alakulását és ez is megállapítja, hogy a római egyezmények Magyarországnak az első esztendőben nem hoztak megfelelő eredményt. Megemlékezik az autonóm vámtarifa tízéves jubileumáról és úgy véli, hogy mindenki, „akinek a tarifa megalkotásában része volt, nyugodt lelkiismerettel állapithatja meg, hogy az adott körülmények között az egyetlen gyakorlati gazdaságpolitika, amelyet Magyarország a megváltozott körülmények között követhetett, az, amelyet az új vámtarifa reprezentál.“ (156. l.)

Az adó- és illetékügyek fejezetében a jelentés egyebek között a kartellilleték kivetésének kérdését ismerteti, majd panaszkodik, hogy az exportált áruk forgalmi adóváltságának visszatérítése mennyire késedelmesen történik. A közlekedés rovatban legrészletesebben az u. n. „hűségnyilatkozatok“ ügyéről s a MÁV-val erészt folytatott tárgyalásokról számol be. Tudvalevőleg a MÁV igazgatósága a hűségnyilatkozatok értelmében fuvardíjkezdvezményt csak azoknak a küldeményeknek ad, amelyek feladói kötelezik magukat, hogy 30 km távolságon túl kizárólag a vasutat veszik igénybe. A jelentés a szövetség belső életének és mérlegének ismertetésével végződik.

A *Magyar Textilgyárosok Országos Egyesületének 1934. évi közgyűlési jelentését* a jól végzett munkának, a fejlődés örömeinek s az iparág jelentőségének tudata tölti be, a jövőért való aggodás hátterével. Ennek az aggodásnak az alapja az 1934. év mérlege: a termelés emelkedése, ennek dacára a termelési költségek drágulása, a rentabilitásnak további s most már rendkívül erősen érezhető leromlása. (32. l.) A termelési költségek részben a nyersanyagárak, de igen lényegesen a devizafelárak miatt emelkedtek. Erészt meg-

emliti a jelentés azt a drágító hatást, amelyet a rendszertelen anyagbeszerzés közvetve azáltal fejt ki, hogy soha nem képzelt módon irracionálissá teszi a termelést. Ehhez járul a szociális és közterhek magas színvonala. A devizagazdálkodás főproblémájaként a jelentés a felárak kérdésének rendezésében látja: ezek ugyanis az évek folyamán nem szervesen alakultak ki, hanem incidentaliter s ennek folytán az egyes felárkategóriák között lassankint ellentmondások és egyenlőtlenségek keletkeztek, amelyek az egész felárrendszert rendkívül komplikálttá s emellett gyakran a legfontosabb valutáris érdekekkel éppen ellenkező hatásúvá teszik. Viszont a textilipar statisztikai adatait ismertetve, a jelentés büszkén mutat rá, hogy azon ismérvek alapján (munkáslétszám, munkanapok, bérek, termés hozama), amelyekkel egy termelési ág közgazdasági jelentőségét mérni lehet, a textilipar a többi gyáripárokkal szemben a legelső sorba emelkedett.

A *Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesületének 1934. évi közgyűlési jelentését* is a devizagondok dominálják s a beszámoló elsősorban a nyersanyagbeszerzéssel kapcsolatos problémákat és küzdelmeket ismerteti. Nem kevésbé fontos azonban e szakmában az árelemzés kérdése; a vegyészeti cikkek olcsóbbodását a közterhek növekedése s a nyersanyagbeszerzési felárak nagy részben ellensúlyozták. De talán legnagyobb sullyal érését az árromboló vesény esik latba, ennek megfékezésére a szappantermelés terén az egyesület ipari zártszám megvalósítását sürgeti, amely esetben a reális termelőfeltételeket biztosító kartel megalakítása azonnal megtörténhetnék. A numerus clausus már megvalósult a lenolajgyártásban, a kókuszszirgyártásban. Fontos kérdése a szakmának a márkaárak árvédelme, amelyet kuriai ítélet a karteltörvény rendelkezései alá utalt s amely állapot rendeleti uton való szabályozásának késedelmét a szakma erősen sinyli. A jelentés a szakma szempontjából részletesen ismerteti külforgalmunk alakulását. Az adóügyek rovatában különösebben a forgalmi adóváltság kérdését; a cipőkrem és mosószappan forgalombahozatalát szabályozó rendeleteket s más hasonló szabályozást megvalósító tervezeteket. A szociális és közlekedésügyek ismertetése után itt is részletesen az egyes szakmák helyzete következik. Befejezésül a jelentés megállapítja, hogy a vegyészeti termelés a legtöbb szakmában emelkedett, a rentabilitás azonban nem, úgyhogy csak a legtekintélyesebb vállalatok tudtak csekély nyereséget felmutatni, több üzem pedig veszteséggel zárta üzletét.

A *Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének 1934. évi jelentéséhez* ezuttal is *Hegedüs Loránt* irt előszót, hangsúlyozva, hogy a mechanizálásra való törekvés s az egyéni felelősség megőlése veszélyeztetik a hitelélet alapjait s hogy csak oly érdekképviseltek képesek sikeresen vállalni feladatukat, „amelyek mennél távolabb állanak állami beavatkozástól, bürokratikus előírásoktól és a kényszerszertársulások igen kevésbé bevált rendszerétől“. Megállapítja, hogy a külföld máris mennyire méltányolja a magyar bankok önerejükből végzett erőfeszítéseit s hogy belföldön is a bankellenesség hangulata tűnőben van, nevezetesen „az ingó tőke és a földbirtok közötti szolidaritás érzése megerősödött“. Két kívánságát fejezi ki: először azt, hogy annak a „mesterséges és nem veszélytelen“ beavatkozásnak, amelyre a kormány a gazdaadósságok rendezése tekintetében elszánta magát, további lépései mennél inkább az érdekeltségek auto-

nóm szervei s mennél teljesebb együttműködés alapján vitetessenek keresztül, másodsor: hogy a pénzügyi és gazdasági kérdések nemzetközi rendezésére a kínálkozó alkalmak megfigyeltessenek és kihasználtassanak.

A Tébe keretébe jelenleg 375 intézet tartozik. 34 a fővárosi és 341 a vidéki osztályba. Szervezetében 1934-ben annyiban történt változás, hogy a gyors elhatározást kívánó ügyek megoldására „végrehajtó bizottságot” alakítottak, amely üléseivel biztosította a pénzintézetek vezetőinek aktív közreműködését az egyesület irányításában. A bankpolitikai és hitelügyek fejezetében a jelentés beszámol arról, hogy az egyesületnek szerepe mindinkább fokozódik az állami hitelműveletekkel kapcsolatos ügyekben, ismerteti a mérlegkészítéssel, devizaügyekkel kapcsolatos problémákat s hivatkozik arra, hogy az Egyesület által kezdeményezett „forgatható fuvarokmányok” kérdése nálunk immár törvényileg rendeztetett s a remélhetőleg nemsokára létrejövő nemzetközi egyezmény által a vasúton fuvarozott áruk meghitelezése meg fog könnyíttetni. Külön fejezet foglalja össze a gazdaadósságok és adósvédelmi intézkedések terén az egyesület tevékenységének eredményeit. A jelentés panaszolja, hogy bár közgazdaságunk érdeke lenne a hiteléletet megbénító rendelkezések fokozatos visszafejlesztése, a kormányintézkedések tulnyomóan a korlátozások fokozását és a hitelezői igények visszafejlesztését célozták. Az Egyesület számos felterjesztést tett és tárgyalást folytatott a hitelezői érdekek megvédése s a rendeletek helyes végrehajtása ügyében. Ismét hangoztatja a jelentés egy „birtokközpont” megalakításának szükségességét; azokat az ingatlanokat, amelyekre nézve a jelenlegi állapot fenn nem tartható s amelyek értékesítése az adós nemtörődömsége, tehetetlensége vagy rosszakarata következtében nem lehetséges, a birtokközpontnak kellene átvennie s úgy az adós, mint a hitelező érdekeinek legjobb megóvásával értékesítenie. Az erre vonatkozólag készített tervezet tárgyalása azonban, tekintettel a kérdéssel összefüggő telepítési tervekre, egyelőre felfüggesztetett.

A jogalkotás fejezet nagyobb részét egyfelől a devizajogszabályok ismertetése tölti ki, ahol különösen a transfermoratóriumos követelések elévülésének bizonytalanságára hívja fel a jelentés a figyelmet, másfelől a bankfuziókkal kapcsolatban szükséges cégjogi, társulati adó- és illetékügyi szabályozást tartalmazó tervezet. Az adókat illetőleg megállapítja a jelentés, hogy nincs kereseti ág, amely a bankokhoz hasonló terheket viselne. Felmerült a valódi helyzetet feltűntető „vasmérlegek” terve, azonban nem lenne ajánlatos a mérlegek iránt bizalmatlanságot kelteni, ezért az Egyesület inkább a konkrét sérelmek orvoslását szorgalmazza, így azt kívánja, hogy a pénzügyi hatóságok vegyék tudomásul a tőketartalék terhére végzett értékküigazítást s hogy a régi, a társulati adótörvény előtti gyakorlat alapján még egyes vállalatoknál „rejtett tartalék”-ként felvett betétek, amelyek egyes vagyontárgyak veszteségének ellentételeként állítottak be, adórevízió alapján ne vétessenek utólag adó alá. Az erre vonatkozó rendeletek kilátásba helyezettek.

Említsük még meg, hogy a diplomás ifjak elhelyezésének akciójában a Tébe intézetei 50 ifjunak adtak állást s hogy azóta is 94 új tisztviselőt vettek fel.

A Biztosító Intézetek Országos Szövetségének jelentése 1934.

évi működéséről mindenekelőtt megállapítja, hogy a gazdasági élet javulásának tünetei a biztosítási üzletágban csak igen csekély mértékben voltak észlelhetők. A tüzbiztosítás díjbevétele az előző évvel szemben 3.35%-kal, a jégbiztosításé 11.72%-kal csökkent, viszont a betörés elleni biztosításé 4.10%-kal, a baleset-, szavatossági és autóbiztosításé 6.22%-kal, a szállítmánybiztosításé 18.31%-kal nőtt. Az életbiztosítás összdíjbevétele 27,952.893 pengő, 7.41%-kal kevesebb, mint 1933-ban. Az utóbbi ágazatot természetesen legerősebben érinti az általános válság s a devizakorlátozások mellett a dollár leértékelése is. Egyébként a kormány 1936 december végéig meghosszabbította rendeletét, amely szerint új biztosító társaságok alapítására, illetve külföldiek letelepedésére engedélyt kiadni tilos. A szakma legfontosabb problémája az 5%-os életbiztosítási valorizáció lebonyolításának megindulása volt. Hangsúlyozva a biztosítás által végzett tőkeképződés nagy fontosságát, a Szövetség a biztosítások szaporítása céljából azt kéri, hogy a biztosításra fordított összegek a jövedelemadó alól mentesíttessenek. E cél szolgálatában sikeresnek látná a nagyobb iskolai propagandát is. Ezért a közgazdasági ismeretek középiskolai oktatását elrendelő 1934. évi XI. törvénycikk elfogadása után a Szövetség felterjesztést intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszter urhoz a biztosítási alapismeretek tanításának kellő figyelemben való részesítése tárgyában és megismételte azt a kérését, hogy az elemi iskola 5-ik és 6-ik osztályában s a polgári iskolákban is hely adassék a biztosítási ismeretek oktatásának. A diplomás ifjak elhelyezésének akciójában a biztosítási társaságok 43 állástalan fiatalembernek juttattak kenyeret.

Kisléghi Nagy Dénes.

Szocialista tervgazdasági elgondolások.

Henri de Man: L'idée socialiste suivie du plan de travail. Bernard Grasset, 1935. 542. o.

H. Noyelle: Les plans de reconstruction économique et sociale à l'étranger et en France. Revue d'Économie Politique. 1934. No. 5.

A tervgazdasági elgondolások természetüknél fogva — mint hogy az egész gazdasági életet átfogó, központi hatósági irányításra törekszenek — a szocializálódás felé vezetnek. Éppen ezért magától értetődő, hogy a szocialista körök a tervgazdálkodást beillesztették pártprogramjaikba és maguk is „hivatalos” terveket alkottak.

Az alapvető tervet, a belgát, — amelynek nyomán a többiek keletkeztek — nem kisebb ember, mint *Henri de Man* szerkesztette. Tervének célja a gazdasági élet egyensúlyának helyreállítása, amit a gazdasági élet egyik részének (a hitelnek és a fontosabb iparágaknak) teljes államosításával, másik részének pedig állami ellenőrzésével kíván elérni. Ebben a vegyes gazdasági rendszerben — amely tehát még nem szocializmus, hanem csak átmenet a kapitalizmus és az utóbbi között — megfelelő irányítás következtében a termelés összhangba kerülne a fogyasztással.

Ami a gazdasági élet államosítását illeti, itt nem a tulajdonváltozáson, hanem az újszerű irányításon van a főszó, azaz nem az államosítás ténye, hanem az üzemek „megfelelő” vezetése a fontos. Avégből pedig, hogy az állami hatalom megerősödése és kiterjesztése ne vezethessen befelé a bürokratikus etatizmushoz és kifelé az impe-

rializmusához, az új „gazdasági állam“-ot a régi „politikai állam“-tól eltérő alapokra kívánja fektetni. Az ezt célzó ujitásoknak még nem befejezett sorozatába tartozik: az államosított üzemek korporatív autonom vezetése és általában a gazdasági funkciók fokozottabb állami ellenőrzése, stb.

Annak ellenére, hogy a tervezett gazdasági célú, súlyt helyez a társadalmi vonatkozású reformokra is. A polgári demokrácia helyébe más — még határozottan nem körvonalazott — tant hirdet, amelynek alapja a hatalmak újszerű kettős megosztása: végrehajtó-kormányzó és ellenőrző hatalmakra. Ez utóbbi szervei választás, az előbbieké pedig korporatív érdekeltségek kiküldési jogán alapulnak. Nagy fontosságot tulajdonít a jelenlegi politikai és gazdasági rendszer keretében való legális többség megszerzésének és inti a proletáriátust, ne tekintsen a középosztályra előítéllettel, mert az elgondolás feltételezi ez utóbbiaknak az új gazdasági államba való beolvastását.

Henri de Man kitűzött gazdasági célját öt éven belül (egy újabb még elkészítendő részletes ötéves terv alapján) akarja elérni és ígéretet tesz arra, hogy az ország fogyasztóképesége az ötödik év végére száz százalékkal emelkedni fog. Igéretének beváltására vonatkozóan azonban közelebbi kielégítő tájékozódást nem ad és az új gazdasági rendnek inkább csak alaki vonatkozású ujitásaira nyújt felvilágosítást. Ugyanis bizonyos termelési ágaknak és a hitel-életnek hatékonyabb állami befolyásolása, ami a terv lényeges része, csak jogi vonatkozású reform. Ebből még nem tudható meg, hogy az így átalakított gazdasággal hogyan gondolja a kitűzött cél elérését. Van ugyan néhány konkrét gazdasági elgondolása is, ezek azonban nem tömörülnek egy céltudatos tervbe, hanem egymástól független óhajtasok, mint például a kapitalizmus haszonhajszolásának a magángazdaság ellenőrzése által való megszabályozása, a termelés előnyösebb átalakítása (ennél a pontnál a terv a nemzetközi munkamegosztás elve irányában tapogatódzik és több iparág megszüntetésére is gondol, részletesebb felvilágosítást azonban csak a szűkebb ötéves tervben ígér). Hangsúlyozza még külkereskedelmi és fogyasztói szempontból az árak leszállítását, továbbá a megélhetés olcsóbbítása érdekében a vámoknak a „szükséges minimumra“ való csökkentését. A termelést bőkezű hitelpolitikával óhajtja alátámasztani. A megélénkülő gazdasági viszonyok következtében többlettel záródó államháztartás tartalmát pedig a közterhek enyhítésére kívánja felhasználni. Végül az árak leszállításával egyidejűleg a munkaidő csökkentését és a bérek minimálizálását tűzi ki célul. Ezek a gyakran egymással ellentétes gazdasági elgondolások részint olyan általánosak, hogy majd mindenféle párt programján szerepelhetnének, részint inkább következményei lévén a kiegyensúlyozott gazdasági helyzetnek, csak körítések a főfeladat, a gazdasági élet egyensúlyának helyreállítása körül. Olyan problémák, amelyek a cél elérésével maguktól is megoldódnak.

Összegezve a belga tervet, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a többé-kevésbé csak laza keret, csak tapogatózó módszer pozitív érdemi rész nélkül és azt a benyomást kelti, mintha szerzői nem céltudatos akaratukat, utmutató programjukat, hanem csak óhajtasait, vágyaikat közölték volna. Eppen ezért talán ezzel a

tervvel kapcsolatban nem is annyira terv-, mint inkább vágygazdaságról lehetne beszélni.

A belga tervnél még kevésbé határozott jellegű a *Socialist League*, a Labour-párt balszárnyának pártprogramja, az angol tervezet. Ennek a szerzője, *Sir Strafford Cripps*, szintén a szocializmus és a kapitalizmus közötti átmeneti rendszer létrehozásán fáradozik. *Henri Noyelle* szerint azonban — aki úgy az angol, mint a francia és a lengyel szocialista gazdasági tervekről részletes tanulmányt írt — *Cripps* terve nem más, mint új homlokzat arra a régi házra, amelyet az általános szocialista törekvések jelentenek. Az angol terv még kevesebb gondot fordít a tulajdonképpeni gazdasági célokra és azok eléréséhez szükséges eszközökre, mint mintája, a belga. Jellemző reá például az, hogy a pénzügyi nehézségek orvoslására egyszerűen fokozottabb bankjegykibocsátást tervez: egyúttal azonban megnyugtat afelől, hogy ez mégsem jelent inflációt, mert a fokozottabb bankjegykibocsátás csak addig tartana, amíg a fogalomból már előzőleg kivont pénz ismét vissza nem kerül a gazdasági vérkeringésbe.

Ugyancsak ötéves terv álmképét vetíti az olvasó elé *Cripps* is, azonban szintén közelebbi tájékoztatás nélkül. Elismerésreméltó ezzel szemben a terv mezőgazdasági politikája, amely a nemzetközi munkamegosztás elvét követve, ellenzi az angol mezőgazdaságnak állami intervencióval való mesterséges táplálását. A terv összes gazdasági vonatkozásai azonban elmosódní látszanak azzal a törekvéssel szemben, hogy benne népszerű pártprogramot nyújtsanak.

Még sokkal inkább szocialista pártprogram, mint gazdasági terv a lengyel elgondolás (szerzője *Viktor Albert*), továbbá az az 5—6 francia tervezet, amelyek jobb-rosszabb változatai a belga tervnek.

Az összes szocialista gazdasági terveket közelebbről megvizsgálva arra a következtetésre kell jutnunk, hogy nem is annyira gazdasági eredményre, hanem egyrészt az el nem proletarizálódott középosztálynak megnyerésére törekszenek és ezért oly gazdasági programmal és ígérettel lépnek fel, amelyeket a szocializmus még magáénak vallhat ugyan, de nem oly szélsőségesek, hogy a meggyőzendő középosztályt maguktól elijesszék. Másrészt a tömegek közönyének megtörésére és ezért érdekességre igyekszenek. A középosztálynak ilyen félszocializmussal és megjavított gazdasági viszonyokkal kecsegtető terv alapján való megnyerése minden bizonnyal fontos szempont volt a tervezetek elkészítésénél. A doktrinális hangyos szocializmus csodavárásába belefáradt tömegeket pedig ugyancsak szükséges volt új eszközökkel felrázni. A hivatalos szocialista vezetők mindent megtettek a figyelem felélénkítése, tanaik propagálása érdekében. Hogy miért éppen a tervgazdaság az új — tulzás nélkül állíthatjuk ezt — propagandaeszköz, annak az a magyarázata, hogy a nagy tömegek előtt rokonszenves másik politikai megmozdulás, a fasizmus, komoly versenyt jelentett a szocialisták eddig igen kevésbé gyakorlati eredményű doktrínáival szemben, úgyhogy ez utóbbi ugyancsak a gazdasági rendszercsinálás terén kénytelen — legalább is tervekkel — helyzetét megerősíteni.

A szocialista tervgazdák azonban mindezzel nem tesznek egyebet, minthogy a szocializmusban csalódottakat és türelmetleneket, valamint a meggyőzendőket „ahogyan a gyermekeket és betegeket szokás, hű reményekkel áltatják”.

Gábor László.

Könyvismertetések.

Pap Dezső: A magyar szociálpolitika a világháboruban. (A világháboru gazdasági és társadalmi története. Mr. James T. Schotwell vezérszerkesztő. Osztrák és magyar sorozat.) Budapest, Grill, 1934. XVI+243. p.

A Carnegie alapítványnak a magyar irodalom immár négy igen értékes kötetet köszönhet, melyek közgazdaságunknak a háboru alatti alakulásáról szólnak. E sorozatban jelentek meg Teleszky Jánosnak a magyar háborus pénzügyekről, Popovics Sándornak a valutaviszonyoknak a háboru alatti alakulásáról és báró Sztterényi Józsefnek a háboru alatti magyar iparról szóló kitünő munkái. Az előbbi kötetekhez méltán sorakozik Pap Dezsőnek előtünk fekvő szép könyve Magyarország háborus szociálpolitikájáról. Ha Pap Dezső nem is volt oly értelemben vezető és felelős állásban a háboru alatt, mint az előbbi munkák szerzői, mégis vezető szerepet töltött be azon a téren, amelynek kérdéseit a jelen munkában feldolgozta. Vezető egyénisége volt hivatalából kifolyólag, de egyuttal széleskörű tudásánál és nagy tekintélyénél fogva is a magyar ipari szociálpolitikának és e minőségében érintkezésbe került a magyar szociálpolitikának egyéb vonatkozásaival és ágaival is. Miként az előbb említett munkák szerzői, ő is nem tisztán legmagasabb képzettségű hivatalnok volt a magyar államnak, hanem egyuttal széles látókörű tudós is, aki annak a szakmának szentelte életét, melynek kérdéseit a jelen kötetben feldolgozta. És hozzátehetjük ehhez azt is, hogy Pap Dezsőnek, aki tudományosan is sokat dolgozott életében, voltaképpen életmunkájának összefoglalása e kötet, melybe egész lelkét és tudását belefektette. E könyv megírásának élt ugyyszólván utolsó éveiben. Nagy lelkiismeretessége és kötelességtudása vitte erre, mert midőn a megtisztelő megbízatást nyerte e kötet megírására, érezte, hogy teljes erejével bele kell feküdnie e munka kidolgozásába.

De Pap Dezső nemcsak hivatalánál fogva irányítója volt Magyarországon a háboru előtt és alatt az ipari szociálpolitikának, hanem egyuttal a szociálpolitika egyik legmeggyőződöttebb harcosa és a munkásosztály igazi barátja. Ennek következménye az, hogy munkája nemcsak sok tudással, hanem mélységes érzéssel és meggyőződéssel is van irva és erősen visszatükrözi annak a magyar szociálpolitikusnak a világfelfogását, aki egész életében egy eszményért, a magyar szociálpolitikának az eszményéért küzdött. Ha ez talán egyik-másik irányban némileg egyoldaluvá tette és talán itt-ott elvette érzékét a szociálpolitika s különösen a munkásmozgalom bizonyos árnyoldalaival szemben, ezt az meg fogja bocsátani, aki Pap Dezső lelkes és megalkuvást nem tűrő egyéniségét ismerte és ismerte igazságérzetét, mely az alsó néposztályok rajongó barátjává tette őt.

Pap Dezsőt a szociálpolitika minden részletében érdekelte és folytonosan szemmeltartotta a szociálpolitikának az egész világban való alakulását. Minthogy mind jobban egészen e tárgykörnek szentelte magát, a szociálpolitika legkitünőbb ismerői közé tartozott Magyarországon. Mint a századforduló gyermeke, a szociálpolitikában látta a szociális kérdés megoldásának az egyedüli útját és örömmel szemlélte a szociálpolitikai eszmék győzedelmes előrehaladását a külföldi országokban.

Midőn így világtávlatban nézte a szociálpolitikát, a magyar

szociálpolitikai fejlődés tulságosan szűkkeblűnek tűnt fel előtte. Meggyőződése szerint Magyarországnak is sokkal nagyobb mértékben kellett volna a szociálpolitikai alkotások terére lépni, mint ahogy ez a háboru előtt nálunk történt.

De Pap Dezső nemcsak általában a szociálpolitikai gondolatnak, hanem a szociálpolitika bizonyos haladási irányának is meggyőződéses híve volt. Teljesen méltányolta az autoritativ szociálpolitika feladatait, de emellett különös barátja volt a szakszervezeti mozgalomnak. Abból a szemléletből kiindulva, hogy világszerte a szociálpolitika ott fejlődött legerélyesebben, ahol a szakszervezetek megerősödtek, a szakszervezetek kifejlődésében látta a szociálpolitika egyik legerősebb biztosítékát. Ebből következik az, hogy a szakszervezeti politikának elsősorban és majdnem kizárólagosan előnyeit látta, azt, hogy mily erős rugói a szakszervezetek a szociálpolitikai haladásnak és többé-kevésbé észrevétlenül haladt el azon hátrányok mellett, amelyek hol erősebben, hol pedig kevésbé erősen e téren mutatkoztak. Ha e tekintetben az olvasó talán nem is mindenben fog egyetérteni a szerzővel a szakszervezetekről szóló fejtegetéseiben, azt az egyet el kell ismernünk, hogy Pap Dezső helyesen látta meg azt a tényt, hogy Magyarországon a kormányzatnak a háboru előtt nem sikerült eltalálnia azt az álláspontot, amely mellett a szakszervezeti mozgalmat helyes mederbe terelhette volna. Nálunk a szakszervezetek vad virágokként nőttek és az állami keretekben részben politikai pártállásuknál, részben azonban az állam szakszervezeti politikájának nem szerencsés volta folytán nem tudtak igazán elhelyezkedni. De ez nemcsak nálunk volt így, hanem igen sokáig Németországban és Ausztriában is, melyek rendszerét vettük tulajdonképpen át akkor, amidőn a szakszervezetek kérdése nálunk is aktuálissá kezdett lenni. Egy, a külföld számára írt munkában e tényt bizonyára erősebben lett volna kíváncsi kidomborítani, mint ahogy ezt az előttünk fekvő munka teszi. De magában a ténymegállapításban Pap Dezsőnek igaza van.

Pap Dezső nem éri be azzal, hogy megállapítja szociálpolitikai elmaradottságunkat és a szakszervezeti kérdésben kevésbé szerencsés álláspontunkat, hanem mélyére igyekszik nézni annak, hogy miért történt ez így, miért maradtunk el a törvényes munkásvédelemben és miért nem találtuk el a helyes álláspontot a munkásság szervezkedésével szemben. Ennek okát a szerző Magyarország 1867 utáni gazdasági politikai fejlődésében keresi. Vizsgálat alá veszi egész politikai helyzetünket és megállapítja, hogy a kiegyezés utáni gazdasági helyzet, viszonyunk Ausztriához és ipari elmaradottságunk, valamint politikai küzdelmünk önállóságunkért, voltak azok a körülmények, melyek megakadályozták Magyarország társadalmi viszonyainak természetes és egészséges kialakulását. Szerinte két lehetőség között volt a magyarságnak a kiegyezés után választása: az egyik a társadalmi erők felszabadítása, a szabadság és általában a politikai jogok kiterjesztése lett volna, a másik pedig a bizalmatlanság politikája volt. Bizalmatlanság abban a tekintetben, hogy a politikai jogok kiterjesztése mikép fog visszahatni a nemzetiségek magatartására. E bizalmatlanság vezetett oda, hogy alsóbb néprétegeinktől is megtagadták a politikai jogokat és azokat a nagy- és közepbirtokosságnak tartották fenn, minthogy az uralkodó konzervatív jellegű politikai irányzat szempontjából ezek az osztályok voltak a

legmegbízhatóbbak. Ez osztálynak sokáig pedig nem volt elég érzéke ahhoz, hogy lassankint magához emelje fel és a politikai jogok gyakorlására éretté tegye az alsó osztályokat. Azt Pap Dezső is látja, hogy lassankint, kivált a háboru előtti évtizedekben, új eszmények kezdenek előtérbe lépni, melyek több megértést tanusítanak e téren. De ezek megvalósulását a háboru megakadályozta. Hogy a birtokososztály mellett már a háboru előtt is mindjobban előtérbe kezdett lépni a politikában a nagyiparosság befolyása, erről a szerző alig szól, pedig kétségtelen, hogy politikai életünknek emez újabb tényezője sem volt barátja az alsóbb osztályok politikai térfoglalásának és a gyorsabb ütemű szociálpolitikai haladásnak. Szociálpolitikai elmaradottságunkat Pap Dezső tehát egyrészt abból igyekszik megmagyarázni, hogy nálunk a vezető osztályok nem tudták eléggé megérteni a szociális kérdés jelentőségét és annak fontosságát, hogy a munkásosztály helyzetén javításnak, másrészt a közös vámterület ama hatásából, hogy iparosodásunkat gátolta és így nem tudott a szaporodó népességnek megfelelő kereseti alkalmakat nyitni.

Ha Pap Dezső idevágó fejtegetéseihez lehetne is egyet-mást hozzátenni és belőle talán itt-ott valamit el is venni, az kétségtelen, hogy politikai viszonyainknak döntő befolyása volt a gazdasági viszonyokkal együtt — különösen az Ausztriával való közös vámterület folytán — arra, hogy szociálpolitikánk sokkal lassabban fejlődött, mint a külföldi és hogy a munkásosztálynak nem könnyítetett meg eléggé a törvényes kereteken belül való elhelyezkedés.

Más kérdés az, célszerű-e a külföld előtt is oly őszintén feltárni a helyzetet, mint ahogy ezt Pap Dezső a jelen munkájában tette. A külföld politikai adottságainkat nehezen fogja megérteni és még nehezebben fogja belőlük azt a következtetést levonni, hogy súlyos körülmények gátolták meg Magyarországot abban, hogy nem tudta egészen azt a fejlődési irányt betartani, amely a nyugati államokban bekövetkezett. De abban ismét igazat kell adnunk a szerzőnek, hogy akkor, ha Magyarországnak a háboru alatt követett szociálpolitikáját akarjuk ismertetni, elkerülhetetlen azokra az előzményekre is rámutatni, amelyekből nálunk a háboruban e téren is mintegy a kiindulási helyzet megszületett.

Pap Dezső munkája igen szépen van felépítve. Mintegy bevezetésül történeti előzmények címén hozza, bő statisztikai adatokkal felszerelve, a magyar gazdasági és szociális helyzet ismertetését. Majd első részében a háborut közvetlenül megelőző szociális közállapotaink beható ismertetését nyújtja, megvilágítva szociálpolitikai törvényhozásunkat, annak indokait és hatásait. E részben bőségesen beszámol a háboru előtt fennállott helyzetről, munkaidőről, bérvizonyokról, munkáslakásviszonyokról és a munkások életszínelonáról. Csak ezek után tér rá a második részben a háborus szociálpolitikára, melyet azután még szélesebb keretben és a legnagyobb alapossággal világít meg. A bírálat szemszöge itt sem hiányzik. Egyes vonatkozásokban élesebben, másokban ismét kevésbé élesen foglal állást egyes irányzatokkal és intézkedésekkel szemben, de mindenhol széleskörű alapon igyekszik álláspontját alátámasztani.

Ismertetést adni e könyvről lehetetlen abban az értelemben, hogy annak részleteire kitérjünk. Pedig sok értékes részletre lehetne rámutatni. Így pl. különösen érdekes, amit a szakszervezeteknek

a háboru végén való magatartásáról ír, midőn a fegyelem kezdett felbomlani, a szélsőségek kezdtek felülkerekedni és a nagy munkásszervezetek, mint a nyomdászoké és a vas- és fémmunkásoké, ez ellen erélyesen állást foglaltak. Idevágó fejtegetéseit e szakszervezetek akkori határozatainak közlésével támasztja alá. Egy rövid ismertetés keretében azonban annak megállapításával kell beérnünk, hogy Magyarország szociálpolitikája van e könyvben megírva, a hatóokokkal, a fennforgó körülményekkel és az eredményekkel együtt, még pedig egy író tollával, ki minden részletet ismer és áttekint. Csak bámulhatjuk a tárgyismeret szempontjából azt a sokoldalúságot, mellyel e munka szerzője minden mozzanatra ki tudja terjeszteni figyelmét és semmit sem felejt el abból, ami a nyújtott kép teljességéhez szükséges. Emellett pedig mindig tömör és a felesleges szót is kerülő az előadása, ami igen élvezetessé is teszi munkáját.

Pap Dezső mindenesetre munkájával egészet alkotott. Egészet, amely a szociális haladás szellemétől van áthatva és éppen a maga egységében és a tárgyalás szellemében tanulságos. Lehetnek e munkának egyes szempontjai, amelyekkel nem értünk egyet. Ezekre nem kívánok kitérni, mert szerzőjük már nem védheti álláspontját. De annyi bizonyos, hogy e szempontok egy nagy, egységes világfel fogásnak, a háboru előtti szociálpolitikai gondolkozásnak gyümölcsei és egy magas lelki emelkedettségnek eredményei, amely abból a meggyőződésből fakadt, hogy a kapitalizmust ferde helyzetéből csak a szociálpolitika mentheti meg. E társadalomszemléletet vallotta Pap Dezső magáénak, abban a meggyőződésben, hogy a magyar nemzet és a magyar nép érdekei kívánják a szociálpolitikának minél szélesebb körben való kidomborítását és minél nagyobb térhódítását.

Ha azt a sok tudást, fáradságot és azt a lelki emelkedettséget szemléljük, mely e munkában megnyilvánul, mérhetetlen fájdalom fog el, hogy szerzője már nincsen az élők sorában és nem folytathatja értékes munkásságát.

Heller Farkas.

Kovrig Béla: F a s i z m u s - H i t l e r i z m u s. Budapest, Gergely R. 1934. 115. lap.

Kovrig Béla, aki egy korábbi könyvében az oroszországi kommunizmus kritikai ismertetését adta volt, előttünk fekvő új munkájában Mussolini és Hitler rokon társadalomszemléletének, abból folyó politikai céljaiknak és alkotásaiknak párhuzamos ellemzését nyújtja. Művének alapjául azok az előadások szolgáltak, amelyeket a szerző a szóbanforgó témakörrel a Magyar Jogászegyletben tartott volt s csak örülhetünk, hogy kitünő fejtegetései nyomtatásban is megjelenve gazdagítják szociológiai irodalmunkat. Tömören, amellett színes élénkséggel, könnyen követhető modorban és mégis mindvégig a legkomolyabb tudományos mértékkel írt könyve valóban értékes tájékoztatást nyújt Olaszország és Németország nagy szellemi forradalmáról s az annak jegyében folyó átalakulásokról. De a tájékoztatáson tulmenőleg soraiból a tárgyilagos és saját, jól kidolgozott világszemlélettel bíró, magyar gondolkodású szociológus bírálatát is megkapjuk, amire éppen az új eszmék iránt annyira fogékony s lelki elhelyezkedésében jelenleg eléggé ingadozó magyar társadalomban fölötte nagy szükség van. Örvendetes lenne, ha Kov-

rig könyvét mennél többen elolvasva, az ő lehiggadt bölcséleti tanultságának utmutatásával igyekeznének az őket nem egyszer csábító homályban kísértő fogalmak tisztázására.

Különösen érdekeseknek tartjuk Kovrig könyvének első fejezeteit, amelyekben a fasiszta, illetve hitlerista politika eszméinek történeti kialakulását fejtegeti: ezekből egyuttal az is megvilágosodik, hogy úgy a harmadik Róma, mint a harmadik birodalom államai sajátos, csak az illető országok adottságaiból és szellemiségéből megérthető képződmények. Ugy a régi Reich, mint a régi egyesített Itália nélkülözték a történelmi államok szerves szellemi gazdagságát s az üres keretek megtöltését, az állam lelki tartalmának megteremtését végezték el Mussolini, illetve Hitler. Az olaszországban Cavour szabadelvűsége után mindjobban fellobogott a vágy a szervesség iránt s egyetemi professzorok Hegel állambölcséletének idealizmusát tanították. Emellett az olasz szellem nem ment át a reformáción és francia forradalmon, államfelfogásában hű maradt a középkori tomista tanokhoz, Dante és Machiavelli eszméihez: a totális államhoz. Kovrig kitűnően jellemzi a fasizmus totalitás-szemléletét, amely az egyént, annak szabadságát az államból származtatja s amelyből az állam és egyén azonosítása következik.

Egészen mások a hitlerizmus eszmei céljai: Hitler a csoport-egoizmusokból összetett, plurális államot találta maga előtt, ezt az államot kellett ki- és felemelnie. Ez úgy történt meg, hogy az államot a „birodalom“ szolgálatába állította; a „birodalom“ elsősorban szellemiség: a fehér faj kulturájának továbbteremtése, ezt a feladatot az árja faj végzi. Az állam hivatása: utat nyitni a faji képességek megnyilatkozásainak. Az állam a faj eszköze. A Reichban tehát az államnak biológiai elrendeltetése, élettani eszméje van: a vérközösség megvalósítása és tisztántartása. Szemben a fasizmus-sal, ahol az államnak öncélúságát hirdetik, itt eszközjellege emel-tetik ki, de mindkét szemléletben azonos az állam totalitásának hangsúlyozása. Szerző igen szépen állítja szembe e szemlélettel a keresztény felfogást, amelyben az emberen, az egyéni lelken van a súly s a közösség csupán annak minél tökéletesebb kiteljesedésére szolgál. Majd Fichtéből kiindulva a vezéri elvnek állambölcséleti fejtegetésére tér át. Külön fejezetben foglalkozik a „faj mithoszával“, ezzel a „biológiai determinizmussal, amelyet az ökonomiai determinizmus ellen kijátszanak“.

Az állam és gazdálkodás viszonyát illetőleg a liberalizmus szemléletében két külön életvalóságról volt szó: akkor legnagyobb a harmónia, ha a gazdaság független az államtól. A valóságban azonban magán-, részérdekek a maguk szolgálatába tudták állítani az államot, amely ezek mellett beavatkozott, ebből eredt az állam elüzletesedése s a gazdálkodás államosultsága. Ezzel szemben Mussolini az állam magasabbrendűségét vallja s elvileg azt kívánja, hogy az állam ne avatkozzék a gazdaságba, de azt fegyvelje: Mussolini, a szindikalista, az osztályharc gyermeke a totális államba szervesen beleépíti a gazdaságot. Hitler ellenben katona, aki a középkor aszketikus felfogásához áll közel s szinte távol akarja magát tartani a gazdaságtól.

Az „új rendiség“ problémáinak ismertetése után szerző „vér és föld“ címen azoknak a konkrét tényeknek a tárgyalására tér át, amelyek a fasiszta és hitlerista forradalom sikerét előmozdították. De

míg a fasizmust a belső politikai és társadalmi helyzet váltotta ki, a hitlerizmus mindenekelőtt külpolitikai hatások következménye. „A hitlerizmus elsősorban kifelétörő nemzetpolitikai akarat. Az elnyomás ellenhatásaként talpraszoló németiség kollektív öntudatának nacionalizmusa ez. Nem a humánus ragyogó eszméitől átszőtt nacionalizmus“ (43. l.). Mindkét országra jellemző a népesség és terület aránytalansága. Ebből következik Olaszország törekvése a terjeszkedésre, de a szociális kérdések megoldására is, másrészt Hitler Kelet felé való fordulása s a parasztság, az örökletes új nemesség megerősítésének programja. Nem lehet itt feladatunk, hogy a szerző elemzéseit követve szembeállítsuk a fasizmus kvantitatív népesedéspolitikáját, Hitler kvalitatív s erősen bírálható szempontjaival. Épp így csak megemlítjük azokat a kérdéseket, amelyeket Kovrig a két állam konkrét berendezkedését, alkotásait ismertetve tárgyal: a szellemi élet etatizálásának, a vallásnak, az állampolgári nevelésnek, a munkának stb. problémáit. Részletesen megismerjük a fasiszta szindikalizmus felépítését, az állam irányító szerepét, a szociálpolitika, munkásbiztosítás, kollektív szerződések, munkanélküliség elleni küzdelem intézményeit; másfelől Hitler szocializmusának reformjait, a vezéri elv alkalmazását a vállalkozásban, a munkaügyi biztosok, a szociális becsületügyi bíráskodás mibenlétét, a munkaszerzés eredményeit. Az ismertetést és párhuzambaállítást mindeütt élénk, boncoló kritika kíséri.

Befejezésül a szerző megállapítja, hogy sem a fasizmus, sem a hitlerizmus nem hozták meg a remélt és hirdetett szociális reformot. A jövődöt persze előre látni nem lehet, de bizonyos, hogy a szellem, a társadalmi tartalom, az értékek „létfeltételei közül a szabadság a renddel legalább is egyenrangú tényező“. (115. l.).

Kisléghi Nagy Dénes.

Mezőgazdaságunk üzemi eredményei az 1933. évben, az országos számtartás-statisztikai adatgyűjtés alapján. Kiadja: az Országos Magyar Gazdasági Egyesület. Budapest, 1935. 129 lap.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület üzemstatisztikai bizottságának harmadik kiadványa megint igen érdekes számokban mutatja be a magyar mezőgazdasági üzemi eredményeit az 1933. évre vonatkozóan. Öröndetesnek jelezhetjük mindenekelőtt azt, hogy az adatszolgáltató gazdaságok száma az utolsó, 1932. évvel szemben jelentékenyen emelkedett, amennyiben 201 üzem szolgáltatotta be adatait összesen 210.614 kat. hold terjedelemben. A 201 gazdaságból 54 a nagy, 83 a közép és 54 a kis üzemek közé tartozott. Minthogy az előző évben az adatszolgáltató kis üzemek száma csak 24 volt és az Északi Dombosvidéken egy sem, az Alföldön pedig mindössze csak 4 kisüzem adatai álltak rendelkezésre, azért most mégis csak kaphatunk valami felvilágosítást a kisüzemekre vonatkozóan is. Azonban a jövőre nézve az adatszolgáltató üzemek számának nagyobb emelkedését kell kívánnunk, hogy az adatgyűjtés reprezentatív jellege erősebb legyen és a következtetések is általánosabb jellegűek lehessenek. Az adatgyűjtésben résztvevő gazdaságokból 79 esett a Dunántulra, 31 az Északi Dombosvidékre és 91 az Alföldre.

Annak megítélésére, hogy a feldolgozott adatok mennyiben re-

prezentálhatják az ország gazdaságait, a munka, igen helyesen, összehasonlításokat tesz a feldolgozott gazdaságok termésátlagai és a Statisztikai Hivatal által kimutatott termésátlagok között. Az adatgyűjtésben résztvevő gazdaságok kat. holdankénti termésátlagai gabonából kereken 20%-kal, tengeriből több mint 50%-kal, burgonyából 16%-kal, cukorrépából 10%-kal voltak magasabbak, mint a Statisztikai Hivatal által kimutatott átlagok. Az adatszolgáltató üzemek tehát akár talajminőség, akár üzemrendszer tekintetében kétségtelenül *jobbak*, mint az átlagos országos üzemek. Ezt megerősíti a művelési ágak százalékos megoszlására és az állattartásra vonatkozó összehasonlítás is. A szántóterület aránya 74.5% az országosan megállapított 60.1%-kal, a gabonaneműeké 49.8% az országos 53.6%-kal, a tengeri területe 16.1% az országos 19%-kal szemben, ellenben a cukorrépáé 2.1% a 0.8%-kal, az ipari növényeké 1.6% a 0.9%-kal, a takarmánynövényeké 16.4% a 12.4%-kal, az ugar területe pedig 1.5% az országos 2.1%-kal szemben. Végeredményben tehát a számtartási adatokat szolgáltató üzemek *belterjesebb* szántóföldi gazdálkodást folytatnak az országos átlagnál. Ami az adatszolgáltató gazdaságok állatállományát illeti, azt látjuk, hogy 1 drb. számossalatra eső szántóföldterület 1933-ban 2.73 hold, jelentékenyen kisebb, mint volt 1932-ben, amikor is 3.5 volt. A Statisztikai Hivatal szerint az országos átlag 3.84 kat. hold, ami mutatja, hogy az adatszolgáltató gazdaságok az átlagnál sokkal több állatot tartanak. Mindezeknél fogva nem oszthatjuk teljes mértékben azt az állítást, hogy „az adatszolgáltató gazdaságok kviálásztása helyesen történt“, mert véleményünk szerint inkább lennének tekinthetők reprezentatívoknak azok a gazdaságok, amelyek lehetően megközelítően átlagosaknak mondhatók. Ez azonban azért ütközik nehézségbe, mivel megfelelő adatok szolgáltatására csak jobb és átlagosan belterjesebb gazdálkodást folytató üzemek szoktak és tudnak vállalkozni.

Ami a feldolgozott mezőgazdasági üzemek *tőkeviszonyait* illeti, az előző évvel szemben — hangsúlyozzuk azonban, hogy nem ugyanazoknál a gazdaságoknál — csökkenés mutatkozik, még pedig úgy a telektőkénél, mint az épületeknél, valamint az üzemi tőkénél. Egy kat. hold területre vonatkoztatva a nagy üzemeknél 811.6, az Északi Dombosvidék nagyüzemeinél 631.3, az alföldi nagyüzemeknél 721.5 P cselekvő tőke esik. Kisüzemeknél a nem telektőke, hanem az összes egyéb tőkéek nagyobb voltánál fogva a cselekvő tőke összege jóval nagyobb, a Dunántul 917.8, az Északi Dombosvidéken 979.5, az Alföldön 743.3 P. Feltűnőnek találjuk és magyarázatát nem látjuk annak, hogy a kisüzemeknél, különösen az épülettőke miért volt annyival kevesebb 1933-ban, mint az előző évben. Az összes üzemek átlagában 747 P esik 1 kat. hold mezőgazdasági területre, mely értéket a kat. hold tiszta jövedelem megfelelő szorzata adja. Az állattőke legnagyobb, 79.11 P kat. holdanként a dunántuli kisüzemeknél, legkisebb, 34.12 P, az Északi Dombosvidék középüzemeinél, de csak 42.75 P az alföldi kisüzemeknél is.

Igen fontos és érdekes táblázatok mutatják az üzemek *nyershozamának* alakulását. Megint csak ismételnünk kell, hogy miután nem ugyanazon gazdaságok adatai vannak a két utolsó évre nézve összehasonlítva, ez az összehasonlítás és az a megállapítás, hogy a nyershozam „legtöbb országrésznél és üzemcsoportnál lényegesen csökkent“ nem adhat kellő felvilágosítást a tényleges helyzetképhez.

Ha mégis összehasonlítjuk a két év adatait, akkor azt találjuk, hogy a nyershozam a dunántuli nagyüzemeknél 17%-kal, a középüzemeknél 7%-kal, a kisüzemeknél 7%-kal, az Északi Dombosvidéken a középüzemeknél 10%-kal, az alföldi nagyüzemeknél 15%-kal, középüzemeknél 6%-kal, kisüzemeknél 33%-kal csökkent, az Északi Dombosvidék nagyüzemeinél 37%-kal emelkedett. A nyershozam 1 k. hold mezőgazdasági területre vonatkozóan *nagyüzemeknél* a Dunántul 114.15 P, az Északi Dombosvidéken 145.55 P, az Alföldön 112.69, a *középüzemeknél* a Dunántul 119.88 P, az Északi Dombosvidéken 84.31, az Alföldön 122.45 P, a *kisüzemeknél* a Dunántul 140.55, az Északi Dombosvidéken 123.62, az Alföldön 103.12 P. Az Északi Dombosvidék nagyüzemeinek feltűnően magas nyershozama arra enged következtetni, hogy itt különösen olyan üzemek szolgáltatták az adatokat, amelyek reprezentatívoknak aligha nevezhetők.

Igen érdekes adat, mely a *nyershozam százalékos megoszlását* mutatja, mert ebből azt látjuk, hogy az 1933. évben (igen jó termés mellett) a nyershozamból esett búzára 21.88%, gabonára 28.37%, a növénytermelésből összesen 59.81%. Az állattartásra összesen 39.28% esett és ebből a sertéstartásra 16.56%, a szarvasmarhatartásra 15.46%. Figyelemreméltó adat, hogy míg a nyershozamból a baromfitartásra a nagyüzemeknél ugyyszólván semmi sem esik, addig a kisüzemeknél a baromfitartásra esik az egész nyershozam 6.79%-a a Dunántul 5.7%-a az Északi Dombosvidéken, 6.8%-a az Alföldön.

Nagy érdeklődésre számítható megvilágítást talál a munkában az a sokat vitatott kérdés, hogy a *piacra* az egyes üzemekategóriákba tartozó birtokok milyen mennyiséget hoznak. Az 1933. évben az összes nyershozamból ezek szerint az üzemstatistikai adatok szerint 68.6%-ot tett ki az eladásra szánt értékek százaléka. Ez a százalékszám nagyüzemekre 71.5—75.7%, a kisüzemekre 64—69.9%. A kisebb szám a dunántuli kisüzemeknél, a nagyobbik szám a alföldiekénél mutatkozik. Búzából az eladásra szánt érték a nagyüzemeknél 53.9—61.2%, a kisüzemeknél 56%-tól (Dunántul) 62.6%-ig (Alföld) terjed. Tejéből a nagyüzem 70—93.6%-ot szán eladásra, a kisüzem 64—75%-ot. A piacra kerülő mennyiség 1933-ban búzából országosan az éveleji készlet plusz termésösszegének 63%-a volt. A piacratermelés arányát ezek a számok mindenesetre figyelemreméltóan mutatják.

A tiszta hozam, illetőleg az üzemi nyereség vagy veszteség kiszámításánál a munka mindenekelőtt az *üzemi és termelési költségeket* számítja ki és elég pregnánsan megkülönböztetést tesz nemcsak az üzemi és termelési költség között, hanem magában az üzemköltség keretében is, amennyiben külön kimutatja a munkaköltségeket, a folyó üzemi költségeket, az értékleírásokat és a készletcsökkenéseket és mindezeknek összegét, míg a termelési költségeket úgy számítja ki, hogy ehhez hozzáveszi még a cselekvő tőke 4%-os kamatigényét. Az összes üzemek országosan mérlegelt üzemköltség-átlaga eszerint 106.41 P volt kat. holdanként, az összes termelési költség 138.94 P és bár a fentebb mondottak szerint nem tulajdonítunk nagy jelentőséget az 1932. évvel való összehasonlításnak, mégis jellemzőül megemlítjük, hogy valamiképen a nyershozam jelentékeny mértékben csökkent, úgy az üzemi és termelési költségeknél is csökkenés mutatkozik. A munkaköltség egy kat. hold területre a dunántuli nagybirtokokon összesen 48.0 pengő, az

Északi Dombosvidéken a nagybirtokon 51.44 pengő, az alföldi nagybirtokokon 46.47 P volt. A kisüzemeknél nem a tényleg alkalmazott munkások bére, hanem a gazdálkodó munkabérigénye teszi ki a munkaköltségek nagyobb részét és ennek a kettőnek összege a kisüzemnél a Dunántul 72.41 P, az Északi Dombosvidéken 54.26 P, az Alföldön 48.14 P volt.

Mindezek után most már a *tisztahozam*, illetőleg a *tiszta veszteség* 1 kat, hold mezőgazdasági területre vonatkoztatva úgy alakul, hogy a dunántuli nagyüzemek 56.5%-a, a középüzemek 73.7%-a, a kisüzemek 66.7%-a mutat fel tisztahozamot, a többi pedig veszteséget. Az Északi Dombosvidéken a nagyüzemek 100%-a, a középüzemek 92.9%-a, a kisüzemeknek 75%-a zárta az évet tisztahozammal, míg az Alföldön a nagyüzemek 80.8%-a, a középüzemek 74.2 százaléka, a kisüzemek 50%-a tüntet fel tiszta hasznót. Az egész országban az összes üzemek 70.1%-a mutat fel tiszta hasznót és 29.9%-a veszteséget, az 1932. évvel szemben, amikor 54.4% volt a tiszta hozam és 45.6% a tiszta veszteség. 10—50 P kat. holdankénti *tisztahozamot* mutat 1933-ban a dunántuli nagyüzemek 34.5%-a, középüzemek 42.7%-a, kisüzemek 50%-a; az északi dombosvidéki nagyüzemek 80%-a, a középüzemek 50%-a, kisüzemek 75%-a; az alföldi nagyüzemek 50%-a, középüzemek 61.7%-a, kisüzemek 41.2%-a. 10—50 pengő *tiszta veszteséget* mutat a dunántuli nagyüzemek 21.7%-a, középüzemek 10.5%-a, kisüzemek 27.7%-a, alföldi nagyüzemek 0%-a, középüzemek 9.7%-a, kisüzemek 23.4%-a.

A további fejezetekben a munka a *gazdálkodó mezőgazdasági jövedelmét* mutatja ki, ezalatt a tiszta hozamnak azt a részét értve, amely az adósságkamatok és az esetleges haszonbér levonásával és az így nyert eredményhez a gazdálkodó és családtagjai munkabérigényének hozzáadásával áll elő. Ennek a kimutatásnak adatai azt mutatják, hogy a dunántuli nagyüzemekben és az északi dombosvidéki középüzemekben a *tisztahozam még a munkabérigénnyel sem volt elég nagy arra, hogy az adósságkamatok és a haszonbérekre fordított költségeket fedezze és hogy a kisüzemeknél a mezőgazdasági jövedelem alig több, mint a gazdaságban kifejtett családi munka ellenértéke*, vagyis az az összeg, amelyet bér munkásoknak kellett volna kifizetni.

Uj fejezet a mezőgazdasági üzemek jövedelmezőségének 1934-ben várható alakulására vonatkozó rész, amely a nagy- és középüzemek által negyedévenként beküldött kérdőívek alapján készült. Az erre vonatkozó kimutatásokból azt látjuk, hogy a gazdaságok az értékesítésre kerülő főbb termékek eladásánál átlagosan 28%-kal alacsonyabb bevételt érnek el, mint 1933-ban, ezzel szemben pedig a főbb üzemi anyagok beszerzésénél átlagosan csak mintegy 4%-ot takarítottak meg.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesült üzemstatistikai bizottságának ez a kiadványa is rendkívül bő forrása azoknak az adatoknak, amelyek a magyar mezőgazdaság ugyszólván minden vonatkozásának megítéléséhez szükségesek. Ha még több üzemre terjedne ki az adatgyűjtés és az egyes üzemek több évi üzemstatistikai adatai egymással összehasonlíthatók volnának, akkor még sokkal általánosabb érdekű tanulságokat lehetne ezekből levonni.

Eber Ernő.

Thirring Lajos: Csonka-Magyarország népességének foglalkozása 1930-ban. (Különlenyomat a Magyar Statisztikai Közlemények új sorozatának 86. kötetéből.) Budapest, 1934., 92 oldal.

Értékes munkát végzett a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, amikor összegyűjtötte és kiadta az 1930. évi népszámlálásnak „foglalkozási adatait”. A hatalmas mű előszavában írja *Kovács Alajos*: „Végül megemlítem, hogy a kötet bevezető szövegét *Thirring Lajos dr.* miniszteri segédtitkár írta. Rendkívül gondos és alapos munkáját teljes elismerés illeti”.

Ez a bevezető szöveg jelent meg különlenyomat gyanánt, felszerelve a legfontosabb és legérdekesebb táblázatokkal. *Thirring* munkája így, különlenyomat alakjában is hatalmas terjedelmű és a sokoldalú, kimerítő, és mégis áttekinthetően összefoglalt adatok folytán nagyon hasznos, mondhatni hézagpótló.

Nem lehet ugyanis gazdaságpolitikai kérdésekkel komolyan foglalkozni nálunk manapság anélkül, hogy ne ismerjük a lakosság foglalkozás szerinti megoszlását és rétegződését. Kimerítő és új adatokon nyugvó és alapos kép erről a kérdésről eddig hiányzott. Talán ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy az elmúlt években annyi téves gazdaságpolitikai elgondolás látott napvilágot, sőt talált követőkre is. Minden helyes elgondolás alapja a jövedelem-megoszlási viszonyoknak legalább némi ismerete, ez pedig nem lehet séges megfelelő foglalkozási statisztikai felvétel nélkül.

Aki tehát foglalkozási statisztikát akar készíteni, az igen nagy feladatba fog. Ilyen munkát csak jól, kimerítően és mégis áttekinthetően, megfelelő elméleti megalapozással szabad közzétenni, ellenkező esetben nemcsak értéktelen, de káros is lehet, hiszen alapot nyújthat téves következtetésekre.

Thirring Lajos ezt a feladatot elsörranguan oldotta meg. Munkájának főbb fejezetei a következők:

1. A népesség megoszlása és fejlődése foglalkozási főcsoportok, valamint keresők és eltartottak szerint (ugy az országos eredmények, mint a területi részletadatok); 2. Az egyes foglalkozási főcsoportok fontosabb adatai (östermelés, ipar-forgalom, többi foglalkozási főcsoport); 3. A külterületi lakotthelyek népességének főbb foglalkozási adatai. Táblázataiból kitűnik az, hogy, míg 1920-ban az östermelésre a népesség 55.7%-a jutott, addig 1930-ban ez az arányszám 51.8%-ra esett, a bányászat és ipar-forgalomra esők százalékszámá viszont 30.1-ről 32.3%-ra emelkedett. Érdekes a nyugdíjasok és tőkepénzesek arányszámának emelkedése 2.5%-ról 4.2%-ra. A keresők százalékszámá 1920-tól 1930-ig 47%-ról 46%-ra esett, az eltartottaké 53%-ról 54%-ra emelkedett (amiben feldolgozás-technikai okok is közrejátszottak). Ezek persze csak kiragadott példák az értékes adatsorokból. Tanulságosak *Thirring* következtetései is. Így pl. a 15. oldalon a következőket mondja: „A régi középosztály anyagi erejének megsemmisülése, a gyári munkás tevékenységi körének a gépi munka előtérbenyomulásával kapcsolatos átalakulása, a kistisztviselők (alkalmazottak) és tanult munkásság (művezetők) stb. kereseti viszonyainak kiegyenlítődése, új gazdasági vezetőréteg kialakulása stb. megannyi intőjel arra, hogy a nemzettest társadalmi tagozódásának megrögzítése során a nagyobb gazdasági, hivatási ágazatok népességét nemcsak a foglalkozási viszony, hanem egyéb

ismérvek (pl. birtokterjedelem, műveltségi fok stb.) kombinatív figyelembevételével kell kisebb részekre bontani“.

Érdekesekek tanulmányának azok a részei, amelyek a foglalkozási statisztikai adatokat illetőleg a főváros és a vidék közötti különbségeket világítják meg.

A mezőgazdasági népesség fejlődését a következő adatok jelzik:

K e r e s ő n é p e s s é g	1910	1920	1930
<i>Önálló</i>			
Birtokos, 100 kat. holdon felül	7.084	6.113	5.751
Bérlő, 100 kat. holdon felül	2.124	1.908	1.632
Birtokos { 50—100 kat. hold.	—	10.907	10.755
és bérlő { 10—50 „ „	518.227	156.084	168.557
{ 1—10 „ „	—	360.107	465.006
{ 1 kat. holdon alul	—	—	25.857
<i>Birtokos és bérlő együtt</i>	<i>527.435</i>	<i>535.119</i>	<i>677.558</i>
Részes földmives	8.546	18.820	17.875
Majoros, baromfityényszerző	951	505	886
Kertész	2.423	2.468	3.543
<i>Önálló összesen:</i>	<i>539.355</i>	<i>556.912</i>	<i>699.862</i>
Segítő családtag	370.037	574.605	536.927
Tisztviselő	5.079	5.353	5.128
Gazdasági cseléd	246.286	229.195	218.044
Gazdasági munkás, napszámos:			
1 kat. holdon felüli birtokkal v. bérlettel.	516.297	754.086	¹
1 kat. holdon aluli birtokkal v. bérlettel.			91.927
Birtok vagy bérlet nélkül			470.601

¹ Bennfoglaltatik a meglevő birtokkategoria adatában.

470.601 főt tett ki 1930-ban a birtok-, vagy bérletnélküli mezőgazdasági munkás és napszámososztály, ezek eltartottjai 687.821-et, összesen tehát 1,158.422 emberből állott a legalacsonyabb jövedelmű és legalacsonyabb életnivón élő társadalmi osztály Csonka-Magyarországon. Az 1910-es és 1920-as statisztikák még nem mutatták ki külön, illetőleg egészen tisztán ezt a réteget, összezsápták azokkal a földmunkásosztályokkal, melyek kisebb birtokkal, vagy bérlettel rendelkeztek. *Thirring* munkájának nagy érdeme, hogy külön elhatárolja ezt az osztályt, amellyel általában a legkevesebbet szokás foglalkozni. A szociális viszonyok, a jövedelem megoszlási kérdések fontosságának átérzése látszik ezen a fejlődésen.

Másrészt jelentős megállapítása *Thirringnek* az is, hogy a birtokstatisztikai eredmények „csak részben erősítik meg azokat a számokat, amelyek a földreform mértékéről közkézen forognak“ (pl. Országos Földbirtokrendező Biróság 1930 december 31-iki adatainak alapján).

A fenti adatokból *Thirring* többek között a következő, nagyon tanulságos következtetéseket vonja le:

„A törpebirtok tulságos előtérbenyomulásán kívül a lehangelő tünetek közé tartozik a gazdasági tisztviselők és eltartottjaik száma-

nak megfogyatkozása. Ez nemcsak a földreform egyik természetes, de kedvezőtlen velejárója, *hanem a belterjes művelés visszaszorulásának, a birtokososztály elszegényedésének is beszédes bizonyítéka.* Az igen szapora gazdasági cselédek számának csaknem 5%-os visszaesése, valamint eltartottjaik lélekszámának stagnálása szintén nemcsak a földreformnak, hanem egyben az agrárkrízisnek is kísérő tünete. S a mezőgazdasági munkások rétegének feltűnő megvékonyodását hasonlóképpen csak részben kompenzálja a birtokosok tömegének megnagyobbodása. Hiszen, ha egészen nyers számításai a birtokos (és kisbirtokos-napszámos) elem teljes szaporulatát a mezőgazdasági munkások számához csapjuk hozzá, még akkor is marad, 1920-hoz képest, egy körülbelül hetvenezres hiány. A földmives napszámosság (és hasonlóképpen a gazdasági cselédség) nemcsak tíz év alatti egész természetes embertöbbletét, de 1920. évi tömegének egy részét is a faluból a városba sodorták a kedvezőtlenebbre fordult gazdasági áramlatok“.

Csak példaképpen emeltük ki ezeket a részeket annak a kimutatása végett, hogy a manapság annyit vitatott agrárkérdéseknek (telepítés, földreform, mezőgazdasági szociálpolitika, agráradósságok stb.) *szakszerű* tárgyalásához szinte nélkülözhetetlen segédeszköz *Thirring* tanulmánya.

Ugyanezt kell azonban mondanunk ipari vonatkozásban is a munkáról. Helyszüke miatt nem térhetünk itt ki a bányászati és ipar-forgalmi adatok és következtetések ismertetésére. Csak Thirring végső konkluzióját szeretnők még idézni: „A legutolsó népszámlálás rendkívül nagy anyaga szilárd bázisát alkothatja a most pergő évtized folyamán annak az egyedül jogosult gazdaságpolitikának, mely minden megmozdulásában féltő gonddal ügyel arra, hogy a közgazdaság legértékesebb nyersanyaga, egyben pedig a legdrágább nemzeti kincs: maga a *népesség*“.

Ugy hisszük, a fentiek után nem kell még külön kiemelniünk Thirring könyvének érdemeit. Az ismertetett részek önmagukért beszélnek.

Zelovich László.

The Future of Monetary Policy (A report on International Monetary Problems by a Group of the Royal Institute of International Affairs.) Oxford University Press. 1935. 219 l.

A pénzügyi válság okai körül — mondja a kiadvány, amelyet a londoni Institute of International Affairs tett közzé — különösen két tényező érdemel fokozott figyelmet. Az egyik: a londoni City egyeduralkodását, mint a világ hitelezője, a háború után elvesztette és ezzel együtt veszendőbe ment a nemzetközi hitelrendszernek az az egyensulya is, amelyet a Londontól való függés jelentett. London, noha a legutóbbi időben ismét tért hódított, most kénytelen pozícióját két más partnerrel megosztani: Párisal és Newyorkkal. Az új helyzet, melyben Newyork, a tapasztalatlan új hitelező és a külföldi investícióra nem nagy hajlandóságot mutató, hanem aranyat thezauráló Páris is erős beleszólást nyert a nemzetközi hitelkérdésekbe, megbontotta a háború előtti egyensulyt. A válság másik kiemelt felidőzője a valutáknak, különösen a fontnak, helytelenül megválasztott szinten való stabilizálása volt. Ez az egyes országok árszínvonalai között túl nagy eltéréseket okozott és ezzel számos zavar kiindulópontjává vált.

A szerzők elérkezettnek látják az időt arra, hogy a világ valutáris problémáinak a rendezésére programot adjanak. E széleskörű program első pontja értelmében nemzetközi együttműködést sürgetnek, amely a vezető hitelpiacoknak, Londonnak, Newyorknak és Párisnak a stabilizáció kérdésében való megegyezéséből indulna ki. A valutaárfolyamoknak az állandósága mellett arról is gondoskodni kívánnak, hogy az egyes országok árszínvonalának a változásai is „a technika fejlődése” által okozott eltérések határain belül maradjanak. Ehhez a stabilizálás alkalmával a valuták nemzetközi paritásainak helyes megválasztására van szükség. Másfelől az egyes államoknak — megfelelő hitelszervezet mellett — a saját határaikon belül kellőképpen érvényesülő konjunkturapolitikát kell folytatniok, amely védelmet nyújtana káros konjunkturakilengések ellen. Kiépítendő volna egy olyan, a Nemzetközi Fizetések Bankjának az összekötő szerepére támaszkodó nemzetközi apparátus, amely pénzügyi támogatásra szoruló országoknak a segítségére sietne. A kiadvány kiemeli azt a tényt, hogy olyan államok, amelyek egyes kevészámu kiviteli áru termelésére speciálizálódtak (nyersanyag- és agrárállamok) és amelyek rendszerint egyuttal adósországok, kiviteli cikkeik árhanyatlása esetén könnyen súlyos pénzügyi válságba kerülhetnek. Itt is megkülönböztetést kell tenni azon két eset között, hogy csak átmeneti nehézségről van-e szó, vagy pedig a technika valamely végleges változása vagy a fogyasztás valamely tartós eltolódása folytán strukturális depresszióval állunk-e szemben. Ez utóbbi esetben gyökeres pénzügyi talpraállítást csak oly módon lehet remélni, ha a depresszióban szenvedő ország tartozásainak minél előbbi leírására kerül a sor és termelésének átszervezéséhez új hosszulejáratu hitelek bocsáttatnak a rendelkezésére. Hogy a Nemzetközi Fizetések Bankja alkalmassá váljék a fentemlitett összekötő szerv szerepére, a mainál lényegesen nagyobb tőkét kellene rendelkezésére bocsátani és alapszabályainak egyes megszigorító intézkedéseit hatályon kívül kellene helyezni. Így különösen azt, amely szerint pénzügyi műveleteit csak aranyalappal bíró pénznemekben bonyolíthatja le. A szerzők ezenfelül javaslatba hozzák egy pártatlan nemzetközi fórum létesítését, amely eladósodási kérdések rendezése ügyében döntene és amelynek a hatásköre a valuták nemzetközi paritásainak a megállapítására és a paritásoknak szükség esetén történő megváltoztatására is kiterjedne. Különös gondot kell arra fordítani, — mondja a kiadvány — hogy az igen különböző érzékenységi fokkal bíró nemzeti hitelpiacoknak egyes eseményekkel kapcsolatban beálló és egymástól rendkívül eltérő reakciói ne bontsák meg a nemzetközi rendszer egyensúlyát. Hasonlóképpen figyelemmel kell lenni arra is, hogy a spekuláció és a hitelpiacról-hitelpiacra gyorsan ide-oda vándorló rövidlejáratu hitelek által okozható zavarok kiegyensúlyoztassanak. E célra az angol Exchange Equalisation Fund mintájára valutakiegyenlítő alapokat kellene létesíteni, amelyek szükség esetén arany- és valutavásárlásokkal, illetve eladásokkal lépnek közbe. A szerzők szívesen látnák Nagybritannia részvételét ily nemzetközi együttműködésben.

E nagyszabásu valutastabilizációs program kivihetősége elsősorban azon mulik, hogy lehet-e az ehhez szükséges nemzetközi együttműködést létrehozni. A szerzők azzal igyekeznek a nemzetközi együttműködés valószínűségét alátámasztani, hogy ama nézetüknek

adnak kifejezést, amely szerint a nemzetközi munkamegosztást hirdető gazdasági internacionalizmus és az autarkiót megvalósító gazdasági nacionalizmus nem áll egymással merev ellentétben. Már pedig ez az ellentét szerintünk aligha hidalható át: Ha a nemzetközi munkamegosztás elve következetesen és maradéktalanul érvényesülne (mint ahogyan sohasem érvényesült), nem kétes, hogy pl. o. egyik-másik középeurópai államot, amelynek mezőgazdasága tengerentuli területekkel szemben versenyképtelen és amelynek ipara is a nagy ipari államokénál magasabb költségekkel termel, mind az iparban, mind a mezőgazdaságban teljes „üzembeszüntetésre“ kellene ítélni.

Fel kell továbbá vetni azt a kérdést, hogy megvalósítható-e minden országban olyan erőteljes konjunkturapolitika, amely súlyosabb konjunkturális kilengéseket ki tud egyenlíteni és ily módon a belföldi árszínvonal állandóságát is a szükséges mértékben biztosítani képes. Itt t. i. arról van szó, hogy tulzott fellendülést bankpolitikai és pénzügyi politikai eszközökkel le kellene fékezni, ami a probléma könnyebbik része, és depresszióban az adócsavar szokásos megszorítása helyett éppen ellenkezőleg adókönyvitésekkel, továbbá „közvetlenül nem produktív“ közmunkák megindításával stb. kellene a gazdasági élet segítségére sietni. Ez pénzügyi fedezeti szempontból még a nagy hitelező államok számára sem könnyű feladat, de — amint a szerzők maguk is elismerik — adósországokban éppen depresszió idején kerülhetnek szóba a legkevésbé olyan intézkedések, amelyek a közháztartás felborításával fenyegetnek.

A programnak egy további kritikus pontja az a kérdés, vajjon lehet-e a valutaárfolyamok stabilitásáról és az egyes országok árszínvonalának a viszonylagos állandóságáról egyidejűleg oly mértékben gondoskodni, ahogyan azt a tervbevett rendszer sima működése megkívánja. A szerzők a valutaparitások megállapítása tekintetében maguk sem vélik ugyan, hogy a tulzottan leegyszerűsített Cassel-féle vásárlóerőparitási elméletnek gyakorlati hasznát lehet venni, amely a vásárlóerőparitás eltéréseit a valóságnak meg nem felelő módon elhanyagolja. Aggályunk itt azonban ezen tulmenőleg az, hogy a vásárlóerőparitástól való eltérések tul nagyok lesznek és pedig a következő okoknál fogva: a stabilizálás a tőle várt előnyöket csak az esetben hozhatja meg, ha a nemzetközi gazdasági érintkezésben résztvevő országok mindegyikére vagy legalább is nagy részére terjedne ki. (A szerzők így is gondolják.) Már pedig e sok ország (gondoljunk a nyugateurópai nagy ipari államokra, az U. S. A.-ra, a vegyesen agrár- és ipari jellegű középeurópai államokra, végül a tengerentuli fiatalabb gazdasági kulturájú területekre), ha csak gazdasági strukturájukat, népességszaporodásukat, a gazdasági fejlődés ütemét, a termelés technikai változásait és az agrárszektorból kiinduló hatásokat vizsgáljuk, rendkívül elűt egymástól. Tehát egész sereg, nemcsak nem a pénzoldalról kiinduló, hanem egyenesen exogen tényezővel állunk itt szemben, amelyek mindegyik országban a legkülönbözőbb irányokban fejtik ki hatásukat. Ennélfogva aligha számolhatunk azzal, hogy a különböző országokban párhuzamos költség- és áralakulást fogunk tapasztalni.

Tagadhatatlan, hogy a kiadványra a nagyszámu társszerző közreműködésével készült munkák hátrányai rányomják bélyegüket. A számszerint tizenhárom, sok vonatkozásban igen különböző munkatárs nyilván rendkívül eltérő véleménye között óvatos kompro-

misszumokat kellett vonni. ami sok esetben a megállapítások konkrét tartalmának a rovására kellett, hogy történjék. Azt kell tehát mondanunk, hogy „az egy akarat érvényesülése“ több sikerre számíthat az irodalomban. A szerzők között pedig, akiket a következőkben megemlítünk, egyébként kitűnő nevek vannak: *Sir Charles Addis*, a Bank of England igazgatója; Major the Rt. Hon. *J. W. Hills*, az alsóház tagja és volt speakere; *F. W. Pethick-Lawrence*, az utolsó munkáspárti kormány volt postaügyi minisztere; *N. F. Hall*, egy az angol valutakiegyenlítő alapról szóló, nemrégiben megjelent monográfia szerzője; *O. R. Hobson*, a „News Chronicle“ főszerkesztője; *J. Menken*; *C. I. C. Bosanquet*, *R. F. Harrod*, *D. H. Robertson*, *H. D. Henderson*, *S. King-hall*, *R. G. Glenday* és *A. T. Grant*. Nevezeteken kívül résztvett a munka egy részében, de nem ért egyet a kiadványban lefektetett nézettel *Lionel Robbins*, a London School of Economics and Political Sciences tanára.

Mindössze egy olyan kérdés van — Anglia és a vezető hitelező-államok valutapolitikájának legaktuálisabb problémája —, amelynek a tárgyalásánál a kiadvány szerkesztője szükségesnek tartotta, hogy az egyes munkatársak véleménye között fennálló ellentétet kissé részletesebben kifejtse. Ez a vita mingyárt több konkrétumot vet felszínre és élénkebbé teszi az előadást. A vita ama kérdés körül támadt, hogy a közeljövőben történjék-e meg a fontnak és a vezető valutáknak a stabilizálása, vagy pedig helyesebb-e a stabilizálást későbbre halasztani? A munkatársak számbelileg nagyobbik csoportja szerint a stabilizálással várni kell; mert mindaddig, amíg más bajok, pl. munkanélküliség, budgetáris problémák stb. orvoslva nincsenek, szerintük semmi kilátás sincsen arra, hogy az új stabilizálás ne szenvedjen a háboru utáni stabilizáláshoz hasonló hajótörést. Ezzel szemben a másik csoport (*Addis*, *Hall* és *Hobson*) a stabilizálásban látja a logikai priust és meg van arról győződve, hogy ennek mielőbbi megvalósítása a nemzetközi tőke- és árumozgalom megindításával hozzá fog járulni a válság enyhüléséhez.*

Neményi Endre.

Annuaire International de Statistique Agricole
1933/34. Rome 1934—818 p.

A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet évkönyve ez alkalommal is részletes adatokat tartalmaz. A *világtermést* a főbb gazdasági terményekben az alábbi kimutatás tünteti fel:

* Ugyanabban egyre több angol pénzügyi szakértő, így különösen *Sir Arthur Salter*, azt az eszmét veti fel, hogy e két ellentétet „ideiglenes stabilizálással“ ki lehet és kell egyenliteni. *Sir Arthur Salter* „ideiglenes stabilizációt“ hoz javaslatba, amely szerinte egy végleges stabilizálás számos előnyével járna, anélkül azonban, hogy a 10 év előtti stabilizálás merevségeit magán viselné. Mint számos angol pénzügyi szakértő, ellenzi az aranyországnak azt a törekvését, hogy termelési költségeiket régi aranyparitásuk fenntartása mellett deflációval építsék le. „Conditional Stabilization.“ I. és II. *The Economist*, London 1935 július 6. és 13. Hasonló felfogás csendül ki az antwerpeni kereskedelmi kamara rendezésében a stabilizálás kérdése ügyében júliusban tartott nemzetközi értekezleten résztvett angol közgazdák állásfoglalásából és a „France and Stabilization“ c. cikkből is. *The Economist*, London 1935 július 20.

Termény	Terület millió hektárban					Termés millió mázsában				
	1925/29	1930	1931	1932	1933	1925/29	1930	1931	1932	1933
Buza	127·2	139·5	140·5	139·7	134·4	1212·3	1328·7	1258·3	1248·5	1310·8
Rozs	46	48·8	46·6	45·1	44·1	460·3	492·8	433·6	475·0	509·5
Árpa	35·3	37·8	36·0	36·6	35·4	390·1	429·5	366·5	408·7	403·8
Zab	58·7	59·8	58·9	57·1	56·4	669·5	687·2	591·8	643·8	610·3
Tengeri	78·9	82·1	85·3	86·9	85·5	1145·0	1022·0	1173·0	1254·0	1100·0
Burgonya	18·4	18·8	19·8	19·8	19·3	1818·6	2037·2	1995·4	2059·3	2038·0
Cukorrépa	2·8	3·3	3·3	3·3	3·2	592·1	780·9	593·7	541·7	592·0

A *búzával* bevetett terület 1933-ban kisebbedett s dacára ennek a terméseredmény nagyobb volt, aminek főoka, hogy 1933-ban általában jó termés volt. Kétségtelenül befolyással bírt továbbá a kedvező eredményre a termelés technikájának fejlődése: a jobb talajmívelés, a vetőmag kiválasztása, műtrágyák alkalmazása, amely eszközök segítségével kisebb területen is lehet nagyobb termést elérni.

Az egész világra vonatkozó megállapítástól eltérőleg az egyes *európai* országokban a gabonával bevetett terület 1933-ban sok helyen növekedett. Így Németországban, Olaszországban, Angliában, Franciaországban, Lengyelországban, Romániában, Jugoszláviában, Bulgáriában, Csehszlovákiában, Magyarországon. Argentína is jelentékenyen növelte a gabonával bevetett területet, ugyancsak Ausztrália is. Ezzel szemben főleg Angol Indiában csökkent jelentékenyen a búzával bevetett terület s ez idézi elő, hogy a világtermés számbavételénél a terület 1933-ban kevesebb, mint 1932-ben. Az európai országokban megvan a tendencia a gabonával bevetett területek növelésére s a nemzetközi buzaegyezménynek a területek és a termés csökkentésére irányuló intelmek itt nem nagy visszhangra találtak.

A szántóföldi mívelés alatt álló terület 80%-ánál több van gabonával bevetve Törökországban, Jugoszláviában, Romániában (Magyarországon 74·3%). Az összterület százalékában a gabonával bevetett terület legnagyobb Magyarországon: 44·7%.

A *termésátlagok* az európai államokban, — az alábbi adatok szerint — általában emelkedő irányzatot mutatnak.

Termésátlagok Európában: (hektáronként, métermázsában).

Termény	1925/29	1930	1931	1932	1933
Buza	12·9	12·4	13·7	13·3	15·1
Rozs	13·1	13·6	11·9	14·4	15·1
Árpa	14·0	14·2	12·8	14·9	15·0
Zab	14·9	13·8	14·0	15·5	16·4
Tengeri	12·9	13·2	13·3	15·6	12·6
Burgonya	116·9	128·5	124·7	130·9	122·6
Cukorrépa	241·1	284·5	244·6	270·7	257·8

Az európai termésátlagoknál jobbakat a többi világrészben csak elvétve találunk. Árpánál az egyiptomi termésátlag 17, a zabnál az ujjélandi 18.6. Tengerinél a tropikus és subtropikus országokban a termésátlag sokkal nagyobb, mint az európai és pedig: Ujjéland 28.4, Egyiptom 22.3, Nyassa (Afrika) 21.4, Hawai 19, Mandzsuria 17, Argentina 15, Brazília 14.1.

Magyarország termésátlagai nagyobbak az európai termésátlagoknál, búzában: 16.5, árpában: 17.4, tengeriben: 15.9. Megközelítik az átlagot rozsban: 14.1, zabban: 15.5, cukorrépában: 216.9. A burgonyatermés átlaga: 63.2 q jóval alatta marad az európai átlagnak, aminek oka, hogy Magyarországon nagyon száraz az éghajlat s kevés csapadék mellett nem lehet olyan eredményeket elérni, mint csapadékdús országokban.

Nagyon érdekesek az *állatlétszámra* s abban beállott változásokra vonatkozó adatok, amelyeket az alábbi táblázat tüntet fel (1000 darabban):

Ország	Ló		Szarvasmarha		Juh		Sertés		Baromfi		Jegyzet
	1933	1932	1933	1932	1933	1932	1933	1932	1933	1932	
Németország	3397	3394	19738	19139	3336	3404	23390	22358	96900	95338	
Ausztria	o	247	o	2312	o	272	o	1965	o	6438	o Nincs adat
Belgium	233	233	1812	1784	—	—	1352	1244	18000*	20000*	* Becslés. Csak tyukok
Dánia	501	496	3134	3237	174	190	4407	4886	28240	23169	
Finnország	356	360	1745	1806	973	964	436	414	3017	2747	
Franciaország	2878	2900	15829	15643	9729	9762	6768	6488	—	—	
Anglia	1154	1170	8647	8306	26651	27203	3569	3506	78227	73487	
Olaszország	—	942*	—	7088*	—	10368*	—	3318*	—	—	* 1930. évi adat
Magyarország	819	845	1689	1812	1056	1210	1899	2361	—	—	
Lengyelország	3772	3940	8985	9460	2556	2428	5752	5843	—	—	
Svájc	—	140	1658	1683	—	—	1002	897	—	4917	
Románia	2033	1988	4188	4079	12293	12356	2963	3221	—	—	1932. és 1931. évi adatok
Csehszlovákia	700	707	4404	4341	475	465	3429	2621	—	26964	
Jugoszlávia	1186	1156	3876	3812	8600	8510	2656	2863	19785	19466	
Északamerikai Egyesült Államok	11942	12197	67352	65552	51374	51736	55976	61320	454000	451219	1934 jan. 1. és 1933. jan. 1. adatok

Németországban nagy az emelkedés a szarvasmarha állományban, ugyanígy Angliában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában. Dániában az állatállományban az egész vonalon csökkenés mutatkozik, aminek oka az, hogy Anglia az importnál előnyben részesíti a dominiumokat s így Dánia háttérbe szorulván, az értékesítés megbénult. Dániában 1932-ben oly alacsonyak voltak a tejárak, hogy az állam közbelépésére volt szükség. Mintegy 200.000 tehenet vásárolt meg az állam és levágott állapotban értékesítette, illetőleg a húst exportálta.

Magyarországon az egész vonalon csökkent az állatállomány, aminek okát abban kell keresni, hogy a takarmányárak az állatárakhoz viszonyítva nagyon magasak voltak. Az állatértékesítésnél tehát nem térültek meg a nevelés és hizlalás költségei. A sertésállomány csökkenésének az is egyik oka, hogy 1932-ben sertéspestis pusztított.

Az évkönyv részletes adatokat közöl a világ összes jelentős terményeinek *kiviteléről* (—) és *beviteléről* (+) is (millió mm-ban):

Világrész	Buza és buzaliszt		Rozs		Árpa		Zab		Tengeri		Burgonya	
	1932	1933	1932	1933	1932	1933	1932	1933	1932	1933	1932	1933
Európa (Oroszország nélkül)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	—
	137	110	12·5	3·6	17	15	9·8	6·3	88	57	1	0·47
Oroszország (európai és ázsiai)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	4·6	7·8	4·2	1·6	4·2	5·7	0·17	0·83	3	1	—	—
Észak Amerika	—	—	—	+	—	—	—	—	—	+	—	—
	84·3	59·9	2·5	0·4	3·7	1·9	2·3	0·85	0·1	0·09	0·29	0·17
Dél Amerika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+
	24·7	27·5	2·1	1·9	2·9	4·9	7·2	4·4	70	50	0·2	0·3
Ázsia (Oroszország nélkül)	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	24·4	25·0	0·3	0·2	1·5	0·7	0·16	0·17	3·6	4·5	0·05	0·04
Afrika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+
	3·7	3·1	0·02	0·01	2·2	1·7	0·23	0·11	4·2	3·4	0·6	0·4
Ausztrália és a Csendes tengeri szigetek	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+
	40·2	38·4	—	—	0·6	0·8	0·03	0·01	0·04	0·03	00·7	0·03

Buzából és buzalisztból Európa importálja a legnagyobb mennyiséget, ezenkívül még Ázsiának van bevitel, a többi világrész mind exportál. Itt első helyen áll Észak Amerika (Canada és az Egyesült Államok), azután következik Ausztrália, Dél Amerika (Argentina), Oroszország, Afrika. Az importált mennyiség Európában 1933-ban kisebb volt, mint 1932-ben, aminek oka a jó termés, de az is, hogy egyes országok törekvése az önellátásra sikeres volt. Oroszország kivitele 1933-ban emelkedett.

Az egyes országok *buza* és *buzaliszt* importjára (+) és exportjára (—) a következő adatok nyújtanak felvilágosítást (millió mázsában):

Év	Németország	Anglia	Magyarország	Jugoszlávia	Románia	Csehszág	Olaszország	Dánia	Canada	USA	Argentina	Ausztrália
1932	+	+	—	—	—	+	+	+	—	—	—	—
	5·3	55·6	2·2	1·3	1·1	3·7	8·8	3·5	68	19	35	41
1933	+	+	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—
	0·01	61·2	5·1	0·15	0·06	3	2·8	3·4	58	4	40	38

Németország importja 1932-ben 5·3 millió q volt, 1933-ban már csak 10.000 q, ami a jótermésen kívül azt is bizonyítja, hogy Németország az önellátás terén előre haladt. Meg kell azonban jegyezni, hogy Németország 1933-ban tulajdonképpen 2·3 m. q búzát vitt be.

ellenben 1932-ben 127.670 q-t, 1933-ban pedig 1,765.000 q lisztet exportált s ez az oka annak, hogy a buza és buzaliszt behozatal együttes összege ilyen csekély egyenleget mutat.

Magyarországon a kivitel 1933-ban jelentékenyen emelkedett (2.9 millió q-val) a liszt kivitel azonban ennek csak kis része volt: 1932-ben 598.000 q, 1933-ban 491.000 q. Olaszországban is sokkal kevesebb volt a behozatal 1933-ban, mint az előző évben. A tengerentúli országok kivitele csökkent, egyedül Argentína fokozta exportját, túllépve a nemzetközi buzabizottság által részére kiosztott kontingenst. A buza és buzaliszt készletek valamivel csökkentek. Az árakat az évkönyv aranyfrankban tünteti fel.

A buza árat a standard buzafajtáknál a következő táblázat mutatja (mm-ként):

Piac	Buzafajta	1929	1930	1931	1932	1933
Winnipeg	Manitoba I.	25·56	18·01	10·76	9·33	8·34
Chicago	Hardwinter	23·41	18·24	12·73	10·06	11·05
Buenos Ayres	Barletta	22·01	18·32	9·34	8·90	7·5
Budapest	Tiszavidéki	21·86	18·03	13·58	9·57	7·76

Az évkönyv közli a mezőgazdasági termények árára vonatkozó, az egyes államok statisztikai hivatalai által közölt *indexszámokat* (1927—28 = 100):

O r s z á g		1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34
Németország		94·5	82·1	75·3	66·3	63
Anglia		100	93·1	83·7	78·5	77·1
Argentína		105·2	88·1	65·4	60·6	58·4
Canada		98·7	80·6	55·1	47·3	50·0
USA		105	90·6	62·6	46·8	50·4
Olaszország		95·9	77·9	64·6	64·0	52·9
Lengyelország		—	—	68·3	58·9	52·4
Jugoszlávia	növény-termékek	105·6	79·5	66·2	60·1	50·9
	állati termékek	102·8	92·3	69·2	54·3	54·7

Mint látjuk, az árak az 1927—28. évi árszinthez viszonyítva felére estek Canadában s az Északamerikai Egyesült Államokban s ehhez a színvonalhoz nagyon közel vannak Argentína, Olaszország, Lengyelország, Jugoszlávia (Magyarországról nincs adat).

A függelékben most is megtaláljuk az adatokat a mezőgazdasági üzemek terjedelméről s a gazdaságok kezelésének módjáról is, t. i., hogy a tulajdonos vagy megbízottja vagy pedig bérlő kezeli a gazdaságot. Ezek az adatok azonban, mint az évkönyv bevezetése is jelzi, összehasonlításra még nem alkalmasak, mert különböző módszerek szerint vannak összeállítva.

Tóth Jenő.

Dechesne Laurent: Le Capitalisme, la Libre Concurrency et l'Economie dirigée. Paris Recueil Sirey. 1934.

Dechesne belga egyetemi tanár ebben a könyvében az utóbbi évek legvitatottabb kérdését, helyesebben kérdéskomplexumát tárgyalja. A kapitalizmus, a szabad verseny és a tervgazdálkodás olyan problémák, amelyek nemcsak az elméleti közgazdasági írók figyelmét kötik le, hanem annál a fontosságnál fogva, hogy az egyes államoknak e téren való állásfoglalása az ország gazdasági életére jelentős hatással bír, a napisaíró, valamint az érdekelt gazdasági körök tárgyalásainak és vitáinak is tengelyébe kerültek.

A könyv a francia írók könnyed, szellemes modorában először a különböző közgazdaságtani iskoláknak a tőkével s általában a mai értelemben vett kapitalizmussal szemben elfoglalt álláspontját ismerteti, azután a szerző saját véleményét adja elő. Szerinte a tőkés azért követel ellenszolgáltatást vagyis kamatot kölcsönadott tőkéje után, mert a kölcsönadás által megfosztja magát azoktól a lehetőségektől, amelyeket a tőke felhasználásával elérhetne, vagyis áldozatot hoz, amelyért jogosan kérhet ellenszolgáltatást. Ez a megfontolás volt egyébként *Senior* önmegtartóztatási elméletének is kiinduló pontja. A kapitalizmus definíciójánál szerző az *Engels*-féle meghatározást tartja a legszerencsésebbnek, amely szerint kapitalizmus alatt olyan rendszer értendő, ahol birtokosok magántulajdonukból bármilyen módon jövedelmet élveznek.

A tőke, az ezen felépülő kapitalisztikus rendszer és ezen belül a szabad verseny igen nagy szolgálatokat tettek az emberiségnek. Ezek útján vált lehetségessé az a nagyarányú és csodálatos fejlődés, amelyet a gazdasági élet, különösen a múlt század ötvenes évei óta felmutat s amely lehetővé tette, hogy a kezdetben kimondott fénytűzési cikkek a nagyközönség fogyasztási javaivá váljanak. Kétségtelen azonban az is, hogy a kapitalizmus s ennek hozzátartozója, a szabad verseny a vagyonnak egyenlőtlen elosztását eredményezték, a csekélyszámu gazdaggal szemben áll a vagyontalanoknak, a fizetésből élőknek serege és egy olyan osztály alakult ki, amely csak saját vagyonának növelésére törekszik, az általános közjóléttel nem sokat törődve. A szabad versenynek hátránya dacára sem kívánatos azonban annak kiküszöbölése, hanem azt kell előmozdítani, hogy az egymással szemben álló felek nagyjából egyenlő erejűek legyenek. E téren a múlt század második fele óta jelentős lépések történtek főleg a szövetkezeti eszme, az egyesülés gondolatának felvetése és megvalósítása által. Nem a szabad verseny megszüntetésére kell törekedni, mert ezzel a gazdasági élet a termelésnek önműködő szabályozását vesztené el, hanem a visszaélések megakadályozására, a gyengék védelmére és a jó erkölcsökbe ütköző eljárások meggátlására kell súlyt helyezni.

Könyvének utolsó fejezetében szerző a tervgazdálkodás kérdésével foglalkozik. A háború szoktatta hozzá az embereket, hogy az állami beavatkozást a gazdasági élet számos ágaiban eltiűrjék s a háború végeztével a szabad verseny tulhajtásaira és meg nem felelő működésére való hivatkozással indult meg az a nagyarányú intervencionista mozgalom, amely a nemzetközi kereskedelem szabad kifejlődése elé emelt különböző akadályokat és az elszórt beavatkozásokon keresztül a fasiszta diktatórikus szervezetek megalakításához és a

Roosevelt-féle ipari törvények felállításához vezetett. Az irányított gazdálkodás feladata az lenne, hogy a gazdasági élet egész területén átfogó és rendszeres irányítást valósítson meg, e helyett azonban az emberek, áruk, tőkék és fizetési eszközök nemzetközi forgalmának lerombolását eredményezte. A tervgazdálkodás hívei egy olyan tervnek a kidolgozását várják és remélik, amely a termelést a fogyasztáshoz alkalmazkodva előre szabályozza, hogy ezáltal a kapitalista rendszerben időnként fellépő krízisek megszüntethetők, illetve káros hatásuk enyhíthető legyen. Az irányított gazdálkodás egyfelől elítéli a diktatúrát, másfelől azonban egy olyan tekintélyt, olyan központi hatalmat követel meg, amely akarátát a parciális érdekek mellett minden esetben keresztül tudja vinni. Ennek a két elvnek összeegyeztetése már önmagában is ellentmondás s ezért, mint ezt a kiváló svéd közgazdász, *Cassel* is kimutatta, az irányított gazdálkodás feltétlenül diktatúrára vezet. „Bármilyen formában is vizsgáljuk az irányított gazdálkodást, — írja a szerző — mindig ugyanabba az alapvető és megoldhatatlan problémába ütközünk, hogy mi módon lehet egy olyan erős és kivételesen befolyásos hatalmat találni, amely a termelés sokféleségének bölcs és hatásos irányítására megfelelő képességekkel rendelkezik.“ Minthogy pedig ilyen hatalom nincs, vélekedése szerint nem a teljesen bizonytalan kimenetelű irányítással kell kísérletezni, hanem a visszaélések kiküszöbölése mellett azt a szabad versenyen felépülő kapitalista rendszert kell fenntartani, amelynek gazdasági életünk rendkívüli fejlődését köszönhetjük. *Kozmutza Pál*.

Lembke Bernhard: Die Grosstadt-entwicklung Stettins 1871 bis 1910. Eine kommunal-statistische Untersuchung. Danziger Verlags-Gesellschaft. Danzig, 1933. 16 lap.

A demográfia legérdekesebb feladatainak egyike a nagyvárosok fejlődésének vizsgálata. Bernhard Lembke egy régebbi dolgozatát adta fenti cím alatt közre és Stettin fejlődését csak 1910-ig tárja fel, de tulajdonképpen nem is a feltárt anyag, hanem a feldolgozás *mód-szerei* teszik munkáját rendkívül értékesé. Konkrét meghatározását nyújtja az egész problémakomplexumnak, megadja a nagyvárosi agglomeráció fogalmát és néhány táblázatban feltárja annak fejlődését, a cityképződést, terület és népesség egymáshoz való viszonyának alakulását. Bevezetésében kifejezésre is juttatja, hogy célja nem tudományos publikáció volt, hanem csupán bevezetés a városi statisztikával foglalkozni kívánók számára. Célját valóban el is érte, mert mindössze 14 kis táblázatot ad, de azokban fel van tárva mindaz, amit a nagyvárosi fejlődésről akár magasabb statisztikai szempontokból, akár pedig gyakorlati kérdések szempontjából kívánhatunk. Rá is mutat, hogy adatait még kéziratban rendkívül hasznosan alkalmazhatták a stettini pályaudvar-probléma megoldása során. A városi agglomeráció kialakulásában Thüinen elgondolásait követve a város egész területét egy belső és egy külső körre osztja, de ezen is tovább megy és annak régióban való helyzetét is vizsgálat tárgyává teszi. A city alakulását utcánkénti népességszámokból vezeti le, aminthogy enélkül valóban nem lehet helyes eredményhez jutni. Az egész munkán végigvonul az egyszerű világosságra való törekvés, amivel a szerző azt kívánja elérni, hogy dolgozata mintegy vezérfonal lehessen más városokra vonatkozó hasonló vizsgálatok során.

Ruisz Rezső.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue Economique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. II. Nr. 2. Mai 1935.

Döring Franz: *La réforme de l'organisation du crédit en Allemagne*. Az ezév elején életbelépett hitelélet reformját tartalmazó törvényt a több mint egy évig üléselő német bankbizottság készítette elő. A bizottság a német hitelgazdaság válságának okait nem magában a fennállott hitelszervezetben látta, hanem az egyes intézetek vezetői által elkövetett hibákban. Éppen ezért a banktörvény nem a meglévő bankrendszeren akar változtatni, nem akarja racionalizálni a bankokat, hanem olyan ellenőrző szervet épít fel, amely a bankok tevékenységi szabadságának meghagyása mellett alkalmas arra, hogy az egész birodalom összes pénzintézeteinél megátolja a helytelen és a közgazdaságra káros intézkedéseket. A központi Ellenőrző Hivatal a Reichsbankhoz csatoltatott. A hitelélet ellenőrzésének legfőbb és legérdekesebb személye a „birodalmi biztos”, akinek hatásköre a pénzintézetek életébe való legintenzívebb beavatkozást is lehetővé teszi. — Southard Frank A.: *L'exportation de capitaux Américains depuis 1929*. Az adós államból a háború alatt hitelezővé vált Amerika tőkéinek külföldön való elhelyezését ismerteti kronológikusan és érdekes képet nyújt az amerikai tőkebefektetések geográfiai megoszlásáról, valamint az e téren bekövetkezett változásokról is. — Sayous André-E.: *Les placements de fortune à Genève depuis le XVe siècle jusqu'à la fin du XVIIIe*. A kapitalizmus történetében nagy szerepet játszó Genf vagyonosodása a XVII. században kezdődött. Ekkor a vagyonok a polgárok kereskedelmi és ipari tevékenységéből keletkeztek. A XVIII. század elején a lakoságnak már jelentősebb tőkék állottak rendelkezésre, ezek gyarapítását a kalvinizmus rigorozításával járó életmód jelentékenyen elősegítette. Már ebben a században nagyon jelentős volt a meglévő vagyonok befektetésével való foglalkozás. A XVII. században született és a XVIII. században erősen megszorodott genfi vagyon a XIX. században már jobbra csak a befektetésekkel és különböző értékekkel való spekulációkkal járó haszonnal gyarapodott. Genfnek, a hitel és tőkebefektetéseket közvetítő városnak ez a többszázéves tradíciója, neves szerepe azután a legujabb időkig megmaradt. — Hostelet Georges: *Les conditions d'application du libre-échange et ses critères comptables*. A szabadkereskelem gyakorlati alkalmazásának módjait vizsgálja és az 1927-i genfi világgazdasági kongresszuson tárgyaltak alapján részint csupán adminisztratív, részint azonban meritórius természetű reformokat ajánl. Ez utóbbihoz tartozik azoknak a közvetett és közvetlen állami támogatásoknak a megszüntetése, amelyekben akár a belső ipar, akár a kivitel részesül. Függetlenül a genfi gazdasági konferencia javaslataitól, Hosteletnek két reformterve van. Az egyik: a legtöbb kedvezmény elvének feltételekhez való kötését alapulvéve arányosan degresszív vámoknak bevezetését kívánja két ország kompenzációs vásárlásai esetében. A másik: a külkereskedelmi forgalom-

han az áruk mindig a vevő fél országának valutájában egyenlítettessenek ki, aminek segítségével a külkereskedelmi viszonyok kiegyensúlyozottsága remélhető. — *Loridan W.: La clause de la nation la plus favorisée. Les griefs des libre-échangistes et ceux des protectionnistes.* A legtöbb kedvezmény elvét okvetlenül a kereskedelempolitika liberális elemének tekinti. Bár az elv helyes értelmezéséhez szükséges, hogy annak kijátszása semmiféle prohibícióval, kontingens-rendszerrel, devizarendszabályokkal ne történjék, mégis a legtöbb kedvezmény záradékának feltétel és korlátozás nélküli értelmezésénél is bizonyos gyakorlat által szentesített kivételek tehetők. Gazdaságtörténeti példákkal támasztja alá meggyőződését, hogy hosszabb időre az egyenlő elbánás módja az egyedüli helyes kereskedelempolitikai elv. Franciaország, amely többször is nem tudott ellentállani a reciprocitáson alapuló kereskedelmi összeköttetések csábításainak, eddig még minden esetben belebukott kísérleteibe. Utoljára a kontingensrendszer segítségével kérésztülvitt nem egyenlő elbánás miatt Franciaország Németországgal és Angliával vámháborúba keveredett, amely háboru ránézve vereséggel és részéről a legtöbb kedvezmény elvének kényszerű garantálásával végződött. Amerika szakitása reciprocitáson alapuló politikájával pedig akkor következett be, amikor a csak néhány fontosabb nyersanyagot exportáló országból különböző kész- és féltermékeket is nagymértékben exportáló ország lett. Azóta ugyanis (azaz a század eleje óta) az Egyesült Államok állandó harcosai és védelmezői a legtöbb kedvezmény feltétel és korlát nélküli elvének, a kötöttséggel teli nemzetközi kereskedelem egyetlen liberális szigetének. — *A gazdasági szemlében: Greenwood Thomas: Le progrès économique de l'Angleterre. Muntz Earl-E.: Nouvelles applications du principe de réserve dans l'assurance-chomage. — A pénzügyi szemlében: E. B. D.: Le budget britannique et la livre sterling. — A tudományos szemlében: Glandsdorff Maxime: Les travaux d'André-E. Sayous sur l'histoire économique.*

Vól. II. Nr. 3. — Juin 1935.

Az e számban megjelent tanulmányok a valutarendszerek (2. cikk) és a népesedés (3. cikk) problémái köré csoportosulnak.

Navachine D.: Crise et condition monétaire. Vajjon a válság alakulása egyforma-e a különböző rendszerű országokban? Vajjon az aranyvalutájú országok (Franciaországot, Svájcot és Hollandiát sorozza csak ezek közé) vagy pedig azok az országok sinylették-e meg jobban a válságot, amelyek feladták pénzüiknek arannyá való átválthatóságát? Arra az eredményre jut, hogy 1933. év óta az utóbbi országokban a válság ereje csökkent, az aranyvalutához szigorúan ragaszkodókéban pedig súlyosbodott. A világgazdasági helyzet lanyhaságának megszüntetése érdekében szükségesnek tartja az arany vásárló erejének különböző országokban való egyensúlyba hozását, ami egyúttal az általános bizalom és nyugalom megerősödésével járna. — *Mertens André: Désordre dans la monnaie.* Az aranyalapról való letérés zavaró következményeit tárgyalja. Különböző valutáris megoldásokkal foglalkozik egy erről szóló munka ismertetésének során. — *Burgdorfer Friedrich: La tendance démographique de l'Allemagne.* Németország népesedésének fejlődését ismertetve úgy tartja, hogy az utóbbi időben tapasztalt születési arányszám növekedése a céltudatos propaganda eredménye volt. A fejlődés azonban még nem eléggé általános és meggyökeresedett. Hogy ez bekövetkezzék s a születési arányszámok hosszantartó emelkedésével lehessen számolni, ahhoz állandóan kedvező morális és gazdasági atmoszférára lenne szükség. — *Gonnard René: Considérations sur les rapports du chômage avec les principaux facteurs démographiques.* A munkanélküliség és a népesedés viszonyát vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy lehetetlen a kettő között olyan összefüggést feltételezni, mintha a munkanélküliség oka a népesség sűrűsödése lenne,

vagy a munkanélküliség neomalthusianizmussal orvosolható volna. Ellenkezőleg kimutatható, hogy a munkanélküliség ott erősödött, ahol a születési arányszámok csökkentek. Németország, Anglia és az Egyesült Államok azok az országok, ahol a háború után a népesedés leginkább csökkent, egyidejűleg ugyanezek azok, amelyeknél a munkanélküliség a legerősebb. A születési arányszámok csökkenése ijesztően nagy az összes európai országban, különösen, ha a legutóbbi adatokat az 1880 körüliekkel hasonlítjuk össze. A legjobb politika a munkanélküliség ellen nem a népesedés elleni, hanem az, amelyik az emberek és áruk mozgási szabadságának minél teljesebb visszaállítását célozza. — *Prof. Dr. P. Mombert: L'optimum de population.* A népesedés optimumát igyekezvén meghatározni, ezalatt nem a maximumot (ami inkább technikai kérdés), hanem azt érti, ha egy bizonyos területen a népesség és annak megélhetésére szükséges eszközök közötti arány a lehető legelőnyösebb. Egy véleményen van *Rappard*-ral is, aki szerint a népesedés optimuma a túlnépesedés és az alacsonyfoku népesedés határán van. Nem ért egyet azonban *Wicksel*-l, mert ez utóbbi az európai államok legtöbbszörében a népesedés optimumát jelentékenyen túlhaladottnak tartja. — *A gazdasági szemlében: Somarin Emile: La crise de la population en Suède, Haskell J. S.: Situation dans l'Inde et l'Irak. Sir Ernest Benn: Progression des opérations immobilières. L'utilisation de l'argent à bon marché.* — *A pénzügyi szemlében: E. B. D.: La crise du franc.*

G. L.

Weltwirtschaftliches Archiv.

41. Band 1935, Heft 1.

Mackenroth, Gerhard: Neue Formen der Weltwirtschaft. A világgazdaság liberális kapitalista szervezési formája összeomlott, vagy legalább is átalakuláson megy át. A külkereskedelem új szervezési módját vizsgálja rövid áttekintésben az egyes államokon belül és arra az eredményre jut, hogy a külkereskedelem megszervezésének jellemző sajátossága, hogy az maga után vonja a belső piac megszervezését is. — *Patterson, Ernest Minor: A rigid Economy in a dynamic World.* Számtalan tényező van, amely miatt a gazdasági élet nem tud hozzáidomulni a bekövetkezett változásokhoz. Az álló tőke arányának emelkedése az ipari termelésben, az emberek mozdulatlansága az egyes foglalkozási ágakon belül magyarázza a gazdasági élet merevségét. Hozzájárul ehhez még, hogy az állami feladatok növekedésével növekszik az adóteher is, amelyet az alkalmazkodóképesség hiánya miatt elviselhetetlennek éreznek. Áttekintést nyújt arról, hogy Amerikában mivel próbáltak küzdeni ez ellen a merevség ellen. A válságból származó intézkedéseket nem tartja olyanoknak, amelyek megváltoztatják a gazdasági élet merevségét. — *Griziotti, Benvenuto: Staat, Sozialökonomie und Finanzwissenschaft.* Az állam fogalmával foglalkozik, majd az állam fináncpolitikájának célját magyarázza. — *Perpiná Grau, Román: Der Wirtschaftsaufbau Spaniens und die Problematik seiner Aussenhandelspolitik.* Spanyolország gazdasági térképének ismertetése után a spanyol külkereskedelmi politikával foglalkozik behatóan. Kimutatja, hogy Spanyolország az egyetlen civilizált állam, amely az autarkiaát régóta követi és ezt az elvet érvényre juttatta külkereskedelmi politikájában. A spanyol piac egy állam külkereskedelme szempontjából sem foglal el nagyobb jelentőséget, viszont a spanyol kivitelnek több mint a fele három országba megy. Az autarkiaás politika elszegényedést idézett elő. — *Berichte. Zapp, Manfred: Die british-indische Eisenindustrie. Boye, Hans: Aufgabe der hamburgischen Handelsstatistik. Ergebnis des Preisausschreibens.*

41. Band 1935, Heft 2.

Manoilescu, Michail: Zusammenarbeit zwischen Ost- und Westeuropa auf neuer Grundlage. A Nyugat és a Kelet különbségét a parasztság és a kapitalizmus különbsége jelzi. A Nyugat, az ipar kihasználta a mezőgazdaságot. A fejlődés a Nyugat ipari uralmának véget vetett. Nyugat és Kelet gazdasági együttműködésének az alapja a következő két elv lehet csak: a helyi ipari termékeknek a cseréje mezőgazdasági nyers termékek ellenében megszűnik; a Kelet mezőgazdaságának emelése teremtheti meg a keleti városok virágzását és ezzel együtt annak is az alapját, hogy a nyugati termékek behozatala intenzívebb legyen. Csehország példája mutatja, hogy ipari államnak is előnyösebb a gazdagabb ipari államokkal kereskedni, mint a szegény mezőgazdasági államokkal. — *Ischboldin, Boris: Die neue Aussenhandelspolitik des französischen Imperiums.* Az 1928 április 13-án a gyarmatokkal való kereskedelemről szóló és kibocsátott törvény óta Franciaország jelentős lépést tett a birodalmi autarkia kifejlesztése felé. Ez a lépés súlyos problémákat vetett fel. Az egyik oldalon növekedett a mezőgazdasági behozatal a gyarmatokról, ahol a termelést kiterjesztették. A másik oldalon a francia mezőgazdaságot is feleslegeinek elhelyezése foglalkoztatja, úgy hogy a franciák kénytelenek voltak a gyarmati behozatalt megszorítani. — *Häfner, Dr. Kurt: Zur Theorie der mengenmässigen Einfuhrregulierung.* A behozatali és kiviteli kontingenseknek a hatását vizsgálja az áralakulás, a verseny és a külkereskedelem megszervezése szempontjából. Végül a kontingentálást a gazdasági rendszer szempontjából is elemzi és megállapítja, hogy a kontingentálás teljes kiépítése tervgazdasághoz vezet. — *Lutz, Friedrich: Goldwährung und Wirtschaftsordnung.* Az aranyvaluta jó funkcionálásának négy feltétele van: 1. lemondás az autonóm belső konjunkturáról, 2. lemondás a protekcionista rendelkezésekről, 3. árelaszticitás, 4. bizalom. — *Berichte. Günther, Adolf: Bevölkerungspolitik einst und jetzt. Drescher, Leo: Die Entwicklung der Agrarproduktion Grossbritanniens und Irlands seit Beginn des XIX. Jahrhunderts.*

T. J.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.

95. kötet, 2. füzet. 1935 február.

Schmitt, Carl: Was bedeutet der Streit um den „Rechtsstaat?“ — *Huber, Ernst Rudolf: Das Staatsoberhaupt des Deutschen Reiches.* — *Weigmann, Hans: Grundzüge einer Theorie der staatlichen Wirtschaftspolitik. Unter besonderer Berücksichtigung der Agrarpolitik.* Minden gazdaságpolitikának kell, hogy politikai vezérgondolata legyen. Gazdasági eszmék, mint az autarkia, a népesedéspolitika vagy a külkereskedelem iránya, az állam gondolatában gyökereznek, ugyanígy az agrárpolitika is. A régi mezőgazdasági politika csak praktikus szempontok szerint regisztrálta a tényeket, holott az egész nemzetgazdaságból kellett volna kiindulnia, amely mögött viszont az állam eszméje áll. A politikai tendencia és a gazdasági erők között kétségtelenül van antagónizmus (pl. autarkia — legnagyobb jövedelmezőség), az ellentétes szempontok kombinálása a gazdaságpolitikai vezetés feladata. Éppen az agrárpolitika van legjobban alávetve az ellentétes tényezők harcának földhözköttöttsége és csekély alkalmazkodási rugalmassága folytán. Ha az állam gazdasági területe az iparosítás folytán tulnő az államon, úgy az agrárönellátás elvét veszélyezteti, amely körülménnyel szemben az állam csak politikai eszközökkel védekezhetik. — *Stucken, Rudolf: Eine Entwicklungslinie der deutschen Volkswirtschaftslehre.* A német nemzetgazdaságtan megújulását az 1872-es eisenachi kongresszustól számíthatjuk. Schmoller és köre azt a követelést állította fel, hogy a tudo-

mány a gazdaságnak az egész emberre, népre és államra való hatását kutassa, nehogy ellentétbe kerüljön a tapasztalati valósággal, mint a klasszikus iskola. Ha az új történeti iskola nem alkotott átfogó tant, problémaállítástuk mégis kibővítette az emberi gazdálkodásról szóló tudomány nézőpontjait. A világháború után keletkezett új konstellációk (konjunktúra, infláció, stb.) megvilágításánál az új nemzetgazdász generáció nagy hasznát vette az empirikus rendszernek, amely nemcsak a múlt, hanem a jelen kutatásánál is célravezetőnek bizonyult. Szemben a klasszikusok törekvéseivel, nem örökvényű, hanem térben és időben adott helyzetre vonatkozó tételeket akar felállítani. A nemzeti szocialista közgazdaságtan feladata sem általános érvényű, hanem a népi és állami életre fontos kérdések tisztázása. — *Dahm, Georg: Verrat und Verbrechen.* — *Deutsches Staats- und Wirtschaftsleben.* Maunz Theodor: *Die Entwicklung des deutschen Verwaltungsrechts seit dem Jahre 1933.* — *Schrifttum.* Henkel, Heinrich: „*Deutsche Rechtserneuerung und Rechtsphilosophie*“. Karl Larenz hasonló című munkáját bírálja. — *Dernedde, Carl: „Werdendes Staatsrecht*“. Tataryn-Tarnheyden munkáját ismerteti. — *Schrifttum.*

K. V.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató választmányi ülés.

Junius 7-én *Eber Antal* elnöklésével igazgató-választmányunk tartott ülést. Jelen voltak: Andreich Jenő, Bernát István, ifj. Boér Elek, Fellner Vilmos, Gorove László, Hantos Elemér, Hegedüs Loránt, Heller Farkas, Kelemen Móric, Korányi Frigyes báró, Klug Emil, Mattyasovszky Miklós, Navratil Ákos, Neubauer Gyula, Neumann Károly, Pásztor Miksa, Reichenbach Béla, Szádeczky-Kardoss Tibor, Székács Antal, Tormay Béla, Urbanovich G. Zoltán, Vágó József, Kisléghi Nagy Dénes főtitkár. Az igazgató-választmány *Eber Antal* elnök ajánlatára elhatározta, hogy a Matiekovits-alapból 1935-ben *Zelovich László* műegyetemi magántanár munkája adassék ki: „Magyarország pénzügyeinek alakulása a szanalás óta“. Ezután az 1935—37. hároméves időszakra megejtették a tisztikar, az igazgató-választmány és 1935-re a számvizsgáló-bizottság tagjainak jelölését.

Közgyűlés.

Társaságunk 1935. június 7-én tartotta évi rendes közgyűlését *Eber Antal* elnöklésével a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében, amelyet tagjaink és vendégeink ez alkalommal zsúfolásig megtöltöttek. Megjelent a m. kir. pénzügyminiszter úr képviselőjében Iklódy-Szabó Andor miniszteri osztályfőnök, a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében Hegedüs Loránt és Navratil Ákos tagjaink. Rendkívül nagy számban megjelent tagjaink sorából a következők neveit tudtuk feljegyezni: Almási Sándor, Andreich Jenő, Berger Gyula, ifj. Boér Elek, Bokor Gusztáv, Bolgár Emil, Dészán

Achill, Domony Mór, Egry Aurél, cserkúti Engel György, Ernyei Pál, Fellner Vilmos, Fenyő Miksa, H. Fischer Vilmos, Földes Mór, Frey Kálmán, Gorove László, György Ernő, Hantos Elemér, Heller Farkas, Hirsch Albert, Jónás Géza, Kállay Rudolf, Kelemen Ferenc, Kelemen Mór, Klug Emil, Komlósi Gyula, Korányi Frigyes báró, Korda Zoltán, Lándori György, Lengyel Géza, Lentz Adolf, Löbl Marcel, Mahler Sándor, Mattyasovszky Miklós, K. Nagy Dénes, Navratil Ákos, Neubauer Gyula, Neumann Károly, Nyári Jenő, Papp Antal, Pap Elek, Pap Géza, Óvári Papp Zoltán, Párniczky Ede, Pásztor Miksa, Polder János, Posch Gyula, Proszvimmer Béla, Reichenbach Béla, Rotenstein Andor, Sándor Kálmán, Schóber József, Skublics Rafael, Szádeczky-Kardoss Tibor, Szemere Antal, Székács Antal, Theiss Ede, Tihanyi Lajos, Tormay Béla, Tóth Jenő, Tóth József, Tölgyes Árpád, Ungár Endre, Urbanovich G. Zoltán, Vágó Gyula, Vágó József, Vajda Ákos, Virány Egon, Walder Gyula, Walko Lóránd stb.

Eber Antal elnök üdvözlí a megjelenteket és a jegyzőkönyv vezetésére K. Nagy Dénes főtitkárt, hitelesítésére ifj. Boér Eleket és Neubauer Gyulát kéri fel. Rámutat a közgazdasági tudományok magyar irodalmának a legutóbbi években konstátálható gazdag fejlődésére, amelyben különösen professzortagjaink munkái, Heller Farkas gazdaságpolitikája, Navratil Ákos nagy kézikönyve, Balás Károly pénzügytana, Surányi-Unger Tivadar német nyelven megjelent Világgazdaságtana emelkednek ki. Felenlíti a Közgazdasági Könyvtár köteteit, a Közgazdasági Szemle gazdag tartalmát, a Magyar Gazdaságkutató Intézet kiadványait. Mindezek és egyéb nagyszámban megjelent munkák mutatják a közgazdaságtani kérdések megoldására irányuló komoly, tudományos törekvést, ennek ébrentartása és a közönség érdeklődésének ez irányban való nevelése éppen a Közgazdasági Társaság legelső feladata.

Az elnök nagy tetszéssel fogadott megnyitója után *báró Korányi Frigyes* tartotta meg emlékbeszédét *Popovics Sándorról*. A magyar közgazdasági élet nagy halottjának klasszikus szépségű jellemzését a Közgazdasági Szemle jelen száma közli.

Öt perc szünet után folytatva a közgyűlést, *Kisléghi Nagy Dénes* főtitkár előterjesztette jelentését a Társaság 1934. évi működéséről. továbbá a főpénztárnok és a számvizsgáló bizottság által bemutatott jelentéseket, illetve zárszámadásokat, végül az 1935. évi költségvetést. A közgyűlés a jelentéseket, valamint a költségvetést egyhangulag elfogadta. Az 1935—37. évi 3 éves időszakra megválasztott tisztikar a *Kelemen Mór* által előterjesztett és a közgyűlés által elfogadott lista alapján a következőkből áll:

Elnök: Eber Antal. *Aelnök:* Heller Farkas. *Igazgató:* Vágó József. *Ügyész:* Fekete Ignác. *Főtitkár:* Kisléghi Nagy Dénes. *Pénztáros:* Gerlóczy Béla. *Ellenőr:* György Ernő. *Igazgató-választmány:* Andreich Jenő, Balás Károly, Balkányi Kálmán, Balogh Elemér, Baranyai Lipót, Bernát István, ifj. Boér Elek, Bozóky Ferenc, Bud János, Chorin Ferenc, Csizik Béla, Czettler Jenő, Dálnoki Kovács Jenő, Darányi Béla, Dékány István, Domony Mór, guothfalvi Dörner Zoltán, Elischer Viktor, Erney Károly, Fabinyi Tihamér, Felkay Ferenc, Fellner Frigyes, Fellner Vilmos, Fenyő Miksa, Ferenczi Izsó, Halasi Fischer Ödön, Földiák Frigyes, Frey Kálmán, Fried-

mann Ernő, Gomperz Ervin, Gorove László, Gyulay Tibor, Halmi Miklós, Hantos Elemér, Hegedüs Loránt, Heinrich Dezső, Hollós Ödön, Horváth Lipót, Ihrig Károly, Illyefalvy J. Lajos, Imrédy Béla, Jankovich Béla, Jókay Szilágyi Miklós, Judik József, Kaán Károly, Kállay Tibor, Kelemen Móric, Kemény György, Kenéz Béla, Klug Emil, Konkoly-Thege Gyula, Koós Mihály, Korányi Frigyes báró, Kornfeld Móric báró, Kovács Alajos, Kovács Gyula, Kováts Ferenc, Kovrig Béla, Kresz Károly, Kuncz Ödön, Lakó Dezső, Lamotte Károly, Leopold Lajos, Lukács György, Mattyasovszky Miklós, Metzler Jenő, Mutschenbacher Emil, Navratil Ákos, Neubauer Gyula, Neumann Károly, Pásztor Miksa, Pósch Gyula, Práger Pál, Reichenbach Béla, Reményi-Schneller Lajos, Samarjay Lajos, Schilling Zoltán, Schober Béla, Sebess Dénes, Senn Ottó, Serbán Iván, Sipos Sándor, Stein Emil, Steinecker Ferenc, Surányi-Unger Tivadar, Szádeczky-Kardoss Tibor, Szcitovszky Tibor, Székács Antal, Szigeti Gyula, Szomjas Lajos, Sztéryi József báró, Tabakovits Dusan, Teleszky János, Thegze-Gerber Ferenc, Tolnay Kornél, Tormay Béla, Ullmann György báró, Urbanovich G. Zoltán, Varga István, Vasváry Ferenc, Vincze Frigyes, Walkó Lajos, Weis István, Weisz Fülöp, Wekerle Sándor, Zelovich László. *Számvizsgálóbizottság az 1935. évre:* Ámon Károly, Domány Gyula, Görög Frigyes, Óvári Papp Zoltán, Zsengeri Manó.

Éber Antal elnök a maga, tisztársai, valamint az igazgató-választmány nevében köszönetet mond a Társaság tagjainak újabb megtisztelő bizalmáért és a közgyűlést bezárja.

A termelés és a pénz dinamikája.

A gazdasági jólét, a javak bősége a termelésből fakad és így a termelés fellendülése első feltétele a gazdasági haladásnak, az életszinvonal emelkedésének. Ezért a gazdasági élet változásaiban megnyilvánuló törvények tanulmányozására, a dinamika kiépítésére a legalkalmasabb kiindulópont a termelés vizsgálata. A termelés köré csoportosul a legtöbb alapvető gazdasági folyamat, ezek közül azonban a dinamikai vizsgálatok körében különös fontosságot nyernek a pénzforgalom jelenségei, úgyhogy a termelés dinamikai analizise a sztatikaival ellentétben, nem választható el bizonyos pénzülméleti vizsgálatoktól.

A jelen dolgozatban az így felmerülő legfontosabb problémák tisztázására törekszünk olyképpen, hogy egyuttal a dinamika vezető elvei és törvényei is megállapítást nyerjenek. Bővebb magyarázatot nem igényel, hogy az említett problémák egyszersmind az alkalmazott közgazdaságtan, a gazdaságpolitika legfontosabb kérdései közé is tartoznak. Mivel a gazdasági élet egyik legalapvetőbb vonása az állandó változás, a tudományos gazdaságpolitikának e problémákkal kapcsolatban célkitűzése és eszközei megválasztása tekintetében a termelés dinamikai analizisének megállapításait kell kiindulásul és irányítóul felhasználnia. Különösen fontos ez napjainkban, amikor a gazdasági viszonyok alakulása annyira eltér a sztatikai elmélet alapján vizsgálható egyensúlyi állapottól.

A dinamika kiépítése tehát tudományos és gyakorlati szempontból egyaránt nagyjelentőségű, mivel segítségével a közgazdasági elmélet és a tények világa között a lehető legszorosabb megegyezés valósítható meg. E cél elérését a dinamika elsősorban azáltal biztosítja, hogy megállapításainak, illetve törvényeinek nemcsak kvalitatív, hanem ott, ahol ez lehetséges, kvantitatív, számszerű ellenőrzésére törekszik. Ez természetesen nem lehetséges a közgazdasági tudomány egész területén, mivel a gazdasági jelenségek számos fontos vonatkozása tisztán kvalitatív természetű, úgyhogy kvantitatív módszerek számára nem hozzáférhető.

Mindazonáltal a gazdasági tevékenység lényegéből kifolyóan az ezzel kapcsolatos szellemi folyamatoknak majdnem

mindig quantitativ kihatásuk van s így Schumpeter¹ helyesen állapítja meg, hogy a közgazdaságtan az összes valóságtudományok közül (ideértve a természettudományokat is) a leginkább quantitativ jellegű. Az u. n. exakt természettudományok körében vizsgált jelenségek u. i. magukbanvéve semmi számszerű elemet nem tartalmaznak, hanem csak bonyolult mérések segítségével válnak numerikusan jellemezhetőkké. Ezzel szemben sok alapvető közgazdasági jelenség, pl. árak, jövedelmek stb. minden mérési beavatkozás nélkül közvetlenül számszerű alakban jelennek meg előttünk. A számszerűségnek e közvetlen szerepe ellenére a quantitativ módszerek alkalmazása a közgazdaságtanban mégis sokkal nagyobb akadályokba ütközik, mint a természettudományokban.

E nehézségeknek két forrásuk van. Az egyik az, hogy a közgazdasági elmélet a gazdasági jelenségek változásait sokáig nem vizsgálta olyan behatóan és részletesen, mint ahogy ez a statisztikai megfigyelések által szolgáltatott idősorokban megnyilvánuló törvényszerűségek megértéséhez szükséges. Mászóval az elmélet lényegében sztatikai jellegű volt, holott a valóság dinamikai természetű. Másrészt a sztatikai módszerek jóideig nem voltak annyira fejlettek, hogy az adatok tömkelegéből a számtalan esetleges zavaró tényező hatása közül biztosan ki tudták volna elemezni azokat az összefüggéseket, amelyekkel a közgazdasági elmélet foglalkozik. Mindkét nehézség leküzdése irányában az utolsó két évtized folyamán igen jelentékeny előrehaladás történt. A következőkben elsősorban a dinamika kiépítésével fogunk foglalkozni. Az elmélet verifikációjánál alkalmazott statisztikai módszerek elemzésébe itt nem bocsátkozhatunk — ez külön vizsgálatot igényel, — hanem csak rámutatunk az ezek segítségével elért legfontosabb eredményekre.

Az előzők szerint a dinamika kiépítése különösen a quantitativ törvényszerűségek megállapítása szempontjából fontos. A qualitativ vizsgálatok körében a sztatika és dinamika éles szétválasztásának nincs ilyen különös jelentősége.² Ezért érthetővé válik, hogy a közgazdasági dinamika különösen rászorul a matematikai módszerre. A jelen dolgozat keretében azonban nem célunk matematikai levezetésekbe bocsátkozni, hanem a matematikai módszer nélküli és az ezt alkalmazó kutatások eredményeit felhasználva, arra törekszünk, hogy ezeket egymással összeegyeztetve továbbfejlesszük és a dinamika vezető elveit megállapítsuk olyan problémák vizsgálata kapcsán, amelyek eddig is a nemzetközi tudományos diskusszió előterében állottak.

Fejtegetéseink során természetesen nem törekedhetünk a

¹ The Common Sense of Econometrics. *Econometrica* I. k. (1933) 5. o.

² *Narratíl Á.*: *Közgazdaságtan* I. k. (1933) 19. o.

tárgykör kimerítésére, hanem csak a legfontosabb kérdések tisztázására szorítkozhatunk, amelyek azonban olyan természetűek, hogy a további problémák megoldására kiindulásul szolgálhatnak. Vizsgálataink közben igyekezni fogunk a kvalitatív és kvantitatív mozzanatoknak egyidejű, a valósághoz hű figyelembevételére. E két mozzanatot a tanulmányozandó jelenségek körében annyira keveredik egymással, hogy a kvalitatív és kvantitatív, illetve matematikai módszerű kutatások egymástól való eltávolodása mindkét oldalon súlyos tévedésekre vezet s ezért e kétféle kutatási irány szoros együttműködésére kell törekedni.

Vizsgálataink tárgyának és módszerének körvonalazása után áttérünk a dinamika legfontosabb problémájára: a gazdasági jelenségekben megnyilvánuló változások elemzésére. E célból elsősorban szabatos kvantitatív mértékre van szükségünk, amelynek segítségével a különböző változások sajátosságait kifejezhetjük. Már a köznapi beszéd megkülönböztet gyors és lassu változásokat. Tehát csak a gyakorlati élet gondolatmenetét követjük akkor, amikor a gyors és lassu változások kvantitatív jellemzésére bevezetjük a változási sebesség vagy intenzitás fogalmát: ez az időegységre eső változás nagysága. Gyors lefolyású jelenségeknél a változási sebesség vagy intenzitás nagy értékű, míg lassu változás esetén kicsiny.

Mint ismeretes, *Marshall* megkülönböztet rövid és hosszú lefolyású, short run és long run jelenségeket,³ ami nála voltaképp módszertani fogás a dinamikai problémák tárgyalására, igaz ugyan, hogy nagyon kezdetleges formában.⁴ Könnyen átlátható, hogy a rövid lefolyású jelenségeknél a változási sebességek általában nagyok és számottevők, míg a hosszú lefolyású jelenségeknél e sebességek oly kicsinyek, hogy sokszor elhanyagolhatók. Ily módon e jelenségek körében a változási sebességek figyelmen kívül hagyhatók és így a sztatikai elmélet is megfelel. Valóban az ilyen hosszú időtartamu jelenségek törvényszerűségeivel a sztatikai elmélet sokat is foglalkozott. E törvények szabják meg többek között bizonyos állandó tényezők hatására kialakuló végleges egyensúlyi helyzetet.

Az egyes egyensúlyi állapotok között lefolyó átmenetre nézve azonban a sztatikai elmélet aránylag keveset tud mondani és az ilyenkor a sztatikai törvényekkel szemben fellépő eltéréseket a gazdasági frikciónak tulajdonította. Ezzel szemben a dinamika az ilyen átmeneti gyors lefolyású jelenségek törvényeit is behatóan vizsgálja, azaz a cambridgei terminológia szerint az economics of the short period, a rövid időtartamu jelenségek közgazdaságtana is helyet foglal benne. A di-

³ *Principles*, VIII. k. (1930) Book V. Ch. V.

⁴ I. Az időmozzanat az exakt közgazdaságtanban c. dolgozatomat. *Közgazdasági Szemle* LVI. évf. (1932) 849. o.

namika u. i. a gazdasági változás általános törvényeit vizsgálja a változási sebességek nagyságára vonatkozó megszorítások nélkül, és így tartalmazza az elhanyagolható kis sebességű változások, azaz a sztatika törvényeit is. A dinamika tehát a sztatika természetes általánosítása, illetve továbbfejlesztése, amely ez utóbbi nélkül nem volna művelhető és nyilvánvaló, hogy a kétféle kutatás eredményei között semmiféle ellentét nem merülhet fel.

A változási sebesség mozzanata mellett, mint a továbbiakban látni fogjuk, még két kiemelkedő eleme van a dinamikai analízisnek, amelyek a változás tényével szerves összefüggésben állnak. Változó viszonyok között a gazdálkodó egyének intézkedéseik megtételénél arra kényszerülnek, hogy a változások jövőbeli lefolyásáról maguknak állandóan bizonyos képet alkossanak, mivel intézkedéseik eredményessége a jövő kialakulásától függ. Dinamikai körülmények között tehát a gazdálkodást az előrelátás, a jövő anticipációja döntően befolyásolja. Ily módon a jövőre vonatkozó anticipációk a dinamikai analízis második fontos mozzanatává válnak. Az anticipációkkal kapcsolatos végül a dinamika harmadik kiemelkedő mozzanata. A jövő elképzelése, az anticipációk valószínűségi ítéletek és így beteljesülésük mindig csak bizonytalansággal, illetve rizikóval várható. Ez a körülmény: a bizonytalanság, illetve a rizikó ténye a dinamikai elmélet harmadik lényeges eleme.

Az anticipáció, a rizikó mozzanatai természetesen a sztatikai elméletben is szerepelnek, de ott a lassu és kismértékű változások következtében nincs az a kimagasló fontosságuk, mint a dinamikában. Az említett három dinamikai mozzanat ugyyszólván minden dinamikai jelenségnél megtalálható, szerepük azonban nem mindig egyenlő jelentőségű, a különböző vizsgálatokban hol az egyik, hol a másik van inkább előtérben. A fentiek természetesen csak rövid vázlatát adják az alkalmazandó dinamikai elveknek, amelyek részletesen a továbbiak során nyernek megvilágítást.

Elsősorban a változási sebesség fogalmának alkalmazásával foglalkozunk. E célból legalkalmasabb a termelés dinamikájának elemzése, amikor a változási sebességek figyelembevételének szükségessége a legkézzelfoghatóbban jelentkezik. Legcélszerűbb kiindulni abból az összefüggésből, amely a termelés kibővítése esetén a fogyasztási javak volumenének megnövekedése és az ennek elérésére szükséges új termelési javak mennyisége között áll fenn.⁵ Bizonyos nagyságu időegységenként számított jószágmennyiség folytonos előállítására munka

⁵ C. F. Bickerdike: A Non-Monetary Cause of Fluctuations in Employment. *Economic Journal* XXIV. k. (1914) Szeptember. — J. M. Clark: Business Accelerations and the Law of Demand. *Journal of Pol. Economy*. XXV. k. (1917) 217. o.

és nyersanyagok mellett meghatározott nagyságu termelőberendezést, azaz a termelési javak meghatározott mennyiségét igényli. Ha tehát a termelés volumenét fokozni akarjuk, akkor általában a gyártáshoz szükséges termelési javak mennyiségét is növelnünk kell. E tekintetben már most igen fontos az a megállapítás, hogy a termelési javak gyártásában ilyenkor sokkal nagyobb százaléku növelés szükséges, mint amekkora százalékot az általuk előállított javak mennyiségének növekedése kitesz.

Ez a következő egyszerű példa alapján könnyen belátható. Tegyük fel, hogy egy bizonyos nagyságu évenkénti szövetmennyiség előállítására 100.000 darab szövőgép szükséges. Ha a gépek élettartama 10 év, akkor évenként a gépállomány tizedrésze, azaz 10.000 darab gép használódik el, amelyeket újakkal kell pótolni. Ha tehát az évenkénti szövettermelés változatlan, akkor évenként 10.000 darab új szövőgépet kell gyártani a szükséglet fedezésére. Az új gépek iránti kereslet azonban megnövekszik, ha a szövettermelés emelkedik. A megnövekedett gépkereslet meghatározása céljából azt a legegyszerűbb feltevést alkalmazzuk, hogy az évenkénti szövettermelés emelkedésével a szükséges szövőgépek száma arányosan növekszik.

Ha már most a szövettermelés évenként 10%-kal emelkedik, amit a változási sebesség definíciójára való tekintettel úgy is mondhatunk, hogy a termelés növekedési sebessége az évi termelés 10%-a, akkor a szükséges gépállomány az eddigi 100.000 darab helyett 10%-kal, azaz 10.000 darabbal nagyobb lesz. Ez esetben tehát az eddigi 10.000 darab helyett 20.000 darab lesz az évi szövőgépszükséglet. A szövettermelés, illetve fogyasztás, ha készletektől eltekintünk, 10%-os emelkedése a szövőgépek keresletét 100%-kal növelte meg. Ha pedig a szövetfogyasztás 10%-kal csökken, akkor a gépállomány is 10%-kal, azaz 10.000 darabbal kisebb lehet. Mivel feltevésünk szerint éppen ennyi gép használódik el évente, ez esetben új szövőgépekre egyáltalán nincs szükség. A termelés, illetve fogyasztás 10%-os hanyatlása tehát a szövőgépek keresletét zérusra csökkenti.

Ilymódon érthetővé válik, hogy amennyiben a termelési és fogyasztási javak előállításában fluktuációk lépnek föl, ezek a termelési javak körében sokkal nagyobb amplitudót érnek el, mint a fogyasztási javaknál. A tapasztalat ezt mindenütt igazolja, így az utolsó évtizedek amerikai adatai szerint a termelési javak volumenében a fluktuációk amplitudója az átlagos érték 30%-a, míg a fogyasztási javaknál csak valamivel több, mint 4%.⁶

⁶ J. M. Clark: *Strategic Factors in Business Cycles*. New-York, 1934. 75. o.

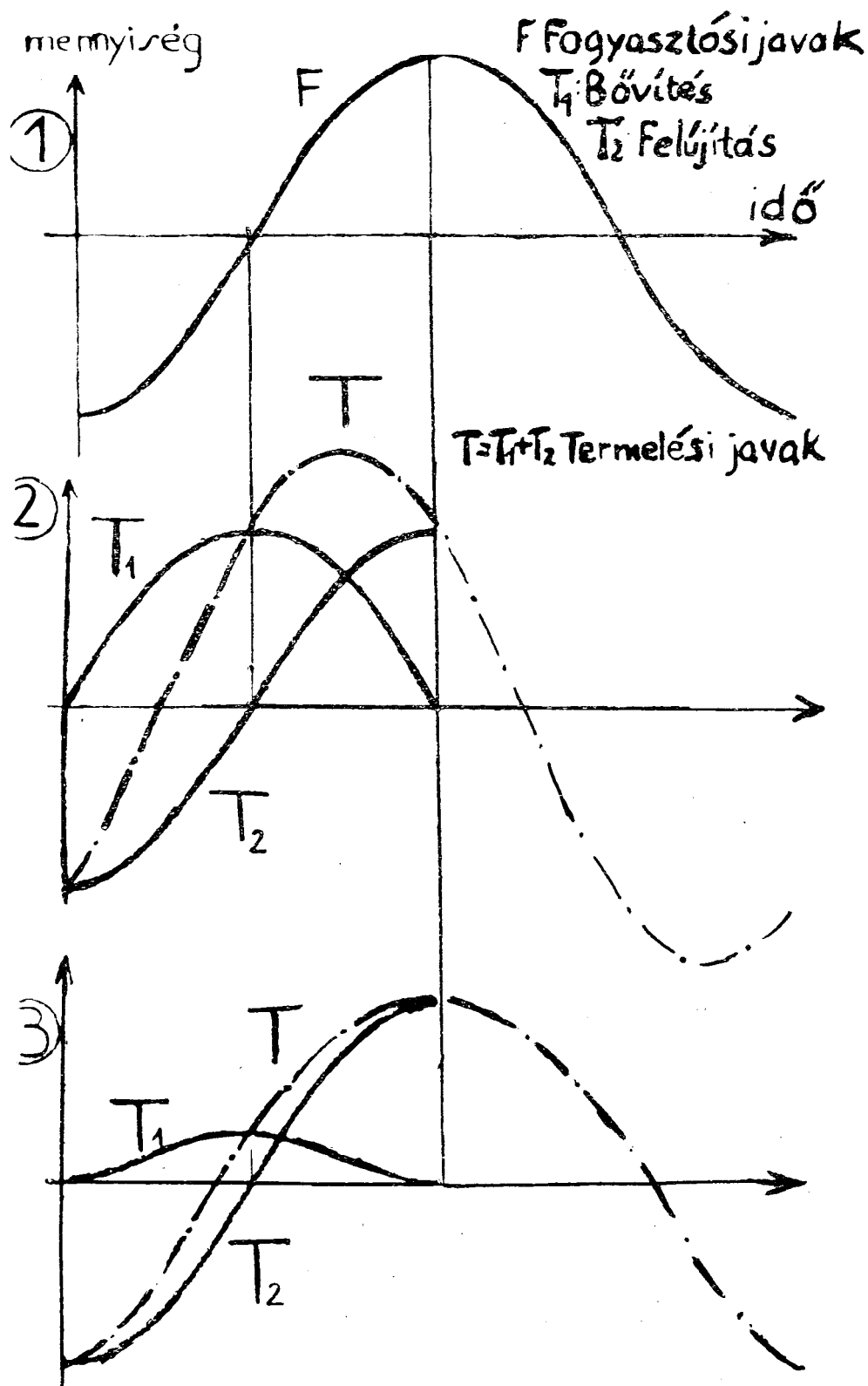
Az előző megfontolásokból még további fontos következtetéseket vonhatunk le. Láttuk u. i., hogy a termelési javak kereslete két részből tevődik össze: az egyik a termelés kibővítéséhez szükséges, a másik pedig a gépállomány felújítása által igényelt gépeknek felel meg. A termelés kibővítésével kapcsolatos termelési javak, gépek mennyisége feltevésünk szerint a termelés, illetve fogyasztás időegységre eső megnövekedésével, azaz változási sebességével arányos. A bővítés gépszükséglete tehát akkor lesz maximális, amikor a fogyasztás a leg erősebben növekszik, aminek az időpontja megelőzi a fogyasztás maximumát. Ezt szemlélteti az 1. ábra. Az ábrán az F jelzésű görbe (1. rajz) a fogyasztás változását tünteti fel az idő függvényében. Könnyen belátható, hogy az F görbe valamely pontjában huzott érintő hajlása egyszerű összefüggésben áll a fogyasztás változási sebességével (ez utóbbi arányos az érintő hajlásszögének tangensével). Minél nagyobb u. i. a görbe érintőjének hajlása, azaz minél meredekebb a görbe, annál nagyobb a fogyasztás időegységre eső változása, azaz változási sebessége s így a fogyasztás változási sebessége ott maximális, ahol a görbe legmeredekebb. A növekedési sebesség időbeli lefolyását tehát a 2., illetve 3. rajz T_1 jelzésű görbéi tüntetik fel, amelyek ordinátái az egyes érintők hajlásának (a vízszintessel képezett szögek tangenseinek) felelnek meg. Mivel, mint láttuk, a bővítési gépszükséglet a fogyasztás változási sebességével arányos, a T_1 görbe egyszersmind eme gépszükséglet időbeli lefolyását is ábrázolja. A bővítésből származó gépkereslet maximuma tehát megelőzi a fogyasztás maximumát. *J. M. Clark*⁷ és *A. H. Hansen*⁸ ezt a megállapítást annak a ténynek magyarázatára használta fel, hogy a konjunkturaciklus folyamán a termelési javak gyártásának tetőpontja általában megelőzi a fogyasztási javak maximumát. Ez a gondolatmenet azonban, mint erre először *R. Frisch*⁹ rámutatott, erősen kifogásolható. Clark u. i. nem vette figyelembe a felújítás gépszükségletének változását.

A felújítás által igényelt gépmennyiség, a termelési javak keresletének második összetevője, első közelítésben a már meglevő gépállomány bizonyos állandó hányadát teszi ki. Ha tehát a gépállomány nagysága változik, úgy a felújítás gépszükséglete is változó, mégpedig első közelítésben a gépállomány nagyságával arányos. Minthogy feltevésünk szerint a termelőberendezés nagysága a termeléssel, illetve a fogyasztással arányosan változik, a felújítás gépszükséglete is arányos a fogyasztás nagyságával, időbeli lefolyását tehát egy, a

⁷ l. c. továbbá *Studies in the Economics of Overhead Costs* Chicago, 1923. 386. o.

⁸ *Business Cycle Theory*, Boston, 1927. 104. o.

⁹ *The Interrelation between Capital Production and Consumer-Taking*. Journ. Pol. Econ. XXXIX. k. (1931) 646. o.

1. sz. ábra.

fogyasztási (F) görbéhez hasonló görbe fogja feltüntetni (T_2 görbe az 1. sz. ábra 2. és 3. jelzésű rajzain). A bővítés és felújítás gépszükségleteinek megfelelő görbék (T_1 és T_2) eredője adja meg azután a termelési javak keresletének teljes változá-

sát. Az eredő görbe alakja mármint a két komponens görbe ordinátáinak relatív nagyságától függ. Ha a bővítési gépszükséglet általában dominál a felujtással szemben, akkor az eredő görbe ($T = T_1 + T_2$) alakja az 1. sz. ábra 2. rajzának felel meg. Ilyenkor a termelési javak maximuma tényleg megelőzi a fogyasztási javakét, azaz a termelési javak volumene csökkenni kezd, amikor a fogyasztás növekedése tulságosan meglassul, azaz növekedési sebessége bizonyos mértéket meghaladóan kisebbedik, bár a fogyasztás maga lassuló ütemben még tovább növekszik. Egyszerű matematikai meggondolás útján kimutatható, hogy a 2. rajz által feltüntetett helyzet keletkezik, azaz a termelési javak volumenének csökkenése a fogyasztás növekedése dacára bekövetkezik, ha a fogyasztás növekedésének meglassulása (a növekedési sebesség időegységre eső csökkenése) a növekedési sebességnek nagyobb százalékát teszi ki, mint amekkora a felujtási szükséglet mértéke a gépállomány nagyságának százalékában kifejezve.¹⁰ Ha azonban a bővítési gépszükséglet általában kicsiny a felujtás mellett, illetve szabatosabban, ha a fogyasztás növekedésének meglassulása nem éri el a fentebb jelzett határt, akkor az eredő görbe a 3. rajzon feltüntetett alakú lesz és a termelési javak maximumának időpontja megegyezik a fogyasztás tetőpontjával. Ebben az esetben tehát az említett Clark-féle gondolatmenet megállapításai a termelési és fogyasztási javak idősorai közötti fáziskülönbségre nézve nem érvényesek.

Bár a Clark-féle gondolatmenet így csak korlátoltan adja a tények magyarázatát, mindazonáltal egy rendkívül fontos mozzanatra irányítja rá a figyelmet a termelés konjunktúralis változásával kapcsolatban, t. i. arra, hogy sok esetben a fogyasztás növekedésének bizonyos mértéket túlhaladó meglassulása, anélkül, hogy a növekedés megállna, elegendő arra, hogy a termelési javak gyártásában hanyatlást idézzon elő. Tehát a termelési javak iparágai körében a kontrakciót már esetleg a fogyasztás növekedési sebességének a csökkenése is

¹⁰ Legyen x a fogyasztás, z a gépállomány nagysága, akkor feltevésünk szerint $z = \kappa x$, ahol κ valamilyen állandó. A felujtás szükséglete legyen: μz ahol μ az avulási hányad. Ha a fogyasztás növekedési sebessége \dot{x} , akkor a bővítés gépszükséglete $\dot{z} = \kappa \dot{x}$. Tehát a termelési javak összes szükséglete:

$$y = \mu z + \kappa \dot{x} = \kappa (\mu x + \dot{x}).$$

A termelési javak volumene akkor kezd csökkenni, ha y növekedési sebessége:

$$\dot{y} = \kappa (\mu \dot{x} + \ddot{x}) < 0,$$

azaz, ha

$$\mu < -\frac{\ddot{x}}{\dot{x}}$$

felidézheti, bár ugyanakkor a fogyasztás volumene még nem kisebbedik. Ez a körülmény alapvető fontossága, mert érthetővé teszi azt, hogy bizonyos gazdasági tényezők nagyságának hullámozása hogyan származhat olyan más tényezők hatásából, amelyek nagysága nem fluktuáló, hanem csupán növekedési sebessége ingadozó. Ez mutatja a gazdasági fejlődés nagyfokú labilitását, a visszaesés bekövetkezésének állandóan leselkedő veszélyét, egyszersmind a fejlődés egyenletességének nagy fontosságát.

Az eddig tárgyalt gondolatmenet a termelési és fogyasztási javak nagyságának időbeli változását nem determinálja egyértelműen s így különösen a fluktuációk fellépésének szükséges feltételeit nem adja meg. Eddig u. i. a szereplő két mennyiség: a termelési és fogyasztási javak volumene között csak egy, a termelési folyamatból következő relációt vettünk figyelembe. Determinált következtetéshez még egy relációra van szükség. Clark meggondolásainak elhamarkodottsága is részben onnan származik, hogy miután nem vizsgálta a problémát matematikai alapon, nem vette észre, hogy nincs annyi relációja, mint ahány független változója.

A termelés dinamikai analizisének még hiányzó relációja a kereslet és a kínálat egymásrahatása, amelynek vizsgálatánál a dinamika általunk másodiknak említett főmozzanatára, az anticipációk szerepére is tekintettel kell lennünk. Dinamikai viszonyok között u. i. a kereslet nemcsak a jelenlegi áraktól függ, hanem azt lényegesen befolyásolja az a körülmény is, hogy a kereslet oldalán álló egyének a jövőbeli áralakulásról milyen véleményt alkotnak maguknak. Az ilyen anticipációk természetesen sok tényezőtől függnék, ezek közül azonban a legfontosabb az áralakulásban megnyilvánuló tendencia. Ha az árak emelkedők, akkor általában a jövőben is ár-emelkedésre számítanak, tehát a kereslet nagyobb lesz, mint állandó árak mellett, mivel a bevásárlásokat inkább a jelenlegi alacsonyabbnak feltételezett árak mellett foganatosítják, mintsem a későbbi, nagyobbaknak anticipált árak mellett. Súlyedő árak mellett viszont a kereslet kisebb, mint állandó áraknál ugyanazon okokból kifolyóan.

Az áralakulásban megnyilvánuló tendenciát már most szabatosan az árváltozási sebességek fejezik ki. Erős emelkedő tendenciának nagy pozitív, erős súlyedő tendenciának nagy negatív árváltozási sebesség felel meg. Mivel az anticipációk, mint láttuk, az áralakulás tendenciáin alapulnak, ez okból egyszersmind az árváltozási sebességek függvényei lesznek, úgy hogy e két vezető dinamikai momentum egymással szoros, quantitative is megfogalmazható kapcsolatba kerül. Mivel pedig viszont az anticipációk a kereslet nagyságára gyakorolnak jelentékeny hatást, a kereslet az árak mellett az árváltozási sebességnek is függvénye, még pedig oly értelemben, hogy ami-

kor az árak emelkednek, tehát az árváltozási sebesség pozitív, a kereslet nagyobb, mikor pedig az árak süllyednek, tehát az árváltozási sebesség negatív, a kereslet kisebb, mint a sztatikai, azaz állandó árak mellett fellépő kereslet.¹¹ Természetesen a keresletnek ez az utóbbi, sztatikai eleme is érvényesül és ez magas árak mellett kisebb, alacsonyabb árak mellett pedig nagyobb értékű.

Az előbbiekből következik, hogy erős árváltozások esetén, tehát nagy árváltozási sebesség mellett, a kereslet dinamikai eleme lesz a tulnyomó, úgyhogy a kereslet emelkedő árak mellett növekszik, illetve süllyedő árak mellett csökken. A sztatikában megszoktuk, hogy nagyobb árakkal kisebb, kisebb árakkal pedig nagyobb kereslet jár együtt. Ez nem áll ellentétben a dinamikai keresleti törvénnyel, a dinamikában u. i. változó árak, a sztatikában pedig állandó árak szerepelnek. A keresleti törvényhez hasonlóan, a kínálatot is befolyásolják a gazdálkodók anticipációi és így a dinamikai kínálat szintén függvénye lesz az árváltozási sebességnek. Az árváltozás emelkedő tendenciája, mint ismeretes, a vállalkozói anticipációkat kedvezően befolyásolja, a termelés kibővítésére vezet, tehát általában fokozza a kínálatot, míg a süllyedő ártendencia kontraktív hatást gyakorol a kínálatnak állandó árak mellett uralkodó színvonalához képest.

A fogyasztás és a termelés fluktuációinak magyarázatára az előbbieken kívül még tekintetbe kell vennünk a termelés időmozzanatát is, vagyis azt a körülményt, hogy a termelési folyamat számottevő időtartamot vesz igénybe. Ennek következménye, hogy a piacon megjelenő kínálat, ha a készletektől eltekintünk, nem az akkor uralkodó árak és piaci viszonyok, hanem a kínált árumennyiséget előállító termelési folyamat kezdetén, tehát korábban érvényes árak hatása alatt áll.

A fluktuációk keletkezését már most röviden a következőképpen láthatjuk be. Tegyük fel, hogy a kereslet a vizsgált árucikkkel szemben valamilyen okból megnövekszik. Akkor az ár emelkedni fog. A nagyobb ár és az áralakulás emelkedő tendenciájának hatására a termelők kibővitik termelésüket, az új termelési többlet azonban a termelőfolyamat hosszadalmas volta miatt nem rögtön, hanem csak a termelési periódusnak megfelelő késéssel jelenik meg a piacon. Időközben természetesen az áremelkedés tovább tart, sőt erősödik, ami nemcsak a termelésre, hanem a keresletre is serkentőleg hat a dinamikai hatások (anticipációk) folytán. Az áremelkedés gyorsulása mindaddig tart, amíg csak az első nagyobb termelési többlet a piacra nem kerül. Ennek hatása kezdetben csak abban nyilvánul meg, hogy az áremelkedés meglassul. Minthogy most a piacra mind

¹¹ 1. Az időmozzanat az exakt közgazdaságtanban c. dolgozatomat. l. c. 867. o.

nagyobb árumeennyiségek kerülnek a kibővített termelés következménye gyanánt, az áremelkedés végül is megáll és ársúlyedés következik be. Az áremelkedés meglassulása és az ársúlyedés természetesen a termelés kontrakcióját okozza, aminek hatása ismét csak a termelési periódusnak megfelelő késséssel jelentkezik a piacon. Ekkor a kisebb kínálat hatására az ársúlyedés meglassul és végül is az árak megint emelkedni kezdenek és a ciklus újra kezdődik.

A termelési periódus fontosságát a gazdasági fluktuációk keletkezésével kapcsolatban már korábban különösen *Aftalion*,¹² *D. H. Robertson*,¹³ továbbá *Spiethoff*¹⁴ és *Pigou*¹⁵ hangsúlyozták. A közgazdasági dinamika elvei és a matematikai módszer hiányában azonban a fluktuációk quantitativ természetéről és feltételeiről csak nagyon kezdetleges és tökéletlen képet tudtak adni. Csak a matematikai módszer segítségével állapítható meg u. i. a keletkező fluktuációk quantitativ természete, amely egyszerü feltételek mellett is igen bonyolult, amennyiben végtelen sok különböző oszcilláció lehetősége áll fenn, amelyek közül egyszerre több léphet fel, úgyhogy a fluktuációk elméletileg sem szabályos hullámvonal szerint folynak le. Az oszcillációk amplitudója változó, ennek jellegét, valamint a lengések időtartamát, a termelési periódus, továbbá a kereslet és kínálat elaszticitása szabja meg.¹⁶

Említésreméltó, hogy amennyiben a kínálat oldalán a csökkenő termelékenység érvényesül, a fluktuációk csillapodók és időtartamuk a termelési periódus kétszeresénél kisebb. Ezzel szemben növekvő termelékenység mellett a fluktuációk amplitudója állandóan növekedő lehet és időtartamuk az említett határt jelentékenyen meghaladhatja. Ez esetben tehát a gazdasági tényezők nagysága az egyensúlyi értékektől a fluktuációk folyamán mindjobban eltávolodik, míg csak a nagy kilengések krízisre nem vezetnek, amelynek lefolyása túllépi az addig érvényes quantitativ feltételeket. A növekvő termelékenység melletti áralakulás jól ismert labilitása, amely előbb-utóbb a szabad verseny erős korlátozására, illetve megszűnésére vezet, ily módon dinamikailag közvetlenül tárgyalhatóvá és megmagyarázhatóvá válik.

Említésreméltó, hogy a gazdasági fluktuációk említett quantitativ relációi az exakt biológia, illetve demográfia köré-

¹² *Les Crises Periodiques de Surproduction*, Paris, 1913.

¹³ *A Study of Industrial Fluctuation*, London, 1915.

¹⁴ *Krisen*, Handwörterbuch der Staatswissenschaften (4. kiad. 1925) VI. k. 8. o.

¹⁵ *Industrial Fluctuations* (2. kiad.), London, 1929.

¹⁶ 1. idézett dolgozatomat, továbbá a következő tanulmányomat: *A Quantitative Theory of Industrial Fluctuations Caused by the Capitalistic Technique of Production*, *Journal of Political Economy* XLI. k. (1933) 334. o.

ben is előfordulnak és beható vizsgálatban részesültek. Ha u. i. valamilyen okból, pl. járvány folytán, a születések száma lecsökken, akkor ennek hatása a nemi érettség eléréséhez szükséges időszaknak megfelelő késéssel jelentkezni fog a nemzőképes egyének számának hanyatlásában és így a születések újabb csökkenésében. Ez pedig később ismét születési hiányt okoz és így tovább. A lényeges itt az, hogy valamely külső hatás eredménye csak egy bizonyos késéssel jelentkezik, mint ahogy az árváltozások hatása is csak a termelési periódus letelte után válik a piacon érezhetővé. A gazdasági fluktuációkhoz hasonlóan a fajok szaporodásában hullámozások keletkeznek, amelyeket *Eiler Sundt* vizsgált a ciklusok időtartama, csillapodása és más demográfiai tényezőkre való hatásuk tekintetében.¹⁷ Az e téren kidolgozott matematikai módszereket alkalmazta az exakt biológia egyik vezető kutatója, *J. B. S. Haldane*¹⁸ a gazdasági fluktuációk matematikai vizsgálatára. Haldane ily módon levezetett megállapításai teljes összhangban vannak az említett korábbi kutatási eredményekkel.

Az előzőekben a termelési és fogyasztási javak volumene közötti kapcsolatot az adott keretek között csak a legvázlatosabban tárgyalhattuk és nem térhettünk ki számos, fontos körülmény, így különösen a termelési javak élettartama és a készletek befolyásának vizsgálatára. Ezek beható tárgyalása azonban túlságosan messze vezetne, ezért reálgazdasági elemzéseinket még csak egy tekintetben akarjuk kiegészíteni.

A termelési és fogyasztási javak mennyiségei között a termelési folyamat mellett egy eddig még nem tárgyalt igen fontos kapcsolatot teremt a termelésben foglalkoztatott munkásság vásárlóképesége. A fogyasztás változása u. i. a vásárlóképeség, illetve a jövedelem alakulásával áll szoros összefüggésben. Ha a fogyasztás növekedésének valamilyen okból bekövetkező meglassulása a termelési javak iparágaiban kontrakciót idéz elő, akkor ez a tény a munkások elbocsátása következtében a vásárlóképeség csökkenése folytán rögtön visszahat a fogyasztásra és annak hanyatlását erősíti. Ez a körülmény újból fokozza a termelési javak iparágainak kontrakcióját és így látjuk, hogy a sorban következő kontraktív hatások állandóan kölcsönhatásban kumulatív erősítik egymást.¹⁹ E kumulatív folyamat az eddig tárgyalt fluktuációk hevesességét és amplitudóját nagymértékben fokozza. A gazdasági tevékenység így bekövetkező kumulatív összezsugorodásának előbb-utóbb a gazdasági automatizmus-

¹⁷ *R. Frisch*: Sammenhangen mellem primaerinvestering og reinvestering. Statsøkonomisk Tidskrift, 1928. 117. o.

¹⁸ *A Contribution to the Theory of Price Fluctuations. The Review of Economic Studies*. I. k. (1934) 186. o.

¹⁹ *I. W. Heller*: Verbrauch und Krise. Jahrbücher für Nationalökonomie Statistik 137. k. (1932) III. sorozat, 82. k. 321. o.

ban rejlő erők szabnak határt. Így a kontrakciót mérsékli az a körülmény, hogy minden jel szerint a fogyasztási javak bevásárlására fordított összegek nem fluktuálnak annyira, mint a jövedelmek, azaz jövedelemcsökkenés esetén a fogyasztás a takarékoság rovására kevésbé zsugorodik össze.²⁰ Ezért az előbb említett kumulatív hatások egymást követő tagjai degresszív sort alkotnak, úgyhogy még végtelen sok kölcsönös kontraktív impulzus esetén is a kontrakció bizonyos határ alatt marad. A kontrakciónak továbbá gátat szab az is, hogy a termelési eszközök karbantartása egy bizonyos minimális kiadást mindig igényel. Amikor a kiadások kontrakciója ehhez a bizonyos fokig rugalmas határhoz közeledik, a további zsugorodással szemben az ellenállás megszilárdul, sőt idővel erősödik, minthogy a felújítás szükséglete, amely ideig-óráig halasztható, végül is parancsolóvá válik. Ezek és hasonló tényezők tehát a depressziót megállítják, sőt az abból való kiemelkedést teszik lehetővé.

Eddigi vizsgálatainkban elsősorban egy-egy iparág termelésének dinamikáját elemeztük s láttuk, hogy a reálgazdasági kapcsolatok folytán a fogyasztás növekedése, illetve fejlődése könnyen fluktuációkra vezet s az így keletkező fluktuációk jellege a termelési folyamat tartamától, a kereslet és a kínálat elaszticitásától függnek. Tehát a különböző iparágakban általában egymástól eltérő jellegű és időbeli fázisu oszcillációk keletkeznek az eddigiek szerint.²¹ Felmerül már most a kérdés, hogy az egyes gazdasági ágakban fellépő ilyen individuális fluktuációkból hogyan tevődik össze az egész közgazdaságra kiterjedő konjunkturális változás; mi az, ami az egyes individuális oszcillációk bizonyos mértékű szinkronizmusát biztosítja, úgyhogy általános fellendülésről és hanyatlásról lehet beszélni az egyes gazdasági ágakban mutatkozó különbségek dacára.

Könnyen belátható és a továbbiakból is megérthető, hogy ez az egyes fluktuációkat szinkronizáló folyamat a termelés kiterjesztéséhez szükséges beruházások tőkeszükségletének fedezése a megtakarításokból. Az összes iparágak beruházásait így egy közös tényező, a megtakarítások volumene befolyásolja, ami azok kialakulásában bizonyos egységet teremt. A megtakarítások pénz alakjában jelennek meg és a termelés kibővítésének céljaira való befektetésüket a hitel, illetve pénzforgalom biztosítja. Így válik érthetővé, hogy a dinamikában a pénzforgalom jelenségei, a sztatikával ellentétben, mélyre-

²⁰ J. M. Clark: Strategic Factors in Business Cycles. 1933.

²¹ Ilyen típusu oszcillációkat tanulmányozott: A. Hanau: Die Prognose der Schweinepreise, Vierteljahrshefte z. Konjunkturforschung Berlin, 1930, továbbá J. Tinbergen: Ein Schiffbauzyklus? Weltwirtschaft. Archiv. XXXIV. k. (1931) 152. o.

nyuló és figyelmen kívül nem hagyható befolyást gyakorolnak a termelés lefolyására.

A dinamikai pénzülmélet alapvető problémája az előbbieket szerint a beruházások és megtakarítások közötti összefüggés megállapítása. E célból azt kell elsősorban vizsgálnunk, hogy mikép oszlik meg egyfelől a jövedelem fogyasztási javak bevásárlására és megtakarításokra, másfelől pedig a társadalmi produktum fogyasztási javakra és a termelés kiterjesztéséhez szükséges beruházásokra, azaz termelési javakra. A zseniális svéd közgazdász, *Knut Wicksell* érdeme, hogy az említett négy mozzanat kölcsönös összefüggését messzemenően tisztázta és ezután a pénzülméletnek új dinamikai irányt szabott olyannyira, hogy a modern pénzülmélet vezető kutatóinak többsége Wicksell munkáira épít vagy az általa vizsgált problémákkal foglalkozik.

Wicksell e munkája²² elsősorban a kamat szerepének a tisztázására vonatkozik és azokra a vizsgálatokra támaszkodik, amelyek a gazdasági egyensúly Walras-féle és a tőke Böhm-Bawerk-féle elméleteinek szintézisét kísérlik meg matematikailag is kidolgozott alakban. Kétségtelen, hogy a matematikai módszer által nyújtott precízió és mélyenjáró analízis nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Wicksell a dinamikai pénzjelenségek labirintusában megtalálta a megértés felé vezető elvet, amely az e téren dolgozó számos nemmatematikus közgazdász előtt rejtve maradt. Wicksell elméletének e centrális mozzanata az u. n. természetes vagy normális kamat, amely egyrészt megfelel a tőke határtermelékenységének a termelés időmózanatát is figyelembevéve, másrészt, amely mellett az új megtakarítások éppen egyenlők az új beruházások tőkeszükségletével.²³ Amennyiben a piaci kamat megegyezik a természetes kamattal, a tőkepiacon a kereslet és kínálat egyensúlyban van (pénzülméleti egyensúly G. Myrdal terminológiája szerint²⁴). Wicksell nagy tudományos teljesítménye abban áll, hogy a dinamikai pénzjelenségek fő sajátosságait a piaci és a természetes kamat között fennálló eltérésekből sikerült megmagyaráznia. Wicksell kutatásai azonban sok tekintetben korrekcióra és kiegészítésre szorulnak, főképp mivel a Wicksell által használt fogalmi apparátus tulnyomóan sztatikai jellegű. Wicksell munkájának folytatói közül különösen kiemelkednek

²² Geldzins und Güterpreise Jena, 1898, továbbá Vorlesungen über Nationalökonomie auf der Grundlage des Marginalprinzips. II. k. Jena, 1922.

²³ I. *Fellner* V.: A természetes kamat, mint a megtakarítások határtermelékenysége. *Közgazdasági Szemle* LIX. évf. (1935) 380. o.

²⁴ Der Gleichgewichtsbegriff als Instrument der geldtheoretischen Analyse. Beiträge zur Geldtheorie, herausg. v. F. A. Hayek, Wien. 1933.

*E. Lindahl*²⁵ és *G. Myrdal*²⁶, az általuk elért eredmények továbbfejlesztése a következő fejtegetések célja.

A legfontosabb dinamikai mozzanat, amely Wicksellnél még hiányzik, a jövőre vonatkozó anticipációk figyelembevétele. A termelési javak, illetve a beruházások piaci értéke dinamikai viszonyok között u. i. nem egyéb, mint a jövőben várható tiszta hozadékoknak a piaci kamat alapján számított jelenlegi értéke. Tehát az anticipációk itt különösen nagy szerepet játszanak s mivel a termelési javak értékét ezek lényegesen befolyásolják, a gazdasági élet alakulására irányító hatást gyakorolnak. Ennek elemzésére vizsgáljuk Wicksell nyomán a természetes és piaci kamat között fellépő divergencia következményeit. Ilyen divergencia kétféleképp keletkezhet, vagy úgy, hogy a bankrendszer a piaci kamatot a természetestől eltérően szabja meg, vagy pedig úgy, hogy a természetes kamat megváltozik, anélkül, hogy a bankkamatláb követné. Egyszerűség kedvéért a továbbiakban eltekintünk attól a tényről, hogy a valóságban a kamatok egész sokasága áll fenn. Megállapításaink aránylag kis módosításokkal könnyen kiterjeszthetők a valóságos bonyolultabb viszonyokra. A természetes és piaci kamat különbözősége folytán meginduló u. n. Wicksell-féle folyamat lefolyása mármost lényegesen függ attól, hogy a vállalkozók jövőre vonatkozó anticipációi milyen természetűek.

Elsősorban vizsgáljuk azt a valóságban leggyakoribb esetet, amikor a vállalkozók azzal számolnak, hogy egy már bekövetkezett áremelkedés a jövőben is folytatódni fog, azaz az árak továbbra is emelkednek. Tegyük fel, hogy a bankrendszer sztacioner gazdasági egyensúly idején a piaci kamatot a természetes alá süllyeszti. A kamatláb leszállítása hatására a termelési javak értéke megnövekedik egyrészt, mivel jövőbeli hozadékaik változatlan nagyság mellett is az alacsonyabb kamatláb folytán nagyobb jelenlegi értéket képviselnek, másrészt mivel az árak emelkedése következtében feltevésünk szerint a vállalkozók a jövőben nagyobb hozadékokat anticipálnak. A termelési javak értéknövekedése azok előállítását jövedelmezőbbé teszi és így az ezek gyártásával foglalkozó iparágak fellendülnek. Ezekben az iparágakban tehát a foglalkoztatás növekszik, amit részben a munkanélküliek abszorpciója, részben a fogyasztási javak termelésétől való munkaerő-elvonás tesz lehetővé. Különösen a hosszulejáratú tőkebefektetések lépnek előtérbe a rövidlejáratuakkal szemben. A nagyobb foglalkoztatás a vásárlóképeség növelése folytán a fogyasztási javak keresletét fokozza, ugyanakkor pedig ezek kínálata a munkaerők részleges elvonása folytán nem növekedhet

²⁵ Penningpolitikens mål, Lund 1929 és Penningpolitikens medel Lund, 1930.

²⁶ loc. cit.

eléggé, úgyhogy előbb-utóbb a fogyasztási javak árai is emelkedni kezdenek. Ez az utóbbi áremelkedés csak egészen különleges körülmények között maradhatna el, így pl., ha a megtakarítások volumene a fogyasztási javak keresletének megnövekedésével egyenlő mértékben növekedne. Mivel általában nem tételezhető fel, hogy a gazdasági élet különböző változásai ilyen szoros összhangban folynak le, tehát, kivételes esetektől eltekintve, a kamatláb leszállítása az árszinvonal általános emelkedését okozza. Ez a körülmény a jövőbeli áremelkedésre vonatkozó anticipációkat még fokozza, úgyhogy a vállalkozók még nagyobb áremelkedésekre számítanak. A termelési javak árai ezért ismét emelkednek, ami azok gyártásának újabb impulzust ad. Ez a foglalkoztatás további növekedésére vezet, aminek a következménye az árak újabb emelkedése. Ez ismét visszahat a termelésre. A sorban következő impulzusok tehát egymás hatását kumulatív erősítik, a termelés és az árak expanziója folytonosan gyorsul. A természetes és piaci kamat különbözősége, illetve a Wicksell-féle folyamat mindaddig nem érhet véget, amíg csak a vállalkozók az áremelkedések folytatódására számítanak.

Ezzel szemben, ha a vállalkozók anticipációi megváltoznak vagy már kezdettől fogva olyanok voltak, hogy az árak további emelkedésével nem számolnak, a Wicksell-féle folyamat idővel végetér. Ebben az esetben a termelési javak értéknövekedése kisebb mértékű, u. i. csak onnan ered, hogy a változatlanul anticipált jövőbeli hozadékaik jelenlegi értéke a leszállított kamatláb mellett nagyobb. Ilymódon a termelési javak iparágainak fellendülése, továbbá a vásárlóerő és a foglalkoztatás megnövekedése sem olyan nagy, mint előbb. Az árak ugyan ekkor is emelkedni fognak, azonban mivel a vállalkozók jelenlegi feltevésünk szerint további áremelkedésre nem számítanak, a termelést és az árakat fokozó, sorban következő impulzusok egyre kisebbbednek. A termelés és az árak növekedése ez esetben lassuló. A termelési javak, illetve hosszúlejáratú befektetések megszaporoódása u. i. idővel csökkenti azok jövedelmezőségét, úgyhogy az végül is megfelel az alacsonyabb kamatlábnak. Ekkor tehát a természetes és piaci kamat újból megegyezik egymással és így a termelés és az árak emelkedése megszűnik.

Amennyiben az előbbiekkal ellentétben a bankrendszer a kamatlábat a természetes kamat fölé emeli, úgy ennek következményei az előzőekben tárgyaltakkal ellentétesek. Az expanziós Wicksell-féle folyamat helyett kontrakció lép fel, a termelési javak gyártása és az árak süllyedni fognak. Ez esetben is a vállalkozók anticipációinak természete dönti el, hogy a folyamat folytatólagosan erősödik-e vagy pedig egyensúlyi helyzetbe megy át.

Mind az expanziós, mind a kontrakciós Wicksell-féle fo-

lyamat tehát kétféle lehet, gyorsuló vagy lassuló a vállalkozói anticipációktól függően. E kétféle lehetőség világos megkülönböztetésének hiánya sok félreértésre és polemiára adott alkalmat. Így Cassel²⁷ azt az ellenvetést hozza fel a Wicksell-féle pénzelméleti vizsgálatokkal szemben, hogy a leszállított piaci kamatláb idővel természetessé válik és így magasabb árnívó mellett új egyensúlyi helyzet alakul ki, tehát szerinte helytelen a Wicksell-féle felfogás, hogy a természetes és piaci kamat divergenciája az egyensúlytól való folytonos eltávolodást jelent. Az előbbieket alapján világos, hogy a vállalkozói anticipációk természete szerint bizonyos esetekben a Wicksell, máskor pedig a Cassel által tipikusnak tartott helyzet következik be. Mindaddig azonban, amíg az anticipációk szerepe nem nyer tisztázást, a kétféle alternatíva különbsége nem ítéltető meg helyesen. A vállalkozói anticipációk elemzése arra enged következtetni, hogy a Wicksell által vizsgált gyorsuló folyamatok általában gyakoribbak, mint a Cassel-féle lassuló lefolyások, bár ezeknek is fontos szerepük van a konjunkturális változásokban.

A Wicksell-féle folyamatok képviselik azokat a hatásokat, amelyek a pénz oldaláról kiindulva a gazdasági fluktuációkat befolyásolják. Azt is mondhatjuk röviden, hogy az expansziós Wicksell-féle folyamat inflációs, míg a kontrakciós folyamat deflációs jellegű. A Wicksell-féle folyamatok szerepe tekintetében már most igen nagy fontosságú körülmény, hogy dinamikai viszonyok között a természetes kamat maga is változó és különösen a vállalkozói anticipációk befolyása alatt áll. A továbbiakban röviden áttekintjük a természetes és piaci kamat alakulását az egyes konjunkturális időszakokban.

A depresszióban a természetes és piaci kamat között a divergencia negatív, míg a fellendülés idején pozitív. A depresszió mélypontján, amikor az üzleti kilátások, anticipációk kedvezőtlenek, a természetes kamat igen alacsony, a zérushoz közel áll. Ilyenkor tehát igen kis piaci kamat is még nagyobb a természetesnél, úgyhogy az így keletkező kontrakciós Wicksell-féle folyamat nehezen szüntethető meg, ami a depresszióból való kilábolást különösen megnehezíti. A kontrakció mindaddig tart, amíg az anticipációk kedvezőbbre fordulása a természetes kamatot a piaci kamat színvonalára nem emeli. Ez több okból következhet be, ilyenek pl. halaszthatatlan felújítások, új találmányok, kedvező gazdaságpolitikai fordulatok stb.

Amint megszűnik a természetes és piaci kamat közötti negatív divergencia, megvan a lehetőség arra, hogy a reálgazdasági kapcsolatok megindítsák a fellendülést. Így a megin-

²⁷ Theoretische Nationalökonomie, Leipzig 1918, 436. o.

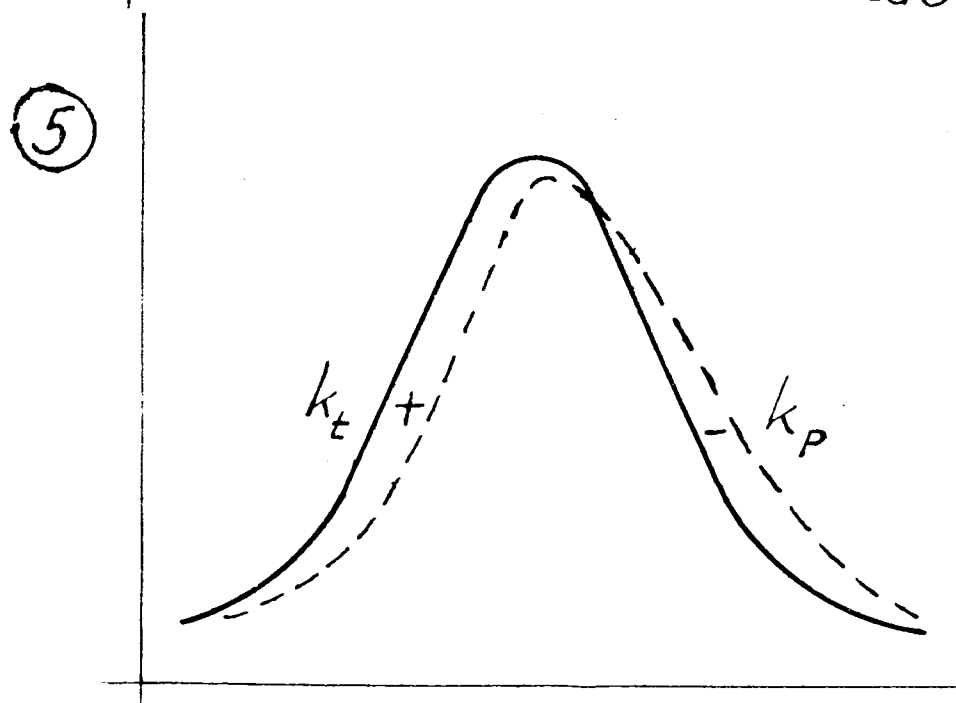
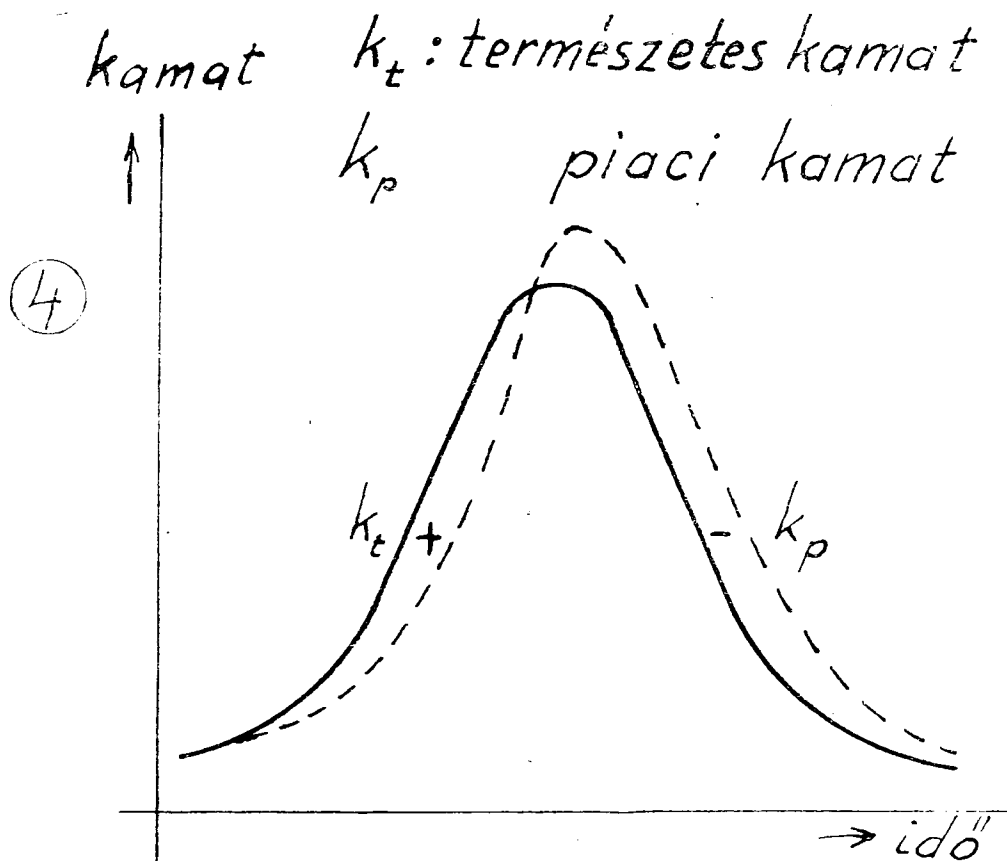
duló felujítások a nagyobb foglalkoztatás révén növelik a vásárlóképesseget, illetve a fogyasztást, ez pedig a tárgyalt reál-gazdasági összefüggések révén fokozott mértékben serkenti a termelési javak gyártását. A kedvező anticipációk hatására a természetes kamat emelkedik s könnyen a piaci kamat fölé kerülhet. Ekkor egy expanziós Wicksell-féle folyamat indul meg, ami azután a fellendülést erősen fokozza. Természetesen a piaci kamat is változik, még pedig a fellendülés folyamán emelkedik, egy ideig azonban nem éri utól a természetes kamatot. A természetes kamat emelkedése azonban idővel szűkségképen véget ér, sőt sülyedésbe megy át. Ez érthető többek között abból, hogy a termelési javak mennyisége a fellendülés vége felé nagy mértékben felszaporodik, ami a nagy kínálat folytán természetesen értékük, illetve hozadéuk nagyságát csökkenti. Gyártásuk már nem olyan jövedelmező, mint amilyen a fellendülés kezdetén volt, úgyhogy a jövedelmezőség, illetve hozadékok anticipációja által befolyásolt természetes kamat hanyatlani kezd.

A konjunktura átfordulás szempontjából nagy fontosságú az az időpont, amikor a piaci kamat a természetes fölé kerül, azaz a közöttük levő pozitív divergencia negatívra válik. Ekkor u. i. egy kontrakciós Wicksell-féle folyamat bevezeti a depressziót. A konjunktura átfordulásnak már most, a közreműködő sok tényezőnek megfelelően, számos változata lehet. Ezek közül itt csak két jellegzetes pénzülméleti típust ragadjunk ki.

Az egyik alternatíva annak az esetnek felel meg, amikor a piaci kamat olyankor emelkedik a természetes fölé, amikor az még növekedőben van (2. ábra, 4. sz. rajz). A piaci kamat ilyen emelkedése onnan eredhet, hogy a fellendülés későbbi fázisában a termelési javak oly nagy mennyiségben kerülnek a piacra s így ezek megvásárlása céljából a hiteligenyek annyira megnövekednek, hogy a bankrendszer kénytelen a kamatlábat erősen felemelni. Ekkor u. i. a megtakarítások volumene már nem növekszik kellő mértékben, mivel ilyenkor a költségelemek is emelkednek, úgyhogy a vállalkozói nyereségek, a megtakarítások egyik főforrása, apadni kezdenek.²⁸ Ez esetben tehát a megtakarítások, illetve tőke hiánya: „undersaving” váltja ki az átfordulást. Lényegében ennek a típusnak felel meg Hayek elmélete.²⁹ Itt nem foglalkozhatunk Hayek elméletének kritikájával, csak megjegyezzük, hogy merőben sztatikai fogalmi apparátussal kísérel meg dinamikai problémák megoldását, így az itt említett vezető dinamikai mozzanatok közül

²⁸ D. H. Robertson: Banking Policy and the Price Level, London, 1926, 90. o., továbbá: Industrial Fluctuation and the Natural Rate of Interest, Economic Journ. XLIV. k. (1934) 650. o.

²⁹ Preise und Produktion, Wien, 1931.

2. sz. ábrn.

egy sem szerepel nála. Ez azután számos súlyos tévedésre vezet. Így Hayek helytelenül tekinti a tőkehiány alternatíváját univerzális jelentőségűnek. Ennek kétségkívül sok válságban nagy szerepe volt, de bekövetkezése nem szükségszerű. Hayek

elmélete különben jó példa arra, hogy milyen indokolatlan általánosításokra és tévedésekre vezet egyes értékes részleteredmények mellett a matematikai módszer mellőzése egy lényegében bonyolult kvantitatív probléma vizsgálatánál.

A konjunktura átfordulás másik általánosabb típusa az, amelynél a piaci kamat akkor emelkedik a természetes fölé, amikor az már sülyedő irányzatú (2. ábra, 5. sz. rajz). Mint láttuk, a természetes kamat sülyedését a termelési javak tulszaporodás következtében beálló hozadékesökkenése okozza elsősorban. A termelési javak kisebb hozadéka pedig onnan származik, hogy a segítségükkel gyártott fogyasztási javak kínálata tulságosan növekszik a kereslethez képest. Ez esetben tehát a fogyasztási javak keresletének elmaradása, fogyasztáshiány: „underconsumption” okozza az átfordulást monetáris hatások útján. A termelés tárgyalt reálgazdasági összefüggéseiből következik, hogy amennyiben a bankrendszer a piaci kamatot a természetes kamat színvonalán tartaná, a depresszióba való átfordulás akkor is bekövetkezne. Láttuk u. i., hogy a termelési javak gyártásában kontrakció lép fel, ha a fogyasztás ütemében bizonyos mértéket meghaladó lassulás áll be, azaz ha a fogyasztási javak kereslete nem fokozódik elég intenzíven. A reálbérek és általában a jövedelemeloszlás konjunkturális alakulása minden jel szerint olyan, hogy a fogyasztás növekedésének e veszélyes mértékű lassulása előbb-utóbb bekövetkezik, azaz nincs gondoskodás arról, hogy a termelés fejlődésével a fogyasztás is lépést tartson.³⁰

Az átfordulás két tárgyalt alternatíváját összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a fogyasztás elmaradását alapulvevő az általánosabb és szükségszerűbb. A két alternatíva nem zárja ki egymást,³¹ az egyik a másik után következhet, így a tőkehiány folytán fellépő részleges munkanélküliség bevezeti a később kifejlődő fogyasztáshiányt. Itt hangsúlyozzuk, hogy az adott keretek között nem lehet célunk a konjunkturális folyamat kimerítő elemzése, hanem csak néhány elvi szempontból fontos mozzanatra mutatunk rá. Így kétségtelen, hogy a fogyasztás elmaradásának egyik fontos előidézője lehet az a körülmény, hogy az egyenlőtlen jövedelemeloszlás, továbbá a monopolisztikus piaci viszonyok következtében a keletkező vásárlóerő nagy része a vagyongyűjtés, illetve megtakarítások céljaira szolgál.³²

Mint ismeretes, a megtakarítások dinamikai szerepét különösen *D. H. Robertson* és *J. M. Keynes* vizsgálta behatóan és eredményesen. Így elsősorban *D. H. Robertson*³³ hangsú-

³⁰ *Heller Farkas*: Áralakulás és nemzeti jólét. Közgazdasági Szemle, LVIII. évf. (1934) 337. o.

³¹ *D. H. Robertson*, l. c.

³² *Heller Farkas*, l. c. 321. o.

³³ *Banking Policy and the Price Level*, 53. o., Money, London 1929, 103. .

lyozta azt a lényeges különbséget, amely fennáll az egyén és az egész közgazdaság szempontjából vett megtakarítások között. Az egész közgazdaság szempontjából csak az olyan megtakarítás valóságos, amely beruházások céljait szolgálja. Ha u. i. a megtakarítások által képviselt vásárlóerő nem a termelési berendezés vagy a készletek növelésére lesz fordítva, akkor a takarékoskodó egyének kisebb kereslete a fogyasztási javak árának csökkenését vonja maga után, ami viszont a fogyasztás kibővítésére vezet másoknál és így az összfogyasztás változatlan marad. Ilymódon tehát a takarékosági igyekezet csak ársüllyedést eredményez, de a társadalom szempontjából meddő marad. Tehát az a sztatikai szemlélet számára paradoxnak tűnő helyzet áll elő, hogy a takarékosság a közgazdaság szempontjából erőpazarlást jelent, mivel a takarékoskodó egyén igyekezete veszendőbe megy. Ha pedig a beruházások nagyobb összeget tesznek ki, mint a megtakarítások, akkor a közgazdaság reális megtakarítása meghaladja az egyes egyének takarékosági igyekezetét és így az életszínvonal indokolatlanul lesüllyed.

A megtakarítások és beruházások közötti divergencia vezető szerepet játszik Keynes³⁴ konjunktúra-elméletében. Ez uton Keynes a természetes kamatról szóló Wicksell-féle elméletet új oldalról világítja meg. Mint láttuk, a természetes és piaci kamat egyenlősége esetén a beruházások és megtakarítások éppen megegyeznek. Ha a természetes kamat a piacinál nagyobb, akkor a beruházások meghaladják a megtakarításokat, ha pedig a természetes kamat a piacinál kisebb, akkor a beruházások alatta maradnak a megtakarításoknak. Az így előadott tényállás azonban az itt döntő fontosságú dinamikai mozzanatokra való tekintettel még kiegészítésre szorul, aminek hiánya Keynesnél sok tévedésnek lett okozója.

A divergencia u. i. csak az anticipált megtakarítások és beruházások között állhat fenn, amikor a vállalkozók számításait a jövőben általuk bekövetkezendőnek vélt árakra és hozadékokra alapítják. Ezzel szemben a tényleg bekövetkezett hozadékok és árak alapján utólag megállapított megtakarítások és beruházások között mindig megegyezés van. A megtakarítások és beruházások között ezt az utólagos egyezést a dinamikai nyereségek, illetve veszteségek biztosítják. Ezek onnan származnak, hogy az anticipált hozadékok és költségek különböznek a tényleg bekövetkezőktől. Így expanziós Wicksell-féle folyamatoknál dinamikai nyereségek lépnek fel, amelyek hozzáadódva a megtakarításokhoz, megegyezést teremtenek ezek kö-

³⁴ A Treatise on Money. London 1930, továbbá ifj. Boér Elek: Keynes konjunktúra-elmélete, Közgazdasági Szemle, LV. évf. (1931), 645., 778. o. Neubauer Gyula: A gazdasági egyensulyról, Közgazdasági Szemle, LVI. évf. (1932) 357. o.

zött és a beruházások között. Kontrakciós Wicksell-féle folyamatoknál pedig dinamikai veszteségek keletkeznek, amelyek a megtakarításokat csökkentve, azokat egyenlővé teszik a beruházásokkal.³⁵ A megtakarítások és beruházások ez az utólagos számítás alapján beálló megegyezése azonban nem olyan jelentőségű, mint az anticipált értékek közötti esetleges divergencia, mivel dinamikai szempontból a momentán tendenciák a mérvadók. Ezeket pedig az anticipációk determinálják és ezek irányítják a gazdálkodó egyének diszpozícióit. Az előzetesen és utólagosan számított hozadékok, árak és megtakarítások éles megkülönböztetése azonban igen nagy jelentőségű, mivel Keynes számos paradox és téves megállapítása csak így nyerhet elfogadható korrekciót és megfogalmazást.

Az imént említett különbség az anticipált és tényleg bekövetkező események között a közgazdasági dinamika harmadik leglényegesebb mozzanatával a rizikó, illetve a jövő bizonytalanságának tényével függ össze, amellyel eddig külön nem foglalkoztunk. Mivel a jövő alakulása emberileg sohasem jósolható meg pontosan, az anticipációk bekövetkezése mindig csak kisebb-nagyobb valószínűséggel illetve bizonytalansággal várható. Ily módon a dinamikában a valószínűségi következtetések logikájának is fontos szerep jut. Ez újabb fontos kapcsolatot teremt a közgazdaságtan és a valószínűségelmélet között, amelyek számos közös vonását különben sok kiváló kutató, így többek között *Cournot*, *Edgeworth*, *Lexis* és *Keynes* hangsúlyozta, akik mindkét tudományágban uttörő munkát végeztek a matematikai módszer segítségével. Itt ezzel bővebben nem foglalkozhatunk, hanem csak rámutatunk arra, hogy a valószínűségelmélet értelmében az anticipált hozadék és az ennek bekövetkezéséhez fűződő valószínűség szorzata (az u. n. matematikai remény) fogja végeredményben a gazdálkodók diszpozícióit irányítani. Ebből következik, hogy a különböző lehetséges befektetések közül sokszor inkább arra esik a választás, amelynek hozadéka ugyan kisebb, de nagyobb valószínűségű szemben azzal, amelynél nagy hozadék csak kis valószínűséggel várható.

Ennek a körülménynek igen nagy fontossága van a megtakarítások felhasználásánál. E tekintetben u. i. a gazdálkodó egyénnek döntenie kell afelől, hogy a megtakarításokat meghagyja-e, teaurálja-e pénz alakjában vagy pedig befektesse-e azokat rövid vagy hosszulejratu hitel nyújtása avagy értékpapír, illetve vagyonvásárlás útján. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a kapitalizmus magas fejlettségi fokán álló, különösen az angolszász államokban a pénz igen jelentékeny része bankpénzből áll. Ez esetben a megtakarításoknak bankbetét alakjában tartása kevés kivételtől eltekintve nem jelentheti azt, hogy a bankrendszer olyan pénzeket kap, amelyek előzőleg nem vol-

³⁵ G. Myrdal. I. c. 428. o.

tak meg nála. Tehát az ilyen takarékbetétekkel a bankrendszer kihitelezési képessége alig emelkedik, úgyhogy a bankbetétek is teaurált megtakarításokat képviselnek, mint ezt különösen D. H. Robertson és J. M. Keynes hangsúlyozzák.

A rizikó szerepe a gazdasági ciklus egyes fázisaiban különböző. Ha eltekintünk a pénzrendszer iránti bizalmatlanság eseteitől, depresszió idején a teaurálás látszik a legbiztosabbnak, míg a befektetések kilátásai igen bizonytalanok.³⁶ Így a rizikó mozzanat teszi érthetővé, hogy a depresszió folyamán a megtakarítások nagy része teaurálódik, holott ez egyáltalán nem, vagy alig gyümölcsöző, mivel a gazdálkodók inkább semmi vagy igen kis hozadékkal elégednek meg mintsem, hogy a nagyobb hozadékkal járó nagy rizikót vállalnák. A megtakarítások tehát ezért is meghaladják a beruházásokat, ami, mint láttuk, nagy dinamikai veszteségekkel jár és a depressziót tovább mélyíti. Ez okból kifolyóan adódhatnak olyan helyzetek, amikor a megtakarítások átmeneti csökkenése a depresszióból való kilábolást megkönnyíti. A megtakarítások redukcója u. i. a fogyasztás növekedésével jár együtt s a nagyobb vásárlások következtében a vállalkozói anticipációk kedvezőbbek lesznek s a rizikó csökken, a természetes kamat emelkedik s mindez nagyobb jelentőségű lehet, mint a piaci kamatláb esetleges kis emelkedéséből származó kontrakciós hatás. A megtakarítások csökkenése azonban csak átmenetileg lehet előnyös. Amint a kedvezőbb anticipációk hatására a beruházások megindulnak, ezek finanszírozása a megtakarítások növekedését igényli. Ezek segítségével a fellendülés a természetes és piaci kamat egyenlősége mellett indulhat meg, azaz egészséges irányban haladhat a fejlődés, anélkül, hogy addicionális hitelek igénybevételére szükség volna³⁷ s így a káros monetáris befolyások elkerülhetők.

A fellendülés idején a teaurálás háttérbe szorul, de lehetősége mindig nagyfontosságú marad. A beruházások értékalkulása u. i. attól függ, hogy a megtakarítások mikép oszlanak meg teaurálás és befektetés, illetve lényegében bankbetét és értékpapír alakjában való elhelyezkedés között. A megoszlást egyrészt a rizikó mozzanat, másrészt a betéti kamat és az értékpapírhozadékok nagysága, illetve jövőbeli anticipációja dönti el. A fellendülés folyamán már most a rizikó csökkenése következtében az új megtakarítások tulnyomóan beruházások finanszírozására, azaz új értékpapírok vásárlására szolgálnak. A kedvező anticipációk és az árfolyamváltozások azt eredményezik, hogy nemcsak az új, hanem a régebbi teaurált megta-

³⁶ J. R. Hicks: Gleichgewicht und Konjunktur. Zeitschrift f. Nationalökonomie, IV. k. (1933), 441. o.

³⁷ Navratil Á.: Takarékoság és tőkeképződés. Berzeviczy-Emlékkönyv, Budapest 1934.

karítások is az értékpapírpiacon keresnek elhelyezkedést. Ily módon az új beruházások értéke csakhamar felülmúlja a folyó megtakarításokat, ami egy expanziós Wicksell-féle folyamatot vált ki.

Az általános hausse-hangulat természetesen nem tarthat vég nélkül. A gazdasági élet alakulása folytán előbb-utóbb parciális baisse-hangulat fog kifejlődni, mivel egyesek úgy kezdenek vélekedni, hogy az értékpapírok túl vannak értékelve, további emelkedésük nem várható, sőt árfolyamveszteségek valószínűek. Ezért értékpapireladások indulnak meg és csakhamar előáll az a helyzet, hogy noha talán az új megtakarítások még mindig tulnyomóan értékpapírban nyernek elhelyezést, e papírok jelentékeny részét nem új kibocsátások, hanem régiek teszik ki, úgyhogy az új beruházások értéke kisebb lesz a folyó megtakarításoknál, ami egy kontrakciós Wicksell-féle folyamatot indít meg. Erre idővel a baisse hangulat általánossá válik és az új megtakarítások most már jórészt teaurálódnak.

A fenti megfontolások egyrészt kiegészítik, másrészt realiztikusabbá teszik a Wicksell-féle folyamatok analizisét. Pénzelméleti vizsgálatainkat tovább nem folytathatjuk, hanem összefoglalva a tárgyaltakat, megállapíthatjuk, hogy a monetáris jelenségek szerepe elsősorban abban áll, hogy a reálgazdasági okokból fellépő gazdasági fluktuációkat kumulatív fokozzák, kiélezik, továbbá egyes lokális zavarok szétterjedését nagymértékben elősegítik. Mindenesetre hangsúlyozást érdemel, hogy a pénz dinamikája csak a reálgazdasági dinamikával szerves összefüggésben építhető ki, aminek elmulasztása a legtöbb modern pénzdinamikai elmélet súlyos hibája. Ez vezet ahhoz az egyoldalú felfogáshoz, amely a monetáris tényezőknek a konjunkturális jelenségeknél vezető szerepet tulajdonít, holott a fluktuációk számos lehetséges okozóinak csak egy része monetáris természetű. Ebből következik, hogy a természetes és piaci kamat egyenlősége, a Wicksell-féle folyamatok kiküszöbölése még egyáltalán nem jelenti a konjunkturális hullámsok megszűnését, amennyiben a reálgazdaság egyenletes fejlődése nincs biztosítva.³⁸

Az előző fejtegetések világosan mutatják az általunk kiemelt három dinamikai elem: a változási sebességek, anticipációk és a rizikómozzanat szerepének nagy jelentőségét a dinamikai problémák megoldásában. Ezek figyelembevétel nélkül bizonyos kérdések a legkezdetlegesebben sem elemezhetők, mert a sztatikai fogalmi apparatus ezekre nem alkalmazható. Ezért a közgazdasági elméletnek a dinamikai mozzanatok fel-

³⁸ I. továbbá: *ifj. Boér Elek*: A naturál- és reálgazdaság pénzgazdasági jelentőségéről. Ünnepi dolgozatok Navratil Ákos születésének 60-ik és egyetemi tanári kinevezésének 30-ik évfordulója alkalmából. Budapest, 1935. 89. o.

használásával való szerves és valósághoz hű kiegészítése kétségtelenül a modern kutatás egyik legfontosabb feladata. Ez részben megvalósítható kvalitatív analízis útján, azonban mint láttuk, a kvalitatív problémák mindenütt bonyolult kvantitatív vonatkozásokkal kapcsolatosak, amelyek tisztázása a dinamika matematikai kiépítését is feltétlenül megkívánja. De szükségessé teszi ezt az elmélet statisztikai verifikációja és gyakorlati alkalmazása is, amit már a bevezetésben a dinamika egyik főcéljának jeleztünk.

Mint ahogy a sztatikai elmélet *Walras*, *Pareto*, *Wicksell* és mások kutatásai révén matematikai fogalmazást és kibővítést nyert, hasonlóképp az itt előadottak és általában a dinamika kvantitatív tartalma egy összefüggő szimultán egyenletrendszerrel fejezhető ki, amely a különböző gazdasági tényezők kapcsolatait és egyidejű kölcsönhatását tünteti fel. Ez az egyenletrendszer azonban aránytalanul bonyolultabb, mint a sztatikai egyenletek, u. i. nemcsak a tényezők nagysága, hanem változási sebessége is szerepel benne. Az egyenletrendszer megoldásai nem egyes egyensúlyi értékek, hanem függvények, amelyek a gazdasági tényezők időbeli lefolyását adják és az empirikusan észlelhető statisztikai idősoroknak felelnek meg. A dinamika exakt kvantitatív kiépítése még legnagyobb mértékben a jövő feladata, néhány fontos, eredményes uttoró lépés azonban már történt ebben az irányban és itt különösen az amerikai kutatókat kell első helyen említeni.

A dinamika kvantitatív elméletében természetesen nagy szerepük van a kereslet és kínálat egyenleteinek. Ismeretes, hogy e téren a matematikai és statisztikai kutatás milyen jelentős és nagy munkát végzett az utolsó évtizedben, főképp az Egyesült Államokban. Eddig azonban legnagyobb mértékben csak a fogyasztási javak keresletének és kínálatának kvantitatív vizsgálata épült ki. Bár a keresleti, illetve kínálati egyenlet empirikus meghatározása mindig dinamikai analízist igényel, a fogyasztási javaknál a jellegzetesen dinamikai mozzanatok, így pl. árváltozási sebességek, nem olyan döntő befolyásuak, mint a termelési javaknál. A termelési javak keresletének analízise éppen a dinamikai elemek okozta nehézségek miatt, csak a legutolsó években tudott megindulni. Legnevezetesebb eredmény e téren az amerikai acélkereslet egyenletének meghatározása.³⁹ Az erre irányuló vizsgálatok számszerűen igazolják, hogy az acél keresletét az acél ára mellett lényegesen befolyásolja az ár változási sebessége. Csak ennek figyelembevételével lehet jó egyezést elérni a keresleti egyenlet és a megfigyelt értékek között. Nevezetes eredmény továbbá, hogy a há-

³⁹ *R. H. Whitman: The Problem of Statistical Demand Techniques for Producers' Goods: An Application to Steel. Journal of Political Economy* XLII. k. (1934) 577. o.

boru előtti és utáni idők (1902—1915 és 1921—1930 időszakok) két keresleti egyenletében az ár és az árváltozási sebesség együtthatóinak számbeli értékei a megfigyelési hibánál kisebb, illetve attól alig eltérő mértékben különböznek egymástól. Ez azt bizonyítja, hogy az elmélet utmutatása nyomán tényleg sikerült megtalálni azokat a stabil quantitativ elemeket, amelyek az acélkeresletre nézve jellemzők. Ezzel egyszersmind empirikus igazolást nyert az az előzőekben állandóan szereplő dinamikai elv, amely szerint az anticipációk következtében a kereslet, illetve a kínálat nagysága és az árváltozási sebességek között stabil quantitativ kapcsolat áll fenn. Itt tehát az elmélet numerikus verifikációjára látunk példát.

A quantitativ dinamika egy másik fontos területe a gazdasági fejlődés illetve növekedés analízise. Itt a quantitativ vizsgálatok kimutatták, hogy számos gazdasági tényező ugyanazon quantitativ törvény szerint változik, mint az élő organizmusok növekedése, illetve szaporodása.⁴⁰ Ez ismét egy fontos és érdekes kapcsolat az exakt közgazdaságtan és biológia között. E fejlődési, illetve növekedési törvénynek az 1. ábra 1. rajzán az F-görbe felfelé haladó részéhez hasonló lefolyású változás felel meg. Lényeges vonása abban áll, hogy a növekedés sebessége kezdetben emelkedik egy bizonyos maximumig, majd csökken, úgyhogy a fejlődés fokozatosan lassuló ütemben egy határértékhez közeledik. A növekedési görbe quantitativ tulajdonságai deduktív uton levezethetők bizonyos dinamikai és statisztikai megfontolásokból és az e tulajdonságokkal rendelkező u. n. logisztikus görbék nagyszámu gazdaságstatisztikai idősor szekuláris trendjét igen jó megközelítéssel adják meg. Mint láttuk, a növekedés kezdetben gyorsuló, később lassuló, tehát a növekedés sebességével, illetve a szekuláris fejlődés ütemével arányos gazdasági tényezők a konjunkturaciklushoz hasonló hullámozást mutatnak. Ezek a hullámok azonban a szekuláris fejlődés időtartamának megfelelően esetleg évtizedekre terjednek. Ilyen u. n. hosszú hullámot számos statisztikus mutatott ki a trendértékekben⁴¹ s látjuk, hogy az előbbieik alapján ezek elméleti magyarázata nem okoz nehézséget. A rövid időtartamu konjunkturák és a hosszú időtartamu szekuláris változások törvényszerűségei ezért sok rokonvonást és érdekes kapcsolatot mutatnak, természetesen elméletileg nem is függetlenek egymástól, hanem mint egy közös egyenletrendszer különböző megoldásai⁴², szerves kapcsolatban állnak egymással.

Az előzőekben vázolt quantitativ dinamikai analízis nem csak tudományos értékű, hanem az Egyesült Államokban ki-

⁴⁰ S. Kuznets: Wesen und Bedeutung des Trends. Bonn, 1930. 28. o.

⁴¹ W. C. Mitchel: Der Konjunkturcyklus, Leipzig, 1931. 219. o.

⁴² L. A Quantitative Theory of Industrial Fluctuations etc. c. idézett tanulmányomat.

terjedt gyakorlati jelentőséget is nyert. Itt a nagy állótőkével dolgozó vállalatok termelésük irányításánál és beruházási programjaik megállapításánál a kereslet és gazdasági fejlődés quantitativ analizisére támaszkodnak. Az amerikai nagyipar egyik jellegzetes vonása az európaival szemben éppen az, hogy a piaci és termelési viszonyok beható statisztikai tanulmányozását elsőrendű fontosságúnak tartja. Ez egyrészt összefügg az amerikai közgazdaság sajátos dinamikai szellemével, amely a gazdasági fejlődés követelményei és tényezői iránt különösen fogékony és így a quantitativ közgazdasági kutatás nagy elméleti és gyakorlati értékét hamarabb felismerte, mint más országok. Másrészt természetes következménye ez a tömegtermelés széleskörű térfoglalásának, amely matematikai statisztikai megalapozás nélkül alig lehet eredményes. Nyilvánvaló, hogy a quantitativ analízis megkönnyíti a vállalatok alkalmazkodását a piaci viszonyokhoz és megóvhat a tulinosztálástól. Az üzleti intuición egyedül nem képes erre, mivel erősen dinamikai viszonyok között a momentán vállalkozói nyereség irányítása könnyen félrevezető lehet és éppen olyankor serkent a termelés kibővítésére, amikor a piac további árumennyiséget már nem tud abszorbeálni. Remélhető, hogy a quantitativ analízis általános elterjedése után a közgazdaság az eddiginél jobban fog tudni alkalmazkodni a tényleges szükségletekhez és így számos, ma még annyira katasztrofális aránytalansága kiküszöbölhetővé válik, ami végül is a gazdasági haladás rázkódásainak lényeges enyhítésére és a fejlődés nagyobb egyenletességére fog vezetni. E cél elérése természetesen egyidejűen a közgazdaságban bizonyos strukturális változásokat is igényel, amelyek létrejöttét számos tisztán qualitativ dinamikai mozzanat is lényegesen befolyásolja.

A quantitativ dinamikai analízis nemcsak a nagy vállalatok, hanem az állam közgazdasági aktivitása szempontjából is nagy jelentőségű. Az Egyesült Államokban a központi gazdaságpolitikai szervek kutatóosztályai, különösen a Department of Agriculture, már egy évtizede foglalkoznak quantitativ dinamikai vizsgálatokkal s ez a tevékenység ujabban még jelentékenyen kibővült. Az exakt közgazdasági (ökonometrikai) kutatás nyilvánvalóan rendkívül értékes utmutatást nyújthat a gazdaságpolitikai intézkedések megállapítására és következményeik megítélésére. Igen nagyfontosságú az exakt dinamika kiépítése a valutapolitika szempontjából. Kétségtelen, hogy a természetes kamat alakulását szem előtt tartó jegybankpolitikával a konjunkturális kilengések erősen mérsékelhetők. Mivel a természetes kamat közvetlenül nem észlelhető, e cél eléréséhez a monetáris összefüggések minél részletesebb quantitativ tisztázására van szükség.

Az előzőkben állandóan hangsúlyoztuk a quantitativ di-

namikai törvények megállapításának fontosságát. Egyidejűleg természetesen a kvalitatív mozzanatok figyelembevételére is szükség van. Ez következik többek között a statisztikai törvényszerűségek természetéből. E törvények u. i. valamely meghatározandó értéket rendszerint mindig kisebb-nagyobb bizonytalansággal adnak meg, azaz egy bizonyos intervallumot állapítanak meg, amely a kérdéses értéket számszerűen adott valószínűséggel tartalmazza. Hogy e közön belül a tényleges érték hová esik, azt elsősorban kvalitatív mozzanatok szabják meg. Így közvetlenül látjuk, hogy a kvalitatív és kvantitatív szempontok milyen szorosan egymás kiegészítésére vannak ráutalva. Megjegyezzük, hogy a kvantitatív törvényszerűségek szerepe a természettudományok körében is hasonló jellegű. A modern fizikai kutatás egyik legfontosabb elve az a megállapítás, hogy minden fizikai törvény szükségképen statisztikai jellegű és így lényegbeli, a megfigyelési módszerek pontosságának még oly fokozásával sem kiküszöbölhető bizonytalansággal, illetve határozatlansággal kapcsolatos (Heisenberg-féle indeterminációs elv.)⁴³ A fizikai törvények relatív precizitása onnan ered, hogy ezek jelentékeny része igen nagy számú (trilliókra rugó) atomok átlagos viselkedését fejezi ki úgyhogy ilyenkor a szóródások a nagy számok törvénye szerint igen kicsinyek. E szóródások azonban igen számottevőekké válnak, ha, mint a modern atomfizikában, egy-egy atom viselkedését tanulmányozzuk.

Míg azonban a fizikában a kvantitatív törvények indeterminációja a tudomány mai állása mellett le nem győzhető, addig a közgazdaságtanban rendelkezésünkre áll a kvalitatív analízis, amely a kvantitatív, illetve statisztikai törvényszerűségek megállapításait kiegészítheti. Ez mutatja a közgazdasági tudomány nagy ismeretelméleti, illetve filozófiai jelentőségét, amely éppen a kvalitatív és kvantitatív szempontok sajátos párhuzamos szerepében és kölcsönhatásában nyilvánul meg, mivel e mozzanatok talán egy más tudomány tárgykörében sem keverednek ilyen bensőségesen. A dinamikai közgazdaságtan problémái tehát egyrészt az emberi gondolkodás legszubtilisabb kérdései közé tartoznak, másrészt pedig a gyakorlati élet számára is a legnagyobb jelentőségűek. Csak e problémák megoldása adhat utmutatást arra, hogy az emberiség biztos, egyenletes lépésekben a hanyatlás veszélye nélkül haladjasson egyre fokozódó és mind általánosabb jólét felé.

Theiss Ede.

⁴³ W. Heisenberg: *The Physical Principles of the Quantum Theory*. Chicago, 1930.

A konverziós probléma újabb alakulása.

A konverzió a pénzügyi tudomány tanítása szerint oly művelet, amely által az adós tartozásának terhét akként könnyíti, hogy új, reá nézve kedvezőbb feltételekkel bíró kölcsönt vesz fel, mely a régi kölcsön helyébe lép. A konverzió tehát két műveletből áll: az új kölcsön felvételéből és a régi adósság lerovásából; szorosabb értelemben véve konverzióról csak akkor beszélhetünk, ha a régi hitelezők elsősorban kínálatnak meg az új kölcsön nyújtásában való részvétellel, vagyis az új kölcsön egészben vagy részben valamely régi kölcsön átcserélését célozza.

Az alábbiakban csak ily értelemben vett újabb konverziókról lesz szó. Mindenekelőtt szemlét tartunk az egyes államokban az utolsó évek folyamán keresztülvitt ily műveletek felett.

I.

Az *Északamerikai Egyesült Államok* a háborút követő évek során két különböző korszakban kétféle módszerrel iparkodtak az államadósságok nyomasztó terhein könnyíteni. Míg 1919 augusztusában a szövetségi adósság 26.3 milliárd dollárra rugott, céltudatos törlesztések útján 1930 decemberig 15.8 milliárdra szorítottatott le. A gazdasági válság kitörése és elmélyülése nemcsak a törlesztések folyamatát akasztotta meg, hanem újabb adósságcsinálást tett szükségessé. 1932 végén már 20.4, 1933 végén 23.5 milliárd ismét a federális adósság összege, részben jelélül annak, hogy Rooseveltnél a gazdaságpolitikai rendszabályai sok pénzt igényelnek. Az 1934—35-ös pénzügyi év közel 29 milliárdos terhének szolgálata 3.35% átlagkamatozás mellett másfélmilliárd dollár évi kamatfizetést, az összes állami kiadások több mint 40%-át igényli.

Ily körülmények között érthető, hogy a kormány a kamattételek leszorításával iparkodik a tőketéher növekedését ellensúlyozni. A konverziós erőfeszítéseknek köszönhető, hogy a mai másfélmilliárdos kamattéher — roppant száma dacára — nem több, mint az 1922. évi 22.7 milliárdos adósságé, noha az időközben tőkében közel 30%-kal növekedett. A jelentékeny költségvetési hiány fedezetére 1933-ban rövid- és középlej-

ratu (2-től 8 évesig) kincstári jegyek bocsáttatnak ki; 700 millió dollár kincstári kötelezvény középlejáratúra konvertáltatik; míg ugyanez évben kezdetét veszi az Egyesült Államok hadikölcsöneinek, a 8.2 milliárd dollárt kitevő szabadságkölcsönnek, amely tulnyomólag $4\frac{1}{4}\%$ -kal kamatozik, nagyarányu konvertálása.

E hatalmas tranzakció lebonyolítása több részletben ment végbe. 1934 április 15-ikére felmondattott a negyedik szabadságkölcsön 1875 millió dolláros részlete; 1934 április 15-én ez év október 15-ikére 1250 millió dollár; 1934 október 15-én 1875 millió dollár 1935 április 15-re, ez év márciusában 1933 millió és áprilisában az utolsó 1250 millió dolláros részlet került felmondásra. Az első konverzió 12 éves időtartamu Bondok ellen ment végbe, amelyek az első év után még $3\frac{1}{4}\%$ -kal kamatoznak. Ez a konverzió a közönségnek a bizonytalan valutáris helyzet folytán tartózkodó magatartása miatt nem vezetett teljes sikerre; közel 500 millió dollár új kibocsátásnál nem gyakorolták az áteserélés jogát. A második felmondás négyéves $2\frac{1}{2}\%$ -os és tizenkétéves $3\frac{1}{4}\%$ -os kincstári jegyek ellen történt; a harmadik konverzió már 25 éves kincstári jegyekre megy végbe, amelyek e hosszú lejárat dacára csak $2\frac{7}{8}\%$ -ot kamatoznak. Az 1935. év végén lebonyolításra váró konverzió kamatlába már csak $2\frac{3}{4}\%$ a konverziós kötvények 10—12 éves lejáratával, sőt $1\frac{1}{2}\%$ a 3 és féléves lejáratu becserélési kötvényeknél. Amerika valutáris helyzetének megnyugvása, a hatásos politikai propaganda s a pénzpiac nagy liquiditása szolgálnak magyarázatul a konverziók lehetőségeinek ily előnyös alakulására. 1935 márciusában a háromhavi bankelfogadványok átlagos kamata alulmaradt az évi $\frac{1}{4}\%$ -on ($\frac{3}{16}\%$), a kereskedelmi hiteleké 1933 márciusában még 4.88%, egy év múlva már csak 3.31%, míg az 1935. év márciusában 2.64%-ra száll alá. Ugyanezen időpontban a kincstári kötvények átlagos hozama már csak 2.68% (1934-ben, mint láttuk, még 3.35%, 1921-ben 4.34%). A Liberty Loanok konverziója által elért megtakarítás közel jár az évi 100 millió dollárhoz.

Az államot közhasznú vállalatok (villamossági, közlekedési, gáz stb.) és magántársaságok is nagyarányu konverziókkal követték.

A kormány emellett az aranyklauzula eltörlésével és az aranyzáradékos kölcsönök időelőtti felmondásának megengedésével, valamint papírdollárra való konvertálásának elősegítésével iparkodik az adósságok terhét enyhíteni.

A közelmúlt legnagyobb arányu és sikerénél fogva is átütő jelentőségű konverziós művelete *Angliában* vitetett keresztül. 1932 augusztus havában, tehát még az angol font értékesökkenésének első évén belül és ez érték hanyatlás folyamatának közepette konvertálta Neville Chamberlain kincstári

kancellár Lord Snowden tervei alapján a brit birodalom 2080 millió angol font 5%-os hadikölcsönét 3½%-osra. A brit nemzeti öntudatra jellemző, hogy noha sem közvetlen, sem közvetett nyomást a kormány a kötvénytulajdonosokra nem gyakorolt, 90 százalék önkéntes felajánlás történt; joggal írhatta az „Economist“, hogy ez eredmény „more than a success — it is a triumph“. Hatása rövidesen érezhetővé vált a fix kamatozású kötvények piacán az Egyesült királyságban és a dominiumokban. 1933. év végéig az angol kormány 644 millió font új kölcsönt tudott 2—3%-os kamatoztatás mellett elhelyezni, ebből 191 millió konverzióra fordított; Ausztrália, Új-Zéland, Délafrika és India 3½—4%-os kibocsátásai tulnyomólag (120 millió fonton felül) konverzióra fordítottak, még pedig 5½—6½%-ig kamatozó kölcsönök megváltására. Ipari és egyéb vállalatok ugyanezen idő alatt 67 millió fontot tudtak konvertálni. 1935 márciusában e számadatok már a következők: 1932 szeptemberétől konvertált angol kormánykibocsátások (konverziós kölcsönök) 296 millió; a dominionok és gyarmatok konverziós kölcsönei 206 millióra emelkedtek, testületek és közhasznú vállalatok 55 millió, ipari és egyéb vállalatok 104 millió fontot tudtak konvertálni. Leszámítva az 5%-os hadikölcsön konverzióját, Anglia és gyarmatai 660 millió font értékű konverziót vittek keresztül a folyó év tavaszáig; ezen műveletek közt kiemelkedő jelentőségű az 1959—69. évi lejáratú 3%-os államkölcsön, melyből 105 millió font ajánlatot fel a 4%-os kincstári jegyek tulajdonosainak. Természetesen balsikerek is feljegyezhetők. 1935 januárjában a londoni grófság konverziós kölcsönénél az új kibocsátás fele, az ugyanezen időpontbeli ausztráliai kölcsön 35%-a a garanciaszindikátus nyakán maradt, Blackburn városánál 97%-ot nem jegyzett le a közönség.

A dominionok közül a konverziók terén Ausztrália vezet, mely 1935 júliusáig tíz konverziót hajtott végre összesen 160 millió font értékben, 1½%, azaz 2.5 millió font évi kamatmegtakarítással; még ez évben újabb nagy konverziók várhatók. Az uralkodó kamatláb 3% és a lejáratot egy esetben 1974-ig is sikerült kitolni. Kanada kormánya 1935 közepén 750 millió kanadai dollár értékű kölcsönök felmondására kért parlamenti felhatalmazást. Brit-India, Új-Zéland is újabb konverziós tervekkel foglalkoznak. Írország 1935 decemberében 7.24 millió font 5%-os államkölcsönét szándékozik konvertálni.

A kincstári kancellár pedig utolsó költségvetési beszédében (1935 április) már egy 3%-os típusnak, a 430 millió fontban fennálló u. n. Local Loan-nak küszöbönálló konverzióját jelentette be annak ellenére, hogy e kölcsön felmondhatatlan; jele annak, hogy a konverzió szüksége a közszellembe teljesen be-

hatolt. Egyes esetekben a kibocsátó közület tulmegy az Angol Bank ajánlásain és erősen megnyirbálja a kötvénytulajdonosok jogait; így Glasgow városa, amely igaz, részben politikai propaganda segítségével, 5½%-os városi kölcsönét 1935 júliusában névértéken tudta 3%-osra konvertálni; a 2.5 milliós új kölcsönt teljesen lejegyezték. Leeds 3%-os kölcsönét négyszeresen tuljegyezték. — A glasgowi kibocsátás formája is érdekes; a kölcsön egy része 2½%-ra vétetett fel 5 évre, egy része 2¾%-ra 7—10 évre, egy része 3%-ra 17, illetve 20 évre; az utóbbi rész az emisszió 60%-a.

Hazai viszonyaink között különös érdeklődéssel bir az *Ausztria* által 1935. évben népszövetségi kölcsönét illetően végrehajtott konverzió. Az 1933. év végén 687 millió schilling tőkeértékben fennálló kölcsön 1923-ban bocsátatott ki 1943. évi, tehát 20 éves lejáráttal különböző piacokon az angol, francia, olasz, csehszlovák és több más kormány kezessége mellett, 7%-os kamatlábbal. A konverziós művelet igen komplikált felépítésű volt; így pl. az angol, olasz és svéd rész 4½%, az osztrák rész 5%-kal, más részek 6%-kal kamatoznak s a kibocsátási árfolyam is országonként eltérő volt. Az amerikai rész kibocsátásánál további nehézséget okozott a Johnson-féle törvény, amely a háborus adósságaikat nem fizető államok kibocsátványainak átvételét tilalmazza; így Ausztria átvette az amerikai részre (eredetileg 25 millió dollár, amely a konverzió időpontjában 16 millió dollárra becsültetett) eső konverziós kölcsön felét, másik felét Anglia vállalta. Ausztria ily módon 93.4 millió schilling névértékű konverziós kötvényt bocsátott ki az osztrák és a fél amerikai tranche átcserélésének céljára 87% kibocsátási árfolyamon 5% netto kamatláb mellett, 1959. évi lejáráttal. Ezen emisszióknak ránc nézve sajátos érdekessége, hogy a dollárra szóló kötvények az u. n. Trefferklausel (az 1933. évi sorsolási kölcsönnél bevált értékbiztosítási záradék) biztosítása mellett schilling névértékre konvertáltattak, még pedig oly módon, hogy a jutalom beszámításával 1 dollár 6.115 schillinggel váltattott be; a dollár magánforgalmi árfolyama ugyanekkor csak 5.3 schilling volt. A konverzió sikerét Ausztria élénk külpolitikai tevékenységgel támasztotta alá s általában feltételei a hitelezőkre nézve elég kedvezőek voltak. Mindazonáltal az osztrák rész átvételéhez szükséges 46.4 millió schilling új kötvény átvételére csak 28.7 millió schilling névértékű régi népszövetségi kötvény nyújtott be, az amerikai rész átvételéhez szükséges 47 millió schilling konverziós kötvényből csak kb. egy negyedrészt vétetett a régi kötvények kicserélésére igénybe, ami összefügg a dollár-árfolyam kedvező lerögzítésével arra nézve, aki a készpénz-beváltást választotta. A külföldi elhelyezéseknél az átvevő erős kezek és a közrejátszó politikai momentumok biztosítottak.

ták a sikert; egyébként a készpénzszükségletet az osztrák nemzeti bank devizában megerősítés nélkül tudta fedezni.

Ausztóriában egyébként is élénk konverziós tevékenység folyik. A tiroli vizierőfejlesztési kölcsön (Tiwag) 7 és $7\frac{1}{2}\%$ -ról $5\frac{1}{2}\%$ -ra, Stájerország 7% -os dollárkölcsöne $6\frac{1}{2}\%$ százalékra, Felsőausztria dollárkölcsöne 7% -ról 6% -ra, Grác városának dollárkölcsöne 8% -ról $6\frac{1}{2}\%$ -ra konvertáltattak; csatlakozik hozzájuk 1935 februárjában Alsóausztria tartomány $7\frac{1}{2}\%$ -os dollárkölcsöne, amely $6\frac{1}{2}\%$ -osra konvertáltatott. Minezen dollárkölcsönök az Ausztóriában szokásos módon schillingnévértékre alakítottak át, sőt a konverzió feltételei, így elsősorban az új kölcsön rentabilitása a dollár átváltási árfolyamával volt legszorosabban összefüggésben; az átváltási árfolyam 6, 6.3, 6.4 schilling dolláronként. Sőt találkozunk oly konverzióval is (1927. évi Wien városi kölcsön), ahol a kamatláb (6%) nem is szenved változást, hanem egyszerűen a 100 dollár névérték helyébe a 600 schilling új névérték lép. Ez átváltási árfolyam a ténylegesnél általában kedvezőbb, de van kivétel is; így Baden városa 1926. évi 3 millió sv. frankra szóló 7% -os kölcsönét 100 svájci frank = 170 aranyschilling, tehát a magánclearing árfolyamon alul konvertálta, ami félig-meddig névértékleszállítást is jelent. Mindezen műveletek az osztrák pénzügyi kormány abbéli céltudatos törekvéseit tükrözik vissza, hogy a külföldi valuták jelentősége mint elszámolási értéké is kikapcsolassék. Vannak azonban tiszta kamatlábleszállító konverziók is; így Tirol tartomány 1935 júniusában 7 millió aranyschillinges 1929. évi 7% -os kölcsönét felmondta s annak helyébe $5\frac{1}{2}\%$ -os értékbiztosítással záradékolt schillingkötelezvények lépnek, még pedig 400 aranyschilling helyébe 500 ily schillingnévérték. — Az 1935 szeptemberi genfi tanácsülésen szóba került a 7% -os nemzetközi szövetségi kölcsön (u. n. IBA) lejáratát (az 1959. év) előtti konverziója; a keresztülvitel azonban egyelőre elhalasztatott.

A délamerikai államok közül *Argentína* hajtott végre az utolsó években nagyarányú konverziókat, amelyek közül nem egy a mi viszonyaink között is gyakorlati jellegű rendszabályokkal volt egybekötve. 1933 novemberében eltörölték az aranypeso számolási egységét és helyébe 2.27 árfolyamon a papirpeso lépett. A kormány a külföldi zárolt számlák, azaz külföldiek Argentinában befagyott követeléseinek ellenében valutára szóló kötelezvényeket bocsátott ki 4% kamatozással és a hatodik évtől kezdődő 20 éves törlesztési időtartammal; a kötelezvények és szelvényeik adófizetésre felhasználhatók. Ezt követte a belső adósságok 5% -ra történő konvertálása; 1800 millió peso névértékből, mely 6 és $5\frac{1}{2}\%$ -os hozamu volt, 1600 milliót jelentettek be átcserélésre. Ugyancsak teljes sikerrel járt a nemzeti jelzálogbank zálogleveleinek konvertálása 6% -ról 5% -ra; a jelzálogadósok passzív kamata $5\frac{1}{2}\%$ -ra

mérsékeltetett. A záloglevélkonverzióban részt nem vevő kötvénytulajdonosok azonban nem készpénzt, hanem a jelzálogbank kormánykezeséssel megerősített kamatozó kötelezvényeit kapták ellenértékül. A folyó évben tovább folyt az egységesítés; az egyes tartományok, így elsősorban Buenos Aires, nagyarányú konverziókat hajtottak végre, melyek jellemző feltételei: átváltás aranypeso névértékről papirpesora, még pedig 100:180, 200, 250 árfolyamon; egységes kamatláb $4\frac{1}{2}$ vagy 5% alapon; ez az egységesítési törekvés annyira megy, hogy $2\frac{1}{2}$ %-kal kamatozó régi kölcsönök megfelelő névértékleszállítás mellett (50—52%-ra) 5%-os kamatozású új kötvényekre cseréltettek ki; a törlesztési határidő kitolása, egyes címleteknél évi 1%-kal, fenntartatván a visszavásárlás formájában való törlesztés is.

Az 1935. év májusában, tehát a valutaleértékelést követőleg alig néhány héttel, *Belgium* is a konvertáló államok sorába lépett. Az összes 4%-ot meghaladó kamatozású állami járadékok, kincstári jegyek és vasuti elsőbbségi részvények 26 milliárd belga frank névértékben konvertáltattak, még pedig tulnyomóan egy egységes 4%-os típusra, az u. n. dette unifiée-re, tekintet nélkül a felmondás jogi lehetőségére vagy időpontjára. A törlesztés 41 éven át egyenletesen történik, egyes darabok kisorsolásának mellőzésével; a konverzió sikerét 5— $12\frac{1}{2}$ %-ig terjedő bonus segítette elő. Nem terjedt ki a konverzió a hollandi és svájci vasuti kölcsönkibocsátásokra cca 500 millió belga frank névértékben; továbbá a háborúelőtti alacsony kamatozású $2\frac{1}{2}$ és 3%-os állami járadékokra és sorsolási kölcsönökre. Az egyszerűsítési törekvés a megtakarítás vágyával itt is csaknem egyenértékűnek tekintetett; nem kevesebb, mint tizenhét kötvénytípus tűnt el az árfolyamlapról. Annak ellenére, hogy a kormány politikai ellenfelei és egyes, főleg külföldi tőkecsoportok élesen szembehelyezkedtek a konverzióval, annak sikere teljes volt: mindössze 90 millió belga frank névértéket képviselő csoport élt az előírt óvással, tehát 4 ezreléknél is kevesebb. Az évi megtakarítás meghaladja az 550 millió belga frankot, amely a most előreláthatólag bekövetkező tartományi és községi kötvénytranzakciókkal még lényegesen növekedni fog. A konverziót leghevesebben ellenző hollandi és svájci hitelezőkkel újabb tárgyalások indultak meg a konverzióba be nem vont címletekre nézve.

Csehszlovákia kormánya a 43 milliárd csehkoronára rugó államadósság terhének nyomása alatt nagyszabású konverziót készít elő, mely állítólag 1935 végefelé kerül lebonyolításra. A drága kamatozású fix járadékok, melyek között 6 és $5\frac{1}{2}$ %-osak szerepelnek, a fenti összegből 23 milliárdot tesznek ki; ha sikerül ezeket $4\frac{1}{2}$ %-os alapra helyezni, úgy ez 300—350 millió cseh korona évi megtakarítást jelentene. Az 1935 május és június hó 1-én lejáró kincstárjegyek már $4\frac{1}{2}$

százalékos új címletekre konvertáltattak, ez a kicserélés azonban inkább meghosszabbítás jellegű; mindenesetre 700 millió cseh koronát sikerült részint konverziós, részint új kibocsátású pénztárjegyekre ily olcsó kamatláb mellett felvenni; az emissziót erősen tuljegyzték. A konverzió mellett egyébként technikai okok is szólnak; így pl. az u. n. negyedik állami kölcsön, amelyre 75%-os arányban a régi osztrák és magyar hadikölcsönök becseréltettek, címletezésében igen bonyolult.

Franciaország már 1932 őszén 85 milliárd francia frank összegű konverziót hajtott végre. Az 5%-os Clementel-féle bonok, amelyek eredetileg 10 év után 150%-kal voltak beválthatók, vagyis — hozzávetőleges számítással — $7\frac{1}{2}\%$ -kal gyűmölcsöztek, 4, illetve $4\frac{1}{2}\%$ -os kötelezvényekre cseréltettek át; az előbbi csoport hosszulejáratu kötvények formájában, amelyek 50 év után 140%-kal kerülnek beváltásra; az utóbbi csoport pénztárjegyek formájában került konverzióra, 3, 6 és 10 évi lejáratral, 100, 103 és 108% beváltási árfolyam biztosítása mellett; a prémiumok 5% és 2.4%-ban voltak megállapítva. A konverziótól mindössze 6% hitelező tartózkodott. A francia állampénzügyek súlyos helyzete mellett kétségkívül igen indokolt volna a konverziós műveletek folytatása; ennek azonban komoly akadályát képezi az állandó pénzügyi és gazdasági nyomás, mely az aranyblokk néhány megmaradt államának valutájára nehezül s amely a francia frank reporttétéleit igen magasan tartja s így a konverzió legfontosabb közgazdasági előfeltételét, az alacsony kamatlábat zárja ki. Ehhez járul a francia uralkodó belpolitikai irány, amely a tőkés középosztályra támaszkodván, ennek anyagi érdekeit érinteni fél oly időkben, amikor a jobb- és baloldali szélsőségek erőteljesen mozgolódnak.

Az a félelem, hogy a valuta leértékelése még bekövetkezhetik, *Hollandiában* is megakadályozza a nagyobbarányu konverziós tevékenységet. 1935 áprilisában a holland-indiai kormány 500 millió holland forintos kölcsönének átcserélése $3\frac{1}{2}\%$ -os alapra az állam és a közületek alapos közbelépését igényelte, mert a közönség jegyzései igen gyéren futottak be. A kormány ily módon más utra kénytelen lépni és törvényes kényszerkonverziót előkészíteni a zálogleveles kölcsönök terén, ahol is a passzív kamatok $4\frac{3}{4}\%$ -kal lennének maximálандók, a záloglevelek szelvénykamatai pedig 4%-kal. 1935 júliusában az ezirányu törvényjavaslat az államtanács elé terjesztett. A holland közszellemmel ellenkezik ugyan az ily állami kényszerbeavatkozás; annak szükségét mindazonáltal indokolja, hogy az 1 milliárd holland forint körül mozgó jelzálogos kölcsönökből $4\frac{1}{2}\%$ -os, tehát az ottani viszonyokhoz mérten drága típus a felét meghaladó arányu; az 5%-os típusra 28% esik; a többi 3 és 7% közt mozog, tehát az egységesítés is kívánatos. Egyes 6, 5 és $4\frac{1}{2}\%$ -os, főleg dollárra szóló kölcsönök

már korábban 4%-os 40 éves lejáratu holland forint névértékű címletekre konvertáltattak.

A konverzió gondolata *Japánban* is felmerült, hol az államadóssági szolgálat 500 millió yent vesz igénybe, az egész költségvetés közel 40%-át. Ehhez járul, hogy az utolsó években konverzió a kedvezőtlen kamatpolitikai előfeltételek folytán nem történhetett. A konvertálható államadósság 6.5 milliárd yen, mely tulnyomólag belföldi hitelezőknél van elhelyezve; kamatozása tulnyomó részében 5 és 4½%-os.

Németországban a Brüning-kormány 1931 december 8-án kiadott szükségrendelete kényszerkonverziót rendelt el a jelzálogos kölcsönök és záloglevelek kamatai tekintetében. E művelet célja az előző évek magas kamattételeit kívánta egy 6%-os kamatnivóra leszorítani; a gazdasági életre azonban, mely ily erőszakos beavatkozásokra nem reagál, a kormányintézkedés nem hatott kedvezően, mert az új hitelszükséglet továbbra is drágán nyert kielégítést, viszont a hitelezőkre riasztó benyomást keltvén, a fix kamatozású papírok árfolyama süllyedt s így a valóságos kamat inkább emelkedett. A konverziós műveletek azonban nem szüntek meg, de inkább szórványosan, bizonyos különleges hitelcsoportoknál vitettek keresztül. Így kötvényesítésre kerültek a normális kamatláb alatt maradó kamathozam mellett a községi tartozások, ahol a hitelező immobilizált könyvkövetelése helyébe kínáltatott meg mobil jellegű értékpapírral. A devizakorlátozások folytán befagyott követelések alapján a külföldi hitelezőknek járó u. n. Auslandsbonok, ha utóbb belföldi tulajdonos kezére kerültek, birodalmi márkára szóló kötelezvényekre cseréltettek át, 1½—2% kamatleszállítás mellett. 1934 júniusában került sor az 1929. évi birodalmi kölcsön 4%-ra való konvertálására, 95%-os árfolyamon kibocsátott és 10 éven át egyenlő részletekben törlesztendő kötelezvények alakjában. Hasonló módok szerint nyertek meghosszabbítást a birodalmi posta és a porosz állam pénztári jegyei, melyek utóbb 1935-ben 4½%-ra konvertáltattak.

1935 január 24-én jelenik meg az újabb évek első szerves konverziós törvénye, amely felhatalmazza a földhitel- és községi kölcsönkibocsátó intézeteket, hogy a fennálló felmondási időkre való tekintet nélkül 4½%-os kamatozásra állítsák át zálogleveleiket, illetve községi kötvényeiket, feltéve, hogy azok névleges kamatozása a 4½%-nál magasabb. A külföldi hitelezők — miként a Brüning-féle kényszerkonverziónál is — kivétettek, ugyanugy a felértékelési (Aufwertungs) jelzők is. Az egész művelet 6.4 milliárd márka záloglevelet és 1.8 milliárd márka összegű községi kötvényt ölelt fel; a megtagadás 123 millió márka évente. Tekintettel arra, hogy a konverzió gazdaságpolitikai okok mellett adósvédő rendszabályként volt elgondolva, a szelvénykamatokkal azonos mérvben

szállítottak le a jelzálogos adósok passzív kamatai is. A konverzióval párhuzamosan a Németbirodalom 500 millió márka új kölcsönt tudott felvenni, ugyancsak $4\frac{1}{2}\%$ -os alapon, 28 éves törlesztés mellett. A siker, tekintettel a különböző körülményekre, amelyekről alább lesz szó, teljes volt; a nem konvertált kötelezvények százalékaránya mindössze 0.26. A tartományok, községi kötelek, községek és iparvállalatok által kibocsátott adóslevelekre e konverzió nem terjedt ki; az utóbbiak részéről mindazonáltal ugyancsak megindult a konverziós tevékenység.

A fasiszta *Olaszország* már évek óta nagy erőfeszítéseket tesz, hogy megterhelte államháztartásán, amelyre számos új feladat is nehezül, könnyítsen. Miután rövid- és középlejáratu államadósságát a kormány hosszulejáratura alakította át, részint önkéntes, részint kényszerkonverzió útján, 1934 elején az u. n. Lictor-kölcsön 5% -os örökös járadékkötvényeinek konverziója vitetett keresztül; a konverziós kölcsön $3\frac{1}{2}\%$ -os törlesztéses kötvényekből áll, még pedig 61.4 milliárd lira összegben; az évi kamatmegtakarítás 900 millió lirára rug. A konverzió önkéntes volt ugyan, de számos oly feltétel alkalmazása mellett, amelyek e jellegét legalább is erősen elhomályosítják; miként Németországban, úgy itt is az állami mindenhatóság erős nyomása érvényesült. A konverziós művelet technikai része nem a legszerencsésebb, mint-hogy a kötvényhitelezők előre bonifikáció címén megkapják még a 3 évi kamatkülönbözetet, úgyhogy a folyó költségvetési évben még egy 3 milliárdos többletteleher állott elő; a konverziós kötvények árfolyama pedig mihamar arról tett tanuságot, hogy a konverziós művelet gazdaságpolitikai irányban nem érte el célját. Formai tekintetben a konverzió teljesen keresztülvihető volt, mert a visszautasítások százalékaránya alig 0.2.

Románia számos kísérletet tett azirányban, hogy külföldi hitelezőitől engedményt tudjon elérni. 1934-ben sikerült bizonyos háborúelőtti vasuti és vízszabályozási kölcsönökre (melyek háborúelőtti időből származólag rubelben, magyar koronában, leuban és francia frankban állottak fenn) hitelezőivel $4\frac{1}{2}\%$ -os konverziós kölcsön kibocsátása formájában megegyeznie; a konszolidációs kölcsönre közel 900 millió leu irányoztatott elő. 1935 június havában Románia is rátért az állammal szemben fennálló immobil könyvkövetelések kötvényesítésére; a konverzió tárgyát képezték: 9 milliárd leu hátrálékos állami tartozás, az utolsó 2 évben kiadott adófizetési bonok s a petróleumforrások hadi károsodásából eredő kötelezvények. A konverzió formája fakultatív s így a törvényes kibocsátási felhatalmazás csak 8 milliárd leura szól. Románia pénzügyi intézkedései között egyébként a legnagyobb feltűnést a több változtatáson átment 1934 április 7-én életbelépett konverziós törvény keltette, mely a bekebelezett föld- és házadóssá-

gok tőkeértékét 30—70%-kal szállította le. A konverzió terhét végső elemzésben a betevők viselték, minthogy a pénzüntézetek nagy része kényszeregyezséget volt kénytelen kérni vagy magánegyezség útján kötelezettségeit arányosan csökkenteni.

Spanyolország kormánya évek óta fáradozik a kamatszínvonal leszorításán. A rövidlejáratú kincstárjegyek ismételt kamatleszállítása és kétszeri bankrátaleszállítás után 1935 júliusában a kormány törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé, mely felhatalmazást ad az összes 4%-nál magasabb kamatozású állampapírok konvertálására, melyek között 4.5—6%-osak szerepelnek. A konverzió formája önkéntes lesz, vagy átcserelés, vagy készpénzbeváltás. A művelet felöleli az egész spanyol államadósság felét cca 10 milliárd peseta összegben; a másik fele már 4%-nál kevesebbet kamatozik. Noha 1927 és 1928-ban is voltak 3—5 milliárd összegű konverziók, a most tervezett konverzió mégis az utolsó 20 év legnagyobb horderejű tranzakciója. Az új kötvények 50 évre szólnak és törlesztéses terv szerint kerülnek visszafizetésre. Egyidejűleg törvényerőre emeltetett 500 millió peseta 6%-os állami aranykötelezvény 4%-osra való időelőtti átcserelése; a kötelezvények 1929-ben 10 évre vétettek fel, de 1935 január 1. után felmondási joggal. A szándékolt megtakarítások meghaladják az évi 150 millió pesetát.

Svájc az 1935. évben több konverziót hajtott végre. Az 1924. évi 5%-os szövetségi kölcsön 80 millió frank pénztári jegy kibocsátásával konvertáltatott, még pedig részint 2 éves 3½%-kal kamatozó tipussal (10 millió frank), részint 6 éves 4%-kal kamatozó tipussal (70 millió frank). A kibocsátási árfolyamok és költségek betudásával a hozam 4, illetve 4.4%. A konverzió csak részben sikerült, mert a régi kötvénybirtokosok csak 50% erejéig jelentkeztek, viszont a készpénzjegyzések szép eredményt mutattak fel. Egyes kantonok (Bern, St. Gallen) hasonló kamatnivón konvertálták 5%-os kölcsöneiket. Tekintettel a valutáris aggodalmakra, amelyek a svájci frank további sorsa körül felmerültek, hosszulejáratú kölcsönökre való konverziókkal Svájcban mostanában nem találkozunk.

II.

Vizsgálva azokat az *előfeltételeket*, amelyek között a legújabb évek alatt végrehajtott konverziók keresztülvitettek, mindenekelőtt a konverziók *jogi lehetőségeivel* kell foglalkoznunk.

Azt az alapvető kérdést, hogy vajjon módjában van-e az államnak, helyesebben a törvényhozásnak magát a magánjog elvein, közérdekű szükségességre hivatkozva, tultennie, nem kívánjuk bővebben tárgyalni. Jogi szempontból e kérdésre

mindenesetre tagadólag kell válaszolnunk. Mégis kétségtelen, hogy éppen az utolsó válságos évek alatt igen sok országban adódott oly helyzet, amelynél fogva — noha a jogrend alap-gondolatának elvi fenntartása mellett — a magánjog klaszszikus értelmezését a törvényhozó hatalom ignorálni kényszerült; azok a megfontolások azonban, amelyek ily lépéseket indokoltak, semmiesetre sem jogi, hanem az állam összérdeküi tevékenységéből folyó és az így erkölcsileg a jogi felfogással szemben is megvédhető talapzaton nyugodtak. Azok a súlyos gazdasági bizonytalanságot előidéző bírói ítéletek, amelyeket Rooseveltnél némely szükségrendeletével szemben az amerikai bíróságok meghoztak, tanusítják legjobban, hogy hová vezet a jogi, főleg magánjogi elvek védelmének a totalitárius állameszme térfoglalásával való összeütközése.

Tisztán jogi szempontból kifogástalannak csak az oly konverzió tekinthető, amelyre az eredeti kötvényfeltételek módját nyújtanak (régikölcsön felmondása), vagy amely ennek híjával fakultatív, vagyis egyszerűen a hitelezőnek adott opció jellegével bír. A fakultatív konverzió is lehet azonban szűkebb vagy tágabb értelmezésű. Ha ugyanis a hitelezők a kicserélés jogával megkináltatván, e joggal nem élnek, hanem régi kötvénycímleteik birtokában változatlanul meghagyatnak, úgy velük szemben teljességében érvényesülhet a „volenti non fit injuria“ klasszikus elve; az ily konverzió fakultatív a szónak szűkebb értelmében. Természetesen idetartoznak a lejárt, vagy a kölcsön eredeti feltételei szerint felmondható s ez alapon lejárttá tett kölcsönök konverziói is. E jogi szempontból kifogástalan műveletek közé tartoznak az angol, amerikai, francia, svájci és osztrák konverziók.

Egy további kategóriát képeznek az oly tranzakciók, amelyek a hitelezőknek szabad választási jogot biztosítanak ugyan ate tekintetben, hogy átcsereleik-e a birtokukban levő címleteket vagy azok élvezetében változatlanul megmaradnak, de a hitelezők e választási jog gyakorlásában oly súlyos nyomásnak vannak alávetve, hogy az de facto erősen korlátozva van; ily természetű konverziókat hajtott végre Olaszország, Németország és Belgium. Bizonyára nem véletlen, hogy az európai kontinens két hatalmas oly állama szerepel ebben a csoportban, ahol a központi kormányhatalom diktatórikus eszközökkel rendelkezik, öncéluságát elméletileg is erkölcsi értékűnek deklarálja, vajmi kevés ellentmondást tűr, sőt a vele való — hacsak hallgatólagos vagy passzív — szembehelyezkedést számos eszközzel képes megtorolni; viszont gazdaságilag éppen a polgárookra nehezedő fokozottabb terhek enyhítése végett rá van a konverzióra utalva. E látszólagos fakultatív konverzióknál alkalmazott eszközök — az erkölcsi nyomástól eltekintve — a következők.

Először is mindaz, ki a konverzióra nézve nem nyilatko-

zik, azt igénybevenni szándékozónak vétetik; a kicserélést kifejezett óvással kell elutasítani, nem pedig ahhoz szükséges kifejezett akaratnyilvánítás, hogy az illető a kicserélésben résztvesz. Egyes esetekben a nem csatlakozók kötvényeiket a tulajdonos nevének feltüntetése mellett az erre kijelölt helyeken letéteményezni tartoznak. Az óvás gyakorlásához igen rövid (5—10 napos) határidő tűzetik ki. Az új konverziós kötvényeknek nyújtott különféle előnyök mellett (adómentesség, vagyónátruházási illeték fizetésére való alkalmasság), a régi kötvények a tőzsdei jegyzésből töröltetnek; elvesztik az állami bankoknál való lombardképességüket, stb.

Az 1934. és 1935. évi német és belga konverzióknak egyébként egy további jogi defektusa, hogy azok tekintet nélkül a kölcsönök lejáratára vagy felmondhatóságára léptek érvénybe. Feltéve tehát, hogy ezeket a műveleteket a fakultatív konverziók közé lehet egyáltalán sorolni, azok tekintetében egy további jogi kérdés is felmerül és pedig, hogy jogában áll-e a hitelezőnek időelőtti adósságát visszafizetni vagy konvertálni? A tervezett spanyol konverzió a parin való visszafizetést — időelőtti — ajánlja fel; ily értelmű időelőtti konverziót egyébként alig találunk, mert hiszen a konverzió egyik főcélja éppen az állam tehermentesítése s az időelőtti konvertáló állam ritkán annyira szolvens, hogy a konverziótól tartózkodó hitelezőket készpénzben fizesse ki, amint ez Angliában történt. Az adósnak az a ma már elméletileg is erősen meggyökerezett joga, hogy tartozását időelőtti megfizethesse, természetesen csak készpénzvisszafizetésre állhat fenn, míg a kölcsönfeltételek megváltoztatására nem vonatkoztatható. Azok az idők, amikor időelőtti készpénzvisszafizetésre való felmondás is megtámadtatott (amint ez 1892-ben a magyar nyugati vasút részvényesei részéről a wieni bíróság előtt — egyébként eredmény nélkül — megkíséreltetett), ma már elmúltaknak tekinthetők. Annyira súlyosbodott éppen a legutolsó években az adós helyzete jóformán világszerte, hogy az oly adóst, ki adósságát időelőtti visszafizetni kívánja, alig fogja valaki is bíróság elé idézni; de ettől függetlenül is, a hitelező és adós eltérő gazdasági helyzete ily időelőtti visszafizetést messzemenően indokoltá tehet. Ha ugyanis az adósra nézve más időkben és körülmények között felvett kölcsöne túl nyomasztóvá válik s azt időelőtti visszafizeti, nem történik a hitelező szempontjából más baj, minthogy tőkájének újabb kihelyezése neki gondot okoz; talán kevésbé kedvező feltételek mellett (kisebb biztonság, rosszabb hozam) tudja azt csupán befektetni. Viszont az adósnál az eredeti kölcsönfeltételek megmaradása a gazdasági létalap megingását idézheti elő. De egyébként is a jogi elmélet is ma már egyetért annak jogosultságában, hogy az adós az elsősorban az ő javára kikötött esedékességi időhatá-

rozást egyodaluán megváltoztathatja a hitelező akarata ellenére is.

Találunk azonban a rendkívüli körülmények folytán oly konverziókat is, ahol a jogi szempontok egyáltalán figyelmen kívül hagyatnak; az adós pénzügyi helyzete mint vis major jelentkezik, amely a konverziót a hitelezők megkérdezése nélkül is parancsoló szükségből kívánja meg. A hitelezők elméleti tiltakozása gyakorlativá nem tehető, mert az illető állam — legfeljebb a hitelezői érdekeltségnek előzetes értesítése mellett — tételes törvénnyel állapítja meg a konverzió feltételeit és a hitelezői jogok ezeken tulmenő érvényesítéséhez nem nyújt birói jogsegélyt. Ily kényszerkonverziót hajtott végre a közelmúltban Argentina, Görögország, Románia s az 1935. évi abesszin viszály idején Olaszország bizonyos értékpapirokra nézve; állítólag Hollandia is ily természetű konverziót készít elő. Magyarország mindazon kötvények kamatozását, amelyek kamathozama névlegesen az 5%-ot meghaladta, 1933 március hó 1-i hatállyal 5%-ra mérsékelte, igaz, a hitelezői jogok formai fenntartása mellett; az 5%-os kamatfizetés mint *à conto* fizetés szerepel.

Annyi kétségtelen, hogy egyedül jogi alapon ma már a konverziók lehetősége el nem bírálható. Utóvégre azok az államok, amelyek valutájuk aranyértékét leszállították, az ezen valutában kifejezett értékpapirok kamatoztatását és tőkeértékét is ugyanily mérvben automatikusan mérsékeltek; ez a cselekedet, illetve automatikusan beálló fordulat pedig legtöbbször az eredeti kölcsönfeltételek szószerinti értelmével ellentétben nem lévén, a szoros jogi szempontból nem is képezhetik vita tárgyát, annak ellenére, hogy a hitelező jogainak csorbulása többnyire jelentékenyebb, mint stabil valuta mellett végrehajtott konverziónál. Fokozott mérvben áll az oly esetekben — mint pl. Amerika — ahol az értékállandósági (arany) záradék is eltöröltetett, vagy legalább is nem hatályosulhat.

Ha viszont meg is kell állapítanunk, hogy a konverzió jogosultságát nemcsak a jogi előfeltételek döntenek el, hangsúlyozni kell, hogy a konverziónak *morális előfeltételei* is vannak, amelyek nyomatékának annál nagyobbak kell lennie, minél inkább szükséges a jogi kereteket a konverzió kapcsán tágítani; egy kényszerkonverziót erkölcsi alapon messzebbmenően kell megindokolni tudni, mint egy az eredeti kölcsönfeltételekkel jogi összhangban lévő tranzakciót. De még ha az utóbbi eset forog is fenn, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy legtöbbször oly hitelezők gazdasági érdekeinek megnyirbálását vesszük keresztül, akik nehéz időkben tőkéjük rendelkezésre bocsátásával segítették elő a közgazdaság érdekeit. A morális jogosultság viszont legtöbbször már a dolog természeténél fogva fennforog állami vagy közületi kölcsönök konvertálásánál, mert hiszen e közületek mindaddig, amíg

adózó polgáraik közteherfizetéseiből tartják fenn magukat, erkölcsi felelősséggel az adóalanyoknak legalább is oly mérvben tartoznak, mint saját hitelezőiknek; szociális szempontból meg éppen nagyobb felelősségük az adóalanyok irányában, mert hiszen arról van szó, hogy tömegek széleskörű megterhelése enyhítették a kisebbségi államhitelezők számlájára. Ez a szociális szempont még az esetben sem hanyagolható el, ha figyelmen kívül hagyjuk bizonyos elméletek abbeli követelményét, hogy az állam a jövedelemelosztásban mint irányító tényező avatkozzék be.

Az állam és egyéb közületek e sajátos helyzetének hangsúlyozása mellett is az oly konverzió, mely a jogi és gazdasági helyzettel nem számol és a hitelezők érdekeit a szükségesnél nagyobb mérvben csorbitja, súlyos erkölcsi károkat okozhat. E károk veszélye legnagyobb akkor, ha a konverzió által érintett hitelezők vagy azok egy tetemes része külföldi; nemcsak azért, mert az efajta hitelezők a különböző devizakorlátozások folytán már amugy is nem egy jogsérelemnek vannak kitéve, hanem azért is, mert ez a tábor természetesen kevés érzékkel bír egy reá nézve idegen adós vagy az adós mögött álló, a konverzió által védeni szándékolt gazdasági érdekeltiség (pl. államkölcsonnál az illető állam adófizető polgárainak) szempontjai iránt. Fokozódik a külföldi hitelezőkkel szemben alkalmazandó különösen lelkiismeretes elbánás szükségése gazdaságilag gyenge államoknál, amelyek belső tőkeképződése a gazdasági fejlődést kellően nem képes előmozdítani; az ily államoknak egyrészt rendszerint százalékosan is magasabb a külföldi eladósodása, másrészt a jövőben is nagyobb mérvben van vagy lesz ráutalva a külföldi tőke segítő kezére.

De fennáll bizonyos erkölcsi felelősség a jelen és jövő nemzedék arányos megterhelésének nézőpontjából is a konvertálóra nézve. Ha a jelen nemzedék — amelynek súlyos megpróbáltatásai bizonyára történelmi távlatból nézve is kellő megbecsülést érdemelnek — tulságosan nagy terhet kénytelen hosszabb időre szülő és tulnyomóan a jövő nemzedék javát szolgáló beruházások, illetve az ily célokra felvett kölcsönök szolgálatának ellátása végett viselni, úgy a konverziós terhet méltányos volna nagyrészt a jövő nemzedékre hárítani annál is inkább, mert a kisebb kamat előnyeit ők is élvezik; ebből a szempontból jogosult a járadékadósságok átalakítása törlesztéses adósságokká és főleg a törlesztési idő kitolása s így távolabbi gazdasági időszakok bevonása a megterhelésbe, amelyre a fentebbi ismertetés több gyakorlati példát nyújt. Ezzel szemben a konverzió rendszerint az első években kevés megtakarítással jár, mert még ha a kamatfeltételek azonnali hatállyal enyhítettnek is, a konverzió propagandaköltsége, az elhelyezési jutalékok és főleg a hitelezőknek nyújtott jegyzési

előnyök (prémiumok, bonusok) kizárólag a jelen korszak által viselendő. (L. az 1934. évi olasz konverziót.)

Mindezen körülmények gondos mérlegelése után bontakozik ki a konverziónak, illetve a főcél megvalósításának: az adósvédelemnek erkölcsi jogosultsága. Az adósvédelem, a gazdasági válság által sujtott gyengébbek sorsának enyhítése az az erkölcsi alap, amelyre a konvertálónak helyezkednie kell; ez az a jelszó, amely képes a hitelezők rideg számvetése fölé a méltányosság sugarát vetni. E cél megvalósításában egyes államok (Anglia, Németország, Olaszország) a konverziót mint közérdekű cselekedetet tudták beállítani, amelyben résztvenni hazafias cselekedet, attól távolmaradni a haza érdekével való szembehelyezkedés.

Miként azonban a konverzió jogi és erkölcsi momentumai erősen összefonódnak, úgy a morális elbirálásra nézve is döntő fontosságuk a *gazdasági előfeltételek*. Annak megállapítása viszont, hogy közgazdaságilag mikor érkezett el a helyes pillanat a konverzióra, nem mindig egyszerű feladat. Először is ki kell vizsgálódásunk köréből kapcsolni azokat az eseteket, amikor a konverzió állami intézkedéssel oktrojáltatik, vagy ha az önkéntesnek állíttatik ugyan be, de a megvalósítás technikája folytán a kényszerkonverzióval csaknem egyenlő foku nyomás alatt megy végbe. Ezzel nem akarjuk természetesen az ily konverziók közgazdasági értelemben vett jogosultságát kizárni; lesznek esetek, amikor úgy gazdasági előfeltételeikben, mint kihatásaikban az ily konverziók is helyesen vannak megindítva és keresztülvive; de a gazdasági életbe történő minden mesterséges beavatkozás az erők szabad játékának nem engedvén tért, a gazdasági törvényszerűségek megállapítását nem teszi lehetővé.

Ideális gazdasági légkörben természetesen elsősorban a tőkekamat megfelelő alakulása a konverzió legfőbb előfeltétele; ily légkör akkor van jelen, ha az állam hitelezőivel mint egyenrangú fél tárgyal s velük szemben kényszert nem érvényesít. Ebben az esetben a konverzió akkor kecsegtet sikerrel, ha a konvertálandó kölcsön cimleteinek forgalmi értéke magas. Azért szokás azt állítani, hogy a konverzióra „megérik” az oly kölcsön, melynek kötvénye a névértéket eléri vagy meghaladja, mert az alacsony piaci kamatláb mellett sok vásárlót csábít a magasabb kamathozam, kik az árfolyamot felhajtják, amely körülmény tehát azt bizonyítja, hogy az illető papír rentabilitása aránylagosan nagy s így elbirja a konverziót. A konvertálandó kötvény alacsony árfolyama esetén a konverzió azért nem lesz sikeres, mert amíg valamely fix kamatozású értékpapír olcsón vásárolható, addig, úgy látszik, hogy a piac nem előlegezi a kibocsátónak a szükséges bizalmat s ezért neki olcsón nem hitelez, hanem a hitelezésért — alacsony piaci kamatlábat feltételezve — tulságosan magas kockázati jutalé-

kot számít, ami szintén nem kedvező előjel a konverzió sikerére nézve. Mindebből kitünőleg a legfőbb gazdasági előfeltételek az alacsony piaci kamatláb és a kibocsátóba vetett bizalom, amelyek együttesen determinálják a konvertálandó kölcsön kibocsátmányainak árfolyamát; ha ez árfolyam magas és a piaci kamatláb alacsony, úgy a konverzió kilátásteljes. Sokszor nem elegendő azonban csak a konvertálandó kölcsönök árfolyamának vizsgálata, mert abban tőzsdetechnikai műveletek, pillanatnyi piaci árhullámzások nyilvánulhatnak meg; sokszor lenyomja az árfolyamot a küszöbön álló konverzió híre; egyszóval az árfolyamalakulás csak akkor megbízható, ha az összpiac szempontjából is az és állandóbb jellegű.

A konverzió ily előfeltételeinek megteremtéséhez az állam is hozzájárulhat azáltal, ha a tőkét más befektetési lehetőségektől elzárni törekszik; ezért rendelt el a brit pénzügyi kormány az 1932. évi konverziót megelőzőleg új kibocsátások tekintetében u. n. embargót.

Érdekes és a gazdasági élet kiegyensúlyozó hatását bizonyító következtetés folyik a fentebbiekből és ez az, hogy a konverzió előfeltételei kedvezőtlen közgazdasági viszonyok közt is fennforoghatnak; rossz viszonyok közt kevés az üzleti kezdeményezés, így a pénz ára olcsóvá válhatik a magasabb kockázati díj ellenére is; másrészt ily viszonyok közt a nagyobb biztonságot nyújtó, tehát elsősorban a fix kamatozású értékpapírok s azok közt is az állami és közületi kibocsátmányok képezik élénkebb kereslet tárgyát. Ezért gyakran a gazdasági dekonjunktúra időszaka alkalmas azoknak a korrektívumoknak keresztülvitelére, amelyeket éppen e nehéz idők tesznek elsősorban szükségessé a kölcsönvevő oldaláról.

Az újabb konverziók keresztülvitelénél még egy fontos gazdasági kérdés vár tisztázásra és ez a konverziós kölcsön pénzértéke. Oly államoknál, amelyek valutájuk fenntartását tekintik irányelvnek, mint Franciaország, elvileg Németország és Olaszország, e kérdés gondot nem okoz. Ezzel szemben a devalvációs irányt követő államoknál, mint Anglia, Belgium és az Egyesült Államok, azt látjuk, hogy a konverzió eszközéhez csak akkor nyulnak, ha már a pénzérték depreciiálása bekövetkezett; sőt a konverzió szimptomatikus jelenség annyiban, hogy további leértékelés — legalább is a pénzügyi kormányzat akarataiból — nem áll küszöbön. Anglia 1932 augusztusában viszi keresztül a nagy hadikölcsönkonverziót; ez időpontban az angol font zürichi jegyzése már csak 18.03 az aranyparitásnak megfelelő, 1931 szeptember 1-én jegyzett 24.97-tel szemben; az amerikai Egyesült Államok 1934 április 15-ével kezdik meg a Liberty Loan konverzióját, ez időpontban a dollár Zürichben 308.75, szemben az 1933 március 1-i 512.50 aranyparitásos árfolyammal. Legközvetlenebb, sőt bevallott ez a logikai sorrend Belgium esetében; a konverzió

1935 május havában vitetett keresztül, mikor a belga Zürichben már 52.30-on áll; még 1935 március 15-én ez az árfolyam 71.90. Ausztria sem nyult addig a konverzió eszközéhez, míg a schilling 28—30%-os leértékelése nyugvópontra nem jutott. A féligmeddig stabilizált valuta egyébként a dolog természetéből kifolyóan előfeltétele a konverzió sikerének, mert hiszen a tőkés alig fog jogainak csorbitásához a kamathozam, törlesztési idő stb. tekintetében hozzájárulni, ha követelésének tőkében való értékállandóságát is veszélyeztetve látja.

A konverziók fentiekben körvonalazott jogi, erkölcsi és gazdasági előfeltételei letárgyaltatván, a konverzióval *elérni szándékolt célok* szemügyrevétele szükséges. A konverzió fő célja természetesen az *adóson való könnyítés*; bármely technikai módozat vétetik is igénybe az új névérték, kamat, törlesztési idő, stb. tekintetében, az adósnak javítania kell helyzetén. A konverzió azonban *egyéb, gazdaságpolitikai természetű eredményeket* is alkalmas kiváltani. Egy nagyobbarányú, különösen állami vagy más, kvalifikált adós részéről folyamatba tett konverziós művelet a piaci kamatlábnak nemcsak függvénye, de irányítójává is válhatik. Az ily konverzió által egyéb kibocsátványok is alkalmasabbá válnak konverzióra; a kötvénypiac nagy kölcsönhatása folytán a konverziós vezető kötvények alacsonyabb rentabilitása más kötvények árfolyamát emeli s így azok konverzióját készíti elő; lélektani eredménye sem kicsinylendő, mert a kifejtett propaganda és főleg a konverzió sikere nem téveszti el hatását a hitelezői társadalomra. A kamatnivó leszorítása utóbb a rövidlejáratu pénzpiacra is áttérjed s így általánosan jótékony kihatásai lehetnek a gazdasági élet vérkeringésének élénkítése szempontjából. Természetesen mindezen kedvező eredmények csak akkor mutatkoznak, ha az általános kamatirányzat vonala csökkenő. Ha valamely konverzió látszólag sikeres is annyiban, hogy a cserekötvények tulnyomó része átvevőre talál, e siker csak technikai marad gazdaságpolitikai értelemben, ha a kamatnivó leszállítása nem jár vele párhuzamosan; ennek következménye mihamar a konverziós cimletek árfolyamának lemorzsolódása lesz, ami viszont a presztiziskérdéstől eltekintve a kamatszínvonal emelkedését s így a konverziós tevékenység szűkülését idézi elő. Ezek a következmények állottak be az 1931. évi Brüning-féle német, az 1934. évi olasz, sőt részben az 1935. évi belga konverziónál is.

Több állam a konverzió alkalmából azokat a kedvezőtlen tapasztalatokat is értékesítette, amelyek egyes kölcsönök annak idején *idegen pénznemben történt kontrahálásával* kapcsolatban szereztek. Az ily, rendesen gazdaságilag gyengébb államok közgazdasági életében előforduló, idegen valutára szóló kibocsátások főleg kettős indokon alapultak: egy-

részt nagyobb bizalom felkeltésére volt alkalmas valamely megingathatatatlannak vélt valutára szóló kölcsön kibocsátása oly időben, amikor már egy inflációs hullám végigszántott a háboru utáni világgazdaságon; másrészt az ily kölcsönök nagy része külföldön, oly tőkés csoportok útján helyeztetett el, amelyek csak akkor voltak hajlandók a kölcsönt átvenni, ha az a saját valutában van cimletezve. Mindkét szempont az 1931. év óta erősen háttérbe szorult. A világ vezető valutái: az angol font és a dollár vezetnek az elértéktelenítő irányzat élén, Amerika még az értékállandósági záradékot is felborítja; a külföldi hitelezők az adós államok tulnyomó részében nem saját valutájukban nyernek kielégítést, hanem erős diszázsíóval bíró belföldi pénzben; egyébként is a különböző kereskedelmi és fizetési korlátozások folytán külföldön kölcsönt elhelyezni alig lehetséges. Szokásossá vált ezért a külföldi valutától mint számolási értéktől is szabadulni akarás. Görögországban 1932 július 30-án kihirdetett törvénnyel a külföldi pénznemre szóló összes adósságok drachma-értékre konvertáltattak, még pedig $425 \text{ drachma} = 1 \text{ angol font}$ alapon; szabad piacokon ugyanekkor 530 drachma volt 1 angol font ért szerezhető; az aranyparitás 375 drachma 1 angol font ért, ami — természetesen az angol font elértéktelenedését is figyelembe véve — jelentékeny megtakarítást jelent az adósokra nézve. A külföldi hitelekre e kényszerkonverzió nem terjedt ki, viszont azok szolgálatát állami kézben összpontosították és az általános transzferálási képesség szerint teljesítik. Magyar szempontból is érdekes a görög pénzügyminiszternek e lépéssel kapcsolatos hivatkozása arra, hogy a drachma külföldi értékelésében beállott 46% -os eséshez képest annak belföldi vásárlóereje csak 10% -kal hanyatlott, a hitelezők tehát nem károsodnak tulságosan, viszont jövő kockázatok kizárhatók és a bankok helyzete megszilárdíttatik; hangsúlyozta egyben a rendszabály teljesen kivételes jellegét, melyet a körülmények nyomása indokol. Ausztria 1934. és 1935. évben igen nagyszámu konverziót hajtott végre, amelyek ugyyszólván kivétel nélkül egyszersmind a névérték schillingértékre való átalakításával is jártak, még pedig a hitelezőkre nézve kedvező átcsereelési árfolyamokon. Az osztrák nemzeti bank vezetősége céltudatosan hajtja végre Ausztria függetlenítését a külföldtől és a külföldi pénznemektől, amiben nagymérvben segítségére van az új kötvények teljes értékállandóságot biztosító aranyzáradéka; igaz, hogy ily módon a külföldi valuták (különösen a dollár) devalválódásából származó haszon is realizálódik az adós javára. Németország törekvéseit a törlesztési pénztár valutakötvényeinek márka értékre való átalakítására szintén már ismertettük.

Egy további gazdasági cél, mely a konverzió által előmozdítható, a *defláció általában*. A kötelezettségek összeg-

szerű lefaragása, a kamatnivó leszorítása, a költségvetési egyensúly felé való törekvés, különösen Franciaországban, de másutt is ebből a nézőpontból is a konverzió felé mutatnak.

A konverzió által az adós magának különféle uton-módon biztosít előnyöket. E módok közül a legújabb konverzióknál főként az alábbiakat vették igénybe. A *kamatláb csökkentése* természetesen a legközvetlenebb, legáltalánosabb rendszabály. A csökkenés az esetek nagy többségében azonnal életbelép; u. n. elhalasztott konverziók, mint amilyen volt a híres Goschen-féle 1888—89. évi angol járadékkonverzió, annak ellenére, hogy vonzóerejük a közönségre nézve nagy, ma ritkán fordulnak elő, mert a nehéz gazdasági viszonyok a kamatlábcsökkentés azonnali hatálybaléptét sürgetik. Hogyha azonban a konverziós kötvényhitelezőnek nyújtott prémiumokat a kamatra átszámítjuk, úgy előfordul, hogy egy átmeneti időn át a konverziós papirok névleges kamathozama nem csökken (olasz, német, amerikai konverziók). Ami a visszafizetési *lejárát meghosszabbítását* illeti, érészben különféle lehetőségek vétettek igénybe: az esedékesség egyszerű kitolása (francia Clementel-bonok lejáratának elhalasztása), a törlesztés teljes felfüggesztése (magyar jelzálogos kötvényeknél 1933-ban) vagy a törlesztési határidő meghosszabbítása (Belgium, Ausztria, Argentina, Spanyolország). Általános szokás, hogy a törlesztés helyett jogosult lesz a kibocsátó a szabad piacon megfelelő visszavásárlást eszközölni, főleg ha az árfolyam pari alá esnék. Tőkeerős államokban (Anglia, Északamerikai Egyesült Államok) azonban találkozunk járadékkötvények felmondásával és záros törlesztési határidő kitűzésével is; az ily műveleteknél a kamatmegtakarítási cél érdekében a lejárat terén mond le az adós könnyítésekről. A kölcsöntartozás *tőkeértékének leszállítása* csak kerülőuton (igy az átcserélés alkalmával irányadó valuta átszámítási árfolyamok segítségével Görögországban, részben Ausztriában) van megvalósítva; általában minden állam óvakodik közhiteli szempontból e részben radikális lépést tenni. Távolsági értelemben ideszámít a járadékadósságok átalakítása törlesztéses járadékokká, ahol az örökös járadék leszámított jelenlegi tőkeértéke természetesen nagyobb, mint a törlesztési terv szerint visszafizetendő, de ugyanoly névértékű kölcsönöké; a megnövekedett hitelezési kockázatot és az adós abbéli kétségtelen jogát véve figyelembe, hogy terhes kötelezettségeit visszafizetés útján enyhíthesse, örökös járadékok törlesztésessé való átalakítását (olasz Lictor-járadékok konverziója) valóban nem kifogásolhatja senki sem a tőketartozás redukálása címén. Törlesztéses járadék átalakítása örökös járadékadóssággá, amelyre állampénzügyi érdekből békeidőben többször került sor, az újabb években nem fordul elő; ellene mindazon okok szólnak, amelyek az ellenkező irányu műveletet indokolják. Igen általános az adós-

ságok fundálása; rövidlejáratu kincstári jegyek közép (5—10 éves) lejáratuakká, rövid- és középlejáratu, azaz *függő adósságok hosszulejáratuakká* alakíttatnak át; példával majdnem minden ország közgazdasága szolgálhat. Általános a törekvés az egyszerű, nem bonyolult formák igénybevételére; „ráfizetések” vagy „öntözési” kölcsönök alig fordulnak elő. A háborúelőtti és háborúutáni kibocsátások már eredetükben is lényegesen eltérnek egymástól; az utolsó 20 év alatt jó és rossz pénzügyi előfeltételek között születtek kölcsönök; a háborús és a későbbi időkben megszorodott, dimenziókban is megnövekedett állami és más közfeladatok újabb, más-másfajta kibocsátásokat tettek szükségessé; sok régi adósság névértékben is elértéktelenedett, szóval sok nyomós ok szól az egyszerűbb, áttekinthetőbb gazdálkodás mellett. Több adósság összevonása, *egységesítése* ezért napirenden van (Belgium 1935. évi dette unifié-e, Spanyolország stb.); az egységesítés egy formája, ha a konverzióval egyidejűleg új kölcsön kibocsátására is sor kerül, melynek feltételei a konverzió feltételeihez hasonlóak.

III.

Ami Magyarország konverziós problémáját illeti, rövid visszapillantást kell tennünk a kiegyezést követő időkig.

Az első konverziók az 1870-es években törvényhozási felhatalmazás alapján a lejáró összesen 153 millió ezüst forintra szóló 5 éves kincstári utalványok, tehát függő adósság beváltására irányultak; a keresztülvitel akként történt, hogy a vállalt tőketéher nagysága és a jövő nemzedék szempontjai kevésbé vették figyelembe és csupán a tőkeadósság konszolidálása lebegett szemelőtt. Ez okból kamatleszállítás nem történt (megmaradt a 6%) és a lejáró kincstári utalványok helyébe örökös járadék került kibocsátásra. A szorosán vett konverzió esete tulajdonképpen nem is forog fenn, mert az ez alkalommal is közreműködött és a Magyar Általános Hitelbank vezetése alatt álló konzorcium kicserélésre csak 45 millió forint névértékű járadékkötvényt bocsátott ki, a többi, a lejáró függő adósság beváltásához szükséges tőkét kibocsátás útján szerezte meg, míg az utalványokat a konzorcium vásárolta vissza, illetve váltotta be. Az emisszió átlag cca 73% árfolyamon volt csak elhelyezhető s így a magyar állam tőkeadóssága, a költségeket is figyelembe véve, 53 millió arany forinttal növekedett.

A második konverziós lépés az így magas kamatházison fundált járadékadósság kamatterhének csökkentése volt; ezen az 1881. évi XXXII. t.-cikkhez fűződő művelethez kapcsolódik a 4%-os járadék megteremtése, amely a háborúelőtti időkig a magyar államhitel vezető típusa maradt. Az összesen 400 millió arany forint n. é. 6%-os járadék helyébe cca 74%

átlagos kibocsátási árfolyam mellett 545 millió arany forint n. é. 4%-os járadék lépett (ez a kibocsátás ma is rendezésre vár, mint az u. n. Caisse Commune-papírok közt szereplő magyar arany járadékkötvények első sorozata).

Az 1888. évi XXXII. t.-c. alapján az 1889. évben végrehajtott harmadik nagy konverzió feladata vasuti célokra, vasutállamosításokra és a földtehermentesítésre felvett tizenháromféle, csupa 5%-kal kamatozó kötvény egységesítése és a törlesztés évi terhének kitolása volt. A kibocsátásra került új 75 éves vasuti aranykölesön (cca 182 millió frt) és a vasuti ezüstkölesön (cca 120 millió frt) 4½%-os típusu volt, míg az új földtehermentesítési kölesön (cca 200 millió forint n. é.) 70 éves törlesztéses jellegű és 4%-os. Tekintettel az új kibocsátmányok 87—93%-os árfolyamára, az új kölesönök tényleges kamatlába alig maradt az 5% alatt, a konverzió tehermentesítő hatása tehát elsősorban az évi törlesztési szükséglet jelentékeny csökkenésében mutatkozott.

A háborút megelőző idők legismertebb állampapirjának, a 4%-os koronajáradéknak megteremtése az 1892. évi valuta-rendezéssel kapcsolatos. Konverzió tárgyát képezték ez alkalommal cca 483 millió forint n. é. 5%-os papíráradékok, vasuti részvények és elsőbbségi kötvények, amelyek kicserélésére 91% árfolyamon 1062 millió korona n. é. 4%-os örökös járadék bocsátatott ki; további 18 millió forint n. é., ugyancsak 4%-os aranyjáradék korábbi 5%-os aranyadósság beváltására fordított. E konverziós művelet érdekessége az, hogy az általa elért évi megtakarítás külön célra: a valutarendezéshez szükséges fedezet előteremtésére tartatott fenn, oly módon, hogy a törvényhozás felhatalmazást adott oly összegű aranyjáradékkötvény kibocsátására, melynek évi kamatszolgálatát az évi konverziós megtakarításon belül marad; e címen 24 millió forint aranyjáradék kerülhetett kibocsátásra. Ily módon az államháztartás többlet-megterhelése a valutarendezés kapcsán elkerülhető volt.

Anélkül, hogy e nagyszabású pénzügyi műveleteket a ma szemszögéből elbírálni kívánnók, meg kell állapítanunk, hogy azok az utolsó évek konverzióinál uralkodó szempontoktól lényegesen eltérnek. Azokon vörös fonálként vonul végig egy főszempont: az államháztartás megkönnyítése az évi kamat és törlesztési teher csökkentése útján. Minthogy pedig a névleges kamat leszállítása elsőrendű országos érdeknek számított s viszont a magyar állam akkori hitele mellett a konverziós kibocsátások sikerét csak a tőkében nyújtott kedvezmény, vagyis aránylag alacsony kibocsátási árfolyamok mellett lehetett elérni, jellemző momentum az államadósság tőkeálladékanak a konverziók kapcsán mutatkozó állandó emelkedése, vagyis egy oly jelenség, amely, ha annak közgazdasági megítélésénél a ma uralkodó nézetet tesszük magunkévá, nem ked-

vező. Feltéve azonban, hogy a másik álláspontból indulunk ki: az állam kölcsönfelvétele csak látszólagos terhet jelent, mert az állam polgárai ugyanannyi követeléshez jutnak, mint amennyi új adósságot vállal az állam; az állami adósságcsinálás befektetési lehetőségeket nyújt; irányt szab bizonyos gazdaságpolitikai célok megvalósításának (kamatpolitika); szóval az állami adósságvállalás előnyeit helyezzük előtérbe, akkor is meg kell állapítani, hogy ez előnyök csak részben valósulhattak meg a háboru előtti magyar államkölcsönöknél, mert azok nagyrészt már a múltban is a külföldi tőke vette át és csak a háboru előtti kölcsönök tulnyomó részében beállott elértéktelenedésnek köszönhető, hogy ebből a körülményből nem folytak további súlyos bonyodalmak — aminthogy e bonyodalmak a háborut követő adósságok rendezési kérdéseinek oly döntő fontosságra emelkedtek.

Magyarország jelenlegi konverziós adósságtömegét szemügyre véve, abból mindenekelőtt ki kell kapcsolni a háboru előtti és háboru alatti kibocsátások azon részét, amelyek névértékük devalválódása folytán alig képviselnek értéket s így az adósra nézve a konverziót jelentősebb anyagi érdek nem követeli. Ezen koronára vagy forintra szóló érték-papírok között legjelentékenyebb tételek: a 4 százalékos magyar koronajáradék (összesen cca 2700 millió névértékben, melyből cca 1200 millió korona terheli a jóvátételi bizottság döntése alapján Csonka-Magyarországot), a 4 százalékos földtehermentesítési kölcsön (Csonka-Magyarországra jutott rész cca 100 millió osztrák értékű forint), továbbá különböző vasuti, nyeresé- és járadék-kölcsönök, pénzügyi záloglevelek és községi kötvények; a nosztrifikált s így Csonka-Magyarországra eső hadikölcsönök (cca 9400 millió korona n. é.) a háboru alatt kibocsátott (cca 4000 millió korona n. é.) bankári uton elhelyezett pénztárjegy stb. Mindezen kölcsönöknél a jelenlegi törvényes állapot szerint felértékelésnek helye nem lehet; azok egy jelentékeny része mindazonáltal nem áll a 14.500-as szorzószám által kifejezett töredékkárfolyamon, hanem forgalmi értéke jóval magasabb. A nyilvánvaló igazságtalanság, mely a hitelezők egy széles és politikailag is jelentékeny tényezőt képviselő táborát e példátlan értékpusztulással érte, sokakban élteti az orvoslásnak — ha szerény keretek közt is megvalósítható — reményét. Viszont kétségtelen, hogy az állam és más, e ponton érdekelt közületi adósok még hosszú időn át nem lesznek abban a helyzetben, hogy a világháboru rettenetes erejű vis major-ja által okozott ezen értékvesztéseket csak kis részben is jóvátegyék; másrészt éppen politikai okok ellene szólnak annak is, hogy ez adósságcsoporthoz formailag is a színről végleg eltüntetessék; a jelenlegi nyugalmi helyzet fenntartása pedig az idő múlásának jótékonyan enyhítő hatását is hozza magával.

Mindezek alapján formai újabb adósságrendezést ezen kölcsönöknél belátható időn belül várni nemiger lehet.

Más a helyzet azon háboru előtti adósságoknál, amelyek a trianoni békeszerződés alapján felértékelés alá estek; ide tartoznak általában az aranyforintra és idegen valutákra vagy ily pénznemekre is szóló kölcsönök, még pedig Magyarországot érdeklően: a 4%-os magyar aranyjáradék (Csonka-Magyarországot terheli a jóvátételi bizottság döntése alapján cca 316 millió aranyforint); az 1910. évi 4%-os magyar államjáradék (cca 17.5 millió aranykorona esik Csonka-Magyarországra); a Csonka-Magyarországot cca 16 millió aranykorona erejéig terhelő 4½%-os 1913. évi államjáradék és a cca 80 millió aranykorona terhet jelentő 4½%-os 1914. évi törlesztéses magyar járadékkölcsön, végül az osztrák-magyar Államvasut megváltásából származó elsőbbségi 3%-os kötvények Csonka-Magyarországra eső cca 60 millió aranyfrank összegű része. E kölcsönök konverziója tárgyában 1923-ban Innsbruckban és Prágában, majd 1930-ban Párizsban jött létre megállapodás, melyet az ezután bekövetkezett gazdasági válság felborított s melynek alapelvei a következők. E kötvények külföldi tulajdonosai javára közös pénztár (Caisse Commune) alakított, mely egyéb hasonló természetű, más utódállamokat terhelő kölcsönök szolgálatát is ellátja. Az egyezményekben érdekelt államok valorizációs kulcsokat állapítottak meg (az aranyjáradéknál 32%, a többi felsorolt címletnél 27% aranyalapon kezdődő és 1936 után tovább emelkedő alapon), ezenkívül az összes örökös járadékok törlesztéses járadékokká alakítottak át, melyek futama 50 év; a törlesztés visszavásárlás útján történik, 1956 után sorsolás is meg van engedve (az örökjáradékok átalakításához Magyarország nem járult hozzá).

Minthogy nézeteltérések folytán 1936 január 1. után a felek cselekvési szabadságukat visszanyerik, Magyarország pedig ezen időpontig sem teljesít befizetéseket — a transzferkorlátozások folytán — a közös pénztárba, a Caisse Commune címletek is a bizonytalanság állapotában vannak és kétségtelen, hogy Magyarország külföldi adósságainak rendezése esetén ezen adósságok konverziója más, szerényebb alapokon fog végbemenni. Ugyanez vonatkozik a baseli agráralap által az 1930. évi párizsi egyezmény szerint kibocsátandó u. n. optánskötvényekre is, amelyek fedezetét 1933 január 1-re 219.5 millió aranykorona értékben leszámított és különböző államok által teljesítendő befizetések képezik; e fizetmények egyrésze politikai természetű, amennyiben a magyar és bolgár jóvátételek címén lenne eszközrendelhető. Az adós államok közül Magyarország, Bulgária, Románia és Jugoszlávia befizetéseket nem teljesítenek (Csehszlovákia külön egyezkedik az ő igénylőivel).

Ugyancsak felértékelés alá esett több háboru előtti, főleg vasuti kötvény, így a Beszkárt-kötvények (cca 4%-ra felértékelve, 6% kamat mellett), Hév., Déli vasuti egyesített kötvények, a Magyar Általános Kőszénbánya r.-t. 4½%-os frank-kötvényei stb. E kötvényeknél konverzió csak egyik-másik kamatlába tekintetében jöhet szóba.

A konverzió kérdése a magyar közgazdaság egyetemét érdeklő mérvben inkább a háboru után kibocsátott kötvényeknél bir aktualitással.

E kötvények a kibocsátó személye szerint három nagy csoportba oszthatók: állami, városi és vármegyei, vagyis törvényhatósági és az egyéb adósok kibocsátásaira. Ha viszont azokat a szempontokat vesszük szemügyre, amelyek a konverziót szükségessé teszik, hogy a szóbanlévő emissziók aszerint különböznek, amint a kamatláb, továbbá az azokkal megtestesített pénznembeli (valutáris) kötelezettség, végül a lejárat más és más.

E két különféle megosztási módozat figyelembevételével a háboru utáni emissziók anyaga a következőképpen csoportosítható (a kölcsönök fennálló összegei hozzávetőlegesen az 1933 december 1-iki állapot szerint és az 1935 szeptemberi valuta-árfolyamokon átszámítva):

1. Állami kötvények.

P	6,450.570	3%-os reliefkölcsön, 62 éves törlesztésre	\$	1,890.000
		3½%-os clearingkötvények, 20 éves		
,,	2,983.200	3½%-os „ törlesztésre	£	176.000
,,	438.750	3½%-os „ francia frs.		1,950.000
,,	570.515	3½%-os „ Lit		1,886.000
		6%-os 1925 évi fundingkötvények,		
,,	13,725.000	15 éves törlesztésre francia frs.		61,000.000
		6%-os pénztárjegyek, 10—20 éves		
,,	3,509.000	törlesztésre Lit		11,600.000
		6%-os belga frankra szóló 15 éves		
,,	3,450.000	törl. belga frank		30,000.000
		(még nem került kibocsátásra)		
,,	16,747.500	6%-os 1929 évi pénztárjegyek svájci frs.		15,000.000
		6½%-os 1924 évi kötvények, 23 éves		
,,	23,850.000	törl. franc. frs.		106,000.000
,,	98,818.500	7½%-os 1924 évi népszövetségi kölcsön	£	5,830.000
,,	22,450.714	7½%-os 1924 „ „	\$	6,578.000
,,	24,563.000	7½%-os 1924 „ „ svájci frs.		22,000.000
,,	8,441.790	7½%-os 1924 „ „ holl. frt.		3,660.000
,,	3,088.300	7½%-os 1924 „ „ svéd kor.		3,560.000
,,	9,321.760	7½%-os 1924 „ „ Kő.		64,940.000
,,	2,238.928	ugyanennek magyar részkibocsátása	\$	656.000

P 37,207.500	7%-os 1924 évi népszöv. kölcsön olasz kib. Lit. 123,000.000
	Ezenkívül pengőértékben állanak fenn:
	5%-os 1924 évi kényszerkölcsön P 62,000.000
	(e járadék csak az állam részéről 3 óra mondható fel, voltaképpen örökös járadék)
	Utépítési 6 éves törlesztésű kötelező- jegyek, melyek kamatozása 1% a hiv. váltóleszámitolási kamatláb felett, hozzávetőlegesen P 30,000.000

A háboru után felvett állami kölcsönök utolsó csoportját azok a kinestári jegyek és váltók alkotják, melyeket az állam részint a költségvetési hiány fedezése, részint más célokra a belföldi tőkecsoportok közbejöttével vagy a külföldi hitelezők pénztárától időnkint felvett kölcsönökre bocsátott és bocsát ki. Az 1931. év óta többbizben emittált ezen rövidlejáratú állami kötelezvények még beváltásra nem kerültek és azok összege állandóan nő; a több száz millió pengőt mindenesetre meghaladja; kamatlábuk általában a rövidlejáratú hitelek piaci helyzetéhez igazodik. Az államháztartás egyensúlybahozaatala esetén mindenesetre elsőrendű feladat leendő e rövidlejáratú állami kölcsönök konszolidálása, lehetőleg törlesztéses járadékokká és megfelelő kamatláb mellett; mindenesetre előny, hogy e típus konverziójánál a pengőre szóló kötelezvények esetében valutakérdések nem okoznak majd zavart.

2. Törvényhatóságok kötvényei.

P 31,018.500	4%-os Budapest főv. 1910 évi kölcsön £ 1,830.000
„ 21,037.500	4%-os „ „ 1911 „ „ fr. frs. 93,500.000
	4½%-os „ „ 1914 „ „
„ 174,000.000	5 valutára szól, aranyk. 150,000.000
	Mindezen az 1925 évi ostendei egyezmény által újból rendezett kötvények törlesztése 1934-ben vette volna kezdetét 46—50 éves futammal.
„ 106,993.600	6%-os Budapest fővárosi 1927 évi kölcsön, 35 éves törl. arany \$ 18,640.000
„ 29,044.400	7%-os Magyar városok 1926 évi kölcsöne, 20 éves törlesztésre (II. Speyer kölcsön) \$ 5,060.000
„ 46,895.800	7½%-os Magyar városok 1925 évi kölcsöne, 20 éves törlesztésre (I. Speyer köl.) arany \$ 8,170.000
„ 31,357.500	6%-os és 7½%-os vármegyei kölcsön, 20 éves törleszt. (I-II. Rotschild kölcsön) £ 1,850.000

3. Egyéb kötvények.

Ebben a csoportban a pénzügyi, iparvállalati és egyházi kölcsönök foglalnak helyet.

A pénzügyi kötvények közül

P 61,590.200	7½%-os záloglevél és községi kötvény aranydollar	10,730.000
„ 50,171.100	7½%-os záloglevél és községi kötvény dollar	14,700.000
„ 2,170.350	7½%-os záloglevél és községi kötvény aranyfont	78.000
„ 60,850.500	7½%-os záloglevél és községi kötvény font	3,590.000
„ 1,429.120	7½%-os záloglevél és községi kötvény svájci frank	1,280.000
	7½%-os záloglevél és községi kötvény pengő	850.000
„ 81,680.200	7%-os típusu záloglevél és községi kötvény aranydollar	14,230.000
„ 33,037.840	7%-os típusu záloglevél és községi kötvény dollar	9,680.000
„ 915.300	7%-os típusu záloglevél és községi kötvény font	54.000
„ 30,681.420	7%-os típusu záloglevél és községi kötvény svájci frank	27,480.000
	7%-os típusu záloglevél és községi kötvény pengő	25,520.000
„ 122,868.000	6½%-os típus elenyésző. Felemlitendő ezenkívül az 5.5%-os kamatozású u. n. gyufakölcsön (Lebosz-kibocsátás) közel 36 millió dollar névértékben.	
A pénzügyi intézetek rövidlejáratuelfogadvány és intézkedéskölcsönei jelenleg tulnyomólag 3—4% közötti kamatterhet viselnek.		
Az ipari vállalatok főbb kötvénykibocsátásai:		
„ 1,109.225	8%-os kötvények dollar	325.000
„ 508.500	8%-os „ font	30.000
„ 4,068.000	7½%-os „ font	240.000
„ 15,670.200	7%-os „ aranydollar	2,730.000
„ 38,646.000	6½%-os „ font	2,280.000
„ 742.500	4½%-os „ francia frs.	3,300.000
„ 15,966.900	„ font	942.000
A különböző katolikus szervezetek kölcsönei főleg Hollandiában helyeztetek el; kamatozásuk elég terhes:		
„ 10,632.965	8%-os kötvények holl. frt	4,610.000
„ 1,028.699	7½%-os „ „	446.000
„ 7,611.450	7%-os „ „	3,300.000
„ 3,276.480	7%-os protestáns kölcsön dollar	960.000

E törlesztéses kölcsönök lejáratára 20—45 évig terjed, tulajdonképpen a nyújtott jelzálogos kölcsönöknek megfelelően a 35 éves típus.

Végigtekintve a háború utáni kibocsátású kötvények mindhárom csoportján, megállapítható, hogy azok szempontjából többirányban merül fel a konverzió szükségése.

A legelső kíváncsi természetesen a kamatlábcsökkentés. Noha a kibocsátó személye, az általa nyújtott biztosítékok és azon tőkés rétegek különbözősége, amelyek mint hitelezők jelentkeznek, a hitelező államokban uralkodó kamatviszonyok és más tényezők egységes szempontok érvényesülését akadályozzák, kétségtelen, hogy a gazdasági válság idején vagy akár a rendes világgazdasági hitelállapotok helyreálltával a kölcsöntőmeg jelenlegi névleges kamatozása rendkívül magas. A magyar kormány 1933 március havától kezdődőleg a fix kamatozású értékpapírok kamatozását egyelőre 5%-os előleg jellegű fizetményekre korlátozta; e kényszerintézkedés a hitelezők kifejezett hozzájárulása nélkül lépett életbe. Az eredeti feltételeknek megfelelő magasabb kamatra a jogi igény fenntartatott ugyan, mindazonáltal az utánfizetésre aligha fog sor kerülni. Hogy a gazdasági közvélemény további kamatcsökkentést elkerülhetetlennek tart, mutatja általában a kötvények forgalmi értéke, amely oly alacsony, hogy számos kötvénynél még az 5% kamatoztatást véve is alapul, 8—10% valószínű kamathozam mutatkozik. Ha azt vesszük tekintetbe, hogy a kölcsönök jórészt oly befektetésekre fordítottak (noha ezirányban a jogi összefüggés nem is áll mindig fenn), amelyek jelenleg lényegesen csökkent rentabilitást tüntetnek fel, úgy a kamatfizetés, melynek alapja természetesen az eredeti tőkeösszeg, kettőzött teherként hat; csökkent jövedelemből fizetve a kamatot, ha annak mérve csak a jövedelemcsökkenéssel párhuzamosan száll alá, az adós helyzetén könnyítve nincs. Jelentékeny korrektívuma természetesen az adósok megterhelésének az egyes valuták (főleg a dollár és font) devalválódása folytán a tőke- s így a kamatfizetés árfolyamában is beállott erőteljes csökkenés.

A kamatláb revíziójával karöltve jár a kölcsön lejáratának kitolása egyrészt a rövidlejáratú kölcsönök átalakítása után hosszulejáratuakká, másrészt a törlesztési idő meghosszabbítása által. Tekintve, hogy Magyarország külföldi eladósodásának mértéke ma is megközelíti a 3 milliárd pengőt, elsőrendű érdek volna a kölcsöntéher leépítése, vagyis egy oly cél, amelynek a törlesztési határidők meghosszabbítása, mint az adósok összességének teherbírását kimélő intézkedés elmentmond. E két egyaránt rendkívül fontos szempont csak akként egyeztethető össze, ha a csökkentett kamatláb és meghosszabbított lejárat mellett konvertált kölcsönök visszavásárlása a szabad piacon, különösen a névérték alatt, minden jogi

és gazdasági eszközzel elősegítették, amihez természetesen a jelenlegi kötöttségek felszabadítása volna szükséges.

Végül konverzió útján rendezendő a kölcsönök valutáris oldala kétirányban. Egyrészt a szomszédos Ausztria mintájára kívánatos volna a külföldi pénznemeknek, mint számlási értéknek kikapcsolása, azaz a névértékeknek pengőre való átalakítása; hogy ez mily árfolyamon történjék, a konverzió összes körülményeinek mérlegelése alapján lesz csak helyesen eldönthető. A belföldi viszonylatban, azaz belföldi adós és belföldi hitelező közt az ilyen átalakításnak nem lehet akadálya. Más a helyzet természetesen a külföldi hitelezőkkel szemben. Magyarország pénzügyi mérlege előreláthatólag még hosszú időn át lehetetlenné fogja tenni a kötvényadósoknak is, hogy átutalásaikat külföldi pénznemben teljesítsék. A kérdésnek ez az oldala közfeladattá válik és miként ez a háboru előtti adósságok liquidációs kötvényeinél történt, központi szerv útján lesz helyesen lebonyolítandó: az adós belföldi pénzben teljesít, a hitelező pedig azt kapja saját pénznemében, aminek átutalását az ország transzferképessége lehetővé teszi.

A jelenlegi helyzetben mindezen műveletek csak kényszer útján, egyoldalú intézkedéssel lennének keresztülvihetőek. E kényszerintézkedések lehetnek méltányosak és indokoltak. A pénzügyi történet, legujabb fejezetét sem véve ki, mégsem tüntet fel oly kényszerkonverziót, amely végleges jogi rendezést kívánt volna az államhatalom szuverénitásán kívül eső tényezőkre oktrojálni; Magyarország pénzügyi kormányzata sem tehet mást, minthogy bevárja a szabad megegyezés lehetőségét s ez időpont bekövetkeztéig minden intézkedést megtesz, amely hacsak ideiglenes jelleggel is, a közgazdaság erőforrásainak megóvására szükségesnek mutatkozik.

Halász Ferenc.

Közlemények.

A megélhetési index összeállításának időnkénti módosítása és annak okai.

A német birodalmi statisztikai hivatal „Lebenshaltungskosten“-jének mennyiségi összetételét 1934 X. 1-vel megváltoztatta.¹ Azóta ezen az alapon számítja indexét. A „Mengenschema“ revideálása az 1927—28-ban végrehajtott nagyszabású statisztikai felvétel alapján történt. Mielőtt ezen módosítás irányát és mértékét ismertetném, a dolog tárgyilagos megítélése érdekében szükségesnek tartom, hogy előzőleg néhány fontosabb kísérő körülményre — érintve a megfelelő magyar vonatkozásokat is — futólagosan kitérjek.

Az u. n. megélhetési index² mai alakjában voltaképp állandó fogyasztás feltételén alapuló — lényegében Laspeyres formulájával, illetve az összegezési eljárással szerkesztett — árindex:

$$I = \frac{\sum p_2 q_1}{\sum p_1 q_1} \dots\dots\dots 1.$$

(ahol a (p)-k a megfelelő (q)-kban foglalt forgalmi mennyiségi egységek fogyasztási árai). Könnyen belátható, hogy az (I) nem egy kijelölt társadalmi osztály megélhetési költségeinek indexe, nem is egy bizonyos életnivó fenntartása árának mérőszáma; hanem csupán az idők folyamán hozzája tapadó és ráruházott tulajdonságokat fedő — de egyébként megnyugtatóan alig definiálható — fogalomnak a körülmények szerint jól-rosszul működő indikátora. Kis szigorúsággal közgazdasági paradoxonnak is nevezhetnénk, mert nem képes mindazt regisztrálni, amit várnak tőle és amit állítanak róla. Tulajdonképpen nem az, amit neve jelent. De miután aránylag könnyű mechanikus számításánál fogva nagyon elterjedt és széles körökben népszerűvé vált — a statisztika jelen kiépítettsége mellett pedig jobban alig helyettesíthető —, meg kell barátkoznunk továbbra is alkalmazásával, törekedvén azonban az index tiszta, valóságos értelmének megismerésére és lehető körülhatárolására.

A valóságnak fogyasztási oldalról beállított gazdasági szemlé-

¹ Wirtschaft und Statistik 1934. 626—652. oldal. Neuberechnung der Reichsindexziffer für die Lebenshaltungskosten.

² A coût de la vie, coût de l'existence, genre de vie, niveau de vie, niveau de prix, pouvoir d'achat du revenu (salaire) stb. elnevezéseket és fogalmakat a problémakör tárgyalásánál gyakran felcserélik, noha pontos értelmük egészen különböző lehet. Célszerű volna ezek igazi értelmét is tisztázni és lehetőleg formailag is lerögzíteni, l. még erre vonatkozólag dr. J. H. van Zanten: Quelques considérations sur la comparaison internationale des indices du coût de la vie et des salaires réels. Revue de l'Institut International de Statistique. La Haye. 1933, I. 3. 20—39. old.

lete azt mutatja, hogy stacionér állapotban (pénzen felépülő forgalmi gazdaságban) az individuum által fogyasztott jóságok kombinációja és mennyisége (R) függ ezen javak áraitól ($p_1, p_2 \dots p_n$) a rendelkezésre álló jövedelemtől (φ) és gazdasági cselekvéseink mozgatóitól, a szóban forgó javakkal kapcsolatos szükségletektől ($s_1, s_2 \dots s_n$). Vagyis a mindenkori reáljövedelem (a nominális számok mögött tulajdonkép éz érdekel mindig):

$$R = R [(p_1, p_2, \dots p_n) (\varphi) (s_1, s_2, \dots s_n)] \dots \dots \dots 2.^3$$

Már most akár az árak oldalán, akár a jövedelem nagyságában, akár a szükségletekben (azoknak elképzelt nagyságán kívül esetleg még sürgősségükben is) történik változás, beleértve ezen változások egyidejű felléptét is;³ az újabb stacionér állapotnak megfelelő reakció idő lefolyásával mindig bekövetkezik egy fogyasztási eltolódás is, amíg csak fennáll a javaknak bizonyos mérvű helyettesíthetősége a szükségletek kielégítése irányában és a szükségleteknek bizonyos foku oszthatósága. E két utóbbi feltétel általában megvan és a lét-minimum felé fokozatosan megszűnik. Ezért homogénabb pl. az alsóbb osztályok fogyasztásának összetétele és ezért könnyebb ezen rétegekre a megélhetési index számítása is. Kedvező körülmény, hogy erre itt is van a leginkább szükség.

(A fogyasztásnak az árak változásával történő módosulását igazolja a keresleti elaszticitás létezése. Az (R) összetételének megváltozását a különböző jövedelmek szerint világosan mutatják a különböző jövedelmű rétegek háztartási adatai. Szükségletek keletkezése és eltűnése pedig éppen az utolsó 50—100 év alatt volt a legszembetűnőbb. Az új ipari találmányok, a technikai fejlődés eredményei sokszor már reklám nélkül is hamarosan közhasználatuakká lettek, míg egyes régibb szükségleti tárgyak nem egyszer muzeális jellegűekké váltak.)

A 2-ből kiolvasható, hogy a fogyasztás (R) az árak változásával szintén módosul, mintegy azok függvénye. Így azoknak értelmezhető változása a fogyasztás állandósága alapján nem mérhető, inkább csak szemléltethető.

Problémánk megoldásának hozzáférhetősége érdekében kapcsoljuk ki egyelőre ezen előzetes szükségszerű megállapítást és nézzünk szembe egy pillanatra a következő két kérdéssel:

a) lehet-e és észszerű-e egy bizonyos társadalmi osztály megélhetési költségeinek indexét meghatározni?

b) van-e értelme állandó életnivó betartása árának mérőszámáról beszélni és lehetséges-e ennek bizonyos formában quantitativ kifejezést adni?

Az első kérdésre röviden csak annyit, hogy stacionér állapotban a nomináljövedelemnek és a megélhetési költségeknek közel azonosnak kell lenniök. Tehát egy ilyen indexnek a meghatározása

³ A ($S_1, S_2 \dots S_n$) szubjektív természete miatt az egyenlet egyelőre csak valószínűségi jellegű. Egyébként ezen, hedonisztikus megfontolások alapján összeállított kifejezéssel nincs szándékomban érinteni R. Frisch híres kiindulási egyenletét: $\omega(\varphi, P) \cdot p = U(x)$, amelyet tisztán szubjektív alapon irt fel.

⁴ Kivéve azon indifferens esetet, amidőn az együtt fellépő változások egymás hatását kiegyenlítik (pl. a jövedelem és árnyó azonos arányban esik vagy emelkedik).

lényegében célunkon kívül esik. (Inkább a kiadási hányadok megoszlásának elemzése és a megtörtént fogyasztási eltolódások tanulmányozása céljából lehet szükségünk a tényleges megélhetési költségek részletes ismeretére.)

A második kérdés volna tulajdonképp a probléma magja. Igazán csak ennek a megoldása vezetne megnyugtató eredményhez. Két járható ut kínálkozik erre. Egy objektív természetű és egy tisztán szubjektív jellegű elgondolás. Az előbbi szerint egyenértékű (R)-ek jelentenének azonos életnivót.⁵ A kiindulás a reáljövedelem indexének ismert népszerű fogalmazásából történnék:

$$JR = \frac{J_p}{J_m} \dots\dots\dots 3.$$

(JR) a reáljövedelem indexe, (J_p) a nomináljövedelem indexe, (J_m) a megélhetési költségek indexe), így a probléma ároldalának megfogására nem volna más teendők, mint azonos (R)-ekhez az (M) (megélhetési, életnivó fenntartási költségeket) meghatározni. Ilyen formában volna értelme a megélhetési költségek pontos meghatározásának. Sajnos azonban a 3. analógiájára felírt $R = \frac{p}{M} \dots\dots$ kifejezés, éppen a 3. mesterkéltszerű szerkezeténél fogva, alig értelmezhető s mivel a dimenziók eltűnése miatt határozatlan, nem tudjuk itt felhasználni. E helyett sokkal értékesebb a reáljövedelem következő teljesen valószínű kifejezése:⁶

$$R = \sum \frac{E}{p} \dots\dots\dots 4.$$

(E) az Engel-féle kiadási hányadok jele, (p) az illető kiadási csoport ellentételét képező áruk egységára. Valóban az így kapott (R)-eknek, egyes elhatárolt esetekben pontos értelmök van. Baj csupán az, hogy (R) legkülönbözőbb, a pénztől független közös dimenzióra éppenséggel alig hozható dolgok keveréke. (Pl. az élelmezési résznél még tekintetbe jöhetnek egy ilyen közös nevezőképzésnél: súly kg-ban, kalóriaszám, vitaminmennyiség, zsír-, fehérje-, szénhidrát-tartalom stb. a nevezetes „basketful of provisions“ stb.) Végeredményben az egyes (R)-eknek csak mellérendeléséről lehet szó, az összemérhetőségükről le kell mondanunk, legfeljebb az Engel-féle hányadokat vehetjük segítségül az egyes (R)-ek összehasonlításánál, tudván, hogy az életnivó (a reáljövedelem) emelkedésével általában szaporodnak a kisebb sürgősségű fokkal bíró szükségleteknek megfelelő, rendszerint nagy elaszcitású javak és fordítva a

⁵ Pl. kiköthető, hogy a „general standard of consumption“ legyen egyenlő. Ennek helyes összeállíthatósága legtöbbször vitatható. L. még erre vonatkozólag L. Leifur Magnusson: An international inquiry into costs of living, a comparative study of workers' living costs in Detroit and fourteen European cities. Journal of the American Statistical Association... Washington, 1933. 122—139. oldal. Vagy egész részletesen: Contribution a l'étude de la comparaison internationale du coût de la vie. B. I. T. Genève, 1932.

⁶ Dr. Heller Farkas: Elméleti szempontok az áralakulás megítélésére. Magyar Statisztikai Szemle, 1934. 208. oldal.

⁷ Die Vergleichung der Höhe der Reallöhne in verschiedenen Hauptstädten. Internationale Rundschau der Arbeit. Berlin. 1924. 1131—1151. o.

létminimum felé a nagy sürgösségű szükségleteknek megfelelő mennyiségű keresletű javak jutnak túlsúlyba.⁸

A szubjektív elgondolás szerint⁹ — a szó szűkebb értelmében — voltaképp nem az életnivó körvonalazása és megfogása a cél, hanem azzal szubjektíve korrelatív, u. n. gazdasági viselkedésé,¹⁰ ami a pénzflexibilitással jellemezhető. Azonos pénzflexibilitásokhoz tartozó — tehát szubjektíve egyenértékű — jövedelmeket kell megtudnunk és ezeket egybevetnünk. Itt azonban mindig szem előtt tartandó, hogy ez az egész gondolatmenet a javakkal kapcsolatos haszonítéleteken nyugszik; mert hisz a pénz haszna nem egyéb, mint a javak hasznának a jövedelem és árnyó szűrőjén történő kivetítése és közös nevezőre hozása a pénz segítségével. Már pedig ezen javakra irányuló és az 1-ben jelzett (s_1, s_2, \dots, s_n) szükségletek és a megfelelő haszonítéletek kategóriája nagyon is rugékony, meglehetősen deformálható kategória.¹¹

Megfontolásainkat összefoglalva, meg kell állapítanunk, hogy a b)-vel jelzett kérdésre megnyugtató, korrekt feleletet csak az utóbbi elgondolás alapján adhatnánk. De ekkor már tisztán szubjektív vágányra vittük a dolgot. Megjegyzendő, hogy igen sok esetben még a két (objektív és szubjektív) elgondolás alapján történő és teljesnek látszó dualisztikus szemlélet sem lehet elegendő az individuum teljes gazdasági jellemzésére. Előfordulhat, hogy 2, 3. esetleg több koordinata kívánatos.¹² Ma még azonban bele kell törödnünk a probléma ilyen kimerítő megoldásának elmaradásába és ezzel a tárgykörben levő, még mindig kitöltésre váró nagy hiatusba.

Az eddig leszögezett nemleges megállapítások után nyilvánvaló, hogy egy kezelhető gyakorlati megoldás most már csak ezen megállapítások terhére történő súlyos kompromisszum árán lehetséges. Ez a megoldás lényegében az, amit az élet már eddig is önmagától kialakított, amely csaknem valamennyi elméleti követelményből megvalósít valamit. Tökéletes azonban sohasem lehet. E kompromisszum lényege röviden a következő: a kiindulási alap állandó mennyiségű fogyasztási összetétel, ami az (R) állandóságát akarja utánnozní; a fogyasztási összetételnek időnkénti helyesbítése, amivel az illető osztály mindenkor tényleges megélhetési viszonyait — az (R) módosulását — igyekszik figyelembe venni. A kapott index tehát a többi árindexhez jellegben, használhatóságban nagyon rokonszerű lesz és voltaképp a legtöbb esetben nem egyéb, mint a Laspeyres-féle formulában kijelölt mérlegelés alapján szerkesztett árindex.¹³

E megállapítás igazi lényege mindinkább elhomályosul, amint a gazdasági tevékenység súlypontja elhagyja a fogyasztási szférát.

⁸ R. Frisch: *New Methods of Measuring Marginal Utility*. J. C. B. Mohr Tübingen. 1932. 73—83. old.

¹⁰ Ez a „gazdasági viselkedés“ az irodalomban használt „psychic income“ fogalmától megkülönböztetendő.

¹¹ A szükséglet nagysága részben a kielégítés függvénye. Lásd részletesen G. H. Bousquet: *Von der „Wohlfahrt“ und ihrer Messbarkeit*. *Weltwirtschaftliches Archiv*. II., Jena, 1929. 174—194. oldal.

¹² Pl. ehhez hasonló eset volt, midőn a Ford-vállalat 1929-ben próbálta megállapítani európai gyáraiban dolgozó munkások bérét, úgy, hogy az egyenértékű legyen a detroiti gyárakban dolgozók bérével. Ilyenkor kiegészítő adatként kínálkozik a többi mellett a teljesítmények nagysága is.

¹³ A minőséget érintő kifogások tehát itt is megtehetők.

Az erősen kompromisszumos megoldás tényéből következik, hogy legalább is az igazság érdekében a megközelítés mértékét kívánatos nyilvántartani és azt az alkalmazásnál folyton hangsúlyozni. E célból szem előtt tartandó, hogy ez az index azt mutatja, hogy az a jószágkombináció, amelyet egy bizonyos helyzetben szükségleteink kielégítésére használtunk, egy másik helyzetben, illetve időpontban mennyibe kerül, vagyis az ára hogyan változik. Az 1. alapján ez a kombináció időről-időre változhat, még pedig annál erősebben, minél inkább változnak maguk, az (R)-et meghatározó elemek is. Bizonyos idő múlva az egész kiindulási mennyiségi séma már illuzórikus lehet,¹⁴ úgyhogy elkerülhetetlen annak időnkénti revideálása. Intenzív változások rövidde tehetik ezt az időközt, nyugodt időkben hosszú lehet.

A revideálás — megjegyzendő — legtöbbször maga is újabb megközelítéssel és elhanyagolással jár. Ugyanis miután a folyó index egy megközelítés volt, ismeretlen a revideálás időpontjában annak pontos nagysága s így a helyesített index pontos kiindulási helye bizonytalan. Ehhez járul, hogy a revideált index értelme alig egyezik az előzőével, vagyis két különböző index összeillesztését kell végrehajtanunk.¹⁵ Megnyugtatóan szolgálhat esetleg az, hogy Laspeyres formulája szélső értéket adván, végeredményben a kapott szám nem lesz hibás, hanem — szebben kifejezve — csak tulozni fogja a tényleges kumulált ingadozást. A mozgás tendenciáját elég pontosan megkapjuk, csak az index egyes értékeit nem. Szerencsére a revideálások idejének és módjának ügyes megválasztásával mindig hozzájuthatunk a gyakorlat igényeinek jól megfelelő indexhez. Természetesen minuciózus regisztrálásról, mint sokan hiszik, szó sem lehet. Csupán a megközelítési fok és a szórási mező nagysága szerint, az elképzelhető ideális értékkel megfelelő korrelációban levő quantitativ szemléltetésről. A legtöbb esetben tényleg nincs is másra szükség s ennél többet kívánni az indextől túlzás volna.

¹⁴ Pl. olyan kiegyensúlyozott országban is, mint Svédország, 10 év alatt milyen jelentős fogyasztási eltolódások állottak be, mutatja az alábbi 3 fogyasztási egységből álló ipari munkáscsalád néhány háztartási adata:

	1913/14	1922/23
birkahus, friss kg.	3,4	6,3
tej, liter	873,0	898,6
tojás, drb.	443	624
kenyér, kg.	210,0	142,9
buza- és rozsliszt, kg.	185,6	227,8
burgonya, kg.	312,0	387,6
cukor, kg.	84,9	100,0
szeszes ital, liter	7,3	11,6
petróleum, liter	80,8	19,1

Statistisk Arsbok för Sverige, 1931, Stockholm. 231—232. oldal, 192. tábla.

¹⁵ Ideális esetben, ha az előző indexnek megfelelő élelnívón (naturalán) állunk, a módosított indexnek mindig a másik alatt kell lennie. Ez következik a Laspeyres-formula hedonisztikus értelméből. Ennek feltétlen bekövetkezése monoton egyirányú mozgást kíván az indextől. Nagyobb fluktuációk zavarólag hathatnak. L. ezzel kapcsolatban a lengyel index 1931-ben revideált értékét, összehasonlítva a régivel. Statystyka Cen, Warszawa, 1931. 4. 18*—24*. oldal.

A magyar hivatalos megélhetési index¹⁶ — amely 1924 nov. 30-tól kezdődőleg van meg (1913 = 100) — négytagu munkáscsalád (2 felnőtt, 2 gyermek, 3 fogyasztási egység) elméleti szükségleteit veszi alapul.¹⁷ Az index mennyiségi összetételénél azonban ezen szükségleteknek csak reprezentatív része jön figyelembe. Az élelmezésnél heti 70.000 kalóriányi élettani szükségletet vesz fel megfelelő (fehérje, szénhidrát, zsír) összetétel mellett. Ruházatnál, fűtésnél, világításnál, lakásnál külön-külön is erősen reprezentatív jellegű szükségleti csoportot állapít meg. Az így megszerkesztett mennyiségi összetétel mindenesetre az idők folyamán kevésbé fog változást szenvedni, ami az index számítását kényelmesebbé teheti. Azonban annál inkább változékonyabb természetű a tényleges szükségleteknek a másik, a figyelmen kívül hagyott része, ami azután nagymérvű bizonytalanság forrása lehet. Az index jósága a reprezentatív rész és a figyelmen kívül hagyott rész nagyságainak arányától s e két komponens változási, mozgási irányától függ. Kérdés már most, hogy ez az arány mekkora és a két rész mozgási iránya egyező vagy nem? Ezzel van összekötve a reprezentatív index használhatóságának sorsa. Így azután az index természetéből folyó megközelítéshez még egy bizonytalansági tényező is járul, aminek nagysága nagyon különböző lehet. Az előzőkben elmondottak természetesen az ilyen reprezentatív indexre is vonatkoznak, csak a képviselői módszerrel járó bizonytalansági tényezőt kell még tekintetbe venni; úgyhogy az index lehet jó és bizonyos fokig megbízható is, csupán mindez nem biztosítható olyan mértékben, mint egy széleskörű felvétel alapján szerkesztett index esetében.

A német index — visszatérve kiindulási példánkra — mennyiségi alapjának helyesbitése 1934 október 1-vel történt,¹⁸ kilenc évvel a legutóbb 1925-ben megejtett módosítás után. Kifogásolható, hogy a revideálás az alapul szolgáló felvétel után hat évvel végeztetett, ami a revideálás értékét kissé problematikusná teheti, bár véletlenül a közbeeső évek nyugaltsága következtében erre az aggodalomra nincs különösebb okunk. Az index öttagu (2 felnőtt, 3 gyermek) munkáscsaládra vonatkozik, mint legfontosabb német demografiai egységre. A mennyiségi alapot az 1927—28-i háztartási statisztikai felvételek¹⁹ nyomán szerkesztették meg. Az árak megfigyelése 72 helysége ter-

¹⁶ A hivatalos létfenntartási indexszámok. Magyar Statisztikai Szemle 1925. 191—195. oldal.

¹⁷ 1924 előtt már volt a m. kir. közp. statisztikai hivatalnak a háboru kezdetétől egy munkáscsalád heti élelmezési szükségleteinek költségeire vonatkozó indexe. Teljes létfenntartási index volt már 1921 eleje óta a „Pester Lloyd“ (Vágó József) és a „Közgazdasági Figyelő“ (Dálnoki Kovács Jenő) szerkesztésében, azonkívül a „Szakszervezeti Értesítő“ (Gál Benő) közöl öttagu munkáscsalád heti szükségleteire vonatkozó u. n. „heti létminimum“ alakulását feltüntető indexet. L. erre vonatkozólag: M. Stat. Szemle, 1927. A létfenntartási költségek indexszámai az 1914—1926. években. 588—591. oldal.

¹⁸ Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. 1934. IV. Berlin, 102—113. oldal.

¹⁹ Die Lebenshaltung von 2.000 Arbeiter-, Angestellten- und Beamtenhaushaltungen. Nr. 22. der Einzelschr. z. Stat. d. Deutschen Reichs. Berlin, 1932. Továbbá: Wirtschaft u. Statistik, 1930. 38, 78, 170, 266, 310. oldal.

jed ki. A birodalmi indexet ezen helységek lakosságának számarányában végzett mérlegeléssel számítják. Az egyes kiadási csoportok százalékos megoszlása a felvétel szerint annak időpontjában (összehasonlításként feltüntetve az alkalmazottak és a tisztviselők rétegének kiadási hányadait is):

Kiadási csoportok	Munkás	Alkalmazott	Tisztviselő
Élelmezés	55·4	44·4	41·8
Lakás ..	13·1	14·7	14·4
Fűtés, világítás	4·7	4·6	4·4
Ruházat	12·9	15·6	15·2
Egyéb, különféle	13·9	20·7	24·2

Sorravéve az egyes csoportokat:

a) Élelmezés. Mennyiségi sémából indul ki, általában szaporodtak a nagyobb elaszticitású áruk (zsemlye, cukor, tej, sajt, tojás, konzerv, sör stb.) míg a régebbi, mostohább körülmények idején domináló élelmiszerek fogyasztása természetesen visszaesett.

b) Lakás. Változatlanul megmaradt az 5 tagú munkáscsaládnak megfelelő, régebben felvett lakástípus. Miután a bérházak közül az 1934-es állapot szerint 85% régi építésű ház, a béradatok ezekre vonatkoznak. Az erősen fejlődő új építkezéseknek várható eredményeképpen folyamatba tetetett az új lakásokra vonatkozó bérék megfigyelése is.

c) Fűtés, világítás. Itt a kiadások nagyságából kellett kiindulni és ebből visszafelé megállapítani a mennyiségeket. Az áramfogyasztás a villanyáram kiterjedt használata következtében (poroszívó, vasaló, elektromos főzés, fűtés, rádió stb. általános elterjedése) csaknem 100%-kal emelkedett. A többi tétel alig változott.

d) Ruházat. Kiindulás a kiadási keretből történt és ennek az alapján állapították meg a valószínű mennyiségi és minőségi szükségletet. Szintén szaporodtak a — műselyem bevezetésén kívül — a nagyobb elaszticitású cikkek (kötött áruk, különféle fehérneműek. stb.).

e) Különfélék. E rovatban a mennyiségi összetétel az alap, kivéve a közlekedési kiadásokat. A kulturszükségletek emelkedtek, fejlődtek; mint újdonságot a berendezési tárgyak csoportját kapcsolták ide.

Az adóból és a törvényes, kötelező szociális biztosításból származó terheket, kiadásokat, minthogy ezek fogyasztási ellentétele legtöbb esetben nem volt pontosan megállapítható (egyéb nehézségeket nem is említve), egyelőre nem állították be az indexbe.

Mindent összevetve megállapítható, hogy az élelnívó (objektív alapon ítélve meg) az 1925-ös állapothoz képest érezhetően emelkedett.

Ezen munkásindex mellett a birodalmi statisztikai hivatal parallel az alkalmazottak és tisztviselők kategóriájára is számít egy-

egy indexet.²⁰ Szociális és általános kormányzati szempontból mindig célszerű valamely ország összes számottevő rétegéről vezetni egy ilyen indexet, hogy a jövedelemeloszlás (különösen a mai piaci jövedelemeloszlás korában) káros változásairól idejekorán lehessen tájékozódni és ezzel az egyes osztályok közötti feszültségek okát tisztábban felderíteni.²¹ Normális, egészséges, közgazdaságilag egyensúlyban levő jövedelemeloszlás mellett ezen indexek nagyjából együtt mozognak.²² Nagyobb differenciák előfordulása súlyos rázkódtatások jele szokott lenni (természetesen reálértelemben véve a differenciákat). Néha a megélhetési index nemcsak jövedelmi és társadalmi osztályok szerint, hanem egymástól elütő földrajzi képet mutató országrészek szerint is kívánatos lehet. Magyar viszonylatban is nagyon jó célt szolgálna, a m. kir. központi statisztikai hivatal által szerkesztett, munkáscsaládra vonatkozó index mellett az ország törzslakosságára, a mezőgazdasági népességre jellemző, ilyen indexnek valamilyen formában történő felállítását. Ezzel elejét lehetne venni annak, hogy a más rendeltetéssel szerkesztett agrárrolló indexét,²³ helytelenül, e célra is felhasználják.

²⁰Ma már Németországon kívül Belgium, Németalföld, Olaszország, Lengyelország, Svájc, Norvégia, stb., a munkásindex mellett legalább még egy társadalmi osztályra számítanak megélhetési indexet.

²¹ U. i. az egyes osztályok igényeinek, szükségleteinek kialakulásánál nem is annyira a jövedelmek aránytalansága, hanem sokkal inkább az ezzel járó nagy élelnívó-differenciák járnak mélyreható demoralizáló hatással.

²² Ezen indexek azonosságának elvárása viszont indokolatlan. R. Frisch ismerte fel elméletileg megokolva ezt a jelenséget, amely szerint szubjektíve általában az index pontos nagysága a jövedelemnek is függvénye, i. m. 77. oldal.

²³ Az agrárrolló indexe nagykereskedelmi árakra vonatkozik és az árúk zöme nyersanyag.

Kádas Kálmán.

Városszéli telepítés, mellékfoglalkozásszerű telepítés.

Hazánkban ma a mezőgazdasági telepítés áll az érdeklődés középpontjában. Ennél az elgondolásnál földbirtokpolitikai és szociális célok játszanak szerepet, amelyek egyrészt a földtulajdon különleges megítélésén alapulnak, másrészt viszont a nincstelen agrárnépességen kívánnak segíteni. A mezőgazdasági telepítést jellemzi, hogy az általa teremtett kisegyzisztenciák ugyanolyan hivatást töltenek be, mint azok a kisbirtokosok, akik nem a közület tervszerű akciója által jutottak földtulajdonhoz, tehát a mezőgazdasági telepes teljes munkaerejét a mezőgazdasági termelés szolgálatába állítja és így természetesen nemcsak önellátó gazdaságot folytat, hanem a piac számára is termel.

Egészen más természetű telepítési elgondolások foglalkoztatják az ipari államok szociológusait és nemzetgazdáit. Itt a telepítés célja az *ipari munkanélküliség enyhítése*. A munkanélküli ipari munkásnak oly módon kívánják lehetővé tenni a saját otthon alapítását és az élelmiszerekkel való *önellátást*, hogy ezáltal a mezőgazdaság piaca ne csorbuljon. Olyan egyszisztenciák alapításáról van tehát szó, amelyek bizonyos mértékig a gazdaság forgalmi organizmusán ki-

vül állanának és mintegy a meglévő gazdasági szervezet *mellé* rendezve alakítják a munkanélküliek különálló gazdaságát. — Ismeretes például *Roosevelt* elnök telepítési akciója; ez 50 millió dolláros pénzügyi alappal indulva ugynevezett kísérleti községeket létesít, amelyekben a munkanélküliek olyan nagyságu birtokot kapnak, hogy azon csak saját élelmiszerszükségletüket állíthatják elő, ezenfelül pedig néhány órán át gyárakban foglalkoztatják őket. Meg kell jegyezni, hogy ezt a megoldást gyakorlatilag nagyon megkönnyítette, hogy az *USA* területén a válság következtében számos nagyarányú, önálló ipartelep teljesen elhagyottan állt és így ezek természetes gócpontjai lettek a kísérleti községeknek, mert alkalmat adtak a telepek korlátolt időtartamu ipari foglalkoztatására. De hangsúlyoznunk kell azt is, hogy ez a *Roosevelt*-féle akció nem csak szükségmegoldás, hanem valóban *kísérlet*, amely mögött a jövődö társadalmi fejlődésre vonatkozó mélyreható erkölcsi és szociális eszmék állanak. *Roosevelt* elnök ugyanis — amint ezt „*Looking Forward*“ című művében részletesen kifejti — az emberiség egyéni és társadalmi tökéletesedését reméli attól, ha az ipari és mezőgazdasági népességre való tagoltság helyébe az iparban és mezőgazdaságban vegyesen foglalkoztatott embertípust sikerül állítani. Ezzel az eszményi célkitűzéssel rokonzonásokat mutatnak *Henry Ford* gyakorlati törekvései is. *Ford* évek óta foglalkozik azzal, hogy mezőgazdasági és kerti mellékfoglalkozás lehetőségét nyújtsa munkásainak és ebből a célból legujabban még azt is tervbe vette, hogy óriási üzemeit fokozatosan a vidékre elosztva decentralizálja.

Nyilvánvaló tehát, hogy az említett amerikai tervek csak bizonyos mértékig képviselik az akut munkanélküliség elleni küzdelem eszközeit, míg alapeszméjük az ember jelentős higiéniai, etikai és szociális emelkedése. Az egyoldalú és speciálizált munka helyébe azt az embert kívánják állítani, aki munkaidejének csak egy részét tölti egyhangu specializált ipari munkával, másik részét viszont a szabad levegőn, a sokoldalubb mezőgazdaságban és az organikus természettel való szorosabb kapcsolatban. Szinte lehetetlen, hogy föl ne ismerjük az eszmei rokonságot az ideális szocializmusnak évszázadokkal ezelőtt felvetett *phalanstère*-eszméjével, amelynek alapját szintén a munka változatosságának üdítő és fölemelő volta képezte, azzal a különbséggel, hogy a mai amerikai szociológia már egészen gyakorlati irányba terelte a régi utópikus elgondolást. Érdekes azt is megállapítanunk, hogy az amerikai nemzetgazdaság éppen rendkívüli technikai haladottsága által, a mechanizálás és specializálás útjain keresztül, tehát egészen *ellentétes irányból* tudta megközelíteni a vegyes és változatos foglalkoztatás célját. A termelés specializálása tette lehetővé az ipari munkaidő olyan megrövidítését, hogy ezáltal az ipari munkásnak a mezőgazdaság mellékfoglalkozásszerű üzésére is alkalma nyílik. Ezt a fejlődést tehát a marxizmus által föllállított dialektikus elv egyik érdekes példájának tekinthetjük, noha ez sem bizonyíték amellet, hogy a dialektikus fejlődés empirikus példáiból jogosult lenne általános törvényszerűséget képezni.

Németországban nagy ipartelepek szintén foglalkoznak olyan munkásházak építésével, amelyek a munkásoknak bizonyos mértékű mezőgazdasági és kerti foglalkozást is lehetővé tesznek és rövid idő óta *Angliában* is terjed ez az eszme.

Ausztriában állandóan napirenden tartja az ipari munkanélküliség enyhítését szolgáló telepítés eszméjét *Alexander Mahr*, aki erről a kérdésről több cikket és tanulmányt írt és legújabbán *Nebenberufssiedlung* címen adott ki könyvet.* Ez a könyv a városszéli telepítés és mellékfoglalkozásszerű telepítés előmozdítására olyan javaslatokat közöl, amelyek a *magántőke* részvételét biztosítanák a munkanélküliek telepítésének akciójában.

Mahr abból indul ki, hogy az állam nem rendelkezik elegendő pénzügyi eszközzel egy nagyszabású telepítés megvalósítására, pedig a jövő gazdasági fejlődése minden valószínűség szerint abban az irányban fog mozogni, hogy még a konjunkturák által nyújtott új munkaalkalmak sem lesznek képesek ellensúlyozni a mechanizálásnak és a racionalizálásnak az emberi munkát kiszorító hatásait. Ilyen módon állandó jelentőséget kell tulajdonítani az ipari munkanélküliség elleni küzdelemnek, amelynek fontos eszköze Mahr szerint a munkanélküliek mellékfoglalkozásszerű telepítése. Ennek az akciónak a szélesebbkörű alkalmazásához elengedhetetlen a magántőke részvétele.

Az ilyen telepítésnek az volna az alapeszméje, hogy a munkanélkülieket olyan nagyságu földhöz juttatják, ahol a maguk és családjuk számára szükséges élelmiszert előállíthatják, viszont gondoskodás történik a telepeseknek olyanmértékű ipari foglalkoztatásáról, hogy ipari keresetükből megfizethessék otthonuk építésének törlesztési és kamatköltségét is.

Hogy a munkanélküliek által fizetendő törlesztés és kamatteher elviselhető legyen, Mahr a *telepítés költségeinek leszállítására* a következőket ajánlja: 1. Önkéntes munkaszolgálat a telepesek házainak felépítésénél, sőt az erre szolgáló építőanyagok gyártásánál is. 2. A forgalmi adó elengedése az idevágó anyagbeszerzésnél. 3. A vállalkozó mentesítése a munkanélküliek segélyezésére fizetendő szociális terhektől. 4. A telepítés céljára közületek birtokában lévő földekét használnak fel.

Végül pedig a telepesek által fizetendő törlesztésért és kamatért közületi garancia vállaltatnék.

Mahr számításai szerint a jelzett módon 4680 schillingről ke-reken 2000 schillingre lehet mérsékelni a telepes házépítési költségét, amely megtakarításokból 2146 schilling esik a munkabérre, 358 schilling a forgalmi adóra és 170 schilling a szociális terhekre. Meg kell azonban jegyezni, hogy 1200 schillinget külön a közület fizetne az önkéntes munkaszolgálatban résztvevők számára, tehát a munkabéren való költségmegtakarítás tulajdonképpen csak 946 schilling. A magántőke részvétele tehát szintén csak közületi hozzájárulás által válik lehetővé, még a föld juttatásán kívül is.

Mahr javaslatai természetesen az osztrák viszonyokhoz simulnak, Tekintve, hogy Ausztriában az ipari munkanélkülieket intézményesen segélyben részesítik, indokolt, hogy a munkanélküliség enyhítését célzó akcióban a közület is pénzügyi áldozatot vállaljon. Ez az áldozat abból áll, hogy az önkéntes (házépítési) munkaszolgálatban résztvevőknek havonként 75 schilling támogatást fizet az állam, amit a telepítési vállalkozó további 25 schillinggel pótol. Tehát

* Wien, 1935. Reinhold-Verlag. Schriftenreihe des „Blauen Adler“ Verband zur Bekämpfung der Arbeitslosigkeit.

munkanaponként 4 schilling juttatást Ausztriában úgy tekintenek, mint jelentős munkabérleszállítást involváló önkéntes munkaszolgáltatot, holott ez a mi viszonyaink szerint már legalább is normálkeresetnek számítana.

Hasonlóan osztrák viszonyokhoz alkalmazkodik a telepéseknek földdel való ellátása. Cca 2000 méternégyzet, tehát mintegy 600 *négy-szögöl* területet szán egy telepésnek. Természetesen ahhoz, hogy ilyen kis területen egy családnak az élelmiszerszükségletét elő lehessen állítani, a legbelterjesebb kerti gazdálkodás szükséges.

A telepések ipari foglalkoztatását Mahr úgy kívánja megoldani, hogy a teljes ipari munkaidőt bizonyos arányban leszállítanák (pl. heti 48 óráról 42 órára) és ennek a munkaidőnek a pótlására a telepések mintegy félnapos foglalkoztatással állíttatnának be. Semmi nehézséget nem lát Mahr abban, hogy a folytonos üzemekben ezeket a váltakozó munkaturnusokat meg lehessen valósítani, viszont ahol ez a folytonosság nincs meg, pl. az építési iparban, ott azt a megoldást javasolja, hogy heti négy vagy öt munkanap jusson a teljesen foglalkoztatott munkásságra és a telepések szintén egészszámu munkanapokat dolgoznának.

Mahr javaslatait három szempontból lehet megvizsgálnunk. Először felelnünk kell arra a kérdésre, hogy célszerűek-e ezek a javaslatok az osztrák viszonyok szempontjából. Összefüggésben áll ezzel a kérdéssel a második vizsgálati nézőpont: hogy van-e Mahr javaslatainak általános jelentősége a munkanélküliség kiküszöbölésére. Végül pedig meg kell vizsgálnunk azt is, hogy nincsenek-e ezeknek a javaslatoknak olyan tanulságai, amelyek a magyar nemzetgazdaságban is hasznosíthatók lennének.

Az első kérdéssel röviden végezhetünk. Osztrák szempontból az ipari munkanélküliség leküzdése nagyfontosságú. Mahr javaslatai kétségtelenül alkalmasak arra, hogy az ipari munkanélküliek telepítésébe belevonják a magántőkét, mert annak megfelelő kamatozást és biztonságot nyújtanak. Végül pedig az osztrák mezőgazdaság sem károsodik közvetlenül a munkanélküliek telepítéséből, hiszen Ausztria egyébként is élelmiszerbehozatalra van utalva. Egyetlen nyitott kérdés marad itt, még pedig az, hogy az élelmiszerimport ellenében exportált iparcikkek értékesítése is hanyatlani fog, ha a telepítés következtében csökkenne az osztrák élelmiszerszükséglet. Így pedig ismét visszahatás állana be az ipari munkanélküliség növekedésének irányában.

Vizsgálatunk második nézőpontja a fent nyitva maradt kérdéssel is kapcsolatos. Az ipari munkanélküliség leküzdésének *általános* eszköze ugyanis kétségtelenül az ipari munkaidő leszállítása. Látjuk viszont, hogy amit ezen *tul* Mahr tervei szerint el lehetne érni, — a munkanélkülieknek élelmiszerrel való önellátását — az már csak *lát-szólagos* nyereség, mert vele egyenértékű hiány áll elő azoknak az iparcikkeknek az értékesítésénél, amelyeket eddig az élelmiszerbehozatal ellenében külföldre szállítottak. Ilyen módon Mahr javaslatai sem nyújtanak többet, mint a munkaidő csökkentésére irányuló egyéb javaslatok. Természetesen azt is meg kell állapítanunk, hogy a munkaidő leszállítása csak akkor lehet kívánatos egy nemzeti gazdaságban, ha az általános életszínvonal már olyan fokot ért el, hogy a termelőmunka további erőteljes fokozására már nincs szükség. A

csökkenő határhaszon és a növekvő munkaáldozat elméleteinek gyakorlati alkalmazásáról van ekkor szó, még pedig nem egyéni, hanem átfogó társadalmi vonatkozásban. De ha az életszínvonal nem olyan magas, hogy a társadalmi munkaáldozat túlhaladná a termelés által nyert javak társadalmi határhasznát, akkor a munkanélküliség megoldását nem a munkaidő leszállításában, hanem az értékesítés (fogyasztás) és az ezzel összefüggő *jövedelemelosztás* területén kell keresnünk. Nézetünk szerint a munkanélküliség megoldásának terveiből nem szabad kizárnunk a *fejlődés* gondolatát, tehát nem elégedhetünk meg elvileg azzal, ha a munkanélküliek számára elviselhető helyzetet teremtünk, hanem olyan megoldásra kell törekednünk, amely lehetővé teszi, hogy a munkanélküliek a nemzetgazdaság egyetemes szervezetébe *egyenrangú* termelési és fogyasztási tényezőkként térhessenek vissza, résztvegyenek a gazdasági haladást szolgáló termelőmunkában és az ennek nyomán emelkedő általános jólétben is részesedhessenek. Már pedig, ha a telepéseknek és az egyéb ipari munkásságnak *együttesen* csak annyi munkaalkalmat nyújtunk, mint amennyi munkaidőt azelőtt is dolgoztak és ha a munkaidő leszállítása az iparban maradó munkásság lineáris jövedelemcsökkenésével együtt jár, akkor nyilvánvalóan *állandósítottuk* a válságból keletkezett gazdasági pangást. A munkanélküliség *nemcsak* a mechanizálás által, hanem a gazdasági egyensúly megbomlása miatt is keletkezik. Az előbbi indokolná a munkaidő általános leszállítását, de az utóbbi nem. Ha gépek szorítják ki az emberi munkát, akkor érthető, hogy ennek arányában kevesebb munkaidő árán elérhető ugyanaz a társadalmi jólét, mint a mehanizálás kisebb fokának idején. De ha a válság okozott szervezeti aránytalanságokat a nemzetgazdaságban, — főleg a termelés és fogyasztás között — akkor a munkaidő változtatásával nem lehet a termelés és fogyasztás közötti aránytalanságot kiegyenlíteni. Hiszen ebben az aránytalanságban a munkaidő tényezője nem is szerepel. A termelés és fogyasztás megbomlott egyensúlyát tehát nem lehet a munkaidő leszállításával helyreállítani. Ezt a ki nem egyenlített különbséget fejezte ki az a hiány, amit a fentiekben az osztrák ipari export csökkenésének szükségszerűségében mutattunk ki.

De amilyen természetes, hogy az *elégtelen fogyasztás* által jellemzett mai válságot és depressziót csak a jövedelmek (munkabérek) emelkedése ellensúlyozhatja, éppen annyira világos az is, hogy a jövedelmek ilyen intézményes emelésének nagy nehézségei vannak. Az intézményes munkabéremelés *bizonyos határon túl* megsérti a vállalkozás magángazdasági rentabilitását és így rendkívül káros, a fejlődést visszavetítő reakciót vált ki, ami újabb válságtüneteket idézhet elő. Ezt a visszahatást *fokozatosan kadagolt munkabéremelés* és nagyjában változatlan árszínvonal mellett lehet elkerülni. Így biztosíthatjuk az egyensúlyt a termelés és a fogyasztás között anélkül, hogy a gazdasági haladásnak korlátokat szabnánk és anélkül, hogy a gazdaság fölé egy messzemenő módon beavatkozó bürokratikus szervezetet kellene állítani. Ugyanis az *egyes* munkabéremelések mértéke olyan kicsiny, hogy az a vállalkozás rentabilitását még nem érinti, így nem kell keresnünk azt a maximális munkabéremelést, amit a rentabilitás most elbir és fölösleges a magángazdaság messzemenő ellenőrzése. Az ismétlődő munkabéremelések viszont

mégis jelentős fogyasztási, értékesítési többletet jelentenek és így alapot nyújtanak a termelés rázkódtatásmentes fejlődésének, úgy, hogy ennek keretében a mechanizálás fokozása sem vált ki munkanélküliséget, mert a termeléstöbblet is piaci elhelyezést talál. De még így is előállhatnak olyan előre nem látható helyzetek, ahol a munkásság jelentős része váratlanul munka nélkül marad és így nem lehet elkerülni a munkanélküliek *közvetlen* szociális támogatását. Nyilvánvaló, hogy ez a segítség szükségmegoldást jelent, amelyet az elmondottak alapján nem szabad úgy megítélnünk, mint egy állandóan alkalmazandó gazdaságpolitikai eszközt. Mégis nagy jelentősége van minden *gyakorlati* javaslatnak, amely arra irányul, hogy a válságos munkanélküliség helyzeteiben gyors enyhülést hozzon. Ebben az értelemben kétségtelenül értékesek Mahr javaslatai, amelyek a válság idején az állam csekély pénzügyi igénybevételének árán nagyarányú építési munkaalkalmat nyújtanak és a munkanélküliek lakáskérdését is megoldják. Azonban a munkaidő leszállításával szemben felhozott elvi aggodalmainkat fenn kell tartanunk és Mahr javaslatait nem tekintjük végleges megoldásnak, hanem csak átmeneti intézkedéseknek. Messzebb tekintve, csak abban az irányban látjuk értelmét a mellékfoglalkozásszerű telepítésnek, ahogyan azt *Roosevelt* és *Ford* fogalmazzák. De azt hisszük, mi még messze vagyunk a technikai haladásnak attól a fokától, amely az ipari munkaidőnek olyan arányú leszállítását lehetővé tenné, hogy az ipari munkás mezőgazdasággal is foglalkozhassék. Érdekes megvilágítása ennek a váltakozó foglalkoztatásnak, hogy általa az ipari és mezőgazdasági népesség egybeolvadása következne be, tehát megszűnnék az a néposztály is, amelyet ma parasztságnak nevezünk. Ilyen módon a mezőgazdasági népesség alacsonyabb életszínvonalra — amely kétségtelenül csupán történelmi fejlődés folyamata és nem gazdasági szükségszerűség — kiegyenlítődne a magasabb ipari munkabérrel és életszínvonallal.

Ha végül megvizsgáljuk a mellékfoglalkozásszerű telepítésnek hazánk nemzetgazdaságában való alkalmazási lehetőségét, akkor sok tekintetben negativumhoz jutunk. Nálunk az ipari munkanélküliség aránylag kisebb jelentőségű, másrészt sűrűn lakott országunkban inkább az iparosodás erőteljesebb lendületére van szükség, sem hogy az ipari munkásságot a mezőgazdasági elfoglaltság felé kívánhatnók visszaterelni. Azzal is tisztában kell lennünk, hogy a mellékfoglalkozásszerű telepítés a földművelés intenzitásának *ugrásszerű* emelkedését képviseli. Hiszen a Mahr által ajánlott 600 négyszögölnyi területen csak a legbelterjesebb művelés, továbbá tulnyomóan *növényi táplálkozás* mellett lehet csak egy család életszükségletét biztosítani. Ugyanis az egy család táplálkozására elegendő földterület a legkevesbé sem határozott nagyság és az nemcsak a művelés intenzitásától vagy a táplálkozás mennyiségétől, hanem még sokkal fokozottabb mértékben a táplálkozás *minőségétől* függ. *Laur* szerint például 3 hektár terület 54 embernek nyújt elegendő tápkalóriát, ha azok burgonyával táplálkoznak, viszont sertéshus alakjában már csak egy embernek ad elegendő élelmiszert ugyanez a 3 hektár. Ebből következik, hogy a mellékfoglalkozásszerű telepítés nyomán — annak mértéke szerint — tultermelési tendencia keletkeznék a mezőgazdaságban, mert a telepesek táplálkozásához jelentősen kisebb mezőgazdasági terület szükséges, mint a telepítés előtt. Ezt a tulter-

melési tendenciát egy élelmiszereket importáló állam könnyebben elviseli, de hazánk egyébként is exportra utalva, nem kívánhatja a tultermelés ilyenirányú előretörését. Ilyen körülmények között mély szakadék keletkezne a mezőgazdaság és a városszéli telepések gazdálkodása között. A magyarországi szántóföldi termelés ma még inkább mondható extenzivnek, mint intenzivnek. Nem lehet tehát kívánatos, hogy előmozdítsuk a városszéli telepek keletkezését mindaddig, amíg egész mezőgazdasági termelésünkben nem ért el a gazdálkodás intenzitása olyan mértéket, hogy attól a városszéli telepek belterjessége csak *fokozatos* eltérést mutasson. A természetes fejlődés valóban az intenzivebb gazdálkodás felé vezet. De a természetes fejlődési egyensúlyt megbontanók, ha intézményesen és nagy arányokban a városok körül sokszorososan intenzivebb telepeket létesítünk, mert így megzavarjuk az egész mezőgazdaság értékesítését és a váratlan értékesítési nehézségek akadályozni fogják, hogy a szántóföldi termelés *általában* az intenzivebb irányban haladhasson. Külön ki kell emelni, hogy az intenzitásnak alapföltétele az *állattenyésztés fejlődése*, amivel szemben a városszéli telepések táplálkozása — burgonyára és veteményekre támaszkodva — éppen hanyatlást jelent az állattenyésztés termékeinek fogyasztásában.

Leszűrhetjük tehát azt a véleményt, hogy Mahr javaslatai eredeti formájukban nem felelnek meg a magyarországi agrárpolitikai adottságoknak. E javaslatok lényegéből mégis rendkívüli *szociális jelentőségű* tanulságokat vonhatunk le, amelyeket a magyar gazdaságpolitika is sikerrel alkalmazhat. Ugyanis ha Mahr javaslatait megfosztjuk speciális gazdasági jellegüktől és azokat nemcsak a városszéli telepítéssel vagy mellékfoglalkozásszerű telepítéssel hozzuk kapcsolatba, akkor még mindig fennmarad egy értékes alapeszme, amit mi úgy vélünk legkifejezöbben megfogalmazhatni: *a csekély anyagi segítsége által a szociális szempontból lecsúszott népességnek alkalmat adunk arra, hogy egyszeri erőfeszítéssel szociális helyzetén jelentékenyen javíthasson.*

Hazánkban szociális segítség szempontjából kétségtelenül az agrárproletariátus jön elsősorban figyelembe. És ha fölvetjük a kérdést, hogy van-e mód arra, hogy az agrárproletariátus csekély anyagi segítséggel eredményes erőfeszítést tehessen szociális emelkedésére, akkor azt látjuk, hogy erre valóban van mód. Az ugynevezett „rideg zsellér” szociális helyzete a legelviselhetetlenebb, mert nincs saját otthona, ahol családjának életfenntartását a kis konyhakert és a baromfiudvar megkönnyíthetné, ahol természetbeni takarmánykeresetét állattartásban hasznosíthatná, ahol háztartási hulladékait szintén olesó állattartásra használhatná föl. Röviden: a háztartalan zsellér nem részesül a falusi háztartás általános előnyeiben, amelyek a mezőgazdasági munkabér alacsony voltát némileg ellensúlyozzák. Ennek a helyzetnek pedig családvédelmi és népegészségügyi szempontból is súlyos hátrányai vannak. Viszont ugyanez a népesség rendkívül alkalmas arra, hogy csekély anyagi segítség által szociális helyzetén jelentősen javíthasson, mert ha *házhelyet és építési anyagot* juttatunk neki, akkor párját ritkító ügyességgel és szorgalommal sajátmaga fölépíti otthonát. Ugyanezek a meggondolások érvényesek a fiatal gazdasági munkások és a kisbirtokos ifjak családalapításának megkönnyítésére.

Világos, hogy ennél a társadalmi akciónál *járulékos* építési

tevékenységről van szó, tehát indokolt, hogy az állam lemondjon az építési anyagok 15%-os adójáról. Az új falusi otthonok építése egyébként is kevés pénzt kíván, mert szigetelt téglalapozás esetén a vályogházakat egészségügyi szempontból nem lehet kifogásolni. Végül a mai földárak mellett egy 200—300 öles házhely csak 80—100 pengőbe kerül. Egy falusi otthon megépítése tehát olyan szerény pénzbeli támogatást igényel és olyan jelentős szociális emelkedést eredményez, ami indokoltá teszi, hogy a kormányzat ebben a leg-gazdaságosabb irányban használja föl azokat a pénzügyi eszközöket, amelyeket a mezőgazdasági szociálpolitika céljára szán. Például a telepítés pénzügyi alapja számításaink szerint 50.000 falusi otthon építésére volna elegendő, viszont ha ugyanezt az alapot az eddigi tervek szerint a birtokmegváltásra, a telepesek gazdasági felszerelésére és az új falvaknak közmunkaszerű megépítésére fordítják, akkor alig 500 új kisbirtokot lehet belőle létesíteni.

Látjuk tehát, hogy *Mahr* javaslatai — kellő átértékelés után — a magyar szociálpolitikának is értékes támpontokat nyújtanak. *Mahr* javaslatainak lényeges elemei szerepelnek a mi elgondolásainkban is. Az új otthonok építésének olcsóbbítása képezi *Mahr* terveinek alapvető részét. Amit ő szervezett önkéntes munkaszolgálatnak tervez, azt képviseli a mi nincstelen parasztságunk ügyessége, szorgalma és igénytelensége. A magyar vidék adottságai pedig még inkább redukálják a köz által nyújtandó pénzáldozatot. Földadatunkat még fokozottabban a családvédelem szolgálatába állíthatjuk, ha a törlesztési feltételek megállapításánál előnyben részesítjük a nagyobb családú agrárnépességet és a család gyarapodásakor is enyhítjük a törlesztés terheit. Csekély összegek árán értékes szociális és nemzetpolitikai eredményeket érhetünk el, pedig ami állampénzügyi szempontból jelentéktelen összeg, azt agrárnépünk mai kereseti lehetőségei mellett csak hosszú évek küzdelmei és nélkülözései árán takaríthatná meg és ezek az elveszett évek a magyar nemzetpolitikának és családvédelemnek is elveszett évei.

Lipták László.

A mezőgazdasági hitel Magyarországon 1849 előtt.

Első pillanatra talán szokatlannak látszik a kérdés, amely jelen tanulmány címében le van fektetve. Hiszen mezőgazdasági hitelről, szorosabban jelzáloghitelről s annak előfeltételeiről az 1848-as nagy átalakulás előtt nem igen beszélhetünk. Azonban ha a kérdést közelebbről vizsgáljuk, teljes fontosságában bontakozik ki előttünk a mezőgazdasági hitel azon szerepe, melyet nemzetünk életében játszott, valamint azok a törekvések, melyek a mezőgazdasági hitel megszervezésére már 1848 előtt foganatosítottak.

Mindenekelőtt azonban a mi nézőpontunkból kell tisztázni a mezőgazdasági hitel fogalmát és lényegét. Tudvalevő, hogy a tökécsített gazdasági élet kifejlődése előtt a hitel fogalma körülbelül összeesik az uzsora fogalmával. Hogy a XVIII. században, valamint a XIX. század elején is milyen volt hazánkban a hitel s a mezőgazdasági hitel is, azt a legjellegzetesebben bemutatja az idevonatkozó néhány törvénycikk. 1715:LI. t.-c. a kamat elvesztéséről, ha az hat százalékon felül volna kikötve. 1723:LXX. t.-c. az uzsorások meg-

fenyítéséről. 1802:XXI. t.-c. az uzsoráskodás korlátozásáról. Ezek mellett azonban nem szabad megfeledkezni patriarchalis jellegű hitel-forrásainkról sem, mikor is alapítványi pénzek használtattak fel hitelezési célokra, és földbirtokosok adtak rokonaiknak, ismerőseiknek kölcsönt, mely kölcsönöknél a méltányossági szempontok első helyen szerepeltek.¹ A tőkésített gazdasági élet kifejlődésével jelentkezik csak a hitel oly értelemben, mint a gazdasági élet zavartalanságának biztosítója; mikor megjelenik a tőke, mint olyan gazdasági erő, melyet minden pillanatban arra használhatunk fel, ami számukra legjobban kell.² Ekkor emelkedik a hitel a gazdasági élet szerves tényezőjévé, akkor formálódnak ki különböző nemei, így a jelzáloghitel is, mely a mezőgazdasági hitelszükséglet kielégítésére a legmegfelelőbb. Eppen a jelzáloghitel kérdésénél látjuk a tőkésített gazdasági rend nagy társadalomátformáló erejét, mert ez egy olyan pont, melyen megütközött a régi, középkori viszonyokhoz alkalmazott társadalmi rend a tőkésített gazdasági rend követelményeivel. Ha Magyarországon a most már kifejlődött értelemben vett mezőgazdasági hitel kialakulását vizsgálom, akkor kezdőpontul azokat a mozgalmakat és törekvéseket kell tekinteni, melyek a mezőgazdasági hitel *előfeltételeit* akarták megvalósítani.

A jelzáloghitel igényeli tudvalevőleg a tulajdon szabad birását, valamint azt, hogy belőle a hitelező magát kielégíthesse, továbbá kelléke a jelzáloghitelnek törleszthető és hosszulejáratu mivolta, minélkül a hitelt igénylők azt nem tudnák gyümölcsözőleg felhasználni. Ezek azok a főpontok, melyek a mezőgazdasági hitel s így a gazdasági haladás útját egyengetik, s melyekért a küzdelem folyt. Tehát a cél a tulajdon elhatárolása, szabaddá tétele, valamint a kölcsön törleszthetősége és hosszulejárata volt. Mig a két utóbbi cél közvetlenül a mezőgazdasági hitelszervezet megteremtésére irányuló törekvéseknél jelentkezik, a két előbbi, tehát *a tulajdon elhatárolása és szabaddá tétele* a középpontját képezik azoknak a mozgalmaknak, melyek a középkor kötöttségét az új gazdasági élet követelményeinek megfelelően fel akarják oldozni.

Ha most már ezekkel a jelenségekkel kezdjük a hazánkbeli mezőgazdasági hitel kifejlődésének tárgyalását, két körülményt kell figyelembe vennünk. Az egyik az, hogy a nagy nyugati államokban sokkal egyenletesebb az a fejlődésmenet, mely a tőkésített gazdasági élet vívmányait (így a mezőgazdasági hitelt is) kifejlesztette.³ A másik pedig

¹ Széchenyi összes munkái. 2. köt. szerk. és bevezetéssel ellátta: ifj. Iványi-Grünwald Béla, Bp. 1930. 65—66 l.-k.

² Egy 1772 nov. 15-én kelt királyi leirat rendelkezik egy közszükségleti hitelpénztár felállításáról, melyet 1773-ban fel is állítottak. Eleinte a m. kir. udvari kamara kebelében működött, de egy év múltán egy hitelügyi bizottság alá került. E hitelpénztár célja egyrészt az államhitel kielégítése, másrészt alkalmat nyújtani a magyar tőkepénzeseknek tőkéik gyümölcsöző elhelyezésére. Ez az első intézményesen életbeléptetett hitelszervünk. (Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Bp. 1896. 36—37 l.)

³ Németországban már 1769-ben alakul meg a porosz-sziléziai gazdák önsegítő hitelszervezete, a „Landschaften“, melyről még később lesz szó.

az, hogy az osztrák-magyar monarchiában Magyarország sorsa gazdasági szempontból függvénye volt Ausztriáénak. Ami az első körülményt illeti, Magyarország, sőt Ausztria is viselt háborui miatt a XVII. század végétől fejlődés dolgában erősen elmaradt a Nyugattól; ami pedig a második körülményt illeti, a monarchia keretén belül Ausztrián lévén a hatalmi súlypont, az iparral inkább foglalkozó Ausztria a mezőgazda Magyarországnak, mint az ő nyersanyag-előállítójának szánt szerepet, ami Magyarországnak még egy további hátramaradását okozta éppen a merkantilizmus, az iparosodás és a pénzgazdálkodás nagy előretörése idején.⁴

A tulajdon elhatárolásáról és szabaddátételéről lévén szó, az idevonatkozó mozgalmak legelőször a Mária Terézia idején kibontakozott urbérrendezési törekvésekben nyertek kifejezést. *A tulajdon, szorosabban a földtulajdon szabaddátétele akkor még nem került szóba, ellenben az elhatárolására vonatkozó törekvések ekkor már tudatosan testet öltöttek a szociális haladás követelményeiként.* A jobbágy tudvalevőleg jogok nélküli bérlője volt földesurának, s egy bizonyos földdarabon gazdálkodva a földesurnak különböző szolgáltatásokkal tartozott, mit többnyire a földesur szabott meg. Éppen az utóbbi állapotból származó visszaéléseknek akart véget vetni az urbérrendezés, mely a jobbágytelkek nagyságát is megállapította. 1765 október 31-ről kelt rendelet Zala megyére nézve urbéri szabályzatot ad.⁵ Ez a rendelet mintegy magját képezi a később kiadott urbérrendeletnek, valamint az ezt kodifikáló 1790—91-es országgyűlés által alkotott törvénynek, és az 1836:VII. t.-c.-nek is, mely szintén a Mária Terézia idejében lefektetett elvek alapján készült. (52 írás, 104 kézi napszám évente stb.) A jobbágytelkek megállapítása és elhatárolása már a Mária Terézia korabeli urbérrendezésnél is megvan, a végleges birtokrendezést azonban 1836-ban (1836:VI. t.-c.-k) foganatosították az 1819-es conscriptiók alapján. Még a jelzáloghitelnek olyannyira alapfeltételét képező telekkönyvnek a készítésére is igen régen találunk törekvéseket. Az 1723-as országgyűlés, majd később II. Józsefnek egy 1785-ben kiadott rendelete intézkednek az ingatlanok összeírására vonatkozólag, azonban miként Józsefnek majdnem minden reformjából, ebből sem lett semmi, s a telekkönyvek (földkönyvek) ügye egészen az 1840:XXI. t.-c.-ig (az adóssági követelések elsőbbség végetti betáblázásáról) megakadt. Ekként gyűlnek össze a mezőgazdasági hitel nézőszögéből az 1848-as nagy átalakuláshoz vezető törekvések.

Rákóczi szabadságharcának leveretése után végig a XVIII. században rendkívül elhanyagolt és elhagyatott volt a föld egyébként is. a lakosság (főképpen az alföldi lakosság) nagy megfogyatkozása miatt. Az ekkor végrehajtott különböző (tót és sváb) telepítések

⁴ Idevonatkozólag lásd: *Eckhart Ferenc*: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp. 1922. 13, 89 l.-k stb.

⁵ *Szabó Dezső*: A magyarországi urbérrendezés története Mária Terézia korában. (Bp. 1933. 193—197. l.-k.) Kiviláglik, hogy a királynénak adóra lévén szüksége, a parasztot jobb adóalannyá akarta tenni, míg a rendek az ősi alkotmány védelmét hangoztatva az 1723. XVIII. t. c.-re hivatkoztak, mely a vármegyére bízta a paraszt védelmét, ki akarva kerülni az udvar szigorubb szabályozását.

népesítették be némileg a pusztává lett vidékeket, s így ivult meg lassan a földek jobb megmivelése. Az ekkor rohamosan fejlődő gazdasági élet, a középkori társadalomformákat és életviszonyokat meg-
törő közgazdasági tanok (a merkantilizmus, a fiziokraták, smithianisták) hazánkban is hatásra találtak. Szapáry János gróf 1784-ben kiadott munkájában⁶ a rendek megadóztatását követelte, s az így összegyűlt tőkéből⁷ a vizek szabályozását, a földek javítását, az ipar megteremtését, a kereskedelem emelését kívánja megcsinálni. A Szapáry által kifejtett tőkealapból már kidomborodik az a tőke, mely ha nem is egy bizonyos pénzintézettől egy bizonyos birtokos részére juttatott tőke, de egy mezőgazdasági célra is megteremtett tőkealap, mely a földbirtok gyümölcsözőbbé tételét célozza.⁸ Skerlecz Miklós báró az 1790-es nagy reformországgyűlés által kiküldött kereskedelmi bizottság javaslatát írja meg az állam gazdaságának fejlesztése érdekében.⁹ Skerlecz egyaránt áll a merkantilista, fiziokrata és szabadkereskedelmi tanok hatása alatt, de ő mindvégig ragaszkodik az alkotmány épségéhez, s csak a magyar alkotmánnyal összhangban tudja elképzelni a gazdasági haladást, nem úgy, mint az aulikus Szapáry. Berzeviczy Gergely teljesen a szabadkereskedelmi tanok hatása alatt állva, a vámok lebontásával, a forgalom növelésével akarja elérni Magyarország gazdasági felemelését, semmibe sem véve a rendi alkotmányt. Követeli a rendek megadóztatását, s bár ezt a bécsi udvar is szerette volna, Berzeviczy működését úgy Magyarországon, mint Ausztriában, ellenszenvvel fogadták. Ugyanis működése I. Ferenc reakciós uralkodása idejére esett, ki maga irtózott legjobban a fölforgató átalakításoktól.¹⁰

Az 1790-es reformországgyűlés hozza a hitel szempontjából az első jelentős alkotást, az 1792:XVII. t.-c.-t. a hitel biztonsága végett. Magyarországon ugyanis kereskedők, sőt birtokosok is vettek fel váltóra hitelt, de váltójogot az ösiség miatt nem lehetett alkalmazni hazánkban. Ezért ezen törvénycikk kimondja, hogy bizonyos esetekben azok a magyar honosok, kik váltólevelet adnak, az örökös tartományok váltótörvényisékeinek vettetnek alá. Elrendeli a törvénycikk, hogy az ingatlan jószágokban foganatosítandó végrehajtás csak zálog erejével bírjon, úgyhogy a nemesi javakat bármikor, a polgári telkeket pedig egy év és egy nap alatt vissza lehessen váltani. Ezzel szemben Erdélyben (Nagyszeben, Brassó, Erzsébetváros), valamint a Bánságban, ahol az ösiség nem volt hatályban, felállították a váltótörvényisékeket.¹¹ Láthatjuk tehát, hogy az ösiség mennyire megnehezítette a hitel, s így a mezőgazdasági hitel magyarországi kifejlődését, mégis a rendek részint nemzeti önvédelemből, részint tunyaságból

⁶ Der untätige Reichtum Hungarns wie zu gebrauchen. Nürnberg, 1784.

⁷ Ő szerinte 2.38 mill. frt.

⁸ Szapáry: I. m. Einleitung. 8. l. damit durch dessen Vermehrung den sich Vermehrenden Landnotwendigkeiten aus der ausgewachsenen Landeskassa gesteuert werden könnte“.

⁹ Projectum legicum motivatum in objecto Oeconomiae publicae et Commercii perferendarum, per Nicolaum Skerlecz de Lomnicza. (magyar fordításban: Berényi Pál: Skerlecz Miklós báró művei. Bp. 1914.)

¹⁰ Általánosságban lásd: Gaal Jenő: Berzeviczy Gergely élete és művei. Bp. 1902.

¹¹ Eckhart F.: I. m. 131—135. l.

görcsösen ragaszkodtak hozzá, s ilymódon a rohamléptekben fejlődő külföld mögött hazánk behozhatatlanul elmaradt. Helyesen mutat rá *Eckhart Ferenc*,¹² hogy az államtanács szerint a Magyarországot kisajtoló vámrendszer addig nem változik, míg a nemesség és a klérus nem adózik, mert az adózó osztrák uradalmak számára tartani kell egy olyan árszintet, amiből adóikat megfizethessék.¹³ Az alkotmány ezen hibáit és maradiságát támadó Berzeviczynek azonban így válaszol Dessewffy József gróf 1817 április 19-én Nagy-Mihályról kelt levelében:

„A legszilárdabb alapokon nyugvó alkotmánnyal sem érhetni el a század által kívánt szabadságot, ha a kormány nem lesz nemzetívó“.¹⁴

A XIX. század elején a reakció korában az 1811-ben és 1817-ben a napoleoni háborúk nyomán bekövetkezett két nagy infláció a vagyon-megoszlásban nagy eltolódásokat idézett elő, s demoralizálólag hatott a hitelbiztonság terén. Ugyancsak a háborúk nyomán bekövetkezett mezőgazdasági pangás folytán kiapadtak a hitelforrások. 1825 táján olyan volt a helyzet, hogy elsőrendű váltókat 30%-kal számítottak le^{14a}. Ekkor az 1792:XVII. t.-e. által teremtetten helyzeten és az uzsorán állottak a mezőgazdasági hitelviszonyok. A XIX. sz. elején a zsidó, görög, s más uzsorás hitelezők előtérbe nyomulnak a patriarchális hitelezéssel szemben, s egyre nagyobb szerepet kezdenek játszani a hiteléletben azok az elemek, kik maguk is kereskedők, vagy a kereskedelmi világgal kapcsolatban vannak.^{14b} A század huszas éveiben főuraink az u. n. emissionális kölcsönökhöz folyamodtak.¹⁵ Ez abból állott, hogy a kölcsönvevő a kölcsönveendő összegről egy főkötelezvényt állított ki, s azt letette egy tekintélyes bankháznál, amely viszont ennek alapján részkötelezvényt adott el a nagyközönségnek. A részkötelezvény birtokosának évenkénti pontos kamatfizetés, s a tőkének sorshuzás útján való visszafizetése ígértetett. E kölcsönök körül azonban főuraink hanyagsága és tájékozatlansága, valamint hiteljogunk kezdetlegessége folytán, igen sok visszaélés történt, ami sokat ártott a magyar névnek, s Magyarország hitelének.¹⁶

Széchenyi István fellépésétől számíthatjuk azt az időt, mikor a mezőgazdasági hitel ügye hatalmasan előrelendült. Talán nem lesz szerénytelenség, ha a Széchenyi fölléptét követő nagy nemzeti felemelkedésről úgy emlékszünk meg, mint a mezőgazdasági hitel föllendüléséről, hiszen maga Széchenyi a „Stádium“ című művében felállított tizenkét törvényt, (melyekkel ő az országot a haladás mezejére akarta lendíteni,) *talpkövéül a hitelt teszi*. Ő így ír erről: „... mert annak nem léte, mint a honi tapasztalás mutatja, legtehetősb nemzetiségeinket is megsemmisíti, léte pedig még a legtehetőtlenebbeket is

¹² I. m. 203. l.

¹³ Austriában ugyanis az örökösödési háború után a nemesi birtokok adóztak.

¹⁴ Gaal Jenő: I. m. Életrajz 192. l.

^{14a} Ifj. Iványi-Grünwald: I. m. 15 l.

^{14b} Ifj. Iványi-Grünwald: I. m. 66–67 l.-k.

¹⁵ Idevonatkozólag lásd Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Bp. 1896. 187. l.

¹⁶ Ilyen kölcsönök voltak: Grassalkovich Antalé 2,000.000 frt., Festetich K. 2,000.000 frt., stb. (Vargha Gy.: I. m. 187. l.)

bizonyosan előmozdítaná...¹⁷ Széchenyi teljesen tisztában volt azzal, hogy a tőkésített gazdasági élet legsajátosabb, s mintegy azt jelző jelensége a hitel; s a hitelnek a földet szolgáló neme, a mezőgazdasági hitel pedig már természeténél és kellékénél fogva is megbolygatója az ősiségnek. Ha most már figyelembe vesszük azt, hogy Széchenyi először gazdasági és kulturális téren akarta felemelni Magyarországot, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy az ő szemében a hitel mintegy fölmagasztosul. „Hitel” című művét honunk szebblelki asszonyainak ajánlja, s a hitel nem egyéb szerinte, mint „hinni s hihetni egymásnak”. Ő a hitelt s így a mezőgazdasági hitelt is a nemzeti közbizalom, a nemzet egészséges gazdasági és politikai életének fokmérőjéül tekinti. Széchenyi a váltótörvényszékek Magyarországon való felállítását követelte, hangoztatva, hogy az 1792: XVII. t.-c. által a magyar váltóadósok az ausztriai váltótörvényszékek alá vannak rendelve, s ha így nem szenved csorbulást a nemesi kiváltság, hogyan szenvedne az önhazánkban felállított váltótörvényszékek által?¹⁸ És valóban Széchenyi szelleme áll a 30-as években meginduló nagy építő munka mögött, mely befejezte a birtokrendezést, kodifikálta az urbérrendezést, megindította a telekkönyvek elkészítését, megalkotta a magyarhoni váltótörvényt, szabályozta a különböző peres eljárásokat és megindította az örökváltságot, ezzel mintegy kijelölve a tulajdon szabaddá tétele felé vezető utat. Ezek közül az alkotások közül a váltótörvénnyel, valamint a telekkönyvek készítését elrendelő törvénnyel kell foglalkoznunk, hogy a mezőgazdasági hitelnek a 40-es években való állapotját rögzíteni tudjuk.

Az 1840:XV. t.-c. a váltótörvény, a váltóügyek elintézésére Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Károlyvároton, Aradon, Debrecenben és Eperjesen elsőfoku váltótörvényszékeket állított fel (II. rész I. fej. 1. §.). Másodfoku váltótörvényszéktől a Kuria egy osztálya szolgál. A II. rész 174. §-a szerint, ha a hitelező adósa ingatlan javai által kívánja magát biztosítani, az betáblázás által (1840:XXI. t.-c.) eszközölhető. Az 1844:VI. t.-c. (az 1840:XV. t.-c.-ben foglalt váltótörvénykönyv némely szakaszainak világosításáról, s illetőleg módosításáról) 22. §-a úgy intézkedik, hogy a betáblázott váltó váltói mineműségét elveszti s közönséges kötelezvénynek tekintendő. A váltótörvény az akkor még fennálló ősiség miatt nem engedte át teljesen az esetleges árverésen az ingatlant a legtöbbet ígérőnek, hanem annál bírói zálogképen maradt, jóllehet a váltótörvényszékek ítéleteikben nem sokba vették a nemesi kiváltságokat.¹⁹ A jelzáloghitel tehát körülbelül ilyen volt, ilyenre formálódott ki a 40-es években. Betáblázott kötelezvények, melyeknek biztosításául az ingatlan esetleges elzálogolása szolgált.

Az 1840:XXI. t.-c. (az adóssági követelések elsőbbség végetti betáblázásáról) tovább egyengette a jelzáloghitel útját. 6. §-a elrendeli, hogy jövődöre a betáblázásból származó kielégítési elsőbbség az adósnak csak ingatlan javaira terjed, s ingó javakra nem lehet többé betáblázni. Rendezi a t.-c. a betáblázások módját. Szabad királyi városok két éven belül kötelesek földkönyvet készíttetni (15. §.), s a ne-

¹⁷ Gróf Széchenyi István válogatott munkái. II. köt. Bp. 26. l.

¹⁸ Gróf Széchenyi István: Hitel. III. kiad. Bp. 1830. 188. l.

¹⁹ Vargha Gy.: I. m. 73 és 77. l.-k.

meseknek szabadságukban állandóan végre a megyei közgyűlésből küldöttséget kikérni, mely az illető nemesi fekvő javakat hitelesen összeírja és felméri (19. §.). A földtulajdon nyilvántartására, felmérésére és igazolására szolgáló földkönyvek készítése így lehetővé vált és megindult.

Az 1844:IV. t.-c. nemesi javak birhatását nem nemesekre is kiterjeszti, s ezzel megint erősen meglazítja az ösiség kereteit, s a tulajdon általánossága és szabadsága felé egy újabb lépést tesz. Bár a fassió; perennális, az ösiség ingatlanátruházási módja, különösen pedig az abból származó perek érvényben voltak, s így az ösiség az életben is hatott és érvényesült, *az ösiség keretein alkalmazott, s az előbb ismertetett törések lehetővé tették a vállóhitelek útján az ingatlan hitel érvényesülését.* Amilyen mértékben alkalmaztattak törések az ösiségen, olyan mértékben fejlődött a pénzgazdálkodás, s a váltótörvény létrejöttének idejére (1840.) esik a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület által alapított Pestmegyei Takarékpénztár működésének megkezdése is,²⁰ melyet az első magyar pénzügyintézetnek tekinthetünk.²¹ 1841-ben alakult a Pozsonyi Takarékpénztár, mely már részvénytársasági formát választott,²² s 1841 október 14-én írta alá a király a már 1830 óta szorgalmazott Pesti Magyar Kereskedelmi Bank szabadalom-levelét.²³ Ezután egyre-másra alakulnak a takarékpénztárak, úgyhogy 1845-ben 21 a magyarországi összes pénzügyintézetek száma.²⁴

Az osztrák Nemzeti Bank még alakulása évében, 1816-ban megkapta a jogot jelzálogos kölcsönök nyújtására, de ezt a jogát nem gyakorolta, s 1841-ben ki is hagyta az alapszabályaiból.²⁵ Takarékpénztáraink az alapszabályok értelmében adhattak kölcsönöket ingatlanokra és pedig nemesi és polgári javakra, nagyobb községek birtokaira, s urbéri telkekre.²⁶ Takarékpénztáraink, valamint 1844-től a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank is nyújtottak jelzáloghitelt, még pedig úgy, hogy pl. takarékpénztáraink üzletágának 60—80%-a a jelzálogkölcsönállomány volt. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár 1846. évi alapszabályai szerint kölcsön adott: *a)* pestmegyei nemesi ingatlan birtokokra, *b)* pesti és budai házakra, *c)* közpénztárral biró. ugyancsak kiváltságolt pestmegyei községeknek és azok egyes lakosainak mindenütt ingatlanokra, ha azokat szabad adás-vevés mellett,

²⁰ Szádeczky-Kardoss Tibor: A magyarországi pénzügyintézetek fejlődése. Bp. 1928. 6—7. l. Egyébként a magyar takarékpénztárak eszméjének hirdetője Fáy András volt s az ő nevéhez fűződik a Pesti Hazai Első T. E. megalapítása is.

²¹ Az első osztrák takarékpénztár 1827-ben és 28-ban Magyarországon fiókokat létesít. 1836-ban a helyi jellegű, önálló szász földön (hol az ingatlan teljesen szabad és valóságos tulajdont képezett) létesült Brassói Általános Takarékpénztár kezdte meg működését. (Szádeczky-Kardoss: I. m. 6—7. l.)

²² A Pesti Hazai Első T. ugyanis eleinte humanisztikus intézmény volt s csak 1845-ben alakult át Kossuth indítványára részvénytársasággá. (Szádeczky-Kardoss: I. m. 6—7. l.)

²³ Ez volt az első magyar bank.

²⁴ Szádeczky-Kardoss: I. m. 59—79. l.

²⁵ Bernát István: A magyar földbirtok tehermentesítése. Bp. 1905. 51. l.

²⁶ Vargha Gy.: I. m. 115. l.

s erős joggal birják, *d*) pestmegyei jobbágyok ingatlanaira, *e*) pestmegyével határos Bács, Csongrád, Esztergom, Fejér, Heves, Hont, Komárom, Nógrád és Tolna megyében fekvő nemesi birtokokra, *f*) a felsorolt megyékbe kebelezett szabad királyi városok saját fekvő birtokaira, ha a m. kir. Kincstár engedélyét előmutatják, ugyszintén az egyes lakosok ingatlan birtokaira, de házaira nem, *g*) a Jász és Kiskun kerületben fekvő ingatlanokra.²⁷ Az intézet a birtok becsértékének negyed, kivételesen harmad részéig adott kölcsönt. A telekkönyvi rendszer hiányosságai miatt, a megengedhető törvényes intézkedések lehető felhasználásával igyekezett biztosítani az intézet jelzálogra adott kölcsöneit (okmányok bemutatása stb.) A Pozsonyi Takarékpénztár 1843-tól fogva adott kölcsönöket: *a*) nemesi javakra, *b*) polgári javakra, *c*) nagyobb községek birtokaira, *d*) urbéri telkekre anélkül, hogy a törvényhatóságok között megkülönböztetéseket tett volna. Az intézet csak akkor adott kölcsönt, ha a felek az 1836:XX. t.-c. és az 1840:XI. t.-c. értelmében eszközzésbe veendő szigorított, u. n. sommás eljárásnak alávetik magukat. Továbbá tartozik a kölcsönnevő az 1840:XXI. t.-c. értelmében a kötelezvényeket az illető törvényhatóságnál haladék nélkül saját költségén betáblázní! Ugy a Pesti Hazai, mint a Pozsonyi Takarékpénztár a jobbágykölcsönöket *felmondhatta*, ha az adós jobbágy kötelezettségeinek csak egyszer is nem felel meg. Ezeket a felmondási feltételeket a kölcsön nagysága szerint a Pozsonyi Takarékpénztár enyhébben ítélte meg, mint a Hazai Takarékpénztár.²⁸ Pénzintézeteink ekkor még kevésbé felelhettek meg a jelzáloghitel ama fő feltételének, hogy a kölcsön hosszulejáratu legyen, s felmondhatatlan. A kölcsön kamata 5% volt, ami nem mondható magasnak. 1845—46-ban azonban takarékpénztáraink és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank az egyre növekvő hitelszükségletet kielégíteni nem tudták. Pénzintézeteink jelzálogkölcsönállománya a 40-es években következőképpen alakult:

Év	Takarékp-k	Bank
1840	180.835 frt	—
1841	302.975 „	—
1842	718.737 „	—
1843	1,558.623 „	—
1844	2,862.947 „	430.500 frt
1845	4,128.713 „	567,000 „
1846	5,774.004 „	988.470 „
1847	8,138.206 „	994.822 „
1848	7,688.772 „	935.917 „
1849	7,794.944 „	881.685 „

Láthatjuk, hogy 1845—46-ban milyen óriásit növekedik a hitelszükséglet, amiből következtethetünk arra, hogy a mezőgazdasági hitel az adott lehetőségek között is hazánkban talajra talált, jelentő-

²⁷ A Jász és Kiskun kerületekben, mint tudvalevő, külön jogszokás uralkodott, hol a föld szintén (mint sz. kir. városokban, szász földön) szabad tulajdon volt.

²⁸ A Hazai 1000 frt-ig 1, 2000 frt-ig 2, 3000 frt-ig 3 hónapban állapította meg a felmondási időt, míg a Pozsonyi 2000 frt-ig 3, ettől felé 6 hóban.

ségét felismerték, s kezdett szerves tényezőjévé válni földtulajdonosaink gazdasági életének.²⁹

A rövid 1848:XIV. t.-c. (a hitelintézetéről) ismertetésével — melyből nem lett semmi, — be is lehetne fejezni a magyarországi mezőgazdasági hitel tárgyalását, mert a már előbb ismertetteken kívül egyéb konkrétum nem történt. Azonban egy nagytekintélyű és nagy tudású férfi, Dessewffy Emil gróf „Alföldi levelek“³⁰ címen kiadott politikai és közgazdasági elmélkedéseiben részletes javaslatot dolgozott ki a magyarországi ingatlan hitel (Hypotekar Credit) megteremtésére, mely javaslat alapján 1843-ban egy törvényjavaslat készült, melyből nem lett törvény politikai okok miatt, s mely törvényjavaslat alapján akarta az 1848-as nagy reformországgyűlés megvalósítani az ingatlan hitelt, amiből pedig a szabadságharc leveretése folytán nem lett semmi. Nagy koncepciójú és nagyhatású elgondolás volt ez, abban az időben erősen foglalkoztatta a magyar közvéleményt, és ha megvalósul, egészen más irányba terelheti szerencsétlen nemzetünk gazdasági és politikai életét.

Dessewffy Emil javaslatai alapjául a porosz zálogjegyrendszerű önszolgáltató hitelszövetkezeteket (Landschaften) veszi. Szerinte élesen meg kell különböztetni a kereskedelmi hitelt (váltóhitelt), a földhiteltől. Az elsőnél a nyereszkeskedés megengedhető a kockázat folytán, a másodikon ellenben kiküszöböltetik a kockázat, mert a földhitel szerve csak közbenjáró az ingatlanra pénztkeresők és a tőkések között, tehát a nyereszkeskedés sem engedhető meg (altruizmus). Sürgeti az ingatlanhitelről szóló törvényt, mivel a váltóhitel a földbirtokosokon nem segít. Tudja, hogy az ösiség akadálya a földhitelnek, de „nem volna-e jobb a törvényhozásra bízni, hogy az ösiség körül ami helyes és célszerű, azt a legalkalmasabb időben, és leghelyesebb egymásutánnal megtegye, de addig is azon lenni, hogy a magyar földbirtok pénzre szert tehessen?“³¹ Szerinte az ingatlanhitel felállítása nem vonja maga után feltétlenül az ösiség azonnali megszűnését, mint azt a szélsőségesebbek hirdették. Lassu fejlődéssel kellene az örökváltságot lebonyolítani, így a földesurat kárpótolni, megerősíteni, mert ha az örökváltság magától lebonyolódik, az bizonyosága annak, hogy a jobbágy is életképes, kinövé magát az urbéri terhekből. Az örökváltsági pénztárt pedig alap gyanánt be kellene állítani a fölállítandó országos hitelegyesületbe, ezáltal produktív hitelhez juttatni a birtokosokat, ami hozzászoktatná őket a pénzgazdálkodáshoz is. A földesur örökváltsági díját hypothekált tőkében (záloglevelekben) is megkaphatná a hitelegyesülettől. Elgondolása szerint az ország összes nemessége, kir. városai, egyáltalán azok, kik tulajdonosok birtokosok, a törvényhozás sanctiója alatt hitelegyesületté alakulnak. A kölcsönvett pénzért a hitelegyesületbe tömörültek kezességüknek összes vagyonukkal. Minden néven nevezendő közintézmények alaptőkéi, (örökváltsági pénztár, árvapénzek, alapítványok, stb.) törvényileg a hitelegyesület által kibocsátott zálogjegyekbe ruháztatnának. A hitelintézet fiókjai váltótörvénytörvényi felügyelet alatt állnának. A kölcsönzéseket egy a nádor elnöke alatt álló, részben a

²⁹ Pénzintézeteink jelzálogkölcsöneiről lásd: *Vargha Gy.*: I. m. 193—196. l.-k., valamint u. e. munka statisztikai részét.

³⁰ *Dessewffy Emil gróf*: Alföldi levelek. Budán, 1842.

³¹ *Dessewffy Emil*: I. m. 318—319. l.-k.

király. részben az országgyűlés által kinevezett tagokból (kir. 5. országgyűl. 6) álló központi hatóság eszközölné, mely a pontatlanul fizető adós ellen az eljárást megindítaná a váltótörvénytől (foglalás, zár és eladás erejéig). A hitelegyesület biztosítására tartalék és biztosítóalapot kellene képezni. A hitelegyesület zálogjegy-birtokosainak 5%-ot fizetne kamatként, míg az adós birtokosoktól az első 3 évben 5½ és 6%-ot, azután 5 és 5½ %-ot szedne kamat címén, aszerint, amint birtokosa nincs per alatt, vagy per alatt van. Per alatt lévő jószágra ⅓-ad értékig, egyébként max. ⅓ értékig adnának kölcsönt. A kölcsönök kis részletekben lennének törleszthetők, s felmondások csak a hitelegyesülettel szemben eszközölhetnének, ami az adós birtokosokat nem érintené.³²

Ez röviden összefoglalva *Dessewffy* javaslatának lényege. Fontos momentum, hogy ő, aki az ösiséget az örökváltság, s az örökváltságnak az ingatlan hitelbe való bekapcsolása útján, tehát természetesen uton akarta felgöngyölni, javaslatában tért enged már az ingatlan esetleges eladásának is. Éppen az ingatlan eladásának megkötöttsége volt az, ami az ingatlan hitel legfőbb akadály, s a tökéleiriasztója volt. *Dessewffy* bizonyos esetekben nem látta akadályát a jelzáloghitellel eladás útján való kielégítésének sem.

A magyar országgyűlés kereskedelmi választmánya 1843-ban a jelzáloghitel magyarországi alapjait megvetendő, törvényjavaslatot dolgozott ki egy országos földhitelintézetéről. A javaslat lényegében a *Dessewffy* Emil által javasolt szövetkezeti alapon készült, de részleteiben eltért *Dessewffy* javaslataitól. A hitelintézet földbirtokosoknak méltányos kamat mellett évenkénti törlesztéssel összekötött kölcsönöket ad, s e végett biztos hypotékára kiadott kötelezvények alapján kamatozó hitelleveleket bocsát ki. Az intézet kölcsön ad nemesi, kerületi,³³ városi földbirtokokra, községeknek pedig csak örökváltsági összegek kifizetése végett! A kölcsönt a lekötendő birtok ⅓-ad értékéig folyósítják, jelzálogul pedig csak olyan birtok fogadtatik el, mely semminemű per alatt nem áll, mely birtok az 1840:XXI. t.-c. 19. §-a szerint összeírva és felmérve van, s az illető törvényhatóság telekkönyvébe bejegyeztetett, továbbá terhes szerződések kötésére törvényes képességgel bíró egyének szabad birtoka, s semmi adóssággal terhelve (betáblázva) nincs. Az intézet által folyósított legkisebb kölcsön 500 ft, a legnagyobb 200.000 ft. Az adós kamatban 5, törlesztési járulék fejében 1%-ot tartozott volna fizetni, míg a hitellevelek kamata 5%, törlesztési ideje 36½ év lett volna. A hitelintézet a szükséges készpénzt a kölcsönadandó összeg erejéig kibocsátott hitellevelek (záloglevelek) eladásával szerzi meg, melyek 100, 500 és 1000 ft-os darabokban bocsátandók ki, s előmutatóra szólnak. Az intézet köteles azon igyekezni, hogy hitelleveleit lehetőleg hazai töképenzeseknek adja el! A töképenzes hitelleveleinek leszámítolására osztrák pénzügyintézetekkel szerződhetik ugyan, de azon jogának fenntartásával, hogy hitelleveleit maga is szabadon eladhassa.³⁴ Az intézet elnökét és igazgatóit az ország rendei választják.

A javaslat ezen utóbbi része udvari körök által erősen ellenezetett. A szentesítés végett felterjesztett javaslatba az vétetett fel,

³² *Dessewffy* javaslatait lásd: *Dessewffy E.*: I. m. 315—343. 1.-k

³³ Jász és kiskun kerületek.

³⁴ Félvén az osztrák intézetektől való függőségtől.

hogy az igazgatóság tagjait Ófelsége nevezi ki. A nemzet számára az ellenőrzés jogát egy 8 rendes tagból, s egy elnökből (hármat a főrendek, hatot az alsótábla, egy országgyűléstől a másikig választanak) álló bizottság gyakorolta volna. A hitelintézet működésének megkezdését a javaslat 1845 július 1. napjára tűzte ki.

A javaslat 1844 október 4-én került tárgyalás alá. Lónyai Menyhért többször felszólalt, majd az ellen, hogy jelzálogul csak pör alatt nem lévő birtok fogadtatik el, majd a 200.000 frt-os maximális kölcsön ellen. Fáy András viszont egy röpiratban fejtegeti az 5%-os kamat magas voltát (!), továbbá sürgeti a telekkönyvek általános behozatalát. A legfontosabb azonban Perczel Mór felszólalása volt, ki az intézetet a kormány és az udvar befolyásától akarta függetlenné tenni, nehogy az intézet kölcsöne az udvarnak tett kedves szolgálatok jutalmazása legyen! *Abban a küzdelemben, amelyet a rendek az osztrák abszolutisztikus törekvések ellen folytattak, megbukott a javaslat.* Udvari körök ugyanis nem akarták elfogadni az igazgatóságnak az országos bizottságtól való ellenőrzését. Így bukott meg a magyar rendeknek egy olyan törekvése, amely komoly volt, reális és gazdasági téren akarta megerősíteni Magyarországot.

Az 1848:XIX. t.-c. (a hitelintézetről) a minden részletében alaposan kidolgozott 1843-iki javaslat alapján akarta életre hívni az országos földhitelintézetet. Az 1848-as országgyűlés radikálisan eltörölte az ösiséget, s így e törvénycikk, mely a felállítandó hitelintézetnek csak kereteit állapítja meg, teljesen az általános egyenlőség és szabadság világában élve hozhatta meg a jelzálogjogot egészen kielégítő rendelkezéseit. Ezek szerint a minisztérium felhatalmaztatik a hitelintézet felállítására, ugyyszintén szükséges tartaléktőkéjének 500.000 frt-ig való megszerzésére. Mivel a földbirtokosoknak urbéri tartozásaikkal felérő kamatmentesítés ígértetett (1848:IX. t.-c.), az ilyen földbirtokos urbéri haszonvétele erejéig elsőbbséggel vehet kölcsönt, s azt a megígért kártérítéssel biztosíthatja. A hitelintézet követelése elsőbbséggel bír, az olyanokat kivéve, melyek előbb bejegyeztettek. A hitelintézet részére lekötött és csőd alá került birtokból, ha az a perfolyam alatt törlesztési és kamatkötelezettségeinek nem tesz eleget, a hitelintézet magát rövid per útján kielégítheti. Vitás kérdésekben az illető váltótörvényszék rövid úton bíraskodik. Kölcsöneit a hitelintézet, a kölcsönvevő tetszése szerint, akár ezüst pénzben, akár hitellevelekben adhatja. Alapszabályait a legközelebbi országgyűlésen szándékoztak bemutatni. A minisztérium az alapszabályok kidolgozására egy bizottságot küldött ki a következő tagokkal: Ghyczy Kálmán, Trefort Agoston, Irányi Dániel, Weiss Bernát, Fogarassy János, Malvieux, Kern, Spitzer. E bizottság 1848 májusában kezdte meg működését, melyet befejezni az 1849-es események miatt nem tudott.³⁵

Az itt leírt jelenségek a magyarországi mezőgazdasági hitel kialakulására vonatkoznak. Bár közgazdasági kérdésekben nem nagy az érdeklődés a múlt iránt, mégis csak úgy értjük meg a jelen magyar közgazdasági problémákat, ha azok kialakulásának körülményeit ismerjük.

Darkó Zoltán.

³⁵ A törvényjavaslatra, valamint az 1848. XIV. t. c.-kel kapcsolatos egyes dolgokra nézve lásd: Vargha Gy.: I. m. 198—208. l.-k.

A külföldi kölcsönök hatása az adós országok helyzetére.

Az e címen a *Közgazdasági Szemle* 78. köt. 6—8. számában megjelent cikknek a 78. köt. 5. számában közölt könyvismertetéssel foglalkozó részeire szükségesnek tartom a következők megjegyzését:

1. Sem Viner, sem Graham, sem Williams, sem Wood nem írnak a külföldi kölcsönök hatásáról az adós országok gazdasági helyzetére, mint a magyar szerző, hanem csak egy meghatározott ország meghatározott időszakáról, tehát ami a magyar könyvre érvényes, nem érvényesíthető az előbbiekkal szemben. Az adós ország szempontjából való vizsgálat pedig nem szűnik meg akkor, ha az adós ország törlesztési időszakára térünk át, mert ezzel az illető ország még nem vált hitelező országgá, már pedig a magyar könyv szerzője így okoskodik.

2. Nem elírás, ha az importárak alacsony árának importot előmozdító hatása a könyvismertetésben aggályosnak szerepel, mert az importárunknak az importáló országban való alacsony árszínvonalára kell gondolni. Már pedig csak a belföldi magas árak serkentik az importot, nem pedig megfordítva.

3. A könyvismertetés egy szóval sem mondja, hogy a külföldi kölcsönfelvétel monetáris előadása jogosulatlan, hanem csak azt, hogy egyoldalú és a folyamat lényegesebb oldalával kiegészítésre szorul. Ha a reálgazdasági szemlélet lényegesebb gyanánt is szerepel, ebből még nem következik, mintha a könyvismertetés az ellenkező egyoldalúságot képviselné.

4. Más dolog a termelési és fogyasztási javak statisztikai szétválasztásának elvi helyeslése s más a helytelennek kimutatható szétválasztás kifogásolása. A könyvismertetés csak az utóbbit tette, amiből még nem következik korábbi történt más hasonló kísérletek helytelenítése, vagy pedig éppen az elméletileg már rég felvetődött ilyenmű feladat jogosultságának kétségbevonása.

Neubauer Gyula.

Könyvismertetések.

Conrad, Otto: Die Todsünde der Nation alökonomie.
Leipzig-Wien: Deuticke, 1934. IV + 63 p.

Ebben a kis füzetben Conrad összefoglalja az előbbi munkáiban kifejtett elméleti nézeteit, amelyek abban csúcsosodnak ki, hogy a közgazdasági elmélet főhibája és eredendő bűne a *termelési tényezőkről szóló tan*, vagyis az, hogy három egyenlő jelentőségűnek tartott termelési tényezőt különböztet meg. A termelési tényezőkről szóló tanításban ugyanis Conrad szerint olyan kiindulási pont rejlik, amely a két tárgyi termelési tényezőnek, a tőkének és a földnek közgazdasági szempontból a munkával való egyenlősítése folytán elhomályosítja mindenekelőtt a közgazdaság egyik alaptényálladékának, a versenynek fogalmát. Ezzel elzárja az utat az elől, hogy a közgazdaság, vagyis közelebbről a piac mechanizmusát a maga való alakjában felismerjük és így egy csomó tévedésnek lesz forrása, melyek közül az u. n. funkcionális jövedelemeloszlási elméletet minősíti különösen ilyennek a szerző. Ez az elmélet ugyanis úgy tünteti fel a dolgot, mint hogyha nem emberek, hanem a termelési tényezők osztoznának a termelés eredményén; még pedig a termelésben nekik jutó jelentőségnek megfelelően, és így elfedi a valóságot, amely abban áll, hogy minden járadék, azaz minden tulajdoni járadék levonás a munkabérből, amelynek hányadát tehát csökkenti.

Kétségtelenül igazat adhatunk Conradnak abban, hogy a három termelési tényezőről szóló tan kissé könnyen siklik át a közgazdaság egynémely, éppen nem mellékes nézőpontján és talán abban is igaza van Conradnak, hogy a termelési tényezők tana nem utolsósorban annak a befolyása alatt keletkezett, hogy akkor, amidőn a jövedelemeloszlás kérdéseivel közelebbről kezdtek foglalkozni, kivált a tőkekamat megindokolására nagy segítséget nyújtott ez az elméleti kiindulási pont. Abban is nagyjában igazat adhatunk Conradnak, hogy a piaci mechanizmus tanulmányozásának legcélszerűbb kiindulási pontja a szabadversenynek a hypothezise. Kétségtelen, hogy a feltevés a legegyszerűbb viszonyok között mutatja be a forgalmi gazdaság mechanizmusát.

A szabad verseny fogalmát azonban Conrad sokkal szűkebben kívánja értelmezni, mint ahogy ez egyszerű piaci lényegének megfelel. Nem éri be ugyanis azzal, hogy szabad versenynek tekintse a piacnak azt az állapotát, midőn egyik félnek sincs döntő befolyása az árra, hanem Wagner Adolf meghatározására támaszkodva, azt állítja, hogy csak akkor van szabad verseny, ha minden foglalkozási ág mindenkinek szabadon hozzáférhető. Megjegyzem, hogy ebben az újabb írók között sem áll egyedül, mert Hans Peter a Szemlékben ismertett munkájában hasonló feltevésből indul ki u. n. auterg közgazdaságában.* E feltevés azt jelenti, hogy csak ott van igazán szabad verseny, ahol nincs a termelési javakon magántulajdon.

* I. az ez évi évfolyam 109—115. old.

Hogy azonban feltevésünkben a piac annyira egyszerűvé válik, hogy az árnak csak egy eleme legyen, t. i. az emberi munka, ahhoz még egy feltevés szükséges, t. i. az, hogy csak a munka álljon rendelkezésre korlátozott mennyiségben és így a föld és a tőke szabad javak legyenek. Conrad tényleg hozzá is fűzi e további feltevést és helyesen megállapítja, hogy ez esetben az árnak csak egy eleme volna: az emberi munka, míg a föld és a tőke sem az áralakulásban, sem a jövedelemeloszlásban szerepet nem játszanának. (21. old.)

Az első kérdés, mely e feltevés kapcsán felmerül, az, vajjon közelebb hoz-e az az élet megismeréséhez. Mint heurisztikus eszköz, minden feltevés jogosult, mely e célnak megfelel. Egyet Conrad feltevése mindenestre mutat, t. i. azt, hogy ez esetben az áralakulás és a hozzá kapcsolódó jövedelemeloszlás igen egyszerű volna.

Szabad-e azonban e feltevésből, mint Conrad teszi, további következtetéseket is vonni? Ez mindenestre attól függ, fedi-e e feltevés a való életet? Nevezetesen valóban korlátlan mennyiségben állnak-e rendelkezésünkre a tárgyi termelési tényezők? Mert ha nem, akkor nemcsak a munkával kell gazdálkodnunk, hanem a földdel és a tőkével is, mivel mennyiségük korlátozott. A föld és a tőke tehát gazdasági javak arra való tekintet nélkül, hogy mint tárgyi javak a munkától mint személyi jószágtól különböznek. Ha e különbség alapján nem tekintjük gazdasági javaknak, a gazdaság fogalmával kerülünk el-lentétbe.

A gazdaság és a piac szempontjából a kérdés nem az, személyi vagy tárgyi termelési tényezővel állunk-e szemben, hanem az, gazdálkodni kell-e valamely jószággal vagy nem. Ezen az sem változtat, hogy magántulajdonban vannak-e a föld és a tőke. Ha nem is volnának magántulajdonban, de mennyiségük korlátozott, gazdálkodni kell velük, mi azt is jelenti, hogy az árban szerepet kell kapniok. Legfeljebb jövedelemeloszlási szerepük lehetne kérdéses.

Mire vezet már most a termelési tényezők tanának elvetése, illetőleg C. értelmében való módosítása, hogy csak a munka termelési tényező? Egy olyan piaci konstrukcióhoz, mely a való tényállást tekintve, azzal ellenkezik, hogy mindennel, ami szükséges és korlátozott mennyiségben van, gazdálkodnunk kell. Ha árelemként csak a munkát vennők számba, a gazdaság alapkövetelményét sértenők meg.

Ezért nem pártolható a monopólium fogalmának oly kiterjesztése sem, melynél fogva a tulajdont monopólium természetével ruházza fel. Nem akarok azzal érvelni, hogy magántulajdon nélkül piac sincsen, mert elég arra utalni, hogy a C.-féle értelemben vett szabad verseny teljesen vérszegény fogalom, mely az élettől olyan távol esik, hogy alig marad módszertani jelentősége. Hiszen oly állapot, mely mellett igazán mindenkinek hozzáférhető minden foglalkozás, s magántulajdon nem léte esetén sem képzelhető. Eltekintve attól, hogy a gazdasági életben való elhelyezkedésnél helyi és személyi mozzanatok igen nagy szerepet játszanak, a testi és a szellemi alkalmasság is erősen beleszól a személyeknek a közgazdaságban való elhelyezkedésébe. A vak nem lehet pályaoör, a gyenge nem lehet szállítómunkás stb. Ahol nagy tanultság kell, oda nem mehet az, ki

erre nem képes. Eszerint tehát a testi alkalmasság és az intelligencia is akadályai volnának a versenynek, akárcsak a tulajdon és így magántulajdon nélkül sem volna a verseny igazán szabad.

C. egész okoskodása arra irányul, hogy megdöntse a funkcionális jövedelemeloszlási elméletet, melyet különösen J. B. Clark képviselt a legélesebb alakjában. Azt akarja indokolni, hogy a tulajdoni járadékok nem igazán gazdasági alappal bíró jövedelmek, hanem levonások a munka termelékenységének eredményéből.

A funkcionális jövedelemeloszlási elmélet tényleg hibás abban az értelemben, mint hogyha a termelési tényezők osztoznának a termelés eredményén. A termelési javak ugyanis csak a termelésnek közvetlen tényezői, a jövedelemeloszlásban pedig csak a piaci tényezők, a kereslet és a kínálat befolyásolásával hatnak közre, tehát közvetve az értékelésen keresztül. Nem a munka, a föld és a tőke osztoznak a termelés eredményén, hanem a munkás, a földbirtokos és a tőkés. Ebben C.-nak igaza van.

De a funkcionális jövedelemeloszlási elmélet, mint határtermelékenységi elmélet ma már mind ritkábban szorítkozik a C. által idézett, tisztán a határtermelékenységre alapított értelmezésre. Mindjobban figyelembeveszik hívei azt, hogy a jövedelmek legnagyobb része a piacon mint ár keletkezik. Magam is így értelmeztem már több mint egy évtized előtt és hogy csak néhányat említsek, *Amonn*, *Schumpeter*, *Commons* és *Davenport* is ezen az állásponton vannak. Sőt *Douglas*, ki egyenesen a Clark-féle elméletet építi tovább, szintén ily irányban halad. A három termelési tényező egyenlősítésének itt már csak annyiban van nyoma, hogy mindhárom tényezőnek van ára és ezt C. is elismeri.

Számára azonban az a lényeges, hogy minden járadék a munka-értékből való levonás, tehát, hogy saját műszavamat használjam. Ártorzítást okoz. Hogy az árfelépítés más, ha a közgazdaság szerkezetéből folyólag az árban járadékok is vannak, mint akkor, ha tisztán bérekből állanak, az elvitathatatlan. Az is bizonyos, hogy a járadékok mértékének különböző lehetőségei döntően befolyásolják az árfelépítést. Minél több és minél hatályosabb eszköze érvényesül a versenykorlátozásnak, annál nagyobbak és gyakoribbak a járadékok. De abból kiindulni, hogy minden járadék ártorzítás, mert a béren kívüli elemet visz az árba, mégis egyoldalú. Belőle csak azt látjuk, hogy a járadék az árnak más természetű eleme, mint a munkabér. De erre a tanulságra a mai elméletnek nincs már szüksége, mert a tulajdoni járadékot ugyanis élesen megkülönbözteti a bértől. Ennél továbbmenőleg a C.-féle nézőpont nem nyújt tanulságot, sőt elfedi azt aényt, hogy a föld és a tőke is korlátolt mennyiségben állván rendelkezésre, szükségszerű árelemmé lesznek a termelésnél való igénybevételük folytán. A C.-féle felfogás mellett figyelmen kívül marad az is, hogy személyi természetű költségek, illetőleg jövedelmek, p. o. igazgatói és egyéb járandóságok is torzithatják az árakat.

Azt a tényállást, melyet C. tart szemelőtt, hogy t. i. az árak szükségképpen színvonaluktól könnyen eltávolodnak és ezt a járadékok okozzák, úgy hiszem. *Hobson* sokkal helyesebben világította meg. Ő nem az egyetlen termelési tényező feltevéséből indul ki, hanem abból, hogy vannak a termelésnek olyan költségei, melyek nél-

külözhethetlenné és olyanok, melyek nem okvetlenül szükségesek ahhoz, hogy a termelés gazdasági feltételei meglegyenek.

Mint látjuk, Hobson is a költségelemek különböző voltára irányítja figyelmét. De ő nem távolodik el annyira a valóságtól, hogy tisztán a munkaköltségekben keresse a szükséges, az elkerülhetetlen költségek lényegét. Beszámítja ezekbe a föld és a tőke költségeit, sőt a vállalkozói nyereséget is, mint termelési rendszerünk folyamányait. Ő is a monopóliumokat, a piaci hatalmat teszi felelőssé a többletekért — egyenesen *surplusnak* nevezi ezeket, szemben a költségekkel —, de nem terjeszti ki annyira a monopólium fogalmát, hogy a tulajdont magát is mint monopóliumot fogja fel. A tulajdon ugyan kétségtelenül piaci hatalom, mely az áralakulásra is kihat, de magában véve a monopólium tényálladékát nem meríti ki, mert a kistőkésről és a kisföldbirtokosról igazán nem állítható, hogy az árat irányíthatják. Éles versenyben állnak egymással a tulajdon előnyeinek kihasználása tekintetében és közreműködésük árát nem alakíthatják önkényesen. Ez pedig ellenkezik a monopólium lényegével.

Hobson álláspontjának Conradéval szemben az is nagy előnye, hogy az árak megítélésére sokkal több támpontot nyújt, mint Conradé. Szükségszerű ár az, mely mindazt magában foglalja, ami az árunak termelési rendszerünk mellett való előállításához elkerülhetetlen. Ezzel szemben Conrad szerint csupán a munkaköltségből áll az igazi ár, a többi mind járadék. C. álláspontja csak akkor lehetne helyes, ha a tőke és a föld korlátlan mennyiségben állnának rendelkezésre. Míg ez nincs így, ezek fenntartásáról, a földnek javításáról és a tőkének gyarapításáról is gondoskodni kell és így e kiadások, illetőleg tételek akkor is szükséges költségelemek volnának, ha nem volna tulajdon.

Conrad ama tétele tehát, hogy a termelési tényezőkről szóló tan volna a közgazdaságtan főbűne, nem állja ki a bírálatot. Lehetek és voltak is e tannak tévedései és túlzásai, de lényegében igaz marad az, hogy mindhárom tényező eleme a termelésnek. A jövedelemeloszlás tana tisztán e tételre helyesen nem alapítható, de viszont a jövedelemeloszlási elmélet nem is mellőzheti e tényállást. A gazdaságilag szükséges mértéken felüli jövedelmeknek kétségtelenül egyik főforrása a piac tökéletlen volta és az ezáltal nyújtott számos alkalom különleges helyzetek kihasználására és járadékok forrásává tételére. De az, hogy a magántulajdon magában véve célszerűen volna monopóliumnak tekinthető, nem fogadható el.

Conrad keserűen panaszkodik arról, hogy bírálói a munkaértékelmélet hívének bélyegzik. Bírálóinak azzal felel, hogy a munkaértékelmélet azt tanítja, hogy az ár egybeesik a munkaköltségekkel, míg ő éppen ellenkezőleg azt állítja, hogy az ár nem esik egybe ezekkel. De hát Marx sem állította azt, hogy a kapitalista rendszerben az ár és a munkaköltség egybeesnek. Egész rendszere azt igyekszik kimutatni, hogy többletérték keletkezik, mely az akkumuláció alapja lesz. Így tehát mégis csak mindketten azt tanítják, hogy az árnak igazi, egyedül szükséges eleme a munkaköltség, a többi csak mesterségesen ráépített járadék, mely a magántulajdoni rendszer következménye. A munkának mint egyetlen igazi termelési tényezőnek felfogása alapja tehát ugy az egyik, mint a másik tanításnak. Abból, hogy egyedül a munkát mint az ember személyiségével kapcsolatos

tényezőt ismerik el igazi termelési tényezőnek, folyik Conradnál, mint Marxnál, a tárgyi termelési tényezők ritkaságának figyelmer kívül hagyása és árképző hatásának a munkáétól eltérő elbírálás alá vonása.

Abban, amit C egyébként mond arról, hogy a teljes verseny-szabadság oly szélső eset, mely ma a valóságban ritkán található, teljesen igaza van. A teljes verseny és a teljes monopólium szélső esetek, mint erre újabban *Chamberlin* és *J. Robinson* is nyomatékosan rámutatnak.

Az értekezés második részében C. a pénzérték kérdésével foglalkozik és azt akarja bizonyítani, hogy ez a kérdés is helyesen csak úgy oldható meg, ha csupán a munkában látunk igazi termelési tényezőt. Ez esetben ugyanis nézete szerint olyan alapot találhatunk, mely az árak magasságát a pénzmennyiséggel kapcsolatban megállapítja. A forgalmi egyenlet szokásos alakjában erre szerinte nem alkalmas, mert nem tudja meghatározni azt, hogy az árszínvonalnak az áruoldalról mi az alapegysége. Az árak és a forgalmazott árumennyiség elosztása a pénzmennyiség és a forgalmi sebesség szorzatával nem ad ily alapegységet, hanem csak semmitmondó átlagot, melyből az árak magasságát nem lehet levezetni (l. 37. old.).

Egészen másképp alakul a dolog, ha tisztán a munkát tekintjük termelési tényezőnek. Ez esetben ugyanis a tulajdon által nem korlátolt verseny esetén egy oly ár alakul, mely a pénzmennyiséggel való viszonylatában valóságos alapár (Grundpreis) jellegét nyeri. Ez a munkásnak egy napi teljesítményért a forgalomban lévő pénzmennyiség, az előállított termékek és a foglalkoztatott munkások száma mellett jutó bér. Az alapár megállapításához csak azt kell tudnunk, hogy a pénzmennyiség a termelési fokozatok egymásra építettsége folytán mily hányadban érvényesül mint jövedelem és hogy a pénzmennyiségből mennyi esik egy napi forgalomra. Az elsőt jövedelmi, a másodikat forgalmi együtthatónak nevezi Conrad. Ha p. o. 15 millió schilling a pénzmennyiség, $\frac{1}{3}$ a jövedelmi együttható, 2 a forgalmi együttható és 1 millió munkás dolgozik, akkor
$$\frac{15.000.000 \times \frac{1}{3} \times 2}{1.000.000} = 10$$
 schilling a napibér és az oly árunak, melyben $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{5}$ és $\frac{1}{10}$ munkanapnyi munka foglaltatik, $\frac{5+2+1}{10}$ vagyis $\frac{8}{10} \times 10$ schilling az ára (41. old.). Conrad szerint a korlátolt verseny esetére is áll az így értelmezett forgalmi egyenlet, mert itt az árban tört foglalnak ugyan a járadékok is, de minthogy ezek szerinte a bérből való levonások, végeredményben ugyanannyival emelik az árat, mint amennyivel csökkentik a bért. Így tehát a járadékoknak magára az árszínvonalra, vagyis az árak átlagos magasságára nincsen hatásuk, csak az *árfelépítésre*, vagyis az árak egymáshoz való viszonyára (45. old.).

E gondolatmenet birálata egy ismertetés kereteit felülhaladná. Annyi bizonyos, hogy a forgalmi egyenletnek egészében sajátos értelmezésével állunk szemben, mely oly árelemet vél találhatni, mely a pénzmennyiséggel viszonyba hozva, általános kiindulása az árszínvonal magasságának. De még e gondolat talaján maradván is kérdéses, vajjon ily elképzelésnek, minő a napibér, a munka minőségének sokféleségénél fogva, van-e határozott értelme?

Heller Farkas.

Travaux publics nationaux. Société des Nations. Organisation des Communications et du Trafic. Genève, 1934. 289 p.

Travaux publics nationaux. Addendum. Ugyanaz. 1935. 235 p.

Une politique des travaux publics. Bureau International du Travail. Études et Documents. Série C (Chomage) No. 19. Genève, 1935. 201 p.

A gazdasági válsággal kapcsolatos nagy munkanélküliség már régóta a közmunkák felé fordította a világ érdeklődését. Ugy az egyes országokban, mint pedig a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetben folyton ismétlődnek azok a követelések, amelyek a válság leküzdésére közmunkáknak minél szélesebb körben való megindítását sürgetik. Ujabban erősebben kerültek az érdeklődés körébe oly közmunkák is, melyek, mint pl. az autóutak építése, erősen nemzetközi vonatkozásuk.

A Népszövetség „Organisation des Communications et du Trásit“ idevágó munkálatai kapcsán munkakörébe kezdte vonni e kérdést és az 1933. évi határozatából kifolyólag e szervet megbízta a kérdés behatóbb tanulmányozásával. Innen indult ki az a nagyszabású adatgyűjtés, amelynek eredményei a most előttünk fekvő két vaskos kötetben tétettek közzé. A két kötetben foglalt adatok egyenesen a kormányoktól gyűjtettek be és az anyag, bár itt-ott némi kihagyásokkal, lehetőleg eredeti alakjában van közölve. Miként az első kötet előszava hangsúlyozza, e tárgyra vonatkozólag az első közvetlenül a kormányoktól bekért adatgyűjteménnyel állunk szemben. A kormányoktól kért és adott válaszok elsősorban a közelmúltban végzett és a közeljövőben végzendő közmunkák leírását tartalmazzák és kiterjednek azután e munkák adminisztrálásának módjaira, valamint pénzügyi megoldására is. A kormányoktól arra vonatkozólag is választ kértek, hogy lehetőséghez képest állapítsák meg, mily arányban állanak az idevonatkozó kiadásoknál az anyagokra és a bérekre költött összegek. Ez mindenestre közgazdasági szempontból egyik legérdekesebb vonatkozása a kérdésnek. Sajnos azonban, a válaszok ebből a szempontból, amennyire e két vaskos kötetet át lehet tekinteni, erősen hézagosak, amint azt egyébként alig is lehet másképp várni. Egyébként is természetesen az, amint említettük, többé-kevésbé eredeti alakjukban közölt válaszok igen különböző terjedelműek és irányúak, úgyhogy egyelőre az összehasonlíthatóság a felölelt anyagban elég gyenge.

A kormányokhoz intézett felszólítás a közmunkák gazdasági hatásának megítélését is kívánta, különösen abban a tekintetben, hogy milyen mértékben voltak képesek a gazdasági élet megélénkítését szolgálni. Érdekes erre nézve az angol kormánynak az a megállapítása, hogy a közmunkák befolyása a munkapiacra távolról sem olyan nagy, mint ahogy azt némelykor gondolják. A francia kormány „un palliatif momentané du chomage“-nak nevezi a közmunkákat, pedig Franciaországban is igen jelentékeny méretekben folytak közmunkák, az Egyesült Államok kormánya pedig az 1930—33-ban lefolyt közmunkákról azt mondja, hogy bár hozzájárultak a depresszió enyhítéséhez. „que les effets... sont, pour ainsi dire, négli-

geables". Valamivel bizakodóbban szól a svájci kormány véleménye. mig Ausztrália és Kanada kormányai jelentős eszköznek tartják a munkanélküliség enyhítésében a közmunkákat. Súlyos munkanélküliség esetén való szükséges voltukat egyébként a kevésbé optimisztikusan ítélő kormányok sem vonják kétségbe.

Egyes kormányok igen beható és részletes válaszokat küldtek a hozzájuk intézett kérdésekre. Ez a tulságos részletesség helyenként fárasztóvá teszi az anyag áttekintését. Magyarország ezzel szemben csak két oldalon szerepel a II. kötetben, mert kormányunk a közkezen forgó adatokra utalt válaszában és az adatokat a titkárság az említett források alapján egészen röviden állította össze. Ezt annyiban sajnálnunk kell, mert a közölt száraz adatokból, melyek csak a kormányzat keretében végzett munkákra szorítkoznak, nem domborodik ki eléggé, hogy nálunk is — a viszonyokhoz mérten — történt valami e téren és pedig nemcsak a kormány, hanem az egyes autonómiák részéről is.

A Munkaügyi Hivatalnak a kiadványa elsősorban a közmunkák politikájára vonatkozik. Nagyjában ugyanarra az adatgyűjteményre támaszkodik, amely az előbb említett két kötetben tétetett közzé, de annyiban már bizonyos feldolgozást nyújt, amennyiben az egyes kérdésekre vonatkozólag kiválogatja és áttekinthetően egymás mellé állítja az adatokat. Ez áttekintés mutatja, hogy egyes országokban igen nagy arányokban végeztek az utóbbi időben állami és egyéb közületi munkák. Elsősorban természetesen az Egyesült Államokban, ahol az 1933—34-ben 3700 millió dollárt költöttek e célra 4 milliárdos állami budget mellett. Németországban 1932-től 1934 júniusig 2.4 milliárd Rm-ot költöttek 8 milliárdos évi budget mellett. Olaszország rendes állami költségvetése 21 milliárd lira körül mozgott akkor, amidőn 1932-ben 5.8 millió lirát költött közmunkákra. E közmunkák finanszírozása, miként a begyűjtött anyagok mutatják, majdnem mindenhol kölcsön útján történt. A jövőre nézve az előttünk fekvő kötet azt a javaslatot veti fel, hogy a gazdasági fellendülés korában rendszeren dotált alapot kellene létesíteni, mely azután depressziók idején lehetővé tenné széleskörű közmunkák végrehajtását.

A kötet szerint azonban általában nemcsak a pénzügyi megoldás nehezíti szélesebbkörű közmunkák megindítását, hanem az is, hogy legtöbb országban a közmunkák az egyes közigazgatási ágak között vannak szétforgácsolva és ezért nehéz azokat egységes alapra helyezni. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal kiadványa nehézség elhárítására a közmunkák ügyének egy kormányhatóságnál való összpontosítását mondja előnyösnek, mert szerinte akkor könnyebben lehet igazán átfogó és összeillő terveket kidolgozni. Sőt az előttünk fekvő kiadvány még ennél is tovább megy és amellet az elgondolás mellett foglal állást, hogy egy nemzetközi szervnek a felállítása is kívánatos volna a közmunkák kérdésével kapcsolatban. Szerinte e szerv feladata főképpen abban állana, hogy egyrésről a tapasztalatok kölcsönös kicserélését előmozdítsa és a szélesebbkörű, nemzetközi jelentőségű közmunkák programját tanulmányozza, másrésről pedig különösen a nemzetközi érdekű nagyobb elgondolásokat kitermelje és az egyes országok szempontjából összhangba hozza.

A kötetben felvetett javaslatokban kétségtelenül van, ami megfontolásra érdemes. A közmunkák egyesítésének gondolata azonban a gyakorlatban aligha lesz könnyen alkalmazható, mert a fennálló közigazgatás szervezetét erősen érinti és az egyes közigazgatási fórumok egységét veszélyezteti. Inkább csak mint összehangoló szerv működhetnék nagyobb hátrányok nélkül a közmunkák központja. Egyszerűbbé a közigazgatás aligha lesz vele. Ami pedig a közmunkaalapot illeti, ez csak kielégítő pénzügyi helyzetben gyűjthető és nagy problémája az, hogyan találhatók olyan tökeelhelyezések, melyek állaga nagyobb válságokban is érintetlen marad és melyek ilyenkor is veszteség nélkül pénzzé tehetők. H.

Lipták László: Magyar agrárpolitika az új idők tükrében. Budapest, Athenaeum. 1935. 276 l.

A mai Magyarország mai agrárpolitikai kérdéséről szól ez a könyv. A birtokpolitikában szembehelyezkedik egy újabb birtokreformmal és a telepítést is inkább csak a feltörhető rétek és legelőkre, valamint a szántóföldi művelésre most nem alkalmas, de megjavítandó területekre korlátozná. A kiskgazdák megsegítésére részben termeléspolitikai, részben termelésttechnikai intézkedéseket hoz javaslatba, így a tagosítás megkönnyítését, az önkéntes tagosítást, a szövetkezést, falusi gazdasági intézők rendszeresítését, kisbérleteket, ott-honmentesítést, illetőleg a szántásnak és vetésnek gépiesítését, okoszerű trágyakezelést. A mezőgazdasági munkások megsegítésére a belterjes művelés kiterjesztését és jutalmazását, ut- és kisvasutépítést, a többgyermekes munkás bérének emelését, munkásházak építésének felkarolását, béregyeztetést tart szükségesnek. A mezőgazdasági árak védelmét monopólium helyett a határidőpiac szabályozásával és árvédelmi alappal véli megoldhatónak. A nemzeti gazdálkodás irányítását árpolitikával kívánja szolgálni. Hangsúlyozza a növény- és állattenyésztés szoros összefüggését, nemcsak az áralakulás, de a kivitel és belső fogyasztás szempontjából is. Rámutat arra, hogy a mezőgazdaság érdeke nem az esetenkénti magas ár, hanem a termelési költséget biztosító állandó ár. Ennek eléréséhez a készlet-gazdálkodást (hűtőházak, raktárak, konzervipar útján), a fogyasztási adók korlátozását, termelési jutalmakat (műtrágyázás, talajjavítás támogatása) javasol. Külön fejezetekben foglalkozik a hitel, valuta- és vámpolitika s a közületi pénzügy agrárpolitikai összefüggésével. Ez utóbbiakban Aereboe hatása alatt áll. Egyébként részletesen bírálja az adósvédelem, a kamatpolitika, a pénzérték, a kartelek, a kontingentálás körül hullámozó vitákat. Mindezeket a fejtegetéseket szerző nemzetgazdasági reformprogramban egyesíti és mivel ennek folytán nemcsak az időszerű, de szinte a napi kérdéseket is nagy részletességgel tárgyalja, művének alapirányzata erősen közirói jellegű.

Látjuk, hogy szerzőnk rendkívül gazdag anyagot ölel fel, mert ugyyszólván az agrárpolitika egész területét bejárja, de mindig abból a szempontból, hogy a mai viszonyok közt mit kellene tenni és mit kellene elhagyni.

Egy könyv értékét azonban kevésbé a benne felhalmozott anyag, mint inkább az a vezérlő gondolat szabja meg, mely rajta végigvonul. Szerzőnknek ez a gondolatmenete a következő:

Agrárnépünk alacsony életszínvonalát csak nagyobb termelő munka emelheti fel. Erre a munkára több teret és lehetőséget nyújt a nagy- mint a kisbirtok. Ezért a nagybirtokot nem szabad kisbirtokokra szétforgácsolni. A szociális igazságosztás, vagyis a nagyvagyonok felosztása nem emelheti az ország jólétét, mert ez csak a meglevőnek új csoportosítása. A lakosság életét csak a nemzeti jövedelem fokozása teheti szebbé és kellemesebbé, mert a többjövedelemből mindenkire több juthat. A nagybirtok felosztásával legfeljebb az ott alkalmazottak és abból élő munkások földdel ellátását érhetjük el, de ezzel nem szüntetjük meg az agrárproletariátust, mert minden kereső mezőgazdasági földnélkülinek földhözjuttatásához valamennyi nagybirtok se adna elég területet. Szóval nálunk aránylag sok az ember, kevés a föld. E helyett a nagybirtok és kisbirtok termelését fokozzuk és akkor azokon és azokból több ember nagyobb karéj kenyeret kaphat. Szerinte ezt az irányvonalat támogatja a természetes szaporodáshoz fűződő nemzetpolitikai érdek is; legnagyobb a szaporodás a gazdasági cselédeknél, kisebb a mezőgazdasági munkásoknál és még ennél is kisebb a kisgazdáknál. Nem bizik abban, hogy a kisgazdák termésátlagai nálunk is elérjék a nagybirtok termésátlagait, mert a gazdasági szakoktatás bárminő emelése se versenyezhet a nagybirtok tudományos alapon szervezett műszaki felkészültségével. Emellett a legfontosabb munkálatok, mint pl. mélyszántás, trágyázás, vetés, igaerő kihasználása stb. a kisbirtokon okoszerűen el se végezhetők. Ne csináljunk addig új kisbirtokokat, amíg a régieket sem tudjuk felemelni. Egyáltalán mondjunk le arról, hogy nagy nemzeti kérdéseinket *kizárólag* agrárpolitikával próbáljuk megoldani: hiszen a munkanélküliséget, az életszínvonal emelését, a termények ártartását, a belső fogyasztás emelését *csak* a mezőgazdaság fejlesztésével meg nem oldhatjuk. Ehhez az iparosodás gyorsítása, az agrárrolló szűkülése, a takarékoság növekedése is szükséges. Magyarország sűrűn lakott ország, mely *csak* a mezőgazdaságból meg nem élhet, ha haladni és erősödni akar.

El kell ismerni, hogy szerzőnk okfejtése következetes. Igaza van, mikor az iparosodás és a népszaporulat iparban való elhelyezéseinek fontosságát hangsúlyozza.

Am de azt sem szabad felejtenuink, hogy éppen az iparosodás terén erősen korlátoz minket, illetőleg a külföldről tesz függővé az, hogy „az ipari termelés nyers anyagát külföldről kell behoznunk” mint mondja maga szerzőnk a 167. lapon. Ugyhogy az agrárpolitika nálunk viszonylag még mindig önállóbb és függetlenebb lehet, mint az iparpolitika, amit a világháború, az összeomlás és az azután következő megújulás is bizonyított. Éppen ezért az a körforgás, amit szerző elébünk tár, csak kihagyásokkal dolgozhat. Kevés ország van, amelyben a mezőgazdaság és ipar egymást kiegészítő, önellátó, zárt körforgása úgy megvalósítható, amint az elméletileg elképzelhető. De ha van ország, melyre ez legkevésbé áll, úgy ez éppen a mai Magyarország. Ebből következik, hogy — válságos időkre is számítva — nálunk még mindig szélesebb és biztosabb alapot nyújt az életlehetőség szempontjából a földművelés, mint minden más foglalkozás, ha pedig ez így van, akkor a föld és nép közti kapcsolat különös fontossága a mai Magyarországon nyilvánvaló. Szerzőnk fő-

leg a Matolcsy Mátyás-féle radikális földreform ellen vonultatja fel érveit és a telepítést is csak szűk körre szorítaná. Gazdasági jellegű érvei, hogy pl. a kis- és törpebirtokos kevesebbet termel, hogy az agrárproletár a nagybirtok további csökkentésével még kevésbé kaphat munkát stb. helytállóak ugyan, de nem szabad elfelejteni, hogy birtokpolitikai kérdéseket *csak gazdasági* vagy éppen üzemtechnikai alapon megoldani nem lehet. Hiszen ilyen alapon lehetett érvelni annakidején a jobbágyfelszabadítás ellen is és a Darányi-féle 1900. évi birtokpolitikai értekezlettől kezdve a mostanáig tartott számos értekeztet mind ugyanabban a mederben haladva hozta fel nemcsak a földreform, de a telepítés elleni aggályokat is.

Hogy mennyire nem lehet itt kizárólag gazdasági statisztikai alapon elindulni, azt érzékelhetővé teszik szerzőnknek a 64., 66. és 67. lapokon közölt adatai, melyek szerint számos vonatkozásban a 100—1000 holdas középbirtok gazdasági szempontból hátramaradottabb, mint akár a kisebb, akár a nagyobb birtok, de azért senkinek sem jut eszébe, hogy elsősorban a közép- és ne a nagybirtok vétesék igénybe birtokpolitikai célokra. Az a gondolat, hogy előbb a mezőgazdasági munkás és cseléd sorsát javítsuk s csak azután térjünk át pl. a telepítésre, felismerhető Darányi Ignác öntudatos kormányzati tevékenységében is. Az ő mezőgazdasági szociálpolitikai alkotásai (munkásvédő törvények, gazdasági munkásbiztosítás, munkásházépítés) megelőzték birtokpolitikai javaslatát és erőteljesebb telepítési tevékenységét.

Ámde neki is, mint mindenkinek, tapasztalnia kellett, hogy a munkás és cseléd életszínvonalának emelése *automatikusan nem következik be*. A nagybirtok több és jobb termelése — megfelelő értékesítés esetén — *lehetővé* teszi ugyan a nagyobb bért, de nem teszi azt bizonyossá. Hogy pedig a nagybirtok hatásosan tud védekezni a reá terhes intézkedések ellen, sőt előnyöket is tud magának biztosítani, ezt szerzőnk könyvének nem egy helyén tárgyilagosan megállapítja. Ilyen pl. „a végre nem hajtott gazdasági törvény” (92. l.), az, hogy „a kisbirtok aránylag több adót fizet, mint a nagybirtok” (200. l.) az, hogy „a kataszter megállapításánál a nagybirtokosok politikai befolyása érvényesült”, hogy „a nagybirtok nem fizet adót a területén lévő (cseléd-) lakóházak után” (203 l.), vagy pl. az, hogy a nagybirtoknak tulzott a tejnyeresége (256. l.). A nagybirtok belterjes művelése se olyan egyszerű, mint ahogy azt szerzőnk gondolja. Van olyan nagybirtok, amely belterjesen nem is gazdálkodhatik, pl. talajminősége, éghajlata, fekvése, eladósodottsága miatt. A belterjes nagyüzem kétségkívül sok munkást foglalkoztathat, de mindig erős a kísértés abban az irányban, hogy a munkást géppel helyettesítse. Ez áll különösen a latifundiumra, ahol a nagy távolság s a falvak hiánya a vándormunkások alkalmazásának is korlátot szab. De általában a belterjesség alapfeltétele — mint ezt szerzőnk helyesen hangsúlyozza — a termény- és állattárak megfelelő színvonalon tartása. Ez pedig mezőgazdasági kiviteli országban ismét kevésbé gazdasági, mint inkább külpolitikai kérdés (174. l.). A mezőgazdasági árak hullámozása szerint fog alakulni a belterjesség is és az azzal kapcsolatos munkásfoglalkoztatás is. Amint — ismét szerzőnket idézem — „a terményárak esése óta a magyar nagybirtokon is hanyatlott a belterjes művelési irányzat” — és

pl. „a superphosphat-fogyasztás 1928-tól 1933-ig 1,600.000 q-ról 500.000 q-ra esett vissza“ (124. l.), ugyanigy kellett a munkabéreknek is csökkenniök. Vagyis a belterjes nagyüzem jó konjunktura esetén *fizethet* ugyan több munkát, de hogy tényleg a lehetőség arányában teszi-e ezt, az meg nem állapítható és gyakorlatilag ki se kényszeríthető; viszont rossz konjunktura mellett a munkát természetesen leszállítani kénytelen. Itt van éppen a különbség a kisbirtokos-munkás és a nagybirtokon dolgozó munkás között: az előbbi első kézből kapja a jó árak eredményét, az utóbbi csak másodkézből és megcsonkítva. Rossz évek mellett pedig a kisbirtokos-munkás, ha éhbérért dolgozik is, munkaterét és a jövő reményét nem veszti el, míg a nagybirtokon a munkás feleslegessé válhat.

Azt a ma többnyire kiélezett vitát, hogy a kis- vagy nagybirtok tart-e el több embert, aligha lesz lehetséges tárgyilagos adatokkal lezárni. Ez nem egészen gazdasági, hanem némileg világnézeti kérdés és az egyes birtokok népeltartó ereje évenként fog változni a konjunktura hullámozásának megfelelően. Az üzem népeltartó ereje nem is annyira a nagybirtoknál, hanem inkább a latifundiumnál lesz kritikus és itt is főleg annál a latifundiumnál, mely összefüggő területet alkot. Pl. egy 30.000 holdas, együtt lévő birtok nehezebben látható el sok munkással, mint egy kétszer akkora, de sok falu határában elszórtan fekvő birtok. Igaz, hogy a latifundiumokból élők közé kell sorolni — ott végzett munkájuk és munkabérük arányában — a vándormunkásokat is. De az állandóan nagytömegű vándormunkással dolgozó latifundium félévekre bontja szét az ország tulsó felén lakó, neki munkát szolgáltató munkáscsaládokat, ami a szerzőnk által hangoztatott családvédelemmel össze nem egyeztethető. Latifundium és vándormunkás — ez világosan mutatja, hogy a föld és ember keresi egymást, anélkül, hogy egymással állandó kapcsolatot találna. Ugyancsak a latifundiumnál látjuk azt is, hogy a rajta foglalkoztatottaknak ott való letelepítése nem fogyasztja el az egész területet, úgyhogy ott még másoknak is lehet helyük. Pl. egy 1000 holdas birtoknak 30—40 családból álló cselédlétszáma harminc 25 holdas kisbirtokra való felosztás esetén éppen csak hogy ugyanott lesz elhelyezhető. De már 10.000 vagy 20.000 holdnál a cselédlétszám nem lesz 300—400 vagy 600—800 család, hanem a gépesítés folytán ennél kisebb.

A telepítéssel Lipták könyve több ízben foglalkozik. Van a könyvnek „A telepítés“-ről külön fejezete (40—45. l.), amely elsősorban a szociális célzatu telepítés mellett tör lándzsát, értve ez alatt azt, hogy az agrárproletáriátust saját otthonhoz, gazdasági udvarhoz juttassuk (43. l.), ami lényegileg munkástelepítés. A kiscgazdatelepítést — értve ezalatt a 30 holdas telephelyeknek gazdasági felszereléssel és forgótökével bíró telepesek részére juttatását — se ellenzi. Megnyugszik abban is, hogy a szükséges földet pénzintézetek birtokállományából, továbbá az állami elővásárlás gyakorlása által, sőt a nagybirtok adóhátralékának földben lerovásával (43. l.) fogják megszerezni. A könyv azonban ezenkívül több, más felirásu fejezetben is foglalkozik a telepítéssel és itt már arra a megállapításra jut, hogy „a telepítés befektetései elsősorban akkor indokoltak, ha a telepes gazdaságból nagyobb jövedelem származik, mint azelőtt, ez

a feltétel pedig a talajjavításnál és a legelők feltörésénél valóban fennáll.“ (241. l.). Itt már szerzőnk egészen *gazdasági*, mondhatnók üzleti alapra fekteti a telepítést. Kifejti, hogy nem ott szükséges a telepítés, ahol a szántóföldművelés eddig is kielégítő eredményt mutatott, hanem azokon a területeken, amelyeknek gyenge talajminőségét javítani lehet (130. l., 247. l.). Szerzőnk elfelejti, hogy a telepítés mindig rossz üzlet volt és még akkor is nagy közületi áldozatot kívánt, amikor a törököktől visszahódított területen osztották ki a telephelyeket. Ma azonban, mikor hódított terület nincs, a közpénzen végzendő talajjavítás pedig nemcsak nagy áldozatot jelent, de annak sikerülte is bizonytalan, a kiscgazdatelepítés is elsősorban *nem gazdasági*, hanem *szociális kérdés*. A lényeg az, proletárlakosságot akarunk-e vagy birtokos lakosságot? Mert ha csak gazdasági szempontból nézzük a kérdést, akkor a terméseredmények alapján úgy is okoskodhatunk, hogy szüntessünk meg minden törpe- és kisbirtokot s az egész országban legyen egy vagy több nagybirtok, hiszen akkor fog a lakosság is a legjobban szaporodni (53. l.). Tehát a gazdasági vétót a telepítés ellen alátámasztja a természetes szaporodás statisztikája is, mely szerint legjobban szaporodik a gazdasági cseléd. Kevésbé a mezőgazdasági munkás, még kevésbé a kisbirtokos (53. l., 72. l.). Ámde szerzőnk is tudja, hogy a *kvantitatív* népesedési politika mellett van *kvalitatív* népesedési politika is (48. l.). A szaporodás csak addig jelent igazi erőt, amíg a szaporodó népet illően tudjuk foglalkoztatni. Azontúl a szaporodás csak számot jelent, mely válságos időkben robbanáshoz vezethet. A telepítés *szociális* célja éppen az, hogy szaporítsa a kisvagyonukat és csökkentse a proletáriumot. Ez történik nemcsak a munkástelepítéssel, de akkor is, mikor a kiscgazda második, harmadik fiát letelepítjük és ezzel elproletárizálódását megakadályozzuk.

Lipták könyvének egyik pillére az a tétel, hogy a nagybirtok több munkát ad, mint a kisbirtok és hogy a munka bére tisztességes legyen, azt — megfelelő árszínvonal tartása esetén — béregyeztetéssel kívánja biztosítani. Ha azután ezek a feltételek egybevágna, akkor a birtokmegosztás közömbös. A fontos csak az, hogy a birtokban lévők fokozzák a termelést, mert ezzel fokozzák a munkát és a munkabért is. A nyugati országokra hivatkozás (204. l.) azonban azért nem helytálló, mert ezek mezőgazdasági beviteli országok, ahol a vám biztosítja a belföldi árakat és a termés minden fokozása a külföldtől való függést csökkenti. Nálunk ellenben a termés fokozása — mert ez a kiviteli többlet külső elhelyezésére kényszerít, — a külföldtől való függést még csak fokozza. A mezőgazdaság szociális terheinél szerzőnk megelégedik a gazdasági cselédtörvénynek arról a rendelkezéséről, hogy a gazda köteles a szegődményest betegség esetén — bizonyos határok közt — ingyen gyógyíttatni (95. l.). Mellesleg ugyanilyen ténybeli tévedés az elemi iskolák tandíjára való utalás (253. l.) is, mert a népoktatás ingyenes és csak beíratási díj van, de ez alól is a szegény gyermek mentesíthető. Szociális teher — munkabér — terményár között, szerzőnk helyes megállapítása szerint, szoros összefüggés van. A legnehezebb azonban — mint mindenütt — itt is a gyakorlati megoldás. Elég itt a mi mezőgazdasági bérmegállapító bizottságaink rövid történetére utalni, amelyek ellen azzal érveltek, hogy minimális bérek megállapítása esetén a birtok-

kos kevesebb munkást fog alkalmazni. Még nehezebben végrehajtható szerzőnek az az indítványa, hogy a többgyermekes munkás nagyobb bért kapjon (270. l.). A munkások és szegődményesek összes bére bizonyos hányadának levonása és országos alapba befizetése a munkást alkalmazó minden gazdát az OTI-nál is bonyolultabb adminisztrációra kényszeritené. Hiszen itt tulnyomóak a terménybérek s ezek értékének folytonos változása szinte leküzdhetetlen számítási nehézségeket okozna. Ehelyütt kell arra is rámutatni, hogy a nagybirtok napszamosainak egy része és pedig az, amelyet legelőször hívnak be munkára, a szegődményesek és egyéb állandó alkalmazottak hozzátartozói. A nagy munkáslétszámmal dolgozó üzem tehát elsősorban csak a már amúgy is kereső család munkajövedelmét fokozza és ezért a munkanélküliek számának apasztásához nem járul hozzá. A munkanélküliséget az ilyen üzem is csak akkor kezdi csökkenteni, amikor az alkalmazottak hozzátartozóin felül, további munkásokra van szüksége, ami főleg az idénymunkáknál szokott előfordulni.

A hitelről szóló fejezetben Lipták behatóan foglalkozik az adósvédelemmel és arra a megállapításra jut, hogy mivel a magyar mezőgazdaság nagyobb része adósságmentes, fontosabb érdek az új hitel, mint a régi adósok megvédése (157—159. l.). Szerzőnk főtétele a belterjesség és többtermelés lévén, csak természetes, hogy a hitelt a termelés fejlesztéséhez feltétlenül szükséges eszköznek tekinti. Elismeri ugyan, hogy „a mezőgazdaság... védtelenül áll a forgalmi gazdaságban“ (137. l.), de egyébként nagy optimizmussal tárgyalja a mezőgazdaság újabb hiteligenyeit és azoknak formáit. Arra nem tér ki bővebben, hogy a földművelés aránylag legkevésbé lévén rentabilis és liquid a kereskedéshez és iparhoz viszonyítva, egyedül nagyobb bonitása révén nem juthat — tisztán gazdasági alapon — olyan időtartamu és kamatozású hitelhez, mely sajátos természetének megfelel. Az egész adósvédelmet talán túl szigorú bírálatban részesíti — éppen saját álláspontja szempontjából. Mert hiszen, aki annyira a termelés fokozásában látja a mai magyar agrárpolitika feladatát, az törhet legkevésbé pálcát azok fölött, akik minden áron való többtermeléshez — hatósági biztatásra is — cél- és idényhitelekkel vettek fel s azokat az értékesítési válság miatt visszafizetni nem tudják. Az a feltétel, amit Lipták a jövőre nézve színté garantál, t. i., hogy az ártartás miatt a gazdálkodás rentabilis lesz, — a multak tapasztalatai alapján egyáltalán nem bizonyos.

Dicséret illeti szerzőt a közületi pénzügy és az agrárpolitika című fejezetéért, amely a magyar agrárirodalomban szokatlan alapossággal dolgozza fel az ifj. Wekerle Sándor által közkinccsé tett „Adóstatisztika“ adatait. Amit továbbá az adóáthárításról és adóetikáról mond, mind meggondolásra méltó, azzal a hozzáadással azonban, hogy az adóetika kétoldalu és az az adóztató hatalmat is kötelezi.

Behatóan bíráltuk Lipták könyvét, mint olyan művet, mely kiválóságánál fogva az ismertetésen túl a bírálatot — a szó nemesebb értelmében — megérdemli és el is bírja. Röviden azzal kell jellemezni ezt a könyvet, hogy az visszahatás az ifjabb nemzedék ama szárnyának írásművei ellen, amelyek a mai magyar agrárpolitikát radikális földreformra kívánják felépíteni. Lipták ezzel szemben a munka fokozását, a termelés belterjességét állítja oda egyetemes

gyógyszerként. Mind a két álláspont egyoldalú, mint ahogy pl. a túlzottan egyszerű adórendszer (188. l.) vagy éppen az egyetlen adó nem is egyoldalúsággal fenyeget. A magyar agrárpolitikát a többtermelés *egy* kártyájára feltenni nem szabad és — ami ennek a könyvnek a megítélésénél különösen fontos — a birtokpolitikai reformokat, ha azok szükségesek, a többtermeléssel megelőzni vagy fölöslegessé tenni nem lehet. A *minden áron* való többtermelés a közelmúltban már adósságba és adóhátralékba kergette a gazdák tekintélyes részét.

Az agrárpolitika feladatai oly sokoldalúak és egyáltalán nemcsak gazdasági természetűek, hogy pl. a kis- és nagybirtok, a termelés és értékesítés stb. kérdés-tömegeit kizárólag egyirányú, bármily logikusnak látszó megoldástervezettel dülőre vinni nem lehet. A társadalmi tudományokban alig van olyan „igazság“, amelynek ne lenne „ellenigazsága“. Mert az ember és annak szervezett csoportjai nem egyszerű mechanikai, hanem sokrétű lények és ezért a kívánt eredmény eléréséhez, de sőt csak megközelítéséhez is, sokféle, párhuzamos intézkedést kell tennünk.

Mattyasovszky Miklós.

Keményffi János és Mitnitzky Márk: Egy munkaszervezési akció előrelátható eredményei Magyarországon. (Konjunkturapolitikai tanulmány.) A Magyar Gazdaságkutató Intézet 10. számú külön kiadványa. Budapest, 1935. 58 l.

A konjunkturális depresszió folyamán a közgazdaság előbbutóbb oly állapothoz szokott elérkezni, melyet az jellemez, hogy a kihasználatlan termelési tényezők hasznosíthatók volnának s így a termelés térfogata megnövelhető lenne, ha az ehhez szükséges vállalkozási hajlandóság nem hiányoznék. Ha azonban a gazdálkodó egyedek anticipációi kedvezőtlenek, vagy ha a gazdálkodó egyedek netán viszonylag kedvező anticipációk mellett is, a közelmúltban szerzett tapasztalatok folytán nagyon óvatosak, azaz anticipációikat túlméretezett rizikó-százalékkal szorozzák meg: akkor a termelés megnöveléséhez szükséges beruházási tevékenység mégsem fog megindulni. Már pedig ameddig a beruházási tevékenység pang, addig a depressziónak folytatódnia kell, miután a körforgásból kiváló vásárlóerő (megtakarítások, üzemek leállítása) csupán beruházások révén juthat vissza a körforgásba. A depressziónak fentiekkel jellemzett stádiumában tehát az a helyzet, hogy a gazdasági közvélemény várakozásai mindenképpen helyeseknek bizonyulnak. Mert ha a várakozások — az anticipált rizikószázalékot is tekintetbe véve — kedvezőek, akkor a beruházási tevékenység megindul és ki is fizetődik, nem lévén a termelési tényezők tökéletesebb kihasználásának ekkor már naturálgazdasági akadálya. Ha viszont a várakozások kedvezőtlenek, akkor a beruházási tevékenység nem indul meg s így a várakozások ebben az esetben is helyeseknek bizonyulnak, miután a depresszió folytatódik s így az *egyes* vállalkozó, aki netán a közhangulat ellenére valamely investíciót hajtott végre, erre ráfizet. Kedvezőtlen várakozások esetén tehát a gazdaságpolitika circulus vitiosus-szal áll szemben és a konjunkturaelmélet művelőinek nagy része vallja azt a felfogást, hogy ezen a helyzeten

közmunkáknak járulékos jegybankhitelek útján való finanszírozásával tanácsos segíteni. Az elgondolás az, hogy az így forgalomba hozott járulékos fizetési eszközök, amelyek ugyszólván születésük pillanatában a közmunkáknál alkalmazott lázelőtti munkanélküliek béreként jelentkeznek, új (járulékos) szükséglet kielégítésére, tehát járulékos áruk vásárlására fognak fordíthatni. A termelési kapacitások kihasználatlansága és a munkanélküliség folytán a járulékos árumennyiségek előállításának általában nincs akadálya s így a piacon a többlet-pénzmennyiséggel többlet-árumennyiség állván szemben, áremelkedés nem következik be. A termelés térfogata tehát emelkedik, anélkül, hogy a pénzkreálásnak a hétköznapi értelemben vett „inflatórikus“ következményei lennének és ezenfelül remélhető, hogy a kereslet megnövekedése és a termelési viszonyok megjavulása következtében a magánosok anticipációi is kedvező irányban tolódnak el. Ebben az utóbbi esetben a közmunkák járulékos finanszírozásának konjunktura-nekilendítő, „begyújtó“ hatása is van.

A félig-laikus közvélemény nagyon hajlamos arra, hogy az ilyen tervekhez meg nem emésztett s így jelszavasan értelmezett, ugynevezett sarkalatos tételek alapján foglaljon állást. Egyesek szerint járulékos pénzt semmiképpen sem szabad forgalomba hozni, mert ez infláció megindítását jelentené, már pedig a háború utáni tapasztalat mindenkit megtaníthatott arra, hogy az infláció hová vezet. Mások szerint éppen azért kell járulékos pénzt forgalomba hozni, mert ez az inflatorikus természetű rendszabály alkalmas arra, hogy a válság és a depresszió folyamán bekövetkezett deflációt ellensúlyozza (refláció). Nyilvánvaló azonban, hogy az ilyenfajta érvelés nem érinti a kérdés elméleti és gazdaságpolitikai lényegét. A probléma lényege ugyanis kétségtelenül az, hogy mi lesz előreláthatólag a közmunkák során járulékosan forgalomba hozott pénz sorsa a körforgásban, — ez pedig attól függ, hogy mely közgazdaságra vonatkozóan vetjük fel a kérdést és mely időpontban vetjük azt fel. Ha a járulékos pénz kiválik a forgalomból, anélkül, hogy a termelés megnövekednék, akkor a rendszabály nem hatékony. Ha a járulékos pénz az árszinvonalat lényegesen emeli, más szóval, ha — legalább is nagyrészt — nem az árutermelés reális kiterjedése, hanem az áruk megdrágulása finanszírozódik a járulékos pénzzel, akkor a rendszabály káros. Ha viszont a járulékos pénzmennyiség nagyobb áruforgalomnak körülbelül változatlan árszinten való lebonyolításához vezet, akkor a rendszabály nyilván kívánatos.

A szerzők kiváló munkájának két nagy érdeme van. Az egyik az, hogy a problémát helyesen világítják meg, igen gondosan mutatván rá arra, hogy melyek azok a körülmények, amelyeket a gazdaságpolitikának közmunkatervekkel kapcsolatosan mérlegelnie kell. A másik az, hogy óvatosan körülírt premisszákból kiindulva számszerűen felbecsülni igyekeztek egy körülbelül százmillió pengőnyi közmunkákkal kapcsolatosan eszközölt pénzinjekció közvetett hatásait és pedig az ezidőszerű magyar viszonyokra vonatkoztatva. Más szóval, a szerzők megvizsgálták azt a kérdést, hogy előreláthatólag mily mértékben növekednék meg a magyar közgazdaság reális áruforgalma, ha az állam 100 millió pengőnyi járulékos jegybankhitelt fordítana közmunkákra.

A körforgás folyamán az a járulékos pénzösszeg, melyet az állam közmunkák keretében azelőtti munkanélkülieknek kifizet, állandóan kézről-kézre jár és több okból nem marad változatlan nagyságu. K. és M., akik a várható teljes effektus alsó határát igyekeznek felbecsülni, abból a feltevésből indulnak ki, hogy az egyes kézcserek alkalmával a legnagyobb „kiesési“ tétel a teaurálás folytán áll elő. Annak előrebecsátása után, hogy eme tétel valószínű számszerű alakulásának megállapítására a statisztika segítséget nem nyújt, 15—30%-ra becsülik azt a hányadot, mely az egyes kézcserek alkalmával teaurálás folytán válnék ki a körforgásból. A második kiesési tétel azáltal keletkezik, hogy a forgalom emelkedése a kincstár adóbevételeinek megnövekedésével járna, már pedig a szerzők — akik, mint mondtuk, az effektus előrelátható alsó határát igyekeznek megállapítani — felteszik, hogy a kincstár bevételi többletét adósságai csökkentésére fordítaná és hogy az így visszafizetett összegek ugyancsak kiválnának a körforgásból. Megvizsgálván azt a kérdést, hogy a jelenlegi adóbevételek mely része emelkednék előreláthatólag a forgalommal körülbelül arányosan, arra a következtetésre jutnak, hogy az egyes kézcserek alkalmával a járulékos pénzösszegnek mintegy 8%-a válnék ki a forgalomból a többletadófizetés következtében. Harmadik kiesési tételnek a mezőgazdasági kivitel csökkenése tekintendő. A mezőgazdaság terén a kínálat rugalmatlan lévén, a kereslet emelkedése a kivitel rovására menne, ami az effektus felbecsülésénél szintén kiesési tételnek veendő fel. A szerzők indokoltnak tartják azt a feltevést, hogy a mezőgazdasági termékek iránti kereslet a forgalom emelkedésének arányában nőne meg és a számszerű adatok azt mutatják, hogy ebben az esetben az a kiesési hányad, mely az egyes kézcserek alkalmával a kivitel csökkenése révén keletkezik, 6%-ot tenne. Elvileg további kiesési hányadnak tekintendő a járulékos vásárlóerőnek az a hányada, mely importcikkekre fordítatik és végül az a hányad is, mely az árszint emelkedése folytán nem a reális áruforgalom emelkedését, hanem az árdrágulást „finanszírozná“. De a szerzők kimutatják, hogy mindkét tétel előreláthatólag *elhanyagolhatóan csekély* volna. A behozatali hányadot annak a vizsgálata alapján becsülik fel, hogy a közelmúltban a közgazdasági forgalom változásai általában a behozatal mily mérvű változásaival jártak együtt. Ehhez előzetesen a magyar közgazdaság teljes áruforgalmát kellett felbecsülniök (1932/33: 8.7 milliárd pengő, 1928/29-ben még 16.4 milliárd volt), amit azoknak az adatoknak az alapján tettek, amelyek a még kiadatlan *Matolcsy-Varga*-féle nemzeti jövedelembecslés céljaira állítottak össze. A szerzők rámutatnak arra, hogy a devizagazdálkodás folytán a behozatali hányad ezidőszerint nem is tekinthető önálló kiesési hányadnak, miután a behozatal emelkedése arra kényszerítene a gazdaságpolitikát, hogy a kivitt nagyobb mérvű premizálás révén a többlet-behozatalnak megfelelő mértékben ama szint fölé emelje, amely szinten a kivitel egyébként lenne. Erre az ellentételre való tekintettel a behozatali hányad *az adott körülmények között* nem tekinthető önálló kiesési hányadnak, hanem a kiviteli premiumok emelkedése folytán, mint áremelkedési-kiesési hányad jelentkeznék.¹ Áremelkedés (ezenkívül

¹ L. fentebb, hogy az áremelkedés miért jelent „kiesést“.

elvileg azért mutatkozhatnék, mert a többlet-kereslet a mezőgazdasági oldalon a kínálat rugalmatlansága folytán az árakat emelhetné. De a szerzők a statisztika segítségülvételével nagyon meggyőzően mutatják ki, hogy százmilliós járulékos pénzinjekciót feltételezve, mindkét áremelő hatás előreláthatólag annyira csekély volna, hogy ettől a kiesési tételtől el kell tekinteni.

A járulékos vásárlóerő egyes „kézcseréinél” előálló kiesési hányadok összege ezek szerint az alacsonyabb tezaurálási hányaddal számolva 29%-ot, a magasabbal számolva 44%-ot tenne. Hogy ezt az eredményt könnyebben illusztrálhassuk, kerekítsük fel a 44%-ot 50%-ra, ami azt jelentené, hogy az állam által eredetileg forgalomba hozott 100 millióból az első kézcseré után 50 millió, a második után 25 millió, a harmadik után 12½ millió stb. maradna meg, vagyis *végtelen sok* kézcseré után a forgalom teljes emelkedése (a végtelen időben) 200 millió pengő lenne. A szerzők kerítés nélküli eredménye per analogiam azt jelentené, hogy a teljes reális többletforgalom a végtelen időben meghaladná az állam által eredetileg elköltött összeg kétszeresét, de nem érné el ennek az összegnek a háromszorosát. A munkaszerzési effektus ennél csekélyebb lenne, miután az alkalmazott munkaerők száma nem emelkednék a forgalommal arányosan. Munkájuk végén a szerzők összehasonlítják eredményeiket az azonos tárgyú külföldi kutatások eredményeivel, majd algebrailag kimutatják, hogy indokoltnak látszó feltevésekből kiindulva arra a megállapításra jutunk, hogy megközelítőleg a teljes effektus, melynek a kézcserék során a végtelen időben kellene mutatkoznia, már k. b. másfél éven belül eléretnék.

Befejezésül rá kell mutatnunk arra, hogy a várható teljes effektus *alsó* határának a felbecsülése *általában* még nem jelent „óvatosságot”, miután a két a priori elképzelhető veszély közül a kisebbik az, hogy a rendszabály nem mutatkozik hatékonynak, a nagyobbik pedig az, hogy a lélektani kihatások folytán inflatórikus jellegű és hamarosan összeomláshoz vezető folyamatok játszódnak le (mely esetben a 15–30%-os tezaurálási hányad helyébe — ellenkező előjellel — a pénz forgási sebességének lényeges megnövekedése léphet). Ha tehát a szerzők abban, hogy az effektus várható alsó határát becsülik fel, óvatosságot látnak, úgy *implicite* ezzel is kifejezik azt a nézetüket, hogy az akciónak ily szerény méretezése esetén az imént említett veszedelmes lélektani következményektől nem kellene tartani. Ez a nézetük indokoltnak látszik, miután oly ár-emelkedések, melyek inflációs pszihózist válthatnak ki a közönségből, nem mutatkoznának — hacsak a pszihózis nem tör ki minden reális külső indítók nélkül — és nem vezet maga azokhoz az ár-emelkedésekhez, melyek aztán tovább erősítik a pszihózist. De az ilyenfajta lélektani reakciókra való hivatkozással, amelyek a gyakorlatban szerencsére igen ritkán lépnek fel, a priori bármely rendszabály veszedelmes volta kimutatható.

Fellner Vilmos.

² Nyilván nem tekinthető inflációs pszihózist kiváltó „reális indítóknak” oly munkaszerzési akció végrehajtása, amely nem vezet az árak emelkedéséhez, vagy mint ebben az esetben, 1%-osnál jóval kisebb ár-emelkedéshez vezet, ha nincs inflációs pszihózis.

Preiser Erich: Grundzüge der Konjunkturtheorie
J. C. B. Mohr, Tübingen 1933. 160 l.

Szerző kiindul a konjunkturakutatás módszertani vitáiból és azok eredményét levonva megállapítja, hogy egyrészt a szóbanlevő dinamikai jelenségek kutatása nem szorítkozhatik az empiria és statisztika területére, hanem ki kell terjeszkednie az elméleti térre is, másrészt ma már az elméleti konjunkturakutatás különböző alapvető kérdései, sőt maguk a konjunkturaelméletek tekintetében bizonyos szintézis lehetséges.

A konjunkturaelmélet módszertani alapjainak kutatása kapcsán rövid utalás történik arra a fejlődésre, amelynek következtetésében az egyes konjunkturaelméletek tagozása a válságok szerinti primitív megkülönböztetéstől exogén és endogén elméletekre való kettéosztás felé vezet. Ezután Preiser röviden érinti a közgazdasági elmélet lényegét és az egyensúlygondolatot, majd megállapítja, hogy a konjunkturaelméletnek feltétlenül az egyensúlyban levő gazdasági szerkezetből kell kiindulnia. Ehhez kell azután egy olyan adatkonstellációt keresni, amely a dinamikus tényező szerepét tölti be. A tökéletes gazdasági rendre jellemző tényező által válik endogénné a konjunkturaelmélet. Külön fejezetet szentel szerző a monetáris konjunkturaelmélet kritikájának, majd az akkumulációs folyamat ismertetésének. Itt különösen figyelemreméltók a beruházásokról közölt gondolatai. Mindenekelőtt megállapítja, hogy a takarékoskodás egy-egyében még nem jelent akkumulációt. Csak akkor nő meg a termelői apparátus, ha a tartaléktőkék beruházásokra fordíthatnak. Ebből a szempontból két esetet különböztet meg. Az első eset, amidőn a takarékoskodás mérve nagyobb, mint a beruházásé. Ez azt jelenti, hogy tartalékok képződnek. A tartalékolás voltaképpen a kapitalizmust megelőző gazdasági fokok jellemző folyamata, mely a piaci gazdaság normális állapotában szerepet nem játszhat. A második esetben a beruházások nagyobbak, mint a takaréktőkeképződés. Itt két beruházási típust lehet megkülönböztetni, melyek elseje a fejlődő gazdasági társadalom termelő apparátusának bővítését szolgálja, másodika pedig az állandóan megmaradó keretek között szükséges átalakítások, javítások, stb. megvalósítását célozza. Amíg a klasszikus elmélet a tőkeakkumulációban látta a termelés kibővítésének döntő előfeltételét, mint amely egyszersmind a gazdasági fejlődésnek a népszaporulat mellett legfontosabb tényezője is, addig a modern elmélet a tőkeképződésnek ezt a szerepét megdöntötte annyiban, hogy előtérbe helyezte a járulékos hitelek lehetőségét, amelyek által előzetes takarékoskodás nélkül is kiterjeszthető a termelés. Mindkét említett investíciós típus esetében a takarékoskodás feladata átmeneti jellegű. Az első esetben lehetővé teszi az átmenetet bizonyos szélesebb keretekbe, a második esetben pedig a tőkeintenzívebb megoldásokba.

Igen érdekesek szerzőnek az akkumulációs folyamatot tárgyaló fejtegetései. Külön tárgyalja az autonóm és heteronóm takarékoskodás jelenségeit. Előbbi esetben az akkumuláció eloszlása állandó és adott. A két eset lényeges különbsége azokban a teljesen eltérő feltételekben rejlik, amelyek mellett a takarékoskodás nő és a fogyasztás csökken az első és második esetben. Az autonóm takarékoskodásnál a beruházandó tőkék legnagyobb része a hitelpiacon

át folyik, míg heteronóm takarékoskodásnál — növekedő nyereség formájában — közvetlenül a vállalkozókhoz kerül. Innen származik az önfinanszírozás lehetősége. Az autonóm folyamat keretében a kamatláb csökkenése jelzi a beruházások lehetőségét. Azok megvalósulásához szükséges még természetesen a fogyasztás valószínűsége is. A heteronóm folyamatnál az utóbbi megfontolások nem szükségesek, ellenkezően, ott a termelés kiterjesztése bizonyos kényszerűséggel jelentkezik. Ebben az esetben tehát — a szabályozó erő elmaradása folytán — az akkumuláció válsághoz vezet.

Ezekon az elgondolásokon építi fel *Preiser* a konjunktura-ciklusról szóló elméletét. Az akkumuláció lefolyásából következik az a tétel, hogy minden fellendülést visszaesésnek kell követnie. Ezt a visszaesést a hanyatlás fázisa előzi meg, amely a likvidáció fázisának is nevezhető. A visszaesésre következik a hanyatlás (*Abschwung*), mely hosszabb-rövidebb idő után a depresszió állapotába megy át. *Preiser* szerint már a depresszió folyamán kisebb mérvű javulás tapasztalható, ebből azonban nem kell szükségszerűen újabb konjunkturának következnie. Szerző különösen hangsúlyozza, hogy a depresszióból kivezető erő nem a fogyasztás növekedése, hanem a stagnáló beruházások újrafelvétele. Ebben az esetben a kulcsiparok révén feléled az egész közgazdaság. Hasonlóképpen a beruházások megakadása *Preiser* szerint „a visszaesés diszkontálása”. A beruházási tevékenység csökkenésének két oka lehetséges: az egyik, hogy a rendelkezésre álló tőkevolumen csökkenése folytán részben vagy egészben megszűnik a beruházások lehetősége. A másik lehető okot a beruházásokra vonatkozó *készség* hiánya jelenti. Ebben az esetben vagy az investíciókkal járó kockázat nagyobb a szokottnál, vagy pedig a remélhető jövedelmezőség kisebb. Szerző szerint ez az utóbbi ok az, amely az igazi visszaesést kiváltja.

Preiser konjunkturaelméletében tehát igen nagy fontossága van a beruházási politikának. Tekintettel arra, hogy ő a depresszióból kivezető utat a forgalomban levő vásárlóerő növelésében látja, nyilvánvaló, hogy arra a következtetésre jut, mely szerint ehhez elsősorban a megdermedt tőkék beruházása szükséges. Szerinte az elméleti tárgyalásoknál is figyelembe kell venni azokat a különleges (állami) kezdeményező erőket, melyekre az elhelyezkedni kívánó tőkéknek szükségük van.

Igen érdekes *Preiser* konjunkturaelméletének az a konklúziója, mely a konjunktura-ciklus feltétlen periodicitását tagadja. Ezáltal természetesen fokozott fontosságot tulajdonít az aktív konjunkturapolitikának. Ennek céljául konjunkturális hullámmegszakítások csökkentését jelöli meg. A hullámok teljes megszüntetését a kapitalista gazdasági rendben belül lehetetlennek tartja, azonban a gazdasági életnek a válságokkal szemben való, lehetőleg tökéletes ellenálló képességét jelöli meg a szociál- és gazdaságpolitika céljául. Ennek a célnak kell megfelelnie minden észszerű agrárreformnak, telepítésnek, paraszttvédelemnek, stb.

ujlaki Müller Pál.

Volpicelli Arnoldo: Corporativismo e scienza del diritto. G. C. Sansoni. Firenze, 1934. 203 p.

Szerző a hivatalos tekintélyű pisai korporativtudományi iskolának egyik legszármottevőbb tagja. Műve új utakat nyit meg a fa-

siszta államszemlélet jogi értékelésében. Arra a sokat vitatott kérdésre akar feleletet adni, vajjon a korporativizmus egy új gazdasági rendszernek, vagy pedig egy új jogrendszernek fekteti-e le az alapjait?

Fejtegetéseiben a filozófiának és a gyakorlati életnek a kapcsolatából indul ki. Az egyes társadalmi intézmények történelmileg kialakuló eszmei elgondolásokat fejeznek ki. Eppen ezért az élet tényeit csak akkor érthetjük meg, ha bele tudjuk ezeket helyezni a mindig uralkodó történelmi gondolatmenetbe. Így a jogi intézmények megértéséhez is csak a filozófia-történelmi megalapozottságon keresztül juthatunk. Az egy korban, egy időben jelenlévő jogi intézmények közös jellemvonása, hogy szerves egészükben, az általános jogrendben tükrözik vissza az uralkodó politikai felfogást, a szociális viszonyokat és az ezt megítélő társadalmi véleményyt. S bár a jog tiszta forma, mégis a társadalmi életnek, a történelmi valóságnak leghivebb jellemzője. A jogtudomány pedig csak akkor reális tudomány, ha — nem, mint eddig, a dogmatikai ideológiára épül, hanem — alapjaiban és felépítésében a történelembe és a politikába illeszkedik bele.

Művének talán az a része a legújyszerűbb, amelyben az így megadott elméleti megalapozottság után új utakat keres a jogtudományban a fasiszta jogintézmények elméleti alátámasztására. Lehetetlen a demokratikus-liberális társadalom jogrendjét lerombolni anélkül, hogy ennek helyébe egy elfogadható másikat ne ültetnénk. Helyesen jegyzi meg, hogy a társas együttélés új formájának megalkotásában egyik legjelentősebb szerep a jogászra vár. Ugyanis a jog által létrehozott új intézménysorozat, mely a valóságnak megfelel, van hivatva arra, hogy az új társadalmat, az új lelket a maga külső rendező erejével kialakítsa. A liberális állam, alap gondolatával ellentétben, szervezeti formájában bürokratikus merevséggel nehezedik a társadalmi életre. Ez az állam a maga széteső építményével a történelmileg kialakult osztályharcok között kénytelen fennmaradásának biztosítása végett, bürokratikus alakot öltetni magára. A bürokrata-tekintély kikényszerítésén túl, a társadalmi élet és az állami tekintély helyes összeegyeztetésére csak egy út áll rendelkezésrre és ez a korporáció. A korporáció állami szerv, mivel állami feladatot vállal magára, másrészt pedig önkormányzati közigazgatási szerv, mert benne közvetlenül a polgárok, vagy maguk a termelők kormányozzák, irányítják az ügyeket a saját és az állam elválaszthatatlan érdekében. A korporációra éppen úgy jellemző annak alakja, mint tartalma. Alakja az államiság jellegzetességével bíró társadalmi önkormányzati forma. Tartalma pedig: a társadalmi cselekvések államosítása, melyben az állam és az egyén, a hivatalnok és a polgár, a szerv és a személy egyesül.

A korporatív állam — mondja Volpicelli — minden más állami és társadalmi formát kizár logikai alapjának különbözősége miatt. A fasiszta államban a korporációk felállításának folyamata csak nemrég kezdődött meg. Ezek a korporációk azonban csak az első megjelenési formát mutatják. A gazdasági szükségszerűség hívta őket létre, mint egy hatalmas történelmi fejlődés új lendületét. Ma még a korporatív szervezettség mellett egyidejűleg fennáll az állam bürokratikus formája is. Ez azonban csak az átalakulás idő-

leges jelének tekinthető. A korporáció egy magasabb etikai és jogi formát jelent, mert számol azzal a ténnyel, hogy az állam lényege szerves kapcsolatban áll a termelők személyes tevékenységével. Szerinte a mai fasiszta állam a helyes történeti folyamatba állott be, — de mivel egy új korszakot átfogó társas életformáról van szó — az átalakulás stádiumában van. Egyformán egyesít még magában bürokratikus és korporatív elemeket. A korporációkat — a bürokratikus állam építi ki, s ettől bizonyos függőségbe is kerülnek. A fejlődés a teljes önkormányzatu korporatív államiság felé halad, melyben a korporációk nemcsak a gazdasági életet, hanem a társas élet minden megnyilvánulását magukba foglalják és szerves egymásbailleszkedésükkel feleslegessé teszik a bürokratikus állam felülről történő irányítását.

Volpicelli jogfilozófiai alapon vizsgálja a korporativizmust és végső konkluzióként ebben nem egy új gazdasági formát, hanem egy új jogrend kialakulását látja. Szerinte azonban ez új fejlődéseknek veti meg az alapját. Gondolatai mindvégig mélyenszántók, némely helyén azonban kétségkívül némileg misztikusak. Mégis nagy érdeme, hogy a korporativizmus tulajdonképpen tudományos megalapozói közé tartozik. A kezdeti nehézségek itt-ott kiütkeznek a könyvből, de az objektív szemléletet nem lehet megtagadni a szerzőtől. Hasznos olvasmány azok számára, akik a korporatív államban a fejlődés szempontjából örökéletű alapelveket keresnek.

Pécs.

Regős Ferenc.

Enquiry into Clearing Agreements. Geneva. League of Nations. 1935. 154 o.

A clearing-egyezményeknek az utóbbi években való rendkívüli elterjedése folytán a Népszövetség által kiküldött clearing-bizottság jelentése különös érdeklődésre tarthat számot. Fokozott mértékben érvényes ez nálunk, mert Magyarország az első egyike volt e rendszert alkalmazó országok sorában. 1931 óta Magyarország számos, külkereskedelmünk szempontjából fontos országgal kötött clearing-egyezményt és ma külkereskedelmi forgalmunk igen tekintélyes részben clearing-viszonyban álló országokra esik.

A bizottságnak az az alapvető megállapítása, hogy a clearing-rendszer a devizaforgalmat korlátozó és szabadvalutájú országok között csak úgy működhetik akadálytalanul, ha a kölcsönös kereskedelmi forgalom előbbire nézve kifejezetten kedvező alakulást mutat, Magyarország szempontjából annál is inkább messzemenő jelentőséggel bír, mert a clearing-tárgyalásokon egyik legfőbb törekvésünk rendszerint éppen ennek a szempontnak az érvényesítésére irányul.

Igen tanulságosak Magyarország számára a jelentésnek azok a fejezetei, amelyek a clearing-egyezményeknek a résztvevő országok külkereskedelmére és általában az egész világkereskedelemre gyakorolt hatásait világítják meg. E tekintetben a bizottság a Népszövetség titkárságának a jelentés egyik függelékében közzétett, statisztikai alapon végzett vizsgálódásaira támaszkodhatott. E hatások megállapításánál elsősorban az szolgált irányadóul, hogy egyfelől három szabadvalutájú ország: Franciaország, Svájc és Olaszország (amely

utóbbi csak 1934 decemberében vezetett be devizakorlátozásokat) és három, a devizaforgalmat korlátozó ország: Magyarország, Bulgária és Románia 1931-től 1934. évi külkereskedelmi forgalmából milyen hányad esett azokra az országokra, amelyekkel az illető országok clearing-egyezményt kötöttek. Az adatokból kitűnik, hogy Franciaország, Svájc és Olaszország kivitelében a clearingelő országokra eső hányad jelentősen emelkedett. Ezzel szemben a clearingelő országoknak Franciaország és Svájc behozatalában való részesedése nem növekedett, sőt Franciaország esetében erősen visszaesett. Csupán Olaszországnál észlelhető némi emelkedés. A devizaforgalmat korlátozó országok adatai az ellenkező fejlődést mutatják. A clearingelő országok részesedése Magyarország és Bulgária behozatalában jelentősen emelkedett, míg kivitelükben csökkent. Az a körülmény, hogy 1934-ben Magyarország kiviteléből a clearingelő országokra eső hányad növekedett, a német részről megnyilvánuló rendkívüli jellegű árukereslettel volt kapcsolatos. Románia esetében a clearing-egyezmények az adatok szerint úgy a behozatalra, mint a kivitelre kedvezőtlenül hatottak; mindamellett 1933-ig (mely év után a növekedő német nyersanyagszükséglet erősen befolyásolta Románia külkereskedelmét), a clearingelő országokra eső hányad a kivitelben jobban csökkent, mint a behozatalban. Ha azt vizsgáljuk, hogy a fentebbi országok külkereskedelmi mérlege hogyan alakult a clearingviszonylatokban, megállapítható, hogy Franciaország, Svájc és Olaszország esetében a clearingelő országokkal szemben való passzív egyenleg erősen visszaesett. Ezzel szemben Magyarország, Bulgária és Románia esetében a clearingelő országokkal szemben mutatózó aktív egyenleg csökkent, míg egyéb országokkal szemben a magyar és bolgár passzív egyenleg már 1933-ban aktívummá alakult át. Mindezek alapján indokoltnak látszik az a következtetés, hogy a clearing-egyezmények a külkereskedelmet szabadvalutájú országokban kedvező irányban, a devizaforgalmat korlátozó országokban viszont kedvezőtlen irányban befolyásolják.

A bizottság nagy súlyt helyez arra a megállapításra, hogy a clearing-egyezmények végeredményben az egész világkereskedelem összezsugorodását vonják maguk után. Már maga az a körülmény, hogy a clearingviszonyban lévő két ország kölcsönös külkereskedelme a kiegyenlítődés irányában halad, ilyen hatással jár, mert a kiegyenlítődés rendszerint a kisebb forgalom színvonalán jön létre. De ettől eltekintve, általánosan észlelhető az a jelenség, hogy a clearing-egyezményeket fenntartó kötött devizaforgalmu országok — szabadon felhasználható devizabevételeik csökkenésére tekintettel — korlátozni kénytelenek vásárlásaikat olyan országokban, amelyekkel nincs clearing-egyezményük és ezt csak részben ellensúlyozza az, hogy a szükséges árucikkeket a lehetőség szerint a clearingelő országokban igyekeznek beszerezni. A clearingen kívüli országok kivitelének tehát ennek következtében csökkennie kell, ami szintén a világkereskedelem csökkenéséhez vezet és pedig az ezzel együtt járó ár-hanyatlások folytán az értéket nézve is.

A közölt adatok azt is igazolják, hogy a nemzetközi kereskedelem fokozódó mértékben bonyolódik le két-két ország között, azaz az egyes országoknak a többi országokkal külön-külön való kereskedelmi forgalma mindinkább egyensúlyba jut, ami egyértelmű a háromoldalu külkereskedelem csökkenésével. A többoldalu clearing-

egyezmények kérdését illetően a bizottság a megkérdezett kormányokkal egyetért abban, hogy ilyen egyezmények kötése csaknem leküzdhetetlen akadályokba ütközik.

Különösen figyelemreméltók Magyarország szempontjából azok a megállapítások, amelyek egyes clearing-egyezményekben a devizaforgalmat korlátozó ország részére biztosított szabad devizahányadra vonatkoznak, mert az ilyen hányadok Magyarországra nézve nemcsak kereskedelempolitikai, hanem általános gazdaságpolitikai tekintetben is messzemenő jelentőséggel bírnak. A titkárság jelentése kiemeli azt a — Magyarország szempontjából rendkívül hátrányos — körülményt, hogy a különböző egyezményekben Magyarország részére biztosított szabad hányadok sok esetben egészben vagy részben a másik országon belül teljesítendő fizetésekre használhatók fel. E körülmény, valamint a szabad hányadok folytonos leszállítása folytán hiány mutatkozott szabadon felhasználható devizákban és így a nem clearingelő országokban való nyersanyagbeszerzés nehézségei növekedtek, ami hátrányosan hatott az ipari termelésre és a késztermékek kivitelére.

A bizottság a clearingrendszer számos hátrányának hangsúlyozása mellett is azon a nézeten van, hogy jelenleg nem lehet szó a clearing-egyezmények megszüntetéséről, hanem csak a devizaforgalomnak — legalább is külkereskedelmi téren való — felszabadítása esetén lehet az egyezmények fokozatos likvidálását megvalósítani. A devizaforgalom felszabadításával egyidejűleg adósságrendező egyezményeket kellene létesíteni, amelyek megszabadítanák az adós országokat az e tekintetben rájuk nehezedő bizonytalanságtól. A bizottság végül azt a — magyar részről örömmel üdvözölhető — felhívást intézi a hitelező országokhoz, hogy az adós országokat a normális állapotok helyreállítására irányuló törekvéseikben az ezekből eredő árubehozatal elősegítése útján támogassák.

Óvári Papp Zoltán.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue Economique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. III. No. 1. — Juillet 1935.

Alfonso Bandeira de Mello: *Les États-Unis et leur politique commerciale*. Ismerteti az Egyesült Államok külkereskedelmének fejlődését az utóbbi évtizedekben és az arra vonatkozó törvényeket. Rámutat a Fordney-Mac Cumber és a Hawley-Smot tarifák keletkezéseinek körülményeire és hatásaira. Északamerikának Délamerikával fennálló kapcsolatairól bővebben számol be. — Paul Hermite: *Le bill sur l'argent-métal ses repercussions mondiales*. Az 1934. évi Silver Purchasing Act felhatalmazta az amerikai kormányt arra, hogy a bankjegyállomány $\frac{1}{4}$ részéig ezüstöt vegyenek. A törvény nem az ezüstbányák érdekében került megvalósításra, sem az Egyesült Államok nemesfém-fedezetének növelése céljából, hanem azért, hogy az ezüst árfolyamát emeljék és stabilizálják. Ez a cél annál könnyebben is elérhető, mert a kormány által megvásárolható mennyiség ötszöröse a világ évi ezüstermésének. Amerika abból a meggondolásból kiindulva, hogy az ezüst árának 15 év óta tartó állandó esése nem volt hatás nélkül a nyersanyagok világpiaci árának alakulására, reméli, hogy az ezüst árfolyamának az idézett törvény következtében várható emelkedése kedvezően befolyásolja majd a nyersanyagpiacot. — Jean Steelts: *La nouvelle orientation du commerce extérieur et l'évolution de la production en Allemagne*. Németország ipari fejlődése és belső forgalmának emelkedése 1932. vége óta állandóan tart. A munkanélküliség jelentékenyen csökken. Komoly eredményeket értek el a nyersanyagokat termelő és pótló iparok fejlesztése terén. A fejlődés az „Arbeitsbeschaffung” hatalmas programjának keretében történik. A program célja a munkanélkülieket még az autarchikus gazdasági elvek megvalósítása árán is foglalkoztatni. A nagy munkaterv pénzügyi ellátása azonban kétségesse teszi, hogy a német birodalom folytatni tudja-e majd munkateremtő politikáját az eddigi iramban, mert feltehető, hogy a hitellel fedezett közmunkák inflációra vezethetnek, ha az állam munkaszerző politikáját továbbra is fenntartja. Ellenkező esetben, ha a közmunka-megrendeléseket csökkentik, a munkanélküliséget elkerülhetetlenül ismét növelni fogják, aminek természetesen összes kedvezőtlen következményei újból életbe lépnének. — Georges de Grand Ry: *Le marché charbonnier et les récents progrès dans l'utilisation des combustibles*. A szén és melléktermékei piacának alakulásáról, jelenlegi helyzetéről és jövő kilátásairól ad beszámolót. — J. Dubois: *Considérations générales sur les accords de clearing*. Az állam a clearingszerződések révén, ha nem is a külkereskedelem lefolyásába, de az annak során kiegyenlítésre váró követelések lebonyolításába beleavatkozik és így káros hatással van a külkereskedelmi forgalom alakulására. A legelterjedtebb állami kiegyenlítési mód, a clearing, természeténél fogva mindig kétoldalúságra törekszik: s ez a nagy hátránya a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok megváltoztatására vezet. Két clearingben lévő állam közül az, amelyiknek több követelése van, a másik részére behozatali könnyítéseket ad, csak azért, hogy saját exportörzei kivitelük ellenértékét megkaphassák. A clearing, amely mindig két állam közötti egyensúlyra törekszik, összehúzza a nemzetközi áruforgalmat, azonkívül még azzal a hátránnyal is jár, hogy a többet exportáló ország kivitelének ellenértékét rendszerint csak igen lassan, vontatva kapja meg. Ez utóbbi kikü-

szöbölésére több ország, így Franciaország és Belgium is, közpénzből előlegezi az exportőrök részére azt az összeget, amelyet a clearingből várnak. Dubois, a clearingek előnyösebb működése érdekében, több clearingnek egymással való összekapcsolását és nemzetközi kompenzációs irodát, a clearingek clearingjét javasolja. — *A gazdasági szemlében: The Hon. mr. C. G. S. Mackie: La Chine et l'argent-métal. — A pénzügyi szemlében: E. B. D.: Le rapport de la Banque des Règlements Internationaux.*

Vol. III. No. 2. — Aout, 1935.

François de Rougé: La crise pléthorique mondiale et la dévaluation rationnelle des monnaies. A világgazdasági válság megszűnését legfőképen az (aranyban kifejezett) áraknak országonkénti különbözősége akadályozza. Az egyes országok árszínvonalának egyensúlyba hozatala nélkül nem lehetséges a nemzetközi áruforgalom újbóli felélénkülését remélni. Kérdéses, hogy a magas árfolyamu valutával rendelkező országok meddig bírják magukat a túlságosan „jó pénz” kínai falai között fenntartani. A magas valutaárfolyamu, magas belső árszínvonalu országok részére a leghelyesebb eljárás az u. n. „racionális devalváció”. Csak az áraknak világpiaci esésével arányos mértékű pénzrontás segíthet ezeken az országokon. Ez a racionális devalváció védi meg a liberális gazdaságot a tervgazdasággal szemben, mert az utóbbit fölöslegessé teszi. Az ajánlott devalváció az összes államok jegybankjainak közös elhatározásával lenne végrehajtandó. — *P. G. Martin: Le marché financier d'Amsterdam.* Az amsterdami pénzpiac történetét ismerteti, bankjainak szervezetét, továbbá a kincstárnak a piachoz való viszonyát. Ezeken kívül azokat a speciális bankügyleteket, amelyek az amsterdami piacon különös mértékben kifejlődtek, végül rátér a gazdasági depressziónak az amsterdami jelenlegi pénz- és hitelviszonyokra gyakorolt hatására. — *W. W. Rosenberg: Le problème de l'assainissement des dettes privées.* A különböző gazdasági viszonyok között a felvett magánkölcsonök sulya különbözőképpen alakul. A mostani gazdasági válság következtében erős disproporcio érezhető a gazdasági válság előtt felvett és a válság ideje alatt visszafizetendő magánadósságoknál. Az adóssági teher különösen sulyal nehezedik az adósokra, akik általában minden országban éppen a gazdasági válság következtében rendszerint nincsenek olyan helyzetben, hogy kötelezettségeiknek teljes mértékben eleget tegyenek. Országonként más és más intézkedésekkel siettek az eladósodottak segítségére. Az állam gyakran csak tetemes áldozatok árán tudta az adósok helyzetét enyhíteni. — *Alfonso Bandeira de Mello: Les États-Unis et leur politique commerciale.* Brazília és az Egyesült Államok közötti külkereskedelmi kapcsolatot ismerteti az előző számban közölt cikk folytatásaképpen. — *Prof. Paul Berkenkopf: L'industrie des huiles minérales en Russie.* Oroszország ásványolajtermeléséről, fogyasztásáról, kiviteléről, továbbá az ásványolajtermékek szállítási körülményeiről, végül a termelés megszervezéséről számol be. — *A gazdasági szemlében: G. H. Bousquet Une preuve des bienfaits du libre-échange. — Ladislaus Gábor: Le niveau des prix et le commerce extérieur.* Polemizál A. Graziani-nak a Revue múlt évi októberi számában megjelent cikkével, amelyben Graziani azt fejtette ki, hogy a belső árszínvonal csökkenése külkereskedelmi szempontból nem hozza előnyösebb helyzetbe az országot, mert a külkereskedelmi viszonyok a komparatív költségek arányán alapulnak és így az általános árszínvonal csökkenése, úgy a behozott, mint a kivitt áru költségértékét egyformán érinti. Ez a megállapítás módosításra szorul, mert — Taussig és Pályi szerint is — a külkereskedelmi csereviszonyoknak csak egy része bonyolódik le a komparatív költségek arányán és ennél a csoportnál érvényes is

Graziani következtetése. A csereviszonyok nagyrésze azonban abszolút előnyökön nyugszik, a belső árszínvonal csökkenése, tehát a termelés olcsóbbodása itt már előnyös hatással van külkereskedelmi szempontból az illető országra. — *Emile Coni: Sur la nécessité de ne pas confondre le libéralisme politique avec le libéralisme économique.* — A pénzügyi szemlében: *E. B. D.: Le bloc de l'or au début de l'été.*

G. L.

Vol. III. Nr. 3. — Septembre 1933.

Gardini Dino: Le rôle du parti unique dans l'économie fasciste. A fasizmus nem indult pártnak, de hogy mégis Olaszország egyetlen pártjává vált, ebben közreműködtek a demokratikus alapon való egységre törekvés, az a nagy belső erő és az a mindent magával ragadó lendület, amellyel a fasizmus a Duce vezetése mellett új társadalmi rendet alakított ki. A fasiszta gazdaságban az „egyetlen párt”-nak van döntő szerepe. A korporációkra, valamint szindikátusokra való tagozódáson keresztül ez a párt biztosítja a kapcsolatot az egyesek és a kategóriák között, együttműködést létesít a kategóriákon belül, valamint ezek egymásközi viszonyában, végül összekapcsolja az államot az egyes kategóriákkal. — *Pigli Mario: Le marché intérieur et extérieur de l'Éthiopie.* Etiópia földje mezőgazdasági termelésre kiválóan alkalmas, kiterjedt erdősegei vannak és gazdag ásványkincsekkel rendelkezik. Pontos statisztikai adatok hiányában is megállapítható, hogy az ország kiviteli cikkek között kávé, bőr, szőrmék, méz és viasz szerepelnek, a behozatal jelentékeny részét pedig iparcikkek teszik. Gazdasági kincseinek kihasználása, kereskedelmének fejlődése csak utak építése, tőkebefektetés és megfelelő gyarmatosító munka után volna lehetséges, amely munka elvégzésére Olaszország hivatott. — *Carena Annibale: Le principe de la représentation politique dans l'état corporatif.* Ismerteti a korporációs állam lényegét, a politikai képviselőre hivatott szerveket s így különösen azt a szerepet, amelyet a kormányfő, a korporációs tanács és a képviselőház a mai Olaszországban betölt. — *Prof. Orsino di Camerota: L'Italie et les voies transafricaines.* Rámutat arra a növekedő fontosságra, amelyet Afrika Európa számára jelent és ismerteti, hogy Afrikában milyen horizontális és vertikális transzkontinális utakat kellene megépíteni a kölcsönös forgalom előmozdítása érdekében, valamint azt, hogy mi volna a jelentősége ezeknek az utaknak Olaszország szempontjából. — *Urbino Enrico: Un aspect de l'économie fasciste. Le financement de l'activité industrielle. Les „Enti Parastatali.”* Olaszország természeti kincsekben szegény, de ennek ellenére kénytelen iparát fokozatosan kifejleszteni, ami csak megfelelő védelem és támogatás mellett lehetséges. Ez a segítség erős vámvédelemben, az iparoknak juttatott közvetlen szubvenciókban és pénzügyi hozzájárulásban jut kifejezésre. Egyenként ismerteti azokat a szerveket, pénzintézeteket és egyéb egyesületeket, amelyeket a fasiszta állam iparának védelme és fejlesztése érdekében létrehozott. — *A. della Riccia: Stabilisation des monnaies et régime des matières premières.* Amikor a nagyobb államok, így Anglia és az Egyesült Államok pénzüket devalválták, ugyanekkor vámemeléssel nehezítették meg a behozatalt és a bevándorlást különböző intézkedésekkel tették majdnem lehetetlenné. Mindezzel arra kényszerítették azokat a kisebb országokat, amelyek elegendő nyersanyaggal nem rendelkeznek s így ezt csak árukivitellel szerezhetik be, hogy maguk is az elzárkózás útjára lépjenek és belső piacukat vámemeléssel, valamint devizáik és nemesfémkészletük kivitelének korlátozásával védjék meg. A pénz stabilizálásának legnagyobb akadályja némely állam önző, merkantilista politikája. Normális gazdasági kapcsolatok újrafelvétele még pénzstabilizáció esetében is csak akkor lehetséges, ha a nagy államok lebontják azokat a korlátokat, amelyek a szabad áruforgalomnak, a tőkeáram-

lásnak és a zavartalan kivándorlásnak útjában állnak. Szükséges ezenkívül a világ nyersanyagellátásának egységes rendszerbe való foglalása, amely lehetővé teszi a nyersanyagokban szegény államok zavartalan ellátását, valamint iparcikk-feleslegeiknek fokozottabb kivitelét. A nyersanyagellátás terén változásra annál inkább szükség van, mivel a természeti kincsek egyenlőtlenül vannak az egyes országok között elosztva, úgyhogy az ezekkel rendelkező államok mintegy monopolisztikus helyzetben vannak és állandóan meggátolják a világ-gazdaság természetes rendjének helyreállítását. Annak a vélekedésnek ad kifejezést, hogy ha a nyersanyagkészlet szabályozása nemzetközi alapon nem történik meg és ha a Népszövetség e tekintetben nem tesz lépéseket, elérkezik majd az idő, amidőn a nyersanyagban szegény országok szövetségbe tömörülve, kellő nyomást fognak gyakorolhatni a nyersanyag helyesebb elosztása terén és így a véletlen okozta adottságokat kiegyenlíthetik. — A gazdasági szemlében: *Clerget Pierre: L'économie de la consommation*. A közgazdaságtudománynak meglehetősen elhanyagolt területével, a fogyasztás lényegével, szerepével és gazdasági jelentőségével foglalkozik. — *Nappi Settimo Aurelio: Istituto Nazionale delle Assicurazioni d'Italia*. — *Porte Marcel: Vers l'Etatisation des assurances sociales en France*. A pénzügyi rovatban: *E. B. D. La situation économique de la Belgique*.

K. P.

The Economic Journal.

Vol. XLV. No. 479. — September 1933.

W. R. Scott: *An early draft of part of the „Wealth of Nations.“* Scott professzor, a „Royal Economic Society“ elnöke megtalálta Adam Smith nagy műve első 6 fejezetének eredeti kéziratát. — *Sir Robert Kindersley: Britain's Oversea Investments in 1933 and 1934*. Szerző évről-évre megvizsgálja Angolország külföldi kihelyezéseinek alakulását. A külföldi kormányoknak és hatóságoknak adott kölcsönökből eredő bevétel 1933-ban az 1932. évvel szemben is továbbcsökkent, jelenleg kb. évi 61 millió fontot tesz ki. Ez a jelenség azonban már a kamatlábnívó változására vezethető vissza. 1933-ban megállt a külföldön dolgozó angol részvénytársaságok osztalékvolumenjének csökkenése is s 1934-ben a viszonyok javulása folytán az osztalékok összege lényegesen emelkedett. Összesítve a külföldi kihelyezésekből befolyt jövedelmeket, az 1934. év túlhaladja az 1933. évi mélypontot, sőt a megelőző 1932. évét is. Az angol pénz- és tőkepiac figyelme elsősorban a sterling-blokk országai és a dominiumok felé fordul, ahova lassu tempóban bár, de mégis megindulnak az újabb kihelyezések és ez a kamatbevételek további emelkedését teszi valószínűvé. — *J. R. Hicks: Wages and Interest: The dynamic problem*. A modern tőketeóriák mindkét típusa — úgy a Clark-féle időfaktornélküli, mint a Böhm-Bawerk és Wicksell-féle termelési időszakos tőkeelmélet — statikus jellegű s a dinamikus gazdaságban nem tudja magyarázni a változó kamatot és változó munkabért. Szerző megkísérli egy egységes árut homogén felszereléssel gyártó, csereeszköz nélküli absztrakt társadalomban a kamat és munkabér változásainak effektusát megvizsgálni és keresi az összefüggéseket a munkabér és kamat nivójának emelkedése, illetőleg a munka és tőke iránti kereslet alakulása között. — *P. J. Thomas: India in the World Depression*. India egész gazdasága nyersanyagtermelésre volt beállítva, tehát a világpiaci áresésektől jobban szenvedett, mint az európai államok. Pénzügyei már a világkrízis beállta előtt megrendültek, úgy hogy Anglia külön bizottságot volt kénytelen a szanálásra kiküldeni. A válság több fázisban játszódott le és ereje csak 1934-ben tört meg, amikor — részben az amerikai gazdasági politika hatásként — India életében is érezhető javulás állott be és a nyersanyag-

árak emelkedése az elvesztett vásárlóerő egy részét visszahozta. A jövő követendő célkitűzései: a külkereskedelem volumenjének fenntartása, illetőleg a népesség életstandardjének jelentős feljavítása. — C. W. Guillebaud. *Income Tax and the „Double Taxation“ of Saving*. Már John Stuart Mill felvetette azt a gondolatot, hogy a jövedelemadózásnak az investíciókból eredő bevételekre való kiterjesztése kétszeres adózást jelent. Egyízben adózott a tőkés befektetett vagyonának bevallásánál, másodízben akkor adózik, amikor befektetett vagyonának gyümölcsét nyeri el. Ezek szerint az adózási rendszer a takarékoságot bünteti, mert aki egész keresetét elkölti, csak egyízben fizet adót, aki viszont annak egy részét gyümölcsözteti, az másodízben is kénytelen az adót leróni. Ezzel a gondolattal foglalkozva, szerző arra a következtetésre jut, hogy az állam funkcióinál fogva a tőkésnek olyan szolgáltatásokat nyújt, amelyeknek csekély ellenszolgáltatásaként jogosult a befektetésből eredő jövedelmet megadóztatni, másrészt a közvetett adórendszer amúgy is elsősorban a fogyasztót terheli. Így a kettős adóztatás teóriája szerző szerint helyét nem állja meg. — P. Ford: *Competition and the Number of Retail Shops 1901—1931*. — *Notes and Memoranda: National Income and Expenditure and the Measurement of Savings* (Myra Curtis). — *Output per Head in Great Britain* (Ely Devons). — *A fundamental objection to „laissez faire“* (Joan Robinson).

V. B.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató választmányi ülés.

Igazgató-választmányunk október 17-én Éber Antal elnöklésével tartott ülésén jelen voltak: Andreich Jenő, ifj. Boér Elek, Csizik Béla, Fekete Ignác, Gyulay Tibor, Heller Farkas, Ihrig Károly, Judik József, Kováts Ferenc, Neubauer Gyula, Sipos Sándor, Szigeti Gyula, báró Ullmann György, Vágó József, Varga István. A betegsége miatt távollévő K. Nagy Dénes helyett Varga István terjesztette elő a főtitkár jelentését, bejelentve, hogy a TEBE a társaságnak ajándékozta Matlekovits Sándor aranytollát. Az igazgató-választmány jegyzőkönyvi köszönetet mond az adományért. Az elnök indítványára az igazgató-választmány elhatározza, hogy Matlekovits Sándor halálának tizéves évfordulóján, november 30-án megemlékezik nagynevű elnökéről. Ez alkalommal Heller Farkas alelnökünk fogja felidézni Matlekovits emlékét. Éber Antal elnök pedig rádióelőadást tart Matlekovitsról. Ezután az igazgató-választmány a tartandó előadások és egy megrendezendő ankét ügyét beszélte meg.

Felolvasó ülések.

Szeptember 20-án Éber Antal elnöklete alatt tartott ülésünkön monori Kovács Gyula egyetemi magántanár tartott előadást „A külkereskedelempolitika újabb irányai“ címen. Kifejtette, hogy a nemzetközi irodalom újabban sűrűn tárgyalja a külkereskedelmi politika megnyilvánulásait. Általánosságban megállapítja, hogy ez a politika új formát vett, hogy rendszerei alakultak, melyeknek a szelleme, a

reciprocitás, azonos, de melyek megnyilvánulásaikban mások és mások. Leszögezi, hogy a legtöbb ország politikája az exportban a megélhetés szigorú feltételét látja, melyet kényszerűségből, áldozatok árán is folytatni kell, hogy az export az importok ellenértéke és azok mértékének szabályozója: az import viszont a mostohábban kezelt gyermeke, melynek megszokott adagait leszállítja. Az exportnak nehezebb a feladata. A jelen politika ismert indító okait (önállóságra törekvés, valutáris nehézségek, bizalmatlanság stb.) alig lesz lehetséges belátható időn belül hatálytalanítani s a külkereskedelmi politika kénytelen a hazai termelés egyedi körülményeihez alkalmazkodni. Az export kényszerű fejlesztése és az importot mérséklő feladatkör kétfelé osztja a politikai munkát és folyamatosan bizonyos rendszerbe tagozza a célhoz vezető és megválogatott megoldási módokat. Számosak e módok. A nemzetközi egyezmények megkötésének módja, szelleme, tartama megváltozott. A felek rideg üzleti számítások alapján alkuszna, az eredmény prehistorikus csere, a tartam rövidlejárata! Az idegenforgalomban is van már csere (csereutazás), átlásért állást adnak; a kompenzációs irodák mellett rendszeresített döntőbírók működnek. Emellett a vámuniós tervek nem aktuálisak, a regionális egyezmények megvalósulása a jövőre marad, a római egyezmény meghívójára nem jött válasz, a preferenciákról csak az amerikai Unió emlékezett meg a csehszlovák szerződésben.

Részletezésre térve, szemlélteti a revü *Szovjetország* külkereskedelmi monopóliáját, *Perzsia* engedélyezési rendszerét, mely közel áll az egyedűrsághoz, de nem az, *Spanyolország* konzervatív megmaradását régi összeköttetései fönntartása mellett, — mint különlegességeket. Majd tárgyalja *Anglia* nagyrabecsülését az egyéni kezdeményezés szabadsága és vezető elve iránt. Egyenként ismerteti a birodalom hírszolgálati, piacutatási, tanácsadó szerveit, exporthitel departmentjét, melyet a bankintézetek is támogatnak s végül szól az állami beavatkozás módszereiről, a kötelékekről, a subsidiumokról és a viszonosság alkalmazásáról, a kompenzációs megállapodásokra való hajlamosságról. *Japán* exportgildáiról nagy tájékozottsággal beszél; kiemeli azok önkormányzatát, de hozzáteszi, hogy azok alapítását a kereskedelmi kormányzat hagyja jóvá, elmondja, hogy a külképviseletek miként támogatják a gildákat a külső piacokon, hogy az új piacok hódításával járó kockázatot a gildák viselik. Ez a birodalom is viszonosságból ad mérsékléseket. Testes részét teszik a revünek az *amerikai Unió* külkereskedelmi politikáját igen kimerítően ismertető részletek. Viszonosság árán megvásárolt legtöbb kedvezmény rendszerének nevezi ezt a viszonossági és egyenlő elbánás elvének összeházasításából keletkezett új alakulatot, irányt. Jellemzi mmmmm elgondolását és célját. Hat szerződést már megkötött, 17 országgal még tárgyal. Nagy letkezett új alakulatot, irányt. Az Unió politikájával kapcsolatban a „discrimination“-ról szól, melyet érvényesít és megkövetel, mert nem akarja, hogy az Unió országa és polgárai rosszabb elbánásban részesüljenek, mint más országok portékája és üzletemberei. Nagy súlyt helyez a „harmadik országok“ klauzulájára, mely haladást jelent, tetszik és új! A *Németbirodalom* külkereskedelmi politikájában meglátja világosan a fennforgó kiviteli kényszert és a legszükségesebb import lehetővé tételére történő erőfeszítéseket.

Szól az ipari vállalkozások tőkebefektetésének tilalmáról és az exporttámogató közös kiegyenlítő alapról és az exportfrontról. *Franciaország* szükségrendeletei alapján beszél a kontingenspolitika bukásáról és a viszonyosságon alapuló vámmérséklésekre való hajlamoságról. A magánkompenzációk jövőjét látja a kormány elhatározásaiban. *Olaszországnak* súlyos exportkényszerűséggel kell számolnia és importja jelentős mérséklésére gondolnia. Legutóbb is kompenzációs intézetet állított, devizagazdálkodása ki van építve, importot ellenőrző hivatala igen szigorú, piaci árszabásokkal és deflációs rendelkezésekkel dolgozik. *Svájc* kivitele öt év óta vérzik. Kormányja milliárdokat követelő feladatokkal áll szemben. Frankját védő harcából diadalmasan került ki, ám kivitelének lassu sorvadását nem tudja megállítani! Sok figyelmet érdemel a munkajavak tehermentesítésére vonatkozó rendelkezése. Cégbejegyzett és oly vállalatoknak, melyek a múltban életképeseknek bizonyultak: segítséget ad oly külföldi rendelések átvételére, melyeket ezek egyébként nem tudnának átvállalni. Kifizeti nekik azon járadék összegét, mely felmerülne a munkanélküliek segélyezése címén, ha a vállalat részlegesen vagy egészen kénytelen volna üzemét leállítani. *Románia* változott külkereskedelmi politikáját a kikényszerített viszonyosság jellemzi. A behozatal és kivitel kiegyensúlyozása jegybankjára van bízva. Az importör magas felárat fizet a devizáért, a felár a kivitel jutalmazására fordítandó stb.

Az előadás Van Vlissingennek a nemzetközi kamarában elmondott és a világkereskedelem igen szomorú helyzetére jellemző néhány mondatával zárult.*

*

Október 17-én Éber Antal elnöklete alatt tartott ülésünkön *Halász Ferenc*, a Mezőgazdasági ipar r.-t. ügyvezető igazgatója tartott előadást „A konverziós probléma újabb alakulása” címen. Az előadás alapjául szolgáló tanulmányt a Közgazdasági Szemle jelen száma közli.

* Az előadó tanulmánya teljes egészében „A világgazdaság újabb jelenségei” c. sorozatának XIV-ik (októberi) füzetében jelent meg.

Magyarország és Ausztria gazdasági kapcsolatai.*

Először is bevezetésképp vessünk rövid visszapillantást a multra: az országaink közti gazdasági kapcsolatok fejlődésére.

Idézzük fel emlékezetünkben, hogy Ausztria és Magyarország között egyszer már és pedig 1850-ig vámsorompók állottak; csak ebben az évben jött létre az egyesített gazdasági terület és ezzel a következő 70 esztendő mindkét fél részére oly áldásos fejlődésének alapja. Az idők folyamán ezt a közösséget a politika ismételten komolyan veszélyeztette, mert az 1867. évi kiegyezés szerint a kereskedelmi ügyek nem közösek, hanem csak közös érdekek tárgyai s azokat mindkét állam önállóan — bár egymással megegyezve — intézi. Az ezen alapon létrejött vám- és kereskedelmi szövetség mindig 10 évenként ujittatott meg. Még emlékezünk azokra a nehézségekre, amelyek ezt a megújítást minden alkalommal veszélyeztették és különös elismeréssel gondolunk ma — olyan időkben, amikor a népek a gazdasági területek szétforgácsolása és a kölcsönös elzárkózás folytán jobban szenvednek, mint valaha, — azokra a férfiakra, akik bölcsességének mindig újból sikerült a gazdasági terület egységét a gazdaságtól idegen érdekek harcából kimenteniök.

Az 1918. év politikai átalakulásai a gazdasági kapcsolatokat is megszüntették. A háboru és a háboru következményeiként ránszakadt bajok mindenütt megszüntették azt az érzést, hogy még szorosabb összefogásra van szükség. Mindegyik ország maga felé rángatta a rövidebbé vált takarót, de egynek sem sikerült a maga részére szükséges részt biztosítani. Viszont azonban magának a takarónak mindig újabb részei mentek veszendőbe. Minden állam azt hitte, a takarékosságot ott kell kezdenie, hogy lakosságának szükségleteit lehetőleg saját termékeivel fedezze és a külföldről való behozatalt korlátozza. Ezzel azonban az országok nemcsak a saját külföldi piacukat veszítették el, hanem a termelésnek sajátos eltolódása következett be: olyan területekről, ahol a termelési feltételek kedvezőek voltak, most olyanokra tért át a terme-

* Budapestén, 1935 december 9-én tartott előadás.

lés, melyeken a feltételek kevésbé voltak kedvezők. Ennek folytán az áruk megdrágultak, az amugy is meggyöngült fogyasztási képesség még jobban leromlott és a kereslet és kínálat közötti aránytalanság még jobban kiéleződött.

A mi országaink sem tudták magukat e végzetes tévedéstől távol tartani és most kénytelenek azt látni, hogy a gazdasági együttműködés helyreállítása, a kitűnő politikai egyetértés ellenére is, olyan akadályokba ütközik, amelyeknek elhárítása nagy nehézségekkel jár. Míg azelőtt a két ország termelése egymást kölcsönösen kiegészítette, most lassanként sok területen éles verseny lépett ennek helyébe. *Ausztria* kénytelen volt az ipari foglalkozásokhoz való tódulást a mezőgazdasági termelés védelme és fejlesztése által csökkenteni és az őstermelő lakosság életfeltételeinek javítása révén lehetővé tenni, hogy a gyárakban, kereskedelemben és kézműiparban munka nélkül maradtak megint a mezőgazdaságban találjanak elhelyezkedést. *Magyarországnak* viszont arra kellett törekednie, hogy az ipari tevékenységet fejlesztve, egyrészt az elhelyezési lehetőségek hiányában bekövetkezett mezőgazdasági túltermelést csökkentse, másrészt a fogyasztásnak az iparosodással kapcsolatos emelkedése által a belföldet az agrártermékek szempontjából is felvevőkésebbé tegye. E program elfogadása és végrehajtása *Magyarország* részére könnyebb volt, mert hiszen az iparosodás minden haladó kultúra fejlődési vonalában fekszik, míg a városi lakosságnak az őstermelői foglalkozásba és életmódba való visszavezetése csak a legnagyobb szükség nyomása alatt és akkor is csak korlátozott mértékben lehetséges.

E fejlődésről eléggé tiszta tájékozást kapunk, ha a két ország egymásközötti háborúelőtti kereskedelmét statisztikailag összehasonlítjuk a mai áruforgalommal. Ez a statisztika ugyan nagyobb területekre vonatkozott, de azért megközelítően helyes képhez jutunk, ha mindkét oldalon a mai *Magyarországra* és *Ausztriára* a régebbi áruforgalom egyharmadát számítjuk. Az 1909—1913. évek átlagában a magyar szent korona országainak bevitele az osztrák birodalmi gyűlésben képviselt tartományokba kerek 1350 millió aranykoronát, az ellenkező irányu árumozgalom pedig 1450 millió aranykoronát tett ki. Ha ezen összegek egyharmadát vesszük összehasonlítási alapul, megállapíthatjuk, hogy a mai *Ausztria* bevitele *Magyarországból* az 1923—1929. évek átlagában 300 millió schillingnyi értékével a régi forgalom mögött annak mintegy felével marad el, míg *Magyarország* behozatala *Ausztriából* kereken háromnegyed résszel kisebb, mint a háború előtt volt. Ezek a számok eléggé jellemzik a gazdasági kapcsolatok katasztrofális visszaesését. Azonban az összehasonlításra kiválasztott évek, 1923—1929, olyan korszakba esnek, amelyben még — bár csak mesterségesen előidézett —

javulás, a gazdasági tevékenység fokozása és a jólét emelkedése voltak megfigyelhetők. Azóta a válság hatása alatt a két ország közötti forgalom a háborúelőtti időkből említett számok egyötödére ment vissza.

A kormányoknak nem lehet azt a szemrehányást tenni, hogy ne kíséreltek volna meg mindent a két ország gazdasági összeköttetéseinek újból való felélénkítésére. Mingyárt a vámhatárok felállítása után, 1918-ban, tárgyalások kezdődtek. Igaz, hogy ekkor csak arról volt szó, hogy a háború után fellépett nagy áruéhséget ki lehessen elégíteni és mindkét állam arra kötelezte magát, hogy megengedi fontos szükségleti cikkek bizonyos mennyiségének a másik szerződő fél területére való kivitelét. Az áruszükség azonban hamarosan megszűnt és a vételi érdek helyébe az eladási törekvés lépett, először csak a nélkülözhető áruknál, később azonban gyors egymásutánban áttérjedt ez a mindennapi szükségletek tárgyaira is. A megállapodások most alapvető változáson mentek keresztül: azon kötelezettség helyébe, hogy bizonyos kontingensek kivitelét engedélyezték, mindinkább a behozatali kontingensek engedélyezésének kötelezettsége lépett.

Ebben a stádiumban már szükségesnek mutatkozott, hogy az áruforgalmat a háborúelőtti idők kereskedelmi szerződéseinek mintájára általános megállapodásokkal rendezzék és 1922 márciusában létre is jött Magyarország és Ausztria között az első kereskedelmi egyezmény. Ez a legnagyobb kedvezmény elvén épült fel, még nem tartalmazott vámtételek csökkentésére vonatkozó engedményeket, hanem csupán igen részletes, speciális megállapodásokat a ki- és beviteli korlátozásokról és az e tekintetben kölcsönösen megadott kivételekről. Amikor azután később mindkét állam felemelte vámtarifáit, hamarosan szükségesnek mutatkozott, hogy az ezáltal az áruforgalomban előidézett nehézségeket kölcsönös engedményekkel enyhítsék. Ennek a célnak felelt meg az 1926 áprilisában megkötött pótegyezmény, amely igen részletes tarifális melléklettel bír. Magyarország vámmérsékléseket kapott mezőgazdasága és mezőgazdasági ipara termékeire, amellet pedig egyes ipari cikkekre is, amelyekben Magyarországnak kiviteli érdeke volt, ezzel szemben engedményeket adott a vámtarifa csaknem minden csoportjában; Ausztria szempontjából a papír és papíráruk, textilárúk, bőr és bőrárúk, kaucsukárúk, acél és acélárúk, valamint a gépek vámengedményei voltak a legfontosabbak.

Ezzel a szerződéssel azonban — amint ez az áruforgalmi statisztikából is kiderül — Ausztria és Magyarország kereskedelmi kapcsolatai elérték a tetőpontot. Már az 1928. év újabb pótegyezményt hozott, amelyben Ausztria mezőgazdaságának védelmében kénytelen volt bizonyos engedménye-

ket visszavonni vagy csökkenteni, mire Magyarország is a régi szerződés feltételeinek korlátozásaival válaszolt.

Hogy a mind erősebben fellépő korlátozó irányzatoknak véget lehessen vetni, 1931-ben egész újszerű eszközöz nyultak a két ország kereskedelmi kapcsolatainak megélénkítése céljából. A nagyobb mérvű gazdasági közeledés legnagyobb akadályá minden eddigi tárgyalásnál a legtöbb kedvezmény elve volt. Ez gyakran meggátolta olyan vámkedvezmények nyújtását, amelyek ugyan a szerződő féllel szemben — a termelési feltételek egymásközötti kiegyensúlyozottsága folytán — teljesen veszélytelenek lettek volna, de más államok erősebb versenye következtében mégsem voltak megadhatók. Ilyen kedvezmények nyújtásának ugyanis nyilván az lett volna a következménye, hogy az egyik fél által hozott áldozat felülmuta volna a másik szerződő fél előnyeit. Éppen ezért ilyen kedvezmények nyújtását meg kellett tagadni. A legnagyobb kedvezmény elve azonban, minthogy a békeszerződésekben is le volt fektetve, megdönthetetlen volt és megsértése a többi szerződő féllel szemben súlyos bonyodalmakra vezetett volna. Azt a kivezető utat találták tehát, hogy a szerződő felek — a kiviteli szubvenciók tilalmi elvének fenntartása mellett — nem emelnek kifogást *hitelkedvezmények* ellen, amelyeknek az a feladatuk, hogy a kedvezőtlen hitelfeltételeket harmadik államokkal szemben kiegyenlítsék. Hogy azonban ilyen hitelkedvezményeknek tulerős igénybevétele a saját termelésre ne legyen káros hatással, azok kereteit meg kellett a szerződésben állapítani. Ez úgy történt, hogy külön jegyzékekben állapították meg azokat a határozott árukontingenseket, amelyek részére hitelkedvezmény volt biztosítva, a hitelkedvezményt magát pedig számszerűleg korlátozták.

Nem volna jogosult az 1931. évi szerződést felelőssé tenni azért a visszaesésért, amely az áruforgalomban éppen ebben az időben élesebb formában jelentkezett. Ennek oka az a súlyos válság volt, amely a hitelviszonyokból és a bankoktól kiindulva, csakhamar a valutákat és az egész gazdasági életet is magával sodorta. A forgalom a legrövidebb időn belül legnagyobb kiterjedésének egyharmadára esett vissza és különösen Ausztria részére a be- és kivitel olyan kedvezőtlen arányát idézte elő (215:100), amely huzamosabb ideig elviselhetetlen volt. Ennek következménye volt a szerződés felmondása 1932-ben és egy szerződés nélküli állapot, amely 1932 július 15-től december 31-ig tartott.

Ebben a válságos időpontban az Ausztria és Magyarország közötti hagyományos jó viszony és a politikai egyetértés indították a kormányokat arra, hogy minden erőfeszítést megtéve, egy új kereskedelmi szerződéssel állják útját a gazdasági kapcsolatok további leromlásának. Közvetlenül a felmondás után megkezdődnek a tárgyalások, amelyek 1932

december 21-én újabb kereskedelmi szerződéshez vezetnek. Ez a szerződés lényegében fenntartotta a régebbi megállapodásokat. A tarifális egyezmények ugyan bizonyos korlátozásokat szenvedtek, ezt azonban a hitelkedvezmények további kiépítése bőven ellensúlyozta. De a legfontosabb újítás a zárójegyzőkönyvnek egyik pontja volt, amely szerint mindkét fél kölcsönösen biztosította egymást arról, hogy minden eszközzel a kivitel és behozatal közti jobb arány létrehozására fognak törekedni, a kölcsönös áruforgalmat mindegyik fél gazdasági szükségleteinek legjobban megfelelő mértékre emelve. E cél elérése végett csökkenteni kell az Ausztria terhére fennálló áruforgalmat és arra kell törekedni, hogy az egyenleg Ausztria Magyarországra irányuló kivitelét 50 százalékkal magasabb összeggel ne haladja túl. Egy minden két hónapban összeülő vegyes bizottság feladata a lefolyt időszak eredményeit felülvizsgálni és azokat az intézkedéseket megállapítani, amelyeket alkalmasaknak tart arra, hogy az elérni kívánt arány létrejöjjön. Ez a megállapodás nemcsak Ausztria részére szolgál biztosítékul, hanem alkalmazást nyer arra az esetre is, ha a magyar kivitel a szerződésben megállapított $1\frac{1}{2}:1$ arány alá süllyedne. A hitelkedvezményben részesült cikkek jegyzékét az 1932. évi szerződés a kontingensek felemelése és új áruk bevonása által lényegesen kibővítette. Különösen fontos volt Magyarország ígérete, hogy kontingentálási intézkedések révén az osztrák vágott- és gömbfa elhelyezését elő fogja mozdítani. Igen nagy jelentőségűek voltak azok a megállapodások is, amelyek a beviteli tilalmak kezelésére vonatkoztak, amely tilalmakat mindkét állam kénytelen volt a valutáris helyzet növekvő nyomása alatt elrendelni. A szerződés a legfontosabb kiviteli cikkek részére kielégítő kontingenseket állapított meg, továbbá azt az ígéretet is tartalmazta, hogy a másik szerződő fél áruival szemben a behozatali korlátozások nem fognak alkalmaztatni.

Ez a szerződés immár közel két éve van érvényben és meglegéddel állapítható meg, hogy legalább is azt az egy feladatot teljesítette, hogy a kereskedelmi volumen további csökkenését megakadályozta. El kell azonban ismerni, hogy a behozatal és kivitel arányában igen messzemenő eltolódás állt be, amely tulment az Ausztria által eredetileg kitűzött célon. A magyar kivitel visszaesése és az osztrák export emelkedése következtében a szerződésben megállapított $1:1\frac{1}{2}$ arány Ausztria javára kb. $1:1\frac{1}{5}$ arányban változott. Hogy azonban Magyarország hátrányára egy ilyen messzemenő eltolódás állott elő, ez sem a szerződésnek, sem Ausztria részéről a készség hiányának nem tulajdonítható. A vegyes bizottság minden kísérlete, hogy a magyar termékeknek nagyobb elhelyezési lehetőségeket szerezzen Ausztriában, megghiusult

olyan körülményeken, amelyek kívül estek a kereskedelem-politikai megállapodások keretein. Magyarország termése a mult évben nagyon gyenge volt és így nem láthatta el Ausztriát gabonával olyan mértékben, mint más években. Még nagyobb nehézséget okozott azonban a fizetési forgalomra vonatkozó megállapodás, amely mindnyájunk által jól ismert okokból a bevétel prémizálásához és a kivitel megnehezítéséhez vezetett.

Ezzel az államaink közötti gazdasági forgalom rendezésének ama részéhez érünk, amely a mai viszonyok mellett a kereskedelmi politikát és annak eredményeit döntően befolyásolja. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a legliberálisabb kereskedelmi politika sem vezethet az áruforgalom megélénkítéséhez, ha a fizetés módjára és idejére nézve nincs elég biztonság. Mint ismeretes, megkísérelték, hogy azokat a hátrányokat, amelyek a valuta védelme érdekében hozott szigorú ellenőrzési intézkedések és a külföldi fizetési forgalomban elrendelt korlátozások következtében álltak elő, kliringszerződésekkel enyhítsék. Ennek a révén a külföldi áruk kifizetése, esetleg más fizetések is, minők például az idegenforgalom, kamatok stb., a behozatali állam jegybankjánál zárolt számlákra történik, a jegybank nem transzferál, hanem a befizetéseket a kliringspartner jegybankjánál történt fizetésekkel kompenzálja. E kompenzáció alapján azután minden ország importőrjeinek a befizetéseit exportőrjei kifizetésére használja fel.

Ausztria volt az első ország, amely a fizetési korlátozások forgalomzavaró hatásaiból ezt a kivezető utat kereste és azt remélte, hogy ezáltal megakadályozhatja a külfölddel való áruforgalmának erősebb csökkenését. Az első ilyenmű szerződések azonban súlyos csalódást hoztak, mert a tartozások és követelések kompenzációja a sillingnek az aranyhoz való, törvényben megállapított értékviszonya alapján történt. Már most az eltérés a sillingnek már akkor fennálló tényleges csekélyebb aranyértékétől azt eredményezte, hogy az osztrák importőr külföldi árutartozását aránylag csekélyebb sillingösszeggel tudta fedezni és így prémiumot élvezett a belföldön való vásárlással szemben, ami arra indította, hogy szükségleteit lehetőleg a külföldön fedezze. Megfordítva pedig az exportőr, hogy a költségeinek megfelelő sillingösszeget megkapja, kénytelen volt exportárait oly magasan megállapítani, hogy a többi államokkal való versenyben alulmaradt.

E helyzet következménye az volt, hogy az osztrák kivitel az 1931 októberétől 1932 áprilisáig terjedő hónapokban ijesztő módon visszament, ami viszont a devizahelyzetre idézett elő további nyomást. Ilyen körülmények között nincs más kivezető ut, mint az elértéktelenedés okait megszüntetni, a valuta árfolyamalakulásának szabad utat engedni és a forgalmat megszabadítani azoktól a bilincsektől, amelyek a pánik

és a tőke menekülésének megakadályozása szempontjából átmenetileg elkerülhetetlenek. Mi Ausztriában sikeresen tértünk erre az utra. Nem volt könnyű ut és éppen olyan nehéz az is, hogy a mai idők válságos állapotai közepette az új paritást szigorú budgetpolitikával fenntartsuk, amikor azok a követelések, amelyeket az állammal szemben a munkanélküliség megszüntetése, illetve a munkanélküliek ellátása tekintetében támasztanak, alig hozhatók összhangba azokkal az összegekkel, amelyekkel az adófizetőt meg lehet terhelni.

Amikor Ausztria megint elérte valutájának szabad árfolyamalakulását, egyes államokkal, amelyeknek szabad devizagazdálkodásuk volt, megszűntek a kliringszerződések, más államokkal szemben pedig a lehetőség szerint érvényre jutott a szabad árfolyamalakulás elve. Csak Magyarországgal szemben maradt érvényben a kliringszerződésben a régi elszámolási viszony. Ennek a következménye főleg Magyarországra volt kedvezőtlen, de Ausztria részére sem kielégítő. Mint már említettük, az osztrák piac felvevőképessége a magyar árukkal szemben éppen ezáltal erősen korlátozódik és a magyar kivitel állandóan lemorzsolódik. Az osztrák kivitel azon prémium hatása alatt, amely az osztrák áruk olcsó bevásárlási lehetőségében rejlik, emelkedik ugyan, azonban ezáltal a fizetési mérleg tételeiben eltolódást okoz és csökkenti Magyarország követeléseit, amelyek e mérleg helyreállítására rendelkezésre állanak. A következmény a fizetési határidők kitolódása és Ausztria Magyarországgal szemben fennálló befagyott követeléseinek növekedése, amit azáltal sem lehet kiküszöbölni, hogy Ausztria felemeli a magyar áruk behozatalára adott kedvezményeket.

E tény felismerve, mostanában döntő lépésre került a sor, amely tagadhatatlanul bizonyos kemény intézkedéseket jelent, de reméljük, a kivezető utat is jelenti a mai ki nem elégítő helyzetből. Megállapodás történt, hogy a Magyar Nemzeti Bank a kliringere való befizetéseknél 1935 november 27-től kezdve pótlékot szed, amely pengőben való számlázásnál az osztrák hitelező terhére, más valutában való számlázásnál pedig a magyar adós terhére megy. Az ilyen módon nyert többletet a magyar exportőröket megillető összeg emelésére használják fel. Kétségtelenül nem mindennapi dolog, hogy az említett módon a már lekötött és lebonyolított üzletekre nézve a vevő és eladó számadásait felborítsák. Ez az eljárás azonban mégis indokolt azáltal, hogy a Magyarországgal fennálló kliring hónapok óta ismert helyzetét tekintve számolni kellett valami ilyen vagy hasonló intézkedéssel s az érdekelteknél az óvatosság megkívánta az elszámolási árfolyam várható megváltoztatásának tekintetbe vételét. A jövőre nézve azonban azt reméljük, hogy az új megállapodás a Magyarországgal való üzletet reális, a viszonyoknak megfelelő alapra fogja he-

lyezni, amint hogy azt is reméljük, hogy a magyar kivitel Ausztriába megint emelkedni fog és ezáltal a kliring erő sődni fog. Hiszen más viszonylatokban is azt a tapasztalatot szereztük, hogy a helyes elszámolási árfolyam helyreállítása az exportképességre többet jelent akármilyen magas prémiumoknál.

Az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolatok képe nem lenne teljes, ha az áru- és fizetési forgalom beható ismeretetését nem egészítenők ki az utazási forgalom és szoros kulturális kapcsolatok megemlítésével, amelyek a két országot összekapcsolják. Azon nehézségek ellenére, amelyeket Magyarország devizagazdálkodásának a szükséges fizetőeszközök megszerzése okoz, a magyar kormány az elmúlt nyáron köszönetet érdemlő módon olyan intézkedéseket léptetett életbe, amelyek állampolgárai részére lehetővé tették osztrák nyaralók felkeresését. Másrészt mi is megelégedéssel jegyezhetjük fel azt a növekvő érdeklődést, amely Ausztriában nemcsak Magyarország szép fővárosa, hanem a Balaton híres környéke és más ismert nyaralók iránt mutatkozik. Mindkét államot érdekközösség fűzi össze, amelyet nem tudott a háboru utáni idők sok viszontagsága sem felbontani. Mindkét állam őrzi a hagyományokat, amelyek a korábbi közösség alapját adták; ehhez járulnak a két nép szellemi és kulturális kapcsolata, amelyek oly régi idők óta fennállanak és amelyeknek a mi viszonyunk szempontjából döntő befolyásuk van.

Szoros szomszédságban, kis területen több mint ezer éve él két nép, amelyek minden időkben szilárd életakarásról tettek tanúságot és amelyeknek hazaszeretete az egész világon ismert tény; ehhez járul a magyarnak és az osztráknak az emberi alkotások minden terén való ügyessége és érzületük igazi nemessége, amely a múltban számos alkalommal mint igazi szövetségeseket állította őket egymás mellé harcokban, győzelmekben, de szenvedésekben is. És így úgy politikai, mint gazdasági kérdésekben a tárgyalásokhoz két régi barát ül le, akik ismerik egymást, akik — mint ez már barátok között is előfordul — időnként rosszat is mondanak egymásról, de akikben megvan a becsületes akarat, hogy ebben az érdeellentétéktől szétszaggatott világban példát adjanak arra, hogy magas célokért jó egyetértéssel, amely minden nehézség ellenére sem értékben, sem erőben nem csökkent, sok jót lehet alkotni két nép érdekében, amelyek egymás mellett élnek és egymásra vannak utalva.

Buresch Károly.

Naturalizmus vagy logika?

Neubauer Gyula a Szemle f. évi 6—8. számában magas színvonalu tanulmányt irt a közgazdasági naturalizmusról. E tanulmányában olyan kérdéseket és gondolatokat vet fel, amelyek hozzászólást és megvitatást kívánnak. Mivel pedig e kérdések azokkal a gondolatokkal, amelyeket „Energiatan és pénzelmélet” című munkámban tettem közzé, a legszorosabb kapcsolatban állanak, szükségét érzem annak, hogy e nagy-jelentőségű tanulmány egyes részeihez hozzászóljak.

Mielőtt azonban ezt tenném, *Neubauer*-nek egy pár, a közgazdasági naturalizmust illető általános megjegyzésére kell kitérnem.

Teljes mértékben igazat kell adnom *Neubauer*-nek abban, hogy a természeti törvények a közgazdaság terén nem alkalmazhatók. De csak abban a formában nem, amint azok a természeti jelenségekre érvényesek, mert hiszen a közgazdasági élet jelenségei nem folynak le a természeti törvények szigorúságával és exaktságával. Nem vitatható az sem, hogy a szemléleti módoknak valamely tudományág kialakításában, kérdéseinek megvilágításában igen nagy szerepük van. Különösen nagy szerepük van a gazdasági életben, ahol az eseményeket bizonyos mértékig a társadalmat berendező akaratunkkal irányíthatjuk és befolyásolhatjuk.

Az azonban a leghatározottabban megállapítható, hogy bizonyos természeti alaptörvények mégis érvényesülnek a maguk teljességükben a gazdasági életben is és ezek akkor, ha a gazdasági élet a logikával ellentétbe kerül, az egész társadalmat nyilvánvalóan a lehetetlenülés kőfalának viszik neki.

Kétségtelen az is, hogy a közgazdaságtan szellemi tudomány, sőt az ideális közgazdaságtannak társadalmi tudománynak is kellene lennie. A természeti törvények tehát nem is lehetnek ezen a területen a maguk exaktságukban érvényesek. De főként abban az alapkérdésben, hogy mi lehetséges és mi nem, mégis a természeti törvények az egyedül irányadók és döntők és ezen semmiféle szemléleti móddal nem tudunk változtatni.

Ilyen törvény például az erők egyensúlyának a törvénye. Hogy a kis erő a nagyobb erővel nem tud egyensúlyt tartani, ezt a tényt még a közgazdaság terén sem vagyunk képesek semmi-

féle szemléleti móddal megváltoztatni. Ez a törvény például nemcsak a természeti életben, hanem a társadalomban is a maga ridegségében érvényesül, sőt érvényesült a nem nagyon távoli múltban is, aminek bizonyossága kifelé egy vesztett háború, befelé pedig az elvakított népdüh romboló felszabadulása. De hogy az erők egyensúlyának a törvénye a közgazdasági életben is érvényesül, bizonyítja a letűnt inflációs idő minden keserű és szomorú tapasztalata.

Ha mi az igazságot keressük, akkor nem szabad a tudományos gondolkodás egységének hiányát kizáróan a szemléleti módra visszavezetni. Elvégre a gondolkodásban is vannak bizonyos logikai alapigazságok, amelyek minden téren, minden körülmények között, feltétlenül és megingathatlanul érvényesek és ezeknek az érvényét szemléleti módokkal megváltoztatni nem áll módunkban. Ha pedig ezeket megváltoztatni nem tudjuk, mert függetlenek a szemléleti módtól, akkor azoknak a közgazdaságtan terén is érvényeseknek kell lenniök. Ha pedig nem érvényesek, akkor mégis talán azoknak a feltevése állhat az igazsághoz közelebb, akik nem a logikai alapelvek érvényességét, hanem a szemléleti mód helyességét vonják kétségbe.

Ilyen logikai alapelv, logikai principium mingyárt a két első. Ezek:

1. Az *azonosság elve* (principium identitatis), amely szerint minden dolog azonos önmagával;

2. az *ellentmondás elve* (principium contradictionis), amely szerint egy dolog sem lehet azonos a neki ellentmondó dolgokkal.

E két tételt nagy filozófusunk, *Pauler Ákos* egy közös alapvető tételbe foglalta össze, amely így hangzik:

I. Minden dolog csak önmagával azonos.

Minthogy pedig a közgazdaságtan szemléleti módja ebbe az I. alatti tételbe a legélesebben ütközik, feltehető, hogy a hibát mégis a szemléleti módban kell keresni.

Ütközik pedig a közgazdaságtan ebbe a tételbe akkor, amikor a pénz névleges értékével számol és elmulasztja számotvetni azzal, hogy a pénz értékében változások mennek végbe és elmulasztja a változások kiegyensúlyozásáról gondoskodni. E változások azonban abnormális időkben különösen erősen jelentkeznek és ilyenkor érvényre jut az erők egyensúlyának természeti törvénye, amely a gazdasági életet felborítja. Ez a legtermészetesebb következménye annak a szemléleti módnak, amely a megváltozott dolgot azonosnak, vagyis mennyiségről lévén szó, egyenlőnek veszi a meg nem változottal.

Az I. logikai alapelv szerint minden csak önmagával lehet azonos, valamely megváltozott mennyiség nem lehet azonos a meg nem változottal. Ez azt jelenti, hogy 1 csak 1-gyel lehet egyenlő, de nem lehet egyenlő annak bármilyen meg-

változott mennyiségével, esetleg hányadával, éppen így annak ezerszeresével vagy billiószorosával. Nem lehet tehát csodálkozni azon, ha a logikátlanságnak ilyen súlyos méretű kiütkezése miatt akadnak olyanok is, akik a szemléleti mód tökéletesítésével tartják az igazságot jobban megközelíthetőnek.

Ennek előrebocsátása után, rendkívül öröndetes dolognak tartom, hogy maga *Neubauer* is szükségét érzi annak, hogy az érték fogalmát tisztázzuk. Szóbanforgó tanulmányának III. fejezetében nagy filozófiai felkészültséggel foglalkozik ezzel a kérdéssel és az értéket igen helyesen, mint a gazdasági élet alapvető jelenségét jelöli meg.

A továbbiakban a gazdasági értéknek a filozófiai érték-elmélettel való kapcsolatát tárgyalja. Igen érdekes irodalmi adatok felsorakoztatása után maga is kijelenti, hogy „a természettudományi értékfogalom léte előtt szemet hunyni nem lehet. Ez pedig a közgazdaságtant azért érdekelheti, mert a természettudományi energiaérték és a közgazdaságtani hatásérték közötti összefüggés már az elnevezések rokonsága folytán is valószínű és így feltehető, hogy az értékelméletben újabb tisztázást nyerhet a közgazdaságtannak a természettudományhoz és pedig különösképpen a technikához való viszonya“.

Bár anélkül, hogy nekem célkitűzésem naturalista munkálkodás lett volna, reduktív gondolkodásaim során mégis éppen ez a *Neubauer* által tett feltevés lett munkámnak úgy szólván a lényege és a gazdasági élet megmagyarázhatatlan jelenségeinek közelebbi vizsgálata vezetett éppen ahhoz, hogy én is a természettudományi energiaérték és a közgazdaságtani hatásérték közötti összefüggést keressem. Sőt akkor, amikor a gazdasági értékben egy energiafajt véltem felfedezni, ezzel úgy gondolom, hogy a *Neubauer* által oly szépen megfogalmazott célt tulajdonképpen el is értem, vagy legalább is nagyon megközelítettem. Megoldásom azonban *Neubauert* nem elégti ki és a maga részéről a fogalmakat másként csoportosítva, más eredményhez jut.

Azt mondja, hogy „a természettudományi energiaértékben hatékonysági értéket lát (*Wirksamkeitswerk*)“, amelyet változatlan és örökkévaló értéknek tekint és amelyre a közgazdasági hatásérték, mint relatív érték visszavezethető. „Ez az abszolút valósági érték, mint ahogy a hatékonyság értékét másképpen nevezhetnők, először a technikában relativizálódik, mint *használhatóság* (*Brauchbarkeit*), azután pedig tovább relativizálódik, mint *hasznosság* (*Nützlichkeit*), a gazdaságban. Az elvont természettudomány hatékonyságértéke tehát az alkalmazott természettudományban *használhatósági érték*ké, a közgazdaságtanban pedig *hasznossági érték*ké változik át.“

Neubauer-nek ezt a gondolatmenetét a magam részéről még befejezettnek nem tekinthetem. Már a kiindulás pontját sem tudom teljesen magamévá tenni. Hiszen akkor, amikor az elvontság légköréből a gyakorlati élet mezejére lépünk, ami tulajdonképpen minden tudomány célja kell, hogy legyen, akkor igénytelen nézetem szerint a természettudományi energiaértékben nem láthatunk abszolútumot. A természettudományi energiaérték a tértől és időtől nem független, tehát változó, relatív, ami a közreható erők nagyságrendjétől függ. Nem az, mint a filozófiai értékek: a szépség, a jószág és az igazság, amelyek tértől és időtől függetlenek, valódi abszolút ideálok, amelyek felé csak törekedhetünk, de azokat soha el nem érhetjük. Az energiaérték, mint olyan, nem is lehet étikai célkitűzés tárgya. De ettől eltekintve, a fogalmak szétágasztatásában gondolom, hogy nem lehet a közgazdaságtanban a *hasznosságértéknél* megállni. Ha már a *hatékonyság* (*Wirksamkeit*), *használhatóság* (*Brauchbarkeit*) és a *hasznosság* (*Nützlichkeit*) fogalmait a természettudományi energiaértékek terére is bevezetjük, akkor nem zárkozhatunk el annak vizsgálata előtt, hogy e fogalmak miként illenek nemcsak a gyakorlati, de az elvont természeti tudományban is megkülönböztetett aktív és potenciális energiaértékekre. E tekintetben ugyanis az az érzésem, hogy a potenciális energia a használhatóságot, az aktív energia azonban a hatékonyságot képviseli. A potenciális energiák ugyanis a halmozó, raktározó képességükkel válnak használhatósági értékke, az aktív energiák azonban a folyamatos hatáskifejtéseikkel lesznek hatékonysági értékekké. A nagy természeti életben állandó átalakulási folyamatok mennek végbe, az aktív energiák raktározódnak a potenciális energiákban és ezek ismét felhasználatnak aktív energiává való átalakításuk közben. Ugyanezeket a folyamatokat megtaláljuk a gazdasági életben is.

Neubauer szerint most már a természettudományi energiaértékek a közgazdaságban egyszerűen hasznossági értékekké változnak át. De ha e fogalmat tovább differenciálni és osztályozni akarjuk, itt még megállanunk nem szabad. Igaz, hogy végeredményben a gazdasági életben számunkra minden a hasznossága által lesz értékke. Azonban e fogalmon belül, éppen úgy, mint a természettudományi osztályozás szerint, megvannak a használhatósági és a hatékonysági értékek is. Az energiatani pénzelmélet szerint a pénz tiszta hatékonysági, minden egyéb materiális dolog pedig használhatósági érték. Hogy ez így van, egészen egyszerű átgondolásokból is következtethető. A pénzen kívüli dolgok felhasználhatóságuk útján lesznek számunkra hasznosak. Az élelmiszereket például elfogyasztjuk és ezzel előteremtjük azokat az energiákat, amelyek a fizikai és a szellemi munka kifejtéséhez feltétlenül szükségesek. Nélkülözhetetlen a levegő, hogy az életfenntar-

táshoz szükséges belső, lassu égés végbemehessen. Ruházkodnunk is kell, laknunk is kell valamerre, helyzetváltoztatásokra is szükségünk van és így tovább. Ha sorra vesszük a gazdasági materiális javakat, azokról megállapíthatjuk, hogy használhatóságukkal válnak számunkra értékekké. Nem úgy van azonban ez a pénzzel. Ez hatékonysági képességével lesz számunkra hasznossági értékké. A pénz tehát a hasznossági érteken belül hatékonysági értéket képvisel. Gyötrő éhség, vagy olthatatlan szomjúság kinez, de bármennyi legyen is a pénzünk, az életfenntartásnak ezeket a legelemibb követelményeit se tudjuk vele közvetlenül kielégíteni. A pénznek a hatékonysági értékét kell kihasználnunk, hogy az éhségünket és szomjúságunkat vele kielégíthessük. Át kell ugyanis alakítanunk a pénz hatékonysági értékét használhatósági értékké. Nem is szükséges ezt éppen a klasszikus közgazdáknek bővebben magyarázni, hiszen a közgazdaságtanban előbb megvolt már a pénz dinamikai hatásának a képzete, mint ahogy megszületett az energiatani pénzelmélet. Sőt éppen a pénz dinamikai hatásainak a közelebbi vizsgálata vezetett engem az energiatan területére. Kiindulópontom nem az volt, hogy én az energiatant alkalmazzam a közgazdaságtan terén, amint ezt egyesek imputálják, akkor, amikor egyszerűen besoroznak a naturalisták közé, hanem fordítva. Amikor azt tapasztaltam, hogy a közgazdasági élet jelenségeinek következetes és jól átgondolt elemzése után az energiatan területére jutok, csak akkor láttam meg, hogy itten olyan analógiák vannak, amelyek talán már nem is analógiák, hanem azonosságok.

Avagy mire van alapítva a klasszikus közgazdaságtanban a pénz dinamikai hatása? A pénz anyagára, mint tömegre? Egy ezresbankót készíthetünk kisebb darabból, mint egy tizes bankjegyet és a dinamikai hatása mégis nagyobb. Mi az, ami itten dinamikailag hat? Nem egyéb, mint a társadalomnak életfenntartó gazdasági aktív energiája. És itt eljutottam egy másik analógiához, ami már valóban csak analógia, de a pénz fogalmának a megvilágítására kiválóan alkalmas és ez az elektromos áram analógiája. A pénzt a vezetékekhez hasonlítottam, amely az áramot vezeti. A vezetékek is aktív energiahordozók, a pénz is. A pénz a hozzátapadó társadalmi energia nélkül csak értéktelen papírdarab. Ilyen például a forgalomból kivont, érvénytelen bankjegy. Ellenben a forgalomban lévő bankjegy társadalmi energiát hordoz, egyik gazdasági egyed kezéből a másikéba s ez a gazdasági hatékonysági érték, amely a pénzhez tapad, adja meg annak gazdasági értékét. Aki könnyebben szerzi, az könnyebben is adja tovább, aki azonban nehezen jut hozzá, az nehezebben is válik meg tőle. És ez az állandó értéktétel, amely a pénz hatékonyságát mérlegeli, az a pénznek a tulajdonképpeni értékképző eleme. Az elektromos vezetékek is csak akkor lesz hasznossági értékké, amikor azon

áram kering. Vannak például épületek, amelyekbe az áramvezetékeket már jó előre beépítik, áram azonban nincs és a vezetéket használni nem lehet. Kérdés most már az, mi ez a vezeték, természettudományi és mi közgazdasági szempontból? Természettudományilag nem más, mint olyan anyag, amelynek igen nagy vezetőképessége van. A falban azonban semmiféle technikai funkciót nem fejt ki. Közgazdaságtani szempontból egyelőre semmi más, mint egy reménybeli használhatósági érték. Használhatósági értékkel valóban csak akkor lesz, amikor áramot vezetünk rajta és ezzel a vezeték teljesíti hivatását. Természettudományi szempontból ekkor jelentkezik az áram hatékonysági értéke, mert a vezetékekben keringő áram hatékonyságot fejt ki, használhatjuk világításra, hőhatásokra, mágneses dinamikai hatásokra stb. Kétségtelen azonban, hogy közgazdaságtanilag itt a legértékesebb kérdések várnak feleletre. Vajjon az az áram gazdasági szempontból hatékonysági, avagy használhatósági érték-e? Az energiatani pénzelmélet szerint az áram használhatósági érték. A hatékonysági érték a pénz, amit érte adtunk. Gazdasági szempontból a társadalmi aktív energiának a pénz a hordozója és így akkor, amikor az áramra előfizetünk és hektowattját 5 vagy 10 fillérjével fizetjük, a társadalomnak, amelynek mi is részesei vagyunk, az aktív energiáját alakítjuk át gazdasági szempontból használhatósági értékkel, azaz gazdasági potenciális energiává. És éppen azért érdekesek és nehezek az ilyenfajta kérdések, mert ezekben a természettudományi érzéket a gazdasági szemléleti módnak alá kell rendelni. Hiszen annál fogva, hogy a villamos áram természettudományi szempontból hatékonysági érték, egészen közelállónak látszik az a felfogás, hogy az áramot a közgazdaságtanban is hatékonysági értéknek tekintsük, holott gazdaságilag a közvetlen felhasználhatósága által lesz az ráknézve értékessé. Olyan kérdések ezek, amelyek talán még végleges tisztázásra várnak, egy azonban bizonyos, hogy e kérdések feldolgozása közben nem szabad magunkat tisztán természettudományi szemléleti móddal félrevezettetnünk. Viszont a gazdasági kérdések nehézségei előtt sem szabad az első akadályra meghökkennünk.

Valóban nagyon helyes *Neubauer*-nek tanulmánya I. fejezetében, annak vége felé tett az a megjegyzése, „hogy a naturalizmussal szemben a legmesszebbmenő óvatosság a helyénvaló”. Azonban igénytelen nézetem szerint, tisztán óvatosságból következtetéseinknél nem szabad a féluton megállani, mert ha mi a hasznossági értéket a közgazdaságtanban nem elemezzük tovább, hanem ehelyett e fogalomalkotásnál megállunk, könnyen azzal a szándékkal vádolhatnak meg bennünket, hogy ezt csak azért tesszük, hogy a közgazdaságtant *hasznosságtudománynak* tarthassuk meg. Hiszen ha a közgazdaság-

tanba bevezetjük a hatékonysági érték fogalmát is, akkor az már nemcsak hasznossági, hanem hatékonysági tudomány is lesz, ami azt jelenti, hogy ott vagyunk az erők egyensúlyának a kérdésénél, ami pedig nem engedi meg azt, hogy a pénz értékváltozásait vizsgálataink köréből kikapcsoljuk. E vizsgálatról pedig még az elméleti közgazdaságtan tudósai is, teljesen érthetetlen módon, a legmesszebbmenően tartózkodnak.

Tagadhatatlan, hogy a pénz rendkívül sajátos valami. A pénzt nem tudjuk közvetlenül hasznosítani. A pénzt előbb mindig át kell alakítanunk, azaz cserébe kell adnunk olyan jószágokért, amelyek számunkra valóban hasznosíthatók. A pénz pedig csak azért hasznossági érték, mert mindenkor átalakítható olyan értéké, amely közvetlenül hasznosítható. De éppen azért, mert a pénznek megvan ez az átalakítható tulajdonsága, lesz az a társadalmi gazdasági tevékenységnek azzá a nagy közös nevezőjévé, mint például a hő vagy egészen általánosságban az aktív energia a természeti élet háztartásában. A pénz értékjelensége egészen sajátos valami. Alig vitatható, hogy gazdasági hatóképességet jelent, de itt sem a pénz maga, mint ilyen, hanem az a sajátos valami, ami a pénzhez tapad, ami annak értéket ad és ami nem lehet semmi más, mint valami energia faj, helyesen társadalmi energia.

Az, hogy a pénz önmagában, mint ilyen, nem közvetlenül használhatósági érték, hanem hatékonysági érték, aminek hatékonyságát a társadalom aktív energiája szolgáltatja, igazolja azt is, hogy „miért nem lehet a forgalomban aktív energiával bíró pénzt a pénztárfiókban potenciális energiának tekinteni“.

Ennek a kérdésnek a felvetéséért köszönettel tartozom *Neubauer*-nek, mert ez mélyen belevág az energiatani pénzelmélet érdemébe és alkalmas arra, hogy az idevágó fogalmakat tisztázzuk.

Ha a pénztárfiókban lévő pénzhez tapadó aktív energia valóban átalakulna potenciális energiává, akkor egyáltalában nem következhetnék be a forgalomban maradó pénznek semmiféle, a pénzmennyiség nagyságától függő, értékváltozása. Az energiatani pénzelméletnek alapgondolata az, ami egyébként ma már alig vitatható, hogy a pénznek nem a fedezet ad értéket, hanem valami egyéb és ez a hozzátapadó társadalmi energiának az a faja, amely gazdasági aktív energiának nevezhető.

Ezt a gazdasági aktív energiaösszmennyiséget valamely országnak a gazdasági állapota szabja meg. Ez az energiamennyiség az, ami a forgalomban lévő pénzmennyiségen megoszlik és ami annak hatóképességet, végeredményben értéket kölcsönöz. Ez az energiamennyiség állandóan változik és igen sok tényező befolyásától függ. Azonban ez energiamennyiségnek a pénzmennyiséghez való viszonya az, ami a pénznek a

mindenkori értékét megadja. Ezért változik a pénz értéke a pénz mennyisége szerint. Ha a bankjegyeknek egy érezhető jó részét a pénztárfiókba helyezzük, vagy más szóval teauráljuk, a forgalomban maradó pénzmennyiség értéke emelkedik és az u. n. deflációs tünetek következnek be. Ha az az aktív energia, amely a pénzhez tapad, akkor, amikor a pénzt beteszük a pénztárfiókba, nem szabadulna fel, hanem egyszerűen átalakulna potenciális energiává, akkor a defláció tünete nem következhetne be. Azonban éppen az, hogy a defláció tünete bekövetkezik, bizonyítja azt, hogy van egy ilyen társadalmi energia és hogy ez az energia aktív, mert nem raktározható, hanem a pénz teaurálásával szabaddá válik. A pénz teaurálásával az energiamennyiség nem száll a pénzzel együtt a fiókba, hanem mint aktív energia fennmarad és mint ilyen a forgalomban maradt többi pénzen oszlik meg és ennek a pénznek a hatékonysági értékét emeli és ez az, amit deflációnak nevezünk.

Hogy csakugyan nem potenciális energiahordozó a pénztárfiókban lévő pénz, bizonyítja az is, hogyha igen nagy mértékben teaurálnánk és a forgalomban lévő pénznek talán többszörösét is kitevő teaurált pénzt egyszerre megint a forgalomba bocsátanók, akkor infláció tünete állana elő, jeléül annak, hogy a pénznek nem volt potenciális energiája, ami egyszerűen átalakulhatott volna aktív, azaz hatékonysági értéké. Ez például nem történnék meg akkor, ha aranyat teaurálnánk. Az arany igen érdekes tulajdonsága, hogy a legkiválóbb potenciális energiahordozó, amiből bármikor verethetünk pénzt és ezzel máris aktív energiahordozót állítottunk elő. E példa igen szemléltetően mutatja, hogy a teaurált bankjegy és a teaurált arany viselkedése mégis nem egy és ugyanaz.

Ha e fogalmak érzékeltetésére természettudományi hasonlatot keresünk, akkor mi a pénzt, hatékonysági érték szempontjából, eldobott kőhöz is hasonlíthatjuk. Felveszünk egy követ és azt eldobjuk. A kő haladása közben mint aktív energiahordozó szerepel. Leesik a földre, megszűnt energiahordozó lenni. A pénzt forgalomban tartjuk, forgatjuk, adjuk kézről-kézre, dobjuk ide-oda, akkor az a gazdasági életben dinamikai hatásokat fejt ki. A pénztárfiókba rejtjük a pénzt, akkor annak minden dinamikai hatása megszűnt, éppen úgy, mint a földre esett kőnek. Amire *Neubauer* gondol, az más esetnek felel meg. Ha felemelünk egy súlyt és azt alátámasztjuk, akkor a súly potenciális energiahordozó lesz. Amely pillanatban a támaszt kivesszük, a súly leesik és a benne felhalmozott potenciális energia aktív energiává változik át. Ezt a hatást mi sokszorozhatjuk. Rendre több súlyt emelünk fel és támasztunk alá, a hatás annyiszoros lesz, ahány súlyt egyszerre leejtünk. Hiába szaporítja azonban a Nemzeti Bank a pénztár-

fiókban a bankjegymennyiséget, ez még nem jelent energiaszaporulatot, hiszen ha a gazdasági élet vérkeringésébe becsátja nagy bankjegymennyiségét, azzal inflációt fog okozni. Ez az, amit úgy szokás kifejezni, hogy papírból nem lehet aranyat csinálni. Ezt legjobban az energiatan bizonyítja, mert azt a papírpénzmennyiséget, amely forgalomban van, lehetetlen több energiamennyiség hordozójává tenni, mint amennyi felett a társadalom egyáltalában rendelkezik. Ezért nem lehet „a pénztárfiókban elhelyezett pénzt potenciális energiával bírónak tekinteni“. Az semmi egyéb, mint egy, a pénz dinamikai hatásából kikapcsolt valami, egy papírdarab, egy, a földre esett kő. Természetes azonban, hogy amikor minket gondolkodásunk az energiatan területére vezet és ezzel lehetővé teszi a gondolkodás egységét, akkor nem szabad ezeket a fogalmakat és természeti törvényeket a maguk merevségükben alkalmazni. *Eppen ebben van a különbség a közgazdasági naturalizmus és a közgazdaságtan helyes logikai alapra fektetett továbbfejlesztése között.* Mert a gazdasági életben e folyamatok nem mennek a természettudományok exaktségével végbe. Nem szabad tehát itt arra gondolni, hogy amikor este lefekszünk és zsebünkben a pénzt a pénztárfiókba tesszük, akkor az a pénz megszűnt aktiv energiahordozó lenni. Hiszen másnap ismét dinamikai hatásokat fejtünk ki vele. Hogy mikor vonjuk ki teljesen a pénzt a forgalomból, mikor szűnik az aktiv energiahordozó lenni, még ha egyébként nyugalomban van is, azaz mikor lesz a pénz teaurált pénzzé, ezt meghatározni nem olyan egyszerű, mint a kőről, mely a földre esik. De tény az, hogy ha az összes forgalomban lévő pénzt márólholnapra bevonnák, akkor azzal a gazdasági életet meg lehetne akasztani, jeléül annak, hogy itt társadalmi aktiv energiák hatnak, amelyeknek ebben az esetben nem volna meg a szükséges hordozó eszközük. Eppen úgy, mintha valamely elektromos vezetékhálózatot egyszerre megsemmisítenénk. Nem volna, hogy az áram min vezetődjék.

Neubauer tulajdonképpen ezt a kérdést tartja döntőnek, mert e kijelentése után, hogy nem érthető, miért ne volna a fiókban lévő pénz potenciális energiahordozónak tekinthető, az a következtetés volna levonható, hogy az energiatan alkalmazásának a közgazdaságtanban egyáltalában nincs helye.

Nem tudom, kellően megvilágítottam-e ezt a kérdést, de az az érzésem, hogy a háboru után bekövetkezett és a mai gazdasági események is, az energiatani közgazdaság-elmélet létjogosultságát minden tekintetben igazolják.

Igen gyakran halljuk azt a megjegyzést, hogy a közgazdák helyzete mennyivel nehezebb a természettudósokénál, mert a közgazda tanainak helyességét kísérletileg nem ellenőrizheti. Akkor azonban, amikor a szemeink előtt folytak le a közönséges kísérleteket messze meghaladó, súlyos gazda-

sági folyamatok, azoknak a tanulságait semmiképpen sem vagyunk hajlandók levonni.

Neubauer foglalkozva igénytelen munkámmal, felemlíti azt, hogy én már 1920-ban követeltem a valorizációt. A tényeknek ezt a megrögzítését a legnagyobb hálával köszönöm. Csúpan egy dolgot nem említ fel, amit azonban az igazság kedvéért fel kell említenem, hogy t. i. az események nekem teljesen igazat adtak. Hiszen az össze-vissza kuszált pénzügyi helyzetnek éppen a pénz oldaláról való rendbejövetele nem a külföldi kölcsönrel, hanem az annak előfeltételét tevő aranyértékű költségvetéssel következett be, úgy, amint én azt 1920-ban javasoltam. Ennek a felemlítése azért lett volna megokolt, mert igazolni látszik, hogy egy nagy természeti törvény, nevezetesen az erők egyensúlyának törvénye a gazdasági életben is teljes mértékben érvényesül. Ha pedig ezt a tényt szemelőtt tartjuk, akkor igen könnyen megérthetjük, hogy a valorizáció nem más, mint a pénzértékváltozások folytán megváltozott gazdasági erők kiegyenlítése.

Ezért azután nem is egészen értem *Neubauer*nek azt a megjegyzését, amely szerint, röviden fejezve ki magam, a valorizált infláció „egyre termelné a valorizálható pénzmennyiséget, úgyhogy a letétben őrzött valorizált pénzmennyiségek is folytatólagosan nőnének és azoknak a javakhoz való arányát megzavarná, tehát végeredményben a valorizált pénzmennyiség értékesökkenése sem volna elkerülhető“.

Munkámnak 151. lapján, de különösen a Mérnök Egyletben 1933. évi november hó 16-án tartott előadásomban és könyvem német kiadásának 226. lapján részletesebben foglalkozom a valorizáció kihatásaival és kimutatom azt, hogy a számlálás és teljesítés szétválasztása esetén miképpen lehet a helyzetet a pénz oldaláról befolyásolni és miként lehet a pénzmennyiség minden megváltoztatása nélkül is, egyszerűen a teljesítő tényező változtatásával deflációs vagy inflációs állapotokat előidézni. Ezeknek a figyelembevételével nem egészen világos előttem *Neubauer*nek ez a fenti megjegyzése. Hiszen a pénzértékváltozás kiküszöbölésének éppen a valorizáció az egyetlen helyes és logikus eszköze, mert ez hozza a gazdasági hatóerőket a pénz oldaláról megint egyensúlyba, úgy, amint az az aranyértékű költségvetésre való áttérésünk alkalmával történt.

De egyébként is a *Neubauer* által felemlített állami letétek az általa felvetett szempontból teljesen egyenértékűek a takaré- és folyószámlabetétekkel és ha ezeknek a forgalomban lévő pénzmennyiségnek a többszörösére való emelkedése nem idéz elő pénzértékesökkenést, miért idéznének elő a valorizált állami letétek? Egy lényeges különbség mindenestre van a kettő között és ez az, hogy míg a betétek és folyó-

számlakövetelések vezethetnek bizalmi válsághoz, a valorizált állami letétek észszerűen soha.

Még egy megjegyzése van *Neubauer*nek elméletemre és ez a tőkekamatra vonatkozik. Ebben a kérdésben messze vezetne az, hogy vitába bocsátkozzam. Meg kell azonban annyit jegyezni, hogy a kamat jogosultságát magam sem vontam kétségbe, sőt jogosságát természeti analógiával próbáltam igazolni (l. szóbanforgó könyvem 85. lapját). De *Neubauer* itt az általam elgondolt vagyontartásnak, e rendkívül fontos és a gazdasági tevékenységgel legszorosabb kapcsolatban álló kérdésnek, a megoldására nem tér ki, hanem annak csak egy részletét ragadja ki.

Igen szép elmélet az időtávolságnak a közgazdasági jelentősége, csak hogy itt megint minden attól függ, hogy mikor kezdődik és mikor végződik ez az időtávolság? Akire nálunk ez az időtávolság 1914 előtt kezdődött és 1920 után végződött, igen keserű tapasztalatokat szerezhetett az időtávolság közgazdasági jelentőségéről.

Ha a vagyontartás kérdése kamatoskamat-elmélettel, a természeti disszipáció ellenére sikeresen megoldható volna, — de nem úgy, hogy ez a megoldás abnormális időkben érvénytelen legyen — legnagyobb hálát, köszönetet és elismerést válthatna ki azok részéről, akiknek vagyunk megmentése annyi álmatlan éjszakát okoz és ez a tény bebizonyítaná, hogy a nagy természet törvényei etekintetben a közgazdaságtan terén nem érvényesek.

Nem lehet tagadni, hogy *Schumacher*nek az idézett mondása (Szemle e. é. évfolyam 496. lap) teljesen áll, de csak logikus közgazdasági állapotra, mert az is, mint a közgazdaságtan legtöbb tanítása, az abnormális állapotok idején teljesen halomra dől.

A klasszikus közgazdaságtanban általában igen sok sajátos jelenséggel találkozunk. Ezek között nem a legutolsó jelentőségben, hogy szeretünk elzárkózni a közgazdasági speciális szemléleti mód revíziója elől. Ezen nem is lehetne csodálkozni, ha a klasszikus közgazdaságtan az emberiség haladásának biztos iránytűje volna. Azonban a klasszikus közgazdaságtan éppen akkor mondja fel a szolgálatot, amikor arra a legnagyobb szükség van. A gazdasági élet legnagyobb elméinek és leghivatottabb tudósainak is az az álláspontja, hogy az abnormális idők jelenségeire egy új elméletet felépíteni legalább is egyoldalu dolog.

Én mélyen meghajlok a klasszikus közgazdaságtan tudósainak nagy tudása előtt. Szédítő dolog a rendkívül termékeny és ma már hatványozottan fokozódó közgazdasági irodalom elmélyedő ismerete. Azonban ebben az irodalomban igen gyakran találkozunk csak egyszerű állításokkal, egyéni elgondolásokkal, amelyek igen sok tekintetben igazolásra szorulnak.

Különösen igazolásra szorulnak akkor, mikor a klasszikus közgazdaságtan szemléleti módja az azonosság elvébe és az erők egyensúlyának a törvényébe ütközik, sőt, ha ezekbe ütközik, akkor szükségképpen ütközik az 5-ik logikai principiumba is, a „*principium rationis sufficientis*“-be, amely szerint az igazságnak logikai alappal kell birnia.

Nagyon szépen mondja *Neubauer* mélyen szántó tanulmányának mingyárt az elején: „ha a közgazdaságtan tanításai a természettörvényekkel ellentétbe kerülnének, akkor az emberi gondolkodás egységénél fogva valamelyiknek a kettő közül nem volna igaza és annálfogva, hogy a természettudományok általánosabb érvényűek, feltehető volna, hogy a közgazdaságtannak nincs igaza.“ Ezt a megállapítást azonban nyomban megdönti a következő kijelentésével: „Erről azonban nincs és nem is lehet szó.“ Hogy miért nincs és miért nem lehet szó, ennek a megokolásával azonban *Neubauer* adós marad.

Gondolkodóba kell esnünk afelett, hogy vajjon csakugyan abban van-e a baj, amint *Neubauer* mondja, „hogy a természettudományok művelői az egyoldalú természettudományi gondolkodásuktól már nem tudnak szabadulni és a sajátos közgazdasági szemléleti módot már nem is képesek elsajátítani“, vagy pedig abban, hogy ez a szemléleti mód nagy logikai hiányosságokban szenved.

Igen sok kérdés van, amelyet a klasszikus közgazdaságtan megoldatlanul hagy és amelyekkel a közgazdaságtan tudósai egyáltalában nem is foglalkoznak. Nagyon könnyen megérthetjük, hogy ha vannak, akik a klasszikus közgazdaságtan értékelméletének mai kidolgozatlanságát és logikátlanságát gyümölcsözően tudják a maguk egyéni javára hasznosítani, hogy azoknak nem is lehet érdekük a közgazdaságtan mai szemléleti módjától eltérni. Ez csak természetes. Nem áll azonban ez a közgazdaságtannak, mint tudománynak önzetlen művelőire és gondolkodóira. Ők nem maradhatnak a hasznóhuzókkal sokáig egy táborban, a szakadásnak előbb vagy utóbb az emberiség érdekében be kellene következnie. Mert ha a klasszikus közgazdaságtant nem az egyéni hasznosság, hanem az egész emberiség hasznosságának szempontjai szerint át nem formáljuk; ha meg nem csináljuk azt a közgazdaságtant, amely az egyébként ki nem kerülhető és meg nem szüntethető pénzértékváltozások káros következményeit kiküszöbölni képes; amely lehetetlenné teszi a bizalmi válságokat, értelemnélkülivé a teaurálást; amely lehetővé teszi a vagyonszerzést és amely legfőképpen megoldja az energiakifejtés rendkívül nagy kérdését a pénzteremtés útján, megszüntetve a kormányzásnak azt a legnagyobb gondját, nem hogy kinek adja, de hogy kitől vegye el a kenyeret: mindaddig a történelem periodikusan meg fog ismétlődni. A létért folyó nagy küzdelem

enyhítésére jönnek a leglehetőlenebb és legképtelenebb, logikai rendszer nélküli, egyéni gazdasági és pénzügyi tervek, próbálkozások és kezdeményezések, eltévesztett politikai célkitűzések, terrorral és erőszakkal, majd jönnek reakcióképpen: a pénz külföldi értékének romlása, a bizalmi válságok, a termelői és fogyasztói krízisek, a sztrájkok, a szabotázs, a munkanélküliség, majd a belső feszültségek levezetésére a háborúk, az infláció, a forradalmak és végül a legszentebb emberi kincsét, a szabadságot lábbal tipró szadista népuralom és így tovább.

Röviden: a közgazdaságtan hiányosságait a politika próbálja, a maga eszközeivel, előreláthatóan maradandó siker nélkül, pótolni.

Ezért igen nagy elismerés illeti *Neubauert* azért, hogy felvet olyan kérdéseket, amelyeknek a tisztázása kell, hogy az igazsághoz közelebb vigyen bennünket.

Schilling Zoltán.

Jó vagy rossz-e a konjunktura ?*

A retorika régóta tanítja, hogy bölcsebb dolog egy előadást *captatio benevolentiae*-vel megkezdeni, mert ez a kezdet alkalmas arra, hogy a hallgatóság jóindulatu érdeklődését biztosítsa. De a *captatio benevolentiae* az előadás iránti érdeklődés felkeltésének nem kizárólagos módozata. Van annak több más lehetősége is. Az utóbbi lehetőségek közül különösen az eredményes, amikor az előadó a közvélemény és így a hallgatóság felfogásával is ellentétes tételeket hirdet, mert ezáltal állandóan éberrel tartja az ellentmondani vágyás ördögét. Ilyenkor, ha előadása végére érve, bármily kis- vagy nagyszámú hallgató közül akár csak egyet is meggyőzött és egy másikat eddigi meggyőződésében megingatott, előadása teljesen sikerültnek minősíthető. De épp azért, mert még siker esetén is csak ily szerény eredményt érhet el s egyébként ki van annak téve, hogy az ellentmondani kívánók és magukat meggyőzni nem hagyók hada utóbb a védtelen előadót jelen- vagy távollétében egészen tönkrecsepüli, a *captatio benevolentiae*-re fokozott mértékben szorul rá. Hogy én a *captatio benevolentiae*-t most mégis elhagyom és egyenesen előadásom főtételének vázolásához fogok hozzá, annak oka nem az, hogy elvakultan bátor vagyok s hogy nem érzem azt, hogy hallgatóságom jóindulatára nagymértékben rá vagyok utalva, hanem csupán az, hogy igyekeznem kell a rendelkezésemre álló rövid idővel jól gazdálkodni.

A szétküldött meghívók szerint mai előadásommal annak megválaszolására vállalkoztam, hogy a jelenlegi konjunkturát jónak vagy rossznak kell-e minősíteni. Jól tudom, hogy erről a kérdéstről ugyyszólván mindenkinek, aki a konjunktura szót ismeri és azt hiszi, hogy annak ismeri értelmét, van valamiféle elgondolása. És azt hiszem, nem tévedek, amikor annak a feltevésnek adok kifejezést, hogy ezek legtöbbször Magyarországon a konjunktura jelenlegi alakulásáról úgy vélekedik, hogy az kedvezőtlen. Ebben a megállapításban van értéktételelem. A „jó“ és a „rossz“ nem számszerűen mérhető fogalmak. Emellett magának a konjunkturának fogalma is olyan, amely inkább érzéseinkben él, de amelynek szabatos leírása a tu-

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1935. december 20-i ülésén tartott előadás.

dományból is még hiányzik, ami ebben a vonatkozásban szükségszerűen újabb zavarokat okoz. Nem a terminológia kérdése a döntő. Magyarországon a köznap ismeretesen konjunktura alatt a jó konjunkturát érti és a rossz konjunktura számára a „dekonjunktura“ szót alkotta, ami alatt a konjunktura hiányát érti. Tudományos képzettségűeknek és némi etimológiai előképzettségűeknek ilyen fogalommeghatározásnál a hajuk szála égnek mered, mert a konjunktura szó, amely eredetileg csillagászati eredetű, ugyanazt jelenti, mint a *konstelláció* szó, amiből egyben az is következik, hogy a konjunktura hiánya, amit a „dekonjunktura“ szó jelezne, elképzelhetetlen. A gazdasági erőknek *valamiféle* konstellációja mindig jelen van. Konjunktura mindig van, csak éppen az a kérdés: jó vagy rossz-e az?

Mi most már az ismérve annak, hogy a konjunktura jónak vagy rossznak, a gazdasági helyzet kedvezőnek vagy kedvezőtlennek minősítendő? Valamiféle megérzése, nézete a gazdasági élet minden tényezőjének van erről a kérdésről. Ha élénkül a termelés, javulnak a kereseti viszonyok, jó a konjunktura, ha ezekben visszaesés következik be, azt rossznak nevezzük. A közgazdasági tudomány felfogása viszont távolról sem ily határozott. Ugyanazt kívánja ugyan jó, ill. rossz konjunkturának nevezni, amit a köznap, de mikor az ismérveket kutatja és azokat igyekszik kellő szabatossággal meghatározni, nehézségekbe ütközik és egyelőre legalább is nem alakult ki valamely határozott állásfoglalása.

A közgazdaságtan tudománya az egész konjunktura-problémával csak újabb idő óta foglalkozik behatóbban. Az, hogy a konjunkturaalakulás nem szabályos, hogy abban nagy ingadozások következnek be, már régóta ismeretes ugyan, de a közgazdasági tudomány hosszú időn keresztül legfeljebb a válság jelenségeivel foglalkozott behatóan és csak viszonylag rövidebb ideje foglalkozik a gazdasági élet ütemének állandó ingadozásaival. Ezeket az állandó ingadozásokat szabályosnak vélt megismétlődésük miatt hullámmozgalmaknak nevezi s ezen ciklikus, vagy talán helyesebben: ciklikusan ismétlődő jelenségeket tekinti a konjunktura tüneteinek. A közgazdaságtudomány már most a konjunkturaciklusok tekintetében kétféle szabályosságot elemezett ki.¹ Egyfelől megállapította azt, hogy ezeknek a konjunkturaciklusoknak az időtartama, ha nem is egészen egyenlő hosszú, de legalább is az utolsó száz év alatt megközelítően egyenlő hosszú volt. Másfelől pedig megállapította azt is, hogy a konjunkturaciklusok

¹ A közgazdaságtan megkülönböztet a konjunktura-ciklusokon kívül másféle ciklusokat is, elsősorban idényszerű változásokat, egyesek azonban *Kondratieff* nyomán „hosszu“ konjunktura-ciklusokat is a szövegben jelzett „rövid“ konjunkturaciklusok mellett.

lefolyásában elég nagyfoku szabályosság tapasztalható, amennyiben a különböző konjunkturajelenségek alakulásának egymásutánjában, az u. n. fáziseltolódásokban, nagyfoku szabályosságok állapíthatók meg. Ezek a megállapítások szolgáltak a konjunkturaelméleteknek alapjául, amelyek a közgazdaságtan régebbi érdeklődési irányával ellentétben nem csupán a krízisekkel, a gazdasági élet fejlődése válságszerű hanyatlásainak okaival, hanem azzal is foglalkoznak, hogy a fellendülést milyen tényezők váltják ki.

Mielőtt tovább haladnék, egy nézetem szerint nagyjelentőségű kritikai szempontra kívánom a figyelmet terelni. A közgazdaságtani elmélet, mint minden elmélet, nagyjából deduktív jellegű. Az elméletnek elért jelentős eredményei épp eme elvontnak látszó módszer alkalmazásának köszönhetők. De a konjunkturaelméletnek szokásos beállítása, amely csak azért nem nevezhető hagyományosnak, mert az egész konjunkturaelmélet egyelőre még nagyon ujkeletű, inkább induktív, semmint deduktív alapokon nyugszik és ez nem vált az elméletnek előnyére. A kiindulások gyakran statisztikai, illetőleg gazdaságtörténeti jellegűek, annak ellenére, hogy legalább is a monokauzális megoldást kereső konjunkturaelméleteknek a látszat szerint erősen deduktív jellegük van. De ez a látszat a kiindulási pontokat tekintve többnyire mégis félrevezető. A konjunkturajelenségeknek szokott, tudományos szemlélete is olyan jellegű t. i., hogy konstatálja a fellendülésnek, romlásnak, konjunktura-tetőnek és depresszióznak jelenségeit és az átlagos helyzetet jelzi normálisnak. Ez az alapkiindulás, érzésem szerint, a közgazdaságtani logika szempontjából hibás. Az, amit sok konjunkturaelmélet, még inkább pedig a statisztikai módszereket alkalmazó számos konjunkturakutató² normálisnak jelez, tulajdonképpen nem egyéb, egy a posteriori, ugyyszólván statisztikai jellegű adatmegállapításnál, amelynek egészen post hoc ergo propter hoc jellege van. Nem lehet kétséges ugyanis, hogy a konjunkturaingadozásoknak kiküszöbölése nem azt jelentené, hogy a gazdasági tevékenység a multa nézve megállapított átlagnak szintjén, illetőleg, ha egy irányvonalaszerű (trendszerű) fejlődést tételezünk fel, a fejlődés irányvonalának megfelelő szinten alakulna ki. Ellénkezőleg! Az átlagosnak megfelelő gazdasági tevékenység már azt jelenti, hogy a közgazdaság termelő kapacitása nincs teljes mértékben kihasználva. Ha azonban nincs konjunkturális fluktuáció, nincs oka annak, hogy a termelési kapacitás ne legyen teljesen kihasználva. Ebből szükségszerűen az következik, hogy *egy olyan közgazdaságban, amelyben nincsenek konjunkturaciklusok, a rendelkezésre álló termelési kapacitás*

² Már a standard-egységekkel való jelzés technikája következtében is.

mindig teljesen ki volna használva, akár teljesen statikainak, akár pedig egyenletesen haladónak (stetig fortschreitend) képzeljük is el az illető közgazdaságnak állapotát. A termelési kapacitás átlagos kihasználása a szokásos elméletekkel ellentétben csak statisztikai szempontból tekinthető, ha úgy tetszik, normálisnak, a közgazdaságtani elmélet szempontjából azonban már a normálistól eltérő helyzetnek kell minősíteni, amely éppen konjunkturaelméleti szempontból magyarázatra szorul. Mert konjunkturaelméleti szempontból csak a teljes kapacitáskihasználás minősíthető normálisnak, csak egy ilyen állapot feltételezése szolgálhat a konjunkturajelenségek magyarázatának kiinduló pontjául.

Ehhez csak egy megjegyzést kell fűzni. A különböző nemzetgazdaságok termelőkapacitásának berendezése és arányai ma olyanok, hogy teljes kapacitáskihasználásra valóban csak átmenetileg kerülhet a sor. A gazdasági élet fejlődése lökésszerűen megy végbe. Főképpen a termelőkapacitás terjeszkedése az, amelynek üteme nem egyenletes. Ennek következtében a tőkejavakat előállító iparok termelési kapacitásának akkorának kell lennie, hogy a konjunkturató idején szükséges csúcsteljesítmény ellátására alkalmas legyen. Ha a konjunkturahullámzások megszűnnének, a termelőkapacitás arányai is megváltoznának, a tőkejavakat előállító iparok termelési kapacitása a fogyasztási javakat előállító iparok javára viszonylagosan csökkenne.

Mégis, az előadott beállítás alapján talán jogosult volna csak a termelési apparátus teljes kapacitásának kihasználását „jó“-konjunkturának nevezni és az attól való minden eltérést „rossz“-konjunkturának minősíteni. Nyilvánvaló mégis, hogy akkor, amikor megszokott módon „jó“ és „rossz“ konjunkturáról beszélünk, nem erről az elméleti, hanem a már említett statisztikai jellegű beállításról van szó, az értékitéletünket ennek alapján alkotjuk meg. Az értékitélet képzésének azonban ekkor is van szükségszerűen szubjektív eleme. Egyfelől különbséget kell tenni a részleges és az általános konjunktura között. Előfordul, hogy egyes termelési, vagy foglalkozási ágaknak, de természetesen egyeseknek is, a konjunkturája az u. n. általános konjunkturától eltérően alakul, annak ellenére, hogy ez az általános konjunktura az egyének konjunkturájától függetlenül természetesen nem létezik. El kell ismerni, hogy értékitételek alkotásakor mindenki hajlamos arra, hogy saját és a hozzá közel állóknak helyzete alapján következtessen és hozzon értékitételeket, mert ennek a helyzetnek alakulását érthetően jobban ismeri és közvetlenebbül érzi mások és az általános helyzet alakulásánál.

Az elmondottakból az is következik, ami egyébként a konjunkturakutatás szempontjából igen fontos körülmény, hogy a konjunktura megítélésénél használt legtöbb tüneti sor

kétféle szempontból interpretálandó: egyfelől magának az illető jelenségnek alakulása, másfelől az általános konjunktura szempontjából. Ha pl. a vasuti áruforgalom adatait vizsgáljuk, azok alapján úgy a vasut helyzetére, mint az általános konjunktura alakulására is következtethetünk. Mig azonban a vasut szempontjából csak maguknak a nyers adatoknak van jelentősége, mert hiszen a vasut helyzetét az dönti el, hogy mekkora bevételre tett szert, addig akkor, amikor az általános konjunkturára óhajtunk a vasuti áruforgalom adatai alapján következtetni, az irányvonalszerű (trendszerű) fejlődésnek és a strukturális változásoknak hatásait ki kell küszöbölnünk. A vasuti áruforgalom már csak annak következtében is nőhet, mert az áruforgalom a lakosság szaporodása következtében élénkül. Addig, amíg a vasut a nagyobb forgalmat nagyjából változatlan tőkebefektetéssel tudja lebonyolítani, ez konjunkturális helyzetét nagyon javítja. De addig, amíg az áruforgalom emelkedése nem nagyobb a lélekszám emelkedésénél, ebből még nem lehet az általános konjunktura javulására következtetni. Megfordítva: ha strukturális okok következtében az áruforgalom egy része elterelődik a vasuttól, ez a vasut helyzetét rontja, annak ellenére, hogy ez az általános konjunktura szempontjából közömbös jelenség. Csak éppen azzal a lehetőséggel kell mindenképpen számolni, hogy a vasut konjunkturális helyzete kihat az általános konjunktura alakulására is. Ehhez a példához hasonló helyzettel minden gazdasági üzemnél találkozunk. De ez az, ami az általános konjunktura alakulásának a megítélését megnehezíti, mert — ismétlem — mindenki hajlamos arra, hogy egyes üzemek általa ismert helyzete alapján általánosítsa.

Merőben terminológiai kérdés is befolyásolhatja az értékitélet fogalmazását, mert jónak nevezhetjük már a konjunkturát, mielőtt a javulás a konjunkturamélllyel szemben megindult, még mielőtt az átlagos színvonalat, amelyre már több ízben hivatkoztam, elérte volna, de éppúgy lehetséges jónak csak az átlagosat meghaladó konjunkturát vagy akár csak az u. n. „Hochkonjunktur“-t, a konjunkturátetöt nevezni. És továbbmenően, ha a félreértéseket el akarjuk kerülni, szem előtt kell tartanunk azt is, hogy épp annak következtében, hogy a konjunkturaalakulást állandóan számtalan ok mozgatja, a konjunkturaciklusok tényéből szükségszerűséggel következik az, hogy minél jobb a konjunktura, minél inkább közelíti meg az a konjunkturátetöt, *annál több kiegyensúlyozatlansági momentumnak is kell jelen lennie, annál közelebb fenyeget a konjunktura újabb romlása.* Nagyon fontos ezeket a veszélymomentumokat felkutatni és felismerni. De azért, mert esetleg a konjunkturális romlás közelgő veszélyét látjuk, talán mégsem szabadna már egy olyan konjunkturális helyzetről, amelyet a termelési kapacitásnak kedvező, vagy legalább is nagymértékben javult kihasználása jellemez, azt mondani, hogy az rossz, kedvezőtlen.

És ezzel összefüggésben még valamit. A konjunkturális helyzet megítélésébe igen gyakran visznek bele gazdaságpolitikai elemeket. Rendkívül gyakran találkozunk olyanféle megállapításokkal, hogy milyen sok az elhibázott gazdaságpolitikai intézkedés, mennyivel jobb volna a helyzet, ha egyes intézkedések helyett másokat alkalmaztak volna. És az ilyenféle megállapításokból egyidejűleg levonják azt a következtetést, hogy mert a gazdaságpolitika megakadályozta a gazdasági életet abban, hogy az egyébként fennálló lehetőségeket kihasználja, a konjunktura nem minősíthető jónak. Ez téves beállítás. A konjunkturát azért rossznak minősíteni, mert lehetne jobb is, nyilvánvalóan jogosulatlan. Éppen ezért akkor, amikor csupán a konjunkturális helyzet alakulásáról kívánunk értékitéletet mondani, nincs szükség, hogy azt vizsgáljuk, vajjon a jelzett gazdaságpolitikai szempontok az adott esetben jogosultak, avagy jogosulatlanok-e?

Noha már több ízben jeleztem, hogy a közgazdaságtani elmélet nem alakított ki egyelőre egységes felfogást sem a konjunkturaváltozások mibenlétére, sem a konjunkturaváltozások kiváltó és lendítő okaira nézve, a konjunkturahullámok tényéről mégis olyan formában beszéltem, mintha azok mibenlétével mindenki tisztában volna, azokról mindenkinek azonos volna a felfogása. Ezt azért mertem megtenni, mert jól tudom, hogy megérzésszerűen nagyjából, a kérdés lényegét illetően, valamennyien, a közgazdaságtan szakszerű művelői és a gyakorlati gazdasági emberek egyaránt egyetértünk, csak éppen bizonyos megértést kell tanusítanunk egymásnak árnyalatilag néha kissé eltérő terminológiája iránt. Mégis, ha a jelenlegi magyar gazdasági helyzetet kívánjuk megítélni és véleményünket adatszerűen igazolni, szükség van arra, hogy pontosan formulázzuk, mit értünk jó és mit rossz konjunktura alatt. A közgazdaságtan irodalma e tekintetben meglepő kevés utmutatással szolgál. A konjunktura fogalma nagyon egyszerű: már említettem, szószerint tulajdonképpen valamennyi gazdasági tényező konstellációját jelenti. A konjunkturahullámzás pedig nem fogalmi jellegű probléma, hanem ténykérdésnek látszik. A közgazdasági elméletek tulnyomórésze a konjunkturahullámzások lefolyásában nagyfokú szabályosságokat vélt megállapíthatni. Ezért — mégpedig akár mono-, akár polykauzális konjunkturaelméleteknek is a hivei — a konjunkturahullámzások megszokott, szabályos lefolyását a konjunkturahullámzások fogalmi elemeivé szublimálták. Ezt tapasztaljuk, hogy csak néhány kiragadott példára hivatkozom, *Lederernél*³, *Mitchellnél*⁴, *Spiethoffnál*. Az utóbbi pél

³ *Emil Lederer*: Konjunktur und Krisen. Grundriss der Sozialökonomik. IV. Abteilung. I. Teil. Tübingen, 1925. 361. és köv. l.

⁴ *Wesley C. Mitchell*: Business Cycles. The Problem and Its Setting. New York, 1927. 2. l.

dául nagyon jellegzetesen, a következőket mondja:⁵ „A fellendülést emelkedő nyereségek, növekvő tőkebefektetések, a közvetett fogyasztásnak (vas, szén stb.) fokozódása, emelkedő jószágtermelés, dráguló kamat és emelkedő árak jellemzik“. És hasonló részletességgel írja le a konjunkturaciklus egyéb fázisait is. Ebből az következik, hogy *Spiethoff* szerint — akire, mint az ilyenféle elméleti felfogásokat jellemző szerzőre hivatkozom, nem akarván számos hasonló felfogást valló szerző nézetével egyenkint vitába szállni — fellendülésnek csak az a gazdasági fejlődés minősíthető, amelyben az általa említett *valamennyi* tényező az ő leírásának megfelelően viselkedik. Ilyenfajta felfogást csak az képviselhet, aki szerint a konjunkturahullámoknak lefolyása mindig egyforma, aki-nek tehát van egy határozott konjunkturaelmélete — akár mono-, akár polykauzalisztikus is az — mert csak a konjunkturahullámok szükségességét és egyidejűleg mindig szükség-szerűen egyforma lefolyását feltételező felfogásból következik az a tétel, hogy a fellendülésnek — vagy, ha úgy tetszik: a válságnak — mindig azonos jelenségeknek kell megfelelnie.

Ezt a felfogást nem tartom helyesnek és nem tartom hasznosnak. Távolról sem akarom azt tagadni, hogy a konjunkturaelméleteknek hosszú sora rendkívül érdekes, fontos körülményeket elemezett ki. Már abból azonban, hogy én nem csupán egy, hanem számos konjunkturaelméletéről vallom azt, hogy helyesen látták meg a gazdasági élet mozgását befolyásoló tényezőket, következik az, hogy felfogásom szerint rendkívül sok olyan egymástól részben függetlenül jelentkező és működő tényező létezik, amely alkalmas arra, hogy a gazdasági egyensúlyhelyzetnek kialakulását és legfőképpen az életnek azon való megállapodását megakadályozza. A gazdasági élet konstellációját, a konjunkturát, a legkülönbélebb tényezők hozhatják mozgásba. Ezek között kétségtelenül vannak olyanok is, amelyek szükségszerűen hullámmozgalmak kiváltása irányában hatnak. Főképpen az u. n. monetáris konjunkturaelméleteknek képviselői, de mások is, végeztek hasznos munkát akkor, amikor ilyenféle konjunkturátényezőkre rámutattak. Mégis úgy vélem, hogy nem jelent tulságos szimplifikációt az az állításom, hogy az, hogy a konjunkturahullám hol javul, hol pedig rosszabbodik, épp annyira tulajdonítható a véletlennek, mint az említett konjunkturaelméletekben kielemezett és többnyire, hibásan, kizárólagosan érvényesülőknél jelzett körülményeknek. Azzal, hogy a véletlenre hivatkozom, nem akarom a gazdasági összefüggések okozati kapcsolatainak fennforgását tagadni. Csak éppen annyi exogén és endogén tényezőnek van szerepe, hogy azok összetalálkozásának mi-

⁵ *Arthur Spiethoff: Krisen. Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 4. kiadás, 6. kötet. Jena, 1925. 8. l.*

kéntjét közgazdasági szempontból másnak, mint véletlennek, nem minősíthetjük. Ezek egyik része nem ciklusokat kikényszerítő hatása, hanem vagy javulás, vagy rosszabbodás irányába ható. De, mert csak két lehetőség van, az, hogy javuljon a konjunktura és az, hogy rosszabbodjék, érthető, hogy ez a két mozgásirány felváltva jelentkezik, különösen, mert — ismétlem — vannak olyan tényezők is, amelyek valóban bizonyos szükségszerűséggel hatnak a hullámmozgalmak irányába.

A konjunkturaciklusok lefolyása valóban többnyire hasonlít egymáshoz. Ilyen alapon keletkeztek azok a konjunkturaelméletek, amelyek a konjunkturaciklusok lefolyásának tapasztalt rendje alapján levonták azt a következtetést, hogy a hullámmozgások eme mindig azonosnak tapasztalt lefolyása szükségszerű és amikor a konjunkturahullámzások fogalmát kívánták megadni, a konjunkturahullámzások tapasztalt fogalmát, mikéntjét és lefolyását fogalmi elemmé léptették elő. Ezért azután értetlenül állanak a jelenségekkel szemben, mihelyt azok lefolyása eltér a multban tapasztalttól. Eklektikus felfogásom szerint ezzel súlyos hibát követnek el. A konjunkturamozgásokat a legkülönfélébb tényezők és körülmények váltják ki. Hogy a konjunkturahullámzásoknak lefolyása között mégis sok hasonlatosság tapasztalható, annak oka az, hogy a gazdasági életnek a jelenségei szoros összefüggésben állnak egymással. Ha egy sok fogaskerékből álló gépezet bármelyik fogaskerekének mozgását külső erővel befolyásoljuk, ez kihat az egész szerkezetre és éppen a fogaskerekek egymásba kapcsolódásának állandó módozata következtében a szerkezetben bekövetkező mozgás nagyjából hasonlatos lesz, bármelyik fogaskeréknél történik is a beavatkozás. A közgazdasági szerkezetnél hasonló a helyzet. Az egyes tényezők egymásba kapcsolódása oly szoros, hogy bárhol következik is be a zavar, megindul az új egyensúlyhelyzet keresésének a folyamata és mert legalább is konjunkturaelméleti nézőszögből viszonylag nagyon kevés jelenségről van szó (tőzsdei árfolyamok, árak, kamat, foglalkoztatottság, munkanélküliség, befektetési piac stb.), nem meglepő, hogy a különböző időszakok konjunktura-változásainak mikéntje, legfőképpen pedig a felsorolt elemek fáziseltolódásainak egymásutánja sok tekintetben hasonlít egymáshoz. Csak épp nem bizonyos az, hogy ezeknek a fáziseltolódásoknak rendje mindig azonos lesz.⁶

⁶ A különböző konjunkturakutatóintézetek közül különösen a *Harvard*-egyetemé és az annak módszereit alkalmazó intézeteké tételezi fel azt, hogy a konjunkturaciklusoknak lefolyása mindig egyforma. Ezzel szemben a *Német Konjunkturakutató Intézetnek* nagy érdeme, hogy ezt a felfogást feladta és a konjunkturakutatás módszereit a gazdasági jelenségek sokrétű változásainak nyomankövetésére alkalmassá tette. A *Magyar Gazdaságkutató Intézet* munkásságában főképpen a német intézet példáját követi.

A jelzett felfogásból szükségszerűen következik, hogy helytelen az a felfogás, amely azt, hogy a konjunktura jó-e vagy rossz, annak alapján kívánja eldönteni, hogy a konjunkturahullámozás mikéntje alkalmazkodott-e az előre elgondolt sémához vagy sem. Ennél jóval egyszerűbb felfogást kell elfogadnunk. Az ilyen egyszerűbb felfogással az irodalomban, sajnos, viszonylag ritkán találkozunk. De mégis van kivétel, így pl. *Pigou*⁷ szerint az ipari konjunktura változása azt jelenti, hogy a közgazdaság termelési kapacitásának kihasznált-sági aránya fluktuál. Eppen ezért ő az ipari konjunkturahullámozások mérőeszközéül az egyes iparágakban foglalkoztatott munkások számának, illetőleg másfelől az ipari munkanélküliségnek alakulását tekinti és mert csak ennek a tényezőnek tulajdonit döntő jelentőséget, fogalommeghatározása és alapvető beállítása szempontjából közömbösnek tekinti azt, hogy az ipari foglalkoztatottság fluktuációjával egyidejűleg az egyéb konjunkturátényezők miként alakulnak (bár természetesen az e téren szokásszerűen tapasztalható párhuzamosságokra tekintettel van).

Ha azonban a gazdálkodásnak végső célját, a szükségleteknek kielégítését tekintjük, nyilvánvaló, hogy a *Pigou*-féle szempont sem lehet kielégítő. Nem az a döntő, hogy sokan vagy kevesen dolgoznak-e, hanem az, hogy mi termeltetett, milyen jószágmenyiség áll a fogyasztás rendelkezésére, ill. — mert hiszen a válságokat épp az jellemzi, hogy a gazdasági életben bekövetkezett zavarok által kialakított aránytalanságok következtében a rendelkezésre álló jószágmenyiség egy része nem fogyasztatik el — minő jószágmenyiségek fogyasztatnak tényleg el. A konjunkturahullámozás — és persze a strukturális változások együttese — ezek szerint a nemzeti jövedelem hullámozásával azonos és mert az árszinvonalváltozásoknak a gazdasági tevékenység intenzitására, vagyis arra, hogy minő jószágmenyiség termeltetik, van ugyan kihatása, de a jólét szintje mégis nem a nemzeti jövedelmet alkotó jószágmenyiségnek pénzértékétől, hanem csupán ennek a jószágmenyiségnek a nagyságától függ, a konjunkturahullámozás alakulásának jelzésére végső soron (egyes tüneti jelenségektől eltekintve) nem a nemzeti jövedelem pénzértékadatai, hanem csupán a nemzeti jövedelem volumenének⁸ válto-

⁷ A. C. *Pigou*: *Industrial Fluctuations*. London, 1927. 10. és köv. l., ill. 14. l.

⁸ Félreértések elkerülése céljából hangsúlyozom, hogy a nemzeti jövedelem volumenét a külföldi fizetések befolyásolják, a vonatkozó számításoknál tehát azok figyelembe vannak véve.

zásai alkalmasak.⁹ Ha ez a volumen nő, még pedig a lélekszám szaporodásánál nagyobb mértékben, az átlagos életszínvonal emelkedik, felfogásom szerint tehát a konjunktura is javul. És ha ez a volumen visszaesik, a konjunktura is romlik. Annak, hogy a nemzeti jövedelem volumennövekedésével párhuzamosan a munkanélküliség is csökkenjen, tagadhatatlanul igen nagy jelentősége van, mert ez biztosítja az egyenletesebb jövedelemeloszlást, mentesíti a tömegeket a nyomortól. De — bár elismerem, hogy ebben van terminológiai elem — helytelennek vélem a konjunkturahullámzások intenzitásának mérőjeként, miként azt *Pigou* teszi — egyszerűen a munkanélküliséget tekinteni. Ez a felfogás ugyanis nem vet számot a racionalizálással. Előfordul, hogy a technikai haladás és a racionalizálás jelentősebb előrehaladása idején a termelés jóval nagyobb arányban emelkedik, mint a foglalkoztatott munkáslétszám. Az átlagos jólét emelkedését ilyenkor — akár milyen kegyetlenül hangzó megállapítás is ez — mégis csak inkább a termelés volumenének emelkedése jelzi, semmint a munkanélküliségnek viszonylag kis, vagy akár el is maradó csökkenése. Sőt, az ilyen folyamat valószínűleg azzal az eredménnyel jár, hogy a jövedelemeloszlás még egyenetlenebbé válik, a munkanélkülieknek és a termelésben résztvevőknek per capita jövedelme közötti különbség a korábbinál is nagyobbra nő.

Elismerem azt, hogy a jelzett felfogás mellett a konjunktura- és strukturaváltozásoknak szokásszerű megkülönböztetése bizonyos mértékig elsikkad. Ez talán fogyatékoság, amely fogyatékoság azonban a *Pigou*-féle definíciónál is jelentkezik. Az azonban kétségtelen, hogy a konjunktura- és strukturaváltozásoknak hatása mindig kummuláltan jelentkezik. Csak fogalmi és szemléleti megfontolások alapján lehet a kétféle változás között különbséget tenni. Ekkor konjunkturaváltozások alatt a szokásosabb jellegű változásokat kell érteni, míg strukturaváltozások alatt a gazdasági tényezők viszonyának mélyreható és állandónak vélt átalakulását. A konjunktura- és strukturaváltozások közötti különbségtevésnek jelentőségét teljes mértékben elismerem. A továbbiak során erre a különbségre még többbizben nagyon nyomatékosan fogok rámutatni. Egyelőre csak ismételten azt kívánom hangsúlyozni, hogy a közvélemény nem kutatja az okokat, nem törődik azzal, hogy konjunktura- vagy strukturaváltozásokról

⁹ A konjunkturaváltozások vizsgálatai néha erre terjednek ki, még akkor is, amikor nem a nemzeti jövedelem volumen változásait állapítják meg közvetlenül, hanem csupán tüneti sorokkal operálnak. A *Harvard*-barométer jellegű konstrukciók ezzel szemben a fáziseltolódások előre változatlanul feltételezett rendjén alapulnak és bár a várható fejlődés megítélése szempontjából hasznosak lehetnek, mégis sok tévedésnek válhatnak forrásaivá.

van-e szó és csak azt vizsgálja, hogy jól vagy rosszul élünk-e? Ez teszi jogosulttá, hogy akkor, amikor a konjunkturáról szö-
lok, a konjunktura- és strukturaváltozások együttes hatását vizsgáljam.

A konjunkturaalakulás problémája a kapitalista gazdasági rendben a vállalkozónak helyzetével van szoros összefüggésben és így, ismétlem, bármennyire kegyetlen állásfoglalást is jelent, mégis csak a gazdasági helyzet javulását kell megállapítani, ha a termelésben résztvevő rétegeknek és a tőkésosztályoknak jövedelme nem pénzben, de jószágmenyiségekben mérve emelkedik. Igaz, hogy ezzel egyidejűleg többnyire az árak is emelkednek, már pedig az áremelkedések a számtalanszor leírt összefüggések következtében, a vállalkozási kedvet azért is fokozzák, mert a vállalatok fixterhei, valamint a munkabérek többnyire az általános áremelkedés üteménél lassabban nőnek. De ez legfeljebb a konjunkturajavulásnak egyik oka, vagy esetleg következménye, a konjunkturajavulás ténye szempontjából azonban közömbös, — miként hiszen arra is van példa, hogy a konjunktura olyankor is javul, amikor az általános árszint csökken, ami például az Északamerikai Egyesült Államokban az 1923-ban kezdődött és az 1929. évi nagy válsággal lezárult konjunkturafellendülési időszak nagyobb része idején történt meg.

Ha az általános konjunkturaciklusnak alakulását azonosnak tekintjük a nemzeti jövedelem volumenének ciklikus fluktuációjával, nagyon sok érdekes tényről állapíthatunk meg. Ezek egy részét *Matolcsy* Mátyás tisztelt barátommal és munkatársammal, a magyar nemzeti jövedelem alakulására vonatkozó ötödik esztendeje folytatott és most végre befejezése felé közeledő munkánkban elemeztük ki. Az ottan le-
szűrt eredmények sok tekintetben általánosíthatók. A nemzeti jövedelem volumen-fluktuációi sokkalta kisebbek, semmint azt gondolni szokták. Ebből az következik, hogy a jólét fokának romlása, amely a válság éveiben bekövetkezett, viszonylag szintén csak csekély.¹⁰ Hogy mégis jelentősnek érezzük, annak oka, hogy az egyéni jövedelmek legnagyobb része le van kötve különféle szükségleteknek, elsősorban az élelmezési és lakásszükségletnek kielégítésére. Az ezeken felüli szükségletek kielégítésére rendelkezésre álló összeg, vagy megfordítva, az ezen szükségletek fedezésére rendelkezésre álló jószágmenyiség viszont a válságban az átlagos jövedelem volumen-
szu-

¹⁰ Erre mutat az is, hogy a gazdasági válság a közegészségügyi helyzetet nem rontotta. V. ö. *Gortvay György*: Gazdasági válság, néptáplálkozás és közegészségügy. Magyar Szemle, XXV. kötet, 4. szám. Budapest, 1935. 293. és köv. l. — *Gortvay* a 301. lapon a következőket mondja: „A gazdasági válság tehát . . . hazánkban nem okozott olyan károsodást, amely az egészségügyi statisztikában kifejezésre jutott volna.”

gorodásánál már jóval nagyobb mértékben csökken. És szubjektíve annak is nagyon nagy jelentősége van, hogy akkor, amikor az egyes háztartások pénzjövedelme többnyire lökészerűen csökken, a szükséges megtakarítások eszközzése, amely megtakarítások végső soron pénzösszegben kifejezve jóval nagyobbak, semmint, ha őket árumennyiségekkel és hasznosságokkal mérjük, sok szubjektív gonddal, alkudozással és megalkuvással jár. Lealkusszuk a házbért, a cseléd bérét, beszerzéseinknél is alkudozunk és végül észre sem vesszük, hogy bár jóval kevesebbet költünk, életszínvonalunk csak kisebb mértékben romlott, bár elismerem, hogy ez a romlás is fájdalmas lehet.

Mint azt minden konjunkturaelmélet hangoztatja és a mult konjunkturaciklusainak leírói kiemelik, a jó konjunktura idején a beruházási tevékenység nagyon élénkül, a rossz konjunktura idején pedig hanyatlik. De számba kell azt venni, hogy az életszínvonal közvetlen alakulása szempontjából a beruházási tevékenység közömbös. Az életszínvonal a rendelkezésre álló és elfogyasztott fogyasztási jószágmennyiségtől függ. A termelési javak gyarapodása változó fokának ebből a szempontból közvetlenül nincs jelentősége, bár kétségtelen, hogy abból a szempontból, minő jószágmennyiség lesz majd a jövőben előállítható, az nagyjelentőségű. A beruházások alakulásának sok más szempontból is van természetesen konjunkturális jelentősége. Így a beruházások fokozódása visszahat a fogyasztási javak iránti keresletre és azok termelésére is, de ennek a hatásnak százalékos jelentősége, vagyis a fogyasztási javak termelésének fluktuációja mégis jóval kisebb, mint a beruházási tevékenységé. Ebből az következik, hogy a konjunkturaciklus különböző fázisaiban a szükségletek kielégítésére közvetlenül fordított fogyasztási jószágmennyiség és egyéb hasznosságoknak tömege az egész nemzeti jövedelem volumenfluktuációjánál csak kisebb mértékben ingadozik. Ha azonban ez a jószágmennyiség növekszik, ha tehát az életszínvonal javul, a konjunktura is javul, ha pedig csökken, a konjunktura is romlik, bármely tényezők is idézték eme változásokat elő.¹¹

Magyarország konjunkturális helyzetének 1933 eleje óta végbement fejlődése, minden ellenkező felfogással ellentétben, határozott javulás jelenségeit tünteti fel. A nemzeti jövedelem és a termelés volumene emelkedett, a munkanélküliség csökkent. A nemzeti jövedelem volumenemelkedésére vonatkozó számszerű adatokat még nem közölhetem, azok majd *Matolcsy* Mátyással közösen írt könyvemben fognak nyilvánosságra

¹¹ A konjunktura- és strukturaváltozások különbségére fentebb utaltam. Az ott elmondottak a szöveg eme részénél is figyelembe veendőek.

jutni. Egyelőre csupán ismert számadatokra kívánok röviden hivatkozni. A mezőgazdasági termelés volumene egyik évről a másikra fluktuál ugyan, de ez jórészt időjárási és csak kisebb mértékben konjunkturális körülményeknek a következménye. Emellett, a volument tekintve, lassu fejlődés tapasztalható, amely 1933 óta főleg az állatállomány elég jelentős szaporodása következtében kedvező volt. A mezőgazdaság konjunktúrája egyébként is elég kedvezően alakult. A mezőgazdaság rentabilitása javult, egyfelől a mezőgazdasági termények és termékek árjavulása, másfelől pedig a termelési költségek csökkenése következtében. A mezőgazdasági cikkek piacrahozatalából származó vásárlóerő az utolsó évben jelentősen emelkedett, emellett pedig az ipari származású üzemanyagok indexszáma 1927 óta 12%-kal csökkent. Ugyanakkor a mezőgazdaság által viselendő kamatteher kormányintézkedések következtében az 1931. évi 225 millió pengőről kb. évi 80 millió pengőre csökkent. A mezőgazdaság helyzetét az az alkalmazkodási folyamat is javította, amely ugy a termelés irányának változása, mint az önköltségek csökkentése terén lezajlott és amelynek jelentősége rendkívül nagy. A mezőgazdaságnak nyújtott hiteleknek befagyása, valamint a mezőgazdaság adósságrendezése a pénzügyintézetekre ugyan súlyos terhet rótt és ez a konjunktúraalakulás szempontjából kétségtelenül kedvezőtlen körülmény. De ismét csak azt lehet megállapítani, hogy a konjunktúrajavulás ennek ellenére is bekövetkezett.

Az ipari termelés fokozódását az jelzi, hogy a *Magyar Gazdaságkutató Intézet* ipari termelési volumen-indexe 1935 első háromnegyed évében átlagosan 10%-kal volt nagyobb, mint 1927/28-ban és hogy 1935 harmadik negyedében 1934 azonos időszakával szemben több mint 20%-os növekedés következett be. A javulás 1927—28-cal szemben főképpen a fogyasztási javakat előállító iparoknál jelentkezett, míg 1934-gyel szemben lényegileg csak a beruházási iparok termelése nőtt, a fogyasztási javak termelése pedig nagyjából változatlan maradt. De azért fontos, hogy a fogyasztási javak termelése is 40%-kal nagyobb, mint amilyen 1932 harmadik negyedében, amikor legkedvezőtlenebbül alakult, volt. Időközben az általános életszínvonal javulásához a lakásszükséglet kedvezőbb kielégítése is hozzájárult. Ismeretes, hogy az építkezési tevékenység ugyszólván állandóan, de különösen az utolsó 2—3 esztendőben több lakást produkált, mint ami a lélekszám emelkedésének megfelelt volna. Az ipari termeléssel párhuzamosan a gyáripari és kézműipari munkáslétszám is nőtt, 1932 és 1935 szeptembere között 24%-kal. Hogy ez az emelkedés kisebb, mint az ipari termelés indexszámának emelkedése, annak két indító oka van. Egyfelől ugyanis az utóbbi adatban szerepel a kézmű is, amely nagyobbbrészt olyan fogyasztási javakat állít elő, amelyeknek termelési volumene a konjunktúra-

változások során csak kisebb mértékben ingadozik, amelynek termelése azonban a *Magyar Gazdaságkutató Intézet*nek az ipari termelés alakulását jelző indexszámában nincs figyelembe véve, miután az lényegileg a gyáripari termelés volumenének változásain alapszik. Másfelől azonban a két adatsor szétágazását a technikai haladás és a racionalizálás is megmagyarázza, amelynek eredményei jóval nagyobb méretűek, semmint gondolnók. Ezirányu számításaim szerint ugyanis¹² a racionalizálás az utolsó években átlagosan évi több mint 3%-kal fokozta az egy-egy munkáskéz egy napi munkája által előállított jószágmennyiséget.

De bármi is volt az ok, a lényeg az, hogy jelenleg jóval több jószágot fogyasztunk, az életszínvonal tehát magasabb, mint volt 3 évvel ezelőtt. Ezt konjunkturális javulásnak kell minősíteni, különösen, ha tekintetbe vesszük azt, is; amire éppen hivatkoztam, hogy az ipar által foglalkoztatott munkásszáma szintén számottevően nőtt.

Ebből a szempontból közömbös, hogy miként vélekedünk, túlhaladta-e már a jelenlegi helyzet a konjunkturamély és konjunkturató közötti utnak felét, vagy sem. Közömbös az is, miként vélekedünk az elmúlt esztendő gazdaságpolitikájáról, olyannak tartjuk-e azt, amely ezt a kívánatos fejlődést előmozdította, vagy olyannak, amely egy nagyobbfoku javulásnak akadályául szolgált. És közömbös végül az is, mit várunk a jövőtől, miként ítéljük meg a közeljövő gazdasági fejlődését, reméljük-e, hogy az elmúlt három év javulása folytatódni fog, avagy pedig úgy véljük-e, hogy újabb rosszabbodás veszélye fenyeget. Mindez sok szempontból fontos, de ha azt kívánjuk megítélni, hogy a konjunktura jó-e vagy rossz, vagy ha úgy tetszik: javult-e, vagy romlott, bizvást figyelmen kívül maradhat.

Hogy a bekövetkezett javulásról, annak valóban nagyon számottévő mértékéről a közvélemény nem kíván tudomást venni, annak számos oka van. Ezeket alig lehet mind felsorolni. A közvélemény irányítása szempontjából nagy jelentősége van a nyilvánosan, legfőképpen a sajtóban megjelenő állásfoglalásoknak is. A sajtó a közvéleményt kívánja kiszolgálni, azt szereti írni, amit a többség szívesen hallgat. És tömegpszichológiai szempontból alig kétséges, hogy a tömeg szívesebben hallgatja azt, ha a mostoha viszonyok felett siránkoznak, mint hogy ha a jó konjunktura miatt dicsekednek. Ez nem mindenütt van így, Amerikában bizonyára fordított a helyzet. Ott nem tartanak attól, vagy legalább is a múltban még nem tartottak attól, hogy valakivel szemben intézkedése-

¹² Varga István: Adalékok a magyar gyáripár helyzetének konjunkturális alakulásához. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 8. számú külön kiadványa. Budapest, 1935. 23. l.

ket léptetnek életbe, adóját emelik stb. stb., csak azért, mert jól megy a sora. Nálunk viszont az ilyenféle aggodalom fennáll, még pedig nem is egészen jogosulatlanul áll fenn. Bármilyen ragyogó eredményeket is ér el egy vállalat, bármilyen nagy személyes érdemei is legyenek esetleg a vállalat vezetőjének, többnyire rendkívül fél attól, hogy azok nyilvánosságra kerülnek, hogy azokat nyilvánosan megbeszélik, mert attól tart, hogy az kellemetlen következményekkel járhatna. A nagy tömegek pedig bizonyos mértékig vigasztalást találnak abban, ha a sajtó állandóan a mostoha viszonyokról ír, mert ez egyfelől megnyugtatta őket, hogy másoknak sem megy jobban, mint nekik, másfelől pedig megvigasztalja őket, hogy semmiféle személyes mulasztás nem terheli őket, ha viszonyait nem tudták jobbrafordítani. Emellett a panaszkodásnak van is egy különleges pszichológiája. Azok, akik szempontjából a viszonyok mostohán alakulnak és akik támogatásra szorulnak, mindenkor abban bizakodnak, hogy ebben a támogatásban, vagy terheik könnyítésében inkább fognak részesedni akkor, ha nem egyéni nehézségekre hivatkoznak, hanem általánosítanak. Azok viszont, akik az ilyen jellegű támogatásra nem szorulnak rá, ilyenkor többnyire bölcsen hallgatnak, mert azt remélik, hogy a rossz gazdasági helyzetben lévőknek jutó támogatásban esetleg ők is részesülhetnek.

De a jelzett okcsoport talán nem is döntő. Meglehet, hogy akkor, amikor sokan tagadják, hogy a konjunktura jelenlegi alakulása lényegesen jobb, mint amilyen néhány évvel ezelőtt volt, egyfelől azért tévednek, mert egyes olyan konjunkturális részletváltozást keresnek, amely korábbi konjunkturajavulásoknak szokott velejárója, vagy esetleg kiváltó oka volt és a jelenlegi konjunkturajavulás menetéből hiányzik, másfelől pedig azért tévednek, mert figyelmen kívül hagynak bekövetkezett rendkívül mélyreható strukturális változásokat és a konjunkturajavulástól egészen reménytelenül azt várják, hogy e strukturális változásoknak kedvezőtlen hatásait is kiküszöbölje. *Ezáltal azonban többet várnak a konjunkturajavulástól, semmint az nyújthat.* A strukturaváltozások és konjunkturahullámzások közötti különbséget a konjunkturakutatás elmélete az utóbbi néhány évtizedben munkálta ki. A megkülönböztetés annyira közismert, hogy arra nem kell itt kitérnem. Befejezésül mégis konkrét példákon kívánom igazolni, hogy a konjunkturajavulás bekövetkeztét tagadók érvelésüknek néhány tétele szerény nézetem szerint miért téves az előadott alapfelfogás nézőszögéből. E tekintetben, sajnos, távolról sem lehetek kimerítő, még csak egy mozaik nyújtását sem kísérelhetem meg. Csak néhány kiragadott példa megemlítéséről lehet szó, amely példák során azonban mindig szem előtt kell tartani azt, hogy bármi is idézte elő, a termelés és fogyasztás egyaránt mégis csak lényegesen nagyobb, mint volt.

Mielőtt azonban erre rátérnék, a jelenlegi konjunkturális helyzetnek még egy sajátosságára kívánom a figyelmet terelni. A reális nemzeti jövedelemvolumen, különösen pedig annak a fogyasztási szükségletek kielégítését szolgáló hányada 1932/33-ban a válságmély idején is csak alig néhány százalékkal volt kisebb, mint 1928-ban, a legjobb konjunktura idején. Azóta pedig, mint már jeleztem, lényeges javulás következett be, úgyhogy a nemzeti jövedelemvolumen már ismét megközelíti a válság előtti nagyságát. Az időközben bekövetkezett népszámemelkedés következtében, per capita számítva, talán még valamivel kisebb a nemzeti jövedelemvolumen, mint akkor volt, de ilyen alapon is kétségtelen, hogy lényegesen nagyobb, mint a háború előtt volt. Ezt a rendelkezésre álló valamennyi számadat igazolja.¹³

Ennek ellenére magángazdasági szemüvegen át nézve, nem meglepő, hogy sokan még mindig panaszkodnak a rossz konjunktura miatt. A gyáripárba fektetett tőke rentabilitása ugyanis távolról sem emelkedett az ipari termelés volumenének növekedésével párhuzamosan. Az ártényezőknak is nagy jelentősége van, mert az utolsó 7—8 év alatt a gyáripari termékek eladási ára számottevően, a *Magyar Gazdaságkutató Intézet* számításai szerint kb. 25%-kal olcsóbbodott. De ez a gyáripari tőke rentabilitását a költségek egyidejű csökkenése következtében valószínűleg kisebb mértékben befolyásolta, mint az, hogy a gyáripár a kereslet irányának eltolódása következtében, de meg azért is, mert nagyobb szabású racionalizáló berendezések nélkül nem tudott volna lépést tartani a külföldi versennyel, kénytelen volt úgy kapacitásnövelés, mint racionalizálás céljaira hatalmas tőkebefektetéseket eszközölni. Számításaim szerint¹⁴ 1927 és 1934 között a magyar gyáripárba fektetett tőkevolumen kb. egyharmaddal nőtt, ami egyidejűleg azt is jelenti, hogy mert a termelés volumene 1934-ben csak kb. ugyanakkora volt, mint 1927-ben, a kapacitáskihasználás még mindig kb. 25%-kal kedvezőtlenebb volt, mint 1927-ben, amely különbséget az 1935. évi termelés emelkedése sem hidalta még teljesen át. A válságmély óta mégis ezen a téren is jelentős javulás következett be. 1932 és 1934 között a gyáripari tőkekapacitás kihasználása hozzávetőlegesen 20%-kal, 1932 és 1935 között pedig 30%-kal javult. De mert a kapacitáskihasználás még mindig kedvezőtlen, a gyáripari tőke rentabilitása — az egész gyáripárt összefoglalva, nem pedig egyes szakmákat külön kiemelve — még mindig kedvezőtlen. És mert az átlagtól, mint említettem, felfelé és lefelé nagy

¹³ Varga István: Népesedési problémák. A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem barátai egyesületének jog- és államtudományi szakosztályában tartott előadások, 16. szám. Szeged, 1935. 19. és köv. l.

¹⁴ Varga István: Adalékok a magyar gyáripár helyzetének konjunkturális alakulásához. I. m. 8. l.

különbségek vannak, érthető, hogy azok a vállalatok, amelyeknél a kapacitáskihasználás még mindig kedvezőtlen, rossz konjunkturáról panaszkodnak, amit súlyosbit, hogy ezeknél a válság éveiben részben oly jelentős adósságok gyülemlettek fel, hogy magángazdasági rentabilitásuk még közgazdasági rentabilitásuknál¹⁵ is jóval kedvezőtlenebbül alakul. De ez partikuláris konjunkturaprobléma, nem pedig az általános konjunkturának kérdése, amelynek alakulását, ismétlem, csak a nemzeti jövedelemvolumen ingadozása mérheti. Meglehet, hogy a nemzeti jövedelemvolumen emelkedését csak hatalmas tőkebefektetések biztosították. Az életszínvonal magasabb lett volna, ha ez a tőkeakkumuláció nem válik szükségessé és a régi tőkebefektetések alkalmasak lettek volna arra, hogy segítségükkel a nagyobb nemzeti jövedelemvolument ismét biztosítani lehessen, mert az új tőkeakkumuláció a nemzeti jövedelemvolumen egy részének a közvetlen fogyasztástól való elvonását jelentette. De ennek hatása ma már konzumálva van, ma már csak az fontos, hogy jelenleg mekkora nemzeti jövedelemvolumen termelődik. És habár lehetséges, sőt bizonyos, hogy egyes tőkeberuházások tulajdonosainak jövedelme ma sem kielégítő, vagyis ezek szempontjából a konjunktura nem, vagy csak alig javult, ez csupán a jövedelemmegoszlás eltolódását jelenti, a nemzeti jövedelemvolumen alakulása szempontjából azonban szintén közömbös momentum.

Sok strukturális tényezőnek is volt e tekintetben szerepe. Hogy a vas- és gépipar helyzete az utóbbi évtizedekben romlott, lényegileg — mint arra más helyt már több ízben utaltam — strukturális jelenség. A gépipar helyzete ugyanis a háboru előtthöz képest gyökeresen megváltozott. A háboru előtt az ipar rohamosan fejlődött, vasútvonalak épültek ki, stb., ami a vas- és gépipari szükségletet rendkívül fokozta. A háboru után ez a fejlődés nagyon meglassubbodott. Átmenetileg ugyan az Északamerikai Egyesült Államokban és néhány nyugati országban az automobilizmusnak fejlődése a vas- és gépipari szükségletnek lendületet adott. De el kellett jönnie annak az időnek, amikor az expanzió lassubbodott és amikor a szükséglet nagyobb részét mégis csak a felújítási szükséglet adja. A vas- és gépipar kapacitása, amely a világháboru alatt még növekedett, érthetően jóval nagyobb, mint a felújítási szükséglet. Ez strukturális változásnak számít. De hasonlóan annak is volt szerepe, hogy a technikai haladás is viszonylag csak kisebb mértékben járul hozzá a gyáripár foglalkoztatottságához, mint régebben. Korábban az új találmányok gyorsan követték egymást és ilyenkor régi gépi berendezések elavultak, újakkal voltak pótlandók. Ezen a téren nagy változás következett be. A három termelési tényezőnek: a természetnek, mun-

¹⁵ V. ö.: Varga István: Adalékok, i. m. 12. l. 1. jegyzet.

kának és tőkének a termelés során alkalmazott aránya megváltozott, a tőke jelentősége fokozódott. Miután pedig technikai újításokat a régi kapacitáson belül, nem pedig kapacitásfokozás esetén csak akkor érdemes alkalmazni, ha az általuk elérhető önköltségesökkenés nagyobb, mint a kieserélendő gépi berendezésre eső amortizációs hányad, érthető, hogy ezekre annál ritkábban kerül sor, minél nagyobb jelentősége van az álló tőke amortizációs igényének az önköltségek között.¹⁶ Ennek is ki kell hatnia a gépipar foglalkoztatottságára és ennek is strukturális változás jellege van.

De más jellegű strukturaváltozások is bekövetkeztek. Az utolsó évtized alatt a technikai forradalom mellett árforradalom is zajlott le. Azon cikkeknek fogyasztása, amelyeknek ára nagymértékben olcsóbbodott, kedvezően alakult, míg azon cikkeknek fogyasztása, amelyeknek ára magas maradt, jelentősen hanyatlott. Ezért abból, hogy a cukor-, sör- és szeszfogyasztás még mindig kisebb, mint amilyen 1928-ban volt, nem szabad az általános konjunktura romlására következtetni, már csak azért sem, mert ebben a fogyasztáscsökkenésben részben kétségtelenül izlésbeli eltolódásoknak is nagy szerepük volt. Közömbös, hogy mely tényezők miatt nem csökkent ezeknek a cikkeknek az ára. Az kétségtelen, hogy amíg viszonylagos áruk drága marad, strukturaváltozásjellegűen kell azzal számolni, hogy fogyasztásuk kisebb marad, mint amilyen a válság előtti időben volt. A sör és szesz fogyasztását egyébként az is nagyon csökkentette, hogy a bor olcsóbbodott, a sör és szesz pedig nem. De emellett 1935-ben ezeknek a cikkeknek fogyasztása is emelkedett. 1935 első tíz hónapjában 11%-kal több cukrot, 18%-kal több sört és 36%-kal több élvezeti szeszt fogyasztottak, mint 1934 azonos időszakában.

A fennálló munkanélküliség kérdése is jórészt strukturális jellegű. Kétségtelenül nagy befolyása volt annak is, hogy a világháború a keresőkorban lévők rendjéből sokakat elpusztított és a korösszetételt egyenetlenné tette. A fiatal korosztályok elhelyezkedésre való jelentkezésének ütemét pedig egyfelől a háborús esztendő nagy születésszámcsökkenése, másfelől pedig a születések számának 1919. és 1920. évi rendkívüli emelkedése befolyásolta, mert hiszen ma már ezek az évjáratok is a tanonekorkorba lépés határán állanak. A munkanélküliség csökkentését nem csupán a foglalkoztatott ipari munkásságnak az utolsó 3 év alatt elért, már jelzett 24%-os emelkedése biztosította, hanem kétségtelenül részben az is, hogy az utolsó két év alatt a megszokottnál jóval kevesebb tanonc jelentkezett elhelyezkedésre. Másfelől azonban a racionalizálás előrehaladása átmenetileg legalább is a foglalkoztatott munkás-

¹⁶ Az is természetes, hogy alacsony kamatlábnál erre inkább kerül sor, mint magasabb kamatlábnál.

létszám csökkenése irányában hatott. Nyilvánvaló, hogy ha nem racionalizálnak, a jelenleg produkált termékmennyiség előállításához a jelenleginél több munkásra lett volna szükség. Ezzel szemben persze igaz az, hogy ebben az esetben a termelés nem vált volna rentabilissá, a termelés és a jólét tehát kisebb volna, mint most, amikor is azt, hogy a foglalkoztatott munkáslétszám miként alakult volna, a jelenleginél kedvezőbben, vagy kedvezőtlenebbül, nem lehet tudni.

Az intellektuális munkanélküliség és főképpen az előmeneteli lehetőségek romlása merőben strukturális jelenség. Bár részben közületi akciók hatása alatt, az alkalmazást talált intellektuálisoknak tömege az utolsó évek során nőtt. A 6000 pengőnél kisebb jövedelemmel bíró magánalkalmazottak száma is körülbelül 15%-kal emelkedett. Hogy mégis sokan vannak, akik nem tudnak elhelyezkedni, míg a háboru előtt erre nem igen volt példa, annak fő oka az, hogy a háboru előtti évtizedekben egy hallatlan strukturális jellegű expanzió korszaka zajlott le, amely az elhelyezkedési és előmeneteli lehetőségeket rendkívül megkönnyítette. Nem minősíthető még általános konjunkturaromlásnak, hogy ez az expanzió megszűnt, vagy lassubbodott, már pedig — szerencsére — csak ez az utóbbi a helyzet. Jelenleg, bár gyorsabb fejlődés jelenségeivel is találkozunk, sok téren inkább csak a meglévő keretek utánpótlására és lassu fejlesztésére van szükség, ami nyilvánvalóan jóval kisebb szükségletet támaszt újabb intellektuális munkaerők iránt, mint az expanzió időszaka. 1880 és 1910 között a közigazgatás, a hitelélet, a közlekedésügy, stb. stb. hallatlan mértékben fejlődött. Ennek a fejlődési ütemnek állandósulására igazán nem lehetett számítani. De ez a fejlődési ütem az előmeneteli lehetőségek szempontjából rendkívüli lehetőségeket nyújtott. Gondoljunk csak arra, hogy 1880-ban már nagy bank volt az, amelynek 50 tisztviselője volt, de ugyanennek a nagybanknak 1910-ben talán már 800 tisztviselője volt, nem is szólva arról, hogy az illető pénzügyintézet időközben számos vállalat alapításában is résztvett. Az 1880-ban szolgált 50 tisztviselő közül is egy rész már 1880-ban vezető állásban volt. Nem csoda tehát, hogy a többiek a fejlődés természetes rendje következtében biztosan számíthattak arra, hogy legfeljebb 25—30 évi szolgálat után nemcsak különleges tehetségük, de már rutinjuk következtében is vagy magánál az illető pénzügyintézetnél, vagy annak valamely alapításánál, vagy végül az időközben alapított más vállalatok egyikénél vezető állásba fognak kerülni. Nyilvánvaló, hogy ez a lehetőség rendkívül megromlott, mihelyt a 800-ra megnövekedett tisztviselőlétszám hosszú időn keresztül változatlan maradt.¹⁷ Ha nagyon

¹⁷ A háboru előtti lehetőség csak akkor maradt volna változatlan, ha a 800 főnyi tisztviselőkar létszáma újból megtízszorozódott, vagyis 12.800-ra emelkedett volna.

primitív számítási eljárással abból indulunk ki, hogy mindenki átlagban kb. 30 évig szolgál és ebből a vezetők kb. 10 évet töltenek el vezetői állásban és például akár 40 igazgatói állást is veszünk számba, ami pedig elég sok, nyilvánvaló, hogy a 800 tisztviselő közül csupán 15% számíthat arra, hogy igazgatói állásba fog jutni. Az adott számpélda mellett ezt az arányt valamelyest javíthatja, hogy egyesek kiválnak és másutt találhatnak elhelyezkedést. De mégis nyilvánvaló az a hatalmas különbség, amely a háboru előtti helyzettel szemben jelentkezik. Ma — a számpélda esetében — az alkalmazottak 15 százaléka számíthat csak arra, hogy igazgatóvá lépjen elő, régebben — mint igazoltam — valamennyi alkalmazott ugyyszólván erre volt ítélve. Ugyanez a helyzet a közlekedésügyi vállalatoknál, a közigazgatásban, stb. stb. Ehhez járul, hogy az előmeneteli lehetőségeket a nyugdíjterheknek szintén strukturális okokra visszavezethető megduzzadása is rontotta. Ez ugyanis, miután a költségmegtakarítás szükségességét idézi elő, csökkenti az előléptetési lehetőségeket. Ismét nagyon leegyszerűsítetten okoskodva, azt mondhatjuk, hogy 1910-ben azok voltak nyugdíjban, akik 1880 előtt kezdtek aktívan szolgálni. Annak következtében már most, hogy a tisztviselőlétszám és így az aktívan szolgálók személyi illetményeinek összege 1880 és 1910 között rendkívül megduzzadt, a háboru előtti utolsó években a nyugdíjteher még viszonylag jelentéktelen volt. A nyugdíjteher súlyának nyilvánvalóan rendkívül meg kellett duzzadnia, mihelyt az aktív tisztviselők létszáma hosszabb időn keresztül nagyjából változatlan maradt. Ehhez járult természetesen még a trianoni nyugdíjasoknak, valamint annak hatása, hogy különböző helyt az aktívan szolgálók létszámát is csökkentették. Végül pedig az életkornövekedés hatása is számbaveendő, ami a nyugdíjterhek alakulására szintén kihatott, a nyugdíjasok elhalálozásának időpontját kitolva. Mindaz azonban nem konjunkturális, hanem strukturális változásnak minősíthető jelenség, még pedig részben — mint pl. az életkormeghosszabbodás — olyan jelenség, amely strukturális szempontból is nyilván inkább kedvezőnek, semmint kedvezőtlennek minősíthető, bármilyen kedvezőtlennek is látszik az előmeneteli lehetőségekre gyakorolt hatása.

A jelzett körülmények azok, amelyek az intellektuális pályákon elhelyezkedni kívánó fiatalság előmeneteli lehetőségeit korlátozzák. Annak, hogy a tapasztalat szerint ennek a fiatalságnak az előképzettsége sokszor sajnálatosan hiányos, kisebb a jelentősége. Ez ugyanis a háboru előtt sem volt jobb, sőt akkor talán még rosszabb is volt. De mégis számolni kell azzal, hogy jelenleg elég nagy igényeket szoktak támasztani, hogy sokféle állásban különleges előképzettségre van szükség

s hogy ezért azok, akik ezzel a különleges előképzettséggel rendelkeznek, a többiekkel szemben nagy előnybe jutnak.

Megjegyzem, hogy az állam nyugdíjterhének növekedésében a nyugellátásban részesülők számának emelkedése mellett más, szintén strukturális jellegű változásnak is szerepe volt. Néhány esztendőn át pl. az járult hozzá az állami és városi nyugdíjterheknek növekedéséhez, hogy a nyugdíjasok lakáspénze erősen emelkedett, a lakbérek fokozatosan történt felszabadítása következtében. Ebben az irányban hatott azonban sok más körülmény is. Így pl. a nyugdíjasok létszámából fokozatosan kiháló régi nyugdíjasok a helyükbe lépő új nyugdíjasoknál jórészt alacsonyabb állásokból mentek nyugdíjba, másfelől a megszállott területekről menekülni kényszerült és elhelyezési lehetőség hiányában szolgáltatképeségük ellenére nyugalombahelyezett, valamint a létszámcsökkentések folyamán nyugdíjazott és ezek folyamánaképpen az átlagosnál terméshetszerüleg kevesebb szolgálati idővel rendelkező nyugdíjasoknak olyanokkal való fokozatos kicserélése, akik szolgálati idejüket teljesen kitöltötték, illetőleg szolgáltatképtelenségük tényleges beálltakor lettek nyugalomba helyezve.¹⁸

A felsorolt és még más okok következtében az állami nyugdíjterh Magyarországon az 1924/25. és az 1934/35. költségvetési év között 67%-kal emelkedett, míg a nyugellátásban részesülők száma csak 31%-kal növekedett.¹⁹ Arra, hogy ennek az előmeneteli lehetőségekre vissza kellett hatnia, már utaltam.

Az elmúlt hónapok drágulási jelenségeit sem szabad konjunkturarosszabbodás tünetének tekinteni. Rendkívül sokat vitatkoztak erről a kérdéstről, amely mindenkit érdekel. De mint a legtöbb közgazdasági problémánál, ennél a kérdésnél is számos félreértéssel találkozunk.

Ezek a félreértések kétféle jellegűek. Egyfelől a drágaság nagyságára, másfelől pedig a drágaság megítélésére vonatkoznak. A bekövetkezett drágaság nagyságát nagyon tulbecsülik és annak gazdasági jelentőségét is többnyire egészen helytelenül ítélik meg, fogyasztói szemüvegen át azt káros jelenségnek minősítve. Drágaság alatt a közvélemény egyben valami rosszat is ért. Ez az általánosító ítélet félreértésen alapszik.

Vizsgáljuk elsősorban a drágulásra vonatkozó adatokat meg. Az utolsó néhány hónap során több cikk, elsősorban néhány élelmicikk ára (pl. zsir, burgonya, tojás) valóban lényegesen emelkedett. De mégis elhibázott dolog ilyenfajta

¹⁸ *Ratkovszky Károly*: „Tanulmányok a nyugdíjkérdéshez.” I. rész. Magyar Közigazgatástudományi Intézet 17. számú kiadványa, Budapest, 1935. 51. l.

¹⁹ *Ratkovszky*: I. m. 33. l.

példákra hivatkozni, annak igazolására, hogy rendkívüli arányu drágulás következett be. Mert ha — ismétlem — vannak is cikkek, amelyeknél nagyarányu drágulás következett be, az ilyenféle példák száma mégis sokkal kisebb, mint gondoljuk. Emellett a szóbanforgó példákkal szemben az élelmiszerek és egyéb szükségleti cikkek hosszú sora áll, amelyek nem, vagy csak kis mértékben drágultak, sőt esetleg olcsóbbodtak. Nem szabad tehát kiragadott példák alapján általánosítani, még pedig már azért sem, mert ép a jelentősebb mértékben drágult cikkek között van számos olyan is, amelynek a néhány utolsó hónap folyamán bekövetkezett drágulása csak azért látszik oly jelentékenynek, mert előzetesen rendkívül nagy mértékben olcsóbbodott. A sertés árát például júniusban az egész közvélemény oly olcsónak találta, hogy a sertéshizlalók válságának elhárítása céljából hatósági beavatkozást sürgetett. A bekövetkezett drágulást tehát már azért sem lehet nagyon aggályos tünetként megítélni, mert részben csak a korábbi nagy áresés ellensúlyozásáról van szó. Ehhez járul, hogy a kiskereskedelmi árak, mint minden árváltozással, úgy az utolsó hónapok drágulásával szemben is nagyon ellenállóképesek voltak. Ez előnyös körülmény, mert a termelők helyzetét a nagykereskedelmi árak nagyarányu, az 1933. évi mélyponthoz képest 31%-os és az 1935 második felében bekövetkezett 15%-os emelkedése nagyon kedvezően befolyásolja, míg a fogyasztók helyzetét a kiskereskedelmi árak, illetőleg a létfenntartási költségek jóval kisebb arányu növekedése kevésbé érintette. Az emberek nagy része termelő és fogyasztó egyaránt. A konjunktúraalakulás szempontjából azonban mégis a termelői érdek a fontosabbik. Ez az, amit sohasem szabad szem elől téveszteni.

De lássuk most a fogyasztói szempontot. A bekövetkezett nagy áremelkedésnek a városi nagyközönségre gyakorolt hatásáról a *Központi Statisztikai Hivatal* számításai alapján lehet legjobban tájékozódni. A *Központi Statisztikai Hivatal* beható vizsgálata szerint a létfenntartási költségek drágulása 1935 június és november között mindössze 3%-os, 1934 novemberhez képest 5%-os, végül pedig az 1933. évi mélyponthoz képest 7%-os volt. Ez igazán nem minősíthető aggályos méretű drágulásnak, olyannak, amely a megélhetés színvonalára jelentősen hatna, kü'önösen, ha tekintetbe vesszük azt is, hogy a megélhetési költségek még mindig 7%-kal alacsonyabbak, mint amilyenek a háboru előtt és 21%-kal kisebbek, mint amilyenek például az 1928. évben voltak.

Honnan származnak tehát a félreértések? Ha a drágulás jelenségét vizsgáljuk, különbséget kell tenni egyfelől az általános, többé-kevésbé minden cikkekre kiható áremelkedés, másfelől pedig azon drágulási jelenségek között, amelyek csupán néhány cikke terjednek ki. Az utóbbiak mindig vagy azt jelentik, hogy a szóbanforgó cikkek iránti kereslet nőtt, vagy

pedig azt, hogy a kínálatuk csökkent. Ilyenkor az áremelkedések a keresleti, vagy kínálati viszonyok jelzett eltolódásának szükségszerű következményei. A szóbanforgó cikkek drágulása tehát arra figyelmeztet, hogy a kereslet és a kínálat összhangját csak az tudja biztosítani, ha olyanok, akik az alacsonyabb ár mellett az illető cikkek fogyasztói volnának, fogyasztásukról lemondanak, vagy legalább is azt csökkentik. Ez mindenesetre áldozatot jelent a fogyasztók számára, mert a multban kialakult szokásaikon változtatniok kell, valamely cikk fogyasztása helyére más, olcsóbb helyettesítő cikk fogyasztását léptetve. De ez mégsem minősíthető a drágulás olyan következményének, amely az életszínvonal jelentősebb változását idézné elő.

Másképpen ítélendő meg az *általános* drágulás, vagyis az a drágulás, amely nem egyes kiragadott cikkeknél jelentkezik.

Vizsgáljuk meg már most a bekövetkezett kismértékű általános drágulásnak gazdasági hatását és jelentőségét. Az általános árszínvonal emelkedése mindig azt jelenti, hogy a pénz vásárlóereje csökkent. Ez a fixjövedelműek helyzetét kedvezőtlenül befolyásolja. Ezzel szemben a fixjövedelműek, sőt még a munkások is — az utóbbiak természetesen csak annyiban, amennyiben nem veszítették el munkaalkalmukat a válság folyamán, illetőleg az általuk teljesített munkamennyiség nem csökkent — bizonyos előnyre tettek szert az árcsökkenések idején. Ekkor ugyanis reáljövedelmük nőtt annak következtében, hogy névlegesen nagyjából változatlanul maradót, vagy csak lassan csökkenő jövedelmükért az árcsökkenések következtében több árut tudtak vásárolni. A bekövetkezett kismértékű drágulás tehát csak ezt az előnyt csökkenti, de még ezt sem szünteti meg egészen. Erről a drágulásról meg kell állapítani, hogy az az ártöbbleteket a termelőknek juttatta és így azok helyzetét befolyásolta kedvezően. Nagyon fontos jelenség, hogy az áremelkedések csak az élelmiszerekénél, illetve általában a mezőgazdasági termékeknél jelentkeztek, nem pedig a szorosan vett ipari termékeknél. És a gazdasági termékek drágulása elért a termelőkig és nem csupán a közvetítő kereskedelem hasznát növelte. Éveken át folyt a siránkozás, hogy a mezőgazdasági termékek árzuhanása tönkreteszi a mezőgazdaságot, veszélyezteti a gazdasági életnek prosperitását. Akkor teljes indokoltsággal azt tekintette mindenki — még az árcsökkenések hasznát élvező fogyasztóréteg is — katasztrófának. Miért kellene akkor mostan elcsüggedni azért, hogy a mezőgazdasági termékek éveken át tartó árhanatlanságát egyes cikkeknél árjavulási folyamat váltotta fel? Ennek az árjavulási folyamatnak hatása elsősorban abban is jelentkezik, hogy az u. n. agrárrolló, amely alatt a mezőgazdasági termékáraknak az iparcikkek árával szembeni diszparitását

értik, nagyon kisebbedett. Az agrárrolló nyílása az 1933. év október hónapjában volt a legnagyobb, a háboru előtti árákhoz képest 45%-os. 1935 tavaszán is még 34%-os volt az agrárrolló nyílása, amely novemberben 25%-ra szűkült.

Egy nagyfoku áremelkedés, ha azt a pénz oldaláról érvényesülő tényezők váltják ki, gazdaságilag határozottan káros, mert a nagyfoku áreltolódások a gazdasági élet struktúrájában nagy zavarokat kelthetnek. De kisebb mértékű áremelkedések a konjunkturajavulásnak velejárói. Az áremelkedés akkor is szükségszerű folyamat, ha azt áruhiány kényszeríti ki. De az áremelkedés, illetőleg az áremelkedést kiváltó áruhiány ebben az esetben rontja a megélhetés lehetőségeit és esetleg jogosulttá tesz olyan beavatkozást, amely az áruhiány megszüntetése révén a megélhetést olcsóbbá teszi. A bekövetkezett drágulás azonban nem ilyen okokra vezethető vissza. Az áremelkedések nem áruhiánynak a következményei, hanem egyfelől a belföldi konjunktura megjavulása váltotta ki azokat, másfelől pedig az, hogy az illető cikkeknek világpiaci ára is lényegesen emelkedett és ennek hatása alatt a külföldi kereslet is élénkebbé vált. Az utolsó évek gazdasági válságát Magyarországon részben az váltotta ki, hogy a magyarországi árucikkek világpiaci ára sokkal kedvezőtlenebbül alakult, mint a Magyarország által importált külföldi termékek ára. Ha erre a magyar szempontból kedvezőtlen világpiaci áreltolódásra nem kerül sor, úgy valószínűleg nem kerül sor arra, hogy a külföldi fizetési forgalmat korlátozzák. Az 1929 és 1935 között eltelt hét év alatt a magyar kivitel értéke 286 millió pengővel haladta meg a behozatalnak értékét. De ez a különbség 1017 millió pengőt ért volna el, ha az 1925—1927. évi átlagárak maradnak érvényben. Magyarország szempontjából tehát rendkívül nagy jelentőségű, hogy a világpiaci árfejlődés az utolsó időben a magyarországi exporttermékek árát javította. Az, hogy az exporttermékek világpiaci árának emelkedése az illető cikkek belföldi árát is drágította, szükségszerű és általános nemzetgazdasági szempontból nagyon is előnyös jelenség.

Ennyit az árváltozások kérdéséről. Vannak azután változások, amelyekről nehéz elbírálni azt, hogy konjunkturális, avagy pedig strukturális jellegűek. Ide tartozik az egész hiteléletnek, valamint a megtakarításoknak a problémája. A múltban a tőkeképződésnek szokásos menetében a hiteléletnek fontos szerepe volt. Kisösszegű megtakarításokból is hatalmas pénztőkék akkumulálódtak, amelyeket részben kötvény- és záloglevélkibocsátással szívták fel azok a gazdálkodó egyedek, akik ezeket a tőkéket megfelelően hasznosítani tudták, részben pedig a pénzintézetek irányították ugyanezekhez. Ez a termelés intenzifikálásának fontos tényezőjévé vált. A termelés intenzifikálásának ez az eszköze ma még

majdnem teljesen hiányzik. Lehetséges, sőt valószínű, hogy nagy előnnyel járna, ha a hiteléletnek régi lendülete helyreállhatna, hogy tehát akkor a konjunktura a jelenleginél lényegesen jobb volna. De mert ennek számtalan bizonytalansági momentum és egyelőre legalább is az illetékesek által leküzdhetetlennek vélt nehézség állja útját (a pénzérték bizonytalansága, a gazdaadósvédelem kérdése, stb. stb.), mégis csak azt kell megállapítanunk, hogy a termelés nagyfoku élénkítése és egy viszonylag elég kedvező konjunktura be tudott következni a hitelélet ütemének jelzett megváltozása ellenére is. Ugyanilyen megfontolások alapján meddő arról is vitatkozni, hogy az építkezéseknek nagy lendülete tőkének hibás irányítását jelenti-e vagy sem. Az építkezéseknek nagyobb lendülete az általános konjunktura fokozásához mindenesetre hozzájárult. És mert az építkezés jórészt nem idegen, hanem az építettő saját tőkéjével történik, ez még akkor sem igen válhatik válságmomentummá, ha netalán átmenetileg a lakáspiacon újabb lanyhulás is következne be. Itt ismét legfeljebb azt a kérdést lehet felvetni, hogy általános gazdasági érdekek szempontjából jobb lett volna-e, ha az építkezésekbe befektetett tőke egy része másképpen helyezkedik el.

Ilyen körülmények között a nagyobb mértékű építkezéseket konjunkturális szempontból nem lehet aggályosaknak minősíteni. Egyébként is mindig számolni kell azzal, hogy a lakosság száma állandóan nő és így, ha átmenetileg talán bőség is mutatkozik a lakáspiacon, ez mindenkor viszonylag gyorsan kiküszöbölődik. A gazdasági élet belénő a kissé túlméretezett keretekbe, ami egyébként a konjunkturális javulásnak többnyire sokféle vonatkozásban és nem csupán a lakáskérdés tekintetében rendkívül fontos tényezője.

De nagyon nyomatékosan kell arra is figyelmeztetni, hogy az utolsó esztendőben még a pénzintézetek által kezelt hiteltőke is eléggé kedvezően fejlődött, annak ellenére, hogy a pénzintézetek kihitelezései nem igen emelkedtek. Itt is bizonyos mértékig strukturális átalakulásról van szó. A pénzintézetek által kezelt külföldi betétek összege ugyanis erősen hanyatlott, így a belföldi tőkeképződésnek elsősorban a külföldi tőke visszavonása által keletkezett hiányokat kellett pótolnia. Hogy ez sikerült, azt a pénzintézeti betétállományra vonatkozó statisztika igazolja. Ez a statisztika csak nagy óvatossággal interpretálható, mert összeállításában módszertani változások következtek be, ami az adatok összehasonlíthatóságát megnehezíti. A Pénzintézeti Központ kötelékébe tartozó pénzintézetek betétállományára vonatkozó kimutatás csak 1934 júniusa óta hasonlítható össze. Ekkor ez a betétállomány 1386 millió pengőt tett, ami 1935 augusztusáig 1463 millió pengőre emelkedett. Érdekesebb összehasonlító adatok állanak a 12 legnagyobb budapesti pénzintézet betétállomá-

nyára vonatkozóan rendelkezésre. A pengőértékű és a külföldi értékű betétek kérdését külön kell tárgyalni. A pengőértékű betétek összege 1931 decemberében 880 milliót tett. Ez az összeg 1935 októberében 1050 millió pengőre emelkedett. A külföldi értékű betétek összege időközben ugyan 209 millió pengőről 98 millió pengőre csökkent, de ebből a 111 millió pengőnyi csökkenésből körülbelül 60—70 millió pengő a dollár és font értéksökkenésének következménye és csak a maradékösszeg irandó betételvonások, illetve pengőbetétekké történő átváltozások rovására. 1935 végén a nagybankok összes betétállománya már csak a külföldi betétek értéksökkenésének megfelelő összeggel kisebb, mint amekkora a háboru utáni konjunkturató idején volt. A pengőértékű betétek összege pedig lényegesen nagyobb, mint akkor volt. Ha ebben szerepe is van annak, hogy ezek a pénzüintézetek zárolt betéteket is kezelnek és hogy bizonyos betétek kisebb pénzüintézetektől irányulnak át a nagyobb pénzüintézetekhez, mégis kétségtelen, hogy a nagy pénzüintézetek ma ugyanakkora összeggel tudnak a közgazdasági életnek rendelkezésére állani, mint a válság előtti időben.

Az állami költségvetés nincs ugyan egyensúlyban, de ennek az egyensúlyozatlanságnak a jelentőségét nagyon túlbecsülik. A deficit lényegileg abból adódik, hogy a külfölddel szemben fennálló kamatfizetési kötelezettség a költségvetésbe teljes összegében lesz beállítva, annak ellenére, hogy a transferálási lehetőség csak részben áll fenn. Egy tanulmányomban²⁰ már kimutattam, hogy ilyen helyzetben a gazdasági élet nyugodt menetének biztosítása szempontjából kényszerítő szükségesség az, hogy az állam a gazdasági élettől akkora összeget vegyen kölcsönképpen ismét igénybe, amely megfelel az általa a Külföldi Hitelek Pénztárába befizetett összegnek. Ha ugyanis ezt az összeget nem venné ismét igénybe, ez deflációt idézne elő, aminek következményei nem volnának kívánatosak és nem is volnának intencionáltak.

A valutáris helyzetből sem lehet olyan érvet kovácsolni, amely a bekövetkezett konjunkturajavulás tényének tagadására volna alkalmas. A valutapolitika valóban rendkívüli mértékben befolyásolja a konjunkturahelyzetet. Akkor, amikor az utolsó esztendő alatt a világpiacokon az arannyal mért áraknak forradalma zajlott le, nyilvánvaló képtelenség volt a valutapolitikával szemben azt a követelményt támasztani, hogy egyidejűleg biztosítsa a pengő úgy külső, mint belső vásárlóerejének változatlanságát. A valutapolitika tekintetében ismét csak arra lehet hivatkozni, hogy meglehet,

²⁰ Varga István: „Előteremtés és átváltás.” *Közgazdasági Szemle* 1933 október—novemberi szám és „Aufbringung und Transfer”. *Economic Essays in Honour of Gustav Cassel*, London, 1933.

hogy másféle valutapolitika a jelenleginél kedvezőbb helyzetet teremtett volna, de ily felfogás sem lehet ok arra, hogy a bekövetkezett javulást tagadjuk.

A külkereskedelem zsugorodásának — egyébként szintén már megszűnt — problémájánál és sok más kérdésnél hasonló a helyzet. A külkereskedelmi forgalom csökkenését is strukturális jellegűnek kell tekinteni. Az államok autarkias törekvéseinek eredményeképpen azzal kell számolni, hogy a nemzetközi munkamegosztás mértéke hosszú ideig kisebb lesz, mint amilyen a múltban volt. Meglehet, sőt valószínű, hogy ez az államok részéről szerencsétlen politika. A gazdasági jólét nagyobb volna, ha a nemzetközi munkamegosztás legalább is a korábbi mértékben érvényesülhetne. De ennek a megállapításnak ellenére sem szabad azt tagadni, hogy a konjunktúra javult és hogy Magyarországon, de a világ számos országában is jelenleg megközelíti, vagy esetleg meghaladja a válság előtti szintet.

Tudom, mindannyiunk szeme előtt lebeg az is, hogy hány egzisztencia pusztulásáról van tudomásunk, hogy ugyiszlén minden család megélhetését megnyomoritja az a körülmény, hogy számos tönkrement hozzátartozó eltartására kell vállalkoznia. Ez azonban ismét jövedelemeloszlási probléma, amely szubjektív kényelmetlenséggel jár, amely azonban nem jelenti az átlagos életszínvonal romlását akkor, ha az elosztásra kerülő jószágmenyiség, vagyis a szociálproduktum nőtt.

Mindezek alapján megdönthetetlen ténynek érzem azt, hogy a gazdasági helyzet valóban lényegesen javult s hogy a megélhetés színvonala már nem, vagy legfeljebb csak alig kedvezőtlenebb, mint amilyen 1928-ban volt. A háború előtthöz képest pedig a javulás kétségtelenül igen nagy. Az, hogy a helyzet esetleg lehetne jobb is, ezt a megállapítást nem dönti meg.

Alkalmilag már egyszer hivatkoztam arra,²¹ mi annak magyarázata, hogy szubjektíve mégis rendkívül nagy rosszabbodást érzünk. A nemzeti jövedelem legnagyobb része ugyanis le van kötve az élelmezési és lakásszükséglet kielégítésére. Ezen a vonalon, az élelmezési- és lakásszükséglet kielégítése terén, pedig visszaesés nem következett be, sőt ellenkezőleg: a javulás, a szükségletkielégítés tökéletesbedésének folyamata legalább is a lakásszükséglet terén még a válságévekben is folytatódott. És ha az iparcikkfogyasztás a válság éveiben vissza is esett, még a válság legmélyebb pontján is jobban éltünk, mint a háború előtt. Az utolsó évek során pedig további javulás következett be. S ha mégis bajok vannak, ennek oka egyfelől az, hogy a tőkeképződés üteme lassubbodott,

²¹ Varga István: Népesedési problémák. I. m. 21. és köv. l.

másrészt pedig az, hogy strukturális okok következtében tényleg sokan vannak, akik közvetlen jövedelemben nem részesülnek, hanem a termelésben résztvevők által tartandók el s hogy ezért és a még jelzendő ok következtében a háztartások nagy része nem tud megfelelő megtakarításokra szert tenni, aminek következtében nagy bizonytalansági érzés lett urrá valamennyiünkön. Ehhez járul, hogy az utolsó 20 év folyamán nagy vagyoni eltolódások is következtek be, amelyekkel szükségszerűen nagy változások voltak párhuzamosak. Érthető, ha az elszegényedett régi uri és középosztály panaszkodik. De ez a panaszkodás mégis jogosulatlan, ha a nemzet egészének átlagos életszínvonalalakulását vizsgáljuk.

A városokban a javulás szemünk előtt áll. Elterjedt a központi fűtés, a melegvizzszolgáltatás, a villákban való lakás, ami magasabbrendű szükségletkielégítést jelent, de egyidejűleg a közlekedési szükséglet emelkedésével is jár, stb. stb. Ez minőségi javulást jelent a mennyiségi javulás mellett. Emellett számtalan új szükséglet jelentkezett, amely megfelelő kielégítésre talál: telefon, grammofoon, rádió, weekend, utazgatás (gondoljunk csak arra, hogy mennyivel többen jártak közülünk Párizsban, Londonban, tettek tengeri utat meg, mint a háború előtt), mozi, a hölgyek selyemfehérneműi és harisnyái, kozmetika, a gyorsabb közlekedéssel járó kiadástöbblet, autóbusz, autótaxi, stb. stb. A felsorolást ugyyszólván vég nélkül lehetne folytatni. Egészen apróságokra is gondolhatunk, arra például, hogy a háború előtt a férfiak nem igen manikűröztették a körmeiket, míg most hetenkint szokták azt megtenni (háború előtt a borbélyüzletekben manikűrös kisasszony még nem is működött, míg most ugyyszólván mindegyikben van), hogy a hölgyek ezt a műveletet többnyire maguk végezték el, míg most idegen segítséget vesznek igénybe. A mindennapi fürdő jóval általánosabb szokássá vált, stb. stb.

Nagyon felületes számítással állitható, hogy egy havi 400—500 pengő jövedelemmel bíró középosztálybeli családnál ezek a háború előtt nem létezett szükségletek talán havi 100 pengőt, vagyis a jövedelemnek 20—25%-át emésztik fel. (Pl. a telefon havi költsége 25 pengő, a rádióé, a készülék amortizációját, rádióujságot, stb. számítva, 15 pengő, női fodrászat, kozmetika, manikűr a család összes tagjainál együtt 15 pengő, weekend-kirándulás, csónakamortizáció, stb. 30 pengő, jobb lakás és fűtés költségtöbblete 20 pengő, a villalakással járó közlekedéstöbblet 30 pengő, a selyemharisnyák gyorsabb szakadásával járó költségtöbblet 5 pengő, stb. Egy-egy családon belül e kiadásoknak ugyan csak egy része merül fel, de összesítve a polgári háztartásokban is alighanem eléri a havi 100 pengőt). Míg tehát az egyes szükségleti cikkek átlagos ára körülbelül ugyanakkora, vagy még olcsóbb is, mint amekkorá a háború előtt volt, a háború előttivel azonos jövedelem-

ből mégis sokkal nehezebb kijönni, mint a háboru előtt, ami gazdasági gondokat okoz, szubjektív elégedetlenséggel, stb. jár. A jelzett nagyságu jövedelemmel rendelkező család a háboru előtt jövedelmének ép azt a 20—25%-át tudta megtakarítani, amelyet most új szükségletekre költ el. Ez nem könnyelműség, bár az inflációs tapasztalatok valószínűleg hozzájárultak a takarékosági hajlam csökkenéséhez. A fő ok azonban mégis csak az új szükségleteknek ténye, a fogyasztási szokásoknak a megváltozása. A jövedelemnek azt a 20—25 százalékát, amelyet a háboru előtt megtakarítottak, ma elköltik.

A megtakarítás ténye a háboru előtt érthetően egy bizonyos megnyugvás érzetét keltette a családokban: tudták azt, hogy a váratlanul jelentkező szükségletek fedezésére, valamint rossz napokra van tartalékuk. Ez az, ami ma hiányzik, ez az, ami ma a legtöbb családban a nyugtalanságnak egy bizonyos érzetét kelti, minek következtében szubjektíve úgy érezzük mindannyian, hogy rosszabbul élünk, mint a háboru előtt, noha nagy általánosságban és átlagosan jóval magasabb az életszínvonalunk, mint amilyen a háboru előtt volt.

Erre még egy utolsó bizonyítékot szeretnék felsorakoztatni. Gondoljunk arra, hogy a középosztályban kit tartanának konszolidáltabb jövedelműnek, vagy, ha úgy tetszik, egy leány számára anyagi szempontból kívánatosabb férjjelöltnek: egy tisztviselőt, akinek a háboru előtt havi 300 korona fizetése volt, vagy egy olyant, akinek mai jövedelme 350 pengő. A két összeg összecszerüen és a vásárlóerőt nézve körülbelül azonos. És mégis: míg a háboru előtt a 300 korona jövedelmű fiatalembert kívánatos férjjelöltnek tekintették, olyannak, akinek jövedelméből a fiatal házasok szerényen, de gond nélkül meg tudnak élni, addig ma a hasonló társadalmi osztályuaknál a havi 350 pengős jövedelmet nem minősítenék akkorának, amely ugyanezt biztosítja. Igaz, hogy ennek az értékitételnek megváltozásában szerepe volt annak is, hogy az előmenetel valószínűsége — mint arról már megemlékeztem — strukturális okok miatt romlott.

A felsorakoztatott, jórészt objektív tények jelentőségét nem lehet azzal lerontani, hogy arra hivatkozunk, hogy a közterhek emelkedtek. Mert ez ugyan igaz, de a közterhek emelkedésének főoka az, hogy a társadalom jelentősen nagyobb igényeket támaszt a közzel szemben, mint korábban (iskoláztatás, közegészségügy javítása, stb. stb.), ami tehát újabb bizonyíték az előadott szempont igazolására: nagyobbak az igényeink, mint aminők a háboru előtt voltak és jobban élünk. Egyébként azonban azt kell mondani, hogy a közterheknek a vállalatok és a gazdálkodás rentabilitása szempontjából ugyan rendkívüli nagy jelentősége van, de akkor, amikor a per capita nemzeti jövedelem-volumen nagyságának alakulá-

sával operálunk, figyelmen kívül hagyandó, mert hiszen csak a jövedelemmegoszlás alakulása szempontjából bir jelentőséggel, de derivált jövedelem lévén, az átlagos jövedelem nagyságára és az átlagos jövedelemért beszerezhető jószág-mennyiség nagyságára nincs befolyással.

Ahhoz, hogy tisztán lássunk, a szubjektív megérzések helyett az objektív szempontokra kell tekintettel lennünk, bár kétségtelen, hogy megelégedettségünk fokát szubjektív szempontok döntenek el. De talán még szubjektív szempontokból is jó azt tudni, hogy a szubjektív megérzések kialakulásához mely objektív tények járulnak hozzá. És ha ismerjük az objektív tényeket, *nem fogunk dőre módon abban bízakodni, hogy a konjunkturajavulás folyamata többet nyújthat, semmint amire képes. Strukturális változások hatását egyszeri konjunkturajavulás nem küszöbölheti ki, ehhez hosszú adaptációs folyamatra van szükség.* Ha aktív konjunkturapolitikai beavatkozással kívánjuk az adott gazdasági helyzetet befolyásolni, fontos, hogy e megkülönböztetést szem előtt tartsuk.

Akkor, amikor a konjunkturának bekövetkezett javulását állapítom meg, két megjegyzést kell még tennem. Ismét nagyon nyomatékosan kell arra utalnom, hogy annak, hogy a bekövetkezett általános javulás ellenére különböző gazdasági helyzetek nem javultak meg, noha azok más konjunkturajavulások idején többnyire javultak, kisebb jelentősége van. Fontosabb ezzel szemben az, hogy a bekövetkezett javulás ki váltó okai és következményei között egyaránt szerepelnek új gazdasági feszültségeket, aránytalanságokat és bizonytalansági momentumokat előidéző körülmények is. A közelmúlt súlyos válsága miatt a közvélemény ezeket nagy nyugtalansággal ismeri fel. Ez a nyugtalanság a konjunktúra fejlődése szempontjából talán előnyös, mert a gazdasági életet óvatosságra inti és a konjunkturális javulások során gyakori tulakapásoktól visszatartja. De mégis kétségtelen, hogy a jelenlegi konjunkturális javulás is újabb gazdasági hanyatlásba fog torkolni, a nemzeti jövedelem-volumen emelkedése előbb-utóbb átmenetileg újból vissza fog esni és ennek a fejlődésnek csirái a jelenlegi konjunkturajavulásból termelődnek ki és nőnek naggyá. A gazdasági élet örök mozgásában a konjunkturális javulás is csak átmenet. De minden ok megvan annak feltételezésére, hogy a visszaeséseket jelző hullámvölgyeknek feneke mind magasabbra esik, a gazdasági élet fejlődése az általános jólétet mindjobban emeli.

Varga István.

Budapest külterjes településének kérdéséhez.

A *Közgazdasági Szemle* 1935. évi III—IV. számában Ruisz Rezső „Budapest telepítési és közlekedési politikájának befolyása a közteherviselés mérvére“ címen kifejtette, mily veszteség Budapest közlekedési vállalataira és általuk a főváros közönségére a keresetük, megélhetésük révén a főváros-hoz tartozó nagy tömegeknek a főváros határain kívül való megtelepedése. A főváros területe tulnyomó részén kiépítette közműveit, utait. Intézményei, igazgatási, egészségügyi, rendészeti apparátusa szintén alkalmas volna a benépesült össz-terület közfeladatainak ellátására is. A lakosság növekedése esetén a költségarányok és a haszonkulcsok kedvezőbbé válnának. Ennek ellenére mind nagyobb tömegek, amelyeket megélhetésük a fővárosra utal, amelyek számos fővárosi közintézmény szolgálatait igénybeveszik vagy azokban automatikusan részesülnek, nem a főváros határain belüli, civilizáltabb, fejlettebb, könnyebben megközelíthető területeken települnek le, hanem a határokon kívül. Ez nemcsak a főváros közháztartására, vagyis lakosságára jár káros finansiális következményekkel, hanem magukra a kitelepültekre is, akik idejük jó-részt munkahelyük elérésére kénytelenek fordítani és az el-maradt, kezdetleges környéki területeken nélkülözik azokat a civilizatórikus és kulturális vívmányokat, amelyeket a főváros lakóinak már ma is nyújthat, holott sokkal többet is nyújthatna, ha a népesség nem szóródott volna oly messze széjjel.

Amit Ruisz a külterjes település hátrányairól ír, az nem csupán Budapest és közvetlen környékének viszonylatában érvényes, hanem szűkebb körben Budapest határain belül is, tágabb körben egész hazánkra, legáltalánosabban pedig az egyes országok között fennálló viszonylatban is. A kérdésnek egyébként kiterjedt közgazdasági irodalma van. Nem csupán a „*Landflucht*“, a vidéki lakosság városbatódulása, hanem a „*Stadtflucht*“, a városi lakosság mind távolabb költözése a centrumból is foglalkoztatja állandóan a szociológusokat, közgazdászokat, pénzügyi politikusokat. A magyar irodalomban is komolyan foglalkoztak e kérdéssel. *Harrer Ferenc* elnöki előterjesztésében a városfejlesztési program ügyében a főváros közgyűlése által kiküldött bizottsághoz (1932), továbbá

a Városi Szemle 1933. évi I. számában közölt tanulmányában részletesen foglalkozik a külterjes település hátrányaival és felsorolja annak okait is.

Ha e káros fejlődés orvoslását keressük, tudnunk kell, hogy itt egy mindenütt tapasztalható jelenséggel állunk szemben. Budapest területén belül is sokan a külső periferiákon telepednek meg, holott a belső részeken van még erre alkalmasabb hely; a fővárosban kenyeret kereső, tanuló emberek a határokon kívül laknak, holott a határokon belül bőven volna hely; sokan vándorolnak az ország egyik részéből a másikba, bár saját megyéjükben, sőt falujukban is többnyire van még kihasználatlan, vagy nem eléggé kihasznált hely lakásra és termelésre; és sokan elhagyják hazájukat, amelyben sokkal több ember élhetne meg, mint amennyien ma rajta élnek.

Hogy a magyarázat nem speciális és incidentális okokban van, azt bizonyítja, hogy kivándorlás nemcsak szegényebb országokból gazdagabbakba, viszonylag sűrűbb népességekéből ritkábban lakottakba folyik; és folyt a ma „tulnépesedett“-nek tartott országokból már akkor is, amikor lakosságuk még csak töredéke volt a mainak és területük tulnyomó része parlagon hevert. Voltak a kivándorlás révén szinte elnéptelenedett országok — pl. a múlt század Írországa, Észak-Angliája, Ulstere — holott ennek sem fizikai, sem biológiai oka nem volt. Ma is a legsűrűbben lakott országokban is vannak kihasználatlan, településre és művelésre alkalmas területek, továbbá nem kellően kihasznált, vagyis a mainál több ember letelepülésére és megélhetésére módot nyújtó területek. A kivándorlásnak számos oka lehet, de a legtöbben nem azért vándorolnak ki, hogy az otthoninál magasabb keresetre tegyenek szert, hanem, hogy megéljenek, amire otthon nincs lehetőségük. Mindezek csupán fokozatai a külterjes településnek, akár lakóhely, akár munkahely kereséséről van szó.

Kevesen hagyják el bármily szerény hazai egzisztenciájukat csábítóbb külföldi lehetőségek kedvéért és ugyanigy bizonyára sokan nem költöztek volna Budapest környékére, ha módjukban lett volna a belterületeken bármily szerényen, de megfelelően letelepedniök. Ha tehát Ruisz helyesen felteszi a kérdést: miért nem él a főváros határain belül a vele jelzett agglomerációnak egész népessége — ennek nem az az oka, hogy a fővárosból kitelepült félmillió után „még mindig nem lettek okosabbak sem az egyedek, sem a közület“. Mert a közületet valóban az alább kifejtendő mulasztások terhelik, de az egyedeket éppen létfenntartási ösztönük vitte oly messzire; egyes esetek magyarázhatók egyéni tökéletlenséggel, de törvényszerű jelenségek nehezen. Ruisz is látja ezt, amikor azt írja, hogy szerinte miért voltak kénytelenek e százezrek a fővároson kívülre húzódni.

Ruisz kimutatja, hogy *üres területek* dolgában az európai

nagyvárosok között Budapest vezet. A tudomány és gyakorlat minden nagyobb városra vonatkozóan külön foglalkozott a külterjesség kérdésével és így mindenütt külön kellene a sok összetevő okot vizsgálni, amelyek folytán a periférikus fejlődés a különböző városokban eltérő mértékű. Ha a külterjesség Budapesten nagyobb arányú, mint sok más városban, annak földrajzi, történelmi, gazdasági, politikai, közigazgatási stb. okai vannak.¹ Így *Harrer* idézett munkájában rámutat az *1894-es építőszabályzatra*, amely oly magas parcellaminimumot állapított meg a külterületeken is, hogy ez egymagában elég volt a családi házat építtetőknak a főváros területéről való kiszorítására. Ugyanekkor a környéken szabad volt a parcellázás és elősegítette ez irányzatot a *tarifa-politika* is. Budapest 3 város összeolvadásából keletkezett, vagyis három messze fekvő városmag körül folyt egyidejűleg a település. A kulturális okok közül utalhatunk a legujabb időkig agrár-jellegű Magyarország és a korábban polgáriasult nyugati államok közötti különbségre. A földrajzi okok közül a Dunára, amelyen még nincs 100 éve, hogy az első hid létesült. A gazdasági okok közt nagy szerepe volt legutóbb az inflációnak, amely fokozott — normális viszonyok közt nem indokolt méretű — családi ház építkezésre csábított.² Külön volnának vizsgálandók: mennyi közterület van egy-egy városban és hogyan használják fel ezeket? Milyenek a közterhek, a házadó, a közművek finanszírozási módja? Ismereteseek a rendelkezések, amelyek bizonyos fajta üzemek övezetét a Dunabálpárt-nak a főváros határától délre eső területén jelölték ki. *Ujpest* fejlődésének jelentős tényezője a vízművek. Megkönnyítette a városból való kitelepülést — szegény és gazdag rétegeknek egyaránt — a közlekedési eszközök fejlődése stb. *Pikler J. Gyula* mutatott rá,³ mily szerepe van adórendszerünknek abban, hogy Budapest külterjesebben fejlődik sok más nagyvárosnál. Speciális ok volt Budapesten (és más nagyvárosokban is) a világháború utáni kötött lakbérgazdálkodás, ami az évi béres régi lakásokkal nem rendelkezők lakáshiányát fokozta és így a kitelepülések számát (vagy, ami egyre megy: azon vidékiek számát, akik közvetlenül Budapest környékére telepedtek) erősen növelte.

Nagy hatása van itt a községi, állami és közérdekű intézmények (pl. OTI, MABI) lakáspolitikájának is: lakásépítőknek és a magánépítkezés általuk való finanszírozásának. A köz által építtetett lakások nagy része Budapest területén is a centrumtól eléggé távol épült, de jelentékeny ily építkezések és szubvencionálások voltak a környéken is. Pl. *Csepelen* sok

¹ Az újabb gazdasági okokról l. Bodor A.: A városbanlakás hátrányainak leküzdése. Városi Szemle, 1932. IV. sz.

² Bodor A.: Budapest hatása a környékbéli földárakra. Városi Szemle, 1934. 519. l.

³ A városi telekértékadó. Városi Szemle, 1917. 17. l.

ház épült az OFB-nek a napi árnál sokkal olcsóbban történt parcellázásai folytán. Ismeretes a Vitézi Szék telepítési akciója is. Szentendrén (onnan is járnak Budapestre) a város adott el olcsó házhelyeket stb.

De azokban a külföldi városokban is, amelyekben Ruisz szerint ideális a népességmegoszlás, sűrű a külterjesség miatti panaszok. Az amerikai városokról — súlyos közlekedési problémáik folytán — ismeretes, hogy a dolgozók a gyors utazás dacára néha órákat kénytelenek utazni, míg hazaérnek. „A Párist és New Yorkot körülvevő föld állítólag elég volna e két nagyváros élelmiszerszükségleteinek ellátására“, írja *Pikler* (id. mű 101.), „de ezzel szemben a legtöbb nagyváros körül valóságos pusztaság terül el.“ A Párist környező városok is sokkal gyorsabban fejlődnek, mint maga a metropolis.⁴

A newyorki lakosság elvándorlásáról is olvashatunk a Városi Szemlében,⁵ holott a cikkíró szerint „még volna hely bőven a város területén belül is a felszines terjeszkedésre és ennek ellenére mégis felhőkarcolók tornyosulnak“. E cikk szerint ennek oka a *telekspekuláció*. Vagyis a telekspekuláció nemcsak Budapesten, hanem mindenütt elterpeszkedik. Vannak ugyan városok, amelyek eredményesen küzdtek ellene, de *Berlin* városa, amelyre Ruisz hivatkozik, a telekspekulációnak világraszóló példáit mutatja.⁶ Ha ott a laksűrűség a centrumtól távolodva, mégis egyenletesebben csökken, mint Budapesten, ennek okát a fent felsoroltak közt kereshetjük, de teljesség kedvéért megemlítjük, hogy *I. Frigyes Vilmos* alatt az államnak joga volt a kihasználatlan területek tulajdonjogát elvenni, ami e területek fokozott kihasználása irányában hatott. Ugyanigy hatottak az 1666-os és 1667-es földreformok, amelyek a nagy földkinálat által a telekár olcsóbbodására és a lakosságnak az akkori szűkebb berlini területen való gyors növekedésére vezettek.

Külföldi városoknál figyelembe veendő az a történelmi tényező is, hogy ezek tervszerű rendezése (sok esetben uralkodói akarat alapján és az állami bevételek nagymértékű felhasználásával) Budapesténél sokkal régebbi keletű.⁷ De ismétljük, mégis minde városok is szenvednek a probléma megoldatlansága miatt. Azok a megcsodált önálló várostelepek, amelyek szép példái láthatók az angolszász országokban, ugyanennek bizonyítékai. Mint *Viola* mondja, a szükségből itt erényt csináltak, hiszen ugyanily szép telepek sokkal gazdaságosabban lettek volna a centrumhoz közelebb megépíthetők.

Ha mégis statisztikai összehasonlítást kívánnánk tenni

⁴ Városi Szemle, 1934. 648. l.

⁵ Városi Szemle, 1935. 314. l.

⁶ Damaschke: Die Bodenreform. Jena, 1919. 481. l.

⁷ Közgazdasági Enciklopédia: Városrendezés címszó. (*Viola R.*)

a különböző városok közt, természetesen e városok *összterületét* kellene alapul venni. Akkor azt látjuk, hogy míg *Budapest lakúsága* a legutolsó népszámlálás szerint km²-enként 5179,⁸ addig *Amsterdamé* 4439, *Berliné* 4813, *Breslaué* 3529, *Kölné* 2953, vagyis e városok Budapestnél kevésbé sűrűn lakottak, viszont Wien, Hamburg, Kopenhága, London, Párizs, Varsó stb. sűrűbben lakottak. Mindebből messzemenő következtetéseket nem vonunk le, de a fenti adatok is megerősítik a külterjes település jelenségének általános voltát.

Ruisz vizsgálatának főszempontja a *községi financiák* érdeke; hogy teljes képet kapjunk, vizsgáljuk meg a kérdést maguknak az egyéneknek szempontjából, akik nem veszik igénybe a főváros-nyújtotta előnyöket, hanem messzebbre húzódnak, a civilizáció övezetén kívülre. Ha mindkét szempont helyes, azonos eredményre jutunk, mert a közületi pénzügyek helyességének kritériuma, hogy a lakosság jogos érdekét szolgálja.

Ha ezek után mi is feltesszük a kérdést: *miért nem él a kitelepült népesség a fővárosban*, kikapcsoljuk azt a magyarázatot, mintha e lakosságban valami civilizáció- és kulturiszony rögződött volna meg, amely saját anyagi érdekeik hátrányára is készíti őket a perifériákra; a Pest-környéki konglomerátumot éppen úgy nem inferiális szellemi nivó hozta össze, mint ahogyan nem a parcellázók könyörtelensége a hatóók. A parcellázó propaganda sok parasztfogást alkalmaz, ami joggal kifogásolható, de nem nevezhető könyörtelennek. Nincs kényszerítő ereje ahhoz egy parcellázó érdekeltségnek, hogy telkeit megvétesse és ha a vevő más árucikkek vételénél is összehasonlítja azok árát más árakkal, ugyanugy megteszi ezt a telekvételnél. A parcellázás csak a kínálatot fokozza, végeredményben tehát az összes telkeket olcsóbbítja. A telkek drágasága onnan ered, hogy más kihasználatlan, vagy nem kellően kihasznált telkekben kevés, vagy egyáltalán nincs kínálat és a könyörtelenség jelzőjét legfeljebb csak a piacra nem hozott telkek tulajdonosaival szemben használhatók, hiszen elsősorban ezek kényszerítik az embereket a távolabbi költözésre. De e tulajdonosok sem tesznek egyebet, mint hogy telkükkel — további értékelkedés reményében — a törvény keretei közt spekulálnak, anélkül, hogy telküket kellően ki tudnák, vagy akarnák használni.⁹ Mindenki él a lehetőséggel, akinek erre módja van; ha tehát a telekspekulációt nem helyeseljük, a rendszert kell megváltoztatnunk.

Kikapcsolván a hibás település személyi élű magyarázatait, a kérdés általános, ismert formulázásához jutunk: *mi*

⁸ Budapest Statisztikai Zsebkönyve, 1934. 28. l.

⁹ Major R.: Községi telekpolitika és a Tabán-kérdés. Pénzügyi Fogalmazók Lapja, 1933. IX. sz.

akadályozza a helyek felhasználását a gazdasági adottságoknak megfelelően, mi kényszeríti tehát a lakosságot a külterjes elhelyezkedésre? A helyes feleletben meg kell kapnunk a választ a Budapestről való elvándorlásra és Budapest területének aránytalan benépülésére egyaránt.

Miként Ruisz írta, alig lehet megérteni, hogy mikor a főváros közművekkel lát el némely területet, megteremti a közbiztonságot, a higiéniát, a gyors közlekedést, hacsak külön rendszabályokkal nem mozdítja elő a terület benépesedését, az eredmény a józan ésszel ellenkező lesz: nem csábít az illető területen való megtelepedésre, hanem ellenkezőleg, sokszor megszakítja az odairányuló település folyamatát, vagy lassítja tempóját, sőt a már ott lakók közül is sokat arra késztet, hogy távolabbi, civilizálatlan területekre költözzék. Ez azonban egyaránt áll mind a városok egyes részeinek egymáshoz való viszonyára, mind a városok és környékük közti viszonyra; „A külső kép is *ugyanolyan minden városban*, mint a fővárosban. A város belső részében teljesen modern áru telkeken mult századbeli viskók, fatelepek és kunyhók, a város külső részein, néha órajárásnyira, a város belsejétől lakótelepek a *mesterségesen előidézett kivándorlás* képét mutatja ez a folyamat; a lakosságnak ez a célszerűtlen és természetellenes elrendezkedése *kisebb városokban még feltűnőbb*, mint a fővárosban“.¹⁰

Ismeretes az irodalomból és a gyakorlatból, hogy e mindenütt tapasztalható, józan ésszel ellenkező jelenségek legfőbb oka a telekáraknak a közület fejlődésével párhuzamos emelkedése és a további fejlődést anticipáló telekspekuláció. E spekuláció nem diffamáló; tágabb értelemben minden józan gazdasági magatartásnak spekuláció az alapja: azt venni, aminek áremelkedésére és azt adni el, aminek esésére számítunk. Mivel pedig benn van a köztudatban is, hogy *à la longue* minden teleknek, minden helynek értéke emelkedik, telket senki sem ad el szívesen, az sem, akinek nincs módjában telkét kihasználni; minthogy a telektulajdonosok közül legtöbben nem rendelkeznek a telek kihasználásához szükséges tőkével, inkább lemondanak a jövedelemről, amelyet, ha telküket eladnák, pénzük más felhasználásából szerezhetnének és telkeiket kihasználatlanul hevertetik.¹¹ Hogy miért fokozzák a közlétesítmények, a civilizatorikus berendezések és általában a közület minden haladása e külterjességet, azt a földjáradék-elmélet tisztázta és a praxisból is tudjuk, hogy amily mértékben a közlétesítmények révén¹² a telek használhatósága emelkedik, oly

¹⁰ Pikler, id. mű 94. l.

¹¹ Eberstadt: Die Bodenspekulation im modernen Städtebau.

¹² Major R.: A közmunkák finanszírozása. Pénzügyi Fogalmazók Lapja, 1932. I.

mértékben nő az ára is, amelyben mindez az előny escomptálva van. Amíg tehát nem működik oly erő, amely a fejlesztéssel egyidőben a telkek kihasználása, vagy piacrahozása irányában hat, addig mindeme fejlődés és közhasznú munka a káros külterjességet fokozza. Egyrészt, mert az ily területen épült műhelyek, lakások stb. bére addig nő, amíg az áremelkedés fel nem ér a használat fokozott előnyeivel és kellemességeivel, másrészt, mert megnehezíti, hogy akik ott építkezni, beruházni akarnak, a telkeket megvehessék. Akik a magasabb telekáraknak megfelelően magasabb béreket fizetni nem tudják, a civilizáció vívmányai, a kultúra áldásai elől még messzebbre vándorolnak, hogy új települési helyükön ugyanezt a folyamatot fokozzák.

Mit tehetünk ez ellen? Hasznos munkát végeznek, akik részletesen kidolgozzák a probléma egyes vonatkozásait. De sem a tüneti kezelésnek nem lehet eredménye, sem császármetszéssel, azonnal ható kényszerítő intézkedéssel a kérdés nem oldható meg. Amiként a külföldi kivándorlás eltiltásával egy kormányzat sem szüntette meg annak okát, hogy az állampolgárok saját hazájukban munkát nem találván, azt idegenben keressék, úgy a kiköltözött lakosság kényszerű visszatelepítése, vagy az újabb kitelepedések megakadályozása sem szüntetné meg ezeknek okát. És amikép a kivándorlás egyoldalú (kellő gelső reformoktól nem kísért) tilalma csak rontotta a munkások szempontjából a hazai munkapiacot és másrészt rosszabb (törvényellenes) körülmények között késztetett sokakat a kivándorlásra, úgy a belső település hatalmi szóval történő irányítása is hasonló eredménnyel járt mindenütt, ahol ezt a megoldást választották.

Világos, hogy a főváros a Beszkárt egységes tarifája mellett ráfizet a környékről bejáró utasokra és a szolgáltatással egyenlő értékű ellenszolgáltatás elvének megvalósítására kell törekednie a közlekedés terén is. De nézzük meg, hogyan hatna ez intézkedés a valóságban, hogy levonhassuk az analógiát minden más rokonintézkedés hatására is.

Ha bevezetjük a szerintünk is egyedül igazságos, *teljesítményhez mért tarifarendszert* (eltekintve attól, megvalósítható-e az politikai okokból, így egymagában), akkor Ruisz számítása szerint a környéki Beszkárt menettérti jegyeket 20 fillérrel kellene drágítani, bár pl. Rákospalotára, a Hűvösvölgybe stb. a drágítás ez elv keresztülvitelénél nagyobb is lenne. De minimális havi 25×20 fillért számítva is, ez egy személy utazását évi 60 pengővel drágítaná (tulajdonképpen többel is, mert sokan naponta kétszer is bejárnak és vannak vasárnapi utazások is). Drágítaná ez továbbá — ha nem is nagymértékben — a környékbeli árakat is. Sok családnál azonban egy keresőre több utas is számítandó a fővárosi iskolákat látogató gyermekek révén. Főképp kis-

egzisztenciákról lévén szó, a közlekedés drágulása felémésztene nagy részét, vagy néha egészét is annak a megtakarításnak, amit számukra a környéki olcsóbb lakbérek jelentettek. Teljesség kedvéért emlitsük meg, hogy a legtöbb elővárosból villamos- és *vasutvonal* vezet be, a távolabbi helyekről pedig csak vasut. Ha tehát egyidejűleg a vasut is nem valósítana meg hasonló tarifareformot, a villamosutak nagy része — kényelmetlenségek árán is — a vasuti közlekedésre fanyalodna és a villamosvonal frekvenciája oly mértékben csökkenhetne, hogy deficitje a tarifadrágítás ellenére is növekednék. Ily helyeken tehát a tarifareform csak akkor volna hatályos, ha azt a vasut is, ugyanoly elvi alapon, végrehajtaná. Ha így a villamosutaknak nem volna módjukban a vasuti utazásra áttérni, egy bizonyos mértékű drágításnál a lakosság szegényebb része növelné azok számát, akik már ma is óriási távolságból mennek gyalog munkahelyükre, megszorodnának a kerékpárosok száma, talán a lófogatu szállítás is ugyanugy megjelenne a piacon, mint ahogyan az az áruszállításban már megtörtént s mindez nagymértékben csökkentené a villamos-utak számát. Nem tudjuk, kedvezőbbé válnék-e mindezek dacára a Beszkárt kalkulációja, de nem kétséges, hogy egy tarifaemelésnek ilyen irányu hatása is volna.

De nem kétséges, hogy ily reform a népességmegoszlásra is hatna a kívánt irányban. Sok kisember ugyan családi körülményei miatt, családi ház birtokában, gyakran konyhakerttel, baromfiudvarral, így sem hagyná el lakóhelyét, hanem életmódja leromlásával fizetne meg másodszor is a rossz telekpolitikáért. (Először akkor fizetett, amikor kénytelen volt a centrumtól ily messzire kitelepedni.) De azok, akik a költségkülönbözetet viselni nem bírnák, sem a villamosközlekedést mással nem pótolhatnák, valóban kénytelenek volnának a fővárosba költözni. A háztulajdonosok kénytelenek lennének házukat bármily kedvezőtlen feltételek közt eladni, vagy bérbeadni. Ingatlan- és lakáskrach állna be a környéken (még fokozottabban, ha az elvet nemcsak a Beszkárttal kapcsolatban, hanem minden egyéb vonatkozásban is megvalósítanák), vagyis a legszegényebb ingatlantulajdonosok, akik sem nem maradhatnak lakhelyükön, sem nem várhatnak az eladással, veszítenének legtöbbet. Ez valóságos vagyonelkobzás méreteit ölthetné, ami még akkor is elkerülendő volna, ha gyakran nem maga a közület segítette vagy bátorította volna őket építkezésre, vagy ingatlanvételre. Ismételjük: maga a következő tarifareform is ezirányban hatna, de ha az elvet — logikusan — egyidejűleg minden téren érvényesítenők, ez széles rétegek egzisztenciáját rendítené meg.

A beköltözők pedig rendkívüli mértékben emelnék a fővárosi lakáskeresletet, amivel szemben nem állana megfelelően

emelkedett lakáskinálat, vagyis magasra hajtánák a lakbéreket, főleg a kislakások és a tömegszállások bérét. A fővárosi lakásinséget a félmilliós Budapest-környéki konglomerátum csak kis hányadának hirtelen beáramlása is az elviselhetetlenségig fokozná. Főképp a szegényebb lakosság drágább bérért még szűkebb helyen zsufolódnék össze (amiért ismét nem indokolt a lakásuzsorát vádolni, mert, mint látjuk, nem a háztulajdonosok drágítják önhatalmulag a lakbéreket, hanem a nagyobb kereslet emeli fel azokat automatikusan), — viszont a betelepüléssel egyidőben újból megindulna egy kiáramlási folyamat, amelyet támogatna a környékbeli lakbér-krach. Oly földcsuszamlást idéznénk így elő, amelynél kisemberek tömegei vesztenék el vagyonuk jórészét, más tömegek életviszonyai megromlanának, az összlakosság lakásnyomora növekednék — és még a külterjességet sem csökkentenők jelentős mértékben.

Ne feledkezzünk meg arról, hogy a nagy áldozatokat igényelt közületi lakáspolitiká ellenére ma is mindenütt igen nagy a lakásnyomor. Nem térhetünk ki itt ama népességi okokra, amelyek folytán a statisztika adatai a korábbiaknál némely tekintetben kedvezőbbek. De ha van is néhol javulás, a lakásinség sehol sem szűnt meg. A világ eddig ismert legnagyobb fellendülése után *New Yorkban* ma is nagy küzdelem folyik a nyomortanyák megszüntetéséért.¹³ (A gazdasági válság nem növelhette e város lakásmizériáit, minthogy lakossága a prosperitás évei óta nem gyarapodott.) A *londoni* városi tanács — (Country Countal) az elmúlt évtized óriási lakéspitkezése után — most dolgozta ki nagy programját a hirhedt *slum*-ok megszüntetésére.

Ezekután, úgy hisszük, a budapesti lakásnyomor ismert adatait sem kell felsorolnunk. Hogy e nyomor nagyobb-e — miként Ruisz állítja — a környező munkásvárosokban, mint Budapest szegénynegyedeiben, arról vitázhatnánk. A belváros közepén találunk utcákat, tulnyomóan földszintes viskókkal, amelyek jórészében villanyvilágítás sincs.¹⁴ Azt pedig nehéz eldönteni, a tizenháromház, a barak-telepek, a belső Józsefváros nyomortanyái stb. kevésbé visszataszítóak és egészségtelenek-e, mint pl. a kispestiek? De ezen szükségtelen is vitázni, mert nyilvánvaló, hogy erőszakos visszatelepítés e nyomort és tulzsufoltságot¹⁵ erősen fokozná.

E kérdés fokozottan aktuális ma, amikor a főváros, a rendőrség, stb. megköveteli, hogy alkalmazottai a főváros területén lakjanak. Ezen nem is akadhatunk fenn, azonban ily

¹³ Városi Szemle, 1935. II. sz.

¹⁴ Budapest Statisztikai Zsebkönyve, 1934: 1930-ban Budapest 3903 lakóház volt vízvezeték nélkül, 6098 ház pöcegödörrel, 163.738 lakás fürdőszoba nélkül és 14.182 ember lakott pincében.

¹⁵ 1930-ban az egyszobás lakásokban szobánként 3.48 ember lakott.

intézkedéseknek együtt kell járniuk olyanokkal, amelyek a lakáskínálatot, főképp pedig a város területén építkezésre alkalmas helyek kínálatát növelik és így a fent tárgyalt lakásdrágulást paralizálják. Máskülönben katasztrofális hatással vannak az általuk sujtottakra és nehezítik az összlakosság helyzetét is.

Melyek ezek az üdvös intézkedések? Ha megnyitjuk és közművekkel stb. ellátjuk a még meglévő csekélyszámu civilizálatlan területet, ennek ugyanugy nem volna meg a kellő hatása, mint ahogyan nem volt meg a főváros területének tulnyomó részén. Sőt — amint láttuk — ily intézkedések ugyanugy szinte elúznék az ujonnan rendezett területekről az ott lakók szegényebb rétegeit, a fokozott telekárak és az ezt escomptáló lakásdrágulás révén, távolabbi területekre, mint ahogyan azt Ruisz kifejtette. De mint cikkéből kitűnik, e téren már amugy sem nagyok a lehetőségek, mivel a főváros területének tulnyomó része közművekkel stb. már el van látva.

Annél kevésbé hallgathatunk azokra, akik a munkaalkalmak teremtésének jelszavával, vagy lokális érdekek kielégítésére a mai pénzügyi viszonyok között még kiterjesztetni kívánják a fővárosi ut- és közmű-hálózatot, mert — mint láttuk — mindezt a főváros már eddig is sokkal nagyobb területen építette ki, mintsem az a mai lakosság számára elegendő volna. Budapesten Ruisz szerint 3 millió ember számára van hely — és e 3 millió számára csaknem teljesen kiépített közmű- és ut-hálózat stb. költségeit 1 milliónak kell viselnie. Az így adódó veszteség sokkal nagyobb annál, mint amennyit Ruisz a főváros közlekedési vállalataira vonatkozóan kiszámított. Ez is mutatja, hogy a település egészséges alakulása a főváros határain belül époly fontos probléma, mint a kitelepüléseké.

Mindezeknél fogva nem nevezhetjük egyszerűen „satelita“-városoknak a Pest-környéki településeket. A főváros valóban ráfizet az e helységek lakosainak nyújtott számos szolgáltatásra, de sajnos, a főváros legtöbb kulturális intézményét és berendezését e lakosság alig használja. Hiszen éppen azért telepedett ki, mert nem birta fizetni azt a többletet, amely az ezen intézmények által megnövelt telekárak és megdrágult lakások révén reáharult. (Magától értetődően vonatkozik ez azokra az üzemekre is, amelyek hasonló okból telepedtek ki.) Másrészt e lakosság munkájával maga is hozzájárult Budapest fejlődéséhez, anélkül, hogy a főváros-nyújtotta legtöbb előnyt élvezné, sőt a közlekedéssel járó idő, költség és fáradság helyzetét gyakran rosszabbá teszi, mintha egy Budapestnél sokkal kisebb, kevesebb kulturális és civilizációs előnyt nyújtó városban lagnék.

De ha elfogadjuk a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás egyenlőségének helyes elvét, azt igyekeznünk kell a fővároson belüli viszonylatokban is érvényesíteni. Ha a villamostarifát

arányosítjuk a teljesítménnyel, nem is képzelhető, hogy azt csak a város határáig, vagy azon túl megtett utakra vonatkoztassuk. De ha — kellő ellenintézkedések nélkül — a belterületen is megvalósítjuk a rendszert, még hozzá gyors iramban, akkor a fent vázolt vesztes hatás fokozódnék: a belső helyek még drágábbak lennének, ennek megfelelően drágulna a rajtuk való lakás, tartózkodás, dolgozás és még több ember volna kénytelen összezsúfolódni a belterületeken, most már a főváros külső periferiáiról is — és ugyanakkor más rétegek újabb menekülése indulna meg a belső részek fokozódó lakásdrágasága és még tűrhetetlenebb lakásviszonyai miatt — még messzebbre a főváros határain túl.

De a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyenlőségének érvényesítése itt sem állhat meg. Ma a közadókból fedezett közléstesítményeknél az áldozatot hozó és hasznot húzó polgárok köre nem esik egybe.¹⁶ A terheket az összlakosság viseli, eredményük pedig azon telkek tulajdonosainak jut, amelyek értéke a közléstesítmények folytán emelkedik. Mindenki más, aki a közléstesítmények által teremtett új lehetőségekkel élni kíván, ezt az értékelkedésnek megfelelően növelt bérrel vagy vételárral kell megfizetnie a telkek tulajdonosainak. Hogy milyen telek-hausseok vannak a mai általános telek-baisse közepette is pl. a Boráros-téri hidépitéssel kapcsolatban, vagy az Új-Lipótvárosban, az közismert, de hosszabb időt tekintve, minden hely értéke növekszik, ahol a civilizáció fejlődik és a népesség szaporodik. Érvényes ez Budapest egész területére is, ha a néhány évtized előtti telekárakat összehasonlítjuk a maiakkal.¹⁷ A szolgáltatással egyenlő ellenszolgáltatás elve tehát nem szorítkozhat a villamostarifára és a közüzemek szolgáltatásaira, hanem ki kell terjednie arra a haszonra is, amelyet a telektulajdonosok szereznek ellenszolgáltatás nélkül a közület fejlődése és a közléstesítmények folytán.¹⁸ Igaz, hogy örülni kellene, ha valamely helyes elv csak egy vonatkozásban is megvalósul. Csakhogy a fentiekben rámutattunk, hogy a kérdés ily egyoldalú megoldási kísérlete a másik oldalon a várt eredménynél sokkal nagyobb bajt hozna. A primär ok, amellyel ma már minden hivatásos és hivatalos városrendező is számol, a *telekspekuláció*; amíg ehhez hozzá nem férünk, a kérdés meg nem oldható.

Ugyanez áll minden oly javaslatra, amely a helyek érté-

¹⁶ Major R.: A közmunkák finanszírozása. Pénzügyi Fogalmazók Lapja, 1932. I—II.; u. a.: Községi telekpolitika és a Tabán-kérdés, u. o. 1933. IX—X.

¹⁷ Áfra Nagy J.: A telekárak újabbkori alakulása Budapesten. Városi Szemle, 1934. IV. — Bodor A.: Budapest hatása a környékbeli földárakra. Városi Szemle, 1934. VI.

¹⁸ Pikler J. Gy.: Közimunkák finanszírozásának kérdése. Közgazdasági Szemle, 1932. X.

kének és értékelkedésének kérdésére figyelmet nem fordítva akarja a helyzetet orvosolni. A helyes település kérdése azokban a városokban és környékükön sem oldódott meg, ahol akár a teljesítményhez mért tarifarendszer, akár az egyéb, Budapesten is ajánlott javaslatok megvalósultak, mert valamennyi nem más, mint a *környéken-lakás megnehezítése, anélkül, hogy csökkentenék, vagy éppenséggel megszüntetnék azokat az okokat, amelyek a belső települést akadályozták.*

Szerves városfejlesztési program kell a gyökeres rendezéséhez, de — mint *Harrer Ferenc* írja¹⁹ — a törvényhatóságnak még elképzelése sincs arról, hogyan illeszkedjék be Budapest környezetébe, sőt még telekpolitikai programja sincs. Egy ily teljes és hatékony programnak magában kell foglalnia a telekspekuláció megakadályozására és a telkek olcsóbbítására szolgáló eszközöket, másképp fontos intézkedések hatástalanok maradnak; sőt a célkitűzéssel ellenkező eredményt hoznak.

Ha sorra vesszük a külterjes település ellen javasolt eszközöket, legtöbbjük olyformán hatna, mint a villamostarifa ajánlott reformja. Ha adómentességgel akarnók a települést irányítani, ez a szóbanforgó területeken ugyanugy felemelt telekárakra konvertálódnék, mint a tarifális reform. Ha a főváros felemelné közszolgáltatásai árát a környező helységek és azok lakóival szemben, — beleértve a tandijakat is — ez sem hatna másképp. A főváros elővásárlási joga a telepítésre kiszemelt telkeknél egyrészt fokozott korrupciós lehetőséget és politikai befolyásolást jelentene, másrészt pénzügyi okokból csak kis területre terjedne ki (nem beszélve arról, hogy van a fővárosnak elég telke), harmadszor az e vásárlással járó értékelkedést a spekuláció előre megjátszaná s így a lakosságot fokozottan terhelné. Egyébként is a fővárosnak nem hivatása, hogy maga vegyen telkeket és építsen (kivéve persze a közcélokra szolgáló ingatlanokat), hanem hogy biztosítsa azok optimális felhasználásának lehetőségét, a köznek pedig lefoglalja a kimutathatóan a közlétesítmények által keletkezett helyértéket.

Ugyanigy áll ez a községi (vagy állami) lakásépítkezésekre. Ma amugy sincs pénzügyi lehetősége nagyobb arányú kommunális lakásépítésnek, de a köz építkezése mindig drágább, mint a magánépítkezés. Ujabban pl. az angol kormány is belátta ezt és más utakon keresi a lakáskérdés megoldását. Természetesen szükséges a hajléktalanok elhelyezése, ami azonban nem gazdasági, hanem karitativ kérdés. Itt dolgozó emberekről van szó, akik szívesen megfizetik lakbérüket, ha a telekdrágaság nem emeli azokat elviselhetetlen magasra.

Ha a perifériákon betiltanók a parcellázásokat, ez amel-

¹⁹ Id. mű.

lett, hogy szerzett jogokat érintene — megint csak hasonló hatást váltana ki. Ugyanez áll a környéki parcella-minimumok felemelésére is. A kényszerű (hatósági) betelepítések fokozottan káros hatásáról pedig már fentebb irtunk.

Mindebből folyik, hogy erőszakolt, elhamarkodott rendszabályok egy organikus hibák miatt hosszú ideje tartó folyamatot nem orvosolnának, a legkevésbé büntető jellegű rendelkezések. A helyes célkitűzés szerintünk, hogy — miként azt a városrendezési javaslat is magáévá tette és miként az a külföldön, pl. Ausztráliában, Új-Zélandban, Dániában stb. sok helyütt már megvalósult — a telekspekulációnak nem büntető jellegű és nem esetenkénti, hanem *intézményes* visszaszorításával, a használatlan, vagy nem kellően használt telkek piacra-szorításával és így az összes telkek olcsóbbításával, *értékadó*, vagy — új közléstítményeknél — *értékemelkedési adó* segítségével tegyük lehetővé, hogy a kitelepültek most már a saját érdekükben és nem kényszer útján használják fel az olcsóbbá vált belső települési lehetőségeket. Ne a kitelepedés nehezítésében és a kényszerű betelepítésekben keressük a megoldást, hanem a belső telekáraknak is oly általános olcsóbbításában, hogy a kitelepülteknek érdekében álljon a visszaköltözés, a főváros lakóinak pedig érdekében álljon a megmaradás a város területén.

Major Róbert.

Közlemények.

Kína közgazdasági viszonyai.

A kontinentálás európai érdeklődése rendesen Európa, az Egyesült Államok és legjobb esetben a dumpingje által érdeklődésünket felkeltő Japán területein nemigen szokott tülterjedni. Pedig közgazdaságilag Kína rendkívül érdekes terület, mely nagy mértékben megérdemli figyelmünket.

Az alábbiakban egy kitünő könyv alapján megkiséreljük Kína közgazdasági helyzetének rövid áttekintését. A könyv szerzője, *J. B. Condliffe*, kit olvasóink mint a világ gazdasági helyzetéről szóló évi népszövetségi jelentések szerzőjét jól ismernek, hosszabb ideig tartózkodott Kínában és helyszíni tanulmányainak eredményeit foglalja össze könyvében.¹

Kína gazdasági bajainak — és nagyrészt talán a politikaiaknak is — oka túlnépesedése. És ha szerző az egymásnak ellentmondó statisztikák közül nem is dönti el, melyik mellett foglaljon állást: amellet-e, mely a népesség számát 400 milliónál kevesebbire, vagy amellet, mely 450 milliónál többre teszi, a túlnépeség tényét magától értetődőleg elfogadja.

A népesség 75%-ának megélhetési alapja a föld. De ez a föld nem az a 4¼ millió négyzetmérföld, melyről tanultuk, hogy Kína területe és az egész föld lakható területének egyötöde. Cressey szerint a „földművelő Kína“, az, hol a népesség 98%-a él, kevesebb 1¼ millió négyzetmérföldnél. Van olyan hely, Cheng-tu alföld, hol egy négyzetmérföldön 200 ember él!

Ilyen körülmények közt nem lehet csodálkozni, ha egyes helyeken a földárak acre-onként (0.405 ha) 180 aranydollárra is rugnak, bérletben pedig ez ár 8%-ára. Ha ehhez számbavesszük a földműveseket sújtó közterheket, a piacra vitel anyagi nehézségeit és a hitelszerzés méltánytalan feltételeit, megértjük, miért nem több 50 aranydollárnál az átlagos kínai család évi kiadása. És hogy miért van olyan tartomány, melyben tüzelőkimélés szempontjából hidegen készítik a teát vagy rizst és csak egyszer főznek naponta.

A „negyven század óta földművelő nép“ mind több és több gondnal munkálja mind kisebb és kisebb földjeit. Örökölt tudástól támogatott egyéni erőfeszítésüket azonban csak a rizs hálálja meg. Minden egyéb gazdasági növény hozama a világ átlagos hozama alatt marad.

A hazája megújodásán dolgozó, nyugati egyetemet járt kínai

¹ *Condliffe. J. B.: China to-day. Economic World Peace Foundation. Boston, 1932. 214 p.*

ifjúság a mezőgazdaság újjászervezésétől és új alapokra fektetésétől vár javulást.

Ha a modern gazdálkodás tényezői közül, a tulnyomórészben emberi munkát alkalmazó Kinában a mechanika ma még nem is jut szerephez, másik két faktorára, a vegytanra és élettanra nagy feladatok várnak. Hiszen a Kinában tenyésztett selyemhernyók 75%-a pusztul el betegség folytán és a gubók 85%-a veszti színét; buzában pedig az üszög kártevése 16%-os!

A természet szűkmarkúsága mellett a közviszonyok is megnehezítik a földműves boldogulását.

Egyes tartományokban 50 mérföldnyire való szállítás többbe kerül, mint maga a termék. Emberek által való szállítás gyakran hétszer annyiba, amennyibe a vasuti szállításnak kellene kerülnie. A shanghai-i kereskedő számára jutányosabb, ha gabonát Észak-Amerikából hozat, mintha Shensiből (Közép-Kína). Fuchinban, a termelővidék központjában, a soyabab után tízféle illetéket kell leróni.

Az árak ingadozása is sujtja. Árátáskor rizsének *picul*-ját 10 dollárért kényszerül eladni, míg hónapok múlva a magnak valót 28 dollárért veszi *piculonként*. Anhweiben a tea *piculja* 1½ dollár, Shanghaiban 14 dollár. És míg a new-zealandi farmer a vajért, melyet Londonban, 13.000 mérföldnyire hazájától értékesít, az elért ár 81%-át kapja, a honani földműves Shanghaiban értékesített termékei után csupán az ár 56.2%-ában részesül.

Nem kevésbé sötét a kép, melyet a szerző a mezőgazdasági hitelről fest: a kamatláb havi 1.5% és 10% közt váltakozik. A kínai reformnemzedék ezen hitelszövetkezetek létesítésével igyekszik segíteni, melyek máris reménnyel kecsegtetnek, — már amennyire ez az adott pénzügyi és politikai helyzetben lehetséges.

A közbiztonsági állapotoknak a gazdasági életre gyakorolt hatását érdekesen dokumentálja a szerző. Shanghaiban, ott, ahol az idegen-negyed utjai kínai területbe torkollanak, 20%-kal esnek a földárak, míg azoknak a földeknek ára, melyek teljesen kívül esnek az idegen ellenőrzésen, ugyanott 40—50%-kal alacsonyabb. Shanghai 20 külföldi bankja közül 19 van az idegen-negyedben (International settlement), egy a francia koncesszió területén. Bizonyára az sem csupán Shanghai földrajzi előnyeivel magyarázható, hogy mind a 39 modern kínai bank Shanghaiban székel és 77 régifajta bankjából 70 szintén. Nemkülönben a kínai pénzverde, a világ legnagyobb ezüstverője.

Noha modern kikötővárosainak — „az új fodornak, Kína régi öltönyének szélén“ — érdekeltsége tulnyomóan kereskedelmi és pénzügyi jellegű, mégis Shanghaiban működik az ország pamutszövődéinek több mint 53%-a.

Ez azonban ténylegesen nagy számot nem jelenthet, ha számavesszük szerző megállapítását, miszerint a Kína nagyiparában foglalkoztatott munkásság (családjukkal együtt) az egész lakosságnak csupán 1%-át alkotja. Otthonmunka és műhelymunka az uralkodó üzemforma. Hiszen még legfejlettebb iparágában, a pamutszövésben is, az előállított anyag négyötöde készül kéziorsón.

A kínai megújulás programjában természetesen az ország iparosítása is szerepel, mint a nyomasztó munkanélküliség ellenszere. Megvalósításának első lépése az 1931. évi, nagy körültekintéssel megszerkesztett védvamos tarifa.

Kína iparosodásának azonban több elengedhetetlen feltétele van. A népműveltség emelése a munka termelékenységének céljából. Az életszínvonal emelése fogyasztóipac teremtése érdekében. Mindezekelőtt pedig béke és biztonság, életképes közigazgatás, rendszeres és méltányos adózás.

Ez irányban alapvető lépésnek kell lennie a pénzkérdés rendezésének is. Kinában, mint a Kemmerer bizottság megállapította, tulajdonképpen nincsen is pénzrendszer oly értelemben, mint Nagy-Britanniában vagy az Egyesült Államokban. Mert noha a központi és tartományi kormányok vernek érméket és a központi bank kibocsát bankjegyet, még sincs Kína egy részében sem teljes és egymás mellé rendelt pénzrendszer és e töredékes pénzrendszerek egyike sem általános érvényű.

Az ezüst- és rézpénzek bő változatossága forog közkézen. Egy-magának a taelnek is több száz fajtája van: pekingi, shanghai-i stb. Forognak ezenkívül ezüstdollárok, spanyol, mexikói, bolíviai, chilei, perui dollár, Saigon piaster, japán ezüst yen, brit „álló ember“ dollár, a kínai dollár több fajtája, melyek közül a Yuan Shik-kai és a Sun-Yat-sen dollárok leggyakoribbak.

Mindezek átszámítása bonyolult művelet, mely hivatásos pénzváltót igényel. Kínai közmondás szerint pedig a vagyont többször váltani annyi, mint azt elveszteni.

Tetézi a zürzavart a nagy mennyiségben kibocsátott papírpénz. Nemcsak hivatalos és félhivatalos jellegű bankok bocsátanak ki papírpénzt, hanem gyárak, közüzemek, kereskedelmi testületek, borbélyüzletek, sőt még magánosok is! És míg a nagy, szilárd idegen bankok sem képesek egy bizonyos körzeten túl fenntartani az általuk kibocsátott jegyek paritását: egy bizonyos szűkebb körben fentemlített kibocsátók jegyei is paritáson forognak.

Külön lapra tartozik a réznek az ezüsttel szemben való értékcsökkenése, ami belső viszonylatban okoz nehézségeket. A shanghai-i villamosvasutak ennek következtében szenvedtek 61.8%-os veszteséget 1926-ban. Az ezüstnek az arannyal szemben való értékcsökkenése viszont a külföldi kölcsönök törlesztését nehezíti meg az ezüst- valutájú Kinának.

E vázolt tények a kérdéstől távolabb állók előtt sötét és reménytelen színen tüntetik fel Kína gazdasági életének képét. Szerző azonban, a helyzet alapos ismerője, biztató jelenségeket is lát.

Biztatónak találja mindenekelőtt a nép csodálatos regeneráló erejét. Mindenütt, ahol a kormány helyzetének megszilárdulásával a közbiztonság helyreállt, a jólét hamar nekilendült. A jelenlegi Nemzeti Kormány megszilárdulásának pedig sok biztató jelét látja szerző.

Ilyen mindenekelőtt az, hogy az idegen hatalmak elismerték és támogatják. Nagy segítséget jelent az idegenek által ellenőrzött szolgáltatásoknak, nevezetesen a kínai tengeri vámoknak megszerzése is.

Legnagyobb jelentőségű azonban az a bizalom, melyet a kormány a kínai tőkések, bankárok, nagykereskedők, nagyiparosok részéről élvez kölcsönök alakjában. T. V. Soong, a Nemzeti Kormány pénzügyminisztere, 1913 óta az első, kinek ezt megnyernie sikerült.

Ugyanesak ő az, akinek sikerült az 1929/30. költségvetési évben 539 millió kínai ezüst dollárnyi bevitelre szert tennie. Nagyobbra,

mint amilyent az utolsó császári kormányok előirányoztak és bevettek! És ezt akkor, midőn a régi földadóról és a *likin*-ről (közbenső vám), melyek együtt a Mandsu-dinasztia budgetjének egyharmadát tették ki, a maguk egészében lemondott. De meg a többi közvetett vagy közvetlen adót is csak azokból a tartományokból nyerve, melyek a Nemzeti Kormány tényleges fenhatósága alatt állnak.

Ha sikerül a külföldi tartozások kérdését rendezni, melyek az állami jövedelem 37%-át emésztik fel és ha a belvillongások elültével sikerült a katonai kiadásokat, melyek 45%-ra rugnak, csökkenteni, úgy Kína gazdasági talpraállásának — Condcliffe szerint — nincsen többé akadálya.

H. F.

Olcsó pénz mint általános orvosság.

Az amerikai pénzpólitika némely következményei.

A cambridgei iskola körében jutott kifejezésre az a nézet, hogy a mai bajoknak fő forrása a kamatlábak merevsége s hogy azok lecsökkentése ismét biztosítaná a jelenlegi ugynevezett kapitalista gazdasági rend többé-kevésbé sima működését. Anglia legutóbbi gazdaságpolitikájának szemmelátható, kedvező eredményei még inkább megnövelték az „olcsó pénz“ elvének immár hivatalosan is elismert tekintélyét. És úgy látszik, az amerikai gazdaságpolitika is, miután a reform, az ujjaépítés és az új választás utjai között oly megdöbbentő ingadozásokat mutatott, végül is a gazdasági élet feltámasztásának sokféle próbálkozásai között mind nagyobb súlyt helyez erre az elvre.

Fölmerül ennél fogva a kérdés, vajjon a sajátos amerikai feltételek között várható-e ettől a politikától az, hogy a virágzás magas fokán szilárd és állandó gazdasági helyzetet teremtsen? Ennek a kérdésnek úgy nemzeti, mint nemzetközi szempontból való fontosságát alig lehet tulbecsülni. A kormány minden további gond és baj nélkül nézhetne a ragyogó jövő elé. Nemzetközileg pedig, ha ki lehetne mutatni azt, hogy az olcsó pénzzel való amerikai kísérlet megteremti az egyensúlyt, a font megrögzítésének egyik legfontosabb, aggályt keltő akadálya tűnne el. Annak a lehetősége tudniillik, hogy Amerikában a kamat egy későbbi időpontban emelkedhetik és tőkéket vonhat el a londoni piacról — ami, ha a font újra mereven rögzítve lenne az aranyhoz, az aranytartalék feltétlen megtámadását jelentené — ez a lehetőség az 1929. év tapasztalatai után éppen eléggé súlyos fenyegetést jelent ahhoz, hogy a nemzetközi viszonylatokat átérző szakemberek ingadozzanak a font stabilizációjának keresztülvitelében mcsszemenő biztosítékok nélkül. Viszont siker esetén a világ újra összefoghatna, hogy a reális jövedelmeket szabadabb nemzetközi kereskedelem útján emeljék.

Anglia és az Egyesült Államok között néhány alapvető különbséget a legfelületesebb szemlélet is felfedez. Ezek a különbségek még a válság előtti korszakba nyulnak vissza. Anglia már 1929 előtt is szenvedett a költségek és árak között fennálló aránytalanság miatt, amely legfőképpen a font tulmagas külső értékének volt tulajdonítható. A világgazdasági válság következtében beállott általános árcsökkenés még erősen fokozta a bajt. Ennél fogva Nagybritannia nemzet-

közi helyzete egyszerre két irányban is gyengült. Kereskedelmi mérlegé mindjobban romlott. Ugyanekkor feltámadt a hajlandóság tőkekiviteltre, aminek oka eredetileg csupán a külföldön várható nagyobb nyereség volt, később hozzájárult a font egyensúlyának hiánya, amely mindinkább nyilvánvalóvá lett. A sterling értékesítése és a védővámok meghonosítása (eltekintve persze hosszabb időszak alatt nyilvánuló elsősorban nemzetközi hátrányoktól) a jövedelmezőséget részben helyreállították és — ami még fontosabb — új alkalmakat nyitottak meg nyereséges befektetésekre. A tőkekereslet belföldi beruházások iránt megnőtt. Ez nyilvánvalóan a kamatláb emelkedésére vezetett volna. Azonban a nyereséges befektetések lehetősége a megtakarításokat is szaporította. És a bizalom helyreállása, amely a nemzeti kormány alakulásának nyomában járt, valamint a tőkepiac ügyes technikai kezelése¹ képesekké tették az illetékeseket arra, hogy megalapozzák az alacsonyabb kamatláb rendszerét. Mielőtt ez a nagyobb tőkekereslet hatékonyvá vált volna. Ezenfelül a külföldi erősödő politikai zavarok s a sterling értékének ingadozása a tőkéseket a külföldi befektetésektől szinte teljesen visszariasztották. Így belföldi beruházás céljaira egy új tőkeforrás nyílt meg és az valószínűleg pótolta a válság által a tőkekinálatban okozott hiányt. Mindamellett az állampapírok magas árfolyamának eléréséhez és fenntartásához a bankok erőteljes kooperációjára volt szükség és megtörténhetik, hogy az angol politikának bizonyos hatásai, hosszabb időt tekintve, kevésbé kedvezőknek fognak mutatkozni, mint jelenleg.

Amerika egészen más képet tár elénk. Külföldi befektetések sohase játszottak az amerikai gazdasági szerkezetben olyan szerepet, amely összehasonlítható lenne Nagybritanniáéval. Amerikában a válság egy állandó deflarotikus görbének a következménye volt, amely egy inflációs kilengést követett, nem pedig strukturális tényezőkből folyt, amelyek Angliában akkor okoztak pangást, amikor a többi országok még nagyrészt fellendülésben voltak. Ennélfogva, ha az Egyesült Államokban minden egyéb változás nélkül újra megteremtenék a prosperitást, az kétségkívül szaporítaná a megtakarításokat (és pedig valószínűleg nagyobb mértékben, mint amily mértékben a nemzeti jövedelem szaporodnék), de nem nagyobb arányban, mint ahogy megnövelné a tőke utáni keresletet, amely szükségképpen szintén megduzzadna. És ahhoz, hogy a huszas években szokásos kamatlábszínvonalnál alacsonyabb kamatlábat állandósítani lehessen, ahhoz a megtakarításoknak ilyen viszonylag nagyobb mértékű emelkedése lenne nyilvánvalólag szükséges.

Az amerikai gazdasági struktúrában nem is lehet ilyenféle változásokat felfedezni. A pangás ideje alatt a tőkepusztulás a kiöregedett vagy kikopott felszerelések pótlásának elmaradása folytán óriási mértékű lehetett. Ebből igen magas potenciális kereslet következik tőkejavak után s ez a körülmény a jelenlegi amerikai helyzetre igen kedvező kilátást jelent. De semmiképpen sem igazolja az alacsony kamatlábat, mert nemhogy csökkentené, hanem még inkább növeli a tőkekeresletet.

A világ nem hallott semmiféle olyan feltűnő találmányról.

¹ Ennek a politikának hosszabb időre szóló gazdasági következményeit később tesszük vizsgálat tárgyává.

amely lényegesen leszállíthatná valamely adott feladat részére szükséges tőkeösszeget (mint pl. a rádió). Igaz, hogy a termelés és eladás jobb megszervezése, amelyre a vállalkozókat a válság kényszerítette, képesebbé teszi őket arra, hogy az adott feladathoz technikailag szükséges forgótőkét leszállítsák. De ennek a változásnak nem szabad túl nagy jelentőséget tulajdonítanunk. Mert a technikailag szükséges forgótőkének összege² minden esetben nagyon csekély, összehasonlítva azt az egész tőkével s különösen alacsony az a háborús áruszinvonalnak 1920-ban bekövetkezett összeomlása óta. Az egész tőkében történt összegcsökkenés tehát szembeállítva a válság-előtti korszakkal, alig jelenthet valami nagyobb különbséget, midőn az új tőke iránti összkéréslet meghatározásáról van szó.³

További bonyodalmat okoz Amerikában a szociálpolitikai törvényhozás. A kormány — részben legkisebb béreket megállapító és egyéb munkásérdekeknek kedvező intézkedések, részben a társadalombiztosítás meghonosítása folytán — állandóan emelte a munkaköltségelemet. Ennek a ténynek a hatása a tőkepiacokra annyira szövevényes, hogy teljesen kibogozni azt és végleges következtetésekre jutni alig lehetséges.

Mindamellettt néhány hatását könnyen meg lehet állapítani. Miután emez intézkedések következtében a meglévő tőke jövedelmezősége csökkent, a mai termelési struktúra fenntartása valóban csakis akkor várható, ha a tőkekinálat emelkedik, a kamatláb pedig esik. Ha nem ez az eset áll fenn, a termelési struktúrában áll be változás. A most létező gépi berendezések némelyikét jelenlegi formájában nem fogják megújítani, minekutána gazdaságilag kivénült. Hanem új gépeket fognak vásárolni, amelyek pótolni fogják a régi tőkét és pótolni az a mellett eddig alkalmazott munkának is egy részét (u. n. munkamegtakarító találmányok), minthogy a munkaköltség a tőkeköltséghez képest emelkedett. A munkanélküliség tehát növekedni fog. De minden valószínűség szerint erősen emelkedni fog a tőke iránti kereslet is. Ez nem jelenti szükségképpen azt, hogy az ebből következő kamatlábemelkedés — amennyiben járulékos megtakarítások nem állnak rendelkezésre — arányos lenne a munkaköltség emelkedésével, vagyis hogy ennél fogva a munka- és tőkeköltség közötti régi arány újra helyreállana. De bizonyos, hogy az egész jelenség nem teszi indokolttá az alacsonyabb kamatláb anticipációját, amennyiben a tőke iránti kereslet szempontjából nézzük azt.⁴

² Ebben az érvelésben persze ki kell rekeszteni minden olyan befektetést, amely nem a technikai szükséglet számlájára irandó, hanem a melyeket a nyersanyagok és egyéb termelési jószágok piacán várható áremelkedések anticipációja folytán végeztek.

³ A tőkének pótlása alkalmává fontosabb változás állhat be akkor, ha az eladások szaporodnak és a forgótőke expanszióának szüksége az egész szükséglet nagyobb töredékét képviseli. Ez azonban csak átmeneti helyzet lehet.

⁴ E kérdés bővebb kifejtését l. J. R. Hicks: „The Theory of Wages“ c. könyvében (London 1933) és az *Economic Journal* 1935 szeptemberi számában. Az angol helyzet 1931 előtt kétsérvkívül veszélyesebb volt, mint a jelenlegi amerikai pozíció. Az Egyesült Államokban a szervezés és a munka teljesítő képessége valószínűleg nagyobb, a külföldi verseny kevésbé fontos és a magasabb hozadékot biztosító külföldre — mint például Japánba — való tőke kivitel sokkal nehezebb. Ennélfogva az egyensúly helyreállítása az árak inflációja és a reális munkabérek csökkentése után könnyebben megvalósítható.

A nagy költségvetési hiány s az amerikai államadósságok ebből folyó állandó szaporodása további rendkívüli tényezőt jelent a megtakarítások felé irányuló keresletben. Ez az igénybevétel állandó lesz, vagy pedig adóemeléssel fog pótoltatni, ami azonban a megtakarítások összegét valószínűleg kedvezőtlenül fogja érinteni. Azonban a társadalmi törvényhozás, amely végeredményben új adózást jelent, szintén nem hat a megtakarítások irányában. Sőt szinte bizonyosra vehető, hogy jelentékeny mértékben csökkenti azokat és a tőke állandó kiáramlását is előidézi, ami megint ugyanezt a hatást okozza. A társadalombiztosítási törvény kényszertakarékolást előidéző hatását pedig általános depresszív hatása felül fogja mulni.

Ilyen módon, összehasonlítva a válság előtti korszakkal, úgy a kínálat, mint a kereslet oldalán számos hatalmas tényező van, amely a kamatláb emelkedésének irányában hat. Mindamellett a kamatláb Amerikában esett. Ennek ellenére és annak dacára, hogy a magasabb kamatozással kecsegtető lehetőségek emelkedtek: mindeddig semmi olyanféle hitelexpanziót nem láttunk, aminőt az 1927—29-es tapasztalatok alapján várhattunk volna, amíg Nagybritannia megsegítése végett mesterségesen lenyomták a kamatlábat.

Ennek a ténynek a magyarázatát nem nehéz megtalálni. A tőkepiacon úgy a kínálat, mint a kereslet oldalán fel lehet felelni azokat a tényezőket, amelyek, legalább is rövid időre nézve, a kamatláb esésének irányában hatnak.

Persze a tőke kínálat nem egyértelmű a megtakarításokkal. Pótolni vagy növelni lehet azt bankhitel vagy pénzszerzés útján is.

Valóban általánosan elfogadott elv — amely az olcsó pénz politikájának is alapját alkotja —, hogy a megtakarításokat bankhitellel kell pótolni, ha az előbbieket visszatartják a tőkepiactól vagy pedig otthon gyűjtik össze azokat. Csak akkor lépnek fel problémák, ha ezek az otthon gyűjtött megtakarítások visszaáramlanak a piacra, vagy ha bankhitelt a megtakarítások mértékén felül nyújtanak. És a mai monetáris viták központjában éppen az a kérdés áll, mily ponton kezdődik a pénz értékbizonytalansága s miképpen lehet azt kikerülni.

Az 1932/33-as amerikai válságba, amelynek forrása elsősorban a pénzpiacon volt fellelhető, ahol a bizalom megrendülése a befektetések és betétek tulajdonosai részéről egy végeladásban nyilvánult meg, a kormánynak minden bizonnyal be kellett avatkoznia. Likvidálni kellett a multat. Végét vetni a deflációnak, amely a pénzügyi rendszer letörésére vezetett, meg kellett indítani az expanziót. Mindezek a feladatok egymással össze voltak szövődve. A mult likvidálása azonnali külső segítség nélkül, kétségkívül csak tovább fokozta volna a deflációs görbét. Ugyanakkor minden expanzió csak csökkenthette a befektetések és hitelnyújtások veszteségeit amelyeket mesterségesen fokoztak az általános likvidációba való meneküléssel. Járulékos, mesterséges hitelek kellett megnyitni, míg a pénzpiacon a normális feltételek helyre nem állanak.

A kormány különböző módszerekkel igyekezett ezt a feladatot teljesíteni. Új ügynökségeket állítottak fel, amelyek hitelek nyújtottak olyanoknak, akik más utakon nem tudtak volna kölcsönökhöz jutni. Ilyen módon meggátolták a további eladásokat. A bankok régebbi adósainak likvidítása különösen a vidéken erősen megnőtt.

Ezenfelül sorozatos törvényhozási intézkedések is nagy mértékben emelték a hitelszervezetnek azt a képességét, hogy bankhitelt teremtsen és pedig anélkül, hogy az ilyen hitelexpanzióban benne rejlő veszélyt, a fokozódó illikviditást növelné. A Federal Reserve Bankok kölcsönnyújtási feltételeit erős mértékben enyhítették. Eredetileg csupán kereskedelmi váltókat számítottak le (amelyek állami kötvényekkel biztosítva voltak vagy nem is birtak ilyen fedezettel), jelenleg gyakorlatilag minden fajtát felvesznek. Ezáltal azok a kamatkülönbségek, amelyek leginkább a likviditással kapcsolatos megfontolásokból eredtek (és ezek a megfontolások a válság alatt az amerikai gazdasági szerkezetben nagyon egészségtelen hatást fejtettek ki), véglegesen lecsökkentettek. Ezt kétségkívül a korábbi állapotok megjavulásának kell tekinteni, amiből az átlagos kamatláb leszállításának is kellett következnie.

Míndezekhez az intézkedésekhez, amelyek megkönnyítették a hitelt, hozzájárult még az is, hogy az ilyen expanzió hatásai is jobban kitolattak. A Federal Reserve Bankok nyílt piaci műveletei, a dollár leértékelése és az aranykészlet ezzel kapcsolatos felértékeléséből előálló nyereség budget-költségek fedezésére való felhasználása, végül pedig a nagy aranybeáramlás erősen megnövelték a tagbankok tartalékait. Míg a Rooseveltkormányzás elején e tartalékok mindössze 2.040 millió dollárt tettek ki, folyó évi május végén 4810 millió dollárra szöktek fel. A szabad tartalékok ugyanezen idő alatt 379 millióról 2308 milliónyi, egyenesen megdöbbenő összegig emelkedtek, jóllehet a tagbankok letétjei is (leginkább a költségvetési hiány kölcsönműveletek által való finanszírozásának eredményeként) 21.710 millió dollárról 30.571 millióra szaporodtak. Ezenfelül minthogy váltóik nagyrésze alkalmas a Federal Reserve Bankoknál való visszleszámitolásra, szinte határtalan további hitelkiterjesztés lenne lehetséges. E lehetőségeknek valódi jelentőségét az a tény mutatja, hogy a válság előtti legjobb esztendőknél megtakarítási volumenje nem érte el a fentemlített összeget, jóllehet akkor az általános árszínvonal sokkal magasabb volt a mostaninál. A megtakarítások mai összege azonban nem lehet több azok egy töredékénél. Azt is tekintetbe kell tehát venni, hogyha egyszer egy expanziós irányzat megindult, a létező pénzkészlet forgási sebessége is meggyorsul s ez még tovább emeli az időleges tőkekinálatot.

A tőkekinálatnak ez az aktuális és potenciális megnövekedése, amely a bankszervezetből eredt, összefüggésben azokkal az intézkedésekkel, amelyek csökkentették a bankhitel expanziójának utjában álló és különböző pénzügyi természetű kockázatokból eredő akadályokat, teljesen elegendő magyarázatát adják a kamatláb esésének. Hátra van most annak kimutatása, mi az oka annak, hogy a tőke iránti kereslet, amelynek, mint fennebb jeleztük volt, technikailag abban a helyzetben kellett volna lennie, hogy magasabb kamatokat fizessen a válság előtti kamatoknál, még e mesterségesen alacsony kamatnivó mellett sem emelkedett, hogy miért nem származott a kamat csökkentéséből infláció. Ennek magyarázatát a kormány-intervenciónak hatásában kell keresnünk a vállalkozók és tőkések nyereség-anticipációjára. Sajnos, a szinte kétségbeesett erőfeszítésekkel kapcsolatban, hogy az üzleti tevékenységet megélénkítsék, amely erőfeszítések még a dollár leértékelésénél s az ezüst reha-

bilitációját célzó intézkedéseknél sem állottak meg, egyidejűleg olyan politikát kezdeményeztek, amely az ellenkező irányban fejtett ki hatást. A N. R. A., a nemzeti ujjaépítési törvény életbeléptetése, különösen az első időszakban (amikor a béremeléseket még nem ellensúlyozta az erősödő kartellálás), az árszabályozások, mindazok az intézkedések, amelyeknek célja a tőkepiac szabályozása, eredménye azonban annak megfojtása volt, a tőkés osztályokkal, különösen a közszolgáltatási vállalatokkal és bankárokkal szemben folytatott állandó ellenséges propaganda, a munkáspárt ösztönzése, valóban az egész társadalmi reformot célzó törvényhozás visszariasztólag hatott az üzleti tevékenységre.

Az eredmény nem volt meglepő. Az első, spekulatív jellegű fel lendülési hullám után az üzleti tevékenység erősen visszaesett. A járulékos hitel felvételére nyújtott alkalom nemcsak hogy nem használtatott ki, hanem az üzleti élet fejlődése azt mutatta, hogy még a tényleges megtakarításokat sem fordították befektetésekre. Az a veszély, hogy az állam további beavatkozásokat kezdeményezhet a hitelezők terhére és az adósok érdekében, lehetetlenné tett minden új investíciót. Ilyen módon a meglevő, kockázatmentes beruházási lehetőségek árának szükségképpen emelkednie kellett. Az így módon kiképződő tőkésítési kamatláb azonban nem mondható effektívnek és megmaradhatott inflációs egyensúlyi zavar nélkül mindaddig, ameddig az új tőke iránti kereslet a bizalomhiány következtében mesterségesen mérsékelgett.

Az a tény, hogy a munkaköltség emelését eredményező szociális rendszabályok egyuttal a kamat emelkedésének irányában is hatnak, nem áll ellenmondásban azzal a ténnyel, hogy ugyane rendszabályok csökkentik a régi befektetések nyereségét s hogy egészben véve elriasztólag hatnak a befektetésekre, vagyis csökkentik a tőke iránti keresletet. Igaz, hogy a régi tőkék hozadéka csökkent, azonban, mint az előbb kifejtettük volt, új-tőkefelszerelések irányában kereslet mutatkozik s az ilyen új felszerelések nemcsak a régit fogják pótolni, de kevesebb munkást is fognak foglalkoztatni mint a régi felszerelések és ezért valószínű, hogy az ilyen tőkefelszerelés drágább lesz, mint az, amelyet tulajdonképpen pótolnia kellene. Másrészt egészben véve a befektetésekkal szemben való elkedvetlenedést nem azzal a ténnyel lehet magyarázni, hogy a befektetések nyereséges volta huzamosan lecsökkentetett a szociális rendszabályok által, hanem sokkal inkább azzal, hogy további hasonló természetű intézkedésektől tartanak, amelyek esetleg veszteségessé tennének olyan befektetést is, amely pillanatnyilag még nyereségesnek mutatkozik. Ennélfogva egy kockázati elem nyomul be a hosszabb időre szóló beruházások várható átlagos hozadékanak számításába. Hiszen a hozadék még negatívvá is válhatik (veszteségeket kell elviselni) a lehetséges későbbi változások folytán, még ha jelenlegi nyereséges jellege magasabb is.

Avégből, hogy kikerülje a magánbefektetések és költségek elmaradásából eredő deflációt, az amerikai kormány maga használta fel a megtakarításokat és a bankszervezetet a válság enyhítésére szolgáló és egyéb kiadásokban. Azonban ez a fordulat csak még jobban megijesztette az üzleti világot és az árrendszer bizonyos eltorzításai-val, amelyeknek elemzésére itt nincs terünk, csak tovább fokozta a

magán-tevékenység visszavonulását. Ez a helyes magyarázata annak a ténynek, hogy a kormány politikája egyfelől a tőkekereslet mesterséges csökkentése, másfelől a költségvetési egyensúly felborítása által nem vezetett inflatorikus expanzióhoz.

Mindezeknél fogva az amerikai helyzetet nem lehet egyensúlyban lévőnek tekinteni. És vannak olyan tényezők, amelyeknek a helyzet további ingatag jellegéhez kell vezetniök. Ezek között legfontosabb a monetár's tényező.

Az adós kötelezettségekre fennálló kamatláb és az ezáltal befolyásolt arány a jövedelmek és az árak között a nagyméretű mesterséges hitelkiterjesztés eredményei. Ha a kormány abba fogja hagyni az üzleti életnek további büntető rendszabályokkal való nyegetését, vagy ha más okokból a gazdaság visszanyeri a bizakodást, a tőkekinálatnak az a látszólagos bősége, amely igazolja e kamatokat, el fog tűnni, miután azok egy abnormálisan visszاسzorított keresletnek a következményei. Ha azonban ellenkezőleg a kormány meg fogja kísérelni, hogy fenntartsa a jelenlegi kamatlábat, a bizalom visszatérésénél azt inkább akarva, további nagyszabású hitelkiterjesztés fog következni. Az értékpapírok árai tovább fognak emelkedni, akkor már nem azért, mert a tőkésítési kamatláb további csökkenésére lehet számítani, hanem mert a piac előre le fogja számítani e várható jövedelememelkedéseket. A spekuláció további tőkéket fog Amerikába vonzani holott az már ugyis túl van telítve arannyal, ezáltal még mesterségesen növelve a tőkében való tulkinálatot. Minthogy pedig az ilyen fellendülést nem valóságos megtakarítások idéznék elő, mint minden efféle hausse, állhatatlannak kell, hogy mutatkoznék.

Nem nagyon valószínű, hogy az amerikai kormány hajlandó lesz a dolgok ilyen fejlődését megakasztani, jóllehet a Federal Reserve szervezetnek ellenőrző és befolyásoló hatalma (a tartalékkészletek emelése és váltóknak eladása által) nagyon erős mértékben megnöveltetett és felállították az Értékpapírforgalmat Ellenőrző Bizottságot is. Mégis fennáll egy körülmény amely amellett szól, hogy a kormány nem fogja próbálni továbbra is elriasztani a vállalkozói kedvet az t. i., hogy a jövő évi választásokra az üzleti élet bizonyos megélénkülését szeretné. A Legfelső Biróságnak a központosított állami beavatkozás ellen hozott ítélete is hozzájárult hogy az üzletemberek bizalma megerősödjék. Rooseveltt legerősebb radikális ellenfelének hirtelen halála folytán kevésbé lesz szükséges a buloldali szavazatokért való udvarlás. Viszont a kincstár szükségletei, különösen miután a finanszírozásoknak rövidlejáratú hitelműveletekkel való lebonyolítása szaporodott, nagyon erősek. Ha tehát itt ott egy-egy kis, tőkések elleni kirohanás s azt követőleg némi zavarok az értéktőzsdén nem is fognak meglepni bennünket, valószínű, hogy a támadó jelleg eltűnt a „Reform“-ból. Mint régebbi korszakokban, a „prosperitás“ visszatérése, bármennyire kevésbé lesz is állandó, Amerikát — bár valószínűleg csak egy ideig — ismét biztonság fogja tenni az üzlet és befektetés számára. Azonban az ingatag helyzettel alapja, a mesterségesen megdagasztott pénzkinálat, meg fog maradni. Nem kell tehát azt hinni, hogy ez a fejlődés „az üzleti tevékenység stabilizációjához“ vezet. Minthogy az üzleti életet először a defláció rohama, azután pedig a kormány beavatkozásai mestersé-

gesen megbénították, az expanzió nem fog egészségtelenül hatni. Ha az alappozíció egészségtelen is az előbbieken közölt politika későbbi megfordulása valamennyire helyreállíthatja a mérleget. Az árszínvonal emelkedése, amelyet az olcsó pénz ösztönözni fog, kétségkívül elő fogja mozdítani a tőke és munka közötti kapcsolat helyreállítását. Ez persze újra politikai kérdéseket fog felvetni. Egészben véve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az előállandó helyzet nem lesz stabil, ha csak fel nem tételezzük, hogy a gazdasági vezetés bölcsőbb és messzebbre látó lesz, mint aminek a legutóbbi időkig megszoktuk.

Ilyen körülmények között nyilván elsietett intézkedés lenne az angol gazdasági fejlődést tulszorosan az amerikaihoz kötni tulkorai stabilizáció által, amely ugy a finansális, mint az általános gazdasági politika szempontjából nem jelenthetne teljes rendezést.

London.

Balogh Tamás.

⁵ E számok kissé tulozzák a dolgok alakulását, miután 1933 áprilisában (márciusról a bankszünet miatt nem lehet adatokat kapni) sok bank, a melyeket később új a szerveztek és kinyitottak, még csukva volt. De a számok az irányzatot mindenesetre jól jelzik.

Belterjesség és jövedelmezőség a mezőgazdasági üzemekben.

A mai viszonyok között tudva, vagy tudat alatt az üzemi kérdések dominálják a gazdálkodást, mert a mezőgazdaság jövedelmezőségének ma annyira korlátok közé szorított lehetőségei közt minden gazdaság vezetőjének, legyen a gazdaság nagy vagy kicsiny, az üzemi szempontokat állandóan figyelemmel kell kísérnie, hiszen ellenkező esetben az egyensúlyi helyzetből a gazdaság kibillen és a legnagyobb baj, esetleg az elpusztulás állhat be. Az üzemtani kérdések között a *belterjesség* kérdése az, ami ma a legtöbb figyelmet érdemel. A belterjesség kérdése abban az értelmezésben, hogy a létesítendő befektetések és az eszközrendő kiadások arányban álljanak az elérhető jövedelemmel. Érdekes probléma tehát az, hogy a belterjességnek milyen foka az, amely mellett a jövedelmezőség, a gazda boldogulása szempontjából viszonylag megfelelően alakul. Tudatosan és így kimondottan talán ezzel a kérdéssel nem foglalkoznak a gazdaságok, még jól vezetett gazdaságok sem. De valamilyen befektetés végzése vagy elhagyása, a szükséges állatállomány beszerzése vagy eladása, a holtleltár kiegészítése vagy ennek elmaradása, a trágyázás és a műtrágyázás kiterjesztett vagy csökkentett volta, a gazdaságokban alkalmazott munkások száma vagy azoknak redukálása, az állatállomány erősebb vagy kevésbé megfelelő abrakolása: ez mind és több más hasonló adja tulajdonképpen a belterjesség kérdését, amivel talán nem programszerűen, de tényleg mindig foglalkozik a gazdaság vezetője.

En az alábbiakban a belterjesség kérdésével inkább csak „papirosforma” alapján akarok foglalkozni és az *Országos Magyar Gazdasági Egyesület üzemstatistikai bizottságának* eddigi megjelent kiadványaiból számszerű összefüggéseket akarok keresni annak megítélésére, hogy a belterjes gazdálkodás milyen hatással volt

a tiszta jövedelemre. Az Omge által 1929-ben kiadott „Mezőgazdaságunk válsága számokban az 1927. évben“, azután „Mezőgazdasági üzemi eredmények 1932-ben“ és „Mezőgazdasági üzemi eredmények 1933-ban“ sok és érdekes számtartás-statisztikai adatot tartalmaznak, melyek ebből a szempontból is bizonyos tanulságokat adhatnak nekünk. Ismérveket igyekeztem keresni, amelyekből a belterjesség mértékét meg lehet látni és talán nem helytelenül választottam ki több kritériumból ezeket: 1. *a gazdaságban tartott haszonállatállomány mennyiségét*, 2. *az üzemtőke nagyságát*, 3. *munkabérek költség nagyságát*. Tudom, hogy ezek nem meritik ki a belterjesség megítélésére alkalmas összes ismérveket és az első beletartozik a másodikba, mégis azt hiszem, hogy a belterjesség és a tiszta jövedelem közötti összefüggés vizsgálatára nagyjában megfelelőek és elegendők lehetnek.

Az 1927. évi kiadványban a számtartás-statisztikai adatok a következő helyzetet mutatják:

A *dunántúli* nagybirtokok közül I. a 3 legnagyobb tiszta jövedelmet mutató üzemeket, melyeknek átlagos tiszta jövedelme kat. holdanként 61.05 P volt, összehasonlítva a II. csoportba sorolt 3 legrosszabb (de még tiszta jövedelemmel bíró) üzemmel, melyeknek tiszta jövedelme átlag 5.83 P volt, azt találjuk, hogy az I. csoportba tartozó gazdaságoknál 100 kat. holdra eső igás- és haszonállatállomány 28.5 volt, a II. csoporthoz tartozóknál 32.7. Üzemtőke kat. holdanként az I. csoportnál 208 P, a II. csoportnál 140 P. Az összes munkabér az I. csoportnál 74 P, a II. csoportnál 71 P. Vegyük ehhez mingyárt a *dunántúli középbirtokot* is, melyeknél az I. csoportba tartozó három legjobb, átlagosan 42.—P tiszta jövedelemmel bíró gazdaság a három legkevesbé jó, átlagosan 16.7 P tisztajövedelmű gazdasággal összehasonlítva, azt mutatja, hogy az I. csoportban az állatállomány 29.30, a II. csoportban 26.90. Az üzemtőke az I. csoportban 223, a II. csoportban 186 P. A munkabér az I. csoportnál 97, a II. csoportnál 95 P volt. Eltekintve tehát attól, hogy a nagybirtokon az I. és II. csoportnál az állatállomány nagysága között az összefüggés nem pozitív, hanem inkább negatív, a többi tételnél az az összefüggés látszik, hogy minél nagyobb volt az üzemtőke, minél több a kifizetett munkabér, annál nagyobb volt a tiszta jövedelem.

Az *Alföldön* az I. csoportba osztott 3 legjobb *nagybirtok* átlagos tiszta jövedelme 47.97 P volt, a II. csoportba osztott 3 kevésbé jó jövedelmű birtok tiszta jövedelme 14.14 P. Az igás- és haszonállatállomány az I. csoportban 30.8, a II. csoportban 33.6 volt, az üzemtőke az I. csoportban 207, a II. csoportban 200 P. Az összes munkabér az I. csoportban 66.84 P, a II. csoportban 72.67 P. Itt tehát fordított összefüggés látszik a tiszta jövedelem és belterjesség kritériumai között. A középbirtokoknál, melyek közül az I. csoport tiszta jövedelme 70 P, a II. csoporté 31.12 P volt, a haszonállatok aránya (29.8—28.4) csaknem egyenlő, az üzemtőke 181 P az I. csoportban, 209 P a II. csoportban. Itt is tehát fordított korreláció van. A munkabérösszeg 100 P az I. csoportban, 90 P a II. csoportban, itt tehát pozitív összefüggés látszik.

Az *Eszaki Dombosvidék nagybirtokainál* az I. csoportba osztott 3 birtoknál 86.79 P átlagos tiszta jövedelemmel 28 számosállatot

mutatnak ki a II. csoportba osztott 3 birtok 6.59 P tiszta jövedelemmel, 27.5 számosállatával szemben, az üzemtőke az I. csoportnál 221 P, a II. csoport 150 P-jével szemben, a munkabér 82 P a 49.39 P-vel szemben. Itt tehát elég pozitív összefüggés látszik. Az Északi Dombosvidék *középbirtokainál* az I. csoportba osztott 3 birtok tiszta jövedelme 57.26 P, számosállatmennyisége 37.8, üzemtőkéje 215, a munkabér összege 56.98 P. A II. csoportba osztott 3 birtok tiszta jövedelme 6.53 P, számosállatmennyisége 20, üzemtőkéje 155, munkabére 55.92 P. Itt tehát a pozitív összefüggés élesen mutatkozik a belterjesség foka szerint.

Az országos számtartás-statisztikai adatgyűjtés alapján az 1932. évre szóló üzemi eredmények a tiszta jövedelem és a belterjesség közötti összefüggés keresésére szintén alapot adhatnak. Itt is a három legmagasabb tiszta jövedelmet mutató birtokot hasonlítottuk össze mindig a három legkisebb tiszta jövedelmet mutató (de még nem veszteséges) üzemmel.

Ezek szerint a *dunántuli üzemeknél* I. a három üzem, melyeknek átlagos tiszta jövedelme 33.08 P volt, a 100 k. holdra eső számosállatok száma 22.5, az 1 kat. holdra eső üzemi tőke 180.3, az ugyan-csak 1 kat. holdra eső munkabér 69.8 P volt. II. a három legkisebb, átlagosan 3 P tiszta jövedelmet mutató üzemnél 100 kat. holdra 17.4 számosállat esett, 1 kat. hold üzemtőkéje 128.4, összes munkabére 56 P volt. Ezeknél az üzemeknél tehát a pozitív összefüggés egész határozottan látszik. A *dunántuli középzüzemeknél* már nem ilyen világos az összefüggés. A 34.8 P átlagos tisztajövedelmű három legjobb üzemben 100 holdra eső 17.4 számosállat van ugyan a 4.67 P tiszta jövedelmet mutató legkisebb jövedelmezőségű három üzemnek 11.4 számosállatával szemben, az üzemtőke azonban mindkét csoportban egyformán 128.6 P volt, az összes munkabér pedig az I. csoportnál kisebb, 42.06 P, mint a II. csoportnál, ahol 48.7 P volt.

Az *Északi Dombosvidék nagyüzemeinél* megint pozitív összefüggés látszik, amennyiben a két legjobb, átlagosan 48.3 P tisztajövedelmű üzemben 100 holdanként 12.3 számosállat holdanként 100 P üzemtőke és 64 P összes munkabér volt az 5.19 P-s tisztajövedelmű két leggyengébb üzemmel szemben, melyekben csak 10.8 számosállat esett, 54 P üzemtőke és 30 P munkabér egy holdra. Az északi dombosvidéki *középbirtokoknál* megint nem világos az összefüggés, mert az átlagosan 20 P tisztajövedelmű 3 legjobb üzemben éppen úgy, mint az 5.26 P-s tisztajövedelmű leggyengébb jövedelmezőségű üzemben 13.7 számosállat esett 100 kat. holdra, viszont az üzemtőke a nagyobb jövedelmezőségű üzemekben holdanként 107 P, a kisebb jövedelmezőségűnél 89.4 P volt, a munkabér ellenben 37.8 P volt az I. csoportban és 43.6 P a II. csoportba tartozóknál.

Az *alföldi* helyzet az üzemstatisztikai adatok szerint lényegesen eltérő a másik két országrész helyzetétől. Itt a nagyüzemek között I. a három legnagyobb tiszta jövedelmet mutató üzemnél az átlagos tiszta jövedelem 35.56 P volt, 100 kat. holdra 19 számosállat esett, egy holdra 113 P üzemtőke és 56 P összes munkabérköltség. Ezzel szemben II. az 5.93 P tiszta jövedelmet mutató leggyengébb jövedelmezőségű három nagyüzemnél a számosállatok száma 30, az üzemtőke 192.71, az összes munkabér 70 P volt. A *középzüzemeknél* I. a három legjobb, átlagosan 47.7 P tiszta jövedelemmel bíró üzemnél a

számosállatok száma 15.3, az üzemtőke 137 P, az összes munkabér 62.7 P volt; II. a 8 P átlagos tisztajövedelmezőségű három leggyengébb középüzemnél pedig 17,2 darab a számosállatok száma. 209.8 P az üzemtőke, 61.4 P az összes munkabér kat. holdanként.

Mig tehát a *dunántuli* és *felvidéki* nagyüzemeknél teljes mértékben, a középüzemeknél majdnem következetesen azt látjuk, minél több a tartott állatok száma, minél több az üzemtőke és minél több a kifizetett munkabérek összege, annál nagyobb az üzemek tiszta jövedelme, addig az alföldiekénél ennek éppen ellenkezőjét látjuk, vagyis azt, hogy minél kevesebb állat esett 100 holdra, minél kevesebb volt az 1 holdra jutó üzemtőke és az 1 hold arányában kifizetett összes munkabéreköltség, annál nagyobb volt a jövedelmezőség.

Az 1933. évre vonatkozó országos számtartás-statisztikai adatok alapján némileg eltérő módszerrel igyekeztünk a belterjesség mértéke és a tiszta jövedelem nagysága között az összefüggést keresni. Az Omge kiadványának kimutatásai szerint a legnagyobb átlagos tisztajövedelmezőségű birtokot a legkisebb tisztajövedelmezőségű birtokokkal és a legkisebb veszteséggel bíró üzemeket a legnagyobb veszteséggel bíró üzemekkel hasonlítjuk össze. A számosállatok helyett ebben az évben a szarvasmarhaállományt hasonlítjuk össze, mivel az adatok erre vonatkoznak. Azt hisszük, ez is megfelelő képet ad. Az üzemtőke és az összes munkabéreköltség továbbra is az összehasonlítás tárgya lesz.

Ezeknek alapján a *dunántuli* I. három legnagyobb, 20—25 P tiszta jövedelmet mutató dunántuli nagybirtokon 100 kat. holdra 14.3 darab szarvasmarha esett, a II. csoportban 0—20 P tisztajövedelmű nagyüzemeknél 10.3. Az üzemtőke az I. csoportnál 187.01, a II. csoportnál 142.24 P, az összes munkabéreköltség az I. csoportnál 56.20, a II. csoportnál 52.50 P. Ezek szerint tehát a tiszta jövedelem és a belterjesség ismérvei között pozitív összefüggés mutatkozik. A dunántuli veszteséges nagyüzemeknél az I. csoportban a 0—10 P veszteséget, a II. csoportban a 10—30 P veszteséget mutató üzemeket vetjük fel. Az I. csoportnál a szarvasmarhaszám 9.3, a II.-nél 9.8, az üzemtőke az I. csoportnál 144.28, a II.-nél 137.79, az összes munkabéreköltség pedig a kisebb veszteséggel bíró üzemeknél 36.21, a nagyobb veszteségűeknél 50.41 P. Látjuk tehát, hogy a szarvasmarhaállomány nagyságánál a két csoport között alig van különbség, az üzemtőke a kisebb veszteségűeknél valamivel nagyobb, ellenben az összes munkabéreköltség az erősebb ráfizetésű üzemeknél sokkal nagyobb volt. A dunántuli, jövedelmet mutató *középüzemeknél* — az állattőke arányától eltekintve — csaknem ugyanaz a helyzet, mint a nagyüzemeknél. A 20—50 P tiszta jövedelmet mutató üzemek csoportjában a szarvasmarhaállomány 15.8 darab, az üzemtőke 101.76, az összes munkabér 59.79 P. A 0—20 P tisztajövedelmű üzemek csoportjában a szarvasmarhaállomány 10.3, az üzemtőke 116.45, a munkabéreköltség 38.44 P. A veszteséges dunántuli középüzemeknél mindenhol negatív összefüggés látszik: nagyobb, 10—50 pengős veszteség mutatkozik ott, ahol nagyobb, 11.5 a szarvasmarhaállomány, 210.4 P az üzemtőke, 51.5 az összes munkabéreköltség, a 0—10 P veszteséget mutató üzemekkel szemben, ahol 8.6 a szarvasmarhaállomány létszáma, 122.77 az üzemtőke, 38.49 P a munkabéreköltség összege.

Érdekes, hogy az *Északi Dombosvidék* minden kategóriájú birtokánál pozitív az összefüggés. Így a 13.5 darab szarvasmarhát, 106.— P üzemtökét, 71 P munkabéreköltséget és emellett 20—50 P tiszta jövedelmet mutató nagyüzemekkel szemben 4.2 darab szarvasmarha, 77 P üzemtőke és 30 P munkabéreköltség van kimutatva az 5—20 P tiszta jövedelemmel bíró üzemeknél. Az *Északi Dombosvidék középbirtokainál* 10—30 P tiszta jövedelem van kimutatva 5.16 szarvasmarha, 114 P üzemtőke, 41 P munkabéreköltség mellett a 0—10 P tiszta jövedelemmel bíró üzemek 4.2 szarvasmarhaállományával, 51.5 üzemtökéjével és 44 P munkabéreköltségével szemben.

Az *Alföldön* a szarvasmarhaállomány mennyisége és a tiszta jövedelem, illetőleg veszteség között mindenütt fordított arány van. amennyiben a nagyobb jövedelmezőséggel és kisebb veszteséggel bíró üzemeknél mindenütt csekélyebb a szarvasmarhaállomány, mint a kisebb tisztajövedelmezőségű és nagyobb veszteséget felmutató üzemeknél. A nyereséges *nagyüzemeknél*, 20—50 P tiszta jövedelemnél 6.2, a 0—20 P tiszta jövedelemnél 7.9 darab szarvasmarha van. A 0—5 P veszteséggel záró üzemeknél 6.2, az 5—10 P veszteséggel záró üzemeknél 8.9 darab a szarvasmarha. A *középüzemeknél* a 20—50 P tiszta jövedelmet mutatóknál 11.20, az 5—10 P-t mutató üzemeknél 13.6 darab a szarvasmarhaállomány, a 0—20 P veszteséggel bíró üzemeknél 10.5, a 20—50 P veszteséggel bíróknál 11.7 a szarvasmarhaállomány. A továbbiak tekintetében azt találjuk, hogy a tiszta jövedelemmel bíró üzemeknél minél nagyobb az üzemtőke és minél nagyobb a munkabéreköltség, annál nagyobb a tisztajövedelem. Így az I. csoportba tartozó nagyüzemeknél 126.38 P üzemtőke és 56.22 P munkabéreköltség áll szemben a 0—20 P tisztajövedelmet felmutató üzemek 111.59 P üzemtökéjével és 41.38 P munkabéreköltségével szemben. A középüzemeknél 11.40 P üzemtőke áll szemben 144.07 P üzemtökével és 55.38 P munkabéreköltség 54.— P munkabéreköltséggel szemben. A veszteséges üzemeknél éppen fordított az arány. amennyiben minél nagyobb volt az üzemtőke és minél több a munkabéreköltség, annál nagyobb volt a veszteség. Így a nagyüzemeknél 0—5 P veszteség látszik 82.09 P üzemtökénél és 39.03 P összes munkabéreköltségnél, viszont 5—10 P veszteség mutatkozik 101.8 P üzemtökénél és 43.3 P munkabéreköltségnél. A veszteséges középbirtokoknál még sokkal erősebben mutatkozik ez a fordított arány. amennyiben a 0—20 P veszteséggel záruló üzemeknek 119.17 P üzemtökéjük és 37.05 P munkabéreköltségük volt, szemben a 20—50 P veszteséget mutató üzemek 285.66 P-s üzemtökéjével és 67.29 P munkabéreköltségével.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület üzemstatisztikája csak bizonyos mértékben alkalmas a jövedelmezőség és belterjesség közti összefüggés exakt megítélésére. Ha mégis az összes birtokkategóriáknak mind három évre vonatkozó állattartási, üzemtőke- és munkabérvizonyait a jövedelmezőséggel hasonlítjuk össze, akkor nagyjában ugyanazok az eredmények fognak mutatkozni, mint a fentiek. Ennél a vizsgálatnál összesen 63 találkozó pont van és ebből 42 pont azt mutatja, hogy az állatállomány, az üzemtőke és a munkabéreköltség között egyfelől, a jövedelmezőség között másfelől *pozitív összefüggés van* és csak 21 pont mutat *negatív összefüggést*. Még részletesebben foglalkozva ezzel az aránnyal, azt látjuk, hogy

az állatállománynál 12 pozitív pont mellett 9 negatív pont van, az üzemtökénél 16 pont pozitív, 5 pont negatív, a munkabérköltségnél 14 pont pozitív, 7 pont negatív összefüggésre enged következtetni

Ez a kísérlet a mezőgazdaság belterjessége és a tiszta jövedelmezősége közötti összefüggés kutatására irányult és ha nem eredményezte is az egész vonalon határozott tanulságok levonásának lehetőségét, mégis érdekes lehet bizonyos iránynak felderítésére. Ha a meglevőnél még több és egymással még jobban összehasonlítható üzemmstatistikai adat volna, akkor a megállapítások kétségtelenül szabatosabbak és tanulságosabbak lennének. Az ismertetett adatok és összehasonlítások mindamelllett megerősíthetik azt a véleményt, hogy a belterjesebb üzemsrendszer a figyelt pontokon jobb jövedelmezőséget is jelent, ennek a pozitív összefüggésnek mértékét azonban jelentékenyen befolyásolja az, hogy a belterjes üzemsrendszerhez szükséges tőkékre milyen adósságteher nehezedik; hogy ezeknek a tőkéknél felhasználása mennyire okszerű és hogy a termési meg az értékesítési viszonyokban a kalkulációnak milyen állandósága és biztonsága van meg.

Eber Ernő

A Darányi Ignác Agrártudományos Társaság pályadíjai.

I.

A Darányi Ignác Agrártudományos Társaság pályázatot hirdet Darányi Ignác életét és működését ismertető munka megírására.

A munkának Darányi egyéniségén és tevékenységén kívül figyelmet kell fordítania az 1867-től 1918-ig terjedő korszak magyar agrárpolitikájára és ennek különösen azon időszakára, amely Darányi működésének háttere volt. Alkotásainak ismertetésében különösen a munkásügyi törvényhozást, a birtokpolitikai kezdeményezéseket, a mezőgazdasági kísérleti ügy megalapozását, a szakirodalom támogatását és a demokratikus agrármozgalom fellendítését kell kiemelni, figyelemmel azokra a hatásokra is, amelyeket mindezek által Darányi az utánakövetkező időkre gyakorolt, ezzel messze előre megszabva a magyar agrárpolitika irányait. A terjedelem lehetőleg 20 nyomtatott ív körül legyen.

A pályadíj 2000 P. Odaitelésével a Társaság megszerzi a jutalmazott munka teljes szerzői és kiadói jogát. A nem jutalmazott munkák a pályázat lejártá után a szerzőknek kérésükre visszaadottnak.

A pályázat csak feltétlen értékű munkának adatik ki. A pályamunkát teljesen kidolgozva, gépelve és kinyomtatásra kész állapotban kell benyújtani. A pályázat titkos, tehát a kéziratok névtelenül a szerző nevét és címét tartalmazó jelíges borítékkal adandók be.

A pályázatokat a Társaság főtítkárságánál (Budapest, IV., Szerb-utca 23. I. 5.) legkésőbb 1937 április 1-éig kell benyújtani.

II.

A Darányi Ignác Agrártudományos Társaság jutalomdíjat tűz ki az 1934 január 1. és 1935 január 1. közt megjelent agrárgazda-

ságtani munkák egyikének jutalmazására. Pályázhatnak mindazok az önálló munkák, amelyek az említett időn belül akár könyvalakban, akár tudományos folyóiratban megjelentek, amennyiben tárgyükat a mezőgazdasági üzemtan, értékesítés, statisztika vagy piac-kutatás köréből meritik.

A jutalomdíj elnyerésére a munka benyújtásával kell pályázni, azonban a Társaság a díjat oly megjelent munka szerzőjének is kiadhatja, amelyet a pályázatra nem nyújtottak be.

A jutalomdíj 200 P. A pályázatok a Társaság főtikárságánál (Budapest, IV., Szerb-u. 23. I. 25.) legkésőbb 1936 február 1-éig benyújtandók.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Érdekképviselési reformok.

Fr. Hofstetter-Leu: Praktischer Grundriss der berufständischen Ordnung. Wien, 1934. 122 o.

L. Rosenstock-Franck: L'économie corporative fasciste en doctrine et en fait. Paris, 1934. 365 o.

Annak ellenére, hogy a rendi és hivatásrendi gondolatnak s az egyes államokban megvalósított érdekképviselési reformoknak ma már könyvtárakat megtöltő irodalma van, mindezideig szinte teljesen nélkülöztük azokat a vizsgálatokat, amelyek a különböző érdekképviselési rendszerek összehasonlítására, valamint az új intézmények gyakorlati működésére vonatkoznak. Az irodalom megelégedett azzal, hogy regisztrálta vagy legjobb esetben rendszerezte az egyes országok ezirány törvényalkotásait. Hofstetter-Leu és Rosenstock-Franck munkái éppen ezért bírnak különös érdeklődéssel, mert a figyelmet olyan szempontokra hívják fel, amelyek mindezideig el voltak hanyagolva.

Hofstetter-Leu könyvében az olasz, osztrák, a svájci, a német és az amerikai érdekképviselési rendszer összehasonlítására vállalkozott. Nyilvánvaló, hogy szükségszerűen mindenekelőtt a terminológia kérdése merült fel. A „korporáció“ fogalmából kiinduló olasz és a „rend“ fogalmából kiinduló német irodalom látszólagos ellentétét a szerző a következő levezetéssel szünteti meg: a korporációs rendszer az olasz iskola tanítása szerint is két fázisra oszlik. A szindikalista és a korporatív fázisra. Az előbbit a munkást és munkaadót külön csoportosító egyszerű, az utóbbit pedig a két kategóriát összefoglaló konnex szervezetek jellemzik. Mind a két fázis közös jellemzője a hivatás, foglalkozás alapján való integráció. A közös főfogalom tehát a „hivatásrend“ fogalma, amelynek a szindikalizmus és a korporativizmus csak különleges eseteit képezik. A hivatásrendi alapon szervezett gazdasági élet azonban nem jelenti még a „rendi állam“ megvalósítását. Erről csak akkor beszélhetünk, ha a hivatásrendi szabályozás a gazdasági vonatkozásokon túl közjogi tartalmat is nyer.

Ha az egyes államok hivatásrendi szervezete sematikus leegyszerűsítve, egy közös alapra vissza is vezethető, a gyakorlati megvalósítás nemcsak kisebb részleteiben, de az általánosabb vonatkozásokban is csak nagyon ritkán azonos vagy erősen hasonló. Mindazonáltal van egy pont, amelyben a különböző rendszerek meg-egyeznek. Ez pedig a célkitűzés. A fasiszta Olaszország gazdaság-

politikájának alapelveit tartalmazó Carta del Lavoro célkitűzéseit követi az osztrák és német szabályozás, a svájci szervezetek és — legalább is lényegében — Roosevelttel szervező gazdaságpolitikája is. Ez a cél pedig: a gazdasági érdekcsoportok küzdelmének intézményes megszüntetése, eme küzdelem fegyvereinek, a sztrájkoknak, kizárásoknak és bojkottoknak kiküszöbölése. A cél elérésére szolgáló eszközök, a hivatási szervezetek felépítése azonban már nagyon is eltérő. Az olasz szervezet alapját az egyes foglalkozások munkaadóit és munkavállalóit külön-külön tömörítő, kisebb területre (város, járás) terjedő illetékességgel bíró szindikátusok alkotják. A federációk az egyes foglalkozások szindikátusainak összessége, míg a harmadik fokozat, a konfederációk az ugyanazon nagy termelési ág (mezőgazdaság, ipar, stb.) federációinak integrációi. Az osztrák szervezet leglényegesebb eltérése az olasz szindikalista rendszerrel szemben az, hogy a Gewerkschaftsbund (Szakszervezeti Szövetség) intézményében egy olyan összefoglaló szerv létesített, amely Olaszországban hiányzik, mivel a korporációk nem tekinthetők a konfederációk csúcsszervezetének. A Gewerkschaftsbund tagozódása már sok hasonlatosságot mutat a fasiszta organizációval. Munkások és munkaadók valamennyi tagozatban külön csoportokat (szekciókat) alkotnak s felülről lefelé haladva, az egyes szervezetek mindinkább speciálizálódnak. A svájci javaslatok nagyjában az olasz és az osztrák példa nyomán járnak. Egészen külön utat tör azonban a német szabályozás. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy szerző alig érinti a német viszonyokat. Annak ellenére, hogy könyve kéziratának lezárása idejében a legfontosabb német érdekképviselői törvények és rendeletek jórésze már megjelent, szerző megelégszik a nemzeti munka rendjéről szóló törvény feldolgozásával.

A harmadik Birodalom gazdasági szervezete nem egységes. Különösen nagy az eltérés a mezőgazdaság körében tevékenykedők hivatásrendi szervezete, a Birodalmi Táprend (Reichsnährstand) és a nagy- és kisipar szervezete között. A nagyipari organizáció alapját az egyes üzemek által alkotott kényszerű üzemközösségek, míg a kisipari szervezet legsőbb szervezeti egységeit az önkormányzat némely tulajdonságával bíró helyi szakmai egyesülések (Innungen) alkotják. Ezzel szemben a mezőgazdasághoz tartozóknak tulajdonképpen testületi egységekre tagozódó szervezete nincsen. A törvényes rendelkezés értelmében „a német parasztságnak és mezőgazdaságnak, ideértve a mezőgazdasági szövetkezeteket, a mezőgazdasági kereskedelmet, valamint a mezőgazdasági termények meg- és feldolgozóit is, képviselte a közjogi önkormányzati testületet alkotó Birodalmi Táprend“. A tartományi, kerületi és helyi „földmivesközösségek“ (Bauernschaften) csupán belső, az adminisztráció által szükségessé tett tagozatai a Birodalmi Táprendnek.

Az egyes szervezeti egységek felépítésének, alapszabályainak, hatáskörének, az államhoz való viszonyának, valamint az érdekképviselői szervek tevékenységének összehasonlító vizsgálata után külön fejezetben emlékezik meg a szerző azokról a — jogszabályokba még ma sem kristályosodott — törekvésekről, amelyek az Egyesült Államokban a munkaadói szervezetekkel (Company Unions) szemben a munkavállalók szervezetének (American Federation of Labour) kiépítését célozzák.

Rosenstock-Franck az olasz szindikátusi rendszer gyakorlati működését feldolgozó monográfiáját a fasiszta ideológia forrásainak kutatásával vezeti be. Ezen a téren azonban nem megy messzire. Megelégszik egyrészt a Sorel forradalmi szindikalizmusa, másrészt pedig a gazdasági nacionalizmus első olasz képviselői, A. Rocco és F. Carli hatásának kimutatásával. Sorel befolyását inkább gyakorlati téren látja érvényesülni. Az olasz proletáriátus megvetése a parlamentáris kormányformával szemben, az erőszak szeretete és az erős nemzeti érzés, a fasiszta forradalom győzelmének eme fontos előfeltételei jelentős mértékben az éppen Olaszországban erősebb gyökereket vert soreli szindikalizmus hatásának tekinthetők. Rocco és Carli kapcsolatai inkább teoretikus téren mozognak. 1914 májusában a Nemzeti Párt harmadik kongresszusa elé terjesztett jelentésük nagy vonalakban a fasizmus egész ideológiai rendszerét tartalmazta. A gazdasági individualizmussal való szembefordulás, a totális államfelfogás, az organikus nemzetszemlélet és erős gazdaság-etikai beállítottság, vagyis az Adam Müllerre visszanyúló gazdasági romantizmus tartalmi elemei jutottak kifejezésre a milánói kongresszus elé terjesztett jelentésben.

A munka második része a hatályban lévő törvény- és rendeletanyag kimerítő ismertetésén kívül a szabályozás történeti kialakulását is bemutatja. Hogy a szindikátusi-korporatív rendszer kiépítése mennyire nem előre megálapított elvi szempontok, hanem a változó politikai és gazdasági tényleges viszonyok alapján történt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint *Rosenstock-Franck* vázlata a szervezet kifejlődéséről. A szindikátusok szervezetét szabályozó törvények megalkotása után a természetes fejlődés a mind magasabb fokú és mind átfogóbb integrációk felé haladt. Mivel azonban a munkaadók és munkavállalók külön-külön való szervezése a legalsóbb fokon adva volt s egyébként is ez az elv gyakorlati célszerűségi szempontoknál fogva hova-tovább elvi posztulátumnak kezdett feltűnni, a munkaadók és munkavállalók szerint való elkülönülés a legmagasabb fokú organizációknál is keresztülvitetett. Még helyesebb azonban, ha azt mondjuk, hogy: a fejlődés nem volt képes munkaadókat és munkavállalókat a végső fokon integráló szervezetet létrehozni. Sőt éppen ellenkezőleg, a jelek arra mutattak, hogy hamarosan a munkaadók és munkások egymással szemben álló hatalmas csucsszervezetei fognak kialakulni. Az első lépést a Rocco befolyása és vezetése alatt álló munkás szindikátusok tették meg. 1928 végéig hét federációt alkottak, amelyek közül hat a Fasiszta Szindikátusok Konföderációjába tömörült. Ez a szervezet tehát a tengeri hajósok és a repülő közlekedés személyzetén kívül Olaszország valamennyi munkavállalói szindikátusát egyesítette. Nyilvánvaló, hogy ez a szervezet már nem szakmai, hanem kizárólag általános munkavállalói érdekeket szolgálhatott csak — a munkaadó-érdekekkel szemben. Ez a vesztélyes helyzet vezette a kormányt a konföderációk gondolatára, majd néhány esztendő múlva a korporációk szabályozására és fokozására és fokozatos — ma is tartó — kiépítésére. 1928 decemberében a Rocco vezetése alatt álló Fasiszta Szindikátusok Konföderációja feloszlatott és helyébe hét önálló munkavállalói és hat munkaadói konföderáció szerveztetett. Ezzel a megoldással sikerült élet venni az osztályszerveződés jellegét mutató folyamatnak, anélkül, hogy a szervezés alapelve feladatott volna.

Nagy helyet szentel Rosenstock-Franck könyvében a szindikátusok által kötött kollektív munkaszerződések analizésének és a munkaügyi bíróságok tevékenységének. Az utóbbiak hatáskörét illetően nem tartja kielégítőnek, hogy a munkaügyi bíróságok elé csupán a kollektív munkaszerződésekből eredő jogviták tartoznak, míg az egyéni sérelmek elbírálása egészen 1928-ig még a mult században létesített „szakértő testület”-ek által történt. 1928-ban egy rendelet a szakértő testületeket megszüntette és az egyéni munkaviszályokat külön békebírák és a törvényszékek hatáskörébe utalta. Az új szabályozásnak azonban szerző szerint nagy hibája, hogy a bíróság előtti eljárásba az illetékes szindikátusok kötelezőleg nem vonatnak be, ami a munkavállalónak perbeli helyzetét kétségtelenül megnehezíti.

Láng János.

Könyvismertetések.

Kaán Károly: Gazdaságpolitikai feladatok. Budapest, Gergely, 1935. 117 o.

Kaán Károly, kit az Akadémia ismételten jutalmazott szép munkáiért, ismét egy erősen korszerű munkával lepte meg a mezőgazdasági politika iránt érdeklődő közönségünket. Új könyve nem rendszeres agrárpolitika ugyan, de mezőgazdasági politikánk néhány fontos kérdését kimerítően és a töle megszokott határozottsággal tárgyalja. Kérdéseink közül azokat ragadja ki, melyek szívéhez legközelebb fekszenek és amelyek valóban nagy és átfogó jelentőséggel bírnak mezőgazdasági állapotaink gyökeres javítása szempontjából.

Mint a szakszerű és tág látókörű agrárpolitika hive, Kaán e munkájában mindenekelőtt azt a kérdést veti fel, helyes-e, hogy a közvetlen kormányzati ellátás alatt levő 394.924 kat. hold birtokból egy igen jelentékeny rész nem a szaktárca kezelése alatt áll. E birtoktömegből 196.530 kat. hold ugyanis mezőgazdasági birtok és mégis csak 61.748 kat. hold, vagyis csak egy harmada van a földmivelésügyi tárcára bízva, míg 134.792 kat. hold négy más miniszter ügykörébe van utalva. Az ország megcsonkítása által amugy is szűkre szabott földterülete minden darabjának okszerű és szakértő kihasználása lebeg a szerző szemei előtt, midőn azt javasolja, hogy a nem a földmivelésügyi tárcához tartozó birtokok kezelése, céljuk és jövedelmük hovafordításának érintetlenül hagyásával, bizassék a szakminiszterre.

Nagyjelentőségű kérdés az, melyet könyve II. fejezete tárgyal, midőn a közületek és birtokosságok földvagyona kezelésének és jövedelmezőségének ügyét veszi vizsgálat alá. Rámutat arra, hogy Magyarország 56 városának kezén az ország területének 12.2%-a van. Különösen kirívó az alföldi városok nagy birtokállománya, mely az Alföld területének 23.8%-át foglalja le. Kaán meggyőzően mutat rá ez állapotnak sok szempontból való hátrányos voltára. Megvilágítja mindenekelőtt azt, hogy mily szoros összefüggésben van e helyzet a tanyavilágnak az Alföldön való kialakulásával és mily hátrányosan hat ez ki egyrészt az Alföld mezőgazdasági művelési viszonyaira, másrészt pedig az alföldi lakosság gazdasági helyzetére. Utal arra, hogy egyéb körülmények, pl. a vasutak és utak hiánya, vagy elégtelen állapota miképpen befolyásolja az alföldi

gazdák értékesítési viszonyait és mikép szolgáltatja ki őket a terményértékesítés terén egyes, a kereskedelmet monopolizáló cégeknek. Nem mulasztja el annak kiemelését sem, hogy az alföldi városok legtöbbszörében az Alföld sajátos gazdasági helyzeténél fogva milyen egészségtelen viszonyok alakultak ki, amelyek az ottani ipari munkások és a nehéz viszonyokkal küzdő mezőgazdasági proletariátus érintkezése folytán elégtelenségüknél fogva nagy szociális veszedelmet jelentenek.

Igen tanulságosan mutat rá Kaán ezután arra az összefüggésre, mely az alföldi városok nagy birtokállománya és e városok háztartásának alapirányzata között fennáll. Felsorakoztatja a városok pénzügyi helyzetére vonatkozó adatokat, melyek azt mutatják, hogy a tíz törvényhatósági joggal felruházott város 1908. évi kölcsöntartozásának háromötöde a nagy mezőgazdasági birtokokkal rendelkező három alföldi várost terhelte és hogy az 1933. évi kölcsöntartozásból ugyancsak e három városra (Debrecen, Szeged, Kecskemét) esik a kölcsöntartozásból ennek háromötöd része. Nem nehéz kimutatnia, hogy e városok ingatlan és ingó vagyonértékének tiszta hozama korántsem fedezi kölcsöntartozásaik évi terhét. E tényállásból mindenekelőtt azt a következtetést vonja le, hogy a földmívelési kormányzat részére törvényhozási úton olyan befolyás volna biztosítandó a közületi mezőgazdasági birtokok kezelésére, amely e kezelést ki nem elégítő állapotából kimozdítaná és megszüntetné azokat a károkat, amelyek e jelentékeny területek nem megfelelő kihasználásából erednek. Szükségesnek tartja a szerző azt is, hogy e közületek vagyonkezelésének ügye megfelelően rendeztessék és a vagyonigazgatás oly megoldást nyerjen, amelyből tiszta képet lehet kapni e birtokok jövedelmezőségéről.

Ugy hiszem, alig lehet kellően hangsúlyozni e kérdéscsoport óriási fontosságát úgy az alföldi mezőgazdaság, mint pedig a városi háztartások szempontjából. Mindenesetre oly állapotokkal állunk szemben, amelyeken sürgősen változtatni kellene, mert a mai válságos időkben a mezőgazdasági terület okszerű hasznosítása és a lakosság helyzetének javítása ép olyan fontos, amennyire nagyjelentőségű a közületek háztartásának rendezése is.

Nem kevésbé fontos a könyv III. fejezetében tárgyalt kérdés, a mezőgazdasági szakoktatás ügye. Széleskörű tanulmányokat végzett e téren a szerző. Átvizsgálta Európa fontosabb kulturálműveinek idevágó berendezéseit és intézményeit és e széles távlatba állítja be Magyarország vonatkozó állapotait, megállapítja mindenekelőtt azt, hogy egész oktatási rendszerünket tekintve, benne a mezőgazdasági szakoktatásnak aránytalanul kis szerep jut. 166 középiskola és 407 polgári iskola tanítja a közismereti tárgyakat és csak 4 felső mezőgazdasági iskola, 1 középfoku mezőgazdasági fiúiskola, 52 u. n. önálló mezőgazdasági iskola, 10 mezőgazdasági szakiskola és 10 téli gazdasági iskola szolgálja a mezőgazdasági oktatást. Ezek zöme, az 52 önálló mezőgazdasági iskola csak heti 7 órai tanítási időre terjed. Valóban nem sok magyarázat kell ahhoz, hogy ez állapot ki nem elégítő voltát elismerjük. Alighanem igaza van Kaánnak, hogy ha azt javasolja, hogy a kevésbé látogatott polgári iskolákat gazdasági iskolákká kellene átalakítani. De igazat kell neki abban is adni, ha az önálló mezőgazdasági iskolák működését nem találja kielégítőnek. Az iskola kérdése elsősorban a tanerők

kérdése. Ez ismétlődik mindig, ahol oktatásról van szó. Már pedig ez iskolák tanítószemélyzete hogyan tudjon feladatának igazán megfelelni, midőn nagy része egyáltalában nincs a gazdasági oktatásra előkészítve, vagy pedig egy idevágó négyhetes tanfolyamot végzett. Ehhez a megállapításhoz sem kell kommentár. Egyébként *Kaán* tekintélyes szakemberek hasonló véleményére hivatkozhatik. (68. old.) A kérdés részleteire nézve még sok életrevaló javaslata van a szerzőnek, melyekre itt most nem térhetünk ki. Mindenesetre örülnünk kell annak, hogy e kérdést ily átfogó és meggyőző világításban ismét napirendre hozta, mert e kérdésekben sokszor a fáktól nem látjuk az erdőt. Pedig, ha azt akarjuk, hogy népünk boldoguljon és fogyasztóképesse legyen, ha azt kívánjuk, hogy mezőgazdaságunk haladjon, akkor ennek sarkpontját, a szakoktatást kell megmozgatnunk. Sajnos, azzal, hogy külföldi példákat másolunk, nem jön rendszer a dologba. Szerves és az életünkhöz alkalmazkodó rendezésre van szükség, melyet jól át kell gondolni. *Kaán* ezt feltétlenül a földmivelésügyi miniszter számára reklamálja. Ebben az egyben talán nincsen igaza, mert a siker a conception és nem azon mulik, hogy melyik tárcától származik ez.

Teljesen igazat kell adnunk *Kaánnak*, ha nem tartja elegendőnek gazdasági állapotaink megjavítására a szakoktatás helyesebb megvalósítását, hanem az érdekképviselési ügyben is egyik fontos feltételét látja mezőgazdaságunk fellendítésének. Hiszen az élet mind szorosabban fűzi össze az embereket és ezzel oly feladatokat teremt, melyek csak megfelelő szervek segítségével oldhatók meg. Csak ilyenek tehetik lehetővé a tulságos és káros központosítás elkerülését, illetőleg leépítését és igazán hatályos megoldási módok megtalálását. De csakis megfelelő szervek létesítésével lehet azt is elkerülni, hogy egyfelől az igazi államigazgatás és a legfelsőbb gazdasági vezetés, másfelől pedig az egyének irányítása e téren össze ne keveredjenek. *Kaán* meggyőzően mutat rá, hogy a külföldön mily szép sikerrel oldották meg azt a feladatot, hogy az élethez közelebb álló és a helyi viszonyok sajátosságával is számolni tudó szervek vegyék magukra a szakszerű vezetés feladatát a mezőgazdaságban. Mint ilyen szervek, a mezőgazdasági kamarák, ott fényesen beváltak. Ezzel szemben nálunk számos ok hátráltatta munkájukat, eltekintve attól, hogy a törvény egynémely intékedése sem felel meg teljesen a célnak. *Kaán* idevágó fejtegetései igen meggyőzők és alaposak. Valóban mezőgazdasági kamaráink igazán sikeres működést csak akkor fognak kifejthetni, ha a *Kaán* által említett akadályok el fognak hárulni utjukból és nagyobb mozgási szabadságuk lesz. Kétségtelen, hogy ez korunk ama törekvésének szellemében is fekszik, mely az egyes gazdasági ágak önigazgatását igyekszik alátámasztani.

Az ember szinte fellelegzik, midőn e könyvet elolvassa. Hát lehet a mezőgazdasági politikáról ma is könyvet írni, mely nem az árak alacsonytsága feletti siránkozással, árpolitikával és irányított gazdálkodási tervekkel van tele? A mezőgazdaság mai súlyos helyzetében Európaszerte sajnos ezek a népszerű eszközök. De *K.* megmutatta, hogy vannak még más eszközök is a mezőgazdasági állapotok javítására, melyek nem maradnak meg a tüneti kezelés szűk határai között. *K.* szerves mezőgazdasági politikát kíván, mely azokat a bajokat gyökerüknél ragadja meg, melyek mezőgazdasági

helyzetünket a terményárak alacsony voltától függetlenül is károsan befolyásolják. Aki elolvassa e szép munka előszavát, át fogja érezni azt, hogy sine ira et studio, szemébe kell nézni annak is, ami az idők folyamán kialakult és ebből azt, ami nem bizonyult megfelelőnek, ki kell küszöbölnünk. És aki elolvassa a munkát, csodálkozni fog azon, hogy a benne tárgyalt kérdések nincsenek állandóan napirenden.

Heller Farkas.

Bud János: H a r c a j ö v ő é r t. Budapest, Athenaeum. 1935. 187 old.

Bud János új könyvében három évi közirói munkásságának termékeként 29 kisebb tanulmányát foglalja egybe. Célja a mai vajdó idők eszmei és gazdasági zürzavarában a fogalmak tisztázása és a közvéleménynek helyes irányban való befolyásolása a jobb jövő érdekében. E nagyfontosságú feladat betöltésére irodalmunkban valóban alig találhatunk hivatottabbat szerzőnknel: a pályája kezdetén folytatott és számos nagyértékű munkában lefektetett statisztikai kutatás egyfelől az adatok hatalmas tömegét tette szellemi sajátjává. másfelől alapos érzéket támasztott benne a tények és azok ereje iránt. Tanári tevékenysége a közgazdasági elméletben való elmélyedést, e nem könnyű fogalmaknak és összefüggéseik törvényszerűségeinek boncolgató megismerését eredményezte. Mindezekhez járult évtizedes tevékenysége a közéleti, kereskedelmi, pénzügyi, közgazdasági minisztériumok élén, amikor legtöbbször igen kényes gyakorlati problémákban kellett döntenie s így elméleti képzettsége a gyakorlat tényein nyert kipróbálást. Mind e körülményeknél fogva rendkívüli mértékben alkalmas a legmagasabb értelemben vett közirói tevékenység kifejtésére s az ebben a tevékenységben rejlő előkelő nevelési feladat teljesítésére. Fölötte kívánatos lenne, hogy könyvét mennél többben elolvassuk, az abban lefektetett józan és lehiggadt gazdasági szemlélet mennél általánosabbá váljék.

Valóban, a könyvből előtűnő gazdaságpolitikai álláspont jellemzésére legtalálósabban a bölcs higgadtság kifejezést használhatnók. A cselekvésre kényszerült, tényekkel szembekerült, különböző lehetőségek között latolgató ember filozófiája ez, aki látja az elveknek a valóságokhoz való viszonyát, s az eszmékkel szemben az életnek a kompromisszumok felé hajló kiegyenlítődését. Mindez azonban nem azt jelenti, mintha a könyvből nem tűnnének elő tiszta és határozott állásfoglalások. Éppen ellenkezőleg: arra hívja fel a figyelmet, hogy a szükségképpen tökéletlen megvalósulásokból nem szabad elhamarkodottan az elvek helytelenségére következtetni. Így mondja egy helyen: „Furcsa idöket élünk. Kéjelegnek a multnak lebecsülésében . . . Semmit oly sokszor nem temetnek, mint a liberalizmust. Elsősorban öt teszik felelössé mindazért, ami bekövetkezett. Azzal keveset törödnek, hogy teljesen összetévesztik a rendszert a szabadság elvével. *Politikai és gazdasági rendszerek történelmi adottságok; a szabadság elve ugyanakkor örök.*“ (121 l.)

A 29 kis tanulmány a legaktuálisabb kérdéseket öleli fel, az arany, a külföldi adósságok, a földbirtokpolitika, a szakoktatás, az Alföld stb. problémáitól kezdve a világnézetekbe nyúló individualizmus és univerzalizmus, gazdasági nacionalizmus, autarkia, parlamentarizmus kérdéséig. Aktualitásuk mellett nagy értékük a rendkívül világos okfejtés: a szerzőnek sokszor egy-egy rövid mondattal

sikerül éreztetni nagy problémáknak lényegét. Elég itt rámutatnunk azokra a többször visszatérő elemzésekre, amelyekkel az autarkia ellen fordul, amely csak óriási területeken érvényesülhet, kis egységekre alkalmazva elnyomorodáshoz kell vezetnie. Az ipari államok egyoldalú gazdaságpolitikájának az a legszánalmasabb következménye, hogy „csödtömeggé tették az egész világot, ahol lassan mindenki mindent áron alul értékesít”. (167. l.) Ezért örül az olyan nagyobb egységeket teremtő megállapodásoknak, minő a római egyezmény. A békeszerződés egyéb óriási hibái között a német gyarmatok elvételét emeli ki egyik legorganikusabb és Európa sorsát leginkább befolyásoló balfogásként, mert „művésziebben nem lehetett volna aktivitásba hozni a német nép évszázados dinamizmusát” (149 l.). Másutt felsóhajt, hogy „nincs borzalmasabb a negatív gazdaságpolitikánál”. A mai világgazdasági politika idegességének is ott rejlik a fő oka, hogy „a pozitív és termelő munka szerepkörét jórészt a negatív munka vette át, amely igénybeveszi az emberiség idejének javarésztét . . .” (106 l.)

E néhány kikapott aperçu számos más hasonlóan szellemes példával volna szaporítható. Említsük még meg, hogy a könyv, bár a világgazdaság távlatából, mindvégig magyar szemszögből tárgyalja problémáit és a sajátos magyar gazdaságpolitika elveinek és jövőjének kimunkálásán dolgozik.

Kisléghi-Nagy Dénes.

Sipos Sándor: New York élelmiszerellátása és piacutató szervei. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatal kiadása. Budapest, 1934. 103 l.

Az előttünk fekvő munka hosszú és mélyreható tanulmányok eredményeit és következtetéseit foglalja össze. New York élelmiszerellátásának és piacszervezési feladatainak bemutatása mellett egyrészt különös tekintettel van tárgyának gazdaságelméleti megalapozására is, másrészt igyekszik levonni azokat a tanulságokat, amelyek magyar szempontból időszerűek és gyakorlati jelentőséggel bírhatnak.

A szerző mindenekelőtt New York City gazdasági, földrajzi és szociális helyzetét rajzolja meg. Érdekesen tárul elénk a tárgyalt feladat nagyarányu volta: egy olyan város élelmiszerellátásáról van szó, amelynek lakossága az utolsó harminc év alatt három és fél millió lélekkel növekedett. Ezután ismerteti azokat az amerikai piacutató szerveket, amelyeknek létrejöttét éppen a gazdasági és szociális események tették szükségessé. Az általános árszínvonal, az élelmiszerárak, a megélhetési költségek, a névleges bérek és a reálbérek statisztikái és grafikonja után bemutatja New York élelmiszerpiacutató szerveit, azokat három csoportba osztva, aszerint, hogy a mezőgazdasági termékek piacrahozatalának megkönnyítése, a piaci ellátás tanulmányozása, illetőleg a városi költségek és a piaci szervezet elemzése tartozik munkakörükbe.

A következőkben a szerző a piacutató általános céljait taglalja és bemutatja az élelmiszerpiacok vertikális tagozódását. Kiemeli, hogy ez a tagozódás jelentős kihatással van a városi lakosság életszínvonalának alakulására és fölállítja azt a tételt, hogy a nagy közületekben akkor volna megfelelő az élelmiszerellátás, ha a fogyasztó és a termelő között legfölbjebb négy adás-vétel történnék.

Rámutat arra, hogy a konjunkturális gazdaságtudomány feladata könnyebb, mert erre a célra megbízható és általános statisztikai anyag áll rendelkezésre, míg a mozaikszerűen összetevődő piackutatásnak sokkal nehezebb statisztikai feladattal kell megbirkóznia. Pedig a konjunkturális jelenségek jelentékenyen módosulnak, sőt elmosódnak a piacszerkezeten keresztül és ez jelzi a piackutatás fontosságát.

A mezőgazdasági piackutatással foglalkozva, a szerző szükségesnek tartja, hogy erre a célra hazánkban külön intézet állításuk föl, amelynek feladata lenne a többi hasonló helyzetű kis európai agrárállamok piackutató intézményeivel is együttműködni, hogy alkalmazkodhassanak a világpiac helyzetéhez. De külön hangsúlyozza azt a hibát, hogy nálunk még kísérlet sem történt a városi piacok racionalizálására akkor, amikor az agrártermékek külföldi értékesítésének fokozására olyan kétségbeesett erőfeszítések történnének, mint még sohasem. Majd részletesen behatol a városi piackutatás feladataiba és leszűri azt az eredményt, amelyet az amerikai tapasztalat által is igazolva lát, hogy sem a termelők, sem a kereskedelmi érdekeltségek szervezetei nem pótolhatnak egy olyan mezőgazdasági piackutató intézményt, amely munkáját tudományos eszközökkel és teljes érdektelenséggel végezheti el.

Az általános alapelvek tisztázása után ismerteti New-York élelmiszerellátásának különleges kérdéseit. A város fejlődésével egyidejűleg háttérbe szorul a csarnoki rendszer s azt a kevésbé higiénikus decentralizált kereskedelem helyettesíti. Ugyanigy majdnem teljesen elvesztette jelentőségét a termelők árusítása, a régi nagy termelők piacoknak már csak maradványai vannak meg s ezeket alig több, mint 800 farmer látogatja. A modern vasuti hűtőkocsik beállítása azt eredményezte, hogy még a romlékony élelmiszerek tekintetében is egészen távoli vidékekről lehetett New-York városát ellátni. A tejszállítás tankvonatokban történik 4—600 kilométerről, a vaj, tojás, sajt és szárnyas átlag 1600 kilométer távolságról érkezik. A hus zömét szintén a több mint 1600 kilométer távolban lévő Chicago. Kansas City és East St. Louis szolgáltatják. Legtávolabbról (1600—5000 km.) a friss gyümölcs és főzelék érkezik, amelyek legnagyobb részét Florida és Kalifornia termeli. Ilyen körülmények között fokozódott a vasuti tarifa problémájának a jelentősége, de a tarifális kérdésnek még a városi szétosztás feladatában is külön fontossága van, mert New-York maga is óriási területen fekszik. Itt közli a szerző New-York élelmiszerfogyasztásának mennyiségi és érték szerint való adatait az 1930. és 1933. években, bemutatja a kereskedelmi és szállítási költségek, valamint a termelők és fogyasztók ár viszonyát és áttekinthető táblázatokban tünteti föl a romlékony élelmiszerek szétosztási módját és azok piacainak fekvését a város területén. S New-York ellátásával kapcsolatban is hangsúlyozza, hogy az Egyesült Államokban olyan közszellem alakult ki, amely a gazdaság szervezését és racionalizálását a fogyasztói árak csökkentésének szolgálatába állította.

Az egész munkán átvonul a gondolat, amelyet a szerző a zárószóban külön is kiemel és amelynek terjedését a magyar közéletben rendkívül fontosnak tartjuk, hogy hazánk gazdasági fejlődése a belső vásárlóerő növelésére építendő. A gazdaságtudomány magyar

képviselői egyre félreérthetlenebbül hangsúlyozzák a belső fogyasztás jelentőségét, amit annál nagyobb örömmel kell üdvözölnünk, mert a belső fogyasztás fejlődése a nemzeti és népi energiák erősödését jelenti. Ennek a gondolatnak a szolgálatába állította a szerző ezt a gondos könyvet is, amely egy távoli világváros viszonyaiból magyar tanulságokat vont le.

Lipták László.

Pártos Szilárd dr. és Szilágyi László dr.: Szövetkezeti ismeretek. Budapest, A Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége kiadása. 1935. 378 l.

A Népszövetség égisze alatt működő Nemzetközi Munkaügyi Hivatal kimutatása szerint 1931-ben a világ összes szövetkezeteinek száma 731.250 volt s ugyanakkor a szövetkezeti tagok összes létszáma 165 millióra rugott; hazánkban jelenleg 3719 szövetkezet működik 1.127.256 taggal. A világstatisztika szerint 1931-ben az árukövetítéssel foglalkozó szövetkezetek évi forgalma a 25 milliárd dollárt meghaladta. Hazai viszonylatban pedig: ezidőszerint a hitelszövetkezetek befizetett üzletrésztőkéje közel 30 millió pengőt, a kihelyezett kölcsönök több mint 200 millió pengőt tesznek ki, míg a fogyasztási szövetkezetek 20 millió pengőt meghaladó üzletrésztőkével 150 millió pengős évi forgalmat bonyolítanak le. Ezek az adatok már önmagukban is kidomborítják a szövetkezeti mozgalom nagy jelentőségét és egyben megokolttá teszik a fent jelzett kézikönyvnek a megjelenését is. Jóllehet a Magyarországi Szövetkezetek Szövetségének 1932-ben kiadott „Szövetkezetellenes vádak és szövetkezeti igazságok” című kiadványa után a most megjelent mű első tekintetre propagandaszerűen hat, az igazságnak tartozunk annak leszögezésével, hogy a szerzők, mindketten a szövetkezeti ügynek hivatott képviselői, nem lépik túl a megengedett kereteket s a közgazdasági élet jelenségei iránt érdeklődők számára teljesen tárgyilagos és jól használható kézikönyvet szerkesztettek. A kézikönyvet, amely mind a magyar, mind pedig a külföldi mozgalmakat a gyakorlati és elméleti buvárkodás eredményeként mutatja be, igen jól használhatják és a tanítás keretében kitűnő forrásmunkaként hasznosíthatják az alsó- és középfokú szakiskolák tanárai is. A kézikönyv felvilágosító, oktató és nevelő célzata már eleve kizárja, hogy a szerzők vitairattá formálják alapos tanulmányokon nyugvó művüket. Nem azt kutatják, hogy az ideális szövetkezetnek milyennek kellene lennie, nem is annyira a kritikus szemével vizsgálják a mozgalmakat, mint inkább tanulmányaik leszűrt eredményeként a történeti fejlődést vázolják és a jelen helyzetet vetítik elénk, világos, jól áttekinthető rendszerbe foglalva a szerteágazó, gazdag anyagot. A kézikönyv két részre oszlik: az általános részben a szövetkezet lényegével, a külföldi, majd a magyar szövetkezeti mozgalom történetével, a szövetkezet szervezetével, a magasabbrendű szövetkezeti alakulatokkal és a szövetkezeti gondolat terjesztésének és népszerűsítésének módzataival ismerkedünk meg; a különös rész pedig — ez a munka nagyobbik fele — a szövetkezet fajait, a hitelszövetkezeteket, a termelési szövetkezeteket, az értékesítő szövetkezeteket és a fogyasztók szövetkezeteit tárgyalja.

Kézikönyvük megírásánál a szerzők lelkiismeretesen felhasználják a rendelkezésre álló adatgyűjteményeket, a hazai és külföldi tudományos szakműveket. A kézikönyv használatát igen megkönnyíti a gondosan összeállított betűrendes név- és tárgymutató. Munkájuk befejező részében, az utolsó öt oldalon, a szerzők rámutatnak azokra a hatásokra, amelyeket a szövetkezetek gazdasági téren és szociális tekintetben kifejtene, jelzik egyben a magyar szövetkezeti életben megoldásra váró feladatokat is. (A szerzők ügyes fogalmazását dicséri ez a rövidre fogott rész is, amely így a mű végére illesztve, nem bontja meg a nagy felvilágosító és nevelő munka egységét. A kézikönyvet ismeretanyagára és a feldolgozás módszerére való tekintettel közgazdasági irodalmunk népszerű kiadványai sorában hiánytpótló voltánál fogva kiváló hely illeti meg.

Vincze Frigyes.

Bodor Antal: Budapest hatása a környékbéli földárak és művelési ágak alakulására. Budapest székesfőváros statisztikai hivatala kiadása, 1935, 84 l.

Érdekes kérdés kétségtelenül az, amit ez a füzet tárgyal, mert az ország lakosságának alakulása és annak boldogulása nagymértékben függ attól, hogy a városok fejlődése, az azokban levő ipar fogyasztása és munkáskereslete, a forgalom növekedése milyen mértékben nyújt alkalmat azokra nézve, akik a mezőgazdaságban megfelelő keresetet és megélhetést maguknak szerezni nem tudnak. Nálunk természetesen a főváros az, amely ebből a szempontból első sorban figyelembe jöhet és ezért helyes a tanulmány célkitűzése. Összesen Budapest körül ily célból vizsgálat alá vett területen 7 város és 87 község fekszik kelet-nyugati irányban Tápiószőlő Perbálig, északról délre Ráckeveig. A tanulmány kimutatja, hogy a külterjes erdő- és legelőgazdálkodástól kezdve a belterjes kertészkedés legkülönbözőbb ágáig az östermelés minden neme képviselve van ezen a területen, ahol a fővárosnak a községek gazdasági és települési viszonyaira a művelési ágak, a föld- és telekárak alakulására gyakorolt hatását jól meg lehet figyelni. E terület történelmére való visszapillantás után az érdekes tanulmány a művelési ágaknak budapestkörnyéki százalékos megoszlását mutatja ki és hasonlítja össze az egész országgal. Ebből az összehasonlításból azt látjuk, hogy a szántóföldterület a Budapesttel szomszédos községekben jóval kisebb, mint az országos átlag, viszont sokkal nagyobb a kert területe, amellet azonban a többi művelési ág megoszlásában valami jelentékenyen nagy különbséget nem találunk.

Ami már most a földárakat illeti, a tanulmány az egyes községek viszonyainak tüzetes vizsgálata után azt állapítja meg, hogy a jobb értékesítési lehetőségek a kitelepülők és telekvásárlók által, a környékre jutott kisemberek és tisztviselők megtakarított pénzének kertes családi házakban való elhelyezése, az itteni gazdák kismérvű eladósodása mind közreműködtek abban, hogy a környékbéli földárak tovább tartották magukat, mint máshol és esésük csak az utóbbi 3 év alatt indult meg erősebben, amióta a telekeladások tetemesen csökkennek és a fogyasztóközönség vásárlóképessége is tartósan gyengült. A telekárak 1923—1927-ig gyorsan emelkedtek,

a gazdasági válság idején is az 1931. évi bankzárlatig, amikor néhol 50%-kal ugrottak fel és meghaladták az 1918. évi színvonalat. Azóta újból esnek és a jobb árfejlődés a régi belterületen is általában az 1918. évnek 20—30%-kal alatta marad. Ez a megállapítás azonban nemcsak a közelebbi és kedvezőbb fekvésű községekre áll meg, mert a vizsgált terület szélén, vagy kevésbé előnyös helyeken a földárak esése nem igen kisebb, mint az ország más vidékein.

Hosszas és nehéz munka lehetett a Budapest körül fekvő városok és községek föld- és telekárainak kiszámítása és ez mintegy irányjelző lehet más hasonló munkák elvégzéséhez.

Eber Ernő.

Bodor Antal: A falukutatás vezérfonala. Kiadja a Magyar Társaság Falukutató Intézete. Budapest, 1935.

A mostani viszonyok között állandó az a veszély, hogy a közönség a fontosabb agrárpolitikai kérdésekről hírlapok útján terjesztett jelszavak, vagy pedig a tudományosság látszatát keltő, azonban a tárgyilagosságot és alaposságot nélkülöző eszmefuttatások alapján alkot véleményt. Ez ellen veszi fel a harcot a Steinecker Ferenc és Bodor Antal vezetése alatt működő Falukutató Intézet, mely, mint a Magyar Társaság alapítása, a közelmúltban alakult meg. Az intézet arra törekszik, hogy a falvak megismerését és az ehhez szükséges tervszerű kutató munka feltételeit megteremtse, hivatása továbbá a falukutatással foglalkozó különféle szervezetek között összhangot létesíteni.

Bodor Antal gondos munkája értékes támpontul szolgálhat mindazok részére, akik a falu szociális és gazdasági életéről alapos és tárgyilagos ismereteket kívánnak szerezni. A munka elsősorban gyakorlati célok szolgálatában áll és nélkülöz minden olyan elméleti fejtegetést, amely a tárgyalás menetét nehézkessé tenné. Az általános irányelvek megjelölése után részletes utbaigazítást ad mindazoknak a körülményeknek számbavételére, melyek a falu természeti, népesedési, kulturális, szociális és gazdasági szempontból jellemző tulajdonságainak megismerése érdekében jelentőséggel bírnak. Ezenkívül megjelöl olyan forrásmunkákat, amelyek az egyes kérdésekben való elmélyedésre alkalmasak. Végül pedig felhívja a kutatót, hogy az összegyűjtött anyag alapján mondjon véleményt arról, hogy a tanulmány tárgyává tett község tárgyi és személyi segélyforrásai az adott viszonyok között kellően kihasználtaknak tekinthetők-e, illetve melyek azok a tanulságok, amelyek az összegyűjtött anyag alapján megállapíthatók.

A Falukutató Intézet e vállalkozását azért kell figyelemreméltónak tekintenünk, mert azok az itt-ott elszórtan megjelenő beszámolók, amelyek egy-egy önkényesen kiragadott község viszonyairól törekednek képet rajzolni, rendszerint csak az illető vidék helyzetét tükrözik és sok esetben téves általánosításokra adnak alkalmat. A Falukutató Intézetnek ez az akciója, azáltal, hogy az ilyen irányú kutatásokat széles mederben kívánja folytatni, a kevés tapasztalati tényből elhamarkodott indukcióban rejlő hibaforrásokat szerencsés módon kiküszöbölheti.

Bodor Antal e munkája — melyet a Magyar Társaság korláti Bernát István agrárpolitikai munkásságának negyvenedik évfordulója alkalmából adott ki — bizonyára hozzá fog járulni ahhoz, hogy a magyar falu megismerése iránt szélesebb körökben ébredjen érdeklődés.

Bernát Gyula.

Zoltai Lajos: Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel. (A debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának kiadványai. VI. kötet, 4. füzet.) Debrecen, 1935. Studium. 58. l.

A debreceni Tisza István Tudományos Társaság kiadványai között jelent meg Zoltai Lajosnak, Debrecen egyik legalaposabb kutatójának ez a legújabb munkája, amelyben Debrecen városának és az ősi debreceni kalmár társaságnak küzdelmét mutatja be az idegen (görög, rác, örmény, oláh, bolgár) kereskedőkkel. A török hódoltság idejében a vitézi életet leginkább kedvelő törökök megvetették a nyereséghajhászó üzérkedést s a keleti áruk közvetítését a Duna völgyében egészen görög, rác, örmény, oláh, bolgár alattvalóiknak engedték át. Ezeket a különböző nyelvű, de egy vallásu, görög orthodox hitű török alattvalókat általában közös gyűjtőnéven *görögnek* hívta a magyarság. Az első feljegyzés, amely Debrecenben görög kereskedőkről fennmaradt, 1618-ból való és arról szól, hogy a görögök csak sátorban (de nem boltban) árulhatnak. A városi tanács minden erejével igyekszik megakadályozni a görög kereskedők befészkelődését s csak nagyvásárokon engedi meg nekik az árusítást. Az 1660-as években azonban a háromfelé adózó, sok csapástól sujtott Debrecenben a gyöngeség politikája kerekedett felül. 1664-ben az addig tilalmas, boltban való árulást is megengedik, adófizetés feltétele mellett. Az 1680-as években Debrecen életérdeke kényszerítette rá, hogy Lipót törökverő hadvezéreinek járjon a kedvében, ezért nagy engedményeket tesz a görög kereskedőknek. A bécsi udvar ugyanis pártfogolta a görögöket, tekintettel arra, hogy unióba szándékoztak lépni a katolikus egyházzal. I. Lipótnak 1690-ből kelt kiváltságlevele segítségével a görög kereskedők megtelepednek Debrecenben. Három év múlva azonban, egy új egyezés lényegesen megnyirbálta kiváltságaikat. A saját kereskedőit és iparosait féltő város az ezekkel egyre erősebben konkuráló görögökkel szemben többször fellépett az udvarnál. A torzsalkodás a város és a görögök közt addig tartott, míg a görögök 1708 körül el nem költöztek Debrecenből.

Érdekesen tűnik ki a város régi számadásaiból, hogy mennyi adót fizettek a városnak a görögök. Pl. az 1670-es években 10 görög adója 800—1000 forintot tett ki. Ingatlan tulajdont (házat) debreceni tartózkodásuk alatt csak egyet sikerült szerezniük s a város azt is visszavásárolta tőlük. A görögöknek elköltöztetésével azonban még nem fejeződött be a velük folytatott küzdelem. A Tokaj vidéke felé huzódó görögök 1725-ben új kiváltságlevelet, 1752-ben istentisztelet tartása végett házat kérnek Debrecenből, 1758-ban pedig azt kérik az uralkodótól, hogy az ősi debreceni kalmár-társaságba beléphessenek. A görögöknek ezen követelődzései erős ellenállásra késztették a várost. A városi tanács elismeri ugyan a szabad ver-

senynek az árucikkek olcsóbbodására a köz érdekében gyakorolt hatását, de semmi körülmények közt nem tartotta megengedhetőnek, hogy idegen kereskedők helybeli kereskedők kezéből kivegyék a kenyeret. A görögök újabb kiváltsággéréseit aztán Mária Terézia 1772-ben megtagadta, bántván a királynőt, hogy a görögök visszatértek az orthodox egyházba. Ezzel véget ért Debrecennek a görög kereskedőkkel folytatott torzsalkodása.

Zoltai könyve a kereskedő görögök általános közgazdasági szerepével is foglalkozik Magyarországon. Rövid idő alatt igen nagy szerephez jutottak. Övék lett a kereskedelem legtöbb ága, náluk halmozódott fel a tőke és ennek révén majdnem versenytárs nélküli befolyást tudtak gyakorolni a hitelüzletre, mezőgazdaságra, iparra egyaránt. Ezzel szemben Debrecenben nem tudtak olyan fontos szerepet játszani, mert a maguk is kézművességből és kereskedésből élő debreceniek felesleges társadalmi tényezőt láttak bennük. A város azáltal, hogy meg tudta akadályozni a kalmár görögök állandó letelepedéssel végződő beözönlését, közel kétszáz esztendővel nyújtotta meg a törzsökös magyar kereskedő és iparos lakosság vezető szerepét és életét.

Kétségtelen, hogy a debreceni példa mutatta meg legjobban azt, hogy a törzsökös magyarság mennyire alkalmas lett volna a gazdasági élet fejlettebb formáinak a betöltésére, ha megfelelő védelemben részesül. Errevonatkozólag *Zoltai Lajos* könyvében komoly forrásokkal alátámasztott fejtegetéseket találunk.

Darkó Zoltán.

Lándori György: A tisztviselő helyzete a magyar magángazdaságban. Kurir-könyvek, 1. szám. Kurir-kiadás, Budapest, 1935. 94 oldal.

Lándori György a magyar magántisztviselőkérdésnek — amelynek jelentőségét mint sorstárs ő is érzi — egyik legjobb ismerője. Könyvében, amelynek megírásához az egész rendelkezésre álló szakirodalmat feldolgozta, teljes képet igyekszik nyújtani az egész kérdéskomplexumról. Külön érdeme a szerzőnek a tárgyilagosságra törekvés, amennyiben a kérdést nemcsak az érdekelt tisztviselőosztály szempontjából világítja meg, hanem ismertetésében s a javasolt megoldásban tekintettel van a jogos munkaadói érdekekre s a közgazdasági szempontokra.

Kétségtelen tény, hogy az ipari munkanélküliség mellett a háborút követő időkben a szellemi foglalkozásokat üzők munkanélkülisége s ennek következtében a kereseti viszonyok romlása egyre nagyobb veszélyként jelentkezik. Mivel pedig a tisztviselő neveltetésénél, életigényeinél és erkölcsi állásfoglalásánál fogva a középosztályhoz tartozónak érzi magát, ez a jelenség gazdasági vonatkozásán túl kulturális és etikai vonatkozásokban is a problémák egész sorát veti fel.

A szellemileg renyhe könnyen mondhatja erre, hogy a mai társadalmi berendezkedés mellett a segítségnek nincs meg a lehetősége. *Lándori* ezzel szemben rámutat arra, hogy a magángazdaság életébe való s alig érezhető belenyulás mellett a helyzet nagy mértékben javítható. Különös mértékben gondolkodásra készítő az, amit a tisztviselői nyugdíj, munkanélküliségély és tisztviselői kamara megvaló-

sításával kapcsolatban előad. A jogviszonyszabályozásnak általa javasolt reformja a mai gazdasági helyzet mellett — talán bizonyos enyhítéssel — a gazdasági életnek minden nagyobb megrázkódtatása nélkül is könnyen megvalósítható. Egy pont van csak, ahol a Lándori javasolta módosítás előreláthatóan nagyobb ellenállásba ütközik s ez a női munkaerőknek erősmértékű visszaszorítása a férfi-alkalmazottak javára. A szerző azonban ugyanakkor, amikor a férfitisztviselők alacsony fizetésének és munkanélküliségének egyik okát — a főokot igen helyesen a háboruvesztést követő területi összezsugorodásban és a gazdasági életnek ezt követő elsorvadásában látja — a kisebb képzettségű és alacsonyabb fizetésű női munkaerők előretörésében keresi, nem gondol a női munkaerő teljes visszaszorítására, hanem csak a női munkavállalás lehetőségének megszüntetésére. (Pl. ahol a férj bizonyos jövedelmet elér, ott a feleség nem dolgozhatna.) Elméletileg ez az elgondolás igen helyesnek látszik, kérdés azonban, hogy mégha a szerző által javasolt tisztviselői kamarák meg is lennének, érvényt tudnának-e szerezni ennek a korlátozásnak, ami a munkához való jog elvétét jelenti.

Kétségtelen, hogy annak, aki a magyar magántisztviselői osztály anyagi és erkölcsi kérdéseiről teljes áttekintést akar kapni s akit a tények ismeretén kívül a megoldás lehetősége is érdekel, Lándori könyvét csak melegen ajánlhatjuk.

Raith Tivadar.

Wagemann, Ernst: Zwischenbilanz der Kriesenpolitik. Eine international vergleichende konjunkturpolitische Studie. Carl Heymans Verlag. Berlin, 1935. 102 l.

A jelenlegi hosszantartó világgazdasági válság természetesen a válságirodalmat már eddig is számos, igen értékes és figyelemre méltó művel gazdagította. Tagadhatatlan azonban, hogy ezek közül elsősorban azok bírnak nagy értékkel, amelyek a válság pusztításainak számszerű statisztikai rögzítésén túlmenően, már a gazdasági romlás és bizonytalanság megszüntetéséhez szükséges módszerekkel és eszközökkel is tüzetesen foglalkoznak és ismertetik az egyes államokban különböző eredménnyel alkalmazott válságmegszüntető új konjunkturapolitikai irányokat.

Ernst Wagemann nagy gondnal és a töle joggal várható alapos-sággal írta meg könyvét, hogy ezzel is növelje a német konjunkturakutató intézet élén elért tudományos sikereit. Tudott dolog, hogy ugy elméleti, mint gyakorlati téren nemcsak ő volt a kezdeményező, de ő is szabott irányt az európai gazdaságkutató munkának s hogy legtöbb országban a gazdaságkutatás megindításánál a *Wagemann* által alkalmazott módszer vétetett alapul. Az összes európai intézetek között különösen az ő vezetése alatt álló intézet foglalkozott a leg-részletesebben a világgazdasági folyamatok, összefüggések és konjunkturális helyzetek feltárásával. Ily körülmények között érthető, hogy *Wagemann* egyike azoknak, akik a legalaposabban ismerik a depresszióban alkalmazásra kerülő s a gazdasági élet felüdítését célzó válságpolitikai intézkedéseket is.

Most megjelent munkája teljes részletességgel tárgyalja a válságterápia eszközeit, tehát az állami konjunkturapolitikai beavatkozások módszereit is. Ezek az eszközök mindjárt a magas konjunktur-

turát követő időszakban, tehát a gazdasági élet hanyatlásának megindulásával kerülnek alkalmazásra s igen különböző természetűek és hatásfokuk is nagy eltérést mutat. A válság előrehaladásával pedig szinte szükségszerűleg és szisztematikussan fejlődnek s a válság súlyosságának megfelelően alkalmazásuk is gyorsul.

Tekintve, hogy a pangás hulláma különböző időpontokban éri el az egyes gazdasági egységeket s azokban különböző hatásokat vált ki s hogy a mély pontok sem süllyednek egyforma mélyre az egyes országokban; a válság megszüntetésére irányuló intézkedéseknek igen rugalmasoknak kell lenniök. A gazdasági életben bekövetkezett zavarok enyhítését célzó konjunkturapolitikai módszerek országok szerint is tehát igen különbözőek. Alkalmazásukat egyébként még az is lényegesen befolyásolja, hogy a válságban milyen politikai erők működnek közre (minél súlyosabb és mélyebbre hatóbb a válság, annál több esély van erre) s hogy azok a kényszerítő körülmények hatása alatt nem célozzák-e a gazdasági berendezkedés gyökeres megreformálását és átalakítását, tehát, hogy azok nem törnek-e a gazdasági automatizmus ellen. A válságpolitikai beavatkozások jogsultsága azonban annál kevésbé vitatható, mert hiszen tudvalevő, hogy a világgazdasági tevékenység összezsugorodása csak azért nem terjedt mélyebbre, mert a megfelelő válsággyógymódok idejében nyertek alkalmazást.

A válságterápia módszereinek különbözősége, nemkülönben az a körülmény, hogy a beavatkozások eredményeképpen létrejött sikerek az eszközök meg nem felelő volta, vagy a helytelen időben történt alkalmazásuk miatt nem bizonyultak mindig maradandóknak, adta meg az impulzust *Wagemann*nak arra, hogy a válságpolitika alkalmazott és rendelkezésre álló módszerei felett tüzetes szemlét tartson és reflektorszerűleg világítsa rá azok használhatóságára és alkalmazási lehetőségeire. Különösen indokoltá tette ezt az a körülmény, hogy a jelenlegi gazdasági ciklusban a konjunkturahullám igen szélsőséges kilengéseket mutatott és a kitérés negatív irányban rendkívüli arányokat öltött. De tudvalevő az is, hogy a rövid és hosszú konjunkturahullám hatásai között is igen lényeges különbségek vannak. Hiszen amíg a rövid konjunkturahullámból való kiemelkedéshez és az új fellendülés megindításához a gazdasági élet belső erői egymagukban is elégségesek, addig a hosszú hullám okozta zavarok és megrázkódtatások elsimitásához mindig idegen külső erők szükségesek, amelyek kívül esnek a gazdaság körén. Az e tekintetben fennálló sok téves nézet tisztázásához is nagyban hozzájárul *Wagemann* rendkívül értékes fejtegetéseivel. De könyve más szempontból is hűzágpótló.

A jelenlegi világgazdasági válság egyike volt a legsúlyosabbaknak s sokkal mélyebbre ejtett a gazdasági életben és sokkal nagyobb tartalékerőket emésztett fel, mint a megelőző válságok bármelyike. Ennek következtében oly irányú törekvések mutatkoznak, amelyek az orvosszereket már nem a gazdasági automatizmus körén belül, hanem sok esetben azon kívül keresik. És ez részben érthető is, hiszen a gazdasági automatizmus csak a kisebb méretű válságokban érvényesülhet. A nagyobb válságok esetén a gazdasági életnek a holtpontról történő átlendítésénél a konjunkturapolitikai aktivizmus jut fokozott szerephez. Vannak tehát válságok, amikor a kon-

junkturális automatizmus helyreállítása és megerősítése mellett más eszközök igénybevételére is szüksége lehet a gazdasági életnek.

A válság orvoslására irányuló intézkedések, a gazdasági szervezetekre való hatásuk szerint, két csoportra oszthatók. A válsághenyhítő intézkedések egyik része a magángazdaság közvetlen emelését célozza, míg a másik a nemzetgazdasági erők gyarapítására szolgál. A deflációs jellegű bérpolitika, különösen a pénzérték csökkentésével végrehajtott áremelés, továbbá az adómentesítés és adótehercsökkentés a *válság leküzdésének magángazdasági módszerei*. A munkaszerzés nyilvános eszközökkel, továbbá a piacok szabályozása, állami kartelszervezetek létesítése, a monopolrendszer kiépítése bizonyos irányokban, mint pl. a külkereskedelmi monopólium, vagy a bankok államosítása a *válság leküzdésének nemzetgazdasági módszerei*.

Természetes, hogy a válság leküzdésének a gazdasági folyamatok különleges összejátszása folytán számos változata jön létre. A baj csak ott van, illetve akkor mutatkozik, hogyha azok alkalmazása helytelen módon és nem a megfelelő időben történik. Az egyes országok nemzeti válságpolitikája között is nagy eltérések mutatkoznak. Ez a különbség jelenleg különösen a pénz-leértékelés alkalmazásában vagy mellőzésében domborodik ki.

Wagemann tiszta és világos áttekintést nyújt a válság leküzdésének módszereiről s fejtegetésének megértését a beillesztett számos grafikon könnyíti meg. Könyvét az egyes országokra vonatkozó fontosabb gazdaságpolitikai kényszerintézkedések összefoglalása zárja be.

Sipos Sándor.

Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. XI. Jahrgang: 1935. hgb. von Dr. Gustav Gratz. Red. Dr. Gustav Bokor. Budapest-Zürich, 1935. 480 S.

Az *Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch* minden esztendőben kimerítően ismerteti Magyarország gazdasági helyzetét. Ez a munka a külföld számára is hézagpótló. Ha a Jahrbuch előző évi köteteit gondosan végiglapozzuk, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a szerkesztőség évek hosszú során át céltudatos és tervszerű munkával arra törekedett, hogy az Évkönyvet fokról-fokra nagyobb terjedelemben és egyre gazdagabb tartalommal jelentesse meg. Az idei Évkönyv úgy a terjedelmet, mint pedig a felölelt témaköröket illetőleg messze felülmúlja az előző évfolyamokat. Ennek a gazdag tartalomnak az összehordása és összhangba hozása közös érdeme *Gratz Gusztáv* főszerkesztőnek és *Bokor Gusztáv* szerkesztőnek, akik nem ragaszkodtak egy merev tartalmi beosztáshoz, hanem arra törekedtek, hogy az ország gazdasági életével kapcsolatos eminenter fontos problémák kimerítő módon tárgyalassanak.

Az évről-évre visszatérő témakörök mellett a szerkesztőség már korábban is nagy gondot fordított arra, hogy egy-egy esztendő kimagasló gazdasági eseményeit, vagy az ország gazdasági életét vitálisan érintő kérdéseket a legkiválóbb szakemberek tollából ismertesse. Már a múltban is ez adta meg a frissességét az Évkönyvnek. Az idei kötetet is ez emeli ki a többi hasonló munkák sorából s ez a körülmény avatja a szakirodalom becses forrásmunkájává

és teszi hazai szakkörök számára nélkülözhetetlenné, a külföldön pedig keresetté és közkedvelté.

A Jahrbuch idei kötete harminchat önálló, terjedelmes tanulmányt közöl, amelyek kimerítően tárgyalják az egyes gazdasági ágak helyzetét s így a gazdasági élet alakulását különböző nézőpontokból világítják meg. Ezek közül első helyen kell kiragadnunk *Kállay Tibor* nagyszabású pénzügyi vonatkozású tanulmányát, amely az államháztartás jelenlegi helyzetét világítja meg. Ez a cikk szakszerűségénél, nemkülönben témakörénél fogva is a Jahrbuch pénzügyi részének tulajdonképpeni sulypontja. Az államháztartás helyzete a gazdasági válság kitörése óta mindig az érdeklődés homlokterében állott. A probléma azonban a válság enyhülése óta semmit sem veszített fontosságából, hiszen a deficit-es költségvetés jelenleg is súlyos akadálya a gazdasági helyzet tartós és gyorsütemű javulásának, s a deficit eltüntetése pénzügyi politikánknek ma is egyik legfontosabb, de egyuttal legnehezebb feladata. A pénzügyi vonatkozású cikkek közül érdeklődésre tarthat számot *Róz Jenő* visszatérő tanulmánya, amely a devizagazdálkodás négy évének eredményeiről tájékoztat bennünket. Ugyancsak *Róz Jenő* tollából származik a pénzügyi irott tanulmány is, mely a pénzügyi általános feladatainak körvonalozásán kívül arra is rámutat, hogy a budapesti pénzügyi piac a válság folyamán milyen sokat veszített jelenlétéből és a jelenlegi viszonyok közepette mennyire nem töltheti be azt a fontos szerepet, amelyre hivatott volna s amelyet a nyugodtabb évek alatt a gazdasági életben betöltött. *Domány Gyula* kiváló tanulmányban számol be a múltévi nemzetközi valuta-politika helyzetéről. Az e téren várt javulás elmaradásának okát abban látja, hogy az európai politikai és nemzetközi pénzügyi helyzetben nem volt meg a kellő nyugalom és hiányzott a békeállapot. Zavarálag hatott az is, hogy az 1934/35. gazdasági évben a devalvációk sora tovább folytatódott és még mindig fennállottak azok az akadályok, amelyek a tőke és az áru szabad forgalmát gátolják. *Katona Lajos* a magyar pénzügyi intézetekről irott cikkében a válság folyamán előtérbe nyomult fúzió szerepével foglalkozik, valamint adatszerűen ismerteti a budapesti nagy pénzügyi intézetek legutóbbi mérlegeit.

A Jahrbuch gazdasági jellegű cikksorozatát tulajdonképpen *Kádár Gusztáv* tanulmánya vezeti be, amelyet elsőnek kellett volna emlitenünk s amely az európai és az amerikai gazdasági válság leküzdésére irányuló kísérletekről számol be, amelyeknek végső hatásai azonban ma még nem állapíthatók meg.

A mezőgazdasági részben is több új probléma nyert megvilágítást. Új fejezet a *Lesenyi Ferenc* által írt erdőgazdasági rész, mely az erdőgazdasági politika feladatán kívül, az új erdőtörvény alapvető lényegét s a fontosabb külföldi országok erdőtörvényeit ismerteti. *Utassy Béla* a magyar mezőgazdasági termelés újabb fejlődéséről számol be, *Prack László* pedig a magyar mezőgazdaság jövődelmezőségéről értekezik. *Gruzel Ferenc* cikkéből a liszt-kisérleti állomás tudományos kutatásáról és az elért eredményekről kapunk tiszta képet. *Nóti Vilmos* a háború utáni idők agrárpolitikai mozgalmát és telepítési problémáját világítja meg szakszerűen írt cikk keretében.

Az 1934. évi gyáripari termelés eredményeit *Farkasfalvi Sán-*

dor, a széngazdaság helyzetét pedig *Müller Gyula* ismerteti. A magyar kézműipar helyzetéről a *Jahrbuch* új fejezet keretében számol be. A kereskedelem és vámpolitika körébe tartozó tanulmányok során *Ferenczi Izsó* a magyar kereskedelempolitika új útjait világítja meg, rámutatván arra, hogy a magyar kereskedelempolitikát 1934-ben is az osztrák és az olasz viszony belterjes ápolása, Németországgal új alapon való kiépítése s az utódállamokkal pedig az árucsereszívony fenntartására irányuló törekvés jellemezte. *Meszlényi Emil* a külkereskedelem alakulásáról értekezik, *Serbán Iván* a külkereskedelem új szervének, a magyar Külkereskedelmi Hivatalnak szerepét világítja meg s az intézet tevékenységéről nyújt áttekintést. A közlekedési jellegű cikkek sorában találjuk *Nikl Béla* tanulmányát a folyamhajózásról. *Hantos Aladár* azt a mozgalmat ismerteti, amely az elmúlt évben a gazdasági helyzet javulásával kapcsolatban a beruházási munkák megindítására irányult és a közmunkák révén a gazdasági élet nekilendítését tűzte ki célul. A munkapiac helyzetéről ez évben is *Dálnoki-Kováts Jenő* tanulmánya tájékoztat bennünket. A biztosításügy kérdésével *Kutasi Elemér* foglalkozik érdemlegesen rövidebb cikk keretében. A szociálpolitikai problémákról pedig *Pap Géza* gondos és mélyenszántó tanulmányából tájékozódhatunk, mely az Országos Társadalombiztosító Intézet szanálására vonatkozó rendeletet is részletesen ismerteti.

Külön elismerés illeti a *Jahrbuch* szerkesztőségét azért, hogy a válságos évek alatt nagy jelentőségre szert tett idegenforgalom alakulásáról is tájékoztatást nyújt. Ez a kérdés igen fontos különösen napjainkban, amikor a kötött devizagazdálkodás folytán előállott nehézségek leküzdésére és ellensúlyozására minden eszközzel törekednünk kell. *Bogsch Aladár* e témakörrel kapcsolatban arra mutat rá, hogy az idegenforgalom problémája ma még nálunk egészen újszerű és sok érdekes részletkérdést rejt magában. Az idegenforgalom fokozásának valósággal lélektani feltételei vannak.

A *Jahrbuch* ezidei hatalmas kötetét gazdag szakirodalmi ismertetés egészíti ki, mely főleg a hazai írók munkáját teszi hozzáférhetővé a külföld számára, de számos külföldi író művével is foglalkozik, főleg pedig az oly irányuakkal, melyek a világ gazdasági válság leküzdésének módszereivel foglalkoznak.

A kitünően szerkesztett Évkönyv igen alkalmas arra, hogy a különböző szakkörök teljes áttekintést nyerjenek a magyar gazdasági élet széles mezején bekövetkezett változásokról s a külföld is pontos tájékozódást nyerhessen Magyarország 1934/35. évi gazdasági helyzetéről.

Sipos Sándor.

The Next Five Years. (An essay in political agreement.) London, Macmillan and Co. 1935. 320 o.

Ez a könyv 151 szerző közös műve, közöttük szerepel Norman Angell, az időközben fiatalon elhunyt Basil Blackett, Lionel Curtis, Julian S. Huxley, Walter Layton, Harold Macmillan, Gilbert Murray, Lord Rutherford, Arthur Salter, H. G. Wells és még számos angol közéleti, gazdaságtudományi, vagy politikai kiválóság neve. A szerzők pártkülönbségre, eszmei felfogásra és gazdasági irányzatra való tekintet nélkül, igen érdekes és eddig példátlan kollektív kísér-

letre egyesültek, amelynek célja: Anglia számára az elkövetkező öt év programját megalkotni.

Az együttesen szignált előszóban leszögezik, hogy a könyv közös megírása nem jelenti azt, hogy annak minden kis részletével mindannyian azonosítják magukat. Homogén célkitűzéseik vannak, amelyeket esetleg különböző utakon járva kívánnak megvalósítani. a jelenlegi válságot azonban egyöntetűen a gazdasági és politikai élet átszervezésére lehetőséget nyújtó alkalomnak tekintik. A nemzetközi politikában az állandó háborus veszély kiküszöbölése, a gazdasági életben az inség leküzdése, belső vonatkozásban pedig a politikai szabadság és demokratikus kormányforma minden oldalról jövő támadások ellen való megvédése az a hármas feladat, amely a jövőendő öt év politikáját és gazdaságpolitikáját a legsúlyosabb próbák elé állítja. Angolország a demokrácia életformájának modern szülőhazája és ma egyik legfontosabb védbástyája, tehát ráhárul az a feladat, hogy a demokrácia fogalmának most új, pozitív tartalmat adjon és bebizonyítsa, hogy az új szükségletek kielégítésére és új problémák megoldására felkészült népszabadság a kormányzásnak biztosabb alapja, mint az autoritativ uralom bármelyik modern formája. A jelenleg sürgős megoldásra váró problémák szempontjából a közelmúlt súlyos eszmei harcai az individualista és szocialista rendszer között, a szabadversenyen épült kapitalizmus és az állami fennhatóság, ellenőrzés és részesedés vitaanyaga történeti, dogmatikus ellentétekké minősülnek át, tantételeik igazsága nem perdöntő. A szerzők szerint az elkövetkező évek gazdasági rendszere mindenképen az egyéni erők versenyének és az állami szervezés közvetlen vagy közvetett befolyásának szintézise lesz. A gazdasági tevékenységre az állam valószínűleg befolyást fog gyakorolni s ha az állam intervencionista lesz, akkor a gazdaság munkáját bizonyos tervszerűséggel fogja befolyásolni, de ebben az értelemben a tervszerűség nem a szabadságnak, hanem a káosznak és a rögtönzésnek lesz az antipólusa.

A mű a sok szerző szétágazó nézeteinek kompromisszuma és ennek következményeként igen gyakran idealista általánosságokba téved, ami a fabianus eszmekínccsel járó mérsékelt intervencionista beállítottságnak hatása. „Konkrét“ gazdasági célkitűzései: egy napi feladatokról mentesített, tisztára államfejlesztéssel elfoglalt kormánybizottság és külön közgazdasági hivatal felállítása, amelyeknek a nemzet gazdasági életének állandó vizsgálata és ennek alapján kellő munkaprogramok kidolgozása lenne a feladata. Ezek a szervek részben hosszúlátra szóló munkatervet dolgoznának ki utak, hidak, közművek, házak építésére és az ország elektrifikálására, amelyek normális időkre szólnának és financirozásuk alapja a kormánybizottság erre a célra különadók (elsősorban betterment) által megszerzett bevétele volna, míg másrészt külön gyorsprogrammok volnának összeállítandók, ezek depressziók időtartamára szólnának, amikor a munkanélküliséget közvetlen beavatkozással is kell csökkenteni, de a cél az, hogy ezek a munkák is előre megfontolt és gondosan kidolgozott tervek szerint folyjanak és ne rögtönzött elhatározások szülessenek. Ezeket a periodikus munkákat hitelműveletekből fedeznék. Az ipar átszervezésénél az állam kötelessége az új alapítások tempóját és geográfiai elhelyezkedését az előirt szempontok szerint befolyásolni. További célkitűzés a trösztösödés leküzdése és a mono-

póliumok kialakulása helyett autonóm szakmai szervezetekkel folytatott pozitív irányító munka. Pénzpolitikai téren a Bank of England magánautonómiájának és magánbankjellegének átalakítását sürgetik és a köznek nagyobb betekintési és beleszólási lehetőséget kívánnak biztosítani úgy a jegybank, mint az egyes pénzintézetek működésénél. A bankok a „nemzet absztinenciájának“ a fogyasztástól való önmegtartóztatás által lehetővé tett tőkeképződésnek a letéteményesei, reájuk vár tehát a feladat, hogy a nemzet megtakarításai kellő időben és kellő célokra mobilizáltassanak.

A külkereskedelemről szóló fejezet azzal kezdődik, hogy úgy a protekcionista, mint a szabadkereskedők megegyeznek a külkereskedelem növelésének sürgős szükségében. Angolországnak elől kell járnia a jó példával és olyan árukat is importálnia kell, amelyeket belföldön is gyárt, mert ennek az elvnek az érvényesülése vezetne a nemzetközi kereskedelem ujjaéledéséhez.

A mezőgazdaság ujjaélesztéséhez pedig nem az elzárkózás és a magas árak politikája vezet. Az a nemzet, amely a külföldön vásárolható olcsó áru helyett otthon drágábbat állít elő, önmaga ellen vétkezik. Az angol mezőgazdaság megsegítésének módja az élelmiszer kereslet növelése, az elosztás tökéletesítése, a mezőgazdaság racionalizálása és kellő tőkével való ellátása, végül pedig a helyes telepítés. A további fejezetek a szociális igazságnak megfelelő jövedelemeloszlásról, továbbá a béke biztosításának módjairól szólnak.

A mű tulajdonképpeni értéke nem tartalmában van, amely igen gyakran utópisztikus színezetű és néhány kisebb hasznos javaslat mellett végig általánosságokra szoritkozik, hanem szellemében, amely az egyéni, politikai és gazdasági szabadság korát nem tekinti lezártnak, az esetleges szükségszerű intervencionizmus befolyása alatt sem, hanem a közösség munkakörébe gazdasági téren is mindenkor csak az egyén által meg nem oldható feladatokat utalja. Ezek elvégzése mellett az állam legfőbb gondja éppen az legyen, hogy saját organizmusának legfőbb alkotóelemét, az egyéni munka dinamikus, kezdeményező, pótolhatatlan erejét megőrizze és segítse.

Vámos Béla.

La production mondiale et les prix 1925—1934. Genève, Société des Nations, 1935. 156 p.

A jelen kiadvány a világ gazdasági statisztikai adatait dolgozza fel 1925-től 1934-ig terjedő időszakaszra vonatkozólag. Az első részben a nyersanyagok termelési adatait, majd külön fejezetben azokat az adatokat közli, amelyek az ipari termelés problémájára tartoznak. Az első rész végén megtaláljuk az ipari termelési statisztikának azt a részét, amely a készterményekkel, textiliák, automobilgyártás, közlekedés stb. alapanyagával foglalkozik, továbbá a fontos élelmezési és élvezeti cikkek ipari terményeinek statisztikáját. A második, aránylag rövid részben a nemzetközi kereskedelmi forgalom és közlekedés statisztikai adatait olvashatjuk. A harmadik rész adja az árstatisztikát, még pedig az áralakulás fontosabb kérdéseinek a feltárásával úgy a termelési, mint a fogyasztási javakra nézve, a minket érdeklő indexsorok elkészítésével. A kiadvány végén megtaláljuk a technikai utasításokat és a felhasznált statisztikai nyersanyagok táblázatokban való összefoglalását.

Minden fejezet elején a munka összefoglaló tájékoztatást nyújt a feldolgozás mikéntjéről és azokról a szempontokról, amelyek az anyag áttekintésére támpontul szolgálnak. Általában azt látjuk, hogy a kiadványban azokkal a nehézségekkel kell megküzdeni, amelyek a statisztikai anyag nemzetközi áttekintését és azonkívül egyes államok szerinti csoportosítását kívánják számunkra lehetővé tenni. Nehéz a statisztikai adatokat földrajzi tagozódás szerint szembeállítani azzal a célzattal, hogy azokból a gazdasági élet változásaira hasznavehető következtetéseket vonhassunk, különösen akkor, amidőn sem a világrész, sem pedig a politikai államok szerinti tagozódás összesítéséből gazdasági értékű következtetéseket nem tudunk levonni. Általában a kiadvány a statisztikai adatokat bizonyos jelenségek lekísérésére közvetlenül, de legtöbbször csak közvetve tudja felhasználni és erre az ipari termelésnek általános vonatkozású kérdéseinél mutat helyenként rá. Ilyenek pl. mindazok a következtetések, amelyek az ipari termelés felélénkülésére, az aktivitás mértékére, számszerű meghatározására nézve levon. Ugyancsak nehéz áttekintéshez jutni akkor, ha a genetikai fejlődés képét is fel akarjuk használni a vizsgált gazdasági problémák megvilágítására. Nehéz egységes képet nyerni amiatt is, mivel nem minden állam részéről állanak egyértelmű statisztikai adatok rendelkezésére, ami ugy a technikai, mint a gazdasági értelmezés szempontjából nehezíti meg az összehasonlítás munkáját. Ennek dacára meg kell állapítani, hogy a nemzetközi adatok közös nevezőre való hozása munkájában ugy a mennyiségi, mint értékstatisztikai adatok feldolgozásában sikerült a kiadványnak értékes eredményekhez jutnia.

Andreich Jenő.

Dr. E. Gsell: Die Kreditschutz-Organisation in der Schweiz. St. Gallen. Fehr'sche Buchhandlung kiadása. 1933. 32 l.

Az a tény, hogy Svájcban a hitelezők évente kb. 150—200 millió frankot vesztenek el kötelezettségeiket nem teljesítő adósaiknál, elég magyarázatot ad arra, hogy miért találkozunk éppen itt olyan sokoldalú és nagyszámu hitelezői érdekeket védő szervezettel.

A tudakozódó és pénzbeszedő magánirodák nem elégítették ki a hitelezői igényeket, szükség volt ezért olyan szervezetek felállítására, amelyek kölcsönösségen és a tapasztalatok egymásközti kicserélésén alapulva, a magánirodáknál sokkal szélesebbkörű feladatot látnak el.

A szerző eredeti anyaggyűjtése alapján a kb. 40 fennálló szervezetet rendszerbe kívánja foglalni. Ez azonban nem sikerülhet teljesen, mert nem elég a hitelvédő szervezeteket — ahogy a szerző tette — egyszerűen általánosakra és szakmaiakra bontani. Igen fontos szempont az is, hogy ezen a felosztáson kívül vajjon kisebb emberek, tehát kis tételekben hitelezők, vagy egyszerre nagyobb összegben hitelezők rendelkezésére álló szervezetekről van-e szó. Külömbőség van továbbá a kereskedő, a kisiparos és gyáriparos hitelezők érdekeit védő szervezetek között. Az ilyen rendszerbefoglalás azonban már csak azért is nehéz, mert az egyes organizációk munkakörei az említett szempontok szerint nem választhatók pontosan el egymástól, hanem gyakran egybefolynak.

A szerző által megvizsgált szervezetek mindegyike, még ha nyereség céljából alakult is, az egymáson való segítség és a kölcsönösség szempontjait tartja ügyvitelében szemelőtt. Legnagyobb részük jogi formája a szövetkezet.

Minthogy a svájci hitelvédő szervezetek igen régiek és nagy tapasztalattal rendelkeznek, nem érdektelen azoknak az eszközöknek az ismertetése, amelyekkel céljaik elérésére törekszenek.

Minden egyes szervezet nyilvántartja nemcsak a rossz- és nemfizető, de a kellemetlen adósokat is. A nyilvántartás úgy történik, hogy a szervezet tagjai vagy rendszeresen értesítést küldenek adósaik magatartásáról, vagy esetről-esetre, ha különösebb tapasztalatokat szereztek, hozzák azt a szervezet tudomására. Van azonban olyan rendszerű szervezet is, amelynél az egész apparátus csak akkor lép működésbe, ha valamelyik tag valakiről meg akar tudni valamit. Ilyenkor erről a szóbanlévő adósról az összes többi tagokat megkérdezik.

Az ilyen módon nyilvántartott adósokról vagy rendszeres u. n. fekete lista útján tájékoztatják a hitelezőket, vagy pedig csak konkrét esetekben válaszolnak az egyes hitelezők tudakozódó kérdéseire. A fekete listák többnyire titkos irással készülnek és az adósokról pénzügyi helyzetükön túlmenően pontos jellemképet is adnak. A listarendszernek azonban az a hátránya, hogy gyakran a hitelező, attól való féltében, hogy üzletfelét elveszíti, ha fekete listára juttatja, nem tesz ilyen jelentést a szervezetnek. Továbbá esetleg azért sem, mert a hitelezőnek minden esetben egyéni érdeke, hogy ha adósa nem teljesíti fizetési kötelezettségét, arról őrajta kívül a többi hitelező ne tudjon, míg saját követelésével a legelőnyösebb helyzetbe nem kerül.

Nagyjelentőségű az u. n. „hitelellenőrzés“, amelynek az a célja, hogy egy-egy adósról megközelítőleg is megállapítsák, mennyi hitelt vett már igénybe. Minthogy az adós könyveibe betekinteni rendszerint nem lehet, a szervezetek úgy oldják meg a kérdést, hogy az adósnak a szakmabeli hitelezőknél fennálló tartozásait összeírják. Annál jobb és biztosabb eredményt lehet a „hitelellenőrzés“-sel elérni, minél kisebb az illető adós szállítóinak száma, illetőleg minél több szállító tagja a hitelvédő szervezetnek. Természetesen az ilyen módon kapott anyaggal, tehát, hogy valamely adós mennyi hitelt vett már igénybe, a legnagyobb óvatossággal és a megszokottnál nagyobb bizalmassággal bánnak.

Hasznos működést fejtenek ki a hitelvédő szervezetek mint pénzbeszedők, továbbá mint fizetésre felszólító figyelmeztető közegek is. Különösen ez utóbbi szerepükért megbecsültek a szervezetek, mert a hitelező maga esetleg óvakodna szigorubb hangú felszólítást tenni.

A hitelvédő szervezetekben rejlő nagy erő nemcsak a megelőző védelemben, hanem akkor is mutatkozik, amikor az adós fizetéseit már megszüntette. Ilyenkor ugyanis a szervezetek az összes taghitelezőket egységesen képviselik és megfelelő szakértőkkel rendelkezvén, sokkal jobb eredményt tudnak elérni a fizetési egyességek megkötésénél, mint a magánvállalatok. Megjegyzendő, hogy amikor a hitelezési összeg csekély, a magas költségek és az eljárással való fáradozás következtében a hitelezők, ha egyénileg kellene eljárniok, gyakran le is mondanának jogaikról.

Érdekes, hogy az egyik kisipari hitelvédő szövetkezet az előbb felsoroltakon kívül még azt is magára vállalta, hogy egyesületi ügyvédek bocsát szükség esetén a tagok rendelkezésére.

A svájci hitelvédő szervezetek a szerző szerint rendkívül nagyértékű szolgáltatásokat teljesítenek és különös jelentőségük tagjaikkal való állandó érintkezésben áll. A jobbra egymástól függetlenül működő szervezetek együttműködésének fokozása azonban még növelné eredményességüket és ez egyuttal eljárásaik célszerűbb összehívásával és leegyszerűsítésével is járna.

Gábor László.

*Borsig Ernst von: Reagrarisierung Deutschlands?
Eine Untersuchung über ihre Möglichkeit
und Grenzen. Münchener Volkswirtschaftliche Studien.
Neue Folge Heft 21. Verlag von Gustav Fischer, Jena, 1934.
94 lap.*

A szerző főcélja felsorolni azokat az érveket, amelyek a német mezőgazdasági telepítés érdekében, vagy az ellen felhozhatók. Nem szorítkozik azonban tisztán felsorolásra, hanem kritikailag osztályozni is törekszik azokat. Rámutat arra, hogy a jelenleg munkanélkül levő hatmillió embert nem lehet az iparhoz visszavezetni, mert sajnós a német ipar hihetetlen mértékben elvesztette piacait. E tömeg tehát egyedül a földművelésben találhatja meg a helyét, mert az még igen bő munkaalkalmakat képes szolgáltatni. Helytelen olyan cikkért a külföldre pénzt adni, amit Németországban is meg lehet termelni; a nemzeti szocializmus jegyében felépített közgazdaság szerző szerint meg is tudja találni az ehhez szükséges eszközöket. A német gazdasági élet átalakítására azonban szükség van azért is, mert a népesség mai társadalmi összetétele igen egyoldalú s a nagyvárosi élet és az iparosodás a németiség lassu elpusztulásához vezet.

A német mezőgazdasági telepítési tervek tehát semmiesetre sem egyedül gazdasági okokra vezethetők vissza, hanem ebben nemzeti, népesedéspolitikai és kulturális szempontok is fellelhetők. A német nép újjászületése szerző szerint egyedül a parasztságtól várható. 1882-ben a német munkabíró tömegek 42,5%-a dolgozott a mezőgazdaságban, 1930-ra ez a szám egészen 30%-ra süllyedt alá. Szerző szerint tisztában kell lenni azzal, hogy a visszatelepítés nem történhetik az 1882-es állapotok mértéke szerint, de minthogy sokkal magasabb foku, belterjes mezőgazdaság képzelhető csak el, ugyanolyan nagy tömegek elhelyezésére kerülhet sor. Szerző rendszeresen feltárja a német föld helyzetét, a telepítésre szóbajöhető területeket, a termelés fokozásának minden lehetőségét, a várható áralakulásokat, az iparnak és mezőgazdaságnak egymáshoz való helyzetét és az ebben várható változást és végül a földműves lakosság szaporodásával előálló népességfejlődési irányzatot.

Megállapítja, hogy Németország magas foku mezőgazdasága sokkal többet köszönhet lakossága munkájának, mint a talaj és éghajlat kedvezésének. Az iparosodott népességnek a földhöz való visszatelepítésére óriási területek állanak üresen Kelet-Németországban, ahol viszont a mezőgazdálkodás számára a legnehezebbek a feltételek. A lengyel kivándorlók azonban már éppen itt megmutatták, hogy nehéz lehetőségek között is van mód a földet megmunkálni és abból a legin-

kább megfelelő termést kihozni. A mezőgazdasági visszatelepítés azonban nem haladhat a végtelenségig, pusztán csak addig, amíg a német mezőgazdaság fedezni lesz képes egész Németország szükségleteit, mezőgazdasági kivitelre törekednie Németországnak nem lehet. A visszatelepítés célja ugyanis nem lehet az, hogy az ipari termelés hozamát feleslegesen csökkentse, a német föld az említett klimatikus és talajnehézségek miatt nem adhat a behozott áruk fejében sohasem mezőgazdasági termékeket. Hosszas statisztikai vizsgálódások után Borsig megállapítja, hogy Németország újabb területek igénybevétele nélkül csupán a jelenleg művelés alatt álló területek jobb kihasználása folytán képes fedezni lakossága gabona, burgonya, cukor, hus és tej szükségletét. Sőt a termelés a felsorolt cikkekben a jelenleg művelés alatt álló területen még annyira fokozható, hogy az ezeket termelő területek közül is jelentős terület lesz más termelvény részére felhasználható. Jelentős behozatalra szorul jelenleg még Németország margarinban, tojásban, olajos magvakban és lenben.

Ezekután szerző rámutat arra, hogy a fokozódó mezőgazdasági termelés mily módon fog visszahatni az iparra és milyen arányban várható a német ipar fejlődése. Tulzott autarkikus álláspontja folytán érdekes módon már azt nem veszi figyelembe, hogy a mezőgazdasági önellátásra való törekvés nagymértékben rontani fogja Németország ipari kivitelét azokkal az államokkal szemben, melyek ma még mezőgazdasági cikkeket szállítanak számára.

Végül következtetései során rámutat arra az előnyre, amit a városfeloldás, a falu vele való áramlás jelenteni fog. A jelenleg művelés alatt nem álló területek munkabafogásának gazdaságpolitikai hatásait nem lehet eléggé kiemelni. De számítani lehet arra is, hogy az átlagos kereseti lehetőségek is növekszenek a népességnek az iparban és mezőgazdaságban való jobb eloszlása után. Magyar szempontból sem érdektelen Borsig könyvének alapos tanulmányozása, egyrészt a nálunk megindított telepítési politika érdekében, de másrészt azért, mert élénken figyelemmel kell kísérnünk mezőgazdasági fogyasztópiacunk minden hasonló irányu megmozdulását, hogy tisztában legyünk idejekorán már annak reánk való hatásaival.

Ruisz Rezső.

A Magyar Téglá- és Agyagárusok Országos Egyesületének Jelentése. Budapest, 1935. 36. l.

Szinte közhely, hogy az építőipar: kulcsipar. A kulcsiparok között is a legnagyobb mértékben munkairányzatu és a többi iparág virágzását nagy mértékben befolyásolja a saját konjunkturájának az alakulása. A Jelentés őszinte érdeklődésre tarthat számot, mert a Magyar Téglá- és Agyagárusok Egyesületében tömörült vállalatokon keresztül hű keresztmetszetét nyújtja az egész ország építőipara alakulásának, amiből viszont egész gazdasági életünk helyzete is megismerhető.

A Jelentés az építőipar és építésügy összes kérdéseivel behatóan foglalkozik. Sajnálattal állapítja meg, hogy ösztönző intézkedésekkel a kormány csak igen szűk körben sietett az építkezések jóvedelmezőségének fokozására. Szükség van egy tervszerű, országos beruházási program megvalósítására. Az építésügyre a kormány adószabályaival közvetlen hatást gyakorol. E problémakör élén a

házaadómentesség kérdése áll, amelynek jelenlegi szűkmarku szabályozása bénítóan hat az építőipari tevékenységre. Az Egyesület munkájának eredménye, hogy a pénzügyminisztérium egyes vidéki városok részére rendeleti úton 25 éves házaadómentességet engedélyezett. A Jelentés hálás szavakkal emlékezik meg a Magyar Közgazdasági Társaság 1934. évi házaadómentességi ankétjéről, amelyen ez a nagyfontosságú kérdéskomplexum magyar vonatkozásban először került tudományos megvitatásra.

A mai érdekképviseltek munkakörének növekedését bizonyítja, hogy a forgalmi fázisadó mértékének a megállapításánál is komoly feladatok hárultak az Egyesületre. Így sikerült az építési anyagok fázisadójának kulcsát sokkal alacsonyabban megállapítani, mint az az eredeti rendelettervezetben szerepelt. Kíváncsú volna, ha ezeket az adótételeket tovább mérsékelnék. A kieső adójövedelem helyett a fogyasztás emelkedése más módokon kárpótolná az államkincstárt.

A közüzemi téglagyárak a többi gyárnak indokolatlan versenyt támasztanak. Erélyes harcot folytat az Egyesület a téglaiipar kontáraival, a telepengedély nélkül működő téglagyárak illegitim versenye ellen.

Érdekes statisztikai táblázatok egészítik ki a Jelentést. Megtudjuk belőlük, hogy míg 1933-ban 1928-hoz képest az egész iparnál a munkáslétszámindez 58-on állott, a termelési index pedig 61-et mutatott, addig a téglai- és agyagipari munkáslétszámindez ugyanazon időben 42, a termelési index pedig 29-re esett.

Grossmann László.

Külföldi folyóiratok szemléje.

The Economic Journal.

Vol. XLV. No. 180. December, 1935.

Prof. J. G. Smith: Economic Nationalism and International Trade.

A birminghami egyetem professzorának a British Association évi osztályülésén tartott elnöki megnyitó előadása. A gazdasági önellátás gondolata nem új jelenség a történelemben. A háború és az azt követő békék a nemzetek közötti összekötőszálakon felépült világ gazdaság szerepét cserélték (Egyesült Államok és Németország példája) s ahhoz, hogy az új helyzetben az egyensúlyt megőrizhessék, az egyes államoknak gazdasági berendezkedésüket alapján kellett volna megváltoztatniok. A hitelező államoknak fokozott árubehozattal kellett volna lehetővé tenniük az új és régi adósok számára a kötelezettségek rendszeres teljesítését. Ehelyett az önmegtartóztatást követelő gyógymód helyett a hitelezők további kölcsönökkel kívánták az adósok helyzetét egyensúlyban tartani. Ez a rendszer az 1931. év ismeretes eseményeivel nyíltan is csődöt mondott és megszűnt, de a hitelezők ekkor sem határozták el az adósok áruinak megvásárlását, ellenkezőleg, az elzárkózásnak addig nem ismert fokát választották és addig nem használt eszközét: a kontingentálást érvényesítették. A valutakorlátozások és az árrendszer stabilitására célzó törekvések szintén az elzárkózás és önellátás irányában hatottak. Az egyre jobban megerősödő gazdasági nacionalizmus elsősorban az élelmezési önellátás felé hajtotta Európa túlnyomóan ipari államait, ami a régi agrárállamok fellelvőpiacait elvonta, termékeik árát súlyosan lerontotta és életnivójukat lesüllyesztette. Érdekes példák erre Új-Zéland ár- és kereskedelmi indexszámai: 1926-ot 100-nak véve 1933-ban a termelés volumene 122, a kivitelé 151, a behozatalé 66, az exportárak indexe 58, az importáraké 78, az export értéke 90, az import értéke 51. Új-Zéland sorsát a többi nyersanyagtermelő államok megfelelő mértékben osztották, ami annyit jelent, hogy a) sokkal több árut kellett fixösszegű tartozásaik kiegyenlítésére fordítaniok, mint a kötelezettségek vállalása idején; b) sokkal több nyersanyag kivitelével kellett a szükséges iparcikkek behozataláért fizetniok, mint azelőtt. Ha a válság a szabad versenyen alapuló világ gazdaság rendszerében folyt volna le, úgy a termelési javak árai nagyobb mértékben csökkentek volna, mint a fogyasztási cikkekéi. Ez az eddigi válságokat követő feléledési periódusok tapasztalatai szerint a javulás automatikus erőinek segítségével a gazdasági életet egy új egyensúlyi állapotba hozta volna. A válság azonban nem a javak zavartalan termelésének és korlátlan elosztásának, hanem éppen az egyre jobban terjedő korlátozásoknak jegyében folyt le. A termelési javak árait mesterségesen magas szinten tartották, a javulás irányában ható erők hatásait paralizálták az egyes országok által életbeléptetett termelésfokozó árbiztosítások, prémiumok és subvenciók. A behozatal szabályozására szerte alkalmazott eszközök: kvóták, valutakorlátozások, de még inkább a cleraingszerződések a kereskedelmi mérleg országokénti kiegyensúlyozására irányultak, ami a világkereskedelem többirányúságát (multilateralizmus) kedvezőtlenül befolyásolta. A világkereskedelem még megmaradt töredéke a bilaterális szűkebb kereteibe szorult. A világkereskedelem ujjaépítésének legfontosabb akadályát a valuták értékállandóságának hiánya jelenti és ezért most a leértékelési verseny megszűnte után itt volna az ideje gondoskodni arról, hogy a végleges stabilizálás helyett legalább az előkészületeket tegyék meg egy ideiglenes új fontárfolyam megválasztására.

és annak alapján az elvesztett egyensúlyi rendszer fokozatos visszaszerzésére. — *J. A. Venn: State Control in Agriculture.* Az angol mezőgazdasági törvényhozás intézkedéseinek szemléje és egyszersmind eredményeinek mérlegelése. Az angol mezőgazdaság a háborúelőtti kétmillió fonttal szemben évi 34 millió font közvetlen támogatást élvez az állam pénztárából. Ezt az összeget meg kell toldani a bekövetkezett áremelkedések 17 millió fontra becsült összegével és mindebből megállapítható, hogy törvényhozási intézkedések folytán az angol adófizető és fogyasztó 50 millió fonttal többet ad ki évente a hazai mezőgazdaság termékeiért, mint évekkel ezelőtt. Az angol mezőgazda, mint védett termelő, érthetően nem kívánja vissza a szabad behozatal idejét, de a kontingens rendszere még a farmer szempontjából sem kívánatos, mert olyan reakciót szül külföldön, amely az angol exportőrt és fogyasztót, végeredményben tehát a farmert is sújtja. A kvóta helyett a vámok és behozatali illetékek (dominiumi preferenciákkal) volnának előnyben részesítendőek, mint a kevésbé kötött gazdálkodásnak az észszerű protekcionizmus szempontjából indokolt eszközei. — *E. F. M. Durbin: The Social Significance of Theory of Value.* — *P. E. Graves: A Tentative Method of Estimating Net Farm Incomes.* V. B.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 142. Heft 2. August 1935.

Michels Robert: Vulgärökonomie und Nationalökonomie. A modern nemzetgazdaságtan — a fiziokraták és klasszikusok tanaival szembenállva — az új gazdasági életet Aristoteles és aquinói szent Tamás tételeire kívánja felépíteni. Michels szerint ehhez a célhoz a korporatizmuson keresztül vezet az út. A régi rendszer jövedelemeloszlását már Giammaria Ortes 1774-ben megjelent művében úgy jellemezte, hogy „egy ország gazdagsága arányban áll az ugyanabban az országban fennálló szegénységgel”. A gazdasági cselekedetek soha nem voltak mentesek exogen indítóerőktől (előszeretet, politikai szolidaritás, vallássosság stb.) és így a klasszikusok által feltételezett homo economicus soha nem létezett. A közgazdaságtudomány izolálása sem képzelhető el abban a mértékben, ahogy a klasszikus tanok azt kifejtették. A gazdaság a nemzet életének legfontosabb organikus funkciói közé tartozik, amely felett az államnak céltudatosan és a szükséghez mérten, de feltétlenül gyámkodnia kell. — *Schwenger, Rudolf: Die Soziale Frage im Betriebe.* — *Sommer, Albrecht: Neuordnung des Bankwesens.*

Band 142. Heft 3. September 1935.

v. Stackelberg, Heinrich: Produktivität und Rentabilität in der Volkswirtschaft. A produktivitas eddig technikai értelemben használt kifejezés volt. Helyesebb azonban, ha a produktivitas fogalmát kibővítjük és úgy határozzuk meg, hogy az a gazdasági funkciók összessége felől alkotott értékítéletnek egyik komponense. A produktivitas így közgazdasági fogalom, míg a rentabilitás magángazdasági célkitűzés és ezért a kettő eszközeiben, eszményeiben és módszereiben igen gyakran eltér egymástól. A modern államban a rentabilitás a gazdasági szükségleteknek megbízható szabályozója, de mégsem lehet minden befolyástól mentesen egyedüli automatikus iránymutatónak alkalmazni, hanem alá kell rendelni a produktivitas közérdekűségének, amelyet az állam beavatkozása hivatott érvényesíteni. — *Schneider, Erich: Das Zeitmoment in der Theorie der Produktion.* A Böhm-Bawerk és Wicksell által formulázott termelési periódus fogalmának hiányos jellemző erejével szemben értékesebb és közelebb hoz a probléma megoldásához az az induktív módszer, amely az egyes üzem és termelési folyamatának vizsgálata után az összgazdaság termelését exakt adatok alapján írja le és analizálja. — *Bardey, Emil: Die Neuordnung der Industrie innerhalb der Organisation der gewerblichen Wirtschaft.* V. B.

Revue Economique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. IV. No. 1. — Octobre 1935.

Eulenburg Franz: Crise et avenir de l'économie mondiale. A világválság leküzdésére három fajta megoldás jöhet számításba: 1. politikai, amely politikai szempontoktól mentes, önmagukban zárt, gazdasági egységek teremtését jelentené; 2. szervezési, vagyis a termelés és fogyasztás egymásközi viszonyának részben nemzetközi, részben nemzeti alapon való szabályozása, végül 3. a kapitalista megoldás. Az első két módszer aligha valósítható meg sikeresen, mert egyfelől az autarkias törekvések és a faji, valamint a nemzeti szempontok egyre jobban hódítanak, másfelől, bár a termelés területén a nemzetközi megegyezések az árszabályozással kapcsolatban fontos szerepet játszanak, de a nemzeti alapon történő szervezkedés a nemzeti önellátás továbbfejlesztését célozza. Így a krízisből való kibontakozáshoz, illetve a világ gazdaság jövőbeli fejlődésének biztosításához egyetlen lehetőség kínálkozik: a kapitalista rendszer. Eredményt azonban itt is csak úgy lehet elérni, ha az egyes államok mindenekelőtt belső piacukat rendezik, nevezetesen: megszüntetik a költségvetési hiányt, szabályozzák az adósság kérdését, csökkentik a munkanélküliséget s ezáltal emelik az iparvállalatok jövedelmezőségét. További teendő a még kihasználatlan területek feltárása, az ipari államoknak a minőségi termelésre való fokozott áttérése stb. — *Graevell Walter: Le processus de réadaptation du commerce extérieur de l'Allemagne.* Ismerteti a német külkereskedelem alakulását a háborút követő években. A külkereskedelmi mérleg kezdetben passzivitással, majd aktivitással zárult, hogy azután a legutóbbi időben ismét passzívá váljék, amely Németországot az „új tervnek” életbeléptetésére kényszerítette. Ez lényegileg annyit jelent, hogy az állami ellenőrzés alá helyezett külforgalomban csak olyan áruk behozatala engedélyezhető, amelyek, mint nyersanyagok vagy élelmiszerek nélkülözhetetlenek, illetve amelyek behozatala fejében német áruk exportálhatók. Szerző rámutat Németország külkereskedelmének különleges strukturájára, nevezetesen arra, hogy a behozatal élelmiszerekből és nyersanyagokból, a kivitel pedig főleg iparcikkekből áll. Ez még önmagában véve nem volna baj, de a nehézség az, hogy a behozatal a tengerentúli államokból származik, a kivitel viszont az európai államok felé irányul. A behozatalról Németország nem mondhat le s így ez nem csökkenthető, a kivitel azonban az európai országok autarkias törekvései folytán egyre jobban összezsugorodik s ezért áll elő a mérlegpasszivitás. Németország számára tehát csak egy választás marad, még pedig a külkereskedelem strukturájának olyképpen való átcsoportosítása, hogy a kiviteli forgalmat azok felé az államok felé terelje, amelyekből a behozatal történik, az iparcikkek kivitelénél pedig a súlypont tömegárúk helyett a speciális, minőségi áruk exportálására vetendő. — *Lucas, Georges: Situation et perspectives économique de Fez et de son hinterland.* Statisztikai számadatok felsorakoztatásával tárja fel szerző Feznek és háttérének népességi, gazdasági és közlekedési viszonyait, továbbá a fejlődési lehetőségeket. — *Vandervelde Emile: Les syndicats ouvriers en Belgique.* Történelmi visszapillantást vet a belga munkásszakszervezetek fejlődésére és kifejti azokat az okokat, amelyek következtében a szakszervezeti mozgalom a háború előtti időben nem volt jelentős. A háború befejezése után azonban a szervezés olyan nagy lendületet vett, hogy ma a belga szakszervezetek tömörítik magukba százalékos alapon, összehasonlítva a többi országokkal, a munkásság legnagyobb részét. A továbbiak során ismerteti a szakszervezetek különböző csoportjait (szocialista, keresztény stb.), ezek fejlődését, valamint létszámuk és bevételük alakulását. — *A gazdasági szemlében: Rosenberg Vlad.: La réglementation des Cartels en Yougoslavie; Bidoul René: Vers la réforme du régime hypothécaire; Lord Essendon: Les transports maritimes.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülés Nyiregyházán.

Társaságunk régi tervét valósítottuk meg, amidőn november 10-én megtartottuk első vidéki előadó-ülésünket Nyiregyházán. Ez alkalommal társaságunk tagjai közül leutaztak Éber Antal elnök, Navratil Ákos, Mattyasovsky Miklós, Konkoly Thege Gyula, Varga István, Guóthfalvi Dorner Zoltán, Kisléghi-Nagy Dénes főtítkár stb. A városháza közgyűlési nagytermében nagy és diszes közönség gyűlt egybe az előadás meghallgatására. *Éber Antal* elnöki megnyitójában utalt a közgazdasági tudomány terjesztésének nagy jelentőségére, mert ha sokszor népszerűtlen is a közgazdasági tudomány által feltárt igazságok hirdetése, mégis csak ezeknek az igazságoknak az alapján lehet gazdasági fejlődést és jólétet biztosítani. Ezután *Navratil Ákos* tartotta meg előadását *valuta- és pénzügyi kérdésekről*. Előadásában különösen azokkal a kísérletekkel szállt szembe, amelyek arra töreksenek, hogy a pénz oldaláról idézzenek elő a gazdasági helyzetben javulást, holott a pénz- és hitelpolitikai kísérletek, amilyen az infláció is, csak súlyos anyagi és erkölcsi károkat okozhatnak, de ilyen mesterséges beavatkozásokkal sehol sem sikerült a gazdasági fellendülést biztosítani. A nagy tetszéssel fogadott előadás után *Szohor Pál* polgármester indítványára a gyűlés egyhangú lelkesedéssel elhatározta, hogy a Társaság alapszabályainak folyamatosan levő ezirányú módosítása után megalakítja a Magyar Közgazdasági Társaság helyicsoportját. A nyiregyházi csoport tagjaiul eddig jelentkeztek: Barabás Jenő részv. társ. igazgató, Báthory István bankigazg., Bogdán Ferenc földbirt., Eötvös Pál m. kir. adóhiv. főnök. Ebner Béla bankigazg., Énekes János prelátus kanokok, dr. Garay Gyula ügyvéd, Gábor Jenő terményrakt. igazg., dr. Horthy István kir. közj., dr. Hubay Balázs v. tiszt. főügyész, Jansen Ferenc bankigazg., Juhász Mihály v. főjegyző, dr. Juhász Sándor bankigazg., Klár Gusztáv földbirt., dr. Korányi Endre ügyvéd, dr. Korompay Károly kórh. főorvos, dr. Kovács Elek ny. közj., L. Lukács Vilmos gépnagykeresk., Maurer Károly ny. nemz. banki főnök, Mátray Gyula bankigazg., dr. Murányi László ügyvéd, dr. Müller Ferenc pü. titkár, dr. Nánássy Imre orsz. képvis., Olchváry Pál m. kir. kormányfőtan., ny. főszolgabíró, Papp Lajos vendéglős, dr. Polinszky Pál v. tanácsnok, Rósenwasser Kálmán bornagykeresk., dr. Sarkady István ügyvéd, dr. Somogyi Imre pü. ig. helyettes, Székely Béla bankigazg., Szoller Aladár nemz. banki főnök, ifj. Tóth Pál építész, Törös Pál v. főszámvevő, Ungár Béla keresk., Weiszer Gyula gimn. igazg., Szohor Pál polgárm., dr. Balla István közig. gyakornok, a nyiregyházi csoport titkára.

Matlekovits Sándor emlékezete.

November 30-án, Matlekovits Sándor halálának tizedik évfordulóján Társaságunk koszorút helyezett volt nagynevű elnökünk sirjára. A temetőben ez alkalommal igazgató-választmányunk tagjai közül megjelentek: Éber Antal elnök, Gorove László, Hegedüs Lóránt, Lukács György, Heller Farkas, Kovács Gyula, Andreich Jenő, Balkányi Kálmán, Dálnoki Kovács Jenő, György Ernő, Jókai-Szilágyi Miklós, Sipos Sándor, Varga István, Kisléghi-Nagy Dénes stb.

A koszorút Éber Antal tette le a sírra, aki beszédében Matlekovits Sándor eszméinek gazdagságát és termékenyséjét jellemezte, rámutatva arra, hogy azok helyességét éppen a mai viszonyok mennyire igazolják.

Igazgató választmányi ülés.

December 20-án Éber Antal elnöklete alatt igazgató-választmányunk tartott ülést, amelyen jelen voltak: Andreich Jenő, ifj. Boér Elek, Csizik Béla, György Ernő, Gyulay Tibor, Hegedüs Loránt, Koós Mihály, M. Kovács Gyula, Mattyasovszky Miklós, Navratil Akos, Neubauer Gyula, Sipos Sándor, Székács Antal, Varga István, Kisléghi-Nagy Dénes. Az igazgató-választmány elhatározta, hogy a nagyobb számú taggal bíró vidéki városokban tervezett „helyicsoporatok” megalakíthatása végett az alapszabályoknak megfelelő módosítására indítványt terjeszt az e célból 1936 január 16-ára összehívandó *rendkívüli közgyűlés* elé. Ugyanezen a közgyűlésen fog a Társaság Matlekovits Sándor tízéves haláláról megemlékezni Heller Farkas elnök emlékbeszéde által. Bud János ny. miniszter pedig előadást fog tartani. Az alapszabálmódosítás szövegét Kisléghi-Nagy Dénes főtitkár terjesztette elő, akinek javaslatát némi változtatásokkal az igazgató-választmány elfogadta. Végül a főtitkár a tartandó előadásokról tett jelentést.

Felolvasó ülések.

December 5-én Éber Antal elnöklete alatt Pálinkás András mérnök tartott előadást „A hazai nyersanyagok és a magyar ipar” címen. A nagy érdeklődéssel fogadott tanulmány kibővítve, önálló kötetként fog megjelenni.

*

December 20-án Éber Antal elnöklete alatt Varga István egyetemi magántanár, a Magyar Gazdaságkutató Intézet igazgatója adott elő „Jó vagy rossz-e a konjunktura?” címen. Előadását a *Közgazdasági Szemle* jelen száma közli.

MEGHIVÓ.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1936 január 8-án, reggel 8 órakor, határozatképtelenség esetén pedig 1936 január hó 16-án, csütörtökön, este 7 órakor a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében

rendkívüli közgyűlést

tart, amelynek tárgysorozata a következő:

1. Elnöki megnyitó.
2. Heller Farkas megemlékezése Matlekovits Sándorról.
3. Bud János előadása: A kereskedelmi politika válaszuton.
4. Az igazgató-választmány indítványa az alapszabályok kiegészítő módosítására.
5. Esetleges indítványok. (Az alapszabályok 32. §-a érteimében csakis oly indítványok tárgyalhatók, amelyek legalább három nappal a közgyűlés előtt az elnöknek írásban beterveztettek.)

Budapest, 1935 december 21-én.

Éber Antal, elnök.

LIXE ANNÉE
JANVIER—FEVRIER 1935
VOL. 7, N° 1—2

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

<i>Theisz J.</i> : Lois statistiques dans la distribution des revenus	1
<i>Teghze-Gerber J.</i> : Les méthodes du contrôle du budget d'État après la guerre	39
<i>Horváth E.</i> : La Hongrie dans l'économie de l'Europe de 1815 à 1920	71

Notes

<i>Jónás M.</i> : La formation des prix et le commerce extérieur de la Hongrie	98
<i>Tóth E.</i> : La réalisation de la convention sur le blé	103

Litterature.

Revue des livres	109
------------------	-----

Peter Hans: Grundprobleme der theoretischen Nationalökonomie. — Der Ganzheitsgedanke in Wirtschaft und Wirtschaftswissenschaft. (Wolfgang Heller.) — Revue de la situation économique mondiale en 1933—1934. (W. H.) — *Vincze F.*: L'enseignement commercial secondaire en Hongrie et à l'étranger depuis la moitié du XIX-e siècle jusqu'à nos jours. (K. Nagy D.) — *Ledermann L.*: Le problème industriel du Japon. (Káldor G.) — *Nyeviczkey Z.*: Les questions juridiques relatives aux changes étrangers. (Rácz L.) — *Nyeviczkey Z.*: Créances hypothécaires en valeurs étrangères. (Rácz L.) — *Pályi, Melchior*: Principles of Mortgage Banking Regulation in Europe. (Domány Gy.) — *Spirito Ugo*: Capitalismo e corporativismo. (Regös F.) — Rapport au président de conseil par MM. Ed. Herriot et A. Tardieu ministres d'État sur la Lutte contre la Vie chère. (Gábor L.) — *Ujlaki-Nagy Á.*: Économie dirigée. (Lipták L.) — *Pakuts A.*: Les débuts de la construction des chemins de fer en Hongrie. (Gálos R.)

Revue des périodiques étranegères	130
-----------------------------------	-----

Revue Économique Internationale. (G. L.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.) — Zeitschrift für Sozialforschung. (L. Gy)

Société Hongroise d'Économie Politique	135
--	-----

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

<i>Theiss E.</i> : Statistische Gesetzmässigkeit in der Einkommensverteilung	1
<i>Teghze-Gerber F.</i> : Neue Richtungen in der Kontrolle der staatlichen Finanzwirtschaft nach dem Weltkriege	39
<i>Horváth E.</i> : Ungarn in der europäischen Wirtschaft 1815—1920.	71

Mitteilungen

<i>R. Jónás M.</i> : Die Gestaltung des Preisniveaus und des Aussenhandels in Ungarn	98
<i>Tóth E.</i> : Die Durchführung des internationalen Weizenabkommens	103

Litteratur

Einzelbesprechungen 109

<i>Peter Hans</i> : Grundprobleme der theoretischen Nationalökonomie. — Der Ganzheitsgedanke in Wirtschaft und Wirtschaftswissenschaft. (Wolfgang Heller.) — <i>Revue de la situation economique mondiale en 1933—1934.</i> (W. H.) — <i>Vincze F.</i> : Das kaufmännische Fachschulwesen mittlerer Stufen in Ungarn und im Ausland seit den 50-er Jahren des 19. Jahrhunderts bis zu unseren Tagen. (K. Nagy D.) — <i>Lédermann, Ladislaus</i> : Das Problem der japanischen Industrie. (Káldor G.) — <i>Nyeviczkey, Zoltán</i> : Das Devisenrecht von heute und einige noch der Lösung harrende Fragen. (Rácz L.) — <i>Nyeviczkey, Zoltán</i> : Hypothekarisch gesicherte Valutaforderungen und die Probleme der Entlastung des verschuldeten Grundbesitzes. (Rácz L.) — <i>Pályi, Melchior</i> : Principles of Mortgage Banking Regulation in Europe. (Domány Gy.) — <i>Spirito Ugo</i> : Capitalismo e corporativismo. (Regös F.) — Rapport au président de conseil par MM. Ed. Herriot et A. Tardieu ministres d'État sur la Lutte contre la Vie chère. (Gábor L.) — <i>Ujlaky-Nayy Árpád</i> : Planwirtschaft. Die Probleme der ungarischen Urproduktion. (Lipták L.) — <i>Pakuts B.</i> : Die Anfänge des ungarischen Eisenbahnbaues. (Gálos R.)

Ausländische Zeitschriften

<i>Revue Économique Internationale.</i> (G. L.) — <i>Weltwirtschaftliches Archiv.</i> (T. J.) — <i>Zeitschrift für Sozialforschung.</i> (L. Gy.)	130
--	-----

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft	135
---	-----

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

- Balás Károly*: Pénzügyi ethika ... 137
Székely Artur: A magyar külkereskedelem irányainak változásai a for-
 galmi korlátozások éveiben (1930—34.) ... 154
Ruisz Rezső: Budapest telepítési és közlekedési politikájának befolyása
 a közteherviselés mérvére ... 169
Horváth Jenő: Magyarország az európai gazdaságban 1815—1920 ... 191

Közlemények

- Balogh Tamás*: A munkáspárt és a gazdasági fellendülés Angliában ... 219
Kuba János: Az értéktőzsde eseményei az aranymérlegtől napjainkig ... 224

Irodalom

- Csoportos és összefoglaló ismertetések.** *A külkereskedelmi elmélet újabb fejlődése.* ... 231

Ohlin, Bertil: Interregional and international trade. — *Haberler Gottfried*:
 Der internationale Handel. (Heller Farkas.)

Könyvismertetések

- Spann Othmar*: Kämpfende Wissenschaft. (Kisléghi Nagy Dénes.) —
Matheovits Ferenc: Nemzetközi Szociálpolitika. (Kisléghi Nagy
 Dénes.) — *Taeuber, Walter*: Geld und Kredit im Mittelalter.
 (Gyömrei Sándor.) — *Gleitze, Bruno*: Statistisches Lexikon. (H.)
 — *Ilm. Kovero*: Some views on marginal utility and the theory
 of taxation. (Kádas Kálmán.) — *Éber Ernő*: Észszerü birtokpoli-
 tika. (Lipták László.) — *Bernát Gyula*: Az abszolutizmus föld-
 tehermentesítése Magyarországon. (Gesztelyi Nagy László.) —
Barankay Lajos: A szaknevelés elméletének alakulása. (Takaróné
 Gáll Beatrix.) — A magyar gazdasági irodalom első századainak
 könyvészete 1505—1805. (Komoróczy György.) — *Bene Lajos*: A
 mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. (Grossmann
 László.) — *Nagy Iván*: Öt világrész magyarsága. (Zelovich László.)
 — *Krausz István*: Vámteher és áruforgalom. (Sidó Zoltán.)

Külföldi folyóiratok szemléje

- Annali di Economia*. (Cs. P.) — *Revue d'Économie Politique*.
 (Cs. P.) — *Revue Économique Internationale*. (G. L.) — *Weltwirt-
 schaftliches Archiv*. (T. J.) ... 256

Magyar Közgazdasági Társaság

262

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.
 A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
 a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6
ívnnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeik fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műgyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 59-6-41.
Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Köz-
gazdasági Társaság főtitkára (II., Bimbó-utca 15).
Telefon: Aut. 57-8-64.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó annak rövid tartalmi kivonata a Szemle német-
nyelvű melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesz-
tőség gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellen-
őrzés és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

Megjelent

A KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR XVII-İK KÖTETEKÉNT

Éber Ernő:

Az észszerű földbirtokpolitika követelményei.

Ára 2 pengő.

Minden könyvkereskedésben kapható.

Főbizományos Gergely R., Budapest, Dorottya-utca 2.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, V., Nádor-utca 16.**

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

<i>Balás Ch.</i> : Ethique financière	137
<i>Székely A.</i> : Le commerce extérieur de la Hongrie dans les années de la restriction du libre échange (1930—34)	154
<i>Ruisz R.</i> : L'influence de la colonisation de Budapest sur la mesure des impôts	169
<i>Horváth E.</i> : La Hongrie dans l'économie Européenne de 1815 à 1920	191

Notes

<i>Balogh T.</i> : „Labour“ et la reprise économique en Grande-Bretagne	219
<i>Kuba J.</i> : La Bourse des valeurs depuis les bilans-or jusqu'à nos jours	224

Littérature	231
--------------------------	-----

Analyses et critiques. *La théorie du commerce international.*

Ohlin, Bertil: Interregional and international trade. — *Haberler Gottfried*: Der internationale Handel. (Heller W.)

Revue des livres	236
-------------------------------	-----

Spann Othmar: Kämpfende Wissenschaft. (K. Nagy D.) — *Matheovits Ferenc*: Politique sociale internationale. (K. Nagy D.) — *Taeuber, Walter*: Geld und Kredit im Mittelalter. (Gyömrei S.) — *Gleitze, Bruno*: Statistisches Lexikon. (H. W.) — *Ilm. Kovero*: Some views on marginal utility and the theory of taxation. (Kádas K.) — *Éber E.*: Politique agraire raisonnée. (Lipták L.) — *Bernát J.*: Le dédommagement des propriétaires pendant l'absolutisme en Hongrie. (G. Nagy L.) — *Barankay L.*: L'évolution de la théorie de l'éducation professionnelle. (T. Gáll B.) — Bibliographie de la littérature économique Hongroise 1505—1805. (Komoróczy Gy.) — *Bene L.*: La situation économique et sociale des ingénieurs à Budapest. (Grossmann L.) — *Nagy I.*: Les Hongrois dans les cinq parties du monde. (Zelovich L.) — *Krausz I.*: Frais de douane et commerce. (Sidó Z.)

Revue des périodiques étrangères	256
---	-----

Annali di Economia. (Cs. P.) — *Revue d'Économie Politique*. (Cs. P.) — *Revue Économique Internationale*. (G. L.) — *Weltwirtschaftliches Archiv*. (T. J.)

Société Hongroise d'Économie Politique	262
---	-----

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- Balás K.*: Finanzethik 137
Széksly A.: Richtungsänderungen im ungarischen Aussenhandel in den
Jahren der Verkehrsbeschränkungen (1930—34) 154
Ruisz R.: Der Einfluss der Siedlungs- und Verkehrspolitik auf die
öffentlichen Lasten in Budapest 169
Horváth E.: Ungarn in der europäischen Wirtschaft 1815—1920. 191

Mitteilungen

- Balogh T.*: Die Arbeiterpartei und der wirtschaftliche Wiederaufbau
in England 219
Kuba J.: Die Entwicklung der Effektenbörse seit der Aufstellung der
Goldbilanzen bis zu unsern Tagen 224

Literatur

- Sammelbesprechungen.** *Neuere Fortschritte der Aussenhandelstheorie.*
Ohlin, Bertil: Interregional and international trade. — *Haberler Gottfried*:
Der internationale Handel. (W. Heller.) 231

Einzelbesprechungen

- Spann Othmar*: Kämpfende Wissenschaft. (K. Nagy D.) — *Matheovics F.*: Internationale Sozialpolitik. (K. Nagy D.) — *Taeuber, Walter*:
Geld und Kredit im Mittelalter. (Gyömrei S.) — *Gleitze, Bruno*:
Statistisches Lexikon. (W. H.) — *Ilm. Kovero*: Some views on
marginal utility and the theory of taxation. (Kádas K.) — *Éber E.*:
Rationelle Bodenpolitik. (Lipták L.) — *Bernát Gy.*: Die
Grundlastenablösung in Ungarn während des Absolutismus. (G.
Nagy L.) — *Barankay L.*: Die Entwicklung der Theorie der Fach-
ausbildung. (T. Gáll B.) — Bibliographie der ersten Jahrhunderte
des ungarischen wirtschaftlichen Schrifttums (1505—1805.) (Ko-
moróczy Gy.) — *Bene, Ludwig*: Die soziale und wirtschaftliche
Lage der Budapester Igénieure. (Grossmann L.) — *Nagy Iván*:
Das Ungartum der fünf Erdteile. (Zelovich L.) — *Krausz S.*:
Zollast und Warenverkehr. (Sídó Z.) 236

Ausländische Zeitschriften

- Annali di Economia*. (Cs. P.) — *Revue d'Économie Politique*.
(Cs. P.) — *Revue Économique Internationale*. (G. L.) — *Weltwirt-
schaftliches Archiv*. (T. J.) 256

- Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft** 262

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Heller Farkas</i> : Navratil Ákos közgazdasági rendszere	369
<i>Fellner Vilmos</i> : A természetes kamat, mint a megtakarítások határtermelékenysége	380
<i>György Ernő</i> : A hitelélet reformproblémái	399

Közlemények

<i>Pályi Menyhért</i> : Nemzetközi hitel, autarkia és merkantilizmus	420
<i>Theiss Ede</i> : Valutapolitika és konjunktura Svédországban	427

Irodalom

Könyvismertetések	433
--------------------------------	-----

Óvári Papp Zoltán: A külföldi kölcsönök hatása az adós országok gazdasági helyzetére. (Neubauer Gyula.) — *Soproni Elek*: A mezőgazdaság irányítása a Németbirodalomban. (Éber Ernő.) — *Balla Antal*: A legújabb kor gazdaságtörténete. (Horváth Jenő.) — *Cs. Szabó László*: Franklin Delano Roosevelt. (Andreich Jenő.) — Jelentés az Országos Hitelvédő Egylet 1934. évi működéséről. (Lautenburg István.) — *Braeutigam Harald*: Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus. (Takaróné Gáll Beatrix.) — *Donner Ottó*: Geld und Konjunktur. (ujlaki Müller Pál.) — *Salzwedel Günter dr.*: Konjunkturpolitik mit Hilfe des öffentlichen Sachbedarfs. (Gábor László.) — *Kehl, Paul dr.*: Verantwortlichkeit des Geldes. (Lándori György.)

Külföldi folyóiratok szemléje	449
--	-----

Revue Économique Internationale. (G. L.) — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.) — Zeitschrift für Sozialforschung. (L. Gy.)

Magyar Közgazdasági Társaság	452
---	-----

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24 P.** Egyes szám ára **3 P.**
A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6
írvnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeik fejében jár.

**A 'KÖZGAZDASÁGI SZEMLE'-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műgyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 59-6-41.
Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Köz-
gazdasági Társaság főtítkára (II., Bimbó-utca 15).
Telefon: Aut. 57-8-64.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó annak rövid tartalmi kivonata a Szemle német-
nyelvű melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesz-
tőség gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellen-
őrzés és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

Megjelent

A KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR XVII-İK KÖTETEKÉNT

Éber Ernő:

Az észszerű földbirtokpolitika követelményei.

Ára 2 pengő.

• Minden könyvkereskedésben kapható.

Főbizománys Gergely R., Budapest, Dorottya-utca 2.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, V., Nádor-utca 16.**

LIXE ANNÉE
MAI 1935
VOL. 78, N° 5

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

<i>Heller W.</i> : Le système économique du Prof. Navratil... ..	369
<i>Fellner V.</i> : L'intérêt naturel	380
<i>György E.</i> : Les problèmes de la réforme du crédit	399

Notes

<i>Pályi M.</i> : Crédit international, autarkie et néomercantilisme	420
<i>Theiss E.</i> : La politique économique de la crise en Suède... ..	427

Littérature.

Revue des livres	433
<i>Óvári-Papp Z.</i> : L'effet des emprunts étrangers sur la situation économique des pays débiteurs. (Neubauer J.) — <i>Soproni A.</i> : L'agriculture dirigée en Allemagne. (Éber E.) — <i>Balla A.</i> : Histoire économique contemporaine. (Horváth E.) — <i>Cs. Szabó L.</i> : Franklin Delano Roosevelt. (Andreich E.) — Rapport de l'Association Nationale pour la défense du crédit. (Lautenburg E.) — <i>Braeutigam, Harald</i> : Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus. (T. Gáll B.) — <i>Donner O.</i> : Geld und Konjunktur. (u. Müller P.) — <i>Salzwedel Günter dr.</i> : Konjunkturpolitik mit Hilfe des öffentlichen Sachbedarfs. (Gábor L.) — <i>Kehl, Paul dr.</i> : Verantwortlichkeit des Geldes. (Lándori G.)	
Revue des périodiques étrangères	449
Revue Économique Internationale. (G. L.) — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.) — Zeitschrift für Sozialforschung. (L. G.)	
Société Hongroise d'Économie Politique	452

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

<i>Heller F.</i> : Die Volkswirtschaftslehre Akusius von Navratils	369
<i>Fellner V.</i> : Der natürliche Zins als Grenzproduktivität der Ersparnisse	380
<i>György E.</i> : Reformprobleme des Kreditwesens	399

Mitteilungen

<i>Pályi M.</i> : Internationaler Kredit, Autarkie und Merkantilismus	420
<i>Theiss E.</i> : Valutenpolitik und Konjunktur in Sveden	427

Litteratur

Einzelbesprechungen	433
-----------------------------------	-----

Óvári-Papp Zoltán: Die Wirkungen der Auslandsanleihen auf die Wirtschaftslage der Schuldnerländer. (Neubauer Gy.) — *Soproni, Alexius*: Die Steuerung der Landwirtschaft im Deutschen Reiche. (Éber E.) — *Balla, Anton*: Die Wirtschaftsgeschichte der neuesten Zeit. (Horváth E.) — *Cs. Szabó L.*: Franklin Delano Roosevelt. (Andreich J.) — Jahresbericht des Landes-Kreditschutzvereins. (Lautenburg S.) — *Braeutigam, Harald*: Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus. (T. Gáll B.) — *Donner O.*: Geld und Konjunktur. (U. Müller P.) — *Salzwedel Günter dr.*: Konjunkturpolitik mit Hilfe des öffentlichen Sachbedarfs. (Gábor L.) — *Kehl, Paul dr.*: Verantwortlichkeit des Geldes. (Lándori Gy.)

Ausländische Zeitschriften	449
--	-----

Revue Économique Internationale. (G. L.) — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.) — Zeitschrift für Sozialforschung. (L. Gy.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft	452
--	-----

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Báró Korányi Frigyes</i> : Emlékbeszéd Popovics Sándorról	453
<i>Neubauer Gyula</i> : A közgazdasági naturalizmusról	468
<i>Ecker-Rácz L. László</i> : A munkanélküliek segélyezése az Egyesült Államokban	500
<i>Ifj. Kövessi Ferenc</i> : A keresleti függvény szerepe a vasúti közlekedési politikában	522

Közlemények

<i>Ifj. Boér Elek</i> : A külföldi kölesönök hatása az adós országok gazdasági helyzetére	551
<i>Pálincás András</i> : A textilárak kötelező minőségi megjelölése	561
<i>Vadnai Jenő</i> : A népies mezőgazdasági szakoktatás módszerei	569
<i>Krasznay Károly</i> : A vásárintézmények szervezete	572

Irodalom

Csoportos és összefoglaló ismertetések. Érdekképviseleti jelentések. (Kisléghi Nagy Dénes.) — <i>Szocialista terőgazdasági elgondolások.</i> (Gábor László.)	576
---	-----

Könyvismertetések

<i>Pap Dezső</i> : A magyar szociálpolitika a világháboruban. (Heller Farkas.) — <i>Kovrig Béla</i> : Fasizmus- H tlerizmus. (Kisléghi Nagy Dénes.) — <i>Mezőgazdaságunk üzemi eredményei az 1933. évben, az országos számítás-statisztikai adatgyűjtés alapján.</i> (Éber Ernő.) — <i>Thirring Lajos</i> : Csonka-Magyarország népességének foglalkozása 1930-ban. (Zelovich László.) — <i>The Future of Monetary Policy.</i> (Neményi Endre.) — <i>Annuaire International de Statistique Agricole 1933/34.</i> (Tóth Jenő.) — <i>Dechesne Laurent</i> : Le Capitalisme, la Libre Concurrency et l'Économie dirigée. (Kozmutza Pál.) — <i>Lembke Bernhard</i> : Die Grosstadtentwicklung Stettins 1871 bis 1910. (Ruisz Rezső.)	585
--	-----

Külföldi folyóiratok szemléje

<i>Revue Économique Internationale.</i> (G. L.) — <i>Weltwirtschaftliches Archiv.</i> (T. J.) — <i>Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.</i> (K. V.)	606
--	-----

Magyar Közgazdasági Társaság	610
-------------------------------------	-----

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.
A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6
ívnvi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeik fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műgyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 59-6-41.
Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Köz-
gazdasági Társaság főtitkára (II., Bimbó-utca 1).
Telefon: Aut. 57-8-64.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó annak rövid tartalmi kivonata a Szemle német-
nyelvű melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesz-
tőség gondoskodik. A kisértett cikkek kefelevonatát ellen-
őrzés és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kisértett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kéziratón megjelölendő.**

Megjelent

A KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR XVII-İK KÖTETEKÉNT

Éber Ernő:

Az észszerű földbirtokpolitika követelményei.

Ára 2 pengő.

Minden könyvkereskedésben kapható.

Főbizományos Gergely R., Budapest, Dorottya-utca 2.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, V., Nádor-utca 16.**

LIXE ANNÉE
 JUIN—AOUT 1935
 VOL. 78, N^O 6—8

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
 DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
 PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

<i>Baron Korányi Frigyes</i> : Alexander Popovics	453
<i>Neubauer J.</i> : Le naturalisme économique	468
<i>Ecker-Rácz L. László</i> : L'assistance financière des chômeurs aux États Unis d'Amérique	500
<i>Kövessi F. jun.</i> : Le rôle de la fonction de demande dans la politique de communication	522

Notes

<i>Boér A. jun.</i> : L'effet des emprunts étrangers sur la situation économique des pays débiteurs	551
<i>Pálinkás A.</i> : L'indication obligatoire de qualité dans la production des textiles	561
<i>Vadnai E.</i> : Méthodes de l'enseignement populaire agraire	569
<i>Krasznay Ch.</i> : L'organisation des Foires	572

Littérature

Analyses et critiques. *Rapports des associations économiques diverses.* (K. Nagy D.) — *Plans socialistes de l'économie dirigée.* (Gábor Z.)

Revue des livres

Pap D.: La politique sociale en Hongrie pendant la guerre mondiale. (Heller W.) — *Korvig B.*: Fasisme-Hitlerisme. (K. Nagy D.) — Les résultats de production des diverses catégories de propriété foncière en Hongrie en 1933. (Éber E.) — *Thirring L.*: La distribution des professions de la population de la Hongrie en 1930. (Zelovich L.) — *The Future of Monetary Policy.* (Neményi E.) — *Annuaire International de Statistique Agricole 1933/34.* (Tóth J.) — *Dechesne Laurent*: Le Capitalisme, la Libre Concurrence et l'Économie dirigée. (Kozmutza P.) — *Lembke Bernhard*: Die Grosstadtentwicklung Stettins 1871 bis 1910. (Ruisz R.)

Revue des périodiques étrangères

Revue Économique Internationale. (G. L.) — *Weltwirtschaftliches Archiv.* (T. J.) — *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.* (K. V.)

Société Hongroise d'Économie Politique

610

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

<i>Korányi F. br.</i> : Gedenkrede für Alexander von Popovics	453
<i>Neubauer Gy.</i> : Vom volkswirtschaftlichen Naturalismus	468
<i>Ecker-Rácz L. L.</i> : Die Arbeitslosenunterstützung in den Vereinigten Staaten	500
<i>Kövessi F. jun.</i> : Die Bedeutung der Nachfragefunktion für die Tarifpolitik der Eisenbahnen	522

Mitteilungen

<i>Boér A. jun.</i> : Die Wirkungen der Auslandsanleihen auf die wirtschaftliche Lage der Schuldnerländer	551
<i>Pálinkás A.</i> : Der obligatorische Qualitätsvermerk bei Textilwaren	561
<i>Vadnai J.</i> : Die Methoden des volkstümlichen landwirtschaftlichen Fachunterrichts	569
<i>Krasznay K.</i> : Die Organisation der Mustermessen	572

Literatur

Sammelbesprechungen. <i>Berichte ungarischer Interessenvertretungen.</i> (K. Nagy D.) — <i>Sozialistische planwirtschaftliche Konstruktionen.</i> (Gábor L.)	576
Einzelbesprechungen	585

<i>Pap D.</i> : Die ungarische Sozialpolitik im Weltkriege. (Wolfgang Heller.) — <i>Kovrig B.</i> : Fasizmus-Hitlerismus. (K. Nagy D.) — Die Betriebsergebnisse der ungarischen Landwirtschaft im Jahre 1933. (Éber E.) — <i>Thüring L.</i> : Die berufliche Gliederung der Bevölkerung Rumpfungarns im Jahre 1930. (Zelovich L.) — The Future of Monetary Policy. (Neményi E.) — <i>Annuaire International de Statistique Agricole 1933/34.</i> (Tóth J.) — <i>Dechesne Laurent</i> : Le Capitalisme, la Libre Concurrence et l'Économie dirigée. (Kozmutza P.) — <i>Lembke Bernhard</i> : Die Grosstadtentwicklung Stettins 1871 bis 1910. (Ruisz R.)	606
---	-----

Ausländische Zeitschriften

<i>Revue Économique Internationale.</i> (G. L.) — <i>Weltwirtschaftliches Archiv.</i> (T. J.) — <i>Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.</i> (K. V.)	610
--	-----

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft	610
---	-----

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

- Theiss Ede.*: A termelés és a pénz dinamikája 613
Halász Ferenc: A konverziós probléma újabb alakulása 641

Közlemények

- Kádas Kálmán*: A megélhetési index összeállításának időnkénti módosítása és annak okai 669
Lipták László: Városszéli telepítés, mellékfoglalkozásszerű telepítés 676
Darkó Zoltán: A mezőgazdasági hitel Magyarországon 1849 előtt 683
Neubauer Gyula: A külföldi kölcsönök hatása az adós országok gazdasági helyzetére 694

Irodalom

- Könyvismertetések** 695

Conrad, Otto: Die Todsünde der Nationalökonomie. (Heller Farkas.) — Travaux publics nationaux. — Une politique des travaux publics. (Heller Farkas.) — *Lipták László*: Magyar agrárpolitika az új idők tükrében. (Mattyasovszky Miklós.) — *Keményfi János és Mitnitzky Márk*: Egy munkaszervezési akció előrelátható eredményei Magyarországon. (Fellner Vilmos.) — *Preiser Erich*: Grundzüge der Konjunkturtheorie. (ujlaki Müller Pál.) — *Volpicelli Arnaldo*: Corporativismo e scienza del diritto. (Regős Ferenc.) — Enquiry into Clearing Agreements. (Óvári Papp Zoltán.)

- Külföldi folyóiratok szemléje** 718

Revue Economique Internationale. (G. L.) — The Economic Journal. (V. B.)

- Magyar Közgazdasági Társaság** 722

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24 P.** Egyes szám ára **3 P.**
A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6
ívnvi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeik fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műgyetem-rakpart 3.) Telefon: Aut. 59-6-41.
Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Köz-
gazdasági Társaság főtitkára (II., Bimbó-utca 1.)
Telefon: Aut. 57-8-64.**

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak **egyik oldalára írva** kérjük
a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csato-**
landó annak rövid tartalmi kivonata a Szemle német-
nyelvű melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesz-
tőség gondoskodik. A kisedett cikkek **kefelevonatát** ellen-
őrzés és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kisedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. **Külön-**
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.

Legközelebb megjelenik:

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR XVIII-IK KÖTET

Zelovich László dr.:

**Költségvetési helyzetünk alakulása
az 1931. évi bankzárlat után.**

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR XIX-IK KÖTET

Schafarik-Brunner Vladimir dr.:

**Románia szerepe háborus
gazdaságunkban.**

Főbizományos Gergely R., Budapest, Dorottya-utca 2.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, V., Nádor-utca 16.**

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

<i>Theiss E.</i> : La dynamique de la production et de la monnaie	613
<i>Halász F.</i> : L'état actuel du problème de la conversion	641

Notes

<i>Kádas K.</i> : Les modifications dans la construction des indices-nombres du coût de la vie	669
<i>Lipták L.</i> : Colonisation accessoire	676
<i>Darkó Z.</i> : Le crédit agraire en Hongrie avant 1849.	683
<i>Neubauer J.</i> : L'effet des emprunts étrangers sur la situation économique des pays débiteurs —	694

Littérature

Revue des livres	695
<i>Conrad, Otto</i> : Die Todsünde der Nationalökonomie. (Heller W.) — Travaux publics nationaux. — Une politique des travaux publics. (H. W.) — <i>Lipták L.</i> : Politique agraire contemporaine (Mattya- sovszky M.) — <i>Keményfi J.</i> et <i>Mitnitzky M.</i> : Les résultats proba- bles d'une action pour procurer du travail en Hongrie. (Fellner V.) — <i>Preiser Erich</i> : Grundzüge der Konjunkturtheorie. (ujlaki Müller P.) — <i>Volpicelli Arnaldo</i> : Corporativismo e scienza del diritto. (Regös F.) — Enquiry into Clearing Agreements. (Óvári Papp Z.)	
Revue des périodiques étrangères	718
Revue Economique Internationale. (G. L.) — The Economic Journal. (V. B.) —	
Société Hongroise d'Économie Politique	722

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- Theiss E.*: Die Dynamik der Produktion und des Geldes ... 613
Halász F.: Jüngste Gestaltung des Konversionsproblems ... 641

Mitteilungen

- Kádas K.*: Die periodischen Aenderungen der Berechnungsmethode des
Lebenshaltungsindex und deren Ursachen ... 669
Lipták L.: Stadtrandsiedlung, Nebenberufssiedlung ... 676
Darkó Z.: Der landwirtschaftliche Kredit in Ungarn vor 1849 ... 683
Neubauer Gy.: Die Wirkung der Auslandsanleihen auf die Lage der
Schuldnerländer ... 694

Literatur

Einzelbesprechungen ... 695

- Conrad, Otto*: Die Todsünde der Nationalökonomie. (W. H.) — Travaux
publics nationaux. — Une politique des travaux publics. (W. H.)
— *Lipták L.*: Ungarische Agrarpolitik im Spiegel der neuen Zeit.
(Mattyasovszky M.) — *Keményfi J.*, és *Mitnitzky M.*: Die voraus-
sichtlichen Ergebnisse einer Arbeitsbeschaffungs-Aktion in Ungarn.
(Fellner V.) — *Preiser Erich*: Grundzüge der Konjunkturtheorie.
(ujlaki Müller P.) — *Volpicelli Arnaldo*: Corporativismo e scienza
del diritto. (Regös F.) — Enquiry into Clearing Agreements. (Óvári
Papp Z.)

Ausländische Zeitschriften ... 718

- Revue Economique Internationale. (G. L.) — The Economic
Journal. (V. B.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ... 722

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Buresch Károly</i> : Magyarország és Ausztria gazdasági kapcsolatai ...	725
<i>Schilling Z.</i> : Naturalizmus vagy logika? ...	733
<i>Varga István</i> : Jó vagy rossz-e a konjunktura? ...	746
<i>Major Róbert</i> : Budapest külterjes településének kérdéséhez ...	776

Közlemények

<i>Heller Farkas</i> : Kína közgazdasági viszonyai ...	789
<i>Balogh Tamás</i> : Olesó pénz mint általános orvosság ...	792
<i>Éber Ernő</i> : Belterjesség és jövedelmezőség a mezőgazdasági üzemekben ...	799
<i>A Darányi Ignác</i> Agrártudományos Társaság pályadíjai ...	804
Irodalom ...	806

Csoportos és összefoglaló ismertetések. Érdekképviseleti reformok.

Fr. Hofstetter-Leu: Praktischer Grundriss der berufständischen Ordnung.
— *L. Rosenstock-Franck*: L'économie corporative fasciste en doctrine et en fait. (Láng János.)

Könyvismertetések

<i>Kádár Károly</i> : Gazdaságpolitikai feladatok. (Heller Farkas.) — <i>Bud János</i> : Harc a jövőért. (Kisléghi Nagy Dénes.) — <i>Sipos Sándor</i> : New York élelmiszerellátása és piackutató szervei. (Lipták László.) — <i>Pártos</i> <i>Szilárd és Szilágyi László</i> : Szövetkezeti ismeretek. (Vincze Fri- gyes.) — <i>Bodor Antal</i> : Budapest hatása a környékbeli földárak és művelési ágak alakulására. (Éber Ernő.) — <i>Bodor Antal</i> : A falukutatás vezérfonala. (Bernát Gyula.) — <i>Zoltai Lajos</i> : Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel. (Darkó Zoltán.) — <i>Lándori György</i> : A tisztviselő helyzete a magyar magángazda- ságban. (Raith Tivadar.) — <i>Wagemann, Ernst</i> : Zwischenbilanz der Krisenpolitik. (Sipos Sándor.) — <i>Ungarisches Wirtschafts-</i> <i>Jahrbuch</i> XI. Jahrgang. (Sipos Sándor.) — <i>The Next Five Years</i> . (Vámos Béla.) — <i>La production mondiale et les prix 1925–1934</i> . (Andreich Jenő.) — <i>Gsell E.</i> : Die Kreditschutz-Organisation in der Schweiz. (Gábor László.) — <i>Borsig Ernst von</i> : Reagrarisierung Deutschlands? (Ruisz Rezső.) — <i>A magyar Tégla- és Agyag-</i> <i>árusok Országos Egyesületének Jelentése</i> . (Grossmann László.)	809
---	-----

Külföldi folyóiratok szemléje

<i>The Economic Journal</i> . (V. B.) — <i>Jahrbücher für Nationalökonomie</i> und Statistik. (V. B.) — <i>Revue Economique Internationale</i> . (K. P.)	832
---	-----

Magyar Közgazdasági Társaság ...	834
---	-----

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6
ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeik fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Múgyetem-rakpart 3.) Telefon: Aut. 59-6-41.
Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Köz-
gazdasági Társaság főtítkára (II., Bimbó-utca 1.)
Telefon: Aut. 57-8-64.**

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak **egyik oldalára írva** kérjük
a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csato-
landó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle német-
nyelvű melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesz-
tőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellen-
őrzés és ki avítás végett a szerzők kívánságára elküld ük. Kér ük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdí ből levonjuk. **Külön-
lenyomatokra** vonatkozó kívánság a kézíraton megjelölendő.

Legközelebb megjelenik:

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR XVIII-ÍK KÖTET

Zelovich László dr.:

**Költségvetési helyzetünk alakulása
az 1931. évi bankzárlat után.**

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR XIX-ÍK KÖTET

Schafarik-Brunner Vladimir dr.:

**Románia szerepe háborús
gazdaságunkban.**

Főbizományos Gergely R., Budapest, Dorottya-utca 2.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, cimváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, V., Nádor-utca 16.**

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

<i>Buresch Ch.</i> : Les rapports économiques entre l'Autriche et la Hongrie	725
<i>Schilling Z.</i> : Naturalisme ou logique?	733
<i>Varga E.</i> : Si la conjoncture est bonne ou mauvaise?	746
<i>Major R.</i> : Sur le problème de la colonisation extensive de Budapest ..	776

Notes

<i>Heller F.</i> : La situation économique en Chine	789
<i>Balogh T.</i> : Le crédit bon marché comme remède général ..	792
<i>Éber E.</i> : Intensité et rentabilité dans l'économie rurale	799
Concours de la société des études agraires „Ignace Darányi“	804

Littérature

.....	806
-------	-----

Analyses et critiques. *Études sur l'organisation corporative.*

<i>Fr. Hofstetter-Leu</i> : Praktischer Grundriss der berufständischen Ordnung. — <i>L. Rosenstock-Franck</i> : L'économie corporative fasciste en doctrine et en fait. (Láng Lajos.)	
--	--

Revue des livres..... 809

<i>Káán Ch.</i> : Etudes de politique économique. (Heller F.) — <i>Bud J.</i> : Combat pour l'avenir (K. Nagy D.) — <i>Sipos A.</i> : L'alimentation de la ville de New-York et ses organes pour étudier les marchés. (Lipták L.) — <i>Pártos Sz. és Szilágyi L.</i> : Les sociétés coopératives. (Vincze F.) — <i>Bodor A.</i> : L'influence de la capitale sur la formation des prix et des cultures aux environs de Budapest. (Éber E.) — <i>Bodor A.</i> : Précis de la méthode d'étudier les villages. (Bernát Gy.) — <i>Zoltai L.</i> : Lutte séculaire de la ville de Debrecen contre les commerçants grecs. (Darkó Z.) — <i>Lándori G.</i> : L'état des employés en Hongrie. (Raith T.) — <i>Wagemann, Ernst</i> : Zwischenbilanz der Krisenpolitik. (Sipos S.) — <i>Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch XI. Jahrgang.</i> (Sipos S.) — <i>The Next Five Years.</i> (Vámos B.) — <i>La production mondiale et les prix 1925—1934.</i> (Andreich J.) — <i>Gsell E.</i> : Die Kreditschutz-Organisation in der Schweiz. (Gábor L.) — <i>Borsig, von Ernst</i> : Reagrarisierung Deutschlands? (Ruisz R.) — Rapport de l'association des usines de tuiles. (Grossmann L.)	
---	--

Revue des périodiques étrangères..... 832

<i>The Economic Journal</i> (V. B.) — <i>Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.</i> (V. B.) — <i>Revue Economique Internationale.</i> (K. P.)	
---	--

Société Hongroise d'Économie Politique	834
---	-----

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

<i>Buresch K.</i> : Die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Ungarn und Österreich	725
<i>Schilling Zoltán</i> : Naturalismus oder Logik?	733
<i>Varga I.</i> : Ist die Konjunktur gut, oder schlecht?	746
<i>Major R.</i> : Zur Frage der extensiven Besiedlung von Budapest... ..	776

Mitteilungen

<i>Heller Farkas</i> : Die Wirtschaft in Kina	789
<i>Balogh T.</i> : Billiges Geld als Allheilmittel	792
<i>Éber E.</i> : Intensität und Rentabilität im landwirtschaftlichen Betrieb	799
Preis ausschreiben der „Ignaz v. Darányi“-Gesellschaft für Agrarwissenschaft	804

Literatur

Sammelbesprechungen. Reformen im Interessenvertretungswesen.	
<i>Fr. Hofstetter-Leu</i> : Praktischer Grundriss der berufständischen Ordnung. — <i>L. Rosenstock-Franck</i> : L'économie corporative fasciste en doctrine et en fait. (Láng Lajos.)	809

Einzelbesprechungen

<i>Kádár K.</i> : Wirtschaftspolitische Aufgaben. (Heller W.) — <i>Bud Johann</i> : Kampf um die Zukunft. (K. Nagy D.) — <i>Sipos S.</i> : Die Lebensmittelversorgung und die Marktforschungsorgane der Stadt New York. (Lipták L.) — <i>Pártos Konstantin</i> — <i>Szilágyi Ladislaus</i> : Genossenschafts-Vademecum. (Vincze F.) — <i>Bodor A.</i> : Der Einfluss Budapests auf die Gestaltung der Bodenpreise und der Bodenkultur der Umgebung. (Éber E.) — <i>Bodor A.</i> : Leitfaden für die Dorfforschung. (Bernát Gy.) — <i>Zoltai Lajos</i> : Der Kampf der Stadt Debrecen gegen die griechischen Kaufleute. (Darkó Z.) — <i>Lándori Gy.</i> : Die Lage der ungarischen Privatangestellten. (Raith T.) — <i>Wagemann, Ernst</i> : Zwischenbilanz der Krisenpolitik. (Sipos S.) — Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch XI. Jahrgang. (Sipos S.) — The Next Five Years. (Vámos B.) — La production mondiale et les prix 1925—1934. (Andreich J.) — <i>E. Gsell</i> : Die Kreditschutz-Organisation in der Schweiz. (Gábor L.) — <i>Borsig von Ernst</i> : Reagrarisierung Deutschlands? (Ruisz R.) — Bericht des ungarischen Landesverbandes für Ziegel- und Lehmhandel. (Grossmann L.)	832
---	-----

Ausländische Zeitschriften

The Economic Journal. (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Revue Economique Internationale. (K. P.)	834
---	-----

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft

834

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Januar—Februar 1935.

Inhaltsauszüge.

Statistische Gesetzmässigkeit in der Einkommensverteilung.

(Das Gesetz von Pareto.)

Der Aufsatz behandelt die statistische Gesetzmässigkeit in der Einkommensverteilung sowohl vom empirischen wie auch vom theoretischen Standpunkte aus. Es werden zuerst das Paretosche Gesetz und die drei Paretoschen Formeln für die Einkommensverteilung abgeleitet und ihre Gültigkeitsgrenzen dargelegt. Als Beispiele für die Geltung des Paretoschen Gesetzes wird die ungarische Einkommensverteilung für die Jahre 1915, 1928 und 1931 untersucht. Die Neigung der Paretoschen Geraden im Falle der Formel:

$$N = Ax^{-\alpha}, \quad (1)$$

wo N die Zahl der Einkommen grösser als x, ergibt sich nach der Methode der kleinsten Quadrate für das Jahr 1915 zu: $\alpha = 1.65$, für 1928 zu: $\alpha = 1.89$ und 1931 zu: $\alpha = 1.64$.

Die mit A bezeichneten Teile der Abbildungen Nr. 3, 4 und 5 zeigen die Paretosche Gerade und die der erwähnten Einkommensverteilung entsprechenden Punkte.

Die mit B bezeichneten Teile derselben Abbildungen entsprechen der zweiten Paretoschen Formel:

$$N = A(x + a)^{-\alpha}, \quad (2)$$

In diesem Falle sind die Abweichungen der einzelnen Punkte von der der Formel entsprechenden Geraden nicht mehr darstellbar im Massstabe der Abbildungen. Die Ergebnisse der Berechnungen sind in den Tabellen I, II und III zusammengefasst. Die Bestimmung der

3 Konstanten von (2) erfolgte auf Grund von 3 Punkten, für die die Werte von $\log. N_i$ eine arithmetische Progression bilden, wobei der erste und dritte Punkt vom Anfang und Ende der Verteilung gewählt und der zweite durch Interpolation ermittelt wurde. Die durchschnittliche perzentuelle Abweichung von der Formel (2) ist für das Jahr 1915: 1.8%, für 1928: 1.5%, und für 1931: 2.8%.

Der Aufsatz behandelt ferner die verschiedenen Disparitätsmasse der Einkommensverteilung und untersucht den Zusammenhang zwischen diesen und dem Paretoschen Gesetz. — Gleichzeitig werden die Vor- und Nachteile der Verschiedenen Masszahlen erörtert und die Anwendung des Paretoschen und Ginischen Gesetzes für den Vergleich der Ungleichmässigkeit der Einkommensverteilungen dargelegt. Mit Hilfe der angegebenen Werte der Paretoschen Konstante berechnet sich die relative durchschnittliche Spannung:

$$\eta = \frac{2}{2\alpha - 1},$$

für die ungarische Einkommensverteilung im Jahre 1915 zu: $\eta = 0.87$, in 1928 zu: $\eta = 0.72$ und in 1931 zu: $\eta = 0.89$. — Die Werte der relativen durchschnittlichen Abweichung:

$$\delta = 2 \frac{(\alpha - 1)^{\alpha - 1}}{\alpha^{\alpha}}$$

ergeben sich für dieselben Verteilungen als folgende: in 1915: $\delta = 0.66$, in 1928: $\delta = 0.54$ und in 1931: $\delta = 0.67$. Aus diesen Zahlen können kaum Folgerungen über die Entwicklung der Ungleichmässigkeit der Einkommensverteilung gezogen werden, weil der Umfang der einzelnen Verteilungen und die Einkommensdefinition selbst verschieden ist.

Der Aufsatz behandelt des weiteren die theoretische Erklärung des Paretoschen Gesetzes, in dem die Einkommensverteilung als Spezialfall der wirtschaftsstatistischen Verteilungen angesehen wird. Es werden zuerst die Theorie und die Bedingungen der Entstehung der normalen Verteilung infolge des Zusammenwirkens zahlreicher voneinander unabhängiger elementarer Störungsfaktoren anschliessend an die Arbeiten von J. Kapteyn dargestellt. Es wird insbesondere darauf hingewiesen, dass im Falle der Einkommensverteilung die Wirkung der elementaren Störungsfaktoren nicht voneinander unabhängig ist, sondern eine gewisse Funktion der Einkommensgrösse x ist.

Betrachtet man diese in erster Annäherung als lineare Funktion, dann wird die Wirkung der einzelnen Störungsfaktoren proportional dem Einkommenüberschuss $x - h$ über einem gewissen Minimalwert h , und so wird

$$dz = \frac{a \, dx}{x - h}, \quad (3)$$

wo a und h Konstanten sind, ein Quantitätsinkrement darstellen, dessen Grösse von der Höhe des Einkommens unabhängig ist. Daraus folgt, dass die Wirkung der einzelnen Störungsfaktoren auf die Quantität:

$$z = a \log (x - h) + b \quad (4)$$

als voneinander unabhängig angesehen werden kann. Folglich wird die Quantität z eine normale Verteilung aufweisen:

$$\varphi(z) = \frac{1}{\sqrt{\pi}} e^{-z^2}, \quad (5)$$

vorausgesetzt, dass die übrigen Bedingungen hierzu erfüllt sind. Die Verteilung $\omega(x)$ der x Werte, d. h. die Einkommensverteilung, kann einfach aus der Relation:

$$\omega(x) \, dx = \varphi(z) \, dz$$

abgeleitet werden mit Berücksichtigung von (3), (4) und (5). Es ergibt sich so als Formel für die Einkommensverteilung:

$$\omega(x) = \frac{a}{(x-h)\sqrt{\pi}} e^{-[a \log(x-h) + b]^2} \quad (6)$$

Die ungarische Einkommensverteilung wurde nun auf Grund der Formel (6) untersucht, in den obenerwähnten Jahren die Ergebnisse der Berechnung werden in den Tabellen IV., V. und VI. angegeben. Zur Berechnung der Konstanten in (6) wurde dasselbe Verfahren angewendet, wie im Falle von (2). Die durchschnittliche prozentuelle Abweichung von der Formel (6) ist für das Jahr 1915: 0.8%, für 1928: 0.8%, und für 1931: 0.4%.

Die Formel (6) ist also in noch besserer Übereinstimmung mit den Tatsachen als die empirische Formel (2), was mit den Ergebnissen anderer Statistiker (s. z. B. R. Gibrat: *Les inégalités économiques*, Paris, 1931) übereinstimmt. Die Ableitung der Formel (6) gibt daher gleichzeitig die theoretische Erklärung des Paretoschen

Gesetzes. Abschliessend wird noch auf eine mögliche Verallgemeinerung des zur Ableitung von (6) gebrauchten Verfahrens und auf die Bedeutung der mathematischen Methode in der Wirtschaftstheorie und Statistik hingewiesen.

Eduard Theiss.

Neue Richtungen in der Kontrolle der staatlichen Finanzwirtschaft nach dem Weltkriege

Die ungünstige Finanzlage der Nachkriegszeit zwang alle Staaten, sowohl die staatliche Finanzgebarung wie auch die der Gebietskörperschaften, einer, den geänderten Verhältnissen entsprechenden Kontrolle zu unterziehen und die mit dieser Arbeit betrauten Organe in den Dienst der Sparsamkeit und Vereinfachung der Verwaltung zu stellen. Auf dem Gebiete der staatlichen Finanzwirtschaft und deren Kontrolle stellten sich tiefgreifendere Umwälzungen immer in Zeiten ein, in denen das Gleichgewicht des Staatshaushaltes infolge eines Krieges oder anderer Ursachen gestört wurde und mit Hilfe von neuen finanziellen Konzeptionen und organisatorischen Reformen wiederhergestellt werden musste. Der Gegensatz zwischen dem Ausbau des Kontrollsystems und der Vereinfachung der Verwaltung ist nur ein scheinbarer, — ein vollkommenes Kontrollsystem ist der sicherste Pfand einer wirtschaftlichen und sparsamen Finanzwirtschaft und die Voraussetzung der restlosen Durchführung des Finanzplanes.

Für die wirksame Kontrolle der Finanzgebarung der Regierung ist der Ausbau der vorausgehenden Kontrolle von eminenter Bedeutung. Der Zweck dieser Kontrolle ist, die mit der Durchführung des Haushaltsplanes zusammenhängenden und überhaupt alle finanziellen Verfügungen der Minister und der sonstigen anweisenden Stellen, noch bevor sie durchgeführt werden, aus dem Gesichtspunkte des Staatsvoranschlages und der anderen diesbezüglichen Gesetze nachzuprüfen und zu genehmigen, bzw. dagegen Einwände zu erheben.

In den europäischen Staaten macht sich in der Nachkriegszeit diejenige Bestrebung stärker geltend, die die vorausgehende Kontrolle auf dem Wege einer Erweiterung des Pouvoirs des Finanzministers — also der Sicherung seines Übergewichtes über die anderen Minister — auszubauen trachtet und der vorausgehenden Kontrolle gleichzeitig eine neue Aufgabe stellt: die Kontrolle des Eingehens von Verpflichtungen, der Engagements. Die Ausgaben sollen also nicht erst bei der Anweisung kontrolliert werden, sondern bereits bei

ihrem Entstehen, nämlich in den Verfügungen, mit denen der Staat Verbindlichkeiten eingeht.

In *Frankreich* wurde diese Frage zum ersten Male durch ein Gesetz vom 26. XII. 1890 und neuerdings durch ein Gesetz vom 10. VIII. 1922 geregelt. Hier werden die einzugehenden Verbindlichkeiten von Kontrolleuren geprüft, die im Einvernehmen mit dem betr. Ressortminister vom Finanzminister ernannt werden. Sie sind dem letzteren unterstellt und haben über die wahrgenommenen Unregelmässigkeiten ihm zu berichten. Über ihre gesamte Tätigkeit erstatten sie jedes Vierteljahr und jedes Jahr Bericht und diese Berichte werden auch den Finanzkommissionen der beiden Kammern vorgelegt. Ausserdem besteht unter dem Vorsitz des Finanzministers ein ständiger Ausschuss, der die Berichte der Kontrolleure nachzuprüfen und die Einheitlichkeit des Verfahrens zu überwachen hat.

In *Italien* wird die Kontrolle des Eingehens von Verpflichtungen — abgesehen von einzelnen Verfügungen des Gesetzes über den Rechnungshof vom 14. VIII. 1862 — durch das Gesetz vom 22. XI. 1913 und eine Verordnung von 18. XI. 1923 geregelt. Die Kontrolle wird von den Rechnungshöfen der einzelnen Ministerien ausgeübt, die im Falle einer Kreditüberschreitung oder einer nicht richtigen Verrechnung mit ihrem Einspruch die geplante Verfügung verhindern können.

In *Belgien* wurde die vorausgehende Kontrolle zum ersten Male durch das Gesetz vom 20. VII. 1921, das durch die Gesetze vom 10. VI. 1922 und von 13 VII. 1930 modifiziert wurde geregelt. Die einzugehenden Verbindlichkeiten werden in jedem Ministerium und bei jeder höheren Behörde von einer besonderen Stelle (Comptabilité des dépenses engagées) kontrolliert. Die Beamten dieser Ämter werden auf Grund des Vorschlages des Finanzministeriums vom König ernannt und sind der Gerichtsbarkeit des Rechnungshofes (Cour des Comptes) unterstellt. Ihr Wirkungskreis erstreckt sich nur auf die Lieferungen und Arbeiten, deren Wert 20,000 Francs nicht überschreitet. Ihre Tätigkeit wird durch einen aus drei Mitgliedern bestehenden Schatzamtsausschuss überwacht.

In *England* erübrigt sich eine besondere Regelung dieser Frage, infolge der speziellen öffentlich-rechtlichen Stellung des Finanzministers, die ihm ein Übergewicht über die andern Minister verleiht. Im Bereiche der Heeresverwaltung wurde aber trotzdem schon im Jahre 1870 die Kontrolle der Engagements geregelt.

Im *Deutschen Reiche* wurden auf Grund des § 26 des Haushaltsgesetzes, der eine wirtschaftliche und sparsame Finanzgebarung vorschreibt, verschiedene Anordnungen getroffen, die geeig-

net sind, die Mängel der vorherigen Kontrolle zu beheben und die auch eine Kontrolle der Engagements ermöglichen. Solche Anordnungen sind, dass die Verfügungen mit finanzieller Wirkung vorher dem Reichsfinanzminister mitzuteilen sind, der zur unmittelbaren Kontrolle des Wirtschaftens der einzelnen Ministerien Beauftragte entsenden kann, ferner, dass derselbe zur Sicherung der sparsamen Wirtschaftsführung bei den obersten Reichsbehörden Haushaltsreferenten und bei den unmittelbar nachgeordneten Behörden Haushaltsdezenten einsetzen kann.

In *Österreich* hat man die Sparsamkeit der Wirtschaftsführung mit ähnlichen Mitteln zu erreichen versucht. Hier wird diese Arbeit unter der Leitung eines Generalkommissars, von Staatskommissaren bei den einzelnen Ministerien versehen.

Beachtenswert sind die diesbzgl. Anordnungen eines *rumänischen* Gesetzes vom 29. VII. 1929. Die Kontrolle bei dem Eingehen von Verbindlichkeiten wird hier von den Kontrollausschüssen der einzelnen Ministerien ausgeübt, die auf den Vorschlag des Finanzministers und mit Einvernehmen des Rechnungshofes durch königliche Verordnung eingesetzt werden.

In *Ungarn* ist die Kontrolle des Eingehens von Verpflichtungen nicht geregelt, es bestehen nur einige befehlende und verbietende Anordnungen in bezug auf das Verfahren beim Eingehen von Verbindlichkeiten. Im Hinblick auf die Sicherung des Haushaltsgleichgewichtes und auf die strenge Einhaltung des Haushaltsplanes sind jedoch diese Verfügungen gänzlich unbefriedigend, da sie ja ausser der ministerialen und amtlichen Verantwortung — die freilich nur schwer geltend gemacht werden kann — keine weiteren Sanktionen haben. Deshalb wäre es sehr notwendig, dem Beispiel des Auslandes folgend zu erklären, dass alle Verfügungen, aus denen Verpflichtungen für die Staatskasse entstehen, nur dann rechtskräftig sind, wenn sie unter Einhaltung der gesetzlichen Formalitäten getroffen wurden, d. h. wenn sie von einem Kontrollorgan im voraus geprüft und ihre Gesetzmässigkeit mit der Gegenzeichnung dieses Kontrollorgans bestätigt wird. Es wäre also sehr wünschenswert, dass über die Haushaltsführung des Staates ein neues Gesetz erbracht wird, das diese Frage ausführlich regelt. Die zweckmässigste Art dieser Regelung wäre, dass der Finanzminister im Einvernehmen mit den einzelnen Ressortministern in jedem Ministerium Beauftragte einsetzt, die die einzugehenden Verbindlichkeiten zu kontrollieren haben. Ferner müsste der Wirkungsbereich des Finanzministers auch in einer andern Richtung erweitert werden: es müssten sämtliche Rech-

nungsämter dem Finanzministerium unterstellt werden. In Verbindung mit den erwähnten Reformen müsste auch das heutige System der vorherigen Anweisungskontrolle verbessert werden.

Franz Teghze-Gerber.

Ungarn in der europäischen Wirtschaft 1815—1920.

Die Wiener Entscheidungen von 1815 gliederten das Habsburgerreich in sechs Zollgebiete, deren zentrale Kontrolle in Wien vereinigt war. Auch Ungarn hatte bis 1849 ein selbständiges Zollgebiet. es waren jedoch hier schon früh Bestrebungen am Werk, auf dem Wege einer allmählichen Herabsetzung der Zollsätze in ein engeres wirtschaftliches Verhältnis zu den Industrieländern des Kaiserreiches zu treten. Da aber die ungarischen Agrarprodukte infolge der Rückständigkeit des ungarischen Verkehrswesens nicht konkurrenzfähig waren, forderte Graf Stephan Széchenyi von allen Reformen am dringendsten den Wegebau, die Förderung der Donauschifffahrt und später den Bau von Eisenbahnlinien.

Im Gegensatz zu Ungarn lehnte Österreich jedwede Reform ab, — diese ablehnende Haltung hatte das Entstehen der ungarischen Industrie zur Folge. Als die Wellen der deutschen Zollvereinsbewegung am Anfang der 40-er Jahre Ungarn erreichten, fand sich hier die Öffentlichkeit bereits in den Gedanken, dass das Land den Weg der Autarkie wählen müsse. Deshalb fanden die Ideen Friedrich Lists in ungarischen politischen Kreisen einen so grossen Anklang.

Die englische Regierung hat in dieser Zeit auf wirtschaftlichem Gebiet eine Annäherung an Wien versucht. Sie wollte die in England herrschende Hungersnot dadurch beheben, dass sie sich den ungarischen Weizen und sonstige landwirtschaftliche Rohprodukte zu sichern trachtete und bot der Wiener Regierung als Gegenleistung einerseits die Garantie der österreichischen Küste durch die britische Flotte, andererseits die Kontrolle und die Organisation der südrussischen Weizenproduktion an. Gleichzeitig bat sie aber auch darum, dass in Budapest ein britisches Konsulat errichtet werde. An dieser Bitte scheiterte der ganze Plan: Fürst Metternich verweigerte aus politischen Rücksichten seine Zustimmung nicht nur zur Errichtung des Budapester Konsulats, sondern liess auch alle andern Vorteile, die ihm englischerseits angeboten wurden, in die Hände Russlands überspielen. Es ist also kein Wunder, dass in Ungarn die Ideen Lists Anklang fanden und dass in den 40-er Jahren zahlreiche Versuche zur Förderung der ungarischen Industrie und des ungarischen Handels gemacht wurden.

Eugen Horváth.

(Fortsetzung in der nächsten Nummer.)

Kleinere Beiträge.

Die Gestaltung des Preisniveaus und des Aussenhandels in Ungarn.

Es ist eine bewährte These der volkswirtschaftlichen Theorie, dass das Preisniveau verschiedener Länder durch die Vermittlung der Devisenkurse und die Bedingungen des zwischenstaatlichen Handelsverkehrs eng miteinander verbunden ist. Die Gestaltung der ungarischen Preise und des ungarischen Aussenhandels in den letztvergangenen Jahren bekräftigt diese These. Vor der Bankensperre von 1931 hatte Ungarn einen ausgiebigen Kapitalimport und im Zusammenhang damit hielten sich die Preise auf einem höheren Niveau als im Ausland. Nach der Verschärfung der Krise versiegte die Kapitaleinfuhr, wodurch die Aktivierung der Handelsbilanz notwendig wurde. Trotzdem erfolgte in den Monaten August bis Dezember 1931 vorläufig eine weitere Steigerung der ungarischen inländischen Grosshandelsindexziffer um 6%, während das auf Gold umgerechnete Preisniveau der wichtigeren Ausfuhrländer Ungarns erheblich gesunken war. Das Preisniveau der ungarischen Ausfuhrwaren zeigte aber gleichzeitig eine entgegengesetzte Entwicklung: es sank um 25%, bei den landwirtschaftlichen Produkten um 21%. Von September 1931 bis September 1933 sanken auch die inländischen Grosshandelspreise um durchschnittlich 22%, die Preise der landwirtschaftlichen Produkte um 32% und die der Industrieprodukte um 12%. In derselben Periode fand in den wichtigsten Ausfuhrländern Ungarns, mit der einzigen Ausnahme Österreichs, nur eine erheblich geringere Senkung des Preisniveaus statt. Im Jahre 1932 reichte der hierdurch entstandene Preisniveauunterschied zu einer Belebung der ungarischen Ausfuhr noch nicht aus. Diese Belebung trat erst im darauffolgenden Jahre ein und zwar teilweise durch eine Verlängerung des ungarischen Exportradius. Seit September 1933 trat in Ungarn wieder eine Preissteigerung ein, — die Grosshandelsindexziffer stieg bis zum Dezember 1934 um 11%, der landwirtschaftliche Preisindex um 20%. Die Indexzahl der Ausfuhrpreise blieb jedoch bis Mai 1934 beinahe unverändert, so dass die Ausfuhr von der inländischen Preissteigerung unberührt blieb. Nach dem letzten Datum bewirkte jedoch die starke Preissteigerung der landwirtschaftlichen Produkte auch ein Steigen des Ausfuhrindex und obzwar das römische Abkommen dem grössten Teile des zur Ausfuhr zur Verfügung stehenden ungarischen Weizens einen Absatz zu höheren als

zu Weltmarktpreisen sicherte, wirkte sich diese Steigerung der Preise der landwirtschaftlichen Produkte doch ungünstig auf die Ausfuhr

Magda R. Jónás.

Die Durchführung des internationalen Weizenabkommens.

Die erste, im September 1931 in Rom abgehaltene Konferenz, die die Lösung der Weizenfrage zur Aufgabe hatte, führte zu keinem praktischen Ergebnis. Dagegen ist aber im August 1933 in London von 22 Staaten ein Weizenabkommen angenommen worden. Die leitenden Prinzipien dieses Abkommens sind die Verringerung der Anbauflächen und die Anpassung des Exports an den Bedarf der Importländer. Das Letztere wird durch eine Festsetzung von Ausfuhrkontingenten für die einzelnen teilnehmenden Exportländer erreicht. Es wurde ferner ein beratender Ausschuss eingesetzt, der die Durchführung des Abkommens zu kontrollieren und zu fördern hat. Dieser Ausschuss tagte bis jetzt sechsmal und zwar in London, Rom und Budapest. Die für das Jahr 1934 festgesetzten Kontingente waren die folgenden (in Millionen bushels): Argentinien 140, Australien 120, Kanada 245, Vereinigte Staaten 15, Russland 20, Ungarn 12, Jugoslawien 4, Bulgarien 4.

Der Ausschuss befasste sich auch mit dem Vorschlag, dass die Kontingente nicht für ein ganzes Jahr, sondern vierteljährlich festgesetzt werden und dass ein Teil des Vorrats als Reserve zurückgehalten wird. Dies sollte verhindern, dass die ganze Jahresquote auf einmal auf den Markt gebracht wird und sollte auch die Zuteilung von Zuschussquoten an Länder, deren Ernteergebnisse die Erwartungen übertroffen haben, erleichtern.

In Anbetracht der Schwierigkeiten, die in den einzelnen Ländern bei der Verminderung der Anbauflächen zu überwinden sind, scheint das Abkommen damit, dass es das Hauptgewicht auf die Kontingentierung des Exports gelegt hat, den in der gegebenen Lage einzig richtigen Weg gewählt zu haben. *Eugen von Tóth.*

Einzelbesprechungen.

Peter, Hans: Grundprobleme der theoretischen Nationalökonomie. I. Wert, Preis, Profit. Stuttgart: Kohlhammer, 1933. IX+204. S. — II. Der Gesamtprozess in der Entwicklung. 1934. VII+170 S.

Peter, Hans: Der Ganzheitsgedanke in Wirtschaft und Wirtschaftswissenschaft. Stuttgart: Kohlhammer. 1934. 71 S.

Die deutsche Wissenschaft hat bis auf unsere Tage verhältnismässig wenig Sympathie für die abstrakt theoretische und insbesondere für die mathematische Richtung der Volkswirtschaftslehre an den Tag gelegt. Umsomehr überrascht es heute, wo die weltanschauliche Einstellung der Nationalökonomie noch stärker in den Vordergrund tritt, aus der Feder eines deutschen Gelehrten ein theoretisches Werk zur Hand zu nehmen, das nicht nur für strenge theoretische Forschung im abstrakten Sinne, sondern auch für die mathematische Behandlung der Grundprobleme der Volkswirtschaftslehre mutig eintritt. Ja noch mehr! *Hans Peter* ist hierbei ein Anhänger der Ganzheitslehre und Verfechter des deutschen Sozialismus, wie er es in seiner zweiten Schrift über den Ganzheitsgedanken offen bekennt.

Freilich, der Theoretiker von Fach wird hierin nichts Überraschendes finden, denn *H. Peter* hat unbedingt recht, wenn er meint, dass die mathematische Betrachtung mit ihrer funktionalen Methode stets auf die Ganzheit, d. h. auf den organischen Zusammenhang der volkswirtschaftlichen Vorgänge ausgerichtet ist.

H. Peters Grundprobleme bieten keine systematische Nationalökonomie. Es werden wirklich wichtige Grunderscheinungen herausgegriffen und tiefgreifend bearbeitet. Begonnen wird mit dem Wertproblem, dem sich dann eine Auseinandersetzung mit dem Preisproblem anschliesst. In diesem Teil ist das Bestreben löblich darauf gerichtet, objektive und subjektive Theorie miteinander zu versöhnen und zu zeigen, dass beide Theorien unter den von ihnen gemachten Voraussetzungen möglich und logisch sind und auch zum Verständnis der volkswirtschaftlichen Vorgänge das Ihrige beitragen. Die vielfach selbständige kritische Einstellung und die oft sehr feinen Beobachtungen und Bemerkungen dieser Kapitel lassen schon den nicht nur auf vollkommener theoretischer Höhe stehenden Nationalökonom, sondern auch den selbständigen Denker erkennen, der sich nicht scheut, auch in die Einzelheiten der theoretischen Konstruktionen einzudringen, dessen Blick jedoch stets auf die grossen Zusammenhänge gerichtet ist. In derselben Weise, wenn auch vielleicht etwas weitschweifig, wird das Problem des Profits behandelt.

Doch den Glanzpunkt der „Grundprobleme“ bildet der zweite Band. Er ist den grundlegenden Zusammenhängen der dynamischen Wirtschaft gewidmet. Es wird der Versuch gemacht, die Wirkung jener Änderungen auf das Ganze der Volkswirtschaft zu erfassen, die an einem Punkte des Systems auftreten. Als diesen Punkt bezeichnet *Peter* die Sparquote, der in dem Gefüge der kapitalistischen Volkswirtschaft der Hang innewohnt, zeitweise überproportional zu wachsen. Dies folgt daraus, dass im Aufbau der kapitalistischen Volkswirtschaft das Wachstumstempo der Sparquote nicht im Einklang mit jenem der übrigen für den Verlauf wichtigen Grössen der Produktivität und Rentabilität steht, was sich dann in Störungen des ganzen Mechanismus der Volkswirtschaft auswirkt, indem Wachstum der Produktion, Profitrate und Lohnquote in ihrem gegenseitigen Verhältnis sich verschieben und die Volkswirtschaft ihr Gleichgewicht verliert. Der Verfasser spricht hier von einem Versagen des Marktmechanismus, womit er vielleicht etwas zu weit gegangen ist, denn es handelt sich in Wahrheit nur um Störungen, die zwar, wie die Krise unserer Zeit zeigt, allerdings unter sonst erschwerenden Umständen, einem Versagen leicht nahekommen können.

Man mag sich vielleicht in Einzelfragen zu den Ausführungen des Autors anders stellen, aber die Problemstellung und das Verfahren des Verfassers verdienen grösste Beachtung und Anerkennung. Der Band ist eine Ganzheitsbetrachtung im edelsten Sinne. Ein System, wie es die Volkswirtschaft ist, muss auch in seiner Bewegung Gesetzmässigkeiten aufweisen, indem Veränderungen, die in einer Sphäre auftreten, durch das System bedingte Veränderungen in den übrigen Sphären hervorrufen. Diese zu erfassen gilt es in diesem Bande. Der Verfasser beschliesst ihn mit einem höchst interessanten mathematischen Anhang, der die Zusammenhänge in mathematische Formeln kleidet.

Sehr lesenswert ist auch die kleine Schrift über die Ganzheitslehre. Sie stellt sich vielfach kritisch zu *Spann*, was nicht zu verwundern ist, da *Peter* den Mechanismus der Volkswirtschaft vollauf würdigt und den wirtschaftspolitischen Inhalt reinlich von der Theorie scheidet. Dass hierin keine Absage an den Ganzheitsgedanken liegt, wird von *Peter* eingehend dargetan. Zuerst eingehende Kenntnis des volkswirtschaftlichen Mechanismus und dann seine Lenkung im Sinne des wirtschaftspolitischen Zieles, so lautet die richtige Einschätzung des Verhältnisses von Theorie und Politik, wie sie uns *H. Peter* bietet.

Wolfgang Heller.

Revue de la situation économique mondiale en 1933—1934. Service d'Études Economiques. Société des Nations. Genève, 1934. 386 p.

Schon der Bericht, welchen Prof. *Condliffe* über die Weltwirtschaftslage im J. 1932—33 verfasst hat, wurde überall nicht nur als ein Quellenwerk ersten Ranges gewertet, sondern auch als eine wissenschaftliche Arbeit von Bedeutung geschätzt. Der Bericht desselben Autors über das Wirtschaftsjahr 1933—34 steht dem früheren ebenbürtig zur Seite. Er ist nicht nur durch dieselbe umfassende Bearbeitung und dieselbe glückliche Auswahl eines sich auf die ganze Weltwirtschaft erstreckenden Materials gekennzeichnet, sondern in erhöhtem Masse eine wissenschaftliche, theoretisch wohl unterbaute Darstellung der Vorgänge, die in der Weltwirtschaft im Berichtsjahr vor sich gegangen sind. Dem Autor ist es geglückt, eine wirklich wissenschaftliche Darstellung der behandelten Vorgänge zu bieten, die zum wirklichen Verständnis derselben beiträgt, ohne den Rahmen eines Berichtes zu sprengen oder auch nur im geringsten zu stören. Das Buch bleibt ein Bericht und ist trotzdem auch ein wissenschaftliches Werk, das so manche lehrreiche Erörterung über das Wesen und die Ursachen jener Vorgänge enthält, über die im selben berichtet wird. Es ist eben die Arbeit eines bewährten und tief denkenden Theoretikers, der sich auch dann nicht verleugnen kann, wenn er nur das zusammenfasst, was in der Weltwirtschaft in einem Jahre vor sich gegangen ist. Es ist wahrlich ein wissenschaftlicher Genuss, die Vorgänge des vergangenen Jahres an der Hand der Condliffeschen Bemerkungen vor sich vorbeiziehen zu sehen. W. H.

Vincze, Friedrich: Das kaufmännische Fachschulwesen mittlerer Stufe in Ungarn und im Ausland seit den 50-er Jahren des 19. Jahrhunderts bis zu unsern Tagen. Budapest, 1935. Studium. 370 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser befasste sich seit langem mit den Problemen des kaufmännischen Fachunterrichts. Sein jetzt vorliegendes neuestes Werk summiert die Ergebnisse und die praktischen Konsequenzen seiner bisherigen Untersuchungen und bestimmt den Platz und die Bedeutung des Handelsunterrichtes in der Gesamtheit der ungarischen Wirtschafts- und Kulturpolitik. Er betont den Wesensunterschied zwischen der niederen und oberen Stufe des kaufmännischen Fachunterrichtes einerseits und dessen mittlerer Stufe andererseits; während bei den beiden ersteren der Fachcharakter des Unterrichtes ausschliesslich massgebend ist, ist die wichtigste Aufgabe der mitt-

leren Schulgattung die Vermittlung einer allgemeinen Bildung. Die einzelnen Kapitel des Werkes befassen sich mit der Entwicklungsgeschichte der mittleren Handelsschulgattung in Ungarn, mit der Organisation dieses Schultyps im Auslande, mit dem ungarischen Lehrplan auf historischer Grundlage, mit den Aufgaben dieser Schulgattung in Ungarn usw.

Dionys v. Kisléghi-Nagy.

Ledermann, Ladislaus: Das Problem der japanischen Industrie. Budapest, 1934. Gergely. (In ungarischer Sprache.)

Ledermann fasst die wirtschaftliche Offensive Japans als ein Kapitel der weltwirtschaftlichen Strukturwandlungen auf und versucht diejenigen Faktoren zu erforschen, auf denen die industrielle Expansion des Landes fusst. Er stellt fest, dass der japanische Export nicht als Dumping bezeichnet werden kann, insofern man darunter Ausfuhr unter Produktionskosten versteht. Er befasst sich mit dem Unterschied, der zwischen den japanischen Ausfuhr- und Inlandspreisen besteht, mit dem sozialen Dumping, dem niedrigen Lebensniveau der japanischen Massen, der Valutaverschlechterung und der billigen weiblichen Arbeit und schliesslich mit der Bedeutung der Rationalisierung in der japanischen Fabrikindustrie und der Geschicklichkeit und Gelehrigkeit des japanischen Arbeiters. Die zwei letzten Kapitel sind einer Analyse der Aussenhandelsbilanz und der japanischen Aussenpolitik gewidmet, — der Verfasser tritt hier den Übertreibungen entgegen, die in der Beurteilung der Bedeutung der japanischen Konkurrenz in dem Welthandel heute ziemlich allgemein sind.

Georg Káldor.

Nyeviczkey, Zoltán: Das Devisenrecht von heute und einige noch der Lösung harrende Fragen, unter besonderer Berücksichtigung der Wechselwirkungen der neueren Wirtschafts- und Rechtsentwicklung. Mit einer vollständigen Sammlung der einschlägigen Gesetze und Verordnungen und einer eingehenden Besprechung der Entscheidungen der bürgerlichen Gerichte. Budapest, 1934. Attila-Druckerei. 418. S. (In ungarischen Sprache.)

Wie nach der Inflation der Komplex der Valorisationsfragen, so formen sich neuerdings die den Schutz des Gleichgewichtes des Staatshaushaltes und den der Valuta betreffenden Verfügungen zu einer selbständigen Rechtsmaterie. Völlige Rechtssicherheit auf diesem Gebiete ist zwar noch nicht zu erreichen, da das fortwähren-

den Erschütterungen ausgesetzte Wirtschaftsleben und der sich in dauernder Bewegung befindende Prozess der Wertverschiebungen eine endgültige Regelung noch nicht zulassen. Andererseits gibt es aber einige Teilprobleme, die bereits reif für die Regelung sind, bei denen ein Aufschub nur zu neuen Komplikationen führen würde. Das vorliegende Buch ist ein guter Wegweiser in dieser weitläufigen Rechtsmaterie und zwar sowohl in theoretischer wie in praktischer Hinsicht. Es behandelt die Fragen der rechtlichen und wirtschaftlichen Bedeutung der Devisenbewirtschaftung, die Rechtslage der verschiedenen Schuldnerkategorien, die Goldklausel der Auslandsanleihen, die Entwicklung der einschlägigen gerichtlichen Praxis usw.

Ludwig Rácz.

Nyeviczkey, Zoltán: Hypothekarisch gesicherte Valutaforderungen und die Probleme der Entlastung des verschuldeten Grundbesitzes. Mit einer eingehenden Besprechung der einschlägigen gerichtlichen und hypothekarischen Praxis. Budapest, 1934. Attila-Druckerei. 106 S. (In ungarischer Sprache.)

Die in der Nachkriegszeit von ungarischen Instituten emittierten Pfandbriefe lauten zum grössten Teil auf ausländische Valuten, da sie infolge der Kapitalarmut des Landes nur auf ausländischen Märkten untergebracht werden konnten. Das vorliegende Buch behandelt die Probleme, die sich aus diesem valutarischen Charakter des ungarischen Hypothekengeschäftes besonders seit der Verschärfung der Weltkrise ergaben. Die Probleme, mit denen sich der Verfasser beschäftigt, sind ausschliesslich praktische; bei den einzelnen konkreten Fragen vernachlässigt er aber auch die theoretische Grundlegung nicht und widmet besonders der Diskussion über die inländische Valuteneffektivität grosse Aufmerksamkeit.

Ludwig Rácz.

Pákyi, Melchior: Principles of Mortgage Banking Regulation in Europe. Chicago, 1934. 38 S.

Das Ziel der vorzüglichen kleinen Arbeit ist, dem auf dem europäischen Hypothekenmarkt beteiligten amerikanischen Geschäftsmann ein klares Bild über die Verhältnisse und die Einrichtung dieses Marktes zu vermitteln. Ein besonderes Gewicht legt der Verfasser auf die Besprechung der Organisation der europäischen Hypothekenbanken und der Trennung des Bodenkredits von dem Depositengeschäft. Er zieht auch einen Vergleich zwischen den amerikanischen und den europäischen Hypothekenbanken, der zugunsten der letzteren ausfällt.

Julius Domány.

Spirito, Ugo: Capitalismo e Corporativismo. 3. ed. Firenze 1934. Sanso. XX, 174 S.

Dank der Neuartigkeit seiner Gedanken hat das Buch in Italien ein grosses Aufsehen erregt. Der Verfasser geht davon aus, dass das korporative Wirtschaftssystem in bezug auf manche Fragen noch keinen klar umrissenen Standpunkt eingenommen hat, dass ihm aber unabsehbare Entwicklungsmöglichkeiten offen stehen. Er weist auf das im Entstehen begriffene neue europäische Sozial- und Wirtschaftssystem hin und zeigt, dass der Übergang zu dieser neuen Welt sich bis jetzt nur im italienischen Korporativismus auf eine organische Weise, auf dem Wege einer allmählicher Entwicklung, vollzieht.

Franz Regös.

Rapport au président de conseil par M. M. Ed. Herriot et A. Tardieu, ministres d'État, sur la lutte contre la vie chère. (Journal Officiel de la République Française. Nr. 240.)

Die zwei prominenten französischen Staatsmänner wurden von der Regierung mit der Aufgabe betraut, die Preisbildung der Milch und des Fleisches zu untersuchen und Vorschläge zur Verringerung der Spanne zwischen dem Produzenten- und dem Konsumentenpreis der beiden Produkte auszuarbeiten. Ihr Bericht erblickt die Ursachen dieser unverhältnissmässig hohen Preisspanne in der Steigerung der behördlichen Taxen und der Transportkosten, ferner darin, dass beide Artikel leicht verderben. Von den konkreten Vorschlägen des Berichtes ist es wohl am bemerkenswertesten, dass die Berichterstat-ter einerseits von einer behördlichen Preisfestsetzung entschieden ab-raten und andererseits die Bestrebungen, die auf eine Einengung der Vermittlertätigkeit zwischen Produzent und Konsument abzielen, missbilligen. Eine Lähmung dieser Vermittlertätigkeit würde ihrer Ansicht nach zu Störungen in der Nahrungsmittelversorgung und dadurch zu Preissteigerungen führen. Der grösste Teil der positiven Vorschläge bezweckt eine Steigerung der Haltbarkeit der Waren.

Ladislaus Gábor.

Ujlaky-Nagy, Árpád: Planwirtschaft. Die Probleme der ungarischen Urproduktion. Budapest, 1934. Selbstverlag des Verfassers. 228 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser ist kein Nationalökonom und muss deshalb um Erkenntnisse ringen, die unserer Wissenschaft keineswegs neu sind. Seinem Mangel an wissenschaftlicher Schulung ist es wohl auch zuzuschreiben, dass er die einschlägige Literatur unberücksichtigt lässt und auch seine Quellen nicht erwähnt, wodurch die Kontrolle seiner

Angaben erschwert wird. Im Mittelpunkt seiner Ausführungen steht ein neuer Bewässerungsplan für Ungarn. Er gibt der Hoffnung Ausdruck, dass das verstümmelte Landesgebiet in 30—50 Jahren von einem 13—16 Millionenvolk bewohnt sein wird und entwirft für diesen Bevölkerungsstand einen Ernährungsplan auf nährkalorischer Grundlage. Die Voraussetzung der Ausführung dieses Planes wäre eine allgemeine Bewässerungswirtschaft. Um einem Rohstoffmangel vorzubeugen, will er auch einen grosszügigen Beforstungsplan durchführen. Für seinen Ernährungsplan ist es bezeichnend, dass er die Bedeutung der Bodennährstoffe nicht erkennt. Er glaubt, die hohen Erträge allein durch die Bewässerung sichern zu können. Der Tierzucht ist er abhold, da sie seiner Ansicht nach in der Gegenwart die zur Verfügung stehenden menschlichen Nährkalorien verringert. Nur für die fernere Zukunft gibt er es zu, dass die Tierzucht eine Hebung der Qualität der menschlichen Ernährung bewirken könnte.

Ladislau Lipták.

Pakuts, Béla: Die Anfänge des ungarischen Eisenbahnbaues. Pécs, 1934. 60 S., mit 4 Tabellen. (In ungarischer Sprache.)

Das Büchlein schildert die „Urgeschichte“ der ungarischen Eisenbahnbauten und stellt parallel mit dem Kampfe um Ungarns wirtschaftliche Unabhängigkeit das Ringen wirtschaftlicher, technischer und politischer Kräfte um die Priorität der Bauarbeiten dar. Die Erörterung des volkswirtschaftlichen Hintergrundes lässt zwar an einem etwas tiefer dringenden Blicke so manches zu wünschen übrig; dennoch entwirft der V. ein interessantes Bild vom Zustandekommen der beiden ersten ungarischen Eisenbahnlinien. Die Arbeit fusst auf archivalischen Forschungen.

Rudolf Gálos.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

März—April 1935.

Inhaltsauszüge.

Finanzethik.

Die Finanzpolitik steht nur dann auf einer moralischen Grundlage, wenn sie ehrlich bestrebt ist, die materielle Leistungsfähigkeit der Staatsbürger auf die gerechteste Weise und nur für Zwecke von öffentlichem Interesse in Anspruch zu nehmen. Die Garantien für eine solche Gestaltung der Finanzpolitik sind im allgemeinen die folgenden: *a)* das den Haushaltsplan festsetzende Verfahren der Parlamente bzw. der die öffentlichen Bedürfnisse feststellenden verfassungsrechtlichen Körperschaften, *b)* die Rolle der Vollstreckungsgewalt und im besonderen die des Finanzministers, *c)* die durch Sanktionen gesicherte Effizienz der staatlichen Rechnungskontrolle und schliesslich *d)* der Ausbau der finanziellen Gerichtsbarkeit.

Die Parlamente verdanken ihr Entstehen hauptsächlich der Bestrebung, den Verschwendungen der Staatsoberhäupter einen Riegel vorzuschieben, — sie haben immer dort die grösste Bedeutung erlangt, wo sie sich in dieser Hinsicht am besten durchsetzen konnten; auch die Daseinsberechtigung der modernen Parlamente liegt in erster Reihe in der Ausübung dieser finanziellen Kontrolle. Es ist bis heute noch nirgends gelungen, die Parlamente, was diese Kontrollfunktion betrifft, durch eine andere Einrichtung zu ersetzen. Die parlamentlosen Regierungsformen der letzten Jahre bieten überhaupt keine Garantien für eine erfolgreiche finanzielle Kontrolle, also für eine entsprechende Verwendung der Opferpfennige der Staatsbürger und eben deshalb können sie — so gross ihre historische Aufgabe im Augenblick auch sein mag — immer nur ein Übergangszustand bleiben.

Der eigentliche Lenker des Mechanismus des modernen Staatshaushaltes ist der Finanzminister. Jèze, der eine geistvolle Charakteristik des modernen Finanzministers gibt, stellt die Aufrechterhaltung des Gleichgewichtes des Staatshaushaltes als seine wichtigste Aufgabe hin. Der Finanzminister muss nicht unbedingt Fachmann sein, wie das das reibungslose Funktionieren des englischen Finanzapparates beweist, — es ist jedoch selbstverständlich unerlässlich, dass ihm ein Stab bewährter, berufsmässiger Sachverständiger zur Verfügung steht, der auch die Kontinuität in der Führung der Staatsfinanzen sichert.

Sowohl die Ministerstelle wie der Abgeordnetensitz müsste immer nobile officium sein, — wenn die politischen Stellungen als Lebensunterhalt angesehen werden, so wird sich das Prinzip „right

men on the right places“ nicht durchsetzen können. Nur dort, wo die Mehrzahl der Parlamentsmitglieder, diese ihre Mitgliedschaft als Lebensunterhalt betrachtet, wo sie also zu bezahlten, abhängigen politischen Beamten geworden sind, — nur dort kann aus dem Gesichtspunkte der Moral des öffentlichen Lebens und der Staatsfinanzen die Diktatur als eine Notwendigkeit hingestellt werden. Wo das Parlament sich aus materiell unabhängigen Bürgern zusammensetzt und wo ein gewisses kulturelles und moralisches Niveau vorhanden ist, dort wird der Parlamentarismus unvergleichlich wertvoller sein als auch die beste Diktatur. Sehr wichtig ist es ferner, dass die Besitzer der Macht, besonders die der finanziellen Macht, von Zeit zu Zeit ausgetauscht werden, einander ablösen. Je sicherer sich eine politische Gruppe im Besitze der Macht fühlt, umso leichter werden ihre Mitglieder der Versuchung nachgeben, diese Macht zu ihrem eigenen materiellen Vorteil auszunützen.

In der Trennung der Staatsgewalt in gesetzgebende, exekutive und rechtsprechende Funktion kommt das Ergebnis reicher, jahrhundertelanger politischer Erfahrungen zum Ausdruck. Man pflegt heute das wachsende Übergewicht der exekutiven Gewalt als eine Zeiterscheinung darzustellen. Die fortschreitende Demokratisierung der Parlamente, das Herabsinken des kulturellen und moralischen Niveaus ihrer Mitglieder, trägt viel zu diesem Bedeutungsschwund bei. Eine Hebung des moralischen Niveaus der Parlamente wäre hier das einzige Mittel zur Gesundung. In jedem Falle ist aber die genaue Befolgung der von der parlamentarischen Praxis erzeugten formellen Vorschriften auch aus finanziellen Gesichtspunkte eine der wichtigsten Garantien. Noch erfolgreicher sind aber die Garantien, die in einer verfassungsmässigen Kontrolle der Regierungstätigkeit durch die Rechnungshöfe und die finanzielle Gerichtsbarkeit liegen, — gesetzt, dass die erwähnten Stellen über einen weiten Wirkungskreis und über eine absolute politische und materielle Unabhängigkeit verfügen.

Karl von Balás.

Richtungsänderungen im ungarischen Aussenhandel in den Jahren der Verkehrsbeschränkungen (1930–34).

Wir wählen als Vergleichsbasis unserer Untersuchungen das Jahr 1930, in dem in den europäischen Staaten im allgemeinen noch keine Beschränkungen der Einfuhr und des Devisenverkehrs bestanden und in dem das handelspolitische Verhältnis zwischen Ungarn und der Tschechoslowakei noch ein normales war. Die Beteiligung der einzelnen Länder an dem Gesamtaussenhandel Ungarns in diesem verhältnismässig normalen Jahre wird dann mit den Zahlen der Jahre 1933 und 1934 verglichen. Die globale Beteiligung der vier wichtigsten Einfuhrländer Ungarns, nämlich Österreichs, der Tschechoslowakei, Italiens und Deutschlands an der Gesamteinfuhr ist ungefähr stabil geblieben, sie bewegt sich um 59–61%. Eine grössere Verschiebung zeigt sich auch dann nicht, wenn man Rumänien und Jugoslawien mitberücksichtigt: die prozentuelle Beteiligung der sechs Länder bewegte sich um 71–74%, und auch die globale Beteiligung der ersten 14 Einfuhrländer blieb mit ca 95% ziemlich stabil. Diese Zahlen zeigen, dass trotz mancher starker Verschiebungen die natürlichen Geschäftsverbindungen mit den alten

Märkten im allgemeinen aufrecht erhalten wurden. Die erwähnten Verschiebungen, die in einer starken Bevorzugung einzelner Märkte auf Kosten anderer bestanden, entsprangen zum grössten Teil dem unregelmässigen handelspolitischen Verhältnis mit der Tschechoslowakei und dem römischen Abkommen. So beteiligte sich z. B. Österreich an der ungarischen Holzeinfuhr im Jahre 1930 mit 7.8%, im Jahre 1933 bereits mit 44.4 %, im Jahre 1934 mit 45.3% und an der Zellstoff- und Papiereinfuhr stieg die Beteiligung Österreichs von 42.7% auf 75.3% bzw. auf 83%. In der Häuteinfuhr stieg die Quote Italiens und Österreichs, in der Rohseideinfuhr diejenige Italiens und Frankreichs, in der Kupfereinfuhr die Österreichs und Jugoslawiens. Das Festhalten an den alten Märkten — ausgenommen die Tschechoslowakei — wird neben den alten geographischen Gründen auch durch die Devisenbeschränkungen gefordert, — infolge dieser bedürfen nämlich die Importeure immer mehr Kredits, den sie aber freilich nur von alten Geschäftsfreunden erhalten können. Ausserdem begünstigen auch die Clearing-Abkommen diese alten Handelsverbindungen.

In der Ausfuhr sind schon viel grössere Verschiebungen festzustellen: die Beteiligung der vier wichtigsten Länder, die dieselben sind wie bei der Einfuhr, sank von 1930 bis 1933 bzw. 1934 von 68.07% auf 54.15 bzw. 59.81%, obwohl das mit Rohmaterialbeschaffungs- und Devisenschwierigkeiten kämpfende Deutschland zu einer gesteigerten Inanspruchnahme der von Ungarn angebotenen günstigen Zahlungsbedingungen veranlasst wurde, wodurch sein Anteil an der Gesamtausfuhr Ungarns von 1930 bis 1934 von 10.32% auf 22.07% stieg. Wenn zu den Zahlen der Ausfuhr nach den vier wichtigsten Ausfuhrländern auch die der vier nächstwichtigen Länder (Jugoslawien, Grossbritannien, Schweiz und Rumänien) addiert werden, so ergibt sich, dass die Gesamtbeteiligung dieser acht Länder an der ungarischen Ausfuhr von 1930 bis 1933 bzw. 1934 von 86.67% auf 76.05 bzw. 80.22% herabsank. Hieraus ergibt sich, dass die Ausfuhr des Landes, den Bestrebungen der Nationalbank entsprechend, die Tendenz einer Umstellung auf solche Märkte zeigte, auf denen die Einfuhr weniger starken Beschränkungen unterworfen war und die mit edlen, frei verwertbaren Devisen bezahlten. Zu den Ländern, deren Beteiligung an der ungarischen Ausfuhr stieg, gehören ausser der Schweiz, Frankreich, der Niederlande, Schweden, Norwegen und den Vereinigten Staaten auch einige Märkte, für die der ungarische Export früher kein Interesse zeigte, wie Argentinien, Palästina, Egypten, Britisch-Indien, die britischen Kolonien in Afrika und China. Dagegen hat sich der Anteil Österreichs, Italiens, Polens, Bulgariens und Griechenlands vermindert und die Quote der Türkei ist unverändert unbedeutend geblieben, — bei den letzten vier Ländern waren hieran der starke Rückgang der Kaufkraft der landwirtschaftlichen Bevölkerung und die Einfuhrbeschränkungen schuld. Ein anderer auffallender Zug ist, dass die Ausfuhr sich auf eine viel grössere Anzahl von Ländern verteilt als die Einfuhr: während in den Jahren 1930—34 94—96% der Gesamtausfuhr von nur 14 Ländern bezogen wurde, verteilte sich 96—97% der Gesamtausfuhr auf 29 Länder.

Die mitgeteilten Zahlen zeigen, dass die Volkswirtschaft Ungarns in den schweren Jahren der Aussenhandelsbeschränkungen sowohl auf dem Gebiete der Einfuhr, aber hauptsächlich auf dem der

Ausfuhr eine bemerkenswerte Anpassungsfähigkeit zeigte; freilich hatten an dieser Anpassungsfähigkeit und an den Richtungsänderungen des Aussenhandels staatliche Massnahmen — besonders die offizielle Handels- und Devisenpolitik — einen bedeutenden Anteil.

Arthur Székely.

Der Einfluss der Siedlungs- und Verkehrspolitik auf die öffentlichen Lasten in Budapest.

Budapest hatte bei der Volkszählung vom Jahre 1930 kaum mehr als eine Million Einwohner. Wenn man jedoch alle Vororte, die verwaltungsmässig nicht — was die Bevölkerungs- und Siedlungspolitik anbelangt, aber unbedingt — zu Gross-Budapest gehören, so ergibt sich für 1930 die Einwohnerzahl 1.420.000; es wohnten aber 34% der gesamten Einwohnerschaft ausserhalb der Verwaltungsgrenzen der Stadt. In den letzten 30 Jahren hat sich die Einwohnerzahl Budapests mit den Satellitenstädten um eine halbe Million vergrössert, davon haben sich jedoch nur 200.000 Seelen innerhalb der engeren Stadtgrenzen niedergelassen, die übrigen 300.000 siedelten sich in den Satellitenstädten an. Diese 300.000 Menschen sind für die Budapester Verwaltung verloren gegangen. Sie vergrössern die Zahl der Konsumenten der von der Grossstadt gebotenen kulturellen und wirtschaftlichen Güter, ohne sich gleichzeitig an den Kosten dieser Güter zu beteiligen. Dies gestaltet selbstverständlich die Belastung der Einwohnerschaft von Budapest im engeren Sinne ungünstig.

Trotz seiner raschen Entwicklung ist Budapest noch sehr weit davon entfernt, gänzlich bevölkert zu sein. Das verwaltungsmässige Stadtgebiet von 19.444 ha reicht ja für mindestens 3 Millionen Menschen aus und weist infolge der gänzlich unsystematischen Entwicklung der Stadt noch sehr grosse freie Gebiete auf, die das Entstehen von Gartenstädten für mehrere hunderttausend Menschen ermöglichen. Auch der Kernpunkt der Stadt kann nicht als übervölkert bezeichnet werden; in den äusseren Stadtteilen lebt aber die Einwohnerschaft viel zerstreuter als dies eine wirtschaftliche Ausnützung der städtischen Werke erlauben würde; dagegen ist aber die Bevölkerung des vom Mittelpunkt der Stadt gerechneten vierten und fünften 2 km-Ringes wiederum viel dichter als dies eine gesunde Stadtentwicklung zulässt. Die Emigration aus dem Zentrum geht gänzlich automatisch vor sich, ohne jegliches Zutun der städtischen Siedlungspolitik. Umso nötiger wäre es aber, dass die Stadtverwaltung die Richtung dieser Emigration lenken und dahin wirken würde, dass dieser nach den äusseren Stadtteilen strebende Menschenstrom sich noch innerhalb der Verwaltungsgrenzen der Stadt niederliesse. Die rasche Besiedelung des heute noch freien unbebauten Stadtgebietes könnte ohne Aufschub einsetzen, da die Einrichtungen der städtischen Werke genügen, um ohne grössere Neuinvestitionen sofort 100.000—200.000 neue Konsumenten zu befriedigen. Ein Gebiet gänzlich landwirtschaftlichen Charakters von 3800 ha ist heute bereits mit städtischer Beleuchtung versehen und ungefähr dasselbe trifft für die Wasserversorgung zu. Dagegen entbehren grosse Bezirke der Satellitenstädte die städtischen Einrichtungen und Bequemlichkeiten gänzlich.

Daran, dass Budapest in den letzten drei Jahrzehnten die

300.000 Menschen verloren hat, die sich in den Vorstädten der Peripherien niedergelassen haben, ist allein das Fehlen einer zielbewussten Siedlungs- und Verkehrspolitik der Hauptstadt schuld. Die Stadtregulierung begnügte sich mit dem Entwerfen von Plänen für neue Stadtteile mit breiten, gutangelegten Strassen, kümmerte sich aber überhaupt nicht darum, dass diese geplanten Stadtteile infolge des Mangels an Einwohnerschaft überhaupt nicht entstehen konnten. Die städtischen Werke wurden planmässig ausgebaut, es wurde aber nicht dafür gesorgt, dass die Zahl der Konsumenten mitwachse. Der grösster Fehler war wohl, dass die städtischen Verkehrsunternehmungen nicht nur für Budapest sondern auch für die Vorstädte einheitliche Tarife hatten und damit die neuen Ansiedler direkt dazu anspornten, auf dem billigeren Grund der Vorstädte zu bauen. Hierdurch wurde einerseits der Budapester Grundbesitz geschädigt, andererseits die Kosten des Vorstadtverkehrs zum Teil auf die Einwohner der inneren Stadtteile abgewälzt. Die Strassenbahn hat heute bei jedem Fahrgast, der über 6 km fährt, einen Verlust; der Gesamtverlust beim Vorstadtverkehr kann mit jährlich 5 Millionen P beziffert werden. Wenn dieser Verlustposten ausgeschaltet würde, könnte der Fahrpreis innerhalb der Stadtgrenzen um 10% herabgesetzt werden. Der Unterschied, der zwischen den Preisen der Bauplätze innerhalb und ausserhalb der Stadtgrenzen besteht, könnte durch die Abschaffung dieser ungerechten Begünstigung der Vorstädte aufgehoben werden, wodurch der Auswanderung in die letzteren ein Riegel vorgeschoben und die Besiedelung des heute noch unbebauten Stadtgebietes ermöglicht würde.

100.000 neue Einwohner würden für den Haushalt der Stadt bescheiden gerechnet 10 Millionen Überschuss bedeuten, — mit dieser Summe könnte das heute passive Budget der Hauptstadt ausbalanciert werden. Zu diesem Gewinn kämen noch ca 3 Millionen P durch die wirtschaftlichere Ausnützung der städtischen Werke, — von dem Verlust der Verkehrsunternehmungen durch die langen Fahrten der Vorstadtbewohner gar nicht gesprochen. Die in den letzten 30 Jahren für Budapest verlorengegangenen 300.000 Einwohner bedeuten also den direkten Verlust von jährlich 39 Millionen Pengö Haushaltsüberschuss; ohne diesen Verlust hätten die öffentlichen Lasten anstatt 156 P pro Kopf im Jahr 1930 nur 117 P betragen. wären also um 26% niedriger gewesen. Diese Zahl zeigte es zur Genüge, wie wichtig es ist, dass die Siedlungspolitik der Hauptstadt mit allen Mitteln darauf hinwirkt, dass die Entwicklung der peripheralen Siedlungen gehemmt und hauptsächlich die Entstehung neuer Siedlungen gänzlich unterbunden wird. Das letztere ist umso notwendiger, da die neuen Parzellierungen sich nicht mehr auf die unmittelbare Nachbarschaft der Hauptstadt beschränken, sondern deren Bevölkerung in noch entferntere Gegenden verstreuen.

Rudolf Ruisz.

Ungarn in der europäischen Wirtschaft 1815—1920.

(Fortsetzung.)

Die österreichische Regierung suchte den keimenden wirtschaftlichen Aufschwung Ungarns dadurch zu hemmen, dass sie nach dem Niederwerfen des ungarischen Freiheitskampfes im Jahre 1849 das selbständige ungarische Zollgebiet in das österreichische

eingliederte. Diese Verfügung hemmte zwar die Entwicklung der ungarischen Industrie, bedeutete aber für die ungarische Landwirtschaft, die jetzt in dem importbedürftigen Österreich ohne Konkurrenz dastand, einen sehr grossen Vorteil. Der Ausgleich von 1867 zwischen Österreich und Ungarn tastete die Einheitlichkeit des Zollgebietes der Monarchie nicht an, Ungarn behielt sich aber als gleichgesetzter Vertragspartner das Recht vor, seine Zoll- und Handelsangelegenheiten selbständig zu regeln, wenn nach Ablauf des abgeschlossenen Zoll- und Handelsvertrages in bezug auf den neuen Vertrag keine Einigung mit Österreich erzielt werden könnte. Von nun an war also für die Aussenhandelspolitik der Monarchie die Einwilligung der ungarischen Regierung einzuholen. Diese Lage führte zu zahlreichen Kontroversen. Während die österreichische Regierung Serbien und Rumänien mit dem österreich-ungarischen Zollgebiet zu verschmelzen trachtete, widersetzte sich Ungarn stets dieser Bestrebung. Ein anderer heikler Punkt war, dass Österreich im Interesse der Sicherung der Ausfuhrmöglichkeiten der österreichisch-böhmischen Grossindustrie von dem agrarischen Ungarn fortwährend Opfer forderte. Im Interesse der Waffenlieferungen an Serbien und der Sicherung Rumäniens für den Dreibund, wollte sie den beiden Ländern eine ungehemmte Einfuhr ihrer landwirtschaftlichen Produkte in die Monarchie zugestehen, — die ungarische öffentliche Meinung erblickte aber in diesen Forderungen nicht nur ein wirtschaftliches Opfer, sondern auch eine Verletzung der Gleichberechtigung der beiden Staaten.

Die Aussenhandelspolitik Mittel- und Osteuropas wurde dann durch das deutsche Zollgesetz von 1902 und durch die Übergabe der serbischen Rüstungslieferungen an Frankreich (mit der Vermittlung Russlands) gänzlich aus dem Gleichgewicht geworfen. Das autarkisch eingestellte Deutsche Reich verschloss seine Grenzen vor der Vieheinfuhr, Serbien aber vor den österreichischen Industrieprodukten, worauf ein allgemeiner Zollkrieg ausbrach. Russland musste sich infolge des japanischen Krieges noch im Jahre 1904, sowie Österreich-Ungarn ein Jahr später, der deutschen Zollpolitik anpassen. Der serbische Zollkrieg zeitigte schwerwiegende Verwicklungen.

Ungarn entschloss sich im Jahre 1907 für das selbständige Zollgebiet. Als jedoch der Termin für die Verwirklichung im Jahre 1917 gekommen war, wurde der bestehende Zoll- und Handelsvertrag mit Österreich mit Rücksicht auf den Krieg wieder verlängert. Die Pariser Friedensverträge haben dann das Donaubecken in fünf selbständige Zollgebiete zerrissen und dadurch den wirtschaftlichen Ruin der fünf kleinen autarkischen Länder vorbereitet.

Eugen Horváth.

Kleinere Beiträge.

Die Arbeiterpartei und der wirtschaftliche Wiederaufbau in England.

Wie überall auf dem Kontinent, befindet sich die Arbeiterpartei auch in England in einer sehr heiklen Lage. Man kann sich nicht wundern, dass sie nach den Niederlagen von 1926 und 1931 einer jeden revolutionären Stellungnahme abhold ist. Jeder Versuch, die

bestehende wirtschaftliche und politische Ordnung zu stürzen, würde den Widerstand gewaltiger sozialer Kräfte heraufbeschwören, so dass der Zusammenstoss hier wahrscheinlich ebenso enden würde wie in Österreich und Spanien. Die Niederlage wäre aber für die Arbeiterpartei katastrophal, — die Sieger würden sicher dafür sorgen, dass ein neuer Angriff schon von vornherein ausgeschlossen wäre.

Aus diesem gezwungen passiven Verhalten der Arbeiterpartei ergibt sich logischerweise die Notwendigkeit des Zusammengehens mit den Vertretern der demokratischen und liberalen Tradition. Dies ist jedoch nur auf der Grundlage der Anerkennung des heutigen Systems und nach einer gründlichen Revision des Parteiprogramms möglich. Das bisherige Verhalten der Partei zeigt jedoch, dass sie sich nicht traut, diesen geraden Kurs zu nehmen. Die Beschlüsse der Parteitagungen des vergangenen Jahres sind in dieser Hinsicht unsicher und unkonsequent und das Gleiche ist über die Taktik der Partei bei den Interimswahlen festzustellen. Die Partei ist offensichtlich bestrebt, sowohl die gemässigten Wähler, die ihre Stimmen sonst nicht für sie abgegeben hätten, wie auch die extremen Elemente der Partei zu befriedigen. Ausserdem sollen auch die Hoffnungen derjenigen Wähler nicht zerstört werden, die nur von einer gänzlichen Neuorganisation der Wirtschaft eine Besserung ihrer gegenwärtig unhaltbaren Lage erwarten. Es werden also krampfhaft Anstrengungen gemacht, beide Seiten davon zu überzeugen, dass ihre Interessen mit den Absichten der Partei zusammenfallen, — das Ergebnis ist, dass die skeptischen Kapitalisten ein tiefes Misstrauen zu der Partei hegen und andererseits eben der wertvollste Teil der Parteimitglieder, die Idealisten, gegen die heutige Leitung erbittert ist.

Die Gemeinde- und die Interimswahlen haben es gezeigt, dass die Möglichkeit besteht, dass die Arbeiterpartei bei den nächsten Wahlen wieder die Mehrheit erlangen wird. Wenn dies tatsächlich eintreten würde, so würde das von der illogischen und schwankenden Politik der Partei hervorgerufene Misstrauen der besitzenden Klassen wahrscheinlich eine katastrophale Wirtschaftskrise heraufbeschwören. Die Gefahr wäre nicht so gross, wenn die Arbeiterpartei eine sich auf die moderne Wirtschaftstheorie stützende geistige Basis hätte, ähnlich der marxistischen Theorie, die zur Zeit der unangefochtenen Herrschaft der klassischen Werttheorie entstand. Die wirtschaftlichen Theorien der Sozialdemokratie haben jedoch mit der revolutionären Entwicklung der Wirtschaftswissenschaften nicht Schritt gehalten und es ist in dieser Hinsicht auch keine Aussicht auf Aenderung vorhanden. Wenn es jedoch der Partei gelingen würde, wieder an die Macht zu gelangen, so müsste sie diese entweder in die Hände der Konservativen übergleiten lassen, wie im Jahre 1931, oder sie müsste eine Politik befolgen, die eine entschiedene Kursänderung, eine Aufgabe der heutigen Prinzipien bedeuten würde.

Thomas Balogh.

Die Entwicklung der Effektenbörse seit der Aufstellung der Goldbilanzen bis zu unseren Tagen.

Als im Frühjahr 1926 in Ungarn die Goldbilanzen veröffentlicht wurden, zeigte sich zwischen der bilanzmässigen Bewertung und den Kursen der Aktien eine auffallende Spanne. In der zweiten

Hälfte des Jahres setzte jedoch eine Hausse-Bewegung ein, die bis zum Sommer 1927 dauerte; das Ergebnis war, dass die vollen Bilanzposten nicht nur honoriert, sondern von den Kursen sogar überflügelt wurden. Die Aufwärtsbewegung hatte im Sommer 1927 ihr Ende, die Kurse bröckelten allmählich um 10—30% ab und erreichten damit eine durchschnittliche Stabilität. Inzwischen setzte eine Neubelebung der Emissionstätigkeit ein und erreichte nach der Modernisierung des Hypothekenrechtes in den Jahren 1927 und 1928 ihren Höhepunkt. Im Jahre 1928 zeigten die Kurse keine wesentlichen Änderungen, die Dividenden sind dagegen im allgemeinen gestiegen. Im Frühjahr 1929 brachen zwei Banken zusammen, was jedoch zu keinen Weiterungen führte. Auch der New-Yorker Börsenkrach im Oktober desselben Jahres übte keinen ungünstigen Einfluss auf die Budapester Effektenbörse aus: seit der zweiten Hälfte des Jahres war die Börse bereits flau, — die Kurse verloren bis Ende Oktober 10—20%, nach dem New-Yorker Krach wurde jedoch die Tendenz wieder fest, so dass bis Ende Januar 1930 die erwähnten Kursverluste wieder eingeholt waren. Erst zum letzterwähnten Termin setzte ein starker Kurssturz ein, der nach einer kurzen Erholung Ende 1930 bis zum Sommer 1932 währte. Der Zusammenbruch der Österreichischen Kreditanstalt, der den ungarischen Markt sehr in Mitleidenschaft zog, die deutsche Bankenkrise, die Bankensperre von 14—16. Juni waren die wichtigsten Etappen der Abwärtsbewegung. Nach der Wiedereröffnung der Banken blieb die Börse eine Zeitlang noch geschlossen, hauptsächlich um zu verhüten, dass die Arbitrage eine massenhafte Wiederkehr der ungarischen Papiere aus dem Ausland herbeiführe. Es entstand ein Privatverkehr, anfangs im geheimen, später schon offen, da sich jedoch im November eine Hausse-Spekulation zeigte, die die Gefahr einer illegalen Arbitrage in sich barg, wurde Anfang Dezember die Veröffentlichung der Kurse verboten. Die schätzungsweisen Preise der Aktien zeigten hierauf einen starken Rückgang. Besonders gross waren die Kursverluste der Bankaktien. Nach der Besserung der Lage wurde dann am 20. August 1932 die Börse wieder eröffnet. Der offizielle Verkehr beschränkte sich vorläufig zwar auf nur 18 Papiere, er wurde jedoch im Februar und Juli 1933 und im Oktober 1934 allmählich erweitert, so dass heute nur noch die Bankaktien vom offiziellen Kurszettel fehlen. Im übrigen war die Tendenz am Anfang 1934 günstig, seit dem Frühjahr jedoch, trotz der steigenden Weizenpreise, flau. Erst im November erfolgte wieder ein Umschwung, der zu ansehnlichen Kurssteigerungen führte.

Johann Kuba.

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Neuere Fortschritte der Aussenhandelstheorie.

- Ohlin, Bertil:* Interregional and international trade. Cambridge: Harvard University Press, 1933. XVII + 617 S.
Haberler, Gottfried: Der internationale Handel. Berlin, J. Springer, 1933. XII + 298 S.

Auf einem wichtigen Gebiete theoretischer Nationalökonomie, in der Theorie des Aussenhandels herrscht seit einiger Zeit rege Bewegung. Dickleibige Bände und schöne Aufsätze behandeln die ein-

schlägigen Fragen in rascher Folge, ein Zeichen, dass es auf diesem Gebiete gärt und mit unserem bisherigen theoretischen Rüstzeug das Auslangen nicht ganz zu finden ist. Es ist dies auch nur zu begreiflich, da ja die Theorie vom Aussenhandel — obzwar besonders durch *Pareto* ihre Unzulänglichkeit erkannt wurde —, sich auch heute noch auf jene zwei Pfeiler stützt, auf welche sie *Ricardo* gestützt hat, nämlich auf das Gesetz der komparativen Kosten und das Gesetz des Ausgleichs der Zahlungsbilanz. Die Aussenhandelstheorie ist hier stehen geblieben, trotzdem unser theoretisches Gerüst einen starken Umbau erfahren hat und auch die Wirtschaftsentwicklung jene Voraussetzung überholt hat, welche die Klassiker ihrer Aussenhandelstheorie zu grunde legten. Vor allem ist die Unzulänglichkeit der Arbeitswerttheorie erkannt worden, auf die doch *Ricardo* sein Gesetz der komparativen Kosten stützte, und dann hat sich auch die Annahme von der freien Beweglichkeit der Produktionsfaktoren im Inland und ihrer Unbeweglichkeit über die Landesgrenzen als unhaltbar erwiesen.

Das Buch *Ohlins* setzt es sich zur Aufgabe, die Theorie des Aussenhandels mit dem heutigen Aufbau unserer Theorie in Einklang zu bringen und sie als „a simple extension of the mutual equilibrium reasoning“ zu entwickeln. (S. 563.) Sie soll also auf das allgemeine Gerüst der Preistheorie gestellt und aus dem Gleichgewichtsgedanken heraus erklärt werden. Hierdurch schwindet ihre Sonderstellung, welche sie bisher in der Theorie innehatte insofern, als sie nun dem Wesen nach zur angewandten Preistheorie wird, die es nun zu erklären hat, in welcher Weise die Unterschiede in der Ausrüstung mit Produktionsfaktoren zu verschiedenen Preisen an verschiedenen Orten führen und wie sich auf dieser Grundlage die Gleichgewichtsverhältnisse auswirken.

Ein grosser Fortschritt liegt in dieser Betrachtungsweise. Vor allem schwindet jene Exterritorialität der Aussenhandelstheorie, welche sie bei den Klassikern dadurch genoss, dass sie als durch die Unbeweglichkeit der Produktionsfaktoren über die Landesgrenzen bestimmter Sonderfall der Preisbildung betrachtet wurde. Nicht als Ausnahme, sondern geradezu als Ausfluss der allgemeinen Preisgesetze und ihrer Grundtendenz, des Strebens nach Gleichgewicht, wird nun der Aussenhandel erklärt. Es ist kein selbständiges Gesetz der komparativen Kosten mehr nötig, denn jeder Warenaustausch, sei es im Inneren des Landes oder im Ausland, beruht auf derselben Grundlage: auf der Ungleichheit der Preise, die durch Ungleichheit der Produktionsbedingungen hervorgerufen wird und durch das Streben nach Gleichgewicht, welches das Nutzenmaximum ergibt. Aber die Aussenhandelstheorie wird durch diese Auffassung nicht nur in die allgemeine Preistheorie einverleibt, sondern gleichzeitig auch mit der Standorttheorie verbunden, welche die Hauptstütze für die Erklärung der Ungleichheit der Preise in verschiedenen Gebieten bildet. Es sei mir gestattet, hier darauf hinzuweisen, dass ich in meiner „Theoretischen Volkswirtschaftslehre“ (Leipzig, 1927.) schon diesen Weg beschritten habe, indem ich — obzwar unter Aufrechterhaltung des Gesetzes von den komparativen Kosten — die Aussenhandelstheorie ebenfalls auf die Standortlehre zu stützen versuchte. *Ohlin* benützt die Standortlehre zu einer wichtigen Erweiterung der Aussenhandelstheorie, indem er die Bewegung

der Produktionsfaktoren in seine Untersuchungen einbezieht und zeigt, dass die Preisunterschiede auch hier ihre Wirkung tun. Die mit reichlichem Tatsachenmaterial plastisch gestalteten diesbezüglichen Ausführungen sind besonders anziehend. Das Buch erstreckt sich auch auf das Spiel des Ausgleichsmechanismus der Zahlungsbilanz. Ohne weiter hierauf eingehen zu können, soll nur darauf hingewiesen werden, dass es seine allgemeine preistheoretische Grundlage mit sich bringt, dass *Ohlin* sich bei der Erklärung des Ausgleichmechanismus von den Einseitigkeiten der monetären Auffassung fern zu halten weiss und vielmehr nachzuweisen trachtet, dass der Goldmechanismus bei entwickeltem Bankwesen nicht mehr jene primäre Rolle spielt, welche ihm die Klassiker zuwiesen. Wer den an neuen Gesichtspunkten reichen Inhalt des Buches überblickt, wird den Anspruch des Autors, dass es sich in seinem Buche bloß um „a restatement of the essentials of the old theory“ (S. 571.) handelt, entschieden als zu bescheiden empfinden.

Der zweite wichtige Beitrag zur Theorie des Aussenhandels, der hier besprochen werden soll, das Buch *Haberler's*, berührt sich mit dem Werke *Ohlin's* im Bestreben, zu zeigen, dass die klassische Theorie ihre Gültigkeit auch dann nicht verliert, wenn die Arbeitswerttheorie fallen gelassen wird. Auch sonst finden sich manche Berührungspunkte und Übereinstimmungen in beiden Werken. Der Aufbau und zum Teil auch die Problematik von *Haberler's* Buch ist jedoch grundverschieden von jenem des *Ohlin's*chen Werkes.

Was zunächst den systematischen Aufbau betrifft, geht *Ohlin* von den Erscheinungen des Warenaustausches aus, und gelangt später zur Rolle des Geldmechanismus, den er insbesondere im Zusammenhang mit den Kapitalbewegungen untersucht, während *Haberler* das Hauptstück der klassischen Theorie in der Herausarbeitung des internationalen Geldmechanismus erblickt, oder wenigstens es für zweckmässig hält, die Theorie des internationalen Handels mit der Erörterung dieses Mechanismus zu beginnen und erst dann auf die reine Theorie, oder vielleicht genauer, auf das engere Problem der Warenbewegung einzugehen. Aber nicht nur der Reihenfolge, sondern auch dem Umfange nach überwiegt der geldtheoretische Teil, der allerdings auch die Fragen der Zahlungsbilanz und des einseitigen Transfers umfasst. Besonders interessant wird in diesem Abschnitt das Problem der Kaufkraftparität behandelt. Der als „reine Theorie des internationalen Handels“ überschriebene Teil umfasst kaum 60 Seiten. Es ist in seiner Problematik nicht, wie *Ohlin's* Buch, auf die Standortlehre zugespitzt und nimmt im Unterschiede zu *Ohlin*, die Theorie der komparativen Kosten zum Ausgangspunkt. Besonders eingehend und anregend wird hier das Problem der Ertragsgesetze hineingearbeitet. Wie bei *Ohlin*, tritt auch hier dann das Bestreben hervor, die Theorie des Aussenhandels in die allgemeine Theorie des Gleichgewichtes hineinzuarbeiten und so unser heutiges erweitertes Wissen für die Theorie des internationalen Handels fruchtbringend zu verwerten.

Straffer und umfassender als *Ohlin*. behandelt *Haberler* den handelspolitischen Teil, der hier von der Höhe der Theorie sehr anziehend und systematisch ausgearbeitet wird. Er sollte von jedermann gelesen werden, der sich an zollpolitische Fragen heranwagt.

Im übrigen ist Haberler's Buch der Sammlung entsprechend, in welcher es erschienen ist, ein Handbuch, während Ohlin die Ergebnisse seiner langjährigen Studien als Sonderbeitrag zum Problem des Aussenhandels zusammenfasst und insbesondere die Wanderung der Produktionsfaktoren im Anschluss an das allgemeine Preisproblem und das Standortproblem herauszuarbeiten trachtet.

W. H.

Einzelbesprechungen.

Spann, Othmar: Kämpfende Wissenschaft. Jena, 1934. G. Fischer. 254 S.

Die in diesem Bande enthaltenen 18 Aufsätze recht mannigfaltigen Inhalts sind neue Beweise einerseits für den ausserordentlichen geistigen Reichtum des berühmten Verfassers, andererseits für die Produktivität seiner methodischen Grundprinzipien. Spann ist, wie er das selbst zugesteht, in erster Reihe Metaphysiker und der grösste Wert seiner Tätigkeit liegt unzweifelhaft in seinen intuitiven philosophischen Erkenntnissen. Zum Verständnis und Genuss seiner Werke ist die Übernahme seines Verfahrens unerlässlich. Dies mag für diejenigen, die die Vernunft der Intuition vorziehen, befremdend sein; jedenfalls hat aber die Romantik den Vorzug, dass sie die Geheimnisse des Lebens mit einer der Kunst ähnlichen, einheitlichen, lebensstarken Vollkommenheit aufdeckt.

Dionys v. Kisléghi-Nagy.

Matheovits, Franz: Internationale Sozialpolitik. Bd. I.: Sozialpolitische Organisation. (Bd. II: Sozialpolitische Gesetzgebung. Szombathely, 1934. Selbstverlag des Verfassers. 359 + 472 S. (In ungarischer Sprache.)

Das grossangelegte Werk ist in der Reihe der Veröffentlichungen des Völkerrechtlichen Instituts der Universität Pécs erschienen. Sein Wert liegt in erster Reihe in seinem enzyklopädischen Charakter. Es gibt ein einheitliches, aber alle Detailfragen umfassendes Bild der seit dem Ende des Weltkrieges entfalteten, auf eine Vereinheitlichung des Arbeiterschutzes gerichteten vielseitigen Tätigkeit, die sowohl aus politischem, sozialem und rechtlichem, wie aus volkswirtschaftlichem Gesichtspunkte eine Neuerung ist. Der Verfasser bearbeitete das umfangreiche Material mit viel Fleiss, viel Empfänglichkeit für die wesentlichen Probleme und einer grossen juristischen, historischen und sozialpolitischen Erudition. Er verzichtet auf eine Kritik der heutigen Wirtschaftsordnung, die die Sozialpolitik ins Leben gerufen hat und gibt, das Postulat des sozialpolitischen Staates akzeptierend, eine Darstellung der konkreten Massnahmen und Ereignisse. Unter diesen konkreten Tatsachen ist die von den Pariser Friedensverträgen geschaffene internationale sozial-

politische Organisation die wichtigste. Der Verfasser erblickt den Wesenszug der nachkriegszeitlichen Sozialpolitik in ihrem eigenartigen rechtlichen Charakter. Im ersten Bande befasst er sich mit der Entstehung und dem Inhalt der sozialpolitischen Bestimmungen der Friedensverträge und gibt eine Darstellung der Verfassung der internationalen Arbeitsorganisation. Der zweite Band ist der sozialpolitischen Rechtsgebung gewidmet: den internationalen Arbeitskonferenzen, ihrer Geschichte, ihren Verhandlungen und ihren Ergebnissen, ferner der sozialpolitischen Gesetzgebung der einzelnen Mitgliedstaaten, also dem weiteren Schicksal der Beschlüsse und der Vorschläge der internationalen Konferenzen.

Dionys v. Kisléghi-Nagy.

Täuber, Walter: Geld und Kredit im Mittelalter. Berlin, 1933. C. Heymanns Verlag. 361 S.

Täubers Untersuchungen sind nicht nur für den Wirtschaftshistoriker von Interesse, sondern auch für den Geldtheoretiker. Täuber ist nämlich bestrebt, die Antwort auf die Frage zu finden, ob die Knapp'sche Geldtheorie historisch gerechtfertigt werden kann, ob Knapp mit der Behauptung, dass der Staat die Schulden schon in den ältesten Zeiten als nominell aufgefasst hat, ebenso wie vor kurzem in der Inflation, recht hat. Seine Untersuchungen führen zu dem Ergebnis, dass die Auffassung des Mittelalters über die Geldschulden aus geldtheoretischem Gesichtspunkte indifferent war. In der mittelalterlichen Geldgeschichte lässt sich kein Fall eines Überganges zu einer neuen Valuta nachweisen, in dem der Staat den Ausdruck der in alter Valuta entstandenen Geldschulden in neuen Geldeinheiten festgesetzt hätte.

Alexander Gyömréy.

Gleitze, Bruno: Statistisches Lexikon. Tübingen. Mohr, 1935. VIII. 464. S.

Wer den Titel und die Anzeige dieses Wörterbuches liest, glaubt darin eine lexikalische Bearbeitung nicht nur von statistischen Zahlen, sondern auch eine kurze Darstellung der statistischen Methodologie zu finden. Das Büchlein erfüllt diese Hoffnung nicht. Von den methodologischen Fragen, sowie von der Geschichte der Statistik ist im Büchlein keine Rede. Es bietet eben nur statistische Zahlen und auch hier eingehendere Angaben nur bezüglich Deutschland. Somit bietet es dem Wesen nach nur ein lexikalisch geordnetes Tabellenwerk, ohne auf die wirklichen Fragen der modernen Statistik einzugehen.

H.

Kovero, J.: Some views on marginal utility and the theory of taxation. Helsinki 1933. Helsingin Uusi Kirjapaino Osakeyhtiö. 103 S.

Die Studie unterzieht die Begründung für das Ausmass der Besteuerung in den verschiedenen Entwicklungsphasen der Staats- und Steuerlehre aus sehr mannigfaltigen Gesichtspunkten einer tiefgreifenden Untersuchung. Ein besonderes Gewicht legt der Verfasser auf das Verhältnis zwischen Grenznutzentheorie und Steuerlehre. Seine Kritik ist an diesem Punkte ausserordentlich scharf und obzwar seine Methode nicht immer genügend durchdacht ist, so bleibt sie doch stets konstruktiv. Kovero geht, ebenso wie vor 40 Jahren Cohen Stuart, noch immer von einer Funktion der Nutzenabnahme aus, bei der die sog. Flexibilität unverändert ist, — die neuesten, auf breitangelegten statistischen Aufnahmen fussenden Untersuchungen lassen jedoch die Annahme der unveränderlichen Geldflexibilität als unhaltbar erscheinen.

Koloman Kádas.

Eber, Ernst: Rationelle Bodenpolitik. Budapest, 1935. 79 S. Volkswirtschaftliche Bibliothek. Bd. 17. (In ungarischer Sprache.)

Es ist dies ein nicht nur sehr aktuelles, sondern auch sehr ernstes Buch, das auf sehr viele wichtige praktische Gesichtspunkte hinweist, die besonders heute von manchen irrationalen Zielsetzungen ausser acht gelassen werden. Er beweist anhand von statistischen Zahlen, dass zwischen Bevölkerungswachstum und Bodenbesitzverteilung kein ausgesprochener Zusammenhang besteht, ferner, dass der intensiv betriebene Grossgrundbesitz mehr Verdienern Unterkunft bietet als dieselbe Bodenfläche in parzelliertem Zustand. Er weist auf die ungünstige Wirtschaftslage der Kleingrundbesitzer hin, und stellt die Frage, ob es ratsam wäre, neue Bevölkerungsschichten in diese Lage zu bringen. Er befasst sich mit denjenigen Meinungsäusserungen über die innere Kolonisation der Vorkriegszeit, die die Schwierigkeiten der Siedlungsaktion betonten und sich für eine Parzellierung einsetzten; auch er schliesst sich dieser Meinung an. Über die sanguinischen Pläne betreffend die Finanzierung der Siedlungsaktion äussert er sich skeptisch. Er betont die Notwendigkeit der Forderung des landwirtschaftlichen Fachunterrichts und des Genossenschaftswesens und stellt das Kleinpachtsystem als eines der besten Mittel der Erziehung der besitzlosen Landbevölkerung zur wirtschaftlichen Selbständigkeit hin. Schliesslich macht er noch Vorschläge für die Urbarmachung gewisser heute unfruchtbarer Gebiete für die Zwecke der Bodenreform.

Ladislav Lipták.

Bernát, Julius: Die Grundlastenablösung in Ungarn während des Absolutismus. Budapest, 1935. Kgl. Ung. Universitätsdruckerei. 295 S. (In ung. Sprache.)

Das Buch behandelt die nach dem Zusammenbruch des Freiheitskampfes von 1848/49 von der absolutistischen österreichischen Regierung in Ungarn durchgeführten agrarpolitischen Massnahmen, die die Regelung der infolge der Bauernbefreiung und der Aufhebung des Urbarsystems im Jahre 1848 entstandenen neuen Rechts- und Wirtschaftslage bezweckten. Das vom Verfasser bearbeitete archivalische Material zeigt, dass die österreichische Regierung an die vom ersten ungarischen Ministerium eingeleiteten Reformen anknüpfte und diese zu Ende führte. Bernát stellt aber auch fest, dass die getroffenen Massnahmen zahlreiche Mängel hatten, die einerseits zur Verarmung der früheren Grundbesitzer, andererseits zur wirtschaftlichen Schwächung der Bauernschaft führten.

Ladislau Gesztetyi-Nagy.

Barankay, Ludwig: Die Entwicklung der Theorie der Fachausbildung. Budapest, St. Stephans-Gesellschaft. 212 S. (In ungarischer Sprache.)

Mit Freude begrüßen wir dieses Buch, dass diejenige neue pädagogische Richtung vertritt, die „die schöpferische Kraft zur Aktivität anspornende Bewegung der eine ideale Harmonie bedeutenden Ruhe des Klassizismus vorzieht“. Unser Zeitalter ist eine Übergangsperiode, eine Zeit der Entwicklung — sagt der Verfasser — und die Pädagogik muss auf die veränderte Lage Rücksicht nehmen. Sie muss sich die Frage stellen, ob die berufliche Gliederung und das moderne Wirtschaftsleben, das die Lebenseinrichtung eines jeden Einzelnen unmittelbar berührt, keine erzieherischen Werte beinhalten, die eine realistische Pädagogik verwerten müsste. Von dieser These ausgehend, gelangt er zu einer starken Betonung des Arbeitsethos und des Berufsethos, als moderner pädagogischer Ideale.

Beatrix Takaró-Gáll.

Bibliographie der ersten Jahrhunderte des ungarischen wirtschaftlichen Schrifttums (1505—1805). Hrsg. von der Bibliothek des Kgl. Ung. Landwirtschaftlichen Museums, zusammengestellt von Eugen Dóczy, Emerich Wellmann und Stephan Bakács. Budapest, 1934. Universitätsdruckerei. 354 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Herausgeber dieser wertvollen Bibliographie begnügen sich nicht mit einer einfachen Wiedergabe der Buchtitel, sondern geben bei unklaren Titeln auch eine kurze Inhaltsübersicht und führen auch die Fundorte an. Bei der Auswahl der verzeichneten Werke haben sie die Grenzen sehr weit gesteckt, sie führen nicht nur die

ausgesprochenen wirtschaftlichen Facharbeiten an, sondern auch diejenigen, die sich mit dem ungarischen Boden und dessen Produkten in dichterischer Form befassen. Der dritte Teil des Werkes enthält kurze biographische Skizzen über die Autoren der in der Bibliographie angeführten Bücher, hauptsächlich auf Grund der grossen deutschen und französischen Biographiensammlungen. Zu bemängeln ist jedoch, dass die Arbeit nur die westeuropäische Literatur berücksichtigt, die in slawischen Sprachen erschienene Fachliteratur über Ungarn jedoch gänzlich ausser acht lässt.

Georg Komoróczy.

Bene, Ludwig: Die soziale und wirtschaftliche Lage der Budapester Ingenieure. Budapest, 1934. 126 S. Statistische Mitteilungen. Bd. 71, Nr. 4. (In ungarischer Sprache.)

Die Arbeit erschien im Rahmen einer sowohl aus wissenschaftlichem wie aus praktischem Gesichtspunkte sehr wertvollen Unternehmung des Statistischen Amtes der Stadt Budapest, die sich eine Schilderung der wirtschaftlichen und sozialen Lage der einzelnen Berufszweige zum Ziele gesetzt hat. Die vorliegende wertvolle Studie fusst auf einer sehr intensiven statistischen Aufnahme, die alle in Budapest lebenden Ingenieure erfasst. Sie gibt Aufschluss über die demographischen Verhältnisse der Budapester Ingenieure, über ihre Fachausbildung, ihre berufliche Beschäftigung, über ihre Arbeitszeit, ihre Einkommens- und Wohnungsverhältnisse, über die Arbeitslosigkeit im Kreise der Ingenieure usw. Die Angaben über die wirtschaftlichen Verhältnisse der Ingenieure ergeben ein recht düsteres Bild über die Lage dieser Berufsgruppe.

Ladislau Grossmann.

Nagy, Iván: Das Ungartum der fünf Erdteile. Budapest, 1935. „Magyar Szemle“. 80 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser steckte sich das Ziel, eine statistische Zusammenstellung aller auf der Erde lebenden Ungarn zu geben, ferner zu untersuchen, wie sich die ca 4 Millionen Auslandsungarn über die Erde verteilen, was für Einrichtungen sie zur Pflege ihres Volkstums aufrechterhalten und wo die Aufgaben des Mutterlandes in bezug auf die Kräftigung ihres völkischen Bewusstseins liegen. Es gelang ihm, seine Aufgabe restlos zu lösen; seine Arbeit muss sowohl aus statistischen wie auch aus soziographischem Gesichtspunkte als vorzüglich bezeichnet werden.

Ladislau Zelovich.

Krausz, Stephan: Zollast und Warenverkehr. Budapest, 1934. Ungarische Gesellschaft für Sozialwirtschaft. 63 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser hat sich die Aufgabe gestellt, die verschiedenen Wirkungen der Zölle und die Beeinflussung der Einfuhr durch diese klarzulegen, um für die Untersuchung der Wirkungen der Zollpolitik im allgemeinen einen Ausgangspunkt zu gewinnen. Er gibt vor allem eine systematische Übersicht der Wirkungen der Zölle und gliedert diese in zwei Hauptgruppen: die unmittelbaren Wirkungen, wie die Gestaltung der Zolleinnahmen, der Zollast und der Einfuhr und die mittelbaren Wirkungen, die er wiederum in mehrere Untergruppen einteilt. Als Wirkungen ersten Grades bezeichnet er diejenigen Verschiebungen, die sich bei den zollgeschützten Produktionszweigen einstellen, als Wirkungen zweiten Grades die sozialen Folgen der Zollpolitik (Lohnhöhe, Beschäftigungsgrad) und den Einfluss, den diese auf den Verbrauch ausübt, als Wirkungen dritten Grades die Verschiebungen in der Einkommenverteilung und im Verhältnis der wirtschaftlichen Faktoren zueinander. Die Wirkungen der Zölle können freilich aus dem verworrenen Gewebe des Wirtschaftslebens nie gänzlich säuberlich und restlos herausanalysiert werden; die Methode jedoch, mit der Krausz sich diesem Ziele zu nähern versucht, ist sehr fruchtbar und wird noch gute Dienste leisten.

Zoltán Sidó.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Mai 1935.

Inhaltsauszüge.

Das volkswirtschaftliche System Akusius von Navratil's.

Der Volkswirtschaftler unserer Zeit steht vor einem schwierigen Problem, wenn er im heutigen Gedränge neuer Gedanken an die Aufgabe schreitet, sein Wissen zu einem System zu verarbeiten. Die beschauliche Ruhe, in welcher der Nationalökonom noch vor einigen Jahrzehnten seine Gedanken zu einem System ordnen konnte, ist durch eine Unrast der Gedanken verdrängt, die neue Stützpunkte für die Theorie sucht und alles in einem neuen Lichte zu erblicken trachtet. Die Volkswirtschaft, das Erkenntnisobjekt unserer Wissenschaft selbst ist in eine Epoche hineingeraten, in welcher so manches eine Umwandlung durchmacht, was vor einigen Jahrzehnten noch als unwandelbar betrachtet wurde. Ist es bei diesem Stande der Dinge nicht an der Zeit, auch das theoretische Gerüst unserer Wissenschaft umzubauen und auf neue Grundlagen zu stellen?

Akusius von Navratil, dessen erster Band (Nationalökonomie I.) hier besprochen werden soll, verneint zwar diese Frage nicht ausdrücklich, doch lässt der Inhalt des Buches darüber keinen Zweifel, dass der Verfasser unser bisheriges Gerüst der nationalökonomischen Theorie für genügend tragfähig hält auch dem Ansturme neuer Gedanken standzuhalten. Bei weitem kein Feind neuer Gedanken, wo sie unser Wissen wirklich befruchten, wird er durch seine Gabe eines scharfen Kritizismus davon zurückgehalten, errungenes Wissen für unsicheres Tasten nach neuen Gesichtspunkten in den Schutt zu werfen. Er betrachtet die Wirtschaft und ihre höhere Entwicklungsstufe, die Volkswirtschaft in ihren Grundlagen, die ihrem Wesen entspringen und in ihrem Aufbaue Wesenszüge widerspiegeln, die von der Wandelbarkeit der Zeiten unberührt bleiben.

Sein System gründet sich auf die Unterscheidung der *elementären und sekundären Erscheinungen der Wirtschaft* und erhält hierdurch einen soliden Einbau in jene Grundlagen der Wirtschaft, welche durch die Natur und die Entwicklung der Technik gegeben sind. Sie bilden die eigentlichen Grundlagen der Wirtschaft, die auch durch den Wandel der Ideenrichtungen und durch die Änderung der höheren Zielsetzungen der Gesellschaft nicht berührt werden können, da sie z. T. naturbestimmt, z. T. aber — insofern sie mit der Eigenart der Wirtschaft zusammenhängen, — wesensbestimmt sind. Als Wirtschaft bewahrt die Volkswirtschaft ihre Eigenart auch unter Einwirkung historisch-rechtlicher Kategorien und sie bleibt gewissen Notwendigkeiten untergeordnet, die sich aus dem Wesen des wirtschaftlichen Tatbestandes ergeben.

Die starke Betonung der wirtschaftstechnischen Grundlagen, sowie der sich aus dem Wesen der gesellschaftlichen Verbundenheit ergebenden Fundamentaltatsachen der Wirtschaft ermöglichen es *Navratil* — trotz mancher Wandlungen im Gefüge der Volkswirtschaft — im wesentlichen an den bisherigen Kategorien unserer Theorie festzuhalten. Sie ermöglichen es ihm auch die neueren Anregungen unserer Wissenschaft in seinem System zwanglos unterzubringen, was freilich auch dadurch erleichtert wird, dass es sich in seinem Buche nur um die Theorie, nicht auch um die Wirtschaftspolitik handelt.

Der erste Band umfasst die Lehre vom Verbrauch, mit welcher begonnen wird, dann die Lehre von der Produktion und die Preistheorie, in welche die Theorie des Aussenhandels, sowie des Kredits — selbstverständlich auch die Geldlehre — in sehr glücklicher Weise hineingearbeitet sind. Besonderes Gewicht kommt im System *Navratils* der Analyse der Produktionsfaktoren sowie der Ertragslehre zu. Durch eine breitere Entfaltung dieser Teile der Theorie soll das Überwuchern der verkehrswirtschaftlichen Gesichtspunkte in der Theorie vermieden und die technische Bedingtheit der Wirtschaftsvorgänge betont werden. Sorgfältig wird in diesem Teil die Beschaffenheit und die Rolle der einzelnen Produktionsfaktoren geprüft und das Ergebnis zu einer gut fundierten Ertragslehre verarbeitet, deren Wesen dahin zusammengefasst werden kann, dass bei keiner Produktion nur ein Ertragsgesetz zur Wirkung kommt, sondern stets der steigende und der sinkende Ertrag, usw. in der Weise, dass zu Beginn der steigende, später der sinkende Ertrag die Oberhand gewinnt. Beherrscht wird die Ertragsgestaltung durch die Eigenschaften der beiden sachlichen Produktionsfaktoren, näm-

lich durch jene des Naturfaktors und des Kapitals. Die grössere oder kleinere Rolle, welche der eine oder der andere dieser Faktoren bei einer Produktion spielt, wird für die Ertragsgestaltung entscheidend.

Aus der Grundeinstellung des Navratil'schen System folgt es, dass im wesentlichen am materiellen Kapitalbegriff festgehalten wird. Doch ist der Kapitalbegriff Navratil's ein Funktionsbegriff, welcher am Produktionsbegriffe orientiert ist. Freilich bleibt er jenen Bedenken ausgesetzt, die sich gegen jede materielle Fassung des Kapitalbegriffes erheben.

In der Kredittheorie, welche sich gründlich mit den neueren Gedanken über Kreditschöpfung und ähnliches auseinandersetzt, ist es N., der sich früher im allgemeinen gegen die Kreditschöpfungslehre wandte, gelungen, Formulierungen zu finden, die viel Verständnis für die neueren Gedanken auf diesem Gebiete zeigen und alte und neue Gesichtspunkte einander ziemlich nahe bringen.

Wie das ganze System *Navratil's*, durchzieht auch seine Ausführungen über das Preisproblem ein realistischer Zug. Der Verfasser begnügt sich nicht damit die allgemeinen Grundgesetze der Preisgestaltung vorzutragen, sondern er trachtet möglichst nahe an die Vielseitigkeit des Lebens heranzurücken und das Verständnis für die Mannigfaltigkeiten der Preisbildung zu wecken. Dass es ihm hierbei gelingt auch die Vorgänge des Aussenhandels in diesem Zusammenhange zu beleuchten, wurde schon bemerkt. Es scheint mir dies ein glückliches Beginnen zu sein, das auch den neueren einschlägigen Bestrebungen unserer Wissenschaft entgegenkommt.

Im Ganzen zeigt das Buch Navratil', wie weitgehend die bisherigen Ergebnisse unserer Wissenschaft auch für die künftige Entwicklung verwertbar sind.

Wolfgang Heller.

Der natürliche Zins als Grenzproduktivität der Ersparnisse.

In der Arbeit werden zunächst die Vorbedingungen dafür besprochen, dass es in einer fortschreitenden Wirtschaft einen positiven natürlichen Zinsfuss gebe, d. h., dass die Investitionskurve die Ersparniskurve schneide und dass beide Koordinaten des Schnittpunktes positiv seien. Dann wird die Frage untersucht, wie weit der Satz, wonach dieser Schnittpunkt (natürlicher Zins) die Grenzproduktivität der Ersparnisse angibt, zutrifft. Gegen die rein dialektische Begründung der Grenzproduktivitätstheorie wurde bekannt-

lich der Einwand erhoben, dass die Summe der den einzelnen Faktoren nach dieser Theorie zuzurechnenden Anteile mehr ausmacht als das Produkt (Aftalion und andere). Es lässt sich aber mathematisch nachweisen, dass dieser Einwand irrig ist wenn man zu einem und demselben Faktor technisch gleichwertige produktive Einheiten rechnet und wenn alle Betriebe von optimaler Betriebsgrösse sind. Unter diesen Bedingungen ist die Summe der den einzelnen Faktoren im Sinne der Grenzproduktivitätstheorie zuzurechnenden Anteile bei freier Konkurrenz dem Produkte gleich, bei Monopol geringer als das Produkt.

Es kann hinzugefügt werden, dass die Zusammensetzung des Faktors Kapital aus gleichwertigen produktiven Einheiten bei geldtheoretischem Gleichgewicht (Marktzins = natürlicher Zins) gegeben ist, sobald man solche Teilchen als Einheiten definiert, die als Realkapital die gleichen Herstellungskosten haben. Es lässt sich nämlich zeigen, dass solche Teilchen bei geldtheoretischem Gleichgewicht auch den gleichen Kapitalwert haben müssen.

Schliesslich wird darauf hingewiesen, dass die Grenzproduktivitätstheorie zwar einen wesentlichen Zusammenhang klärt, der zwischen den Preisen der Faktoren und ihrer Produktivität besteht, aber die Errechnung des Gleichgewichtes aus elementaren Daten als die Faktorenpreise, nicht ermöglicht. Die Grenzproduktivität einer bestimmten Menge eines Faktors hängt nämlich u. a. von der gleichzeitig verwendeten Menge der übrigen Faktoren ab. Um zu errechnen, wie gross die mit einer bestimmten Menge eines Faktors am rationellsten zu kombinierenden Mengen der übrigen Faktoren sind, muss man eine Reihe von Daten kennen, darunter die Angebotskurven aller Faktoren. Kennt man aber die Angebotskurven der Faktoren und die verwendeten Mengen, so kennt man auch die Faktorenpreise, ohne Zuhilfenahme der Grenzproduktivitätstheorie.

Wilhelm Fellner.

Reformprobleme des Kreditwesens.

Welche Störungen stellten sich im Kreditwesen oder in Zusammenhang mit diesem ein und was geschah im internationalen Wirtschaftsleben im Interesse der Beseitigung dieser Störungen? — diese Fragen haben in der gegenwärtigen Krise gesteigerte Wichtigkeit gewonnen. Vom volkswirtschaftlichen Gesichtspunkte aus muss denjenigen Störungen eine besondere Bedeutung beigemessen werden, die ihre Ursachen im Mechanismus der Kreditorganisation selbst haben. Die schwersten Erschütterungen des Kreditwesens

während einer Krise entspringen dem Umstand, dass die von den Banken gewährten Kredite nicht dieselben sind und nicht unter denselben Bedingungen weitergegeben werden, unter denen die Banken sie empfangen haben. Wir wollen hier das Problem der Kredit- bzw. Geldschöpfungsmöglichkeiten der Banken nicht berühren, sondern uns nur mit der Frage der kurz- und langfristigen Kredite befassen. Im Wirtschaftsleben der Nachkriegszeit stellten sich in dieser Beziehung Strukturänderungen von grundlegender Bedeutung ein. Das Angebot an langfristigen Darlehen ging besonders in den Staaten, die eine Inflation durchgemacht haben, wesentlich zurück und die politischen und wirtschaftlichen Unruhen der Gegenwart tragen zu der Verschärfung der Lage noch bei. Andererseits bewirken die Strukturänderungen der Produktion eine dauernde Steigerung der Nachfrage nach langfristigem Kredit. Für die Beurteilung der Kurz- bzw. Langfristigkeit eines Kredites sind nicht die rechtlichen Geschäftsbestimmungen massgebend, sondern wirtschaftliche Gesichtspunkte: der Zweck der Inanspruchnahme des Kredits und die Rolle, die die zur Sicherung des Darlehens dienenden Vermögensobjekte aus dem Gesichtspunkte der Kontinuität der Produktion spielen.

Die kreditumformende Tätigkeit der Banken — also die zeitliche Diskrepanz zwischen den von ihnen in Anspruch genommenen und den von ihnen gewährten Krediten, die unter normalen Verhältnissen zu keinen besonderen Störungen führt, — kann in Krisenzeiten grosse Schwierigkeiten verursachen. Dies war auch im Jahre 1931 der Fall. Die erwähnte Diskrepanz spielte bei der Heraufbeschwörung der Kreditkrise in Deutschland und Österreich eine wichtige Rolle; aber auch in Italien wurden weitgehende Sanierungsaktionen benötigt, — die industriellen Beteiligungen der Banken mussten von verschiedenen Amortisations- und Finanzierungsinstituten, die der Staat ins Leben rief, übernommen werden. Von noch grösserem Interesse aber, als die finanziellen Massnahmen, die zur Unterstützung der Kreditorganisation in Österreich, Deutschland, Italien, Frankreich und den Vereinigten Staaten getroffen wurden, sind diejenigen Versuche, die eine Beseitigung der Gefahr einer Wiederholung in der Zukunft im Auge haben. Es wird versucht, eine Trennung der Depositen- von den Emissionsbanken nach englischem und französischem Muster durchzuführen; in den Vereinigten Staaten und in Belgien wurden Massnahmen in dieser Richtung getroffen, in kapitalarmen Ländern kann jedoch an diese Lösungsmöglichkeit nicht gedacht werden. Da die Krise besonders auf dem Gebiet der Liquidität der Banken zu grossen Schwierigkeiten

führte, sind mannigfaltige Versuche zur gesetzlichen Regelung der Liquiditätsfrage gemacht worden, — es wurde entweder der Liquiditätsprozentsatz gesetzlich festgelegt, oder — wie in der Schweiz und in Deutschland — die mehr oder minder elastischen Grenzen, zwischen denen dieser sich bewegen darf, bestimmt.

Ernst György.

Kleinere Beiträge.

Internationaler Kredit, Autarkie und Merkantilismus.

Es war kein Zufall, dass das Wiederaufleben des merkantilistischen Geistes mit dem Zusammenbruch des internationalen Kredits zeitlich zusammenfiel. Es muss betont werden, dass die neueste revolutionäre Entwicklung auf dem Gebiete der Handelspolitik (seit dem Sommer 1931) grösstenteils von dem verheerenden Zusammenschrumpfen des internationalen Kreditverkehrs und von der Stockung im Zinsendienst verursacht wurde. Letzten Endes waren es die schweren Störungen der internationalen Kreditorganisation, die das Vordringen der autarkischen Propaganda und der autarkischen Praxis ermöglichten. Die finanzielle Autarkie ist eine Voraussetzung des Sieges des extremen Nationalismus, erst sie ermöglicht das Zusammenfassen der nationalen Kräfte, die zentrale Kontrolle des Wirtschaftslebens und die Manipulierung des Geldes. Gut ausgebaute internationale Kreditverbindungen dulden eine solche Kontrolle, eine solche Manipulation nicht, — und vor der Gefahr, durch Kontrollmassnahmen das Kreditgebäude zum Zusammenbruch zu bringen, wäre jede nationale Revolution zurückgewichen. Als aber der Zusammenbruch bereits erfolgt war, stand dem Sieg der Autarkie nichts mehr im Wege.

Man pflegt die heutige Technik der Handelspolitik mit dem Merkantilismus zu vergleichen, — sehen wir einmal zu, inwiefern dieser Vergleich zutrifft. 1. Der Merkantilismus wollte vor allem die Ausfuhr steigern, Kolonialwaren und Edelmetalle einführen und die Industrie fördern, — er wies also eine industrielle und offensive Tendenz auf. Der Protektionismus der Gegenwart strebt nach Selbstversorgung, hauptsächlich was die Rohprodukte anbelangt und nach einer Erhaltung des inneren Marktes, — er ist also vorwiegend defensiven Charakters. 2. Der Merkantilismus musste an der Unzulänglichkeit des Verwaltungsapparates scheitern, — die moderne rationelle, gutorganisierte Bürokratie verfügt über genügende Macht, um die einmal akzeptierten Prinzipien in die Praxis umzusetzen und so müssen die heutigen Vorgänge eigentlich als die

erste Verwirklichung merkantilistischer Prinzipien angesehen werden. 3. Die Industrialisierung, auch die des Merkantilismus, hat einen ausgesprochen progressiven Charakter, — die Rückkehr eines Industriestaates zur Landwirtschaft, die das heutige Streben nach Selbstversorgung mit sich bringt, muss aber sowohl aus technologischem wie aus sozialem Gesichtspunkte¹ als rückschrittlich bezeichnet werden. 4. Der Merkantilismus hat das Hauptgewicht auf die Handelspolitik gelegt, die monetären Methoden mussten infolge des unentwickelten Standes des Geldwesens vernachlässigt werden. Heute verbergen sich hinter dem Protektionismus beinahe in jedem Lande inflationistische Ideen: die Preise sollen auf einem hohen Stand stabilisiert werden; und auch die Handelspolitik bedient sich recht ausgiebig monetärer Mittel. 5. Die moderne Planwirtschaft unterscheidet sich vom merkantilistischen System aber vor allem dadurch, dass während das letztere eine alte Ordnung durch eine neue zu ersetzen trachtete, die erstere die alte Ordnung konservieren und gegen den Sturm neuer Kräfte verteidigen will. Dem Merkantilismus wohnte eine dynamische Kraft inne, das heutige System strebt nach Stabilität, sein Hauptziel ist der Schutz alter, bestehender Interessen.

Melchior Pályi.

Währungspolitik und Konjunktur in Schweden.

Von allen europäischen Industrieländern hatte Schweden am allerwenigsten unter den Wirkungen der Weltwirtschaftskrise zu leiden. Dies ist unter anderem ein Verdienst der schwedischen Währungspolitik, die es mit dem Aufgeben des Goldstandards zuwege brachte, die alten Ausfuhrmärkte des Landes beizubehalten und sogar neue Märkte zu erobern und trotzdem eine grössere innere Deflation zu vermeiden. Im Anfang bereitete zwar die Manipulation der Währung den zuständigen Stellen manche Schwierigkeiten; der Devisenvorrat der Riksbank reichte für eine effiziente Regulierung der Devisenkurse nicht aus (und der Zusammenbruch des Kreuger-Konzerns, der den ruhigen Ausbau der Kreditpolitik störte, verschärfte noch die Lage. Später befestigte sich die Position der Riksbank infolge der günstigen Entwicklung der Zahlungsbilanz und infolge der ausländischen Effektenverkäufe erheblich, der Devisenvorrat nahm zu, so dass kein Mangel mehr an Mitteln zur Beeinflussung der Devisenkurse bestand. Die Steigerung der Ausfuhr und die Liquidität des Geldmarktes reichten jedoch zur Ingangsetzung eines allgemeinen Aufschwungs nicht aus, da die Schrumpfung der Kauf-

kraft infolge der allgemeinen Arbeitslosigkeit hemmend wirkte. Um dem abzuhelpen, setzte die Regierung in den Staatsvoranschlägen für 1933—34 und 1934—35 grosse Summen — über 240 Millionen Kronen — für öffentliche Arbeiten an und gleichzeitig wurden auch Massnahmen im Interesse der Sanierung der Landwirtschaft getroffen. Die Depression dauerte nur vom Anfang 1931 bis zum Herbst 1932, dann setzte schon eine Steigerung der Ausfuhr ein, die während des ganzen folgenden Jahres fort dauerte. Die Besserung der Lage der für den inländischen Markt arbeitenden Industriezweige stellte sich infolge der langsamen Abnahme der Arbeitslosenzahl erst Ende 1933 ein; im Laufe des Jahres 1934 wurde jedoch der Aufschwung allgemein, so dass die Konjunktur sogar den Stand des Jahres 1929 überflügelte.

Eduard Theiss.

Einzelbesprechungen.

Óvári-Papp, Zoltán: Die Wirkungen der Auslandsanleihen auf die Wirtschaftslage der Schuldnerländer. Budapest, 1934. R. Gergely. 232 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser des vorzüglichen, anregenden Buches war bestrebt, das statistische Material über die ungarische und deutsche Auslandsverschuldung möglichst vollständig einzusammeln und auch auf die Berücksichtigung der Literatur legte er ein grosses Gewicht. Auf Grund seines reichen Materials entwickelt er über die Wirkungen der Auslandsanleihen auf die Wirtschaftslage des Schuldnerlandes folgende Theorie. Der inländische Schuldner liefert die Devisen, die ihm die Anleihe eingetragen hat, bei der Notenbank ein und erhält dafür inländische Zahlungsmittel. Der Geldumlauf des Schuldnerlandes wird also ausgedehnt und da dem keine Vermehrung der Gütermenge gegenübersteht, müssen die Preise steigen. Die Handelsbilanz des Landes wird hierdurch „ungünstig“ beeinflusst und das muss so lange andauern, bis im Falle einer Einfuhr von Verbrauchsgütern die Anleihedevisen das Land allmählich wieder verlassen haben, bzw. im Falle einer Einfuhr von Produktivgütern die Expansion der inländischen Produktion und der Gütermenge die Preise wieder herabgedrückt hat. Es ist erwünscht, dass die Entwicklung diese letzterwähnte Richtung einschlägt denn so bleibt ein Teil der Anleihedevisen im Lande und stärkt den Devisenvorrat der Notenbank. — Diese Theorie muss als eine monetäre Theorie der Auslandsanleihen bezeichnet werden. Sie vergisst, dass der Zweck der Aufnahme einer Auslandsanleihe nicht die Aufblähung des inländischen Geldumlaufs, sondern eben die Ermögli-

chung des Ankaufs von ausländischen Waren ist. Ferner ist es keineswegs einleuchtend, warum das Verbleiben eines Teiles der Anleihedevisen im Schuldnerlande auf jeden Fall wünschenswert wäre.

Julius Neubauer.

Soproni, Alexius: Die Lenkung der Landwirtschaft im Deutschen Reiche. Budapest, 1935. Kgl. Ung. Universitätsdruckerei. 295 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser gibt eine vorzügliche Schilderung der grosszügigen und imponierenden Arbeit, die in Deutschland im Dienst der Leitung und Förderung der Landwirtschaft geleistet wird. Er bespricht als erstes die beratende und leitende Tätigkeit der verschiedenen landwirtschaftlichen Fachschulgattungen und geht dann zur Darstellung der staatlichen und freien Organisation der Landwirtschaftsberatung über. Obzwar eine Nachahmung der deutschen Einrichtungen in Ungarn auf manche unüberwindliche Hindernisse stossen würde, so könnte Ungarn von dem deutschen Beispiel doch manches lernen.

Ernst Éber.

Balla, Anton: Die Wirtschaftsgeschichte der neuesten Zeit. Budapest, 1935. Kgl. Ung. Universitätsdruckerei. 315 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch bietet in genussreicher Form eine gute Übersicht über die Wirtschaftsentwicklung der letzten 150 Jahre. Der erste Teil ist der industriellen Revolution (seit dem Ende des 18. Jahrhunderts) gewidmet, der zweite dem wirtschaftlichen Imperialismus vom Jahre 1871 bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Dieser Teil ist in der ungarischen Literatur die erste übersichtliche Zusammenfassung der wirtschaftlichen Vorgänge dieser drei Jahrzehnte. Der dritte Teil befasst sich mit dem Wirtschaftsleben des 20. Jahrhunderts, — er enthält eine ausführliche Darstellung der wirtschaftlichen Rüstungen für den Krieg. Die wirtschaftlichen Vorgänge während des Krieges werden nur flüchtig gestreift, der Schwerpunkt der Darstellung liegt hier in der Schilderung der Nachkriegsentwicklung.

Eugen Horváth.

Cs. Szabó, Ladislaus: Franklin Delano Roosevelt. Budapest, 1935. „Válasz.“ 51 S. (In ungarischer Sprache.)

Die kleine Studie gibt eine gute Übersicht der Roosevelt'schen Reformpolitik. Der erste Teil ist einer sozialpsychologischen Untersuchung der Vorgeschichte der Reformen gewidmet, worauf dann eine Besprechung der einzelnen Massnahmen folgt. Die Schluss-

folgerungen des Verfassers sind etwas zu pessimistisch und kritisch; er gibt — mit Unrecht — nicht zu, dass die bisherigen Massnahmen eine organische Einheit bildeten und die Umrissse eines wohl-durchdachten Planes, einer konsequenten Konzeption, erkennen liessen.

Eugen Andreich.

Bericht über die Tätigkeit des Landesvereins für Kreditorenschutz im Jahre 1934. Budapest, 1935. 40 S. (In ungarischer Sprache.)

Der erste Teil des Berichtes schildert auf Grund des statistischen Materials der Budapester Gerichte die Gestaltung der Kredit-sicherheit im vergangenen Jahre und gelangt zu dem Ergebnis, dass die Zahlungsfähigkeiten, verglichen mit den Jahren 1930—1932 wesentlich zurückgegangen sind und der Risikoindex bei den Ausleihungen unterhalb von 1% blieb. Der zweite Teil befasst sich mit den Problemen der ungarischen Kreditorganisation und stellt fest, dass das noch immer nicht liquidierte System des Schuldnerschutzes bei den Auslandskrediten und den Schulden der Landwirtschaft zu einem Einfrieren der Kredite geführt hat. Was die Regelung der Verschuldung der Landwirtschaft betrifft, setzt sich der Bericht für eine individuelle Behandlung der einzelnen Schuldner ein. Auf diesem Wege könnte das heutige System des allgemeinen Debitorenschutzes abgebaut werden, was den zahlungsfähigen Landwirten vor denen das heutige System die Kreditquellen ebenfalls versperrt, zugute kommen würde. Schliesslich weist der Bericht darauf hin, dass im vergangenen Jahre die Warenkredite eine steigende Tendenz zeigten und dass die Auslandsverschuldung, die Ende 1931 4.3 Milliarden erreichte, bis Ende 1934 auf 2.5—2.6 Milliarden zurückgegangen ist.

Stefan Lautenburg.

Bräutigam, Harald: Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus. 2. Auflage. Berlin, 1933, Carl Heymanns Verlag. 116 S.

Bräutigam will den wirtschaftlichen Forderungen des Nationalismus eine theoretische Basis geben und gleichzeitig die Mittel der Verwirklichung dieses Programms zeigen. Das wichtigste von ihm behandelte Problem ist die Frage: wenn der Nationalismus die arbeitsteilige, erwerbswirtschaftliche, auf der Geldrechnung fussende Organisation des Kapitalismus akzeptiert, welche Rolle dann in diesem System dem Kapital eingeräumt werden soll. Seine theoretischen Ausführungen sind sehr gründlich und sorgfältig ausgearbeitet, seine praktischen Vorschläge schienen jedoch schon etwas in der Luft zu schweben.

Beatrix Takaró-Gáll

Donner, Otto: Geld und Konjunktur. Beiträge zur gegenwärtigen Wirtschaftspolitik. Berlin, 1934. C. Heymann. 80 S.

Der Verfasser macht den recht interessanten Versuch, die Ergebnisse des staatlichen Interventionismus der letzten Jahre wissenschaftlich zu verarbeiten. Er geht von der Keynes'schen Feststellung aus, dass der Glaube an die automatische Goldwährung erschüttert ist und dass sich hieraus logischerweise die Forderung nach einer elastischen Wechselkurs-Politik ergibt. Eine solche ist jedoch nur dann möglich, wenn der Staat über die unbeschränkte Macht verfügt, das Geld- und Kreditvolumen, ferner die Umlaufgeschwindigkeit des Geldes zu kontrollieren. Es muss also sowohl die inländische Kreditorganisation, wie auch der Kreditverkehr mit dem Ausland — und infolgedessen auch der Aussenhandel — unter eine strenge staatliche Kontrolle gestellt werden. Die heutige Lage kann seiner Ansicht nach nicht als ein Übergang angesehen werden, die neuen Formen des internationalen Warenverkehrs werden sich in der Zukunft nur noch kräftiger durchsetzen und so ist es unumgänglich notwendig, dass der obrigkeitlichen Leitung des Wirtschaftslebens neue Mittel und Methoden zur Verfügung gestellt werden.

Paul von Müller.

Salzwedel, Günter: Konjunkturpolitik mit Hilfe des öffentlichen Sachbedarfs. Würzburg, 1934. 53 S.

Der Verfasser geht von einer Zweiteilung der Wirtschaftszweige in solche, die von den öffentlichen Bestellungen stark abhängig und solche, für die diese Bestellungen nur von geringerer Bedeutung sind, aus. Eine richtige Konjunkturpolitik der öffentlichen Stellen müsste seiner Ansicht nach bei den ersteren auf eine gleichmässige Beschäftigung gerichtet sein, bei den letzteren sollten die öffentlichen Bestellungen in günstiger Konjunktur eingedämmt und für die Depression aufgespart werden. Die Durchführung dieses zweiten Programmpunktes dürfte auf grosse Schwierigkeiten stossen. Es ist schon an sich nicht leicht, die Befriedigung des öffentlichen Bedarfs nach diesem Gesichtspunkte zu richten, aufzuschieben usw., — eine noch grössere Schwierigkeit bietet jedoch die Tatsache, dass die öffentlichen Einnahmen sich mit der allgemeinen Konjunktur parallel entwickeln, also zu Krisenzeiten zusammenschrumpfen. Der Vorschlag des Verfassers, dem mit Kreditinanspruchnahme abzuhelpen, wird in den meisten Fällen gänzlich undurchführbar sein. Auch die Einrichtung und Verwendung des von ihm empfohlenen Konjunktur-Ergänzungsfonds würde auf grosse Schwierigkeiten stossen und der Willkür breiten Raum geben. Und

schliesslich ist die Unzulänglichkeit der Konjunkturprognose ein vorläufig noch unüberwindliches Hindernis im Wege der praktischen Durchführung einer solchen Konjunkturpolitik.

Ladislaus Gábor.

Kehl, Paul: Verantwortlichkeit des Geldes. Berlin, 1935. C. Heymann. 150 S.

Der Verfasser sieht das Geld als einen Anspruch an, dessen Geltendmachung durch das allgemeine Vertrauen ermöglicht wird. Die Hauptursache der gegenwärtigen Krise erblickt er in der Kreditrestriktion, die eine Folge des Schwindens des Vertrauens ist. Er steht auf der Grundlage des wirtschaftlichen Liberalismus, weist auf die verheerenden Folgen der autarkischen Handelspolitik hin, betont die Wichtigkeit der automatisch wirkenden regulierenden Rolle des Zinses, fordert aber andererseits die Indexwährung.

Georg Lándori.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Juni—August 1935.

Inhaltsauszüge.

Gedenkrede für Alexander Popovics.

Das Klassische wirkt auf den ersten Blick schlicht, durch die edle Logik seiner Linien, durch seine harmonische, klare, übersichtliche und ungebrochene Einheit. Popovics war in diesem besten Sinne des Wortes ein klassischer Mensch, — hinter der edel schlichten äusseren Erscheinung verbarg sich bei ihm ein hervorragender Geist und eine erstaunliche Fülle des Wissens.

Er trat im Jahre 1884, in seinem 22. Lebensjahr, in den Staatsdienst. Nach 8 Jahren war er bereits Sektionsrat im Finanzministerium und der intimste Mitarbeiter des Finanzministers Wekerle. Im Jahre 1903 wurde er zweiter Staatssekretär des Finanzministeriums und blieb in dieser Position bis zum Jahre 1909, wo er zum Gouverneur der Österreichisch-Ungarischen Bank ernannt wurde. In dieser seiner Eigenschaft leitete er die Währungspolitik der Monarchie bis zum Jahre 1918 und wurde in diesem Jahre Finanzminister. Nach der Inflationszeit übernahm er die Leitung der neuerrichteten Ungarischen Nationalbank als deren Präsident. Schon in jüngeren Jahren war er die eigentliche Seele des Finanzministeriums, die führende Persönlichkeit des Beamtenstabes und der prominenteste Vertreter der edlen bürokratischen Tradition und des puritanischen Geistes, die das Finanzministerium zu einem Eliteministerium gemacht haben.

Er war jedoch nie Bürokrat im engen Sinne des Wortes, sein weites Gesichtsfeld hat ihn davor bewahrt. Er, der musterhafte hohe Beamte, der die Bürokratie, und zwar eine vorzügliche Bürokratie, am besten gekannt hat, wurde nie müde, die Machthaber und manchmal auch die öffentliche Meinung vor den Gefahren der Bürokratie und der staatlichen Intervention zu warnen. In einer Zeit, in der die öffentliche Meinung den übermässigen staatlichen Eingriffen günstig gesinnt war, betonte er dauernd die schädlichen Wirkungen einer solchen Politik auf die Volkswirtschaft und auf die Produktion.

Es gab manche, die in ihm nur den einseitigen, doktrinären Finanzpolitiker sahen. Sie irrten sich jedoch; seine umfangreichen historischen und wirtschaftshistorischen Studien hoben ihn hoch über solche einseitigen Gesichtspunkte, ebenso wie sie ihn auch über parteipolitische und Klassengesichtspunkte erhoben haben.

Der Grundstein seiner wirtschaftspolitischen Anschauungen war die Überzeugung, dass die moderne fortschrittliche Zivilisation und die moderne bürgerliche Gesellschaft nur auf der Grundlage

eines kapitalistisch-individualistischen Wirtschaftssystems erhalten werden können, dessen Vorbedingungen das unangetastete Privateigentum, das gesunde Währungssystem und die gesunde Kreditorganisation sind. Die Grundlage des Kredits ist aber wieder die Heiligkeit des gegebenen Wortes, die Respektierung der vertraglichen und der erworbenen Rechte. Diese zwei Grundpfeiler der wirtschaftlichen Entwicklung: Privateigentum und Rechtssicherheit, werden von wirtschaftlichen Umwälzungen immer angegriffen. Die Angriffe waren aber noch nie so gefährlich wie in der Gegenwart, wo die Ideen des Kommunismus manchmal ganz unbemerkt Fuss fassen und in Schlagworte eingekleidet, die dem Kommunismus scheinbar feindlich gesinnt, auch in der bürgerlichen Gesellschaft Verbreitung finden. Popovics hat gegen diese unterirdische Wühlarbeit immer energisch gekämpft; er hat immer betont, dass keine politische Notwendigkeit schwerwiegend genug sei, um auch nur die kleinste Abweichung von den Prinzipien des Privateigentums und der Rechtssicherheit rechtfertigen zu können, da jeder Schritt in dieser Richtung auf die schiefe Ebene führe.

Aus denselben Gründen wies er jede inflationistische Bestrebung mit der grössten Bestimmtheit zurück. Er betonte, dass das Land infolge seiner Kapitalarmut sowohl auf Kapitalimport wie auf eine kräftige inländische Kapitalbildung sehr angewiesen sei, — beide geraten jedoch ins Stocken, wenn die Stabilität der Währung und die Rechtssicherheit nicht gewährleistet sind.

Obwohl er die Notwendigkeit der Inanspruchnahme des Auslandskredits für Ungarn betonte, warnte er immer vor einer leichtsinnigen Auslandsverschuldung und forderte die unmittelbare und sichere Rentabilität der mit Hilfe von Auslandsanleihen gemachten Investitionen.

Sein finanzpolitisches System stand also im Dienste der allgemeinen Wirtschaftspolitik, — er verurteilte immer die Bestrebungen, die die umfassenderen Gesichtspunkte beiseiteschiebend, die wirtschaftliche und finanzielle Macht des Staates in den Dienst partikularistischer Interessen zu stellen wünschten. Er kämpfte auch immer gegen eine Überdimensionierung der öffentlichen Haushalte, da seiner Ansicht nach das Geld, das in der Form von Steuern der Privatwirtschaft entzogen wurde, viel befruchtender gewirkt hätte, wenn es nicht auf dem Umwege der öffentlichen Ausgaben erst wieder in das Wirtschaftsleben zurückgekehrt wäre. Leider hatten aber seine — vielleicht auch zu selten erhobenen — Mahnworte in Hinsicht auf diesen Punkt nicht die erwünschte Wirkung. Nach der Beseitigung der Inflation erfolgte nicht der Abbau des staatlichen Apparates, der im verstümmelten Lande notwendig gewesen wäre. Die öffentliche Meinung forderte, von der Steigerung der staatlichen Einnahmen und der Wiederherstellung des Kredits des Landes berauscht, dauernd neue Erweiterungen der staatlichen Tätigkeit und die Regierung vermochte nicht, diesem Druck zu widerstehen. Popovics hat umsonst die Aufstellung eines Normalbudgets und die Feststellung der für die Wirtschaft erträglichen Steuerlast gefordert. Er hat auch umsonst darauf hingewiesen, dass mit linearen Gehaltskürzungen dem Übel nicht abgeholfen werden kann, wenn der für den kleinen Staat überdimensionierte Verwaltungsapparat bestehen bleibt.

Baron Friedrich von Korányi.

Vom volkswirtschaftlichen Naturalismus.

Unter der Bezeichnung „volkswirtschaftlicher Naturalismus“ wollen wir diejenigen Denkrichtungen zusammenfassen, die die wirtschaftlichen Erscheinungen mit dem begrifflichen Apparat und der Verfahrensweise des Naturwissenschaftlers behandeln, wozu sie das Hilfsmittel der Analogie verwenden. Es handelt sich nicht darum, die berechtigten Ansprüche der Naturwissenschaften auf Allgemeingültigkeit zu bezweifeln. Die Volkswirtschaftslehre will ja nicht mit den Naturwissenschaften in Konflikt geraten und mit ihren Ergebnissen in Widerspruch stehen. Die Volkswirtschaftslehre hat nur ihre eigene Existenz als Geisteswissenschaft, Kulturwissenschaft oder Gesellschaftswissenschaft zu verteidigen und sich gegen Begriffe und Verfahren zu wehren, die den wirtschaftlichen Erscheinungen wesensfremd sind.

Um den volkswirtschaftlichen Naturalismus richtig erfassen zu können, scheint es unumgänglich notwendig, Wirtschaft und Technik scharf voneinander abzugrenzen, wobei der Sinn des Wirtschaftlichkeitsprinzips besonders klarzustellen ist. Gute Dienste leistet in dieser Hinsicht auch die Werttheorie, denn die Einordnung des wirtschaftlichen Wertes in eine allgemeine Wertphilosophie hat den Zusammenhang zwischen technischen und wirtschaftlichen Werten auch zu bestimmen.

Übergehend zum Naturalismus, sind besonders die Relativität des wirtschaftlichen Wertes und die Geldrechnung diejenigen wirtschaftlichen Erscheinungen, an welchen die Naturalisten Anstoss zu nehmen pflegen. Es wird nun versucht, diese Relativität des wirtschaftlichen Wertes auch von der naturwissenschaftlichen Seite her eingehender zu begründen. In der Frage der Geldrechnung ist ihre wirtschaftliche Eigenart aufzuhellen, um zeigen zu können, dass die Geldrechnung, wenn auch noch nicht vollkommen, so im Wesen notwendig und logisch richtig ist.

Die grosszügigste Form des Naturalismus unserer Zeit hat sich den Namen Technokratie beigelegt. Es ist geboten, diese Richtung einer kritischen Analyse zu unterziehen, um die Unfertigkeiten und Halbheiten dieser Richtung aufweisen zu können. Das Interessanteste an dieser Denkrichtung ist das Hervortreten des Technikers als Bewerber um die Führung der Gesellschaft.

Abschliessend werden drei zum Teil verdienstvolle Erscheinungen des Naturalismus im ungarischen Schrifttum mit kritischen Bemerkungen verfolgt.

Julius Neubauer.

Die Arbeitslosenunterstützung in den Vereinigten Staaten.

In den Vereinigten Staaten lassen sich zwei Arten von Arbeitslosenunterstützung unterscheiden: 1. die zur Milderung der Arbeitslosigkeit eingeleiteten öffentlichen Arbeiten des Bundes, der Staaten und der Gemeinden und 2. die weitaus wichtigere Form der Unterstützung, mit der wir uns hier befassen wollen: die reine Unterstützung derjenigen, die weder in der Industrie noch durch die Arbeitsbeschaffungsaktionen der Regierungen untergebracht werden konnten. Ursprünglich hatte die Arbeitslosenhilfe die Form einer unmittelbaren Beihilfe oder Gabe gehabt, da man jedoch die moralisch ungünstige Wirkung dieses Systems bald entdeckte, fing man an, den

Arbeitslosen gewisse Arbeiten zuzuteilen, die sie als Gegenleistung für die empfangene Unterstützung verrichten mussten. Die „Civil Works Administration“ leitete im November 1933 zur Linderung der winterlichen Arbeitslosigkeit auf dieser Grundlage eine Aktion ein, die Ende April 1934 abgeschlossen wurde und fast 1 Milliarde Dollar kostete. Seitdem werden dauernd grosse Anstrengungen gemacht, auf diese Weise so viele Arbeitslose zu beschäftigen, wie sich dies finanziell ermöglichen lässt. Als Ergebnis dieser Bestrebungen ist auch die Zahl der Notstandsarbeiter im Verhältnis zur Gesamtzahl der unterstützten in stetigem Wachsen begriffen. Es gelang bis jetzt jedoch noch nie, auf diese Weise mehr als die Hälfte der unterstützten Arbeitslosen zu beschäftigen.

Durch die unmittelbare Unterstützung, die Notstandsarbeiten und einige spezifische Unterstützungsaktionen sorgt die Staatsgewalt in den Vereinigten Staaten in der Gegenwart für 20 Millionen Menschen, also für 16% der Gesamtbevölkerung.

In den ersten Jahren der Krise nahm die private Wohltätigkeit an der Arbeitslosenhilfe noch mit schätzungsweise 25—40% der Gesamtunterstützungssumme teil, — mittlerweile ist diese Zahl auf 2% gesunken. In früheren Zeiten mussten in den Vereinigten Staaten die lokalen Verwaltungskörperschaften, also die Bezirke, Städte und Gemeinden, für die Arbeitsunfähigen sorgen, nur in der letzten Zeit fingen auch die Regierungen der einzelnen Staaten an, sich an der Fürsorgetätigkeit zu beteiligen. In der Krise sahen sich dann die Gebietskörperschaften gezwungen, ihre Fürsorgetätigkeit auch auf die arbeitsfähigen Arbeitslosen auszudehnen und als mit der Steigerung der Krise ihre finanziellen Kräfte nicht mehr ausreichten, mussten auch hier die Staaten und sogar der Bund einspringen. Letzteres war umso notwendiger, da das Vorgehen der verschiedenen Gebietskörperschaften auf dem Gebiete der Arbeitslosenunterstützung nicht nur in den einzelnen Staaten, sondern in den meisten Fällen auch innerhalb desselben Staates, die grösste Uneinheitlichkeit zeigte.

Im Laufe der Jahre 1933 und 1934 wurden in den Vereinigten Staaten 2272 Millionen Dollars öffentliche Gelder für die Arbeitslosen verwendet, — die von der „Civil Works Administration“ in Anspruch genommene 1 Milliarde nicht inbegriffen. Ungefähr ein Drittel der oben genannten Summe entfiel auf das Jahr 1933, — die Ausgaben der Arbeitslosenunterstützung haben sich also, trotz des steigenden Beschäftigungsgrades, im Jahre 1934 fast verdoppelt. Im März 1934 empfingen nur 11% der Gesamtbevölkerung eine Unterstützung, im Dezember bereits 15%. Die Erklärung hierfür ist wahrscheinlich darin zu suchen, dass die Ersparnisse, die es früher einem grossen Teil der Arbeitslosen ermöglichten, auf die Unterstützung zu verzichten, sich in der Zwischenzeit erschöpft haben. An der Gesamtunterstützungssumme beteiligten sich im Jahre 1933 der Bund mit 60.6%, die Staaten mit 14.3% und die Gemeinden mit 25.1%, im Jahre 1934 musste der Bund bereits 72.3% der Gesamtkosten tragen, während auf die Staaten nur 12.6% und auf die Gemeinden 15.1% entfielen. Die Summe, die die einzelnen Staaten und ihre kleineren Gebietskörperschaften für die Arbeitslosenhilfe verwendeten, waren sehr verschieden und ebenso zeigten die Zuschüsse, die der Bund für diesen Zweck den einzelnen Staaten zukommen liess, grosse Unterschiede. Die Ursachen hierfür sind sehr mannigfaltig. Die „Federal Emergency Relief Administration“ arbeitet seit Jahren daran, den gerechten Schlüssel der Verteilung der Kosten der Arbeitslosenunter-

stützung zwischen Bund, Staaten und Gemeinden zu finden, — es ist ihr jedoch nicht gelungen, eine solche allgemeine Formel zu finden. Die Faktoren nämlich, die hierbei zu berücksichtigen sind, sind sehr zahlreich und sehr verschiedener Art. Als wichtigste sollen hier der Umfang der Arbeitslosigkeit im betreffenden Staate, die finanziellen Kräfte des Staates, bzw. der Gebietskörperschaften, die gesetzlichen Bindungen, die einer Inanspruchnahme dieser finanziellen Kraft im Wege stehen, die Ausgaben, die der Staat und die Gebietskörperschaften für sonstige Zwecke der öffentlichen Wohlfahrt zu leisten haben, die Verschiedenheit des Lebensniveaus und der Lebensunterhaltungskosten erwähnt werden.

Der Bund brachte die von der Arbeitslosenhilfe benötigten Mittel ausschliesslich auf dem Kreditwege auf. Was die Aufbringung der von den Staaten und Gemeinden benötigten Mittel betrifft, waren beinahe überall spezielle Gesetze erforderlich. In den Jahren 1931—1934 wurden in den Staaten insgesamt fast 300 Gesetze erlassen, die über die Deckung der Kosten der Arbeitslosenhilfe verfügten. Im bisherigen Verlauf der Krise haben die Staaten und die kleineren Gebietskörperschaften insgesamt beinahe 1 Milliarde Dollar für die Arbeitslosenunterstützung verausgabt. Die wichtigsten Quellen, denen diese Summe entnommen wurde, waren die Emission von Obligationen und die ordentlichen staatlichen Einnahmen. Die bis zum 1. Juli 1934 für diesen Zweck verwendeten staatlichen Gelder wurden zu 23% den ordentlichen Einnahmen entnommen und zu 52% auf dem Kreditwege herbeigeschafft. Es ist für die Entwicklung der Wirtschaftslage recht bezeichnend, dass während des Jahres 1931 88% der Unterstützungskosten von den allgemeinen staatlichen Einnahmen gedeckt werden konnten und nur der Rest auf dem Kreditwege aufgebracht werden musste, in der ersten Hälfte des Jahres 1934 nur noch 5% von den allgemeinen staatlichen Einnahmen, dagegen aber 80% auf dem Wege der Emission von Obligationen gedeckt wurden.

Die Verwaltung der Arbeitslosenfürsorge liegt in den Händen von ca. 5000 lokalen Unterstützungsorganisationen. Diese Organisationen verkehren mit dem einzelnen Unterstützten und ihre Aufgabe ist es, auf Grund einer minutiösen Nachforschung festzustellen, ob und in welchem Masse der einzelne Bittsteller unterstützungsbedürftig ist. Diese lokalen Stellen sind in jedem Staate einer zentralen staatlichen Oberaufsichtsstelle verantwortlich. Die Bundesregierung steht mit den kleineren Gebietskörperschaften in keiner unmittelbaren Verbindung, sondern nur mit den Zentralstellen der 48 Staaten. Die Staaten erhalten die Zuschüsse des Bundes im allgemeinen monatlich von der „Federal Emergency Relief Administration“; jeder Staat hat monatlich seine Anforderungen für den nächsten Monat zu stellen und diese mit ausführlichen Belegen auszustatten. Die Anforderungen werden von der Bundeszentrale geprüft und dann die Zuschusssumme unter Berücksichtigung der Vorschläge der zuständigen Bezirksstelle der Bundeszentrale festgesetzt. Das gleiche Verfahren befolgt jede einzelne staatliche Zentralstelle den lokalen Einheiten gegenüber.

Die Teilnahme der Bundesregierung an dem Kampfe gegen die Arbeitslosigkeit führte zu grossen Umwälzungen auf dem Gebiete der Verwaltung. Die Verfassung legt den grössten Teil der Verwaltungsaufgaben in die Hände der Staaten und deren kleineren politischen Einheiten. Als jedoch jetzt der Bund den Staaten grosse Sum-

men zum Zwecke der Arbeitslosenhilfe zur Verfügung stellte, war es selbstverständlich, dass er die Verteilung dieser Summen auch überwachte. Später wurde der Betrag der Bundeszuschüsse von den Ausgaben der Staaten und Gemeinden abhängig festgesetzt, woraus ein weiterer Schritt in der Einmischung des Bundes in die staatlichen Verwaltungen folgte: die Kontrolle der Ausgaben der Staaten und Gemeinden. Letztere haben im Anfang gegen diese Kontrolle Protest erhoben, allmählich zeigten sie sich jedoch immer mehr geneigt, diese Einschränkung ihrer Unabhängigkeit im Interesse der Erlangung der Bundeszuschüsse zu dulden. Am willigsten waren hierin die Südstaaten, während die Staaten Neu-Englands lieber selbst grössere Opfer für die Finanzierung der Arbeitslosenhilfe brachten, um nicht in allzu grosse Abhängigkeit vom Bunde zu geraten. Andererseits zeigt sich von Seiten der Bundesregierung eine ständige Bestrebung, die Arbeitslosenfürsorge allmählich wieder zur alleinigen Aufgabe der Staaten und der Gemeinden zu machen. Das neue soziale Programm des Präsidenten strebt auch auf dieses Ziel zu, indem es die Trennung der ständigen sozialen Fürsorge von der Krisenhilfe vorsieht. Erstere wäre ganz dem Aufgabenkreis der Staaten zugewiesen, so dass im Falle einer Linderung der Krise der Bund von der Last der sozialen Fürsorge allmählich befreit würde.

Ladislaus L. Ecker-Rácz.

Die Bedeutung der Nachfragefunktion für die Tarifpolitik der Eisenbahnen.

Die Nachfragefunktion besonders aber ihre Elastizität, spielt eine recht bedeutende Rolle in der Tarifpolitik der Eisenbahnen, — ihre Berücksichtigung erleichtert die Lösung mancher schwieriger tarifpolitischer Einzelprobleme. Zwischen der Elastizität des Verkehrs und überhaupt der Elastizität (η) und zwischen den Betriebseinnahmen besteht nämlich ein ganz bestimmter Zusammenhang. Der Wert von (η), wenn die Verkehrsfunktion $y = f(x)$ ist, ist der folgende: $\eta = -\frac{d \cdot \log x}{d \cdot \log f(x)}$. Für die Einnahmen ist es entscheidend, ob $\eta \leq 1$ ist, denn für den Wert des Differentialquotienten gilt die folgende Gleichung:

$$Y' = f(x) \left(1 - \frac{1}{\eta}\right).$$

Für den maximalen Gewinn ist aber der Wert von (η_c) massgebend; (η_c) ist die Grenzelastizität des sog. Cournot'schen Punktes:

$$\eta_c = \frac{1}{1 - \frac{m}{f(x)}}$$

wo „m“ die Richtungstangente der Kostenkurve ist. Je nachdem, ob $y \leq \eta_c$ ist, ist, für die betreffende Bahnlinie und Ware aus dem Gesichtspunkte des Geschäftsergebnisses die Tarifierhöhung, das Beibehalten des alten Tarifs, bzw. die Tarifiereduktion am günstigsten.

Es ist zweckmässig, der Bestimmung von „ η “ die neoklassische Nachfragefunktion zugrunde zu legen und das Verfahren von H. Schultz zu befolgen, das in der Richtungstendenz, die die in chronologischer Reihenfolge verbundenen Punkte (x), (y) ergeben, die

Kurve der Nachfragefunktion erblickt. Die Berechnungen, an denen im Aufsatz die Methode vorgeführt wird, beziehen sich auf die Glas- und Glaswarentransporte (Ware Nr. 29) der Deutschen Reichsbahn auf den Linien zwischen Hannover, Hildesheim und den Häfen der Wesermündung (Rayon 11/b), und zwar auf die Zeitspanne 1924—1932.

Wir haben ausserdem für 30 weitere Rayons die Transportelastizität von 7 weiteren Waren berechnet. Die so gewonnenen Werte von „y“ widersprechen der Sax'schen Behauptung dass die Elastizität der Nachfrage nach Transportleistungen „ungemein gross“ wäre. Die Berechnungen zeigen ausserdem auch, dass die Transportelastizität zahlreicher Waren mit niedrigen Einheitswerten, aber grosser volkswirtschaftlicher Bedeutung (Stabeisen, Holz, Kunstdünger, Steinkohle usw.) recht ansehnlich ist, was für eine Herabsetzung der Tarifsätze dieser Waren spricht. Auch die die Einnahmen steigernde Wirkung der abgestuften Tarife weisen diese Berechnungen klar nach, — die Elastizität wächst nämlich mit der Entfernung.

Da die Nachfragefunktionen eigentlich vom Gesichtspunkte des Angebotes konstruiert worden sind, ist an ihrer Gestaltung der Einfluss der Konkurrenz gut zu beobachten. Die in dem Aufsatz ausgearbeitete Methode ermöglicht auch eine Vorhersage der Wirkung der Tarifabänderungen auf die Einnahmen mit genügender Genauigkeit, — das Verfahren, das hierbei zu befolgen ist, haben wir in dem Aufsatz auch gezeigt.

Die Berücksichtigung der Elastizität ermöglicht — und fordert auch gleichzeitig — die Einteilung der vergünstigten Tarife auf einer neuen Grundlage; dies würde freilich auf Kosten der Übersichtlichkeit und Einfachheit der Tarife geschehen, aber für die Eisenbahn immer, und recht häufig auch für die Gesamtheit der Volkswirtschaft, nutzbringend sein.

Franz Kövessi jun.

Kleinere Beiträge.

Die Wirkungen der Auslandsanleihen auf die wirtschaftliche Lage der Schuldnerländer.

— Bemerkungen zu einer Kritik Julius Neubauers. —

Das Buch von Zoltán Óvári-Papp über obiges Thema wurde von Julius Neubauer in der letzten Nummer dieses Archivs einer eingehenden Besprechung unterzogen.

Der Rezensent bemängelt vor allem die monetäre Einstellung des Verfassers, die stellenweise tatsächlich als zugespitzt erscheint, — er stellt sich hierbei aber u. E. allzusehr auf die Grundlage der einseitigen realwirtschaftlichen Auffassung. Wir sind der Ansicht, dass letzten Endes die jeweiligen wirtschaftsgeschichtlichen Gegebenheiten und nicht theoretische Schemen dafür ausschlaggebend sind, welcher Anteil dem monetären Mechanismus bei der Nutzbarmachung der Auslandskredite zukommt. Die amerikanische Literatur über den Aussenhandel hat gezeigt, dass im Falle Argentiniens die Anleihen grösstenteils im Gläubigerlande — unter Ausschaltung des Geldmechanismus — zu direkten Warenbezügen verwendet wurden, wogegen die Vereinigten Staaten die englischen Kredite überwiegend in Geld aufgenommen haben (Taussig). Uns erscheint es wahrscheinlich, dass heutzutage in der Mehrzahl der Schuldnerländer der grössere Teil der Anleihen unter Mitwirkung des monetären Mechanismus verbraucht wird.

Als schärfster Einwand dürfte wohl jene Feststellung der Kritik gelten, wonach es keineswegs einleuchtend sei, warum ein Teil der Anleihedevisen im Schuldnerlande verbleiben müsste. Dies dürfte tatsächlich selbst bei andauerndem Einströmen und sukzessivem Verbrauch des Auslandskapitals nur unter gewissen (weiteren Voraussetzungen) zutreffen. Die produktive Wirkung des zum Import verwendeten Anleiheerlöses kann nämlich das Ausströmen des bei der Notenbank konvertierten Teiles, der zur Vermehrung des inländischen Geldumlaufs führt, bis zu einem gewissen Grade verhindern. Es ist sogar denkbar, dass insoweit die zusätzliche Kaufkraft zur Mobilisierung brachliegender Produktivkräfte dient, die Aufblähung des Geldumlaufs keine inflatorischen Wirkungen zeitigt.

Im Gegensatz zu Neubauer halten wir den Versuch Óvári's, die deutschen und die ungarischen Fertigwaren, die in den Aussenhandel treten, industrie-weise in Produktiv- und Konsumtivgüter zu gliedern, für eine der originellsten Leistungen des Werkes. Dies ist der relativ beste Anhaltspunkt für die Beurteilung der produktiven Wirkung des Auslandskapitals und ein Ausbau der amtlichen Statistik nach dieser Richtung hin wäre in jeder Beziehung wünschenswert.

Der kritische Hebel ist u. E. in erster Linie bei der Auffassung des Verfassers über die Produktivität der Auslandskredite anzusetzen. Er verfißt nämlich in dieser Hinsicht die formelle quantitätstheoretische Doktrin, dass die Geldvermehrung, die im Gefolge der Auslandsanleihen auftritt, durch jedwede Zunahmen der Verkehrsgüter wettgemacht werden kann. Wir bestreiten jedoch, dass das Gleichgewicht zwischen der Geld- und der Güterwelt beispielsweise auch durch die Anlage von Gas- und Wasserwerken auf die Dauer hergestellt werden könnte. Der Gesichtspunkt der „Devisenproduktivität“ tritt bei dem Autor in mancher Beziehung in den Hintergrund. Nichtsdestoweniger ist Óvári's Werk als ein äusserst wertvolles Produkt der Aussenhandelslehre zu betrachten.

Alexius Boér jun.

Der obligatorische Qualitätsvermerk bei Textilwaren.

Da es bei der heutigen Vervollkommnung der Textilindustrie und bei der unabsehbaren Mannigfaltigkeit der Produkte nicht nur für den Laien, sondern in vielen Fällen auch für den Fachmann unmöglich ist, die Qualität der Ware ohne eingehende Untersuchung festzustellen, wäre der Erlass von Bestimmungen über die obligatorische Bezeichnung der Qualität bei jeder in den Handelsverkehr kommenden Textilware dringend erforderlich. Gegenwärtig tragen die Textilwaren keine solchen Bezeichnungen, die ihre Qualität genau angeben, sondern nur möglichst wohlklingende Namen, die aus diesem Gesichtspunkte gänzlich nichtssagend sind. Früher, als die einzelnen Fabriken ihre Produkte immer aus demselben Garn und in derselben Qualität hergestellt haben, diente der von der Fabrik gewählte Name gleichzeitig auch als Qualitätsvermerk. — bei der heutigen Unübersichtlichkeit der Textilproduktion, dem dauernden Modewechsel und den komplizierten Rohmaterialkombinationen ist dies freilich nicht mehr der Fall. Unsere Vorschläge für die infolge dieser Umstände notwendig gewordene Regelung des Problems sind die folgenden.

Bei Garnen und Zwirnen wäre unbedingt 1. das Rohmaterial, 2. die Feinheit und 3. die Länge zu vermerken. Da die Garne meistens

aus nur einem Rohmaterial hergestellt sind, macht die Angabe des Rohmaterials keine Schwierigkeiten. Beim 2. und 3. Qualitätsfaktor besteht bereits die Schwierigkeit, dass der heutige Handelsbrauch sowohl die Feinheit wie die Länge in englischen Masseinheiten angibt, mit denen unser Publikum nicht vertraut ist, — man müsste also trotz des eventuellen Protestes der Fabriken und des Handels zu der Angabe in metrischen Einheiten übergehen.

Bei den Stoffen (Fertigwaren) ist die genaue Angabe des Rohmaterials die wichtigste Erfordernis, da die meisten Irrtümer und Missbräuche darauf zurückzuführen sind, dass der Käufer, was das Rohmaterial der gekauften Ware anbetrifft, in Unkenntnis gelassen wird. Bei den Wollstoffen müsste also angegeben werden, ob die Stoffe aus reiner Wolle, aus Kunstwolle (d. h. aus zum zweitenmal verarbeiteter Wolle) hergestellt ist und im Falle von Mischwolle müsste auch der Prozentsatz der Mischung angegeben sein. Bei Seidenstoffen müsste ebenfalls vermerkt sein, ob sie aus reiner Seide oder reiner Kunstseide hergestellt sind und bei Halbseidenstoffen müsste wieder der Prozentsatz der Mischung von Wolle und Seide bzw. Seide und Kunstseide angegeben werden. Schliesslich bei Leinen- und Baumwollstoffen muss angegeben werden, ob sie reinleinene, halbleinene oder reinbaumwollene Waren sind. Neben dem Rohmaterial muss auch die Rissstärke und das Gewicht des Stoffes pro Quadratmeter angegeben werden. Zu einer ganz genauen Bestimmung der Güte und der Haltbarkeit der Stoffe müsste auch die Feinheit und die Dichte der Garne vermerkt sein. Da jedoch Rohmaterial, Rissstärke und Gewicht die Qualität des Stoffes mit genügend grosser Genauigkeit bestimmen und da die Angabe der Feinheit und der Dichte des Garnes für den Laien schwer verständlich wäre und die Qualitätsbezeichnung zu sehr komplizieren würde, dürfte man unserer Ansicht nach hievon absehen.

Andreas Pálkás.

Die Methoden des volkstümlichen landwirtschaftlichen Fachunterrichts.

In Ungarn gibt es zwei Typen der populären landwirtschaftlichen Schulen: die selbständigen landwirtschaftlichen Volksschulen, die von 12—15jährigen Kindern in Anschluss an die Volksschule, und die winterlichen Landwirtschaftsschulen, die von der bereits berufstätigen Jugend besucht werden. Ernst Eberschrieb in einer früheren Nummer dieser Zeitschrift, dass die Grundpfeiler der volkstümlichen landwirtschaftlichen Schulung die selbständigen Landwirtschaftsschulen sind. Es ist jedenfalls wahr, dass diese Schulgattung auf Grund der Schulpflichtigkeit breiten Kreisen der Kleinlandwirte Fachkenntnisse vermittelt, — wenn man nur die Zahl der Schuljugend berücksichtigt, scheinen diese Schulen von unvergleichlich grösserer Bedeutung zu sein, als die winterlichen Landwirtschaftsschulen. Trotz dieses Umstandes und trotz ihres hohen Niveaus üben diese Schulen dennoch keinen grossen praktischen Einfluss auf das Wirtschaften des ungarischen Bauern aus. Es ist selbstverständlich, dass der 12—15jährige Junge die althergebrachte Wirtschaftsweise seines Vaters nur in den seltensten Fällen beeinflussen wird und bis er schliesslich selber heranwächst und die Bewirtschaftung des väterlichen Hofes übernimmt, haben Umgebung und Tradition die Eindrücke, die er in der Schule empfangen hat, bereits verdrängt. Dies umso mehr, da die Schule nur Vorstellungen vermittelt, die keine gefühlsmässige Färbung haben und deshalb leichter ver-

blassen und seltener in Taten umgesetzt werden. Ausserdem können diese Schulen, bei noch so sorgfältiger Berücksichtigung der lokalen Eigenheiten, den Bedürfnissen und Verhältnissen des einzelnen Betriebes nicht Rechnung tragen.

Die winterlichen Landwirtschaftsschulen sind hiergegen aus beiden Gesichtspunkten in einer günstigeren Lage. Die Besucher dieser Schulen rekrutieren sich aus 17—24jährigen Jünglingen, es gibt aber unter ihnen auch verheiratete, selbständige Kleinlandwirte. Ausserdem bleiben diese Schulen mit ihren Zöglingen, auch nachdem diese die Schule verlassen haben, in dauerndem Kontakt: die Lehrer besuchen sie von Zeit zu Zeit, erhalten die Eindrücke und Anregungen der Schule stets lebendig in ihnen und kämpfen so erfolgreicher gegen den Einfluss von Familie, Gewohnheit und Tradition. Schliesslich sind sie eben auf Grund dieser Lehrerbesuche besser geeignet, den Landwirt mit Ratschlägen, die den spezifischen Verhältnissen seines Besitztums Rechnung tragen, zu versehen.

Eugen Vadnai.

Die Organisation der Mustermessen.

Vor der Weltkrise war der Zweck der Messen neben der Förderung der einheimischen Industrie die Steigerung des Aussenhandels und des Transitverkehrs. Seit 1930, also seitdem sich die Staaten Europas immer mehr auf die Autarkie eingerichtet haben, schwindet dieser internationale Charakter der Messen allmählich und ihre Aufgabe beschränkt sich immer mehr auf die Bedienung der einheimischen Industrie. Die veränderten Verhältnisse haben manche Messe zur Strecke gebracht, — umso erfreulicher ist es, dass die Budapester Internationale Messe nicht nur weiter besteht, sondern eine dauernde Entwicklung aufweist. Die grosse nationale Bedeutung der Messe macht es erforderlich, eine entsprechende Organisationsform für sie zu suchen: sie ist ja nicht mehr eine im Dienste einiger Interessengruppen stehende Aktion, sondern eine Einrichtung von allgemeiner Bedeutung.

Karl Krasznay.

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Berichte ungarischer Interessenvertretungen.

Ungarns Handel und Industrie im Jahre 1934.

Bericht der Industrie- und Handelskammer von Budapest an den Kgl. Ung. Handelsminister. Budapest, 1935. Athenaeum. 189 S. (In ungarischer Sprache.)

XXXIII. Bericht des Landesverbandes Ungarischer Fabrikindustrieller an die ordentliche Generalversammlung des Jahres 1935. Budapest, 1935. Pallas, 224 S. (In ungarischer Sprache.)

Bericht der Direktion des Landesvereins Ungarischer Textilindustrieller für das Jahr 1934 an die 41. ordentliche Generalversammlung. Budapest, 1935. 84 S. (In ungarischer Sprache.)

Bericht des Landesvereins der Ungarischen Chemischen Fabriken für das Jahr 1934 an die 27. or-

dentliche Generalversammlung. Budapest, 1935. 112 S. (In ungarischer Sprache.)

Bericht des Vereins der Sparkassen und Banken für das Jahr 1934. Budapest, 1935. 134 S. (In ungarischer Sprache.)

Bericht des Landesverbandes der Versicherungsinstitute für das Jahr 1934. Budapest, 1935. 38 S. (In ungarischer Sprache.)

In der gegenwärtigen Wirtschaftslage haben die Berichte von Interessenvertretungen gesteigerte Bedeutung. Die infolge der Krise auftretenden neuen Probleme, die durch die staatliche Intervention verursachten Verwicklungen und die Labilität der wirtschaftlichen Beziehungen zum Auslande versetzen die gesamte Produktionsstruktur in eine dauernde Unsicherheit, — die Interessenvertretungen haben also über viel mehr Schwierigkeiten zu berichten, viel mehr Beschwerden zu erheben und viel mehr Ratschläge und Anregungen zu geben als in ruhigen Zeiten. Aus diesem Grunde sind ihre Berichte spannende, an aktuellen Problemen reiche Dokumente. Dies gilt in erster Reihe von dem Bericht der Budapester Industrie- und Handelskammer, dessen Musterhaftigkeit in den Spalten dieser Zeitschrift schon häufig hervorgehoben wurde. Auch der vorliegende Band ist sowohl in sachlicher wie in formeller Hinsicht als vorzüglich zu bezeichnen; nicht nur der Praktiker, sondern auch der Theoretiker gewinnt aus dieser gedruckten Zusammenfassung der industriellen und kommerziellen Lage des Landes die erwünschte Auskunft. Der Grundgedanke des Berichtes ist die mit einer gewissen Resignation betonte Notwendigkeit des Festhaltens an dem Prinzip der freien Wirtschaft. — Der Bericht der Fabrikindustriellen weist auf den Zusammenhang der Wirtschaftslage mit der politischen Lage Europas hin und befasst sich vor allem mit dem Devisenproblem und dem Problem des ungarischen Aussenhandels, wobei er feststellt, dass die römischen Abkommen im ersten Jahre die für Ungarn erwarteten Vorteile nicht ergeben haben. — Die Textilindustriellen haben über eine befriedigende Entwicklung zu berichten: die Textilindustrie ist die grösste und wichtigste Industrie des Landes geworden. Andererseits klingt aber aus dem Bericht Sorge um die Zukunft heraus: im Jahre 1934 hat sich zwar die Produktion gesteigert, infolge der Steigerung der Produktionskosten ist aber eine weitere und jetzt schon recht empfindliche Abbröckelung der Rentabilität zu verzeichnen. Diese Steigerung der Produktionskosten ist auf die Preissteigerung der Rohmaterialien und auf die Devisenschwierigkeiten zurückzuführen. — Der Bericht der chemischen Industrie ist ebenfalls von den Devisensorgen und dem Problem der Rohmaterialbeschaffung beherrscht. Die Produktion ist in den meisten Zweigen der chemischen Industrie gestiegen, die Rentabilität jedoch nicht, so dass nur die grössten Unternehmungen einen kleinen Gewinn zu verzeichnen hatten. — Der Bericht des Vereins der Geldinstitute weist mit Besorgnis auf die sich steigernde staatliche Einmischung in das Kreditleben hin und betont die Notwendigkeit eines allmählichen Abbaues der das Kreditleben lähmenden Bestimmungen. — Der Bericht der Versicherungsinstitute stellt fest, dass im Versicherungsgeschäft nur sehr schwache Anzeichen einer Besserung der Wirtschaftslage zu bemerken sind; die Einnahmen im Lebens-

versicherungsgeschäft sind sogar zurückgegangen, was neben den Devisenverkehrsbeschränkungen auf die Entwertung des Dollars zurückzuführen ist.

Dionys von Kisléghi-Nagy.

Sozialistische planwirtschaftliche Konstruktionen.

Henri de Man: L'idée socialiste suivi d'un plan de travail. Bernard Grasset, 1935. 542 o.

H. Noyelle: Les plans de reconstruction économique et sociale à l'étranger et en France. Revue d'Économie Politique. 1934. No. 5.

Die Planwirtschaft ist der Wegbereiter der Sozialisierung, — es ist also selbstverständlich, dass die Sozialisten zu planwirtschaftlichen Konstruktionen neigen und dass die Partei in manchen Ländern offizielle Wirtschaftspläne aufgestellt hat. Der erste solche Plan entstand in Belgien, ist die Arbeit Henri de Man's und bezweckt die Wiederherstellung des wirtschaftlichen Gleichgewichtes auf dem Wege der gänzlichen Verstaatlichung des Kredits und der wichtigsten Industrien, ferner der staatlichen Kontrolle der übrigen Wirtschaftszweige. De Man denkt das gesteckte Ziel in 5 Jahren erreichen zu können und garantiert die Verdoppelung der Konsumfähigkeit des Landes bis zum Ende dieser Periode. Nähere Auskünfte darüber, wie dies erreicht werden könnte, gibt er nicht und beschränkt sich in seinen Ausführungen hauptsächlich auf die formellen Reformen, auf die juristische Seite der geplanten wirtschaftlichen Umwälzung. Noch unbestimmter als der belgische Plan ist das Parteiprogramm des linken Flügels der Labour Party, der Socialist League, das Sir Strafford Cripps entworfen hat. Auch Cripps ist bestrebt, ein Übergangssystem zwischen Sozialismus und Kapitalismus zu konstruieren und auch er widmet nur sehr wenig Aufmerksamkeit den eigentlichen wirtschaftlichen Zielen und den hierzu erforderlichen Mitteln. Es ist z. B. recht charakteristisch für seinen Plan, dass er die finanziellen Schwierigkeiten einfach auf dem Wege der gesteigerten Banknotenemission beseitigen will. In noch höherem Grade als diese zwei Entwürfe, tragen die Konstruktion der polnischen Sozialisten und die fünf bis sechs französischen Pläne den Charakter eines Parteiprogramms, — sie sind kaum mehr als Wirtschaftspläne zu betrachten. Eine nähere Untersuchung all dieser Pläne führt zu dem Ergebnis, dass ihr eigentlicher Zweck ist, die Mässigung der sozialistischen Partei zu beweisen und dadurch den noch nicht proletarisierten Mittelstand für die Partei zu gewinnen.

Ladislav Gábor.

Einzelbesprechungen.

Pap, Desiderius: Die ungarische Sozialpolitik im Weltkriege. (Carnegie-Stiftung, österreichische und ungarische Serie. Gen. Red. James T. Shotwell.) Budapest. Grill K. 1934. XVI.+243 S.

Die Carnegie Stiftung hat in der Auswahl ihrer ungarischen Bearbeiter der Geschichte des Weltkrieges eine besonders glückliche Hand gehabt. Sie hat die Bearbeitung der einzelnen Themenkreise Männern anvertraut, die in leitender Stellung, nicht nur besondere Kenner ihres Faches, sondern zugleich auch Gestalter der kriegswirtschaftlichen Politik Ungarns waren. Im Mittelpunkt der Ereignisse stehend konnten die Bearbeiter der bisherigen Bände

der ungarischen Sammlung der Stiftung, Teleszky, Popovics und Szterényi nicht nur ein Bild der nackten Tatsachen des ihnen anvertrauten Zweiges der ungarischen Wirtschaftspolitik, sondern auch der Beweggründe und des tieferen Hintergrundes der Wirtschaftsmassregeln zeichnen.

Das Buch von Desider Pap reiht sich ebenbürtig an die erwähnten vorzüglichen Schriften. Auch er war Leiter jenes Zweiges der Wirtschaftspolitik, welches er für die Sammlung bearbeitete. Er war zugleich einer der besten Fachkenner der Entwicklung der ungarischen Sozialpolitik, ständiger Beobachter der sozialpolitischen Entwicklung der Welt und begeisterter Anhänger der sozialpolitischen Weltanschauung der Vorkriegszeit. Wenn wir die Richtung seiner sozialpolitischen Gedankenwelt kennzeichnen wollen, so genügt es, die Namen Brentanos und des Ehepaars Webb zu nennen.

Es ist demnach nicht zu verwundern, dass ein Mann dieser Denkungsart, der Sozialpolitik der Kriegsepoche, die den Gewerkschaften wenig freundlich gegenüberstand, kaum viel Geschmack abzugewinnen vermochte und auch mit der Vorkriegssozialpolitik Ungarns, die den richtigen Gesichtspunkt für die Beurteilung der Arbeiterbewegung nicht fand, wenig zufrieden sein konnte. Dies wird der Leser, der die Persönlichkeit dieses begeisterten ungarischen Anhängers der freisinnigen Sozialpolitik nicht gekannt hat, aus seinem Buche entnehmen, denn D. P. ist eine viel zu ausgeprägte Persönlichkeit, um ein Buch, wenn auch ein sozialhistorisches, zu schreiben, ohne sein Ich in dasselbe hineinzulegen.

Aber seine aufrichtige Wahrheitsliebe und sein Gerechtigkeitssinn mussten ihn auch dazu führen, auch alles klarzustellen und ausführlich darzulegen, was der sozialpolitischen Entwicklung Ungarns hinderlich im Wege lag und was in Ungarn auch das Verständnis für die Arbeiterbewegung und für ihre Organe, die Gewerkschaften trüben musste. So hat es Pap nicht versäumt, einen wirklich bis an die tiefsten Wurzeln der Entwicklung reichenden Hintergrund der Sozialpolitik Ungarns zu zeichnen, der so manches verständlich macht, was sonst ganz im Dunkeln bleiben würde.

Dies ist die Aufgabe des über wirtschaftliche und politische Struktur ausführlich berichtenden einleitenden Teils der Schrift, der für den Ausländer von besonderem Interesse ist. Ihm schliessen sich dann die einzelnen Kapitel über die ungarische Sozialpolitik der Kriegszeit an, die jede Frage derselben mit peinlicher Sorgfalt bis in die Einzelheiten scharf beleuchten. Mit reichem statistischen Material ausgestattet werden auch die Wirkungen der einzelnen Verfügungen grell beleuchtet und eine eingehende Schilderung der Lebenslage der Arbeiterschichten geboten. Mit besonderem Interesse verfolgt der Autor das Schicksal der Gewerkschaften in den Kriegsjahren, wobei er auch ihren Kampf eingehend beleuchtet, den sie zu Ende des Krieges gegen den Radikalismus ihrer linken Flügel auszufechten hatten.

Das mit Schwung geschriebene Buch ist trotz seiner Ausführlichkeit nirgends ermüdend und ist eine packende Schilderung der ungarischen Sozialpolitik, wie man sie sich nicht besser wünschen kann.

Wolfgang Heller.

Kovrig, Béla: Faschismus, Hitlerismus. Budapest, 1934. Gergely. 115 S. (In ungarischer Sprache.)

Das aus einer Vortragsreihe hervorgegangene Buch gibt in gedrungener und doch recht fesselnder Art, den Forderungen der strengen Wissenschaftlichkeit immer Rechnung tragend, Aufschluss über die grossen geistigen Revolutionen Italiens und Deutschlands. Besonders wertvoll sind die ersten Kapitel, in denen der Verfasser über die historischen Vorgänge berichtet, die zu der Entstehung der Ideen des faschistischen und des nationalsozialistischen Systems geführt haben. Sowohl das alte Reich wie das alte Italien entbehrten den organischen geistigen Reichtum der historischen Staaten, — Mussolini und Hitler haben dem leeren Rahmen des Staates neuen seelischen und geistigen Gehalt gegeben. In Italien zeigte sich als Reaktion auf den Liberalismus Cavour's schon längst die Sehnsucht nach der organischen Staatsauffassung. Dies führte schliesslich zu der Totalitätsbetrachtung des Faschismus, die das Individuum und dessen Freiheit vom Staate herleitet und die schliesslich zur Identifizierung des Staates und des Individuums führt. Ganz anders ist der Ideengehalt des Nationalsozialismus. Hitler fand einen aus Gruppenegoismen zusammengesetzten pluralen Staat vor; diesen hat er aufzurichten versucht, indem er den Staat in den Dienst des „Reiches“ gestellt hat. Das „Reich“ ist in erster Reihe etwas Geistiges: der weitere Ausbau der Kultur der weissen Rasse. Diese Aufgabe wird von der arischen Rasse vollzogen. Die Berufung des Staates ist, das Zur-geltung-kommen der Fähigkeiten der Rasse zu ermöglichen. Der Staat ist ein Mittel im Dienste der Rasse. — Neben den geistigen Grundlagen beschäftigt sich der Verfasser auch mit den konkreten Einrichtungen und Schöpfungen der beiden politischen Systeme; — Darstellung und Vergleich sind überall von einer tiefdringenden Kritik begleitet. *Dionys von Kisléghi-Nagy.*

Die Betriebsergebnisse der ungarischen Landwirtschaft im Jahre 1933. Auf Grund einer betriebsstatistischen Erhebung herausgegeben vom Ungarischen Landwirtschaftlichen Landesverein. Budapest, 1935. 129 S. (In ungarischer Sprache.)

Die vorliegende 3. Veröffentlichung der Ergebnisse der betriebsstatistischen Erhebung des Landwirtschaftlichen Landesvereins beruht auf den Angaben von 201 Betrieben, die insgesamt über 200.000 Katastraljoch repräsentieren. Die an der Erhebung teilnehmenden Betriebe sind jedoch nicht als repräsentativ für das ganze Land zu betrachten, — sie weisen sowohl, was die durchschnittlichen Ernteerträge wie was den prozentuellen Anteil der intensiveren Bewirtschaftungsarten und den Viehstand betrifft, günstigere Verhältnisse auf als die vom Statistischen Amt für das ganze Land ermittelten Durchschnittszahlen. Die mitgeteilten Zahlen sind auch nicht ohne weiteres mit denen der vorjährigen Veröffentlichung vergleichbar, da an der Erhebung nicht dieselben Betriebe teilgenommen haben wie im vorigen Jahre. Trotz dieser Mängel ist die Arbeit, die der Landesverein geleistet hat, sehr wertvoll und ihre Ergebnisse äusserst beachtenswert. Die Kapitalverhältnisse der untersuchten Betriebe haben sich sowohl beim festen wie beim Betriebskapital gegenüber dem Vorjahre verschlechtert. Auch der Rohertrag zeigt bei den meisten Betriebsgattungen eine sinkende Tendenz. Um den Reinertrag ermitteln zu können, sind in der Ver-

öffentlichung erst die Betriebs- und die Produktionskosten errechnet. Bei den Betriebskosten werden die Arbeitskosten, die laufenden Betriebskosten, die Abschreibungen und die Abnahme der Vorräte gesondert nachgewiesen; die Produktionskosten ergeben sich, indem zu der Gesamtsumme dieser Kosten noch die 4%-ige Verzinsung des aktiven Kapitals hinzugerechnet wird. Auf dieser Grundlage weisen 70.1% aller Betriebe einen Reinertrag auf, während die übrigen Betriebe mit Verlust gearbeitet haben.

Ernst Eber.

Thirring, Ludwig: Die berufliche Gliederung der Bevölkerung Rumfungsarns im Jahre 1930. (Sonderabdruck aus dem 86. Bd. der N. F. der Ungarischen Statistischen Mitteilungen, hrsg. vom Kgl. Ungarischen Statistischen Zentralamt.) Budapest, 1934. 92 S. (In ungarischer Sprache.)

Die wertvolle Studie erschien ursprünglich als Einleitung zu dem vom Statistischen Zentralamt veröffentlichten Band, der die Angaben über die berufliche Gliederung der Bevölkerung auf Grund der Volkszählung von 1930 bearbeitet. Die schwierige, heikle Arbeit der Zusammenfassung der wichtigsten Ergebnisse der Volkszählung in bezug auf dieses Problem ist dem Verfasser glänzend gelungen. Es kann hier nicht auf alle interessanten Ergebnisse und Folgerungen des Verfassers eingegangen werden. Als Beispiel möchten wir nur auf seine Bemerkungen über die Wirkung der Bodenreform und der Krise auf die Landbevölkerung hinweisen. Er stellt fest, dass neben einer starken Vermehrung des Zwergbesitzes auch das Sinken der Intensität der Bewirtschaftung und die Verarmung der Grundbesitzer zu beobachten ist. Nicht nur die Zahl der höheren Angestellten der landwirtschaftlichen Betriebe ist stark zurückgegangen, sondern auch das gesamte Gesinde weist eine 5%-ige Abnahme auf. Die landwirtschaftliche Lohnarbeiterschaft musste also im Jahrzehnt 1920—1930 nicht nur den gesamten natürlichen Zuwachs, sondern ausserdem noch ca 70.000 Seelen in die Städte abstossen, und das industrielle Proletariat um diese gewaltige Masse vermehren.

Ladislav Zelovich.

The Future of Monetary Policy. (A report on International Monetary Problems by a Group of the Royal Institute of International Affairs.) Oxford University Press. 1935. 219 S.

Die dreizehn Mitarbeiter dieses Berichtes, der durch das Institute of International Affairs in London veröffentlicht wurde, halten den Zeitpunkt der internationalen Währungsstabilisierung für gekommen. Als Grundprinzipien der Stabilisierung werden empfohlen: 1. internationale währungspolitische Zusammenarbeit, 2. wirksame Konjunkturpolitik innerhalb der einzelnen Länder, die für eine Ausgleichung der Schwankungen der nationalen Preisniveaus sorgt; schliesslich 3. eine derartige Wahl der internationalen Währungsparitäten und eine solcherart geführte Währungspolitik, die eine gleichzeitige Stabilität der Wechselkurse und der nationalen Preisniveaus ermöglicht. Obzwar die Verfasser die Mängel der Cassel'schen Kaufkraftparitätstheorie nicht verkennen, sind sie der Ansicht, dass eine solche gleichzeitige Stabilität der Währungen und der Preisniveaus nicht unerreichbar ist. Es lässt sich jedoch dagegen einwenden, dass zahlreiche nicht

nur nicht monetäre, sondern rein ausserwirtschaftliche Faktoren am Werke sind, die eine parallele Gestaltung der Preise und Kosten in den verschiedenen Ländern kaum zulassen dürften.

Andreas Neményi.

Annuaire International de Statistique Agricole
1933—34. Rome, 1934.

Der neueste Jahrgang des Jahrbuches enthält wieder ausführliche Daten aus allen Ländern der Welt über die Anbauflächen und die Ernteergebnisse der wichtigen landwirtschaftlichen Produkte und über den Viehstand. Der Import von Weizen und der übrigen Getreidearten nach Europa war im Jahre 1933 geringer als im vorigen Jahre, da die Ernte in Europa gut ausfiel und mehrere europäische Länder in der Selbstversorgung grosse Fortschritte machten. Der Weizenexport der grossen Übersee-Exportländer bewegte sich in dem bisherigen Rahmen, nur Argentinien exportierte 5 Millionen dz mehr als im vorigen Jahre und überschritt das ihm vom internationalen Weizenkomitee zugewiesene Kontingent. — Die Preise sind im Laufe des Wirtschaftsjahres 1933—34 noch weiter gesunken. Die Indexzahlen der landwirtschaftlichen Produkte (als Basis diente das Jahr 1927—28) zeigen einen auffallenden Rückgang des Preisniveaus: dieses war in vielen Ländern um 50% niedriger als im Jahre 1927—28.

Eugen Tóth.

Dechesne, Laurent: Le Capitalisme, la Libre Concurrence et l'Economie dirigée. Paris, 1934. Recueil Sirey.

Der Verfasser steht auf dem Standpunkt, dass eine Beseitigung der freien Konkurrenz trotz all ihrer Schattenseiten nicht wünschenswert sei, — es müsste nur angestrebt werden, dass die einander gegenüberstehenden Gruppen über eine annähernd gleiche wirtschaftliche Macht verfügen. Seit der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts ist auf diesem Gebiete schon mancher bedeutende Fortschritt zu verzeichnen: die Kräftigung des Genossenschaftsgedankens und im allgemeinen der Idee der Kooperation. Die Planwirtschaft muss seiner Ansicht nach unbedingt scheitern und zwar deshalb, weil sich keine solche ausnehmend starke Macht finden lässt, die über die notwendigen Fähigkeiten zur weisen und erfolgreichen Leitung der so mannigfaltigen Produktion verfügen würde.

Paul Kozmutza.

Lembke, Bernhard: Die Grossstadt-Entwicklung Stettins 1871 bis 1910. Eine kommunalstatistische Untersuchung. Danziger Verlags-Gesellschaft. Danzig. 1933. 16 S.

Nicht so sehr das mitgeteilte Material wie die Bearbeitungsmethode macht, die kleine Arbeit äusserst wertvoll. Der Verfasser gibt eine Begriffsbestimmung der grossstädtischen Agglomeration und bietet in einigen wenigen Tabellen ein Bild über deren Entwicklung, über die City-Bildung, über die Gestaltung des Verhältnisses zwischen Areal und Bevölkerung, also über alles, was in der Entwicklung einer Grossstadt sowohl aus statistischem wie aus praktischem Gesichtspunkte von Interesse ist.

Rudolf Ruisz.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

September—Oktober 1935.

Inhaltsauszüge.

Die Dynamik der Produktion und des Geldes.

Eine der Hauptaufgaben der dynamischen Theorie der Volkswirtschaft besteht darin, die erreichbar beste Übereinstimmung zwischen Theorie und Wirklichkeit herzustellen. Um dieses Ziel zu verwirklichen, begnügt sich die Dynamik mit einer qualitativen Verifikation der Theorie nicht, sondern sie unterwirft ihre Gesetze auch einer quantitativen Kontrolle.

Die wichtigsten Prinzipien der Dynamik können nun anschliessend an die Probleme der Produktion und des Geldes festgestellt und erklärt werden. Zur Durchführung der dynamischen Analyse ist es zuerst notwendig, ein quantitatives Mass der wirtschaftlichen Veränderungen zu bestimmen, wofür sich am besten die Änderungsgeschwindigkeit der wirtschaftlichen Grössen eignet. Insbesondere bei dem Übergang von einer Gleichgewichtslage zur anderen, spielt diese eine wichtige Rolle und durch ihre Berücksichtigung können die Abweichungen von den statischen Gesetzmässigkeiten erklärt werden.

Neben der Änderungsgeschwindigkeit sind noch zwei wichtige Elemente der dynamischen Analyse hervorzuheben.

Unter dynamischen Verhältnissen müssen sich die Wirtschaftssubjekte eine mehr oder weniger bestimmte Vorstellung über die zukünftige Gestaltung der wirtschaftlichen Vorgänge bilden. Die wirtschaftlichen Dispositionen werden durch solche Antizipationen ausschlaggebend beeinflusst, so dass sie das zweite wichtigste Element der dynamischen Analyse bedeuten, das in engstem Zusammenhang mit dem zuerst genannten steht. Die Antizipation der zukünftigen Preise gründet sich nämlich hauptsächlich auf die Tendenz der Preisentwicklung, die quantitativ am präzisesten durch die Änderungsgeschwindigkeit, der Preise ausgedrückt werden kann. Das dritte Element der Dynamik ist das Risiko oder Unsicherheitsmoment. Dies spielt deshalb eine sehr wichtige Rolle, weil die Antizipationen nur Wahrscheinlichkeitsurteile sind, deren Erfüllung immer mit einer gewissen Unsicherheit verbunden ist.

Die Berücksichtigung dieser drei Hauptelemente in der Dynamik ermöglicht schon die Ableitung der wichtigsten Gesetzmässigkeiten, die auch quantitativ formuliert und verifiziert werden können.

Zur Beleuchtung der Rolle der Änderungsgeschwindigkeiten eignet sich die Untersuchung des Zusammenhanges der Änderungen in der Herstellung von Produktions- und Verbrauchsgütern am besten. In dieser Beziehung ist es wichtig, festzustellen, dass die Änderungen in den Mengen der zur Produktionserweiterung und zur Erneuerung des Güterbestandes notwendigen Produktionsgüter verschiedenen Gesetzmässigkeiten folgen. Die erste ist in erster Annäherung der Änderungsgeschwindigkeit, die zweite der Grösse des Verbrauchs proportional. Hieraus folgt erstens, dass die Amplitude der Fluktuation der Produktionsgüterindustrie viel grösser ist als diejenige der Verbrauchsgüterindustrie. Zweitens kann gezeigt werden, dass wenn die Verlangsamung der Zunahme des Verbrauchs eine gewisse durch die Erneuerung der Produktionsgüter bestimmte Grenze übersteigt, die Produktionsgüterindustrie zu kontrahieren beginnt, obwohl der Verbrauch noch immer zunimmt.

Zur Erklärung der Fluktuationen ist es weiter notwendig, die dynamischen Eigenschaften der Gesetze der Nachfrage und des Angebots zu berücksichtigen. Die Grösse der Nachfrage und des Angebots wird in der Dynamik neben den Preisen auch durch die Antizipationen wesentlich beeinflusst, sie ist deshalb eine Funktion nicht nur der Preise, sondern auch der Änderungsgeschwindigkeiten. Ein wichtiger Faktor der Entstehung von Fluktuationen ist ferner das Zeitmoment der Produktion, das bewirkt, dass die Wirkung der Preisänderungen sich nicht sofort, sondern nur mit einer der Produktionsperiode entsprechenden Verzögerung in der Grösse des Angebots zeigt. Die Berücksichtigung der erwähnten dynamischen Faktoren ermöglicht den Ausbau einer Theorie, die mit Hilfe der mathematischen Methode auch die quantitativen dynamischen Gesetzmässigkeiten erklärt. Andere wichtige Momente der Wirklichkeit, z. B. Gütervorräte, Kaufkraft der in der Produktion beschäftigten Arbeiter, können in den Rahmen dieser Theorie leicht eingefügt werden.

Die Theorie der Realwirtschaft erklärt die Entstehung von individuellen Fluktuationen in den einzelnen Wirtschaftszweigen. Es ist fraglich, wodurch die Gleichzeitigkeit dieser Fluktuationen, die einheitliche Konjunktur, zustande kommt. Es kann gezeigt werden, dass der Synchronismus der Fluktuationen durch die Deckung des Kapitalbedarfs der Investitionen aus den Ersparnissen bewirkt wird, was der Geld- und Kreditverkehr ermöglicht. Hierdurch entsteht die enge Verbindung zwischen Geldtheorie und Dynamik der Produktion. Für die Erklärung der Rolle der Investitionen und Ersparnisse hat besonders die Wicksellsche Theorie des natürlichen Zinses viel geleistet, doch muss diese durch Berücksichtigung der dynamischen Momente weiter ausgebaut werden.

Die Wirkungen einer Divergenz zwischen dem natürlichen und dem Marktzins, die sog. Wicksellschen Prozesse, werden wesentlich durch die Antizipationen beeinflusst. Wenn die Unternehmer

mit dem Fortdauern der Preisveränderungen rechnen, so werden die mit diesen Prozessen verbundenen Veränderungen ständig beschleunigt; werden dagegen unveränderte Preise antizipiert, so verlangsamen sich die Veränderungen und der Wicksellsche Prozess mündet in eine Gleichgewichtslage. Die Veränderung des natürlichen Zinses wird auch durch die Antizipationen beeinflusst. Während des Aufschwungs steigt der natürliche Zins, um später wieder zu sinken. Im Falle eines Konjunkturumschlags infolge von undersaving, entsteht eine negative Divergenz zwischen dem natürlichen und dem Marktzins wenn der erste noch im Steigen begriffen ist, im Falle der underconsumption aber erst, wenn der natürliche Zins schon eine sinkende Tendenz hat.

Das Risikoelement spielt eine entscheidende Rolle bei der Verwendung der Ersparnisse, — ob sie thesauriert oder investiert werden sollen. In der Depression ist die Investierung mit grossem Risiko verbunden, so dass die Ersparnisse grösstenteils thesauriert werden. Während des Aufschwungs tritt die Thesaurierung infolge der Abnahme des Risikos in den Hintergrund, so dass nicht nur die neuen, sondern auch die früheren, thesaurierten Ersparnisse investiert werden. Dadurch entsteht ein expansiver Wicksellscher Prozess, eine allgemeine Haussestimmung, die später wieder in Baissestimung übergeht, und die Thesaurierung beginnt wieder. Die geldtheoretischen Untersuchungen zeigen, dass die monetären Faktoren nicht die ausschliesslichen Ursachen der Fluktuationen sind, obwohl sie grossen Einfluss bei ihrer Entstehung haben. Das geldtheoretische Gleichgewicht bedeutet noch nicht das Aufhören der Fluktuationen, die vielfach aus realwirtschaftlichen Gründen entstehen.

Ähnlich der statischen Theorie, kann der quantitative Inhalt der Dynamik am besten mittels eines Gleichungssystems ausgedrückt werden. Diese Gleichungen sind viel komplizierter als diejenigen der statischen Theorie, sie enthalten nicht nur die Grössen, sondern auch die Veränderungsgeschwindigkeit der Wirtschaftsfaktoren. In dieser Beziehung sind die Nachfrage- und Angebotsgleichungen von besonderer Wichtigkeit, die besonders im Falle der Produktionsgüter charakteristische dynamische Eigenschaften besitzen. So ist die jüngste Bestimmung der amerikanischen Stahlnachfragegleichung erwähnenswert, die gezeigt hat, dass nur durch Berücksichtigung der Änderungsgeschwindigkeit der Preise gute Übereinstimmung zwischen den empirischen Daten und der Nachfragegleichung erreicht werden kann. Sie ist daher ein wichtiges Beispiel der quantitativen Verifikation der dynamischen Theorie. Die quantitative dynamische Theorie hat in der Geschäftsführung vieler amerikanischer Grossunternehmungen und in der amerikanischen staatlichen Wirtschaftspolitik auch erfolgreiche praktische Anwendung gefunden. Es ist zu hoffen, dass durch eine intensivere Kenntnis der quantitativen Gesetze der wirtschaftlichen Entwicklung die unheilvollen Wirkungen der Konjunkturwellen wesentlich gemildert werden können.

Eduard Theiss.

Die jüngste Gestaltung des Konversionsproblems.

Zur Einleitung wird eine Übersicht über die in den letzten Jahren in verschiedenen Kulturstaaten durchgeführten Konversionen gegeben; besonders die Transaktionen der Vereinigten Staaten von Amerika, von Österreich, Belgien, Frankreich, Deutschland und Italien werden eingehend geschildert.

Die Voraussetzungen einer erfolgreichen Konversion sind vom rechtlichen, moralischen und wirtschaftlichen Gesichtspunkte aus zu prüfen. Juristisch gilt nur jene Konversion als einwandfrei, die im Sinne der Original-Anleihebedingungen erfolgt oder die sogenannte fakultative Konversion, die eigentlich einer dem Gläubiger gewährten Option gleichkommt. Der Begriff der fakultativen Konversion wurde in jüngster Zeit besonders in Deutschland, Italien und Belgien de facto stark beeinträchtigt, indem der freie Entschluss der Anleihegläubiger durch verschiedene Massnahmen Beschränkungen unterworfen wurde. In verschiedenen Staaten wurden ausserdem Zwangskonversionen durchgeführt, die in der gegebenen wirtschaftlichen Lage immerhin eine gewisse Berechtigung gefunden haben. In solchen Fällen kommt selbstredend dem moralischen Gesichtspunkte erhöhte Bedeutung zu, wobei die Verantwortung des Staates seinen Bürgern, den Steuerzahlern, gegenüber stark in den Vordergrund tritt. Ausserdem bestehen moralische Verpflichtungen besonders den ausländischen Gläubigern gegenüber, die umsomehr hervortreten, je mehr die Wirtschaft des Landes auf die Hilfe des Auslandskapitals angewiesen ist. Die richtige Verteilung der Lasten zwischen der Gegenwart und den künftigen Generationen spielt auch eine gewisse Rolle. Wirtschaftlich ist die wichtigste Voraussetzung des Erfolges einer Konversation selbstverständlich der niedrige Realzins; der Staat ist in der Lage, den Marktzins bis zu einem gewissen Grade zu beeinflussen; im allgemeinen ist ein Papier als reif für die Konversion zu betrachten, wenn sein Kurs sich dem Parikurs nähert. Im Falle einer valutarischen Ungewissheit kann an eine umfangreiche Konversion nur dann gedacht werden, wenn die Regulierung der Landeswährung gewissermassen bereits erfolgt ist (Grossbritannien, Vereinigte Staaten, Belgien, Österreich).

Sämtliche Konversionen bezwecken die Verminderung der Schuldenlast; ausser diesem Hauptzwecke kommen andere Erwägungen wirtschaftspolitischer Natur in Frage; so kann z. B. eine richtig eingeleitete Konversionsbewegung selbst zur Herabsetzung des Realzinses nicht unerheblich beitragen. Manche Staaten benützen die Konversion ausserdem zur Bereinigung ihrer valutarischen Verpflichtungen: der Umtausch erfolgt auf Titres, die auf die Landeswährung lauten (Österreich). Oft wird die Konversion in den Dienst einer deflationistischen Geldpolitik gestellt.

Die Vorteile der Konversion kommen in erster Reihe in der Herabsetzung des Zinssatzes und in der Stundung der Fälligkeiten zur Geltung. Eine Herabsetzung des Nominalwertes, sowie eine Um-

wandlung von Amortisationsanleihen in ewige Renten kommt, trotz der wirtschaftlichen Not der letzten Jahre, kaum vor. In fast jedem Lande ist dagegen die Fundierung kurzfristiger Darlehen, sowie die Vereinheitlichung und Vereinfachung der verschiedenen Anleihetypen, an der Tagesordnung.

Ungarn hat in den auf den Ausgleich von 1867 folgenden Jahren vier grosse Konversionen durchgeführt, deren gemeinsames Merkmal die Entlastung des Staatshaushaltes durch Herabsetzung des jährlichen Zinsen- und Tilgungsdienstes war, verbunden mit einer Erhöhung der Kapitalschuld, also mit einer nach neuerer Auffassung ungünstigen Erscheinung.

Es folgt eine ausführliche Beschreibung des heutigen ungarischen Schuldenkomplexes; ein Teil der Vorkriegs- und Kriegsemissionen ist infolge der Devaluation der Krone nur formell konversionsbedürftig; die Valorisierungen der Nachkriegsjahre (Caisse Commune-Papiere) bedürfen jedenfalls einer weiteren Revision. Die Emissionen der Nachkriegsjahre belaufen sich hingegen auf sehr bedeutende Beträge; die Konversion derselben hätte sich in drei Richtungen zu bewegen: Herabsetzung des Zinses, Aufschub der Fälligkeiten und die Frage des Geldwertes, d. h. Ausschaltung valutari-scher Verpflichtungen.

Da die Wirtschaftslage Ungarns eine definitive Regelung momentan ausschliesst — es sei denn, dass Ungarn sich durch Zwangsverfügungen über die Rechte der Gläubiger hinwegsetzt —, kommen heute eher provisorische Massnahmen zur Wahrung der ungarischen Wirtschaftsinteressen in Frage.

Franz Halász

Kleinere Beiträge.

Die periodischen Aenderungen der Berechnungsmethode des Lebenshaltungsindex und deren Ursachen.

Unser Aufsatz unterzieht — an Hand einer Besprechung der am 1. X. 1934 erfolgten Revision der Zusammenstellung des deutschen Lebenshaltungsindex — Definition und Auslegung des Lebenshaltungsindex einer Untersuchung, weist auf deren grundlegende Mängel und Unfolgerichtigkeiten hin und zeigt gleichzeitig Wege zur Milderung bzw. Ausschaltung dieser Mängel.

Aus der mathematischen Formulierung des Realeinkommens (R) geht hervor, dass die Aenderungen in den Lebenshaltungskosten und die quantitative Zusammensetzung der sachlichen Grundlage der Indexziffer voneinander nicht unabhängig sind, sondern in quasi-funktionalem Zusammenhang stehen; ferner, dass für einen Vergleich verschiedener Realeinkommen sich keine annehmbare gemeinsame Grundlage finden lässt. Auf Grund dieser beiden schwerwie-

genden Feststellungen muss man zu der Erkenntnis gelangen, dass der Lebenshaltungsindex im heute üblichen Sinne den Anforderungen, die aus seiner Definition hervorgehen, nicht entsprechen kann.

Nur auf subjektiver Grundlage, unter Zuhilfenahme des Begriffes der Geldflexibilität, zeigt sich eine Möglichkeit zur Konstruktion vergleichbarer Lebenshaltungsindexe. Auf objektiver Grundlage ist nur ein Kompromiss möglich, nämlich eine möglichst häufige Berücksichtigung der Veränderungen des Realeinkommens bei der Konstruktion der quantitativen Berechnungsgrundlage des Indexes. Die so gewonnenen — genau genommen heterogenen — Indexzahlen dürfen aber dann nur mit der grössten Sorgfalt miteinander in Verbindung gebracht werden.

Eine Untersuchung der Hauptkomponenten des revidierten deutschen Indexes zeigt, dass die Waren mit grösserer Elastizität sich auf Kosten derjenigen mit geringer Elastizität vermehren, was mit einer Steigerung des Realeinkommens, also des Lebensniveaus gleichbedeutend ist.

Für jede bedeutendere Gesellschaftsschicht, aber auch für die verschiedenen wirtschaftsgeographischen Volksgruppen, müssen besondere Lebenshaltungsindexe berechnet werden. Es wäre wünschenswert, wenn in Ungarn für die Stammbewölkerung des Landes, die landwirtschaftliche Bevölkerung, ein solcher besonderer Index errechnet würde.

Koloman Kádas.

Stadtrand-siedlung, Nebenberufssiedlung.

Im Agrarlande Ungarn steht das Problem der landwirtschaftlichen Siedlung im Mittelpunkt der öffentlichen Diskussion. Hingegen wird in den Ländern industriellen Charakters die Siedlungspolitik zur Linderung der industriellen Arbeitslosigkeit in Betracht gezogen. Die landwirtschaftliche Siedlung ist eine bodenpolitische Massnahme und lässt nur die Zahl der Kleinbesitzer zunehmen. Die Stadtrand- und Nebenberufssiedlung schaffen aber einen neuen Berufstyp: den industriellen Arbeiter mit einer landwirtschaftlichen Nebenbeschäftigung. Die Konzeptionen von *Roosevelt* und *Ford*, die vor allem als Notmassnahmen gegen die Arbeitslosigkeit gedacht sind, enthalten auch eine tiefere ideelle Zielsetzung. Sie trachten, den industriellen Arbeiter von der Eintönigkeit der spezialisierten Teilarbeit zu befreien und ihm für eine vielseitigere und gesündere landwirtschaftliche Tätigkeit Gelegenheit zu bieten. Es ist bemerkenswert, dass diese ideelle Zielsetzung — zweifels-

ohne verwandt mit dem Phalanstère-Gedanken — eben durch eine *entgegengesetzte* (sozusagen dialektische) Entwicklung in den Bereich der praktischen Möglichkeit rücken konnte, denn erst der hohe Grad technischen Fortschritts, der Mechanisierung und der Spezialisierung liess die Arbeitszeit derart verkürzen, dass man an eine nebenberufliche landwirtschaftliche Betätigung des Industriearbeiters denken konnte.

Der Gedanke einer Nebenberufssiedlung hat auch in *Deutschland* und in *Grossbritannien* bedeutende Fortschritte gemacht. In *Österreich* wird die Nebenberufssiedlung von *Alexander Mahr* propagiert.* Seine Vorschläge können natürlich nicht in der Richtung liegen, die in den Vereinigten Staaten durch den höheren Grad der Technik ermöglicht wurde. Die Milderung der industriellen Arbeitslosigkeit steht bei Mahr im Vordergrund, — die Umgestaltung der allgemeinen Lebensform kann hier natürlich noch nicht in Betracht gezogen werden. Mahr schlägt manche praktisch wertvolle Massnahme vor; es soll durch die Verbilligung des Bauens und durch eine staatliche Haftung für die Siedler ermöglicht werden, dass auch das Privatkapital sich an der Siedlung beteiligen kann. Die Siedler sollen ihren Nahrungsbedarf zumeist vom eigenen Grundstück decken, zudem wird ihnen eine industrielle Kurzarbeit gesichert. Diese industrielle Arbeitsmöglichkeit wird durch eine allgemeine Arbeitszeitermässigung ermöglicht. In einem Nahrungsmittelimportlande, wie Österreich, schädigt die Nebenberufssiedlung nicht die Verwertungsinteressen der Landwirtschaft. Nur die Frage bleibt offen, ob der Rückgang der Lebensmitteleinfuhr nicht auch einen Rückgang des industriellen Exports hervorrufe.

Den Vorschlägen von Mahr kann auch Ungarn wertvolle Erkenntnisse abgewinnen. Wohl ist bei uns eine Rückkehr der industriellen Bevölkerung zur landwirtschaftlichen Beschäftigung nicht zu wünschen, da ja unser dichtbevölkertes Land eben einer industriellen Entwicklung bedarf. Auch die selbständige Nahrungsmittelversorgung der industriellen Arbeiter würde in Ungarn die landwirtschaftliche Verwertungsschwierigkeiten noch verschärfen. Doch können wir den *sozialen* Kern der Konzeption von Mahr vorteilhaft anwenden. Dieser — rein soziale — Kern liegt darin, dass die notleidende Bevölkerung durch eigene Anstrengung ihre Lage bedeutend verbessern kann, wenn ihr der Staat dazu eine geringe materielle Unterstützung gibt. Das Volk auf dem Lande,

* Nebenberufssiedlung. Wien. 1935. Reinhold-Verlag.

das jetzt kein eigenes Heim besitzt, könnte mit einer relativ kleinen Unterstützung sein Heim selbst erbauen und die Vorteile der Kleinviehzucht, des Gemüsegartens und der billigen Viehzucht genießen, also überhaupt jene Vorteile des dörflichen Haushalts, welche die niedrigen landwirtschaftlichen Löhne gewissermassen ausgleichen können. Es scheint, dass der landwirtschaftlichen Sozialpolitik Ungarns auf diesem Wege auf die wirtschaftlichste Weise gedient werden könnte, da die landwirtschaftliche Siedlung ungleich höhere finanzielle Opfer fordert und deshalb nur einem kleinen Bruchteil des Landvolkes zugute kommen könnte.

Ladislaus Lipták.

Der landwirtschaftliche Kredit in Ungarn vor 1849.

Der Aufsatz befasst sich mit den Bestrebungen, die vor dem im Titel bezeichneten Zeitpunkt die Voraussetzungen des landwirtschaftlichen Kredits zu verwirklichen suchten, — vor der Reformgesetzgebung des Jahres 1848 hinderten nämlich die Gebundenheit des adeligen Grundbesitzes und die Leibeigenschaft die Entfaltung des landwirtschaftlichen Kreditwesens.

Die ersten Schritte zur Abgrenzung des Grundeigentums — an ihre Befreiung konnte damals noch nicht gedacht werden — sind zur Zeit Maria Theresias getan worden. Der Bauer war bis zu dieser Zeit eigentlich Pächter des gutsherrlichen Bodens und war zu verschiedenen Dienst- und Naturalleistungen verpflichtet. Die Ausmasse dieser Leistungen hat aber der Gutsherr meistens eigenmächtig festgesetzt, — den Missbräuchen und der Rechtsunsicherheit, die hieraus entsprangen, hat die Urbarialregulierung Maria Theresias ein Ende gemacht.

Ein weiterer, recht bedeutender Fortschritt auf diesem Wege war das Gesetz 1792:XVII, das die Verfügung enthielt, dass für die Wechselprozesse der ungarischen Staatsbürger in gewissen Fällen die Wechselgerichte Österreichs zuständig sind. Diese Bestimmung sollte ermöglichen, dass das Wechselrecht auch auf die ungarischen Edelleute angewendet werden kann, — nach ungarischem Recht wäre das nämlich infolge der Avitizität, der Gebundenheit des adeligen Grundbesitzes, nicht möglich gewesen.

Eine entscheidende Wendung in den Kämpfen um den landwirtschaftlichen Kredit brachte das Auftreten des Grafen Stefan Széchenyi. Er erkannte, dass der wichtigste Tragpfeiler des kapitalistischen Wirtschaftslebens der Kredit ist und dass die Belebung

des landwirtschaftlichen Kredits in Ungarn das Aufheben der Avitizität zur Voraussetzung hat. Seine Ideen waren es, die der mächtigen Reformtätigkeit der 30-er Jahre den Weg wiesen.

Das Gesetz 1844:IV traf die Verfügung, dass Adelssitze auch Nichtadelige zu Besitzern haben können; diese Verfügung lockerte wieder wesentlich die Fugen der Avitizität und bedeutete damit einen neuen Schritt in der Richtung der Freiheit des Grundbesitzes. In gleichem Schritt mit dem Verfall der Avitizität ging die Entwicklung der Geldwirtschaft und des Kreditlebens. Im Jahre 1840 wurde das erste ungarische Geldinstitut, der Pester Erste Vaterländische Sparkassen-Verein, im folgenden Jahre die Ungarische Handelsbank und dann im Laufe von 4 Jahren 19 weitere Geldinstitute gegründet. In der Geschäftstätigkeit dieser jungen Kreditinstitute spielte die Pfandbriefemission ausnahmslos eine grosse Rolle.

Im Jahre 1842 erschien ein publizistisches Werk des Graßen Emil Dessewffy, das u. a. ein ausführliches Projekt zur Errichtung eines ungarischen Bodenkreditinstituts nach dem Vorbilde der preussischen Landschaften enthielt. Dessewffy betonte die Verschiedenheit des Handels- und des Bodenkredits und forderte ein Gesetz zur Regulierung des letzteren mit Hinweis darauf, dass der Wechselkredit den Bedürfnissen der Landwirtschaft nicht entspreche. Auf Grund seiner Vorschläge befasste sich der Landtag in den Jahren 1843—1844 mit einem Gesetzentwurf über den Hypothekarkredit. Da jedoch der Landtag Gewicht darauf legte, die Unabhängigkeit der Direktion des geplanten Kreditinstituts von der Wiener Regierung zu sichern, der Hof aber auf diese Forderung nicht eingehen wollte, wurde aus dem Entwurf kein Gesetz. Ganz nach den Intentionen dieses Gesetzentwurfes wurde dann im Jahre 1848 das Gesetz über das Landes-Bodenkreditinstitut erlassen. Da der Landtag in diesem Jahre die Avitizität aufgehoben hatte, stand das erwähnte Gesetz bereits auf der Basis des Prinzips der Gleichheit und Freiheit des Besitzes. Durch dieses Gesetz wurde dem Ministerium die Ermächtigung zur Errichtung eines Bodenkreditinstituts erteilt, — die vom Ministerium zur Ausarbeitung der Satzungen dieses Instituts entsandte Kommission konnte jedoch ihre Arbeit infolge der Niederwerfung des Freiheitskampfes im Jahre 1849 nicht mehr beenden.

Zoltán Darkó.

Die Wirkung der Auslandsanleihen auf die Lage der Schuldnerländer.

Erwiderung auf einen in der vorigen Nummer dieser Zeitschrift erschienenen Aufsatz Alexius Boér's, der unsere Besprechung des Werkes „Die Wirkungen der Auslandsanleihen auf die Lage der Schuldnerländer“ von Zoltán Ovári-Papp (Nr. 5 des laufenden Jahrganges) zum Gegenstande hatte.

Julius Neubauer.

Einzelbesprechungen.

Conrad, Otto: Die Todsünde der Nationalökonomie. Leipzig-Wien, Deuticke, 1934. IV + 63 S.

Diese Schrift Conrads enthält eine straffe und scharf umrissene Zusammenfassung jener theoretischen Ansichten, welche er seit Jahrzehnten vertritt. Sie klingen in dem Satze aus, das Grundübel der bisherigen Entwicklung der volkswirtschaftlichen Theorie sei die Lehre von den drei Produktionsfaktoren, welche die sachlichen Produktionsmittel der Arbeit gleichstellt, hieraus die funktionelle Verteilung der Einkommen ableitet und das Wesen des Wettbewerbes verdunkelt. Hiedurch, meint Conrad, versperre sie den Weg, das eigentliche Wesen des Mechanismus der Verkehrswirtschaft zu erfassen, da sie es verhindert, zu erkennen, dass jede Rente ein Abzug vom Arbeitslohn ist.

Man muss C. gewiss darin Recht geben, dass die Lehre von den Produktionsfaktoren sich etwas leicht über einige Tatbestände der Volkswirtschaft hinwegsetzt, die für das Wesen des Mechanismus der Verkehrswirtschaft von Bedeutung sind und dass sie ihre grosse Beliebtheit, wenigstens zum Teil, dem Umstande verdankt, dass sie den Kapitalzins zu erklären und auch zu rechtfertigen vermag. Auch darin kann man C. zustimmen, dass die einfachste Arbeitshypothese zur Darlegung des Mechanismus der Verkehrswirtschaft, die Voraussetzung nur eines persönlichen Produktionsfaktors, der Arbeit, ist. Es ergibt dies, wie *H. Peter* es nennt, das einfachste Wirtschaftsmodell der Verkehrswirtschaft, nach *Preiser* und *Peter*, die auterge Wirtschaft. Unbedingt beizustimmen ist C. auch darin, wenn er sich dagegen verwahrt, den heutigen Zustand der Volkswirtschaft als jenen der freien Konkurrenz zu bezeichnen.

Und doch scheinen mir die Ansichten C.-s etwas zu stark zugespitzt zu sein, um mich seinen Ausführungen anschliessen zu können. Zunächst scheint es mir etwas zu weit gegangen, für den heu-

tigen unbefriedigenden Zustand unserer Theorie — eher könnte man dies bezüglich ihrer Unbeliebtheit bei den breiten Massen behaupten — ausschliesslich die Lehre von den drei Produktionsfaktoren verantwortlich zu machen. Es will mir scheinen, dass diese Lehre in der heutigen Nationalökonomie nicht mehr jene entscheidende Rolle spielt, wie im vorigen Jahrhundert. So werden heute z. B. von vielen, so auch von mir, die Besitzrenten als Einkommen *sui generis* dem Arbeitslohne gegenübergestellt und noch allgemeiner einfach als Preise aufgefasst, als welche sie ja auch C. zu erklären sucht. So ist auch das von Schumpeter gerügte Suchen nach speziellen Erklärungsgründen für jeden Einkommenszweig einer einheitlichen Erklärung gewichen, da alle Einkommen — mit Ausnahme des Unternehmergewinns — als Preise erklärt werden. Freilich als Preise der Produktivgüter, was keineswegs zur Voraussetzung hat, dass Boden, Kapital und Arbeit in jeder Beziehung als gleichartig aufgefasst werden müssen.

Die starke Einengung des Begriffes der Konkurrenz, die C vertritt, scheint mir entschieden zu weit gegangen. Es ist ja richtig, dass wirklich freier Wettbewerb nur bei der ungelernten Arbeit besteht. Ja, auch hier könnte man, wenn man den Begriff wirklich genau fassen will, solche Umstände finden, die die Freiheit begrenzen, indem z. B. persönliche Verbindungen die Einstellung eines Verwandten oder Bekannten des Arbeiters an Stelle eines Unbekannten gewiss nicht selten herbeiführen. Wollen wir also den Begriff mit mathematischer Genauigkeit fassen, so verflüchtigt er sich so ziemlich, oder wird wenigstens zu einem Idealfall, der in der Praxis stets nur ungenau verwirklicht ist. Die Knappheit der Produktionsgüter ist eine gegebene Tatsache. Gewiss engt sie die freie Bewegung ein und beeinflusst hiedurch die Preisbildung wie die Einkommenverteilung entscheidend. Ist es aber deshalb berechtigt, den Monopolbegriff so weit zu fassen, wie es C. tut? Die Einengung der Produktions-, bzw. der Erwerbsmöglichkeiten beginnt nicht erst beim Privateigentum, sondern schon bei der Knappheit der sachlichen Produktionsmittel, die sie nicht jedem gleich zugänglich machen.

Ja, noch ein Umstand muss uns bedenklich stimmen. Bietet uns etwa C.-s Analyse eine Handhabe zur Lösung des heute so wichtigen Problems der Bestimmung der Preise, beziehungsweise der Verhinderung ihrer Überhöhung durch Konkurrenzbeschränkungen? Leider versagt hier die Hypothese eines einzigen Produktionsfaktors, denn bei der heutigen Struktur unserer Volkswirtschaft ist es un-

möglich, nur die Arbeitskosten zu berücksichtigen. Eine andere Handhabe dafür, die richtige Preishöhe zu bestimmen, kann aber im System C.-s nicht gefunden werden.

Leider, kann hier auf den interessanten Teil über die Verkehrsgleichung nicht eingegangen werden. Dass auch dieser Teil, wie der eben besprochene, scharfsinnig geschrieben ist und vieles enthält, worüber es sich lohnt, nachzudenken, braucht wohl kaum hervorgehoben zu werden.

Wolfgang Heller.

Travaux publics nationaux. Société des Nations. Organisation des Communications et du Transit. Genève, 1934. 289 p.

Travaux publics nationaux. Addendum. Genève, 1935. 235 p.

Une politique des travaux publics. Bureau International du Travail. Études et Documents. Série C (Chômage) No 19. Genève, 1935. 201 p.

Die beiden umfangreichen Bände, welche die „Organisation des Communications et du Transit“ über die öffentlichen Arbeiten herausgegeben hat, enthalten ein zwar sehr verschiedenartiges, aber nichtsdestoweniger sehr lehrreiches Material über diesen Gegenstand. Dass die Antworten der einzelnen Regierungen auf die an sie gerichteten Fragen zum grössten Teil im Original veröffentlicht wurden, hat gewiss seinen Vorteil, doch wird hiedurch die Übersicht des Materials erheblich erschwert. Den beiden Bänden ist jedoch ein gutes Sachverzeichnis beigegeben, das diesen Nachteil etwas vermindert.

Die Studie, welche das Internationale Arbeitsamt auf Grund dieses Materials verfertigt hat, beschäftigt sich von wirtschaftspolitischem Standpunkt mit der Frage der öffentlichen Arbeiten. Die im Schlusswort gegebenen Vorschläge befürworten vor allem die Bildung eines Fonds zur Zeit der Konjunktur, um in der Depression die entsprechenden Summen für die Durchführung grösserer Arbeiten zur Verfügung zu haben. Ferner wird die administrative Zusammenfassung der öffentlichen Arbeiten bei einer Zentralbehörde vorgeschlagen um ein einheitliches Vorgehen zu ermöglichen und zum Schlusse auch die Errichtung einer internationalen Stelle für den Austausch von Erfahrungen und für die Coordinierung der Programme von internationalem Interesse angeregt.

Die in der vorliegenden Schrift gemachten Vorschläge sind gewiss wert, ernst erwogen zu werden. Insbesondere gilt dies für die

einheitliche Ausarbeitung grösserer Investitionsprogramme. Sie wird gewiss durch die administrative Zugehörigkeit der öffentlichen Arbeiten zu verschiedenen Stellen erschwert. Andererseits ist es aber nicht zu übersehen, dass sich diese aus der Struktur der Administration naturgemäss ergibt und eine zu straffe organisatorische Zusammenfassung der öffentlichen Arbeiten bei einem Zentralorgan den Wirkungskreis der übrigen Behörden empfindlich einengen und wohl auch die Einheitlichkeit der einzelnen Ressorts beeinträchtigen würde. Deshalb scheint nur ein Weg gangbar zu sein, der diese Fehler vermeidet, indem für eine Stelle gesorgt wird, welche ohne den organischen Aufbau der Verwaltung zu stören, die Einheitlichkeit der aufgestellten Programme zu wahren und diesbezüglich den zuständigen Behörden zur Hand zu gehen hat. Gewiss hat auch die Anregung eines Fonds für öffentliche Arbeiten so manches für sich, doch stehen auch ihr nicht unerhebliche Schwierigkeiten gegenüber, denn die Bildung eines solchen Fonds setzt gute Finanzen, sowie sichere und auch in der Depression leicht und ohne Verlust mobilisierbare Anlagen desselben voraus, was für Zeiten grösserer wirtschaftlicher Erschütterungen, für welche die Tätigkeit des Fonds von grösster Bedeutung wäre, nicht eben leicht zu lösen ist.

W. H.

Lipták, Ladislaus: Ungarische Agrarpolitik im Spiegel der neuen Zeit. Budapest, Athenaeum. (In ungarischer Sprache.)

Die Ausführungen dieses beachtenswerten Buches sind im allgemeinen gegen diejenigen Schriften der jüngeren Generation gerichtet, die die ungarische Agrarpolitik der Gegenwart auf der Grundlage einer radikalen Bodenreform aufbauen wollen. Lipták stellt demgegenüber die Steigerung der Produktion als das allgemein wirksame Heilmittel hin, — er verfällt also ebenso in den Fehler der Einseitigkeit wie seine Gegner. Der Gedankengang des Buches ist der folgende. Das niedrige Lebensniveau des ungarischen Landvolkes kann nur durch eine Steigerung der Produktion gehoben werden. Für diese Steigerung bietet jedoch der Grossgrundbesitz viel mehr Möglichkeiten als der Kleinbesitz; an eine Aufteilung des Grossgrundbesitzes darf also nicht gedacht werden. Man soll ferner nicht erwarten, alle grossen Probleme des nationalen Wirtschaftslebens ausschliesslich auf dem Wege der Agrarpolitik lösen zu können; — zur Milderung der Arbeitslosigkeit, zur Hebung des Lebens- und des Preisniveaus und des inländischen Verbrauchs ist ja

neben der Förderung der Landwirtschaft auch eine Beschleunigung der Industrialisierung, eine Schliessung der Agrarschere und eine Steigerung der Spartätigkeit erforderlich. Der Grundfehler in den Ausführungen des Verfassers ist, dass er die besitzpolitischen Probleme nur aus wirtschaftlichem, bzw. sogar aus betriebstechnischem Gesichtspunkte betrachtet. Dies ist selbstverständlich nicht zulässig, — sowohl die Bodenreform wie die landwirtschaftliche Siedlung sind vor allem sozialpolitische und nicht wirtschaftspolitische Probleme. Er vergisst auch, dass eine Hebung der Produktion des Grossgrundbesitzes das Steigen der Löhne der Arbeiter dieser Besitzkategorie zwar ermöglicht, aber keinesfalls automatisch zur Folge hat. Was die Industrialisierung anbetrifft, beachtet er nicht, dass die Industrie infolge ihres Rohstoffbedarfs in hohem Grade vom Auslande abhängig ist und dass infolgedessen die Agrarpolitik immerhin noch freier und ungebundener in der Wahl ihrer Richtung und ihrer Mittel ist als die Industriepolitik.

Nikolaus Mattyasovszky.

Keményffi Johann und Mitnitzky Mark: Die voraussichtlichen Ergebnisse einer Arbeitsbeschaffungs-Aktion in Ungarn. (Konjunkturpolitische Studie. Sonderausgabe Nr. 10. des Ungarischen Wirtschaftsforschungs-Institutes, Budapest, 1933, 58 Seiten.)

Die Studie hat zwei grosse Verdienste. Der eine besteht darin, dass die Verfasser die Faktoren grundsätzlich diskutieren, welche seitens der Wirtschaftspolitik untersucht werden müssen, wenn sie entscheiden will, welche Ergebnisse eine Arbeitsbeschaffungs-Aktion unter gegebenen Bedingungen haben würde. Der zweite Verdienst muss darin erblickt werden, dass die Verfasser getrachtet haben die mittelbaren Folgen der Durchführung eines Arbeitsbeschaffungsprogramms in Ungarn grössenordnungsmässig zu schätzen. Sie haben ihre Folgerungen in allen Fällen, wo es möglich war, von dem statistischen Material abgeleitet. Die Aktion, deren voraussichtliche Ergebnisse sie schätzen, wäre mit der Schöpfung von zusätzlicher Kaufkraft in der Höhe von Hundertmillionen Pengö verbunden.

K. und M. kommen zum Ergebniss, dass sich der „Ausfall“, der anlässlich der einzelnen Händewechsel der zusätzlichen Kaufkraft entstände, voraussichtlich zwischen 29—44% bewegen würde. (Davon 15—30% Thesaurierung, 8% zusätzliche Steuereinnahmen des Staathaushaltes, welche im Wege der Schuldentilgung gleichfalls zur Thesaurierung führen und 6% wegen Agrarexport-

Ausfall. Erhöhung des Preisstandes wäre so gering, dass man von diesen Ausfallposten absehen kann.) Die Verfasser haben jeweils die untere Grenze des Effektes (also die obere Grenze des Ausfalls) geschätzt.

Dies würde bedeuten, dass die Vergrößerung des Realumsatzes der ungarischen Volkswirtschaft in der unendlichen Zeit mehr als das zweifache, aber weniger als das dreifache des für die Arbeitsbeschaffung ursprünglich verausgabten Betrages ausmachen würde. Es wird aber algebraisch nachgewiesen, dass man von Prämissen ausgehend, die berechtigt erscheinen, zur Folgerung gelangt, dass der gesamte Effekt, der sich laut Obigem in der unendlichen Zeit zeigen sollte, praktisch schon nach ungefähr $1\frac{1}{2}$ Jahren erreicht wäre.

Zum schluss vergleichen die Verfasser ihre Ergebnisse mit denen analoger ausländischer Studien. *Wilhelm Fellner.*

Preiser, Erich: Grundzüge der Konjunkturtheorie.
Tübingen, 1933. I. C. B. Mohr. 160 S.

Der Verfasser geht von den methodologischen Diskussionen der Konjunkturforschung aus und stellt auf Grund von deren Ergebnissen fest, dass einerseits die Erforschung der betreffenden dynamischen Erscheinungen sich nicht auf die Gebiete der Empirie und der Statistik beschränken darf, sondern sich auch auf das Gebiet der Theorie erstrecken muss und dass andererseits heute eine Synthese sowohl in bezug auf einzelne grundlegende Probleme der theoretischen Konjunkturforschung wie auch in bezug auf die Konjunkturtheorien selbst, bereits möglich ist. — Sehr interessant sind die Ausführungen des Verfassers über den Akkumulationsprozess, wobei er die Erscheinungen der autonomen und der heteronomen Spartätigkeit gesondert untersucht, ferner auch seine Schlussfolgerung: die Negation der unbedingten Periodizität der Konjunkturzyklen, aus der eine Bejahung der aktiven Konjunkturpolitik folgt.

Paul von Müller.

Volpicelli, Arnoldo: Corporativismo e scienza del diritto. Firenze, 1934. Sansoni. 203 S.

Der Verfasser ist einer der bedeutendsten Mitglieder der Pisaer Schule für Korporativwissenschaft. In seinem vorliegenden Werke untersucht er den Korporativismus vom rechtsphilosophischen Gesichtspunkte aus und kommt zu dem Ergebnis, dass dieser keine neue Wirtschaftsform ist, sondern eine im Entstehen begriffene Rechtsordnung, die als Grundlage einer neuen Entwicklung, auch

auf wirtschaftlichem Gebiete, dienen wird. Die Gedanken des Verfassers sind immer tiefschürfend, seine Ausführungen grenzen aber stellenweise an das Mystische.

Franz Regös.

Enquiry into Clearing Agreements. Geneva, 1935.
154 S.

Der vorliegende Bericht kann in Ungarn auf besonderes Interesse Anspruch erheben, weil Ungarn das Clearing-System bereits im Jahre 1931 angewendet hat und sein Warenverkehr sich zu einem grossen Teile auf Grund solcher Abkommen abwickelt. Die grundlegende Feststellung des Ausschusses, dass der Clearing-Verkehr zwischen einem Lande mit freier Währung und einem, das den Devisenverkehr Beschränkungen unterwirft, nur dann glatt funktionieren kann, wenn der gegenseitige Handelsverkehr zugunsten des letzteren mit einem Aktivsaldo schliesst, hat für Ungarn eine weitgehende Bedeutung, da Ungarn immer bestrebt war, diesen Gesichtspunkt in seinen Clearingverhandlungen geltend zu machen. Die Abschnitte, in welchen die Wirkungen der Clearing-Abkommen auf den Aussenhandel der betreffenden Länder und den gesamten Welt-handel beleuchtet werden, sind vom Gesichtspunkte Ungarns besonders lehrreich. Zur Beweisführung wird unter anderem auch die Entwicklung des ungarischen Aussenhandels herangezogen und an Hand der Aussenhandelsdaten der letzten vier Jahre einwandfrei festgestellt, dass die Clearingabkommen den Aussenhandel in Ländern mit freier Währung in günstiger, in Ländern mit gebundener Währung aber in ungünstiger Weise beeinflusst haben. Bei den erstgenannten Ländern ist nämlich der Anteil der Clearingländer in der Einfuhr gesunken und in der Ausfuhr gestiegen, während bei Ländern mit gebundener Währung die entgegengesetzten Wirkungen zu beobachten waren. Ungarischerseits kann nur lebhaft begrüsst werden, wenn der Ausschuss an die Gläubigerländer die Aufforderung richtet, die auf die Wiederherstellung normaler Zustände gerichteten Bestrebungen der Schuldnerländer durch die Ermöglichung einer vermehrten Einfuhr aus denselben zu unterstützen.

Zoltán v. Óvári-Papp.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

November—Dezember 1935.

Inhaltsauszüge.

Die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Ungarn und Oesterreich.

Zwischen Österreich und Ungarn haben bereits einmal und zwar bis zum Jahre 1850 Zollschranken bestanden; erst in diesem Jahre wurde ein geeintes Wirtschaftsgebiet geschaffen und damit der Grund zu der für Beide segensreichen Entwicklung der nächsten 70 Jahre gelegt. Wohl war diese Gemeinsamkeit im Laufe der Zeit wiederholt durch die politische Entwicklung ernstlich bedroht, — der Erneuerung des immer auf 10 Jahre lautenden Zoll- und Handelsbündnisses mussten stets ernsthafte Schwierigkeiten aus dem Wege geräumt werden. Das Jahr 1918 hat mit seinen politischen Umwälzungen auch die Verbundenheit der Wirtschaft aufgehoben. Auch unsere beiden Länder haben sich von dem verhängnisvollen Irrtum der autarkischen Zielsetzung nicht freigehalten. Ein ziemlich aufschlussreiches Bild der Auswirkungen dieser Politik auf den Handelsverkehr der beiden Länder gibt ein Vergleich der Vorkriegsstatistik ihres Zwischenhandels mit der Statistik des heutigen Warenverkehrs. Um der Verkleinerung des Staatsgebietes beider Länder Rechnung zu tragen, reduzieren wir die Zahlen der Vorkriegsstatistik auf $\frac{1}{3}$ ihrer ursprünglichen Höhe; hinter diesen reduzierten Ziffern bleibt die Durchschnittseinfuhr Österreichs aus Ungarn in den Jahren 1923—1929 um ungefähr die Hälfte und die Einfuhr Ungarns aus Österreich in denselben Jahren um ungefähr $\frac{3}{4}$ zurück. Seither ist unter dem Einfluss der Krise der Verkehr zwischen beiden Ländern noch weiter, auf ungefähr $\frac{1}{5}$ der für die Vorkriegszeit angenommenen Vergleichsziffern, gesunken.

Man kann den Regierungen nicht den Vorwurf machen, dass sie nicht alles unternommen hätten, um die Wirtschaftsbeziehungen zwischen beiden Ländern wieder zu beleben. Sofort nach der Errichtung der Zollgrenzen im Jahre 1918 setzten Verhandlungen ein, bei denen es sich allerdings darum handelte, den nach dem Krieg aufgetretenen Warenhunger zu befriedigen, und bestimmte Mengen wichtiger Bedarfsartikel zur Ausfuhr in das Gebiet des anderen Vertragsteiles zuzulassen. Diese Zeit der Warenknappheit war aber bald überwunden und die Vereinbarungen erfuhren eine grundlegende Änderung, indem die Verpflichtung zur Zulassung der Ausfuhr bestimmter Kontingente immer mehr durch Einfuhrkontingente ersetzt wurde. Im März 1922 trat das erste Handelsüberein-

kommen zwischen Ungarn und Österreich in Kraft, das, auf dem Grundsatz der Meistbegünstigung aufgebaut, noch keine Vereinbarungen über die Ermässigung von Zollsätzen, sondern lediglich sehr eingehende Spezialbestimmungen über die Ein- und Ausfuhrbeschränkungen und die in dieser Hinsicht gegenseitig zu bewilligenden Ausnahmen enthielt. Als in der weiteren Folge beide Länder ihre Zolltarife erhöhten, erwies es sich bald als notwendig, die dadurch für den Warenverkehr geschaffenen Schwierigkeiten durch gegenseitige Zugeständnisse zu mildern. Diesem Zweck entsprach das im April 1926 abgeschlossene Zusatzübereinkommen, das sehr ausführliche Tarifierungen enthielt. Schon das Jahr 1928 brachte aber ein zweites Zusatzabkommen, in dem Österreich unter dem Druck des Schutzbedürfnisses seiner Landwirtschaft einzelne Zugeständnisse zurückzog oder verringerte, worauf auch Ungarn mit Einschränkungen des Vertrages antwortete.

Um den immer stärker auftretenden restriktiven Tendenzen Einhalt zu gebieten, verfiel man im Jahre 1931 auf ein neuartiges Mittel, die Handelsbeziehungen zwischen beiden Ländern zu beleben. Da das grösste Hindernis einer stärkeren wirtschaftlichen Annäherung die durch die Friedensverträge festgesetzte allgemeine Geltung des Meistbegünstigungsprinzips war, fand man den Ausweg, dass bei Aufrechterhaltung des Prinzips der Unzulässigkeit von Exportsubventionen, die Vertragsteile keinen Einspruch gegen *Kreditbegünstigungen* erheben würden. Um aber durch allzu starke Inanspruchnahme solcher Kreditbegünstigungen nachteilige Wirkungen auf die eigene Erzeugung zu verhindern, wurde deren Umfang in dem Vertrag begrenzt. Gleichzeitig mit dem Abschluss dieses Vertrages setzte jedoch infolge der schweren Krise eine rapide Schrumpfung des Warenverkehrs der beiden Länder auf fast $\frac{1}{3}$ seines Höchstumfanges ein, die ein besonders für Österreich ungünstiges Verhältnis zwischen Ein- und Ausfuhr von 215:100 herstellte. Die Folge davon war die Kündigung des Vertrages im Jahre 1932 und ein vertragsloser Zustand, der vom 15. Juli bis 31. Dezember 1932 währte.

Der am 21. Dezember 1932 abgeschlossene neue Handelsvertrag hielt im wesentlichen die bisherigen Bestimmungen aufrecht, er beinhaltete aber auch eine sehr wichtige Neuerung: die Vertragspartner sagten einander zu, mit allen Mitteln auf die Herstellung eines besseren Verhältnisses zwischen Ein- und Ausfuhr bedacht zu sein. Es sollte eine Verminderung des zuungunsten Österreichs bestehenden Warenverkehrs alsbald herbeigeführt und getrachtet werden, eine Überschreitung dieses Saldos im Ausmass von 50% der österreichischen Ausfuhr nach Ungarn zu verhindern. Diese Vereinbarung sollte nicht nur für Österreich eine Sicherung bilden, sondern auch für den Fall Anwendung finden, dass die ungarische Ausfuhr unter das im Vertrag festgesetzte Verhältnis von $1\frac{1}{2}:1$ sinken würde.

Der Vertrag ist nun bald drei Jahre in Kraft und es kann mit Befriedigung festgestellt werden, dass er zum mindesten der einen Aufgabe entsprochen hat, eine weitere Verminderung des Handelsvolumens zu verhindern. Es muss jedoch zugegeben werden, dass sich in dem Verhältnis zwischen Ein- und Ausfuhr sehr weitgehende

Verschiebungen ergeben haben. Infolge des Rückganges der ungarischen Ausfuhr und einer Erhöhung der österreichischen ist statt des Verhältnisses von $1:1\frac{1}{2}$ eine Verbesserung für Österreich eingetreten, die sich in dem Verhältnis von ungefähr $1:1\frac{1}{5}$ ausdrückt. Alle Versuche der gemischten Kommission, ungarischen Erzeugnissen in stärkerem Umfang in Österreich Aufnahme zu schaffen, scheiterte an Verhältnissen, die ausserhalb des Rahmens handelspolitischer Vereinbarungen lagen, wie z. B. an der schwachen ungarischen Ernte des vergangenen Jahres. Eine noch grössere Schwierigkeit bildete aber das mit Ungarn getroffene Abkommen über den Zahlungsverkehr. Nachdem nämlich Österreich die Erfahrung gemacht hat, dass eine forcierte Aufrechterhaltung des Goldstandards — d. h. eine Vollziehung der Kompensation der Schulden und Forderungen im Clearingverkehr auf Grund der gesetzlich festgelegten Relation des Schilling zum Gold — sich als eine Importprämie auswirkt und gleichzeitig die Ausfuhr drosselt, schritt es an die Wiederherstellung der freien Kursbildung seiner Währung, hob dann die Clearingverträge mit einzelnen Ländern, die keine Devisenbewirtschaftung hatten, auf und brachte in dem Zahlungsverkehr mit den anderen Ländern nach Möglichkeit den Grundsatz der freien Kursbildung zur Geltung. Nur in dem Clearingvertrag mit Ungarn wurde das alte Verrechnungsverhältnis beibehalten. Die Ergebnisse sind besonders für Ungarn ungünstig, aber auch für Österreich nicht befriedigend. Wie bereits erwähnt, wurde dadurch die ungarische Ausfuhr nach Österreich einem fortwährenden Abbröckelungsprozess unterworfen. Die österreichische Ausfuhr steigt zwar unter dem Einfluss der Prämie, die in der Möglichkeit der billigen Beschaffung österreichischer Waren liegt, bewirkt aber eine Verringerung der ungarischen Guthaben, die zur Herstellung der Zahlungsbilanz zur Verfügung stehen. Die Folge ist eine Verlängerung der Zahlungsfristen und das Anwachsen der eingefrorenen Forderungen Österreichs an Ungarn.

In dieser Erkenntnis hat man sich kürzlich zu einem entscheidenden Schritt entschlossen, der wohl gewisse Härten beinhaltet, aber, wie wir hoffen, einen Ausweg aus dem gegenwärtigen unbefriedigenden Zustand bildet. Es wurde vereinbart, dass die ungarische Nationalbank von den Einzahlungen im Clearing ab 27. XI. 1935 einen Zuschuss einhebe, der bei Fakturierung in Pengö zu Lasten des österreichischen Gläubigers, bei Fakturierung in anderer Währung zu Lasten des ungarischen Schuldners geht. Die so gewonnenen Beträge werden zur Aufbesserung des Erlöses der ungarischen Exporteure verwendet werden. Es ist zweifellos nicht gewöhnlich, auf diese Weise für bereits abgeschlossene und durchgeführte Geschäfte die Berechnungen des Verkäufers oder Käufers umzustossen. Der Modus ist aber damit zu begründen, dass bei dem seit Monaten bekannten Stand des Clearing mit Ungarn mit dieser oder einer ähnlichen Massnahme gerechnet werden musste, und die Vorsicht eine Berücksichtigung allfälliger Änderungen des Verrechnungskurses wohl erforderte. Für die Zukunft aber erwarten wir, dass die neue Vereinbarung das Geschäft mit Ungarn auf eine reale, den Verhältnissen entsprechende Grundlage stellen werde, wie wir auch hoffen, dass der ungarische Export nach Österreich sich wieder heben und dadurch der Clearing gestärkt werden wird.

Das Bild der Beziehungen zwischen Ungarn und Österreich wäre ohne eine Erwähnung des Reiseverkehrs und der engen kulturellen Beziehungen unvollständig. Die ungarische Regierung hat im vergangenen Sommer Massnahmen getroffen, um den Besuch österreichischer Sommerfrischen durch seine Staatsangehörigen zu ermöglichen. Andererseits können wir mit Befriedigung das zunehmende Interesse verzeichnen, das sich in Österreich nicht nur im Besuch Budapests, sondern auch der Umgebung des Plattensees und anderer bekannter Sommerfrischen kundgibt.¹

Unsere Ausführungen zeigen, dass sowohl auf ungarischer wie auf österreichischer Seite der ehrliche Wille vorhanden ist, in der von Interessengegensätzen zerklüfteten Welt ein Beispiel dafür zu geben, dass man um hoher Ziele Willen mit dem Mittel der Eintracht viel Gutes für zwei Völker schaffen kann, die nebeneinander leben und auf einander angewiesen sind.

Karl Buresch.

Naturalismus oder Logik ?

Es ist unzweifelhaft, dass es in der heutigen Wirtschaftstheorie Widersprüche gibt, die diese ganz bis zu deren Grundlagen durchdringen. Ein solcher Widerspruch ist z. B. das Haftenbleiben am Nennwerte des Geldes. Dieses Haftenbleiben führt zu einem System, das die Geldwertänderungen nicht einmal dann berücksichtigt, wenn sie von solchen Ausmassen sind, dass sie das gesamte Wirtschaftsleben und infolgedessen auch die Gesellschaftsstruktur am ungünstigsten beeinflussen. Man kann sich also nicht wundern, dass einige Autoren die Wirtschaftstheorien in dieser Hinsicht reformieren und die Geldwertänderungen berücksichtigen wollen. Wenn es unter diesen Reformern manche gibt, die zwischen den Naturerscheinungen und den Erscheinungen des Wirtschaftslebens einen engeren Zusammenhang zu entdecken wähnen, so bedeutet das an sich noch nicht, dass sie Naturalisten wären. Letzten Endes steht ja die Betrachtungsweise der heutigen Wirtschaftstheorie, die die Geldeinheit trotz all ihrer Änderungen unter allen Umständen als identisch mit sich selbst ansieht, zur Logik im schroffsten Gegensatz: es darf doch das veränderte Ding mit dem unveränderten nicht identifiziert werden. Den Bestrebungen, die den obenerwähnten logischen Fehler beseitigen möchten, macht man also — obwohl sie die Naturgesetze infolge ihrer eisernen Logik als Vorbilder, oder in einzelnen Fällen auf Grund der Identität sogar als massgebend hinstellen — mit Unrecht den Vorwurf, dass sie die Naturgesetze in der Wirtschaftstheorie anwenden wollen, — sie wollen ja nur den Gesetzen der Logik in der Wirtschaftstheorie eine gesteigerte Geltung verschaffen. Ein Naturgesetz, das auch auf dem ganzen Gebiete der Volkswirtschaftslehre seine Geltung hat, ist das Gesetz des Gleichgewichtes der Kräfte, das infolge der obenerwähnten unlogischen Haltung der Wirtschaftstheorie und -praxis in anormalen Zeiten das gesamte Wirtschaftsleben zum Zusammenbruch bringt, in normalen Zeiten dagegen die gesunde Entwicklung hemmt. Da aber eine Beseitigung dieser Unfolgerichtigkeit auch die Berücksichtigung des Gesetzes des Kräftegleichgewichtes nach sich zieht, so wäre die erste und wichtigste Aufgabe.

die Volkswirtschaftslehre in Einklang mit der Logik zu bringen, also die Grundbegriffe der Wertlehre zu klären. Solange wie diese Arbeit von den Wirtschaftstheoretikern nicht vollzogen wird, ist es nicht zu erwarten, dass die Entwicklung eine neue, gestündere Richtung einschlägt. Die Wirtschaftspolitik wird es zwar versuchen, die Lücken auszufüllen und die ungelösten Probleme zu lösen; ihre diesbezüglichen Bestrebungen werden aber, der Natur der Sache gemäss, von keinem ständigen Erfolg gekrönt.

Zoltán Schilling.

Ist die Konjunktur gut oder schlecht?

Soll entschieden werden, ob die Konjunktur günstig oder ungünstig ist, müssen vorerst terminologische Fragen geklärt werden. Gäbe es keine Konjunkturbewegung, so wäre die Produktionskapazität der Volkswirtschaft immer voll ausgenützt. Hieraus folgt, dass ein jede Abweichung von der vollkommenen Kapazitätsausnützung — also auch schon die durchschnittliche Kapazitätsausnützung — konjunkturtheoretisch eigentlich schon als normal zu gelten hat. Auf dieser Grundlage wäre es möglich, nur die volle Kapazitätsausnützung als günstig zu bezeichnen. Andererseits ist es aber auch möglich, von einer günstigen Konjunktur zu sprechen, falls die Kapazitätsausnützung die durchschnittliche übersteigt, oder auch schon dann, wenn der Durchschnitsgrad zwar noch nicht erreicht, aber die Besserung begonnen hat.

Welche dieser Terminologien auch gewählt wird, die Urteilsbildung bleibt trotzdem schwankend. Man hat nämlich zwischen der allgemeinen Konjunktur und Sonderkonjunkturen zu unterscheiden. Die allgemeine Wirtschaftslage ist allerdings nur die Summe — oder der Durchschnitt — der Sonderkonjunkturen, trotzdem können einzelne dieser Sonderkonjunkturen von der allgemeinen Konjunkturgestaltung abweichen: unmittelbar beurteilt ein jeder nur diese Sonderkonjunkturen, vornämlich seine eigene und die der ihm Nahestehenden, die ihm am besten bekannt sind.

Die Mehrzahl der zur Beurteilung der allgemeinen Konjunkturgestaltung heranzuziehenden Datenreihen hat aus zwei Gesichtspunkten interpretiert zu werden: einerseits aus dem Gesichtspunkt der Gestaltung der betreffenden Erscheinung, andererseits aber aus dem der Gestaltung der allgemeinen Konjunktur. Wenn wir z. B. die Daten des Eisenbahnfrachtverkehrs untersuchen, können wir aus ihnen sowohl auf die Lage der Eisenbahn, als auf die Gestaltung der allgemeinen Konjunktur folgern. Während aber die Lage der Eisenbahn einfach von der Gestaltung dieses Verkehrs abhängt, hat man — soll die Gestaltung der allgemeinen Wirtschaftslage beurteilt werden — den Einfluss von Trend und strukturellen Veränderungen zu eliminieren. Geschieht dies nicht, so kommt man zu verfehlten Folgerungen. Dies beweist aber, dass man auf Grundlage der Beurteilung von vereinzelt Sonderkonjunkturen die allgemeine Konjunkturgestaltung noch nicht beurteilen kann.

Eine Quelle von Irrtümern kann auch der Umstand bilden, dass — je besser die Konjunktur ist — es desto mehr Spannungen und Gefahrenmomente eines Umschlages gibt. Es ist überaus wichtig, diese zu erkennen. Doch ist es verfehlt, die Konjunktur nur deshalb als ungünstig anzusprechen, weil mit einer früher oder später ein-

setzenden Verschlechterung zu rechnen ist. Auch ist es möglich, dass man verschiedene wirtschaftspolitische Massnahmen ungünstig beurteilt, also annimmt, dass die Wirtschaftslage im Falle einer anderen Wirtschaftspolitik günstiger wäre. Eine Konjunkturlage aber nur deshalb als ungünstig zu betrachten, weil sie auch günstiger sein könnte, ist sicher nicht angebracht.

Es gibt viele Konjunkturtheorien, die annehmen, der Ablauf der Konjunkturzyklen wäre immer gleich. Diese Theorien sind verfehlt. Es bedeutet keine übertriebene Simplifikation, wenn man den Standpunkt einnimmt, dass der Umstand, dass sich die Konjunktur abwechselnd verbessert und verschlechtert, ebenso durch den Zufall, als durch die in verschiedenen Konjunkturtheorien nachgewiesenen Wellenbewegungen erzeugenden Umstände verursacht sein kann. Wenn man sich auch auf den Zufall bezieht, hat man die ursächlichen Zusammenhänge der Wirtschafterscheinungen noch nicht in Abrede zu stellen. Nur gibt es eben so viele exogene und endogene, die Wirtschaftslage beeinflussende Faktoren, dass man deren zusammentreffen nur als zufällig betrachten kann. Ein Teil dieser Faktoren wirkt nicht in der Richtung der Verursachung von Cyklen, sondern einfach in der Richtung einer Verbesserung oder Verschlechterung der Wirtschaftslage. Da es aber nur zwei Möglichkeiten gibt: die der Besserung und die der Verschlechterung dieser Lage, ist es nicht überraschend, dass diese beiden Möglichkeiten abwechselnd zur Geltung kommen.

Die Folgen der Wirtschafterscheinungen in den Konjunkturwellen sind sich trotzdem meist sehr ähnlich. Der Grund hiefür ist der enge Zusammenhang der Wirtschafterscheinungen. Wo immer man auch den Gang einer aus vielen Rädern zusammengesetzten Zahnradkonstruktion beeinflusst, wird das Resultat dieser Beeinflussung gleich sein. So ähnlich verhält es sich auch mit dem Wirtschaftsgefüge.

Aus all dem folgt, dass die Frage, ob die Konjunktur gut oder schlecht ist, nicht auf Grund einer Übereinstimmung von vielen Konjunkturerscheinungen entschieden werden darf. *Pigou* hat den Grad der Kapazitätsausnützung der Wirtschaft, bzw. den der Arbeitslosigkeit als Messinstrument vorgeschlagen. Dies ist auch verfehlt, da hiedurch das Fortschreiten der Rationalisierung unberücksichtigt bleibt. Das entsprechendste Vorgehen ist, die Veränderungen des Volumens des Volkseinkommens als für die Konjunktur- und Strukturwandlungen symptomatisch zu betrachten. Die Unterscheidung zwischen Struktur- und Konjunkturwandlungen ist auch auf dieser Grundlage möglich.

Auf dieser Grundlage ist es nicht zweifelhaft, dass sich die Konjunkturlage von Ungarn während der letzten drei Jahre stark gebessert hat. Das Volumen des Volkseinkommens dürfte bereits so gross sein, wie vor der Krise. Alle zur Verfügung stehenden Daten sprechen für die Besserung, trotzdem gegenüber der Vorkrisenzeit sich manches verändert hat. Die Intensität der weltwirtschaftlichen Zusammenhänge hat abgenommen: der Aussenhandelsverkehr ist — trotzdem er sich gegenüber dem Krisentief erhöht hat — noch immer bedeutend geringer als vor einigen Jahren. Die Intensität des Kapitalverkehrs hat ebenfalls abgenommen. Grundlegend ist aber, dass die Produktion zugenommen hat. Die Zahl der beschäftigten

Industriearbeiter hat sich um 24% erhöht, wobei auch noch die Fortschritte der Rationalisierung zu berücksichtigen sind. Der Produktionsindex des *Ungarischen Instituts für Wirtschaftsforschung* steht höher als in der Vorkrisenzeit, und hat sich gegenüber dem Krisentief um 40% erhöht.

Allerdings sind inzwischen starke Strukturwandlungen vor sich gegangen. Diese bewirken, dass die Lage oft falsch beurteilt wird. Von diesen Strukturveränderungen soll beispielshalber nur auf eine verwiesen werden.

Die intellektuelle Arbeitslosigkeit und besonders die Verschlechterung der Beförderungsmöglichkeiten ist in der Hauptsache keine Folge der schlechten Konjunktur, sondern eine strukturelle Erscheinung. Dass es viele junge Leute gibt, die keine entsprechende Anstellung finden können, während es diese Erscheinung vor dem Kriege kaum gab, hat die Ursache, dass in den Jahrzehnten vor dem Kriege eine sehr bedeutende strukturelle Expansion vor sich ging, die leichte Möglichkeiten der Anstellung und gute Möglichkeiten der Beförderung sicherte. Es ist nicht angebracht, nur deshalb über die Verschlechterung der Konjunktur zu klagen, weil diese Expansion aufgehört oder sich verlangsamt hat und — glücklicherweise — ist nur letzteres der Fall. Wenn man auch heute Beispiele der schnellen Expansion im Wirtschaftsleben finden kann, muss trotzdem betont werden, dass auf den meisten Gebieten die Neuanstellungen und Beförderungen zur Aufrechterhaltung der bestehenden Rahmen oder höchstens zu ihrer langsamen Entwicklung dienen, was offenbar ein viel geringeres Erfordernis an intellektuellen Arbeitskräften bedeutet, als das, das im Zeitalter der allgemeinen Expansion bestand.

Zwischen 1880 und 1910 haben sich die staatliche und die Gemeindeverwaltung, das Kredit- und Verkehrswesen usw. in über-raschender Weise entwickelt. Auf das Anhalten dieses Entwicklungstempos durfte sicher nicht gerechnet werden. Dieses Entwicklungstempo hat aber notwendigerweise sehr schnelle Beförderungsmöglichkeiten in allen Anstellungen gesichert. Denken wir nur daran, dass 1880 selbst grosse Banken nur vielleicht 50 Angestellte besessen haben. Diese Grossbanken besaßen im Jahre 1910 aber vielleicht schon 800 Angestellte, gar nicht zu reden davon, dass diese Institute in der Zwischenzeit auch an der Gründung von vielen Unternehmungen teilgenommen haben. Von den 50 Angestellten des Jahres 1880 war ein Teil schon im Jahre 1880 in leitender Stellung. Da war es wirklich kein Wunder, dass die übrigen als Folge der natürlichen Entwicklung damit rechnen konnten, nach höchstens 25—30 Jahren Dienstzeit nicht nur als Folge von besonderen Fähigkeiten, sondern einfach mit Rücksicht auf ihre erworbene Routine, entweder bei dem betreffenden Geldinstitut oder bei einer seiner Gründungen, oder schliesslich bei einem der inzwischen gegründeten neuen Unternehmungen in leitende Stellung zu gelangen. Es ist offenbar, dass sich diese Möglichkeit sehr verschlechtert, sowie die 800-köpfige Angestelltenzahl längere Zeit hindurch unverändert bleibt. Falls wir von der sehr primitiven Annahme ausgehen, dass jeder im Durchschnitt 30 Jahre lang Dienst leistet und von dieser Zeit die Direktoren je 10 Jahr in leitender Stellung verbringen und wenn wir bei den 800 Angestellten sogar an 40 Direktoren denken, was eine hohe Zahl darstellt, ist es klar, dass von den 800 Angestell-

ten nur 15% damit rechnen können, Direktoren zu werden. Diesen Prozentsatz könnte nur der Umstand um ein Geringes erhöhen, dass einzelne Angestellte ausscheiden und anderswo unterkommen. Trotzdem ist der Unterschied gegenüber der Lage in der Vorkriegszeit überzeugend. Heute können, wie wir sehen, im Falle unserer Annahme nur 15% der Angestellten damit rechnen, Direktoren zu werden, während früher sozusagen alle dazu verurteilt waren, früher oder später diese Stellung einzunehmen.

Wir finden dieselbe Lage in der Verwaltung bei den Verkehrsunternehmungen, usw. Hiezu kommt, dass die Beförderungsmöglichkeiten sich auch deshalb verschlechtert haben, weil die Pensionslasten ebenfalls infolge von strukturellen Ursachen sich sehr erhöht haben. Wenn wir wiederum sehr vereinfachen, können wir behaupten, dass im Jahre 1910 nur jene in Pension waren, die vor 1880 ihren Aktivdienst begonnen haben. Demzufolge nun, dass die Angestelltenzahl und die Summe der Gehälter der aktiv dienenden zwischen 1880 und 1910 sehr zugenommen hat, war die Pensionslast auch in den letzten Vorkriegsjahren noch verhältnismässig gering. Die Pensionslast musste aber selbstverständlich scharf zunehmen, sowie die Zahl der aktiven Dienst leistenden Angestellten längere Zeit hindurch unverändert blieb. Hiezu kommt natürlich auch die Trianoner Pensionslast, sowie die Wirkung des Umstandes, dass verschiedenen Ortes die Angestelltenzahl durch frühzeitige Pensionierungen herabgesetzt wurde. Schliesslich muss man auch der Wirkung der Altersverlängerung Rechnung tragen, die die Gestaltung der Pensionslasten ebenfalls beeinflusst hat, indem sie das Ableben der Pensionisten hinausschob.

Alldies sind aber nicht konjunkturelle, sondern strukturelle Wandlungen, und zwar — wie z. B. die Verlängerung der Lebensdauer — solche, die eher als günstig, als als ungünstig zu beurteilen sind.

Man soll von Konjunkturbesserungen nicht mehr erwarten als was sie leisten können. Die nachteiligen Wirkungen von strukturellen Veränderungen können durch eine *einmalige* Konjunkturbesserung nicht aufgehoben werden.

Stefan Vargá.

Zur Frage der extensiven Besiedelung von Budapest.

Das starke Anwachsen der Vororte von Budapest auf Kosten der Mutterstadt, sowie die ungesunde Verteilung der Bevölkerung innerhalb des Stadtgebietes, verursacht den Fachleuten immer grössere Sorgen. Das Stadtgebiet, das bis auf kleine Teile mit öffentlichen Werken und zivilisatorischen Einrichtungen versehen ist, könnte der dreifachen Anzahl der jetzigen Bevölkerung die Vorteile des Grossstadtlebens bieten, — und trotzdem übersteigt die Zahl derer, die sich ausserhalb der Stadtgrenzen niederliessen, bereits die halbe Million. Diese — sowohl für die verbleibende Bevölkerung, die die Last der somit überdimensionierten öffentlichen Einrichtungen tragen muss, wie auch für die ausgewanderte, die die Vorteile der Grossstadt entbehren muss — ungünstige Lage kann durch lokale Ursachen nicht erklärt werden, da es sich um eine mehr oder minder überall wahrnehmbare Entwicklung handelt.

Es ist nicht anzunehmen, dass ein abnormer Hang der Budapestter Bodenbesitzer zur Terrainspekulation, oder eine Abneigung der übrigen Bevölkerung gegen die Zivilisation diese letzteren nötigte, sich immer weiter vom Stadtkern niederzulassen. Der Bodenpreis wird, wie überall, auch hier vom Verhältnis der Nachfrage zum Angebot bestimmt und, wie überall, suchen auch hier die Auswandernden nur ihren eigenen Vorteil. Eine tarifale Reform der Verkehrsunternehmungen, die die Fahrpreise der Leistung anpasst, würde wohl in der Richtung der Rückwanderung wirken, sie wäre aber mit dem finanziellen Ruin der Familienhaus-Besitzer der Vororte verbunden, und würde die Wohnpreise im inneren derart in die Höhe treiben, dass wiederum Andere veranlasst wären, die Stadt zu verlassen.

Wenn man die Richtigkeit des Grundsatzes: gleiche Leistung, gleiche Gegenleistung, anerkennt, kann dessen Geltung nicht bloss auf die Verkehrstarife und auf die Leistungen der öffentlichen Werke beschränkt werden. Die Zunahme der Bevölkerung und der Fortschritt der Zivilisation erhöhen die Bodenpreise der Stadt auf enorme Weise; wenn dem obigen Grundsatz entsprechend eine allgemeine Bodenwertabgabe, sowie — bei grossen öffentlichen Arbeiten — eine spezielle Bodenwert-Zuwachsststeuer wenigstens einen Teil der durch die Anwesenheit und Arbeit der Gesamtbevölkerung geschaffenen Bodenwerte der Allgemeinheit zuführten, könnte die Steuerlast derjenigen — überwiegenden — Teiles der Bevölkerung, der keinen Boden besitzt, verringert werden. Andererseits würde aber der nicht benutzte, oder nicht genügend ausgenutzte Boden auf den Markt getrieben und somit die Bodenwert- und Mietenerhöhung, verursacht durch das Zurückströmen der Bevölkerung, paralysiert werden. Wenn aber infolge einer Senkung der Bodenpreise auch die Mieten sich verringern würden, wären Zwangsmassnahmen gegen die extensive Siedelung bereits überflüssig, da deren Hauptursache beseitigt wäre.

Robert Major.

Kleinere Beiträge.

Condliffe, J. B.: China to-day. Economic World. Peace Foundation. Boston, 1932. 214 p.

Das Buch *Condliffe's* über China, auf Grund dessen hier eine kurze Schilderung der Verhältnisse Chinas geboten wird, ist ein äusserst anziehendes und interessantes Buch. Es gewährt dem Leser einen tiefen Einblick in die wirtschaftlichen Verhältnisse dieses grossen und eigentümlichen Landes. Es ist vom grossen Interesse für den Volkswirt, eine so ansprechende und klare Darstellung über die Volkswirtschaft eines Landes zu lesen, das in mancher Beziehung die Vorstufen gewisser volkswirtschaftlicher Einrichtungen uns vor die Augen führt. Eingehend berichtet der Verfasser über die Landwirtschaft und ihre Reorganisierung, dann über die Städte und die Industrie, sowie über Bank- und Währungswesen des Landes. Auch die Finanzwirtschaft Chinas ist nicht weniger interessant und auch sie wird im Buche behandelt. Es ist ein äusserst lesenswertes und belehrendes Buch, das *Condliffe* auf Grund eingehender Studien verfasst hat.

W. H.

Billiges Geld als Allheilmittel.

Die Doktrin, dass Konjunkturwellen durch monetäre Politik zu lenken sind, hat sich in der letzten Zeit sehr verbreitet und wurde auch von offiziellen Stellen angenommen. Gewisse nationalökonomische Schulen, insbesondere die Cambridge-er, meinen sogar, dass die stärkste Ursache der heutigen Krise in der Starrheit der Zinsfussstruktur läge und behaupten, dass durch eine Erniedrigung derselben die Prosperität stabil erhalten werden könnte. Vorliegender Aufsatz versucht die amerikanische Wirtschaftsstruktur vom Gesichtspunkte dieser Theorie zu untersuchen. Es wird gezeigt, dass die grossen Änderungen die einesteils durch die langanhaltende Depression, andererseits durch die sozialpolitische Gesetzgebung verursacht worden sind, à priori eher eine Steigung als eine Senkung des Zinsfusses postulieren würden. Wenn die Herabdrückung des Zinsfusses keine Inflation verursacht hat, so ist das darauf zurückzuführen, dass sowohl die Unternehmer wie auch die Sparer durch die Politik der Regierung abgeschreckt worden sind. Die Risikoprämie ist so gross, dass der reine Zinsfuss nicht effektiv werden kann. Sobald sich die Beunruhigung legt, muss entweder der Zins steigen oder es wird ein äusserst labiler Inflationsprozess erzeugt werden.

Thomas Balogh.

Intensität und Rentabilität im landwirtschaftlichen Betrieb.

Der Aufsatz befasst sich mit dem Zusammenhang zwischen Intensität und Rentabilität in den ungarischen landwirtschaftlichen Grossbetrieben auf Grund der betriebsstatistischen Erhebung des Ungarischen Landwirtschaftlichen Landesvereins. Die Intensität des Betriebes wird je nach der Stärke des vorhandenen Viehbestandes, der Grösse des Betriebskapitals und der Höhe des Arbeitsaufwandes, bzw. des ausgezahlten Arbeitslohnes beurteilt. Die Resultate des Vergleiches zwischen Rentabilität und Intensität zeigen in den Jahren 1927 und 1932 eine positive Korrelation bei den Betrieben Transdanubiens und des Hochlandes, während in den Betrieben der Grossen Tiefebene die Korrelation eher eine negative ist. Im Jahre 1933 zeigen fast alle Daten auf einen negativen Zusammenhang, was mit den verschlechterten Absatzverhältnissen zu erklären ist. Das Vorhandensein eines Zusammenhanges wird lediglich auch dadurch beeinflusst, ob Schulden auf dem Kapital lasten, ob der Kapitalaufwand rationell ist und ob die Absatzverhältnisse eine Stabilität und Sicherheit der Kalkulation ermöglichen.

Ernst Éber.

Preisausschreiben der Ignaz v. Darányi-Gesellschaft für Agrarwissenschaft.

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Reformen im Interessenvertretungswesen.

Hofstetter-Leu, Fr.: Praktischer Grundriss der berufsständischen Ordnung. Wien, 1934. 122 S.

Rosenstock-Franck: L'économie corporative fasciste en doctrine et en fait. Paris. 1934. 365 S.

Der ständische und berufsständische Gedanke und die in den einzelnen Ländern vollzogenen Reformen der Interessenvertretung besitzen heute bereits eine sehr umfangreiche Literatur, — wir vermissen aber bis jetzt Untersuchungen, die einem Vergleich der verschiedenen Systeme der Interessenvertretung und der praktischen Tätigkeit der neuen Einrichtungen gewidmet sind. Das Schrifttum beschränkte sich bisher auf eine Registrierung oder im besten Falle auf eine systematische Zusammenstellung der einschlägigen Gesetzgebung der verschiedenen Länder. Die zwei vorliegenden Arbeiten sind eben deshalb äusserst wertvoll und verdienen eine besondere Beachtung, weil sie ihr Augenmerk auf bisher vernachlässigte Gesichtspunkte richten.

Johann Láng.

Einzelbesprechungen.

Kaán Karl: Wirtschaftspolitische Aufgaben. Budapest, Gergely, 1935. 117 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch von Kaán ist einigen wichtigen Fragen der ungarischen Agrarpolitik gewidmet, die eingehend und nicht nur mit weitgehender Sachkenntnis, sondern mit viel Gefühl für das praktische Leben behandelt werden. Vor allem wird gefordert, dass die im Besitze des Fiskus und jener Stiftungen, die unter staatlicher Verwaltung stehen, sich befindenden Böden, insofern sie sich für der Landbau eignen, dem Ackerbauministerium unterstellt werden, um eine fachgemässe Verwaltung dieser Ländereien zu gewährleisten. Der Verfasser befasst sich sodann mit dem landwirtschaftlichen Besitze der Städte, der in Ungarn besonders im Tieflande sehr erheblich ist und sich auf 23.8% der Bodenfläche der ungarischen Tiefebene erstreckt. Er weist auf jene Nachteile hin, die sich hieraus für die Landwirtschaft, aber auch in sonstigen Beziehung ergeben, und zeigt, dass auch die Finanzwirtschaft der betreffenden Städte hiedurch ungünstig beeinflusst wird. Er fordert ein Gesetz zur erspriesslichen Lösung der bezüglichen Fragen, das dem Ackerbauministerium den behufs besserer Verwaltung dieser Böden nötigen Einfluss sichern soll.

Auf Grund eingehender Studien bezüglich der Ordnung des landwirtschaftlichen Unterrichtes im Auslande, wobei besonders die Verhältnisse Deutschlands als zu beherzigend hingestellt werden, folgt eine breit angelegte Studie über diesen Gegenstand. Im letzten Kapitel erörtert *Kaán* die Frage der landwirtschaftlichen Interessenvertretung. Mutig weist er auf jene Hindernisse hin, die dem Aufblühen der landwirtschaftlichen Kammern in Ungarn im Wege stehen und fordert eine reinliche Scheidung zwischen Regierungsaufgaben und Aufgaben der Selbstverwaltung.

Das Buch ist spannend geschrieben und lässt uns aufatmen, indem wir darin ein Buch über agrarpolitische Fragen zur Hand nehmen, das uns zeigt, dass der Landwirtschaft nicht nur durch marktlichen Agrarschutz zu helfen sei, sondern dass es auf diesem Gebiete auch andere Aufgaben gibt, die Beachtung verdienen.

Wolfgang Heller.

Bud, Johann: Kampf um die Zukunft. Budapest, 1935. Athenaeum, 187 S. (In ungarischer Sprache.)

Das vorliegende Buch enthält im 29 Aufsätzen die Früchte der publizistischen Tätigkeit des Verfassers aus den letzten drei Jahren. Der Verfasser, der sich am Anfange seiner an Arbeit und Erfolge reichen Laufbahn auf dem Gebiete der amtlichen Statistik betätigte, später als Professor der volkswirtschaftlichen Abteilung der Technischen Hochschule von Budapest und dann ein Jahrzehnt lang als Minister an der Spitze der verschiedenen Wirtschaftsministerien wirkte, ist vor allen Anderen berufen, durch eine Veröffentlichung seiner auf reichen Erfahrungen und einer weisen Mässigung fussenden Ansichten zur Klärung des heutigen Chaos der Wirtschaft und der Begriffe beizutragen und die öffentliche Meinung in die richtigen Bahnen zu lenken. Die 29 Studien sind einem weiten Kreis aktueller Probleme gewidmet, — angefangen von den praktischen Spezialfragen des Goldes, der Auslandsverschuldung, der Agrarpolitik und des wirtschaftlichen Fachunterrichtes bis zu den in das Gebiet der Weltanschauung hineinragenden Problemen des Individualismus und Universalismus, des wirtschaftlichen Nationalismus, der Autarkie und des Parlamentarismus.

Dionys v. Kisléghi-Nagy.

Sipos, Alexander: Die Lebensmittelversorgung und die Marktforschungsorgane der Stadt New York. Hrsg. vom Statistischen Amt der Hauptstadt Budapest. Budapest, 1934. 103 S. (In ungarischer Sprache.)

Das vorliegende Buch fasst die Ergebnisse einer tiefgehenden und mühevollen Untersuchung zusammen. Der Verfasser schildert die Lebensmittelversorgung und die Marktorganisationsprobleme der Stadt New York auf der Grundlage eines übersichtlichen statistischen Materials, wobei er auf die wirtschaftstheoretische Begründung seiner Ausführungen ein besonderes Gewicht legt. Er ist andererseits bestrebt, aus seinen Untersuchungen die Lehren zu ziehen, die aus dem ungarischen Gesichtspunkt wichtig und von praktischer Bedeutung sind.

Ladislau Lipták.

*Pártos, Konstantin—Szilágyi, Ladislau: Genossenschafts-
Vademecum.* Hrsg. vom Verbands Ungarischer Genossenschaften. Budapest, 1935. 378 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Verfasser — beide berufene Vertreter des Genossenschaftsgedankens in Ungarn — schufen in dem vorliegenden Werke ein objektives, brauchbares Handbüchlein für diejenigen, die sich mit den Problemen und dem Stand des Genossenschaftswesens befassen wollen. Das Buch gliedert sich in zwei Teile: der allgemeine

Teil ist dem Wesen der Genossenschaft, der Geschichte der ausländischen und der ungarischen Genossenschaftsbewegung, den Organisationsproblemen und den Methoden einer Genossenschaftspropaganda gewidmet; der umfangreichere spezielle Teil befasst sich mit den verschiedenen Genossenschaftsarten: den Kredit-, Produktions-, Verwertungs- und Verbrauchgenossenschaften.

Friedrich Vincze.

Bodor, Anton: Der Einfluss Budapests auf die Gestaltung der Bodenpreise und der Bodenkultur der Umgebung. Hrsg. vom Statistischen Amt der Stadt Budapest. 1935. 84 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Untersuchungen der Studie umfassen ein Gebiet, in dem 7 Städte und 87 Dörfer liegen. Nach einem Rückblick auf die Geschichte dieses Gebiets, gibt der Verfasser eine Statistik seiner landwirtschaftlichen Kultur, aus der hervorgeht, dass in der Umgebung von Budapest das Ackerland eine geringere, die Gartenwirtschaft eine grössere Rolle spielt als im Landesdurchschnitt, dass aber sonst keine grösseren Abweichungen vom letzteren zu vermerken sind. Die Bodenpreise konnten sich in diesem Gebiet länger halten als in den entfernteren Teilen des Landes. Erst seit 3 Jahren wirkt sich das Sinken der Kaufkraft des hauptstädtischen Publikums und der Rückgang der Baugrundverkäufe an hauptstädtische Kolonisten in einem stärkeren Abbröckeln der Bodenpreise aus.

Ernst Eber.

Bodor, Anton: Leitfaden für die Dorfforschung. Hrsg. vom Dorfforschungsinstitut der Ungarischen Gesellschaft. Budapest, 1935. (In ungarischer Sprache.)

Die sorgfältig zusammengestellte gründliche Arbeit ist eine gute Einführung für jedermann, der sich mit den sozialen und wirtschaftlichen Verhältnissen des Dorfes befassen will. Der Verfasser wollte vor allem praktischen Zielen dienen und vermied deshalb alle theoretischen Ausführungen, die die Lektüre des Buches erschweren würden. Er gibt nach einer Skizzierung der allgemeinen Richtlinien ausführliche Anweisungen für die Untersuchung der die Lage eines Dorfes bestimmenden Faktoren: der Naturgegebenheiten, der Bevölkerungslage, der kulturellen, sozialen und wirtschaftlichen Verhältnisse. Auch eine Einführung in das Schrifttum der Dorfforschung fehlt in dem Werke nicht.

Julius Bernát.

Zoltai, Ludwig: Der Kampf der Stadt Debrecen gegen die griechischen Kaufleute. Debrecen, 1935. Studium. 58 S. (Veröffentlichungen der I. Klasse der Stephan Tisza-Gesellschaft für Wissenschaften in Debrecen. Bd. VI. Heft 4.) (In ungarischer Sprache.)

Während der türkischen Botmässigkeit rissen im Donau-becken griechische, serbische, armenische, bulgarische und wallachische Untertanen des Osmanenreiches den gesamten Handel mit orientalischen Waren an sich. Diese Kaufleute verschiedener Sprache und verschiedener Nationalität, die sich jedoch einheitlich zum griechisch-orthodoxen Glauben bekannten, nannte man in Ungarn

durchweg Griechen. Die Stadt Debrecen, deren Bürger am Anfang der türkischen Botmässigkeit einen blühenden Handel trieben, kämpfte lange mit allen Mitteln gegen die Konkurrenz der Fremdlinge. Es wurde diesen nicht gestattet, in der Stadt einen Laden aufzumachen, sie durften nur in Zelten und auf Jahrmärkten ihre Waren feilbieten. Später erschlaffte allerdings vorübergehend der Widerstand der an drei Herren Steuer zahlenden und infolgedessen mit grossen finanziellen Schwierigkeiten kämpfenden Stadt: gegen die Entrichtung einer Steuer wurde es den Griechen erlaubt, sich in der Stadt niederzulassen. Zur Zeit des Befreiungskrieges war es der Wiener Hof, der die Griechen aus religiösen Gründen unterstützte, — der städtische Widerstand erstarkte jedoch bald wieder und schliesslich mussten die Fremden im Jahre 1708 Debrecen verlassen.

Zoltán Darkó.

Lándori, Georg: Die Lage der ungarischen Privatangestellten. Budapest, 1935. 94 S. (Kurier-Bücher, Nr. 1.) (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser ist einer der besten Kenner der ungarischen Privatangestelltenfrage, deren umfassende Darstellung und gesamte Problematik er in dem vorliegenden Buche bietet. Er schildert die grossen Gefahren, die der intellektuellen Arbeitslosigkeit und der daraus folgenden ständigen Verschlechterung der Erwerbsverhältnisse dieser Klasse entspringen und weist darauf hin, dass die katastrophale Lage der Privatangestellten ohne ein für die Privatwirtschaft stärker fühlbares Eingreifen wesentlich gebessert werden könnte. Besonders beachtenswert sind seine Ausführungen über die Pension und die Arbeitslosenunterstützung der Privatangestellten und über die Angestelltenkammer. Einer seiner Vorschläge, das Zurückdrängen der weiblichen Arbeit, würde jedoch gewiss auf starken Widerstand stossen.

Theodor Raith.

Wagemann, Ernst: Zwischenbilanz der Krisenpolitik. Eine international vergleichende konjunkturpolitische Studie. Berlin, 1935. C. Heymann. 102 S.

Die Mannigfaltigkeit der krisenpolitischen Methoden und die Erkenntnis, dass die Erfolge des konjunkturpolitischen Eingreifens infolge der an falscher Stelle oder im unrichtigen Zeitpunkt angewandten Mittel häufig ausgeblieben sind, haben Wagemann zu der Untersuchung dieser Mittel und ihrer Brauchbarkeit veranlasst. Das vorliegende Buch, das die Ergebnisse dieser Untersuchung enthält, ist besonders aktuell, — die extreme Schwingung der Konjunkturwelle hat ja überall die Bestrebung wachgerufen, aktiv in die Gestaltung der Konjunktur einzugreifen. Das ist ja auch selbstverständlich, da die heilende Wirkung des wirtschaftlichen Automatismus sich nur in Krisen von geringerem Ausmasse geltend machen kann. Wagemann teilt die konjunkturpolitischen Massnahmen in zwei Gruppen ein, je nachdem, ob sie eine unmittelbare Hebung der Privatwirtschaft oder der Volkswirtschaft anstreben.

Alexander Sipos.

Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. XI. Jahrgang. 1935. Hrsg. von Gustav Gratz. Red. Gustav Bokor. Budapest-Zürich. 1935. 480 S.

Die Schriftleitung des seit 11 Jahren erscheinenden Jahrbuchs war immer bestrebt, dessen Umfang, inhaltlichen Reichtum und Niveau allmählich und planmässig zu heben. Sie legte immer Gewicht darauf, dass neben den jährlich wiederkehrenden Aufsätzen, die sich mit der Gestaltung der Lage der einzelnen Wirtschaftszweige befassen, auch solche Platz finden, die den hervorragenden wirtschaftlichen Ereignissen, den wichtigen aktuellen Problemen gewidmet sind. Der vorliegende Band, der insgesamt 36 Aufsätze enthält, bedeutet wieder einen grossen Fortschritt gegenüber den früheren Jahrgängen und ist in gesteigertem Grade geeignet, den Fachkreisen und insbesondere dem Ausland ein vollständiges, plastisches Bild über die Entwicklung der ungarischen Volkswirtschaft im letzten Jahre zu vermitteln.

Alexander Sipos.

The Next Five Years. (An essay in political agreement.)
London, 1935. Macmillan and Co. 320 S.

In diesem Buche versuchen 151 Autoren, unbeachtet ihrer parteipolitischen Meinung und ihrer wirtschaftspolitischen Einstellung, ihre Gedanken in den Dienst einer gemeinsamen Aufgabe zu stellen, nämlich einen wirtschaftlichen und politischen Fünfjahresplan für England zu entwerfen. Der eigentliche Wert der Veröffentlichung liegt nicht im Inhalt, der recht häufig utopistisch gefärbt ist und der sich, von einigen weniger bedeutenden Vorschlägen abgesehen, auf Allgemeinheiten beschränkt, sondern in ihrem Geiste. Wir stellen überall mit Freude fest, dass die Mitarbeiter das Zeitalter der individuellen politischen und wirtschaftlichen Freiheit, ungeachtet des eventuell notwendig gewordenen Interventionismus, nicht als beendet betrachten und nur diejenigen Aufgaben in den Wirkungskreis der Gemeinschaft verweisen, die das Individuum nicht zu lösen vermag. Sie betrachten als die wichtigste Aufgabe des Staates eben die Wahrung und Unterstützung der unschätzbaren dynamischen Kraft der individuellen Initiative, die auch der wichtigste Bestandteil des gemeinschaftlichen Organismus ist.

Béla Vámos.

La production mondiale et les prix. 1925—1934.
Genève: Société des Nations. 1935. 156 S.

Bei der Zusammenstellung des reichen Materials mussten die grossen Schwierigkeiten überwunden werden, die die gestellte Aufgabe: eine internationale Übersicht und daneben eine Gliederung des Materials nach einzelnen Ländern, bot. Hier zeigte es sich wieder einmal, wie schwierig es ist, statistisches Material in geographischer Gliederung so zu geben, dass daraus brauchbare Konsequenzen gezogen werden können. Es muss jedoch festgestellt werden, dass es der Veröffentlichung in hohem Grade gelang, die internationalen Angaben auf einen gemeinsamen Nenner zu bringen und dass sie auch bei der Bearbeitung dieser Angaben wertvolles leistete.

Eugen Andreich.

Gesell, E.: Die Kreditschutzorganisation in der Schweiz. St. Gallen. Fehr'sche Buchhandlung. 1933. 32 S.

Die schweizerische Kreditschutzorganisation ist über die einfachen Auskunfts- und Inkasso-Bureaus längst hinausgewachsen und hat Einrichtungen ins Leben gerufen, die auf der Grundlage des gegenseitigen Austausches der Erfahrungen stehen und einen viel weiteren Wirkungskreis haben als die obengenannten Privatbureaus. Die Dienste, die sie dem Kreditleben leisten, sind sehr wertvoll, was hauptsächlich dem Umstand zu verdanken ist, dass sie in ständiger Fühlungnahme mit ihren Mitgliedern stehen. Ein Ausbau der Kooperation der verschiedenen Organisationen würde jedoch die Wirksamkeit ihrer Tätigkeit noch steigern und eine gewisse Rationalisierung und Vereinfachung ermöglichen.

Ladislau Gábor.

Borsig, Ernst: Reagrarisierung Deutschlands? Eine Untersuchung über ihre Möglichkeiten und Grenzen. (Münchener Volkswirtschaftliche Studien. N. F. Heft 21.) Jena, 1934. Gustav Fischer. 94 S.

Der Verfasser gruppiert die Argumente, die für und wider die deutsche landwirtschaftliche Siedlungspolitik sprechen. Seine Schlussfolgerung ist, dass die grossen Arbeitslosenmassen Deutschlands nicht wieder in der Industrie untergebracht werden können, da ja diese ihre Auslandsmärkte in unglaublichem Ausmasse eingebüsst hat. Diese Massen müssen also unbedingt in der Landwirtschaft, die noch reichlich Arbeitsgelegenheit zu bieten vermag, unterkommen. Die Reagrarisierung Deutschlands ist aber auch deshalb unumgänglich notwendig, weil die gegenwärtige berufliche Gliederung der Bevölkerung zu einseitig ist und weil das Grossstadtleben und die Industrialisierung zum allmählichen Untergang des deutschen Volkes führen würde. Die Siedlungspläne verdanken also ihre Entstehung nicht allein wirtschaftlichen Erwägungen, — nationale, bevölkerungspolitische und kulturelle Gesichtspunkte fallen hierbei sehr ins Gewicht.

Rudolf Ruisz.

Bericht des Ungarischen Landesverbandes für Ziegel- und Lehmhandel. Budapest, 1935. 36 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Bericht befasst sich eingehend mit sämtlichen Fragen des Baugewerbes und stellt fest, dass der Staat nur in sehr geringer Masse fördernd in die Gestaltung der Bautätigkeit eingegriffen hat. Aus dem mitgeteilten statistischen Material greifen wir hier einige bezeichnende Zahlen heraus: für die ganze ungarische Industrie war im Jahre 1933 die Indexziffer der Beschäftigung 58 (1928 = 100) und die Indexziffer der Produktion 61, — in der Ziegel- und Lehmindustrie stellten sich dagegen die beiden Ziffern auf nur 42 bzw. 29.

Ladislau Grossmann.